

Archiva Moldaviæ

V (2013)

Editor-in-Chief

Dorin Dobrinu

Associate Editor

Mihai Chiper

Editorial Board

Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Cătălin Botoșineanu, Ovidiu Creangă,
Ligia Dobrinu, Cătălina Mihalache, Mihai Mîrza

International Advisory Board

Viorel Achim (Bucharest)	Bogdan Murgescu (Bucharest)
Mihnea Berindei (Paris)	Sergiu Musteață (Chișinău)
Ovidiu Buruiană (Iași)	Lucian Nastasă (Cluj-Napoca)
Maria Bucur (Bloomington, Indiana)	Petru Negură (Chișinău)
Igor Cașu (Chișinău)	Marian Olaru (Rădăuți)
Adrian Cioflâncă (Iași)	Virgil Pâslariuc (Chișinău)
Mihai Cojocariu (Iași)	Alexandru-Florin Platon (Iași)
Valentin Constantinov (Chișinău)	Leonidas Rados (Iași)
Florin Curta (Gainesville, Florida)	Oliver Jens Schmitt (Vienna)
Andrei Cușco (Chișinău)	Grigory Shkundin (Moscow)
Dennis Deletant (Washington, DC)	Flavius Solomon (Iași)
Marius Diaconescu (Bucharest)	Victor Spinei (Iași)
Vasile Docea (Timișoara)	Mihai D. Sturdza (Paris)
Alexander Drace-Francis (Amsterdam)	Igor Șarov (Chișinău)
Emil Dragnev (Chișinău)	Silviu Andrieș-Tabac (Chișinău)
Armand Goșu (Bucharest)	Victor Taki (Edmonton/Moscow)
Ion Gumenâi (Chișinău)	Vladimir Tismăneanu (Washington, DC)
Radu Ioanid (Washington, DC)	Valentin Tomuleț (Chișinău)
Florea Ioncioaia (Iași)	Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca)
Constantin Iordachi (Budapest)	Marius Turda (Oxford)
Charles King (Washington, DC)	Virgiliu Țărău (Cluj-Napoca)
Gail Kligman (Los Angeles, California)	Florin Țurcanu (Bucharest)
Ștefan Lemny (Paris)	Constantin Ungureanu (Chișinău)
Bogdan-Petru Maleon (Iași)	Daniel Ursprung (Zürich)
Hans-Christian Maner (Mainz)	N.A. Ursu (Iași)
Paul Michelson (Huntington, Indiana)	Ion Varta (Chișinău)
Nicolae Mihai (Craiova)	Vitalie Văratîc (Bucharest)
Andi Mihalache (Iași)	Petru Vicol (Chișinău)

Typing

Mihaela Răducă

Cover

Romeo Cîrjan, Iulian Constantin Copăcel, Adrian Solomon

Archiva Moldaviae

V (2013)

Revistă publicată sub egida
Societății de Studii Istorice din România

This journal is published under the auspices of the
Romanian Society for Historical Studies

Iași

Lucrare apărută grație unei finanțări nerambursabile acordate de
Consiliul Județean Iași potrivit Legii nr. 350/2005

Mulțumim pentru susținere domnului Ilie Strahotin
(Darabani / Pittsburgh, Pennsylvania)

Adresa redacției

amoldaviae@yahoo.com
Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18,
cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România

© **Archiva Moldaviæ**

ISSN: 2067-3930

Cuprins

<i>Abrevieri</i>	23
Studii de istorie	
<i>O istorie lungă și sinuoasă: relațiile moldovenilor cu otomanii</i>	
Mihnea BERINDEI, <i>La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (III)</i>	27
<i>Heraldică moldovenească</i>	
Silviu ANDRIEȘ-TABAC, <i>Stemele și drapelurile satelor Bălceana, Buțeni, Fârlădeni, Mingir și Sărata-Galbenă (raionul Hâncești)</i>	53
<i>Proprietatea funciară în Moldova</i>	
Marius CHELCU, <i>Orășeni stăpâni de pământ în Moldova secolului al XVIII-lea. Cazurile satelor Roșcani și Găureni</i>	71
<i>Basarabia în cadrul Imperiului Rus: realități etnice, profesionale, sociale, fiscale, demografice</i>	
Constantin UNGUREANU, <i>Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri imperiale (1775/1812-1918)</i>	87
Valentin TOMULEȚ, <i>Politica social-fiscală a Imperiului Rus în Basarabia în primele decenii după anexare</i>	113
Ivan DUMINICA, <i>Cu privire la formarea coloniei bulgare Taraclia, județul Akkerman</i>	151
Ion GUMENĂI, <i>Evoluția demografică a minorităților profesionale din Basarabia. Statistici din al doilea sfert al secolului XIX</i>	167
Oleg GROM, <i>Confesiune și etnicitate în Basarabia la începutul secolului al XX-lea</i>	183

**Modernizare instituțională și expansiune teritorială
în „lungul secol XIX” românesc**

- Victor TAKI, *Romanian Boyar Opposition to the Organic Statutes: Reasons, Manifestations, Outcomes* 199
- Constantin IORDACHI, *De la o „capcană geopolitică” la „vechi pământ românesc”: integrarea Dobrogei în România, 1878-1913* 233

Istoriografie românească

- Daniel NAZARE, *Posteritatea istoricului Ioan Bogdan (1919-1968)* 287

Regimurile comuniste și religia

- Andrei PUIU, *Preoții romano-catolici din Moldova la începutul Războiului Rece. Implicațiile „Luptei pentru Pace” în cadrul Diecezei de Iași* 303
- Michael BOURDEAUX, *The Role of Religion in the Collapse of Communism* 335

Documente

- Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU, *Un aspect al modernizării societății românești în Moldova Regulamentului Organic. Documente privitoare la activitatea Comisiei episcopicești în ținutul Bacău* 343
- Mihai D. STURDZA, *Proclamația din 1848 a românilor de la Paris către reprezentanții poporului francez. În jurul unui document pierdut și regăsit* 365
- Flavius SOLOMON, Mihail STANCEV, *Intimitate și militantism socialist în prag de război. Scrisorile Alexandrinei Alexandrescu (Codreanu) către Cristian Racovski (martie-august 1916)* 387

Memorii

- Neculai A. CABA, *De la Prut în Munții Ural. Memoriile unui țaran din nordul Moldovei* (editori: Alexandru D. AIOANEI, Ciprian AXINTE) 423

Dezbateri istoriografice

- ***, *Arhivele, cercetarea istorică și memoria locului. Întoarcerea documentelor Moldovei la Iași după 150 de ani* (editor: Dorin DOBRINCUCU) 465
- Ion EREMIA, *Diplomație și religie în Europa de Est la mijlocul secolului al XVII-lea. Reflecții pe marginea unei cărți apărute la Moscova* 519
- Hans-Christian MANER, *Studii noi asupra istoriei Legiunii Arhanghelul Mihail în mediul german* 555

Addenda et corrigenda

- Iulian Marcel CIUBOTARU, *Unde a fost înmormântat întâiul mitropolit al Moldovei?* 559

Recenzii

- Иван Думиника, *Храм «Успения Божией Матери» села Курсова. Исторические аспекты* [Ivan Duminica, Biserica „Adormirii Maicii Domnului” din satul Chirsovo. Aspecte istorice], Chișinău, Editura Garomont-Studio SRL, 2012, 280 p. (Ion Gumenâi) 569
- Refugiații polonezi în România, 1939-1947. Documente din Arhivele Naționale ale României / Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii*, comitetul de redacție: Jerzy Bednarek, Dorin Dobrinicu, Łukasz Kamiński, Janusz Kurtyka, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Stejărel Olaru, Marius Oprea; echipa editorială: Florin Anghel, Cristian Anița, Jerzy Bednarek, Elena Cârjan, Margarita Chilińska, Wanda Chudzik, Dorin Dobrinicu, Tadeusz Dubicki, Claudia Grigoraș, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Gabriela Preotesi; traducere: Sabra Daici, Tomasz Kluz, Adriana Mica, ediție bilingvă (română-poloneză), Varșovia-București, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, 2013, partea I și partea a II-a, 1576 p. + 32 p. foto (Cătălin Botoșineanu) 574
- Mihai Dimitrie Sturdza, *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspântii ale istoriografiei românești*, București, Editura Compania, 2013, 376 p. (Iuliana Stavarachi) 577

Note bibliografice

- Igor Sava, *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Chișinău, Editura Pontos, 2012, 332 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 583
- Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Répresentations de l'histoire nationale*, București, Editura Universității din București, 2011, 579 p. (Marian Hariuc) 587

Viața științifică

- Excursie în Moldova istorică organizată de către Institutul de Istorie Est Europeană al Universității din Viena* (Oliver Jens Schmitt) 593
- Lista autorilor* 597

Contents

Abbreviations 23

History Studies

A Long and Sinuous History:

The Relations between of the Moldovans with the the Ottomans

Mihnea BERINDEI, *Ioan Vodă's Revolt and Moldovan-Ottoman Relations, 1538-1574 (III)* 27

Moldovan Heraldry

Silviu ANDRIEȘ-TABAC, *The Coats of Arms and Flags of the Villages of Bălceana, Buteni, Fârlădeni, Mingir and Sărata-Galbenă (Hâncești Raion)* 53

Land Ownership in Moldovia

Marius CHELCU, *Landowning Citizens in 18th Century Moldavia. The Cases of the Villages of Roșcani and Găureni* 71

Bessarabia in the Russian Empire:

Ethnic, Religious, Social, Fiscal, and Demographic Realities

Constantin UNGUREANU, *The Population of Bukovina and Bessarabia under Imperial Rule (1775-1812/1918)* 87

Valentin TOMULEȚ, *Social and Fiscal Policy Promoted by Russian Imperial Administration in Bessarabia in the first decades after its Annexation to Russia* 113

Ivan DUMINICA, *About the Formation of the Bulgarian Colony of Taraclia, Akkerman District* 151

Ion GUMENĂI, *Demographic Evolution of Religious Minorities in Bessarabia in the Second Quarter of the Nineteenth Century* 167

Oleg GROM, *Confessions and Ethnicity in Early XXth Century Bessarabia* 183

***Institutional Modernization and Territorial Expansion
in Romania during the "Long Nineteenth Century"***

- Victor TAKI, *Romanian Boyar Opposition to the Organic Statutes: Reasons, Manifestations, Outcomes* 199
- Constantin IORDACHI, *From a "Geopolitical Trap" to an "Ancestral Romanian Land": The Integration of Dobrudja in Romania, 1878-1913* 233

Romanian Historiography

- Daniel NAZARE, *Historian Ioan Bogdan's Posterity (1919-1968)* 287

Religion under Communist Regimes

- Andrei PUIU, *The Roman-Catholic Priests of Moldavia during the early Cold War. The Implications of the „Fight for Peace” Campaign on the Diocese of Iași* 303
- Michael BOURDEAUX, *The Role of Religion in the Collapse of Communism* 335

Documents

- Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU, *One Aspect of the Modernization of Romanian Society in Moldova under the Organic Regulations: Documents Relating to the Work of the Bishopric Commission in Bacău* 343
- Mihai D. STURDZA, *The 1848 Proclamation of the Romanians in Paris to the Representatives of the French People. Concerning a Document lost and found* 365
- Flavius SOLOMON, Mihail STANCEV, *Intimacy and Socialist Militancy on the Eve of War. Alexandrina Alexandrescu's (Codreanu)'s Letters to Cristian Racovski (March-August 1916)* 387

Memories

- Neculai A. CABA, *From the Prut River to the Ural Mountains. A Peasant Memories from Northern Moldavia* (editors: Alexandru D. AIOANEI, Ciprian AXINTE) 423

Historiographic Debates

- ***, *Archives, Historical Research and Local Memory. The Return of Moldavia's Documents to Iași after 150 years* (editor: Dorin DOBRINCUI) 465
- Ion EREMIA, *Diplomacy and Religion in Eastern Europe in the mid Seventeenth Century. Reflections on the Edge of a Book Published in Moscow* 519
- Hans-Christian MANER, *New Studies on the History of the Legion of Archangel Michael in German* 555

Addenda et corrigenda

- Iulian Marcel CIUBOTARU, *Where was the first Metropolitan of Moldavia buried?* 563

Reviews

- Ivan Duminica, *Biserica „Adormirii Maicii Domnului” din satul Chirsovo. Aspecte istorice*, Chișinău, Garomont-Studio SRL, 2012, 280 p. (Ion Gumenăi) 569
- Refugiații polonezi în România, 1939-1947. Documente din Arhivele Naționale ale României / Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii*, comitetul de redacție: Jerzy Bednarek, Dorin Dobrincu, Łukasz Kamiński, Janusz Kurtyka, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Stejărel Olaru, Marius Oprea; echipa editorială: Florin Anghel, Cristian Anița, Jerzy Bednarek, Elena Cârjan, Margarita Chilińska, Wanda Chudzik, Dorin Dobrincu, Tadeusz Dubicki, Claudia Grigoraș, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Gabriela Preotesi; traducere: Sabra Daici, Tomasz Kluz, Adriana Mica, ediție bilingvă (română-poloneză), Varșovia-București, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, 2013, partea I și partea a II-a, 1576 p. + 32 p. foto (Cătălin Botoșineanu) 574
- Mihai Dimitrie Sturdza, *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspântii ale istoriografiei românești*, București, Editura Compania, 2013, 376 p. (Iuliana Stavarachi) 577

Bibliographic Notes

- Igor Sava, *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Chișinău, Editura Pontos, 2012, 332 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 583
- Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Représentations de l'histoire nationale*, București, Editura Universității din București, 2011, 579 p. (Marian Hariuc) 587

Scientific Life

- A trip in Historical Moldavia organized by the Institute of East European History, the University of Vienna* (Oliver Jens Schmitt) 593
- List of Authors* 597

Table des matières

<i>Abréviation</i>	23
Études d'histoire	
<i>Une histoire longue et sinueuse: les relations des Moldaves avec les Ottomans</i>	
Mihnea BERINDEI, <i>La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (III)</i>	27
Héraldique moldave	
Silviu ANDRIEȘ-TABAC, <i>Armoiries et bannières des villages de Bălceana, Buțeni, Fârlădeni, Mingir et Sărata-Galbenă (raïon de Hâncești)</i>	53
La Propriété foncière en Moldavie	
Marius CHELCU, <i>Des citadins propriétaires terriens au XVIIIe siècle en Moldavie. Les cas des villages de Roșcani et Găureni</i>	71
La Bessarabie dans le cadre de l'Empire Russe : réalités ethniques, confessionnelles, sociales, fiscales, démographiques	
Constantin UNGUREANU, <i>La population de Bucovine et de Bessarabie sous les dominations impériales (1775/1812-1918)</i>	87
Valentin TOMULEȚ, <i>La politique socio-fiscale de l'Empire russe en Bessarabie dans les premières décennies après l'annexion</i>	113
Ivan DUMINICA, <i>Autour de la colonie bulgare de Taraclia, département d'Akkerman</i>	151
Ion GUMENĂI, <i>L'évolution démographique des minorités confessionnelles de Bessarabie. Statistiques du deuxième quart du XIXe siècles</i>	167
Oleg GROM, <i>Confession et ethnicité en Bessarabie au début du XXe siècle</i>	183

***Modernisation institutionnelle et expansion territoriale
au cours du « long XIXe siècle » roumain***

- Victor TAKI, *L'opposition des boyards roumains au Règlement Organique : raisons, manifestations, conséquences* 199
- Constantin IORDACHI, *D'un « piège géopolitique » à une « terre ancestrale roumaine »: L'intégration de Dobrudja en Roumanie, 1878-1913* 233

Historiographie roumaine

- Daniel NAZARE, *La postérité de l'historien Ioan Bogdan (1919-1968)* 287

Les Régimes communistes et la religion

- Andrei PUIU, *Les prêtres catholiques romains de Moldavie au début de la Guerre Froide. Implications de la « Lutte pour la Paix » dans le Diocèse de Iași* 303
- Michael BOURDEAUX, *Le Rôle de la religion dans la chute du communisme* 335

Documents

- Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU, *Un aspect de la modernisation de la société roumaine dans la Moldavie de Règlement Organique. Documents concernant l'activité de la Commission de tutelle dans le district de Bacău* 343
- Mihai D. STURDZA, *La Proclamation de 1848 des Roumains de Paris pour les représentants du peuple français. Autour d'un document perdu et retrouvé* 365
- Flavius SOLOMON, Mihail STANCEV, *Intimité et militantisme socialiste au seuil de la guerre. Les lettres d'Alexandrina Alexandrescu (Codreanu) à Cristian Racovski (mars-août 1916)* 387

Mémoires

- Neculai A. CABA, *Du Prout aux montagnes de l'Oural. Les mémoires d'un paysan du Nord de la Moldavie* (sous la direction de : Alexandru D. AIOANEI, Ciprian AXINTE) 423

Débats historiographiques

- ***, *Les Archives, la recherche historique et la mémoire du lieu. Le retour des documents de Moldavie à Jassy après 150 ans* (sous la direction de : Dorin DOBRINCU) 465
- Ion EREMIA, *Diplomatie et religion en Europe de l'Est au milieu du XVIIe siècle. Réflexions autour d'un livre paru à Moscou* 519
- Hans-Christian MANER, *Nouvelles études sur l'histoire de la Légion de l'Archange Michel dans le milieu allemand* 555

Addenda et corrigenda

- Iulian Marcel CIUBOTARU, *Où fut enterré le premier Métropolitain de la Moldavie?* 563

Recensions

- Ivan Duminica, *Biserica „Adormirii Maicii Domnului” din satul Chirsovo. Aspecte istorice*, Chişinău, Garomont-Studio SRL, 2012, 280 p. (Ion Gumenăi) 569
- Refugiații polonezi în România, 1939-1947. Documente din Arhivele Naționale ale României / Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii*, comitetul de redacție: Jerzy Bednarek, Dorin Dobrinu, Łukasz Kamiński, Janusz Kurtyka, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Stejărel Olaru, Marius Oprea; echipa editorială: Florin Anghel, Cristian Anița, Jerzy Bednarek, Elena Cârjan, Margarita Chilińska, Wanda Chudzik, Dorin Dobrinu, Tadeusz Dubicki, Claudia Grigoraș, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Gabriela Preotesi; traducere: Sabra Daici, Tomasz Kluz, Adriana Mica, ediție bilingvă (română-poloneză), Varşovia-București, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, 2013, partea I și partea a II-a, 1576 p. + 32 p. foto (Cătălin Botoșineanu) 574
- Mihai Dimitrie Sturdza, *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspântii ale istoriografiei românești*, București, Editura Compania, 2013, 376 p. (Iuliana Stavarachi) 577

Notes bibliographiques

- Igor Sava, *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Chișinău, Editura Pontos, 2012, 332 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 583
- Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Représentations de l'histoire nationale*, București, Editura Universității din București, 2011, 579 p. (Marian Hariuc) 587

Vie scientifique

- Une excursion dans la Moldavie historique organisée par l'Institut pour l'Histoire Est-Européenne de l'Université de Vienne* (Oliver Jens Schmitt) 593
- Liste des auteurs* 597

Inhaltsverzeichnis

Abkürzungen 23

Historische Studien

Eine lange und verwickelte Geschichte: die Beziehungen der Moldauer mit den Osmanen

Mihnea BERINDEI, *Die Revolte des Ioan Vodă und die moldauisch-osmanischen Beziehungen, 1538-1574 (III)* 27

Moldauische Heraldik

Silviu ANDRIEȘ-TABAC, *Die Wappen und Flaggen der Dörfer Bălceana, Buțeni, Fârlădeni, Mingir und Sărata-Galbenă (Rayon Hâncești)* 53

Grundbesitz in der Moldau

Marius CHELCU, *Städter als Grundherren in der Moldau des 18. Jahrhunderts. Der Fall der Dörfer Roșcani și Găureni* 71

Bessarabien im Rahmen des Russländischen Imperiums: ethnische, konfessionelle, soziale, fiskalische und demographische Realitäten

Constantin UNGUREANU, *Die Bevölkerung der Bukowina und Bessarabiens unter imperialer Herrschaft (1775/1812-1918)* 87

Valentin TOMULEȚ, *Die sozial-fiskalische Politik der Russländischen Imperiums in Bessarabien in den ersten Jahrzehnten nach der Annexion* 113

Ivan DUMINICA, *Bezüglich der Entstehung der bulgarischen Kolonie Taraclia, Județ Akkerman* 151

Ion GUMENĂI, *Die demographische Entwicklung der konfessionellen Minderheiten aus Bessarabiens. Statistiken aus dem zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts* 167

Oleg GROM, *Konfession und Ethnizität in Bessarabien zu Beginn des 20. Jahrhunderts* 183

***Institutionelle Modernisierung und territoriale Expansion im rumänischen
„langen 19. Jahrhundert“***

- Victor TAKI, *Rumänische Bojarenopposition gegenüber den Organischen Reglementen: Gründe, Manifestationen, Ergebnisse* 199
Constantin IORDACHI, *Von einer „geopolitischen Falle“ zu „altem rumänischem Land“: Die Integration der Dobrudscha in Rumänien, 1878-1913* 233

Rumänischen Historiographie

- Daniel NAZARE, *Die Nachwelt des Historikers Ioan Bogdan (1919-1968)* 283

Die kommunistischen Regimes und die Religion

- Andrei PUIU, *Die römisch-katholischen Priester der Moldau zu Beginn des Kalten Krieges. Die Implikationen des „Kampfes für den Frieden“ im Rahmen der Diözese Jassy* 303
Michael BOURDEAUX, *Die Rolle der Religion im Kollaps des Kommunismus* 335

Dokumente

- Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU, *Ein Aspekt der Modernisierung der rumänischen Gesellschaft in der Moldau des Organischen Reglements. Dokumente betreffend die Aktivität der Vormundschafts-Kommission im Distrikt Bacău* 343
Mihai D. STURDZA, *Die Proklamation von 1848 der Rumänen aus Paris an die Vertreter des französischen Volkes. Über ein verlorenes und wiedergefundenes Dokument* 365
Flavius SOLOMON, Mihail STANCEV, *Intimität und sozialistischer Militantismus an der Schwelle zum Krieg. Die Briefe von Alexandrina Alexandrescu (Codreanu) an Cristian Racovski (März-August 1916)* 387

Erinnerungen

- Neculai A. CABA, *Vom Pruth ins Uralgebirge. Die Erinnerungen eines Bauern aus dem Norden der Moldau* (Herausgeber: Alexandru D. AIOANEI, Ciprian AXINTE) 423

Historiographische Debatten

- ***, *Die Archive, die historische Forschung und die Ortserinnerung. Die Rückkehr der Dokumente der Moldau nach Jassy nach 150 Jahren* (Hrsg. von Dorin DOBRINCU) 465
- Ion EREMIA, *Diplomatie und Religion in Osteuropa in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Überlegungen zu einem in Moskau erschienenen Buch* 519
- Hans-Christian MANER, *Neue Studien zur Geschichte der Legion des Erzengels Michael im deutschen Umfeld* 555

Addenda et corrigenda

- Iulian Marcel CIUBOTARU, *Wo wurde der erste Mitropolit der Moldau begraben?* 563

Rezensionen

- Ivan Duminica, *Biserica „Adormirii Maicii Domnului” din satul Chirsovo. Aspecte istorice*, Chişinău, Garomont-Studio SRL, 2012, 280 p. (Ion Gumenâi) 569
- Refugiații polonezi în România, 1939-1947. Documente din Arhivele Naționale ale României / Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii*, comitetul de redacție: Jerzy Bednarek, Dorin Dobrinu, Łukasz Kamiński, Janusz Kurtyka, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Stejărel Olaru, Marius Oprea; echipa editorială: Florin Anghel, Cristian Anița, Jerzy Bednarek, Elena Cârjan, Margarita Chilińska, Wanda Chudzik, Dorin Dobrinu, Tadeusz Dubicki, Claudia Grigoraș, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Gabriela Preotesi; traducere: Sabra Daici, Tomasz Kluz, Adriana Mica, ediție bilingvă (română-poloneză), Varşovia-București, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, 2013, partea I și partea a II-a, 1576 p. + 32 p. foto (Cătălin Botoșeanu) 574
- Mihai Dimitrie Sturdza, *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspântii ale istoriografiei românești*, București, Editura Compania, 2013, 376 p. (Iuliana Stavarachi) 577

Bibliographische Aufzeichnungen

- Igor Sava, *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Chișinău, Editura Pontos, 2012, 332 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 583
- Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Répresentations de l'histoire nationale*, București, Editura Universității din București, 2011, 579 p. (Marian Hariuc) 587

Wissenschaftliches Leben

- Exkursion in die historische Moldau organisiert vom Institut für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien* (Oliver Jens Schmitt) 593
- Autorenverzeichnis* 597

Содержание

Сокращения 23

Исторические исследования

Долгая и изменчивая история: отношения молдаван с османами

Михня БЕРИНДЕЙ, *Восстание Иоана Водэ и молдавско-османские отношения, 1538-1574 гг. (III)* 27

Молдавская геральдика

Силвиу АНДРИЕШ ТАБАК, *Гербы и знамена сел Бэлчана, Буцень, Фырлэдень, Минжир и Сэрата-Галбенэ (Гынчештский район)* 53

Земельная собственность в Молдове

Мариус КЕЛКУ, *Горожане собственники земли в Молдове в XVIII в. Примеры сел Рошкань и Гэурень* 71

Бессарабия в составе Российской империи: этнические, конфессиональные, социальные, фискальные и демографические реальности

Константин УНГУРЕАНУ, *Население Буковины и Бессарабии под имперскими властями (1775/1812-1918)* 87

Валентин ТОМУЛЕЦ, *Социально-фискальная политика Российской империи в Бессарабии в первые десятилетия после аннексирования* 113

Иван ДУМИНИКА, *По поводу формирования болгарской колонии Таракля, Аккерманский уезд* 151

Ион ГУМЕНЬИЙ, *Демографическая эволюция конфессиональных меньшинств в Бессарабии. Статистики второй четверти XIX века* 167

Олег ГРОМ, *Конфессия и этничность в Бессарабии в начале XX века* 183

Модернизация учреждений и территориальная экспансия Румынии в период „долгого XIX века”

- Виктор ТАКИ, *Оппозиция румынского боярства к Органическому Регламенту: соображения, проявления, результаты* 199
- Константин ЙОРДАКИ, *От „геополитической ловушки” до „древней румынской земли”: Интегрирование Добруджи в Румынию, 1878-1913 гг.* 233

Румынский Историография

- Даниел НАЗАРЕ, *Потомство историка Иоана Богдан (1919-1968)* 287

Коммунистические режимы и религия

- Андрей ПУЮ, *Римско-католические священники в Молдове в начале периода холодной войны. Последствия „Борьбы за Мир” в Ясской Епархии* 303
- Михаил БУРДО, *Роль религии в крахе коммунизма* 335

Документы

- Михай-Кристиан АМЭРИУЦЕЙ, Лудмила БАКУМЕНКО-ПЫРНЭУ, *Об одной стороне вопроса модернизации румынского общества в Молдове в период Органического Регламента. Документы относительно деятельности Попечительского совета в уезде Бакэу* 343
- Михай Дим. СТУРДЗА, *Прокламация румын из Парижа в 1848 году к представителям французского народа. Об одном потерянном и найденном документе* 365
- Флавиус СОЛОМОН, Михаил СТАНЧЕВ, *Интимность и социалистическая борьба на пороге войны. Письма Александрины Александреску (Кодреану) к Кристиану Раковски (март-август 1916 г.)* 387

Мемуары

- Некулай А. КАБА, *От Прута до Уральских гор. Мемуары крестьянина из Северной Молдовы (издатели: Александр Д. АИОАНЕЙ, Чиприан АКСИНТЕ)* 423

Историографические дебаты

- ***, *Архивы, историческое исследование и память места. Возвращение документов Молдовы в Яссы после 150 лет* (редактор: Дорин ДОБРИНКУ) 465
- Ион ЕРЕМИЯ, *Дипломатия и религия в Восточной Европе в середине XVII века. Размышления по поводу одной книги опубликованной в Москве* 519
- Ханс-Кристиан МАННЕР, *Новые исследования относительно истории Легиона Архангела Михаила в немецком обществе* 555

Addenda et corrigenda

- Юлиан Марчел ЧУБОТАРУ, *Где был похоронен первый митрополит Молдовы?* 563

Рецензии

- Ivan Duminiца, *Biserica „Adormirii Maicii Domnului” din satul Chirsovo. Aspecte istorice*, Chişinău, Garomont-Studio SRL, 2012, 280 p. (Ион Гуменый) 569
- Refugiații polonezi în România, 1939-1947. Documente din Arhivele Naționale ale României / Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii*, comitetul de redacție: Jerzy Bednarek, Dorin Dobrinicu, Łukasz Kamiński, **Janusz Kurtyka**, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Stejărel Olaru, Marius Oprea; echipa editorială: Florin Anghel, Cristian Anița, Jerzy Bednarek, Elena Cârjan, Margarita Chilińska, Wanda Chudzik, Dorin Dobrinicu, Tadeusz Dubicki, Claudia Grigoraș, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Gabriela Preotesi; traducere: Sabra Daici, Tomasz Kluz, Adriana Mica, ediție bilingvă (română-poloneză), Varşovia-București, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, 2013, partea I și partea a II-a, 1576 p. + 32 p. foto (Кэтэлин Ботошиняну) 574
- Mihai Dimitrie Sturdza, *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspântii ale istoriografiei românești*, București, Editura Compania, 2013, 376 p. (Юлиана Ставараки) 577

Книжное обозрение

- Igor Sava, *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Chișinău, Editura Pontos, 2012, 332 p. (Юлиан Марчел Чуботару) 583
- Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Répresentations de l'histoire nationale*, București, Editura Universității din București, 2011, 579 p. (Мариан Харюк) 587

Научная жизнь

- Экскурсия в исторической Молдовы организованной Институтом Восточноевропейской Истории Венского университета*
(Оливер Женс Шмит) 593
- Список авторов* 597

Abrevieri

„Arhiva”	= Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
„Boabe de Grâu”	= Boabe de Grâu. Revistă de cultură, București
„Candela”	= Candela. Revistă teologică și bisericească, Cernăuți
„Carpica”	= Carpica. Muzeul de Istorie Bacău
AAR	= Analele Academiei Române, București
AAR.MN	= Analele Academiei Române. Memorii și Notițe, București
AAR.MSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
AAR.MSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare, București
AARSR	= Analele Academiei Republicii Socialiste România, București
AB	= Arhivele Basarabiei
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AERC-Iași	= Arhiva Episcopiei Romano-Catolice Iași
AFTO	= Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Cluj
AIIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași (fost AIIAI)
AIR	= <i>Arhiva Istorică a României</i> (ed. B.P. Hasdeu)
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe – București
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AMR	= Arhivele Militare Române (București, Pitești)
AN-Bacău	= Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale
AN-Bihor	= Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale
AN-Botoșani	= Serviciul Județean Botoșani al Arhivelor Naționale
AN-Cluj	= Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale
AN-Galați	= Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale
AN-Iași	= Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale
ANIC	= Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – București
AnM	= Analele Moldovei
ANM-București	= Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale
AN-Mehedinți	= Serviciul Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale
AN-Neamț	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Neamț

ANR	= Arhivele Naționale ale României
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AN-Timiș	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș
AN-Vaslui	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vaslui
AOSPRM	= Arhivele Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
AR.MSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ArchM	= Arhiva Moldaviei, Iași
Arh. St.-Cernăuți	= Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți
ArhGen	= Arhiva Genealogică, Iași
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARMSL	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare, București
ARMSSȘ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice, București
AS	= Analele Sighet
ASRI	= Arhivele Serviciului Român de Informații – București
AȘRS	= Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, București
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București, București
BAR-București	= Biblioteca Academiei Române, București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României, București
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București și Vălenii de Munte
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BI	= Buletin Istorice, Iași
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BNB	= Biblioteca Națională București
BOR	= Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, București
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
CC	= Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă”, Universitatea din Cernăuți
CC, Serie nouă	= Codrul Cosminului, Serie nouă, Universitatea „Ștefan cel Mare” – Suceava
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (Direcția Arhivelor Centrale)</i>
CDM. S.1	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale, Supliment I (1403-1700)</i>
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului (Arhivele Naționale)</i>
cf.	= <i>confer</i>
CI	= Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, Iași
CL	= Cercetări Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CR	= Cuget Românesc

CvL	= Convorbiri Literare
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DEX	= <i>DEX. Dicționarul Explicativ al Limbii Române</i>
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Dosarele Istoriei
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
doc.	= document
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EN	= Economia Națională. Revista economică, statistică și financiară, București
f.	= fila, filele
FF	= Făt-Frumos. Revistă de literatură, artă, știință, viață socială
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii, București
IN	= „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iași
inv.	= inventar
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LA	= Literatura și Arta
LC	= Lumina Creștinului, Iași
LL	= Limba și Literatura, București
LR	= Limba Română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de Mărturie Istorică, Bârlad
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MEF	= <i>Moldova în Epoca Feudalismului</i>
MemAnt	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
menț.	= mențiune
MI	= Magazin Istoric, București
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
ms. rom.	= manuscris românesc
ms. sl.	= manuscris slavon
MSSIA	= Memoriile Secției de Științe Istorică și Arheologie a Academiei Române, București
NEdH	= Nouvelles Études d’Histoire, București
nr.	= număr
NRR	= Noua Revistă Română, București
op.	= opis
p.	= pagina, paginile
pach.	= pachet
r.	= recto
RA	= Revista Arhivelor, București
RdI	= Revista de Istorie, București
REB	= Revue des Études Byzantines, Paris
REI	= Revue des Études Islamiques, Paris
RER	= Revue des Études Roumaines, Paris
RES	= Revue des Études Slaves, Paris

Abrevieri

RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RFR	= Revista Fundațiilor Regale, București
RH	= Revue Historique, Paris
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista Istorică, București
RIAB	= Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chișinău
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București
RIR	= Revista Istorică Română, București
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie și Teorie Literară, București
RM	= Revista Muzeelor, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor, București
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire, București
RSIABC	= Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica, București
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și Articole de Istorie, București
SAMBN	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”
SAO	= Studia et Acta Orientalia, București
SCB	= Studii și Cercetări de Bibliologie, București
SCI	= Studii și Cercetări Istorice. Buletin al Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol”, Iași (ultimele din CI, seria veche)
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCILF	= Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor, București
SCIM	= Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SCIVA	= Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică, București
SCȘI	= Studii și Cercetări Științifice, seria Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review, Londra
SMIC	= Studii și Materiale de Istorie Contemporană, București
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SMMIM	= Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revista de Istorie, București
ST	= Studii Teologice, București
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj
TC	= „Teodor Codrescu” (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
tr.	= transport
TV	= Teologie și Viață, Iași
v.	= verso
VR	= Viața Românească, Iași

La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes 1538-1574 (III)*

Mihnea BERINDEI

1. Les suites de la révolte : les premières mesures

Apprenant la nouvelle de la défaite de Ioan Vodă, le sultan doutait encore que la révolte soit bel et bien finie. Il craignait aussi, à juste titre, des complications du côté polonais. C'est la raison pour laquelle, entre le 20 et le 23 juin, il décida plusieurs mesures de sûreté.

Le sultan demanda aux *beğ* de Silistre et de Vülçitrin, à Petru Vodă et au *qapuđı başı* Sinān aġa, de ne pas disperser leurs forces jusqu'à la soumission totale des Moldaves¹. Comme nous l'avons déjà indiqué, le *beğ* de Vidin et le voïévode de Valachie reçurent l'ordre de rester sur place (« sur les rives du Siret »), pour être en mesure d'intervenir au cas où Dāvūd, le *beğ* de Silistre, et Petru Vodă auraient besoin d'aide. Seuls, les troupes transylvaines étaient autorisées à rentrer chez elles². Les *beğ* de Köstendil et de Niğbolu étaient informés de ce que « l'affaire de Moldavie a été facilement tranchée » ; pour l'heure ils devaient gagner Isaqça, et y attendre de nouvelles décisions³. Parmi les autres *beğ*, seul celui d'Iskenderiyye était prévenu : on lui ordonnait de faire rebrousser chemin aux *sipāhī* d'Ipek, car des troubles s'étaient déclenchés dans le *sanġaq* de ces derniers⁴.

* Les premières parties de cette étude sont parues dans « Archiva Moldaviae », vols. III (2011), p. 27-55, et IV (2012), p. 27-72.

¹ *Mühimme Defterleri* (cité infra : MD), XXVI, *hüküm* 89, 107 et 109, déjà cités.

² *Ibidem*, *hüküm* 91 et 92, déjà cités.

³ *Ibidem*, *hüküm* 96, au *beğ* de Köstendil et *hüküm* 103 au *beğ* de Niğbolu, tous les deux du 2 *rebi'ül-evvel* 982 (22 juin 1574). Il y a un autre ordre destiné au *beğ* de Niğbolu, et probablement rédigé à la même date (*hüküm* 97) qui dénote qu'il y avait à la Porte une certaine confusion quant à la direction finalement prise par le *beğ* : on lui demande de rester à proximité des rives du Siret. Plus étrange, on prévoit d'envoyer des copies de cet ordre aux *beğ* d'Alaġaġışār, Köstendil et Vülçitrin dont on savait pertinemment qu'ils se trouvaient ailleurs. Cet ordre ne fut vraisemblablement pas expédié tel quel et fut remplacé pour le *beğ* de Niğbolu par celui que nous avons cité plus haut.

⁴ *Ibidem*, *hüküm* 90, du 2 *rebi'ül-evvel* 982 (22 juin 1574).

En réponse aux agissements inamicaux et contraires au traité de paix, et notamment au pillage et à l'incendie des faubourgs d'Aqkerman par les « mécréants polonais » venus par mer avec 25 *ša'iqā*, on demanda au khan Devlet Giray d'envoyer l'un de ses fils dans une expédition de représailles en Pologne⁵. La Porte savait néanmoins qui étaient les vrais responsables de l'attaque contre Aqkerman, même si elle avait pu croire à une action coordonnée par les nobles polonais venus en aide à Ioan Vodă. De toute façon, pour elle, les Cosaques Zaporogues relevaient – du moins théoriquement – de l'autorité du royaume de Pologne. Pour empêcher d'autres attaques des Cosaques Zaporogues (les « mécréants russes »), 'Alī *re'is*, commandant des galères et galiotes réunies à Aqkerman, reçut l'ordre réitéré de tenir toujours prêts les équipages de ses vaisseaux⁶. L'inquiétude à l'égard des Cosaques Zaporogues resta présente pendant plusieurs mois. Le 17 juillet, le sultan décida de laisser patrouiller dans la région les galères et galiotes précédemment envoyées en renfort « afin qu'il n'y ait aucune possibilité de dommages et de méfaits de la part des Cosaques russes (*rus qozaqları*) ». C'est seulement fin septembre – début octobre, qu'elles furent rappelées à Istanbul. La flottille de *ša'iqā* (selon le modèle des *ša'iqā* cosaques) restait sur place⁷. Les forteresses d'Aqkerman et de Ğankerman, ainsi que le fort de Ćapĉaqlu, alors en construction, se partageaient les 200 *qantār* (11 288,600 kg) de poudre initialement destinés aux opérations contre Ioan Vodă⁸.

En juillet, plusieurs des *beĝ* envoyés en Moldavie reçurent la mission d'entreprendre diverses constructions militaires. C'est ainsi que le *beĝ* de Ćirmen reçut la charge des réparations de la forteresse de Kili ; celui de Kōstendil, celle de surveiller la construction du fort de Ćapĉaqlu⁹. Dès le 30 juin, on avait ordonné au nouveau voïévode de Moldavie, à peine installé, de fournir le bois de charpente nécessaire pour Ćapĉaqlu¹⁰. Peu de temps après, on lui

⁵ *Ibidem*, *hüküm* 94, déjà cité. Cette lettre impériale rédigée le 21 juin fut remise le lendemain à Pīrī *ĉavuş*. Ce dernier était également porteur d'un ordre adressé aux commandants (*dizdār*) des forteresses de Kili, Aqkerman et Ğankerman chargés de lui fournir une escorte afin qu'il puisse rejoindre, en toute sûreté et au plus vite, Devlet Giray (*ibidem*, *hüküm* 102, du 2 *rebi'ül-evvel* 982). Preuve supplémentaire que la Porte ignorait encore le 22 juin où se trouvait le khan de Crimée et s'il s'était engagé réellement et en personne dans la campagne de Moldavie.

⁶ Un premier ordre en ce sens lui avait été adressé le 18 juin 1574, *ibidem*, *hüküm* 64 du 27 *safer* 982, (traduction in M. Berindei, *Le problème des « Cosaques » dans la seconde moitié du XVIème siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voïévode de Moldavie*, dans CMRS, 1972, XIII, 3, p. 362-363). Ce commandement lui était réitéré le 22 juin, *ibidem*, *hüküm* 93, du 2 *rebi'ül-evvel* 982.

⁷ *Ibidem*, *hüküm* 142 à Ğa'fer *ĉavuş*, du 27 *rebi'ül-evvel* 982 (17 juillet 1574), (traduction in M. Berindei, *art. cit.*, p. 363-364) et *hüküm* 676 au *beĝ* d'Aqkerman, non daté, fin septembre – début octobre 1574.

⁸ *Ibidem*, *hüküm* 152, à Ğa'fer *ĉavuş*, non daté, probablement du 7 juillet 1574.

⁹ *Ibidem*, *hüküm* 149, au *beĝ* de Ćirmen et *hüküm* 150 au *beĝ* de Kōstendil, probablement du 17 *rebi'ül-evvel* 982 (7 juillet 1574).

¹⁰ *Ibidem*, *hüküm* 148, déjà cité.

demandait d'envoyer une partie des matériaux de construction pour la réfection de la forteresse de Bra'il ébranlée par un tremblement de terre, opération dirigée par le *beğ* de Silistre¹¹.

Au début de ce même mois de juillet, convaincu que la révolte moldave avait été définitivement matée, le sultan ordonna au *beğlerbeğ* de Roumélie de faire demi-tour sur Sofia. Il devait y réunir les troupes des *beğ* de Pirzeren, Oħri, Elbařan et Selanik en vue d'une probable expédition en Albanie où on avait signalé un début d'insurrection¹². Le *beğ* d'Alağahiřar était, lui aussi, retourné sur ses pas. On l'avait prévenu de se tenir prêt, si nécessaire, à porter secours au *beğlerbeğ* de Temeřvar qui avait lui aussi des démêlés avec des « rebelles ». En attendant, on lui demandait de profiter du fait que ses *sipāhī* étaient rassemblés pour réprimer « les voleurs et les malfaiteurs » qui mettaient en danger la tranquillité des villages de son *sanğaq*¹³.

Afin de prévenir toute éventualité d'un nouveau soulèvement en Moldavie, la Porte décida une série de mesures destinées à affaiblir la capacité militaire de ce pays. Dès que la nouvelle de la défaite de Ioan Vodă parvint à Istanbul, le sultan ordonna l'occupation de la forteresse de Hotin par une garnison ottomane. Cette décision, nous l'avons déjà indiqué, avait été prise le 19 avril : Petru Vodă devait y installer une garnison de 50 soldats ottomans, leurs soldes étant retranchées du tribut moldave¹⁴. Les intentions de la Porte se précisent dans les ordres adressés successivement les 20, 21 et 22 juin aux *beğ* de Silistre et Bender et au khan de Crimée. Ceux-ci devaient visiter les lieux et délibérer avec le *beğ* de Vülçitrin et avec « les autres personnes compétentes », références probables aux voievodes de Moldavie et de Valachie et à Sinān *ağa*. De la sorte, si la défense de la forteresse s'avérait difficile pour les Ottomans, ils avaient ordre de la démanteler et d'envoyer les matériaux de construction à Bender et les canons pour partie à Čapčaqlu et partie à Istanbul¹⁵. Cette solution extrême ne fut finalement pas mise à exécution, vraisemblablement suite aux démarches de Petru Vodă qui avait dû insister sur l'importance de Hotin pour la défense du pays, d'autant qu'on craignait une intervention polonaise¹⁶. Le voievode garda la place mais accepta – et peut-être même sollicita – la présence temporaire d'une garnison ottomane¹⁷.

¹¹ *Ibidem*, *hüküm* 168 au *beğ* de Silistre (copie au voievode de Moldavie), non daté, vraisemblablement du 7 juillet 1574. Le reste des matériaux nécessaires était fourni par le voievode de Valachie, *ibidem*, *hüküm* 167, du 17 *rebi'ül-evvel* 982 (7 juillet 1574).

¹² *Ibidem*, *hüküm* 151, non daté, probablement du 7 juillet 1574.

¹³ *Ibidem*, *hüküm* 147, non daté, probablement du 7 juillet 1574.

¹⁴ MD, XXIV, *hüküm* 383 déjà cité.

¹⁵ MD XXVI, *hüküm* 89, 94, 107 et 110, déjà cités.

¹⁶ Sur la place de Hotin, devenue la première forteresse de Moldavie après la perte de Cetatea Albă (Aqkerman) en 1484, voir C.C. Giurescu, *Tărguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea* (« Bourgs ou villes et forteresses moldaves du Xème siècle au milieu du XVIème siècle »), Bucarest, Ed. Academiei RSR, 1967, p. 233-237 et s.v.

¹⁷ Selon le témoignage de Maciej Strykowski qui accompagne Andrzej /Andreas/ Taranowski envoyé en ambassade à la Porte en octobre 1574, Hotin était « occupée par les

Pour assurer une meilleure défense de son *sanğaq*, le *beğ* de Bender reçut la mission d'annexer cinq villages moldaves de l'endroit nommé « Surča » à proximité d'Aqkerman. La volonté du sultan, notifiée dans l'ordre du 21 juin au *sanğaqbeğ* Hasan et dans la lettre impériale rédigée le même jour pour Devlet Giray était de faire passer ces villages dans le domaine impérial (*hāşş-i hümayün*) comme l'ensemble des ressources fiscales de la province¹⁸. Dans ce cas également la Porte reviendra sur sa décision. Dans l'ordre expédié le 26 septembre au voïévode, lui signifiant l'augmentation du tribut annuel à 50 000 florins, conformément à l'offre faite auparavant par Ioan Vodă, on lui faisait aussi savoir que le sultan avait accédé à sa demande et renoncé à incorporer les villages en question au domaine impérial. Ceux-ci conservaient leur statut antérieur, autrement dit leur appartenance à la Moldavie¹⁹.

Initialement, la Porte avait ordonné les 20, 21 et 22 juin, le partage de l'artillerie de Ioan Vodă – dont elle ignorait encore l'importance – entre le *beğ* de Bender et le fort de Čapčaqlu. Le sultan exigeait toutefois une liste détaillée de ses canons²⁰. De son côté le voïévode de Valachie devait faire parvenir à Istanbul les canons enlevés aux unités moldaves vaincues sur les rives de Bârlad. Il était chargé de faire monter ces canons sur des bateaux à Bra'il et d'envoyer à la Porte un rapport concernant leur nombre²¹. Le 31 juillet et le 1er août, après avoir pris connaissance du nombre de 45 pièces capturées lors de la bataille de Cahul-Roşcani, le sultan se résolut à laisser 20 d'entre elles au voïévode de Moldavie, deux des meilleures étaient destinées à l'arsenal impérial pour servir de modèle, deux autres étaient envoyées au khan de Crimée et le reste était distribué aux forteresses de Bender et d'Aqkerman²².

2. Les suites de la révolte : la crise ottomano-polonaise

Comme nous l'avons vu, la Porte était au courant des implications polonaises dans la révolte de Ioan Vodă. Elle avait d'abord eu des soupçons provoqués par la tentative inopportune d'Albert Laski pour obtenir le trône de Moldavie, son vieux rêve, soupçons transformés en certitude début juin quand parvient à Istanbul la lettre interceptée qu'Albert Laski et Constantin Ostrogski

Turcs » mais, ils avaient été reçus par le gouverneur (*pârcălab*) du voïévode. Cf. *Călători străini despre țările române* (« Voyageurs étrangers dans les pays romains »), (cité infra : *Călători străini*), ouvrage collectif dirigé par Maria Holban, vol. II, Bucarest, 1970, p. 454.

¹⁸ MD, XXVI, *hüküm* 94 et 110 déjà cités. Sur le domaine impérial, seul bénéficiaire des revenus fiscaux, à l'exception de ceux concédés aux *sanğaqbeğ*, voir M. Berindei et G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman – 1570*, dans CMRS, XXII (2-3), avril-septembre 1981, p. 273.

¹⁹ MD, XXVI, *hüküm* 595, déjà cité.

²⁰ *Ibidem*, *hüküm* 89, 94 et 107, déjà cités.

²¹ *Ibidem*, *hüküm* 210 du 12 juillet 1574, déjà cité.

²² *Ibidem*, *hüküm* 298, au voïévode de Moldavie, *hüküm* 299, au *beğ* d'Aqkerman et *hüküm* 318 au *beğ* de Silistre, les deux premiers du 11 *rebi 'ül-âhır* 982 (31 juillet 1574). Le troisième du 12 *rebi 'ül-âhır* 982 (1er août 1574).

avaient envoyée le 21 avril à Ioan Vodă pour l'encourager et lui promettre des aides de la part des nobles des frontières. La confirmation de la présence des mercenaires polonais du côté moldave avait été étayée par les rapports du *beğ* de Bender ou du voïévode de Valachie et notamment par l'arrivée à la Porte des prisonniers polonais dont leur chef, Swierczowski²³.

Le sultan réagit tout d'abord en envoyant des lettres de protestation au roi de Pologne. Nous connaissons celle enregistrée le 2 juin qui dénonce les agissements de Laski pour s'emparer du trône de Moldavie et celle du 3 juin qui accuse Laski et Ostrogski, leur message intercepté à l'appui, d'être les instigateurs de la révolte moldave. On demandait à Henri de Valois de faire punir les deux seigneurs et de prendre des mesures pour empêcher leurs démarches²⁴.

Selīm II ne se faisait d'ailleurs pas trop d'illusions sur le résultat de ses protestations et envisageait dans l'immédiat des mesures plus radicales. Dans la lettre impériale adressée au khan de Crimée, on lui précise qu'il faut passer au fil de l'épée tous les Moldaves et les Polonais qui ont participé aux troubles²⁵. La même injonction est répétée dans le firman expédié à Devlet Giray le 16 juin :

« Vous châtierez par la mort tous ceux qui, soit du côté des Moldaves, soit du côté des Polonais, soit d'ailleurs, viendront se joindre au dit maudit [Ioan Vodă] et participeront aux combats et à la tuerie auprès de lui. Il faut, d'une façon ou d'une autre, venir à bout d'eux, de sorte que dorénavant, il n'y ait plus personne qui puisse avoir la force et l'audace de se rallier à des maudits de cette espèce, de se rebeller et de s'insurger. Puisse ce genre de châtiment servir d'exemple et de leçons à d'autres »²⁶.

De même, dès que la nouvelle du sac d'Aqkerman est parvenue à la Porte, le sultan demande au khan de Crimée, nous l'avons vu, de lancer une expédition en Pologne « pour faire comprendre aux mécréants polonais ce qu'il en coûte d'enfreindre le traité d'amitié en vigueur entre les deux pays »²⁷.

Ces dispositions préconisant des solutions extrêmes dictées par la colère, ne doivent pas être prises à la lettre. Du reste, elles ne l'ont pas été, ni par les soldats ottomans et tatars, pour lesquels les prisonniers avaient une valeur marchande, ni par le khan qui suivait sa propre politique envers la Pologne. Une fois la nouvelle de la défaite de la révolte connue, la Porte ordonnait le rachat

²³ Pour plus de détails voir M. Berindei, *art. cit.*, p. 346-352. Selon Elie Borschak, *La légende historique de l'Ukraine. Istoriya Rusov*, Paris, 1949, p. 59, une fois guéri de ses blessures, Swierczowski et plusieurs de ses camarades, furent rachetés et retournèrent en Pologne.

²⁴ M. Berindei, *art. cit.*, p. 359-360, traduction de la lettre du 2 juin et *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki* (« Documents concernant l'histoire des roumains ramassés par Eudoxiu de Hurmuzaki ») (cité infra : *Hurmuzaki*), vol. II, 1, Bucarest, 1891, p. 679, doc. DCLV, traduction latine de la lettre du 3 juin dont on ne connaît pas l'original. Il est probable que la première lettre qui ne comporte pas la mention de la remise à un *čavuš*, ne fut pas expédiée et remplacée par la seconde qui, au regard de la Porte, contenait des preuves plus accablantes.

²⁵ *MD, XXVI, ħüküm 1*, déjà cité.

²⁶ *Ibidem, ħüküm 52*, déjà cité.

²⁷ *Ibidem, ħüküm 94*, déjà cité.

systématique des prisonniers à leurs possesseurs afin qu'ils complètent les chiourmes des galères. Un ordre adressé en juillet au *qādī* d'Isaqa précise que ce traitement s'applique également aux captifs « polonais et hongrois », le prix de rachat n'étant d'ailleurs pas différent de celui des Moldaves²⁸.

Par ailleurs, la Porte n'avait guère l'intention de s'engager dans une confrontation armée d'envergure avec la Pologne, et elle privilégia la voie des démarches diplomatiques. Le 7 juillet, le sultan répondait favorablement au roi de Pologne qui avait sollicité un sauf-conduit pour son ambassadeur : « les portes du Seuil de Félicité sont ouvertes à ceux qui entretiennent des relations amicales avec nous »²⁹. Mais cette lettre ne fut pas envoyée dans l'immédiat, car quelques jours plus tard³⁰, un nouveau cas litigieux était porté à la connaissance du sultan par le voïévode de Valachie, Alexandre II Mircea, qui apparaît avoir accompagné son frère pour l'assister dans la prise du pouvoir. Celui-ci rapportait que des nobles polonais s'étaient appropriés les biens – dont le trésor de Ioan Vodă – contenus dans 27 charriots, et le bétail emportés dans leur fuite de Hotin par la femme et le beau-père du voïévode déchu ainsi que par huit épouses de boyards moldaves (elles deviendront sept dans des documents ultérieurs). Le voïévode valaque avait essayé de faire apposer son sceau (ou/et celui de son frère, les documents ne sont pas clairs sur ce point) sur les biens saisis, mais on l'avait éconduit sous prétexte que la nomination de Petru Șchiopul n'avait pas été annoncée officiellement.

S'ensuivent plusieurs lettres de protestation qui relatent cette affaire et reprennent l'ensemble des griefs ottomans : du sultan au roi et au Sénat, du grand vizir au roi, au Sénat et au hetman de la Couronne et palatin de Russie/Ruthénie (voïévode de Galicie) Georges/Jerzy Jazłowiecki. Le volume des *mühimme defteri*, conserve les ébauches des deux lettres du sultan. La première, celle destinée au roi, est enregistrée sous la date du 18 juillet (28 *rebi'ül-evvel*) et porte la mention de la remise au *çavuş* Ahmed le 23 juillet (3 *rebi'ül-âhur*)³¹. La seconde, adressée « aux *beğ* du pays de Pologne » n'est

²⁸ *Ibidem*, *hüküm* 223, non daté, probablement du 22 *rebi'ül-evvel* 982 (12 juillet 1574). La mention des prisonniers hongrois indiquerait, si ce n'est pas une méprise de la Porte, que Ioan Vodă avait recruté certains mercenaires ailleurs qu'en Pologne.

²⁹ *Ibidem*, *hüküm* 179 du 17 *rebi'ül-evvel* 982. Ce document comporte la mention de la remise au *çavuş* Ahmed le 31 juillet 1574 (11 *rebi'ül-âhur* 982), mais il est peu vraisemblable que cette lettre ait été envoyée telle quelle. Son contenu a plutôt dû être utilisé pour la rédaction de la dépêche bien plus complexe que portera finalement ce *çavuş* en Pologne avec, comme nous le verrons, un important courrier destiné au roi et au Sénat.

³⁰ L'affaire était connue dans les milieux diplomatiques d'Istanbul le 11 juillet 1574, voir *Hurmuzaki*, *vol. cit.*, p. 710, doc. DCLXXXIV, rapport de Carol Rym et David Ungnad à Maximilien II.

³¹ MD, XXVI, *hüküm* 232, traduction in M. Berindei, *art. cit.*, p. 365-367. On retrouve le contenu de ce document, édulcoré par endroits, dans la traduction latine contemporaine de la lettre impériale aujourd'hui perdue, in *Hurmuzaki*, *vol. cit.*, p. 719-720, doc. DCXCI, sous la date du 1er août 1574. Deux corrections s'imposent dans notre traduction du *hüküm* 232 : il s'agit de huit et non de neuf « épouses de boyards » et le « représentant du voïévode » n'est pas celui de Ioan Vodă comme nous l'avons indiqué entre crochets, influencé par les traductions latines de ce passage, mais évidemment celui du voïévode de Valachie.

pas datée, mais a sans doute été inscrite à la fin du mois de juillet et nous en connaissons l'original, conservé dans les Archives polonaises, et qui est daté, selon l'usage de la chancellerie ottomane, d'une des décades du mois, en l'occurrence *evāsīt* (seconde décade) du *rebi'ül-āḥir* 982 (31 juillet – 9 août 1574). L'ébauche porte d'ailleurs la mention de la remise de la lettre au *čavuš* Aḥmed le 31 juillet (11 *rebi'ül-āḥir* 982) „afin qu'elle soit traduite”, vraisemblablement en latin³². Le *čavuš* emportait donc la lettre du sultan et une traduction officielle.

Pour les lettres du grand vizir, nous ne disposons que de traductions en latin, contemporaines des originaux. Elles sont datées par les traducteurs (c'est également le cas, nous l'avons relevé dans les notes, des lettres du sultan) fin juillet – début août et comportent toutes, à une exception près – mais il s'agit probablement d'une méprise – le nom du même porteur : le *čavuš* Aḥmed³³. De fait, celui-ci ne quitta finalement Istanbul que le 1er août 1574³⁴.

Ce retard inhabituel de la réaction de la Porte face aux preuves accumulées de l'ingérence polonaise dans les affaires moldaves s'explique à notre avis par la confusion provoquée par la nouvelle du départ précipité d'Henri de Valois pour la France. Dans la nuit du 18 au 19 juin, celui-ci, abandonnant la Pologne, s'était enfui de Cracovie pour occuper le trône devenu vacant par la mort de son

³² MD, XXVI, *hüküm* 278 ; pour l'original, voir Zygmunt Abrahamowicz, *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów Polski i krajów osiennych w latach 1455-1672* (« Catalogue des documents turcs. Documents concernant la Pologne et les pays voisins de 1455 à 1672 »), Varsovie, 1959, p. 212-213, doc. 220 ; traduction roumaine in M.A. Mehmed, *Documente turcești privind țările române* (« Documents turcs concernant les pays roumains »), vol. I, 1455-1774, Bucarest, 1976, p. 124-126, doc. 131. On connaît deux versions de la traduction latine de l'époque in *Hurmuzaki, vol. cit.*, p. 713-714, doc. DCLXXXVIII, sous la date du 29 juillet et p. 720-721, doc. DCXCII, sous la date du 1er août. Cette dernière version est probablement la traduction officielle de la Porte confiée au *čavuš* Aḥmed.

³³ *Hurmuzaki, vol. cit.*, p. 717-719, doc. DCXC, lettre au roi, datée du 1er août ; p. 721-723, doc. DCXCIII, lettre au Sénat datée du 1er août ; une autre version de cette lettre datée du 29 juillet in A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (« Documents concernant l'histoire de la Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie »), vol. II, Bucarest, 1930, p. 41-44, doc. 33 ; *AIR* (« Archives historiques de Roumanie »), vol. I 1, Bucarest, 1865, p. 43-46, doc. 47, texte latin et traduction en roumain par B. P. Hasdeu de la lettre à Jazłowiecki, datée du 28 juillet ; la traduction roumaine rééditée par M.A. Mehmed, *op. cit.*, p. 122-124, doc. 130. C'est dans ce dernier texte que le nom du *čavuš*, indiqué par le traducteur – par inadvertance pensons-nous – est Mehmed à la place d'Aḥmed. Signalons aussi que le document publié par A. Veress est une compilation, l'éditeur ayant complété le texte avec deux autres versions et notamment comme il l'indique, avec des passages de la lettre à Jazłowiecki, d'où l'apparition du *čavuš* « Mehmed ».

³⁴ *Hurmuzaki, vol. cit.*, p. 723-724, doc. DCXCIV, rapport de Carol Rym et David Ungnad à Maximilien II du 3 août 1574. Avant son départ, le *čavuš* Aḥmed est muni également de trois ordres, dont le dernier est enregistré le 1er août, adressés aux voïévodes de Valachie et de Moldavie pour qu'ils facilitent son voyage, tant à l'aller en Pologne qu'au retour de ce pays à Istanbul. Ils devaient notamment lui fournir deux chevaux de rechange pour lui et pour chacun des sept membres de son escorte, cf. MD, XXVI, *hüküm* 302, au voïévode de Valachie du 8 *rebi'ül-āḥir* 982 (28 juillet 1574), *hüküm* 308, au voïévode de Moldavie, du 11 *rebi'ül-āḥir* 982 (31 juillet 1574) et *hüküm* 328, au voïévode de Moldavie du 12 *rebi'ül-āḥir* 982 (1er août 1574), concernant le retour d'Aḥmed *čavuš*.

frère, Charles IX. La nouvelle était connue avec certitude à Istanbul le 18 juillet³⁵. Informé, le *pādīshah* comprit que le trône polonais était de nouveau vacant et qu'il avait à combattre les candidatures des princes habsbourgeois et moscovites. Le différent moldave passait au second plan. Le 22 juillet, une lettre impériale était rédigée à l'intention de Devlet Giray lui demandant d'organiser au plus vite une expédition en Pologne. Le prétexte était toujours fourni par le soutien qui avait été accordé à Ioan Vodă. L'initiative devait, en apparence, appartenir au khan³⁶. Le sultan voulait de la sorte démontrer aux Polonais que seule une élection agréée par la Porte pourrait les mettre à l'abri de toute nouvelle surprise. Toutefois, la sécurité de la Moldavie n'était pas négligée, Petru Vodă ayant fait savoir qu'il craignait une intervention polonaise, on lui écrit le 25 juillet pour le rassurer : les *beğ* de Silistre et de Bender, ainsi que le voïévode de Valachie étaient prévenus et devaient accourir au moindre appel de sa part. Il lui était ordonné d'envoyer des « espions sûrs » en Pologne et de transmettre à la Porte toute information sur l'évolution de la situation de ce pays³⁷.

C'est dans ce contexte, celui d'un nouvel interrègne en Pologne, que se place l'ambassade singulière du *čavuš* Aḥmed. Celui-ci n'est pas porteur d'une lettre, voire de deux – du sultan au roi et du grand vizir au Sénat – comme on aurait pu s'y attendre, mais, nous l'avons vu, de cinq³⁸. Le maintien des lettres adressées au roi peut s'entendre car la Porte n'avait pas été officiellement de son abandon du trône. Selon les envoyés de Maximilien II à Istanbul,

³⁵ *Hurmuzaki*, vol. cit., p. 211, doc. DCLXXXVI, rapport de C. Rym et D. Ungnad à Maximilien II. Dans leur dépêche du 26 juillet (*ibidem*, p. 212, doc. DCLXXXVII), les deux envoyés de l'empereur s'étonnent de l'ajournement du départ du *čavuš* Aḥmed pour la Pologne et signalent que l'envoyé polonais et interprète (drogman), Christophore L'Arménien (Christophorus Armenius) se trouve dans le même cas car on retarde son retour. Ils sont par ailleurs parfaitement au courant de la teneur des reproches que la Porte avait adressés au Polonais au sujet de la Moldavie.

³⁶ MD, XXVI, *hüküm* 413, non daté, vraisemblablement du 2 *rebi'ül-âhır* 982 ; voir aussi la traduction in K. Beydilli, *Die polnischen Königswahlen und Interrègner von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtpolitik*. Dr. Dr. Rudolf Trofenik Verlag, München, 1976, p. 69-70. Je tiens à remercier mon collègue Güneş İşiksel pour m'avoir signalé cet ouvrage qui comporte l'analyse et la traduction de nombre de documents ottomans.

³⁷ *Ibidem*, *hüküm* 313, du 5 *rebi'ül-âhır* 982.

³⁸ Les dates différentes données par les traducteurs, dérivées probablement par la datation en décade du mois des originaux ou, tenant compte pour certains du départ du *čavuš* d'Istanbul, et des passages traduits diversement dans le cas où il existe deux versions du même texte, ont pu induire en erreur, ainsi D.C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz* (« Ion Vodă le Brave », 2ème éd., Bucarest, 1966, p. 181, retient sept lettres (mais il omet la version de celle du grand vizir au Sénat publié par A. Veress) et moi-même (*art. cit.*, p. 350) indique à tort huit lettres. Il faut préciser qu'en dehors des cinq dépêches confiées à Aḥmed *čavuš*, ces documents comportent une sixième dépêche du grand vizir au roi emportée par Christophore L'Arménien et datée par l'éditeur du 30 juillet, jour du départ d'Istanbul de celui-ci, comme il est mentionné dans le préambule de la traduction (*Hurmuzaki*, vol. cit., p. 714-716, doc. DCXXXIX). Il s'agit de toute évidence d'une rédaction antérieure d'environ deux semaines : elle ne fait aucune référence à la confiscation des biens que les réfugiés de Hotin emportent dans leur fuite en Pologne, passage central dans toutes les autres lettres.

le *čavuš* Ahmed avait pour mission de les remettre au Sénat au cas où l'absence du roi était avérée³⁹. Dans sa dépêche au Sénat, le sultan tient à justifier sa démarche : « cette lettre est adressée à vous tous puisque votre roi est rentré dans son pays »⁴⁰.

Enfin, Jazłowiecki, destinataire d'une des lettres du grand vizir, était de par ses fonctions, le personnage fort des marches méridionales de Pologne. En 1572, il avait été chargé de former une unité de Cosaques au service du roi (c'est le début de ce qu'on a appelé « les Cosaques enregistrés » en opposition aux Cosaques Zaporogues)⁴¹. Il avait dû aplanir les fréquents conflits de frontières devenus endémiques, provoqués par Cosaques et Tatars interposés⁴². Dans une lettre envoyée au roi en janvier 1572, Mehmed pacha le loue pour la manière dont il s'acquitte de cette tâche⁴³. Mais, en 1574, l'opinion du grand vizir sur Jazłowiecki avait radicalement changée. Il le dénonce au roi comme étant l'instigateur de l'initiative de Laski et Ostroski pour venir en aide à Ioan Vodă et l'auteur de la confiscation des biens et du trésor de ce dernier⁴⁴. Ces accusations deviennent allusives dans la lettre que Mehmed pacha adresse à son « cher ami » auquel il suggère une solution de compromis : les Polonais ont peut-être emporté ces richesses pour les mettre à l'abri des Tatars – s'interroge-t-il avec ironie ; dans ce cas si « ils aiment la paix et la tranquillité », qu'ils les remettent, dans leurs intégralité au *čavuš* du sultan. Le ton devient plus conciliant dans le post-scriptum dans lequel, comme pour montrer qu'il n'y a pas de rupture irréconciliable, le grand vizir demande à son « cher ami » de lui « envoyer une nouvelle fois quelques oiseaux de chasse ».

Les lettres portées par Ahmed *čavuš* ont pour l'essentiel un contenu semblable même si l'ordre de l'argumentation n'est pas identique. Celles du *pādīšah* gardent un ton plus modérés, plus retenu, ainsi qu'il convient à un

³⁹ *Hurmuzaki, vol. cit.,* doc. DCXCIV, déjà cité.

⁴⁰ MD, XXVI, *hüküm* 278, déjà cité.

⁴¹ E. Borschak, *op. cit.*, p. 67 et L. Gordon, *Cossack Rebellions. Social Turmoil in the Sixteenth-Century Ukraine*, Albany, State University of New-York Press, 1983, p. 91-92.

⁴² Sur les débuts et le développement de ces conflits au milieu du XVIème siècle, voir G. Veinstein, *L'occupation ottomane d'Oçakov et le problème de la frontière lithuano-tatare*, in *Passé turco-tatar, présent soviétique. Etudes offertes à Alexandre Bennigsen*, Louvain-Paris, 1986, p. 123-155 ; M. Berindei et G. Veinstein, *L'empire ottoman et les pays roumains. 1544-1545. Etude et documents*, éd. de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales – Paris, Harvard Ukrainian Research Institute – Cambridge, 1987, p. 89-118, chapitre III, *Entre bas-Danube et bas-Dniepr : les prémices du problème cosaque*.

⁴³ M.A. Mehmed, *op. cit.*, p. 94-95, doc. 98. L'une des lettres envoyées par le grand vizir en Pologne au mois de mars 1573, concernant l'élection d'un roi agréé par la Porte, lui est spécialement adressé, cf. *Hurmuzaki, vol. cit.*, p. 658-659, doc. DCXXXI, du 18 mars 1573.

⁴⁴ Les Ottomans étaient bien renseignés. C. Rym et D. Ungnad rapportaient le 11 juillet (*Hurmuzaki, vol. cit.*, doc. DCLXXXIV, déjà cité), que les captifs polonais avaient reconnu que Jazłowiecki avait envoyé une unité de « 400 Polonais » en soutien à Ioan Vodă. Dans sa dépêche du 16 novembre 1574, Girolamo Lippomano, ambassadeur de Venise à Cracovie, (A. Veress, *op. cit.*, p. 57-58, doc. 48), confirme que le trésor de Ioan Vodă se trouve « entre les mains du palatin de Russie » et d'un autre noble, et que les sénateurs polonais ne doutaient pas que le sultan soit parfaitement au courant.

souverain. En revanche, celles du grand vizir sont plus emportées et menaçantes et contiennent plus de détails⁴⁵. Dans toutes, il est reproché aux Polonais d'avoir enfreint le traité de paix sur trois points : en envoyant une aide militaire à Ioan Vodă, en saccageant la ville d'Aqkerman et en dérobant les biens des fugitifs moldaves auxquels ils ont accordé refuge. Sont invoquées comme preuves : la lettre de Laski et Ostrogski, les Polonais capturés sur le champ de bataille et leurs témoignages, le rapport d'Alexandre, voïévode de Valachie. De plus, le grand vizir indique dans sa lettre au roi, le nom des deux capitaines polonais Swierczowski et « Osztroczi » (peut-être un Ostrogski, parent de Constantin Ostrogski, voïévode de Kiev). Le nombre de soldats polonais engagés en Moldavie varie de 400, chiffre considéré comme certain, à 2 000 (lettre du grand vizir à Jazłowiecki), voire à 4 000 (ébauche de la lettre du sultan au roi et l'une des versions de celle du grand vizir au Sénat), évaluations sans doute et probablement volontairement exagérées. L'attaque des 25 *ša'iqā* sur Aqkerman est également présentée comme étant l'oeuvre des nobles polonais en appui à Ioan Vodă, alors que la Porte savait qu'il s'était agit d'une incursion des Cosaques Zaporogues. Dans tous ces textes, il n'est question que de « Polonais » tandis que dans les ordres donnés aux commandants de la flottille d'Aqkerman, les ennemis désignés sont bien les Cosaques Zaporogues. C'était le point faible de la démonstration ottomane et les Polonais sauront l'utiliser pour leur défense.

La Porte exige la punition exemplaire de tous ceux qui – contrevenant au traité de paix – étaient intervenus en Moldavie ou avaient attaqué Aqkerman, l'extradition des transfuges moldaves et leur envoi à Istanbul avec la totalité des biens spoliés. Elle demande enfin que soient respectés les meilleurs rapports de voisinage avec Petru Vodă, le nouveau voïévode qu'elle vient de nommer en Moldavie.

Cette avalanche d'accusations, étayées de preuves et accompagnées de menaces de rétorsion était avant tout destinée à impressionner. A notre avis, les Ottomans cherchaient moins l'obtention de réparations que la possibilité de faire pression sur les Polonais afin qu'ils s'abstiennent dans l'immédiat de toute intervention en Moldavie et surtout, pour qu'ils tiennent compte des intérêts de la Porte dans l'élection du futur roi. Et c'est précisément sur ces deux derniers objectifs que les Ottomans eurent finalement gain de cause.

L'embarras des Polonais est évident à la lecture de la réponse faite au sultan le 18 septembre⁴⁶. Le Sénat qui siégeait à Varsovie avait reçu le *čavuš*

⁴⁵ On retrouve dans les lettres du grand vizir les passages les plus véhéments de l'ébauche du 18 juillet, qui ont été gommés dans celles du sultan. Ainsi, on peut considérer que cette ébauche a servi de modèle aux rédactions ultérieures. Dans le rapport du 3 août 1574 (*Hurmuzaki, vol. cit., doc. DCXCIV, déjà cité*), les envoyés de Maximilien II font un résumé pertinent de l'ensemble des lettres qu'ils connaissent de toute évidence en détail. C'est très probablement par leur entremise que les copies en traduction de ces textes sont parvenues à Vienne. Les documents publiés in *Hurmuzaki, vol. cit.*, proviennent des Archives de cette ville. Voir aussi la présentation du contenu des lettres donnée par D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 180-181.

⁴⁶ *Hurmuzaki, vol. cit.*, p. 725-727, doc. DCXCVI (traduction en latin) et A. Veress, *op. cit.*, p. 47-52, doc. 39, traduction en italien du texte polonais de la lettre, présentée à tort comme étant

Ahmed le 8 septembre⁴⁷. Il lui fallut donc une dizaine de jours pour les délibérations. La lettre est un mélange de protestations d'amitiés (la Pologne a toujours refusé de s'associer aux coalitions anti-ottomanes et désire maintenir des relations de paix et d'amitié avec la Porte), de dénégations outragées qui couvrent des contrevérités flagrantes (la lettre de Laski et Ostrogski serait un faux, jamais deux sénateurs comme eux ne se seraient permis un acte pareil ; on n'était pas au courant du sac d'Aqkerman, mais on a chargé le palatin de Russie et hetman de la Couronne de mener des investigations ; en attendant, on suggère que ce serait l'oeuvre des Cosaques Zaporogues ; on ne sait rien concernant le trésor de Ioan Vodă et on doute de l'existence même d'un tel trésor car le voïevode était resté peu de temps en place, avait beaucoup dépensé pour la guerre...) et de demi-vérités (Ioan Vodă avait pu obtenir l'aide de certains « soldats polonais connus par lui » au début quand on le croyait menacé uniquement par le voïevode de Valachie, mais dès que la nouvelle de sa destitution fut connue, on avait interdit le passage des frontières ; les réfugiés moldaves étaient rentrés dans leur pays à l'appel du nouveau voïevode qui avait garanti leur sécurité – fait réel – en emportant « tous leurs biens », ce qui était faux⁴⁸).

Pour minimiser l'importance de la présence polonaise dans le camp moldave, présence qu'il ne peut pas nier, le Sénat insiste sur le fait qu'il s'était agit de soldats de fortune, hors de toute autorité, et qu'ils étaient intervenus en enfrenant les ordres du roi et la volonté des magnats⁴⁹. Somme toute, des aventuriers dont la description correspond, sans que leurs noms soient avancés, aux Cosaques Zaporogues. Assertion renforcée par l'explication avancée au sujet des auteurs présumés de l'attaque d'Aqkerman : les Cosaques Zaporogues de connivence avec les Moscovites. Et, dans ce cas, leur action ne peut aucunement être imputée aux Polonais car ils ne sont pas sujets du royaume mais sont un ramassis de brigands de toutes origines, rassemblés et cachés sur les rives du Dniepr, des gens en rupture de ban, vivant « sans roi ni loi » en dehors de toute juridiction⁵⁰.

les instructions du Sénat à Taranowski, envoyé en ambassade à la Porte. La version italienne est identique à celle latine, mais comporte quelques passages supplémentaires à la fin de la lettre.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 53, doc. 42, dépêche de Girolamo Lippomano du 20 septembre 1574.

⁴⁸ Sur ce point, voir D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 183-184. Le trésor de Ioan Vodă a été gardé par les Polonais. Nous en avons la confirmation dans une lettre d'Etienne Báthori, roi de Pologne et prince de Transylvanie au Praesidium (régence) de ce dernier pays du 24 août 1583 (A. Veress, *op. cit.*, p. 265-268, doc. 244). Il précise que le royaume n'a pas l'habitude d'extrader les réfugiés ou de livrer leurs biens, mais qu'il avait du en revanche envoyer de forts « cadeaux » au grand vizir pour apaiser son courroux.

⁴⁹ « Tutti quelli adonque che seguitorono Ivano in Moldavia sono homeni vilissimi et di niun conto, et come fuggitivi del regno, senza nostra saputa et contra li comandamenti del Re hanno combattuto in quelle parti, guidati non dal nostro consiglio, ma dall'audacia loro » (*ibidem*, doc. 39, déjà cité).

⁵⁰ « Quanto a quelli ancora che assalirono Alba Nester così Dio ci aiuti, come nè hora, nè per inanzi ne sapevano cosa alcuna. Ma sappia Vostra Serenità che una moltitudine di ladri di varie sorte di lingue è raunata et nascosta in quelle solitudini appresso il Boristene, alcuni de quali habitano le parti superiori di quello, et più vicino a questo regno, altri occupano le parti inferiori accanto esso Boristene, di maniera che dicono, che questi molte volte sono soliti di unirsi, et

Les arguments invoqués par le Sénat pour se justifier et décliner toute responsabilité polonaise, seront repris par les chroniqueurs contemporains Paprocki et Gorecki qui les accréditent et les amplifient. Leurs écrits sont à l'origine de la légende des Cosaques Zaporogues venus en aide à Ioan Vodă⁵¹.

Le *čavuš* Ahmed recevait également une lettre du Sénat à Mehmed pacha, écrite le 19 septembre, dans laquelle l'affaire moldave n'est que brièvement évoquée car, précise-t-on pour flatter le grand vizir, on sait que de par sa position il aura immédiatement connaissance du contenu détaillé de celle adressée au sultan et on ne veut pas le fatiguer par des répétitions⁵². Le *čavuš* n'est pas parti sur le champ. Il attendait plus d'informations au sujet des réfugiés moldaves, des biens et du trésor confisqués qu'il avait mission de rapporter à la Porte⁵³. Sur la route du retour il s'arrêta à Jassy où, comme nous le verrons, il se trouvait le 22 octobre auprès de Petru Vodă et n'atteignit Istanbul qu'un mois plus tard⁵⁴.

Dans la lettre envoyée au grand vizir, le Sénat recommandait à sa haute bienveillance l'ambassadeur Andreas Taranowski, chargé d'apporter des éclaircissements et de réaffirmer la volonté de paix et d'amitié des Polonais. Taranowski n'était pas un inconnu pour la Porte où il s'était déjà rendu en ambassade à deux reprises en 1569-1570 ainsi qu'en 1572⁵⁵. Son envoi de nouveau à Istanbul – décision prise à la mi-septembre – témoigne de l'importance accordée par le Sénat au rétablissement de bonnes relations avec les Ottomans. Il avait reçu des instructions pour soutenir les arguments avancés dans la lettre au sultan⁵⁶ et il était porteur des propositions polonaises pour le renouvellement du traité⁵⁷. Mais sa première mission consistait à s'arrêter en

correre nelli confini di Moscovia, et di là ben spesso accompagnati dalli ladri di quel paese, assalire le giurisdittioni di Vostra Serenità. Questi non sono soggetti al regno, nè ad altri, vivono di rapina et attendono a' latrocini. Se altri li uccide lo fa impune, se li piglia non può vendicare le ingiurie, perchè sono ladroncelli, senza Re et senza legge. Et spesso avviene, che questi che habitano nelle parti superiori del Boristene, vengono in questo regno per vettovaglie; et è creduto ancora che questi habbiano assalito Alba Nester, il che in verità si come non potemo affirmare, cosi non vogliamo manco negare » (*ibidem*).

⁵¹ Pour plus de détails, voir M. Berindei, *art. cit.*, p. 352-357.

⁵² Faut-il y voir également une allusion au nombre de lettres portant sur le même sujet qu'on venait de recevoir du sultan et du grand vizir ? Cf. A. Veress, *op. cit.*, p. 52-53, doc. 41.

⁵³ Voir les dépêches de Girolamo Lippomano des 20 et 23 septembre 1574 (*ibidem*, p. 53-54, docs. 42 et 43).

⁵⁴ Son arrivée est signalée par David Ungnad qui précise qu'il est porteur de la lettre du Sénat au sultan, dans son rapport du 28 novembre 1574 (*Hurmuzaki, vol. cit.*, p. 729, doc. DCXCIX).

⁵⁵ Voir sa notice biographique, in *Călători străini, vol. cit.*, p. 395-397 et L. Tardy et I. Vásáry, *Andrzej Taranowskis Bericht über seine Gesandtschaftsreise in der Tartarei (1569)*, dans « Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae », XXVIII, 2, Budapest, 1974, p. 213-223.

⁵⁶ Peut-être avait-il reçu la copie de cette lettre, d'où la confusion de l'ambassadeur de Venise qui la présente comme étant ses instructions. Dans son rapport du 1er octobre, Lippomano donne des informations plus précises sur la mission plus complexe confiée à Taranowski et indique que celui-ci est sur le point de partir de Cracovie, A. Veress, *op. cit.*, p. 55, doc. 45.

⁵⁷ *Hurmuzaki, vol. cit.*, p. 732-733, doc. DCCIV, du 10 février 1575. La date correspond à celle de son audience auprès du sultan, quand il a dû présenter ce texte.

Moldavie pour rassurer Petru Vodă qui avait déjà envoyé des lettres d'ouverture au Sénat. Il devait transmettre au voïévode que sa proposition de reconduction du traité de paix conclu avec ses prédécesseurs, était agréée et qu'on attendait ses émissaires⁵⁸. Taranowski se déclarera fort satisfait du bon accueil que lui fait le voïévode moldave⁵⁹.

En réalité, Petru Vodă était loin d'être rassuré sur les intentions des Polonais à son égard. Courant septembre, il avait de nouveau alerté la Porte sur les craintes qu'il avait d'une intervention polonaise. Le 25 septembre, le sultan ordonnait aux *beğ* de Silistre, Bender, Vülçitrin, Niğbolu et Vidin de tenir leurs troupes prêtes pour être en mesure de répondre « sans retard » à l'appel à l'aide du voïévode de Moldavie. Celui-ci était à son tour informé des mesures prises et recevait la consigne de rester extrêmement vigilant et d'envoyer des espions en Pologne⁶⁰. Pour accentuer la pression contre les Polonais, le sultan avait envisagé une incursion à partir de Fülele, *sanğaq* le plus septentrional des possessions ottomanes en Hongrie. Le 4 septembre 1574, un ordre était rédigé à l'intention du *beğ* de Fülele, afin qu'il mène une razzia « comme venant de sa propre initiative » pour donner une leçon aux Polonais et les obliger à faire appel à la Porte⁶¹.

Fin septembre une incursion tatare – menée par Alp Giray, l'un des fils du khan – avait lieu en Podolie. Devlet Giray avait pris son temps pour répondre aux demandes du sultan de juin et juillet, afin qu'il lance une expédition de représailles contre la Pologne. Ses troupes étaient trop occupées à razzier la Moldavie, proie facile après la défaite de Ioan Vodă. Mais surtout, le khan poursuivait sa propre politique envers la Pologne, qui était devenue son allié objectif dans sa confrontation avec la Moscovie engagée depuis 1552⁶². En 1574, il préparait une expédition contre la Moscovie et sa participation, sur l'insistance de la Porte, à la répression de la révolte moldave, avait partiellement contrarié ses plans. Début août, son envoyé, qui expose ces faits au Sénat, ainsi que la version tatare des événements de Moldavie, précise que malgré l'aide polonaise à Ioan Vodă, le khan avait arrêté ses troupes aux frontières. L'émissaire

⁵⁸ A. Veress, *op. cit.*, p. 51-52, doc. 40, instruction du Sénat à Taranowski concernant la Moldavie, du 18 septembre 1574, et rapport de Lippomano, du 1er octobre 1574, déjà cité.

⁵⁹ Dépêche de Lippomano du 16 novembre 1574, déjà cité.

⁶⁰ MD, XXVI, *hüküm* 599, au *beğ* de Silistre (copie aux *beğ* de Bender, Vidin, Niğbolu et Vülçitrin), du 8 *ğemāzī'l-āhur* 982 (25 septembre 1574) et *hüküm* 600, au voïévode de Moldavie, sans date, vraisemblablement la même que le précédent ; voir aussi K. Beydilli, *op. cit.*, p. 72-73 (traduction de l'ordre au *beğ* de Silistre).

⁶¹ *Ibidem*, *hüküm* 533 du 17 *ğemāzī'l-evvel* 982, remis au *çavuş* Hüseyin le 7 septembre 1574 (20 *ğemāzī'l-evvel* 982); voir aussi la traduction in K. Beydilli, *op. cit.*, p. 70-72. Il est peu probable que le *sanğaqbeğ* de Fülele ait exécuté cet ordre car pour cela il aurait dû traverser les régions du Nord de la Hongrie, possessions des Habsbourg.

⁶² A. Bennigsen, P. N. Boratav, D. Desai, Ch. Lemerrier-Quelquejay, *Le khanat de Crimée dans les Archives du musée du palais de Topkapı*, Paris – La Haye, 1978, p. 16-17, 346-347 ; Ch. Lemerrier-Quelquejay, *Les expéditions de Devlet Giray contre Moscou en 1571 et 1572, d'après les documents des Archives ottomanes*, dans CMRS, XIII, 4, 1972, p. 555-559.

demande de la part de Devlet Giray l'envoi des « cadeaux habituels », et surtout l'organisation d'une campagne commune contre Moscou – les Tatars ayant déjà 50 à 60 000 hommes prêts à monter en selle⁶³. Le khan reçoit les « cadeaux » requis, mais considère probablement profitable de lancer, en accord avec les souhaits du sultan, un avertissement aux Polonais. L'incursion de septembre 1574, menée avec des forces insuffisantes et repoussée, fut suivie d'une autre à plus grande échelle, à la fin de l'été et à l'automne 1575⁶⁴. Ces razzias jouèrent leur rôle dans le choix du candidat de la Porte au trône de Pologne.

Début octobre, Petru Vodă faisait savoir à Istanbul que, selon ses renseignements, les Polonais le considéraient comme complice d'Alp Giray – dans leur retraite précipitée les Tatars étaient passés aux environs de Hotin – et qu'ils s'apprêtaient à envahir la Moldavie pour s'en emparer. Le 10 octobre, le sultan transmettait ces informations à Devlet Giray. Le *pādīshah* confirme au khan qu'il lui avait bien demandé de donner une leçon aux « mécréants polonais » pour les punir de leur « trahison », mais déplore que l'incursion d'Alp Giray ait été « imprudente » (autrement dit mal menée). Présentement, au cas où se produirait une attaque contre la Moldavie, il attend du khan qu'il porte un coup sévère aux Polonais en organisant une expédition d'envergure – comme il l'avait déjà fait pour les Moscovites⁶⁵. Pour sa part, le voïévode de Moldavie était prévenu qu'on avait alerté le khan et on lui rappelait les consignes données antérieurement : se tenir sur ses gardes, envoyer des espions « sûrs » en Pologne et – dans l'éventualité d'une attaque – fixer un lieu de rassemblement pour les *beğ* déjà mobilisés et prêts à répondre à son appel. Le voïévode de Valachie était informé à son tour. Il avait ordre d'accourir, si nécessaire, avec « ses vaillants soldats » auprès de son frère⁶⁶. Enfin, le 9 octobre, le sultan jugea utile d'adresser un ordre comminatoire aux « notables et boyards de Moldavie ». Ils sont sommés de rester unis autour du voïévode pour repousser toute tentative éventuelle de la part d'un prétendant au trône soutenu de Pologne ou d'ailleurs. Nous reviendrons sur les enseignements de ce texte pour les relations entre la Porte, le voïévode et les boyards. Retenons pour l'instant un seul aspect : l'intervention d'Alp Giray est présentée comme étant un acte arbitraire :

⁶³ A. Veress, *op. cit.*, p. 44-46, doc. 34, rapport de Girolamo Lippomano du 1er août 1574, et doc. 35, exposé de l'envoyé du khan devant le Sénat, du 4 août 1574. Sur le tribut que les Polonais acquittaient au khanat de Crimée, voir A. W. Fischer, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, 1978, p. 13-14, 19, 28.

⁶⁴ A. Veress, *op. cit.*, p. 74-75, doc. 69, du 16 octobre 1575 ; *Hurmuzaki, vol. cit.*, p. 749, doc. DCCXX, rapport de David Ungnad du 10 décembre 1575 ; K. Beydilli, *op. cit.*, p. 73-74.

⁶⁵ MD, XXVI, *hüküm* 727, lettre impériale au khan, du 20 *ğemāzī'l-āhur* 982 (7 octobre 1574), remise le 10 octobre 1574 au *čavuş Ća'fer* (23 *ğemāzī'l-āhur* 982).

⁶⁶ *Ibidem*, *hüküm* 731, au voïévode de Moldavie, et *hüküm* 733 au voïévode de Valachie, non datés, probablement du 7 octobre 1574, remis au même *čavuş Ća'fer* le 10 octobre 1574; voir aussi les traductions in K. Beydilli, *op. cit.*, p. 74-75.

« Le susdit fils du khan n'a pas agi sur le signe de notre Porte, ni sur les incitations de Petru voievode. Il n'a pas non plus respecté la volonté de son père ; il a agi de son propre chef »⁶⁷.

Le sultan se doutait bien que certains boyards moldaves allaient s'empresser de transmettre l'information aux Polonais. Cette opération de désinformation – la Porte procédant avec les mêmes duplicité et hypocrisie que celles dont avait fait preuve le Sénat polonais – fut ensuite renforcée par le *čavuš* Aḥmed. Le 22 octobre, celui-ci envoyait, depuis Jassy, une lettre au voievode de Podolie, Nicolas/Mikolaj Mielecki, pour faire part à son « cher ami » des nouvelles qu'il venait de recevoir de son collègue le *čavuš* Ğa'fer, dépêché – prétend-il – pour interroger Alp Giray sur le pourquoi de son intervention. Suit la même histoire sur le libre arbitre du fils du khan qui a agit contre la volonté du sultan et du grand vizir en provoquant leur ire... Quant à « son frère adoptif », Petru Vodă, ses négociations avec le Sénat seraient en bonne voie (la visite de Taranowski avait probablement précédée celle d'Aḥmed) et le *čavuš* assure Mielecki qu'il n'aura jamais un meilleure voisin⁶⁸.

L'inquiétude de la Porte, entretenue par les craintes de Petru Șchiopul, de voir la révolte moldave dégénérer en un conflit armé avec la Pologne, s'est finalement avérée sans fondement. Les Polonais, échaudés par l'ampleur de la réaction ottomane et empêtrés dans le difficile problème politique créé par le départ inopiné de Henri de Valois, étaient avant tout soucieux de rétablir de bons rapports avec le sultan.

Taranowski, qui avait pris une voie détournée à travers les Balkans, n'arrivait à Istanbul que le 14 décembre, deux jours après la mort de Selīm II⁶⁹. Il fut reçu en audience par le nouveau sultan, Murād III, le 10 février 1575 et eût un premier entretien avec Meḥmed pacha le 16 février. Le 15 mars, il prend congé du sultan et quitte Istanbul quelques jours plus tard, après une nouvelle conversation avec le grand vizir. Il est porteur de deux lettres datées du 13 mars – de Murād III et de Meḥmed pacha – pour le Sénat. Lors des discussions, l'affaire moldave fut certes abordée mais les Ottomans n'insistent plus pour

⁶⁷ *Ibidem*, ḥüküm 735, aux notables et boyards de Moldavie, du 22 *ğemāzī'l- āḥır* 982 (9 octobre 1574), remis au *čavuš* Ğa'fer le 10 octobre 1574; voir aussi la traduction in K. Beydilli, *op. cit.*, p. 76-77.

⁶⁸ *Hurmuzaki*, Supplément II, vol. 1, Bucarest 1893, p. 277, doc. CXLIV. Cette lettre témoigne d'une certaine familiarité établie par le *čavuš* avec des seigneurs polonais. A la fin de sa missive, il demande à Mielecki de lui procurer – si possible – quelques faucons, et de les envoyer à « son frère », le voievode moldave. Celui-ci saura les lui faire parvenir. Il était probablement un habitué des missions en Pologne. Aḥmed est un nom commun, mais nous pensons qu'il s'agit du même *čavuš* Aḥmed qui accomplit des missions similaires dans ce pays en 1572 quand ses routes croisent déjà celles de Taranowski. Voir *Hurmuzaki*, vol. II, 1, p. 621, 628-630, 632-633, 635-639, docs. DCI, DCVIII, DCXI, DCXIV-DCXVII, datés de mai à août 1572.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 730, doc. DCC, rapport de D. Ungnad du 23 décembre 1574, qui signale l'arrivée de Taranowski à Istanbul le 14 décembre. M. Strykowski indique dans sa chronique (*Călători străini*, vol. cit., p. 455) qu'effrayés par la famine qui sévissait en Moldavie et dans les étapes de la route directe par la Dobroudja, ils avaient préféré suivre un itinéraire plus long par la Valachie, la Bulgarie du Nord et les Balkans.

obtenir des réparations ; leur priorité est ailleurs. L'ambassade de Taranowski leur prouvait qu'ils avaient obtenu plus : mettre en état d'infériorité les Polonais, quémandeurs du renouvellement du traité de paix. Ils en profitent pour exposer clairement à l'ambassadeur leur point de vue concernant le futur roi de Pologne. En aucun cas ils n'accepteraient que la couronne échoie à Maximilien II, à un prince de sa famille ou à un prince moscovite. Une telle élection serait considérée comme un *casus belli*. Selon la Porte, les Polonais devaient choisir soit l'un d'entre eux, un seigneur digne de cette charge, soit le roi de Suède (Jean III Wasa, marié à Catherine Jagellon, sœur du dernier roi de la dynastie, Sigismond II Auguste), qui semble avoir eu un temps la préférence du grand vizir, soit enfin Etienne Báthori, voïévode de Transylvanie. Le nom de ce dernier apparaît pour la première fois dans la lettre du sultan au Sénat le 13 mars 1575, et il sera par la suite le seul candidat soutenu par la Porte. Taranowski quitta Istanbul sans aucune promesse ferme concernant le renouvellement du traité de paix, et sans obtenir la suspension des travaux de construction du fort de Čapčaqlu, autre demande formulée par les Polonais. Les lettres du sultan et du grand vizir au Sénat, qu'il emportait, font état des bonnes dispositions de la Porte, mais la re-confirimation du traité de paix est conditionnée par l'élection d'un roi agréé et par le maintien de relations cordiales avec les pays vassaux, Moldavie, Valachie et Transylvanie⁷⁰.

Sur la route du retour, l'ambassadeur arrive le 3 avril à Bucarest où il est retardé une dizaine de jours par les chutes de neige et souffre de la grande famine qui frappait le pays⁷¹. Il s'arrête ensuite à Jassy où Petru Vodă lui fait part des intentions belliqueuses de la Porte en cas d'élection d'un roi qui contrarierait ses desseins. Le 19 mai, quand il présente devant le convent de la noblesse, réuni du 12 mai au 4 juin à Steżyca, la position sans ambiguïté des Ottomans, Taranowski fait également état – pour appuyer ses dires – de la mise en garde du voïévode moldave⁷².

Les pressions de la Porte continueront par la suite. L'affaire moldave est encore invoquée dans la lettre de Mehmed pacha envoyée le 13 août 1575 à

⁷⁰ *Hurmuzaki, vol. cit.*, p. 734-735, 738-739, docs. DCCV et DCCVI, DCCIX et DCCX, dépêches de D. Ungnad à Maximilien II des 10, 19 et 22 février et 16, 17 et 19 mars 1575 ; p. 736-737, docs. DCCVII et DCCVIII, lettres du grand vizir et du sultan au Sénat du 13 mars 1575. La lettre de Murād III au Sénat est publiée partiellement par A. Veress, *op. cit.*, p. 60, doc. 52 et en résumé par Z. Abrahamowicz, *op. cit.*, p. 213-214, doc. 221, sous la date du 1er avril 1575 d'après des versions latines qui se trouvent dans les Archives de Vienne et de Varsovie, mais son contenu est identique à celle du 13 mars, date qui nous semble plus appropriée à retenir étant donné le départ de Taranowski d'Istanbul le 18 ou le 19 mars. Voir aussi A. Veress *op. cit.*, p. 60-61, doc. 53, la relation de son ambassade faite par Taranowski dans sa lettre envoyée de Bucarest le 5 avril 1575 au chancelier Valentin Dębiński.

⁷¹ Lettre de Taranowski du 5 avril 1575, citée dans la note précédente. Le passage concernant son séjour à Bucarest a été publié aussi dans *Călători străini, vol. cit.*, p. 400-401.

⁷² A. Veress, *op. cit.*, p. 63-64, doc. 56, du 19 mai 1575. Le passage concernant le voïévode de Moldavie a également été publié dans *Călători străini, vol. cit.*, p. 401, mais sous la date erronée du 13 mai 1575.

Nicolas Mielecki, palatin de Podolie. Le grand vizir, qui lui demande de soutenir la candidature d'Etienne Báthori lui rappelle, en exagérant comme d'habitude, l'importance des forces réunies – 150 000 Tatars, 60 000 *aqınđı*, le *beğlerbeğ* de Roumélie avec tous ses *sanğaqbeğ* et 3 000 janissaires – pour réprimer la révolte de Ioan Vodă, aidé par les Polonais. Et il le prévient que ces troupes sont toujours sur le pied de guerre⁷³. Les incursions tatares qui s'ensuivirent apportaient la confirmation de la réalité des menaces.

Le 15 décembre 1575, la Diète décida finalement d'offrir le trône de Pologne à Etienne Báthori contre l'avis de la majorité des sénateurs qui avait penché pour Maximilien II. La solution trouvée fut d'accorder la couronne à Anne Jagellon, autre sœur de Sigismond II Auguste, à condition qu'elle se marie avec Etienne Báthori. Celui-ci occupa le trône en avril 1576 et eût à combattre les partisans habsbourgeois dont Albert Laski et la ville de Gdansk⁷⁴. Les voïévodes de Moldavie et de Valachie avaient reçu l'ordre du sultan de l'aider – si besoin était – avec leurs troupes⁷⁵.

Roi de Pologne, Etienne Báthori se comporta de fait en allié fidèle de la Porte⁷⁶, même s'il envisagea par ailleurs des projets anti-ottomans. Il fut un adversaire résolu de la Moscovie, politique qui convenait parfaitement au khanat de Crimée. Il essaya aussi, avec des résultats mitigés, d'imposer le contrôle de la Couronne sur les Cosaques Zaporogues⁷⁷. Les premières années du règne de Petru Șchiopul furent tranquilles du côté de la Pologne, et quand, à partir de 1577, il fut menacé par des prétendants au trône soutenus par des nobles des frontières et par les Cosaques, Etienne Báthori agit, à la demande de la Porte, avec une extrême fermeté en sa faveur.

3. Les déficiences du système militaire ottoman

L'analyse globale des documents ottomans concernant la révolte moldave de 1574 nous met devant une contradiction d'ensemble due cette fois-ci, non à la discordance des sources mais au déroulement même des événements. Cette contradiction consiste dans la disproportion entre l'ampleur des moyens mis en œuvre par la Porte pour mater l'insurrection et le dénouement relativement facile de celle-ci.

⁷³ A. Veress, *op. cit.*, p. 72-73, doc. 67.

⁷⁴ Voir notamment L. Szádeczky, *L'élection d'Etienne Báthory au trône de Pologne*, in *Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Cracovie 1935, p. 82-104 et K. Beydilli, *op. cit.*, p. 77-140, qui passe en revue les efforts considérables de la Porte pour imposer son candidat.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 109-110 et 117-118, ordres aux voïévodes de Moldavie et de Valachie du 28 février et du 4 avril 1576 ; A. Veress, *op. cit.*, p. 113, doc. 87, rapport du baile de Venise à Istanbul, du 14 juillet 1576.

⁷⁶ Le traité de paix fut renouvelé en juillet 1577, cf. Z. Abrahamowicz, *op. cit.*, p. 217-219, doc. 226 du 17 juillet 1577 et M. A. Mehmed, *op. cit.*, p. 133-134, doc. 134.

⁷⁷ E. Borschak, *op. cit.*, p. 65-67 et L. Gordon, *op. cit.*, p. 92-97.

Certes, les mesures militaires d'envergure ordonnées par le sultan pourraient s'expliquer par l'importance économique et stratégique de la Moldavie, par la crainte de voir la révolte se propager dans l'Empire ou se transformer en un conflit international. Les succès remportés par Ioan Vodă ainsi que les rapports exagérés et alarmistes des divers chefs militaires y avaient aussi contribué. Cependant tout cela ne justifie pas l'écart entre le nombre d'unités alertées par la Porte et le nombre d'unités finalement nécessaires. Nous pensons que l'explication se trouve dans les déficiences du système militaire ottoman.

Nos observations se rapporteront tout d'abord au commandement général des opérations. Selīm II entendait diriger (avec le *dīvān* impérial) la campagne de Moldavie depuis Istanbul. Il était informé de la situation du front avec au moins une semaine de retard. Une autre semaine s'écoulait encore avant que ses ordres n'arrivent à destination. Le décalage minimum de deux semaines entre le moment où les mesures auraient dû être prises et le moment où elles l'étaient effectivement ne pouvait que provoquer des confusions, voire des désordres ou des méprises. Parmi tous les commandants en chef ou en second, désignés successivement – autre source de complications – le *beğ* de Silistre, le khan de Crimée, le *beğ* de Köstendil, le *beğlerbeğ* de Roumélie, seul le premier avait vraiment accompli sa tâche.

Il résulte ensuite de ces documents que les *sipāhī* – unité essentielle de l'armée ottomane – ne remplissaient plus leur rôle comme auparavant. Laissons de côté les cinq *sanğaqbeğ* appelés en dernière instance au mois de mai et qui n'avaient pas eu le temps nécessaire pour exécuter l'ordre de mobilisation et couvrir la distance jusqu'au champ des opérations. Parmi les huit autres *sanğaqbeğ*, quatre seulement participèrent aux combats en Moldavie : les *beğ* de Silistre, Vülçitrin, Vidin et Bender (ce dernier de par sa position). Le *beğ* de Niğbolu était intervenu en Valachie au début des événements, mais, par la suite, ayant mal interprété les ordres ou désobéi, il avait manqué la confrontation finale. Il est néanmoins vrai que nombre de ses *sipāhī* avaient rejoint le *beğ* de Vidin sur le Siret. Le 25 avril, la Porte ordonnait au *beğ* d'Alağahışār de se mettre en campagne ; le 1er mai, deux autres *beğ*, ceux de Köstendil et Ćirmen étaient sollicités à leur tour. Un mois et demi plus tard, ces trois *beğ* n'étaient toujours pas arrivés à destination alors que celui de Vülçitrin, prévenu le 25 avril et dont le *sanğaq* était plus éloigné que le leur, s'était mis en route le 4 mai et était arrivé à temps. Ses troupes étaient en grande partie formées *d'aqıngı*, probablement plus prompts à se mobiliser que les *sipāhī*. Rappelons aussi que l'unité de janissaires – des fantassins – accompagnée d'un train d'artillerie, avait quitté Istanbul vers le 5 mai et pris part à la bataille de Cahul-Roşcani.

La lenteur des *sipāhī* à répondre à l'appel avait provoqué le retard des *sanğaqbeğ*. Le sultan qui connaissait ce problème essaya d'y remédier en envoyant sur place des officiers de la Porte munis d'ordres de plus en plus menaçants. Dès le 25 avril, il ordonnait au *çavuş* 'İvaz, chargé de superviser les échelles danubiennes, de tout mettre en œuvre pour accélérer le passage du

fleuve des *beğ* de Silistre, Bender, Niğbolu et Vülçitrin qui devaient rejoindre Petru Vodă et Sinān *ağa* et capturer Ioan Vodă⁷⁸. Dans le firman adressé le 12 mai au *sanğaqbeğ* de Köstendil, lui confirmant qu'il devait prendre la tête des forces rassemblées à Ciocănești, on le chargeait également d'une mission de contrôle des *sipāhī* présents auprès de leurs *beğ* respectifs. A l'arrivée du porteur de l'ordre, le *çavuş* Pervane, ils devaient dresser un rapport portant les noms des *sipāhī* absents afin que leurs *timār* leurs soient retirés et distribués à d'autres⁷⁹. Le changement du théâtre des opérations et la désignation d'İsaqça comme point de ralliement détermine la prise de nouvelles dispositions concernant les *sipāhī*. Le 25 mai, le *çavuş* Iskender était envoyé à İsaqça avec un ordre destiné au *qādī* de la place. Tous deux devaient se rendre à l'échelle et procéder à l'enregistrement scrupuleux des présents et des absents quels qu'ils soient, *sanğaqbeğ*, *alaybeğ*, *za'im* ou *sipāhī*, en notant pour les arrivants si, conformément au règlement (*qāmūn*), ils ont bien un équipement et un armement complet et s'ils sont accompagnés du nombre d'hommes d'armes (*ğebelü*) requis. Le *çavuş* était tenu de porter ce registre à Istanbul⁸⁰.

La Porte, sans doute consciente du caractère insuffisant de cette mesure, sans effets persuasifs immédiats, multiplia les démarches pour obtenir l'exécution de ses commandements. D'une part, comme nous l'avons vu, des ordres circulaires, comportant des menaces allant de la destitution à la peine capitale, étaient adressés aux *beğ* désignés dans la première phase des opérations afin qu'ils pressent le mouvement⁸¹. D'autre part, le sultan exige que les *sanğaqbeğ* s'impliquent directement dans le contrôle des *sipāhī*. Le 1er juin des ordres similaires étaient expédiés par le *çavuş* 'Alī aux *beğ* de Silistre, Niğbolu, Vidin, Çirmen, Vülçitrin, Alağahışar et Köstendil : dès leur arrivée en Moldavie ils devaient passer leurs troupes en revue, inscrire les noms des *za'im* et *sipāhī* présents et envoyer la copie du registre « de toute urgence » à la Porte. On leur recommande de prendre bien garde à ne pas enregistrer les absents⁸². Cette pratique était sans doute courante car on retrouve cette injonction dans les ordres ultérieurs concernant le même sujet. Un ordre de rappel portant les mêmes consignes était remis le 6 juin au *çavuş* Pervane à l'intention des « *beğ* désignés pour la campagne de Moldavie »⁸³.

⁷⁸ MD, XXIV, *hüküm* 407, vraisemblablement du 3 *muharrem* 982, remis au *çavuş* 'Alī. Pour faciliter sa mission, on envoyait en même temps à 'İvaz un « ordre de courrier » (*ulaq hükmi*) à l'intention des *qādī* des *sanğaq* de Silistre, Niğbolu et Bender, leur commandant de fournir les chevaux d'étape nécessaires au *çavuş* (*ibidem*, *hüküm* 406).

⁷⁹ *Ibidem*, *hüküm* 552, déjà cité.

⁸⁰ *Ibidem*, *hüküm* 687, déjà cité. Sur les obligations militaires des possesseurs de *timār*, voir N. Beldiceanu, *Le timar dans l'Etat ottoman (début XIVE – début XVIe)*, éd. Otto Harrasowitz, Wiesbaden, 1980, p. 16-19, 46-50, 74-93.

⁸¹ *Ibidem*, *hüküm* 688, déjà cité, ordre aux « *beğ* désignés pour la campagne de Moldavie » remis au même *çavuş* Iskender le 25 mai et *hüküm* 920, déjà cité, ordre aux *beğ* de Köstendil, Vidin, Çirmen, Vülçitrin et Alağahışar, remis au *çavuş* Ahmed le 9 juin.

⁸² *Ibidem*, *hüküm* 810, déjà cité.

⁸³ *Ibidem*, *hüküm* 918, déjà cité.

De son côté, le *beğlerbeğ* de Roumélie est mis à contribution. Le 4 juin, on lui envoie l'ordre de dépêcher ses *čavuş* auprès des *sanğaqbeğ* qui ne sont pas encore partis pour la campagne et de les contraindre, par la force si besoin est, eux et leurs *sipāhī*, de se mettre en marche sans retard. Les *čavuş* devaient bien faire savoir aux *sipāhī*, qu'on retirerait les *timār* de tous ceux qui ne se trouveraient pas auprès de leurs *beğ* au passage du Danube à Isačča⁸⁴. Pour renforcer les moyens de pression, le *pādīšah* expédia le 9 juin le *čavuş* Ahmed, accompagné du *qapuđı* Hasan auprès des *qāđı* des *sanğaq* désignés pour la campagne de Moldavie. Cet ordre, ainsi que le précédent d'ailleurs, témoigne du fait qu'excédée par le comportement des *sipāhī*, la Porte était déterminée à recourir à des mesures extrêmes pour obliger ces derniers à remplir leur devoir. Les *qāđı* étaient informés que le *čavuş* impérial avait la latitude de faire exécuter les *sanğaqbeğ*, *alaybeğ*, *za'im* et *sipāhī* qui n'avaient pas encore commencé leurs préparatifs de départ et de faire bastonner ceux qui feraient preuve de lenteur et d'indolence. Pour leur part, les *qāđı* avaient l'ordre de faire emprisonner ceux qui tergiverseraient encore après le départ du *čavuş* et d'envoyer leurs noms à la Porte afin que leurs *timār* soient attribués à d'autres et qu'eux-mêmes soient exécutés⁸⁵. Dans le dernier ordre concernant l'organisation de la campagne – dépêché le 19 juin au *beğlerbeğ* de Roumélie – celui-ci est mis au courant de la mission confiée aux deux officiers de la Porte pour la mobilisation énergique des *sipāhī* retardataires. Lui-même était tenu de dresser le registre des *sipāhī* présents dans les unités qui devaient le rejoindre et de l'envoyer d'urgence à la Porte pour qu'on procède ainsi au retrait des *timār* des absents⁸⁶.

La nouvelle de la défaite de Ioan Vodă n'a pas mis fin aux démarches de la Porte pour punir les *sipāhī* qui avaient failli à leur devoir. On peut tout au plus noter un certain apaisement. Dans les ordres adressés le 22 juin aux *beğ* de Kōstendil, Alağahışār, Vülçitrin et Niğbolu, on leur demande de procéder à l'enregistrement des *sipāhī* arrivés auprès d'eux jusqu'au 30 juin 1574 (10 *rebi'ül-evvel* 982) – jour où le commandement impérial aurait dû leur parvenir – et de prendre bien soin de ne pas inscrire ceux arrivés après cette date⁸⁷. Des ordres similaires étaient par la suite envoyés aux *beğ* rassemblés auprès du *beğlerbeğ* de Roumélie qui ne reçurent l'autorisation de regagner leurs *sanğaq* qu'après

⁸⁴ *Ibidem*, *hüküm* 840, déjà cité, remis le 4 juin 1574 à 'Alī, *čavuş* du *beğlerbeğ*.

⁸⁵ *Ibidem*, *hüküm* 922, déjà cité, aux *qāđı* du *sanğaq* de Paša (réservé au *beğlerbeğ*) et des autres *sanğaq* des provinces de Roumélie et de Temešvar, devant participer à la campagne.

⁸⁶ MD, XXVI, *hüküm* 69, déjà cité. Dans la seconde partie de cette étude, publiée dans ArchM, IV, p. 54, note 106, nous avons omis par inadvertance, dans la liste des *sanğaqbeğ* qui devaient rejoindre le *beğlerbeğ* à Silistre, celui d'Elbašan, et indiqué à tort Ipek comme siège d'un *sanğaq*, alors que ce n'était à l'époque que le centre d'une circonscription (*nāhiye*) de celui de Duqagin. Les *sipāhī* d'Ipek avaient l'ordre de se joindre au *beğ* d'Iskenderiyye, leur voisin. C'est celui-ci qui doit par la suite – comme nous l'avons vu – les renvoyer chez eux, à cause des troubles survenus dans leur *sanğaq*.

⁸⁷ *Ibidem*, *hüküm* 96, 97, 103 et 109, déjà cités. Comme il ressort du *hüküm* 300 au *beğlerbeğ* de Roumélie, du 11 *rebi'ül-āhur* 982 (31 juillet 1574), la même demande a été faite aux *beğ* de Silistre et Ćirmen, et vraisemblablement à celui de Vidin.

avoir effectuer l'enregistrement des *sipāhī* présents⁸⁸. Enfin, le 31 juillet, le sultan ordonna au *beğlerbeğ* de Roumélie qui avait sollicité des instructions, de consulter les registres des *sipāhī* de Silistre, Köstendil, Niğbolu et Ćirmen pour retirer les *timār* des détenteurs qui n'avaient pas participé à la campagne, exceptant toutefois ceux qui avaient eu d'autres missions à remplir sur commandement de la Porte. Il devait redistribuer les *timār* saisis aux janissaires et aspirants *sipāhī* qui avaient fait preuve de bravoure et discipline, et de transmettre ces propositions à la Porte pour qu'elles soient avalisées⁸⁹.

Le comportement des *sipāhī*, probablement généralisé dans l'ensemble de l'Empire, créait des difficultés pour la levée des troupes dont la Porte avait besoin. Cette réalité explique en grande partie les importantes concentrations d'unités et l'appel aux volontaires lors des événements moldaves. Cela étant, ces déficiences, décelables dans la seconde moitié du XVIIe siècle, et notamment en 1574, ne constituaient que les prémices de la crise du système militaire ottoman. Elles étaient encore facilement surmontables et n'affectaient pas réellement sa force. L'Empire ottoman étaient encore capable de grands efforts militaires, il possédait l'une des meilleures armées de son temps et d'insoupçonnables possibilités de redressement⁹⁰. La révolte de Moldavie n'a eu aucune incidence sur la principale opération militaire prévue par la Porte pour l'année 1574. Au mois de mai, une flotte de près de 300 navires appareillait d'Istanbul vers Tunis, occupée une année auparavant par Don Juan d'Autriche. La ville était reconquise en septembre et la flotte ottomane procédait ensuite à plusieurs descentes en Sicile et dans le Sud de l'Italie. La suprématie ottomane était ainsi rétablie dans l'ensemble de la Méditerranée.

Revolta lui Ioan Vodă și relațiile moldo-otomane (1538-1574) (III)

(Rezumat)

Cuvinte-cheie: Moldova, Ioan Vodă, Petru Șchiopul, Alexandru al II-lea, Mircea, Imperiul otoman, Selīm al II-lea, Murād al III-lea, Mehmed pașa Aḥmed *čavuș*, *sipāhī*, Polonia, Henric de Valois, Ștefan Báthori, George Jazłowiecki, Andreas Taranowski, tătarii din Crimeea, Devlet Giray, cazacii zaporojeni.

În această parte a studiului sunt analizate mai multe aspecte privind urmările revoltei: măsurile cu caracter militar decise de Poartă, criza relațiilor otomano-poloneze și deficiențele sistemului militar otoman puse în lumină de documentele din 1574.

⁸⁸ Voir par exemple *ibidem*, *hüküm* 534, au *beğ* d'Elbașan, sans date, vraisemblablement du 17 *ğemāzī 'l-evvel* 982 (4 septembre 1574), remis au *čavuș* Pervane le 18 *ğemāzī 'l-evvel* 982 (5 septembre 1574); copies au *beğ* de Selanik et à l'*alaybeğ* d'Oḥri.

⁸⁹ *Ibidem*, *hüküm* 300 déjà cité. Sur les procédures d'attribution des *timār*, voir N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 14-17, 70-73 et 88-89 (sur les attributions des *timār* à des janissaires à partir du XVe siècle).

⁹⁰ Voir à titre d'exemple, le redressement rapide de la flotte et de l'armée ottomane après la bataille de Lépante en 1571, cf. M. Lesure, *Lépante, la crise de l'Empire ottoman*, Paris, 1972, p. 213-235, sous-chapitre *Le redressement*.

Consecințele economice și politice ale revoltei pentru Moldova vor fi abordate în ultima parte a studiului, care va apărea ulterior.

Poarta a primit cu o evidentă prudență vestea înfrângerii, capturării și uciderii lui Ioan Vodă. Nu era clar încă pentru aceasta dacă revolta era pe deplin încheiată și mai ales care va fi atitudinea polonezilor în continuare. De aceea în zilele de 20, 21 și 22 iunie 1574 sunt decise o serie de măsuri de siguranță. Se ordonă învingătorilor de la Cahul-Roșcani (*sanğaqbeğ*-ii de Silistre (Silistra) și Vülçitrin (Vuçitrn), Petru Vodă și Sinān *aga*, *qapuğı başı*) să-și păstreze trupele reunite până la supunerea totală a Moldovei. *Sanğaqbeğ*-ul de Vidin și voievodul Țării Românești trebuiau să rămână pe malurile Siretului pentru a putea interveni de urgență la cererea *beğ*-ului de Silistre și a lui Petru Vodă (doar soldații lui Ștefan Báthori erau autorizați să se întoarcă în Transilvania). Ceilalți *sanğaqbeğ* mobilizați pentru campanie primeau ordinul să-și continue concentrarea la Isaqça (Isaccea) și în jurul *beğlerbeğ*-ului Rumeliei, care se afla la Silistre.

În același timp, sultanul cerea hanului Crimeei, Devlet Giray să lanseze o incursiune de represalii în Polonia ca răspuns pentru încălcarea tratatului de pace prin ajutorul acordat lui Ioan Vodă și mai ales prin incendierea și jefuirea orașului Aqkerman (Cetatea Albă) de către cazacii zaporojeni. În paralel sunt luate mai multe măsuri pentru a preîntâmpina noi atacuri ale cazacilor zaporojeni în regiune și se decide construcția fortului de la Čapčaqlu (Czapczakly) situat la confluența râului cu același nume cu Bugul, o mai veche cerință a lui Devlet Giray.

O serie de dispoziții ale Porții sunt destinate slăbirii capacităților militare ale Moldovei și prevenirii eventualității unei noi revolte. Astfel, se avea în vedere ocuparea fortăreței Hotin de către o garnizoană otomană (decizie a sultanului încă din 19 aprilie), soldele soldaților urmând a fi plătite de voievod și extrase din cuantumul tributului. Dacă apărarea cetății se dovedea dificilă pentru otomani, era preconizată distrugerea ei, trimiterea materialelor de construcție la Bender (Tighina) și distribuirea tunurilor între Čapčaqlu și Istanbul. Această măsură extremă a fost evitată, probabil la intervenția voievodului, care a insistat asupra importanței Hotinului pentru apărarea Moldovei într-un moment de tensiune cu Polonia. Petru Vodă a trebuit să accepte – poate chiar a solicitat – prezența temporară a unei garnizoane otomane, însă cetatea a rămas sub jurisdicția unui pârcălab moldovean.

O altă decizie a Porții prevedea ocuparea a cinci sate moldovenești din regiunea „Surča” (Surcea?), din apropierea Aqkermanului, și înglobarea lor în *sanğaq*-ul de Bender. Și în acest caz, la solicitarea voievodului, sultanul renunță în cele din urmă la aplicarea măsurii, satele rămânând în hotarele Moldovei (ordin din 26 septembrie 1574).

Inițial, necunoscând importanța artileriei lui Ioan Vodă capturată pe câmpul de luptă, Poarta hotăra împărțirea ei între *beğ*-ul de Bender și fortul Čapčaqlu. Voievodul Țării Românești primea ordinul să trimită la Istanbul – încărcându-le pe corăbii otomane la Bra’ıl (Brăila) – tunurile luate în bătălia de pe malul Bârladului. La sfârșitul lui iulie, când sultanului îi parvine lista celor 45 de tunuri capturate la Cahul-Roșcani, este decisă o nouă distribuție a lor: două, din cele mai bune, sunt trimise la Istanbul pentru a servi drept model, două sunt date hanului Crimeei, 20 rămân la dispoziția voievodului Moldovei și restul sunt împărțite între cetățile de la Bender și Aqkerman.

În cursul lunii iulie sunt realizate o serie de construcții militare. *Sanğaqbeğ*-ul de Kōstendil (Kjustendil) primea misiunea supravegherii ridicării fortului de la Čapčaqlu, cel de Čirmen (Çirmen), a reparațiilor cetății Kili (Chilia), cel de Silistre, a consolidării cetății Bra’ıl, care suferise în urma unui cutremur. Voievodul Moldovei trebuia să

furnizeze cheresteaua necesară la Čapčaqlu și o parte din materialele de construcție pentru Brașil, voievodul Țării Românești urmând să asigure restul. În jur de 7 iulie, când Poarta se convinge că revolta a fost definitiv lichidată, *beglerbeğ*-ul Rumeliei și ceilalți *sanğaqbeğ* primeau alte dispoziții.

Dar principala preocupare a Porții în urma înfrângerii lui Ioan Vodă rămânea atitudinea Poloniei față de noul voievod. Sultanul acumulasese suficiente probe ale intervenției nobililor polonezi în favoarea revoltei din Moldova: scrisoarea interceptată prin care Albert Laski și Constantin Ostrogski promiteau ajutor lui Ioan Vodă, rapoartele *beğ*-ului de la Bender și ale voievodului Țării Românești despre participarea la lupte a mercenarilor polonezi, sosirea la Istanbul a prizonierilor polonezi în frunte cu șeful lor, Swierczowski, și mărturiile unora dintre ei. Pentru Poartă, atacul contra Aqkermanului era imputabil tot nobililor polonezi și regelui, sub a cărui autoritate se aflau, cel puțin teoretic, cazacii zaporojeni. De altfel, în corespondența oficială cu Polonia nu va fi vorba decât despre „polonezi” sau „soldați ai regelui”, deși otomanii știau cine fuseseră adevărații autori. Se va adăuga (informația parvine la Istanbul cel târziu pe 11 iulie) confiscarea bunurilor, printre care tezaurul lui Ioan Vodă, pe care soția și socrul acestuia și soțiile mai multor boieri le luaseră cu ei în fuga lor de la Hotin în regat, unde căutau refugiu. Știrea fusese transmisă de Alexandru II Mircea care reiese a fi jucat un rol important în instalarea fratelui său, Petru Șchiopul, pe tronul Moldovei. El urmărise fugarii și încercase să-și pună sigiliul pe bunurile confiscate, dar nobilii de frontieră refuzaseră sub pretext că numirea unui nou voievod în Moldova nu le fusese notificată de către Poartă.

Toate aceste fapte vor constitui esența scrisorilor de protest ale sultanului și marelui vizir, însă reacția otomană a fost întârziată de evoluția situației din Polonia. Selim II dorea să evite o confruntare directă, privilegiind demersurile diplomatice pe lângă regele Henric de Valois, care își datora în bună măsură coroana sprijinului Porții. Dar la aflarea morții lui Carol al IX-lea, Henric de Valois părăsise în grabă Polonia ca să ocupe tronul Franței devenit vacant. Știrea, cunoscută cu certitudine la Istanbul pe 18 iulie, a schimbat prioritățile sultanului față de Polonia: el înțelege că va trebui să combată candidaturile împăratului Maximilian II de Habsburg și ale lui Ivan al IV-lea, marele duce al Moscovei sau ale unor prinți din familiile acestora. Diferendumul privind Moldova trecea pe plan secund și va fi utilizat îndeosebi ca mijloc de presiune diplomatică. Ceea ce nu înseamnă că Poarta a neglijat măsurile de apărare în cazul unei amenințări poloneze.

Ahmed *čavuş*, care părăsește Istanbulul pe 1 august este purtătorul a cinci scrisori – fapt neobișnuit – două ale sultanului către rege și Senat și trei ale marelui vizir către rege, Senat și hatmanul coroanei și palatin al Rusiei/Ruteniei, George Jazłowiecki. Acesta din urmă era considerat drept principalul autor al ajutorului militar trimis lui Ioan Vodă și al confiscării tezaurului acestuia și a bunurilor refugiaților. Scrisorile cu un conținut asemănător, prezentând o avalanșă de acuzații, multe susținute cu probe, însoțite de amenințări de retorsiune sunt destinate înainte de toate, credem noi, să impresioneze. Otomanii urmăreau să obțină de la polonezi, nu atât reparații ipotetice, cât împiedicarea unei noi intervenții în Moldova și mai ales ca aceștia să țină cont de interesele Porții în alegerea viitorului rege.

Răspunsul Senatului către sultan, înmănat la 18 septembrie lui Ahmed *čavuş* și decizia de a trimite în ambasadă la Poartă pe Andreas Taranowski cu misiunea de a obține reconfirmarea tratatului de pace, arată că demersul Porții a avut rezultatele scontate. Scrisoarea Senatului, un amestec de declarații de prietenie și bune intenții, de

neadevăruri flagrante, de afirmații parțial inexacte și ipocrite, conține o explicație menită a disculpa sau cel puțin a minimiza responsabilitățile regatului într-o problemă ce nu putea fi negată: prezența polonezilor în armata lui Ioan Vodă. Aceștia ar fi fost niște aventurieri și marginali (descriere care se potrivea cazacilor, fără ca numele lor să fie avansat), care au răspuns apelului voievodului fără știința și consimțământul regelui și magnaților. Cât despre atacul asupra Aqkermanului, despre care Senatul nu știa nimic, el nu poate fi decât opera cazacilor zaporogeni, în legătură probabil cu moscoviții. Această explicație oficială va fi preluată și amplificată de cronicarii contemporani Paprocki și Gorecki și va constitui baza legendei cazacilor zaporogeni veniți în ajutorul lui Ioan Vodă.

Pentru a întări presiunea asupra polonezilor, demonstrându-le cât de necesară este respectarea tratatului de pace și păstrarea bunăvoinței sultanului, acesta ceruse în iunie hanului Crimeii să lanseze o incursiune de represalii. Cererea va fi reinnoită pe 22 iulie, câteva zile după sosirea veștii plecării precipitate a lui Henric de Valois. Devlet Giray nu va da curs imediat dorinței sultanului. El era angajat din 1552 într-o confruntare majoră cu marele ducat al Moscovei și vedea în polonezi niște aliați obiectivi. La începutul lui august, emisarul său încerca să obțină concursul Senatului pentru organizarea în comun a unei expediții contra Moscovei. Abia la sfârșitul lui septembrie Alp Giray, unul dintre fiii hanului, conduce o razie de mici proporții în Podolia și este respins cu pierderi de polonezi. Poarta va pretinde apoi, făcând proba unei duplicități și ipocrizii egale cu cele ale Senatului polonez, că Alp Giray a acționat din proprie inițiativă fără consimțământul sultanului și al hanului și fără știința lui Petru Șchiopul.

Cel din urmă alertase Poarta afirmând că polonezii îl consideră complice al lui Alp Giray și se pregătesc să ocupe Moldova ca să impună un voievod pe placul lor. Era a treia alarmă de acest gen din partea lui Petru Șchiopul. Deja, la solicitarea sa, sultanul ordonase pe 25 iulie *beg*-ilor de Bender și Silistre și voievodului Țării Românești să-și pregătească trupele pentru a interveni în cazul unei incursiuni poloneze. Ordinul se va repeta pe 25 septembrie, când sunt mobilizați și *beg*-ii de Niğbolu (Nikopol), Vidin și Vülçitrin. Pe 10 octombrie, în afara celor de mai sus, sultanul face apel și la hanul Crimeii. Însă îngrijorarea Porții, alimentată de temerile lui Petru Vodă, s-a dovedit nefondată. Senatul, preocupat de rezolvarea crizei politice produsă de abandonul tronului de către Henric de Valois și intimidat de reacțiile Porții, dorea cu precădere restabilirea bunelor raporturi cu otomanii. Prima misiune încredințată lui Taranowski, care părăsește Cracovia la începutul lui octombrie, era să-l asigure pe Petru Șchiopul de intențiile amicale ale Senatului. Voievodul era invitat să-și trimită emisarii pentru stabilirea tratatului de pace – cerere pe care o formulase el însuși – în aceleași condiții ca și predecesorii săi.

Ambasada lui Taranowski a dat prilejul noului sultan, Murād al III-lea, și marelui vizir, Mehmed pașa să-și exprime clar și ferm poziția cu privire la Polonia. Întors în țară, ambasadorul expune Dietei la 18 mai 1575 condițiile otomane pentru reinnoirea tratatului de pace: desemnarea unui rege agreeat (alegerea otomanilor se oprirea asupra candidaturii lui Ștefan Báthori, voievodul Transilvaniei) și menținerea de relații cordiale cu țările vasale sultanului, Moldova, Țara Românească și Transilvania. Presiunile diplomatice ale Porții vor continua în 1575, susținute de importante incursiuni tătare în sudul Poloniei în vara și toamna aceluiași an. La 15 decembrie 1575, Dieta decide în cele din urmă să acorde coroana lui Ștefan Báthori, care își va face intrarea în Cracovia în aprilie 1576.

În primii ani ai domniei sale, Petru Șchiopul nu a avut de suferit nicio ingerință sau amenințare din partea Poloniei, iar când, începând cu 1577, își vor face apariția

predeceși la tron, susținuți de nobili de frontieră și de cazaci, Ștefan Báthori va interveni, la cererea Porții, cu extremă fermitate în favoarea voievodului moldovean.

În ultima parte a studiului de față încerc să găsesc răspunsul la o întrebare impusă de analiza documentelor otomane privind derularea campaniei din 1574 în Moldova, anume cum se explică disproporția dintre forțele mobilizate și cele finalmente necesare pentru reprimarea revoltei. Răspunsul rezidă în bună măsură, credem noi, în deficiențele decelabile ale sistemului militar otoman.

Prima observație privește comandamentul general. Sultanul și Divanul imperial înțeleg să conducă operațiile militare de la Istanbul, unde informațiile de pe front ajungeau în aproximativ o săptămână. O altă săptămână era necesară ca ordinul determinat de informația respectivă să parvină destinatarului. Acest decalaj de minimum două săptămâni între momentul în care o decizie ar fi trebuit luată și cel în care ea era luată efectiv, a provocat confuzie, neînțelegeri, contraordine. Desemnarea succesivă a comandantului operațiilor, *beğ*-ul de Silistre, hanul Crimeii, *beğ*-ul de Köstendil, *beğlerbeğ*-ul Rumeliei, în funcție de mobilizări și în așteptarea sosirii superiorului, va fi o altă sursă de dezordine. Dintre toți doar primul își va îndeplini misiunea, dar cu forțe reduse.

A doua observație privește atitudinea *sipāhī*-ilor, unitate esențială a armatei otomane. Aceștia răspund cu retință și încetineală ordinelor repetate de mobilizare, provocând întârzierea *sanğaqbeğ*-ilor. Lăsăm deoparte pe cei cinci *sanğaqbeğ* din Tracia și Albania, chemați în cursul lunii mai și care nu au avut timpul necesar concentrării trupelor și acoperirii distanței până la Dunăre. Dintre ceilalți opt *sanğaqbeğ* desemnați de la începutul campaniei sau în cursul lunii aprilie și la 1 mai, doar patru vor lua parte la luptele finale: *beğ*-ul de Bender prin poziția sa, cei de Silistre, Vülçitrin și Vidin. Cel de Niğbolu participă la primele confruntări și parte din *sipāhī*-ii săi se alătură *beğ*-ului de Vidin. Dar ceilalți trei, *beğ*-ii de Ćirmen, Köstendil și Alağahışar (Kruševac) nu reușesc să fie prezenți pe teatrul operațiunilor la o lună și jumătate după mobilizarea lor.

Această situație, cunoscută de Poartă, explică în bună măsură numărul important de *sanğaqbeğ* desemnați pentru campanie și apelul la voluntari pentru a suplini lipsa *sipāhī*-ilor. Pe tot parcursul campaniei sunt luate măsuri – pe care le trec în revistă – cu un caracter din ce în ce mai coercitiv (execuția recalcitraților, ciomăgirea celor ce tergiversează), pentru a obliga *sipāhī*-ii să-și respecte obligațiile militare. Controlul efectivelor prezente va continua și după încetarea operațiilor pentru retragerea *timār*-urilor celor absenți și redistribuirea lor.

Acestea fiind spuse, deficiențele sistemului militar otoman, care se manifestă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea pe ansamblul Imperiului, nu sunt încă de natură să afecteze serios forța acestuia. Imperiul otoman este capabil încă de mari eforturi militare. Revolta lui Ioan Vodă nu a avut nicio incidență asupra principalei operații militare planuită și executată de Poartă în 1574: reocuparea Tunisului și restabilirea supremației otomane în Mediterana.

Stemele și drapelurile satelor Bălceana, Buțeni, Fârlădeni, Mingir și Sărata-Galbenă (raionul Hâncești)

Silviu ANDRIEȘ-TABAC

Plaiul Hânceștilor este unul favorabil heraldicii naționale și se numără printre pionierii și frunțașii promovării simbolurilor teritoriale de tip heraldic și vexilologic. Astfel, raionul Hâncești a fost unul dintre primele care și-au stabilit stema și drapelul raionale în 2004¹. Orașul Hâncești, profitând de statutul de municipiu și reședință a județului Lăpușna, pe care l-a deținut pentru scurt timp, a adoptat o stemă mare și un drapel municipal maiestuoase în anul 2000². Satul Lăpușna, fost glorios târg medieval și reședință a ținutului omonim, și-a definitivat simbolurile în 1999, devenind primul sat din Republica Moldova cu stemă și drapel înregistrate oficial³.

În ultimii ani, alte cinci sate din acest raion și-au introdus steme și drapelurile regulamentare: Mingir în anul 2006, Fârlădeni în 2008, Sărata-Galbenă în 2010, Buțeni în 2013 și Bălceana în 2014. Unele dintre aceste din urmă simboluri teritoriale au fost deja făcute publice parțial, în cadrul unor comunicări științifice⁴ sau prin prezentări sumare editate⁵, altele încă nu au fost introduse

¹ Prezentate sumar în *Simbolurile naționale ale Republicii Moldova*, coordonator și redactor științific Silviu Andrieș-Tabac, Chișinău, 2010, p. 552.

² Silviu Andrieș-Tabac, *Noile simboluri heraldice ale municipiului Hâncești*, în *Simpozion de numismatică organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001)*, Chișinău, 13-15 mai 2001: *Comunicări, studii și note*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 261-281, 10 figuri.

³ Silviu Andrieș-Tabac, *Stema și drapelul satului Lăpușna*, în *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul*, Chișinău, 28-30 mai 2000: *Comunicări, studii și note*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 237-243, 3 figuri.

⁴ Idem, *Stemele satelor Fârlădeni, Holercani, Horești și Manta din Republica Moldova: comunicare la Al IX-lea Simpozion de numismatică* (Chișinău, 17-18 septembrie 2008); idem, *Stemele și drapelurile satelor Fârlădeni, Mingir și Sărata-Galbenă (raionul Hâncești): comunicare la Sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală „Patrimoniul cultural și natural: schimbarea paradigmei sub impactul modernității”* (Chișinău, 23 octombrie 2012).

⁵ Idem, *Marcarea identității colective a satelor în heraldica și vexilologia Republicii Moldova*, în *Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova. Materialele Conferinței Internaționale*, Chișinău, 2-4 august 2007, Chișinău, Editura Cartdidact,

deloc în circuitul științific. Istoria detaliată a elaborării și adoptării lor, în ordinea aprobării, va fi evocată abia în acest articol.

Noile însemne se înscriu în eforturile Comisiei Naționale de Heraldică de pe lângă Președintele Republicii Moldova de promovare a unei heraldici tradiționale europene, care a fost cunoscută și în Țara Moldovei. Procesul, demarat formal în 1995 odată cu instituirea numitei comisii, actualmente este în plină dezvoltare și creștere, cuprinzând treptat noi și noi teritorii, persoane juridice și fizice, și contribuind la consolidarea identităților individuale și colective ale cetățenilor Republicii Moldova.

I. Simbolurile satului Mingir

Prima mențiune documentară a vetrei satului contemporan Mingir, în lumina ultimelor cercetări, pare a fi legată de un act de întăritură din 23 iunie 1519⁶. Încercările de a da o explicație etimologică plauzibilă toponimicului Mingir nu s-au încununat de succes. Localitatea nu a avut o simbolică heraldică istorică.

Procesul heraldic la Mingir a fost inițiat în iulie 2004 de către harnicul cercetător local Iacob Lupanciuc, autorul primei monografii de proporții a satului, care, împreună cu autoritățile locale, a elaborat primul chestionar heraldic, remis de Comisia Națională de Heraldică. Către sfârșitul lunii august 2004, autorul, în colaborare cu pictorul Iurie Caminschi, a elaborat un proiect de stemă cu următoarea blazonare: *în câmp albastru, un trischelion în direcția acelor de ceasornic, îmbrăcat în pantalon de argint și opincă de aur; peste tot, în scut rotund roșu cu contur de aur, un cap de bour de același metal înconjurat de o cunună de măslin, de asemenea de aur; scutul timbrat cu o coroană sătească de aur*. În calitate de drapel a fost propusă o soluție elementară de banieră armoriată.

Mobila principală a acestei compoziții heraldice urma să fie trischelionul (trichetru) îmbrăcat în pantalon de argint și opincă de aur, care simboliza supranumele colectiv de „opincari”, pe care l-au primit mingirenii de la vecini pentru portul încălțăminte tradiționale românești, în contradicție cu portul netradițional al coloniștilor străini din vecinătate⁷. În același timp, cele trei picioare ale trichetrului – piciorul uman fiind un simbol al legăturii sociale, al tăriei sufletești, al stabilității, al stăpânirii propriului destin, al tendinței de mișcare înainte – puteau fi dotate și cu o încărcătură istorică concretă. Primul picior ar fi semnatificat restabilirea localității după retragerea în 1774 a tătarilor din zonă. Al doilea picior ar fi marcat pasul esențial pe care l-au făcut țărani satului Mingir în 1845, când au răscumpărat moșia de la proprietarul Gheorghe

2007, p. 233-234, 240-241 (Mingir); *Simbolurile naționale ale Republicii Moldova...*, p. 555 (Fărlădeni), 557 (Mingir), 558 (Sărata-Galbenă).

⁶ Iacob Lupanciuc, *Comuna Mingir. File de istorie*, Chișinău, Editura Universul, 2004, p. 17-24.

⁷ Comunicat de cercetătorul Iacob Lupanciuc.

(Egor) Balș⁸ și au obținut, astfel, statutul de răzeși. În sfârșit, cel de-al treilea picior ar fi trebuit să semnifice refacerea miraculoasă a satului după cel de-al Doilea Război Mondial, cumplita foame din 1947 și distrugerea gospodăriei tradiționale în anii 1949-1950, refacere realizată sub dirijarea președintelui de colhoz Timofei Ermurachi, personaj care în anii 1955-1982 a reușit înscrierea localității Mingir printre satele model ale Moldovei din stânga Prutului⁹.

Totuși, autoritățile locale au respins acest prim proiect heraldic, considerând că porecla colectivă de „opincari” ar fi peiorativă, nedemnă, nereprezentativă și că nu s-ar referi decât la locuitorii unei singure mahalale. Lucrurile au intrat în impas, demersurile primăriei Mingir fiind reluate abia peste doi ani, în ultimele zile ale lunii februarie 2006, de către primarul Gheorghe Gribincea și consilierul sătesc Ilie Chițan, care au pregătit o nouă variantă a chestionarului heraldic.

Un alt proiect heraldic, realizat de același autor și același pictor, a fost aprobat conceptual de Comisia Națională de Heraldică la 20 aprilie 2006 (proces-verbal nr. 136-III) și de către Consiliul sătesc la 28 aprilie 2006 (decizia nr. 2/17-12).

Stema satului Mingir reprezintă: *scut tripartit în pal; în prima partițiune, pe argint, o cruce roșie plină; într-a doua, pe albastru, o ramură de măslin în pal, de aur; într-a treia, pe argint, o cruce neagră plină; în capul triunghiular al scutului, în câmp roșu, un cap de bour de aur; scutul timbrat cu o coroană sătească de aur* (fig. 1).

Drapelul reprezintă *o pânză pătrată albă, cu un brâu (1/3 h) albastru și un triunghi culcat la hampă, roșu* (fig. 2).

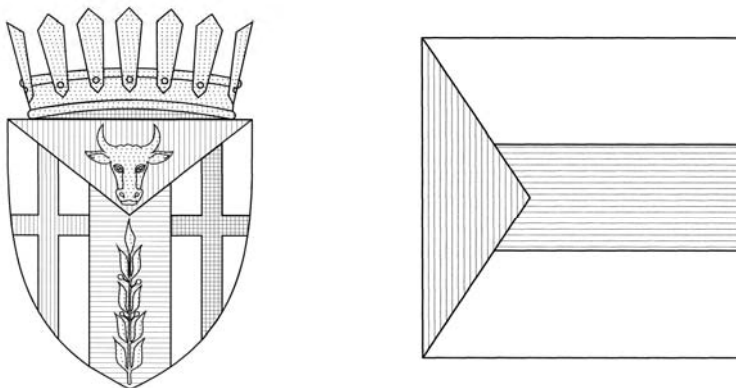

Fig. 1-2. Stema și drapelul satului Mingur, 2006

⁸ Mihai Gribincea, *File din istoria satului Mingir*, în „Revista de istorie a Moldovei”, [Chișinău], 2004, nr. 2, p. 75.

⁹ Arhiva curentă a Comisiei Naționale de Heraldică (în continuare, Arhiva CNH), Dosarul satului Mingir, Chestionarul heraldic.

Simbolistica însemnelor este următoarea:

Crucea roșie plină în câmp de argint din prima partițiune a scutului tripartit în pal este simbolul drapelului Sfântului Gheorghe și se referă la implicațiile militare ale satului Mingir și mai ales la luptele crâncene care s-au purtat aici în anii celui de-al Doilea Război Mondial, în cadrul operației Iași-Chișinău, la 24-27 august 1944¹⁰. Până în zilele noastre la Mingir se pot remarca urmele fortificațiilor militare, moșia fiind presărată cu gropi comune. Monumentele comemorative din centrul satului consemnează aceste evenimente tragice.

Crucea neagră plină în câmp de argint dintr-a treia partițiune a scutului tripartit în pal, pendinte simetric al crucii roșii din prima partițiune, este simbolul epitrahilului preoțesc și amintește faptul că satul Mingir este locul de naștere al multor preoți, preotese, călugări și călugărițe¹¹.

Ramura de aur de măslin în câmp albastru dintr-a doua partițiune a scutului marchează victoria halterofilului Tudor Casapu, originar din Mingir, campion al URSS, european și mondial, medaliat cu aur la Jocurile Olimpice din 1992 de la Barcelona, când pentru prima dată în istorie drapelul Republicii Moldova a fost ridicat pe cea mai înaltă treaptă sportivă. În Grecia antică, până la sfârșitul secolului VI a. Chr., cununa naturală de ramuri de măslin era premiul oferit pentru victorii sportive la jocurile olimpice, spre deosebire de cununile de stejar și laur care se ofereau la jocurile phyce, precum și cununile de țelină și ulterior de pin, oferite la jocurile istmice¹².

Capul de bour de aur în câmp roșu din capul triunghiular al scutului semnifică ținutul Hotărniceni, ținut istoric din care a făcut parte moșia actualului sat Mingir. După Pacea de la Kuciuk-Kainargi, Țara Moldovei reintră în posesia părții nordice a fâșiei „Celor Două Ceasuri”, din care se creează o nouă unitate administrativ-teritorială – ținutul Hotărniceni. Proprietarul acestui ținut, practic depopulat la acea dată, devine Domnul Țării¹³. Culoarea roșie a capului scutului mic este aici culoarea domniei și consemnează faptul că acest ținut, după 1775, a intrat în posesia domnilor Moldovei, iar capul de bour face trimitere la bourii de hotar – semnele de marcare a graniței în Moldova medievală¹⁴.

Coroana sătească de aur care timbrează scutul se referă la faptul că satul Mingir este sat-reședință de comună.

Drapelul satului a fost elaborat în baza stemei.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Într-o listă a fețelor bisericesti originare din comuna Mingir, întocmită de primăria satului la 13 martie 2006, erau menționate 47 de persoane în viață (*ibidem*).

¹² Silviu Andrieș-Tabac, *Coroana navală și problemele heraldicii românești actuale*, în ArhGen, IV (IX), 1997, nr. 3-4, p. 339.

¹³ Gh. I. Năstase, „Hotarul lui Halil Pașa” și „cele 2 Ceasuri”. *Schițarea unei probleme de geografie istorică și politică moldovenească*, în „Viața Basarabiei”, 1933, nr. 4-5, p. 243-257; nr. 6, p. 309-322.

¹⁴ Gheorghe Burlacu, *Bourul Moldovei – semn de hotar*, în AIX, tom XXXI, 1994, p. 517-543.

II. Simbolurile satului Fârlădeni

Prima mențiune documentară a localității, în formula „Fârlădeni”, datează din 6 octombrie 1696 (7205) și apare într-un act de vânzare-cumpărare ajuns până în zilele noastre în copie¹⁵. Prin acest act, Lupul, feciorul Sofiei, nepoata lui Mânzatul din Fârlădeni, vinde hatmanului Nicolae Racoviță partea de moșie a moșului său de la Cogâlnicelul cel Mic, ținutul Lăpușnei, din locul Irescului, din drumul cel Mare până la Fârlădeni, din matca Cogâlnicului până în muchia dealului Cogâlnicului cel Mare. O soluție clară pentru etimologia toponimicului Fârlădeni/Fârlădeni încă nu s-a propus. Localitatea nu a avut o simbolică heraldică istorică.

Inițiativa elaborării stemei și drapelului sătesc a aparținut primarului Pavel Barbos și datează din anul 2008. Împreună cu chestionarul heraldic regulamentar adus la Comisia Națională de Heraldică la 4 iulie 2008, primarul a prezentat câteva încercări de proiecte de stemă și drapel alcătuite în sat, care evocau embleme cu caracter economic: vița-de-vie (frunză și ciorchine), grâul, floarea soarelui, cocostârcul purtând un ciorchine de struguri. Listei de embleme solicitate i se adăuga soarele. Aceste mobile, însă, nu-și găseau argumentarea necesară în chestionarul heraldic, fapt care demonstra caracterul neindividualizator al emblemelor solicitate pentru localitatea respectivă. Este de reținut faptul că în ceea ce privește drapelul sătesc, acesta era gândit în culorile de bază galben și verde, ca un bicolor orizontal cu elemente heraldice broșând. Ideea celor două culori vexilologice a fost luată în considerație la elaborarea noului drapel.

Noile proiecte, elaborate de autor și desenate de pictorul Iurie Caminschi, au fost acceptate de Comisia Națională de Heraldică a Republicii Moldova la 26 august 2008 (proces-verbal nr. 198-III), iar Consiliul sătesc le-a aprobat la 30 septembrie 2008 (decizia nr. 07/02).

Stema satului Fârlădeni reprezintă: *în câmp verde, un brâu ondulat micșorat galben, însoțit sus de două căpițe de fân, iar jos de o oaie, toate de argint; scutul timbrat de o coroană sătească de aur* (fig. 3).

Drapelul reprezintă: *o pânză pătrată, verde, străbătută de un brâu ondulat micșorat, galben, însoțit sus de două căpițe de fân, iar jos de o oaie, toate albe* (fig. 4).

Simbolică însemnelor este următoarea:

Culoarea verde a câmpului stemei și drapelului apare în calitate de culoare naturală a vegetației și primăverii. În heraldică verdele este, de asemenea, culoarea destinului și speranței, a naturii și sănătății, a prospețimii și tinereții, a frumuseții și bucuriei. Dintre planete verdele heraldic se asociază cu Venus, iar dintre pietrele prețioase cu smaraldul¹⁶.

¹⁵ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. IV (1676-1700), [întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca Tinculescu, Veronica Vasilescu, Constanța Negulescu, Ileana Leonte, Mihai Fănescu], București, s.n., 1970, p. 413, nr. 1866.

¹⁶ Ottfried Neubecker, *Le grand livre de l'Héraldique. L'histoire, l'art et la science du blason*, [Paris], Édition Bordas, 1995, p. 86.

Brâul ondulat micșorat galben arată faptul că satul Fârlădeni este așezat pe valea pârâului Galbena, un afluent de stânga al râului Cogâlnic.

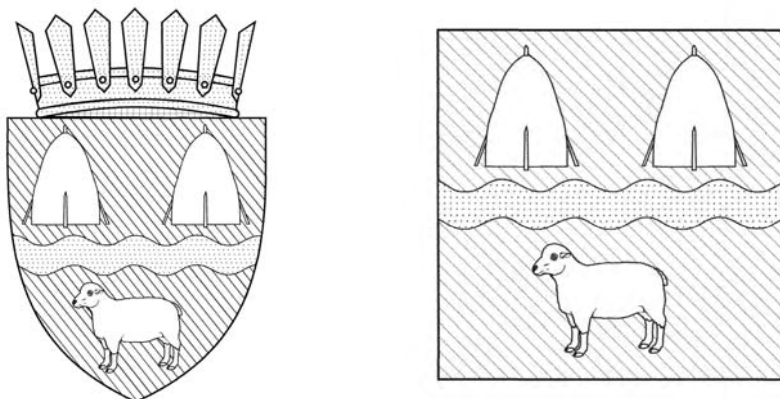

Fig. 3-4. Stema și drapelul satului Fârlădeni, 2008

Acest cadru natural cu pășuni mănoase, la fel ca și lipsa suficientă de pământ arabil, au determinat o specializare mai pronunțată a fârlădenenilor în raport cu vecinii în creșterea animalelor, printre care oieritul s-a remarcat în mod deosebit. O mărturie în acest sens este statistica anului 1870, când în localitate au fost înregistrate 53 de gospodării cu 226 de locuitori, care țineau 59 de cai, 374 de vite cornute mari și 823 de oi¹⁷. O altă mărturie întru susținerea acestei stări o oferă și microtoponimia locală, unde găsim microtoponimicele Valea Oilor și Fântâna Ciobanului¹⁸. Astfel, căpițele de fân și oaia care însoțesc brâul ondulat ilustrează tocmai această ocupație economică individualizatoare a fârlădenenilor.

Coroana sâtească de aur care timbrează scutul se referă la faptul că satul are statutul de sat-reședință de comună.

Drapelul satului a fost elaborat în baza stemei, ca o banieră armoriată, și repetă compoziția acesteia.

III. Simbolurile satului Sărata-Galbenă

Conform cercetărilor la zi, prima mențiune documentară a moșiei actualului sat Sărata-Galbenă se regăsește într-o carte domnească de la Alexandru cel Bun, datată cu ziua de 1 mai 1406 (6914) și cunoscută în copii rezumate, prin care domnul Țării Moldovei dăruiește boierului Vlad Dolhici un loc pustiu numit Fântâna Veprova, peste Prut, deasupra Săratei („Sărații”)¹⁹.

¹⁷ Alexandru Ganenco, Tudor Țopa, *Fârlădeni*, în *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, vol. 6, Chișinău, Fundația „Draghiștea”, 2006, p. 299.

¹⁸ Arhiva CNH, Dosarul satului Fârlădeni, Chestionarul heraldic.

¹⁹ *DRH, A. Moldova*, vol. I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei RSR, 1975, doc. nr. 20, p. 28-29.

Localitatea întemeiată ulterior pe acest loc pustiu va fi cunoscută cu numele: Iverenii (25 martie 1523, menționat împreună cu o săliște Vizdita pe Sărata)²⁰, Ruoreștii (16 august 1609)²¹, Sarata (23 mai 1817, în ocolul Hotărnicenii, ținutul Codrului)²², Răureștii (23 august 1818)²³, Sărata lui Holban/Golban (29 septembrie 1859)²⁴, Sărata-Galbenă sau Slobozia (1904)²⁵.

Astăzi din comuna Sărata-Galbenă fac parte satele Sărata-Galbenă, Brătianovca, Cărpineanca, Coroliovca, Valea Florii²⁶. Denumirea contemporană reprezintă o formă derivată din denumirea istorică corectă, Sărata lui Holban. Localitatea nu a avut o simbolică heraldică istorică.

După o primă pornire fără finalitate, datând din februarie 2005, inițiativa elaborării simbolurilor locale sărătene a fost reluată de primarul Ștefan Vlas în decembrie 2008, dar a intrat pe un făgaș constructiv abia din septembrie 2009, după implicarea sărăteanului Simion Roșca, prim-prorector pentru activitatea didactică a Institutului de Relații Internaționale din Moldova, doctor în filosofie, conferențiar universitar.

Proiectele de stemă și drapel, elaborate de autor și desenate de pictorul Iurie Caminschi, au fost aprobate de Consiliul comunal la 21 ianuarie 2010 (decizia nr. 1/02) și de Comisia Națională de Heraldică la 26 ianuarie 2010 (proces-verbal nr. 31-IV).

Stema satului Sărata-Galbenă reprezintă: *în câmp verde, un trischelion în direcția acelor de ceasornic, îmbrăcat în pantalon de argint și opincă de aur, cantonat de trei flori de ruscuță (Adonis vernalis) de aur și peste care broșează o fântână heraldică (fontaine), supraîncărcată cu un cap de mistreț (hure de sanglier) negru, cu colții de argint; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 5).*

Drapelul reprezintă *o pânză pătrată, galbenă, având în mijloc un cerc (1/2 h) verde, cu un trischelion în direcția acelor de ceasornic, îmbrăcat în pantalon alb și opincă galbenă, cantonat de trei flori de ruscuță galbene și*

²⁰ DIR, veacul XVI, A. Moldova, vol. I (1501-1550), București, Editura Academiei RPR, 1953, doc. nr. 194, p. 220-221.

²¹ L. T. Boga, *Documente din arhivele Basarabiei (1607-1806)*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1931, doc. nr. III, p. 6-9.

²² И. Н. Халиппа, *Роспись землевладений и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года* [I. N. Halippa, Inventarul proprietăților funciare și a structurii sociale a Basarabiei după datele recensământului din anul 1817], în *Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии*, т. 3, Кишинев, 1907, p. 202, nr. 21.

²³ L. T. Boga, *Documente basarabene*, vol. II, *Scrisori și răvașe (1660-1860)*, Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor de Producție și Consum, 1928, doc. nr. LXI, p. 49-50.

²⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare, ANRM), fond 134, inventar 2, dosar nr. 395. Recensământul populației din satul Sărata-Galbenă. Dosarul a fost cercetat de dl dr. Simion Roșca, care ne-a comunicat informația necesară.

²⁵ Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, Atelierele grafice I. V. Socsec, 1904, p. 186.

²⁶ Anatol Eremia, Viorica Răilean, *Nomenclatorul localităților din Republica Moldova*, Chișinău, Editura Cartier, 2005, p. 68.

peste care broșează o fântână heraldică, supraîncărcată cu un cap de mistreț negru, cu colții albi (fig. 6).

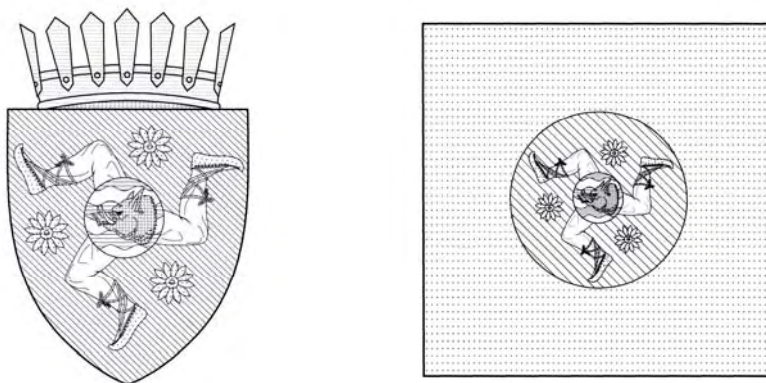

Fig. 5-6. Stema și drapelul satului Sărata-Galbenă, 2010

Simbolistica însemnelor este următoarea:

Câmpul verde al scutului stemei, în calitate de culoare naturală a vegetației și primăverii, simbolizează bogăția forestieră a zonei. Pe moșia satului se găsește una dintre cele mai mari rezervații naturale silvice din Republica Moldova, a patra pe țară, cu o suprafață de 20 ha²⁷. Verdele poate aminti și de perioada când satul făcea parte din ținutul Codru. În heraldică, după cum am arătat și mai sus, verdele este, de asemenea, culoarea destinului și speranței, a naturii și sănătății, a prosperității și tinereții, a frumuseții și bucuriei.

Florile de ruscuță (lat. *Adonis vernalis*), de aur, evocă altă bogăție naturală a satului – rezervația de plante medicinale din comună, cea mai mare din țară, cu o suprafață de 424 ha²⁸. În această rezervație naturală cresc șase specii rare, dintre care cele mai reprezentative și decorative sunt dedițelul (lat. *Pulsatilla montana*), ruscuța (lat. *Adonis vernalis*) și imortela (lat. *Helichrysum arenarium*)²⁹. Pentru stema satului, din considerente heraldice, tehnice și artistice, a fost aleasă ruscuța (ruscuța primăvăratecă), a cărei inflorescență mare conține 10-20 de petale lungi și ușor zimțate la vârfuri, de un galben proaspăt³⁰. Medicamentele pe bază de extrase din ruscuță se utilizează în bolile de insuficiență cardiacă și în medicina veterinară. Galbenul-aur al florilor poate fi

²⁷ Arhiva CNH, Dosarul satului Sărata Galbenă, Chestionarul heraldic, alcătuit de dr. Simion Roșca, f. 2.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Comunicat de dr. hab. Gheorghe Postolache, șeful Laboratorului de silvicultură și geobotanică al Institutului „Grădina Botanică” al Academiei de Științe a Republicii Moldova.

³⁰ *Растения лесных опушек и полян* [Plantele de liziere și poienițe de pădure], Кишинев, Штиинца, 1986, p. 33-34.

interpretat și ca o culoare grăitoare, asociată cu actuala denumire a satului, care este o formă coruptă din Sărata lui Holban.

Mobila de bază a scutului este un trischelion îmbrăcat în pantalon de argint și opincă de aur, care simbolizează în acest blazon tradiția culturală a satului, materializată în mai multe colective de artiști amatori sau profesioniști, dar în special un fenomen cu valoare de unicat din domeniul dansului popular – Sârba de la Sărata.

Trischelionul (din grecește – trei picioare), sau *trichetru* heraldic (fr. *Triskèles, Triquète*; engl. *Triskelion, Three-leg*; germ. *Triquetra, Dreibein*, rus. *Трускеле, Трукветра*, lat. *Triquetra*) este o mobilă heraldică, reprezentând trei picioare cu coapsele reunite într-un centru și cu gambele flexionate, care diverg din centrul scutului ca niște raze ale unei roți imaginare, separate prin unghiuri de 120°. De regulă, se așază aproape în furcă, adică două picioare tinzând spre colțurile superioare, iar cel de-al treilea spre vârful scutului. Picioarele pot fi nude, îmbrăcate sau înarmate, adică îmbrăcate în zale³¹.

Trischelionul stilizat, cu razele în linie frântă sau în spirală, este unul dintre cele mai vechi însemne simbolice, cunoscute de crito-miceni, etrusci, celți, gali, triburile germanice, japonezi, popoarele Asiei Centrale (în Himalaia – în Sikkim, Bhutan), indienii americani Hopi. Se consideră drept un simbol al energiei dinamice. În arta celtică și pe monedele și scuturile grecești este interpretat ca reprezentând fazele solare și lunare, dar mai ales puterea morală și fizică. Trischelionul nud apărea pe scuturile utilizate în calitate de premiu la competițiile de la Atena din jurul anului 500 a. Chr. Inițial prototip al reprezentării mișcării soarelui, trichetru va deveni ulterior un însemn care va marca „trezirea (fuga) timpului”, mersul istoriei, scurgerea anilor, precum și mișcarea astrilor³².

Trischelionul este emblema veche a Siciliei cunoscută cel puțin din secolul IV a. Chr. Aici picioarele sunt nude, se mișcă în direcția acelor de ceasornic și poartă, în poziție broșând peste centru, imaginea feței meduzei Gorgona. Originile acesteia trebuie căutate în picturile rupestre din nordul Italiei și pe vasele și articolele grecești din secolele VIII-VI a. Chr., de unde au fost preluate de nordici și sicilienii. Trichetru sicilian, reprezentat în smaltul

³¹ Jean-Marie Thièbaud, *Dictionnaire des termes du blason*, Besançon, Éditions Cêtre, 1944, p. 202; Théodore Veyrin-Forrer, *Précis d'Héraldique*, nouvelle édition revue et mise à jour par Michel Popoff, Paris, Larousse, 2000, p. 120; Claude Wenzler, *Le Guide de l'héraldique. Histoire, analyse et lecture des blasons*, Rennes, Éditions Ouest-France, 2002, p. 151, 203 (fig. 516); Walter Leonhard, *Das grosse Buch der Wappenkunst. Entwicklung, Elemente, Bildmotive, Gestaltung*, Augsburg, Bechtermünz Verlag, 2000, p. 176 (fig. 36, 38), p. 177 (fig. 1, 12); Николай Стародубцев, *Иллюстрированный словарь по геральдике* [Nicolai Starodubțev, Dicționar ilustrat de heraldică], Донецк, s.n., 1996, p. 239.

³² Carl G. Ljungman, *Dictionary of Symbols*, New York, London, W. W. Northon & Company, 1991, p. 171, 194, 278, 360; В. В. Похлебкин, *Международная символика и эмблематика (Опыт словаря)* [V. V. Pohliobkin, *Simbolica și emblematika internațională (O încercare de dicționar)*], Москва, 1989, p. 213, 295; Джек Тресиддер, *Словарь символов* [Jack Tresidder, Dicționar de simboluri / The Hutchinson Dictionary of Symbols], Москва, 2001, p. 378.

carnației, figurează broșând pe drapelul (tăiat în bandă, roșu și galben) adoptat în 1990 ca drapel regional neoficial al sicilienilor³³. Aceeași emblemă a figurat și pe ordinele Regatului Celor Două Sicilii³⁴.

Trischelionul este și emblema heraldică a Insulei Man, o insulă dependentă de Coroana Britanică din 1765, situată în nord-vestul Europei, în Marea Irlandei. Pentru manuanii, trischelionul vine din Scandinavia, în mitologia nordică acesta reprezentând mișcarea soarelui pe cer³⁵. După alți cercetători, insula Man, care a fost populată de celți, păstrează trichetrul ca unul din însemnele celtice³⁶. Cele trei picioare umane sunt recunoscute drept emblemă a insulei cel puțin din secolul XIII. La sfârșitul secolului al XIV-lea, trichetrul manian a fost armat în zale, dar într-o carte de vexilologie din 1737, pe pavilionul insulei picioarele mai pot fi văzute nude (galbene sau de carnație, în câmp roșu, drapelul dreptunghiular având în canton drapelul englez: alb cu o cruce roșie plină). În prezent, trischelionul manian, mergând în direcția acelor de ceasornic, armat de argint și cu genunchierele și pintenii de aur, se reprezintă în câmp roșu, atât în stemă, cât și în drapelul oficial, stabilit în 1929 și al cărui design actual a fost aprobat la 9 iulie 1968³⁷. Pavilionul comercial al Insulei Man, acordat în 1971, repetă compoziția drapelului oficial, având trischelionul deplasat spre senestra și în canton drapelul britanic (Union Jack)³⁸.

Trichetrul ales pentru satul Sărata-Galbenă se mișcă în direcția acelor de ceasornic, deoarece tocmai această direcție este percepută ca cea firească la noi.

Dacă e să ne oprim asupra semnificației proprii a piciorului uman, acesta, în calitate de organ al mersului, este un simbol al legăturii sociale. El îngăduie apropierea, înlesnește contactele, suprimă distanțele. În același timp, piciorul este și un simbol al tăriei sufletești, deoarece el este baza poziției verticale, proprie omului liber³⁹. Piciorul sugerează stabilitatea, stăpânirea propriului destin, tendința mersului înainte. Simbolizând mișcarea perpetuă, trischelionul din stema satului îndeamnă la un mers stabil înainte și un viitor demn de faptele strămoșilor.

Fântână heraldică (fr. *fontaine*), reprezentând din punct de vedere tehnic un bezant fasciat ondulat, de argint și albastru, împreună cu capul de mistreț (fr. *hure de sanglier*) negru, cu colții de argint, care o supraîncarcă, invocă prin

³³ Alfred Znamierowski, *Encyclopédie mondiale des drapeaux*, Genève, Éditions Manise, 2000, p. 148, 237-238. O altă denumire antică a insulei Sicilia era Trinacria – adică insula triunghiulară, din cauza a trei vârfuri sau trei capuri (B. A. Никонов, *Краткий топонимический словарь* [V. A. Nikonov, *Scurt dicționar toponimic*], Москва, Мысль, 1966, p. 384), fapt care poate nu este străin de stabilirea emblemei heraldice a trichetrului.

³⁴ B. В. Похлебкин, *op. cit.*, p. 213.

³⁵ Alfred Znamierowski, *op. cit.*, p. 149.

³⁶ Carl G. Liungman, *op. cit.*, p. 194.

³⁷ Alfred Znamierowski, *op. cit.*, p. 19, 148; Mauro Talocci, *Guide des drapeaux du monde*, Paris, Éditions Solar, 1993, p. 19.

³⁸ Alfred Znamierowski, *op. cit.*, p. 109-110.

³⁹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. 3, București, Editura Artemis, 1995, p. 89-91.

procedul armelor grăitoare prima mențiune documentară a moșiei satului contemporan Sărata-Galbenă – „Fântâna Veprova”. Acest toponim compus poate fi interpretat ca „Fântâna Mistrețului/Mistreților”, dacă se face referire la denumirea acestui animal în limba slavonă, care a dat în limba ucraineană contemporană termenul *венр*, în rusă *венрѣ*, iar în bulgară *венрѣ*⁴⁰. Interpretarea propusă de noi poate fi susținută și de microtoponimicul local „Valea Porcului”, atestat pe moșia satului în zilele noastre⁴¹.

Coroana sâtească de aur care timbrează scutul se referă la faptul că satul are statutul de sat-reședință de comună.

Drapelul satului a fost elaborat în baza stemei.

IV. Simbolurile satului Buțeni

Denumirea actuală a satului Buțeni se pare că este una modificată. Pentru prima oară localitatea apare documentar în izvodul hotarelor moșiei Hâncești din 25 mai 1731, document ce s-a aflat cândva în arhiva familiei Manuc Bei⁴². Aici toponimicul este menționat de două ori, în formule diferite: „la drumul Bățenilor” și „vornicul Ioniț[ă] de Buțâni”. La recensământul populației din anii 1772-1773 îl găsim ca „Boțeni”⁴³, iar la cel din 1774 ca „Bățâni”⁴⁴. În mărturia hotarnică pentru alegerea și hotărârea moșiei Galbena din 5 iunie 1803 numele satului este trecut „Bățâni”⁴⁵, iar în *Condica Vistieriei Moldovei* („Condica liuzilor”) din octombrie același an – „Bățâni”⁴⁶. Ultima denumire se păstrează și în recensământul de la 1817⁴⁷.

La fel ca și toponimistul Ion Dron, considerăm denumirea Bățâni/Bățeni primară față de Buțeni și ca având la bază un antroponimic⁴⁸, cel mai probabil Băț. Întru sprijinirea existenței istorice a unei familii boierești Băț, răzeșite în timp în proprietățile din ținuturile Orhei și Lăpușna, invocăm mărturia hotarnică pentru satul Onești pe Ichel din 4 decembrie 1780, din care se vede că acest sat umbla în doi bătrâni – Bote și Sava – și că în bătrânul Bote există o parte a lui Băț⁴⁹.

⁴⁰ *Этимологический словарь русского языка* [Dicționarul etimologic al limbii ruse], том I, вып. 3 «В», Москва, 1968, p. 53.

⁴¹ Comunicat de dr. Simion Roșca.

⁴² Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, s.n., 1937, doc. nr. 144, p. 167-168.

⁴³ *MEF*, vol. VII, partea I, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*, alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P. G. Dmitriev, sub redacția lui P. V. Sovietov, Chișinău, Editura Știința, 1975, p. 98.

⁴⁴ *MEF*, vol. VII, II, p. 454.

⁴⁵ Aurel V. Sava, *op. cit.*, doc. nr. 200, p. 259-260.

⁴⁶ *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, editor Corneliu Istrati, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 220.

⁴⁷ И. Н. Халиппа, *op. cit.*, p. 142.

⁴⁸ Ion Dron, *Buțeni*, în „Lucașfărul”, Chișinău, 1998, 16 iulie, p. 4; 21 iulie, p. 4.

⁴⁹ *MEF*, vol. X, *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1775-1786). Cărți domnești și zapise*, volum realizat de Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, coordonator Demir Dragnev, Chișinău, Civitas, 2005, doc. nr. 73, p. 105-108.

Localitatea nu a avut o simbolică heraldică istorică. Inițiativa elaborării unor simboluri noi a venit din partea primarului Ion Harbuz și a cercetătorului Mihai Tașcă, doctor în drept și originar din Buțeni. Proiectele de stemă și drapel, elaborate de autor și desenate de pictorii Iurie Caminschi și Mariana Șlapac, au fost aprobate de Comisia Națională de Heraldică la 26 februarie 2013 (proces-verbal nr. 160-IV) și de Consiliul sătesc la o dată ulterioară⁵⁰.

Stema satului Buțeni reprezintă: *în câmp roșu, un pal de argint, încărcat cu două cruci recruciata așezate în pal, cea de sus de aur, iar cea de jos de azur, și flancat de două halebarde de argint, adosate și ieșinde din talpa scutului; talpa scutului în munte cu trei vârfuri rotunjite, dintre care cel din mijloc mai înalt, încărcată în câmp verde cu un brâu ondulat de aur; scutul timbrat de o coroană sătească de aur* (fig. 7).

Drapelul reprezintă *o pânză pătrată, despăcată vertical canelat, de patru caneluri, și având în prima partițiune, în câmp roșu, două cruci recruciata așezate în pal, cea de sus galbenă și cea de jos albastră, iar într-a doua partițiune, în câmp alb, trei fascii scurtate la dextra și cu capetele rotunjite convex, verzi* (fig. 8).

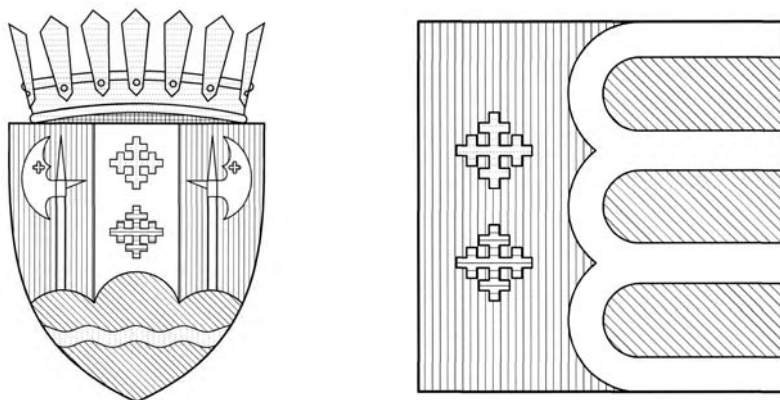

Fig. 7-8. Stema și drapelul satului Buțeni, 2013

Simbolică însemnelor este următoarea:

Numele de familie Băț(u) are la bază substantivul comun omonim, însemnând „bucată de lemn lungă și subțire (tăiată dintr-o ramură de copac), cu diverse întrebuințări; baston, măciucă, prăjină, nuia, vargă, șteap, stâlp, bârnă, par, țeapă”⁵¹. Numele Băț ne-a prilejuit asocierea lui cu una dintre mobilele

⁵⁰ Decizia Consiliul sătesc de aprobare nu a parvenit încă la Comisia Națională de Heraldică.

⁵¹ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 196; Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 57; *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române (DEXI)*, Chișinău, Editura ARC, Gunivas, 2007, p. 207; Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997, p. 62, 560, 815.

heraldice de prim ordin – palul (fr. *pal*), care dacă l-am traduce din franceza heraldică în limba română obișnuită ar însemna „par, țepă”, căci franțuzescul „pal” și românescul „par” descind ambele din latinescul „pal”. Astfel, palul de argint din scutul heraldic apare în calitate de arme grăitoare cu referire la numele de familie Băț, de la care provine cel mai probabil numele satului Buțeni, și constituie mobila principală a acestui scut.

Situația geografică a localității este marcată de talpa scutului. Aceasta, prin forma ei heraldică în munte cu trei vârfuri rotunjite, dintre care cel din mijloc mai înalt, simbolizează cele trei dealuri pe culmile cărora este amplasat satul: Dealul Ilieșului, Dealul Morilor și Șleahul Hânțeștiului⁵². Dealul Ilieșului este separat de Dealul Morilor de pitoreasca Vale a Galbenei, un afluent de stânga al Cogâlnicului, căruia localnicii îi spun cu duioșie Gălbenița⁵³. Acest râuleț este marcat de brâul ondulat de aur din talpa verde a scutului, verdele fiind aici culoarea naturii.

Cele două halebarde de argint, cunoscute arme de luptă medievale, care flanchează palul heraldic, marchează funcția istorică cu caracter militar deținută de satul Buțeni în secolul al XVIII-lea: paza marginii Țării Moldovei către Bugeac. Aici era instalată o căpitanie de margine în frunte cu un căpitan de margine, desemnat din rândul mazelilor sau a vechilor conducători de slujitori. La 1803 căpitanul de Bățeni avea în ascultare 77 de slujitori⁵⁴. În aceeași perioadă de început de secol XIX, dar ceva mai târziu, după cum a arătat Leon T. Boga, căpitanul de Buțeni comanda 21 de călărași așezați în diverse puncte care păzeau drumurile principale⁵⁵. Semnificația militară a celor două mobile heraldice este accentuată de culoarea roșie a câmpului heraldic – culoare militară prin excelență.

Palul de argint este încărcat cu două cruci recruciate așezate una sub alta. Acestea exprimă în limbaj heraldic faptul că localitatea Buțeni are două biserici.

În mahalaua Răzeși se află biserica cu hramul „Sf. Nicolae de Vară”. Aceasta este mai veche, datează din 1797 conform documentelor istorice și a dat hramul satului, care se sărbătorește pe stil vechi, la 21 mai, în ziua când se pomenește *Aducerea moaștelor Sfântului Ierarh Nicolae* în 1087 de la Mira Lichiei în catedrala din portul mediteranean italian Bari, ca să nu cadă în mâinile musulmanilor (data oficială – 9/22 mai).

În mahalaua Nadel se află biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, ridicată în 1849 de pitarul Ilie Botezatu, care împreună cu unul dintre fii este înmormântat acolo.

Cruciulița de aur, smaltul căreia transgresează regula smalturilor heraldice în mod intenționat, simbolizează biserica „Sf. Nicolae”, căci aurul (galbenul) este culoarea straielor proești în sărbătorile dedicate acestui sfânt, iar cruciulița

⁵² Arhiva CNH, Dosarul satului Buțeni, Chestionarul heraldic.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Condica Vistieriei Moldovei...*, p. 220.

⁵⁵ L. T. Boga, *Paza marginii. Căpitanii de margine de pe Nistru, Ciuhur, spre raiaua Tighinei și Bugeac*, Chișinău, Tipografia eparhială „Cartea Românească”, 1932, p. 9, 21-22.

de azur, amplasată în poziție subordonată, simbolizează biserica „Adormirea Maicii Domnului”, căci albastrul, de rând cu albul, este culoarea straielor preoțești în sărbătorile dedicate Preasfintei Fecioare Născătoare de Dumnezeu⁵⁶.

Coroana sătească de aur care timbrează scutul se referă la faptul că satul are statutul de sat-reședință de comună.

Drapelul satului a fost elaborat în baza stemei.

V. Simbolurile satului Bălceana

Localitatea Bălceana nu a avut o simbolică heraldică istorică. Inițiativa elaborării unor simboluri noi a venit din partea primarului Iurie Pasat. Proiectele de stemă și drapel, elaborate de autor și desenate de pictorul Mariana Șlapac, au fost aprobate de Comisia Națională de Heraldică la 24 aprilie 2014 (proces-verbal nr. 260-IV) și își așteaptă aprobarea Consiliului sătesc.

Stema satului Bălceana reprezintă: *pe argint, o cruce recruciată verde; capul scutului roșu, încărcat cu o mână ieșind din marginea de jos a capului și strângând în pumn un sul de hârtie, așezat în fascie, totul de aur; scutul timbrat cu o coroană sătească de aur* (fig. 9).

Drapelul reprezintă *o pânză pătrată albă, încărcată cu o cruce recruciată verde* (fig. 10).

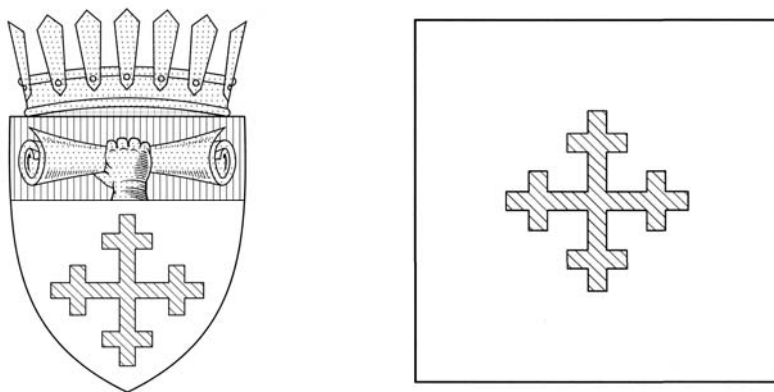

Fig. 9-10. Stema și drapelul satului Bălceana, 2014

Simbolică însemnelor este următoarea:

Stema satului Bălceana reflectă un fapt istoric esențial pentru identitatea Bălcenei: apartenența istorică la moșia satului Lăpușna și conștiința colectivă că bălccenii sunt lăpușneni⁵⁷.

⁵⁶ *Настольная книга священнослужителя* [Cartea de căpătâi a preotului], том 4, Москва, Издание Московской Патриархии, 1983, p. 148-149.

⁵⁷ Vladimir Nicu, Simion Pleșca, Dumitru Zamfirov, *Bălceana*, în *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, vol. 1, Chișinău, s.n., 1999, p. 355-358.

Stema târgului Lăpușna, cunoscută dintr-o amprență sigilară datată cu circa 1595-1600, era o cruce recruciată (fig. 11)⁵⁸:

Fig. 11. Sigiliul târgului Lăpușna, circa 1595-1600

Această stemă a fost continuată în noile simboluri heraldice ale satului contemporan Lăpușna, elaborate de autor și de pictorul Mariana Șlapac și adoptate în 1999⁵⁹.

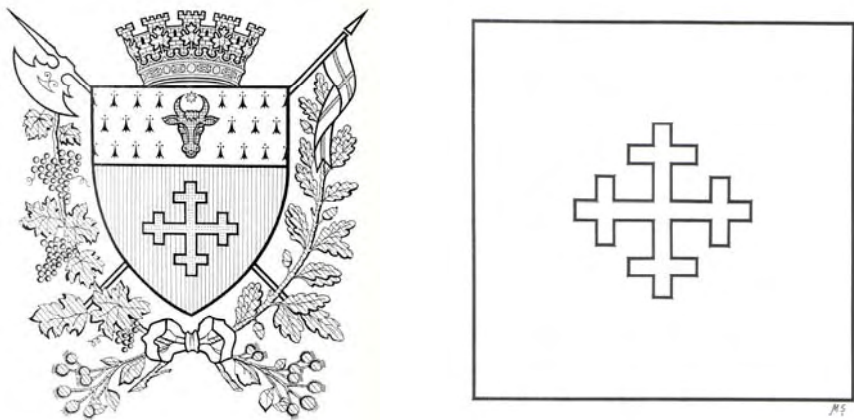

Fig. 12-13. Stema și drapelul satului Lăpușna, 1999

Stema satului Lăpușna reprezintă: *pe roșu, o cruce recruciată de aur; capul scutului de hermină, încărcat cu un cap de bour negru, având între coarne o stea de aur cu opt raze. Scutul timbrat de o coroană domnească de aur, din care iese o coroană murală de argint cu cinci turnuri, așezat pe o halebardă de argint și un steag militar alb cu o cruce roșie pe o hampă de*

⁵⁸ Silviu Andrieș-Tabac, *Stema și drapelul satului Lăpușna...*, p. 238-240.

⁵⁹ *Ibidem*.

argint, încrucișate, și înconjurat de o ramură de viță de vie cu ciorchini, la dreapta, o ramură de stejar cu ghinde, la stânga și două ramuri de brusture dedesubt, toate naturale și legate cu o panglică albă (fig. 12).

Drapelul satului Lăpușna reprezintă o pânză pătrată roșie, încărcată cu o cruce recruciată galbenă (fig. 13).

Astfel, stema satului Bălceana a preluat crucea recruciată lăpușneană, dar cu modificarea smalturilor heraldice. Crucea a devenit verde, din dorința de a marca zona codrilor, iar câmpul de bază al scutului a devenit de argint, echivalentul culorii albe în heraldică, din dorința de a face o aluzie la denumirea localității.

Denumirea Bălceana, după toponimistul Anatol Eremia, ar proveni de la antroponimicul Bălceanu, care la rândul lui derivă din antroponimicul Balcu⁶⁰. Antroponimicul Balc(u) are tema „bal/băl”, una dintre explicațiile căreia ține de adjectivul slav omonim, însemnând „alb”⁶¹. Este de remarcat și faptul că dacă denumirea corectă a localității este Bălăceana, așa cum apare în unele documente istorice, și această denumire are la bază tema „bal/băl”.

În conformitate cu mărturiile istorice, separarea Bălcenei de moșia Lăpușna a demarat în ultima treime a secolului al XVIII-lea și s-a înfăptuit prin multă trudă și implicare în procese de judecată care au durat până pe la sfârșitul primului sfert al secolului al XIX-lea, când așezarea Bălceana obține statutul de slobozie⁶². Se știe că sloboziile erau așezări sătești noi sau repopulate, care din anumite interese (strategice, demografice, economice, sociale) erau scutite de dări și slujbe, pe un termen limitat, de regulă de la unul la zece ani, după care slobozia intra „în rând cu țara”, adică era asimilată din punct de vedere fiscal cu ceilalți contribuabili⁶³. Acest fapt a fost marcat prin dotarea stemei cu un cap al scutului, de culoare roșie și încărcat cu o mână ieșind din marginea de jos a capului și strângând în pumn un sul de hârtie, așezat în fascie, totul de aur. Culoarea roșie aici este culoarea domniei și exprimă faptul că dreptul întemeierii sloboziilor era unul domnesc, iar aurul mâinii și al sulului de hârtie, în calitate de smalt heraldic suprem, exprimă valoarea actului de slobozenie pentru generațiile beneficiare, dar și pentru cele următoare.

Coroana sătească de aur care timbrează scutul, în conformitate cu normele heraldice naționale, consemnează statutul de sat-reședință de comună.

Drapelul satului a fost elaborat în baza stemei, preluând emblema cea mai importantă.

⁶⁰ A. Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, s.n., 1970, p. 80.

⁶¹ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 187-188; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 44-45.

⁶² Vladimir Nicu *et alii*, *Bălceana...*, p. 356; ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 372, f. 135-136, 214-216v. Aducem mulțumiri domnilor dr. hab. Valentin Tomuleț și dr. Teodor Candu pentru documentarea acestui fapt.

⁶³ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei RSR, 1988, p. 444-445, vocea *slobozie*.

**Armoiries et bannières des villages de
Bălceana, Buțeni, Fârlădeni, Mingir et Sărata-Galbenă
(raion de Hâncești)**

(Résumé)

Mots-clés: armoiries, drapeau, héraldique territoriale, vexillologie territoriale, village de Bălceana, village de Buțeni, village de Fârlădeni, village de Mingir, village de Sărata-Galbenă, district de Hâncești, République de Moldavie.

La région de Hâncești est très favorable à l'héraldique nationale et figure parmi les pionniers et les leaders dans la promotion des symboles territoriaux de type héraldique et vexillologique. Le district de Hâncești a été l'un des premiers qui a établi ses armoiries et son drapeau districtuels en 2004. La ville de Hâncești a adopté des grandes armoiries et un drapeau municipal majestueux en 2000. Le village de Lăpușna, une magnifique ancienne ville médiévale et la résidence du district de même nom, a finalisé ses symboles en 1999, devenant ainsi le premier village de la République de Moldavie avec des armoiries et un drapeau officiellement enregistrés.

Au cours des dernières années, cinq villages de ce district ont adopté des armoiries et des drapeaux réguliers: Mingir en 2006, Fârlădeni en 2008, Sărata-Galbenă en 2010, Buțeni en 2013 et Bălceana en 2014. Ces derniers symboles élaborés par l'auteur et les peintres Iurie Caminschi et Mariana Șlapac, ainsi que l'ensemble symbolique précédent du district, fait partie des efforts de la Commission Nationale d'Héraldique pour le développement de l'héraldique traditionnelle européenne, qui a été connue dans la Principauté de Moldavie au Moyen Age.

Orășeni stăpâni de pământ în Moldova secolului al XVIII-lea. Cazurile satelor Roșcani și Găureni*

Marius CHELCU

Problema stăpânirii pământului de către orășeni nu a cunoscut o cercetare specială, subiectul fiind atins tangențial, cel mai adesea atunci când s-a discutat despre aspirația unor orășeni, mai cu seamă mari negustori, de a accede în tagma boierească. Privită din această direcție, în lipsa unei analize mai atente prin studii de caz și sondaje documentare amănunțite, dobândirea de moșii de către orășeni tinde să fie interpretată mai degrabă ca un pas obligatoriu al legitimării unei viitoare înnobilitări, pierzându-se din vedere motivația economică a stăpânirii pământului¹.

Explorarea conținutului câtorva documente cuprinse în colecția de volume privitoare la istoria orașului Iași și a unui număr de acte inedite aflate în câteva pachete din Colecția Documente de la Arhivele Naționale din Iași ne-a oferit prilejul apropierei de studierea problemei stăpânirii moșiilor de către orășeni. Pe temeiul acestor mărturii putem, măcar în parte, recupera destinul a două familii de negustori ce au stăpânit, în secolul al XVIII-lea, două moșii din ținutul Iașilor. Susținându-ne cercetarea pe aceste mărturii, vom încerca să surprindem mijloacele și să deslușim scopurile pentru care niște negustori locuitori ai Iașilor și Botoșanilor, cu legături de afaceri în Transilvania și Polonia, pe lângă bunurile imobiliare pe care le aveau pe teritoriul urban, au fost și stăpâni ai unor

* Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Prezentări generale și sugestii pentru înțelegerea schimbărilor juridice care au loc în secolul al XVIII-lea în domeniul stăpânirii urbane pot fi aflate în lucrările lui Dimitrie Ciurea, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în AIIAI, 1970, VII, p. 21-58, și idem, *Noi date pentru istoricul orașelor din Moldova în sec. XVIII-XIX*, în SCȘI, VIII, 1957, fasc. 1, p. 223-227. Apoi, studiile Liei Lehr, *Aspecte urbanistice și forme de proprietate în orașele Moldovei și Țării Românești (secolele XVI-XVII)*, în RI, 33, 1980, nr. 1, p. 63-79, și cel al lui N. Grigoraș, *Proprietatea funciară și imobiliară a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mănăstirilor din orașele moldovenești. Regimul și rolul ei în secolele XV-XVIII*, în AIIAI, VII, 1970, p. 83-106, au un caracter special, cu referire directă la formele și regimul stăpânirii în spațiul urban.

suprafețe mai întinse de pământ din afara orașului, fără ca ei să acceadă vreodată la vreo boierie.

Satele Roșcani și Găureni există și astăzi, ultimei localități schimbându-i-se, din 1968², denumirea în Vâlcelele, ambele moșii fiind situate la aproximativ 40 de km Nord de Iași, între văile Jijiei și Prutului, în zona denumită în vechime a Turiei. Specificul zonei îl reprezintă o vastă suprafață împădurită, numită în actele vechi de hotărnicie pădurea Turiei³, iar astăzi a Roșcanilor, precum și o salbă de iazuri. De altfel, particularitatea economică a spațiului mai larg în care se găsesc aceste moșii este probată și prin existența, în acea zonă, până spre secolul al XVII-lea, a ocolului domnesc al Șipotelor⁴.

Stăpânii Roșcanilor⁵

Șirul mărturiilor documentare utilizate în cercetarea noastră începe la sfârșitul secolului al XVII-lea, atunci când, în anul 1698, Safta, soția răposatului Ilie Sturza, fost mare vornic, fiind văduvă, înaintată în vârstă și lipsită de copii, alături de alte gesturi pioase și milostenii, își împlinește, poate mai mult decât cei dăruți cu fii trupești, menirea de părinte sufletec, botezând copii și înzestrându-i cu lucruri mișcătoare și nemișcătoare. În acel an, la 27 mai, Safta Sturzoaia dăruia jumătatea de sus a satului Roșcani, pe care o avea moștenire de la părintele ei, Toader Petriceico, finului ei de botez, Vasilie, fiul lui Neculai negustor din Iași⁶. Actul de danie era autentificat prin aplicarea de către Safta a unui sigiliu inelar octogonal și prin iscăliturile câtorva mari boieri, apropiați ai casei răposatului vornic Ilie Sturza⁷. Despre Neculai negustor, tatăl pruncului botezat și înzestrat de Safta Sturzoaia cu o jumătate din moșia Roșcani, avem știri puține și nesigure în documentele ieșene. Bănuim că el este acel Neculai

² *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrative-teritoriale 1772-1988*, partea a 2-a, A. *Unități simple (localități și moșii)*, P – 30 Decembrie, B. *Unități complexe*, București, Editura Academiei, 1992, p. 1312.

³ AN-Iași, Documente, 233/11.

⁴ I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit (până la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1989, p. 102-113; Cătălina Iliescu, *Petru Șchiopu, inițiator al procesului desființării ocoalelor domnești în Moldova*, în AIIX, tom XXXVII, 2000, p. 69-78.

⁵ Vezi: Anexa 1.

⁶ AN-Iași, Documente, 233/6.

⁷ El este cel despre care Nicolae Costin spune că boierii l-au vrut domn, dar el a refuzat domnia, amenințându-i că de va ajunge pe scaun aspru îi va pedepsi pentru cinstea ce-i fac (M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau letopisețele Moldovei și Valahiei*, II, ed. II, București, 1872, p. 8). Atunci, la sfârșitul celei de-a doua domnii a lui Gheorghe Duca, a acceptat să fie domn cunatul lui Ilie Sturza, Ștefan Petriceico, fiind și acela lipsit de feciori, dar mai dispus să-și riște viața pentru o mărire trecătoare și primejdioasă. În tulburii ani de sfârșit ai celui veac XVII, Ilie Sturza a pribegit în Transilvania unde a primit, împreună cu fratele său Toderașco mare spătar, diplomă de înnobilitare, iar la 2 ianuarie 1683 soția lui, Safta, îl numea „supremus mareschalis” (N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, Editura enciclopedică română, 1971, p. 445).

negustor, care în 1704 era martor la vânzarea unor case cu pivniță de piatră de pe Podul Vechi, iscăbindu-se grecește alături de egumenii de la mănăstirile Bărboi și Golia și de alți membri ai breslei negustorești ieșene⁸. Un Neculai negustor apare ca martor la vânzarea unor imobile de pe Podul Vechi încă din 1693, iar într-unul din acele acte este numit Neculai cupeț, ginerele lui Mihalache⁹. Pe acest Mihalache îl putem bănuia a fi negustorul care apare ca martor în acte din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, la schimbul unor vii de la Cotnari și Copou¹⁰ și la vânzări de imobile din târgul armenesc¹¹ și de pe Podul Vechi¹². Bazându-ne pe aceste știri, puține și nesigure, putem presupune că Neculai negustorul, cumătrul Saftei Sturzoaia, era același cu negustorul care se iscălea grecește și era numit ginerele lui Mihalache negustor.

Mai multe informații despre Neculai negustor începem să avem după momentul în care fiul său, Vasilie, a primit la botez jumătatea de sus a moșiei Roșcani. Beneficiind de calitatea de răzeș dobândită odată cu dania primită de fiul său, începe să-și întindă stăpânirea și asupra unor pământuri din partea de jos a Roșcanilor. Ritmul achizițiilor a fost alert între anii 1700 și 1712, aceasta fiind o dovadă a situației financiare bune a negustorului și a interesului său pentru lărgirea stăpânirii în cuprinsul moșiei. Timp de mai bine de un deceniu, Neculai negustor cumpără în jumătatea de jos a Roșcanilor, împreună cu soția sa, Ștefana¹³, și cu fiii lor, părțile urmașilor lui Gheorghită Șorugă¹⁴ și ai lui Ursul Ponici șetrar¹⁵. Tot acolo, de la alți răzeși, precum urmașii lui Chirilă și ai lui Luca¹⁶, Neculai negustor a primit danie alte părți de moșie. Din cuprinsul câtorva acte de judecată scrise la mijlocul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, ca urmare a neînțelegerilor dintre fiii lui Neculai și urmașii răzeșilor care i-au vândut sau dăruit acestuia părți din Roșcani, mai aflăm că negustorul a cumpărat sau a primit danie în aceeași jumătate de moșie și părțile urmașilor lui Gheorghe Răspop¹⁷, ai lui Vasile Gherman¹⁸ și ai Nastasiei Vlăsiasa¹⁹. În urma acestor achiziții va ajunge să se înstăpânească aproape asupra întregii moșii, fără însă ca această extindere să fie lipsită de contestări. Împotrivirile întâmpinate de Neculai negustor din partea unor răzeși din Roșcani sunt trădate de cuprinsul unei cărți de apărare acordată, la 16 februarie 1702, de Constantin Duca voievod pentru stăpânirea tuturor părților de moșie trecute în

⁸ Ioan Caproșu (editor), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, *Acte interne (1691-1725)*, Iași, Editura „Dosoitei”, 2000, p. 241-242, nr. 277.

⁹ *Ibidem*, p. 30-31, nr. 34.

¹⁰ *Ibidem*, vol. II, *Acte interne (1661-1690)*, Iași, Editura „Dosoitei”, 2000, p. 90-91, nr. 92.

¹¹ *Ibidem*, p. 181, nr. 206.

¹² *Ibidem*, p. 565, nr. 644.

¹³ *Ibidem*, vol. III, p. 163-164, nr. 193.

¹⁴ AN-Iași, Documente, 233/7 și 233/20.

¹⁵ *Ibidem*, 233/33 și 233/20.

¹⁶ Ioan Caproșu (editor), *op. cit.*, vol. III, p. 163-164, nr. 193.

¹⁷ AN-Iași, Documente, 233/37 și 233/20.

¹⁸ *Ibidem*, 233/20.

¹⁹ *Ibidem*.

actele de vânzare și de danie, domnul insistând ca negustorului să nu-i fie încălcat dreptul de percepere a zeciuiei din pâine, din fânețe și din tot venitul moșiei²⁰. Așadar, Neculai negustor nu a fost ocolit de încurcăturile pe care le presupunea acțiunea de lărgire a unei moșii.

Aceste neajunsuri se pare că nu l-au descurajat, socotind probabil aceea moșie prea folositoare pentru a nu încerca să o întregască în beneficiul său. Fiind un negustor prosper în primii ani ai secolului al XVIII-lea, așa cum o arată atât achizițiile imobiliare, cât și legăturile sale cu mari familii boierești, a deținut suficient capital pentru a practica împrumutul bănesc. A oferit împrumuturi și unor răzeși din Roșcani, iar ulterior, în urma neachitării sumelor datorate, el a intrat în stăpânirea deplină a moșiilor puse gaj. Este, de altfel, una din căile prin care se putea lărgi o moșie. Totuși, împrumutul bănesc și păstrarea zăloagelor a reprezentat, poate mai mult decât altele, o metodă care predispunea la generarea unor situații litigioase, iar acestea nu au întârziat să apară după moartea lui Neculai. Fiii negustorului, Vasile și Ștefan, moștenitori ai părților din Roșcani adunate de tatăl lor, se vor judeca în 1733 și în 1734 cu urmașii lui Tudosie și ai Mariei, nepoata lui Ursul Ponici șetrar, care au acuzat că, în fapt, părinții lor nu au vândut moșia, ci au zălogit-o²¹. În acele cazuri, judecătorii au constatat timpul prea îndelungat, peste 30 de ani, scurs de la posibila însușire a moșiei fără deplină îndreptățire de către Neculai negustor. Soluționarea acestui tip de cauze în favoarea urmașilor negustorului nu i-a împiedicat pe alți urmași ai celor care au cedat părți din Roșcani să susțină necinstea răposatului. Astfel, în 1746 s-a judecat pricina dintre Ștefan, fiul lui Neculai negustor, și urmașii lui Gheorghe Răspop. Este interesantă argumentația acestora din urmă care, fără a deține un act care să le susțină pretențiile, au declarat înaintea domnului că ei ar fi auzit de la părinții lor că actul de vânzare pe care își întemeiază fiul lui Neculai negustor stăpânirea ar fi fost „făcut cu meșteșug” și că în fapt părinții lor nu i-ar fi vândut negustorului, ci i-ar fi zălogit partea lor din Roșcani pentru un împrumut bănesc. Contestarea atât de târzie, căci trecuseră 34 de ani de la prezumtiva zălogire a părții de moșie aflată în litigiu, îi face bănuitori pe judecători. Aceștia observă că zălogul de vânzare pretins a fi fals a fost scris de Grigorie diac de cămară care „a fost știut la toată boierimea de om de ispravă”²², adică a fost un dregător despre care nu se știa să fi fost falsificator de acte. Alt argument invocat de urmașii lui Gheorghe Răspop pentru anularea actului deținut de fiul lui Neculai negustor a fost că ei nu sunt trecuți în acel document. La acest din urmă argument, judecătorii consemnează că împricinații au vârsta de 40 de ani, iar unii sunt mai vârstnici cu 2 sau 3 ani, dar oricum, în urmă cu 34 de ani, când a fost întocmit actul de vânzare contestat, împricinații erau copii și „după lege tocmai de ar fi fost și mai de vârstă, încă și feciori ce să află în casele părințăști, nu încapi a iscăli în vânzările de moșiile părințăști ce vând

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, 233/37.

părinții”²³. Exemplul amintit este elocvent pentru felul în care se răspundea acuzațiilor bazate pe fapte care s-au petrecut cu prea mult timp în urmă.

Dincolo de metodele directe și incontestabile precum actele de vânzare-cumpărare sau cele care au ridicat bănuieli și nemulțumiri, precum însușirea unor zăloage, Neculai negustor a reușit, probabil până în anul 1712, să adune pentru sine aproape toate părțile din jumătatea de jos a Roșcanilor, cea de sus administrând-o în numele fiului său, Vasile, de la înzestrarea acestuia la botez de către Safta Sturzoaia și până la maturitate.

După moartea lui Neculai, Vasile își va vinde, la 3 aprilie 1735, partea de moșie primită la botez, lui Gavril Arhip căpitan²⁴, cu suma de 180 de lei²⁵, iar câteva zile mai târziu căpitanul Gavril Arhip primea de la Constantin Mavrocordat voievod, domnul Moldovei, întărire pentru această jumătate de sat cu hotarele stabilite de Tănasia mare căpitan²⁶.

Partea de jos a Roșcanilor a fost lăsată moștenire, atât lui Vasile, cât și fratelui său, Ștefan. Un timp, Vasile și Ștefan au stăpânit această parte împreună, reușind, precum am amintit, să câștige procesele cu urmașii celor cărora tatăl lor le-a împrumutat bani. Nu știm în ce împrejurări, poate în condițiile aceluiași nevoi care l-au făcut pe Vasile să-i vândă căpitanului Arhip jumătatea de sat primită la botez de la Safta Sturzoaia, acesta îi cedează fratelui său părțile moștenite în cealaltă jumătate de sat. Așadar, Ștefan, fiul lui Neculai negustor, va ajunge să stăpânească singur în partea de jos a Roșcanilor. Ulterior, partea sa de Roșcani va fi lăsată moștenire lui Panaite, fiul lui Ștefan, nepotul lui Neculai negustor și al Ștefanei. În anul 1777²⁷, la peste șaptezeci de ani după ce bunicii săi au cumpărat moșia Roșcanilor, Panaite primea de la Gheorghe Alexandru Ghica, domnul de atunci al Moldovei, o confirmare a stăpânirii, „fiindu-i lui dreaptă ocină de la părinții săi, iar părinților săi le-a fost de baștină²⁸ și de cumpărătură”²⁹. Actul domnesc din 1777 este o carte de împuternicire acordată lui Panaite, în urma recunoașterii statutului privilegiat de mazil la Turia. Panaite era îndreptățit să ia zeciuală din țarină, din fânaș, din livezi cu pomi, din prisăci cu stupi, cu specificarea ca, în cazul stupilor, din 50 să ia doar unul, iar dacă vor fi mai puțin de 50 să fie luată câte o para de stup. Zeciuală se aplica și grădinilor ale căror produse erau destinate negoțului, fiind însă exceptate grădinile din care se hrăneau locuitorii moșiei. În privința celor care își aveau case pe moșia lui Panaite, ei urmau să presteze zilele boierescului sau

²³ *Ibidem*.

²⁴ Acest Gavril Arhip căpitan nu era străin de această moșie; el era căsătorit cu Paraschiva, fiica lui Ion Gherman căpitan, răzeș în partea de jos a moșiei Roșcani (*ibidem*, 233/11 și 233/11).

²⁵ *Ibidem*, 233/11 și 233/20.

²⁶ *Ibidem*, 233/20.

²⁷ *Ibidem*, 233/12.

²⁸ Aici termenul de baștină se referă la moștenirea primită de tatăl său, Ștefan, de la bunicul Neculai negustor.

²⁹ Este deocamdată singura referire la cumpărarea de către Ștefan a părții de moștenire primită de fratele său, Vasile.

să răscumpere în bani acele prestații, după cum se vor înțelege cu stăpânul. În primii ani ai secolului al XIX-lea, o aflăm stăpână a acestei jumătăți din Roșcani pe Safta Stroiasca pităreasa, fiica lui Ștefan și strănepoata lui Neculai negustor³⁰, care, la rândul ei, o va lăsa moștenire fiului, Gheorghe Stroescu³¹, cel care va ajunge în 1817³², în urma unor cumpărături, să stăpânească întreaga moșie Roșcani, așa cum făcuse, în urmă cu un secol înaintașul său, Neculai negustor. În același timp, Gheorghe Stroescu își va întinde stăpânirea și asupra unei părți din moșia învecinată, Găureni, spre care ne vom îndrepta atenția în continuare.

Stăpânii Găurenilor³³

Moșia Găureni, numită astăzi Vâlcele, se întinde între pădurea Turiei și valea Jijiei, și se învecinează, dincolo de pădurea amintită, cu Roșcanii. Datorită oamenilor care le-au stăpânit, destinul celor două moșii se împletește încă din secolul al XVII-lea. Asemenea Roșcanilor, și Găurenii s-au aflat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în stăpânirea lui Toader Petriceico³⁴ și a fiicei sale, Safta, căsătorită cu Ilie Sturza mare vornic. Safta Sturzoaia, probabil tot în unul din anii de sfârșit ai secolului al XVII-lea, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Vasile, fiul lui Neculai negustor, a botezat-o pe fiica lui Andronic vistiernic, Catrina. Acesteia i-a dăruit o jumătate din moșia Găureni³⁵, iar tatăl ei, Andronic vistiernic, în 1702, primea o întărire domnească pentru stăpânirea Găurenilor, din care jumătate aparțineau fiicei sale ca danie la botez, iar cealaltă jumătate o cumpăraseră de la cumătra sa, Safta Sturzoaia³⁶. Fina Safta Sturzoaia, Catrina, se va căsători cu Grigore Beldiman cu care va avea două fiice, Bălașa și Maria. Bălașa nu știm cu cine s-a căsătorit, dar știm că Maria s-a însoțit cu negustorul Costantin Osmachi. Dintre cele două fiice ale lui Grigore Beldiman și Catrinei, moșia Găureni va reveni Bălașei. Însă în anul 1747 Bălașa o va boteza pe nepoata ei de soră, fiica Mariei și a lui Costantin Osmachi, căreia îi va da numele ei, Bălașa, și îi va dăruia întreaga moșie Găureni.

Prin acest șir de transferuri de stăpânire, la mijlocul secolului al XVIII-lea, moșiile învecinate Roșcani și Găureni, la Turia, în ținutul Iașilor, se aflau în stăpânirea a două familii de negustori, prima în cea a urmașilor lui Neculai negustor, iar cealaltă în stăpânirea uneia dintre fiicele lui Costantin Osmachi.

Dar cine era negustorul Costantin Osmachi, cel care, spre mijlocul secolului al XVIII-lea, s-a căsătorit cu fiica unui membru al familiei boierilor Beldiman? Îl aflăm la 9 mai 1739 împreună cu fratele său, Dumitru, dând

³⁰ AN-Iași, Documente, 233/20.

³¹ *Ibidem*, 233/25.

³² *Ibidem*, 233/25.

³³ Vezi: Anexa 2.

³⁴ AN-Iași, Documente, 233/8.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

mănăstirii Aron Vodă, aflată în mare lipsă de bucate, 50 de stupi și 50 de oi, și primind în schimb stăpânirea asupra unui loc de casă din mahalaua Muntenimii din Iași, de pe urma căruia mănăstirea nu mai avea niciun folos. Casele și pivnițele ce fuseseră în trecut pe acel loc erau dărâmate, iar acum cei doi frați urmau să-și ridice acolo alte case³⁷. Ei vor construi nu doar locuințe, ci și dughene și pivnițe și vor da anual mănăstirii căreia îi aparținuse în trecut locul câte o oacă de untdelemn³⁸. Locul fraților Osmachi va deveni un reper cu prilejul hotărnicirii unor imobile situate în mahalaua Muntenimii, în preajma bisericii Sfinții Theodori³⁹. Multă vreme îi aflăm împreună pe cei doi frați, ei fiind cu siguranță întovărășiți la negustoria pe care o practicau⁴⁰. Îi vedem judecându-se pentru recuperarea unor credite date unor cojocari și croitori din Iași⁴¹ și din Botoșani⁴², sau obținând de la judecători chiar întemnițarea datornicilor și reținerea bunurilor acestora⁴³. Cei doi frați erau martori cu prilejul vânzării de către negustorul Necula Silioti, în anul 1741, a moșiei Popăuți, de lângă Botoșani⁴⁴, dovedind și prin acest lucru poziția pe care o ocupau în tagma negustorească din acel oraș. Tot împreună, frații Osmachi primeau, în anul 1748, de la mătușa lor, Ilinca, fiica lui Ciocârlan și a Măricuței, nepoată de fiică lui Gherghina Ionașco, o parte din satul Crăciuneni, pe Jijia, în ținutul Hârlău⁴⁵, cu obligația ca ei să o îngrijească înainte de moarte și să o pomenească după aceea. Afacerile lor depășeau granițele Moldovei, de aceea pe Costantin Osmachi îl aflăm, în 1750, printre negustorii prezenți în orașul ardelean Szászsebes (Sebeș)⁴⁶.

Costantin Osmachi, după înzestrarea primită de fiica sa la botez, se confruntă cu obișnuitele controverse pentru stabilirea hotarului dinspre moșiile învecinate. Dintr-o carte de judecată din 1752 aflăm natura unui asemenea conflict și, totodată, putem bănui interesul economic pe care îl are noul stăpân al Găurenilor. În acel an Vasile Moimăscul, stăpân asupra părții din Roșcani care în trecut aparținuse lui Vasile, fiul lui Neculai negustor, îl acuză pe Costantin Osmachi că și-ar fi întins fără drept stăpânirea intrând în moșia sa, ignorând semnele de hotar⁴⁷. Mai mult, Vasile Moimăscul acuză că, în anul trecut, oamenii negustorului ar fi cosit 13 stoguri de fân de pe moșia Roșcani, iar când a fost vremea luării zeciuielii, Moimăscul a luat un stog de fân din cele 13.

³⁷ Ioan Caproșu (editor), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, *Acte interne (1726-1740)*, Iași, Editura „Dosoftei”, 2001, p. 263, nr. 263.

³⁸ *Ibidem*, p. 264-265, nr. 264.

³⁹ *Ibidem*, V, *Acte interne (1741-1755)*, Iași, Editura „Dosoftei”, 2001, p. 449-451, nr. 699.

⁴⁰ Gheorghe Lazăr, *Les marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 172-174.

⁴¹ Ioan Caproșu (editor), *op. cit.*, vol. V, p. 72, nr. 130.

⁴² *Ibidem*, p. 137, nr. 249.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 17-18, nr. 24.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 356-357, nr. 578.

⁴⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. II, *Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 85.

⁴⁷ AN-Iași, Documente, 233/38.

Osmachi însă l-a acuzat pe Moimăscul că și-ar fi luat acel stog fără drept și, în urma judecății, stăpânul de la Roșcani a fost nevoit să întoarcă negustorului stogul luat dijmă. Profitând de hotărârea favorabilă, Osmachi, cu pretextul că a fost grav păgubit pentru acel stog, i-a luat lui Moimăscul șase stoguri, la vremea când stogul de fân se vindea cu 6 lei. Mai mult, încurajat de evoluția conflictului, Costantin Osmachi, în vara următoare, i-a pus pe oamenii săi din Găureni să cosească 30 de stoguri de fân de pe partea de moșie aflată în hotar cu Roșcanii. Vasile Moimăscul, confruntat cu încălcarea hotarului și văzând că păgubirea pe care o suferă din partea lui Osmachi sporește, a cerut domniei o delimitare clară a moșiilor pentru a fi hotărâtă apartenența locului de unde negustorul a cosit cele 30 de stoguri de fân. În ciuda faptului că Osmachi încearcă să întârzie cercetarea prin neprezentarea la hotărnicire în ziua stabilită, invocând starea de sănătate proastă în care se află, și nici nu și-a trimis reprezentant, pe fratele său ori pe alt vechil, judecătorii constată că pământul în litigiu aparține hotarului Roșcanilor. Drept urmare, se stabilește ca negustorul Osmachi să-l despăgubească pe Moimăscul pentru cele 36 de stoguri de fân ridicate de pe moșie fără drept, la care se adaugă și plata cheltuielilor de judecată⁴⁸.

Interesul lui Costantin Osmachi pentru lărgirea stăpânirii în moșia învecinată a fost atât de mare încât, la un an de la această judecată, profitând de statutul de megieș, va cumpăra toată jumătatea de sus a Roșcanilor de la fiul lui Gavril Arhip căpitan, cel care cumpăraseră jumătatea din Roșcani dăruită de Safta Sturzoaia lui Vasile, fiul lui Neculai negustor⁴⁹. În acest fel vor dispărea disputele pentru hotarul dintre cele două moșii, iar venitul îl va putea strânge Osmachi fără contestări.

Costantin Osmachi a trăit până cel târziu în anul 1777, an în care soția sa, Maria Osmăchioaia, fiica lui Grigore Beldiman, împreună cu fiul, Dumitru Osmachi, pentru a achita datoriile rămase de la răposat, vindeau două dughene de pe Ulița Hagioaiei. La acea vânzare a fost prezentă și fiica lui Osmachi, Bălașa, cea înzestrată la botez de către mătușa ei, Bălașa, fiica lui Grigore Beldiman, cu satul Găureni⁵⁰. Alături de Dimitrie și Bălașa, Costantin Osmachi a mai avut o fiică – Ileana. Dincolo de câteva datorii neplătite, pentru împlinirea cărora soția și fiii săi au fost nevoiți să vândă câteva bunuri, precum dughenile de pe Ulița Hagioaiei, negustorul pare să-și fi lăsat casa bine rostuită. Reușise în timpul vieții să o căsătorească pe Bălașa cu șetrarul Vasile Abăza și să-i dea zestre dughenele din Târgul Nou din Botoșani, o sumă de bani⁵¹, niște vite și un țigan⁵², precum și a patra parte din moșia Roșcani⁵³. Cu prilejul stabilirii zestrei

⁴⁸ *Ibidem*, 233/38.

⁴⁹ *Ibidem*, 233/11.

⁵⁰ Ioan Caproșu (editor), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VII, *Acte interne (1771-1780)*, Iași, Editura „Dosoftei”, 2005, p. 406-407, nr. 310.

⁵¹ AN-Iași, Documente, 233/15.

⁵² *Ibidem*, 233/16.

⁵³ *Ibidem*.

Bălașei, ea a încuviințat să renunțe la stăpânirea întregii moșii Găureni, așa cum o primise la botez de la mătușa cu același nume⁵⁴ și să lase o jumătate în stăpânirea tatălui ei. După moartea lui Costantin Osmachi, prin acordul familiei, acea jumătate din Găureni rămasă în stăpânirea negustorului o va primi fiica sa mai mică, Ileana, care fiind orfană era socotită, potrivit obiceiului vremii, fată săracă⁵⁵. Prin grija mamei, Maria Osmăchioaia, și a fraților, Bălașa și Dimitrie Osmachi, Ileana a fost înzestrată cum se cuvine cu prilejul căsătoriei sale cu Coste paharnic al doilea⁵⁶. Cei doi soți au stăpânit între altele și o jumătate din Găureni și a patra parte din Roșcani. Pentru a preveni viitoarele neînțelegeri, în 1790, cu prilejul căsătoriei Catrinei, fiica Bălașei și a lui Ilie Abăza șetrar, cu Constantin Gane, și înzestrării ei cu jumătate din Găureni, Bălașa șetrăroaia ține să lămurească și situația celeilalte jumătăți de moșie. Se va întocmi atunci o mărturie prin care Bălașa recunoștea cum, încă din timpul vieții tatălui ei, odată cu primirea zestrei din casa părintească, a cedat o jumătate din acea moșie pentru folosul surorii sale⁵⁷. Dania aceasta nu a fost însă deplină, fiindcă dintr-o carte de judecată pentru stabilirea hotarului dintre moșiile Găureni și Broșteni aflăm că această parte a rămas în stăpânirea Mariei Osmăchioaia, soția lui Constantin, și că abia după moartea ei jumătate din Găureni a revenit pe deplin în stăpânirea fiicei mai mici, Ileana, și a soțului ei, Coste paharnic al doilea⁵⁸. Așadar, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, o jumătate din Găureni se afla în stăpânirea Catrinei, soția lui Constantin Gane, nepoata lui Costantin Osmachi, iar cealaltă jumătate era a Ilenei, soția lui Coste paharnic al doilea, fiica aceluiași Costantin Osmachi⁵⁹. De asemenea, cei doi împărțeau și o jumătate din moșia învecinată, Roșcani.

După moartea Mariei Osmăchioaia și a fiicei sale, Bălașa, în ciuda grijii acestora ca urmașii să aibă stăpânire fără pricină în Găureni, lucrurile nu au evoluat pe făgașul dorit. După ce fiica Bălașei, Catrina, căsătorindu-se a doua oară, probabil după moartea primului soț, cu Iordache Gheuca, acesta începe să revendice stăpânirea întregului sat, așa cum l-a primit, cu mulți ani în urmă, soacra sa, Bălașa, la botez⁶⁰. Din anul 1793 începe un îndelungat și complicat proces între Iordache Gheuca și Coste paharnicul, soțul Ilenei. În urma cercetării cauzei, în același an, Coste paharnic avea câștig de cauză înfățișând judecătorilor actul prin care soacra acuzatorului său ceda în favoarea surorii ei o jumătate din Găureni⁶¹. Iordache Gheuca va persevera în dorința de a se înstăpâni asupra întregii moșii și, după câțiva ani, în 1798, va relua judecata. Confruntat cu aceleași probe ale netemeinicii pretențiilor sale, va invoca faptul

⁵⁴ *Ibidem*, 233/15.

⁵⁵ *Ibidem*, 233/16.

⁵⁶ *Ibidem*, 233/15.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, 233/14.

⁵⁹ *Ibidem*, 233/15.

⁶⁰ *Ibidem*, 233/16.

⁶¹ *Ibidem*.

că de opt ani doar el a stăpânit și s-a îngrijit de acea moșie. În urma cercetării martorilor se constată că și acest argument este fals și că împričinații au stăpânit moșia împreună, iar țărani ce locuiesc acolo au lucrat zilele boierescului câte șase zile pentru fiecare dintre cei doi stăpâni⁶². În ciuda dovedirii, pe baza probelor, a lipsei de temeii a pretențiilor lui Iordache Gheuca, el va relua judecata și în anul 1800. Se constată atunci că s-a făcut o greșeală în actele care legitimau împărțirea moșiei Găureni, greșeală care a provocat multe neînțelegeri și numeroase judecăți. Astfel, se observă că în actele pe care le dețin împričinații se menționează că ei stăpânesc partea de jos a moșiei, când, în fapt, ar fi trebuit să se indice acolo că Iordache Gheuca și soția sa, Catrina, stăpânesc partea de sus a satului, iar Coste paharnic și Ileana, cea de jos, acolo unde-și aveau și casele. Pentru a curma în viitor orice judecată, Coste paharnic se arată dispus să-l lase pe Iordache Gheuca să-și aleagă jumătatea de moșie pe care vrea să o stăpânească. Gheuca își va alege partea de jos a satului, iar Coste paharnic făgăduiește că, în termen de șase luni, își va strămuta toate casele și acareturile pe care el le are în acea parte de moșie⁶³. Se pare că aceasta a fost soluția care a stins în cele din urmă conflictul, împričinații urmând doar să ceară domniei, în anul 1802, hotărnicirea părților pe care le stăpânesc în Găureni⁶⁴. Coste paharnic al doilea va lăsa moștenire partea sa din Găureni fiului Grigore Coste⁶⁵ și fiicei sale, căsătorită cu Manolache Gheorghiu⁶⁶. Apoi, mare parte din moșia Găureni, după câteva vânzări ale urmașilor lui Costantin Osmachi negustor, va intra în stăpânirea lui Gheorghe Stroescu, urmașul lui Neculai negustor de la Roșcani⁶⁷.

În acest fel, așa cum la jumătatea secolului al XVII-lea stăpân la Roșcani și Găureni s-a aflat Toader Petriceico și apoi, până către sfârșitul aceluiași secol, fiica acestuia, Safta Sturzoaia, două veacuri mai târziu, către mijlocul secolului al XIX-lea, cele două moșii ajung să fie stăpânite în cea mai mare parte de Gheorghe Stroescu, nepotul negustorului ieșean Neculai.

Note finale

În privința modalităților de dobândire a moșiilor am văzut că, atât în cazul Roșcanilor, cât și în cel al Găurenilor, transferul inițial de stăpânire s-a făcut prin danii cu prilejul unor botezuri. În ultimii ani ai secolului al XVII-lea, văduva Safta Sturzoaia a botezat doi prunci, unul cu numele Vasile, fiul lui Neculai negustor, căruia i-a dăruit o jumătate din Roșcani, iar celălalt copil cu numele Catrina, fiica lui Andronic vistiernic, căreia i-a dăruit o jumătate din Găureni. Putem bănui că aceste două botezuri, dincolo de fapta creștinească și

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, 233/17.

⁶⁴ *Ibidem*, 233/19.

⁶⁵ *Ibidem*, 233/24.

⁶⁶ *Ibidem*, 233/21.

⁶⁷ *Ibidem*, 233/24.

relațiile apropiate între cumetri, pot să ascundă și un ajutor bănesc pe care văduva împovărată, așa cum se întâmpla în cele mai multe cazuri, de datoriile rămase în urma soțului, l-a primit din partea lui Neculai negustor din Iași și a lui Andronic vistiernic. Atât Neculai negustor, cât și Andronic vistiernic și, mai târziu, Costantin Osmachi, soțul unei nepoate a vistiernicului, aveau rădăcini grecești și s-au aflat în timpul vieții într-o situație financiară prosperă prin ocupații și dregătorii. De altfel, nevoia de bani a făcut-o pe Safta să-i vândă vistiernicului Andronic și cealaltă parte din Găureni. Această moșie va ajunge, precum am văzut, tot în urma unei danii cu ocazia unui botez, spre mijlocul secolului al XVIII-lea, în stăpânirea fiicei negustorului Costantin Osmachi.

Odată cu dobândirea statutului de răzeș ce presupunea exercitarea dreptului de preemțiune în cazul tranzacțiilor din cuprinsul moșiei, atât Neculai negustor, în Roșcani, la începutul secolului al XVIII-lea, cât și Costantin Osmachi, în Găureni, câteva decenii mai târziu, dispunând de capital și arătând interes pentru lărgirea stăpânirii lor, au uzat de diverse forme de achiziție a pământului, de la vânzare-cumpărare, danii și până la oprirea unor zalogiri. Cele din urmă, la care au apelat adesea, poate și datorită familiarizării lor, ca negustori, cu practica împrumutului bănesc, au fost cele mai contestate, trezind nemulțumiri și suspiciuni din partea celor care și-au gajat moșiile, dar nu au mai reușit să-și plătească datoriile. Îi vedem de asemenea pe membrii ambelor familii interesați de buna administrare a moșiilor și de clara lor delimitare față de moșiile învecinate.

În privința transmiterii stăpânirii, atât Neculai negustor, cât și Costantin Osmachi au avut grijă de buna rânduire a moștenirii, lăsând fiecăruia dintre urmași partea ce i se cuvenea. În ciuda grijii pentru evitarea situațiilor litigioase, prin întocmirea unor izvoade de zestre sau a unor mărturii din care să reiasă clar drepturile de moștenire ale membrilor familiei, situațiile conflictuale nu au lipsit. Litigiul dintre Iordache Gheuca și Coste paharnicul al doilea pentru moștenirea negustorului Costantin Osmachi este grăitor pentru neînțelegerile care puteau să apară atunci când una dintre părți, bazându-se pe anumite erori în întocmirea actelor de stăpânire, considera că partea de moșie care i-a revenit nu era îndeostulătoare.

În privința dobândirii, lărgirii, transmiterii între rude și înstrăinării moșiei, practicile sunt cele obișnuite, poate singura particularitate, așa cum reiese din studiul nostru de caz, și care ar putea fi confirmată sau negată de mai multe cercetări similare, ar fi apelul mai des la împrumutul bănesc, ca o metodă indirectă de dobândire a unei suprafețe de pământ. La aproape un veac și jumătate după ce Safta Sturzoaia, în urma a două botezuri, dăruia părți din Roșcani și Găureni, spre mijlocul secolului al XIX-lea, ca urmare a transferurilor de stăpânire prin moșteniri, danii sau vânzări între cele două familii de negustori, cea mai mare parte a celor două moșii a ajuns să aparțină unui singur stăpân, Gheorghe Stroescu, urmaș al lui Neculai negustor.

Indirect, răsar și motivele care i-au făcut pe acești negustori să fie interesați să păstreze și să extindă aceste moșii. Reamintim, întâi de toate,

situarea lor la aproximativ 40 de km de centrele urbane Iași, Târgu Frumos și Hârlău și la aproximativ 60 de km de Botoșani, precum și apropierea de un important vad de trecere peste Prut, cel de la Tabăra. Apoi, existența în patrimoniul sătesc a unor întinderi de pădure presărate cu prisăci, a livezilor, fânețelor și a unor întinderi de apă unde puteau fi practicate piscicultura, morăritul și grădinăritul. O bună administrare a unei moșii putea aduce venituri stăpânului, nu doar prin perceperea zeciuiei de la locuitori, ci și prin vânzarea surplusului produselor moșiei.

Nu cunoaștem specializarea lui Neculai în breasla negustorească, însă în privința lui Costantin Osmachi și a fratelui său, Dumitru, o putem bănuși, având mai multe informații despre aceștia în documentele privitoare la istoria orașelor Botoșani și Iași. Pe cei doi îi regăsim ajutând obștea călugărilor de la Aron Vodă cu 50 de oi⁶⁸, tot ei furnizau materia primă, anume câteva piei de vacă unui cojocar⁶⁹, pe Costantin îl aflăm întinzându-și rețeaua de afaceri până în Ardeal, la Sebeș⁷⁰, iar un nepot de-al lor își mână cireada de boi de negoț în Polonia, la Wroclaw (Breslau)⁷¹. Să ne amintim și diferendul de hotar provocat de intenția lui Costantin Osmachi de a cosi o suprafață cât mai mare de fân, chiar cu riscul încălcării hotarelor moșiilor învecinate. Apare în acest fel mai clar motivul pentru care unii negustori au fost interesați de stăpânirea unor moșii ce întruneau condiții favorabile practicării unor ramuri ale economiei acelor vremuri. Într-o perioadă în care producția de cereale încă nu cunoștea o pondere foarte ridicată, creșterea și negoțul cu vite aducea venituri însemnate⁷². Spre deosebire de negustorii armeni din Iași și mai cu seamă cei din Botoșani, recunoscuți în secolul al XVIII-lea pentru specializarea în negoțul cu vite, dar care, din pricina constrângerilor juridice, nu aveau dreptul de a stăpâni moșii, ci le puteau doar arenda, negustori precum Neculai, Dimitrie și fratele său, Costantin Osmachi, fiind ortodocși, aveau drepturile de stăpânire neîngrădite în afara spațiului urban. Din acest motiv îi vedem dispuși nu doar să arendeze moșii unde să-și îngrașe cirezile, ce erau apoi destinate vânzării în târgurile Europei Centrale, ci să și cumpere moșii, atunci când dispuneau de suficient capital pentru astfel de achiziții⁷³.

Această traversare a două secole din trecutul a două moșii și a două familii de negustori ne-a prilejuit câteva observații asupra unei teme mai ample, aceea a

⁶⁸ Ioan Caproșu (editor), *op. cit.*, vol. IV, p. 263, nr. 263.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. V, p. 86, nr. 157.

⁷⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 85.

⁷¹ Ioan Caproșu (editor), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, *Acte interne (1756-1770)*, 2004, p. 596-597, nr. 686.

⁷² Pentru rediscutarea problemei ponderii creșterii și comerțului cu animale în economia Moldovei, vezi Bogdan Murgescu, *Participarea Țărilor Române la comerțul european cu vite în secolele XVI-XVIII. Regularități și fluctuații conjuncturale*, în idem, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa Creștină*, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 207-225.

⁷³ Fratele lui Costantin, Dumitru Osmachi, a cumpărat și el moșia Zaluceni, nu departe de cele stăpânite de fratele său, însă dincolo de Prut, în fața moșiei Tabăra, unde exista un important vad de trecere. Vezi Th. Codrescu (editor), *Uricariul*, II, ediția a II-a, Iași, 1889, p. 189-192.

stăpânirii moșiilor de către orășeni. Am putut urmări modalitățile și strategiile de dobândire și de lărgire a stăpânirii, felul în care au fost moșiile administrate, lăsate moștenire sau înstrăinate. Cercetarea cursului stăpânirii în cele două localități situate la jumătatea distanței dintre Iași și Botoșani ne-a obligat să căutăm motivele care i-au făcut pe niște oameni care, prin activitățile practicate, erau atașați mai mult spațiului urban să dețină și să lase moștenire suprafețe de pământ din afara teritoriului orașelor. Într-o perioadă în care pământul reprezenta o sursă de bogăție și prestigiu, dar și cea mai sigură investiție, înclinația unor orășeni mai înstăriți de a-și folosi o parte importantă a capitalului în cumpărarea unor moșii din preajma orașelor nu a fost specifică doar Moldovei. În Polonia, încă din secolul al XVI-lea, orășenii bogați au căutat să cumpere pământ, fiindcă și acolo stăpânirea pământului stătea în strânsă legătură cu prestigiul social și cu speranța de a pătrunde, ca posesor de pământ, în rândul nobilimii. S-a apreciat că în Polonia, în secolul al XVI-lea, 95% din membrii categoriei orășenilor de frunte dețineau stăpâniri funciare în afara orașelor lor, această posesie fiind o dovadă a apartenenței la elita urbană. Statistica amintită ne poate și nouă oferi o cale spre a-i identifica pe fruntașii orașelor românești, în particular a celor moldovenești. Totuși, orășenii nu au deținut moșii doar din dorința confirmării prestigiului social în cadrul elitei urbane sau în speranța accederii în categoria nobiliară, ci și din rațiuni economice, ținând pasul cu modificările pe care le-a suferit economia poloneză⁷⁴. Această elită orășenească s-a implicat atât în comerțul cu produse agricole, cât și în producția agricolă⁷⁵. Fenomenul cumpărării de moșii de către orășeni a devenit îngrijorător pentru nobilimea poloneză, motiv pentru care au fost adoptate, în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, legi prin care li se interzicea acestora să cumpere moșii, cu amenințarea confiscării lor⁷⁶. Dincolo de interdicțiile juridice, orășenii au continuat să cumpere bucăți de pământ în preajma orașelor și moșii mai îndepărtate de acestea. Interesul arătat de orășeni pentru stăpânirea pământului a fost considerat un fenomen specific medievalității târzii și modernității timpurii, fiind cunoscut din Olanda până în Spania și din Franța până în Germania. Trebuie să facem iarăși mențiunea că cei mai mulți cercetători au interpretat acest fenomen în primul rând ca o evadare din oraș sau așa numita „trădare” a unei părți a orășenilor⁷⁷, rămânând în umbră motivațiile economice ale acestei practici.

⁷⁴ Pentru schimbările economice care au afectat viața urbană în Polonia și Ungaria în cursul secolului al XVI-lea, fenomene care își vor face simțită acțiunea și în spațiul românesc un secol mai târziu, vezi Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul sec. al XIII-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2011, p. 46-47 și 56-61.

⁷⁵ Maria Bogucka, *Limited Urban Landownership: Towns and Nobility in Early Modern Poland, c. 1500-1650*, in *Power, Profit and Urban Land. Landownership in Medieval and Early Modern Northern European Towns*, ed. by Finn-Einar Eliassen and Geir Atle Ersland, Aldershot, Scolar Press, 1996, p. 170.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 172.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 173.

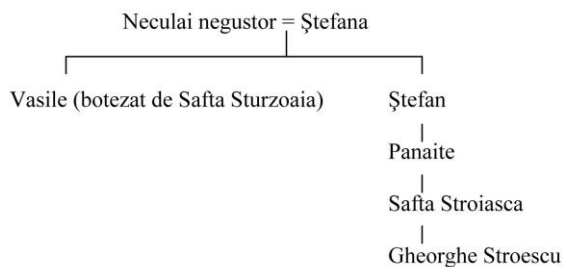
Revenind la problema stăpânirii moșiilor de către locuitorii orașelor românești, credem că înmulțirea studiilor de caz ne va oferi nu doar deslușiri pentru motivațiile și strategiile prin care membrii elitei urbane au stăpânit pământuri mai apropiate sau mai îndepărtate de centrele urbane, ci și șansa unei cercetări în care dezbaterea problemei stăpânirii moșiilor de către orășeni ar veni în dialog cu cercetări similare din spații mai apropiate sau mai îndepărtate ale acestui fenomen specific timpurilor de dinaintea modernității.

**Landowning Citizens in 18th Century Moldavia.
The Cases of the Villages of Roșcani and Găureni**
(Abstract)

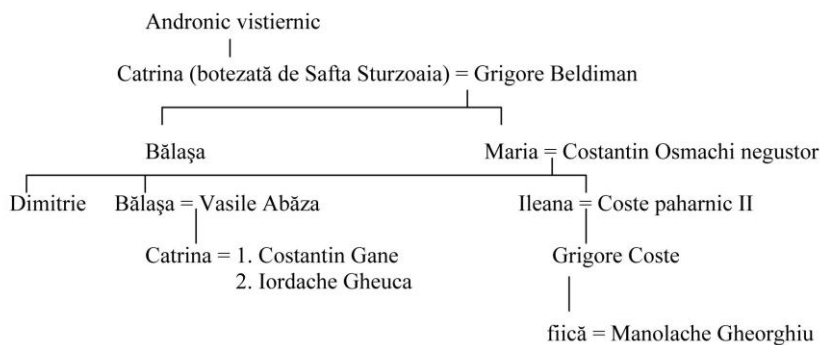
Keywords: landowning, citizens, urban economy, genealogy, Moldavia, Roșcani, Găureni.

The author tries, by means of case studies, to approach the problem of landowning in the case of citizens. The topic has not enjoyed by now, in the Romanian historiography, special investigation, being only tangentially dealt with, most of the times in relation to the citizens' aspiration to gain access to the boyars' social category. From this standpoint, in the absence of a more thorough analysis, the acquiring of lands by the citizens tends to be interpreted rather as a mandatory phase in legitimating a future ennoblement, while the economic motivation of landowning is passed over. By researching the content of several documents from the collection of volumes about the history of the city of Iași and of a number of unpublished acts from the National Archives of Iași, the author tried to reconstruct, partially at least, the destiny of two families of merchants that owned, in the 18th century, two estates near Iași (Roșcani and Găureni). At the same time, the author attempted an identification of the reasons – particularly the economic ones – why some merchants, inhabitants of the cities of Iași and Botoșani, with business relations in Transylvania and Poland, became owners of large estates neighbouring the city.

Anexa 1: Stăpânii Roșcanilor

Anexa 2: Stăpânii Găurenilor

Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri imperiale (1775/1812-1918)

Constantin UNGUREANU

Dezmembrarea Țării Moldovei

Fiind situată la hotarul a trei imperii, Moldova a fost amenințată, pe parcursul secolelor, cu dezmembrarea teritorială sau pierderea suveranității statale. În secolul al XVIII-lea au avut loc mai multe războaie ruso-turce, iar Rusia țaristă și-a extins treptat posesiunile sale, apropiindu-se de hotarul de est al Țării Moldovei. În 1768 a izbucnit un nou război ruso-turc, iar Moldova și Muntenia au fost ocupate de Rusia țaristă.

Succesele militare din 1770-1771 au alarmat mai ales Imperiul habsburgic, care nu era cointerestat în întărirea Rusiei la nord de Dunăre. Pentru a contracara acțiunile rusești în acest spațiu, Curtea de la Viena a încheiat la 6 iulie 1771 un acord secret cu Poarta¹ și a concentrat trupe în Ungaria și Transilvania. Austria a profitat de slăbiciunea Imperiului otoman pentru a-și întări influența în această zonă. În schimbul ajutorului militar și financiar, Austria a obținut acordul Turciei de a recuceri Oltenia, pe care o deținuse deja în perioada 1718-1739.

Între timp, Rusia s-a înțeles cu Prusia în problema împărțirii Poloniei, Austria fiind invitată să participe la această partajare. La 25 iulie 1772, Rusia, Prusia și Austria au semnat la Petersburg tratatul despre prima împărțire a Poloniei². Drept rezultat, Prusia a obținut Pomerania cu o suprafață de 36.000 km² și o populație de 580.000 de locuitori; Rusia a anexat un teritoriu de 92.000 km² cu o populație de 1.300.000 de locuitori, iar Austriei i-a revenit Galiția și Lodomeria, cu o suprafață de 83.000 km², populată de 2.650.000 de locuitori. În urma acestui partaj, Polonia a pierdut cca 30% din teritoriul său și 35% din populație³.

Odată cu anexarea Galiției în 1772, s-au modificat și interesele geostrategice ale Austriei față de Principatele Române. După retragerea armatei ruse din nordul

¹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862). *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 57.

² *Ibidem*, p. 59.

³ Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 34.

Moldovei, unități austriece au ocupat întreg ținutul Cernăuți, 142 de sate din ținutul Suceava și 9 localități din nord-vestul raialei Hotin. Imperiul habsburgic a profitat de contextul internațional favorabil și, prin acțiuni diplomatice și demonstrații de forță, a reușit să ocupe fără lupte partea de nord-vest a Moldovei.

La 7 mai 1775 a fost semnată la Istanbul o convenție austro-turcă, prin care Imperiul otoman ceda Bucovina Austriei. La 2 iulie 1776, a fost încheiată la Balamutca ultima convenție, ce reglementa definitiv hotarul dintre cele două imperii. Conform acestei convenții, Imperiul habsburgic a ocupat orașele Cernăuți, Siret și Suceava, împreună cu 226 de sate și 52 de cătune din nord-vestul Moldovei⁴. Noua provincie austriacă a fost botezată „Bucovina”, termen derivat de la pădurile de fag din zonă. În teritoriul ocupat de austrieci se aflau renumitele mănăstiri Putna, Sucevița, Moldovița, Dragomirna, Voroneț, Humor, Horecea, vechea episcopie de la Rădăuți, fostele capitale ale Moldovei, Siret și Suceava.

La cumpăna secolelor XVIII-XIX a continuat rivalitatea dintre Rusia, Turcia și Austria pentru dominație în Principatele Dunărene. În timpul domniei Ecaterinei a II-a (1762-1796), Rusia și-a extins posesiunile în sud-vestul imperiului, profitând de decăderea Poloniei și slăbirea Imperiului otoman. În 1783 a fost lichidat Hanatul Crimeii, iar în urma celor trei împărțiri (din 1772, 1793 și 1795), Polonia a dispărut ca stat independent. În 1787-1791 a izbucnit un nou război ruso-austro-turc, soldat cu noi achiziții teritoriale din partea Rusiei. În timpul acestui război, Austria a ocupat ținutul Hotin, cu intenția de a-l anexa și alipi la Bucovina, dar Rusia s-a opus cu fermitate acestor pretenții teritoriale. La 29 decembrie 1791, Rusia și Turcia au încheiat la Iași un tratat de pace, prin care hotarele dintre cele două imperii erau stabilite pe râul Nistru⁵. Astfel, pentru prima dată, Moldova ajungea să aibă hotar direct cu Rusia.

În toamna anului 1806 a izbucnit un nou război ruso-turc, care s-a prelungit până în 1812. În timpul acestui război, Rusia țaristă a intenționat să anexeze ambele Principate Române, pentru a-și lărgi posesiunile până la Dunăre. Fiind amenințată de invazia Franței, Rusia și-a moderat pretențiile teritoriale, renunțând mai întâi la Muntenia, apoi și la Moldova dintre Prut și Carpați. La 16/28 mai 1812 a fost semnat Tratatul de Pace de la București, potrivit căruia teritoriul dintre Prut și Nistru, de la hotarul cu Bucovina până la Dunăre și Marea Neagră, era anexat de Rusia țaristă. Teritoriul ocupat avea o suprafață de 45.630 km², fiind cu 7.400 km² mai mare decât teritoriul din dreapta Prutului, rămas în componența Principatului Moldova. În teritoriul ocupat de Rusia, care a obținut denumirea de Basarabia, existau 5 cetăți, 17 orașe și 685 de sate⁶.

⁴ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 81.

⁵ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratamente*, editor Ion Ieremia, Chișinău, Editura Universitas, 1992, p. 288.

⁶ Ștefan Purici, *Introducere în istoria Basarabiei*, Suceava, Editura Universității Suceava, 2006, p. 10.

Astfel, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până la încheierea Primului Război Mondial, teritoriul istoric al Țării Moldovei s-a aflat în componența a trei țări. Nord-vestul Moldovei (Bucovina) a fost ocupat de către Imperiul habsburgic, teritoriul dintre Prut și Nistru (Basarabia) a fost anexat de Rusia țaristă, iar Moldova dintre Carpați și Prut și-a menținut statutul de vasalitate în cadrul Imperiului otoman până în 1859, când s-a unit cu Țara Românească și s-a constituit un nou stat, Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei, care ulterior a adoptat numele de România.

Populația din Bucovina și Basarabia la începutul stăpânirilor străine

În momentul anexării Bucovinei, nivelul de dezvoltare social-economică a ținutului era asemănător celui din alte ținuturi ale Moldovei. Ocupațiile de căpetenie ale locuitorilor erau agricultura și creșterea vitelor, mica industrie fiind slab dezvoltată. Comerțul era practicat mai ales de evrei și armeni. Cea mai mare parte a Bucovinei, mai ales zona de deal și de munte, era acoperită de păduri, dar această bogăție era valorificată doar în mică măsură.

La începutul stăpânirii austriece, în Bucovina existau mai multe tipuri de proprietate: domnească, ecleziastică, boierească și răzeșească. Orașele Cernăuți, Siret și Suceava făceau parte din domeniul domnesc. Un mare număr de sate, mai ales în zona dintre Prut și Nistru, se aflau în stăpânirea diferitor familii boierești moldovenești. În zona muntoasă țăranii erau liberi, iar în satele din sud-vestul Bucovinei nu erau mari proprietari. Cele mai întinse erau posesiunile ecleziastice, cu o suprafață de 105 mii pătrate, din cele 190 mii întregii Bucovine. Satele răzeșești (circa 50 la număr) erau concentrate în partea de nord a Bucovinei, în special în văile râurilor Prut, Ceremuș și pe cursul superior al Siretului⁷.

Numărul exact al populației Bucovinei la momentul anexării nu este cunoscut, izvoarele istorice oferind diferite date statistice. În general, către anii 1774-1775, populația Bucovinei număra între 70.000 și 80.000 de persoane. Și mai dificil este de determinat structura etnică a Bucovinei. Spațiul respectiv a fost populat de români din cele mai vechi timpuri. Fiind însă la o margine de țară, nordul Moldovei a fost puternic influențat de mișcările de populație, în special din spațiul slav. Confruntările militare din Polonia au provocat un exod masiv al galițienilor în Moldova, refugiații stabilindu-se mai ales în satele de la hotar. Concomitent, mulți români din zona respectivă au părăsit casele și s-au refugiat în interiorul Moldovei, mai puțin amenințat de operațiunile militare din timpul războiului.

Potrivit rezultatelor cercetărilor din ultimul timp, la momentul anexării, în Bucovina locuiau cca 60-65% români, cca 27-32% ucraineni (ruteni și huțuli) și

⁷ Mai detaliat despre proprietarii din Bucovina la momentul ocupării, vezi Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece, 1774-1918*, Chișinău, Editura Civitas, 2003, p. 40-49.

cca 8% reprezentanți ai altor etnii, în principal evrei, țigani și armeni⁸. Românii constituiau majoritatea absolută a populației și erau răspândiți pe suprafața întregii Bucovine. În zona dintre Prut și Nistru și în satele de pe valea Ceremușului, românii reprezentau circa o treime, iar ucrainenii două treimi din populație. Huțulii locuiau în zona muntoasă a Câmpulungului Rusesc. Evreii formau trei comunități importante la Cernăuți, Suceava și Vijnița, dar locuiau dispersat și în multe sate, preponderent în ținutul Cernăuți⁹. Majoritatea țiganilor locuiau în sudul Bucovinei, pe lângă mănăstiri. La Suceava, de mai multe secole, exista o puternică și influentă comunitate armeană.

La începutul secolului al XIX-lea, situația din Basarabia nu se deosebea radical față de restul Moldovei, dar populația suferise foarte mult din cauza războiului și a ocupației militare ruse. Până la anexare, teritoriul dintre Prut și Nistru se împărțea, sub aspect administrativ, în trei părți: teritoriul aflat efectiv sub autoritatea domnitorului Moldovei; raialele turcești Hotin, Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă), Chilia și Ismail, cu cetățile omonime și localitățile din jur; regiunea Bugeacului, locuită de tătarii nogai.

Zona de câmpie din sudul Basarabiei, situată în principal la sud de Valul lui Traian de Sus și la est de râul Ialpuș, cunoscută și sub denumirea de Bugeac, a fost pe parcursul Evului Mediu populată în principal de triburi tătare seminomade și de un număr mai mic de moldoveni/români. În rezultatul războaielor ruso-turce din secolul al XVIII-lea și a ocupării Principatelor Române de către armatele țariste, a început evacuarea tătarilor din Bugeac. În anul 1759, hanul Crim-Ghirai a scos tribul Edissan din Basarabia. După alți 10 ani, peste 12.000 de tătari au trecut Nistrul și s-au retras în Crimeea. Către anul 1806 se mai găseau în Bugeac cca 5.000 de familii de tătari. După izbucnirea războiului ruso-turc, aceștia au fost ridicați de trupele ruse și așezați în Crimeea și Cuban¹⁰, astfel că Bugeacul a fost practic depopulat.

În partea de nord și centrală a Basarabiei, principala ocupație a populației era agricultura și creșterea vitelor. Cele mai multe terenuri aparțineau diferitor familii boierești moldovenești. Potrivit unor statistici, în anul 1818, pe teritoriul Basarabiei locuiau 145 de nobili. Suprafața moșiilor ecleziastice era mult mai mică comparativ cu Bucovina. La momentul anexării, în Basarabia existau 775 de biserici parohiale, dintre care 734 din lemn, 40 de piatră și o biserică din cărămidă, precum și cca 40 de mănăstiri și schituri¹¹. Totuși, mănăstirile din Bucovina, unde erau înmormântați mulți domnitori ai Țării Moldovei, erau mai vechi și mai renumite decât cele din Basarabia. Satele răzeșești erau situate mai ales în partea de nord și centrală a Basarabiei. Către anul 1817, în acest teritoriu existau 148 de sate răzeșești, locuite de cca 10.000 de familii, care aveau în posesie cca 152.000 desetine de pământ¹².

⁸ *Ibidem*, p. 28, 38.

⁹ *Ibidem*, p. 30-33, 239.

¹⁰ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1991, p. 166.

¹¹ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 49.

¹² *Ibidem*, p. 25.

Ca și în cazul Bucovinei, informațiile despre populația Basarabiei la momentul anexării sunt foarte contradictorii. Din cauza războiului, multe familii de moldoveni s-au refugiat în partea dreaptă a Prutului. Concomitent, în teritoriul dintre Prut și Nistru a crescut numărul imigranților ruteni, iar în partea de sud a ținutului au început să se stabilească cu traiul coloniști de la sud de Dunăre. Se estimează că, în 1812, în teritoriul dintre Prut și Nistru locuiau cca 300.000 de locuitori¹³. Ținuturile din nordul și centrul Basarabiei erau locuite aproape exclusiv de români. Doar în partea de nord a ținutului Hotin existau un șir de sate, locuite în majoritate de ruteni (ucraineni), situația etno-demografică din acest teritoriu fiind asemănătoare cu partea de nord a Bucovinei. O situație diferită se consemna în partea de sud a Basarabiei. După evacuarea tătarilor și turcilor, Bugeacul era în mare parte depopulat, iar sate moldovenești existau mai ales în apropierea râurilor Prut și Nistru. Depopularea acestui teritoriu a creat premise favorabile pentru colonizarea sudului Basarabiei cu populație alogenă. Deja în timpul războiului, în Bugeac s-au stabilit cu traiul câteva mii de familii de la sud de Dunăre, în mare majoritate bulgari și găgăuzi, dar și multe familii de români.

Procese migraționiste și colonizări în Bucovina și Basarabia

Autoritățile habsburgice, respectiv țariste, au stimulat stabilirea unui număr mare de imigranți și coloniști în Bucovina și Basarabia. În urma acestor măsuri, s-a mărit semnificativ numărul populației impozabile, dar s-a diminuat și ponderea populației românești din aceste provincii. Modificarea radicală a structurii etnice și înstrăinarea populației din aceste vechi ținuturi moldovenești (românești) au fost cele mai grave consecințe ale celor 144 de ani de stăpânire habsburgică în Bucovina, respectiv 106 ani de stăpânire țaristă în Basarabia.

Încă în primii ani de administrație militară, în Bucovina s-au stabilit un număr mare de imigranți din provinciile vecine (Galiția, Transilvania, Maramureș, dar și Moldova). Până în anul 1779, cele mai însemnate imigrări s-au produs din Galiția. Țăranii ruteni (ucraineni) se stabileau în Bucovina, deoarece aici se prestau mult mai puține zile de boieresc pe an; bucovinenii au fost scutiți de serviciul militar până în anul 1830; populația era aici mult mai rară și existau mai multe pământuri nevalorificate. Autoritățile austriece au luat mai multe măsuri, menite să diminueze amploarea imigrărilor din Galiția, fiindcă nu erau cointeresate în creșterea populației Bucovinei în detrimentul altei provincii austriece. În consecință, după anul 1779 cei mai mulți imigranți au sosit din Moldova. Aceste imigrări erau înlesnite de mai mulți factori: unitatea etnică, lingvistică, culturală și religioasă; revenirea refugiaților bucovineni după încheierea războiului; existența unei frontiere deschise, nedelimitată de obstacole naturale; majoritatea moldovenilor erau înstăriți și puteau plăti impozite.

¹³ Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2006, p. 147.

În perioada administrației militare, a demarat și procesul de colonizare a Bucovinei. În această perioadă, în partea de sud a Bucovinei au fost înființate cinci colonii maghiare și trei cu lipoveni. Spre sfârșitul administrației militare a fost înființată și prima colonie cu mineri germani din sud-vestul Bucovinei. În urma acestor colonizări și imigrări, la sfârșitul anului 1786 numărul total al maghiarilor era de 2.350 persoane, al germanilor de cca 1.580, al lipovenilor de cca 400 persoane. Totodată, administrația generalului Enzenberg a luat măsuri dure față de evrei, mulți fiind obligați să părăsească Bucovina. În consecință, numărul evreilor din Bucovina s-a redus de la 1.069 de familii, în 1780, la 308 familii, în 1786¹⁴.

Imediat după anularea autonomiei Bucovinei, un număr mare de bucovineni au emigrat în Moldova. Exodul populației din Bucovina a atins punctul culminant în anii 1814-1816, când numărul populației s-a redus de la 229.195 persoane, în 1814, la 200.742, în 1816¹⁵. Aceste emigrări au afectat cel mai mult districtele din partea centrală a Bucovinei, precum și sud-estul provinciei, locuit compact de români. Concomitent cu exodul românilor avea loc o infiltrare continuă a refugiaților ruteni din Galiția, ceea ce a contribuit la diminuarea ponderii populației românești în favoarea celei ucrainene¹⁶. Treptat, amploarea proceselor migraționiste s-a diminuat, populația Bucovinei sporind mai ales pe cale naturală.

În perioada administrației galițiene a continuat procesul de colonizare a Bucovinei. În acest interval, colonii separate au fost înființate doar de către imigranții germani și slovaci. Reprezentanții celorlalte etnii fie se stabileau în coloniile deja existente, cum era cazul maghiarilor și lipovenilor, fie se așezau în localitățile mai importante, fără a forma colonii distincte (evreii, polonezii, armenii). Germanii, slovacii, maghiarii și lipovenii au înființat colonii separate, deoarece principala lor ocupație era agricultura. Evreii, polonezii și armenii se stabileau cu preponderență în centrele urbane, unde practicau comerțul, diverse meserii, arendau moșii sau ocupau diferite funcții administrative.

În primele decenii de stăpânire țaristă a crescut foarte rapid și populația Basarabiei, datorată numărului mare de imigranți din diferite gubernii ale Rusiei, dar și a colonizării intensive mai ales a părții de sud a Basarabiei. Potrivit unor statistici oficiale, numărul populației Basarabiei a crescut de la numai 255.605 persoane, în 1812, la 337.392 (în 1816), 491.685 (în 1818), 583.868 (în 1827), 759.902 (în 1842) și 955.626 de persoane (în 1854). Astfel, doar în decurs de patru decenii, numărul populației Basarabiei a crescut de 3,7 ori. Creșterea a fost și mai spectaculoasă în ținuturile Bender, Akkerman și Ismail din sudul Basarabiei, unde numărul populației a crescut de la numai 39.465 de

¹⁴ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 81.

¹⁵ Державний Архів Чернівецької Облaсті (ДАЧО) [Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți], fond 1, inventar 1, dosar nr. 656.

¹⁶ Mai detaliat, vezi Constantin Ungureanu, *Exodul populației din Bucovina între anii 1814-1816*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți – București, an V, nr. 4/1998, p. 12-28.

persoane, în 1812, la 336.762, în 1854, adică de cca 8,5 ori¹⁷. Totuși, statisticile din 1812 și 1816 sunt cel mai probabil incomplete, fiindcă potrivit altor estimări, deja către anul 1812 populația Basarabiei era de circa 300.000 de persoane¹⁸. În primii ani după anexare încă nu se reușise înregistrarea completă a populației, iar odată cu îmbunătățirea metodelor de recensare, s-a reușit prezentarea mai reală a numărului populației.

Cea mai rapidă creștere a populației Basarabiei s-a produs în primele două decenii de stăpânire țaristă, când mărirea numărului de locuitori s-a datorat mai ales imigranților și coloniștilor, sosiți în acest teritoriu, și mai puțin sporului natural. Până către anul 1824, imigrarea țăranilor ruși și ucraineni în Basarabia s-a produs spontan și mai puțin organizat, iar aceștia se stabileau cu precădere în sudul Basarabiei, unde existau terenuri mari nepopulate, precum și în ținutul Hotin, unde deja exista o importantă minoritate ucraineană.

După calculele lui Kabuzan, în perioada 1812-1824, numărul populației Basarabiei a crescut cu 327.377 de persoane (de la 255.605, în 1812, la 582.982, în 1824), dar creșterea naturală a fost de numai 76.713 persoane, iar diferența de 250.664 o constituiau imigranții și coloniștii, sosiți în această perioadă în Basarabia. După câțiva ani de diminuare a proceselor migraționiste (1825-1827), au urmat anii 1828-1832, care au coincis și cu un nou război ruso-turc, când mai ales în sudul Basarabiei au venit un număr mare de imigranți bulgari și găgăuzi de la sud de Dunăre, precum și mulți țărani ruși și ucraineni din diferite gubernii țariste. Ulterior, amploarea proceselor migraționiste s-a diminuat, iar populația a continuat să crească mai ales datorită sporului natural. Conform calculelor, în perioada 1812-1858, populația Basarabiei a crescut cu 763.170 de persoane, inclusiv cu cca 444.000 datorită sporului natural și cu cca 319.000 în urma colonizărilor oficiale și imigrărilor spontane. Până în 1825 a predominat creșterea mecanică (77.000 în urma creșterii naturale și 251.000 pe seama coloniștilor și imigranților). În perioada 1825-1858, deja a predominat creșterea naturală (cca 367.000) față de numai 69.000 de imigranți și coloniști, stabiliți în Basarabia¹⁹.

Depopularea Bugeacului în ajunul ocupării Basarabiei a creat premise favorabile pentru colonizarea intensivă a acestui spațiu cu locuitori de diferite naționalități. În sudul Basarabiei s-a produs colonizarea organizată a bulgarilor și găgăuzilor de la sud de Dunăre, a germanilor mai ales din teritoriul actual al Poloniei, precum și a țăranilor ruși și ucraineni din diferite gubernii țariste.

Primii coloniști bulgari și găgăuzi au sosit în sudul Basarabiei imediat după anexare, în anii 1812-1816. Numărul imigranților transdunăreni a crescut în perioada respectivă cu cca 183% (de la 10.943, în 1812, la 30.995, în 1816).

¹⁷ В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья* [V.M. Kabuzan, Populația regiunii Basarabia și a raioanelor de est a Transnistriei], Кишинев, 1974, p. 37.

¹⁸ Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 147.

¹⁹ В.М. Кабузан, *op. cit.*, p. 51-52.

După structura etnică, 78,2% dintre acești coloniști erau bulgari și găgăuzi, 13,5% români, iar restul de alte naționalități (ucraineni, greci, ruși)²⁰. A doua colonizare masivă cu bulgari și găgăuzi s-a produs în anii 1830-1831, când în sudul Basarabiei au sosit 7.592 de familii sau 38.846 de persoane de la sud de Dunăre. Cei mai mulți imigranți din Balcani s-au stabilit în coloniile deja existente, iar restul au înființat 21 de localități noi. Totuși, în anii 1832-1834, o parte importantă de imigranți transdunăreni s-au reîntors la sud de Dunăre, astfel că în 1835 au fost înregistrați 39.025 de coloniști transdunăreni vechi și numai 18.007 coloniști noi, adică circa 20.000 de persoane au părăsit teritoriul respectiv²¹. Până în 1827, în Bugeac au fost întemeiate 42 de colonii bulgărești și găgăuze, iar către anul 1841, în 73 de colonii bulgare și găgăuze trăiau cca 64.000 de persoane, inclusiv un număr mic de români, cei mai mulți sosiți tot de la sud de Dunăre. Coloniștii transdunăreni au primit câte 60 desetine de pământ de familie, au fost scutiți de recrutare pentru o perioadă de 50 de ani și au beneficiat de anumite privilegii. În 1853, bulgarii și găgăuzii din sudul Basarabiei dispuneau de 527.600 desetine de pământ arabil²².

Imediat după anexare au fost înființate și mai multe colonii cu germani din Ducatul Varșoviei. În decursul anilor 1814-1817, în sudul Basarabiei au sosit 1.541 de familii germane (8.284 de persoane), care au înființat 13 colonii în zona centrală a Bugeacului²³. Până în 1842 au fost întemeiate 24 de colonii germane, iar către anul 1856, în sudul Basarabiei locuiau 24.159 de germani. Ca și coloniștii transdunăreni, germanii au primit câte 60 desetine de pământ de familie, au beneficiat de anumite privilegii, dar au fost scutiți definitiv de recrutare²⁴. Marea majoritate a coloniștilor germani erau de confesiune luterană și doar un număr mic erau catolici.

Pentru a stimula sosirea țăranilor din Rusia în sudul Basarabiei, autoritățile țariste au repartizat diferitor nobili ruși peste 300.000 desetine de pământ în ținuturile Akkerman, Bender și Ismail. Totuși, în primul deceniu de stăpânire țaristă, imigrarea țăranilor ruși și ucraineni în Basarabia s-a produs mai mult spontan, decât organizat, aceste procese fiind facilitate de existența multor terenuri nepopulate și libertatea țăranilor. Abia la 15 februarie 1824 a fost aprobat proiectul namesnicului Basarabiei Voronțov, prin care se prevedea strămutarea organizată a cca 20.000 de țărani din guberniile Rusiei. Deoarece anii 1824-1827 au fost secetoși și cu recolte slabe, abia în 1828 au sosit un număr mare de țărani ruși și ucraineni (1.306 familii sau 6.507 persoane), care au înființat 18 sate în sudul Basarabiei (16 în ținutul Akkerman și 2 în ținutul Bender)²⁵. Strămutarea țăranilor din guberniile Rusiei a continuat și în deceniile următoare, dar cu o intensitate mai mică. Comparativ cu coloniștii bulgari și

²⁰ *Ibidem*, p. 32.

²¹ *Ibidem*, p. 44-46.

²² Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 21.

²³ В.М. Кабузан, *op. cit.*, p. 29.

²⁴ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 21.

²⁵ В.М. Кабузан, *op. cit.*, p. 40-41.

germani, țărani ruși și ucraineni au primit mai puțin pământ, au fost scutiți pentru mai puțini ani de plata impozitelor și nu au fost eliberați de prestarea serviciului militar.

Așadar, până în anii '30 ai secolului al XIX-lea, atât în Bucovina, cât și în Basarabia s-au produs imigrări și colonizări importante de populație, care au modificat semnificativ structura etnică a populației. Ulterior, în ambele provincii s-a diminuat amploarea acestor procese migraționiste, iar numărul populației a crescut mai ales datorită sporului natural. Colonizările cu populație alogenă au fost mult mai semnificative în Basarabia, mai ales în Bugeac, față de Bucovina. În sudul Basarabiei, zone întinse au fost colonizate compact cu bulgari, găgăuzi, germani, ruși și ucraineni, ceea ce a contribuit la modificarea radicală a structurii etnice a populației și la diminuarea rapidă a ponderii populației românești. În Bucovina au fost întemeiate mult mai puține colonii cu germani, maghiari, lipoveni sau slovaci, mai ales în partea centrală și de sud a provinciei. Din cauza lipsei unor terenuri libere întinse, majoritatea coloniilor din Bucovina au fost întemeiate dispersat sau chiar în cadrul unor sate locuite deja de români, ceea ce a contribuit la existența unor legături cu reprezentanții altor etnii și nu la autoizolarea unor comunități etnice compacte, cum a fost cazul în Bugeac. În partea de nord a Bucovinei, ca și în nordul ținutului Hotin, din cauza imigrării masive a rutenilor din Galiția și Podolia, s-a produs ucrainizarea treptată a acestor teritorii și asimilarea etnică și lingvistică a minorității românești.

Evoluții etno-demografice în Bucovina

Estimările privind structura etnică a populației Bucovinei la momentul anexării sunt foarte contradictorii și chiar diametral opuse (dacă Ion Nistor constata că atunci cca 75-77% din locuitori erau români, unii istorici ucraineni afirmău că Bucovina ar fi fost locuită în majoritate de ucraineni)²⁶. După calculele noastre, întocmite în temeiul analizei antroponimice a recensământului rusesc din 1774, în teritoriul viitoarei Bucovine locuiau atunci 68.704 persoane, dintre care 40.924 (59,6%) români, 21.405 (31,2%) ucraineni (ruteni și huțuli), 2.375 (3,5%) evrei, 2.100 (3,1%) țigani, 1.405 (2%) ruși, 275 armeni și 220 de alte etnii²⁷.

Procesele migraționiste și colonizările din perioada administrației militare și galițiene (1775-1849) au contribuit la modificarea esențială a structurii etnice a Bucovinei, în detrimentul populației românești autohtone. Potrivit informațiilor statistice, în 1850 locuiau în Bucovina 380.826 de persoane, inclusiv

²⁶ Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, Editura Academiei Române, 1915; idem, *Der nationale Kampf in der Bukowina*, București, Editura Academiei Române, 1918; С. Смалъ-Стоцький, *Буковинська Русь* [S. Smal-Stoțkij, Bucovina ruteană], Чернівці, 1897; М. Кордуба, *Люстрована історія Буковини* [M. Korduba, Istoria ilustrată a Bucovinei], Чернівці, 1901.

²⁷ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece...*, p. 239.

184.718 (48,5%) români, 142.682 (37,5%) ruteni și huțuli, 25.592 (6,7%) germani, 11.856 (3,1%) evrei, 5.586 maghiari, 4.008 polonezi, 2.300 lipoveni, 2.240 armeni și 1.844 de slovaci²⁸.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea a continuat să crească rapid numărul populației Bucovinei, atât pe cale naturală, cât și datorită proceselor migraționiste. Totodată, ponderea populației românești a continuat să scadă. Numai în decurs de două decenii, procentul locuitorilor de naționalitate română s-a diminuat de la 48,5% în 1850, la 40,8% în 1869. În același timp, ponderea populației ucrainene s-a menținut aproximativ la acelaș nivel de cca 37,3-37,5%, dar a crescut mai rapid numărul locuitorilor de alte etnii, în special al evreilor și germanilor. În 1869 locuiau în Bucovina 511.964 de persoane, din care 209.116 (40,8%) români, 191.195 (37,3%) ucraineni, 47.754 (9,5%) evrei, 41.065 (8%) germani, 8.586 (1,7%) maghiari, 6.719 (1,3%) polonezi, 3.043 lipoveni, 2.650 cehi și slovaci, 1.710 armeni²⁹.

Începând cu 1880, recensămintele austriece au înregistrat populația după criteriul limbii de comunicare. În Bucovina, marea majoritate a evreilor, indiferent dacă erau cetățeni austrieci sau străini, erau considerați drept vorbitori de limbă germană; toți lipovenii, deși vorbeau rusește, erau trecuți la limba de conversație ruteană; armenii catolici în marea lor majoritate se considerau vorbitori de limbă polonă, iar armenii orientali, care locuiau cu preponderență în sudul Bucovinei, se înscriau la limba de conversație română. În ceea ce-i privește pe țigani, ei acceptau limba de conversație a etniei majoritare din localitatea respectivă, dar erau și cazuri când țigani din unele sate din zona populată compact de ucraineni se considerau vorbitori de limbă română.

În urma aplicării acestui criteriu, în Bucovina s-a constatat o diminuare semnificativă a numărului românilor și o creștere importantă a etnicilor ucraineni, în special în districtele cu populație mixtă: Cernăuți (rural), Sadagura, Siret, Storojineț. Astfel, în 1880, din totalul de 568.453 de persoane, 239.690 (42,1%) au declarat ruteana (ucraineana) drept limbă de comunicare, în timp ce numai 190.005 (33,4%) bucovineni au declarat că limba lor era cea română³⁰. Acest rezultat se explică prin faptul că, în nordul și nord-vestul Bucovinei, mulți locuitori încă erau conștienți de originea lor românească, dar ei fie nu mai cunoșteau limba strămoșilor, fie nu aveau unde o folosi, comunicând în ucraineană. Asimilarea etnică și lingvistică a românilor din această parte a Bucovinei devenise un fenomen ireversibil.

Următoarele recensăminte nu au consemnat o modificare substanțială a structurii etnice a populației Bucovinei. Ultimul recensământ austriac, din 1910, a înregistrat 794.945 de locuitori, inclusiv 305.222 (38,4%) vorbitori de ucraineană, 273.216 (34,4%) – de română, 168.779 (21,2%) – de germană, din

²⁸ Karl Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Wien, 1857, p. 74-80.

²⁹ *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode 1862-1871*, Lemberg, 1872, p. 65-67.

³⁰ *Spezial Orts-Repertorium der Bukowina*, XIII Bd., Wien 1885, p. 1-26.

care cca 95.000 erau evrei, 36.217 (4,5%) – polonezi, 10.389 (1,3%) – maghiari³¹. Districtele Coțmani, Vașcăuți, Vijnița și Zastavna, din nord-vestul Bucovinei, erau locuite în mare majoritate de ucraineni, precum și de un număr mic de evrei și polonezi. Districtele cu populație mixtă din partea centrală a Bucovinei (Cernăuți – rural, Siret și Storojineț) erau populate în majoritate de români și ucraineni, dar și de mulți evrei, germani sau polonezi. În restul districtelor din sudul Bucovinei, majoritatea populației era românească, dar erau și multe sate germane, câteva locuite de maghiari și polonezi.

În 1910, în Bucovina erau 10 orașe și 6 târguri, ponderea populației urbane mărindu-se de la 15%, în 1857, la 23,9%, în 1910. Cele mai mari orașe erau Cernăuți (85.458 de locuitori), Rădăuți (16.604), Suceava (11.314), Storojineț (10.266), Câmpulung (8.726), Siret (7.815). Majoritatea locuitorilor din localitățile urbane erau germani și evrei, urmați de români, ucraineni și polonezi. În capitala Bucovinei, din totalul de 85.458 de locuitori, 41.360 (48,4%) erau germani și evrei, 15.254 (17,8%) ucraineni, 14.893 (17,4%) polonezi și 13.440 (15,7%) români³². Astfel, consecința cea mai nefastă a stăpânirii austriece de 144 de ani a Bucovinei a fost înstrăinarea etnică și lingvistică a acestui vechi pământ din Țara Moldovei, românii devenind o minoritate etnică, constituind ceva mai mult de 1/3 din totalul populației.

Evoluții etno-demografice în Basarabia

Procese similare s-au produs și în Basarabia în timpul ocupației țariste. Până la ocuparea acestui teritoriu de către Rusia țaristă, moldovenii constituiau marea majoritate a populației, dar nu există statistici exacte despre proporția diferitor naționalități din Basarabia. Se estimează doar că moldovenii (românii) ar fi constituit cca 86% din totalul populației³³. Însă, deja în primii ani de stăpânire țaristă s-a diminuat semnificativ ponderea populației românești. Potrivit unei statistici din 1817, în Basarabia locuiau 493.500 locuitori, dintre care 377.200 (76,4%) români, 43.000 (8,7%) ucraineni, 25.200 (5,1%) bulgari și găgăuzi, 22.100 (4,5%) evrei, 10.000 (2%) ruși, 6.600 (1,3%) germani, 3.500 țigani, 3.200 greci, 2.700 armeni³⁴.

Structura etnică a Basarabiei s-a modificat semnificativ până la mijlocul secolului al XIX-lea, când s-au produs imigrări masive de populație și au fost înființate cele mai multe colonii. Modificarea etno-demografică cea mai spectaculoasă s-a produs în Bugeac, care a fost colonizat intensiv cu bulgari, găgăuzi, germani, ruși și ucraineni. În 1818, în localitățile din Bugeac trăiau 113.835 de persoane, dintre care 33.307 (37%) români, oficial înregistrați moldoveni,

³¹ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogthume Bukowina*, în *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, vol. XVII, Czernowitz, 1913, p. 55.

³² *Ibidem*, p. 57.

³³ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei...*, p. 203.

³⁴ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 19-20.

19.373 (21,5%) bulgari și găgăuzi, 17.810 (17,9%) ucraineni, 8.049 (8,9%) ruși și 13.232 (14,7%) de alte naționalități, în principal germani. La mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea, Bugeacul deja era populat de 288.007 persoane, inclusiv 82.295 (28,6%) bulgari și găgăuzi, 76.192 (26,5%) moldoveni, 52.112 (18,1%) ucraineni, 31.162 (10,8%) ruși și 46.246 (16,1%) de alte etnii, în majoritate germani³⁵. Aceste statistici ne demonstrează că, în decurs de patru decenii, în partea de sud a Basarabiei cel mai mult s-a diminuat ponderea populației românești, iar cel mai mult a crescut numărul coloniștilor bulgari și găgăuzi.

O diminuare importantă a proporției populației românești a avut loc și în ținutul Hotin din nordul Basarabiei. Deja la momentul anexării, aici se consemna cea mai densă populație, iar multe sate din nordul ținutului erau locuite în majoritate de ucraineni. Totuși, după cum afirmă chiar unii istorici sovietici, inițial în acest ținut predominau moldovenii. Astfel, Kabuzan constata că, în 1818, ținutul Hotin era locuit de 47,5% moldoveni și 42,6% ucraineni, dar în aceste calcule erau incluse și un șir de sate din partea de sud a acestui ținut, locuite în mare majoritate de români, care ulterior au fost incluse la ținuturile vecine Soroca și Iași. La mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea, potrivit aceleiași surse, în ținutul Hotin locuiau 136.247 de persoane, inclusiv 83.892 (61,6%) ucraineni, numai 37.453 (27,5%) moldoveni, 12.139 (8,9%) evrei, 691 ruși și 2.072 de alte naționalități. Totuși, deși în acest ținut erau multe sate mixte moldo-ucrainene, statistica respectivă prezintă doar sate locuite de moldoveni sau ucraineni, iar în câteva sate moldovenești au fost înregistrați doar ucraineni³⁶, fiind vorba cel mai probabil de informații greșite.

Ca și în cazul Bucovinei, statisticile privind structura etnică a Basarabiei în secolul al XIX-lea sunt contradictorii. Astfel, potrivit unei statistici incomplete din anii 1843-1844, în Basarabia locuiau 692.777 de persoane, dintre care 59,4% moldoveni (români), 17,2% ucraineni, 9,3% bulgari (inclusiv găgăuzi), 7,1% evrei, 2,2% ruși, 2,2% germani, restul fiind de alte etnii³⁷. După statisticile bisericești, în anii '50 ai secolului al XIX-lea, populația Basarabiei era de 841.523 de locuitori, dintre care numai 432.579 (51,4%) români, 179.335 (21,3%) ucraineni, 84.207 (10%) bulgari și găgăuzi, 61.045 (7,2%) evrei, 36.049 (4,3%) ruși, 24.049 (2,9%) germani și 24.259 persoane de alte naționalități³⁸. Conform altor surse, în 1856 trăiau în Basarabia 991.900 de persoane, inclusiv 676.100 (68,2%) români, 126.000 (12,7%) ucraineni, 78.800 (7,9%) evrei, numai 48.200 (4,9%) bulgari și găgăuzi, 24.200 (2,4%) germani, 20.000 (2%) ruși, restul de alte etnii³⁹. Aceste date statistice sunt contradictorii, iar discrepanțele însemnate în privința numărului locuitorilor de diferite grupuri etnice se pot explica atât prin caracterul incomplet al informațiilor statistice, cât

³⁵ B.M. Кабузан, *op. cit.*, p. 103, 155.

³⁶ *Ibidem*, p. 28, 104-112.

³⁷ Dinu Poștarencu, *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă*, Chișinău, CEP USM, 2012, p. 367-368.

³⁸ B.M. Кабузан, *op. cit.*, p. 55.

³⁹ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 19-20.

și în existența unor greșeli evidente. Sursa din 1856 cel mai probabil nu include și județele din sudul Basarabiei, care conform Tratatului de Pace de la Paris au revenit atunci Moldovei.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, populația Basarabiei a crescut mai ales pe cale naturală, impactul proceselor migraționiste și a colonizărilor fiind mai puțin important. Totodată, s-au consemnat și tendințe de asimilare etnică și lingvistică a minorităților din anumite localități. O primă statistică mai detaliată, dată publicității de Comitetul de Statistică a Basarabiei, se referă la populația Basarabiei din anul 1862, dar fără județele Cahul, Bolgrad și Ismail. Potrivit sursei respective, populația Basarabiei era atunci de 1.003.035 de persoane, inclusiv 515.927 (51,4%) moldoveni sau români, 215.625 (21,5%) ucraineni, 95.923 (9,6%) evrei, 68.168 (6,8%) ruși, 56.166 (5,6%) bulgari, sârbi (inclusiv găgăuzi), 30.020 (3%) germani, 12.995 (1,3%) țigani, 3.914 polonezi, 2.298 armeni, 1.956 greci și 43 de francezi⁴⁰. Structura etnică a populației din localitățile urbane și rurale era însă foarte diferită. În localitățile urbane trăiau atunci 192.533 de persoane, dintre care 29,1% ucraineni, 25,3% ruși, 24,6% evrei și doar 15,7% români. Tot atunci, în zona rurală locuiau 810.502 persoane, dintre care 59,9% români, 19,6% ucraineni, 6,6% bulgari (inclusiv găgăuzi), 6% evrei, 3,6% germani, 2,4% ruși⁴¹.

Până la izbucnirea Primului Război Mondial, în Rusia țaristă a fost organizat un singur recensământ, care a înregistrat populația după criteriul limbii de comunicare, adică similar cu cele din Monarhia Austro-Ungară. Românii basarabeni au fost înregistrați oficial moldoveni, ucrainenii erau considerați maloruși, iar găgăuzii – vorbitori de limbă turcă. Autoritățile țariste au publicat doar rezultatele generale ale recensământului din 1897 (pe ținuturi și pentru localitățile urbane), pe când în Monarhia Austro-Ungară au fost date publicității rezultatele detaliate ale recensămintelor din 1880, 1890, 1900 și 1910 pentru fiecare localitate.

Potrivit recensământului rusesc din 1897, în Basarabia locuiau 1.935.412 persoane, dintre care 920.919 (47,6%) români (moldoveni), 379.698 (19,6%) ucraineni (maloruși), 228.168 (11,8%) evrei, 155.774 (8%) ruși, 103.225 (5,3%) bulgari, 60.206 (3,1%) germani, 55.790 (2,9%) găgăuzi, 11.696 (0,6%) polonezi și restul de alte naționalități. În șapte ținuturi basarabene exista câte o singură localitate urbană și doar în ținutul Ismail existau mai multe orașe (Ismail, Bolgrad, Chilia, Cahul și Reni). În 12 localități urbane din Basarabia trăiau 293.332 de persoane sau 15,2% din totalul populației. După limba vorbită, cei mai mulți locuitori din orașe erau evrei (109.065 – 37,2%), ruși (71.621 – 24,4%) și ucraineni (46.214 – 15,7%), urmați de moldoveni (41.549 – 14,2%), bulgari (11.571 – 3,9%), polonezi (6.154 – 2,1%), germani (2.100 – 0,7%), greci (1.435), armeni (1.293) etc. În același timp, în localitățile rurale trăiau

⁴⁰ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2009, p. 133.

⁴¹ Idem, *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă...*, p. 385-386.

1.642.080 persoane sau aproape 85% din totalul populației, dintre care 879.370 (53,5%) moldoveni, 333.484 (20,3%) ucraineni, 119.103 (7,2%) evrei, 91.654 (5,6%) bulgari, 84.153 (5,1%) ruși, 58.106 (3,5%) germani, 55.448 (3,4%) găgăuzi, restul fiind țigani, polonezi, bieloruși, greci, albanezi, armeni etc.⁴².

Așadar, după 144 de ani de stăpânire austriacă în Bucovina, respectiv 106 ani de stăpânire rusească în Basarabia, în ambele provincii s-a produs o modificare radicală a structurii etnice a populației, în detrimentul populației românești autohtone. În Bucovina, ponderea românilor s-a diminuat de la cca 60-65%, în 1775, la cca 34%, în 1910, iar în Basarabia, proporția locuitorilor de naționalitate română, oficial înregistrați moldoveni, s-a micșorat de la cca 85%, în 1812, la mai puțin de 50%, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Atât recensămintele austriece, cât și cel rusesc, au înregistrat populația după criteriul limbii de comunicare sau a celei vorbite, de aceea în multe sate cu populație mixtă sau în localitățile urbane, românii care vorbeau și alte limbi mai degrabă au fost înregistrați vorbitori de limbă ruteană (în Bucovina) sau malorusă și rusă (în Basarabia). În realitate, ponderea locuitorilor de origine română din Bucovina și Basarabia era mai mare decât era prezentată în recensăminte, constituind cca 38-40% în Bucovina, respectiv cca 55% în Basarabia.

Populația Bucovinei după confesiuni

La începutul stăpânirii austriece, Bucovina era o provincie cu o populație dominantă de religie ortodoxă. Nu numai românii majoritari, dar și importante minorități etnice, cum erau ucrainenii (rutenii și huțanii) și țigani, aparțineau acestei confesiuni, iar armenii din Suceava erau gregorienii după confesiune. Numai cele câteva familii de germani și unele familii poloneze răzlețe erau de confesiune catolică sau protestantă. Pe lângă ortodocși, principala confesiune, minoritară însă, o constituiau mozaicii, care erau concentrați în Cernăuți, Suceava, Vijița și, răzleț, în satele din nordul provinciei, reprezentând în anul 1774 cca 3-3,5%.

Alipirea Bucovinei la Austria a avut drept efect nu numai o înstrăinare a acestei zone cu populație predominant românească, dar și o modificare substanțială a structurii confesionale a populației. Imediat după anexare au sosit în Bucovina diferiți funcționari militari și civili, meșteșugari, comercianți, care în marea lor majoritate erau de religie catolică. Procesele migraționiste însemnate și politica de colonizare au atras în Bucovina mii de țărani ruteni, germani, maghiari, poloni, slovaci, lipoveni, care nu erau de confesiune ortodoxă. Toate aceste procese au contribuit la diminuarea treptată, dar sigură, a ponderii populației ortodoxe din Bucovina.

În anul 1816, ortodocșii din Bucovina încă constituiau aproape 90% din totalul populației, dar catolicii, care cu patru decenii mai înainte practic nu

⁴² *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. III. Бессарабская губерния*, [Primul recensământ general al populației Imperiului Rus din anul 1897, vol. III, Gubernia Basarabia], 1905, p. 97, 99.

existau în acest teritoriu, deja constituiau 5,1% din total. În Bucovina trăiau atunci 200.742 de persoane, dintre care 180.094 (89,7%) ortodocși, 10.284 (5,1%) catolici, 4.160 (2,1%) mozaici, 3.662 (1,8%) protestanți luterani, 1.654 (0,8%) armeni ortodocși, 637 (0,3%) lipoveni, 251 (0,1%) calvini⁴³. Deja în 1823, din totalul de 243.669 locuitori ai Bucovinei, 213.924 (87,8%) erau ortodocși, 14.540 (6%) – romano- și greco-catolici, 6.282 (2,6%) – mozaici, 4.107 (1,7%) – luterani, 2.021 (0,8%) – armeni gregoriani, 1.808 (0,7%) – armeni catolici, 710 (0,3%) – lipoveni și 277 (0,1%) – calvini⁴⁴.

În intervalul 1816-1850, numărul populației Bucovinei practic s-a dublat, iar ponderea locuitorilor ortodocși s-a diminuat până la 81,1% din total. Potrivit statisticilor oficiale din 1850, în Bucovina locuiau 379.179 persoane, din care 307.450 (81,1%) ortodocși (inclusiv cca 1.300 de armeni ortodocși), 32.673 (8,6%) romano-catolici, 13.453 (3,5%) greco-catolici, 14.618 (3,8%) mozaici, 7.246 protestanți (6.672 luterani și 574 calvini), 2.110 lipoveni și 1.629 armeni catolici⁴⁵. Structura confesională a populației a continuat să se modifice și în următoarele decenii, astfel că, în 1880, ortodocșii mai constituiau doar 70,7% față de 11,8% mozaici, 11,1% romano-catolici, 3,1% greco-catolici și 2,3% luterani. Potrivit ultimului recensământ austriac, din 1910, în Bucovina trăiau cca 800.000 de locuitori, inclusiv 547.603 (68,4%) ortodocși, 102.919 (12,8%) mozaici, 98.565 (12,3%) romano-catolici, 26.182 (3,4%) greco-catolici, 20.029 (2,5%) luterani, 3.232 (0,4%) lipoveni, 484 calvini, 657 de armeni catolici și 341 de armeni gregoriani⁴⁶.

În Bucovina nu exista o distincție clară între diferite confesiuni și etnii. Astfel, ucrainenii, germanii, maghiarii, armenii aparțineau diferitor confesiuni, iar în același timp principalele confesiuni ca ortodoxă, romano-catolică și protestantă cuprindeau pe reprezentanții mai multor etnii. În Bucovina, aproape toți românii și marea majoritate a ucrainenilor erau ortodocși; cca 7% din ucrainenii erau greco-catolici; majoritatea germanilor din orașe și din unele colonii erau catolici, iar în restul satelor erau protestanți de credință luterană; polonezii erau în totalitate romano-catolici; majoritatea maghiarilor erau romano-catolici și doar o mică parte – protestanți calvini; o parte din armeni erau catolici, alta – gregoriani; lipovenii erau împărțiți în două grupări – cu preoți (*popovșcina*) și fără preoți (*bespopovșcina*).

Conform recensământului din 1910, din totalul de 102.925 evrei din Bucovina, 95.706 (93% din total) considerau germana ca limbă de comunicare, urmată de limbile ucraineană (2.102), poloneză (1.177) și română (1.024 persoane). Din cei 99.135 de romano-catolici, mai mult de jumătate și anume 50.009 erau etnici germani; luteranii erau aproape toți germani (19.475 din totalul de 20.517). Din cei 273.216 vorbitori de limbă română, 268.892 (98,4%)

⁴³ ДАЧО, fond 1, inventar 4, dosar nr. 656.

⁴⁴ ANIC, colecția microfilme Austria, rola 67, cadrul 757.

⁴⁵ ДАЧО, fond 3, inventar 1, dosar nr. 68.

⁴⁶ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910...*, p. 54-55.

erau ortodocși, iar din cei 305.222 vorbitori de ucraineană, 274.758 (90%) erau ortodocși și 21.508 (7%) greco-catolici. Vorbitorii de limbă poloneză erau în proporție de 8/9 romano- sau armeano-catolici, iar maghiarii aparțineau aproape în totalitate confesiunii romano-catolice⁴⁷.

Populația după confesiuni era cea mai diversă în localitățile urbane ale Bucovinei. Astfel, în 1910, în 10 orașe ale Bucovinei locuiau 164.652 de persoane, dintre care 55.195 (33,5%) mozaici, 49.000 (29,7%) ortodocși, 40.711 (24,7%) romano-catolici, 12.974 (7,9%) greco-catolici, 5.729 (3,5%) luterani și 1.043 de alte confesiuni. Situația era asemănătoare și în capitala Bucovinei, unde din cei 87.128 de locuitori, 32,8% erau mozaici, 26,9% romano-catolici, 23,7% ortodocși, 11% greco-catolici și 4,9% luterani⁴⁸.

Pe parcursul stăpânirii austriece, Biserica ortodoxă din Bucovina s-a bucurat de o largă autonomie, iar în 1873 a fost ridicată la rangul de Mitropolie. Cu excepția episcopului Daniil Vlahovici, care era din Slavonia, dar cunoștea româna, toți ceilalți episcopi și mitropoliți din Bucovina au fost români bucovineni, care cunoșteau bine tradițiile, datinile și limba populației băștinașe. În cadrul Universității din Cernăuți s-a remarcat Facultatea de Teologie ortodoxă, la care și-au făcut studiile și mulți tineri ortodocși din România, Transilvania, și chiar din Bulgaria, Serbia, Bosnia și Dalmația. Mitropoliții Bucovinei și profesorii de teologie s-au implicat activ în viața politică și culturală a provinciei, fiind numiți sau aleși deputați în Dieta Bucovinei și în Parlamentul de la Viena, au susținut activ diferite societăți culturale, au editat ziare și reviste, au publicat diferite studii și monografii, contribuind astfel la culturalizarea populației ortodoxe din Bucovina.

Populația Basarabiei după confesiuni

În Basarabia, ca și în Bucovina, la începutul stăpânirii țariste marea majoritate a populației era de religie ortodoxă, iar cea mai importantă minoritate confesională erau evreii, care locuiau cu preponderență în principalele localități urbane. În orașele din sudul Basarabiei existau comunități importante de armeni gregoriani, iar câteva localități de lângă Dunăre, dar și din alte ținuturi ale Basarabiei, erau populate de lipoveni. Pe parcursul secolului al XIX-lea, în Basarabia au imigrat sau au fost colonizați ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi, care erau cu toții de religie ortodoxă. În sudul Basarabiei au fost înființate atunci și un șir de colonii germane, marea majoritate a cărora erau protestanți luterani, doar un număr mic fiind de religie catolică. La începutul secolului al XIX-lea au mai fost înființate în sudul Basarabiei și câteva sate cu ruși lipoveni. Pe parcursul stăpânirii țariste, mai ales în orașele și târgurile din Basarabia s-au

⁴⁷ Wilhelm Hecke, *Die Bevölkerung der Bukowina nach der Umgangssprache in Verbindung mit der Umgangssprache des Geburtsbezirkes*, în *Statistische Monatschrift*, vol. 40, Wien, 1914, p. 716.

⁴⁸ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 176, 255-256.

stabilit cu traiul un număr mare de evrei, care se ocupau în principal cu comerțul și diferite meșteșuguri.

În rezultatul proceselor migraționiste și a colonizărilor, și în Basarabia s-a produs o diminuare a ponderii populației ortodoxe, dar nu atât de accentuată ca în Bucovina. Potrivit unei statistici din 1817, din totalul de cca 493.500 de locuitori ai Basarabiei, în afară de ortodocși (români, ucraineni, ruși, bulgari, găgăuzi, greci, țigani) mai locuiau 22.100 (4,5%) evrei, 6.600 (1,3%) germani, 2.700 (0,55%) armeni, dar și câteva mii de lipoveni. În deceniile următoare a crescut mai rapid numărul evreilor și germanilor din Basarabia, pe când numărul armenilor a stagnat. În 1856, din totalul de cca 992.000 de locuitori, 78.800 (7,9%) erau evrei, 24.200 (2,4%) germani, 2.700 (0,3%) armeni și câteva mii de lipoveni, restul erau locuitori de diferite etnii de confesiune ortodoxă⁴⁹.

În Basarabia a fost organizat un singur recensământ, care prezintă informații concrete și despre structura confesională a populației. Conform recensământului rusesc din 1897, în Basarabia locuiau 1.935.412 persoane, dintre care 1.600.999 (82,7%) ortodocși, 228.528 (11,8%) evrei, 53.534 (2,8%) luterani, 28.532 (1,5%) lipoveni, 19.825 (1%) romano-catolici, 2.265 armeni gregoriani, 246 armeni catolici, 584 protestanți reformați, 617 musulmani și 282 persoane de alte confesiuni⁵⁰.

În Basarabia, reprezentanții principalelor naționalități erau de religie ortodoxă. Astfel, cca 99,6-99,9% dintre moldoveni, bulgari, găgăuzi, ucraineni și țigani, dar și 98,7% dintre greci și albanezi s-au declarat de religie ortodoxă. Totodată, din totalul de 155.774 de ruși, 127.106 (81,6%) erau ortodocși, 26.482 (17%) – lipoveni, 1.090 (0,7%) – romano-catolici. De remarcat că, din totalul de 2.471 de bieloruși, 1.735 (70,2%) erau de confesiune lipoveni și doar 706 (28,6%) ortodocși⁵¹.

Principalele comunități de alte confesiuni erau evreii, germanii și polonezii. Potrivit recensământului din 1897, în Basarabia au fost înregistrați 228.168 evrei după limbă și 228.528 după confesiune, diferența datorându-se unui număr mic de evrei, care au declarat altă limbă drept maternă. Proportia evreilor (11,8% din populație) era comparabilă cu Bucovina, ei fiind concentrați în principalele orașe și într-un șir de târguri din partea de nord și de centru a Basarabiei. Evreii constituiau atunci 57,8% în orașul Orhei, 57% – la Soroca, 55,9% – la Bălți, 50% – la Hotin, 45,9% – la Chișinău, 33,4% – la Bender. Doar în orașele din sudul Basarabiei, ponderea evreilor era mai mică (de la 19,7%, la Cetatea Albă, până la 9,7%, la Bolgrad)⁵².

În 1897 locuiau în Basarabia 60.206 germani, dintre care 52.920 (87,9%) luterani, 5.821 (9,7%) romano-catolici, 584 reformați, dar și 1.016 ortodocși (inclusiv 833 de gen feminin). Germanii catolici locuiau în principal în satul

⁴⁹ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 19-20.

⁵⁰ *Первая всеобщая перепись населения ... , 1897 г. III, Бессарабская губерния, 1905, p. 68-69.*

⁵¹ Calculat după *ibidem*, p. 74, 77.

⁵² *Ibidem*, p. 68-69.

Crasnoe și în alte câteva sate mai mici. Din totalul de 53.534 locuitori de confesiune luterană, 52.920 (98,9%) erau vorbitori de limbă germană. Cei mai mulți luterani locuiau în județele Cetatea Albă (40.104), Ismail (4.642) și Bender (4.431), unde erau concentrate și marea majoritate a coloniilor germane din Basarabia. În localitatea Șaba de lângă Cetatea Albă exista și singura comunitate reformată din Basarabia, unde locuiau germani și francezi, originari din Elveția. Potrivit recensământului, din 584 de protestanți reformați, 231 erau germani și 331 de alte limbi romanice, adică francezi⁵³.

Locuitorii de confesiune romano-catolică locuiau dispersat în localitățile urbane, în câteva sate germane, dar și în mai multe sate din partea de nord, populate parțial de polonezi. În 1897, în Basarabia au fost înregistrați 19.825 de romano-catolici, inclusiv 12.061 bărbați și numai 7.764 de gen feminin, diferența datorându-se numărului mare de funcționari sau militari de religie catolică. Din totalul locuitorilor de religie romano-catolică, 11.100 (56%) erau polonezi, 5.821 (29,4%) germani, 1.228 (6,2%) maloruși, 1.090 (5,5%) ruși. Ei locuiau dispersat în toate județele din Basarabia, cei mai mulți în Chișinău (4.370), Hotin (3.252), Soroca (2.826), Cetatea Albă (2.688), Bender (2.612), Bălți (2.597) etc. În Basarabia trăiau atunci 11.696 polonezi, dintre care 11.100 (94,9%) romano-catolici⁵⁴.

O altă comunitate religioasă importantă din Basarabia erau lipovenii, care erau concentrați mai ales într-un șir de localități de lângă Dunăre, din județul Ismail. Din totalul de 28.532 de lipoveni, 26.482 (92,8%) se considerau ruși, 1.735 (6,1%) bieloruși, 301 (1%) ucraineni. Cei mai mulți lipoveni locuiau în județele Ismail (15.021), Hotin (3.244), Soroca (3.006), Bender (2.736), Chișinău (2.550)⁵⁵. Comunități importante de lipoveni existau în orașele Ismail, Chilia, Chișinău și Bender.

Ca și în Bucovina, structura confesională a populației Basarabiei era diferită în mediul urban și rural. În 1897, în orașele din Basarabia locuiau 293.332 de persoane (15,1% din total), dintre care 162.177 (55,3%) ortodocși, 109.655 (37,4%) evrei, 10.541 (3,6%) lipoveni, 7.244 (2,5%) romano-catolici, 1.735 (0,6%) luterani, 1.451 (0,5%) armeni gregoriani. În localitățile rurale din Basarabia trăiau atunci 1.642.080 de persoane, inclusiv 87,6% ortodocși, 7,2% mozaici (cei mai mulți în târguri), 3,1% luterani, 1,1% lipoveni, 0,8% romano-catolici. În capitala Basarabiei, la Chișinău, locuiau atunci 108.483 de persoane, dintre care 50.544 (46,6%) ortodocși, 50.237 (46,3%) evrei, 3.841 (3,5%) romano-catolici, 2.228 (2%) lipoveni, 961 luterani, 427 armeni gregoriani⁵⁶.

În Basarabia autoritățile țariste au utilizat religia ortodoxă în sensul apropierei spirituale a populației autohtone de stăpânirea pravoslavnică, iar Biserica ortodoxă din acest teritoriu a avut un mod de organizare rusesc.

⁵³ *Ibidem*, p. 75.

⁵⁴ Calculat după *ibidem*, p. 75.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 74.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 68-69.

Eparhia Chișinăului și Hotinului a fost înființată în 1813, în frunte cu Gavriil Bănulescu-Bodoni, care a fost unicul mitropolit și singurul băștinaș, reprezentant al populației românești în fruntea acestei eparhii. Toți episcopii și arhiepiscopii următori, care s-au aflat la conducerea Bisericii ortodoxe din Basarabia, au fost de naționalitate rusă sau ucraineană, veniți din alte gubernii rusești. În anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea s-au intensificat și mai mult presiunile de rusificare a bisericilor din Basarabia, pentru a se șterge diferențele față de alte episcopii rusești⁵⁷.

Educație și identitate națională la românii bucovineni și basarabeni

Până la mijlocul secolului al XIX-lea nu a existat o diferență mare în ce privește identitatea națională a românilor bucovineni și basarabeni. Până la 1848, românii din Bucovina încă mai erau numiți în paralel și moldoveni sau valahi. Pe parcursul administrației galițiene, românii din Bucovina nu au dispus de o autonomie națională, numărul școlilor cu predare în română era foarte mic, iar marea majoritate a populației era necărturară. În anul 1808 a fost deschis la Cernăuți primul gimnaziu din Bucovina cu predare în limbile germană și latină. Religia ortodoxă și probele practice pentru elevii români erau susținute în limba română. În 1827 a fost înființat la Cernăuți Institutul Teologic, ce pregătea preoți ortodocși. Deși învățământul s-a desfășurat cu precădere în limbile latină și germană, această instituție a contribuit mult la progresul cultural al populației ortodoxe din Bucovina.

Pentru învățământul din Bucovina cea mai nefastă a fost perioada 1815-1844, când școlile primare au fost subordonate Consistoriului catolic din Lemberg (Lvov). În acest interval s-au intensificat presiunile de catolicizare, germanizare și polonizare a învățământului, mulți învățători ortodocși fiind destituiți din școli. În această perioadă, școli noi au fost deschise cu precădere în coloniile germane și maghiare sau în localități unde ponderea populației catolice era mai importantă. În anul 1840, de exemplu, școlile primare din Bucovina erau frecventate de 4.595 de elevi, adică mai puțin de 10% din cei cca 50.000 de copii de vârstă școlară. Majoritatea acestor elevi erau germani și maghiari, de confesiune catolică și protestantă, pe când proporția copiilor ortodocși școlarizați era mult mai mică (numai cca 1,7% în anul 1831)⁵⁸.

La începutul stăpânirii țariste, Basarabia, ca și Bucovina, a beneficiat de o autonomie provincială, până în 1828, iar limba română (oficial „moldovenească”) a fost permisă în administrație și învățământ. Ulterior și în Basarabia a fost desființată autonomia, limba rusă era introdusă în toate sferile vieții publice, iar influența limbii române era diminuată semnificativ. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, sistemul de învățământ din Basarabia nu s-a deosebit

⁵⁷ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2000, p. 31-33.

⁵⁸ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 39.

radical față de Bucovina. Potrivit regulamentului din 29 februarie 1828, sistemul de învățământ urma să fie compus din gimnaziul (patru ani de studiu), școli județene (doi ani de studiu) și școli parohiale (un an de studiu). În orașe și principalele localități rurale s-au înființat școli parohiale. În 1844, în Basarabia funcționau 326 de școli bisericești, frecventate de 5.177 de copii⁵⁹, comparabil cu numărul de elevi de la școlile primare din Bucovina.

Primul gimnaziu pentru băieți a fost deschis la Chișinău în 1833. Limba română s-a predat la acest gimnaziu începând cu anul 1835. Pentru comparație, la Gimnaziul din Cernăuți a fost înființată o catedră de limba și literatura română abia după revoluția din 1848. Principala instituție de învățământ din Basarabia era Seminarul Teologic, înființat în 1813, unde chiar de la început s-a predat și lecții de limba română. Așadar, până la mijlocul secolului al XIX-lea, nivelul de instruire și de alfabetizare a populației din Bucovina era comparabilă cu Basarabia.

După revoluția din 1848 s-a produs o mare deosebire în evoluția conștiinței și identității naționale la românii bucovineni și basarabeni. Pe parcursul întregii perioade de stăpânire austriacă, dar mai ales după revoluția din 1848, românii bucovineni au fost în permanentă legătură cu conștrații lor din Moldova și Muntenia (după 1859 – România) sau cu cei din Transilvania și Banat, dar aproape că au lipsit legăturile cu românii din Basarabia. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în toate statisticile oficiale austriece românii bucovineni au fost înregistrați români sau vorbitori de limbă română. Grafia latină a fost introdusă în Bucovina aproape concomitent cu Moldova și Țara Românească, iar lingviștii și filologii bucovineni au participat activ la dezbaterile privind gramatica și fonetica limbii române.

În 1869 a fost adoptată o nouă lege a învățământului primar imperial, introducându-se obligativitatea frecventării școlilor primare, care erau scoase din subordinea bisericii. În ajunul declanșării războiului, școlile primare germane, românești, ucrainene, poloneze și maghiare dispuneau de inspectori școlari provinciali și districtuali proprii, care aveau dreptul să verifice doar școlile sau clasele cu limba respectivă de instruire. Atunci în orașul Cernăuți erau câte un inspector german, român, ucrainean și polonez, iar în celelalte districte școlare activau opt inspectori ucraineni, șapte români, cinci germani, doi polonezi și un maghiar.

În Bucovina au fost deschise inițial multe școli primare mixte cu două, trei și chiar patru limbi de instruire. Ulterior, odată cu dezvoltarea rețelei de școli primare, au fost deschise mai multe școli cu o singură limbă de instruire. În anul de învățământ 1912/1913, în Bucovina funcționau 564 de școli primare, din care 219 ucrainene, 190 românești, 97 germane, 15 poloneze, 4 maghiare și 39 mixte (inclusiv 17 germano-române, 2 româno-ucrainene și 5 germano-româno-ucrainene)⁶⁰. Până în 1913 au fost înființate și 13 școli primare private

⁵⁹ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 59.

⁶⁰ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 187.

românești, majoritatea în sate mixte din nordul Bucovinei, frecventate de cca 1.400 de elevi⁶¹.

În 1871, doar cca 12-13% din copiii de vârstă școlară din Bucovina erau școlarizați. În deceniile următoare s-a mărit rapid procentul copiilor școlarizați, astfel că, în anul de învățământ 1912/1913, cca 96% din totalul copiilor de vârstă școlară frecventau o școală. În 1913, la școlile primare publice și private din Bucovina erau școlarizați 109.441 de copii, din care 41.635 (38%) români, 38.081 (34,8%) ucraineni, 23.072 (21,1%) germani și evrei, 4.791 (4,4%) poloni și 1.510 (1,4%) maghiari. În localitățile urbane peste 50% din elevi erau vorbitori de germană, cca 20-21% români, cca 17-18% ucraineni și cca 10% polonezi. În schimb, la sate cei mai mulți elevi erau români sau ucraineni⁶².

Dezvoltarea rapidă a învățământului primar din Bucovina a contribuit la diminuarea rapidă a populației nealfabetizate (de la 87,5%, în 1880, la 53,9%, în 1910). La începutul secolului al XX-lea erau știutori de carte 46,1% din locuitorii de peste 10 ani din Bucovina (în 1910), 43,5% din totalul populației din Transilvania și Banat (în 1910), 39,3% din locuitorii de peste opt ani din România (în 1912) și doar 15,6% din totalul populației Basarabiei (în 1897). În Bucovina, aproape 40% din românii mai în vârstă de 10 ani puteau scrie și citi în limba maternă, dar acest indicator era mult mai înalt la tinerii de 20-30 ani (49,1%), dar mai ales la copiii și adolescenții de 10-20 ani (72,5%).

Situația era total diferită la românii basarabeni. În decurs de mai bine de un secol, doar un număr foarte limitat de moldoveni au reușit să țină anumite legături cu frații lor din Moldova de la vest de Prut sau Bucovina, iar și mai puțini au ajuns să viziteze România. Românii basarabeni, cu excepția celor din județele Ismail, Bolgrad și Cahul (în 1856-1878), nu au participat la procesul de constituire a națiunii române și de modernizare a limbii române, fiindcă nu li s-a permis. Autoritățile țariste au interzis învățământul în limba română și chiar au exclus limba maternă a băștinașilor din administrație și biserici.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, autoritățile țariste au intensificat procesul de rusificare a școlilor și de eliminare a limbii române din instituțiile de învățământ din Basarabia. Pierderea sudului Basarabiei (în 1856), unirea Moldovei cu Țara Românească (în 1859), dobândirea autonomiei provinciale a Bucovinei (în 1861), răscoala polonezilor (1863-1864) și constituirea Monarhiei Austro-Ungare (1867) au fost evenimente interne și externe foarte importante, care au determinat autoritățile țariste să rusifice în totalitate școlile din Basarabia, pentru a preîntâmpina o deșeptare națională a românilor basarabeni.

În 1868, în 212 școli parohiale din Basarabia (fără cele trei județe din sudul provinciei) învățau numai 2.515 elevi. În 164 de școli instruirea se realiza în limbile rusă și slavonă bisericească, în 28 – în română și rusă și doar în 20 de școli – numai în română⁶³. În deceniile următoare a crescut numărul școlilor, dar

⁶¹ *Ibidem*, p. 141.

⁶² *Ibidem*, p. 192-194.

⁶³ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 59.

s-a redus și mai mult numărul instituțiilor de învățământ, unde se mai preda și în alte limbi, decât cea rusă. Chiar și o parte a școlilor coloniștilor germani, care mult timp au învățat doar în limba germană, treptat au fost parțial rusificate sau au devenit mixte.

În anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea s-a produs eliminarea definitivă a limbii române și din instituțiile secundare din Basarabia. La Gimnaziul din Chișinău, limba română mai întâi a devenit opțională (din 1860), iar din 1866 a fost suspendată. Începând cu anul școlar 1868/69, la Seminarul Teologic din Chișinău a fost introdusă o nouă programă de studii, care prevedea și anularea predării limbii române în această instituție școlară. În 1871 s-a luat decizia de anulare a predării „limbii moldovenești” în școlile județene din Chișinău (nr. 1), Hotin, Orhei, Bălți și Soroca⁶⁴.

Lipsa învățământului în limba maternă a fost cauza principală a numărului foarte mare a analfabeților în rândul românilor basarabeni. Totodată, interesul scăzut al moldovenilor pentru frecventarea școlilor rusești existente în mare parte a și salvat populația de la rusificare. Conform recensământului din 1897, din totalul de 920.919 moldoveni, doar 57.093 (6,2%) erau știutori de carte, inclusiv 10,5% din bărbați și doar 1,7% din femei. Și mai grav era că, din 53.803 moldoveni, care au fost instruiți doar în școli elementare, 51.579 erau știutori de carte în limba rusă și numai 2.224 – în alte limbi, adică și în română⁶⁵!

În ajunul declanșării Primului Război Mondial, exista o mare deosebire a conștiinței și identității naționale la românii bucovineni și basarabeni. Românii din Bucovina aveau o puternică conștiință națională românească, dispuneau de învățământ primar și parțial secundar în limba maternă, aveau posibilitatea să activeze în diferite societăți culturale și profesionale, constituite pe criterii etnice. În Bucovina funcționau mai multe partide politice românești, iar românii bucovineni aveau o influență dominantă în Dieta provincială de la Cernăuți. În capitala Bucovinei și în alte localități erau editate un șir de ziare, reviste, cărți în limba română, dar exista și acces la presa românească și cărțile ce erau tipărite în România sau Transilvania. În toate localitățile cu populație românească din Bucovina activau biserici, unde serviciul divin se desfășura în limba română, iar marea majoritate a preoților erau de naționalitate română.

În Basarabia, chiar dacă ponderea populației românești era mai mare decât în Bucovina, conștiința națională românească era încă slab dezvoltată. Marea majoritate a moldovenilor din Basarabia aveau o conștiință tradițională regională, conservată mai degrabă la realitățile de la începutul secolului al XIX-lea. În această regiune nu exista nici o școală românească, limba română nici nu era obiect de studiu, doar un număr foarte mic de moldoveni erau intelectuali, majoritatea celor care știau să scrie și să citească o puteau face numai în rusă.

⁶⁴ Gheorghe Negru, *Școala țaristă – instrument de rusificare a românilor din Basarabia (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Destin Românesc”, nr. 1/1996, p. 42-43.

⁶⁵ *Первая всеобщая перепись населения...*, p. 97.

Biserica ortodoxă din Basarabia a avut un rol important în procesul de rusificare a provinciei și doar în foarte puține biserici s-a reușit desfășurarea parțială a liturghiei și în română. În Basarabia s-au tipărit numai câteva ziare în română (în anii 1905-1907 și după 1917), iar acces la literatura română din România, Bucovina sau Transilvania au avut doar un număr foarte limitat de persoane. Totodată, lipsa științei de carte, modul de viață rural și profund tradițional, precum și necunoașterea limbii ruse au fost principalii factori, care i-au salvat pe românii basarabeni de asimilarea etnică și lingvistică.

Concluzii

Pe parcursul epocii moderne, Bucovina și Basarabia s-au aflat sub stăpâniri străine, iar locuitorii acestor provincii au fost dezbinați de conaționali lor din restul Moldovei. Până în anii '30 ai secolului al XIX-lea, atât în Bucovina, cât și în Basarabia s-au produs imigrări și colonizări importante de populație, care au modificat semnificativ structura etnică a populației. Ulterior, în ambele provincii s-a diminuat amploarea acestor procese migraționiste, iar numărul populației a crescut mai ales pe cale naturală. Colonizările cu populație alogenă au fost mult mai semnificative în Basarabia, mai ales în Bugeac, față de Bucovina. În sudul Basarabiei, zone întinse au fost colonizate compact cu bulgari, găgăuzi, germani, ruși și ucraineni, ceea ce a contribuit la diminuarea rapidă a ponderii populației românești. În Bucovina au fost întemeiate mult mai puține colonii cu germani, maghiari, lipoveni sau slovaci, mai ales în partea centrală și de sud a provinciei. Din cauza lipsei unor terenuri libere întinse, majoritatea coloniilor din Bucovina au fost întemeiate dispersat sau chiar în cadrul unor sate locuite deja de români. În partea de nord a Bucovinei, ca și în nordul ținutului Hotin, din cauza imigrării masive a rutenilor din Galiția și Podolia, s-a produs ucrainizarea treptată a acestor teritorii și asimilarea etnică și lingvistică a minorității românești.

Modificarea radicală a structurii etnice și înstrăinarea populației din aceste vechi ținuturi românești au fost consecințele cele mai grave a 144 de ani de stăpânire habsburgică în Bucovina, respectiv a 106 ani de stăpânire țaristă în Basarabia. În Bucovina, ponderea românilor s-a diminuat de la cca 60-65%, în 1775, la cca 34%, în 1910, iar în Basarabia, proporția locuitorilor de naționalitate română, oficial înregistrați moldoveni, s-a micșorat de la cca 85%, în 1812, la mai puțin de 50%, la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Pe parcursul stăpânirilor imperiale din Bucovina și Basarabia, s-a modificat semnificativ și structura confesională a populației acestor două provincii. La momentul anexării, în ambele regiuni populația era aproape exclusiv de confesiune ortodoxă, cea mai importantă minoritate confesională constituind-o mozaicii (circa 3,5% în Bucovina și 4,5% în Basarabia). De asemenea, în principalele orașe existau câteva comunități ale armenilor gregorieni, iar în zona rurală ființau câteva sate, populate de lipoveni.

Pe parcursul secolului al XIX-lea cel mai mult s-a diminuat ponderea populației ortodoxe în Bucovina. Potrivit ultimului recensământ austriac, din 1910, în Bucovina trăiau cca 800.000 de locuitori, dintre care 68,4% ortodocși, 12,8% mozaici, 12,3% romano-catolici, 3,4% greco-catolici, 2,5% luterani, 0,4% lipoveni. Populația Basarabiei ajungea, în 1897, la 1.935.412 persoane, dintre care 82,7% ortodocși, 11,8% mozaici, 2,8% luterani, 1,5% lipoveni, 1% romano-catolici, 0,1% armeni gregoriani. În ambele provincii, structura confesională a populației era diferită în mediul urban față de cel rural.

În ajunul declanșării Primului Război Mondial, exista o mare deosebire a conștiinței și identității naționale la românii bucovineni și basarabeni. Pe parcursul stăpânirii austriece, românii bucovineni au fost în permanentă legătură cu confracții lor din Moldova și Muntenia (după 1859 – România) sau cu cei din Transilvania și Banat. În 1910, aproape 40% din românii bucovineni mai în vârstă de 10 ani puteau scrie și citi în limba maternă. Situația era total diferită la românii basarabeni. În decurs de mai bine de un secol, doar un număr foarte limitat de moldoveni au reușit să țină careva legături cu frații lor din Moldova sau Bucovina. Autoritățile țariste au interzis învățământul în limba română și chiar au exclus limba maternă a băștinașilor din administrație și biserici. În consecință, conform recensământului din 1897, doar cca 6,2% din totalul românilor basarabeni, oficial înregistrați moldoveni, erau știutori de carte, dintre care doar foarte puțini știau a scrie și citi în limba maternă.

**Die Bevölkerung der Bukowina und Bessarabiens
unter imperialer Herrschaft (1775/1812-1918)**
(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Bukowina, Bessarabien, ethnische Struktur, Konfessionen, Rumänen, Ukrainern, Deutsche, Russen, Bulgaren, Gagauzen, Kolonisation, Katholiken, Juden, Lutheranen, Lippowaner.

Während der moderne Epoche, Bukowina und Bessarabien haben sich unter fremden Herrschaften befinden, und die Bewohner dieser Ländern wurden von ihren Landsmänner aus Moldova getrennt. Bis zum 30. Jahren des 19. Jahrhunderts, sowohl in der Bukowina, als auch in Bessarabien sind bedeutende Einwanderungen und Kolonisation der Bevölkerung stattgefunden, welche die ethnische Struktur der Bewohner dieser Provinzen wesentlich geändert haben. Später, in beiden Ländern hat sich die Weite dieser Einwanderungsprozesse vermindert und die Anzahl der Bevölkerung hat sich mehr durch natürlichen Weg vermehrt. Kolonisierung mit fremden Bewohnern ist viel bedeutender in Bessarabien, besonders in Budjak, in Vergleich mit Bukowina, gewesen. In südliche Bessarabien, weite Gegenden wurden kompakt mit Bulgaren, Gagauzen, Deutsche, Russen und Ukrainern kolonisiert. In der Bukowina sind viel weniger Kolonien mit Deutsche, Ungarn, Lippowaner und Slowaken, besonders in zentrale und südliche Teil des Landes, gegründet worden. In nördliche Teil der Bukowina, gleich wie in Bezirk Hotin von Bessarabien, wegen der

massiven Einwanderungen von Ruthenen aus Galizien und Podolien, hat sich allmählich die Ukrainisierung der Bewohner dieses Territorium und die ethnische und sprachliche Assimilation der rumänischen Minderheit stattgefunden.

Die gründliche Veränderung der ethnischen Struktur und Entfremdung der Bevölkerung dieser alten rumänischen (moldauischen) Gegenden sind die schwersten Folgen der 144 Jahren österreichischen Herrschaft in der Bukowina, bzw. 106 Jahren der russischen Herrschaft in Bessarabien gewesen. In Bukowina, das Gewicht der rumänischen Bevölkerung hat sich von etwa 60-65%, in 1775, auf etwa 34%, in 1910, vermindert, und in Bessarabien, das Gewicht der Rumänen (amtlich Moldauer registriert) hat sich von etwa 85%, in 1812, auf weniger als 50%, am Ende des 19. Jahrhundert, verkleinert. Gemäß der letzten österreichischen Volkszählung von 1910, in Bukowina lebten 794.945 Bewohner. Nach der Umgangssprache gab es 38,4% Ukrainern, 34,4% Rumänen, 21,2% Deutsche (einschließlich Juden), 4,5% Polen, 1,3% Ungarn. Die russische Volkszählung von 1897 hat 1.935.412 Bewohner in Bessarabien registriert, davon 47,6% Rumänen (Moldauer), 19,6% Ukrainern (Malorussen), 11,8% Juden, 8% Russen, 5,3% Bulgaren, 3,1% Deutsche, 2,9% Gagauzen, 0,6% Polen.

Während der kaiserlichen Herrschaften, hat sich auch eine wesentliche Änderung der konfessionellen Struktur der Bevölkerung in der Bukowina und Bessarabien ergeben. Als diese Länder besetzt wurden, die Bevölkerung bestand fast ausschließlich von Orthodoxen, das wichtigste konfessionelle Minderheit war Juden (etwa 3,5% in Bukowina und 4,5% in Bessarabien). In 19. Jahrhundert, in beiden Provinzen hat sich allmählich das Gewicht der orthodoxen Bewohner vermindert und das der Katholiken, Juden und Protestanten gesteigert. 1910 gab es in der Bukowina 68,4% Orthodoxen, 12,8% Juden, 12,3% römisch – Katholiken, 3,4% griechisch – Katholiken, 2,5% Lutheranen, 0,4% Lippowaner. In Bessarabien lebten, in 1897, 82,7% Orthodoxen, 11,8% Juden, 2,8% Lutheranen, 1,5% Lippowaner, 1% römisch – Katholiken. In beiden Länder, das ethnische und konfessionelle Struktur der Bevölkerung unterscheid sich wesentlich in Städten und Dörfern.

Im Vorabend des Ausbruch Ersten Weltkrieges, bestand eine große Unterschied des Bewusstseins und nationale Identität bei bukowiner und bessarabischen Rumänen. In Bukowina gab es Volks- und teilweise Mittelschule in mütterliche Sprache der Schüler, nationale Gesellschaften und politische Parteien, erschien Zeitschriften und Zeitungen in verschiedenen Sprachen. In 1910, fast 40% der bukowiner Rumänen über 10 Jahren könnten lesen und schreiben in mütterliche Sprache. Die Lage war gänzlich verschieden bei bessarabischen Rumänen. Zaristische Autoritäten haben das Unterricht in rumänische Sprache verboten und sogar die mütterliche Sprache der Moldauer von Verwaltung und Kirchen ausschließen. In Folge, gemäß der Volkszählung von 1897, nur etwa 6,2% der Rumänen (Moldauer) von Bessarabien waren schriftkundig, von denen nur ganz wenig könnten in ihre Muttersprache lesen und schreiben.

Politica social-fiscală a Imperiului Rus în Basarabia în primele decenii după anexare

Valentin TOMULEȚ

După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, țarismul a început să traducă în viață în această provincie politica sa colonială. Ea și-a găsit expresie în primele documente oficiale adoptate de administrația imperială – „Regulamentul privind administrația provizorie a Basarabiei” din 2 august 1812, „Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia” din 29 aprilie 1818 și „Regulamentul privind administrarea Basarabiei” din 29 februarie 1828.

Tematica legată de politica socială și fiscală promovată de țarism în primele decenii după anexarea Basarabiei la Rusia a fost tratată unilateral și tendențios în istoriografia modernă rusă și sovietică, atât din Federația Rusă, cât și din Republica Moldova. Majoritatea istoricilor urmăreau să demonstreze că administrația imperială a lichidat haosul și dezordinea care domina în sistemul administrativ și fiscal și că aceasta a creat condiții mai favorabile de viață pentru diferite categorii sociale¹.

Izvoarele de epocă atestă că țarismul a căutat să întărească prin intermediul aparatului administrativ de stat orânduirea existentă, să-și consolideze sprijinul social pe baza boierilor și a coloniștilor din regiune. Ca urmare, în primii ani de dominație țarismul a continuat să păstreze, în interesele boierimii moldovenești, aceleași instituții administrative. În perioada turco-fanariotă, teritoriul dintre Prut și Nistru era împărțit în trei părți: 1) raialele turcești, în care intrau cele mai importante, din punct de vedere strategic, cetăți – Hotin, Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă), Chilia, Ismail și teritoriile limitrofe; 2) partea de sud a Basarabiei, numită Bugeac², până în 1806 controlată de tătari, vasali ai Porții Otomane; 3) partea de centru și cea de nord ale Basarabiei, în care intrau ținuturile Orhei-Lăpușna, Soroca, Codru, Greceni, Hotărniceni și partea

¹ Я.С. Гросул, И.Г. Будақ, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812-1861 гг.* [Ya. S. Grosul, I.G. Budak, Schițe privind istoria economiei Basarabiei. Anii 1812-1861], Кишинев, Издательство Картеа Moldovenească, 1967, p. 36-39.

² Bugeacul împreună cu raialele turcești Bender, Akkerman, Chilia și Ismail constituiau provincia *Basarabia*. Despre istoria denumirii oficiale a provinciei anexate de Imperiul Rus la 1812, a se vedea mai detaliat: Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2006, p. 40-43.

răsăriteană a ținutului Iași – aflate sub administrația moldovenească³. În fruntea ținuturilor se aflau ispravnici, care administrau ținutul cu ajutorul căpitanilor de târg, căpitanilor de mazili, vechililor, ocolașilor etc.

„Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia” din 29 aprilie 1818 confirma consolidarea regimului existent. La 29 aprilie 1818, Alexandru I indica direct în scrisoarea adresată rezidentului plenipotențiar al Basarabiei A.N. Bahmetev, în legătură cu adoptarea noului Regulament din 1818, că guvernul va păstra în provincie componența națională și va asigura un mod deosebit de administrare a acesteia⁴. Însă, Regulamentul acorda drepturi exclusive doar boierilor moldoveni (și privilegii coloniștilor străini), în pofida faptului că împăratul scria că de drepturi largi va beneficia nu doar această stare socială⁵.

Pentru a înțelege caracterul și schimbările care au intervenit în Basarabia în primele decenii după anexare, să facem o analiză succintă a „Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia” din 29 aprilie 1818. Conform noului Regulament, Basarabia era împărțită în șase ținuturi: Hotin, Iași, Orhei, Bender, Akkerman și Ismail. Administrația ținutală era concentrată în orașele Hotin, Bălți, Chișinău, Bender, Akkerman și Ismail⁶. Concomitent erau stabilite și noile hotare administrative ale ținuturilor⁷.

Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818 reflecta politica socială și fiscală a țarismului față de stările sociale existente în regiune. În Basarabia erau confirmate următoarele categorii sociale: *clerul*, *dvorenimea*, *boiernașii*, *mazilii*, *ruptașii*, *negustorii și mica burghezie*, *țărani* sau *coloniștii agricoli*, *țigani* (care aparțineau statului și moșierilor) și *evreii*⁸. Prin această măsură, majoritatea categoriilor privilegiate ale boierilor au fost suprimate, iar această stare socială a fost egalată în drepturi cu nobilimea (*dvorenimea*) din guberniile ruse și integrată în ea.

În condițiile în care societatea rusă era în pragul marilor transformări sociale, legate de modernizarea și raționalizarea relațiilor sociale, administrația imperială urmărea să creeze în Basarabia o puternică și fidelă bază socială pe care trebuia să o reprezinte *boierii* moldoveni. Potrivit Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818, „dvorenilor (boierilor – n. V.T.) li

³ Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX (Note și comentarii de Ion și Tatiana Varta)*, Chișinău, Editura Novitas, 2001, p. 88; Ștefan Purici, *Introducere în istoria Basarabiei*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2006, p. 12.

⁴ *Устав образования Бессарабской области 1818 г.* [Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818], Кишинев, б. и., 1818, p. 2.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 1.

⁷ Despre împărțirea administrativ-teritorială a Basarabiei, conform Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, a se vedea detaliat: Valentin Tomuleț, *Cronica protestelor și revendicărilor populației din Basarabia (1812-1828) (În baza documentelor depozitate în Fondul 2 „Cancelaria guvernatorului Basarabiei”)*, vol. II, Chișinău, Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2007, p. 295-316.

⁸ *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, p. 16.

se acordă în egală măsură drepturile și privilegiile ce le sunt acordate nobilimii ruse, cu păstrarea concomitentă a privilegiilor vechi moldovenești. Drepturile personale ale nobilimii din regiunea Basarabia, proprietatea mobilă și cea imobiliară, cât și țiganii se confirmă a fi proprietatea lor pe veci, în baza hrisoavelor și documentelor, precum și a legilor ce confirmă această proprietate”⁹.

Țarismul a căutat, prin diferite mijloace și căi, să atragă de partea sa boierimea basarabeană. Însă încadrarea în rândurile nobilimii ruse a necesitat nu numai timp, dar și eforturi mari din partea familiilor boierești din Basarabia¹⁰, care urmau să confirme nu numai vița boierească, rudenția, titlurile boierești deținute, dar și dreptul la proprietățile funciare pe care le dețineau până la anexare. Ca urmare, pe parcursul mai multor ani, boierii basarabeni au fost nevoiți să prezinte administrației ruse documente confirmate de domnii Moldovei sau de alte organe civile, judiciare și bisericești care atestau apartenența lor la boierime.

În acest scop, în 1816 era înființată o comisie pentru cercetarea arborelui genealogic al familiilor boierești din Basarabia. A. Krupenski, autorul unui studiu dedicat nobilimii basarabene din secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, considera că respectiva comisie fusese instituită la cererea lui Pavel Svinin, sosit din Sankt Petersburg la Chișinău, în anul 1815, pentru examinarea și descrierea acestei provincii sau, cel puțin, la inițiativa lui. În componența comisiei au intrat boierii Iancu Sturdza, Alexandru Ghica și, în calitate de secretar, Ioan Pruncul; Ilie Catargi, din cauza bolii, a refuzat să activeze în cadrul comisiei. Boierilor basarabeni li s-a cerut să prezinte la Chișinău documente care ar fi confirmat apartenența lor la categoria stărilor privilegiate din Moldova, în baza cărora puteau primi titlul de nobil (dvorean)¹¹. Însă listele perfectate în 1816 nu erau recunoscute de o parte a boierimii locale, în special de către cei care nu fuseseră confirmați în rang nobiliar.

Nici activitatea comisiei instituite în 1817 pentru cercetarea nobleței familiilor boierești din Basarabia nu s-a soldat cu succes¹². La 4 decembrie 1818, la cererea rezidentului plenipotențiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, mareșalul regional al nobilimii, Dumitru Râșcanu, instituie o nouă comisie, alcătuită din șase deputați, câte un reprezentant de la fiecare ținut, care trebuia să se ocupe de cercetarea actelor ce urmau să confirme apartenența la rangul nobiliar¹³. Rezultatul activității comisiei a constat în recunoașterea titlului nobiliar a 145 de familii¹⁴. Cu toate acestea, datele Cărții genealogice a neamurilor

⁹ *Ibidem*, p. 17.

¹⁰ De titlul de noblețe putea beneficia doar populația autohtonă care în timpul anexării se afla pe teritoriul Basarabiei sau care s-a transferat cu traiul pe aceste teritorii nu mai târziu de 18 luni de la data încheierii Tratatului de pace de la București (ANRM, fond 88, inventar 2, dosar nr. 355, f. 126).

¹¹ Ал. Крупенский, *Краткий очерк бессарабского дворянского собрания* [Al. Krupenski, *Schiță sumară a Adunării Nobilimii din Basarabia*], СПб., 1912, p. 10.

¹² *Ibidem*, p. 15.

¹³ *Ibidem*, p. 11.

¹⁴ И.Н. Халиппа, *Список коренных бессарабских дворян составленный Дворянским Обществом Бессарабской области 15 мая 1818 г.* [I.N. Halippa, *Lista nobililor pământeni din*

nobiliare din Basarabia, întocmite la 1818, erau incomplete. Din acest motiv, dar, probabil, mai mult din cauza incorectitudinii depistate în urma verificării gradului de noblețe al familiilor nobiliare din Basarabia, când acestea au fost egalate în drepturi cu cele din guberniile ruse, în 1821 se înființează o nouă comisie¹⁵, sub președinția lui A.N. Bahmetev, care urma să se conducă după un regulament aprobat special la 17 februarie 1821, precum și de actul lui C.N. Mavrocordat din 1734, care acordau gradul de noblețe persoanelor de la marele logofăt, până la logofătul al treilea¹⁶. În componența comisiei au intrat Alexandru Ghica, Ion Sturdza, Panait Cazimir, cneazul Alexandru Cantacuzino, Gheorghe Millo, Pavel Catargi, Dumitru Râșcanu, Tudor Krupenski, Ion Russu, Vasile Iamandi, Iacovachi Paladi, Ion Donici și Matei Ziloti. În urma activității acestei comisii, au fost alcătuite cărți genealogice pentru fiecare ținut, structurate în șase compartimente. Modalitatea de examinare și de confirmare a titlului de noblețe a fost adusă la cunoștință tuturor boierilor basarabeni. Comisia, ce lucrase numai 11 luni, a recunoscut titlul de noblețe pentru 189 de familii, număr care, în 1824¹⁷, la redactarea Cărții genealogice de către Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia, a fost redus până la 102 persoane¹⁸. Ca rezultat, titlul de noblețe al mai multor familii boierești nu a fost recunoscut.

Conform noii stratificări sociale, nobilimea din Basarabia se împărțea în două categorii: *de viță / de neam / ereditară* (*потомственные дворяне*) și *personală* (*личные дворяне*). Nobilimea de neam era alcătuită din șase categorii de bază, iar fiecărei categorii îi corespundea o parte specială din Cartea genealogică regională: în prima parte intrau persoanele cu titlul de nobil care le-a fost acordat la dispoziția personală a suveranului; în a 2-a categorie – cele care au primit titlul de nobil datorită serviciului militar; în a 3-a categorie – cele care au primit titlul de nobil datorită serviciului civil; în a 4-a categorie – nobilii străini, care au trecut în supușenia Rusiei; în a 5-a categorie – nobilii titulari și în a 6-a categorie – vechile neamuri nobiliare. Deosebiri esențiale în drepturi și obligații între aceste șase categorii de nobil nu erau, cu excepția unor privilegii mai mari pentru categoriile a 5-a și a 6-a. Femeile din categoriile sociale nearistocratice, căsătorindu-se cu nobili, căpătau în mod automat toate drepturile

provincie, alcătuită la 15 mai 1818 de către Obștea Nobililor din Basarabia], în „Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии”, Под ред. И.Н. Халиппы [Analele Comisiei Științifice Guberniale a Arhivelor Basarabiei, editor I.N. Halippa], Кишинев, 1907, том III, p. 413-419.

¹⁵ ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 312, f. 52.

¹⁶ Acordau dreptul la noblețe următoarele ranguri moldovenești: mare logofăt, mare vornic, vistiernic, hatman, postelnic, cămăraș, agă, spătar, ban, comis, căminar, paharnic, serdar, stolnic, armaș, medelnicer, clucer, sulger, pitar, jitnicer, șătrar, logofătul al doilea, postelnicul al doilea și logofătul al treilea (Ал. Крупенский, *op. cit.*, p. 17).

¹⁷ Valentina Samoilenko, *Boierimea din Basarabia în secolul al XIX-lea. Statutul ei juridic și social*, în *In memoriam professoris. Mihail Muntean. Studii de istorie modernă*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2003, p. 202.

¹⁸ Lista acestor 102 persoane incluse în Cartea genealogică a se vedea în Ал. Крупенский, *op. cit.*, p. 17-19.

soțului, iar fetele de nobili, în cazul căsătoriei cu nenobili, își păstrau drepturile. Titlul de nobil personal¹⁹ nu putea fi transmis prin ereditate, nu dădea dreptul de a moșteni moșiile părinților împreună cu țărani aflați pe aceste pământuri, să se înscrie în societăți nobiliare și să participe la adunările nobiliare. Începând cu 1832, copiii de nobili personali au primit drepturi de moștenire. Până în 1845 titlul de nobil personal îl primeau toți funcționarii care aveau gradul XIV-IX potrivit „Condiții rangurilor”, adoptate în 1722 de Petru cel Mare. În cazul în care bunicul sau tatăl erau înscriși în categoria nobililor personali, atunci urmașii, la atingerea majoratului (17 ani) și dacă dețineau o slujbă, puteau pretinde titlul de nobil personal. Începând cu 1845, titlul de nobil personal îl primeau toți funcționarii de clasa a XIV-a – a IX-a încadrați în serviciul militar și cei de clasa a IX-a – a VI-a încadrați în serviciul civil; din 1856 – respectiv, de clasa a VIII-a – a VII-a și a VIII-a – a V-a²⁰. Istoricul Alexandru-Florin Platon constată că spre deosebire de nobilimea din Europa Centrală (în special cea poloneză), care deținea o deplină libertate de acțiuni în raport cu regalitatea, nobilimea (dvorenimea) rusă se caracteriza, din contră, printr-o dependență tot atât de completă față de Putere, oglindită de funcție, ca element definitoriu. Nu *proprietatea*, ci *serviciul* era semnul distinctiv al nobleței în Rusia, toți cei ce „serveau” fiind socotiți posesori ai acestui titlu²¹. Aceste particularități vor fi aplicate și pentru nobilimea din Basarabia.

Confirmând drepturile și privilegiile de odinioară ale boierilor din Basarabia, administrația imperială s-a străduit să-i atragă de partea sa, împărțindu-le pământuri și acordându-le diferite privilegii. Țarismul a contat și pe nobilimea rusă care a primit pământuri în Basarabia. Conform deciziilor din 18 iunie, 16 octombrie, 12 și 21 decembrie 1823, 1, 7, 8, 9 februarie 1824, 36 mari demnitari de stat ruși și unii boieri locali au primit din contul pământurilor libere de stat 172.122 desetine²² de pământ, dintre care – 98.196 desetine și 1.618 stânjeni²³ în ținutul Akkerman, iar 73.926 desetine și 490 stânjeni în

¹⁹ Titlu instituit pe timpul domniei lui Petru cel Mare.

²⁰ Ф.М. Лурье, *Российская история и культура в таблицах* [F.M. Lurie, *Istoria și cultura Rusiei în tabele*], СПб., Издательство «Геликон плюс», 1998, p. 227.

²¹ Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 1997, p. 247.

²² *Desetina* (numită și *desetina de stat*) – măsură a suprafeței în Rusia, egală cu 2.400 de stânjeni pătrați (1,09 hectare) sau cu 240 de stânjeni în lungime și 10 în lățime. Stânjenul era egal cu 3 arșini. Un stânjen pătrat era egal cu 3 arșini în lungime, 3 în lățime și 3 în înălțime. Desetina ca măsură a suprafeței a fost introdusă oficial în Basarabia după lichidarea unităților de măsură moldovenești – fâlcea, prăjina, pasul, palma etc., potrivit Regulamentului despre țărani sau agricultorii liberi în Basarabia din 24 ianuarie 1834 (ANRM, fond 2, inventar 1, dosar nr. 2011, f. 178-180; *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. (1812-1861 годы)*, Сборник документов, Составители И.А. Анщупов, К.П. Крыжановская. [Situația țăranilor și mișcarea țărănească în Basarabia (anii 1812-1861). Culegere de documente, editori I.A. Anșupov, С.Р. Krăjanovskaea], том III, часть I, Кишинев, Издательство «Штиинца», 1962, p. 207).

²³ *Stânjen* – una dintre cele mai vechi unități de măsură din Țările Române, care corespundea cu măsura veche germană – *klafter*, reprezentând aproximativ 2,23 metri în Moldova și

ținutul Bender²⁴. Numai 22 de ofițeri din armata rusă au primit în aceste două ținuturi 46.926 desetine și 490 stânjeni de pământ, dintre care generalii Kornilovici, Râleev, Sobaneev, Hapov, Sibirski – 27.500 desetine²⁵. Mulți militari care au primit pământ în ținuturile Bender și Akkerman erau ofițeri în armata a 2-a, cantonată în Basarabia.

Totuși, cele mai mari proprietăți funciare le-au primit marii demnitari de stat ruși și familia imperială. Spre exemplu, ministrul de finanțe E.F. Kankrin a primit în Basarabia 30.000 desetine de pământ²⁶, contele Benkendorf – 28.000, contele Nesselrode – 10.000²⁷, generalul Saburov – 10.000 desetine, iar alți demnitari, depășind mia de desetine²⁸.

Conform deciziei imperiale din 18 iunie 1823, impunătoare proprietăți funciare au primit unii funcționari ruși și boieri basarabeni: funcționarul de clasa a VI-a Semion Mazarovici – 3.000 desetine, guvernatorul civil al Basarabiei, Constantin A. Catacazi – 6.000, funcționarul de clasa a V-a Piotr V. Kurik – 5.000, colonelul Stepan I. Kornilovici (după ce va termina delimitarea teritoriilor de sud ale Basarabiei) – 6.000, funcționarul de clasa a IV-a Constantin Varlaam – 6.000, Caliarhi – 6.000, contesa Edling (Roxandra Sturdza, fiica lui Scarlat Sturdza²⁹) – 10.000, văduva vistiernicului Văcărescu, Roxandra, și Ralu Caliarhi (născută principesa Moruzi) – câte un lot care urma să le aducă un venit de 1.500 de ruble de argint anual, iar principesa Roxandra Mavrogheni – un lot care îi va aduce un venit anual de 1.000 de ruble de argint³⁰.

Dintre boierii moldoveni de un mare sprijin din partea administrației țariste s-a bucurat familia Moruzi. După cum se menționează în hotărârea privind împrumutarea cu pământ a acestei familii, grija guvernului se datora nu numai stimei sale față de dragomanul Porții Otomane, cneazul Dimitrie Moruzi, dar și „devotamentului acestuia față de Rusia, moștenit de urmașii și rudele

1,9665 metri în Țara Românească (*Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, București, Editura Academiei RSR, 1988, p. 455-456). Ca unitate de măsură, stânjenul s-a păstrat și în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus. Conform datelor Consiliului Suprem al Basarabiei din 26 februarie 1824, 480 de stânjeni pătrați constituiau un pogon. Conform aceleiași surse, stânjenul domnesc depășește cu puțin 7 picioare (*picior* – măsură de lungime egală cu 30,5 cm) (ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 429, f. 169).

²⁴ Российский государственный исторический архив (РГИА) [Arhiva Istorică de Stat din Rusia], fond 379, inventar 2, dosar nr. 11, f. 160 r.-v.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Valentin Tomuleț, *Unele probleme de controversă privind dezvoltarea social-economică a Basarabiei (anii 1812-1868) în istoriografia sovietică moldovenească*, în *Probleme actuale ale istoriei naționale și universale. Culegere de studii și materiale*, Chișinău, Editura Universitas, 1992, p. 174.

²⁷ Despre condițiile împrumutării cu pământ în sudul Basarabiei a contelui Nesselrode, a se consulta mai amănunțit: РГИА, fond 379, inventar 2, dosar nr. 11, f. 44 v.-47 v.

²⁸ Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1917)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1992, p. 22.

²⁹ ANRM, fond 6, inventar 2, dosar nr. 193, f. 4.

³⁰ РГИА, fond 379, inventar 2, dosar nr. 11, f. 68 r.-v.

sale»³¹. În baza dispoziției imperiale din 12 decembrie 1823, șapte membri ai familiei Moruzi (princesa Eufrosinia Moruzi, născută Suțu, cneazul Dimitrie Moruzi, principesa Ralu Moruzi, născută Mavrocordat, colonelul Dobrânț, principesa Maria Suțu, Plaghino, născută Suțu și principesa Roxanda Moruzi) au primit 32.000 desetine de pământ – dintre care 17.000 în ținutul Bender și 15.000 în ținutul Akkerman³².

Conform datelor lui A. Kornilovici, numai în anii '20 ai secolului al XIX-lea în ținuturile de sud ale Basarabiei au fost dăruite boierimii 173.012 desetine de pământ, iar 117.201 desetine au fost ocupate în mod arbitrar de către moșieri³³. Dar afirmația lui A. Kornilovici privind ocuparea arbitrară a teritoriilor de către boierii moldoveni nu corespunde realității. Istoricul Dinu Poștarencu a dovedit că „trimisul împăratului, colonelul Kornilovici, a inclus în componența Basarabiei propriu-zise (Bugeacului), adică a teritoriului stăpânit de turci și tătari până la declanșarea războiului ruso-turc din 1806-1812, și fâșia «celor 2 ceasuri»³⁴, care [...] se afla sub jurisdicția Moldovei și unde boierii, în conformitate cu hrisoavele domnești, posedau latifundii întinse»³⁵. Ca urmare, boierii au fost nevoiți să se judece, timp de mai mulți ani, cu autoritățile țariste pentru a-și reconfirma dreptul asupra proprietăților funciare deținute.

Privilegiile nobililor au fost confirmate în repetate rânduri pe parcursul secolului al XIX-lea. După aplicarea în provincie, la 26 septembrie 1830, a structurii de ghildă, Administrația Financiară a Basarabiei solicita, la 6 martie 1831, Ministerului de Finanțe anumite dispoziții referitoare la acordarea privilegiilor comerciale și nobililor încadrați în comerț. La 24 martie 1831, Ministerul de Finanțe informa Administrația Financiară din Basarabia că nobilii beneficiau de aceleași privilegii ca și negustorii de ghildă³⁶. La 5 iulie 1845 erau confirmate privilegiile la plata impozitelor de ghildă, de care puteau beneficia nobilii încadrați în comerț, acordate orașului Chișinău în anii 1840-1850, și care

³¹ *Ibidem*, f. 112.

³² *Ibidem*, f. 112 r.-v., 160 v.

³³ *Статистическое описание Бессарабии, собственно так-называемой, или Буджака, с приложением генерального плана сего края, составленного при гражданской съёмке Бессарабии комиссией, производившей размежевание земель на участки с 1822 по 1828 г.* [Descrierea statistică a Basarabiei propriu-zise, sau a Bugeacului, la care este anexat planul general al acestei regiuni, alcătuit în timpul ridicării topografice de către comisia din Basarabia, care a divizat teritoriul în sectoare între 1822 și 1828], Аккерман, 1899, p. 18.

³⁴ Fâșia „celor 2 ceasuri” – porțiunea de teren acaparată în 1711 de tătari, care se întindea de-a lungul „hotarului lui Halil pașa”, de la marginea de vest a raialei Bender și până aproape de lacul Ialpuș. Cronicarul turc Celebizade consemna la 1728 că „afară de Halil pașa yrdu, din sangeacul Bender, care fusese mai înainte acordat nogailor”, acestora le-a mai fost repartizat, din partea Porții, încă un teren „de la râul Prut până la fluviul Nistru, având o întindere de 32 de ceasuri în lungime și două ceasuri în lățime, cu condiția că moldovenii să nu se amestece acolo” (Dinu Poștarencu, *Istoria satului Sadâc*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2001, p. 31).

³⁵ Dinu Poștarencu, *Procesul intentat fără temei de către autoritățile ruse împotriva proprietarilor de moșii din fosta fâșie a „celor 2 ceasuri”*, în *In memoriam professoris Mihail Muntean. Studii de istorie modernă*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2003, p. 39.

³⁶ ANRM, fond 5, inventar 2, dosar nr. 370, f. 141 r.-v.

în această perioadă de timp aveau să cumpere sau aveau să construiască imobile în capitală³⁷. Nobilii au beneficiat și de alte privilegii.

O altă stare socială, care a intrat în categoria clasei dominante a Basarabiei, era *clerul*, care după anexare, grație privilegiilor acordate, în special repartizării în mod obligatoriu pentru biserici a unei suprafețe de pământ, a devenit un pilon de nădejde al regimului țarist. În Basarabia mai activau slujitori ai bisericilor armeano-grigoriene, mozaice și ai rascolnicilor.

Proprietatea de pământ mănăstirească ocupa un loc important în cadrul proprietății funciare din Basarabia. Astfel, 58 de mănăstiri și schituri dețineau în proprietate 319 moșii (în izvor – *ocini*)³⁸. Prin decizia Sfântului Sinod din 26 martie 1808, preoțimea din Basarabia a fost scutită de plata impozitelor și prestațiilor³⁹. Toate acestea confirmă ca preoțimea aparținea clasei dominante. Clerul, împreună cu boierimea, urma să promoveze în viața social-economică din Basarabia politica dictată de administrația imperială.

Mari proprietari funciare dețineau mănăstirile închinat care aparțineau locurilor sfinte din Orient. După 1812, autoritățile imperiale ruse au pus în discuție problema mănăstirilor închinat din Basarabia. În teritoriul nou-anexat doar mănăstirea Căpriană era închinată mănăstirii Zograf de pe Sfântul Munte Athos, în schimb erau destul de multe moșii care aparțineau mănăstirilor răsăritene. În secolul al XIX-lea mănăstirilor grecești le aparțineau în Basarabia 138 moșii, cu o suprafață de 229.203 desetine de pământ, iar mănăstirilor din Moldova – 35 moșii, cu o suprafață de 56.090 desetine de pământ. În total, mănăstirile de peste hotare dețineau în Basarabia 173 moșii, cu o suprafață de 285.288 desetine de pământ, inclusiv: 122.458 desetine de pământ arabil, 39.664 – desetine de păduri, 11.413 desetine aparțineau țăranilor, 3.647 aparțineau bisericii și 5.395 desetine de pârloagă⁴⁰.

Tratatul de pace de la București din 16(28) mai 1812 nu făcea referință la pământurile închinat și la dreptul mănăstirilor de peste hotare asupra acestor moșii. Ca rezultat, în baza articolului 7 al Tratatului de la București, care dădea dreptul turcilor și cetățenilor altor state, care aveau să manifeste dorința de a trece din Basarabia în posesiunile otomane, de a vinde averea și pământul, unii egumeni au început să vândă și să schimbe aceste moșii. Împotriva acestor măsuri s-a pronunțat mitropolitul Eparhiei de Chișinău, Gavriil Bănulescu-Bodoni, care dovedea că egumenii nu aveau dreptul de a vinde proprietățile mănăstirești și propunea să fie stabilit un control riguros în privința administrării acestor

³⁷ Idem, fond 2, inventar 1, dosar nr. 3643, f. 19 r.-v.

³⁸ Idem, fond 1, inventar 1, dosar nr. 3728, f. 34-44.

³⁹ Idem, fond 5, inventar 1, dosar nr. 135, cert. 12, f. 1-3.

⁴⁰ И.М. Пархомович, *Несколько данных об именах в Бессарабии, именующихся преклоненными святым местам на Востоке* [I.M. Parhomovici, Câteva date despre moșiile mănăstirilor din Basarabia, închinat locurilor sfinte din Orient], în „Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества, VII-й выпуск, юбилейный. 1812-1912” [Analele Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia, ediția a VII-a, jubiliară. 1812-1912], Кишинев, 1912, p. 219-220.

proprietăți din partea puterii eparhiale locale, iar o parte din venituri să fie alocate pentru activități de binefacere și culturale⁴¹.

Dar propunerile mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni nu au fost sprijinite de Administrația imperială. În reglementarea diferitelor probleme în Basarabia, Curtea de la Sankt Petersburg se conducea de prevederile Tratatului de la București. Drept rezultat, în martie 1817 a urmat o dispoziție imperială care acorda drept juridic mănăstirilor de peste hotare asupra proprietăților mănăstirești din Basarabia: dreptul de a schimba averea imobiliară a mănăstirilor închinată în baza articolului 7 al Tratatului de la București; schimbul de proprietăți se efectua cu acordul și confirmarea administrației eparhiale din Basarabia, în a cărei subordine se aflau aceste mănăstiri. Acest drept a fost confirmat în decembrie 1846, printr-o nouă dispoziție imperială⁴². Ca urmare, unele din proprietățile mănăstirești, în urma schimbului sau vânzărilor, au ajuns în mâinile boierilor moldoveni⁴³ sau ale celor din guberniile ruse.

Din categoria stărilor sociale privilegiate mai făceau parte **boiernașii, mazilii și ruptașii**⁴⁴ care, conform provenienței, nu erau de origine boierească, dar se aflau în serviciul domnilor Moldovei. Nu urmărim în acest studiu determinarea provenienței acestor categorii sociale. Vom face doar o succintă prezentare a lor, pentru a înțelege mai profund schimbările care au intervenit în cadrul acestor stări sociale în primele decenii ale secolului al XIX-lea în Basarabia. Mai ales ținând cont de faptul că numărul boiernașilor, mazililor și al ruptașilor nu era prea mare. Conform datelor din 1828, ei alcătuiau în total în Basarabia 3.464 familii, dintre care: 2.078 familii în ținutul Orhei, 965 – în ținutul Iași, 222 – în ținutul Hotin, 164 – în ținutul Bender, 26 – în ținutul Ismail și 9 familii în ținutul Akkerman⁴⁵.

Boiernașii constituiau categoria inferioară a boierimii. Ei s-au format, în fond, fie din boierii mai săraci sau decăzuți, fie prin ascensiunea unor moșneni înstăriți care ajungeau să capete o slujbă sau o mică dregătorie – de la polcovnici, postelnici, vel-căpitani și până la vel-șătrari⁴⁶.

După anexarea Basarabiei la Rusia administrația imperială i-a egalat pe boiernași în drepturi cu nobilii ruși, acordându-le diferite privilegii. În Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie

⁴¹ *Материалы, собранные гласным бессарабского губернского земства Митрофаном Васильевичем Пуришкевичем о землях, находящихся в Бессарабской губернии, именующихся преклоненными святым местам на Востоке* [Documente, acumulate de către consilierul zemstviei guberniale din Basarabia, Motrofan Vasile Purișkevici, despre pământurile care se află în Basarabia, închinată locurilor sfinte din Orient], ч. II, Кишинев, 1910, p. 388-418.

⁴² *Ibidem*, p. 558-559.

⁴³ A se vedea, în acest sens, schimbul de moșii între moșierii Leon și Tomuleț și mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iași (Valentin Tomuleț, *Familia de nobili din Basarabia – Sandulache și Iordache Tomuleț, în Nobilimea basarabească în epoca reformelor din Imperiul Rus*, volum dedicat memoriei lui Alexandru Cotruță, Chișinău, Tipografia „Reclama”, 2013, p. 104-141).

⁴⁴ ANRM, fond 2. inventar 1, dosar nr. 1199, f. 4 v., 14.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 14 v.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 14; *Instituții feudale din Țările Române*, p. 54.

1818 se menționa că „sub denumirea de boiernași se subînțelege nu clasa de proveniență nobiliară și care nu a ajuns la ranguri boierești mari, dar cei care au obținut funcții până la vel-șătrar. Ei vor beneficia de drepturi de noblețe personale”⁴⁷. Însă această categorie socială ce beneficia de privilegiu era neînsemnată.

Boiernașilor li se acorda dreptul de a intra în serviciu în instituțiile de stat; erau scutiți de pedeapsa corporală și eliberați de plata impozitelor și îndeplinirea prestațiilor⁴⁸; aveau dreptul să dispună de proprietate privată și chiar robi (țigani).

În Basarabia boiernașii se bucurau de privilegiu boierești, dar numai ei personal. Urmașii lor intrau în categoria mazililor. În conformitate cu Regulamentul privind drepturile de apartenență la stările sociale ale locuitorilor Basarabiei din 10 martie 1847, autoritățile țariste i-au egalat în drepturi pe boiernașii din Basarabia cu nobilii personali din Rusia, numindu-i în continuare nobili personali⁴⁹.

Mazilii⁵⁰ ocupau în categoria stărilor privilegiate locul al treilea. În Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818 se menționa că „mazilii fac parte din starea socială privilegiată, păstrează pe veci dreptul ereditar și privilegiile moștenite de la domnii Moldovei”⁵¹.

Mazilii proveneau din vechi familii boierești moldovenești, care pe parcurs s-au ruinat și și-au pierdut autoritatea de altădată. În pofida acestui fapt, ei au moștenit totuși unele privilegii. Ei erau urmașii boierilor moldoveni și ai boiernașilor, care obținuseră pe timpul domnilor Moldovei slujbe, până la rangul de *vel șătrar*⁵².

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, cărțile de mazil, eliberate de domnii Moldovei Mihai Suțu și Alexandru Moruzi, care confirmau starea lor socială, mazilii le-au prezentat în 1816, din ordinul rezidentului plenipotențiar al Basarabiei A.N. Bahmetev, Comitetului Provizoriu al Basarabiei⁵³. În 1818 ei au fost confirmați în drepturi și și-au păstrat acele drepturi și privilegii, de care beneficiaseră în trecut în Moldova. Ei nu puteau fi supuși pedepselor corporale, fără aprobarea judecății; plăteau în folosul statului impozitul numit dajdie, care se ridica la 14 lei anual de familie, și participau la îndeplinirea prestațiilor după obiceiul vechi. În Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia

⁴⁷ *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, p. 17.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 17-18.

⁴⁹ ANRM, fond 88, inventar 1, dosar nr. 1216, f. 3.

⁵⁰ Cuvântul „mazil” este de proveniență turcică și însemna „destituit din serviciu, în retragere”. El a apărut în Moldova în perioada dominației otomane, la începutul secolului al XVII-lea, și era utilizat oficial atât cu referință la Domnul Moldovei, care era înlocuit de un succesor numit de Poartă, cât și cu referință la boieri, pe care noul Domn îi înlocuia cu alții, confirmați în acest titlu. În 1784, Constantin Mavrocordat, printr-un așezământ special, a confirmat statutul mazililor și obligațiile lor față de Domnie (*Instituții feudale din Țările Române*, p. 285).

⁵¹ *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, p. 18.

⁵² РГИА, fond 560, inventar 6, dosar nr. 575, f. 3.

⁵³ ANRM, fond 2, inventar 2, dosar nr. 214, f. 5.

din 1818 se menționa că „ei și neamul lor nu pot fi supuși pedepselor corporale fără sentință judecătorească, [...] vor plăti în vistieria statului impozitul numit *dajdia* și vor îndeplini prestațiile locale potrivit obiceiului moldovenesc, [...] vor vărsa în vistieria statului *goștina*, *vădrăritul* și *pogonăritul* de rând cu poporul simplu. Cât privește încasarea *desetinei*, mazilii urmau să beneficieze de privilegiile de care se bucură potrivit categoriei sociale din care fac parte”⁵⁴.

Din alte surse aflăm că „privilegiul de a se numi *mazil* îl aveau doar persoanele provenite din mazili. Ceilalți urmași nu pot beneficia de statutul de mazil. Ei plătesc impozit statului separat de celelalte categorii sociale, de la fiecare persoană de mazil câte 2 lei 90 aspri și din fiecare leu câte 15 copeici. Aceste impozite sunt fixate într-un registru special de stat și sunt folosite pentru plata salariilor. Acest impozit este plătit de 4 ori pe an, adică peste fiecare 3 luni”⁵⁵.

În Basarabia, mazilii erau de două categorii: *mazilii care au primit pământ de la stat* (aceștia au intrat în categoria țăranilor de stat) și *mazilii care trăiau pe pământurile moșierești*⁵⁶. Dar, sub aspect economic și juridic, mazilii se deosebeau puțin de țărani. Majoritatea mazililor aveau puțin pământ. Izvoarele confirmă că mazilii trăiau în mare parte pe pământuri moșierești și în orașe. Potrivit datelor privind anul 1828, din cele 2.405 familii de mazili, 53 familii trăiau pe pământurile statului, iar 2.352 familii pe pământurile deținute în arendă și în orașe⁵⁷.

Despre situația economică a mazililor putem judeca după distribuirea impozitelor la care era impusă această categorie socială. Până la adoptarea Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, mazilii plăteau impozite și îndeplineau diferite prestații locale de rând cu țăranii. După adoptarea Regulamentului, Consiliul Suprem al Basarabiei, în ședința consultativă din 18 aprilie 1819, a decis ca „mazilii și ruțașii să nu fie impuși birului, dar să achite numai *dajdia* în baza privilegiilor ce le-au fost acordate pe timpuri de guvernul moldovenesc”⁵⁸. În 1820, rezidentul plenipotențiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, a confirmat distribuirea impozitelor pentru mazili, ruțași și țăranii birnici. Potrivit acestei dispoziții, mazilii urmau

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Idem, fond 5, inventar 3, dosar nr. 548, f. 134.

⁵⁶ Idem, fond 134, inventar 1, dosar nr. 71, f. 44-46. Ulterior, în baza dispozițiilor Consiliului de Stat din 1836 și 1847, mazilii, spre deosebire de țărani și țăranii de stat, beneficiau de unele privilegii: erau scutiți de impozitele personale, aveau dreptul de a se înscrie în serviciul de stat: militar sau civil, dar cu acea diferență că aveau dreptul la serviciul civil doar în cadrul Basarabiei; ei aveau dreptul de a-și alege din rândurile lor căpetenii, sub denumirea de *căpitani de mazil*, în acele districte unde locuiau de la 100 până la 150 familii de mazili. Izvorul atestă că mazilii erau subordonați mareșalului nobilimii (idem, fond 3, inv. 2, dosar nr. 214, cert. 18, f. 157-181; fond 134, inv. 1, dosar nr. 71, f. 44-46).

⁵⁷ Idem, fond 3, inv. 1, dosar nr. 1197, cert. 85, f. 2-14.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar nr. 47, certificat 7, f. 171-178.

să plătească 14 lei pentru fiecare familie și în ruble asignate câte 0,21 copeici⁵⁹. Prestațiile diferitelor categorii de mazili pentru anii 1826-1828 sunt prezentate în tabelul 1.

Tabelul 1. Distribuirea impozitelor la care erau impuși mazilii din Basarabia în anii 1826-1828

Categoriile de mazili	1826			1827			1828		
	Numărul de familii	Suma impozitului		Numărul de familii	Suma impozitului		Numărul de familii	Suma impozitului	
		rub.	cop.		rub.	cop.		rub.	cop.
Care trăiau pe pământurile statului	52	1.708	20	53	1.741	50	53	1.741	50
Care trăiau pe pământurile moșierești și în orașe	2.337	26.758	65	2.343	26.827	35	2.352	26.930	40
În total	2.389	28.446	85	2.396	28.568	85	2.405	28.671	90

(ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 985, certificat 78, f. 7-16; *ibidem*, dosar nr. 1197, certificat 85, f. 2-14)

Datele din tabelul 1 arată că cca 98% din numărul total de mazili trăiau pe pământurile moșierești și în orașe și doar ceva mai mult de 2% trăiau pe pământurile statului. Mazilii care trăiau pe pământurile statului plăteau însă un impozit mult mai mare (în medie, câte 32 ruble 85 copeici de familie), constituind 6% din suma totală, iar mazilii care trăiau pe pământurile moșierești și în orașe plăteau un impozit mai mic (în medie, câte 11 ruble 45 copeici de familie), constituind 94% din întreaga sumă.

Pe parcurs, în sistemul de impozitare au intervenit anumite schimbări. După 1825, goștina, vădrăritul și pogonăritul la care erau impuși mazilii au fost înlocuite cu un impozit unic. Mazilii care trăiau pe pământurile statului plăteau câte 23 ruble 50 copeici⁶⁰, iar mazilii care trăiau pe pământurile moșierești – 2 ruble 10 copeici (tabelul 2).

⁵⁹ Ulterior, suma impozitelor a crescut. Mazilii care trăiau în orașe și pe pământurile moșierești plăteau impozitul de stat numit *dajdie*: de la fiecare familie câte 9 ruble, 35 copeici și *dijma* – 2 ruble, 10 copeici, suma totală fiind de 11 ruble, 45 copeici. Mazilii care trăiau pe pământurile statului erau impuși la aceleași impozite ca și țărani de stat: *dajdia* – 9 ruble, 35 copeici și *dijma* – 23 ruble, 50 copeici.

⁶⁰ Acest impozit a fost stabilit în locul celui existent anterior: *avast*, încasat de la cei care locuiau pe pământurile statului și care se ridica la câte 15 lei de familie, burlacii achitau doar jumătate din sumă; *dijma* sau a zecea parte din cereale, fructe și fân; *goștina* – taxa pe oi și capre; *desetina* – taxa pe stupi și porci; *vădrăritul* – taxa pentru vin (РГИА, fond 560, inventar 6, dosar nr. 577, f. 6).

Tabelul 2. Suma dărilor de stat, la care erau impuși mazilii din Basarabia, în anul 1826

Ținuturile	Numărul total de familii	Dajdia (9 rub. 35 cop.)		Mazili care trăiau pe pământurile statului*		Mazili care trăiau pe pământurile moșierești**		În total, pe parcursul întregului an	
				(Impozite unice noi)					
				(23 rub. 50 cop.)		(2 rub. 10 cop.)			
				rub.	cop.	rub.	cop.	rub.	cop.
Orhei	1.501	14.034	35	-	-	3.152	10	17.186	45
Bender	113	1.056	35	1.151	50	134	40	2.342	45
Akkerman	3	28	5	70	50	-	-	98	55
Ismail	1	65	45	-	-	14	70	80	15
Hotin	120	1.122	-	-	-	152	-	1.378	-
Iași	645	6.030	75	-	-	1.354	50	7.385	95
În total	2.389	22.337	15	1.222	-	4.907	70	28.466	85

(ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 780, f. 1-5)

* În schimbul dărilor: *goștina, vădrăritul și pogonăritul*.

** În schimbul dărilor: *desetina și vădrăritul*.

Datele din tabelul 2 confirmă că majoritatea (89,8%) mazililor erau concentrați în două ținuturi – Orhei (62,8%) și Iași (27%). În celelalte ținuturi numărul mazililor era destul de mic – Hotin (5%), Bender (4,7%), Akkerman (0,1%) și Ismail (0,04%). Ca și în anii precedenți, ponderea de bază a dărilor revenea dajdiei, care constituia 78,8% din suma tuturor dărilor. Discrepanța mare în valoarea impozitelor plătite de mazili (dar cum vom constata mai jos și de ruțași) se explică prin faptul că mazilii ce trăiau pe pământurile moșierești erau supuși și altor obligațiuni pe care trebuiau să le îndeplinească față de moșier. Mazilii ce trăiau pe pământurile statului erau impuși la aceleași impozite și dări la care erau impuși țărani de stat.

Plata diferitelor impozite și dări a afectat serios situația economică a mazililor și a altor categorii sociale din Basarabia. Ca urmare, creșteau datoriile lor. Spre exemplu, potrivit registrului fiscal din 1826, mazilii urmau să plătească un impozit în valoare de 28.466 ruble, 85 copeici, iar datoriile au constituit suma de 7.144 ruble, 66 copeici⁶¹.

Pe parcursul anilor, majoritatea mazililor au îndeplinit funcțiile de călărași – slujitori polițienești inferiori. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate. Potrivit dispoziției Guvernului Regional al Basarabiei din 1828, mazilii au fost obligați să îndeplinească prestațiile locale și să achite diferite taxe ca și birnicii. Numărul lor a început să se reducă. Unii dintre ei pentru diferite încălcări au

⁶¹ ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 774, f. 131-132.

fost transferați în categoria țăranilor, alții ruinându-se s-au dizolvat în categoriile sociale ale acesteia din urmă⁶².

Potrivit Regulamentului din 10 februarie 1847, mazilii împreună cu urmașii ruptașilor au fost egalați în drepturi cu *odnodvorții* – categorie privilegiată de țărani în Rusia. Astfel, cuvântul *mazil* a fost scos din terminologia oficială a Imperiului⁶³.

Ruptașii constituiau ultima categorie privilegiată a populației din Basarabia. Ei se împărțeau în trei grupuri: *ruptași* (descendenți ai clerului), *ruptași de vistierie* și *ruptași de cămară*. Conform Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, ei „proveneau din rândurile preoțimii [...], nu puteau fi supuși pedepselor corporale, fără sentință judecătorească [...], achitau în folosul statului impozitul numit *dajdia*, iar la îndeplinirea prestațiilor locale participau de rând cu mazilii. Desetina era încasată de la ei cu anumite facilități, în baza dispozițiilor guvernului moldovenesc; cât privește încasarea *goștinii*, *vădrăritului* și *pogonăritului*, ruptașii erau egalați cu țăranii”⁶⁴. Din alte surse aflăm că ruptașii aveau mai puține privilegii decât mazilii. Ruptașii erau descendenți din familii de preoți, protoierei și diaconi⁶⁵. Pentru a li se recunoaște apartenența la categoria respectivă de contribuabili, ruptașii din Basarabia, la fel ca și mazilii, au prezentat actele doveditoare instituțiilor autorizate atât în 1816, cât și în 1834.

Statistica cu referire la ruptași atestă că ei nu constituiau o categorie socială numeroasă: în 1823 – 667 familii, în 1824 – 669, în 1825 – 1.226, în 1826 – 1.226, în 1827 – 1.140, în 1828 – 1.126, în 1829 – 1.071, în 1830 – 1.078, în 1831 – 1.079, în 1832 – 1.084, în 1833 – 1.103, în 1834 – 1.156 și în 1835 – 1.159 familii⁶⁶. Majoritatea ruptașilor erau concentrați în ținuturile Orhei, Iași și Hotin. Spre exemplu, în 1826 în ținutul Orhei erau atestate 596 (48,6%) familii de ruptași, în ținutul Iași – 466 (38%), în ținutul Hotin – 105 (8,6%), în ținutul Bender – 35 (2,9%), în ținutul Ismail – 22 (1,8%) și în ținutul Akkerman – 6 familii (0,5%)⁶⁷.

Ca și în cazul mazililor, după 1825, goștina, vădrăritul și pogonăritul la care erau impuși ruptașii au fost înlocuite cu un impozit unic. Ruptașii care trăiau pe pământurile statului plăteau câte 23 ruble, 50 copeici, iar ruptașii care trăiau pe pământurile moșierești – 2 ruble, 10 copeici (vezi tabelul 3).

⁶² Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *op. cit.*, p. 89-90.

⁶³ РГИА, фонд 1291, inventar 48, anul 1904, dosar nr. 6, f. 109-111; ANRM, fond 2, inventar 2, dosar nr. 214, f. 5; idem, fond 5, inventar 3, dosar nr. 747, f. 167 v.

⁶⁴ *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, p. 18-19.

⁶⁵ ANRM, fond 5, inventar 3, dosar nr. 548, f. 135.

⁶⁶ Государственный архив оесской области (ГАОО) [Arhiva de Stat din regiunea Odesa], fond 1, inventar 249, dosar nr. 201, b-37, f. 1-4.

⁶⁷ ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 780, f. 2 v.-3.

Tabelul 3. Suma dărilor de stat, la care erau impuși ruptașii din Basarabia, în anul 1826

Ținuturile	Numărul total de familii	Dajdia (9 rub. 35 cop.)		Ruptașii care trăiau pe pământurile statului*		Ruptașii care trăiau pe pământurile moșierești**		În total, pe parcursul întregului an	
				(Impozite unice noi)					
		23 rub. 50 cop.		2 rub. 10 cop.		rub.	cop.		
		rub.	cop.	rub.	cop.			rub.	cop.
Orhei	596	5.572	60	-	-	1.251	60	6.824	20
Bender	31	289	85	141	-	52	50	483	35
Akkerman	6	56	10	47	-	8	40	111	50
Ismail	22	205	70	70	50	39	90	316	10
Hotin	105	981	75	-	-	220	50	1.202	25
Iași	466	4.357	10	-	-	978	50	5.335	70
În total	1.226	11.463	10	258	50	2.551	50	14.273	10

(ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 780, f. 1-5)

* În schimbul dărilor: *goștina, vădrăritul și pogonăritul*.

** În schimbul dărilor: *desetina și vădrăritul*.

Datele din tabelul 3 confirmă că majoritatea ruptașilor (95,4%) erau concentrați în trei ținuturi – Orhei (48,6%), Iași (38%) și Hotin (8,8%). În celelalte ținuturi numărul ruptașilor era destul de mic. Ca și în anii precedenți, ponderea de bază a dărilor revenea dajdiei, ce constituia 80,3% din suma tuturor dărilor. Discrepanță în valoarea impozitelor plătite de ruptași se lămurește, ca și în cazul mazililor, în obligațiunile suplimentare pe care aceștia trebuiau să le îndeplinească față de moșier și specificul impozitării ruptașilor care trăiau pe pământurile statului.

Ruptașii, ca și mazilii, plăteau în vistieria statului *dajdia*, ce constituia 9 ruble 35 copeici⁶⁸.

De la 10 februarie 1847, descendenți din familii de preoți devin *odnodvorți*, împreună cu mazilii⁶⁹.

O categorie deosebită o constituiau *coloniștii – transdanubieni, germani, elvețieni* etc.

Din categoria *coloniștilor transdanubieni* făceau parte emigranții din partea de sud a Dunării (bulgarii, găgăuzii, românii etc.), care se stabiliseră în zona de sud a Basarabiei⁷⁰. Din alte surse oficiale (Regulamentul din 29 decembrie 1819 cu privire la amplasarea în regiunea Basarabia a bulgarilor și altor coloniști transdanubieni) constatăm că sub numele de coloniști transdanubieni

⁶⁸ *Ibidem*, f. 4 v.-5.

⁶⁹ *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. (1812-1861 годы)*, том III, p. 376.

⁷⁰ ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 1320, f. 3 v.-4; idem, fond 2, inventar 1, dosar nr. 2134, f. 300.

sunt identificați bulgarii și alți străini care s-au strămutat sau care urmau să se strămute în Basarabia de la sud de Dunăre⁷¹.

În procesul de colonizare a Basarabiei, a guberniilor Herson și Taurida în secolul al XIX-lea cu coloniști transdanubieni, în special bulgari, pot fi determinate, convențional, mai multe etape⁷²:

1801-1806 – când peste 3.000 de coloniști din partea de sud a litoralului Mării Negre (Grammatikovo, Malko Târnova, Adrianopol etc.) se îndreaptă spre Crimeea și Moldova, unde fondează primele sate bulgărești (Starâi Krâm, Kișlav, Balta Ciokrak ș.a.).

1806-1812 – strămutarea coloniștilor transdanubieni în anii războiului ruso-turc și după încheierea păcii de la București. Are loc strămutarea a peste 18.000 de coloniști bulgari în Novorosia. În 1818 avea să urmeze strămutarea a 30.000 de coloniști bulgari în sudul Basarabiei.

1829-1830 – strămutarea coloniștilor transdanubieni după războiul ruso-turc din 1828-1829. În această perioadă are loc cea mai masivă strămutare a bulgarilor (cca 140.000-150.000) din ținuturile bulgare Sliven și Iambol în Rusia (în Basarabia și Crimeea)⁷³. Celelalte patru etape au avut loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁷⁴.

Prezintă interes modalitatea în care urmau să fie primiți coloniștii în Basarabia. În acest scop s-a hotărât: 1) A stabili o sumă specială care va fi folosită în exclusivitate pentru cheltuielile necesare primirii coloniștilor; 2) Pentru

⁷¹ *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)*, Собр. I, т. XXXVI, 1819, № 28054, СПб., 1830, p. 518.

⁷² Despre cele patru etape ale colonizării cu coloniști bulgari a guberniilor din sudul Rusiei, în secolul al XVIII-lea, a se consulta: Михаил Станчев, *Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ* [Mihail Stancev, *Bulgarii în Imperiul Rus, URSS, statele Baltice și CSI*], Том 1 (1711-2006), Статистический сборник, София, Академическое издательство имени проф. Марина Дринова, 2009, p. 15-16.

⁷³ *Ibidem*, p. 25-26.

⁷⁴ **1853-1856** – strămutarea a peste 7.000 de coloniști transdanubieni în anii războiului Crimeei; de menționat că, din diferite motive, cca 6.000 s-au întors în Bulgaria. În anii războiului Crimeei, strămutarea coloniștilor transdanubieni în sudul Basarabiei a fost neînsemnată. În total au sosit cca 1.000 de coloniști, dar majoritatea s-au întors în Bulgaria (И.И. Мещеряк, *Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828-1834 гг.* [I.I. Meșceriuc, *Strămutarea bulgarilor în sudul Basarabiei între anii 1828-1834*], Кишинев, Издательство «Картеа Молдовенеаскэ», 1965, p. 141).

1860-1861 – din ținutul Vidin, orașele Lom și Belogradcik, s-au strămutat în Crimeea cca 12.000 de bulgari, dintre care cca 10.000 s-au întors în Bulgaria.

1861-1862 – în perioada în care, potrivit clauzelor Tratatului de pace de la Paris, teritoriile din sud-vestul Basarabiei au fost retrocedate Moldovei, o parte dintre bulgari s-au strămutat în Taurida (peste 22.000), unde au fondat 31 de colonii pe litoralul Mării Azov și la gurile râului Lozovatka.

Acestea sunt primele procese de migrațiune în masă în interiorul Imperiului Rus. După abolirea sistemului de iobăgie din Rusia, la 19 februarie 1861, în Extremul Orient apar primii coloniști bulgari (58.000) din Basarabia, guberniile Herson și Ekaterinoslav (1886-1889).

1893-1896 – când începe un nou val al emigrației (în special pe mare) din numărul coloniștilor bulgari în Extremul Orient, în special în ținutul Usuriisk, dar majoritatea (mai mult de 70%), din diferite cauze s-au întors (Михаил Станчев, *op. cit.*, p. 26).

adunarea acestei sume, care la început va fi modestă, vor fi stabilite veniturile anuale formate din impozitele deja existente: de pe oi, albine sau vii. Unul din aceste izvoare ale venitului va fi stabilit exclusiv pentru așezarea coloniștilor străini; 3) Suma care urma să fie acumulată în baza impozitelor menționate, încasată de la băștinași, va fi păstrată în cadrul unei vistierii speciale, administrate de trei membri ai Consiliului Regional și folosită în exclusivitate pentru așezarea coloniștilor⁷⁵.

Erau prevăzute și criteriile în baza cărora trebuiau stabilite locurile unde urmau să se așeze coloniștii: 1) în preajma surselor de apă, care în aceste localități sunt foarte rare; 2) în regiunile de sud ale Basarabiei, unde creșterea animalelor necesita loturi mari de pământ, spre deosebire de regiunile centrale sau nordice, unde agricultura constituia ocupația de bază a populației; 3) coloniștii din Basarabia urmau să beneficieze de aceleași drepturi și privilegii de care beneficiau coloniștii din guberniile ruse⁷⁶.

Prin urmare, țarismul a asigurat bunăstarea coloniștilor pe seama băștinașilor, lipsindu-i pe aceștia din urmă de dreptul de a primi pământ din terenurile libere aflate în județele din sudul Basarabiei și impunându-i la plata prestațiilor amintite în folosul coloniștilor. În plus, întregul proiect de colonizare din sudul Rusiei nu se reducea nici pe departe doar la spolierea băștinașilor, ci era motivat de scopurile mult mai ambițioase ale imperiului, care urmărea popularea și cultivarea spațiilor „goale” din regiunea Novorosiei, inclusiv sudul Basarabiei. Aceste scopuri erau legate și de retorica imperială a „misiunii civilizatoare”. Mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea, aceste considerente pragmatice prevalau, nefiind vorba de un plan îndreptat explicit spre limitarea drepturilor populației autohtone.

Imigranții transdanubieni așezați în zona de sud a Basarabiei au beneficiat de promisiunile feldmareșalului M.I. Kutuzov care le declarase, la 26 aprilie 1811, că, în baza puterii acordate lui de împăratul Rusiei, îi scutește, pe un termen de trei ani, pe toți locuitorii creștini care trec benevol cu traiul din partea dreaptă în cea stângă a Dunării, de toate impozitele și prestațiile, din momentul stabilirii lor la nord de fluviu⁷⁷. Numărul lor era impunător. Un document, întocmit anterior datei de 23 mai 1812 și semnat de A. Koronelli, supraveghetorul principal al imigranților transdanubieni din Țara Românească, Moldova și Basarabia (cu înțelesul de Bugeac), indică 2.624 de familii (10.933 de persoane) venite de peste Dunăre în Basarabia și în împrejurimile ei⁷⁸. Potrivit raportului expediat de S. Sturdza la 14 octombrie 1812 amiralului P.V. Ciceagov, căruia guvernatorul civil al Basarabiei i se subordona în mod direct, în Basarabia propriu-zisă erau până la 2.700 de familii de coloniști transdanubieni⁷⁹.

⁷⁵ РГИА, фонд 1308, inventar 1, dosar nr. 8, f. 92 v.-93.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 93 r.- v.

⁷⁷ *История Молдавии. Документы и материалы*, том II, Кишинев, Издательство «Штиинца», 1957, p. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 64.

⁷⁹ ANRM, fond 2, inventar 1, dosar nr. 10, f. 23 v.

Imigranții transdunăreni au continuat să vină în Basarabia și după anexarea acestui teritoriu de către Rusia. La 26 septembrie 1813, I.M. Hartingh scria cneazului A.B. Kurakin în privința informației parvenite de la Alexandru Pini, consulul rus de la Iași: „De la un timp încoace au început să vină la el bulgari cu tot cu familii și averi, care, emigrând din posesiunile turcești, doresc să locuiască în Basarabia. Întrucât speră că migrarea bulgarilor spre Basarabia va continua, îmi cere, cu scopul de a le acorda ajutor, să dispun străjii de la hotar să permită trecerea bulgarilor în Basarabia în baza pașapoartelor eliberate de el”. După cum l-a mai înștiințat pe A.B. Kurakin, I.M. Hartingh îi comunicase consulului să-i îndrepte pe bulgari numai spre Sculeni, pentru a trece hotarul⁸⁰.

Administrația imperială rusă avea o grijă deosebită pentru coloniști. La 29 decembrie 1819 era adoptat un Regulament cu privire la stabilirea în regiunea Basarabia a bulgarilor și a altor coloniști transdanubieni și la instituirea districtelor pentru amplasarea lor. Regulamentul era alcătuit din 16 articole și prevedea modalitatea de stabilire în Basarabia a coloniștilor transdanubieni și privilegiile de care aceștia puteau beneficia, inclusiv: dreptul la privilegiile de care se bucurau coloniștii din Novorosia și Basarabia; scutirea pe o perioadă de trei ani de îndeplinirea diferitelor dări și prestații; cei care s-au transferat în Basarabia în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812 aveau să beneficieze de aceleași privilegii și după anexarea la Rusia a teritoriului dintre Nistru și Prut; posibilitatea pentru coloniștii care locuiau în orașe și pe pământurile moșierești de a se transfera, cu permisiunea supraveghetorului principal al coloniștilor transdanubieni, pe pământurile statului; după expirarea termenului de privilegii, coloniștii care erau încadrați în articolele 3 și 4 ale Regulamentului urmau să plătească, începând cu anul 1820, câte 70 de lei de fiecare familie și să achite celelalte dări, cu condiția că acești bani aveau să fie considerați drept prestații locale îndeplinite de toți locuitorii Basarabiei; pentru loturile de pământ suplimentare, pe care coloniștii le vor primi în districtele lor, se va încasa o taxă de 20 parale de la fiecare desetină, inclusiv pentru perioada de privilegii; coloniștii vor beneficia de dreptul de a se ocupa cu comercializarea băuturilor spirtoase (vinului și rachiului) în districtele în care locuiesc, interzicându-li-se practicarea sistemului de concesiuni; pământurile de stat ocupate de coloniști urmau să fie împărțite în patru districte, potrivit registrului prezentat de general-locotenentul Inzov, iar așezarea principală Tabak va fi redenumită Bolgrad; populația autohtonă care se afla în districtele destinate coloniștilor era inclusă în componența acestor districte, acordându-i-se aceleași drepturi de care beneficiau coloniștii; administrația coloniștilor era instituită în baza principiilor generale acordate coloniștilor, aceștia fiind supuși direct Oficiului pentru coloniștii străini din Basarabia; în cadrul Oficiului era numit un funcționar, care răspundea nemijlocit de administrarea coloniștilor etc.⁸¹.

⁸⁰ Idem, fond 5, inventar 1, dosar nr. 1, f. 926.

⁸¹ *ИТСРП*, Софр. I, т. XXXVI, 1819, №28054, СПб., 1830, p. 518-519.

Regulamentul stabilea și districtele care erau instituite în Basarabia pentru așezarea bulgarilor și a altor coloniști transdanubieni. Potrivit Regulamentului, erau formate patru circumscripții: *Prut* (14 sate), *Cahul* (12 sate), *Ismail* (13 sate și un cătun) și *Bugeac* (17 sate)⁸².

La 1826, în sudul Basarabiei erau înregistrate 2.615 familii de coloniști transdanubieni. Ei plăteau în vistieria statului un impozit anual de 70 lei de familie, împărțit în trei rate (183.050 de lei)⁸³.

În categoria *coloniștilor elvețieni* au intrat coloniști din Elveția⁸⁴, care au format în 1824 colonia Șaba, județul Akkerman⁸⁵. La 1826 această colonie număra 52 de familii. Prin intermediul coloniștilor elvețieni Administrația imperială rusă urmărea răspândirea cultivării viței-de-vie în sudul provinciei și perfecționarea metodelor de preparare a vinului⁸⁶.

Coloniștii germani proveneau din ducatul Varșoviei și din diferite state germane – Bavaria, Württemberg etc.⁸⁷, care au format în Bugeac colonii speciale⁸⁸. Primii coloniști germani au venit din ducatul Varșoviei în baza deciziei imperiale din 22 iunie 1814, urmând să beneficieze de aceleași condiții ca și coloniștii bulgari și sârbi⁸⁹. Înțelegând condițiile grele în care coloniștii germani se pomeniseră, Administrația imperială plănuia acordarea anumitor înlesniri și privilegii pentru ei, dar trebuia să se țină cont de faptul că procesul de colonizare urma să fie susținut nu din contul statului, ci al coloniștilor, iar ajutorul se preconiza să fie acordat doar pentru cazuri extraordinare. Cu atât mai mult că, la început, în rândurile coloniștilor au apărut nemulțumiri. La 17 iulie 1814, la ședința Comitetului de Miniștri a fost discutat raportul ministrului de Interne cu privire la coloniștii din ducatul Varșoviei, care au refuzat să depună jurământ de credință Rusiei. Sub pretextul că n-au primit 270 de ruble de argint, câte 2 boi, 2 cai și 2 vaci de fiecare familie, promise de guvernatorul general al Varșoviei, 31 de familii de coloniști germani au refuzat să depună jurământul de credință⁹⁰. În timpul discuțiilor s-a constatat că cele 270 de ruble au fost promise doar familiilor sărace și nu în formă de donație, ci de împrumut, fără a se indica că suma va fi acordată în ruble argint. La 22 ianuarie 1814 fusese confirmată decizia imperială adresată guvernatorului general al Varșoviei ca ajutoarele să fie acordate doar în caz de necesitate stringentă. Era cunoscut și

⁸² *Ibidem*, p. 519.

⁸³ ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 780, f. 4 v.-5.

⁸⁴ În unele izvoare mai sunt numiți și coloniști francezi (L.T. Boga, *Populația. Etnografia și statistica*, S.N., 1922, p. 19).

⁸⁵ Despre colonia Șaba a se vedea mai detaliat: Iurie Colesnic, *Colonia elvețiană Șaba*, în *Basarabia necunoscută*, vol. 3, Chișinău, Editura Museum, 2000, p. 294-299.

⁸⁶ ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 761, partea a II-a, f. 254, 274 r.-v.

⁸⁷ *ПСЗРИ*, Собр. I, т. XXXIV, 1817, №27029, СПб., 1830, p. 747.

⁸⁸ Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА) [Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia], fond Военно-ученый архив (ВУА) [Arhiva Militaro-Științifică], dosar nr. 18569, partea I, f. 10.

⁸⁹ *ПСЗРИ*, Собр. I, т. XXXII, 1814, №25522, СПб., 1830, p. 734.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 841-843.

faptul că, în baza manifestului imperial din 22 iulie 1763, toți străinii care se stabileau în Rusia depuneau jurământ de credință împăratului. În baza deciziei imperiale din 22 februarie 1804, cu referire la primirea coloniștilor în Novorosia, coloniștii străini păstrau dreptul de a se întoarce în patria lor, achitând datoriile și plătind toate impozitele. În acest context, și decizia Comitetului de Miniștri din 17 iulie 1814 a fost una dură pentru coloniștii germani. Pornind de la faptul că la această dată ei numărau 1.072 de familii (5.500 persoane de ambele sexe) și pentru a evita pe viitor asemenea cazuri, s-a hotărât ca instigatorii să fie deportați peste hotare, luându-li-se tot ce au primit din partea statului. Dacă însă această măsură nu va servi drept exemplu pentru ceilalți nemulțumiți, ea trebuia să fie aplicată și față de ceilalți⁹¹. Prin urmare, putem observa o discrepantă între atitudinea pe care țarismul o manifesta față de coloniștii transdanubieni, în majoritate bulgari și găgăuzi și cei germani, care urmau să vină în Basarabia pe cont propriu.

În mai 1817, ministrul de Interne a raportat în cadrul ședinței Comitetului de Miniștri că rezidentul plenipotențiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, în baza dispozițiilor primite, a stabilit o sumă specială din veniturile Basarabiei care urma să fie acordată coloniștilor străini în formă de credit, în valoare de 210.200 lei. Ulterior, la 7 august 1817, A.N. Bahmetev raporta că din numărul total de coloniști sosiți, în special din regatele Württemberg și, parțial, din Bavaria (67 de familii), care fuseseră anunțate despre privilegiile de care puteau beneficia (500 de lei și 7 ani scutiri de impozite), doar 10 familii au refuzat să li se acorde înlesniri bănești⁹².

Ulterior a fost stabilită mărimea împrumutului de care puteau beneficia coloniștii – 270 ruble pentru construirea caselor de locuit și câte 5 copeici/zi pentru fiecare persoană pentru hrană, până la prima recoltă, iar scutirile de impozite au fost mărite până la 10 ani. Peste puțin timp, suma împrumutului pentru coloniștii săraci a fost majorată până la 370 ruble, iar pentru hrană – până la 20 copeici/zi pentru persoană⁹³. Coloniștii germani beneficiau și de privilegiile acordate coloniștilor din ducatul Varșoviei, strămutați în Rusia: fiecare familie primea în proprietate veșnică câte 60 desetine de pământ; erau eliberați de recrutare și de încartiruirea detașamentelor militare, beneficiau de dreptul de a-și practica liber cultul religios, de a-și construi biserici conform propriei credințe. După expirarea termenului de 10 ani de privilegii, era fixat un alt termen de 10 ani pentru întoarcerea datoriilor⁹⁴.

Prima colonie germană, Tarutino, a fost fondată în 1814. În anul următor aveau să fie fondate coloniile Krasna⁹⁵, Maloiaroslaveț și Culm, în 1816 –

⁹¹ *Ibidem*, p. 842-843.

⁹² *Ibidem*, т. XXXIV, 1817, №27029, СПб., 1830, p. 748; т. XXXVI, 1819, №27874, СПб., 1830, p. 371-372.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, т. XXXIV, 1817, №27029, СПб., 1830, p. 749.

⁹⁵ După alte date, colonia Krasna a fost fondată în 1814 (Ольга Лиценбергер, *Немцы-католики Бессарабии и Приднестровья в XIX веке и создание Тираспольской римско-*

Arcizul Vechi, Borodino⁹⁶, Berezina, Kleistitz, Leipzig, Brienne, Verschampenaus I și Paris, în 1818 – Teplitz, în 1821 – Katzbach, în 1822 – Sărata, în 1823 – Maloiaroslaveț II și Verschampenaus II, în 1825 – Arcizul Nou, în 1830 – Gnadental, în 1833 – Friedenstal, în 1834 – Dienewitz, în 1835 – Leichitental, în 1839 – Polotzk și în 1842 – Hoffnungstal⁹⁷. Coloniștii au fost înzestrați cu 130.787 desetine, 20.224 stânjeni pătrați de pământ, inclusiv 6.341 desetine, 928 stânjeni pentru amenajarea gospodăriilor individuale, 41.052 desetine – pământ arabil, 80.624 desetine – fânețe și pășuni⁹⁸.

La început, coloniștii germani au beneficiat de sprijinul și ajutorul băștinașilor, impus de autoritățile imperiale. Din raportul ispravnicului ținutului Soroca, Somov, și serdarului Iordache Varfolomei, prezentat la 8 august 1816 președintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, constatăm că printre obligațiile locuitorilor ținutului Soroca era și aceea de a-i ajuta pe coloniștii din ducatul Varșoviei să se stabilească în Basarabia. În decurs de doi ani, până în luna iulie 1816, locuitorii provinciei au încartiruit în casele lor 316 familii de coloniști, cuprinzând 1.319 persoane de sex masculin și feminin, care se hrăneau și se încălzeau pe seama locuitorilor, pentru care vistieria aloca zilnic câte 5 copeici asignate⁹⁹ de fiecare persoană, de care – cum constată autorii raportului – locuitorii totdeauna au fost satisfăcuți. În plus, ei au transportat cu carele proprii din ținutul Orhei, în coloniile germane, lemn pentru construcția caselor. Începând cu 1814 și până la data alcătuirii raportului, în baza bonurilor de livrare prezentate de Departamentul II al Guvernului Regional, locuitorii

католической епархии [Olga Lițenbergher, Germanii-catolici din Basarabia și întemeierea Eparhiei Romano-Catolice din Tiraspol], în „Analecta Catholica”, III, 2007, Chișinău, Editura Episcopia Romano-Catolică de Chișinău, 2008, p. 39; idem, *Красна – первая католическая колония в Бессарабии (1814-1918)*, în „Analecta Catholica”, III, 2007, Chișinău, Editura Episcopia Romano-Catolică de Chișinău, 2008, p. 299-312).

⁹⁶ După alte date, colonia Borodino a fost fondată în 1814 (В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Поднепровья (конец XVIII – первая половина XIX вв.)* [V.M. Kabuzan, Populația Basarabiei și Transnistriei (sfârșitul secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)], Кишинев, Издательство «Штиинца», 1974, p. 29).

⁹⁷ И.Ф. Лагорио, *Статистические сведения о Бессарабских немецких колониях за 1861-1862 годы* [I.F. Lagorio, Date statistice despre coloniile germane din Basarabia în anii 1861-1862], în „Записки Бессарабского областного статистического комитета” (ЗБОСК) [Analele Comitetului Statistic Regional al Basarabiei], т. I, Кишинев, 1864 (к стр. 78), p. 139-140.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 140.

⁹⁹ *Asignatul rusesc* – bani de hârtie, care au circulat în Imperiul Rus de la sfârșitul anilor '60 ai secolului al XVIII-lea. Primele asignate rusești au fost emise în 1769 de către împărăteasa Ecaterina a II-a, pentru a acoperi cheltuielile mari acumulate în războiul cu Poarta Otomană. Emiterea și schimbul asignatului rusesc se efectuau de către băncile de asignate din Sankt Petersburg și Moscova. În circulație au fost puse bancnote în valoare de 25, 50, 75 și 100 de ruble, care erau asigurate de moneda de aramă. Creșterea emiterii asignatului a dus la devalorizarea lui comparativ cu moneda de argint (în 1796, 1 rublă assignat era egală cu 68 copeici; în 1812 – cu 1/3 rublă argint; în 1839 a avut loc devalorizarea asignatului: rubla de argint a fost egalată cu 3 ruble, 50 copeici asignate). În 1843 asignatul a fost înlocuit cu biletele de credit de stat, care au fost anulate în 1849 (*Российский гуманитарный энциклопедический словарь* [Dicționar enciclopedic umanistic rusesc], Том I, М., Гуманитарный издательский центр «Владос», 2002, p. 129).

ținutului Soroca au pus la dispoziția coloniștilor 2.520 care trase de patru boi, iar în baza certificatelor date de generalul I.M. Hartingh au fost transportate, cu 200 care, 800 cetverturi¹⁰⁰ de cereale, cumpărate de concesionari. În 1816, pentru transportarea materialului de construcție a 80 case din lemn, trebuiau puse la dispoziție 1.600 care de câte patru boi. Dar, după primirea dispoziției din partea Departamentului II al Guvernului Regional, prin care s-a făcut o înlesnire locuitorilor, aceștia au pus la dispoziție doar 960 care. În total, locuitorii ținutului Soroca au pus la dispoziția coloniștilor germani 7.160 care trase de patru boi fiecare, pentru care statul a cheltuit 12.687 lei, 20 parale și 2.275 ruble asigurate¹⁰¹. La instalarea coloniștilor germani din ducatul Varșoviei au muncit și locuitorii altor ținuturi. În perioada 1815 – 7 octombrie 1816, locuitorii ținutului Greceni au pus la dispoziția coloniștilor germani 944 care trase de câte patru boi, pentru transportarea materialului de construcție a 59 de case¹⁰². Deși țărani erau compensați pentru transportarea materialului de construcție, aceste obligațiuni îi sustrăgeau de la ocupațiile lor zilnice legate de prelucrarea loturilor agricole, cauzându-le prejudicii. Aceasta o conștientizau și oficialitățile imperiale. La 16 iulie 1815 a urmat decizia Guvernului Regional al Basarabiei, conform căreia la insistența general-maiorului I.M. Hartingh, din materialul de construcție pentru cele 1.007 case destinate coloniștilor germani, țărani urmau să transporte, la început, doar materiale pentru construcția a 500 case, iar pentru celelalte 507 case – după terminarea lucrărilor agricole, în luna septembrie¹⁰³.

Greutatea cea mai mare a prestațiilor pentru transportarea lemnului pentru construcția caselor destinate coloniștilor germani a căzut pe umerii locuitorilor ținutului Orhei. Aceasta se explică prin faptul că ținutul Orhei era cel mai mare și cel mai populat, alcătuit preponderent din populație românească, unde erau suficiente brațe de muncă și forțe de tracțiune. Anume aici erau cele mai mari, mai bogate și mai variate rezerve de material de construcție care putea fi pus la dispoziția coloniștilor. Ținutul Orhei era și cel mai apropiat de locurile unde era planificată amplasarea coloniilor germane, spre deosebire de alte ținuturi unde exista material de construcție. Datele ce atestă prestațiile îndeplinite de locuitorii ținutului Orhei, legate de transportarea materialului de construcție, pentru instalarea coloniștilor germani, în anii 1814-1816, sunt sistematizate în tabelul 4.

¹⁰⁰ *Cetverti* – veche măsură de capacitate utilizată în Rusia, de regulă, pentru cereale, egală cu: *secara* – 8 puduri și 34 funți; *grâul de toamnă* – 9 puduri și 25 funți; *grâul de primăvară* – 9 puduri și 7 funți; *ovăzul* – 5 puduri și 25 funți; *meiul* – 7 puduri și 17 funți; *mazărea* – 10 puduri și *porumbul* – 5 puduri. 1 pud este egal cu 16,38 kilograme (*Энциклопедический словарь / Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон [Dicționar enciclopedic, editori F.A. Brokgauz, I.A. Efron], СПб., «Издательское дело», Брокгауз-Ефрон, 1903, Т. XXXVIII^{-a}, p. 736*). La începutul secolului al XIX-lea, în Moldova, un cetvert era egal cu 7,5 puduri pentru făină, crupe și orz și cu 8 puduri pentru ovăz (ANRM, fond 1, inventar 1, dosar nr. 8, f. 518 r.-v.).

¹⁰¹ ANRM, fond 4, inventar 1, dosar nr. 44, partea I, f. 119 v.

¹⁰² *Ibidem*, f. 288 v.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 61 r.-v.

Tabelul 4. Prestațiile îndeplinite de locuitorii ținutului Orhei, pentru transportarea materialului de construcție, destinat coloniștilor germani, în anii 1814-1816

Anii	Numărul carelor		Numărul de boi sau cai înhâmați la care		Numărul de căruțași
	Trase de boi	Trase de cai	Boi	Cai	
1814	2.094	2	6.894	4	3.235
1815	4.290	-	14.386	-	6.231
1816	2.684	-	9.286	-	2.910
În total	9.068	2	30.566	8	12.376

(ANRM, fond 4, inventar 1, dosar nr. 144, partea I, f. 161 v.)

Datele din tabelul 4 atestă că în anii 1814-1816 locuitorii ținutului Orhei au pus la dispoziția coloniștilor germani, la cererea administrației regionale, 5.068 care, trase de 30.566 boi și însoțite de 12.376 căruțași pentru transportarea materialului forestier, care urma să fie folosit la construcția caselor pentru coloniștii germani. Prin urmare, în procesul instalării în Basarabia a coloniștilor germani un loc aparte le-a revenit băștinașilor, care i-au încartiruit pe coloniști în casele lor și au transportat cantități suficiente de materiale pentru construcția locuințelor acestora.

Un alt val de coloniști germani sosiți în Basarabia, din aceleași ținuturi, a fost înregistrat după insurecția poloneză din 1830-1831. După coloniștii veniți din Polonia (fondatori ai primelor 12 colonii germane din Basarabia, începând cu Tarutino și Borodino în 1814), au urmat cei din diverse ținuturi germane, pe primul loc, ca număr, situându-se Württembergul (1.012 persoane), din peste 50 de localități. Localitățile Backnang, Barckenheim, Frendenstadt, Heilbronn, Leonberg, Ludwigsburg, Marbach, Nagold, Nurtlingen, Rentlingen, Schorndorf, Stuttgart, Sulz, Tubingen, Urach, Waiblingen au dat între 20 și 50 de coloniști¹⁰⁴.

Colonizarea germană în Basarabia a continuat până în anii '40 ai secolului al XIX-lea. În tot acest interval au fost fondate 24 de colonii, în care locuiau 25.646 de persoane¹⁰⁵.

Prezintă interes faptul că așa numiții „coloniști germani” erau destul de neomogeni din punct de vedere etnic. Potrivit datelor statistice din 1827, din cele 9.107 de persoane, germanii din Württemberg, Prusia, Saxonia, Bavaria, Mekklenburg și Austria constituiau 5.775 (63,4%) persoane, alte naționalități – 3.332 (36,6%) persoane, între care: polonezi – 3.272, francezi – 35, unguri – 14, cehi – 10 și un estonian¹⁰⁶. Pe parcursul anilor '20-'30 ai secolului al XIX-lea, numărul familiilor de coloniști germani rămâne aproape constant, observându-se

¹⁰⁴ Volk Auf Dem Weg, *Немцы в России и СНГ. 1763-1997* [Germanii în Rusia și CSI], Москва-Штутгарт, Издательство «Землячество немцев из России», 1998, p. 6.

¹⁰⁵ Я.С. Гросул, *Крестьяне Бессарабии (1812-1861 гг.)* [Ya.S. Grosul, Țăranii din Basarabia (anii 1812-1861)], Кишинев, Госиздат Молдавии, 1956, p. 57.

¹⁰⁶ ANRM, fond 305, inventar 1, dosar nr. 236, f. 36-37.

doar o mică tendință de creștere: în 1825 – 1.471 de familii, 1826 – 1.471, 1827 – 1.693, 1828 – 1.693, 1829 – 1.716, 1830 – 1.718, 1831 – 1.718, 1832 – 1.718, 1833 – 1.792, 1834 – 1.799, 1835 – 1.799¹⁰⁷.

Basarabia era un loc destul de atractiv pentru coloniștii germani, aceasta ocupând primul loc între guberniile ruse după numărul coloniilor și suprafața de pământ cu care au fost împroprietăriți. Potrivit datelor statistice din 1837, din cele 371 de colonii și 2.261.717 desetine de pământ cu care au fost împroprietăriți coloniștii germani din Rusia, 105 (28,3%) colonii și 718.749 (31,8%) desetine de pământ reveneau Basarabiei¹⁰⁸. Pe aceste pământuri, coloniștii germani au fondat mari gospodării capitaliste, orientate spre cultivarea cerealelor pentru piață. În *Descrierea militaro-statistică a Basarabiei*, din anul 1826, ofițerul Cartierului General, A. Rozeilon-Soșalski, scria că coloniștilor germani le sunt caracteristice aceleași trăsături ca și întregului popor german: vrednicie, caracter întreprinzător, perseverență și onestitate¹⁰⁹. Un alt contemporan, în *Schiță statistică succintă a Basarabiei de Sud*, nota că germanii „se deosebesc prin perseverență, onestitate, acuratețe și încăpățănare. Trăiesc în condiții bune și în belșug; preferă în alimentație produsele lactate”¹¹⁰. Despre rolul de „model” al germanilor pentru alți coloniști din Imperiul Rus au scris și unii cercetători care s-au ocupat de această problemă¹¹¹.

Același Regulament din 1818 determina statutul economic și juridic și al celorlalte categorii sociale – al *negustorilor, mic-burghezilor, breslașilor și al oamenilor de la curte*. În Regulament se prevedea că „negustorilor și micii burghezii li se acordă dreptul comerțului liber, reglementat de normele generale în vigoare în Imperiu”¹¹². Vom constata însă că negustorii și mica burghezie nu vor putea beneficia de aceste privilegii, din simplul considerent că în Basarabia nu era aplicată structura de ghildă în care erau împărțiți negustorii și mica burghezie din Rusia¹¹³. Ulterior, aceste prevederi legislative ale Regulamentului referitor la negustori și mica burghezie au fost doar confirmate¹¹⁴.

¹⁰⁷ ГАОО, fond 1, inventar 249, dosar nr. 201, b-37, f. 1-4; ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 780, f. 4 v.-5.

¹⁰⁸ *Статистические сведения об иностранных поселениях* [Date statistice referitoare la așezările populate de străini], în „Журнал Министерства внутренних дел”, СПб., №5-6, 1837, p. 12-13.

¹⁰⁹ РГВИА, fond АМŞ, dosar nr. 18569, partea I, f. 10.

¹¹⁰ Idem, fond 414, inventar 1, dosar nr. 297, f. 155.

¹¹¹ Willard Sunderland, *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe*, Ithaca, Cornell University Press, 2004; Mariana Hausleitner, *Deutsche und Juden in Bessarabien (1814-1941). Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens*, München, IKGS Verlag, 2005.

¹¹² *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, p. 19.

¹¹³ Mai amănunțit, a se vedea: Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*, Chișinău, Editura Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2002, p. 226-258.

¹¹⁴ În decizia Consiliului Regional al Basarabiei din 1836 se menționa că la cele prevăzute în Statutul din 1818 referitor la aceste două categorii sociale „nu se mai poate adăuga nimic” (ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 214, certificat 18, f. 157-181).

Dat fiind că în Basarabia negustorii nu erau stratificați în ghilde precum cei din guberniile interne ruse, „cei ce se ocupau cu comerțul plăteau în vistieria statului acel impozit, care era prevăzut pentru starea socială la care aparținea fiecare din ei [...], impozit care nu depășea însă 15 lei pe an”¹¹⁵. Prin această facilitate în Basarabia au fost atrași numeroși negustori străini, atât de peste hotare, cât și din guberniile rusești. Caracterizând orașul Akkerman, șeful vămilor de control L.S. Baikov¹¹⁶ scria în 1813: „mulți negustori greci, armeni și evrei s-au așezat aici cu traiul, fiind atrași de avantajele așezării geografice a provinciei și practică nu numai comerțul interior, dar și exportă [...] diferite produse pentru a le comercializa în Odesa și în gubernia Herson”¹¹⁷.

Documentele de arhivă conțin un bogat și variat material despre negustorii străini și cei din guberniile ucrainene și rusești stabiliți în Basarabia. În rândul acestora se deosebesc, în special, evreii, grecii și armenii¹¹⁸. Ei dețineau pozițiile-cheie în comerțul interior și exterior, îndeosebi în capitală, în centrele județene și în orașele-porturi Ismail, Chilia, Reni și Akkerman. Generalul rus Kozacikovski, în raportul *Descriere succintă a Basarabiei*, din 6 martie 1819, scria că „toate sferele comerțului au fost acaparate de greci și evrei, care i-au oprimat pe moldovenii molatici și ursuzi în speculații, devenind astfel unicii negustori”¹¹⁹.

Mica burghezie era formată în cea mai mare parte din mici producători și mici comercianți, cunoscuți sub denumirea generică de *meșciane* și care formau cea de-a treia grupare (după intelectualitate și negustori), în care era împărțită populația urbană din Rusia¹²⁰. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populației orășenești, supus impozitului pe cap de locuitor (capitației), prestațiilor și recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariați, să practice meșteșugurile și comerțul cu amănuntul.

Categoria denumită *meșciane* (*мещане*) – scrie istoricul Alexandru-Florin Platon – (așa-zisa starea a III-a, potrivit organizării din timpul Ecaterinei a II-a) ar putea fi, la limită, identificată cu „mica burghezie”, dacă ținem neapărat să găsim o analogie cu nomenclatorul „clasic” vest-european. Apropierea rămâne, însă, pur convențională și ea se cuvine făcută cu prudență, câtă vreme criteriile

¹¹⁵ РГИА, fond 560, inventar 4, dosar nr. 402, f. 22 r.-v.

¹¹⁶ În rusește: *начальник контрольных таможен, камер-юнкер 5-го класса* (Idem, fond 19, inventar nr. 3, dosar nr. 129, f. 4).

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 222.

¹¹⁸ Valentin Tomuleț, *Activitatea comercială a negustorilor armeni în Basarabia în prima treime a secolului XIX-lea*, în „Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei”, IV-V, 1997, p. 239-250; idem, *Burghezia evreiască din Basarabia sub raport îndeletnicitar (în baza datelor statistice inedite din 1858)*, în „Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova”, seria „Științe socioumane”, 1998, p. 73-80; idem, *Influența activității comerciale a negustorilor evrei asupra evoluției stărilor mijlocii din Basarabia (anii 1812-1868)*, în „Symposia Professorum”. Seria „Istorie”. *Materialele Sesiunii științifice din 4-5 mai 2001*, Chișinău, 2001, p. 47-53.

¹¹⁹ РГВИА, fond Armata Moldovenească (AM), inventar 182^a, certificat 7, f. 12.

¹²⁰ Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 178.

de diferențiere a grupului erau altele în Rusia decât pe continent. Dacă în restul Europei toți cei ce se reuneau sub emblema micii burghezii aveau un *status* identic sau asemănător și promovau, în general, aceleași ocupații, într-o cu totul altă lumină se înfățișau lucrurile în Imperiul țarist, unde această stare socială era extrem de eterogenă prin proveniență. Șerbi eliberați, mici negustori, țărani liberi, cler mărunț, militari reformați, evrei convertiți etc. – toți aceștia constituiau o componentă diversă și fluctuantă, niciodată unificată prin ocupații, statut și interese comune¹²¹.

După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, în categoria mic-burghezilor a fost inclusă toată populația orășenească înscrisă în registrele contribuabililor, din considerentul că populația nu era împărțită în „stări sociale” (*estates*), iar negustorii nu erau stratificați în ghilde (până la aplicarea la 26 septembrie 1830 a structurii de gildă) ca în Imperiul Rus¹²². Ca rezultat, în categoria negustorilor și micii burghezii erau incluși toți cei care aveau capitaluri bănești și se ocupau cu meșteșugul și comerțul. Izvoarele de arhivă din anul 1828 atestă că „în categoria micii burghezii sunt incluși, fără excepție, toți locuitorii orașelor înscrși în listele contribuabililor; deoarece în Basarabia locuitorii nu sunt împărțiți în stări sociale, iar negustorii nu sunt stratificați în ghilde, în cadrul acestei categorii sociale sunt incluși toți acei care au capitaluri bănești și erau înclinați de a se ocupa cu comerțul”¹²³. Ieșirea din categoria mic-burghezilor putea avea loc doar în cazul obținerii studiilor sau încadrării în serviciul de stat, fie transferării în categoria negustorilor de gildă.

Impunerea fiscală a acestei categorii sociale era prevăzută de Regulamentul gildelor din 14 noiembrie 1824 din Rusia și cel din 26 septembrie 1830 din Basarabia¹²⁴.

Conform Regulamentului gildelor din 26 septembrie 1830, starea comercială din Basarabia includea negustorii de trei ghilde, mica burghezie comercială, țărănimea comercială de patru categorii și vânzătorii de două clase. Activitatea lor comercială era reglementată de drepturile determinate de capitalul comercial declarat, care era destul de mare: pentru negustorii de gilda întâi – 50.000 de ruble, de gilda a doua – 20.000 de ruble și de gilda a treia – 8.000 de ruble¹²⁵.

O altă categorie din Basarabia era a *oamenilor de la curte* (*дворовые люди*), care au fost egalați în drepturi cu cei din guberniile interne ruse.

¹²¹ *Ibidem*, p. 183.

¹²² Despre aplicarea în Basarabia a structurii de gildă a se vedea: Valentin Tomuleț, *Aplicarea în Basarabia a structurii de gildă din 14 noiembrie 1824*, în Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenâi (coordonatori), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea – Chișinău, Editura Universității din Oradea, Editura Cartdidact, 2008, p. 238-256.

¹²³ ANRM, fond 2, inventar 1, dosar nr. 1199, f. 4 r.-v.

¹²⁴ Despre specificul impunerii fiscale a micii burghezii în Basarabia a se vedea: Valentin Tomuleț, *Schimbări în structura de gildă și impunerea fiscală a burgheziei comerciale din Basarabia în anii '30-'60 ai secolului al XIX-lea*, în „Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova”, Chișinău, VII-VIII/2004-2005, 2005, p. 84-93.

¹²⁵ ANRM, fond 6, inventar 2, dosar nr. 370, f. 93 v.-94.

O categorie aparte o constituiau **breslașii**. Aceștia erau scutiți de prestarea impozitelor în folosul statului; ei se specializau în îndeplinirea anumitor munci¹²⁶. Potrivit Regulamentului din 1818, în categoria *breslașilor* au fost incluși toți slujitorii sătești – morarii, grădinarii, livadarii, ciobanii, plugarii, pădurarii, prisăcarii, paznicii etc. Ei urmau să convină asupra condițiilor de muncă cu moșierii, mănăstirile și funcționarii. Potrivit datelor Comitetului Provizoriu, după 1812 în Basarabia erau 778 familii de breslași; în 1816 numărul lor a crescut până la 1.260 familii¹²⁷. Din acest număr, 1.154 familii de breslași erau înregistrate în ținutul Orhei¹²⁸.

Din categoriile neprivilegiate ale populației basarabene cea mai numeroasă era **țărănimea**. Regulamentul organizării administrative a Basarabiei din 1818 stipula că „țărani și coloniști își păstrează drepturile personale față de proprietarii de pământ în baza principiilor de altădată. Averea lor urmează a fi protejată de Guvernul Regional”. Toți țărani în general, „care se află atât pe pământurile proprii, cât și pe cele ale statului sau ale stăpânului, urmează să plătească în vistieria statului impozitul numit *bir* și sunt obligați să îndeplinească prestațiile locale care vor fi stabilite acestor categorii pe teritoriul Basarabiei: pentru întreținerea armatei, a cailor de poștă, a stațiunilor poștale și întreținerea drumurilor publice”¹²⁹. Pentru folosirea pământurilor statului țărani plăteau în vistieria statului o *dijmă bănească*, în baza unui contract, încheiat, pe fiecare articol în parte, în timpul unei licitații publice, potrivit obiceiurilor vechi moldovenești: a) de la fiecare familie câte un cervoneț¹³⁰, iar de la burlaci câte o

¹²⁶ П. Свиньин, *Описание Бессарабской области* [P. Svinin, Descrierea regiunii Basarabia], în „Записки Одесского общества истории и древностей” (300ИД), Одесса, том VI, 1867, p. 216.

¹²⁷ *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. (1812-1861 годы)*, Том III, p. 43.

¹²⁸ ANRM, fond 4, inventar 1, dosar nr. 44, partea I, f. 137 v.; *Instituțiile administrative locale în Basarabia (1812-1838). Documente și materiale*, Chișinău, Editura Pontos, 2011, p. 48.

¹²⁹ *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, p. 19.

¹³⁰ *Cervoneț* (de la polon. – *czzerwony* – *frumos, de aur*) – monedă de aur rusească, de o valoare de 3 ruble; similar ducatului sau țechinului italian. Denumirea cervonețului provine de la culoarea aurului de calitate înaltă. Primii cervoneți care corespundeau standardului – ducatului din aur (3,4 gr.) au început a fi bătuti în Rusia începând cu 1701 la dispoziția lui Petru cel Mare. Uneori erau bătuti cervoneți de valoare dublă (*двойной стоимости*), iar din 1755 și până la Primul Război Mondial – de regulă, în valoare de 5 și 10 rub. În secolul al XIX-lea, până în 1841, cervonețul era bătut în Sankt Petersburg și în Varșovia, din aur de o calitate înaltă (*Энциклопедический словарь / Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, ed. cit., Т. XXXVIII^{-a}*, p. 531; *Российский гуманитарный энциклопедический словарь* [Dicționar enciclopedic umanistic rusesc], Том III, 2002, p. 576).

Potrivit altor surse, monedele turcești care circulau în Basarabia se limitau în fond la „cervoneții turcești care se află în circulație în număr destul de mare în această provincie”. Prin dispoziția guvernatorului civil I.M. Hartingh, din 29 decembrie 1813, s-a interzis ca această monedă se fie primită în vistieria statului, sub pretextul cantității reduse și calității proaste a aurului și din cauza instabilității cursului, care putea cauza vistieriei mari prejudicii. *Cervoneți* erau și ducații olandezi, care circulau în Basarabia la cursul de 12 lei, și ducații austriece – la cursul la 11 lei și 30 parale (ANRM, fond 5, inventar 2, anul 1813, dosar nr. 51, f. 9 r.-v., 17 r.-v.).

jumătate de cervoneț; b) plata *dijmei* sau a zecea parte din cereale și fân pe care ei le recoltau; c) prestarea *dijmei*, pentru întreținerea albinelor și porcinelor; d) *vădrăritul*, luat de la fiecare vadră de vin, ce constituia a zecea parte din vinul obținut din struguri sau din fructe; e) *pogonăritul*, pentru cultivarea tutunului¹³¹.

Țăranii care trăiau pe pământuri moșierești erau și ei obligați să plătească în vistieria statului: *goștina* – impozit asupra oilor și caprelor, *desetina* – impozit pentru întreținerea albinelor și porcinelor, *vădrăritul* și *pogonăritul*. Pentru pământul pe care îl aveau în folosire, țăranii erau nevoiți să muncească și să îndeplinească diferite prestații în folosul proprietarului¹³².

O pondere importantă sub aspect numeric în mediul rural o dețineau *răzeșii*. Pe teritoriul Basarabiei, în special în regiunea de centru, existau multe sate răzeșești. Administrația rusă nu i-a evidențiat însă într-o stare socială aparte, considerându-i drept țărani.

Izvoarele ruse îi considerau pe răzeși țărani care aveau în proprietate loturi mici de pământ, similar *odnodvorților* din Rusia. Ei plăteau în favoarea vistieriei impozit, potrivit stării sociale la care aparțineau¹³³. În decizia Consiliului Suprem al Basarabiei din 29 aprilie 1819, cu privire la modalitatea de stabilire a hotarelor pământurilor răzeșești din Basarabia, se menționa că răzeșii sunt „acei care împreună dețin de-a valma loturi mici în limitele unei ocini”¹³⁴.

Într-un document cu referire la instituirea unei Comisii Speciale pentru alcătuirea principiilor generale de delimitare a pământurilor din Basarabia, din 7 octombrie 1849, se menționa că în categoria răzeșilor sunt incluse persoane din diferite categorii sociale, care posedă în comun proprietăți funciare. Răzeșii au apărut în urma trecerii moșiei de la un proprietar la mai mulți moștenitori, iar odată cu mărirea numărului moștenitorilor s-a micșorat și partea de pământ, astfel încât, potrivit unor acte de proprietate, unora dintre moștenitori le-au revenit loturi în mărime de până la 1 *parmak* (mai puțin de 1 *verșok*)¹³⁵.

Din documentele puse la dispoziție instituțiilor imperiale de administrația locală din Basarabia se poate constata că „drepturile răzeșilor asupra pământului se bazează pe actele de proprietate ale spiței neamului”¹³⁶.

Alte izvoare date cu anul 1874 confirmă că răzeșii sunt urmașii foștilor mari proprietari de pământ. Cu toate că, în unele cazuri (spre exemplu, în cazul achitării impozitului pentru pământ și altor taxe, pentru posedarea curții și pentru venitul de pe seama arendeii etc.), dispunând de moșie în baza dreptului obștesc, fiecare răzeș avea totuși dreptul de a poseda în proprietate privată un

¹³¹ Устав образования Бессарабской области 1818 г., p. 19 r.-v.

¹³² *Ibidem*, p. 20.

¹³³ РГИА, фонд 560, inventar 6, dosar nr. 575, f. 7.

¹³⁴ ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 47, partea I, f. 183.

¹³⁵ ПСЗРИ, Собр. II, т. XXIV, отд. второе, 1849, №23578, СПб., 1850, p. 97. *Parmak* – răzeși, proprietari de pământ în Principatul Moldovei și în Basarabia. *Verșok* – unitate veche de măsură rusească egală cu 1/48 stânjeni sau 1/16 arșine.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 98.

anumit lot (anumite desetine, stânjeni și chiar verșok). Din aceste considerente, în acele comunități răzeșești care au cumpărat pământ cu mulți ani în urmă, fiecare cumpărător deținea în proprietate deplină acea parte din pământ a cărei valoare echivalează cu suma achitată¹³⁷. Prin urmare, denumirea de „răzeșie” nu semnifică o castă aparte, deoarece aceasta era compusă din țărani, nobili, preoți. Răzeșia este o formă veche de posedare a pământului, care presupunea că fiecare răzeș era proprietar ereditar al lotului său de pământ, iar fiecare proprietate (ocină) răzeșească se află în proprietatea comună a neamurilor care locuiau pe aceasta¹³⁸. În caz de vindere a lotului răzeșesc, dreptul de preemțiune asupra lotului îl aveau membrii obștii¹³⁹. Din acest considerent, potrivit unor autori, răzeșii, ca și mazilii, au păstrat viu sentimentul demnității umane și naționale¹⁴⁰.

Încă în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812, ca urmare a declarării Basarabiei (cu sens de Bugeac) și a fostelor raiale turcești drept pradă de război și acordării acestui spațiu uzurpat a statutului de proprietate a statului rus, instituțiile imperiale au instituit în aceste teritorii o stare socială caracteristică Imperiului Rus – **țărani de stat**. Ca rezultat, în proprietatea vistieriei imperiale au trecut nu doar teritoriul inclus în fondul statului, dar și populația din aceste teritorii. Potrivit datelor depistate de cercetătorul I.A. Anțupov, în aprilie 1812, în Basarabia (Bugeac) erau înregistrate 2.392 de familii de țărani, care plăteau dări și executau munci în folosul statului¹⁴¹. Din punctul de vedere al compoziției sociale, țărani de stat formau o categorie eterogenă, care includea țărani ce locuiau în Basarabia propriu-zisă și până la declararea acestui teritoriu domeniu de stat al Rusiei, mazili, ruțași, coloniști militari, țărani veniți din alte zone ale Moldovei, țărani fugiți din guberniile rusești etc.

O altă categorie de țărani o reprezentau **scutelnicii**, care erau eliberați de prestațiile față de stat; în schimb, ei erau obligați să încheie cu boierii, mănăstirile și funcționarii, pentru o anumită perioadă de timp, contracte privind îndeplinirea în folosul acestora a anumitor lucrări sau achitarea anumitor sume de bani. Această categorie de agricultori era folosită de către moșieri doar la muncile casnice sau la alte munci sătești. Pentru îndeplinirea acestor munci ei erau răsplătiți cu prisosință, prin faptul că nu îndeplineau nici un fel de prestații, a căror povară cădea pe restul populației¹⁴².

¹³⁷ РГИА, фонд 1284, inventar 92, anul 1874, dosar nr. 11, f. 23 v.-24.

¹³⁸ М.Савенко, *Практика Правительствующего Сената по бессарабскому вопросу* [M. Savenko, *Practica Senatului Guvernant pe problema basarabeană*], Кишинев, 1914, p. 94.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 98.

¹⁴⁰ Ion G. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, Paris, Imprimerie Générale Lahure, 1919, p. 98. După aplicarea în Basarabia a reformei agrare din anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea, răzeșii apar în izvoarele de epocă atât sub termenul de *răzeș*, cât și sub cel de *țaran*.

¹⁴¹ И.А. Анцупов, *Государственная деревня Бессарабии в XIX веке (1812-1870 гг.)* [I.A. Anțupov, *Satele care aparțineau statului din Basarabia în secolul al XIX-lea*], Кишинев, Издательство «Картеа Молдовеняскэ», 1966, p. 25.

¹⁴² РГИА, фонд 1308, inventar 1, dosar nr. 8, f. 101.

În Basarabia, numărul scutelnicilor era stabilit de Administrația regională în conformitate cu legislația domnilor moldoveni¹⁴³. Într-un raport din 26 iulie 1816 adresat de serdăria Orhei președintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, guvernatorului de Ekaterinoslav, I.H. Kalagheorghe, se menționa că scutelnicii „împlinescu slujbili cătră stăpânii lor boeri pentru scuteala di havaleli¹⁴⁴ după tocmealali lor di bună voi”¹⁴⁵. În 1816, în ținutul Orhei erau 1.699 familii de scutelnici¹⁴⁶.

Instituția scutelniceii a ființat în Basarabia până la 1 mai 1818, când, prin rescriptul imperial din 29 aprilie 1818, emis pe numele lui A.N. Bahmetev, a fost suprimată¹⁴⁷. În pofida acestui fapt, mulți moșieri continuau să-i folosească pe țărani în calitate de scutelnici.

O altă categorie socială era reprezentată de **țigani**. Ei erau împărțiți în țișanii statului, aceștia fiind supravegheați nemijlocit de către Guvernul Regional, și țișanii robi, care aparțineau clerului, nobililor, boiernașilor, mazililor și negustorilor, depinzând direct de aceștia. Țigani de stat plăteau în vistieria statului impozitul denumit *dajdia*, în baza hrisoavelor pe care le dețineau. Țigani care aparțineau persoanelor particulare erau scutiți de toate impozitele, prestațiile și dările – atât de cele de stat, cât și de cele obștești¹⁴⁸.

Caracterizând țișanii robi, care aparțineau boierilor și mazililor, A. Rozeilon-Soșalski scria că aceștia nu erau impuși de către stat la plata impozitului și dat fiind că nu se puteau adapta la modul de viață sedentar și nici să se îndeletnicească cu agricultura, aduceau puține foloase stăpânilor lor. Aceștia le permiteau să hoinărească dintr-un loc în altul, lăsându-i fără asistență, care le-ar fi permis să-și îmbunătățească starea morală și materială. Autorul constata că din ei ar fi putut ieși buni meșteri, artiști etc., deoarece, prin natura lor, erau mai mult predispuși pentru diferite îndeletniciri: mulți din ei erau meșteri argintari, buni specialiști în confecționarea caretelor, lăcătuși, muzicanți etc.¹⁴⁹.

Categoria de bază a țișanilor era cea a țișanilor ce aparțineau Coroanei (*коронные цыгане*), foști țișani domnești, considerată etnie aservită, răspândită în întreg spațiul românesc, numiți în actele oficiale rusești *țigani ai Coroanei*. După anexarea Basarabiei la Rusia, această categorie socială a

¹⁴³ ANRM, fond 205, inventar 1, dosar nr. 574, f. 14-17.

¹⁴⁴ *Havalea* – orice contribuție în numerar sau în produse, impusă Țărilor Române de către demnitarul otomani (zaherea, chereștea, salahor etc.); nu se putea solicita sau percepe, principial, decât în virtutea unei porunci venind direct de la Poartă, în baza rapoartelor de necesitate înaintate acolo de către demnitarul otomani locali (*Instituții feudale din Țările Române*, p. 219). În Basarabia, *havalea* constituia o prestație de stat – cărăușia, încartiruirea, prestația pentru asigurarea calității drumurilor etc. (ANRM, fond 5, inventar 2, dosar 28, f. 301).

¹⁴⁵ ANRM, fond 4, inventar 1, dosar nr. 44, partea I, f. 137 v.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ Idem, fond 2, inventar 1, dosar nr. 596, f. 768; fond 3, inventar 1, dosar nr. 8, f. 2.

¹⁴⁸ *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, p. 20-21.

¹⁴⁹ А. Розейлон-Сошальский, *Военно-статистическое описание Бессарабской области 1821-1826 гг.* [A. Rozeilon-Soșalski, Descrierea militaro-statistică a regiunii Basarabia între anii 1821-1826] (РГВИА, fond АМŞ, dosar nr. 18589, partea I, f. 12).

fost înscrisă în categoria țăranilor de stat. În 1812 țișanii Coroanei reuneau 340 familii¹⁵⁰.

Conform unor date oficiale prezentate, la 23 noiembrie 1827, Consiliului Suprem al Basarabiei de guvernatorul general al Novorosiei și rezidentul plenipotențiar al Basarabiei, M.S. Voronțov, țișanii Coroanei se împărțeau în trei categorii distincte:

1. **Țigani ursari** – duceau un mod de viață nomad și practicau, în fond, meseria de fierar. În special, în această categorie intrau fierarii (potcovarii) și muzicanții ambulanti care evoluau însoțiți de urși domesticiți¹⁵¹. Potrivit recensământului fiscal din 1824, în Basarabia erau 177 familii de țișani ursari¹⁵², inclusiv 44 familii în ținutul Orhei¹⁵³. Către începutul secolului al XIX-lea majoritatea țișanilor ursari au încetat de a mai evolua însoțiți de urși dresați, au trecut la modul sedentar de viață, ocupându-se cu fierăritul.

2. **Țigani lingurari** (528 familii, conform datelor din 1827) – trăiau pe pământurile moșierești, în baza unor înțelegeri cu moșierii. Unii din ei se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor, îmbinând și meseria de fierar¹⁵⁴. Potrivit recensământului fiscal din 1824, în Basarabia erau 594 familii de țișani lingurari¹⁵⁵, inclusiv 547 familii în ținutul Orhei¹⁵⁶.

Din cererea depusă la 26 septembrie 1826 de bulibașii Tanas Tricolici și Gheorghe Russu, în numele celor 600 familii de țișani lingurari, pe numele guvernatorului general al Novorosiei și rezidentului plenipotențiar al Basarabiei, M.S. Voronțov, prezentată spre examinare Consiliului Suprem al Basarabiei la 28 septembrie, constatăm că „ei, împreună cu comunitatea lor, locuiesc din timpuri mai vechi, în unul și același loc, nu separat, similar țișanilor lăieși sătrari, dar permanent în păduri, pe pământuri mănăstirești și moșierești, din ținutul Orhei. De zece și mai mulți ani se ocupă cu confecționarea veselei din lemn, sub conducerea unui șef special, iar acest meșteșug constituie unicul lor mijloc de existență. Cu agricultura ei se ocupă destul de puțin, încât ceea ce obțin nici pe departe nu este suficient pentru hrana zilnică. Alte ocupații ei nu cunosc, dar nici nu au predilecții față de ele”¹⁵⁷. În activitatea lor ei se conduceau după legile aprobate de către domnii Moldovei, Mihai Suțu la 25 martie 1793, la 1 martie 1802 de Alexandru Nicolae Suțu, instrucțiunile lui Alexandru Constantin Moruzi din 1 ianuarie 1806, precum și conform dispoziției fostului viceguvernator Krupenski, din 12 noiembrie 1813, ce le acordau dreptul de a

¹⁵⁰ În raportul din 19 mai 1813 adresat împăratului, Scarlat Sturdza scria că printre ceilalți locuitori ai regiunii Basarabia erau și 221 familii de țișani care aparțineau Coroanei (ANRM, fond 2, inventar 1, dosar nr. 65, f. 56).

¹⁵¹ ANRM, fond 3, inventar 1, dosar nr. 931, partea a III-a, f. 421, 428.

¹⁵² Idem, fond 123, inventar 1, dosar nr. 25, f. 44.

¹⁵³ *Ibidem*, f. 75-79 v.

¹⁵⁴ Idem, fond 3, inventar 1, dosar nr. 931, partea a III-a, f. 421, 428.

¹⁵⁵ Idem, fond 123, inventar 1, dosar nr. 25, f. 44.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 75-79 v.

¹⁵⁷ Idem, fond 3, inventar 1, dosar nr. 761, partea a III-a, f. 645, 656 r.-v.

trăi liber în locurile unde ei puteau să se ocupe cu artizanatul¹⁵⁸. Țiganii lingurari nu voiau să se conformeze deciziei imperiale de a se stabili în orașe sau sate, pe pământurile statului, aducând diverse argumente. La 28 septembrie 1826, Consiliul Suprem al Basarabiei respingea cererea Țiganilor lingurari de a-i lăsa să trăiască dispersați în locurile lor de altădată și i-a obligat să se mute în Chișinău sau în sate, pe pământurile statului, argumentând că ei pot în orice moment să se deplaseze în codrii Orheiului și să-și continue meșteșugul fără mari pierderi¹⁵⁹.

3. **Țigani lăieși** (189 familii, conform datelor din 1827) – trăiau în diferite regiuni ale Basarabiei, vara în șatre, iar iarna în bordeie. De la începutul primăverii și până toamna târziu, Țiganii lăieși umblau prin sate și se ocupau cu meșteșugăritul, inclusiv cu ghicitul, muzica și comercializarea cailor. Ei se împărțeau în cete. Fiecare cetă număra câte 100 de șatre¹⁶⁰ în frunte cu un staroste, numit *judia*¹⁶¹. Din considerentul că trăiau în șatre, ei mai erau numiți și *țigani șătrari*¹⁶². Potrivit recensământului fiscal din 1824, în Basarabia erau 215 familii de țigani lăieși¹⁶³, inclusiv 17 familii în ținutul Orhei¹⁶⁴. Unii dintre ei aveau case proprii, practicau meseria de fierar și cizmăria¹⁶⁵.

Din categoria Țiganilor lăieși făceau parte și *țiganii netoți*, care era considerată cea mai învâpăiată categorie a Țiganilor lăieși, care nu aveau o specializare gospodărească concretă, dar se ocupau cu ghicitul și cerșitul¹⁶⁶.

Țiganii Coroanei plăteau în vistieria statului câte 10 ruble asiguate de familie, în afară de 38 de familii, al căror statut încă nu era determinat. Țiganii se aflau sub administrarea unui Oficiu special pentru Țiganii domnești, subordonat Guvernului Regional al Basarabiei, alcătuit dintr-un administrator, doi supraveghetori și un conțopist¹⁶⁷.

Statistica cu referire la Țiganii care aparțineau Coroanei atestă că ei nu constituiau o categorie socială numeroasă: în 1823 – 614 de familii, în 1824 – 710, în 1825 – 701, în 1826 – 707, în 1827 – 740, în 1828 – 745, în 1829 – 758, în 1830 – 758, în 1831 – 765, în 1832 – 783, în 1833 – 795, în 1834 – 837 și în 1835 – 837¹⁶⁸.

O altă categorie de țigani erau *țiganii vatrari*. Aceștia și-au căpătat numele de la cuvântul românesc *vatra focului* (*vatros*), adică – cuptor (sobă). Țiganii

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 657.

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 658 v.

¹⁶⁰ *Șatră* – cort în care se adăpostesc Țiganii nomazi (Vasile Breban, *Dicționar general al limbii române*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1992, p. 1017).

¹⁶¹ ANRM, fond 88, inventar 1, anul 1836, dosar nr. 539, f. 8 v.

¹⁶² В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в.* [V.S. Zelenciuc, *Populația Basarabiei și Transnistriei în secolul al XIX-lea*], Кишинев, Издательство «Наука», 1979, p. 59.

¹⁶³ ANRM, fond 123, inventar 1, dosar nr. 25, f. 44.

¹⁶⁴ *Ibidem*, f. 75-79 v.

¹⁶⁵ *Idem*, fond 3, inventar 1, dosar 931, partea a III-a, f. 421, 428.

¹⁶⁶ В.С. Зеленчук, *op. cit.*, p. 59.

¹⁶⁷ ANRM, fond 3, inventar 1, dosar 931, partea a III-a, f. 428 v.

¹⁶⁸ ГАОО, fond 1, inventar 249, dosar nr. 201, b-37, f. 1-4.

vatrari locuiau în orașe, târguri și în sate, dar cei mai mulți pe lângă curțile moșieresti în calitate de slugi. Se ocupau în fond cu agricultura și meșteșugăritul¹⁶⁹. Din rândurile lor se evidențiază categoria țiganilor-muzicanți – *lăutarilor*¹⁷⁰.

Pe treapta cea mai de jos se aflau *țiganii robi* – țiganii care aparțineau moșierilor, mănăstirilor, boiernașilor și mazililor. Potrivit Regulamentului din 1818, țiganii robi erau scutiți de prestațiile de stat și obștești și îndeplineau doar prestațiile în folosul proprietarilor. Ei erau folosiți în calitate de slugi și meșteșugari. Administrația imperială rusă a încercat pe parcursul anilor '30-'40 ai secolului al XIX-lea să micșoreze numărul țiganilor robi, adoptând un șir de măsuri de compromis. Anumite măsuri a întreprins și Administrația regională: se prevedea că țiganii robi, al căror drept de proprietate nu va fi demonstrat, vor fi transferați Departamentului de Stat, urmând să treacă cu traiul pe pământurile statului. Se propunea ca țiganii robi să fie impuși aceluiași prestații ca și țăranii ruși de la curte, care urmau să fie plătite de proprietari, obligându-i prin aceasta pe țigani să ducă un mod de viață sedentar. Ca rezultat, numărul lor s-a micșorat, numărând în 1837 doar 9.103 persoane¹⁷¹.

O categorie aparte în Basarabia o constituiau *evreii*. Din Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 constatăm că țarismul, în definirea acestui grup, folosea categorizarea religioasă, care nu corespundea în mod necesar categoriilor sociale folosite în Imperiul Rus¹⁷². Astfel, în cazul evreilor avem un tablou destul de divers și complicat.

Conform Regulamentului, evreii urmau să plătească toate impozitele de stat și să îndeplinească prestațiile locale la fel ca și ceilalți negustori, mic-burghezi și agricultori. Lor însă li se păstrau, în egală măsură, acele privilegii pe care le primiseră de la domnia Moldovei¹⁷³.

Evreii erau cunoscuți pe teritoriul Moldovei încă din secolele precedente. Dacă, începând cu anul 1579, evreii beneficiau din partea domnilor de anumite privilegii, apoi pe parcursul secolelor XVII-XVIII ei au fost deseori persecutați și limitați în drepturi din cauza concurenței pe care o făceau negustorilor moldoveni¹⁷⁴.

După anexarea Basarabiei la Rusia, numărul evreilor a crescut considerabil pe seama imigrării lor din guberniile rusești, din Polonia, Galiția Austriacă, Țările Române etc. Conform decretului din 1804, evreii au primit dreptul de a locui în guberniile lituaniene, bielorusă (Vitebsk și Moghilev), Kiev, Minsk, Volânia, Podolia, Astrahan, Caucaz, Ekaterinoslav, Herson și Taurida. După

¹⁶⁹ ANRM, fond 88, inventar 1, anul 1836, dosar nr. 539, f. 8 r.-v.

¹⁷⁰ В.С. Зеленчук, *op. cit.*, p. 60.

¹⁷¹ Я.С. Гросул, И.Г. Будаков, *op. cit.*, p. 129-131.

¹⁷² *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, p. 16.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 21.

¹⁷⁴ Л.С. Берг, *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство* [L.S. Berg, Basarabia. Țara – Oamenii – Economia], Кишинев, Издательство Университас, 1993, p. 119.

1812 Basarabia a fost inclusă în această zonă specială¹⁷⁵, de care s-au folosit imediat evreii. A. Zașciuk menționează că în 1816 în Basarabia erau circa 5.000 de familii de evrei¹⁷⁶. Izvoarele de arhivă îi atestă pe evrei în multe așezări din Basarabia. În prezentarea localităților Orhei, Telenești, Criuleni, Călărași și Hâncești, din 15 mai 1818, evreii sunt atestați alături de creștini, greci și armeni¹⁷⁷. Autoritățile regionale scriau că locuitorii orașului Orhei sunt „creștini, armeni și evrei care dispun de 300 de locuințe, că în timpul verii numărul lor ajunge până la 600 de persoane, iar în timpul iernii [...] până la 1.500”¹⁷⁸. Tot în acel an, în Chișinău erau înregistrate 696 familii de evrei¹⁷⁹.

Evreii din Basarabia, ca și cei din Rusia, erau împărțiți, conform Statutului din 1804, în patru categorii sociale: negustori, meșteșugari, agricultori și mic-burghezi (мещане), stratificare ce s-a păstrat pe întreg parcursul secolului XIX. Din aceste patru categorii sociale un loc aparte le revenea negustorilor care dețineau un rol important în comerțul Basarabiei. Locul deosebit pe care l-au ocupat negustorii evrei în comerțul interior este reflectat atât în izvoarele de arhivă, cât și în numeroase relatări ale contemporanilor. A. Rozeilon-Soșalski, descriind localitatea Căușeni în anii 1821-1826, scria că comerțul de aici este efectuat, de regulă, de evrei, care cumpără din localitățile bogate ale plasei Căușeni grâu și porumb și îl transportă în cantități mari pentru a-l vinde în porturile Ismail și Reni¹⁸⁰.

Stratificarea socială a evreilor a fost confirmată și de Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818. Regulamentul acorda evreilor dreptul de a se ocupa cu comerțul în baza cărților domnești și a diferitelor dispoziții adoptate de administrația imperială ce reglementau comerțul în Basarabia, cu condiția achitării impozitelor de stat și a prestațiilor locale¹⁸¹.

¹⁷⁵ *Zona evreiască (еврейская зона / черта еврейской оседлости)* – teritoriu stabilit pentru limitarea accesului populației evreiești în Rusia Centrală, preponderent din cauza concurenței pe care comercianții evrei o făceau celor ruși. A fost instituită pentru prima oară prin dispoziția Ecaterinei a II-a din 23 decembrie 1791 și acorda drepturi cetățenești evreilor doar în guberniile Ekaterinoslv și Taurida. Ulterior, în această zonă a intrat și Bielorusia. În timpul domniei împăratului Pavel I, în baza legii din 23 iunie 1797, evreilor li s-a permis să se ocupe cu comerțul și meșteșugăritul în guberniile Minsk, Iziaslav, Brațlav, Poloțk, Moghilev, Kiev (în afară de orașul Kiev), Cernigov, Novgorod-Sverski, Ekaterinoslav și în regiunile Taurida și Kurlanda. La sfârșitul domniei împăratului Alexandru I și în timpul domniei împăratului Nicolae I această zonă s-a îngustat. Conform regulamentului despre evrei din 1835, din această zonă au fost excluse guberniile Astrahan și Caucaz, în unele gubernii – excluse orașele Kiev, Nikolaev și Sevastopol; în guberniile Moghilev și Vitebsk – excluse așezările rurale, Cernigov și Poltava – satele ce aparțineau statului și cazacilor (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (instituții, regulamente, termeni)*, Chișinău, 2012, vol. III, p. 278-279).

¹⁷⁶ А.И. Защук, *Этнография Бессарабской области* [A.I. Zașciuk, *Etnografia regiunii Basarabia*], în *ЗООИД*, 1863, т. V, p. 325.

¹⁷⁷ ANRM, fond 5, inventar 2, dosar nr. 743, f. 35-36 v.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 35.

¹⁷⁹ *Idem*, fond 75, inventar 1, dosar nr. 57, f. 82.

¹⁸⁰ РГВИА, fond АМŞ, dosar nr. 18589, partea I, f. 245.

¹⁸¹ *ПСЗРИ*, Собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357, СПб., 1830, p. 231.

Cercetătorul V.S. Zelenciuk, care s-a ocupat de studierea populației Basarabiei în secolul al XIX-lea, constată că evreii obțineau periodic unele drepturi, dar ulterior, sub presiunea burgheziei comercial-industriale ruse, erau adoptate legi ce limitau activitatea lor intensă comercială¹⁸². De aceea, legislația referitoare la evrei avea un caracter contradictoriu. Ca urmare, dacă la începutul secolului al XIX-lea evreii aveau dreptul de a se ocupa cu vinificația și de a concesiona cârciumi, în raza locului de trai, la mijlocul secolului al XIX-lea ei au fost lipsiți de acest drept¹⁸³.

Negustorii evrei dețineau monopolul celor mai importante ramuri comerciale: comerțul cu cereale, băuturi alcoolice, sare etc. Yu. Ianson, care a studiat comerțul cu cereale în regiunea Odesa în anii '60 ai secolului al XIX-lea, scria că „toți negustorii de cereale din Basarabia sunt evrei și aceasta nu se manifestă nicăieri atât de vădit ca în Basarabia”¹⁸⁴. Același autor menționa că atitudinea de dispreț a moldovenilor față de evrei nu-i împiedica pe ultimii „să-i țină strâns în mâinile lor și să-i exploateze pe locuitorii moldoveni, nepăsători și molatici, chiar și pe moșierii-boieri și arendași”¹⁸⁵.

În Basarabia, activitatea comercială a negustorilor evrei nu s-a repercutat întotdeauna favorabil asupra diferitelor ramuri economice, așa cum s-ar fi așteptat. Dăm doar un singur exemplu. Considerată colonie, bază pentru obținerea materiei prime ieftine cu care erau asigurate guberniile limitrofe, Basarabia a pierdut în decursul anilor '20-'30 ai secolului al XIX-lea, în urma activității comerciale a negustorilor evrei, mai mult de jumătate din păduri, care cândva acopereau teritoriul din cursul superior al Nistrului și până la hotarul județului Bender. Guvernatorul Novorosiei și Basarabiei scria la 24 august 1860 ministrului de Interne, conțelui A.G. Stroganov, că „tăierea intensă a pădurilor are loc din cauza sporirii anuale a necesităților în ceea ce privește asigurarea cu lemn de construcție și, în special, cu lemn de foc a localităților de stepă din gubernia Herson și, în special, a orașului Odesa”¹⁸⁶.

Țarismul căuta să țină sub control activitatea comercială a negustorilor evrei în guberniile ruse, iar în alte cazuri să-i înlăture de acolo, pentru a preîntâmpina și a stopa concurența din partea lor, transferându-i la periferiile naționale ale Imperiului. Conform deciziei guvernului din 20 noiembrie 1829, evreii expulzați din orașele Sevastopol și Nikolaev, pentru comerțul de contrabandă, au primit dreptul de a staționa în Basarabia și a beneficia, conform decretului Senatului Guvernament din 15 ianuarie 1831, de privilegiile acordate de Regulamentul gildelor¹⁸⁷. Conform datelor de arhivă, numai în decursul anilor

¹⁸² В.С. Зеленчук, *op. cit.*, p. 203.

¹⁸³ С.Д. Урусов, *Записки губернатора* [S.D. Urusov, Memoriile guvernatorului], Кишинев, 1903-1904, Москва, Издательство В.М. Саблина, 1907, p. 296.

¹⁸⁴ Ю. Янсон, *Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе* [Yu. Ianson, Cercetare statistică despre comerțul cu cereale în zona Odesei], СПб., 1870, p. 137.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ РГИА, фонд 19, inventar 3, dosar nr. 459, f. 10 v.

¹⁸⁷ ANRM, фонд 6, inventar 2, dosar nr. 370, f. 4-8.

1831-1835 din aceste orașe s-au stabilit în Chișinău 42 de familii (216 persoane) de evrei, dar dacă vom ține cont și de celelalte orașe ale guberniilor Herson, Podolia, Ekaterinoslav, Kiev etc. – 252 familii (961 persoane), înscriindu-se în rândurile micii burghezii basarabene, din care puteau trece ușor în rândurile burgeziei comerciale de ghilda a treia¹⁸⁸.

În pofida acestui fapt, prin activitatea diversă comercială a negustorilor evrei, dar și a negustorilor armeni, greci etc., Basarabia a fost atrasă într-un proces rapid de modernizare capitalistă, de integrare în lumea modernă occidentală, întrucât capitalul comercial din marele centre economice europene era în posesia sau cel puțin sub influența evreilor, iar legăturile comerciale dintre Basarabia și statele europene și guberniile ruse se stabileau prin intermediul lor.

*

* *

Analiza izvoarelor de arhivă și a celor publicate ne permit să conchidem că situația periferică a Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus a determinat în mare parte specificul politicii social-fiscale promovate de instituțiile imperiale față de această regiune. Chiar de la început, țarismul a promovat în regiune o politică socială și fiscală diversă față de diferitele categorii sociale ale populației, în special prin susținerea proprietarilor laici și ecleziastici, acordarea de proprietăți funciare nobilimii ruse, colonizarea intensă a teritoriului cu neamuri străine, instituirea unui nou sistem de impozitare etc., care, la rândul său, a generat un șir de proteste și revendicări ale țăranilor și orașenilor față de acest regim¹⁸⁹.

Un loc aparte în politica socială a țarismului îl ocupau mazilii și ruptașii. Deși beneficiau de anumite privilegii administrația imperială nu-i agrea, în special pe mazili, și a făcut tot posibilul pentru a-i suprima. Această măsură a coincis și cu politica imperială rusă de unificare a instituțiilor administrative și sociale în provincia nou-anexată. Procesul s-a produs pe seama înlăturării lor treptate, în special a mazililor, din diferite funcții administrative și gospodărești și subminarea prestigiului lor social. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate, fiind impuși la prestații locale și la achitarea a diferite taxe ca și birnicii. Drept urmare, unii dintre ei, pentru diferite încălcări, au fost transferați în categoria țăranilor, alții ruinându-se s-au dizolvat în categoriile sociale înrudite ale țăranimii.

Politica social-fiscală promovată de administrația imperială în Basarabia în primele decenii după anexare și-a găsit reflectare în perfectarea mai multor proiecte legi: Regulamentul din 1819, pregătit de o comisie special creată, în frunte cu rezidentul plenipotențiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev; Proiectul Regulamentului din 1823 pregătit de către guvernatorul I.N. Inzov, un proiect

¹⁸⁸ Idem, fond 75, inventar 1, dosar nr. 1485, f. 5 r.-v.

¹⁸⁹ A se consulta în acest sens: Valentin Tomuleț, *Cronica protestelor și revendicărilor populației din Basarabia...*, vol. I-II, *passim*.

mai moderat referitor la țărani basarabeni; și, în cele din urmă, Proiectul Regulamentului guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, M.S. Voronțov, din 1825, care prin esența sa era mult mai conservativ, urmărind încercarea rezolvării problemei țărănești. În opinia noastră, soluționarea acestei probleme a depins de multipli factori de ordin intern și extern, inclusiv de modul în care problema în cauză era rezolvată în guberniile ruse. În consecință, experiența acumulată de țarism în politica social-fiscală în primele decenii de după anexare a pregătit terenul pentru adoptarea „Regulamentului despre țărani din 1834”, dar și a altor regulamente și decizii referitoare la alte categorii sociale.

**Social and Fiscal Policy Promoted by Russian Imperial Administration
in Bessarabia in the first decades after its Annexation to Russia**
(Abstract)

Keywords: social status, taxation, country lord, mazil, ruptash, odnodvoret, Transdanubian settler, German settlers, merchants, small-bourgeois, journeyman, Gypsy, Bessarabia, Russian Empire.

In this paper, based on archival and published sources, changes that have occurred in the social structure and tax submission of population from Bessarabia in the first years after its annexation to the Russian Empire are analyzed.

The author finds that tsarism, in order to be able to keep possession of the newly annexed territory, used already known means of displacing of titular nation, widely used in national peripheries of the Russian Empire – changing demographic structure by colonizing land with foreign nations – Russians, Ukrainians, Bulgarians, Gagauzians, Germans, Greeks, Armenians, Jews etc.; denationalization of Bessarabian Romanians – Russification through education, state administration, policy of dispersed population, alienation of spiritual values of the people, and constitution of a cosmopolitan elite, based on another system of values, foreign to Romanian people etc.

The author shows that a special mean in accomplishing of imperial social policy in Bessarabia, which was quite pronounced even in the first year after annexation, was the tsarism attitude towards different social categories, in particular by supporting secular and ecclesiastical owners, granting of land properties to Russian nobles, intense colonization of the territory etc., which in turn has generated a series of protests and assertions of the peasants and townspeople against this regime.

As a result, the adverse effects of the social policy promoted by the imperial administration, occurred during the whole period of tsarist rule, and the consequences caused by truncation of the country and dismembering of Romanian people is felt even today.

Cu privire la formarea coloniei bulgare Taraclia, județul Akkerman

Ivan DUMINICA

Aniversarea în anul 2013 a 200 de ani de la formarea coloniei bulgare Taraclia din sudul Basarabiei a constituit un bun prilej pentru reevaluarea istoriei acestei localități. Înainte de a trece la subiectul propriu-zis al studiului nostru, considerăm că este necesar să menționăm că teritoriul Basarabiei poate fi definit, de-a lungul întregului secol al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, ca o zonă unde s-au produs schimbări fundamentale în structura etnică a populației. Modificări semnificative au avut loc după războiul ruso-turc din anii 1806-1812, în urma căruia granița dintre Imperiul Rus și Imperiul Otoman a fost stabilită pe râul Prut. Aceasta a cauzat creșterea migrației în Basarabia, mai ales în partea ei sudică, care în literatura istorică este numită Bugeac. Migrarea bulgarilor în Basarabia a fost cauzată, în primul rând, de motive politice: timp de cinci secole, Bulgaria a fost sub dominație otomană, fapt ce s-a manifestat și prin politica de deznaționalizare în teritoriile bulgare. Deseori bulgarilor li s-au încălcat drepturile de a vorbi propria limbă și de a împărtăși liber religia creștină¹. În al doilea rând, din cauza frământărilor feudale politice din Bulgaria

¹ Николай Державин, *Болгарскія колоніи въ Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губерніи). Матеріалы по славянској этнографіи* [Nikolaj Derjavin, *Coloniile bulgare în Rusia (guberniile Tavria, Herson și Basarabia)*], în *Сборникъ за народни умотворения и народописъ* [Colecția de Folclor și Etnografie], София, 1914, Кн. XXIX, p. 10. Există numeroase exemple în acest sens. Astfel, la 28 decembrie 1798, când turcii au pătruns în satul Gabrovo, ei i-au ucis pe creștini și au ars bisericile „Sf. Ioan” și „Sf. Petca”. În martie 1801, ei au dat foc satului Teteven și bisericii, cu tot cu cărți și icoane, iar clericii au fost luați în sclavie. În anul 1830, biserica „Sf. Parascheva” din satul Tvărđița a fost arsă, iar preotul-paroh a fost spânzurat. În alte cazuri, bisericile erau jefuite. Spre exemplu, în vara anului 1826, turcii au intrat în biserica satului Ţaribrodsko și au luat de acolo potirul, moaștele, câteva candelے și 40 de groși (*По следите на насилюето. Документи и материали за налагане на исляма*, съставител Петър Петров, [Pe urmele violenței. Documente și materiale despre islamizarea, editor Petar Petrov], София, Наука и изкуство, 1987, p. 105-106). Mărturiile unor preoți care au imigrat în Basarabia în timpul războiului ruso-turc din anii 1828-1829 sunt și ele importante. Astfel, preotul Stafan Kiranov din colonia Glavan, județul Akkerman, a fost organizator al imigrării la nord de Dunăre. El povestea despre străbunicul său, Chiril, care primise rangul de preot la 18 ianuarie 1759 și efectua serviciile în 16 sate. Deseori el era luat de turci, dus în pădure și torturat pentru a mărturisi unde erau ascunși banii bisericii. Bunicul lui Ștefan din satul Imoklara, ocolul Adrianopol, a fost purtat timp de trei luni după ceata de turci prin păduri, bătut și umilit. O altă rudă a lui, Vasiliu Cetin, care a

de nord suferea populația autohtonă, supusă jafurilor și terorii ienicerilor². Motivele economice constau în faptul că bulgarii căutau pământuri noi, unde puteau să înființeze colonii agricole. În același context, trebuie menționat că urmările războaielor ruso-turce au influențat semnificativ exodul masiv al bulgarilor. Ultimii se temeau de răzbunarea turcilor, dat fiind că populația locală a susținut mereu armata rusă, pe care o considera drept eliberatoare³. Acest proces a fost benefic pentru curtea țaristă, deoarece bulgarii imigrau cu inventarul, averile și animalele proprii. Autoritățile ruse îi atrăgeau prin promisiunea că le vor acorda anumite privilegii care ar fi favorizat prosperitatea ultimilor⁴. Ca urmare, prin decretul imperial din 22 martie 1818 a fost instituit Comitetul Tutelar privind coloniștii străini din Sudul Rusiei⁵, sub conducerea

emigrat în satul Diluchioi, județul Ismail, avea să declare că deseori, când efectua serviciile divine, turcii veneau în sat și trăgeau cu armele spre el; însă a scăpat cu viață. Piotr Nikolaev, preot din colonia Selioglo, județul Akkerman, a fost torturat de turci: i-au bătut cuie sub unghii, l-au lovit în cap și apoi l-au lăsat în neștire trei zile. Toate acestea au făcut ca, în cele din urmă, preotul să-și „iasă din minți”. Din spusele preotului basarabean Kiranov reiese că soarta slujitorilor creștini era cea mai umilitoare (Ivan Duminica, *Violența în Bulgaria sub stăpânire otomană – factor al imigrării bulgarilor la nord de Dunăre* (sf. sec. al XVIII – înc. sec. al XIX-lea), în „Revista de etnologie și culturologie”, vol XI-XII, Chișinău, 2012, p. 122).

² Credem că acesta este unul dintre factorii principali, pentru că slăbirea internă a Imperiului Otoman, încă din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, s-a transformat la sfârșitul secolului al XVIII-lea într-o criză acută. În istoriografia bulgară, această perioadă este numită „timpul cârdjaliilor” sau „timpul răzmerițelor”. Perioada anarhiei feudale ce a durat un sfert de veac și-a lăsat adânc amprenta în amintirea bulgarilor care au suportat calamitățile ei. Pierderea de către puterea centrală otomană a controlului asupra proprietății agrare și a finanțelor s-a soldat cu dezorganizarea armatei de spahii. Ieniceratul și-a pierdut caracterul de corp militar, membrii săi transformându-se în cete neorganizate, numite cârdjalii. Majoritatea ogeaciiilor, devenind un element parazitar al orașelor, își cumpără ferme și fac comerț, fapt ce a dus la creșterea puterii aianilor locali – spre exemplu, Osman Pazvantoglu și Trășteniclioglu – iar în consecință, la descentralizarea și decăderea puterii politice. Profitând de slăbiciunea puterii centrale, aianii abuzau de puterea lor, fără a apăra populația asuprită de tâlhari. Cârdjalii au fost folosiți de aiani ca angajați cu plată, care trebuiau să se lupte cu formațiunile militare ale altor aiani din regiune. Tot ei trebuiau să strângă de la populația locală impozite către conducătorul regiunii. În memoriul său către Selim al III-lea, Tatargic Abdulia scria: „Poporul geme sub greutatea impozitelor. Oamenii muncesc și zi și noapte împreună cu copiii lor flămânzi și desculți și toate acestea numai pentru a putea plăti dările. Și totuși nu reușesc să le plătească, deoarece pentru aceasta nu este de ajuns puterea omenească. Poporul este nevoit, vrând, nevrând, să-și părească casele și pământurile natale; multe localități au rămas pustii și cu desăvârșire golite de locuitori. Mulți au plecat peste hotare. Dacă lucrurile vor continua așa, imperiul va pieri...” (Аполлон Скальковский, *Болгарскія колоніи в Бессарабіи и Новоросійскомъ крае* [Apollon Skalkovskiy, Coloniile bulgare în Basarabia și Novorusia], Одеса, 1848, p. 6-7; Вера Мутафчиева, *Кърджелійско време* [Vera Mutafchieva, Timpul cârdjaliilor], София, Наука и изкуство, 1977, p. 345).

³ Ion Nistor, *Așezările bulgare și găgăuțe din Basarabia*, în AAR.MSI, seria III, tomul XXVI, mem. 13, 1944, p. 11-12.

⁴ Ivan Duminica, *Politica Imperiului Rus de acordare a privilegiilor coloniștilor bulgari din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei”, vol. VI [XXI], nr. 2, 2012, p. 175-193.

⁵ Comitetul își avea sediul în orașul Ekaterinoslav, iar din 1820 la Chișinău, de unde, în 1833, a fost transferat la Odesa (Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, Chișinău, Grafema Libris, vol. I, 2005, p. 54).

generalului rus Ivan Inzov⁶. La 29 decembrie 1819, în urma intervenției lui, împăratul Alexandru I emitea un decret (*țarscaia gramota*) prin care acorda coloniștilor bulgari din Basarabia drepturi și privilegii deosebite. Printre cele mai importante au fost acordarea statutului de colonist, ceea ce implica primirea în folosință a câte 60 desetine de pământ și scutirea de multe impozite⁷.

Această politică a favorizat, la rândul său, colonizările ulterioare și sporirea numărului coloniilor în Bugeac. În prima perioadă a colonizării masive (1806-1819), bulgarii originari din regiunile de nord-est ale Bulgariei, împreună cu alți refugiați transdanubieni, s-au așezat compact și au format următoarele colonii: 1806 – Anadolca, Doluchioi (Bahate)⁸, Giurgiulești, Hagi-Abdula; 1808 – Erdec-Burno (Utkonosonka), Etulia; 1809 – Cubei (Cervonoarmânske); 1810 – Chirsovo⁹, 1811 – Beșghioz¹⁰, Congaz, Caracurt (Jovtnevoe), Curci, Djoltai, Tașbunar (Kamenca), Tomai; 1812 – Avdarma, Babeli, Bugeac, Batâr, Baurci, Cartal, Codjamgalii, Cazaiaclia, Cioch Maidan, Caragaci, Dezghinje, Ivanovca, Novopocrovca, Tabac, Tatar-Copceac (Copceac), Tomai, Vulcănești; 1813 – Taraclia, Cișmeaua Văruiță (Krinicine), Cișia (Horodne); 1814 – Beșalma, Bolboca; 1817 – Ciadâr-Lunga; 1819 – Enichioi, Șichirli-Chiai (Suvorovo), Traianul Vechi¹¹. Din cauza sosirii masive a bulgarilor, s-a mărit și numărul coloniilor formate de ei. De exemplu, dacă în 1817 existau 12 colonii bulgărești¹², în 1830 erau deja 50 (în zonă mai existau 20 de colonii găgăuze și 13 sate moldovenești)¹³,

⁶ *Полное собрание законов Российской Империи* [Colecția completă a legilor Imperiului Rus, editor M. M Speranskiy], Собрание первое, 1819 г. Издательство, Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, Составитель М.М. Сперанский, Том XXXVI, СПб, 1830, p. 154.

⁷ Mai detaliat despre rolul lui I. N. Inzov la acordarea privilegiilor coloniștilor bulgari și conținutul decretului imperial, vezi Ivan Duminica, *Aportul lui I. N. Inzov la acordarea privilegiilor coloniștilor bulgari*, în Nicolai Cervencov (red. resp.), *Relațiile moldo-bulgare. Personalități marcante. Învățământ și știință*, Cahul, S.Ș.B, 2011, p. 44-59.

⁸ Între paranteze sunt indicate denumirile coloniilor de astăzi.

⁹ Ivan Duminica, *Храм Успения Божией Матери села Курсово. Исторические аспекты* [Ivan Duminica, Biserica „Adormirii Maicii Domnului” din satul Chirsovo. Aspecte istorice], Кишинэу, 2012, p. 16.

¹⁰ Referitor la Beșghioz sau (cu denumirea veche) Cupcui, istoricul bulgar Vladimir Diacovici scrie că satul a fost înființat în 1813 de către imigranți din Dobrogea (Владимир Дякович, *Българите в Бесарабия. Буджак. Населени места. Численост* [Vladimir Dyakovich, *Bulgarii din Basarabia. Bugeacul. Așezările. Numărul*], în „Отец Паисий” [Părintele Paisie], София, 1929, бр. 10, p. 173-176).

¹¹ Ivan Duminica, *Colonizările bulgarilor în Basarabia ca rezultat al Tratatului de pace de la București*, în *Tratatul de pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus. Materialele conferinței internaționale, Chișinău, 26-28 aprilie 2012*, Chișinău, Editura Pontos, 2012, p. 109-120.

¹² Ion Nistor, *op. cit.*, p. 13-14.

¹³ *Сборник статей И.С. Иванова о некоторых выдающихся событиях из современной жизни болгар* [Volumul de articole al lui I. S. Ivanov despre câteva evenimente marcante din viața modernă a bulgarilor], Кишинев, Типо-лиитография Ф. П. Кашевского, 1896, p. 18; Савелий Новаков, *Община и реформа П. А. Столыпина в болгарских и гагаузских поселениях Бессарабии* [Savelij Novakov, Consecițele reformei lui P. A. Stolâpin în așezările bulgare și găgăuze din Basarabia], în *Болгарская общность в Молдове и Украине (XIX-XX вв.)*,

în 1835 – 35¹⁴ (conform altor date erau 83¹⁵), iar către 1850 numărul lor era de 57¹⁶. În 1897, bulgarii trăiau în 12 orașe și 65 de colonii¹⁷. În total, potrivit datelor statistice, până în perioada interbelică, în Basarabia existau 42 de colonii bulgărești și 25 găgăuze¹⁸.

În prezent, pe teritoriul Republicii Moldova sunt patru localități care poartă numele de Taraclia, situate în raioanele Cantemir, Cahul, Căușeni și Taraclia. În articolul de față vom vorbi despre localitatea care este centrul administrativ al raionului Taraclia; în perioada țaristă aceasta făcea parte din județul Akkerman, în perioada românească din județele Cetatea Albă (1918-1925) și Cahul (1925-1938). Despre localitatea Taraclia din raionul Căușeni se cunoaște că a existat până în anul 1800 și că era populată majoritar de români basarabeni; în 1850 aici au fost aduși ruteni (rusini)¹⁹ și intră în componența județului Bender²⁰. Localitatea omonimă din raionul Cantemir, în perioada ocupației țariste, era un cătun și făcea parte din județul Ismail²¹. De asemenea, localitatea Taraclia din raionul Cahul – Taraclia de Salcie – în perioada țaristă era cunoscută sub denumirea Taraclî, în timp ce în perioada administrației românești avea denumirea de Taraclia Nouă și intra în componența județului Cahul. Această din urmă localitate a fost formată de bulgarii din Taraclia, județul Akkerman, care, la sfârșitul secolului al XIX-lea, din lipsă de pământuri, au cumpărat terenuri libere în județul Ismail. În anul 1907 în această localitate trăiau 148 de bulgari²². Prin urmare, este evident faptul că istoria Taracliei din Akkerman se intersectează, la un moment dat, cu istoria localității omonime din actualul raion Cahul. Bulgarii din ambele localități păstrau relații strânse, având diferite activități comune²³.

Страници истории и культуры [Comunitatea bulgară din Moldova și Ucraina (sec. XIX-XX), Pagini de istorie și cultură], Chișinău, Tipografia Centrală, 2010, p. 123.

¹⁴ Alexandru Arbore, *Informațiuni etnografice și mișcări de populație în Basarabia sudică și în Dobrodjea în veac. XVIII-XIX, cu specială privire la coloniile din aceste regiuni*, Cernăuți, B. Vacarescu, 1929, p. 24.

¹⁵ A. Skalkovskiy, referindu-se la datele lui M. Butcov, care era tutorele coloniștilor bulgari, scrie că în 1835 în Basarabia erau constituite 83 de colonii bulgare cu o populație de 56.630 oameni (A. Скальковский, *op. cit.*, p. 39).

¹⁶ Николай Державин, *op. cit.*, p. 26-27.

¹⁷ Петър Атанасов, *Българите в чужбина* [Petar Atanasov, Bulgarii din străinătate], în „Отец Паисий” [„Părintele Paisie”], 1937, Год. X, кн. 4, p. 156.

¹⁸ Nicolae Enciu, *Basarabia în anii 1918-1940. Evoluția demografică și economică*, Chișinău, Civitas, 1998, p. 24.

¹⁹ Ruteni (Rusini) – populație slavă în Galiția răsăriteană, în partea nord-estică a Bucovinei și în Ungaria de nord-est, parte a malorușilor (ucrainenilor). Se ocupau mai ales cu agricultura (C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 863).

²⁰ Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, Atelierele Grafice I.V. Socescu, 1904, p. 208.

²¹ *Ibidem*.

²² Николай Червенков, Иван Думиника, *Тараклии – 200 лет* [Nikolaj Chervenkov, Ivan Duminica, Taraclia – 200 de ani], Том I (1813-1940), Кишинев, 2013, p. 236.

²³ ANRM, fond 211, inventar 18, dosar nr. 142 (I), f. 21v.-23.

Începuturile coloniei Taraclia i-a preocupat pe mai mulți istorici și etnografi care, încercând să fixeze data înființării localității și etimologia toponimului Taraclia, au formulat mai multe ipoteze, pe care le trecem în revistă în rândurile următoare.

În studiul său bibliografic despre localitățile din Republica Moldova, cercetătorul Vladimir Nicu susține că Taraclia este menționată pentru prima dată într-un document din octombrie 1811²⁴, fără însă a cita documentul în baza căruia ajunge la această concluzie. Mai târziu, în anul 2008, această opinie a fost reluată de A. Eremia și V. Răileanu²⁵, fără a aduce informații noi. Cercetătorul rus Apolon Skalkovski consideră că anul 1813 este cu siguranță anul de naștere al Taracliei²⁶. În dicționarul enciclopedic al lui F. Brokgauz și I. Efron²⁷, dar și în dicționarul publicat la Chișinău în perioada sovietică²⁸, este propusă o datare similară. Aceeași opinie este împărtășită de istoricii Ivan Grek și Nicolai Cervencov²⁹, dar și de unii cercetători din Bulgaria, precum Iov Titorov³⁰, Ivan Dundarov³¹, Neno Nedelciev³², Vasil Marinov³³ și Kalcio Kalciev³⁴.

Și în istoriografia română au existat preocupări în favoarea identificării anului fondării coloniei Taraclia. Constatăm încă de la început că opiniile istoricilor români diferă mult de cele ale omologilor lor moldoveni, ruși și bulgari. De exemplu, istoricul și etnograful român Alexandru Arbore considera

²⁴ Vladimir Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Îndreptar bibliografic*, vol. II, Chișinău, Editura Universitas, 1991, p. 313.

²⁵ Anatol Eremia, Viorica Răileanu, *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ-documentar, istorico-geografic, administrativ-teritorial, normativ-ortografic*, Chișinău, Litera, 2008, p. 233.

²⁶ Аполлон Скальковский, *op. cit.*, p. 50.

²⁷ *Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона* [Vocabularul enciclopedic lui F. Brokgauz și I. Efron], T. 32A (64), СПб., 1901, p. 255.

²⁸ *Энциклопедия Советскэ Молдовеняскэ* [Enciclopedia Sovietică Moldovenească], T. 6, Кишинэу, 1976, p. 349; *Советская Молдавия: Краткая энциклопедия* [Moldova Sovietică: Enciclopedia scurtă], Кишинев, Главная редакция Молдавской Советской энциклопедии, 1982, p. 609.

²⁹ Иван Грек, Николай Червенков, *Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще* [Ivan Grek, Nikolaj Chervenkov, *Bulgarii din Ucraina și Moldova. Trecut și prezent*], София, 1993, p. 14; idem, *Тараклии – 190 лет* [Taraclia – 190 de ani], în „Независимая Молдова” [„Moldova Independentă”], Кишинев, 2003, 7 ноябрь.

³⁰ Йов Титоров, *Българите в Бесарабия* [Iov Titorov, *Bulgarii din Basarabia*], София, 1903, p. 73.

³¹ Иван Дундаров, *Село Шоп-Тараклия* [Ivan Dundarov, *Satul Șop-Taraclia*], în „Свет Октябрия”, Тараклия, 1988, 22 март., p. 4.

³² Нено Неделчев, *Бесарабските българи в Тараклия* [Neno Nedelchev, *Bulgarii basarabeni din Taraclia*], Велико Търново, 1999, p. 42.

³³ Васил Маринов, *На гости у бесарабските българи* [Vasil Marinov, *În ospetie la bulgarii basarabeni*], София, 1988, p. 65.

³⁴ Калчо Калчев, *Българската етническа общност в Бесарабия (XIX-XX в.). Възникване, развитие, принос в общонационалните процеси* [Kalcho Kalchev, *Comunitatea etnică bulgară în Basarabia (secolele XIX-XX). Apariția, dezvoltarea și contribuția asupra proceselor la nivel național*], Велико Търново, 2009, p. 45.

eronat că satul a fost înființat mai târziu și anume în anul 1819³⁵. Z. Arbore³⁶ și T. Holban³⁷ au considerat că începuturile localității Taraclia trebuie căutate în anul 1822. Ultima datare a fost preluată de autorii *Dicționarului statistic al Basarabiei*³⁸.

Cu regret, constatăm că aproape toate lucrările amintite mai sus nu propun o dată acceptabilă în privința înființării coloniei bulgărești a cărei istorie ne interesează aici.

În paralel, în istoriografie s-a purtat o vie polemică pe marginea etimologiei și originii toponimului Taraclia. Astfel, istoricii care s-au aplecat asupra acestui subiect au propus trei explicații ale cuvântului Taraclia.

Prima dintre acestea are ca punct de pornire cuvântul *pieptene*. În perioada interbelică, preotul găgăuz Mihail Ciachir, în articolul său dedicat etimologiei toponimelor de origine turco-tătară din Basarabia, scria că termenul „Taraclia” semnifică „forma unui pieptene”³⁹. El credea că acest cuvânt are o proveniență locală, fiind de origine tărărăscă și nu de proveniență bulgărească. Mai ales pentru că acest cuvânt se întâlnește și în Taraclia din județul Tighina, acolo unde populația este moldovenească. Istoricul orașului Taraclia, S. Tanov, susținând această afirmație, consideră că, pornind de la esența cuvântului Taraclia, „putem să traducem denumirea localității ca *grebneobraznâi* (гребнеобразный) adică ceea ce are forma unui pieptene”⁴⁰. În continuare, acesta aprecia că, în situația respectivă, este vorba despre pieptenele pentru lâna de oi. În opinia lui, taraclienii erau buni crescători de oi și prelucrau bine mătasea, aceasta fiind ocupația principală a imigranților: „Din această cauză, în fiecare casă se poate găsi acest instrument special – *tarac* (darac), cu care bulgarii pieptăneau lâna”⁴¹.

A doua versiune leagă sensul cuvântului nu de un anumit obiect, ci de forma de relief din zonă ce seamănă cu un pieptene. Istoricul local N. Derivolcov, pentru a înțelege sensul cuvântului, propune să comparăm acest toponim cu cele ale altor localități al căror nume conține sufixul „lia”, unele dintre ele fiind Cairaclia, Abaclia, Cimișlia. Analizând poziția geografică a respectivelor localități, el remarcă o caracteristică comună a acestora – situarea pe malul râurilor și al limanurilor⁴². Autorul consideră, așadar, că Taraclia poate să fie la

³⁵ Alexandru Arbore, *op. cit.*, p. 35.

³⁶ Zamfir Arbore, *op. cit.*, p. 208.

³⁷ Theodor Holban, *Numărul bulgarilor din Basarabia*, în *Basarabia Română. Antologie*, București, 1996, p. 534.

³⁸ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, Chișinău, Glasul Țării, 1923, p. 224.

³⁹ Mihail Ciachir, *Explicația numirilor turco-tătare ale orașelor, comunelor, cătunelor, și fermelor din Moldova dintre Prut și Nistru și unele tradițiuni păstrate în legătură cu aceste numiri*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, Chișinău, vol. XIII, 1921, p. 53.

⁴⁰ Stepan Tanov, *Страницы нашей истории* [Stepan Tanov, Paginile istoriei noastre], în „Свет Октября” [„Lumina lui Octombrie”], Тарақлия, 1988, 1 май, p. 4.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Николай Дериволков, *Еще раз о названии поселка* [Nikolaj Derivolkov, Încă o dată despre denumirea orașelului], în „Свет Октября” [„Lumina lui Octombrie”], 1988, 2 июнь, p. 4.

fel de bine denumită și Daraclia, sensul fiind în definitiv același, primindu-și numele după locul unde este amplasată, adică pe valea unui râu: „Aici, până în sec. al III-lea au trăit sciții, apoi sarmații, după care tătarii au înființat aici câșle și au denumit acest loc Taraclî, ceea ce se traduce ca pieptene pe liman sau val în formă de pieptene”⁴³.

A treia versiune leagă denumirea localității de unul dintre triburile de tătari nogai care se numea Taraclu(î) și care a trăit în aceste părți ale Bugeacului. Ideea este susținută de cercetători precum: N. Nedelciev⁴⁴, P. Chaireac, I. Borimeciov și M. Karamalac⁴⁵. În același context, lingvistul moldovean A. Eremia menționa că multe dintre triburile tătaro-nogaie aveau însemne familiare – „tamga”, care se asemănau cu un pieptene, de unde provine și denumirea tribului⁴⁶. Istoricul Sergiu Bacalov consideră că familia nogaie Taraclî intra în componența unui trib mai mare – Kieili, care ocupa cursurile superioare ale văilor râurilor ce se revărsau în lacul Katlabug⁴⁷. Această explicație este preluată și de onomastul bulgar T. Balcanskii, care susține că denumirea coloniei Taraclia provine de la numele unui trib de nogai – „șop taraclî”. În opinia sa, această denumire conține numele a două grupuri de triburi nogai – „șop” și „taraclî”. Atunci când au preluat oiconimul Taraclia, bulgarii, potrivit regulilor ortografice ale limbii bulgare, au adăugat terminația „ii” – (Тараклий)⁴⁸. Aceste explicații sunt susținute și de cercetătorul N. Kurtev⁴⁹.

Istoricul local I. Alavațkii propune o cu totul altă explicație. Fiind de acord cu ipoteza originii tătărești a toponimului, împrumutat de la numele tribului nogai Taraclî, el mai adaugă încă o explicație la sensul cuvântului respectiv, pe care îl leagă de o coafură în formă de moț. El consideră că aceasta are legătură cu tradiția bulgarilor și a cazacilor de a purta moțuri, care în traducere sună ca *ciub* sau *grebeni* (гребень)⁵⁰. Tot Alavațkii observă că dialectul taraclienilor

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Нено Неделчев, *op. cit.*, p. 102.

⁴⁵ Петр Кайряк, Степан Танов, Иван Боримечков, Михаил Карамалак, *Из истории Тараклии* [Petr Kajryak, Stepan Tanov, Ivan Borimechkov, Mihail Karamalak, Din istoria Taracliei], în „Родно слово” [Cuvântul natal], Кишинев, 1992, 17 юни.

⁴⁶ Анатоли Еремия, *Нуме де локалитэць* [Nume de localități], Кишинэу, 1969, p. 109-110.

⁴⁷ Сержиу Бакалов, *Размышления о территориальном расселении татаро-ногайских родоплеменных групп на юге прудо-днестровского междуречья (в XVI-XIX вв.)* [Sergiu Bacalov, Reflecții asupra dispersării teritoriale a grupelor tribale a tătarilor-nogai în partea sudică a teritoriului dintre Prut și Nistru (secolele XVI-XIX)], în „Адилет”, Алматы, 2012, nr. 2(40), p. 170.

⁴⁸ Тодор Балкански, Цветана Константинова, *Селищното име Тараклий в светлината на езиковата археология* [Todor Balkanski, Svetana Konstantinova, Denumirea satului Taraclia în cadrul arheologiei lingvistice], în *Дуньв-Днестър: Обществознание. Езикознание. Педагогика* [Dunăre-Nistru: Studii Sociale. Filologie. Educație], Годишник, Том II, Кахул, 2010, p. 22-27.

⁴⁹ Николай Куртев, *Селищата с българско население в северозападния Бужак: ономастика, этнонимия, групонимия* [Nikalaj Kurtev, Așezările cu populație bulgarească în nord-vestul Bugeacului: onomastica, etnonimia și gruponimia], Велико Търново, 2006, p. 199.

⁵⁰ Иван Алавацкый, *Краеведческие заметки по истории Тараклии* [Ivan Alavackij, Note de istorie locală a Taracliei] (manuscris).

este asemănător cu cel al grupului numit „grebenți” – locuitori din nordul Dobrogei⁵¹.

Referitor la proveniența denumirii coloniei Taraclia, susținem părerile cercetătorilor care o asociază cu denumirea unui trib nogai – Taraclî. Considerăm că, de-a lungul timpului, acest nume a fost transformat într-un toponim cu terminația – „ia”, adică Taraclia. Astfel era numită valea în care s-au așezat imigranții transdanubieni. Fiind bejenari din diferite regiuni ale pământurilor bulgărești, ei nu puteau să atribuie locului denumirea satului natal, iar din acest motiv, cel mai probabil, au păstrat toponimia locală. Apare, însă, întrebarea de unde puteau ei să afle acest toponim, pentru că este cunoscut faptul că, până în anul 1807, armata țaristă i-a zdrobit pe nogai, după care o parte din ei au fost obligați să emigreze în gubernia Taurida (Crimeea), iar alta în Dobrogea⁵², astfel încât aici aproape că nu au mai rămas nogai. În realitate, trebuie menționat că în Bugeac a rămas un număr neînsemnat de nogai. Chiar și în preajma Taracliei au rămas urme de-ale lor. În acest sens, este interesantă legenda, încă vie în Taraclia, potrivit căreia, atunci când familia de bulgari Kaltakci s-a așezat în preajma unei râpe a acestei localități, ei au găsit aici un bordei în care locuia o bătrână de proveniență nogaie. Bulgarii au adăpostit-o și ea a trăit cu ei până la moarte⁵³. Este mare probabilitatea că astfel de cazuri nu erau unice, deoarece se știe că persoanele în vârstă se despart greu de locurile natale. În cazul nostru, putem doar să presupunem că bulgarii au aflat denumirea văii de la această bătrână. Proveniența toponimică a denumirii Taracliei se dovedește și prin surse provenite din arhive. Într-un raport al Expediției economice de stat a administrației Basarabiei din anul 1820 se menționează următoarele: „Taraclia este numită în cinstea văii pe care este amplasată”⁵⁴. Documentul amintit a fost emis de reprezentanții unei comisii de stat. Membrii acesteia au vizitat toate coloniile bulgare din ținutul Ismail și, în baza convorbirilor cu populația locală, au întocmit un raport ce cuprinde date economice și statistice. Veridicitatea acestui act nu este pusă la îndoială, pentru că, dacă luăm în calcul anul 1813 drept dată a înființării Taracliei, și perioada întocmirii documentului, care cuprinde șapte ani, remarcăm că datele indicate în document sunt „proaspete”. Într-o perioadă atât de scurtă, bulgarii din Taraclia nu puteau să uite de unde au preluat denumirea locului unde se așezaseră. Tot aici adăugăm părerea etnografului rus Apolon Skalkovski, care în 1848 menționa că denumirea acestei colonii provine de la o vale, „Taracli, care are forma unui pieptene și se află în preajma locului unde unul dintre brațele râului Ialpuș se varsă în râul Lunga”⁵⁵.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de Sud-Est. Până în anii 30 ai secolului al XIX-lea*, Chișinău, Museum, 1999, p. 105.

⁵³ Петр Кайряк, *Родословные древа Тараклии* [Petr Kajryak, Arborele genealogic al Taracliei], Книга II, Кишинев, 2002, p. 22-23.

⁵⁴ ANRM, fond 5, inventar 1, dosar nr. 563, f. 75v.

⁵⁵ Аполлон Скальковский, *op. cit.*, p. 50.

Referitor la popularea Taracliei, considerăm că acest subiect merită abordat mai în detaliu. Documentele nu confirmă părerea cercetătorilor care consideră că aici s-au stabilit trei familii de bulgari încă în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812⁵⁶. Acești autori fac referire la articolul slavistului Mihail Poprujenko, din Odesa, despre colonizările regiunilor sudice ale Rusiei țariste⁵⁷. Poprujenko face referire la un document din anul 1816, în care este menționat numărul familiilor care s-au așezat în Basarabia în perioada „penultimului război cu turcii și ulterior”, adică în anii 1787-1792, și în perioada „ultimului război”, cel ruso-turc din anii 1806-1812. Referitor la Taraclia, autorul într-adevăr dă cifra de trei familii⁵⁸. Greșeala lui Poprujenko și a celorlalți autori care citează acest document constă în faptul că ei nu precizează că respectivele familii au venit în acei ani nu în locul unde urma să se înființeze Taraclia, ci în Basarabia. Este cunoscut faptul că în acea perioadă, emigranții transdanubieni se așezau pe pământurile care se aflau în stăpânirea boierilor moldoveni. Analizând „Lista imigranților transdanubieni, care trăiesc pe pământurile de stat și cele private”, alcătuită în octombrie 1811, nu am depistat pe locul viitoarei colonii nici o localitate și nici o urmă de locuire a acestui pământ⁵⁹. Despre faptul că Taraclia nu putea să fie populată mai devreme de anul 1813 mărturisește o scrisoare către autoritățile bisericești din Chișinău, din 1814, în care locotenentul Nin Zela cere permisiunea ca în Taraclia să fie construită o biserică pentru că, „în 1813, în această localitate s-au așezat creștini ortodocși”⁶⁰. Tot aici vom adăuga apelul primarului acestui sat, Ivan Petrovici Berov, în 1913, când se împlineau 100 de ani de la înființarea localității. În discursul său, Berov declara următoarele: „Au trecut exact o sută de ani de când părinții noștri au început să numească acest loc Șop Taraclia, și tot atunci a fost înregistrat ca localitate”⁶¹.

Bazându-ne pe documente, am stabilit cinci etape de populare a Taracliei. Prima datează din anul 1813, când pe locul viitoarei colonii s-au așezat 58 de familii bulgărești ce cuprindeau 148 de bărbați și 151 de femei. Acest grup a format 55 de gospodării⁶². În opinia istoricului bulgar Ivan Dundarov, acest grup de imigranți provenea din orașul bulgăresc Eni Pazar (actualmente Novi Pazar, aflat la o distanță de 25 km de Șumen, oraș situat în nord-estul Bulgariei)⁶³. Fără

⁵⁶ Петр Кайряк, Степан Танов, Иван Боримечков, Михаил Карамалак, *op. cit.*

⁵⁷ М. Г. Попруженко, *Из материалов по истории славянских колоний* [M. G. Poprujenko, Din materiale cu privire la istoria coloniilor slave], în „Записки Одесского Общества Истории и Древностей” [„Memoriile Societății de istorie și antichități din Odesa”], Odesa, T. XXVIII, 1910, p. 1-34.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 10.

⁵⁹ ANRM, fond 1, inventar 1, dosar nr. 3246, f. 194-261.

⁶⁰ Idem, fond 205, inventar 1, dosar nr. 387, f. 2.

⁶¹ „Друг” [„Prieten”], 21 февраля 1913.

⁶² ANRM, fond 5, inventar 2, dosar nr. 439, f. 458-470.

⁶³ Иван Дундаров, *Село Шоп-Тараклий в Бессарабия* [Ivan Dundarov, Satul Șop-Taraclii din Basarabia], în „Шуменска заря” [„Zori din Șumen”], Шумен, 1983, бр. 29, 10 март; Г. Гроздев, Г. Златов, *Нови Пазар* [G. Grozdev, G. Zlatov, Novi Pazar], София, Издателство на Отечествения фронт, 1983, p. 83.

a indica sursa primară, el arată numărul celor care au ieșit din acest oraș – 172 de familii, care cuprindeau 1.190 de oameni⁶⁴. Din nefericire, până acum nu am identificat documente care să confirme sau să infirme ipoteza istoricului bulgar.

A doua etapă a populării Taraciei s-a consumat în anii 1814-1815. Precizăm că, după 1812, pământurile Bugeacului, considerate proprietate a statului, erau date în arendă marilor boieri moldoveni, dintre care se evidențiau: spătarul Ioan Sturdza, marele logofăt Costache Ghica, spătarul Grigoraș Costache, căminarul Grigore Codreanu, postelnicul Costache Iepureanu, șambelan și consilier de stat Iancu Balș⁶⁵. În Basarabia, aceștia aveau în proprietate și satele unde trăiau imigranții transdanubieni. Spre exemplu, în posesia spătarului Ioan Sturdza se aflau satele: Sadâc, Cupcui, Chiat, Cajdamgalia, Enichioi, Ciucurmiși, Borceac, Tatar-Baurci ș.a. Șambelanul Iancu Balș era proprietarul satelor Minjir, Tomai, Ciumai (ținutul Hotărniceni), Acbota, Aluat, Hadjichioi, Tartaul, Borceac, Cugurlui (ținutul Greceni) ș.a. În același timp, proprietarul satului Șamailia era căminarul Grigore Codreanu, iar al satului Capaclia – V. Bălănescu. O parte dintre aceste sate au fost răscumpărate de către comisul Iancu Balș⁶⁶.

Boierii vedeau în bulgari o forță ieftină de lucru, ceea ce a dus la folosirea muncii lor de 12 ori pe an. Aici se adăuga obligația de a da proprietarului a zecea parte a recoltei „așa cum făcea populația autohtonă, care trăia pe pământurile boierești”⁶⁷. În afară de aceasta, de la ei se strângea dijma pentru pâine și impozitul egal cu un cervoneț de la fiecare familie. Țăranii erau obligați să strângă dijma și s-o transporte la arie sau în coșarele stăpânului moșiei. Dijma era predată în prezența moșierului sau vechilului (de regulă la câmp, pe ogor, în vie etc.) și doar după aceea țăranii se puteau folosi de roadele muncii lor. Ei erau obligați să plătească anual câte patru parale pentru pășunatul vitelor. Excepție făceau doar țăranii care nu aveau vaci și boi, dar care aveau dreptul să pășuneze pe imașul satului până la 10-15 oi, însă fără dreptul de a le împreuna pentru a forma stână. Pentru aceasta se cerea consimțământul moșierului⁶⁸. Boierii căutau diferite metode de hărțuire a bulgarilor. De exemplu, la 19 mai 1814, emigranții din ținutul Greceni se plâneau autorităților că moșierul I. Balș încasa de la locuitori, pe lângă desetină, câte 6 lei de la fiecare locuință⁶⁹. Populația bulgărească era hărțuită și de călărașii din isprăvnicatul Formoza (Cahul). Este cunoscut faptul că bulgarii coseau fân pentru ispravnicii locali, munca lor fiind neremunerată. Ei lucrau și în folosul statului. Bunăoară, bulgarii din satul Aluat erau obligați să pregătească lemne pentru reparația podurilor și a stațiilor de

⁶⁴ Иван Дундаров, *op. cit.*

⁶⁵ Dinu Poștarencu, *Istoria satului Sadâc*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2001, p. 52.

⁶⁶ ANRM, fond 1, inventar 1, dosar nr. 3256, f. 194-257.

⁶⁷ Idem, fond 2, inventar 1, dosar nr. 414, f. 71.

⁶⁸ Valentin Tomuleț, *Cronica protestelor și revendicărilor populației din Basarabia (1812-1828)*, vol. I, *Protestele și revendicările populației din Basarabia (1812-1828)*, Chișinău, CEP USM, 2007, p. 27-28.

⁶⁹ ANRM, fond 2, inventar 1, dosar nr. 233, f. 41 v.

poștă⁷⁰. Altă cauză pentru care emigranții fugeau reieșea din dorința lor de a avea mai mult pământ. De pildă, în aprilie 1814 bulgarii din satele Șamailia, Baimaclia și Enichioi, din cauză că nu aveau suficient pământ pentru a se ocupa cu agricultura, cereau autorităților țariste să li se dea pământ în stepa Bugeacului⁷¹. În multe cazuri, boierii doreau să stopeze exodul populației de pe pământurile lor. La 28 aprilie 1816, moșierul Ion Balș se adresa guvernatorului civil al Basarabiei cu rugămintea „să le interzică bulgarilor să se mute de pe moșia lui pe pământurile statului”⁷². Însă acest proces neorganizat nu putea fi oprit.

Cumulate, toate acestea i-au determinat pe bulgari să fugă pe pământurile libere ale Bugeacului⁷³. În aceste condiții, în anul 1814, în Taraclia s-au stabilit 35 de familii (16 vechi și 19 noi) din satul Cugurlui, care era în posesia lui Iancu Balș⁷⁴. Acest grup de bulgari cuprindea două valuri de imigranți. Primul îl reprezentau bulgarii care au sosit în Cugurlui în 1808, din regiunile sudice ale pământurilor bulgărești și anume din satul Romali, situat lângă orașul Filipopol (Rahmanlii – actualul sat Rozoveț – face parte din comuna Brezovo, regiunea Plovdiv), Babek (actualmente face parte din comuna Brezovo, regiunea Plovdiv), Kocibirer (actualmente satul Kocevo, face parte din comuna Sadovo, regiunea Plovdiv), Kuciuk-Derbent (actualmente satul Lalcovo, comuna Elhovo, regiunea Iambol) și Galaklii (satul Kalacii, mai târziu, împreună cu satele apropiate Sekirovo și Parcevici, va forma orașul Rakovscki, regiunea Plovdiv). Al doilea val de imigrări, ce s-a petrecut în anul 1811 și a constat din imigranții care au părăsit regiunea sud-estică a Bulgariei, și anume din satele Tiuremala (aici este vorba despre Tiurk Smil, actualul sat Nova Cerna, regiunea Silistra) și orașul Rușciuk (actualul oraș Ruse)⁷⁵. Însă ultimele cercetări au arătat că despre grupul bulgarilor veniți din Rușciuk există informații documentare care atestă că o parte dintre ei au venit în acest oraș mai devreme, din alte ținuturi bulgărești. Din „Formularul de serviciu al preoților din biserica Sf. Gheorghe a coloniei Taraclia”, din 1819, aflăm că preotul Nicolai Dimitriev menționează că el s-a născut în anul 1791 în satul Meniceo⁷⁶, Macedonia. Acolo el a trăit 12 ani, iar în 1803, împreună cu consătenii, a emigrat în Rușciuk. În

⁷⁰ *Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского* [Stabilirea în Basarabia a emigranților transdanubieni și activitatea lui A. P. Iușneski], Кишинев, Сборник документов, 1957, p. 286-287.

⁷¹ ANRM, fond 2, inventar 1, dosar nr. 79, f. 30-31.

⁷² *Ibidem*, dosar nr. 464, f. 34.

⁷³ Vezi mai detaliat: Иван Мещеряк, *Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар Бессарабии в 1812-1820 гг.* [Ivan Meshcheryuk, Lupta contra iobăgiei a bulgarilor și găgăuzilor din Basarabia în anii 1812-1820], Кишинев, Государственное издательство Молдавии, 1957, 120 p.; Valentin Tomuleț, *Cronica protestelor și revendicărilor populației din Basarabia (1812-1828) (În baza documentelor depozitate în Fondul 2 „Cancelaria guvernatorului Basarabiei”)*, vol. II, Chișinău, CEP USM, 2007, 404 p.

⁷⁴ ANRM, fond 6, inventar 2, dosar nr. 672, f. 244-247, 384-388.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ În document, satul este transcris și ca: Mecceo, Mececi, Meneci.

acest oraș ei au trăit opt ani, adică până la 1811, după care au emigrat în Basarabia și s-au stabilit în satul Cugurlui. Dimitriev a devenit palamar în biserica locală. De acolo, în 1814 grupul de bulgari s-a stabilit în Taraclia. Din acest grup făceau parte: însuși preotul Dimitriev, tatăl lui, Dmitrii Diaconovici Bolgar, mama sa, Maria, și alți locuitori (Toncio Mitu, Radi Ivanov, Anton Stoianov, Kar Ivan, Velikan Ivanov, Nicolai Ivanov)⁷⁷. Informații mai detaliate referitoare la localitatea de proveniență a grupului de bulgari găsim în formularul de serviciu al unui alt preot din Taraclia – Piotr Popov. În document se menționează că clericul s-a născut în 1763. A fost hirotonit ca preot în biserica „Sf. Petru și Pavel” în satul Menenciu, districtul Adrianopol. În perioada războiului ruso-turc din 1806-1812, chiar Popov organizează migrația enoriașilor săi. În Cugurlui el efectuează serviciile devine în biserica „Sf. Gheorghe”. Stabilindu-se în Taraclia, la 8 iunie 1814, el a fost numit preot-paroh la biserica locală⁷⁸.

În anul 1814, în Taraclia s-au așezat încă 13 familii (27 de suflete de ambele sexe) din satul Șamailia, care au imigrat la nord de Dunăre în anul 1801. După ei, în 1815 a venit un grup de bulgari și moldoveni din satul Aluat, numărând 27 de persoane. Din „Lista de bulgari vechi, care au fugit de pe moșiile ce aparțineau lui I. Balș” aflăm că aceste familii de bulgari s-au stabilit în Basarabia în 1810⁷⁹. Ei au venit din sudul și sud-estul pământurilor bulgărești, din satul Kulanlii (actualul sat Ovciarovo, care face parte de comuna Harmanli, regiunea Haskov), Grudovo (actualul orașel Sredeț, regiunea Burgas) și din orașul Adrianopol.

A treia etapă de populare a Taracliei s-a petrecut în anii 1827-1829. Se caracterizează prin imigrări mici, bulgarii venind în mare parte din alte colonii bulgare ale Basarabiei: din Enichioi două familii (4 bărbați și 3 femei)⁸⁰, din Ivanovca – două familii (5 bărbați și 11 femei)⁸¹, și câte o persoană din Traianul Vechi⁸², Chiriutnea⁸³, Ciadâr-Lunga⁸⁴ și Buialâc⁸⁵.

Etapa a patra a colonizării are loc în anul 1830, imediat după războiul ruso-turc din 1828-1829, când, prin carantina din Satunovo (Satu Nou), ținutul Ismail în Taraclia se așază un grup numeros de refugiați („bejenari”) format din 49 de familii, în total 144 de bărbați și 145 femei⁸⁶. Ivan Meșceriuc considera că, în această perioadă, în Taraclia s-au stabilit 88 de familii bulgărești⁸⁷ *șopi*

⁷⁷ ANRM, fond 205, inventar 1, dosar nr. 202, f. 9.

⁷⁸ *Ibidem*, dosar nr. 1617, f. 1-2.

⁷⁹ Idem, fond 6, inventar 2, dosar nr. 604, f. 133-134.

⁸⁰ Idem, fond 134, inventar 2, dosar nr. 52(II), f. 139 v., 140 v., 166 v.

⁸¹ *Ibidem*, f. 174 v.

⁸² *Ibidem*, f. 158 v.

⁸³ *Ibidem*, f. 155 v.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 165 v.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 178 v.

⁸⁶ Idem, fond 134, inventar 2, dosar nr. 52(II), f. 181 v.-192.

⁸⁷ Иван Мещерюк, *Переселение болгар в южную Бессарабию 1828-1834 гг. (Из истории развития русско-болгарских дружеских связей)* [Ivan Meshcheryuk, Emigrarea bulgarilor în

(шопы)⁸⁸ din satul Godeci (districtul Sofia)⁸⁹. Probabil că nu toți s-au așezat în această colonie, pentru că, după cum arată „Catagrafia coloniei Taraclia din 1835”, aici au rămas 49 de familii. După specificul perioadei, alți bulgari, nemulțumiți de condițiile de trai, au trecut fie pe malul drept al râului Prut, fie s-au așezat în alte colonii bulgare. De exemplu, în coloniile Cairaclia, Enichioi și Bolgrad au trecut 13 familii. Sunt și cazuri de emigrări individuale. Printre ei se evidențiază: Mino Todorov Kovaci, Stoian Berov, Nicola Berov, Pirca Todorov – care au trecut în Bolgrad, Vasil Ivanov și Stioan Ivanov – Șichirli-Chitai, Petco Iancev Japan – Glavan. În 1830, trei frați – Marin, Semion și Iolo Derevolkov – s-au stabilit în Bolgrad. Peste trei ani, în aceeași colonie au emigrat Bocio Derevolkov cu doi fii, Ilie și Petco⁹⁰.

Întregul proces migraționist înfățișat mai sus s-a încheiat prin divizarea coloniei în trei părți – denumite mahalale: partea vestică – *dolnenți* (долненцы) (adică cei care trăiesc în partea de jos), sud-estică – *șopi* (шопы) și cea de nord – *kurliiți* (курлийцы) și *cerganți* (черганцы). Această divizare teritorială a locuitorilor care au format colonia Taraclia a fost remarcată (pentru prima dată) de lingvистa rusă E. V. Ceșko, care a cercetat dialectele bulgarilor din satele Bugeacului⁹¹. Efectuând cercetări în Taraclia, în perioada 28 decembrie 1947 – 8 ianuarie 1948, ea a identificat patru dialecte, vorbitorii acestora provenind din diferite regiuni bulgărești: șopii – din nord-vestul Bulgariei, dolnenți – din nord-est, iar kurliiți și cerganți – din Tracia⁹². În urma cercetărilor, E. Ceșko a stabilit că primii veniți în Taraclia au fost kurliiți. Aceasta reiese în primul rând din faptul că purtătorii acestui dialect sunt numiți de către găgăuzi cu termenul de *tucanți* (туканцы), care înseamnă „locuitori băștinași”. În al doilea rând, un bătrân al satului, Trifon Lisița, care avea în acel moment 65 de ani, a povestit cercetătoarei că, potrivit legendei, primul locuitor al Taracliei a fost Gherghii Kocev din satul bulgăresc Kurlui. La sfârșitul anilor 1940, din familia acestuia mai trăia doar o femeie⁹³. Referitor la cerganți, lingvистa a arătat că ei mai erau în acel moment puțini la număr în Taraclia, trăind numai în două cartiere. Dialectul *cerganților* și *kurlienților* aparține grupului dialectelor din sud-estul

Basarabia de sud, 1828-1834 (Din istoricul dezvoltării relațiilor prietenești ruso-bulgare)], Кишинев, Картя молдовеняскэ, 1965, p. 139.

⁸⁸ *Șopi* – grup etnografic bulgar din vestul Bulgariei, estul Serbiei și nord-estul Macedoniei (История на България, Том 3, Втора българска държава [Istoria Bulgariei, vol. 3, Al doilea țarat bulgar], София, Издателство на БАН, 1982, p. 64-65).

⁸⁹ După Нено Неделчев, *op. cit.*, p. 43.

⁹⁰ ANRM, fond 134, inventar 2, dosar nr. 52(II), f. 181 v.-192.

⁹¹ *Атлас болгарских говоров в СССР* [Atlasul dialectelor bulgare din URSS], *Вступительные статьи, комментарии к картам*, Под. ред. С. Б. Бернштейна, Москва, Издательство Академии наук СССР, 1958, p. 23.

⁹² E. V. Чешко, *Отчет о диалектологической поездке в болгарское село Тараклию Молдавской ССР и село Табаки Измаильской области УССР* [E. V. Cheshko, Raport despre cercetările pe teren în satul bulgăresc Taraclia, RSS Moldovenească, și Tabac, regiunea Ismail, RSS Ucraina], în „Ученые записки Института славяноведения” [Note științifice ale Institutului de Slavistică], Том I, Москва, 1949, p. 391.

⁹³ *Ibidem*, p. 392.

Bulgariiei. E. Ceško credea că denumirea provine de la satul Ciargani (regiunea Iambol, Bulgaria), de unde, în opinia sa, au emigrat *cerganții*⁹⁴. Vorbind cu Vasilisa Neikolova (purtătoare a dialectului în care vorbeau dolnenți), cercetătoarea a aflat că străbunicul acesteia provenea din „Viliat”, care după părerea ei înseamnă „din patrie”⁹⁵. În ceea ce ne privește, considerăm că acest cuvânt derivă din cuvântul „vilaet”, care înseamnă unitate administrativă (provincie) în Imperiul Otoman. Foarte probabil că strămoșul acelei femei a venit dintr-unul din vilaetele Porții Otomane. Nu excludem să fie vorba despre vilaetul Silistrei, aflat în nord-estul Bulgariiei, de unde au venit dolnenți.

Cercetările lingvistice E. Ceško au arătat că, deja la sfârșitul anilor '40 ai secolului al XIX-lea, dialectul *șopilor* dispăruse din Taraclia, iar cel al *cerganilor* a fost asimilat cu cel al *kurlienilor*⁹⁶. Astfel, aici sunt identificate două dialecte diferite – *kurliiski* și *dolnenski*. Însă ultimul este considerat de taraclieni cel mai „corect”. De aceea el este mult mai răspândit. Diferența dintre aceste dialecte se evidențiază numai în domeniul foneticii și vocabularului. Formele morfologice sunt aproape identice. Un exemplu al diferenței acestor două dialecte este dat de cuvintele de genul feminin, care pentru dolnenți se pronunță cu terminația în litera „ă”: *вудѧ* (vudă)⁹⁷, *тривѧ* (trivă)⁹⁸, iar pentru kurlieni – în „a” – *вуда* (vuda), *трива* (triva)⁹⁹ și a.m.

Tabelul 1. Locurile de proveniență (din Bulgaria) a imigranților care s-au stabilit în Taraclia

Nr. crt.	Locurile de ieșire de pe pământurile bulgărești	Punctele interimare și anul stabilirii în acestea	Anul stabilirii în Taraclia
1	Eni Pazar	–	1813
2	Babec	Cugurlui – 1808	1814
3	Rahmanlii	Cugurlui – 1808	1814
4	Kocibirer	Cugurlui – 1808	1814
5	Kuciuk-Derbent	Cugurlui – 1808	1814
6	Kalaclii	Cgurlui – 1808	1814
7	Menenciu (Merici) /Rușciuc	Cugurlui – 1811	1814
8	Tiurc Smil	Chugurlui – 1811	1814
9	Kulanlii	Aluatu – 1810	1815
10	Adrianopol	Aluatu – 1810	1815
11	Godeci		1830

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Атлас болгарских говоров*, p. 41.

⁹⁷ Apă.

⁹⁸ Iarbă.

⁹⁹ E. B. Чешко, *op. cit.*, p. 393.

Așadar, din cele expuse mai sus, ajungem la următoarele concluzii. Mai întâi, am arătat că procesul de formare a coloniei Taraclia a fost unul îndelungat, care s-a desfășurat pe o durată de aproximativ 41 de ani (1813-1854) și care a cuprins cinci etape de stabilire a populației bulgărești în această localitate. În al doilea rând, în urma unei analize asupra componenței populației, am stabilit că aceasta era formată din imigranți veniți din diferite regiuni ale pământurilor bulgărești. Din acest motiv, în perioada actuală nu putem stabili cu exactitate toate localitățile de proveniență ale bulgarilor. Documentele păstrate ne permit să stabilim că întemeietorii coloniei erau imigranți bulgari care proveneau din trei regiuni bulgărești: cea de sud – Adrianopol, Iambol și Plovdiv (Babek, Rahmanlii, Kocibirer, Kuciuk-Derbent, Kalaklii, Kulanlii, Cargani, Adrianopol etc.), cea de nord-est – Rușciuc și Șumen (Rușciuc, Tiurc Smil, Eni Pazar, Kozludja) și cea de vest – Sofia (Godeci). Grație acestor informații putem explica existența în Taraclia a celor trei dialecte, pe care le-au identificat lingviștii. Imigranții sudici erau purtătorii dialectului *kurlii*, care și-a primit denumirea de la satul basarabean Cugurlui, județul Ismail, unde se stabiliseră inițial viitorii locuitori ai Taracliei. Cel mai important, după afirmațiile lingviștilor, este dialectul *cișian* de tipul *grebenți*, caracteristic imigranților din nord-estul Bulgariei. Purtătorii dialectului *șop* proveneau din vestul Bulgariei, dar în timp, ca rezultat al procesului asimilării și migrației interne, la începutul secolului al XX-lea vor dispărea.

About the Formation of the Bulgarian Colony of Taraclia, Akkerman District (Abstract)

Keywords: Taraclia, Bessarabia, colonists, bulgarians, immigrations.

The history narration of Taraclia is preceded by the section about the past of the region, where in 1813 the colony was established. There are listed the major archaeological cultures, author reports on the progress of excavations in and around it, and traces the history of the medieval period from Budzhak area. Relying on new sources, the work confirms the prevailing assertion that Taraclia was founded in 1813. Also it is shown that took part in its formation settlers from various regions of Bulgarian lands and there are provided some concrete villages. There are several stages of the settlement process, which continued until the end of the Crimean War of 1853-1856. On the basis of various statistical data, primarily register tales, the author highlights the dynamics of the population.

Evoluția demografică a minorităților confesionale din Basarabia. Statistici din al doilea sfert al secolului XIX

Ion GUMENĂI

Dilemele legate de situația demografică sau de recensămintele locuitorilor Basarabiei în secolul XIX vor rămâne actuale, după părerea noastră, atât timp cât nu va fi efectuată o analiză completă, elaborându-se o lucrare nepărtinitoare, care să explice, din punct de vedere etnic, confesional și social, situația numerică și ponderea populației din această zonă. Segmentul temporal avut în vedere nu a fost ales întâmplător. Din această perioadă dispunem de documente ale autorităților țariste, publicate de specialiști în domeniu, care pot fi confruntate cu izvoarelor arhivistice nepuse încă în circuitul științific. Facem precizarea că, în acest articol, abordăm aspectul religios, mai puțin cercetat de istoricii din Republica Moldova și din România.

Astfel, date cu referire la situația generală a populației din Basarabia pot fi regăsite într-o catagrafie întocmită în 1830, respectiva sursă fiind una din primele de acest gen. Conform acesteia, în ținutul Hotin era la acel moment o populație de 122.208 persoane, care avea în posesie 11 biserici din piatră, 171 din lemn, o mănăstire și trei biserici lipovenești. În ținutul Akkerman se afla o populație de 23.903 persoane (cu toate că pe parcursul statisticii se mai amintesc încă două cifre, 25.485 și 30.288 de oameni, credem că aici nu sunt incluși coloniștii) ce își oficiau serviciile liturgice în 16 biserici din piatră și 9 din lemn ortodoxe, existând și o biserică lipovenească. În ținutul Iași, la o populație totală de 194.585 de oameni, erau 227 de biserici ortodoxe, dintre care 40 de piatră și 181 de lemn, plus patru mănăstiri, precum și două biserici lipovenești. În ținutul Bender locuiau 41.120 de persoane, cu 37 biserici din piatră și 40 din lemn, de rit ortodox. Acesta este urmat de ținutul Ismail, cu o populație și mai mică, de 8.642 de oameni (evident, aici nefiind încadrați coloniștii), având 23 de biserici, dintre care una din piatră, 21 din lemn și una lipovenească¹. Cât despre orașului Bălți, se înregistra un total de 3.738 de persoane, dintre care 1.638 evrei. În zonă funcționau o biserică ortodoxă, una romano-catolică și o capelă lipovenească. Referindu-se la orașul Reni, catagrafia indică o populație totală de 3.874 de persoane, care dispunea de două biserici. Aproximativ aceleași date le

¹ ANRM, fond 2, inventar I, dosar nr. 1484, f. 1-147.

posedăm și pentru orașul Bender, care avea o populație de 6.601 persoane și două biserici ortodoxe. În orașul Ismail, documentul arată o populație de 9.887 de oameni. Acolo erau 10 biserici, dintre care una din piatră și una din lemn, însoțite de două mănăstiri, precum și două biserici lipovenești. Hotinul este atestat ca având 1.855 de familii cu o biserică din piatră și trei din lemn, dintre care una armenească și una catolică. În Chilia, la o populație de 3.963 de persoane, funcționau patru biserici, dintre care una lipovenească. Pentru orașul Akkerman avem următoarele date: 12.709 locuitori, atestându-se patru biserici din piatră și trei din lemn, printre care una grecească, una armenească, una greco-rosienească² și două case de rugăciuni. Statistica menționează și orașelul Leova, cu o populație de 601 persoane. În sfârșit, pentru Chișinău, pe lângă cei 13.741 capi de familie obligați să plătească impozite, sunt menționate 12 biserici, dintre care una armenească, una catolică și una lipovenească³. În continuarea dosarului, găsim și câteva date despre ținutul Orhei, afirmându-se că acolo erau 344 de localități și că funcționau 291 de biserici, dintre care 25 din piatră, 250 din lemn, 15 mănăstiri, dar și o biserică lipovenească⁴.

Această catagrafie stabilește pentru Basarabia un număr total de 1.054 de localități, cu o populație de 469.783 de oameni, existând în același timp 104 biserici din piatră, 719 din lemn, 22 mănăstiri, 16 capele, inclusiv o biserică romano-catolică și trei biserici armenesti⁵. Credem că cifra este corectă, într-una din publicațiile oficiale ale vremii spunându-se, de asemenea, că în Basarabia anului 1830 trăiau 469.783 de persoane (în care nu intra numărul coloniștilor germani, ce nu au fost incluși din cauza faptului că aceștia nu erau supuși direct organelor administrative locale și care, prin urmare, nu dispuneau de date cu referire la acest segment al populației)⁶. În schimb, numărul bisericilor nu este stabilit în mod clar. Mai concret, suntem derutați de faptul că în totalurile statisticii se vorbește de o singură biserică catolică, dar pe parcursul documentului sunt indicate cel puțin trei. Cu toate că respectivul izvor nu precizează repartizarea confesională a populației din Basarabia, dacă reperăm amplasamentul lăcașurilor de cult ale fiecărei confesiuni, putem identifica principalele centre în

² „Biserica greco-rosienească” era sinonim cu Biserica Ortodoxă Rusă. Respectivul termen se întâlnește în actele emise de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse alături de alte denumiri: Biserica catolică ortodoxă greco-rusă, Biserica Rusă, Biserica Ortodoxă Catolică Rusă, Biserica ortodoxă greco-rusă, Biserica ortodoxă Rusă Răsăriteană etc. De fapt această îmbinare de cuvinte era folosită îndeosebi pentru a argumenta și demonstra succesiunea avută de către Biserica Ortodoxă Rusă de la cea Bizantină pe de o parte, iar pe de alta pentru a accentua deosebirea de curentul ortodoxilor de rit vechi, care apăruse după reforma lui Nikon, în secolul XVII. În cazul de față probabil termenul are un înțeles cronologic, încercându-se a se arăta că biserica greacă menționată era mai veche, pe când cea greco-rosienească a fost construită după anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus.

³ ANRM, fond 2, inventar I, dosar nr. 1484, f. 1-147.

⁴ *Ibidem*, f. 160.

⁵ *Ibidem*, f. 197

⁶ *Энциклопедический лексикон* [Lexicon Encyclopedic], Санкт – Петербург, типография А. Плюшара, том 5, 1836, p. 443.

care funcționau: cultul armean avea bisericile în orașele Chișinău, Hotin și Akkerman; confesiunea romano-catolică era prezentă, prin construcțiile sale, în Chișinău, Bălți și Hotin; iar lipovenii ridicaseră biserici sau capele în orașul Chișinău și câte două în orașele Ismail și Akkerman, la care se adăugau și trei în ținutul Hotin, două în ținutul Iași și câte una în Akkerman și Ismail.

Dacă ne bazăm doar pe acest document, nu putem stabili locul și concentrarea populației evreiești. Ca element aparte, evreii sunt pomeniți numai în orașul Bălți – unde se arată că, din numărul total de 3.738 de persoane, adepții cultului moziac erau 1.638⁷ – și în orașul Hotin unde, din totalul de 1.855 de familii, 1.168 erau evreiești⁸.

Indiciile de mai sus pot fi însă completate cu datele referitoare la anul 1835, când sunt efectuate o serie de statistici, probabil ca o completare a celui de-al optulea recensământ al populației, făcut în anul 1833. Potrivit acestei evidențe, către anul 1835, structura de gen a locuitorilor dintre Prut și Nistru se prezenta astfel: 321.698 de bărbați și 282.914 femei. Păturile superioare erau constituite din 765 de nobili, 700 de nobili personali, 394 de nobili fără de proprietate, 454 care aveau dreptul de vot, 558 fără de drept de vot, 19 care se ocupau cu comerțul, 442 raznocini (micii funcționari). Pătura negustorimii era constituită din 54 de negustori de ghilda I, 161 de ghilda a II-a și 1.549 de ghilda a III-a. Tagma preotească era constituită din 8.492 de preoți ortodocși, trei romano-catolici, doi evanghelic-luterani, trei musulmani și 240 de religie mozaică, la care se adăugau 459 de călugări și 377 de călugărițe⁹. Din totalul clădirilor și bisericilor ce urmau să deservească diferite culte religioase la acel moment, 998 erau biserici ortodoxe, 25 aparțineau altor confesiuni creștine, moscheii nu erau atestate, 38 erau sinagogi, 16 fiind mănăstirile de bărbați, iar șase de femei¹⁰.

Din cercetarea repartiției confesionale în interiorul regiunii, cu referire la distribuția pe orașe și ținuturi, în baza datelor prezentate de către isprăvnicii¹¹, obținem următorul tablou. În ținutul Leova erau atestați 417 preoți creștini (credem că se referă la ortodocși, în documentele epocii nu rareori confundându-se termenul de ortodox și creștin, mai ales atunci când intrau în discuție și alte religii) și un cleric musulman, existând la acea dată 92 de biserici ortodoxe. Ținutul Bender avea 210 fețe bisericesti ortodoxe și 10 evreiești, acolo activând 46 de biserici ortodoxe și o sinagogă. În ținutul Hotin sunt numărați 1.210 preoți greco-rosienești (în conformitate cu originalul) și trei ai religiei mozaice, aici fiind 175 de biserici ortodoxe, două ale altor biserici creștine și trei sinagogi. Pentru Akkerman, izvorul menționează 283 de preoți cu 33 de biserici și cinci case de rugăciuni. În ținutul Iași sunt atestați 2.185 de preoți greco-rosienești, 58 rabini evrei, 120 de călugări și 45 de călugărițe, fiind

⁷ ANRM, fond 2, inventar 1, dosar nr. 1484, f. 9.

⁸ *Ibidem*, f. 38-40.

⁹ *Ibidem*, dosar nr. 2136, f. 8.

¹⁰ *Ibidem*, f. 9.

¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 2138.

consemnate totodată 221 de biserici și patru sinagogi. În ținutul Soroca se aflau 838 de fețe bisericești și 16 evrei, existând 122 de biserici și două sinagogi. Urma ținutul Orhei cu 417 reprezentanți ai cultului ortodox și patru al celui mozaic, cu 180 de biserici ortodoxe, una ce ținea de altă religie și două sinagogi. Finalmente, în ținutul Chișinău erau luate în evidență 2.404 fețe bisericești ortodoxe, 13 ale armenilor și două ale evreilor, înregistrându-se 122 biserici și o sinagogă¹².

Referindu-se la mediul urban, aceeași sursă documentară arată că în Chișinău erau 162 fețe bisericești, una romano-catolică și 147 de slujitori ai cultului mozaic, în oraș găsindu-se 10 biserici de rit răsăritean, alte trei ale altor confesiuni (credem că este vorba despre cea armeană, cea catolică și cea protestantă construită recent) și 13 sinagogi. În orașul Leova erau atestate 12 fețe bisericești ale cultului ortodox, una a cultului musulman și trei ale celui mozaic, funcționând două biserici ortodoxe și o sinagogă; de asemenea, în Orhei erau 10 fețe bisericești ortodoxe, două evanghelic-luterane și patru ale evreilor, două biserici ortodoxe, una armenescă și trei sinagogi. În Bender era următoarea situație: preoți ortodocși 4, slujitori ai cultului mozaic 6, biserici ortodoxe 1, o capelă și trei sinagogi. Ca de obicei, Ismailul pare cel mai divers din punct de vedere confesional, aici înregistrându-se 50 de fețe bisericești greco-rosienești de gen masculin și 45 de gen feminin, una a cultului romano-catolic, trei ale celui armenesc din care un bărbat și două femei, un reprezentant al cultului mozaic și unul al celui musulman; de asemenea, în oraș existau șase biserici ortodoxe, una armenescă, una catolică și două lipovenești. Din această perspectivă, este prima oară când Soroca este atestată, indicându-se doar doi preoți ortodocși, lucru care, după părerea noastră, nu este corect. În orașul Akkerman se înregistrau 119 fețe bisericești ortodoxe, un rabin; tot aici, figurau șase biserici ortodoxe, una care aparținea altor confesiuni creștine (fiind vorba probabil de Biserica armenescă) și o sinagogă. La Chilia erau luați în evidență 36 de reprezentanți ai cultului ortodox, 15 rabini (conform sursei), patru biserici ortodoxe, una fiind în construcție, una de alt rit creștin și o sinagogă. Iar pentru orașul Bălți avem, în acei ani, un număr de 37 de preoți și un rabin, funcționând o biserică ortodoxă, o biserică creștină de alt rit (după părerea noastră era vorba de Biserica armenilor catolici) și o sinagogă¹³. Din acest izvor lipsește Hotinul, datele despre acest oraș putând fi recuperate dintr-un document mai târziu, din 1836, care spune că acolo erau 17 fețe bisericești de rit ortodox, două biserici ortodoxe, una din piatră și una din lemn; iar dintre lăcașurile de cult ale confesiunilor neortodoxe unul era din piatră și unul din lemn, existând și o sinagogă tot din lemn¹⁴.

Dacă vom corela cifrele din documentele analizate mai sus vom observa că respectivele coincid, fapt ce ne permite să considerăm că informațiile sunt

¹² *Ibidem*, f. 8-98.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 2330, f. 44.

veridice; evident, nu uităm că din aceste statistici sunt scoase datele privitoare la coloniile străine¹⁵.

Din cele prezentate mai sus, vedem că mozaismul este prezent în fiecare din orașele basarabene, excepție fiind Ismail și Soroca, ceea ce ne face să credem că în datele pentru anul 1830 evreii pur și simplu nu au fost luați în considerație ca segment aparte, fiind incluși în numărul total al populației. Astfel stând lucrurile, considerăm că în patru-cinci ani ar fi fost practic imposibil să se construiască o infrastructură puternică – cel mai bine organizată după cea ortodoxă –, existând în fiecare centru urban unul sau mai multe lăcașuri de cult mozaic, plus personalul ce le deservea. Or, pentru reușita acestei întreprinderi într-un timp atât de scurt, ar fi fost nevoie, inevitabil, de o puternică intervenție a statului, neconfirmată însă documentar. Dacă este să analizăm și datele din perioada anterioară, constatăm totuși că, în perioada respectivă, are loc o reală consolidare a cultului mozaic, favorizată, cel mult, de bunăvoința autorităților ruse.

Față de perioada precedentă și de informațiile din 1830, confesiunea romano-catolică nu a suferit modificări substanțiale, principalele ei centre continuând să rămână Hotinul, Chișinăul și Ismailul, unde existau atât edificii de cult catolice, cât și preoți ai acestei confesii. Același lucru îl putem spune și despre situația armenilor, aceștia având comunități puternice, înzestrate cu lăcașuri de cult și personal la Chilia, Ismail și Chișinău. Mai mult chiar, în 1830 se înființează episcopia armenescă a Chișinăului și Nahicevanului, sediul fiind la Chișinău. Rămâneau, de asemenea, constanți și lipovenii, cu cele mai puternice centre în orașele Chișinău, Bender, Ismail, Akkerman și Chilia¹⁶.

¹⁵ Conform datelor uneia dintre catagrafii, clerul cultului ortodox era compus din 8.492 de persoane, iar conform altor date de 8.499; de fapt, dacă este să numărăm pentru fiecare unitate în parte, ajungem la cifra de 8.462. Reprezentanții celorlalte curente religioase sunt indicate la fel: romano-catolic 3, evanghelic 2, musulman 3 și evreiesc 240.

¹⁶ Vezi Ж.А. Ананян, *Армянская колония Григориополь* [J.A. Ananean, Colonia armenescă Grigoriopol], Ереван, Издательство А.Н. Армянской ССР, 1969; Ф.Ф. Вигель, *Замечание на нынешнее состояние Бессарабии. Писано в октябре 1823 года* [F.F. Vigeli, Observații asupra stării actuale a Basarabiei. Scrise în octombrie 1823], Москва, 1892; А.И. Зашук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область, часть II-я* [A.I. Zasciuk, Materiale pentru geografia și statistica Rusiei, adunate de către ofițerii statului major. Regiunea Basarabia, partea a II-a], Санкт-Петербург, 1862; В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX* [V.S. Zelenciuc, Populația Basarabiei și a Transnistriei în secolul XIX], Кишинев, 1979; В.М. Кабузан, *Народонаселения Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья* [V.M. Kabuzan, Populația regiunii Basarabia și a raioanelor din stânga Transnistriei], Кишинев, 1984; Н. Лашков, *Бессарабия к столетию присоединения к России, географически и историко – статистический обзор состояния края* [N. Lașcov, Basarabia la centenarul unirii cu Rusia, prezentare geografică și istorico-statistică a regiunii], Кишинев, Типография Бессарабского Губернского правления, 1912; Ольга Лиценбергер, *Католические корни Бессарабской немецкой лютеранской колонии Сарата и ее основатель пастер Игнатий Линдль* [Olga Lițenbergher, Rădăcinile catolice ale coloniei germane luterane Sărata și întemeietorul ei, preotul Ignatiei Lindl], în „Analecta Catholica”, vol. III, 2009, p. 313-327; idem, *Красна- первая католическая колония в Бессарабии (1814-1918)* [Crasna – prima colonie catolică din Basarabia (1814-1918)], în „Analecta Catholica”, vol III, 2009, p. 299-313; idem, *Немцы-*

În informațiile de mai sus sunt atestate și două fețe bisericești ale cultului evanghelic-luteran care nu sunt însă localizate, dar despre care credem că pot fi repartizate la Chișinău. Tocmai în această perioadă, aici se desfășurau lucrările de construcție și de finisare a bisericii evanghelic-luterane și este destul de probabil că aceste persoane activau la fața locului. De asemenea, în datele statistice sunt amintiți și trei slujitori ai cultului mohamedan. Acest lucru nu trebuie să ne ducă în eroare, orientându-ne spre ideea existenței unor comunități islamice în Basarabia. Un număr suficient pentru constituirea acestora nu a mai existat în spațiul interfluviului pruto-nistrean după 1812. Iar prezența în Basarabia a clericilor ce reprezintă această religie se datorează

католики Бессарабии и Приднестровья в 19 веке и создание Тираспольской Римско-католической епархии [Germanii-catolici din Basarabia și Transnistria în secolul al XIX-lea și formarea eparhiei romano-catolice din Tiraspol], în „Analecta Catholica”, vol. III, 2009, p. 39-64; И. Н. Пилат, *Из истории еврейства Молдовы* [I.N. Pilat, Din istoria populației evreiești din Moldova], Кишинев, Изд. «Карта Молдовеняскэ», 1990; А.А. Пригарин, *Русские старообрядцы на Днестре. Формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII –перво половине XIX вв.* [A.A. Prigarin, Ortodoxii de rit vechi ruși de pe Dunăre. Formarea comunității etnoconfesionale la sfârșitul secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea], Одесса/Измаил/Москва, «Археодоксия», 2010; Неля Саганова, *Кишиневский римско – католический приход «Божественного Провидения» в первой половине XIX века* [Nelea Saganova, Parohia chișinăueană romano-catolică „Providența Divină” în prima jumătate a secolului XIX], în „Analecta Catholica”, vol. I, 2007, p. 121-159; П. Свиньин, «*Описание Бессарабской Области*» [P. Svinin, Descrierea Oblastiei Basarabiei] pe <http://www.tvoya-territoriya.ru/book2/page-025.html>, consultat la 22.01.2014; А. Скальковский, *Опыт статистического описания Новороссийского Края, Часть 1, География, Этнография и Народосчисление Новороссийского края* [A. Skalkovski, Experiența descrierii statistice a regiunii Novorosia, Partea I, Geografia, etnografia și populația regiunii Novorosia], типография Л. Нитче, Одесса, 1850; *Статистическое Описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии производивший по Высочайшему повелению размежевание земель оной на участке сь 1822 по 1828-й год* [Descrierea statistică a Basarabiei propriu-zisă sau a Budjacakului cu anexarea planului general al regiunii, întocmite în timpul descrierii civile a Basarabiei efectuată la porunca Majestății Sale privind delimitarea rămănturilor respectivei regiuni din 1822 până la 1828], Издание Аккерманского земства, типографии И.М. Гринштейна, 1899; С.В. Таранець, *Старообрядці Бессарабії та їх переслідування російким урядом у XIX – на початку XX ст.* [S.V. Taranet, Lipovenii Basarabiei și urmărirea lor de către administrația rusă în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea], în „Украинский исторический журнал”, nr. 3, 2009, p. 84-94; Дж. С. Фаньян, *Манук Бей и его дипломатическая деятельность* [Dj. S. Fanian, Manuc Bei și activitatea sa diplomatică], în „Историко-филологический журнал”, Ереван nr. 3 (74), 1976, p. 159-162; И. Халиппа, *Ростись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года* [I. Halipra, Descrierea proprietății funciare și a structurii sociale a populației Basarabiei conform datelor recensământului din 1817], în *Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комисии* [Lucrările comisiei arhivistice științifice din Basarabia], Кишинев, Типография Э. Шлимовича, 1907, p. 3-230; Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, vol. 2, Chișinău, Editura „Grafema Libris”, 2009; idem, *Numărul populației Basarabiei la 1812*, în „Destin Românesc”, nr. 2, 2006, serie nouă, p. 25-37; Iosif Naghiu, *Biserici catolice în Basarabia*, în „Viața Basarabiei”, nr. 3-4, 1944, p. 339-342; ANRM, fond 2, inventar I, dosarele nr. 5, 152, 1073, 1199, 1264, 2691, 3932; fond 3, inventar 5, dosar nr. 25; fond 5, inventar III, dosar nr. 621; fond 6, inventar I, dosar nr. 75 ș.a.

probabil plecării lor din Imperiul Otoman, ca urmare a diferitelor presiuni din partea administrației turce.

Cât privește populația din coloniile germane¹⁷, neinclusă în statisticile de mai sus, știm că, după o primă perioadă de progres rapid, între 1828 și 1835, urmează niște ani mai ponderați din punct de vedere demografic. Acum se constituie coloniile Șaba în 1829, Gnanental în 1830, Friedental în 1833, Lichtental în 1834 și Dennewitz în același an, ulterior apărând încă două comunități și anume Plotzk și Hoffnungstal. Constituirea acestor noi colonii nu a schimbat cu nimic raportul dintre romano-catolici și protestanți din coloniile germane situate în sudul Basarabiei, majoritatea absolută a noilor veniți fiind evanghelic-luterană. Referindu-ne la cuantumul populației din aceste localități, nu știm cât de corectă este cifra dată de V.M. Kabuzan care, către anii 50, vorbește de 24.303 persoane¹⁸. Mult mai aproape de adevăr ni se pare evaluarea referitoare la anii 40, adică 2.235 de familii, mărită în comparație cu anul 1828 cu 321 de familii¹⁹. Cele mai plauzibile sunt contabilizările prezentate într-o lucrare a lui A. Claus²⁰, preluate de acesta după unele statistici oficiale. Într-una din anexele ce însoțesc lucrarea, intitulată *Privire statistică a coloniilor aflate în subordinea Comitetului de tutelă al coloniștilor străini din sudul Rusiei pentru anul 1841*, sunt prezentate „numărul gospodăriilor conform reviziei”, „numărul de bărbați” și „numărul de femei”. Știind că bilanșurile privesc anul 1841 și că a opta înregistrare a populației imperiului a fost efectuată în 1833, iar cea de-a noua în 1850, atunci recensământul din 1841 conține numărul coloniștilor germani pentru anul 1833. Astfel, pentru districtul Maloiaroslaveț sunt luate în evidență 960 de familii, în componența cărora intrau 3.026 de bărbați și 2.781 de femei; în districtul Cleastitz, 1.127 de familii cu 2.955 de bărbați și 2.427 de femei; în districtul Sărata, 960 de familii cu 632 de bărbați și 609 femei; în colonia Șaba, 32 de familii cu 76 de bărbați și 72 de femei. La mijlocul anilor 30 ai secolului XIX avem un total de 12.478 de coloniști germani, în comparație cu 14.157 câți erau în 1841, în tabelul respectiv ei figurând la rubrica intitulată „câți sunt de față la moment”²¹. Putem spune deci că numărul populației luterane din coloniile germane era de 11.965 de persoane, acestora alăturându-se 513 romano-catolici din colonia Crasna²².

¹⁷ Nu ne vom referi la coloniile populațiilor venite din sudul Dunării (cele bulgare îndeosebi), deoarece, conform cercetărilor efectuate, acestea au fost foarte conservatoare, dovedindu-se reticente față de acceptarea unor elemente străine din punct de vedere etnic sau religios. Rămânând omogene din punct de vedere național și confesional, deci 100% ortodoxe, ies din cadrul cercetării noastre.

¹⁸ V.M. Кабузан, *op. cit.*, p. 147-148.

¹⁹ Ute Schmidt, *Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer, Deutsches Kulturforum östliches Europa*, Potsdam, Deutsches Kulturforum östliches Europa, p. 87-88.

²⁰ А. Клаус, *Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации России* [A. Klaus, *Coloniile noastre. Experiență și materiale pentru istoria și statistica colonizării cu străini a Rusiei*], Санкт-Петербург, Выпуск 1, Типография В.В. Нусвальта, 1869, p. 76.

²¹ *Ibidem*.

²² Ольга Лиценбергер, *Красна – первая католическая колония в Бессарабии (1814-1918)* [Crasna – prima colonie catolică din Basarabia (1814-1918)], în „Analecta Catholica”, nr. 3, 2009, p. 304.

Dacă pentru colonii situația confesională este relativ clară, nu putem spune același lucru și despre restul teritoriului dintre Prut și Nistru. Unica sursă care ar aduce o lumină în acest sens este lucrarea lui P. Köppen, publicată în 1852, cu referire la structura etnică a părții europene a Imperiului Rus. Analizând situația din Basarabia în conformitate cu revizia a VIII-a, el indică un număr total de 548.764 de persoane, repartizate astfel: practicanți ai cultului mozaic erau 42.380 de persoane, confesiunea protestantă era reprezentată de 10.200 de persoane, cea armenescă de 2.353 de persoane și cea romano-catolică de 733 de persoane²³, restul fiind evident ortodocși.

Nu putem fi de acord întru totul cu această evidență, din cauză că nu spune nimic despre lipoveni ori îi subestimează pe polonezii romano-catolici. Se desprinde însă cu certitudine o creștere a populației basarabene de la 469.783 de persoane în 1830 (evident fără a include pentru acest an numărul coloniștilor) la 604.612 persoane către 1835; o creștere destul de semnificativă, dacă luăm în considerație epidemiile de holeră produse în epocă pe teritoriul Basarabiei. Creșterea numărului de locuitori, spre deosebire de perioada anterioară, are loc atât datorită unor infuzii externe, cât și datorită sporului natural, factor ce începe să devină preponderent. Această afirmație poate fi argumentată și printr-o serie de mărturii complementare. Astfel, conform raportului Consistoriului Duhovnicesc de la Chișinău, din 1834, în Basarabia s-au născut 14.481 de bărbați și 13.927 de femei, deci un total de 28.508 persoane, și au decedat 9.275 de bărbați și 8.512 femei, deci un total de 17.787 de persoane²⁴. Cu alte cuvinte, avem o creștere clară a numărului de nou născuți, plusul fiind de 10.721 de copii. În următorul an, sporul este mai moderat, dar continuă să prevaleze nou născuții asupra decedaților. Mai exact, în acest an s-au născut 12.441 de băieți și 11.902 fete, formând un total de 24.343 de persoane, în rândul decedaților trecând 12.481 de bărbați și 11.437 de femei, adică 23.918 persoane. Prin urmare, diferența era de 425 de persoane. Balanța se înclină în favoarea nou născuților, cel mai bine prezentându-se la acest capitol ținutul Iași și coloniile germane²⁵.

Este evident că nu toate păturile sociale și segmentele confesionale au fost într-o continuă creștere demografică, existând și perioade de regres; lucru ce poate fi dedus din informațiile documentare de mai jos, care furnizează și date privind comunitatea mozaică din Basarabia. Conform statisticilor descoperite în arhivă, către 1836, pe teritoriul Basarabiei se afla o populație de 46.287 de evrei, repartizată în toate orașele și ținuturile, afară de Leova. În acest context, funcționau 37 de sinagogi cu 25 de rabini și 89 de școli pentru rugăciuni cu 235 de profesori, pe lângă care se numărau 36 de cagale (organul de conducere

²³ П. Кёппен, *Об этнографической карте Европейской России* [P. Köppen, Cu privire la harta etnografică a Rusiei europene], Санкт-Петербург, 1852, p. 32-35, *apud* Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, vol. II, Chișinău, Editura „Grafema Libris”, 2009, p. 37.

²⁴ ANRM, fond 2, inventar I, dosar nr. 2134, f. 280.

²⁵ *Ibidem*, f. 39 r.-v.

a obștilor evreiești în Imperiul Rus) cu 119 staroști²⁶. Pentru următorul an nu vom enumera toate datele referitoare la comunitățile evreiești, noi precizând doar numărul nou născuților, 1.790, și al decedaților, 1.386. Cu toate că ponderea nou născuților predomină în continuare asupra decedaților, numărul total al practicanților cultului mozaic este în scădere, indicându-se un număr de 42.770 de persoane²⁷. La 1838, comunitatea evreiască din Basarabia număra 41.894 de persoane, fiind indicate 2.273 de nașteri și 1.372 de decese. În comparație cu 1836, și celelalte cifre sunt mai mici, fiind indicate 23 de sinagogi cu 24 de rabini, 83 de școli de rugăciuni cu 177 de învățători, 22 de cagale cu 91 de staroști²⁸. Se poate așadar observa că principalele centre ale comunităților evreiești erau la Chișinău, Hotin și Bălți, cei mai mulți evrei fiind atestați în ținuturile Hotin, Orhei și Soroca. Din cele expuse mai sus, se desprinde mereu numărul mai mare al nou născuților față de cel a decedaților. Paradoxal, cifrelor finale ne demonstrează că ponderea populației evreiești din Basarabia intrase în descreștere, datorită, în special, emigrării acestui segment etnico-confesional din interfluviul pruto-nistean. Totuși, acest proces nu a fost de lungă durată, astfel încât, începând cu anii 40 ai secolului XIX, se constată iarăși o creștere numerică a comunității evreiești.

Tot pentru acest interval de timp avem date care ar permite și clasificarea confesională a populației Basarabiei. Ne referim, în primul rând, la lucrarea deja cunoscută a lui A. Skalkovski; deși publicată în 1850, ea folosește informații strânse începând cu anul 1844. Analizând structura demografică din regiunea Novorosiei, Skalkovski arăta că populația Basarabiei, împreună cu municipalitatea Ismail, era constituită din 428.397 de bărbați și 364.733 de femei, alcătuind un total de 793.103 oameni, pe o suprafață de 4.142.080 deseatine de pământ. Fiecărui locuitor îi reveneau câte cinci deseatine, această cifră corespunzând celor șase deseatine din gubernia Herson și celor 10,5 deseatine în Taganrog. Pe scurt, în Novorosia locuiau 2.750.702 creștini și 376.349 de necreștini. În rândurile creștinilor intrau 2.631.480 de ortodocși și staroveri, 26.650 de armeni gregoriani, 1.796 de armeni catolici, 27.241 de romano-catolici, 52.361 de protestanți, 21.411 menoniți, 808 separatiști și 1.316 pietiști. Necreștinii sunt repartizați, conform autorului, în felul următor: musulmani – 274.550; evrei caraimi – 3.751; evrei talmudiști – 97.047²⁹. Pentru Basarabia, se înregistrau 718.893 de ortodocși și 21.000 de creștini de alte confesiuni. Iar populația necreștină – conform datelor prezentate de către Skalkovski – se repartiza după cum urmează: în gubernia Herson, 28.430 persoane; în Ecaterinoslavl, 6.244 persoane; în Taurida, 274.501 persoane; în Basarabia 53.210 persoane; în Odessa, 6.424 persoane; în Taganrog 399 persoane; în Kerci Enicale 1.461 persoane³⁰. Referindu-se la numărul evreilor, Skalkovski

²⁶ *Ibidem*, f. 2592.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 2691, f. 1-58.

²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 2815.

²⁹ А. Скальковский, *op. cit.*, p. 327.

³⁰ *Ibidem*, p. 328.

afirmă că din numărul total de 97.047 din regiune, în Basarabia locuiau 49.000 de persoane. Ortodocșii de rit vechi erau repartizați astfel: în Herson, 5.368 de credincioși; în Ecaterinoslav 4.382; în Taurida, 6.114; în Basarabia, 8.527; în Odessa, 2.176; în Taganrog. 30; în Kerci Enicale, 17. Credincioșii de rit vechi se subdivizau în necrasoviști, 1.844 persoane, și rascolnici, 13.749 persoane. La rândul lor, aceștia se împărțeau în: rascolnici ce se închinau la icoane, 5.431; cei ce nu acceptau preoțimea, 1.507; molocani, 2.756; duhobori, 2.401; și 39 de scopeți³¹.

Aceste date sunt primele de acest gen pentru teritoriul dintre Prut și Nistru, ele presupunând o valorificare critică, în constantă raportare la alte surse de care dispunem. De exemplu, pentru aceeași perioadă, există o serie de informații arhivistice prelucrate de D. Poștarencu. El arată, pentru anul 1844, o populație a Basarabiei ce se ridică la 692.777 de persoane, deci aproximativ cu 100.000 mai puțin³² față de Skalkovski. Acest lucru nu poate fi ignorat, fiind vorba de o diferență destul de mare. Totuși, suntem tentați să fim de acord mai mult cu cifra indicată de către Skalkovski. Iată și motivul: pe de o parte, și D. Poștarencu spune că cifra din ultima statistică este micșorată, iar pe de altă parte, printre materialele întocmite de colonelul Daragan câțiva ani mai târziu, tot pentru anul 1844, în conformitate cu datele oficiale, numărul populației Basarabiei este de 774.492 de persoane³³. Noi credem că numărul populației dintre Prut și Nistru la acel moment depășea 750.000 de locuitori, această cifră părându-ne cea mai plauzibilă.

Cât privește repartizarea internă făcută de Skalkovski, se ridică, de asemenea, unele întrebări. Nu ne vom referi la populația ortodoxă, dat fiind că nu face obiectul articolului de față. Ne preocupă, în schimb, faptul că, potrivit lucrării apărute în 1850, în Basarabia exista o populație de 21.000 de locuitori ce reprezentau confesiunile creștine neortodoxe. În conformitate cu datele de arhivă, în acel moment Basarabia avea 15.477 de etnici germani, reprezentanți ai confesiunii evanghelic-luterane; cifră care, după părerea noastră, este puțin diminuată³⁴. Estimarea respectivă se bazează pe faptul că, potrivit unor statistici din 1841, pe teritoriul pruto-nistrean se afla o populație de 7.564 de bărbați și 7.300 de femei practicanți ai cultului protestant. Se înțelege că marea lor majoritate era concentrată în ținutul Akkerman, unde erau înregistrați 7.406 bărbați și 7.154 femei. La numărul lor total, de 14.560 de persoane, se adăugau și cei 169 de reformați. După această statistică, între centrele luterane se afla și Chișinăul, care număra o comunitate de 120 de credincioși³⁵. Dar în informațiile cu privire la anul 1844, Chișinăul nu figurează cu nici un etnic german. Știindu-se că în centrul oblastiei exista o comunitate a respectivei confesiuni, cu un locaș

³¹ *Ibidem*, p. 329-331.

³² Cf. ANRM, fond 2, inventar I, dosar nr. 4126, și Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 34-35.

³³ *Военно-статистическое описание Росийской Империи*, том 11, часть 3, *Бессарабская область* [Descrierea militaro-statistică a Imperiului Rus, tom 11, partea 3, Regiunea Basarabiei], типография Департамента Генерального штаба, 1849, таблица 6.

³⁴ ANRM, fond 2 inventar I, dosar nr. 4126.

³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 3704, f. 1-28.

de cult și cu personal ce-l deservea, precum și o școală aferentă, nu vom greși dacă la numărul indicat pentru germanii luterani vom adăuga și cele 85 de persoane indicate la secțiunea „alte etnii”. Astfel, pentru confesiunea protestantă avem un număr de 15.562 de persoane. Le alăturăm un număr de 2.536 de armeni și 2.711 polonezi romano-catolici – cifra lor comună fiind de 20.809 persoane, una foarte apropiată de aceea indicată de A. Skalkovski. Apoi, același autor arată un număr de 8.527 de lipoveni locuitori ai Basarabiei la acel moment. În opinia noastră, această cifră poate fi considerată și ea drept corectă, deoarece, conform datelor existente, în 1841, numărul lipovenilor era de 7.324, către 1846 acest grup etno-religios fiind reprezentat de 8.687 de persoane³⁶.

Referindu-se la populația necreștină, A. Skalkovski o situează la 53.210 de persoane. Totodată, numărul populației evreiești este estimat la 49.000 de oameni, cu toate că, într-un alt capitol, afirmă că această comunitate era constituită din 48.993 de persoane³⁷. Aproximativ același număr îl putem găsi și în sursa de arhivă citată mai sus³⁸, care arată că în ținuturile Basarabiei, la 1844, locuiau 25.234 de evrei, iar în orașe 23.729, deci un total de 48.963. Dacă trecerea de la 48.993 la 49.000 de evrei poate fi explicată, credem, prin rotunjirea efectuată de autor, nu putem însă explica raportul dintre numărul de evrei și ceilalți necreștini dat de către A. Skalkovski. Vorbind despre elementul necreștin, autorul arată că acest segment era compus din musulmani, caraimi și talmudiști. Nu este clar, totuși, cum ajunge autorul la cifra de 53.210 persoane, deoarece, în Basarabia, segmentul caraim sau cel musulman lipsea cu totul sau avea o prezență infimă. Bunăoară, evreii caraimi nu sunt atestați în Basarabia decât foarte târziu și într-un număr foarte mic, pe când musulmanii figurau cu trei persoane pentru perioada în discuție. Astfel apare o diferență de 4.210 persoane, una destul de semnificativă, care nu poate fi explicată printr-o simplă eroare. Credem că, în acest caz, A. Skalkovski a folosit statistici dintr-o perioadă mai târzie, 1844-1850, lucru menționat de însuși autorul în introducerea lucrării.

O relativă lămurire a spectrului confesional basarabeian ne poate veni din contabilizări mai târzii, de la 1847. Conform datelor prezentate de colonelul Daragan, în Basarabia erau atunci prezente persoane din comunitatea greco-rosienească, 387.813 bărbați și 347.616 femei; din comunitatea romano-catolică, reprezentată de 1.781 bărbați și 1.053 femei; din cea evanghelic-luterană, compusă din 8.556 bărbați și 8.264 femei; din cea armeană, formată din 1.357 bărbați și 1.232 femei; din cea mozaică, totalizând 29.924 bărbați și 27.135 femei; și din cea islamică reprezentată de trei bărbați³⁹. Dacă pentru

³⁶ Н. Варадинов, *История Министерства Внутренних Дел, История распоряжении по расколу, книга 8* [N.Varadinov, Istoria Ministerului Afacerilor de Interne, Istoria diposițiilor cu privire la rascol, cartea a 8-a], Санкт-Петербург, Типография Министерства внутренних дел 1863, p. 378, 446.

³⁷ А. Скальковский, *op. cit.*, p. 313.

³⁸ ANRM, fond 2, inventar 1, dosar nr. 3704, f. 1-28.

³⁹ *Военно-статистическое описание Росииской Империи*, том 11, часть 3, *Бессарабская область*, ed. cit., таблица 20.

populația ortodoxă cifrele sunt identice, numărul total de 735.429 de credincioși fiind același pentru restul confesiunilor avem un total de 79.602 oameni, cifră ce nu coincide cu sursa ce indică numărul de 76.711. Greșeala provine din cifrele finale incorect calculate, cele veridice fiind următoarele: romano-catolici, 1.781 bărbați și 1.050 femei; luterani, 8.558 bărbați și 8.262 femei; armeni, 1.357 bărbați și 1.232 femei; evrei, 26.264 bărbați și 28.204 femei; musulmani, trei. Suma acestor două cifre este de 812.140 și, în linii generale, corespunde celor indicate de Daragan în capitolul despre populația Basarabiei în general. Autorul arăta aici că, în acel moment, în teritoriul cuprins între Prut și Nistru locuiau 426.056 bărbați și 386.064 femei, deci un total de 812.120 de oameni⁴⁰.

A. Skalkovski nu i-a luat în considerație pe ortodocșii de rit vechi, care nu apar în tabel, numărul acestora fiind înfățișat într-un tabel aparte. Posibilitatea ca ei să fi fost incluși în numărul total al ortodocșilor nu ni se pare demnă de luat în seamă. Se arată că rascolnicii ce acceptau preoțimea numărau 2.992 bărbați și 2.404 femei; cei ce nu acceptau clerul ortodox, dar se închinau la icoane constituiau o comunitate compusă din 1.384 bărbați și 1.324 femei; iar rascolnicii care nu acceptau nici preoții și nici icoanele reuneau 298 de bărbați și 283 de femei. În nota la tabelul alcătuit de către ispravnicii din ținuturi se mai includeau și „ereziile” cum ar fi: 575 de molocani, grupați în ținuturile Chișinău, Akkerman și Bender, 6 duhobori în ținutul Bender și 5 scopeti în ținuturile Akkerman și Ismail⁴¹. În felul acesta, obținem un număr total de 8.685 de persoane. Nu trebuie să uităm însă că acest izvor este primul care face o distincție clară între curentele ortodocșilor de rit vechi din Basarabia. Ceea ce nu ne permite să credem, fără rezerve, în veridicitatea cifrelor prezentate. Mai ales că personalul administrativ sau polițienesc nu făcea deosebire între aceste curente, reprezentanții lor fiind incluși, la întâmplare, în listele ce se întocmeau; în consecință, se amestecau molocanii și duhoverii, sau duhoverii și duhoborii, numiți și iconoclaști. Adepții principalelor curente ale ortodocșilor de rit vechi erau deseori incluși în secțiunile „*раскольники*”, ori „*часовенная секта*”, fără a se face vreo departajare reală între ei. Fiind o stare de lucruri specifică Rusiei țariste până târziu, către sfârșitul secolului XIX, pericolul ca noi să greșim în aprecieri este foarte mare. Credem, așadar, că cel mai corect ar fi dacă s-ar folosi numărul general al adepților unui cult, fără a se căuta o distincție categorică.

La 1847, întreaga populație a Basarabiei număra 820.822 de oameni, dintre care 85.396 nu practicau cultul ortodox; sau, procentual vorbind, aceștia reprezentau 10,40% din total. Exprimându-ne tot în termeni procentuali, vom avea următorul tablou: comunitatea evreiască reprezenta 6,63% din ansamblul populației; comunitatea evanghelic-luterană – 2,04%; comunitatea lipovenească – 1,05%; comunitatea romano-catolică – 0,34%, iar cea armenească – 0,31%. În concluzie, minoritățile confesionale din Basarabia constituiau

⁴⁰ *Ibidem*, p. 97.

⁴¹ *Ibidem*, tabel 21.

aproximativ 10% din numărul total al locuitorilor. După părerea noastră, cu toate că acest număr este relativ mic, la o cifră de 85.396 de persoane ce reprezenta populația eterodoxă a Basarabiei s-a putut ajunge numai datorită politicii demografice și religioase duse de către Imperiul Rus, care a favorizat creșterea acestui număr. Și dacă în perioada anterioară dinamica pozitivă a elementelor ce formau acest segment al populației a crescut rapid prin intermediul *politicii de colonizare*, în perioada cercetată de noi acest factor scade simțitor în relevanță, locul lui fiind luat îndeosebi de *sporul natural*. Și tot aici trebuie menționat că evoluția uneia sau alteia dintre comunitățile religioase basarabene a depins, în mare parte, de poziționarea fluctuantă a instituțiilor puterii imperiale. Atitudinea administrației țariste s-a dovedit a fi decisivă pentru istoria obștilor religioase sau etno-confesionale, căci în momentul când una din confesiuni intra în conflict cu autoritățile, ea putea fi strămutată în altă regiune (cum s-a procedat cu tătarii) sau putea fi exilată în Siberia (așa cum s-a întâmplat cu subotnicii).

Pe tot parcursul perioadei nu sunt semnalate schimbări bruște în ceea ce privește spectrul religios al spațiului pruto-nistean, acesta evoluând în baza sporului natural, după cum am menționat deja. Elementul ortodox rămânea cel preponderent, fiind compus, în majoritate, din populație moldo-română. Totodată, dacă este să comparăm repartizarea geografică a acestor confesiuni în teritoriul din interiorul interfluviului pruto-nistean, vom vedea că cea mai divers populată era, în primul rând, zona centrului administrativ al Basarabiei, Chișinăul, unde erau reprezentate toate bisericile enumerate. Paradoxal, capitala era urmată de două orașe aflate la extremitățile acestui spațiu, adică Hotin și Ismail. Vorbind despre „preferințele” religioase ale epocii, constatăm următoarele: populația romano-catolică era concentrată în ținuturile Ismail, Hotin, Soroca și Iași; populația protestantă se afla în ținutul Akkerman, având însă enclave în ținuturile Chișinău și Iași; comunitatea armenească se situa în ținuturile Chișinău, Hotin și Iași; populația evreiască avea obștile cele mai mari la Hotin, Chișinău și Iași; iar comunitatea ortodocșilor de rit vechi era dislocată îndeosebi în ținuturile Ismail, Chișinău, Soroca și Hotin.

**Demographic Evolution of Religious Minorities in Bessarabia
in the Second Quarter of the Nineteenth Century**

(Abstract)

Keywords: Bessarabia, population, numbers, denominations, Roman Catholics, Lutherans, Hebrew, Armenian, Believers, Orthodox, Muslims.

The material proposed for the attention of specialists and readers, in many ways comes to address the information gap existing up to the present time concerning the evolution of religious communities outside the dominant religion in Bessarabia, but which from our point of view, "said their word" in the historical dynamics of this space. And it is obvious that in this respect the first necessity needed by a researcher of religious issues is the number of different religious representatives and changes over time in positive or negative sense in their development. To elucidate that figures to be as close to the truth in the article were used and compared in terms of both-official sources, data provided by different authors of the time, as well as archival data that we possess at the moment, estimating how as much closely to the reality the situation. At the same time on the basis of existing data it is trying to elucidate issues related to matter such as factors that have determined the more or less intense increase of religious representatives, determining the role played by external factors or natural increase, the percentage share of the heterodox religions in general and of each part of the preferential areas chosen by the religious communities in the process of popular and others that taken together they restore the religious evolution of Bessarabia, at least numerically in the researched time.

Anexe

Tabelul 1. Situația confesională a Basarabiei în anul 1828

Numărul orașelor de uezd și oblastiei	Numele orașelor	Numărul credincioșilor	Numărul populației de altă credință										Preoțimea albă		Preoțimea neagră		
			Luterani	Reformați	Romano-catolici	Evrei	Musulmani	Biserici de rit neortodox	Fete bisericești de alt rit	Numărul lipovenilor	Numărul bisericilor lipovenești	Numărul parahiselor	Oraș	Ținut	Oraș	Ținut	
1.	Or. Chișinău Ținutul Orhei	19.466 11.2900	7	-	419	10.622	-	3	1	994	-	1	73	-	4	-	-
2.	Or. Ismail Ținutul Ismail	10.014 7.903	15	-	97	536	4	2	1	1.338	-	2	12	-	-	-	-
	Or. Reni	2.613	-	-	-	69	-	-	-	-	-	1	10	-	-	-	-
3.	Or. Akkerman Ținutul Akkerman	11.196 19.174	5	-	75	694	-	1	-	114	-	-	20	-	-	-	-
	Or. Chilia	3.211	-	-	4	254	-	-	-	313	-	2	14	-	-	-	-
4.	Or. Bender Ținutul Bender	4.550 38.868	-	-	13	1.155	-	-	-	695	-	1	11	-	-	-	-
	Or. Bălți	2.024	-	-	15	369	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	-
5.	Ținutul Iași	97.308	-	1	103	4.107	-	-	1	24	-	2	7	-	-	-	-
6.	Or. Hotin Ținutul Hotin	2.100 110.230	-	-	569	4.141	-	2	1	-	-	-	7	-	-	-	-
	În total pe oblastie	441.557 In afară de armeni	77	-	1.849	30.929	5	10	53	85	-	3	154	598	3.141	4	518

Tabel întocmit pe baza datelor din ANRM, fond 1, inventar 1, dosar nr. 1199 (fără populația din colonii).

Tabelul 2. Repartizarea populației Basarabiei pe ținuturi în anul 1830

Nr.	Unitatea administrativă	Nr. populației	Biserici ortodoxe		Mănăstiri	Lacașuri de cult lipovenești	Romano-catolice	Armene
			Piață	Lemn				
1	Hotin	122.208	11	171	1	3		
2	Akkerman	23.903	16	9		1		
3	Iași	194.585	40	181	4	2		
4	Bender	41.120	37	40				
5	Ismail	8.642	1	21		1		
6	Orhei	79325	25	250	15	1		
7	Balti or.	3.738	1			1	1	
8	Reni or.	3.874	2					
9	Bender or.	6.601	2					
10	Ismail or.	9.887	1	5	2	2		
11	Hotin or.	1.855	1	1			1	1
12	Chilia or.	3.963	1	2		1		
13	Akkerman or.	12.709	4	2				1
14	Leova or.	601						
15	Chișinău or.	68.705	9			1	1	1
	Total	469.783	104*/ 151	719*/ 682	22	13	3	3

*Datele indicate in sursa de arhivă.

Tabel întocmit pe baza datelor din ANRM, fond 2, inventar I, dosar nr. 1484.

Tabelul 3. Date privind componența religioasă a populației Basarabiei în anul 1844

Ortodocși	Romano-catolici	Protestanți	Lipoveni	Armeni	Evrei
718.893	2.711	15.562	8.527	2.536	48.963

Tabel întocmit pe baza datelor din lucrarea lui A. Скальковский, *Опыт статистического описания Новороссийского Края, Часть 1, География, Этнография и Народосчисление Ровороссийского края*, ed. cit., și din ANRM, fond 2, inventar I, dosar nr. 3704.

Tabelul 4. Date privind componența religioasă a populației Basarabiei în anul 1847

	Ortodocși	Romano-catolici	Protestanți	Lipoveni	Armeni	Evrei
1	735.429	2.831	16.820	8.685	2.589	54.468
2	89,63%	0,34%	2,04%	1,05%	0,31%	6,63%

Tabel întocmit pe baza lucrării *Военно-статистическое описание Росииской Империи*, том 11, часть 3, *Бессарабская область*, ed. cit.

Confesiune și etnicitate în Basarabia la începutul secolului al XX-lea*

Oleg GROM

Problema rolului bisericii ortodoxe în constituirea și dezvoltarea naționalismului la începutul secolului XX reprezintă unul dintre cele mai puțin studiate subiecte ale istoriei Basarabiei. Majoritatea istoricilor care au abordat problema naționalismului în Basarabia, deși ating dimensiunea ento-confesională a naționalismului basarabean, se limitează, de regulă, doar să amintească faptul că preoții naționaliști, împreună cu naționaliștii laici, au participat la lupta pentru introducerea limbii locale în domeniul învățământului și în Biserică, fiind în egală măsură supuși represiunilor din partea autorităților Guberniei Basarabiei (firește, rusificatoare) și a Episcopiei Chișinăului și Hotinului. Cu toate acestea, rolul Bisericii în formarea naționalismului basarabean a fost important, iar, în unele situații, decisiv. Biserica a oferit mediul fertil pentru generarea diverselor „mesaje” naționaliste și transmiterea lor către masele largi ale populației. Articolul de față este dedicat interacțiunii dintre autoritățile bisericești, clerul basarabean și naționaliștii români din Basarabia în probleme religioase și etnice.

Episcopia Chișinăului și Hotinului la începutul secolului al XX-lea: problema limbii de propovăduire și de cult

Începutul primei revoluții ruse s-a remarcat prin importante schimbări în viața Bisericii ortodoxe din Rusia. Aceste schimbări au avut un caracter imperial, repercutându-se în mod deosebit asupra naționalităților de la periferie, unde ortodoxia venea în contact cu alte confesiuni sau cu varianta locală a ortodoxiei din trecut ce căpătase un specific evident.

Politica de rusificare, promovată în ultima treime a secolului al XIX-lea a dus la situația că o mare parte a preoților a trecut la ținerea slujbelor în limba slavonă bisericească și folosirea limbii ruse ca limbă de bază în propovăduire și în activitatea misionară. Doar în câteva mănăstiri izolate din Basarabia se mai puteau întâlni monahi care nu înțelegeau limba rusă. Însă autoritățile Eparhiei

* Articolul a fost întocmit după textul comunicării susținute în cadrul Conferinței internaționale *Frontieră, ținut de margine sau provincie? Istoria Basarabiei în lecturi alternative*, Iași, 20-21 septembrie 2012.

Chișinăului s-au ciocnit de câteva obstacole determinate de această politică. În locul așteptatei deschideri și însușiri a limbii și culturii ruse prin intermediul slujbelor și predicilor, s-a constatat o creștere a atitudinii formale, iar deseori chiar indiferență a țăranilor moldoveni pentru biserica oficială și liturghie, înțelesul acestora devenind puțin accesibil majorității enoriașilor basarabeni.

Încercând să schimbe situația, episcopul Chișinăului, Iacov (Piatnițkij), s-a adresat Sinodului în două rânduri, în anul 1898 și 1900, cu rugămintea de a se permite folosirea limbii moldovenești în activitatea misionară. El scria că în multe zone ale Basarabiei populația creștină este constituită în mare parte din moldoveni, care nu înțeleg deloc slujba bisericească veche slavonă, iar literatura religioasă rusă le este inaccesibilă. Iacov arăta că peste hotare, în România, există tipărituri moldovenești, dar limba acestor ediții, într-o anumită măsură, se deosebea de cea vorbită de basarabeni moldoveni și, în afară de aceasta, cărțile românești se tipăreau cu litere latine, inaccesibile sau greu accesibile știutorilor de carte locali¹. Sinodul a răspuns favorabil cererii lui Iacov, dând voie să se tipărească broșuri și cărți religioase moldovenești, sub egida Frăției Nașterii lui Hristos din Chișinău.

Foile volante se tipăreau pe două coloane, conținând, în paralel, texte în limba rusă și în limba moldovenească, scrise cu litere slavone bisericești. Inițial, tirajul era de 5.100 exemplare, cea mai mare parte a lor fiind distribuite funcționarilor rurali și în mănăstiri². Din anul 1900 și până în 1905 au fost tipărite în jur de 100 de ediții și un molitvelnic moldo-rus. În conținutul foilor volante ale Frăției au predominat articolele cu caracter moral-religios, fiind însă atinsă și problema „națională”. În numerele 27-37, în conformitate cu prezentările stereotipe ale rușilor despre moldoveni, urmau lecturi cu rol de muștrare, îndreptate împotriva viciilor „celor mai evidente ale moldovenilor: împotriva beției, fumatului, jocului de cărți, înjurăturilor și a superstițiilor”³. Apariția unor asemenea subiecte nu este surprinzătoare, deoarece comisia care se ocupa de tipărirea broșurilor în limba moldovenească era compusă din preoți, majoritatea fiind ruși. De la început, textele erau scrise în limba rusă, după care se traduceau în limba moldovenească. Funcția de traducător principal era deținută de preotul moldovean M. Plămădeală, care a învățat „limba moldovenească încă din vremea când urma Seminarul Teologic din Chișinău, unde aceasta se preda pe atunci alături de alte discipline”⁴. După părerea autorităților bisericești, atragerea oamenilor ce au învățat limba moldovenească până la interzicerea

¹ „Кишиневские епархиальные ведомости” [„Analele Eparhiei Chișinăului”] (în continuare: КЕВ), nr. 4, 1901, p. 106-108.

² *Краткий исторический очерк противораскольнической миссии в Кишиневской епархии с 1813 до 1910 года* [Scurtă însemnare din activitatea misionară antischismatică în Eparhia Chișinăului din 1813 până în 1910], în „Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества” (ТБЦИАО) [„Revista Societății Religioase, Istorigo-Arheologice din Basarabia], 1909, nr. 3, p. 88.

³ КЕВ, nr. 7, 1905, p. 141-142.

⁴ *Ibidem*, p. 143.

acesteia în instituțiile de învățământ din Basarabia pentru a tipări foile volante, trebuia să garanteze accesul limbii pliantelor și în rândul poporului de rând.

Pentru editorii foilor volante, alfabetul era o problemă. Unii membri ai comisiei pledau pentru folosirea caracterelor „moldovenești vechi” (ale alfabetului chirilic), motivând prin faptul că nu toate sunetele limbii moldovenești pot fi transpuse în caractere civile. Alții insistau pe posibilitatea redării tuturor sunetelor limbii moldovenești prin intermediul alfabetului rusesc. Odată cu deschiderea tipografiei episcopale și cu schimbarea componenței comisiei de traducători (traducerea a fost încredințată părintelui Iustin Ignatovici și profesorului de limbă română de la seminarul teologic din Chișinău, Grigorie Constantinescu), pliantele au început să se tipărească în limba română, cu alfabet chirilic vechi românesc, fără textul rusesc⁵.

În 1905, a avut loc congresul eparhial, evenimentul cel mai important al vieții confesionale din Basarabia la începutul secolului XX, unde a fost luată hotărârea de a lărgi sfera folosirii limbii moldovenești în slujbele religioase și în activitatea misionară, anunțând tipărirea revistei bisericești „Luminătorul”. Intenția de a deschide o tipografie moldovenească a fost susținută cu toate mijloacele de episcopul Vladimir (Sinikovski), care avea o bogată experiență misionară în diferite zone periferice ale Imperiului Rus, un reputat „liberal” în unele probleme. În rezoluția hotărârii congresului, Vladimir a scris: „Dorința credincioșilor de a avea propria tipografie – aceasta este și dorința mea: voi fi din tot sufletul bucuros atunci când vom îndeplini această dorință”⁶.

Nu numai episcopul Vladimir, ci și câțiva preoți ruși, motivați fiind de rațiuni misionare, au susținut începuturile activiștilor moldoveni. De exemplu, părintele Ignatii Makarițki, în articolul *Legea lui Dumnezeu și străinii Basarabiei*, publicat în „Analele Episcopiei din Chișinău”, a prezentat ideea privind folosirea pe o scară largă a limbilor locale, în special a limbii române în instruirea religioasă⁷. De fapt, în Basarabia, ca și în alte teritorii, „luptătorii pentru ideea națională” și aprigii ei adversari, urmărind scopuri diametral opuse, au acționat în perioada revoluției din 1905-1907, folosind metode asemănătoare – pledând pentru lărgirea sferei de utilizare a limbilor locale. Dar odată cu recesiunea mișcării revoluționare, căile de acțiune ale „naționaliștilor” și „rusificatorilor” au început să se separe.

Reușind să îndeplinească cererile solicitate în cadrul congresului din anul 1905, clerul moldovenesc a întâmpinat o serie de greutăți. Printre clerici deseori s-au manifestat neînțelegeri privind necesitatea introducerii limbii naționale în practica slujbelor religioase, iar o parte dintre preoți, inclusiv etnicii moldoveni apărau poziția potrivit căreia însușirea limbii ruse prin intermediul bisericii reprezenta o prioritate pentru inițierea populației eparhiei. Cel mai cunoscut

⁵ *Краткий исторический очерк противораскольнической миссии в Кишиневской епархии...*, p. 92-93.

⁶ „Luminătorul”, 1908, cartea I, p. 8.

⁷ KEB, nr. 26, 1908, p. 983-986.

reprezentant al acestui curent a fost preotul satului Starokazacie, membru al Dumei de Stat, părintele Nicolae Ghipețki, care s-a manifestat, în anul 1910, împotriva modificării legii privind învățământul laic, ce garanta introducerea predării în limba moldovenească în școala primară⁸. Din punct de vedere ecleziastic, logica adversarilor în limitarea rolului limbii slavone bisericești era următoarea: odată cu traducerea predicilor în limbile „poporului” se pierde sensul sacru al slujbei. Această idee nu era nouă pentru biserica pravoslavnică: sfârșitul secolului al XIX-lea a fost marcat de contradicții între tradiționaliști și reformatori în problema perspectivelor dezvoltării limbii liturgice. În special, N.I. Ilminski lua poziția potrivit căreia slavona bisericească era o limbă clasică sfântă care putea fi însușită numai prin învățare permanentă⁹. În privința popoarelor non-ruse, o asemenea abordare putea fi interpretată în așa fel, încât limba slavonă bisericească ar fi putut fi „înțeleasă” în egală măsură, atât de ruși, cât și de străinii pravoslavnici.

Limba tipăriturilor moldovenești a reprezentat o altă problemă. Imediat după publicarea primelor numere ale „Luminătorului”, în „Analele Episcopiei Chișinăului” au început să apară critici la adresa lui, precum și împotriva altor edituri ale Frăției Nașterii lui Hristos, în care era defăimată „politica lingvistică” a editorilor. De pildă, în articolul *Părerere despre Cartea de învățătură a legii lui Dumnezeu*, preotul moldovean vorbește despre „neînțelegerile” și nevoia de explicare pentru enoriași a multor cuvinte. Această neînțelegere a fost remediată de autorul articolului, intervenind în limba „română”, aceasta fiind folosită de Gurie Grosu, în demersul său de a urma tradițiile literaturii de peste Prut. Recenzentul scria:

Chiar noi, preoții, înțelegem cu foarte mare greutate (dacă mai înțelegem) vreo carte oarecare a noii edituri românești... În Basarabia sunt puțini cunoscători ai limbii române¹⁰.

[...] Doar un singur lucru se poate imputa părintelui traducător (oficial, cărțile editate de Frăția Nașterii lui Hristos „se traduceau” din limba rusă în moldovenește, adică se redactau în concordanță cu modelul rusesc și se apropiiau de limba moldovenească orală – n.n., O.G.), și anume dorința de a „curăța” limba moldovenească prin înlocuirea câtorva cuvinte mai sonore, dar neutilizate la noi în Basarabia¹¹.

Autorul a identificat acest neajuns și în limba „Luminătorului”. În definitiv, teza despre limba românească a instituțiilor ecleziastice din Basarabia a fost considerată puțin convingătoare. Este discutabil dacă enoriașilor și, cu atât mai mult, preoților într-adevăr le era absolut de neînțeles, de exemplu, invocatul, în

⁸ ANRM, fond 2, inventar 1, dosar nr. 9003, f. 31.

⁹ А.Г. Кравецкий, А.А. Плетнева, *История церковнославянского языка в России (конец XIX-XX в.)* [A.G. Kravetskij, A.A. Pletneva, *Istoria limbii slavone bisericești în Rusia (sfârșitul secolului XIX – secolul XX)*], Москва, 2001, p. 49.

¹⁰ КЕВ, nr. 9, 1909, p. 373.

¹¹ *Ibidem*, p. 374.

articol, cuvânt „amintește”, folosit în locul expresiei uzitate „aduce aminte”. Foarte probabil, pretențiile au fost emise nu numai din cauza unor reale ciudătenii lingvistice, cât mai degrabă de teama „românizării” prin activitatea editorială a Frăției Nașterii lui Hristos, al căror membri aveau reputația de „filoromâni”.

Cei care criticau „Luminătorul” și editorii din Frăția Nașterii lui Hristos au primit, în scurt timp, o replică. Astfel, în articolul lui Afanasie Usinevici, *Câteva cuvinte despre limba Luminătorului și a altor publicații*, neconcordanța dintre limba cărților și cea vorbită se explica nu prin influența românească, ci de autoritatea vechilor cărți bisericești moldovenești după care se orientau editorii¹². Nemulțumirea unor preoți era determinată de neștiința și necunoașterea limbii literare moldovenești cu caracter bisericesc.

Totuși, încă în anul 1910, același Usinevici și-a schimbat poziția. În februarie 1910, în articolul *Încă câteva cuvinte în privința „limbii” publicațiilor moldovenești ale Frăției Nașterii lui Hristos*, el recunoștea că există problema „neînțelegerii” unor articole, ale căror autori „încearcă să introducă forțat «cuvinte și expresii românești» ... chiar și acolo unde nu este necesar”¹³. În calitate de cuvinte „neînțelese”, de această dată, figurau termenii bisericești tradiționali „preasfânt”, „prealuminos”, formele verbelor „zicea”, „bea”, „luau”. Pentru Usinevici, expresii „suspecte” sunt formele literare „inima mea”, „în veac”, „avea”, care trebuiau, după părerea autorului, înlocuite cu dialectalele „inima me”, „în vec”, „ave”. Protestul autorului invoca de asemenea practica explicării cuvintelor literare prin sinonime ale vorbirii populare și prin rusisme. Usinevici declara că cititorilor nu le folosește la nimic aceasta, iar utilizarea „limbajului livresc” este determinată de dorința autorilor de a arăta faptul că cunosc limba moldovenească „curată”, compatibilă cu legile limbilor romanice¹⁴. Usinevici cheamă editorii „Luminătorului” „să coboare” la nivelul cititorilor simpli. Ca soluție a problemelor de înțelegere, el a propus să se împrumute cuvinte rusești, înrădăcinate în limba vorbită a basarabenilor, deoarece populația basarabeană e mai familiarizată cu limba rusă, decât cu româna¹⁵.

În contextul disputelor despre limbă, se cuvine să amintim poziția lui Alexei Mateevici, care a criticat imediat inovațiile lingvistice introduse în limba bisericească din România. Mateevici arăta că „în învecinata Românie, unde nu de mult slujbele religioase se țineau după aceleași cărți bisericești moldovenești, ca și la noi în Basarabia, acum locul acestora a fost ocupat de altele, tipărite cu caractere latine, după noua limbă creată de filologii-novatori”. După părerea sa, limba româna liturgică modernă a fost introdusă „sub șablonul limbii române literare și abundă de latinisme, galicisme și multe alte barbarisme de origine vest-europeană. Pentru masele populare, desigur, această limbă este total de

¹² *Ibidem*, nr. 47, 1909, p. 407.

¹³ *Ibidem*, nr. 6, 1910, p. 181-182.

¹⁴ *Ibidem*, p. 183.

¹⁵ *Ibidem*, p. 184.

neînțeles. Iar asupra intelectualului lasă o impresie tristă, fiind neadecvată obiectivelor teologice¹⁶. După Mateevici, moldovenii „au păstrat limba strămoșilor, care din vechime a fost și limba lor bisericească”¹⁷.

Pledând de pe poziția „basarabenismului”, care a constat în recunoașterea situației specifice a Basarabiei, atât în raport cu România modernă, cât și în sensul istoric al relației cu Țara Moldovei medievale, Mateevici susține că limba vorbită de moldovenii basarabeni este identică cu limba cărților bisericești, dar în același timp el vorbește de diferențele dialectale după care moldovenii „pot fi deosebiți de români”. În același timp consideră că românii, spre deosebire de moldoveni, rostesc cuvintele așa cum se scriu¹⁸.

Serafim (Ciciagov): lupta cu separatismul și ideile „moldoveniste”

Odată cu instalarea noului episcop Serafim (Ciciagov), s-au produs schimbări importante în politica etno-confesională, determinată de controversa „separatismului” moldo-românesc.

De acum în cuvântul său de salut rostit la sosirea în Chișinău, Serafim a declarat că Basarabia nu-i este străină și „cunoaște un popor moldovenesc bun, pașnic și credincios”¹⁹. În același timp, noul episcop a lăsat preoții cu opinii liberale să înțeleagă imediat că atitudinea sa se va deosebi de liberalismul specific politicii lui Vladimir. El a făcut o declarație despre importanța organizațiilor monahale naționaliste rusești, cea dintâi fiind „Unirea poporului rus”, subliniind rolul ce l-a avut această organizație și liderul ei basarabean Pavel Crușevan²⁰.

Dar această „cunoaștere” a moldovenilor, despre care a vorbit preasfințitul, s-a dovedit a fi foarte superficială. Una dintre cele mai importante probleme de care s-a izbit noul episcop desemnat a fost aceea că „în sate moldovenii nu vorbesc rusește, în mănăstiri – la fel, prin urmare, să merg prin eparhie este la fel de îngrozitor cum a fost și în Caucaz”²¹. Publicistul ecleziastic N. N. Durnovo reproduce presupusele cuvinte pronunțate de Serafim:

Moravurile moldovenilor din Basarabia sunt într-o stare dezastruoasă, de parcă aici populația fie este păgână pe capete, fie a făcut doar primul jumătate de pas de trecere de la păgânism la creștinism. Botezurile sunt însoțite de bețiile homerice ale preoților în pridvor. Iar nunțile se fac în manieră jidovească²².

¹⁶ *Ibidem*, nr. 45, 1910, p. 1593-1594.

¹⁷ *Ibidem*, p. 1594.

¹⁸ *Ibidem*, p. 1596.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1623.

²⁰ *Ibidem*, p. 1660.

²¹ Серафим (Чичагов), *Да будет воля Твоя* [Serafim (Ciciagov), Fie voia ta], partea a II-a, Москва, Санкт-Петербург, 1993. p. 117.

²² Н.Н. Дурново, *Русская панславистская политика на Православном Востоке*, [N.N. Durnovo, Politica panslavistă rusă în Răsăritul ortodox], Москва, 1908, p. 132.

Prin gubernie circulau zvonuri că Serafim a fost trimis pentru a combate separatismul moldovenesc, fapt ce corespundea în general realității. Una dintre măsurile importante luate de Serafim împotriva separatismului a fost încercarea de a culturaliza limba moldovenească în mod independent, ferind-o de influența românească.

Rezumând concepția sa în privința raportului dintre limba românească și cea moldovenească, Serafim scria:

Mă consider obligat să declar că autorul [Durnovo] este indus în eroare. Nu cunosc ce s-a scris în ziarul „Rusia”, dar mărturisesc că străduințele mele constau în a păstra limba curată moldovenească în slujbele religioase. Lupt împotriva separatiștilor, care încearcă să-i învețe pe moldoveni limba română literară, necunoscută moldovenilor, care sunt supuși credincioși Țarului și Rusiei²³.

Remarcabil este faptul că, făcând o delimitare clară între limba română și moldovenească, în consecință între două identități deosebite, Serafim nu cunoștea nici „literara românească”, nici pe cea „curata moldovenească”, nemaivorbind de cunoașterea limbii într-atât, încât să fie în stare să arate în mod argumentat diferențele dialectale. Cel mai probabil, pentru Serafim sursa de informare au fost discuțiile din paginile Analelor Eparhiale (menționate mai sus), în problema apropierei limbii cărților religioase de cea vorbită²⁴. Totuși, pentru participanții la discuții diferențele dialectale și stilistice nu a generat ideea existenței a două limbi și, în consecință, a două popoare diferite. O altă posibilă sursă pentru ideile „moldoveniste” ale lui Serafim putea fi recenzia profesorului Universității din Novorosiisk, A. A. Kociubinski, la cartea lui Mihail Ciachir, *Ajutorul moldovenilor pentru începutul învățării limbii ruse*. Relatând despre cartea lui Ciachir, Kociubinski observa că limba de publicare „curată, a poporului” contrasta cu cea românească de peste Prut, caracterizată ca fiind „științifică”, „fabricată” și „determinantă a șovinismului naționalist și fanatismului politic”²⁵. După părerea profesorului, experimentele lingvistice făcute în România aveau drept scop îndepărtarea limbii române de slavonă, iar, în consecință, îndepărtarea politică a României de Rusia, cel mai important stat slav. Articolul lui Kociubinski era foarte bine cunoscut în Basarabia, în orice caz a fost sistematic citat în publicațiile periodice locale²⁶, și, foarte probabil, îi era cunoscut lui Serafim.

²³ П. Драганов, *Bessarabiana: Ученая, литературная и художественная Бессарабия. Алфавитный библиотечный указатель* [P. Draganov, Bessarabiana: Basarabia instruită, literară și artistică: Ghid alfabetic de bibliotecă], Кишинев, 1911, p. 165.

²⁴ Fapt sugerat de biograful lui Serafim, I. Parkhomovič. Vezi И.М. Пархомович, *Краткий очерк жизни и деятельности высокопреосвященного Серафима...* [I. Parkhomovič, Scurtă însemnare despre viața și activitatea Înaltpreasfințitului Serafim], în ТБЦИАО, 1913, VIII, p. 270-271.

²⁵ А.А. Кочубинский, *Частные молдавские издания для русской школы* [А.А. Коцубинский, Periodice moldovenești publicate pentru școala rusă], în „Журнал МНП” (Журнал Министерства Народного Просвещения) [Jurnalul Ministerului Instrucțiunii Publice], 1903, nr. CCCXXXVII, p. 401.

²⁶ „Друг” [Prietenul], nr. 299, 20 noiembrie (3 decembrie) 1907, p. 3.

În orice caz, necunoașterea limbii nu l-a împiedicat pe episcop să delimiteze strict limba „moldovenească” de cea „românească” și, trebuie să recunoaștem, în multe situații „instinctul” nu l-a înșelat. Așadar, în 1908 a ieșit de sub tipar manualul *Cartea pentru învățarea Legii lui Dumnezeu*, scrisă de misionarul eparhial Gurie (Grosu). Manualul a fost recomandat de sfat școlilor eparhiale pentru studierea religiei în clasele primare. Dar Serafim, de curând desemnat episcop al Chișinăului, a interzis manualul, motivând că este scris „în limba puțin înțeleasă moldovenilor din Basarabia, și, dacă vorbim mai exact, este în românește”²⁷.

Dimitrie Bogos – un politician cunoscut al epocii unirii Basarabiei cu România –, în cartea sa de memorii, *La răspântie*, relatează o întâmplare care a avut loc la serbarea de la Școala Eparhială de fete, unde au fost invitați elevii seminarului și autorul. La manifestările oficiale au participat episcopul și revizorul trimis de la Petersburg în Basarabia, pentru a studia „curentul separatist”. La un moment dat, revizorul a cerut muzicanților să cânte o melodie națională, dar când a răsunat, Serafim a intervenit întrerupând cântarea și a declarat că această muzică nu este moldovenească, ci românească. Bogos a obiectat că „ori moldovenească, ori românească este același lucru”. Arhiepiscopul l-a luat de guler și a strigat:

– Te înșeli. Este o foarte mare deosebire. Între două popoare despărțite de un râu mare (probabil este vorba despre Prut – n.n., O.G.), nimic comun nu poate exista²⁸.

Evident, ar fi total nedrept să se pună asupra lui Serafim lauri singurului „moldovenist”. Același Bogos amintește, de exemplu, de Kurdinovski, profesorul de literatură la Seminarul din Chișinău, redactorul „Noutăților eparhiale”, și unul din apologeții lui Serafim, care, la fel ca și acesta, considera că moldovenii din Basarabia și locuitorii Regatului României sunt două popoare diferite²⁹. În același timp, printre intelectualii basarabeni recunoașterea diferențelor lingvistice ale moldovenilor din Basarabia și românilor nu a însemnat și recunoașterea unei identități specifice a moldovenilor.

Ideile lui Serafim au fost susținute și de câteva figuri publice ale Basarabiei. Astfel, la începutul lunii ianuarie 1910, V. Iacobovici, redactorul ziarului „Drug” [Prietenul], organul extremei drepte din Basarabia, care, apărându-l pe Serafim de acuzațiile aduse pentru politica antimoldovenească și rusificatoare, a declarat că

²⁷ I. Țurcanu, *Un părinte spiritual al Basarabiei*, în *Mitropolitul Gurie. Misiunea de credință și cultură*, Chișinău, 2007, p. 56.

²⁸ D. Bogos, *La răspântie. Moldova de la Nistru, 1917-1918*, Chișinău, Editura Știința, 1998, p. 48-49.

²⁹ Sigur, o asemenea relatare trebuie privită cu rezerve. Bogos și-a scris cartea în 1924, când ideile moldoveniste au fost actualizate în contextul formării RASSM. Bogos nu prezintă amănunte ale discuțiilor contradictorii avute cu Kurdinovskij, de aceea, fără alte surse documentare, este greu de spus dacă ideea sa privind existența a două limbi diferite a avut o conotație etnică sau a fost vorba doar de diferențele determinate de supușenia rusă sau română.

[...] episcopul Serafim – susținător fervent al slujbelor religioase în limba maternă a mirenilor, nu numai că nu a luptat niciodată împotriva limbii moldovenești ci, dimpotrivă, chiar el apără limba *moldovenească* pură (evidențiere de Iacobovici – O.G.) în orice mod posibil, luptând împotriva celor care încearcă să înlocuiască această limbă simplă, melodioasă, frumoasă și înțeleasă de populație cu o oarecare galimatie neînțeleasă, numită limba română.

După părerea redactorului revistei, toate învinuirile aduse la adresa lui Serafim provin de la faptul că publiciștii capitalei nu au înțeles diferența dintre propaganda românească și limba moldovenească. El caracterizează limba română ca fiind „cizelată”, „șlefuită”, „plină de cuvinte și expresii franțuzești și italienești” și puțin accesibilă nivelului de înțelegere al populației. Firește că este de nedorit și absurd să-i înveți pe țărani această limbă și să înlocuiești graiul popular „simplu și melodos”, în special ținând cont de mitul popularizat în mediul juridic că „majoritatea populației moldovene s-a obișnuit într-atât cu limba rusă, încât această limbă le-a devenit incomparabil mai apropiată și mai înțeleasă decât limba română”³⁰.

Ideile ierarhului de la Chișinău au provocat consternarea activiștilor naționaliști locali. Gazeta „Glasul Basarabiei”, relatând despre discursul de rămas bun ținut de Serafim cu ocazia plecării în Tver, menționa: „În cuvântarea de bun rămas, ținută în soborul cathedral din Chișinău în ziua de 11 aprilie a.c. arhiepiscopul Serafim a spus, între altele, că pe moldoveni totdeauna i-o iubit, pe români însă nu (Drept, că-s al dracului românii iștia)”³¹. Autorul articolului (probabil, G. Constantinescu) ironizează lupta antiseparatistă dusă de Serafim:

Tot din cuvântarea această am înțeles că arhiepiscopul Serafim, cu toată dragostea ce o avut față de basarabeni, îndeosebi față de moldoveni, pentru care dragoste nu găsim cuvinte să-i mulțămim – o avut foarte mulți dușmani, atât printre ruși, cât și printre moldovenii pe cari arhiepiscopul îi numia „separatiștii”, că adică ei n-ar fi fost supușii credincioși ai împărăției, pentru care lucru mulți și-au luat plata cuvenită! Și, ce-i drept, să nu fi venit în Basarabia înalt preasfințitul Serafim, poate că noi moldovenii eram acuma sub stăpânirea... românilor! Dar Dumnezeu ne-o ferit de așa nenorocire și am rămas tot cum am fost și suntem în vremea de față³².

Astfel, Serafim poate fi considerat unul dintre primii „moldoveniști”. Ideile sale reamintesc, pe alocuri, despre proiectele construirii unei națiuni moldovene distincte, realizate în deceniile 20-30 în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească și, mai târziu, pe teritoriul Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești³³. Cu toate acestea, adepții „limbii moldo-

³⁰ „Друг”, nr. 3, 1910.

³¹ „Glasul Basarabiei”, nr. 50, 1914.

³² *Ibidem*.

³³ Mai multe despre culturalizarea identității moldovene în RASSM, vezi Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, Editura Arc, 2002, p. 61-87; Elena Negru, *Politica etnoculturală în R.A.S.S. Moldovenească*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003.

venești pure”, precum Serafim sau Iacubovici, spre deosebire de moldoveniștii sovietici sau contemporani, nu au insistat pe construirea unei limbi moldovenești literare deosebite, ci au încercat doar să conserve dialectul „popular” în forma sa „primară”, ferindu-l de influențele „nocive” venite din partea României și deschizând calea celor „folositoare”, adică a celor rusești. Opinii similare privind culturalizarea alogenilor pot fi întâlnite la cunoscutul misionar și pedagog N. I. Iliminski, unul dintre adepții utilizării limbilor locale în relația cu popoarele orientale. Aceeași logică a acționat, de exemplu, și în privința limbii ucrainene, când prin „limba populară” (malorusă) se recunoștea dreptul ei la viață (se presupunea că viața va fi scurtă), fără însă să poată fi vorba de o limbă literară independentă (ucraineană). Iacubovici repetă, de fapt, retorica și frazeologia adversarilor limbii ucrainene literare, declarând că limba română este artificială, absurdă, plină de influențe străine și vădit diferită de limbile slave, în special, de limba rusă.

Mișcarea inochentistă

O problemă strâns legată de religiozitatea moldovenilor basarabeni este cea a desprinderii de ortodoxismul oficial și orientarea către alte confesiuni și secte. În aceste procese au luat parte în mare măsură țărani basarabeni. O amploare deosebită a avut-o așa-numita mișcare a inochentiștilor (inochentism).

Inochentismul a apărut în Basarabia în anul 1909. Întemeietorul său a fost ieromonahul Mănăstirii Balta, Inochentii, numit până la călugărie Ivan (Ion) Levizor³⁴. Viitorul părinte Inochentii s-a născut în anul 1875, în satul Cosăuți, județul Soroca. Despre anii copilăriei și ai tinereții lui Ivan Levizor se cunosc puține date. În 1899 a devenit novice (poslușnic) la Mănăstirea Dobrușa. După patru ani petrecuți în mănăstire, a plecat la Kiev, unde a vizitat lăcașurile locale, apoi a călătorit mult prin Rusia, ajungând și în Petersburg, unde, potrivit legendei, s-a întâlnit cu preotul Gapon. După peregrinările sale, în 1909, Levizor a ajuns în mănăstirea orașului Balta, gubernia Podolia, unde s-a călugărit și s-a dedicat cinului sfânt³⁵.

La Balta, tânărul monah a găsit mediul favorabil necesar preocupărilor religioase, fiind pregătit dinainte de cultul local al părintelui Teodosie Levițki – mistic și participant activ al mișcării religioase de la finele domniei lui Alexandru I. Mulți oameni de la periferii, dar și din vecina Basarabie, se îndreptau spre Balta, pentru a se închina moaștelor lui Teodosie. Datorită cunoașterii limbii moldovenești, Inochentie a devenit popular printre pelegriinii basarabeni, cărora le citea predici, îi spovedea, exorciza ș.a.m.d.³⁶.

³⁴ Potrivit unor surse, numele său adevărat era Țurcan.

³⁵ Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Din negura trecutului: crâmpie de amintiri*, ediție îngrijită de Iurie Colesnic, Chișinău, Editura Museum, 2000, p. 286.

³⁶ *Ibidem*, p. 286-287.

Una din cauzele răspândirii mișcării din Balta a fost determinată de atitudinea specifică a țăranilor moldoveni față de religia ortodoxă. Pe de o parte, ei erau în mare măsură evlavioși, iar pe de altă parte – desconsiderarea limbii moldovenești în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și propagarea forțată a slujbelor bisericești în limba slavonă (în special, în timpul episcopului Pavel) i-a făcut impasibili față de biserica oficială. Pentru țăranii basarabeni, practicarea obiceiurilor religioase în limba maternă avea o importanță deosebită³⁷.

În primele etape ale dezvoltării mișcării, autoritățile nu au luat-o în serios. În consecință, s-au luat anumite măsuri, care acum pot fi considerate naive. Așadar, în 1909, congresul preoților Eparhiei din Chișinău a decis să contracareze mișcarea de la Balta prin citirea în bisericile Basarabiei a unor rugăciuni speciale³⁸. Cu toate acestea, în conținutul acestor rugăciuni nu era nimic deosebit împotriva sectanților. În afară de aceasta, ele au fost scrise în limba slavonă, prin urmare sensul lor ascuns a rămas total inaccesibil majorității enoriașilor.

Totuși, la începutul anului 1910, amploarea mișcării a neliniștit serios conducerea eparhiei și, în primul rând, pe Serafim, care a conștientizat în mod clar pericolul provocat de Inochentie pentru enoriașii moldoveni. În cuvântarea sa către clerul eparhial, preasfințitul a subliniat că predicile ieromonahului Inochentie – de origine moldovean – au succes printre moldoveni. Episcopul din Chișinău a descris tabloul groaznic care, după părerea sa, reieșea din adunările inochentiștilor:

El [Inochentie] se ocupă de exorcizări în prezența mulțimii și cu strigătele acestor posedați, care îl proslăvesc, el obține din partea maselor populare inculțe renumele de sfânt prezicător și vindecător. Rostind blesteme, diferite amenințări, permițând spovedania deschisă comună, ieromonahul Inochentie îi ducea pe mulți către boală și exasperare.

Serafim îl acuza nu doar pe Inochentie, ci și conducerea Eparhiei din Podolia și pe starețul Mănăstirii Balta, „care impunea moldovenilor creduli cu bani să susțină material mănăstirea sa săracă”³⁹. Pe lângă aceste cauze externe, Serafim amintește de cele interne – vina preoților basarabeni și a stareților mănăstirilor, care nu au raportat din timp cele petrecute și nu au luat nici o măsură. Prin ucazul circular emis de consistoriului duhovnicesc al Eparhiei Chișinăului, a fost transmisă preoților interdicția lui Serafim de a se organiza pelerinaje la Balta și explicația că nerespectarea solicitării episcopului „este un mare păcat”.

³⁷ Mulți preoți au profitat de situație. Astfel, șeful Inspectoratului de Jandarmi din Basarabia scria în 1912 că „prohodul ținut în limba moldovenească (foarte prețuit de țărani) era taxat de preoți de câteva ori mai scump față de cel ținut în limba rusă, iar suma pentru acest serviciu ajungea uneori până la 100 de ruble” (Gh. Negru, *Țarismul și mișcarea națională din Basarabia*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2000, p. 177).

³⁸ ANRM, fond 208, inventar 3, dosar nr. 4547, f. 12.

³⁹ *Ibidem*, inv. 4, d. 3009, f. 111.

În afară de aceasta, preoții și stareții mănăstirilor erau obligați să adune informații despre manifestările „mișcării” în parohiile din subordine⁴⁰.

La Congresul preoților din 1910 s-a sesizat, de asemenea, neliniștea pentru amploarea mișcării eretice. Deputații au hotărât ca în lupta împotriva inochențiștilor este necesar să se deschidă bibliotecile parohiale, iar în paginile „Luminătorului” să se publice, în limba moldovenească, articole îndreptate împotriva sectanților⁴¹. Totuși, și aceste măsuri nu au avut rezultatul scontat. Pelerinajul în gubernia Podoliei a continuat, și, mai mult de atât, s-au înmulțit cazurile strănerii de fonduri în folosul Mănăstirii Balta, inclusiv de către escroci, autointitulați „inochențiști”. În final, conducerea Eparhiei a fost obligată să se adreseze poliției⁴². În sfârșit, în această problemă s-a implicat și Sinodul. În 1912, pentru început, ieromonahul Inochentie a fost dus la casa episcopală din Podolsk, apoi la mănăstirea de călugări de la Murom. Dar și la Murom, unde începuseră să vină în masă moldovenii basarabeni, el nu a încetat să țină predici. În consecință, „starețul” a fost arestat de poliție și trimis la închisoarea din Petrozavodsk, de unde, potrivit deciziei Sinodului, la finalul verii din 1913, a fost transferat la Mănăstirea Solovki⁴³. Totuși, izolarea liderului mișcării nu a însemnat și suprimarea ei. Comunitățile inochențiștilor au continuat să existe, iar adepții sectei se pregăteau în același mod pentru Judecata de Apoi predicată de Inochentie. La aceasta, un rol important l-a avut fratele ieromonahului, Semen Levizor, întemeietorul unei localități a sectanților în gubernia Herson, numită „Rai”⁴⁴.

În ceea ce privește geneza inochenismului în Eparhia Chișinăului, părerile erau împărțite. În mare, acest fapt se explică prin faptul că „învățătura” lui Inochentie, deși evident mistico-religioasă, nu se deosebea mult de credința dogmei bisericii oficiale. Dacă aceste deosebiri erau evidente teologilor, pentru țărani care i-au urmat pe monahii de la Balta, acestea pur și simplu nu existau. S-a încercat explicarea vedeniilor cu ajutorul psihiatriei. Așadar, pentru studierea „epidemie religioase”, s-a înființat în Basarabia o comisie specială, formată din preoți și medici și directorul Spitalului de boli mintale din Costiujeni⁴⁵. Problema inochenismului a fost studiată de către misionarii trimiși de autoritățile sinodale. În anul 1913, la Chișinău a fost trimis D. S. Skvorțov, care trebuia să prezinte o lecție împotriva sectanților. Totuși, teoria oratorului sinodal în privința problemei studiate s-a dovedit a fi destul de originală. Vorbind despre inochenism, el declara:

Ce este aceasta dacă nu este khlystyism? Dacă admitem că moldovenii, în simplitatea lor obscură și ignorantă, l-au urmat pe Inochentie, fiind hipnotizați de

⁴⁰ *Ibidem*, f. 111 v.

⁴¹ Idem, fond 230, inventar 1, dosar 18, f. 42 v.

⁴² Idem, fond 208, inventar 4, dosar nr. 3009, f. 156.

⁴³ N. Popovschi, *op. cit.*, p. 287.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 288.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 293.

el, cu atât mai rău, pentru că sunt obligat să formulez o concluzie și mai neplăcută despre moldoveni și preoții lor⁴⁶.

În acest fel, Skvorțov a absolvit clerul de învinuirile aduse, punând cauzele apariției mișcării pe seama ignoranței moldovenilor. În general, patosul discursului lui Skvorțov consta în aceea că „masoneria își face loc în creștinism și în aceasta constă pericolul pentru autocrație”⁴⁷.

Lupta cu inochentismul a actualizat activitatea de moldovenizare a episcopului Serafim. La începutul anului 1913, episcopul l-a însărcinat pe misionarul A. I. Scvozneacov să publice pliante îndreptate împotriva sectanților, în limba moldovenească, cu scopul „liniștirii populației”. În aprilie a ieșit la lumina tiparului pliantul distribuit în limbile rusă și moldovenească cu titlul „Cuvânt de izbăvire a moldoveanului ortodox”⁴⁸. Episcopul insistă în mod deosebit ca foile volante să fie tipărite în limba moldovenească populară, iar cuvintele insuficiente trebuie înlocuite cu cele rusești⁴⁹.

În general vorbind, mișcarea de la Balta a fost întâi de toate un fenomen religios. Totuși, datorită coincidențelor lingvistice – liderul ei a vorbit și a predicat în limba moldovenească –, mișcarea a căpătat o conotație etnică și a devenit un motiv de a revizui atitudinea față de populația moldovenească și necesitățile sale culturale. Inochentismul a demonstrat liderilor Eparhiei ce poate declanșa atitudinea disprețuitoare manifestată față de enoriașii moldoveni: pe de o parte, aceasta amenința, în perspectivă, îndepărtarea unei părți importante a oamenilor de rând de ortodoxism, iar pe de altă parte – creșterea influenței printre țărani moldoveni a acelor grupuri separatiste, care au putut să predice (în sensul propriu și figurat al cuvântului) în limba înțeleasă de țărani.

Religia în concepția activiștilor naționaliști basarabeni la începutul secolului al XX-lea

Naționaliștii basarabeni abordau, de regulă, problema confesională în contextul dezbaterilor despre limbă. Majoritatea dintre ei considerau că șansa renașterii și dezvoltării poporului moldovean era în lărgirea sferei de folosire a limbii române prin introducerea și predarea ei în instituțiile de învățământ și în slujbele religioase. Limba moldovenească, la fel ca limba liturgică și a predicilor, trebuie să faciliteze înțelegerea de către țărani a sensului religiei ortodoxe, ca parte integrantă a identității naționale, și să obstrucționeze răspândirea superstițiilor și a ereziei.

În acest context prezintă interes deosebit teoria teologului și profesorului de limbă română Grigore Constantinescu, expusă în articolul *Însemnătatea*

⁴⁶ „Бессарабская жизнь” [Viața Basarabiei], 1913, nr. 93. p. 3.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ N. Popovschi, *op. cit.*, p. 287.

⁴⁹ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru: 1812-1918*, studiu introductiv și bibliografie de Anatol Petrencu, Chișinău, Editura Știința, 1992, p. 183.

limbei la norod și la moldoveni în parte. Articolul reprezintă o veritabilă narațiune național-istorică, constituită în limitele unui discurs religios. Constantinescu începe cu argumentarea naturii dumnezeiești a „națiunii”. Limba – cea care face din populație un popor sau o națiune – este darul lui Dumnezeu dat pentru a deosebi omul de alte ființe. Lumea, împărțită pe „națiuni”, fiecare dispunând de limba sa, în așa fel se prezintă ordinea instituită de sus. După părerea lui Constantinescu, credința, limba, obiceiurile și trecutul comun sunt mărturii ale unității poporului. Bazându-se pe aceste argumente, afirmă că moldovenii basarabeni și românii de peste Prut sunt unul și același popor⁵⁰.

În continuare, Constantinescu face o analiză istorică a problemei. Apelând la autoritatea apostolului Pavel, el scrie: „creștinismul s-a propovăduit strămoșilor noștri Români în graiul lor, pentru că Dumnezeu a voit ca voința sa să se comunice fiecărui popor în graiul său”⁵¹. Națiunea română s-a format în Dacia antică „cu viața ei creștinească”. Dacă l-am înțelege literalmente pe Constantinescu, am deduce că românii au propovăduit ortodoxismul cu mult înainte de schisma bisericii creștine. Esența pretențiilor lui Constantinescu constă în faptul că românii au avut propria lor eparhie bisericească, unde predica era făcută în limba română cu mult înaintea migrării slavilor în regiune. Introducerea limbii slavone în Evul Mediu, este interpretată de el ca fiind o lovitură pentru națiunea română, astfel că, acum, „nimeni nu pricepea din cele ce se spuneau în numele lui Dumnezeu”. Aceasta era o referire directă la situația Basarabiei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când limba română a fost „izgonită” din biserici. Descrie apoi „întoarcerea” limbii populare în viața bisericească în secolele XVI-XVII, fapt ce ar fi trebuit să suscite asocierea cititorilor cu viitoarea renaștere națională și în Basarabia⁵². Își încheie parcursul prin istorie descriind cazul basarabean. În interpretarea sa, scurta perioadă de acceptare și respectare a limbii moldovenești a fost urmată de așa zise „veacuri întunecate”, legate de politica lui Pavel (Lebedev) și a adepților săi: „Câci timp de 36 de ani de când se învață prin școli în limba rusască, poporul moldovenesc s-a pierdut cu totul, căci nu mai știe nici de Dumnezeu, nici de oameni”⁵³.

Potrivit lui Constantinescu, biserica este o instituție națională, prin urmare, păstrarea și dezvoltarea națiunii este imposibilă fără actualizarea caracterelor ei naționale, astfel viitorul moldovenilor ca popor este posibil în condițiile introducerii traducerilor, în limba înțeleasă de popor, în școală și slujbele religioase.

În contextul legăturii dintre religie și naționalism, un interes deosebit prezintă și articolul lui Gheorghe V. Madan *Încreștinarea poporului Moldovean*, în care scria:

⁵⁰ „Basarabia”, 1906, nr. 22.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 23.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, nr. 24.

Dintre toate neamurile acestei țări, noi moldovenii suntem cei mai vechi locuitori și stăpânitori ai pământului ei și, totodată, cei dintâi care am primit legea lui Hristos și am intrat în sânul bisericii creștinești. Înainte cu optsprezece sute de ani, când popoarele, cu care trăim acum împreună, nici nu visau de evanghelia Mântuitorului Hristos, noi românii eram botezați în legea creștinească⁵⁴.

În continuare, Madan povestește cititorilor istoria cuceririi Daciei de către romani, bazată pe ideea apropierii moldo-românilor de „strămoșii eroi”, în primul rând de romani:

Noi moldovenii suntem zămisliți așa darî din daci, romani și alte soiuri de oameni, așezați în vechea Dacie. După sânge, după fire și după limba ce-o vorbim, mai aproape și mai înrudiți suntem însi cu vestiții romani. Așa zic toți învățetorii lunei și aceasta e adevărul curat⁵⁵.

În ciuda autorității „tuturor învățaților lumii”, Madan deplânge lipsa totală a surselor. Singura dovadă a vechimii creștinismului la moldoveni este limba, care păstrează lexicul latin pentru a identifica legătura cu cultul religios (cu toate acestea, Madan tace în privința straturilor lexicale bisericesti de origine slavonă și grecească). Fragilitatea dovezilor nu îl împiedică pe Madan să concluzioneze: „noi suntem cei dintâi creștini din țara aceasta [...], de la noi au primit legea lui Hristos și alte neamuri, care s-au așezat mai târziu pe aceste locuri”⁵⁶, arătând pretențiile moldovenilor la vechimea și „dreptul istoric” asupra teritoriului Basarabiei.

Concluzii

Începutul secolului al XX-lea a adus schimbări importante în viața bisericii ortodoxe din Basarabia. Preoții au început să intervină mai des în viața social-politică, iar o parte dintre clericii moldoveni au fost atrași în mișcarea naționalistă. Biserica ortodoxă a fost un spațiu în care s-au întâlnit interesele naționalismului rus cu cele ale naționalismului românesc din Basarabia.

În istoria interacțiunii dintre mișcarea națională și conducerea eparhiei Chișinăului și Hotinului se pot evidența două etape, legate de activitatea a doi ierarhi: Vladimir (Sinkovski) și Serafim (Ciceagov). Prima etapă s-a caracterizat printr-o atitudine loială a conducerii eparhiei față de cerințele preoțimii moldovenești. În această perioadă, activiștii naționali au reușit să obțină reintroducerea limbii moldovenești în seminarul teologic, renașterea tipografiei eparhiale și au organizat editarea unei reviste bisericesti în limba română. Reîntoarcerea limbii „moldovenești” în viața religioasă a provocat dezbateri aprinse privind limba și, prin urmare, privind identitatea moldovenilor basarabeni. În timpul acestor

⁵⁴ „Moldovanul”, 1908, nr. 2.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

discuții au ieșit la iveală două abordări. Prima presupunea folosirea unei limbi apropiate de cea de peste Prut. Conform altei abordări, era nevoie de apropierea limbii folosite la slujbă și predici de limba vorbită de popor.

În 1908, odată cu numirea noului episcop basarabean, politica etno-religioasă s-a schimbat simțitor. Episcopul Serafim a obținut treptat reputația unuia dintre pionierii „moldovenismului”, adică a ideii că există o națiune moldovenească deosebită de cea română. Ideea însăși nu era nouă. Diferența dintre limba română literară și dialectul moldovenesc basarabean le era bine cunoscută tuturor celor interesați de această chestiune, inclusiv naționaliștilor panromâni, care vedeau în caracterul arhaic al limbii basarabenilor un semn de „puritate” și păstrare a „spiritului românesc”. Serafim a fost nu atât un prim observator al acestei diferențe, cât mai ales o persoană care i-a dat un alt sens, vorbind, în premieră, despre două popoare cu totul deosebite.

Naționaliștii basarabeni au folosit chestiunea religioasă pentru promovarea identității moldovenilor basarabeni și a drepturilor lor culturale. Ei apărau ideea de vechime a tradiției creștine în rândul românilor/moldovenilor, în comparație cu popoarele vecine. Pentru ei, credința ortodoxă era unul dintre cei mai importanți piloni ai românismului în Basarabia.

Traducere de Ina Chirilă

Confession and Ethnicity in Early XXth Century Bessarabia

(Abstract)

Keywords: Bessarabia, orthodox church, nationalism, Seraphim (Chichagov), moldovenism, innochentist movement.

The article deals with the ethno-confessional issue in late imperial Bessarabia. The author emphasizes debates on the language of sermon and divine service among Moldovan church activists. It was shown the role of archbishop Seraphim Chichagov in the elaboration of the theory of principle difference between Moldovan and Romanian people, nowadays called “moldovenism”. Some attention was paid to the story of “innochentist movement”, which on the one hand was a result of the policy of russification, but on the other provoked some changes in the attitude towards Romanian language in church. In the final part of the article it was told about the role of religion in the theoretical conceptions of Moldovan secular nationalists.

Romanian Boyar Opposition to the Organic Statutes: Reasons, Manifestations, Outcomes¹

Victor TAKI

In their address to Nicholas I following the outbreak of the Russian-Ottoman war of 1828-1829, the Wallachian boyars expressed the hope that the tsar would secure their “stable and legal existence, guarantee the laws and customs of [their] ancestors, [and] their property.”² The Russian vice-chancellor K. V. Nesselrode replied to the Wallachians that “their destinies [were] protected from any design of conquest” and that the tsar’s goal was “legal order,” “the benefits of regular and stable administration,” and the “inviolability of the privileges” that they possessed.³ Accordingly, the Russian-Ottoman peace treaty of Adrianople of 1829 mentioned “special capitulations on the basis of which the principalities Moldavia and Walachia subordinated themselves to the supreme authority of the Sublime Porte” and confirmed “the rights, privileges and advantages” granted thereby.⁴

The terms employed in this exchange demonstrate that, contrary to the widespread assumption, the Russian-Romanian relations in the early nineteenth century were not so much about Russia’s protection of Orthodoxy as about its guarantee of the autonomy of the principalities on the basis of historical rights and privileges. However, just what these rights and privileges consisted of was subject to an intense political debate. The story of the interaction between the Romanian boyars and the tsarist diplomats and the military men during the 1820s and the early 1830s reveals that the elites of Moldavia and Wallachia were deeply divided over the issue of distribution of the political prerogatives and the social-economic advantages. This article addresses briefly the origins of this conflict and in the events of 1821 and relates the aspirations of different groups of the Romanian boyars to the changing position of nobility within the

¹ I would like to express my gratitude to Dorin Dobrinu, Mihai Chiper and two anonymous reviewers for their comments and suggestions that helped me improve this article.

² *Adresse du Divan de Valachie à l’empereur de Russie*, May 4, 1828, Bucharest, *Annuaire historique universel*, Paris, Fantin, 1829, p. 89.

³ *Ibidem*.

⁴ See art. 5 of the treaty of Adrianople in Т. П. Юзефович, *Договоры России с Востоком* [Т. П. Iuzevovich, *Russia’s Treaties with the Orient*], Санкт-Петербург, О. И. Бакст, 1869, p. 74.

institutional structure of the Russian Empire in the early nineteenth century. Next, it describes concrete manifestations of struggle and conflict between different segments of the boyar class in the process of elaboration of the Organic Statutes and examines the reaction of the Russian policy-makers to political opposition. The article concludes by a discussion of the long-term implications of the political settlement adopted in 1831-1832 for the Russian-Romanian relations.

The Romanian Elites and the Russian Empire in the Early Nineteenth Century

The nineteenth century began in Moldavia and Wallachia in winter and spring of 1821 when Alexander Ypsilantis, former adjutant of tsar Alexander I, crossed the Pruth with the force of several hundred militants of the Greek secret organization Philike Etaireia and issued a call for an anti-Ottoman uprising. Having pinned his hopes on Russia's intervention, Ypsilantis initially acted in alliance with Tudor Vladimirescu, the leader of Oltenian (little Wallachian) pandurs, who launched an anti-Phanariote and increasingly anti-great boyar movement in mid-January and by late March was in command of Bucharest. However, the Russian authorities promptly disavowed Ypsilantis's undertaking. This triggered the flight of the Moldavian hospodar Mihail Sutu and of many great Moldavian and Wallachian boyars, who feared the Ottoman punishment for their association with Etaireia and/or the attacks of Vladimirescu's followers against their persons and properties. Russia's disavowal of Etaireia and the prospect of the Ottoman punitive operation also revealed tensions between Ypsilantis and Vladimirescu. A scion of family of Phanariote émigrés to Russia, Ypsilantis pursued the goal of replacing the Ottoman rule in the Balkans by a neo-Hellenic state that left little place for non-Greeks. By contrast, Vladimirescu stressed his loyalty to the Ottoman government and directed his ire against the Phanariotes and the great boyars who cooperated with them. The tension between Ypsilantis's *Megali Idea* and Vladimirescu's Romanian proto-nationalism erupted in late May, when the Etairists ceased, tortured and killed the Wallachian rebel leader only to be defeated and dispersed by the Ottoman troops shortly thereafter.

The uprisings of Alexander Ypsilantis and Tudor Vladimirescu as well as the social and political turmoil that followed, revealed the two fundamental conflicts that were hidden in the social structure of the principalities. On the one hand, there was a traditional social conflict between peasantry and boyar landlords. Under the pressure of the Phanariote hospodars, the landlords were forced to acquiesce to the abolition of personal serfdom and the specification of the number of the labor days that the peasants had to perform for them in return for the right to use their land. However, the relative improvement of the situation of the peasants in the mid-1700s gave way to seigniorial reaction in the late eighteenth – early nineteenth centuries. The actual labor obligations of the

peasants gradually rose while their right to use various kinds of agricultural land was increasingly limited.⁵ However, as Tudor Vladimirescu's movement demonstrated, the gains made in the course of seigniorial reaction could not be consolidated in the absence of a solid repressive apparatus.

The failure of the Greek rebellion also activated a dormant conflict within the boyar class.⁶ Numerous boyars of the second and third rank took advantage of the temporary emigration of the great boyars implicated in the Greek Etaireia.⁷ They stayed in the principalities, stressed their loyalty to the Ottomans and attempted to redefine the political system in their favor. In doing so they used the rhetoric of restoration of the original privileges granted to the principalities by the Ottoman *ahd-names* and *hatt-i sherifs* before the end of the seventeenth century, which were later violated by the Phanariote rulers and their associates. Compromised in the eyes of the Ottomans by their involvement in Etaireia and their unsanctioned emigration, the great boyars had no other choice but to stake on Russia in a hope to return to the pre-1821 political status quo minus the Phanariote regime.

Very soon this opposition was further complicated by the appointment of the first autochthonous hospodars, whose policies reflected the temporary predominance of the lesser boyars. Gregore Ghica in Wallachia and, especially, Ioan Sturdza in Moldavia taxed the estates of the great boyar émigrés, promoted the boyars of second and third rank to positions of prominence in the government and liberally distributed the boyar titles. Powerless to change the situation in the principalities, the great boyar émigrés in Transylvania, Bukovina and Bessarabia denounced the policies of the hospodars before the

⁵ Already in the late 1770s it took a peasant 27-28 days to perform the work requirements of the twelve "official" working days. Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din anul 1821*, București, Editura Științifică, 1972, p. 47.

⁶ The boyars represented the traditional landed aristocracy of Moldavia and Wallachia, which played a particularly significant political role during the seventeenth century. The Greek Phanariote princes, who replaced the autochthonous hospodars on the thrones of the principalities made the boyar title conditional upon the occupation of state offices and divided the official ranks into classes. In the first half of the eighteenth century Constantin Mavrokordat defined the holders of the nineteen topmost public offices as great boyars in contrast to rest and singled out the boyar sons, who failed to secure any office into a special semi-privileged category (*mazili*). In the second half of the century, Alexander Ypsilantis further divided Mavrokordat's great boyars into three classes, the first of which included the holders of five particularly important state offices. Although ranks applied to individual boyars rather than boyar families, in practice the sons of state office holders had easier access to the state offices and ranks associated with them. This was especially true of the topmost five official ranks (the so-called protipendadă) that were monopolized by a narrow groups of boyar aristocracy. For the discussion of the evolution of the boyar ranks, see Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford, Clarendon Press, 1966, p. 60-62.

⁷ The following account of the political conflict in the principalities it based on: Emil Vîrtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, Cartea Românească, 1932; I. C. Filitti, *Framântările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, Cartea Românească, 1932; Vlad Georgescu, *Din corresponsența diplomatică a Țării Românești*, București, Editura Academiei RSR, 1962; Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. 1, *Domniile pământene și ocupația rusească*, București, Editura Albatros, 1996.

Russian authorities. The fact that the Ottomans appointed Ghica and Sturdza without the tsar's approbation in violation of the existing treaties between Russia and the Ottoman Empire, gave the great boyar émigrés the hope that one day Russia would demand the deposition of both hospodars and rescind their policies.

These events constituted the political background to a long series of memoranda by means of which various groups within Moldavian and Wallachian nobility denounced their rivals in the eyes of the imperial rulers and sought to redefine the political order of the principalities in ways that would consolidate their predominance.⁸ These memoranda can be roughly divided into two groups. On the one hand, there were texts written and/or signed by the great boyar émigrés and addressed in most cases to the Russian emperor.⁹ On the other hand, there were memoranda which reflected the aspirations of the middle and lesser nobility, who sought to use the Ottoman occupation for the realization of their goals¹⁰. Despite a wide variety of opinions, political goals and philosophies of government, there were a number of common features shared by all these projects. For one thing, all of them uniformly blamed the Greeks for all current troubles of the principalities, conveniently ignoring the difference between the Phanariote aristocracy and the *Etairist* radicals. The scapegoating of the "Greeks" was accompanied by a wide employment of patriotic rhetoric. The latter served each faction to portray its position as truly corresponding to the general interest in contrast to selfish and unpatriotic pursuit of private interest by the members of a rival faction. Another common denominator consisted in a wide use of historical arguments, whereby the proposed political settlement was presented as corresponding to the original political constitution of the country. Finally, all of the proposed projects used "progressive" political demands in order to legitimize the consolidation or perpetuation of the dominance of narrower or wider social group over the rest of the society.

Within this general context there existed some differences in the political situation of the two principalities, which explains why the conflict in Moldavia was ultimately more acute than in Wallachia. The bigger size of Wallachia left

⁸ For the complete inventory of these memoranda see: Vlad Georgescu, *Mémoires and projets de réforme dans les principautés Roumaines, 1769-1830*, București, Association internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, 1972, and idem, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1831-1848: répertoire et textes, avec un supplément pour les années 1769-1830*, București, Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, 1972.

⁹ See, in particular, *Mémoire concernant de la 'constitution des carbonari'*, Chișinău, 1823, and *Mémoire adressé au tsar de Russie par des boyars émigrés*, Cernowitz, 1824, Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769-1830*, p. 120-124 and 131-132 respectively.

¹⁰ See, for example, *Cererile cele mai însemnătoare ce se fac din partea obștii Moldovei în atocmire cu cele cuprinse prin obștească jalba sa, trimisă către Înalțul Devlet*, in A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituție a Moldovei, cel din 1822*, București, Institutul de Arte Grafice Carl Göbl, 1898, p. 5-23.

its ruler with greater resources and space for maneuver than were available in Moldavia, truncated as it had been by the Russian-Ottoman treaty of Bucharest. The numerous Moldavian middle and lesser boyars after 1812 had fewer opportunities for enrichment and social promotion than their relatively less numerous Wallachian counterparts. This had an immediate impact on the character of the post-1821 radicalism in both principalities. While the Wallachian radicalism affected mostly non-noble elements, in Moldavia the radicalization of political attitudes took place primarily within the noble class making the middle and lesser nobility more vocal and its conflict with the great boyars more pronounced.¹¹

As a result, the political struggle in Wallachia took a more traditional form of the opposition between the great boyar clans. This time, Ghica and his relatives, the Văcărescu's, were opposed by another great boyar Constantin Bălăceanu and his network. Sharing the worldview of his correspondent Friedrich von Gentz, Ghica was against any radical social transformations and therefore his absolutist policies were not accompanied by such a democratic distribution of noble titles as was practiced by Ioan Sandu Sturdza in Moldavia.¹² Between November 1822 and February 1828 the latter granted boyar status to 354 individuals, which led to the doubling of the total number of Moldavian boyars in comparison with 1810 (from 460 to 902).¹³ Eventually, the great Moldavian boyars both within and outside the country put up a much more formidable opposition to the hospodar and this, together with the radicalism of the lesser Moldavian boyars, contributed to greater political polarization.

Curiously enough, the emergence of the lesser Moldavian boyars as an independent political force was anticipated by the political developments in the neighboring Russian province of Bessarabia. This eastern part of the principality of Moldavia was annexed by the Russian Empire in 1812 and until the late 1820s enjoyed considerable autonomy based on wide participation of the local nobility in the provincial government. The Statute for the Formation of Bessarabian Province of 1818 recognized as hereditary noblemen (*potomstvennye dvoriane*) the boyars of all the three ranks, thereby abolishing the distinction between them altogether. In order to fill numerous elective positions in the provincial administration, the Russian authorities adopted a rather liberal policy in the question of noble titles and recognized as *dvoriane* not only those Moldavian boyars, who chose to settle in Bessarabia, but also their servants and clients (*ciocoi*).¹⁴ However the more liberal rules of ennoblement strained the

¹¹ Anastasie Iordache, *Originile conservatorismului politic din România și rezistența sa contra procesului de democratizare: 1821-1882*, București, Editura Politică, 1987, p. 54.

¹² Idem, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. 1, p. 176-177.

¹³ Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea*, București, Editura Academiei Române, 1995, p. 92-93.

¹⁴ Interestingly enough, the pejorative term *ciocoi* was applied not only the non-noble servants of the boyars, but also to the recent recipients of the boyar rank who began their career as clients of the great boyars.

traditional patron-client relations. As a result, the very first elections that took place in Bessarabia in 1818 provided a dramatic mise-en-scene for an intra-elite conflict: the former *ciocoi* used threats and blows to affirm their right to sit in provincial administrative and judicial bodies alongside the representatives of the ancient and venerable boyar families.¹⁵

This peculiarity of the Bessarabian political settlement and the notionally “egalitarian” character of the Russian nobility did not fail to attract attention of the lesser Moldavian boyars during the 1820s. According to I. C. Filitti, the Bessarabian Statute became one of the points of reference for the lesser Moldavian boyars in this period.¹⁶ Already in the late nineteenth century, the idea of Russian influence on “the constitution of *carbonari*” was confirmed by a prominent Romanian conservative politician P. P. Carp, whose father was one of the leaders of the petty boyars during the 1820s.¹⁷ As will be demonstrated later, in their petitions to Russian authorities, Moldavian boyars of the second and third rank indeed referred to the Bessarabian autonomous administration in order to combat the great boyar oligarchy and assert their right to take part in the political process.

The reaction of the Russian policy-makers to the conflict within the Romanian elites should be seen within the context of the institutional transformation of the tsarist empire in the late eighteenth – early nineteenth century. Particularly important for the present discussion were the changes in the position of the imperial nobility in general and the regional elites in particular. The desire of some Eastern European elites to consolidate their political, social and/ or economic positions was one of the factors facilitating the expansion of the Russian Empire during the 1700s. The imposition or confirmation of serfdom and the recognition of the noble status and/or traditional privileges and institutions of the local elites in the eighteenth century served as an important leverage of imperial influence in the borderland territories. On the other hand, the representatives of some borderland elites possessed military and administrative capacities that were in demand in the imperial center, which could further cement the alliance between them and the autocracy. The Baltic German barons and the Ukrainian Cossack *starshina*

¹⁵ See the account of the elections in Ф. Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарбии*, Ф. Ф. Вигель, *Записки* [F. F. Vigel, *Notes on the Present State of Bessarabia*, F. F. Vigel, *Memoirs*], vol. 6, Санкт-Петербург, Университетская типография, 1892, p. 11-13. For a more detailed discussion of Bessarabian autonomy and the role of local nobility, see А. Кушко, В. Таки, при участии О. Грома, *Бессрабия в составе Российской империи, 1812-1917* [Andrei Cusco, Victor Taki, with Oleg Grom, *Bessarabia as Part of the Russian Empire, 1812-1917*], Москва, Новое Литературное Обозрение, 2012, p. 105-189.

¹⁶ As evidence, Filitti offered the letter of Vornic Șerban Negel to his brother, Metropolitan Veniamin Costache, which described the aspirations of the small Moldavian boyars to elect officials and participate in the political affairs on an equal footing with great boyars as was done in Bessarabia (I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 96).

¹⁷ Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. 1, p. 118; Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIX-e siècle*, vol. 1, *L'occupation turque et les premiers princes indigènes (1821-1828)*, Paris, Hachette, 1899, p. 71-75.

represent two instances of such relatively successful interaction between the tsarist regime and the East European elites.¹⁸

Russian institutional development in the eighteenth century displayed the tendency towards unification and administrative uniformity manifested, among other things, in the gubernia reform of 1775. Nevertheless, the system created by Catherine the Great proved accommodative enough of the interests of the borderland elites inasmuch as it presupposed the delegation of police function to the provincial nobility and a wide participation of the latter in the local government. Combining the principles of administrative uniformity and noble self-rule, Catherine's formula did much to reconcile the Baltic Germans, the Ukrainian Cossack *starshina* and even considerable portions of the Polish *szlachta* to the loss of their specifically national institutions. Alexander I further enhanced the accommodative potential of the Russian Empire by offering autonomous status to the Great Duchy of Finland, the Kingdom of Poland and Bessarabia in 1809, 1815 and 1818 respectively.

The relative success of the Russian Empire in securing the loyalty of the borderland elites during the eighteenth century reflected gradual political enfranchisement of the Russian nobility. Although social privilege in Russia had initially been conditioned on state service, the decades that followed the death of Peter the Great (1725) witnessed progressive relaxation of the noble service requirement, which culminated in its formal abolition in Catherine's Charter to the Nobility of 1785.¹⁹ While the Russian regime remained formally an autocracy, it is important not to underestimate the political role of nobility in post-Petrine Russia. An unprecedented succession of female reigns in 1725-1796 was punctuated by a series of palace revolutions and changes of favorites that reflected the struggle between different segments of the imperial nobility.²⁰ The Russian court ritual and ceremonies during this period reflected the attempts of the rulers to stay above this struggle, but at the same time testified to their continued dialogue with the representatives of the Russian nobility.²¹ The

¹⁸ Orest Subtelny, *Domination of Eastern Europe: Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715*, Gloucester, UK, Sutton Publishing, 1986; Zenon Kohut, *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s-1830s*, Cambridge, Mass., Harvard Ukrainian Research Institute, 1988.

¹⁹ Robert E. Jones, *The Emancipation of the Russian Nobility: 1762-1785*, Princeton, Princeton University Press, 1973.

²⁰ David L. Ransel, *The Politics of Catherinian Russia. The Panin's Party*, New Haven, Yale University Press, 1975, p. 1 and *passim*. See also John LeDonne, *Ruling Russia: Politics and Administration in the Age of Absolutism, 1762-1796*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1984, p. 24-25. In this respect the politics of eighteenth century Russia represented the continuation of the "informal constitution" of the Russian autocracy that emerged in the sixteenth century. See Nancy Shields Kollman, *Kinship and Politics: the Making of the Muscovite Political System, 1345-1547*, Stanford, Calif., Stanford University Press, 1987, 41-42; R. O. Crummey, *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite in Russia, 1613-1689*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1983, p. 103-106.

²¹ Richard S. Wortman, *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy from Peter the Great to Nicholas II*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 2013, p. 40-84;

efforts of the empresses Anna, Elizabeth and especially Catherine II to accommodate the interests of noblemen led later day historians refer to this epoch as the “golden age” of the nobility.²² Perhaps the most striking characteristic of Catherine II’s “empire of nobles” was the relatively “egalitarian” character of its nobility, whereby the old and established aristocratic lineages (the Naryshkins, the Trubetskoiis, the Vorontsovs, the Sheremetievs) had to share the spoils with a number of spectacular parvenus (the Orlovs, the Potemkins, the Zubovs). Outstanding promotions were not limited to the “great Russians” as is testified by the careers of a number of Baltic Germans (the Ostermans, the Levenvoldes, the Bironis) during the 1730s or a still greater number of Ukrainians in mid to late 1700s (brothers Razumovskii, P. A. Zavadovskii, A. P. Bezborodko, D. P. Troshchinskii, V. P. Kochubei etc.).²³

This period came to an end in the 1790s. The transition from female to male rule brought about the decline of favoritism and the consolidation of Romanov dynasty, whereupon the legitimacy of individual rulers was no longer conditional on the acclamation by the nobility.²⁴ Still before this happened, the French revolution and the events in the Polish-Lithuanian Commonwealth led the Russian rulers to appreciate the subversive potential of political liberalism that had hitherto resonated in their exchanges with the representatives of the central and peripheral elites. As a result, the enlightened despotism of Catherine II eventually gave way to the “official nationality” doctrine of Nicholas I, while the eighteenth century culture of elite political dialogue was gradually displaced by the quasi-military culture of order and command. It is important to stress, however, that the transition from the eighteenth-century “empire of nobles” to the military and bureaucratic absolutism of the later Romanovs was very gradual so that for several decades the Russian Empire displayed the attributes of both the waning and the emergent socio-political order. The institutional transformation on the level of provincial and local administration often lagged behind the changes in the central government and ideology. Thus, Catherine II’s nobility-based gubernia administration and various forms of noble self-government introduced by Alexander I in the borderlands continued to exist for years and sometimes decades after the emergence of central ministries and the definitive conservative turn in the official ideology that took place in the wake of the European revolutions of 1820-21 and the Polish uprising of 1830-1831.

Cynthia H. Whittaker, *The Russian Monarchy: Eighteenth-century Rulers and Authors in Political Dialogue*, DeKalb, Ill., Northern Illinois University Press, 2003.

²² Most famously, the founder of modern Russian historiography, Н. М. Карамзин, *Историческое похвальное слово Екатерине Второй* [N. M. Karamzin, A Historical Encomium to Catherine II], Москва, 1802.

²³ On ethnic Ukrainians in Russian imperial elite, see David Saunders, *The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750-1850*, Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985.

²⁴ Richard S. Wortman, *The Russian Imperial Family as Symbol*, Jane Burbank and David L. Ransel (eds.), *Imperial Russia: New Histories for the Empire*, Bloomington, Indiana University Press, 1998, p. 60-85.

The heterogeneous character of the Russian regime during the 1820s explains why both greater and lesser boyars could appeal to the Russian authorities in order to defend their political interests. The lesser boyars appreciated the “egalitarian” formula of the Russian nobility and a regime of self-government introduced by the Bessarabian Statute of 1818, which was elaborated with an eye to the constitutional settlement that Alexander I adopted in the Kingdom of Poland in 1815. By contrast, the greater boyars appreciated the defense of the political status quo that after the European revolutions of 1820-1821 characterized the Russian foreign policy in general and its position with respect to the principalities in particular. It is important to stress, however, that the aspects of the Russian Empire, which could attract the lesser boyars were not only quite different from those that interested the greater boyars, but also incompatible with them in the long run.

During the 1820s, Russia still retained some aspects of the eighteenth century “empire of nobles,” yet the on-going transformations in the institutional structure as well as the post-1789 changes in the official ideology reduced the its ability to accommodate the political interests of the local elites. The development of ministerial government in Russia since the early 1800s tended to strengthen central bureaucracy that abhorred any delegation of authority.²⁵ Further consolidation of central ministries during the 1820s announced subsequent bureaucratization of the local administration and contributed to marginalization of provincial nobility.²⁶ Manifested, among other things, in the curtailment of the Bessarabian autonomy in 1828, these transformations had some implications for the process of bargaining between the Russian authorities and the Romanian elites during the elaboration of the Organic Statutes for Moldavia and Wallachia.

Both bureaucratization and the conservative ideological turn taken by the Russian autocracy after 1820-1821 made the Russian policy-makers less receptive to the political aspirations of the Romanian boyar radicals of the 1820s, who demanded a more egalitarian distribution of the political and social privilege within the boyar class. The tendency of the lesser boyars to pursue the realization of their political objectives during the 1820s through petitions to the Porte further reduced the likelihood that the Russian authorities would heed their demands, particularly since the tsar’s relations with the sultan were either suspended or severely strained throughout this period. This thesis finds its

²⁵ For a general discussion of Russia’s institutional development, see George L. Yaney, *The Systematization of Russian Government: Social Evolution in the Domestic Administration of Imperial Russia, 1711-1905*, Urbana, University of Illinois Press, 1973.

²⁶ Walter M. Pintner, *The Social Characteristics of the Early Nineteenth-Century Russian Bureaucracy*, “Russian Review,” vol. 29, nr. 3, 1970, p. 429-443. Pintner points out diminution of the percentage of nobles in provincial service (p. 439, note 18) and speaks of consolidation of a body of “professional” bureaucracy over the first half of the nineteenth century. Although some representatives of this bureaucracy were likewise noblemen, they had few or no serfs and were therefore detached from “landed interest.”

confirmation in the relative victory that the great boyars scored after the conclusion of the Russian-Ottoman convention of Akkerman in September 1826 and formal restoration of the regime of Russian protectorate over Moldavia and Wallachia. Under the pressure of the great boyars the hospodar Ioan Sturdza was forced to sign the “Decree on the Moldavian Privileges,” which, among other things, abolished the taxes imposed on great estates in the early 1820s and officially proclaimed their owners exempt from all state taxation.²⁷

Another relative victory of the greater boyars consisted in the exclusion of their middle and petty counterparts from participation in the work of the committees that in accordance with the convention of Akkerman were charged with the elaboration of the Organic Statutes for the principalities.²⁸ Composed of Alexandru and Gheorghe Filipescu, Ștefan Bălăceanu, Alexandru Villara, Iordache Catargi, Mihai Sturdza and Gheorghe Asachi, most of whom eventually would play an important role in the elaboration of the Organic Statutes two years later, the committees were highly exclusive bodies, that provoked predictable discontent of the boyars of the second and third ranks, expressed in their letter to the Russian envoy in Constantinople A. I. Ribeaupierre.²⁹ This petition did not to achieve the desired result of broadening the social composition of the committees. Nevertheless, the committees did not make much progress, blocked as they were by the current hospodars as well as the political ambitions of the committee members who sought to ascend the thrones of the principalities upon the approaching expiration of the seven-year terms of service of Ghica and Sturdza. Although the resolution of the intra-elite conflict in favor of the great boyars became likely already before the work on the Organic Statutes began in earnest in 1829, such an outcome was not predetermined from the very beginning and owed much to the specific political circumstances of 1830-1831.

The Elaboration of the Organic Statutes

The Russian-Ottoman war of 1828-29 and Russian occupation of the principalities gave imperial policy-makers an opportunity to turn the idea of Organic Statutes into reality. On June 19, 1829, the Russian provisional authorities in the principalities established “Special Committee for Reform for Wallachia and Moldavia.” The committee had to continue the work of its predecessor established in accordance with the stipulations of the convention of Akkerman in 1827. In order not to fall prey to the boyar foot-dragging and secure a rapid elaboration of the Statutes, Russian Foreign Ministry provided

²⁷ *Anafora pentru pronomiile Moldovei* was signed by I. S. Sturdza on April 10, 1827. See Anastasie Iordache, *Originile conservatorismului politic*, p. 77.

²⁸ Iuliu C. Ciubotaru, *Lucrări și proiecte în vederea elaborării regulamentului obștesc al Moldovei din anul 1827*, in Dumitru Vitcu and Gabriel Bădărău (eds.) *Regulamentul Organic al Moldovei*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 77.

²⁹ *Ibidem*, p. 88.

the committee with the instructions outlining the basic dimensions of the future Statutes. The analysis of this document is essential for reconstruction of the initial assumptions of the Russian policymakers about local situation and the reforms which had to correct it.³⁰ Signed by the Russian vice-chancellor Nesselrode, the instructions were in fact written by the state councilor D. V. Dashkov, the first secretary of the Russian embassy in Constantinople in 1818-1821, a collaborator of M. M. Speranskii in codification of Russian law during the 1820s and the Russian minister of justice during the 1830s. Dashkov visited the principalities in spring 1829, reviewed the situation in local administration and consulted the political memoranda composed by the boyars during the 1820s.³¹

In accordance with the instructions, the President-Plenipotentiary of the divans P. F. Zheltukhin and the Russian consul-general M. Ia. Minciaky had to coordinate the work of the committee divided into the Moldavian and the Wallachian sections, each including four to six members. The assembly of the divans of each principality was to elect one half of the respective section while the rest were to be appointed by Zheltukhin on recommendation of Minciaky. The instructions stressed the necessity to appoint able and worthy boyars and suggested some of the “pro-Russian” candidates (Alexandru Villara, Iordache Rosetti-Roznovanu and Michel Sturdza), who collaborated with the Russian occupation authorities in 1806-1812 and/or commended themselves in their petitionary activities of the 1810s and 1820s. In its work, the committee had to take into account different projects of reform elaborated in the principalities in the wake of the convention of Akkerman convention, which first introduced the idea of the Organic Statutes. The drafts of the Statutes elaborated in this way were to be submitted to the extraordinary general assembly of each principality consisting of the boyars of the first class and deputies elected by the notables of each district. Composed in this way, the assembly supposedly represented the best means of “stating (*constater*) the authenticity of the national will (*le voeux national*) for the adoption of the new Statutes.” However, the President-Plenipotentiary was to sanction elections to the assembly only when he was fully certain that in this way he would obtain “well-intentioned deputies, determined to assist to the generous ways of the Russian government.” The instructions also suggested excluding from the number of voters and candidates the parvenus, who obtained their ranks under the last two hospodars. Russian authorities were to agree to all modifications proposed by the general assemblies, which did not contradict to the principles stated in the instructions.

The Statutes had to embrace the most important branches of the administration including finances, commercial statute, quarantines, militia and

³⁰ *Instructions adressé par le Vice Chancelier (Nesselrode) au Conceiller d'Etat actuel Minciaky*, in AP, vol. 1, 1890, p. 18-45, further cited as *Instructions*.

³¹ An important role in the elaboration of the instructions also belonged to Alexander Sturdza, a scion of that branch of the Sturdza family that immigrated to Russia in 1792. See Stella Ghervas, *Réinventer la tradition. Alexandre Stourdza et l'Europe de la Sainte-Alliance*, Paris, Honoré Champion Editeur, 2008, p. 230.

judiciary institutions. Before anything else, however, the committee had to elaborate the mode of the election of the hospodars and the ordinary general assemblies. Uncertain about the duration of the Russian occupation of the principalities, the foreign ministry sought to create the basic institutional mechanism which could secure the implementation of other reforms in case Russians had to evacuate Moldavia and Wallachia before the completion of the Statutes. The instructions deemed it impossible to leave the prerogative of the election of the hospodars to the currently existing general assembly of the divans, which proved to be too docile an instrument of princely authority and whose composition was considered too oligarchic to express “the national will.” Instead, the instructions proposed entrusting the election of the hospodars to extraordinary general assemblies, which would unite the boyars of the first class, certain number of the boyars of the second class, the representatives of the landed proprietors of the districts (two from each) as well as deputies of the towns and corporations totaling 180-200 members of Wallachia and 120-150 for Moldavia. The instruction left it to the committee’s discretion to decide the proportion of various members and only specified that deputies of the districts, towns and corporations form no less than one quarter of the members. Likewise, the committee had to decide upon direct or indirect voting procedure in the election of the hospodars.³²

The crisis of the 1820s demonstrated to the Russians that the stability of their protectorate over the principalities depended upon the existence of an effective check on the power of the hospodars. In order to provide such a check, the instructions presupposed the formation of an ordinary general assembly in each principality. This assembly was to be convoked yearly in order to vote for the budget and revise all aspects of the internal administration. While the hospodar could reject its dispositions and even dissolve an uncooperative assembly, he could not issue any decrees without first submitting them to the consideration of the latter. Even though the projected assembly would not be able to block the princely decisions completely, its very existence had to make the whole decision-making process more consultative and institutionalized. This had important implications for the financial accountability of the treasury, making its activities more transparent. The assembly was empowered to discuss and approve the tax farms, projects for the development of agriculture and industry, salaries and pensions for the officials, as well as regulations for the internal and external commerce. The financing of security measures, philanthropic organizations, quarantines, church properties and national militia was likewise placed within the deliberative competence of the assembly. However, neither the prince, nor the assembly were to have any power to introduce any modifications in the taxation without prior approval of the sovereign and the protecting powers. Besides this pale realization of “no taxation without representation” principle, the instructions also pursued the

³² *Instructions*, p. 20.

principle of division of powers by stripping the assembly of the judicial functions it used to have.

In the domain of finances the instructions insisted on the abolition of indirect taxes (*roussoumates*) collected into the private treasury of the hospodars. Instead, the expenses of the hospodar were to be covered by a civil list allocated from the state budget. In order to eliminate the abuses that hitherto accompanied the distribution and collection of taxes, the instruction prescribed a new census of the taxpayers coupled with better definition of the privileges of boyars and of the semi-privileged categories (*masili*, *ruptași* and *streini*).³³ The instructions presupposed the abolition of the tax-exempt *scutelnici*, *poslušnici* and *breslași*, whom the hospodars used to assign as servants to individual officials and monasteries in “violation of the sacred principle of private property.” By way of compensation, the office-holding boyars were to enjoy an increase in salaries proportional to the number of *scutelnici* they used, an increase of peasant labor days from twelve to twenty or twenty-four as well as state pensions (to those of the boyars who obtained *scutelnici* for real services and not through arbitrary decision of the hospodars).³⁴ The instructions also suggested making the boyars liable to indirect taxation and land tax.³⁵ With respect to the peasants, the instructions sought to replace the multitude of indirect dues by fewer direct taxes and encouraged the commutation of rents. Other measures proposed to improve the situation of the peasants consisted in the abolition of the fictional taxation units (*ludori* and *cisle*) that imposed equal tax payments upon numerically unequal groups of taxpayers. Finally, public works (such as transportation duty) and peasant labor dues were to be assigned on the basis of officially published quotas.³⁶

The general tenor of the ministerial instructions was hardly radical, especially in respect of the lord-peasant relationships. Here the Russian authorities from the very beginning limited their agenda to simple rationalization of the peasant dues aiming to achieve a more equal distribution of the burden and eliminate the most obvious areas of potential arbitrariness such as the assignment of *scutelnici* and the deliveries in kind. The adopted formula presupposed a more precise definition of peasant dues to the landlords as well as their increase (e.g. the number of the labor days). The same spirit of compromise informed the position taken by the author of the instructions on the question of the noble ranks. Whereas the great boyars demanded to nullify all promotions made by the hospodars after 1814, the instruction conditioned revision of noble ranks by the general assemblies of the principalities on prior consent of the Ottoman Empire. Given the support which the middle and small boyars received from the Ottomans in their struggle against the great boyars in

³³ *Ibidem*, p. 28-30.

³⁴ *Ibidem*, p. 31.

³⁵ *Ibidem*, p. 29.

³⁶ *Ibidem*, p. 33-34.

the 1820s, this provision testified to the unwillingness of the Russian authorities to revise the effects of the hospodars' promotions even if they recognized their harmfulness. Since the hospodars were given the right to replace and appoint state officials at will, the instructions suggested that the rights and titles accorded by the office were not made hereditary. In conformity with the Russian model, the instructions conditioned ennoblement on real service that was to be granted by a special patent of the prince confirmed by the general assembly. Thus, instead of taking sides in the issue of boyar ranks, the instructions sought to increase the control of the state apparatus over the distribution of social privilege.

The choice of the boyar members of the committee revealed the characteristic predicament of the Russian authorities, which consisted in the lack of a sufficient pool of reliable pro-Russian boyars, who would qualify for the task. In this situation pro-Russian orientation was not the only and even not the most important criterion of appointment to the committee. Although the Wallachian section of the committee for reform included *Hetman* Alexandru Villara, who in the wake of 1821 continuously provided the Russian government with information and services of all kinds, Minciaky did not invite such ostensibly pro-Russian Moldavian boyar as Iordache Rosetti-Roznovanu, who cooperated with the Russian authorities in 1808-1812. Although Roznovanu had earned the Russian rank of the actual state councilor and served as *Vestiar* (treasurer) during the 1810s, Minciaky doubted both his loyalty to Russia and his administrative talents emphasizing his "inclination for intrigues, slyness and treachery."³⁷ On the other hand, the Moldavian section of the committee included Constantin Cantacuzino-Paşcanu, whose abilities and education recommended him even despite his known sympathies for the Austrian government. In most cases, the Russian authorities simply employed those whom they considered to be the most capable and educated boyars even if the latter were animated by excessive personal ambition or greed. To this category belonged the Moldavians Mihail Sturdza, Iordache Catargi and Costache Conachi or the Wallachians Alexandru Filipescu and Barbu Ştirbei.

It is noteworthy that Minciaky, upon whose recommendation President-Plenipotentiary appointed half of the committee members, did not include into it a single representative of the middle or small boyars. Apparently motivated by Minciaky's dislike of the fervently anti-Greek rhetoric of the boyar radicals of the 1820s, this choice had important consequences for the eventual shape of the Organic Statutes and the attitude of the small and middle boyars towards it. The Wallachian section of the reform committee included Emanoil Băleanu, Ştefan (Etienne) Bălăceanu, Alexandru Villara and Iordache Filipescu with Barbu Ştirbei

³⁷ *Сведения о достоинствах некоторых первоклассных бояр княжеств Молдавии* [Information on the Qualities of Some First-Rank Boyars of Moldavia], in Российский Государственный Военно-Исторический Архив (РГВИА) [Russian State Military Historical Archive], fond 438, opis 1, dosar nr. 79, l. 2.

as a secretary. Moldavian section was composed of Iordache Catargi, Costache Conachi, Costache Cantacuzino-Paşcanu and Mihail Sturdza while Gheorghe Asachi performed the functions of the secretary.³⁸

It was not long before the boyar members of the committee put up a staunch opposition to the intention of the provisional authorities to introduce a land tax and subject the boyars to indirect taxation (stamp duties). Unable or unwilling to fight with this opposition, Minciaky advised Pavel Kiseleff, who replaced Zheltukhin as President-Plenipotentiary of the Divans in September 1829, to concede on this point on the ground that the boyars already agreed with the abolition of *scutelnici* and exemptions from customs dues, which in fact implied an indirect taxation. Besides, the committee members argued that the existing peasant labor days corresponded to the amount of work prescribed by the ancient legislation and reflected what a peasant could actually perform in the given number of days.³⁹ Being aware of the discrepancy which existed between the official legislation and the actual amount of work performed by the peasants, Kiseleff insisted on providing the clearest possible definition of a labor day. He even admitted the possibility of doubling the number of the labor days provided that these reflected the actual time necessary to perform the work and was compensated by the abolition of other *corvéés* that hitherto were exacted from the peasants. In Kiseleff's opinion the abolition of the *scutelnici* did not have to lead to the increase in the personal obligations of the peasants. Accepting the boyar request for a compensation for the abolished *scutelnici*, Kiseleff suggested a reasonable increase of the salaries for the boyars occupying official posts and life-time indemnities for those who were not in service. Payable to boyar widows, but not hereditary, the number of these pensions would diminish with time, leaving the legislation concerning landlords and peasants "based on rights and mutual obligations, i. e. on the principles of justice conditioning the stability of laws and the new Statute."⁴⁰

The committee of reform finished its work on March 30, 1830. In mid-May 1830, Mihail Sturdza, Alexandru Villara and Gheorghe Asachi went to St. Petersburg with the draft of the Organic Statutes where the latter were reviewed by a special ministerial commission consisting of D. V. Dashkov, M. Ia. Minciaky, G. A. Katakazi, Mihail Sturdza and Alexandru Villara under control of Nesselrode and K. Ch. Lieven. The general impact of the amendments introduced by the commission consisted in stressing the oligarchic character of the future general assemblies and at the same time, minimizing the possibility of the formation of oppositional parties within them. Thus, the commission

³⁸ В. Я. Гросул, *Реформы в Дунайских княжествах 1820-х – 1830-х гг. и Россия* [V. Ia. Grosul, *The Reforms of the 1820s and 1830s in the Danubian Principalities and Russia*], Москва, Наука, 1966, p. 193.

³⁹ Minciaky to Kiseleff, January 21, 1830, Bucharest, Архив Внешней Политики Российской Империи (АВПРИ) [Archive of the Foreign Policy of the Russian Empire], fond 331, opis 716/1, dosar nr. 3, ll. 67-68.

⁴⁰ Kiseleff to Minciaky, February 2, 1830, *ibidem*, ll. 100-101.

introduced a high property census for the deputies from the towns, in order to exclude from the assembly the “individuals belonging to the class of shop owners.” The commission also prescribed cutting down the number of the boyars of the first rank making part of the ordinary assembly as well as reducing the number of the deputies from the districts by half. However, this reduction was not proportionate and in fact increased the weight of the great boyars, who became more numerous than the boyars of the second rank representing the districts (34 to 20 against 37 to 19). Both amendments were probably motivated by the assumption that a smaller assembly would be easier to control than a larger one. Similarly, in anticipation of possible opposition within the assembly, the ministerial commission prohibited the members of the assembly who disagreed with adopted legislation to fix their disagreement in a separate act and stipulated their expulsion from the assembly in case of the non-compliance to this rule. The hospodars were given the right to convoke the assembly not only in December and January, but also whenever they found necessary. In accordance with the principle of the separation of powers, the commission prohibited the ministers to be elected into the assembly. Finally, the most important change introduced in the chapter about finances presupposed the increase of the capitation tax (*bir*) from 24 to 30 piastres. In order to soften the negative impression of raised capitation, the commission reduced the number of labor days from 24 to 12 and ordered to include into the Statutes the confirmation of the 1746 law of Constantin Mavrocordat, which officially abolished serfdom.⁴¹ After the ministerial commission finished its work by late November 1830,⁴² its suggestions were formally incorporated into the drafts of the Statutes by the boyar committees in Bucharest and Iași composed of the same individuals who produced the first draft. Only after that they were to be submitted to the examination and approval of the extraordinary assemblies for revision of the Statutes.⁴³

The Boyar Opposition to the Organic Statutes

Just as was the case of the previous occupation of Moldavian and Wallachia in 1808-1812, the opposition to Russian policies in one of the principalities proved to be more serious than in the other. This time, however, Moldavia presented greater difficulties than Wallachia. Quick fall of the Ottoman fortresses on the Danube and the transfer of the military operations to the south of the river in 1828 made it safe for President-Plenipotentiaries and the special committee for reform to reside in Bucharest. Kiseleff promptly

⁴¹ *Remarques sur le projet de Règlement pour la Valachie présenté au Ministère Impériale par la Comité du Bucharest*, in Российский Государственный Исторический Архив (РГИА) [Russian State Historical Archive], fond 958, opis 1, dosar nr. 623, ll. 27-60.

⁴² В. Я. Гросул, *op. cit.*, p. 244-246.

⁴³ Gheorghe Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, in Dumitru Vitcu and Gabriel Badarau (eds.) *op. cit.*, p. 221.

nipped in the bud the opposition that began forming around Wallachian Metropolitan Gregoire, who was immediately replaced by a more cooperative bishop Neophite of Râmnic and exiled to one of the monasteries.⁴⁴ At the early sessions of Wallachian Extraordinary Assembly for the Revision of the Statutes convoked in March 1831, Ioan Văcărescu demanded that Gregoire be allowed to preside over the meeting in accordance with the custom, yet he was likewise promptly arrested. The attempt of a number of the leading boyars including Barbu Văcărescu, Constantine Bălăceanu, and Constantine Crețulescu to boycott the assembly by proclaiming themselves ill was likewise promptly thwarted.⁴⁵ In Moldavia repressions against the leading boyars were limited to the exile of Nicolae Rosetti-Roznovanu (and his father Iordache, despite the latter's reputation for being pro-Russian), whom Mihail Sturdza accused of disloyalty to Russia.⁴⁶

At the same time, the situation of 1828-1834 differed from the one that characterized the previous Russian occupation of the principalities. In 1808-1812, the main problem facing Russian authorities was the opposition of the greater boyars like the Filipescus with their client networks. By contrast, in 1828-1834 the greater boyars with several exceptions proved to be rather cooperative, frightened as they were by the radical developments of the preceding decade and viewing the political reform initiated by Russians as a means to consolidate their threatened political and social dominance. The failure of Bessarabian "experiment" based on an attempt to recast hierarchical structure of the local boyar class into an "egalitarian" Russian nobility increased the great boyars' chances to win support of the Russian authorities. Conversely, the lesser boyars appealed to Bessarabian model in their attempt to secure equality of political rights with great boyars, but in doing so they failed to sense an important change of attitude of the Russian authorities in the wake of the European revolutions of 1820-21 and the Decembrist rebellion. Increasingly apprehensive of the broader political participation as they were, Russian policy-makers encountered greater troubles in Moldavia, with its numerous boyar class and radical political tendencies.

The creation of special committee for reform opened a new round in the struggle within the Moldavian nobility. The lesser Moldavian boyars became nervous in the absence of any official publications on the work of the Moldavian section of the committee residing in Bucharest. Since the committee

⁴⁴ See the letters of Kiseleff to Nesselrode from May 20 (Iasi) and December 14 (Bucharest) 1831, March 8, 1832 (Bucharest), in АВІРІ, fond 133, opis 469, dosar nr. 138 (1831), ll. 121-122; dosar nr. 115 (1832), l. 4, and ll. 26-27 respectively.

⁴⁵ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 228.

⁴⁶ See Rosseti-Roznovanu's letter to the Russian Commander-in-Chief I. I. Dibich in which the boyar asked the Fieldmarshal to intervene in his behalf in order to help him obtain the permission to return to Moldavia. January 4, 1830, Российский Государственный Архив Древних Актов (РГАДА) [Russian State Archive of Ancient Acts], fond 15, opis 1, dosar nr. 710, ll. 1-1v.

included only the boyars of the first rank, numerous middle and petty Moldavian boyars soon began viewing its activities as aristocratic plotting aimed at excluding them from effective participation in the political life that they enjoyed during the 1820s. Their apprehensions came true after the secretary of the Moldavian committee Gheorghe Asachi leaked to them the content of the projected Statute. Mihail Sturdza, Iordache Catargi and Costache Conachi, who according to Kiseleff's agent I. P. Liprandi stood behind the leak, knew well that the stipulations of the Statutes that they had drafted would frustrate the aspirations of the lesser boyars. At the same time, these great boyars were anxious to receive the lesser boyars votes at the future hospodar elections. That is why they made the content of the Statutes known before the drafts were made public in early 1831, portraying it as the work of the Russian consul and claiming that their participation was reduced to simple editing of the text.⁴⁷

This episode illustrates the nature of relations between different segments within the Moldavian boyar class at the time of the Russian occupation. As has been mentioned, the dramatic events of 1821 contributed to the rise of the boyars of the second and third rank as a distinct political force, who attempted to redefine the political system in their favor. The great boyars, including Mihail Sturdza himself, spent the better part of the 1820s denouncing the subversive ideas of the lesser boyars in his memoranda to the Russian authorities.⁴⁸ At the same time, the patron-client relations that traditionally existed between the greater and the lesser boyars were not suspended altogether. Particular boyars of the second and third rank continued to depend on the favors of the great boyar, while the latter, in their turn, needed the support of the lesser boyars in order to realize their political ambitions. One has bear in mind that the Russian authorities initially intended to have the hospodars elected by extraordinary assemblies, which in view of their sheer size (130 to 200 members) had to include considerable numbers of the second- and third-rank boyars. This circumstance explained the maneuvers of the great boyar members of the committee who sought to consolidate their political prerogatives and social privileges at the expense of the lesser boyars and, at the same time, tried to pretend that the Organic Statutes were not their work.

The lesser boyars' dissatisfaction with the stipulations of the Statute was expressed in a number of petitions addressed to President-Plenipotentiary. The analysis of the political language of these petitions sheds some light on the character of the boyar opposition in 1828-1834. The author of one such petition complained that several prominent families usurped the privileges, which originally belonged to the whole noble estate. According to the principles established by the Phanariote hospodars in the eighteenth century, the noble

⁴⁷ I. P. Liprandi, *О последних происшествиях в Молдавии* [On Recent Events in Moldavia], in РГИА, фонд 673, opis 1, dosar nr. 402, ll. 1-8.

⁴⁸ See, in particular, Sturdza's memoranda published in *Documente privitoare la istoria românilor*, Supplement I, vol. 4, București, Socecu, 1891, p. 7-8, 27-28, 63-69.

rank depended upon the governmental office occupied by the individual and was not inheritable. The nobles occupying the offices from the great *logothete* to the great *șatrari* were considered boyars of the first rank, while those in the positions of second and third *logothete*, *vestiar*, *vornik*, etc. were considered the boyars of the second and third rank respectively. The failure of a great boyar's son to occupy an office comparable to the one held by his father meant the loss of the great boyar title. According to the authors of the petition, frequent appointment of commoners or Greeks to the high office proved that merit and not lineage was the decisive criterion. While the Phanariote princes can be blamed for the abusive appointment of their Greek relatives and clients to the prominent positions, the same cannot be said about the last hospodar, who made his appointments almost exclusively from the natives. Even if undeserving individuals acquired noble titles in this way, this problem, the petition argued, should be solved on an individual basis and not by depriving the mass of the boyars of their effective political rights in the interest of several families. According to the authors of the petition, the individuals currently occupying first rank positions were using their membership in the special committee for reform in order to make the privileges, which they enjoyed *ex officio*, into permanent and hereditary ones, while retaining the principle of dependence of the noble rank upon service in respect of the rest of the boyar estate. In other words, the double standard in the application of Phanariote principle became a means of consolidating the great boyar monopoly on power.⁴⁹

Another petition, signed in the same period by 38 second- and third-rank boyars including Kogălniceanu, Carp, Hurmeziu, Buriță, Dano and Radovici mostly in the ranks of *aga* and *spathar*, took a different line of argument and insisted that the boyar ranks once conferred upon their ancestors had to be recognized as hereditary. According to the authors, the inclusion of only a select number of the boyars of the first rank into the princely divan reflected the intention of individual hospodars to turn the divan into an obedient instrument of their abuses and was a violation of the local tradition. The same referred to the general assembly, which originally included all the nobles of the country. Only when the interests of the hospodars diverged from the interests of the country, did the former began to appoint selected individuals into the general assembly. Even so, the hospodar had to convoke a wide assembly whenever there was an important issue at stake, in which they needed the sanction of the Ottoman Empire. Apprehensive of the clandestine intrigues of the members of the committee elaborating the Statute and the members of the divans, the authors asked Kiseleff to watch closely the activities of these bodies as well as inform them about the mode of the formation of the general assembly.⁵⁰ Secrecy and lack of publicity also became the target of criticism of the boyars of the

⁴⁹ Comisse B. Pogor to Kiseleff, July 20, 1830, Iași, in *Requêtes des mécontents moldaves*, АВПРИ, fond 331, opis 716/1, dosar nr. 10, ll. 4-10.

⁵⁰ *Ibidem*, ll. 11-17rev.

district Putna, who pointed out that the members of the committee failed to present the product of their efforts for general consideration before it was sent to St. Petersburg.⁵¹

Along with the demands that reflected the actual interests of the middle and lesser boyars, the petitions contained arguments that served them to score extra points in the eyes of the Russian provisional authorities. It is interesting that both petitions considered above referred to the Bessarabian Statutes of 1818 and 1828, which recognized uniform rights and privileges after all the nobles of the region. Quite unintendedly for their creators, Bessarabian institutions provided a point of reference of boyar “radicals” in the neighboring principality. Reproducing the official rhetoric of Russian manifestos, the petitioners demonstrated their concern with the well-fare of all classes and criticized the doubling of the labor days that the peasants were to perform for their landlords. While the predominant strategy of the second- and third-rank boyars was to emphasize the ancient laws and customs of the country, the authors of the first petition also demonstrated readiness to embrace a completely new settlement devised along the lines of a social contract. If the choice were to be made in favor of a completely new form of government, independent of the ancient customs of the country, argued the document, “a compact of this kind devised to win the agreement of all the classes should be based on a serious consideration of their respective interests so that the latter are not compromised by the interests of several individuals.”

Forwarded by Kiseleff to Nesselrode in August 1830, the petitions failed to sway the attitude of the Russian authorities in favor of the lesser boyars. The news of the approval of the draft of the Statute in St. Petersburg at the end of 1830 spurred another round of activities among the oppositional boyars. According to Liprandi, the lesser boyars tried to turn to the Ottomans for help and even dispatched certain hieromonk Josaphat with an address to the Ottoman government. Some pro-Ottoman Wallachian boyars also tried to provoke the Porte to make a demarche against the innovations, yet this produced no result.⁵² The oppositional activities culminated in January and February 1831 with the appearance of political leaflets on the streets of Iași and the so-called affair of Sion, which took place against the background of peasant mutinies in the districts of Roman and Neamț.⁵³ The investigations led to the arrest of the *spathar* (sword-bearer) Antioh Sion, in whose house a number of such petitions and proclamations were found. According to Liprandi, Sion was a subordinate of the Moldavian *vestiar* (treasurer) Alexandru Sturdza, who sought to exploit

⁵¹ *Ibidem*, ll. 18-19.

⁵² Liprandi, *op. cit.*, ll. 1-8.

⁵³ The description of the May 1831 events in Федор Яковлевич Миркович. *Его жизнеописание по оставленным его запискам, воспоминаниям близких людей и подлинным документам* [Fedor Iakovlevich Mirkovich, His Biography, Based on the Memoirs that He had Left, the Recollections of His Relatives and Original Documents], vol. 2, St. Petersburg, Voennaia tip, 1889, p. 220-221.

the mounting political crisis for his own advantages. Having implicated himself in the illegal machinations with the tax farms, the *vestiar* tried to win the gratitude of the Russian authorities by giving away Sion as the main leader of the small boyar opposition.⁵⁴ The commission, appointed by Kiseleff to investigate the affair, discovered that the only document, which was truly “incendiary,” dated from 1821.⁵⁵ However, Sion’s papers contained the text of another petition in Romanian, the analysis of which reveals changes in the political language of the opposition.⁵⁶

The authors began by reminding their intended readers of the self-denying services of their ancestors to Russian troops during the Russian-Ottoman wars in the times of Catherine the Great and Alexander I, which were rewarded by confirmations of “all ancient liberties and immunities.”⁵⁷ With the beginning of the present war the authors responded to similar promises “to consolidate or even augment their ancient privileges by contributing with all their means and efforts.” Much to their disappointment, the authors of the petition saw *scutelnici*, *sludjeri* and *breslași* abolished, which would force them in short time to sell their landed properties and would leave them at the mercy of the great boyars.⁵⁸ Likewise, the peasants faced increasing labor days as well as the necessity to provide recruits to the militia, despite the fact that military virtues had long been lost in this country.⁵⁹ Protesting against a priori accusations of corruption, the petition demanded that all such cases be investigated by general assembly convoked in accordance with the ancient customs of the country and uniting “the greatest and the smallest.”⁶⁰

One can identify a change of tone between the petitions which the lesser Moldavian boyars submitted to Kiseleff in summer 1830 and the one that was found among the papers of Antioch Sion in February 1831. While the former targeted the greater boyars, the latter represented a hidden protest against the policies of Russian authorities as such. The rhetoric of legal rights and privileges employed by the authors of the petition presupposed a contractual relationship between themselves and the Russian emperor. The stress on the service that the petitioners rendered to Russia helped to underscore the perceived injustice of the Russian policy. While the authors declared themselves

⁵⁴ Liprandi, *op. cit.*, ll. 1-8.

⁵⁵ *Traduction littérale d'un projet de proclamation saisi dans les papiers du boyar de Moldavie Sion*, in АВПРИ, fond 133, opis 469, dosar nr. 138, (1831), ll. 5-6; Kiseleff to Nesselrode, February 16, 1831, *ibidem*, l. 42 rev.

⁵⁶ According to Sion’s testimony, the lesser boyars intended to circulate their address in the districts in order to secure the greatest possible number of boyar signatures and then submit it to the Russian authorities (*ibidem*).

⁵⁷ *Projet d'adresse (en traduction littérale) saisi dans les papiers du spathar Sion*, in АВПРИ, fond 331, opis 716/1, dosar nr. 10, ll. 53-53 rev.

⁵⁸ В.Я. Гросул, *op. cit.*, p. 251.

⁵⁹ *Projet d'adresse (en traduction littérale) saisi dans les papiers du spathar Sion*, in АВПРИ, fond 331, opis 716/1, dosar nr. 10, l. 55rev.

⁶⁰ *Ibidem*, ll. 56-57rev.

convinced that such policies could not emanate from the emperor himself, theirs was a demand for justice rather than a cry for mercy. This rendered the petition the character of the early modern *gravamina*, statements of grievances which were composed by the estates and other representative assemblies and which differed but little from similarly called justifications of revolt.⁶¹

Why did this and the previous petitions of the lesser boyars fail to make any positive impact upon the Russian policy with respect to the distribution of the noble privilege in the principalities? Why the tsar, who in April 1828 guaranteed to the Wallachian boyars their “laws, customs and properties,” failed to heed the similarly worded vindications of their Moldavian counterparts? Part of the answer consists in the social standing and posture of the petitioners.⁶² The great boyars could claim with certain plausibility the role of natural spokesmen for the entire boyar estate and the rest of the country, which gave them the possibility to address the Russian tsars directly. In the course of decades of close relations with the Russian authorities the great boyars identified the channels for submitting such petitions, in particular, the Russian consuls in Moldavia and Wallachia. By contrast, the second- and third-rank boyar petitioners, who denounced the great boyar oligarchy, bore the onus of proving that they were not calumniators, but the true representatives of the country. The Russian consul general in the principalities in 1822-1835, M. Ia. Minciaky, was hardly sympathetic toward the small boyar cause, mindful as he undoubtedly was of their animus against his Greek compatriots. In this situation, the lesser Moldavian boyars had no choice, but to present their petitions to the President-Plenipotentiary, which could make it easier for St. Petersburg to ignore them.

The timing of the petitions constituted an even more important explanation of their failure to have any positive effect. The political situation in the second half of 1830 and the first half of the 1831 could hardly be more inopportune for complaints about a settlement elaborated under the Russian aegis. The boyar petitions reached St. Petersburg in August 1830, shortly after Nicholas I and Nesslerode were apprized of the July revolution in France. The idea of a compact “devised to win the agreement of all the classes” was simply too reminiscent of the liberal-constitutionalist discourse that informed the substitution of the “shopkeepers’ king” Louis-Philip for the paragon of legitimacy Charles X. Subsequent events in Belgium in September rose the specter of revolutionary contagion and made Nicholas I speak of the possibility of anti-revolutionary interventions on the model of those that took place under the umbrella of Holy Alliance in 1821-1823.

⁶¹ For the classification of early modern petitions in general and the distinction between the *gravamina* of the representative assemblies and *gravamina* of revolts, see Andreas Wurgler, *Voices from the Silent Masses: Humble Petitions and Social Conflicts in Early Modern Central Europe*, in “International Review of Social History,” vol. 46, 2001, supplement, p. 11-34, esp. 19-22.

⁶² For the importance of direct address the ruler in a well-functioning petitionary culture, such as that of the early modern Italy, see Cecilia Nebula, *Supplications between Politics and Justice: The Northern and Central Italian States in the Early Modern Age*, in *ibidem*, 36-37.

Nicholas I worst fears came true with the outbreak of the November uprising in the Kingdom of Poland that existed since 1815 as a constitutional monarchy in personal union with the Russian Empire.⁶³ In these circumstances, not only the constitutionalist ideas of the radical boyars, but also the apparently innocent appeal of the petitioners to the example of Bessarabian autonomy could acquire sinister connotations in the eyes of the Russian authorities. The committee that convened in St. Petersburg to examine the drafts of the Organic Statutes could recall that the Bessarabian Statute of 1818, which was abolished in 1828 because of the many administrative disorders that it had supposedly caused, was the work of N. A. Krinitskii, the Polish secretary of the first Bessarabian viceroy A. M. Bakhmetiev.⁶⁴ By the time of the affair of Sion, the Polish uprising was in full swing. In winter and spring 1831, the insurgents in fact managed to score several victories over Russian troops, which must have heightened the tsar's hostility towards any manifestations of opposition elsewhere, however peaceful and inoffensive those might be. Nor did the Moldavian resistance to the Organic Statute remain entirely peaceful. In spring 1831, the peasants of the districts of Roman and Neamț rose in response to the introduction of military draft and rumors about the increase of labor days so that Kiseleff had to dispatch two Cossack regiments in order to disperse them.⁶⁵

The Polish uprising not only affected the attitude of the Russian authorities towards the Moldavian petitioners, but also represented an important turning point in the evolution of the Russian Empire towards conservative bureaucratic absolutism. Whereas the Decembrist uprising of 1825 must have strengthened traditional fears of the Romanov rulers with respect to the aspirations of the Great Russian nobility, the Polish rebellion revealed political unreliability of the *shlachta*, which were not only the largest of the borderland elites, but also constituted the overall majority of the imperial nobility.⁶⁶ Spurred by the events of 1825 and 1830-31, Nicholas I's mistrust of nobility as a group translated into an increasingly authoritarian style of rule. The immediate result of the uprising was the abolition of the Constitutional Charter of the Kingdom of Poland introduced by Alexander I in 1815, which spelled the definitive end of the "empire of nobles" and the principle of delegation of authority to *groups of*

⁶³ See Frank W. Thackeray, *Antecedents of Revolution: Alexander I and the Polish Kingdom, 1815-1825*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1980.

⁶⁴ According the famous Russian memoirist and one time vice-governor of Bessarabia F. F. Vigel, Krinitskii "loved liberty as every Pole does." Numerous other Poles, who occupied positions in Bessarabian administration, saw in the Bessarabian Statute the promise of a republican government and created many troubles to the viceroy Bakhmetiev as soon as the Statute was adopted. See Ф. Ф. Вигель, *Записки* [F. F. Vigel, *Memoirs*], vol. 6, Санкт-Петербург, Университетская типография, 1892, p. 112.

⁶⁵ Kiseleff to the Russian war minister A. I. Chernyshov, May 6, 1831, РГВИА, fond 438, opis 1, dosar nr. 85, ll. 1-2.

⁶⁶ Андреас Каппелер, *Росія як поліетнічна імперія* [Andreas Kappeler, *Russia as a Multiethnic Empire*], Львів, Видавництво Українського Католицького Університету, 2005, p. 68-69.

noblemen, upon which it was based. As a result, after 1830, neither the Great Russian nobility nor the elites of the borderlands played as great a role in the local administration, as had been assigned to them by Catherine II and Alexander I in the late eighteenth and the early nineteenth century. One finds the same conscious effort to limit the political participation of the wider nobility in government in the context of adoption of the Organic Statutes of Moldavia and Wallachia.

The Adoption of the Organic Statutes

Minciaky alerted Kiseleff to dangers of convoking a large assembly of revision as early as April 1830. According to the vice-president of the divans, the opposition of some boyar members of the Committee to the introduction of some clauses in the draft, such as a tax on the landed property, was a sign of more troubles to come. Therefore, Minciaky suggested that the Statutes, after their confirmation in St. Petersburg, be adopted by the boyars delegated by the divans. He also advised to appoint the first hospodars instead of convoking general assembly for their election.⁶⁷ Kiseleff partially shared Minciaky's apprehensions and suggested that the projects of the Statutes be adopted by the assembly of the currently existing judicial and executive divans, to which one could add several members of the higher clergy and several loyal boyars currently not in service.⁶⁸ Such signals must have convinced imperial government, which in the person of Dashkov agreed to abandon the "constitutional" procedure in view of the resistance that the boyars were likely to offer in a larger assembly. In his memorandum, Dashkov suggested the adoption of the Wallachian Statute by the assembly of the divans together with the Metropolitan interim, two bishops and four boyars of ancient descent having the rank of *bano*, three largest landed proprietors of Craiova and two from Târgoviște and Câmpulung, totaling 27 members. A similar formula was offered in respect of Moldavia. If the President-Plenipotentiary found it expedient, he was also empowered to appoint representatives from the urban corporations.⁶⁹ Kiseleff was also authorized to expel from the divans the boyars whose allegiance he found questionable and reward the loyal ones by decorations and gifts.⁷⁰

⁶⁷ Minciaky to Kiseleff, April 3, 1830, АБПРИ, фонд 331, opis 716/1, dosar nr. 3, ll. 131-133rev. Several months later Mihai Sturdza likewise advocated the appointment of the hospodars pointing out the danger of unrest that may accompany elections as well as arguing that it would place the hospodar under pressure to fulfill the wishes of their voters. July 27, 1830, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supplement I, vol. 5, București, Socecu, 1894, p. 34-36.

⁶⁸ Kiseleff to Nesselrode, April 14, 1830, АБПРИ, фонд 331, opis 716/1, dosar nr. 7, l. 19.

⁶⁹ See Memorandum attached to the letter of Lieven to Kiseleff of August 30, 1830, АБПРИ, фонд 331, opis 716/1, dosar nr. 7, ll. 38-44.

⁷⁰ *Ibidem*, l. 44 rev.

Given the possibility to determine the eventual composition of the assemblies, Kiseleff drafted a project which attempted to strike the right balance between a body, which would be too large and unruly and the one, which would be little more than a joint session of the administrative and judicial divans. In a historical overview of the evolution of the Wallachian assembly, Kiseleff demonstrated its gradual transformation from an institution that united all the boyars towards the one that included only the boyars of the first rank.⁷¹ Since the adoption of the Statutes by a narrow circle of the boyars could provoke a violent opposition, Kiseleff sought to give the assembly a semblance of universal representation and conformity to the local traditions: “[It] is necessary to give to the assembly as much legality as it is possible by making it represent so to say the general will in accordance with the ancient usages and customs of the country and, at the same time, hamper the ill-intended opposition disguised under demands for justice.”⁷² In accordance with this principle, the Wallachian assembly was to consist of the four members of the Administrative Council, twenty-eight members of the princely (judicial) divan, four boyars of ancient descent in the rank of *bano* (the first rank in the Wallachian boyar hierarchy – V.T.), interim metropolitan, three abbeyes, governor (*caimacam*) of the Little Wallachia and the representatives of the districts (one elected from each two districts). Totaling 47 members, the assembly would contain half of the total number of the great boyars, against only ten representatives of the much more numerous boyars of the second and the third rank.⁷³ Kiseleff’s project thus represented a fine example of using the rhetoric of historical tradition against the possible opposition. It offered an assembly which was apparently wide, but at the same time, easy to control.

The Wallachian assembly for revision of the Organic Statute was convoked on March 10, 1831 consisting of 56 members, including 6 members of clergy, 38 boyars of the first rank and 10 boyars from the districts that were all large landowners elected by their peers. The composition of this body was defined with reference not only to the title, but also to the amount of land in possession.⁷⁴ The opening of the assembly was preceded by the formation of special committees with the task of producing recommendations and bills on a number of sensitive issues: the amount of monetary compensation for the abolished *scutelnici*, contribution of the monasteries and church lands to the treasury, classification of all the inhabitants of the principality, the mode of formation of the militia, the principles of accountability in the management of the public funds and the statute on the municipal dues and obligations.⁷⁵ In his

⁷¹ See *Projet de formation d’une assemblée générale extraordinaire en Valachie* attached to the letter of Kiseleff to Nesselrode of August 13, 1830, АВПРИ, фонд 133, opis 469, (1830), dosar nr. 114, ll. 11-13 rev.

⁷² *Ibidem*, l. 14.

⁷³ *Ibidem*, ll. 15-15 rev.

⁷⁴ В.Я. Гросул, *op. cit.*, p. 261.

⁷⁵ Kiseleff to Nesselrode, February 9, 1831, АВПРИ, фонд 331, opis 716/1, dosar nr. 7, l. 109rev.

address to the assembly, Kiseleff restated the official interpretation of the reforms undertaken by the Russian authorities:

Descendants of a valiant people, your ancestors enjoyed a national government, which gave way to a foreign, feeble and precarious administration. In the midst of the improvements experienced by the great European family, the inhabitants of these two provinces remained immobile. Now, reclaimed by the civilization, this people could no longer remain foreign to their destiny.⁷⁶

Kiseleff did not fail to mention Russia's contributions to the well-being of the principalities, beginning with Peter the Great. The President-Plenipotentiary admitted that the violations of the Russian treaties with the Ottoman Empire caused hardships to the inhabitants of Wallachia, yet he attributed such violations "to the developments that were independent of the will of the protecting power." According to Kiseleff, the lapse of the salutary influence of Russian protection owed to the "terrible commotions that affected Europe," which resulted in "great calamities" in the principalities. The President-Plenipotentiary underlined that the ministerial instructions that provided the basis for the project of the Statute were themselves based on the boyar petitions of the 1810s and early 1820s that contained suggestions for the elimination of the abuses.⁷⁷ Kiseleff argued that the proposed Statute "affirm[ed] the principles, which reflect as close as possible the present situation" and contained just as much of enlightened improvement as was realistic in the present condition of the country: "It does not represent any of the theories, which, if considered abstractly, do not fail to profess the goal of certain utility, but which, when applied, very often reveal shortcomings by aspiring beyond the limits set by the present state of civilization of the nations."⁷⁸

While the Wallachian assembly compliantly proceeded to revise the Statute and concluded its work by early May, the Moldavian assembly proved to be much more troublesome. Opened on May 8 under the supervision of Minciaky, it began its work shortly after the already mentioned "affair of Sion" and the peasant mutinies in the districts of Neamț and Roman that were provoked by the rumors about the impending increase of the labor days.⁷⁹ Although the peasants were promptly pacified by the Cossacks, the mutinies predictably added to the nervousness of the Russian authorities. The latter believed that peasant disturbances were the result of the "perfidious insinuations" spread by the oppositional boyars about forthcoming Ottoman invasion, which would liberate the peasants. Minciaky's assessment of the situation was rather pessimistic:

⁷⁶ *Discours prononcé à l'occasion de l'ouverture de l'Assemblée Générale*, in *Documente privitoare la istoria românilor*, Supplement I, vol. 4, p. 359.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 360.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 366.

⁷⁹ Kiseleff to Nesselrode, April 30, Iași, РГИА, fond. 958, op. 1, d. 625, l. 34.

The only fact which is beyond doubt is that the agitation in this country is universal and that the most malicious rumors are being spread about our affairs in Poland and the projects of the Ottomans. It becomes therefore essential to suppress (*comprimer*) this spirit of perturbation in the country, which by its geographical position and the absence of any police as well as any other repressive force can become a scene (*foyer*) of troubles and disorder, the consequences of which will affect the neighboring provinces of Russia and Austria.⁸⁰

These circumstances explain marked differences in the tenor of Kiseleff's speeches before the two assemblies. In his address to the Moldavian assembly, Kiseleff did not make any historical references and did not use any flattering expressions like "descendants of a valiant people." Instead, he expressed his dissatisfaction with the failure of the Moldavian boyars to cooperate in the manner of their Wallachian counterparts: "I am sorry to see that in the midst of the useful work that characterizes all parts of the provisional administration, one encounters some individuals, who are hostile enough to their country to pursue their private interest by hampering the introduction of the projected improvements."⁸¹

Interrupted by the outbreak of the epidemics of cholera in early June, the sessions of the Moldavian assembly resumed in mid-August characterized by the "spirit of agitation (*inquiétude*) and subversion manifested among its members." According to Kiseleff's reports, "the party which has emerged in the assembly has taken as its task to criticize and amend all elements of the Statute, which secure real influence to the new government." The President-Plenipotentiary was also worried by the delay of the confirmation of the Statutes by the Ottoman government, nourishing secret hopes of the Moldavian opposition. While Kiseleff did not doubt that the Statute would eventually be adopted, he foresaw the necessity to act more severely and exercise a closer supervision over its introduction than in Wallachia.⁸²

The election of hospodars was another issue, which demonstrated a change of the attitude of the Russian authorities. Initially, Nesselrode favored elections that were in accordance with the ancient privileges and customs of the provinces.⁸³ There was certain logic behind the advocacy of respect for local legal traditions on the part Russian vice-chancellor, who was a declared opponent of representative government. Nesselrode must have followed the example of the Austrian government headed by his political mentor Clemens von Metternich, which sought to oppose particularistic local institutions and

⁸⁰ Minciaky to Nesselrode Iași April 30, 1831, RGIA, fond. 958, opis 1, dosar nr. 625, ll. 90-93.

⁸¹ *Discours du Président-Pleinipotentiaire vers l'Assemblée Extraordinaire de Révision de Moldavie*, in *ibidem*, I. 111rev. Also published in *Documente privitoare la istoria românilor*, Supplement I, vol. 5, p. 37-40.

⁸² РГИА, fond 958, opis 1, dosar nr. 625, ll. 258-258 rev.

⁸³ Nesselrode to Kiseleff, March 24, 1830, in *ibidem*, dosar nr. 623, l. 10.

traditions to the universalistic character of “subversive” revolutionary ideas. However, in contrast to the Austrian Empire, the tampering with “local traditions” never became a persistent principle of policy in Russia. Already in September 1830, the Russian ministry of foreign affairs changed its opinion in view of the “spirit of ill-founded opposition” against the reforms introduced by Russian authorities. Instead of the originally intended election of the hospodars by the extraordinary general assemblies consisting of all the boyars of the first class and the deputies of the districts, the ministry now ordered that the hospodars be chosen by much more narrow bodies of the currently existing divans, whose members were appointed by Kiseleff.⁸⁴ Two months later, it was agreed that the hospodars will be elected by the currently existing Divans, to which Kiseleff would add some boyars of the first and second class “in order to render them the character of assemblies convoked in accordance with the ancient customs.”⁸⁵

The Polish uprising of November 1830 placed Russian authorities on the lookout for any signs of unrest in the principalities.⁸⁶ According to Kiseleff, “the most malicious rumors about our situation in Poland, which are proliferated and augmented in the coffee-houses and cities of the right bank of the Danube, inflame the imagination of the Turks so much that the idea of a general campaign against Russia became very popular.”⁸⁷ Still before he made this assessment, the President-Plenipotentiary was authorized to dispatch military force in case this “deplorable contagion manifests itself” in the principalities.⁸⁸ Although Kiseleff was certain that the Russian Empire would eventually emerge from all complications even stronger than it used to be,⁸⁹ the tsar and Nesselrode apparently did not share his optimism. In April 1831, Kiseleff still advocated the election of the hospodars by the extraordinary assembly stipulated in the draft of the Statutes. In case the ministry insisted upon the election by the currently existing Divans, Kiseleff advised to add to them some boyars of the second and the third rank and some representatives of the corporations as a way to render the election “more national.”⁹⁰ However, Nesselrode replied that now “there could be no question of the election of the hospodars by any assembly whatsoever.”⁹¹ Given the agitated political situation in the principalities and in Europe in general, it was decided that hospodars would be appointed by the Russian emperor and confirmed by the sultan.⁹²

⁸⁴ Lieven to Kiseleff, September 12, 1830, in *ibidem*, ll. 1-2, together with the attached memorandum of Dashkov which develops arguments in favor of this measure (*ibidem*, ll. 3-7).

⁸⁵ Nesselrode to Kiseleff, November 27, 1830, *ibidem*, l. 16.

⁸⁶ Minciaky to Nesselrode April 30, Iași, in *ibidem*, dosar nr. 625, l. 93.

⁸⁷ Kiseleff to Nesselrode May 20, 1831, Iași, АВІРІИ, fond 133, opis 469 (1831) dosar nr. 138, l. 118 rev.

⁸⁸ Nesselrode to Kiseleff, May 15, 1831, РГИА, fond 958, opis 1, dosar nr. 623, l. 94.

⁸⁹ Kiseleff to governor-general of New Russia M. S. Vorontsov, March 2, 1831, Bucharest, П. И. Баргенов, *Архив Воронцова* [P. I. Bartenev, *The Vorontsov Archive*], vol. 38, Москва, А.И. Мамонтов, 1892, p. 191-192.

⁹⁰ Kiseleff to Nesselrode April 15, 1831, Iași, РГИА, fond 958, opis 1, dosar nr. 625, l. 85.

⁹¹ Nesselrode to Kiseleff, May 15, in *ibidem*, dosar nr. 623, l. 95.

⁹² *Ibidem*, l. 96.

In order to solve the problem of the opposition of the Moldavian boyars, Russian authorities used the example of their more compliant Wallachian counterparts. The Wallachian address to the Ottoman Sultan meant to dispel all the rumors about complications that Russian authorities encountered, which the Porte could use as a pretext for postponing the confirmation of the Statutes.⁹³ At the same time, the Russians sought to “paralyze the intrigues” of the Moldavian boyars by pressing the sultan to issue a single *hatt-i sherif* confirming the Organic Statutes of both principalities. If earlier Nesselrode advocated greater uniformity of legislation for the two principalities as a means of minimizing the Ottoman interference, now the same principle was supposed to help counteract the oppositional movement.⁹⁴ The draft of this *hatt-i sherif* that the Russians prepared in June 1831 asserted the immutability of the fundamental laws of the principalities, which remained beyond the jurisdiction of the hospodars and could only be changed with agreement of the Ottoman and the Russian Empires.⁹⁵ In order to counter any future manifestations of opposition in the assemblies, the *hatt-i sherif* specified that the latter did not have the right to hamper the activities of the “administrative powers that preserve the public order.” In cases of disorders or seditions, the hospodars were given the right to prorogue the assemblies.⁹⁶ The project of the *hatt-i sherif* thus contained the basic elements of the notorious *article additionelle*, the story of which was told by several Romanian historians.⁹⁷

In order to get the Statutes adopted by the assemblies of revision, the Russian occupation authorities not only applied pressure, but were also ready to make concessions. Already Dashkov’s instructions admitted the possibility of doubling labor days that the peasants were obliged to perform for their landlords. While this idea was eventually abandoned out of fear of peasant rebellions, the amendments introduced by the assemblies for revision into the drafts of the Statutes and accepted by the Russian authorities signified further gains for the landlords. Thus, the Wallachian assembly reduced the amount of land that had to be accorded to peasants for the maintenance of livestock, as well as restricted their right to use forests.⁹⁸ In compensation for the abolished

⁹³ Nesselrode to Kiseleff, Tsarskoe Selo, August 10, 1831, in *ibidem*, I, 99rev.

⁹⁴ *Ibidem*, I, 99.

⁹⁵ The project of this *hatt-i sherif* was attached to Kiseleff’s letter to Nesselrode, June 17, 1831, Iași, AVPRI, fond 133, opis 469, dosar nr. 138, ll. 152-159rev.

⁹⁶ *Ibidem*, I, 154rev.

⁹⁷ According to Ion Heliade-Rădulescu, Minciaky had the assembly members place their signatures not immediately under the last paragraph of the Organic Statutes, but on the next page and used the remaining space in order to insert the clause, which prohibited the assemblies to introduce changes into the Organic Statutes without prior sanction of the Russian and Ottoman governments. Eliade, *op. cit.*; Radu Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities a problem in Anglo-Turkish diplomacy: 1821-1854*, Iași, The Center for Romanian Studies, The Foundation for Romanian Culture and Studies, 1997.

⁹⁸ See Regulamentul Organic al Valahiei, art. 140, §§ 3, 5, in A. Sava (ed.), *Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei*, București, Eminescu, 1944, p. 38.

scutelnici, the boyars were to receive pensions, for which purpose the treasury allocated one million piastres. The interests of landless boyars were taken into consideration: instead of 24 piastres, which the landed boyars were to receive annually for every *scutelnici* they used to have, the landless boyars received 60 piastres.⁹⁹ The abolition of *scutelnici* was compensated by a special law obliging the peasants to provide the landlord each year with four servants from each hundred families. The Wallachian assembly motivated it by the fact that the peasants who worked on the land of the landlord had the opportunity to engage in commerce. In the opinion of the legislators, the peasant services offered to the landlords were to provide the latter with equal possibility to exploit the resources of the land.¹⁰⁰

The Moldavian assembly introduced a similar amendment, which provided the landlords with servitors (*volno-službași*) “in the interests of the rural economy.”¹⁰¹ Under the pressure of the lesser boyars, the assembly stipulated that petty landowners were to obtain one servitor from each five peasants living on their lands. The Organic Statutes formally confirmed the 1746 and 1766 laws of the hospodars Constantin Mavrocordat and Grigore Ghica that abolished personal serfdom and established twelve work days. At the same time, the Statutes *de facto* increased the amount of work that the peasants were supposed to carry out for the landlords and reduced the amount of land that the latter was supposed to offer them. Remarkably, in its discussion of the work and land quotas, the Moldavian assembly of revision concealed from Kiseleff the existence of the 1805 decree of the hospodar Alexandru Moruzi, which was relatively favorable to the peasants.¹⁰² This episode suggests that the Russian knowledge of the intricacies of the Moldavian agrarian legislation remained limited and that this circumstance helped the boyars to maximize their social-economic gains. In this sense, the stipulations of the Organic Statutes marked an important stage in the process of seigniorial advance on the peasants that was taking place in the principalities since the second half of the eighteenth century.¹⁰³

Conclusion

This article examined factors that affected the interaction between the Russian Empire and the Romanian aristocratic elites during the elaboration of the Organic Statutes. It argued that the attitudes of different groups of the

⁹⁹ *Amendements adoptés par l'Assemblée Générale de Révision en Valachie*, in ABIPII, fond 331, opis 716/1, dosar nr. 12, ll. 11-12rev.

¹⁰⁰ *Ibidem*, ll. 15, 21-22 rev.

¹⁰¹ Regulamentul Organic al Moldovei, arts. 71, 72 and 132, in Dumitru Vitcu and Gabriel Bădăraș (eds.), *op. cit.*, p. 181-182 and 203 respectively.

¹⁰² Marcel Emerit, *Les Paysans Roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'au la libération des terres (1829-1864)* Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1937, p. 76-77.

¹⁰³ В.Я. Грочин, *op. cit.*, p. 287, 294.

Romanian boyars towards the Statutes reflected political tensions that characterized the boyar class during the 1820s. The collapse of the Phanariote regime in the wake of the *Etaireia* uprising of 1821 posited the problem of redistribution of the political prerogatives and social-economic privilege between the great boyars on the one hand and the lesser boyars on the other. Taking advantage of the temporary emigration of many great boyars from the principalities, their second- and third-rank counterparts sought to redefine the political system of the principalities in their own favor. Unable to oppose the policies of the first autochthonous hospodars that were favorable to the petty boyars, the great boyar émigrés appealed to Russia, in which they saw the defender of the political and social status quo. The restoration of the regime of the Russian protectorate over Moldavia and Wallachia following the conclusion of the convention of Akkerman in September 1826 indeed placed the Russian Empire in the position of the arbiter of the conflict between different segments of the Romanian boyar class.

The reaction of the Russian policy-makers towards this conflict reflected the institutional and ideological changes that the tsarist regime was undergoing in the early nineteenth century. Already before the elaboration of the Organic Statutes began in earnest in June 1829, the Russian authorities revealed the preference for the conservative first-rank boyars over their numerous and more radical counterparts of the second and third rank. This does not mean, however, that the Statutes were bound to become the embodiments of the great boyar oligarchy. The initial approach of the Russian policy-makers consisted in entrusting to a narrow committee composed of great boyars the task of drafting the Statutes, which subsequently had to be approved by the wider assemblies of revision. The ministerial instructions presupposed the election of the hospodars by still wider bodies. The tsarist authorities thus did not exclude the political participation of the lesser boyars from the very beginning, while the aspiration of the latter for a more “egalitarian” redefinition of the boyar class was fundamentally in accordance with the formal concept of the nobility that existed in Russia.

At the same time, the criticism that the second- and third-rank boyars leveled at the committee for reform reached St. Petersburg at a very inopportune moment. In conditions of a major uprising in the Kingdom of Poland, the Russian officials came to see the Moldavian boyar petitions as manifestations of the same dangerous political radicalism that animated the Polish rebels. The history of the lesser boyar cooperation with the Ottomans during the 1820s likewise did not make their arguments any more credible in the eyes of the Russian authorities. If anything, the attempt of the Moldavian oppositionists to renew their contacts with the Porte in 1831 further convinced the Russians of the political unreliability of the lesser boyars. The Russian authorities responded to manifestations of political opposition by reducing the participation of the second- and third-rank boyars in the assemblies of revision and the ordinary assemblies as well as by cancelling the election of the first hospodars. As a

result, the settlement introduced by the Organic Statutes was based on an even narrower formula of political participation than the ministerial instructions had originally allowed for.

Although the reforms of the late 1820s – early 1830s benefited the great boyars, one should not absolutize their political victory either. The Organic Statutes introduced a system of checks and balances that opposed the assemblies to the hospodars and placed the Russian consul general into the position of the arbiter of their conflicts that became quasi-permanent during the 1830s and the 1840s. Even though the second- and third-rank boyars remained largely excluded from the ordinary assemblies, the political establishment of the principalities remained conflict-ridden, which explained its weakness and instability in the face of the revolutionary challenge of 1848. The lack of social and cultural unity within the boyar class further aggravated political conflicts. The Organic Statutes did not create noble assemblies and did next to nothing to substantiate common noble culture that would unite landed boyar aristocracy and numerous landless boyars, increasingly engaged in commercial activities.

The Russian regime that sponsored the political reforms of the late 1820s and the early 1830s in Moldavia and Wallachia was *no longer* “the empire of the nobles” of Catherine the Great that was able to accommodate the interests of the borderland elites during the eighteenth century. At the same time, it still was not the regime that could “punish” these elites for “disloyalty” by emancipating the peasants from their seigniorial dominance, as happened in the Kingdom of Poland after the suppression of the Polish uprising of 1863. Although the Russian visitors to the principalities invariably sympathized with the sad lot of the Romanian peasantry, the reforms of the 1829-1834 did little to reverse the process of seigniorial reaction that followed the formal abolition of serfdom in Moldavia and Wallachia in the middle of the eighteenth century. In fact, the Statutes increased the formal obligations of the peasants to the great boyar landlords in order to purchase the latter’s loyalty. The political settlement that institutionalized the Russian hegemony in the Romanian principalities thus came at the price of growing discontent of too many social groups, and had too narrow a social basis to prove durable.

**Opoziția boierimii românești față de Regulamentele Organice:
rațiuni, manifestări, rezultate**
(Rezumat)

Cuvinte-cheie: Boierii romani, Imperiul Rus, Regulamentele Organice, petiții, drepturi politice, privilegii social, elite.

Acest articol examinează atitudinile boierilor români față de Regulamentele Organice ale Moldovei și Valahiei elaborate și introduse în timpul ocupației ruse în Principate, în 1828-1834. Aceste atitudini au reflectat tensiunile existente în clasa boierimii ai care au erupt în preajma revoltei eteriste grecești din 1821 și a colapsului regimului fanariot în Moldova și Valahia, existent de un secol. Emigrarea temporară a marilor boieri care s-au compromis în ochii guvernului otoman prin asocierea reală sau imaginară cu conspirația greacă au facilitat boierilor de rang inferior să redistribuie privilegiile sociale și să reorganizeze sistemul politic în favoarea lor. În anii următori decapitarii revoltei eteriste, boierii valahi, dar mai ales cei moldoveni de ranguri inferioare au cooperat atât cu autoritățile otomane, cât și cu domnitorii autohtoni. Marii boieri, pe de altă parte, au căutat suportul Rusiei, protectorul tradițional al Moldovei și Valahiei, care urmărea o politică de legitimare în acel timp și insista asupra restaurării *statu-quo*-ului precedent anului 1821 în cele două Principate.

Deși mici boieri moldoveni au avut mai puține contact cu autoritățile rusești înainte de războiul ruso-otoman din 1828-1829 și ocuparea Principatelor de către ruși, aceștia nu erau cu toții și totul împotriva imperiului țarist. În mod particular, ei au privit cu ochi favorabili tipul de guvernare introdus de ruși în Basarabia, adică partea de est a Moldovei anexată de Rusia în 1812. Regulamentul organizării Basarabiei din 1818 presupunea implicarea în masă a nobililor locali în administrarea provinciei. Definiția rusească a noțiunii de nobilitate a fost teoretic „egalitaristă”, astfel încât a plasat pe boierii moldoveni de rangul al doilea și al treilea pe același picior cu boierii superiori. Petițiile pe care boierii moldoveni le-au trimis autorităților ruse în 1830 au menționat exemplul Basarabiei împreună cu o pleora de argumente istorice, legale și filosofice, menite să arate că formularea Regulamentelor Organice de către comisiile marilor boieri violau obiceiurile și tradițiile principatului.

Argumentul acestui articol este că poziția autorităților de ocupație rusești asupra problemei conflictului din interiorul elitei reflectă atât evoluția instituțională a Imperiului Rus, cât și conjunctura politică specifică sfârșitului anilor 1820 și începutul anilor 1830. Sistemul politic rusesc din jumătatea secolului al XVIII-lea s-a dovedit a fi suficient de elastic pentru a acomoda și interesele marilor nobili ruși, dar și a elitelor politice de la granițele imperiului. Cu toate acestea, la începutul secolului al XIX-lea acest „imperiu al nobililor” s-a destrămat treptat în favoarea absolutismului birocratic militarizat al dinastiei Romanovilor. Acest proces cerea micșorarea rolului nobililor la guvernare atât în centrul imperiului, cât și la periferie, după cum ilustrează reducerea autonomiei Basarabiei în 1828. Solicitarea micilor boieri moldoveni de a avea un rol mai pronunțat în elaborarea Regulamentului Organic era în contradicție cu direcția generală a clasei politice ruse în chestiunile de guvernare, mai ales dacă luăm în

considerare că petițiile boierilor moldoveni aveau loc în timp ce un nou val revoluționar cuprindea Europa, ceea ce făcea ca autoritățile ruse să fie din ce în ce mai ostile ideii de lărgire a participării politice. După insurecția din Regatul Poloniei, în noiembrie 1830, aceste petiții care criticau Regulamentele Organice au fost interpretate ca subversiune politică. Acești factori explică eșecul micilor boieri în a influența distribuția prerogativelor politice și a privilegiilor sociale în momentul elaborării și a adoptării Regulamentelor Organice. Favorizând interesele marilor boieri, Regulamentele Organice au alienat segmentele inferioare ale societății din Moldova și Valahia, lucru care a lipsit hegemonia Rusiei în cele două Principate de un fundament solid.

De la o „capcană geopolitică” la „vechi pământ românesc”: integrarea Dobrogei în România, 1878-1913*

Constantin IORDACHI

Motto: „Iată ce știu eu ca istoric. Știu că Dobrogea aceasta a fost un drum, și drumul este al cui trece. Și, nu numai că este al cui trece, dar în drum nu rămâne nimeni. Să fi vrut să rămână cineva pe acest drum al năvălirilor barbare, și ar fi fost cu neputință” (Nicolae Iorga, *În Era „Reformelor”*. *Discursuri Politice Rostite în Camera Deputaților, 1907-1909*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamul Românesc, 1909, p. 305).

„Je ne connais guère de peuple en Europe qui ait été plus favorise. Ils acquéraient, a leur porte même, une province d’Amérique, une colonie dont six heures de chemin de fer reliaient bientôt le chef-lieu à la métropole. Et cette colonie, que sa pénurie d’habitants rendait assez facile à organiser, possédait cependant des colons admirables. Il est vrai que les distances entre les villages et la variété des races – on en compte jusqu’à vingt et une – compliquaient un peu l’œuvre des administrateurs. [...]

Des milliers et des milliers d’émigrants quittent chaque année l’Europe et appareillent vers l’Amérique. Il appartiendrait peut-être au Gouvernement roumain d’en attirer un certain nombre et de réaliser, dans cette Dobrodja ou les Roumains n’avaient point dédaigné d’établir leur empire, la même fusion des races que les Etats-Unis dans leurs plaines de l’Ouest et l’Argentine dans ses pampas” (André Bellessort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, Perrin et Cie, 1905, p. 272-273, 301).

Lucrarea de față abordează integrarea Dobrogei în România, un proces considerat în istoriografia românească ca fiind a doua etapă în formarea statului național unitar român, după unirea Țării Românești și a Moldovei din 1859¹.

* Acest articol reia unele argumente cuprinse într-o lucrare mai amplă, publicată în limba engleză. Pe lângă actualizarea bibliografiei, am introdus noi elemente de cercetare, în special dezbaterile referitoare la integrarea Dobrogei în România și legislația privind organizarea Cadrilaterului.

¹ Vezi Alexandru Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, Editura Științifică, 1979, p. 284; Ion Bitoleanu, Gheorghe Dumitrașcu,

Din această perspectivă, susțin că mecanismele de integrare și asimilare folosite de elitele politice din România în Dobrogea au prefigurat procesul mai complex și dificil de integrare administrativă și omogenizare culturală care a avut loc în România Mare în perioada interbelică. Cu toate acestea, în timp ce procesul de consolidare națională în România Mare a fost cercetat în ultima perioadă din perspectiva unor noi abordări teoretice, cazul integrării Dobrogei în România nu a fost abordat în acest context istoric mai larg, care să includă și consolidarea României Mari². Într-o perioadă în care istoriografia a jucat un rol determinant în procesul de formare a națiunilor din Europa Centrală și de Sud-Est³, majoritatea studiilor privind istoria Dobrogei publicate în România și Bulgaria s-au axat aproape exclusiv pe „validitatea” drepturilor istorice ale celor două țări asupra acestei provincii⁴. Astfel, aceste studii au produs de multe ori un

Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne, în RdI, nr. 6, 29, 1967, p. 885; M. Stanciu, Valentin Ciorbea, *Aspecte ale problemei agrare în Dobrogea de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX*, în AIIAI, tom XVII, 1980, p. 405.

² Pentru o abordare de referință a mecanismelor de integrare din România Mare, cu accent pe politicile culturale ale statului, vezi Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca, Cornell University Press, 1995. Ediție în limba română: *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București, Editura Humanitas, 1998.

³ Pentru o lucrare clasică despre rolul central jucat de istoriografie în procesul de formare a națiunilor din Europa Centrală, vezi R. W. Seton-Watson, *The Historian as a Political Force in Central Europe*, London, University of London, 1922.

⁴ Deși nu sunt atât de bine cunoscute precum disputele istoriografice româno-maghiare, polemicile dintre istoricii români și bulgari asupra istoriei Dobrogei au fost deosebit de pasionate de-a lungul timpului. Vârful acestor dispute a fost atins în perioada 1913-1920, stimulate de confruntările militare dintre România și Bulgaria din timpul celui de-al Doilea Război Balcanic și din timpul Primului Război Mondial, precum și de confruntarea diplomatică din timpul Conferinței de Pace de la Paris. Pentru partea bulgară, vezi în principal: Anastas Ishirkov *et. al.*, *La Dobroudja: geographie, histoire, ethnographie, importance economique et politique*, Sofia, Imprimerie de la cour, 1918; Anastas Ishirkov, *Les Bulgares en Dobroudja: aperçu historique et ethnographique*, Berne, Impr. Pochon-Jent & Buhler, 1919; Milan G. Markov, *Bulgaria's Historical Rights to Dobrogea*, Bern, P. Haupt, 1918; *Le sort politique de la Dobroudja après le Congrès de Berlin, 1878-1916*, ediția a doua, Sofia, Imprimerie de la Cour Royale, 1918. Pentru partea română, vezi: Nicolae Iorga, *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea: considérations historiques*, Jassy, Imprimerie de l'Etat, 1917; Ioan N. Roman, *Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dobrogea față de pretențiile bulgarilor*, Iași, 1918; Nicolae Comnen, *La Dobrogea (Dobroudja); essai historique, économique, ethnographique, et politique*, Lausanne, Payot, 1918. Chiar dacă de o intensitate mai mică, polemicile istoriografice dintre istoricii români și bulgari asupra Dobrogei au continuat și după tratatul de la Craiova din 1940 și retrocedarea Cadrilaterului Bulgariei, atât în timpul regimului comunist, cât și în perioada postcomunistă. Vezi, pentru partea bulgară: Velizar Iv. Velkov, Velko Tonev, Iordan Zarchev, *Kratka istoriia na Dobrudzha*, Varna, G. Bakalov, 1986; Antonina Kuzmanova, *Le caractere bulgare de la Dobroudja en 1878-1949 vu par les roumains de l'époque. Propagande et prise en consideration des réalités* în „Etudes Balkaniques”, vol. 29, nr. 3, 1993, p. 3-17; Zheko Popov, *Bulgarite v Severna Dobrudzha: 1878-1913*, Sofia, Izdatelska Kushta „Ivan Vazov”, 1991; *Bulgarskiiat natsionalen vupros v bulgaro-rumunskite otmosheniia 1878-1902 g.*, Sofia, IK Mediakom, 1994. Pentru partea română, vezi Stoica Lascu, *Un net avantaj: bulgaristica circumstanțiată Dobrogei*, în „România de la Mare”, vol. III, nr. 3-4, 1994, p. 59-68; și, în special, Alexandru Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, ediția a doua, Constanța, Editura

discurs istoriografic primordialist, care a omis din câmpul cercetării istorice aspecte importante ale integrării Dobrogei în România.

În această lucrare argumentez că Dobrogea de Nord a reprezentat o „Americă internă”⁵ ori, în cuvintele inginerului agronom Ion Ionescu de la Brad, „California românilor”⁶ – o dinamică zonă de frontieră pentru extinderea teritoriului țării, a economiei naționale și a granițelor etnice ale națiunii. Integrarea provinciei în România a urmat modelul „colonialismului intern”: pentru a facilita încorporarea provinciei, elitele politice românești au elaborat un mecanism tripartit compus din colonizare etnică, omogenizare culturală și modernizare economică⁷. Acest mecanism s-a bazat pe legislația care a reglementat instituția cetățeniei în provincie: în ciuda încorporării sale formale în România, între anii 1878 și 1913 Dobrogea de Nord, iar după 1913 și Dobrogea de Sud au fost supuse unui *regim administrativ excepțional, separat de restul țării*. Prin acest statut, dobrogenilor li s-a acordat doar dreptul la un tip de cetățenie locală care nu le permitea participarea politică la instituții de reprezentare politică națională, precum Parlamentul, și nici deținerea unor proprietăți în afara provinciei. În același timp, statul român a promovat o politică de colonizare etnică a Dobrogei care a alimentat o masivă imigrație pan-românească în provincie.

Analiza noastră se concentrează pe mecanismele de integrare și asimilare implementate în Dobrogea de către elitele politice românești. Prima parte a lucrării explorează articularea unui discurs național coerent și unitar despre

Ex Ponto, 1998, revăzută, o carte care dedică un spațiu polemic considerabil istoriografiei bulgare asupra Dobrogei.

⁵ Invocăm aici metafora folosită de Fernand Braudel pentru a descrie procesul de expansiune teritorială și demografică în Europa de Vest, în lucrarea *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I-VI, București, Editura Meridiane, 1985-1986.

⁶ Într-o scrisoare din Tulcea către Ion Ghica datată 22/10 iunie 1850, Ion Ionescu de la Brad mărturisea că „în României de aici am găsit California națională a noastră”. Vezi Ion Ionescu de la Brad în Victor Slavescu (editor), *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica 1846-1874*, București, Imprimeria națională, 1943, p. 105. (Vezi și studiul său despre Dobrogea apărut inițial în limba franceză: Joan Jonesco, *Excursion Agricole Dans La Plaine De La Dobrodja*. Constantinople, Impr. du Journal de Constantinople, 1850, publicat în limba română curând după anexarea Dobrogei: *Excursiune agricolă în Câmpia Dobrogei*, București, Tipariulul Tribunei Române, 1879.) Descrierea entuziasmată făcută de Ionescu de la Brad acestui nou Eldorado a stimulat imaginația colaboratorilor săi apropiați: Ion Ghica planifica să investească într-o fermă model și o școală agricolă în Dobrogea. De asemenea, Nicolae Bălcescu îi cerea lui Ionescu, prin intermediul a două scrisori adresate lui Ion Ghica și datate 26 iulie și 27 septembrie 1850, să-i cumpere și lui „un ciflic” în Dobrogea, căci „am nevoie să mă îmbogățesc și eu în acea California descoperită de dânsul [Ionescu]” (Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV, București, Editura Academiei, 1964, p. 321, 332).

⁷ Pornind de la lucrarea lui Michael Hechter, *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1975, folosesc o definiție extinsă a conceptului de colonialism intern pentru a desemna un model de concentrare a puterii decizionale și a resurselor materiale în metropolă, în detrimentul unor zone periferice anexate și asimilate de o entitate politică. Acest model de organizare statală este caracteristic nu numai organizării coloniilor europene în America Latină, Africa sau Asia, ci și unor evoluții din interiorul statelor continentale europene.

Dobrogea, precum și influența acestuia asupra configurării legislației privitoare la cetățenie și proprietate în provincie. Partea a doua analizează integrarea Dobrogei în România pe următoarele paliere: organizarea administrativă, colonizarea etnică și omogenizarea culturală. Se acordă o atenție specială efectelor legislației privind drepturile cetățenești ale dobrogenilor asupra transformării structurii proprietății și integrării economice a provinciei. Partea a treia cercetează legătura dintre consolidarea națională și procesul de modernizare, precum și efectele secundare ale acestor procese, evidente mai ales în raportul dintre centralismul excesiv practicat de București și tendințele regionaliste ale dobrogenilor. Partea a patra examinează procesul de emancipare politică a dobrogenilor. În concluzie sunt evidențiate unele dintre caracteristicile specifice ale procesului de formare a națiunilor și statelor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est, abordate prin prisma acestui studiu de caz. Scopul nostru este de a adăuga cazurile complementare ale alipirii Dobrogei de Nord și de Sud la Regatul României dinaintea Primului Război Mondial la contextul mai larg al integrării administrative și omogenizării culturale în România Mare interbelică.

Din punct de vedere teoretic, lucrarea se inspiră din recente demersuri neoweberiene privind studiul statelor naționale și al cetățeniei⁸. În lucrările sale de sociologie, Max Weber a conceptualizat două tipuri fundamentale de raporturi sociale: deschise și închise⁹. El a definit instituția modernă a cetățeniei ca fiind o formă tipică de raport social închis, deoarece statele naționale se folosesc de legislația cetățeniei pentru a stabili o „ordine legală care să limiteze competiția prin monopoluri formale” și pentru a transforma corpul cetățenilor într-un „grup privilegiat din punct de vedere legal”, pe baza unor reguli scrise care pot lua forma unor legi organice sau a unei constituții¹⁰.

Pornind de la ideea raporturilor sociale de tip deschis sau închis conceptualizate de Weber, Rogers Brubaker argumenta că cetățenia este un instrument eficient al îngrădirii sociale, deoarece are concomitent o dimensiune de includere, cât și de excludere, ordinea statală modernă devenind astfel o lume a „cetățeniilor limitate și exclusive”¹¹. Brubaker a identificat următoarele forme principale de îngrădire specifice statutului de cetățean: a) îngrădirea teritorială, reglementată la nivel interstatal; și b) „îngrădirea domestică”, legată de afacerile interne ale statului¹². Îngrădirea teritorială ține în speță de jurisdicția asupra frontierelor, în timp ce îngrădirea domestică cuprinde variabile multiple.

⁸ Vezi Nathan Glazer, Daniel P. Moynihan, *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews and Irish of New York City*, Cambridge, 1970; de asemenea, Abner Cohen, *Variables in Ethnicity*, în Charles F. Keyes (editor), *Ethnic Change*, Seattle, 1981, p. 306-331.

⁹ Vezi Max Weber, *Economy and Society*, 2 vol., Berkeley, University of California Press, 1978, vol. 1, p. 341-342.

¹⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 343.

¹¹ Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1992, p. 5.

¹² Vezi capitolul *Citizenship as Social Closure*, în *ibidem*, p. 21-34.

Acestea variază de la îngrădiri privind participarea electorală, conscripție și naturalizare, considerate „legitime” sau de „rutină” – căci sunt practicate pe scară largă de majoritatea statelor moderne – și până la politici statale specifice care reglementează interesele legate de securitatea și de interesele politice sau chiar cele materiale ale unor grupuri social-politice diverse. Pe baza acestor elemente, Brubaker a conchis: „Cetățenia este, așadar, atât un instrument, cât și un obiect al îngrădirii”¹³. Analiza mea evidențiază modul în care statele moderne folosesc legislația cetățeniei ca un instrument pentru a modela și a controla procesele de schimbare socială la nivel național sau regional prin impunerea unor tipuri de îngrădiri legale și prin canalizarea unor drepturi economice sau social-politice către anumite categorii de locuitori.

I. Orientalism intern: integrarea Dobrogei de Nord în România

I.1. O moștenire imperială otomană: Dobrogea și locuitorii săi

Situată la extremitatea nord-estică a Peninsulei Balcanice, între Dunărea de Jos și Marea Neagră, Dobrogea are un caracter geografic puternic individualizat. Poziția sa geopolitică explică istoria tumultuoasă a provinciei: coridor de trecere între rezervoarele demografice ale stepelor eurasiatice și lumea mediteraneană, Dobrogea a cunoscut, de-a lungul istoriei sale, migrația unui număr impresionant de populații distincte din punct de vedere etnic și religios¹⁴. În Evul Mediu, Dobrogea a fost o zonă de frontieră la marginea Imperiului Otoman, fiind unul dintre cele mai avansate bastioane militare ale sale în Europa de Sud-Est. Datorită importanței sale strategice, provincia a fost supusă unei intense colonizări otomane, în special cu populație turcă și tătară adusă din Crimeea de Sud și Asia Mică, ceea ce a dus la transformarea Dobrogei în regiune predominant musulmană. Pe parcursul secolelor XVIII și XIX provincia a fost conectată, din punct de vedere demografic, cu un teritoriu mai extins, atrăgând numeroși țărani români din câmpiile Țării Românești, țărani bulgari din Munții Balcani și din Basarabia de Sud, cazaci din Delta Niprului, lipoveni din Rusia Centrală și coloniști germani din Rusia de Sud. Astfel, Dobrogea a dobândit o compoziție etnică extrem de complexă, devenind un adevărat mozaic etnic: Delta Dunării a fost populată de către pescari lipoveni; în orașe, majoritatea locuitorilor erau comercianți italieni, evrei, greci, și armeni; nordul era dominat de bulgari, centrul și sudul de turci și tătari, în timp ce pe malul drept al Dunării trăia o numeroasă populație românească.

Evenimentele militare au contribuit și ele la diversitatea etnică a provinciei. Dobrogea constituia un element important în sistemul defensiv otoman întrucât asigura apărarea capitalei imperiale, Istanbul, prin securizarea Dunării de Jos și a Mării Negre, permitea exercitarea unui control geopolitic

¹³ *Ibidem*, p. 23.

¹⁴ Pentru contextul mai general al istoriei Mării Negre, vezi Neal Ascherson, *Black Sea: The Birthplace of Civilisation and Barbarism*, London, Vintage Books, 1995; Charles King, *The Black Sea. A History*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

otoman asupra Moldovei și Țării Românești și accesul spre vastele stepe situate la nord de Marea Neagră, asigurând comunicarea cu tătarii din Crimeea. Din punct de vedere comercial, porturile de la Dunăre și Marea Neagră, în special Tulcea, iar mai apoi și Constanța, au căpătat cu timpul o importanță crescândă în traficul de mărfuri și în aprovizionarea capitalei otomane. Din cauza importanței sale strategice, provincia a fost deseori scena unor confruntări militare în timpul războaielor ruso-turce (1768-1878). Aceste confruntări au creat deseori anarhie în sistemul administrativ local și au generat mari fluctuații ale populației, ceea ce a afectat balanța demografică și relațiile interetnice din provincie. Astfel, între anii 1770 și 1784, circa 200.000 de tătari din Crimeea s-au refugiat în Dobrogea¹⁵. În urma devastatorului război din 1828-1829, populația Dobrogei a scăzut la 40.000 de locuitori, crescând apoi la 100.000 în 1850 prin reîntoarcerea celor plecați, dar și prin colonizări masive¹⁶. După Războiul Crimeii (1853-1856), Dobrogea a fost din nou repopulată cu peste 100.000 de tătari din Crimeea și cerchezi din Kuban și din Caucaz, cărora li s-au atribuit sarcini militare și au acționat ca o categorie privilegiată de trupe de frontieră¹⁷. În fine, războiul din 1877-1878 a dus la emigrarea unui număr semnificativ de musulmani din provincie, estimat la circa 90.000 de persoane¹⁸.

Din cauza acestor mari fluctuații demografice, estimările numerice privind populația Dobrogei diferă în mod substanțial: spre exemplu, istoricul și jurnalistul francez Abdolonyme Ubicini aprecia existența a 134.662 musulmani și 87.900 creștini în Dobrogea în 1879, în timp ce lingvistul și etnologul Lorenz Diefenbach estima numai 56.000 musulmani și 54.726 creștini, dintre care 24.311 români, 16.479 bulgari și 13.986 alte naționalități¹⁹. Potrivit unor surse oficiale românești, în 1879 Dobrogea era locuită de zece grupuri etnice principale, după cum urmează: 31.177 români, 28.715 bulgari, 23.033 turci și tătari, 10.058 lipoveni, 6.162 ruși, 3.165 greci, 2.471 germani, 1.051 evrei, și 803 armeni, dintr-o populație totală de 106.943 de locuitori²⁰.

După 1878 Dobrogea a trecut subit de la administrația imperială otomană la ordinea omogenizatoare a unui stat național. Printr-o stipulație a Tratatului

¹⁵ Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 115.

¹⁶ *The Encyclopedia of Islam*, vol. II, new edition, ed. B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Leiden, E.J. Brill, 1991, p. 613.

¹⁷ *Ibidem*, p. 613.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Abdolonyme Ubicini, *La Dobroudja et le Delta du Danube*, în „Revue géographique”, 1879, p. 246; Lorenz Diefenbach, în *Völkerkunde Osteuropas*, vol. I, Darmstadt, 1880, p. 18, citați în C. Brătescu, *Populația Dobrogei, în Dobrogea: 1878-1928. Cincizeci de ani de viață românească. Publicație tipărită cu prilejul semicentenarului reanexării Dobrogei*, București, Cultura națională, 1928, p. 226-227.

²⁰ *Indicele Comunelor din Dobrogea*, București, 1879, p. 3, citat în P.S. Aurelian, *Terra Nostra. Schițe Economice Asupra României*, ed. a II-a, București, Tipografia Academiei Române, 1880, p. 322. Aceste cifre reflectă situația provinciei la sfârșitul războiului din 1877-1878, după ce avusese loc emigrația masivă a musulmanilor, dar și a altor populații, din provincie. Tocmai de aceea, statisticile pentru perioada anterioară indică o populație mai numeroasă în Dobrogea.

de la Berlin din iunie 1878, provincia istorică a fost împărțită între România, care a primit Dobrogea de Nord (15.536 km²), și Bulgaria, care a încorporat Dobrogea de Sud (cunoscută, de asemenea, sub denumirea de Cadrilater), o parte mai mică (7.609 km²), dar cu o importantă valoare economică și strategică. În perioada imediat următoare, Dobrogea a devenit obiectul unui acut conflict teritorial româno-bulgar: ambele state s-au angajat în procese asidue de consolidare națională în părțile anexate și au dezvoltat aspirații iredentiste menite să reunifice provincia istorică sub controlul lor.

I.2. De la un „dar fatal” la un „vechi ținut românesc”: crearea miturilor fondatoare despre Dobrogea în ideologia națională românească

Alipirea Dobrogei de Nord la România o provocat o mare agitație pe scena politică internă și un episod diplomatic controversat și chiar tumultuos: potrivit omului politic liberal William E. Gladstone, prim-ministrul Regatului Unit al Marii Britanii în perioadele 1868-1874, 1880-1885, 1886 și 1892-1894, provincia a reprezentat „un dar oferit cu dizgrație și primit cu rezerve”²¹.

Încă de la apariția sa pe agenda diplomatică a Tratatului de la Berlin, soarta politică a Dobrogei a fost strâns legată din punct de vedere geopolitic de sudul Basarabiei, o regiune compusă din județele Cahul, Ismail și Bolgrad. Părți integrante ale provinciei Basarabia, ocupate de Imperiul țarist în 1812, cele trei județe au fost alipite Moldovei printr-o decizie a Congresului de Pace de la Paris (1856) care a urmat războiului Crimeii (1853-1856). Ulterior, în contextul unei noi crize orientale (1875-1878), reanexarea sudului Basarabiei a devenit un obiectiv strategic central al agendei diplomatice a Rusiei. Avizată de pretențiile teritoriale ale Rusiei, în ajunul noului război ruso-otoman din 1877, România a insistat să semneze cu Imperiul Țarist o convenție care să reglementeze condițiile de tranzit ale trupelor țariste pe teritoriul românesc. Articolul 2 al Convenției militare, semnată între cele două părți la 4/16 aprilie 1877, stipula în mod expres angajamentul Rusiei de „a menține și a face a se respecta drepturile politice ale Statului român, așa-fel cum rezultă din legile interioare și tractatele existente, precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României”²². În ciuda acestor stipulații fără echivoc, în ianuarie 1878, emisarul diplomatic al țarului Alexandru II la negocierile de pace cu Imperiul Otoman, contele Nikolay Pavlovich Ignatyev (1832-1908) – fost ambasador la Constantinopol (1864-1877) – se oprea la București în drumul său spre San Stefano pentru a înmâna autorităților române o scrisoare din partea prim-ministrului și

²¹ William E. Gladstone, *The Friends and Foes of Russia*, în *Nineteenth Century*, vol. S., Jan. 1879, p. 168-192, citat de Nicholas Constantinesco, *Romania on the European Stage, 1875-1880. The Quest for National Sovereignty and Independence*, New York, Columbia University Press, 1998, p. 150.

²² Textul convenției este reprodus, între alte lucrări, în *Congresul din Berlin: Acte și discursuri ale plenipotențiarilor Înălțimei Sale Carol I Domnul României*, București, Imprimeria Statului, 1878, p. 17-18; și Titu Maiorescu, *Discursuri Parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub Domnia lui Carol I*, vol. II (1876-1881), București, Sococ, 1897, p. 65-66.

ministrului de Externe Alexandru Mikhailovich Gorchakov (1798-1883), în care Rusia comunica oficial României intenția sa de a reintra în posesia sudului Basarabiei²³. Pentru a preîntâmpina eventualele obiecții ale României împotriva acestei decizii, Ignatyev sugera ca România să anexeze în schimb Dobrogea ca pe o posibilă compensație²⁴.

Schimbul teritorial propus de Rusia a stârnit o profundă indignare la București. Într-o interpelare adresată Camerei Deputaților pe data de 26 ianuarie 1878, V.A. Urechia respingea ferm trocul de teritoriu propus de Rusia, avansând o sumă de argumente ce aveau să domine dezbaterile viitoare despre Dobrogea:

Nu avem dreptul, după art. 2 din Constituțiune, să înstrăinăm nici măcar o palmă din pământul Patriei. Cum? Când oștenii noștri mor vitezește pentru a realiza independența țării, noi, oștirea legilor ei vom da subscrierea noastră pe un act prin care se va deslipi de la muma patrie o provincie a ei? ... Nu vom da-o de bună voie căci ar fi act de sinucidere: Basarabia, Gurile Dunărei, sunt titluri de noblețe care ne-au deschis și ne va deschide pe viitor încă ușile ambasadurilor și a diplomației Europene, și care ne poate aduce de la Europa dorita neutralitate²⁵.

Pe baza acestor argumente, V.A. Urechia respingea explicit extinderea granițelor țării prin anexarea Dobrogei:

Nu putem da Basarabia pe compensațiuni teritoriale. (Aplause.) Nu, nu suntem un popor cuceritor, noi, trăgând spada pentru independenta noastră, n'am înțeles să răpim pe a altora; noi nu voim să semănăm furtune în viitorul nostru prin alipirea de pământuri cari nu sunt ale noastre²⁶.

Răspunzând unei moțiuni similare depuse de D. Ghica, Senatul României adopta o rezoluție prin care declara fără echivoc că „este hotărât a menține integritatea teritoriului țării, și a nu admite o înstreinare din pământul ei, sub nici o denumire și pentru nici o compensațiune teritorială sau desdăunare” pe baza convingerii că „o Românie independentă și omogenă răspunde atât la interesele vecinilor săi, cât și la acelea ale Europei întregi”²⁷. În contextul în

²³ Potrivit mărturiei lui Mihail Kogălniceanu în Parlamentul României, diplomația rusă făcuse primele aluzii la intenția țarului de a anexa Basarabia într-un schimb secret de note ce avusese loc în iunie 1877, dar acea informare neoficială nu a fost comunicată sau discutată în public de către Ministerul de Externe al României. Vezi MOF, nr. 220, 4/16 octombrie 1878, p. 5612.

²⁴ Scrisoarea lui Gorchakov nu menționa în mod expres Dobrogea, însă schimbul de teritoriu fusese propus verbal autorităților române de către contele Ignatyev. Vezi I. C. Brătianu, Mihail Kogălniceanu, *Memoriul prezentat la Congresul din Berlin de către Plenipotențiarul Înălțimii Sale Domnitorul României, în Congresul din Berlin*, p. 6.

²⁵ MOF, 46, nr. 021, 27 ianuarie 1878, p. 449.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 445-446, republicat cu corecții în *ibidem*, 46, nr. 022, 28 ianuarie 1878, p. 467. Vezi și Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. IV, Oratorie II (1874-1878), ed. Georgeta Penelea, București, Editura Academiei, 1974, p. 529.

care eforturile diplomatice ale României erau orientate exclusiv spre păstrarea Basarabiei, Dobrogea devenise astfel simbolul unei afaceri oneroase; refuzul de a anexa acea provincie era, implicit, o modalitate de a salvagarda integritatea țării.

În ciuda obiecțiilor României, Tratatul de la San Stefano încheiat între Rusia și Imperiul Otoman pe 3 martie 1878 prevedea că Înalta Poartă ceda Rusiei Dobrogea și Delta Dunării; Rusia își rezerva dreptul de a oferi aceste teritorii României în schimbul celor trei județe din sudul Basarabiei. Încă o dată, politicienii români și opinia publică, animată de prim-ministrul Ion C. Brătianu, au refuzat aproape în unanimitate să se conformeze. La data de 9 martie 1878, ministrul de Externe Mihail Kogălniceanu a redactat un memorandum diplomatic care caracteriza anexarea Dobrogei ca fiind un pericol pentru România²⁸.

Această ofensivă politică „anti-Dobrogea” din Parlament a fost însoțită de o stridentă campanie de presă. Adversarii anexării Dobrogei au angajat o gamă impresionantă de argumente. Ei își exprimau îngrijorarea că populația străină a provinciei va submina „omogenitatea etnică și latinitatea României”, și prezentau populația provinciei ca pe „o aglomerare de elementele cele mai turbulente, care s-au adunat aici din toate colțurile lumii”²⁹.

Cum se poate explica refuzul categoric al politicienilor români de a accepta schimbul teritorial propus de Rusia? În fapt, chiar dacă Dobrogea de Nord era inferioară sudului Basarabiei ca valoare economică generală, din punctul de vedere al mărimii teritoriului și al populației schimbul putea părea echitabil, prezentând chiar un avantaj de partea Dobrogei: conform datelor furnizate de Leonida Colescu, în 1878 cele trei județe din sudul Basarabiei aveau o suprafață de 8.355 km pătrați și 163.000 de locuitori, în timp ce Dobrogea de Nord avea o suprafață de 15.536 km pătrați (din care 4.964 km pătrați erau acoperiți de ape și de bălțile din Delta Dunării) și 169.000 de locuitori³⁰. Desigur, principalul motiv al refuzului politicienilor români de a valida acest schimb teritorial aparent avantajos era angajamentul lor de a apăra inviolabilitatea teritorială a țării. Din punct de vedere legal, acest principiu era inclus în articolul 2 al Constituției României adoptată în 1866 (invocat de V.A. Urechia), care declara că „teritoriul României este nealienabil. Limitele Statului nu pot fi schimbate sau rectificate, decât în virtutea unei legi”³¹. Din punct de vedere diplomatic, acest principiu fusese, de asemenea, consacrat de Convenția Militară semnată între Rusia și România pe data de 4/16 aprilie 1877, premergătoare războiului ruso-turc, care includea în mod expres obligativitatea Rusiei de a menține și apăra integritatea teritorială a României (vezi mai sus).

²⁸ Mihail Kogălniceanu, *Memoriu în chestiunea Basarabiei*, 25 februarie/9 martie, 1878, în *op. cit.*, vol. IV, p. 578-579.

²⁹ Pentru o mostră a pamfletelor virulente împotriva anexării Dobrogei, vezi articolul editorial din „Steaua României”, nr. 139, 23 iunie 1878. Pentru un sumar al argumentelor invocate împotriva Dobrogei, vezi broșura lui Nicolae Locusteanu, *Dobrogea*, București, 1878.

³⁰ Leonida Colescu, *Analiza recensământului general al populației României dela 1899*, București, Institutul Central de Statistică, 1944, p. 9.

³¹ Vezi Constituția Principatelor Unite Române, 30 iunie 1866, MOF, nr. 142, 13 iulie 1866.

Refuzul politicianilor români de a ceda sudul Basarabiei devine și mai ușor de înțeles dacă luăm în considerare locul simbolic al acestei provincii în ideologia națională românească. Sudul Basarabiei era considerat un teritoriu deosebit de important al României. El era, prin accesul la Marea Neagră, un debușeu comercial vital pentru comerțul exterior al țării. Acest crez, exprimat pentru prima dată de V.A. Urechia în timpul dezbaterilor parlamentare din ianuarie 1878, era elocvent reiterat de către prim-ministrul Ion C. Brătianu pe 21 martie/2 aprilie 1878:

Noi nu putem exista fără acea mică parte a Basarabiei. Vom fi înădușiți fără această regiune. Prin ea ni se deschid porțile lumii. Fără de Basarabia vom fi cuprinși de Rusia, Austria, Turcia și Bulgaria. Dobrogea nu ne deschide o eșire și nu am putea comunica cu ea sau cu Marea Neagră decât numai prin mlaștini, fără căi sau prin înconjurul ce ar trebui să facem prin gurile Dunării. Aceasta nu o putem primi sub nici o condițiune.

– Vrea să zică, răspunse corespondentul nostru, refuzați de a primi Dobrogea?

– Pozitiv, noi nu primim Dobrogea.

– Dar dacă Rusia se va instala cu forța în Basarabia?

– Noi nu o putem împiedica, răspunse D. Brătianu. Contra forței covârșitoare a celui mare, cel mic nu poate face nimica. Nu putem opune o rezistență materială, aceasta e clar. Dar cu toate acestea, noi tot nu vom primi Dobrogea³².

Brătianu exprima, astfel, nu numai atașamentul puternic al României față de sudul Basarabiei, ci și determinarea guvernului de a respinge în mod unilateral anexarea Dobrogei, chiar în condițiile pierderii sudului Basarabiei. Consecvent acestui punct de vedere, în perioada care a urmat semnării Tratatului de la San Stefano, guvernul român a încercat să obțină sprijin diplomatic pentru o reexaminare favorabilă a prevederilor tratatului în ceea ce privea România.

Convocat în iunie 1878 la Berlin, Congresul marilor puteri a implementat numeroase corecții Tratatului ruso-turc de la San Stefano, conducând astfel la reorganizarea politică a Europei de Sud-Est. Reprezentanții României la congres, prim-ministrul Ion C. Brătianu și ministrul de Externe Mihail Kogălniceanu, au pledat în fața reprezentanților marilor puteri pentru recunoașterea independenței României, precum și pentru conservarea integrității teritoriale a țării, pe baza Convenției militare ruso-române din aprilie 1877. Invocând contribuția militară a armatei române la înfrângerea Imperiului Otoman, ei criticau deschis stipulațiile nedrepte ale Tratatului de la San Stefano privind România:

După o campanie, norocită din punctul de vedere al armelor, România s-ar fi simțit păgubită cu o parte din teritoriul ei și lipsită de unicul litoral maritim ce ea posedă. Apoi încă, în loc de a-și recăpăta liniștea de care ea încearcă mare nevoie,

³² Interviu cu prim-ministrul Brătianu, în „Deutsche Zeitung”, (Vienna), 21 martie/2 aprilie 1878, reprodus în „Steaua României”, 25 martie 1878, citat în Penchikov Kos’o, Popov Sheko, Todorov Petur, *Izvori za istoriata na Dobrudzha, 1878-1919*, Sofia, Izd-vo na Bulgarskata akademiia na naukite, 1992, p. 21.

spre a-și restabili puterile, ea s-ar vedea, pe mult timp încă, turburată prin trecerea oștirilor străine, ale căror popasuri militare s-ar putea preface foarte lesne într-o reală ocupațiune.

Drept e a zice că independența ei se află scrisă în tratat dar, cu fruntariile de la Dunărea de Jos și de la Mare mai puțin, apoi încă și osândit la o încălcare prelungită, în fapt principatul nostru n-ar mai fi nici liber nici independent. În loc de a se îmbunătății, starea lui ar deveni cu mult mai nesigură și mai primejduită decât în trecut³³.

Pentru a remedia injustițiile Tratatului de la San Stefano, România avansa o listă de doleanțe în cinci puncte: 1) salvagardarea integrității sale teritoriale; 2) interzicerea trupelor străine, în speță celor țariste, de a tranzita România; 3) acordarea controlului asupra insulelor și a gurilor Dunării, inclusiv asupra insulei Șerpilor; 4) acordarea unei despăgubiri de război proporțional cu efortul său militar; și 5) recunoașterea independenței și a neutralității sale perpetue. În ciuda pledoariei reprezentanților României, spre dezamăgirea politicienilor români și a opiniei publice din țară, Tratatul de la Berlin satisfăcea pe deplin numai un singur punct (al treilea) din doleanțele României. Pe lângă Delta Dunării și Insula Șerpilor, România primea însă și posesiunea asupra Dobrogei de Nord (sandjacul Tulcei), care nu fusese solicitată de reprezentanții României la Congresul de la Berlin. Comparativ cu prevederile Tratatului de la San Stefano, granița de sud a provinciei fusese mărită cu teritoriul situat în partea de sud a Dobrogei, până la o linie care pleca la est de orașul Silistra și ajungea la Marea Neagră în partea de sud a orașului Mangalia (art. XLVI)³⁴. În același timp însă, articolul XLV obliga România să cedeze sudul Basarabiei către Rusia. De asemenea, articolele XLIII-XLIV condiționau recunoașterea independenței României de acordarea de drepturi cetățenești și de egalitate religioasă depline locuitorilor necreștini (în majoritate evrei, dar potențial în viitor și musulmani, prin anexarea Dobrogei).

Pierderea iremediabilă a sudului Basarabiei a provocat o mare agitație pe scena politică internă și un episod diplomatic deosebit de tumultuos: „[n]u cred să fie în țară o casă, un bordei, unde să nu se vorbească de marile lovituri ce ne-au adus acest tratat”, arăta Kogălniceanu în Camera Deputaților, „unde să nu se deplângă nedreapta desmembrare a patriei, pierderea iubitei Basarabii, unde în fine să nu se cunoască toate sacrificiile la care marele Areopag chiamă România în interesul păcii lumii”³⁵. Decizia Congresului de la Berlin de a acorda

³³ I. C. Brătianu, Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 6-7.

³⁴ Vezi *Treaty between Great Britain, Germany Austria, France, Italy, Russia and Turkey for the Settlement of Affairs in the East Signed at Berlin, July 13, 1878*, în „The American Journal of International Law”, vol. 2, no. 4, *Supplement: Official Documents* (1908). Textul tratatului în limba română este reprodus în *Independența României*, vol. 1, *Documente și presa vremii*, București, Editura Academiei, 1977. Protocoloalele Congresului de la Berlin au fost publicate în epocă în MOF, nr. 160, 22 iulie-8 august 1878.

³⁵ Mihail Kogălniceanu, Discurs în Camera Deputaților, 30 septembrie 1878, în MOF, nr. 220, 4 (16) octombrie 1878, p. 5610.

României posesia asupra Dobrogei a relansat, de asemenea, dezbaterile interne privind anexarea acestei provincii. Dacă anterior Congresului de la Berlin guvernul și opoziția se uniseră pe o platformă comună a interesului național, dezbaterile asupra poziției oficiale pe care România urma să o adopte cu privire la stipulațiile Tratatului de la Berlin au deschis o nouă fază a rezistenței împotriva anexării Dobrogei, politicienii români fiind acum împărțiți în două tabere, „pro-Dobrogea” și „anti-Dobrogea”, în funcție de atitudinea lor cu privire la anexarea provinciei³⁶. Deși guvernul a continuat să facă apel la sentimentele naționale ale tuturor membrilor parlamentului, „îndemnându-i să facă politică „românească” sau „națională”, și nu „politică de partid”, dezbaterile asupra anexării s-au purtat însă pe linia diviziunilor politice interne între Partidul Liberal de guvernământ, pe de o parte, și Partidul Conservator, aflat în opoziție, pe de altă parte. Considerând că rezistența la decizia europeană ar fi însemnat „o sinucidere politică”, cei mai importanți factori de decizie ai puterii executive din România, precum prințul Carol I³⁷, ministrul de Externe Mihail Kogălniceanu, iar mai apoi și prim-ministrul Ion C. Brătianu, se pronunțau pentru acceptarea Tratatului de la Berlin și pentru anexarea Dobrogei³⁸. În același timp, politicieni importanți din Partidul Conservator, precum Nicolae Dimancea și Petre P. Carp – dar și Dimitrie A. Sturdza, care, deși colaborase politic cu liberalii, era pe moment într-o poziție de frondă –, se opuneau anexării. Totuși, nu toate obiecțiile politicienilor români împotriva anexării se pot pune pe seama tacticii opoziției conservatoare de a șicana politica guvernului liberal. O citire atentă a dezbaterilor parlamentare din acest stadiu arată că politicieni de diverse orientări politice, unii dintre ei chiar din tabăra liberală aflată atunci la guvernare, exprimau rezerve cu privire la anexarea Dobrogei, rezerve care treceau dincolo de conjunctura luptei politice de moment.³⁹ Spre exemplu, campania conservatorilor era sprijinită și de „Facțiunea Liberală și Independentă” condusă de N. D. Ionescu, care, deși susținea din punct de vedere politic guvernul liberal, se opunea anexării Dobrogei. Era astfel evident că unii membri de frunte ai elitei politice românești

³⁶ Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. IV (1 mai 1878 – 30 aprilie 1879), volum coordonat de N. Georgescu-Tistu, București, Cartea Românească, 1932, p. 260.

³⁷ Atitudinea favorabilă a regelui Carol I față de anexarea Dobrogea a fost probabil influențată și de tatăl său, prințul Karl Anton. Într-o scrisoare către Carol datată 20 ianuarie 1878, Karl Anton sublinia că ar fi un nonsens ca România să încerce să opună rezistență Rusiei. De asemenea, Karl Anton susținea că, deși la acel moment Dobrogea era în mare măsură neproductivă, provincia prezenta totuși numeroase avantaje potențiale. Portul Constanța, în special, putea juca în viitor un rol comercial important la Marea Neagră. Vezi Mite Kremnitz, *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, Band 3, Stuttgart, Cotta, 1897, p. 485-486. Textul scrisorii este reproduș și în Penchikov Kos'ov, Popov Sheko, Todorov Petur, *op. cit.*, p. 16.

³⁸ Ion C. Brătianu, *Moțiunea Senatului asupra Tratatului de la Berlin*, în *op. cit.*, vol. IV, p. 103.

³⁹ Titu Maiorescu sublinia acest fapt: „sunt deputați care, în sinceritate, cred că este o primejdie Dobrogea; sunt alți deputați, care cred că este un folos, tot așa de sinceri”, în *Discursuri parlamentare*, p. 218.

percepeau poziția geopolitică și compoziția etnică a provinciei ca fiind un pericol potențial pentru omogenitatea etnică și stabilitatea politică din România.

Fig. 1. „România în starea ce i-a creat Congresul din Berlin”
(„Bobârnacul”, 21 septembrie 1878, nr. 60, p. 5)

Legendă. România este reprezentată în imagine ca fiind încătușată de prevederile Tratatului de la Berlin, ca urmare a unei conspirații a Marilor Puteri, conduse de Rusia. Lucrând în culise, Rusia smulge României coroana sa, reprezentată de Basarabia de sud, și o încovoie în schimb cu povara Dobrogei, reprezentată de o greutate ce atâră de gâtul său. Scena este supervizată de Cancelarul Rusiei, Alexander Mikhailovich Gorchakov, și de Cancelarul Germaniei, Otto von Bismarck.

După Congresul de la Berlin, Parlamentul României s-a reunit la 15 septembrie 1878 în sesiune extraordinară pentru a decide poziția oficială a țării față de dispozițiile Tratatului de Pace. O prima confruntare între politicienii „pro” și „anti-Dobrogea” a avut loc în cadrul Comisiilor parlamentare constituite în Senat și Camera Deputaților pentru a studia efectele Tratatului de la Berlin și a face recomandări privind politica de urmat. În Senat, majoritatea comisiei, formată din P.S.S. Mitropolitul Primat, D. Brătianu, D. Ghika, C. Bosianu, G. Angheliescu, V. Boerescu și D. A. Giani, a propus o moțiune care, după ce deplângea „dureroase[le] sacrificii” impuse României prin Tratatul de la Berlin, autoriza

governul „să ia în posesiune Dobrogea și Delta Dunării, și să le administreze prin regulamente de administrație publică”, până la convocarea – în termen de cel mult trei luni de zile – a unei Adunări de Revizuire a Constituției care să decidă și asupra organizării interne a noii provincii. Într-o moțiune alternativă, minoritară, Manolache Costache Epureanu nega competența Senatului de a hotărî anexarea Dobrogei, el propunând doar o ocupație de „conservare” a provinciei, până la Convocarea Adunării Constituante, în viziunea sa singura instituție care avea dreptul legal de a decide asupra chestiunii⁴⁰. Propunerea sa a fost susținută de alți senatori care arătau că anexarea Dobrogei este o chestiune importantă, de competența unei noi adunări constituționale, căci ea schimba configurația geografică a țării”, și „făcea astfel o infuziune în sângele român eu elementele străine”, estimate la circa „300.000 de suflete”, compuse din elementele cele mai disparate⁴¹. Cel mai vehement atac împotriva politicii externe a guvernului liberal și a anexării Dobrogei a fost cel al lui D. Sturdza. El caracteriza Dobrogea ca „o țară băltoasă, nesănătoasă și plină de friguri”, „cea mai nesănătoasă”, dar și „una din țările cele mai sărace din toată Europa”⁴².

În Camera Deputaților, dezbaterile au fost chiar mai ample decât în Senat. Moțiunea propusă de majoritatea Comisiei parlamentare de studiu, formată din D. Leca, N. Fleva, P. Grădișteanu și E. Costinescu, „autoriza pe guvern a se conforma voinței colective a Europei, retragând autoritățile civile și militare din Basarabia și luând în posesiune Dobrogea și Delta Dunării”⁴³. În contrast, o facțiune din cadrul Comisiei, compusă din N. D. Ionescu, Gr. Cozadini și D. G. Misail, a adoptat o rezoluție minoritară care stipula că Parlamentul respinge cedarea Basarabiei, însă „invită pe guvern ca să retragă autoritățile civile și militare din acea parte de pământ a României, spre a se înlătura orice posibilitate de conflict”. Totuși, pe cale de consecință a voturilor sale anterioare [vezi rezoluția din ianuarie 1878] ea nu poate primi Dobrogea⁴⁴.

În cursul unor dezbateri parlamentare tensionate, adversarii anexării Dobrogei au avansat o gamă impresionantă de argumente etnice, religioase și geopolitice. Adversarii anexării prezentau populația Dobrogei ca pe „o aglomerare de elementele cele mai turbulente, care s-au adunat aici din toate colțurile lumii”, exprimându-și îngrijorarea că populația străină a provinciei va submina „omogenitatea etnică și latinitatea României”. În opinia lor, Dobrogea era un „dar fatal”, a cărui achiziție ar fi implicat România în planurile geopolitice ale Rusiei în Balcani și ar fi necesitat sacrificii financiare excesive pentru modernizarea provinciei, organizarea sa putând atrage „ruina noastră financiară”.

⁴⁰ MOF, nr. 218, 1 (13) octombrie 1878, p. 5533.

⁴¹ Senator I. Strat, în *ibidem*, p. 5536, 5537.

⁴² Senator D. A. Sturdza, în *ibidem*, p. 5536.

⁴³ Vezi *Raportul comisiei alese de Cameră pentru a formula o încheiere în chestiunea Tratatului din Berlin*, 29 septembrie 1878, în Ion C. Brătianu, *op. cit.*, vol. IV, p. 366. Vezi și MOF, nr. 218, 1 (13) octombrie 1878, p. 5545-5546.

⁴⁴ MOF, nr. 218, 1 (13) octombrie 1878, p. 5546.

O altă preocupare majoră ținea de diversitatea cultelor religioase practicate în Dobrogea. Provincia era un „micro-cosmos al tuturor religiilor”⁴⁵: alături de români, bulgari și greci aparținând bisericii creștin-ortodoxe răsăritene, erau și ruși lipoveni aparținând bisericii creștin-ortodoxe de rit vechi, precum și numeroși musulmani, evrei, catolici și protestanți. În România, existența unei majorități covârșitoare creștin-ortodoxe, alături de tradiția vechilor tratate („*capitulații*”) încheiate între principate și Imperiul Otoman care interziceau practicarea religiei musulmane pe teritoriul românesc, a favorizat asocierea simbolică dintre identitatea națională românească, exercitarea drepturilor cetățenești și creștinism, o asociere exprimată din punct de vedere legal în doctrina „statului creștin”. Spre exemplu, potrivit stipulațiilor Regulamentului Organic (1831), numai boierii pământeni de rit creștin în Țara Românească și de rit creștin ortodox în Moldova aveau acces la drepturi politice. După crearea statului național român în 1859, doctrina „statului creștin” a fost consacrată într-o nouă formulă prin articolul 7 al Constituției din 1866, conform căruia „numai streinii de rituri creștine pot dobândi împământenirea”. În viziunea unor politicieni români, diversitatea populației Dobrogei „submina” omogenitatea etnică și religioasă a României și genera noi chestiuni minoritare, precum cea slavă și cea „mahomedană”:

Nu!, nu putem primi Dobrogea în schimbul pământului nostru strămoșesc. Nu putem schimba Româniile noștri din Basarabia pentru Cerchesi, Turci, Tătari și Bulgari. Acest schimb ce prin tratatul vostru ne îndemnați să-l primim, va fi întocmai ca *ciuma* mortală pentru națiunea română, tot nesănătoase bălți ale Dobrogei. Nu, nu primim, fiindcă avem destul de o cestiune socială la noi în țară; să nu ne mai cheme și o a doua: cestiunea slavă, se poate chiar și mahomedană!⁴⁶

În fine, un alt contra-argument major al opoziției era faptul că anexarea Dobrogei ar fi afectat iremediabil relațiile României cu Bulgaria. Acest punct de vedere era susținut elocvent de către deputatul G. Misail:

Noi refuzăm Dobrogea și pentru considerațiunea că nu voim să trecem în ochii popoarelor, pentru care ne-am vărsat sângele, de cuceritori ai pământurilor lor. Bine sau rău, eu persist a crede că Dobrogea nu este o țară Românească, cu toate cele ce a scris onor. D. Ionescu asupra ei încă de la 1855 și pe care le cunosc. Aș dori ca țara mea să fie cât de mare și de întinsă, însă populată numai de Români. Dobrogea nu e, și din contra, Bulgariei o privesc ca o țară a lor. Ei au apelat zilele trecute la sentimentele noastre de echitate prin cel dintâi organ al lor de publicitate de la Rusciuk, aducându-ne aminte desinteresarea ce am promis și rugându-ne să stăm cu dânsii în bune relațiuni, dar fiecare în casa sa⁴⁷.

⁴⁵ Kogălniceanu își amintea că Regele Carol I, cu ocazia primei sale vizite în provincie, a participat la *Te Deumuri* a treisprezece denominații religioase; în Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. V, part. I, București, Editura Academiei, 1968, p. 287.

⁴⁶ Deputatul Furculescu, în MOF, nr. 218, 1 (13) octombrie 1878, p. 5551.

⁴⁷ D. G. Missail, MOF, nr. 214, 27 septembrie/9 octombrie 1878, p. 5435.

În fața acestei puternice opoziții la anexarea Dobrogei, membrii guvernului și alți reprezentanți ai Partidului Liberal, aflat la guvernare, au trebuit să-și folosească toate abilitățile lor retorice și să invoce o gamă impresionantă de argumente pentru a convinge Parlamentul României să accepte anexarea Dobrogea. O primă strategie eficientă adoptată de Liberali a fost decuplarea dezbaterii despre anexarea provinciei de pierderea sudului Basarabiei. Invocând formularea exactă a articolului 45 din Tratatul de la Berlin – care, spre deosebire de precedentul Tratat de la San Stefano, nu menționa cuvântul „schimb” cu referire la cele două provincii –, deputații liberali au susținut că pierderea Basarabiei de sud și anexarea Dobrogei erau în fapt două probleme diplomatice distincte. În cuvintele deputatului P. Grădișteanu,

Pentru Dumnezeu, nu mai vorbiți de schimb; nici un moment nimănui nu-i poate trece prin gând că, chiar dacă prin Dobrogea ar curge râuri de aur și de miere, noi n'am primi-o în schimbul Basarabiei. Rămâne a se sci dacă această extensiune pur și simplu de teritoriu [p]oate fi un avantaj sau un pericol pentru țară; iată din ce punct de vedere trebuie privită cestiunea [anexării provinciei]⁴⁸.

Problema anexării Dobrogei era astfel separată de pierderea Basarabiei, fiind abordată ca o chestiune politică distinctă, ce trebuia să fie decisă după cântărirea avantajelor și a dezavantajelor geopolitice pe care provincia le-ar fi conferit României: „și eu cred că”, spunea Grădișteanu, „în privința Dobrogei pericol poate să existe [...] chestiunea Dobrogei poate deveni un adevărat cui al lui Pepelea: poate da ocaziune Rusiei de a interveni adeseori în afacerile noastre”. Totuși, continua deputatul, „[d]acă este pericol în luarea Dobrogei, trebuie să recunoaștem că sunt și avantaje”⁴⁹, precum poziția geopolitică strategică a provinciei în Europa de Sud-Est: „Nu vedeti d-voastră că afacerile Orientului, care nu sunt încă regulate până acum, pot chema odată această țară ca să joace un rol important? Nu vedeți că această țară, spre a fi pregătită, are trebuință de o ușă deschisă pe unde să-și dea mâna cu Europa occidentală?”⁵⁰

Animatorii principali ai campaniei pro-anexare au fost prim-ministrul Ion C. Brătianu și ministrul de Externe Mihail Kogălniceanu. În două discursuri memorabile pronunțate în Camera Deputaților și în Senat la 28 și 30 septembrie 1878, Kogălniceanu a subliniat avantajele economice și geopolitice reprezentate de un teritoriu cu „un imens litoral de mare cu trei porturi”, și a recomandat deputaților să investească în „dezvoltarea porturilor pentru a spori averea Dobrogei”⁵¹. Historic de formație, Kogălniceanu a cristalizat în cuvântările sale discursul național românesc despre Dobrogea, afirmând dreptul istoric al României asupra provinciei și minimalizând pericolul politicii iredentiste a Bulgariei în regiune⁵²: „Dobrogea nu este un teren de bulgari, în fiecare colț

⁴⁸ P. Grădișteanu, MOf, 30 septembrie/12 octombrie 1878, p. 5513.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. V, part. I, p. 621.

⁵² *Ibidem*, p. 621, 641.

[...] vom găsi urme ale strămoșilor noștri români”⁵³. Discursul istoric al lui Kogălniceanu se baza pe argumentul posesiei temporare a domnului Țării Românești, Mircea cel Bătrân, asupra Dobrogei, la începutul secolului al XV-lea, și pe elementul etnic românesc din provincie. Kogălniceanu a trasat, de asemenea, prioritățile administrației românești în provincie: „singurele lucrări ce vom face vor fi șosele și scoli”⁵⁴. El încheia mobilizator: „să ne supunem hotărârii Europei, să luăm Dobrogea, să o cârmuim bine, să o facem a noastră, să o întrupăm cu România, să o facem patrimoniul copiilor noștri”⁵⁵.

În contrast cu poziția sa inițială, prim-ministrul Brătianu și-a schimbat opinia asupra Dobrogei și s-a asociat, de asemenea, la campania pro-anexare inițiată de Kogălniceanu. Într-un discurs elocvent în Senat, Brătianu a subliniat, la rândul său, avantajele geopolitice și economice oferite României de posesia asupra Dobrogei și a cerut parlamentarilor să își învingă temerile și să aibă încredere în capacitatea României de a asimila Dobrogea:

Și d-voastră vă e teamă că un pământ care a fost stăpânit de noi, nu o să putem să-l facem pământ românesc? Un pământ între mare și cel mai mare fluviu din Europa d-voastră voiți să-l lăsați? Dar alte națiuni s-ar uita la dânsul cum se uită omul flămând la icre proaspete (Ilaritate). Orice popor tinde naturalmente să aibă cât se poate marea și voi voiți să fugim de mare? ... Și voiți d-voastră astăzi [...] să ne înăbușim respirarea, să pierdem și marea și gurile Dunării?⁵⁶

Brătianu sublinia importanța poziției strategice a Dobrogei, la Dunărea de Jos și la Marea Neagră. El afirma că „luând Dobrogea ne deschidem o poartă prin care ne punem în raport cu lumea întreagă și cu Occidentul”⁵⁷. Prim-ministrul adera, de asemenea, la teza lui Mihai Kogălniceanu privind drepturile istorice ale României asupra Dobrogei, susținând că provincia era un vechi pământ românesc:

Dobrogea a fost un timp îndelungat a năvălitorilor asiatici, fiind în drumul invaziunilor și cea din urmă năvălire a fost a Tătarilor, pela începutul secolului al XIII-lea. Cine i-a gonit pe Tătari și cine a posedat Dobrogea? Românii. Desfid să vină oricine cu un singur document, ca să probeze că Dobrogea a făcut parte din statul Bulgariei. Turcia a venit la începutul sec. al 15-lea de a luat-o dela noi cu sabia și acum când s-a luat dela Turcia înapoi, s-a luat iarăși cu ajutorul brațului României⁵⁸.

Acuzând adversarii anexării Dobrogei de ignoranță în cunoașterea istoriei, Brătianu respingea în mod neechivoc drepturile istorice ale Bulgariei asupra

⁵³ *Ibidem*, p. 639.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 621, 641; MOF, nr. 219, 3 (15) octombrie 1878, p. 5572.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Ion C. Brătianu, *Moțiunea Senatului*, în idem, *Acte și cuvântări*, vol. IV (1 mai 1878 – 30 aprilie 1879), p. 103, 104.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 103-104.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 102-103.

provinciei: „Să nu ni se zică dar că Dobrogea a fost a Bulgariei; noi am posedat-o cu sângele nostru, am pierdut-o cu sabia și acum s-a reîntors la noi iarăși cu sabia!”⁵⁹ În încheiere, pentru a disipa temerile unor politicieni privind reacția ostilă a bulgarilor la anexarea Dobrogei de către România, Brătianu își exprima convingerea că

„[v]ecinii noștri Bulgari, cari în tot timpul cât au fost independenți au trăit cu noi în liniște și au găsit totdeauna adăpost la noi când au fost oprimați de Turci, ei cari s-au îmbogățit la noi și au lucrat aici pentru eliberarea lor, nu cred că și de acum încolo nu-i vom avea tot amici; ei nu se vor schimba în inamici, căci atunci ar fi națiunea cea mai ingrată din lume, când s-ar purta ca inamici către o națiune, care și-a vărsat sângele pentru libertatea lor”⁶⁰.

După dezbateri intense, dominate de talentele oratorice ale lui Kogălniceanu și Brătianu, majoritatea parlamentară liberală a reușit să-și impună concepția sa asupra viitoarei organizări a Dobrogei: pe 28 septembrie, Senatul a aprobat anexarea Dobrogei cu 48 de voturi pentru și 8 împotriva, urmat, pe 30 septembrie, de către Camera Deputaților, cu 87 de voturi pentru și 27 împotriva. În plus, guvernul a fost autorizat de către Parlament să administreze Dobrogea prin ordonanțe guvernamentale ad-hoc, până când o nouă adunare legislativă va fi adoptat o lege specială privind organizarea definitivă a Dobrogei.

Votul favorabil al Parlamentului privind anexarea Dobrogei demonstrează că discursul național românesc asupra provinciei a cunoscut o metamorfoză spectaculoasă într-un timp relativ scurt. La începutul dezbaterilor parlamentare, Dobrogea reprezenta pentru mulți politicieni o provincie străină, simbolul unei „troc oneros”, „un dar fatal” sau chiar o „capcană geopolitică”. Spre finalul dezbaterilor parlamentare statutul Dobrogei a fost reconsiderat aproape în unanimitate ca fiind un „vechi ținut românesc”, o parte integrantă a patrimoniului național românesc care a fost ocupată de timpuriu și apoi deznaționalizată de Imperiul Otoman. Acest discurs asupra Dobrogei a fost inițiat de către istoricul și politicianul Mihai Kogălniceanu, primul om de stat român care a avut o viziune complexă și bine informată asupra potențialului economic și geopolitic al Dobrogei. Mai târziu, argumentele sale privind drepturile istorice și publice ale României în Dobrogea și misiunea sa civilizatoare au fost acceptate și însușite de către majoritatea politicienilor români, devenind definitorii pentru discursul oficial asupra provinciei. Ele au fost, de asemenea, amplu dezvoltate de către istoriografia românească, devenind o parte integrală a ideologiei naționale românești⁶¹.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 103.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 103.

⁶¹ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. V, part. I, p. 639. Pentru un argument similar, vezi și Catherine Durandin, *La Russie, La Roumanie et les Nouvelles Frontières dans les Balkans. Les Cas de la Dobroudgea*, în CMRS, XX (I), ian.-mar. 1979, p. 61-77.

Cu timpul, rezistența inițială la anexarea Dobrogei a fost interpretată de presa românească ca o ignoranță impardonabilă a politicienilor români ai timpului. Mulți politicieni și jurnaliști naționaliști chiar au criticat, retrospectiv, eșecul diplomatic ale guvernului de a negocia cu Rusia anexarea întregii provincii a Dobrogei⁶². Nu e de mirare, așadar, că efortul de a trece sub tăcere „jenantele”, de acum, dileme inițiale ale politicienilor români privind anexarea Dobrogei a devenit, ulterior, o preocupare majoră a discursului național despre provincie. O altă preocupare a fost eludarea schimbului teritorial între Dobrogea și Basarabia de Sud, și înlocuirea, la nivel simbolic, a celor două provincii în ideologia națională românească. După războiul de independență, Dobrogea fusese prezentată opiniei publice românești drept un trofeu de război, o recompensă pentru jertfa de sânge a României în războiul ruso-turc din 1877-1878 și o compensație pentru pierderea traumatică a sudului Basarabiei. Nicolae Iorga, un catalizator al ideologiei naționale românești, avea să sintetizeze sugestiv această opinie, arătând că Dobrogea este „de două ori dragă românilor” deoarece „a fost plătită de două ori: prima dată cu sânge, și a doua oară cu teritoriu”⁶³. În consecință, transferul de instituții administrative și de personal din sudul Basarabiei în Dobrogea erau gesturi menite să afirme continuitatea simbolică dintre cele două provincii.

În perioada interbelică, această legătura a fost însă eludată, sau chiar direct contestată. Invocând modul de redactare a articolului 45 din Tratatul de la Berlin – care, spre deosebire de Tratatul de la San Stefano, nu menționa cuvântul „schimb” în privința celor două provincii – în 1928 istoricul (și viitorul om politic) Constantin C. Giurescu sublinia la rândul său – mergând pe o idee ce fusese exprimată deja de deputatul Grădișteanu în timpul dezbaterilor parlamentare din 1878 – că Dobrogea a fost acordată României în 1878 nu ca urmare a unui schimb teritorial, ci ca o recunoaștere a drepturilor istorice legitime ale României asupra provinciei, deoarece „nicăieri în textul Tratatul de la Berlin nu există cuvântul compensare. Dobrogea nu ne-a fost dată în schimbul Basarabiei. Din punct de vedere juridic, acestea au fost două acte distincte”⁶⁴.

Terminologia referitoare la actul de integrare a Dobrogei în România a cunoscut și ea o transformare în timp: în cursul dezbaterilor parlamentare și constituționale asupra Dobrogei din 1878-1881, oamenii politici din România foloseau termenul de *anexare* a provinciei, ce exprima, în opinia lor, dreptul irevocabil și inalienabil al României asupra provinciei, ce rezulta din hotărârea Congresului de la Berlin⁶⁵. Cu timpul, pentru a sublinia mai pregnant drepturile

⁶² Vezi, spre exemplu, Ioan N. Roman, *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei*, Constanța, Ovidiu, 1905, p. 21.

⁶³ Nicolae Iorga, în *Adunarea deputaților. Dezbaterile. Sesiunea ordinară 1908-1909*, 15 noiembrie 1908, p. 39, republicat în Nicolae Iorga, *În Era „Reformelor”*, p. 306.

⁶⁴ Constantin C. Giurescu, *Din istoria nouă a Dobrogei*, în I. Andrieșescu et al., *Dobrogea: patru conferințe ale Universității libere*, București, 1928.

⁶⁵ Spre exemplu, în timpul dezbaterilor privind Dobrogea în lucrările privind revizuirea constituției din 1879: Vasile Boierescu afirma că „dacă am consimți ca să se scoată cuvintele de

istorice ale României asupra Dobrogei, termenul de anexarea a fost transformat în reanexare, prin afirmarea unei legături, peste timp, cu stăpânirea lui Mircea cel Bătrân, domnul Țării Românești, asupra provinciei. Mai apoi, termenul de (re)anexare a fost abandonat ca nepotrivit și înlocuit cu termenul mai neutru de „alipire” și apoi de „realipire” „reintegrarea” sau „revenirea” Dobrogei la „patria mămă”, termeni ce s-au consacrat și se folosesc astăzi în mod curent în istoriografia românească asupra Dobrogei⁶⁶. Mai mult, începând în perioada comunistă, unii autori nu au ezitat să vorbească de *unirea* Dobrogei cu România, plasând astfel alipirea provinciei la același nivel simbolic cu unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859 și apoi cu unirea Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei cu România în 1918, în ciuda absenței unui element plebiscitar în Dobrogea precum adunările ad-hoc pentru unire din Moldova și Valahia sau Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918⁶⁷.

I.3. Orientalism intern: misiunea „civilizatoare” a României în Dobrogea

Obținerea independenței de stat a României și anexarea Dobrogei au schimbat modul în care românii concepeau rolul lor politic în Europa. Integrarea Dobrogei și adoptarea sa ca o parte integrantă a teritoriului național românesc nu era o simplă extensie a granițelor statale ale României; ea genera, în fapt, o transformare profundă a ideologiei naționale românești și a imaginarii colectiv al românilor, adânc legate de re-evaluarea rolului geopolitic pe care România avea să îl joace în Balcani după proclamarea suveranității sale statale. Transformarea concepției de politică externă a României a fost direct legată de controlul asupra Dunării de jos și a Deltei Dunării, precum și de contribuția sa decisivă la salvagardarea interesele occidentale politice și comerciale în regiune.

După 1878, elitele politice românești au promovat o nouă concepție în politica externă ce afirma un „rol specific” al României în arena internațională. Ca și în organizarea internă a țării, statutul internațional pe care elitele politice românești doreau să îl emuleze era cel al Belgiei, o zonă tampon între trei mari puteri europene, a cărei neutralitate perpetuă fusese garantată colectiv de către marile puteri. Dezvoltare economică și politică a Belgiei în secolul al XIX-lea era în general atribuită constituției sale liberale și statutului său de neutralitate

parte integrantă, este pentru că cuvintele de anexare și de provincie, cari au rămas, *sunt echivalente, sunt suficiente* spre a arăta că Dobrogea face parte integrantă din România” (*Discursuri Politice, 1859-1883*, vol. II, 1874-1883, București, Socec, 1910, p. 965, sublinierea mea).

⁶⁶ Vezi, spre exemplu, *Dobrogea: 1878-1928. Cincizeci de ani de viață românească. Publicație tipărită cu prilejul semicentenarului reanexării Dobrogei* (1928); sublinierea mea. Pentru termenii de alipire și „realipire” a Dobrogei la „patria mămă”, vezi *Cuvântările Regelui Carol I, 1866-1914*, vol. 2, 1887-1914, ed. Constantin C. Giurescu, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. 395, 482.

⁶⁷ Pentru un exemplu recent, a se vedea volumul jubiliar dedicat aniversării a 130 de la „unirea celei mai mari părți a Dobrogei la statul român”: Valentin Ciorbea (editor), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2008. Este interesant de notat că masivul tom reactivează tema mandatului european asupra Dobrogei, care fusese laitmotivul dezbaterilor parlamentare din 1878.

diplomatică perpetuă, fapt care explică de ce Belgia a servit drept model politic pentru noile state naționale apărute în Balcani în contextul destrămării Imperiului Otoman.

Noua Românie independentă era descrisă de politicienii români ca „un nou stat creștin”, o „nouă Belgie a Orientului”, „o Belgie la malul Dunării” „frontiera Occidentului” în răsărit și „un punct solid pentru ordine și echilibru politic în Europa Răsăriteană”⁶⁸. Scopul central al concepției României în politica externă era acela de a reconcilia poziția geografică a țării, plasată în Europa de Sud-Est, cu afilierea sa politică la valorile occidentale. Politicienii români afirmau că, deși era situată în „Orient”, România avea un rol esențial în răspândirea valorilor civilizației occidentale și în asigurarea ordinii și stabilității în sud-estul Europei.

Datorită poziției sale geopolitice, Dobrogea se plasa chiar în centrul acestui proces de reevaluare critică a rolului politic jucat de România în Balcani, anexarea sa fiind strâns legată de reorganizarea „problemei Dunării” la Congresul de la Berlin. Pentru a înțelege această relație, este necesară o scurtă prezentare a evoluției cheștiunii Dunării până în 1878⁶⁹.

Începând cu ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, Dunărea a devenit o importantă arteră de comunicare între Europa Centrală și cea de Est și a dobândit o valoare economică importantă și strategică, ca parte integrantă a cheștiunii orientale. Importanța crescândă a Dunării se datora în mare parte diminuării progresive a dominației otomane la Dunărea de Jos, marcată de deschiderea fluviului pentru navigația altor puteri din regiune, în primul rând Rusia (1774) și Imperiul Habsburgic (1791). În plus, prin anexarea Basarabiei în 1812, Rusia devenea o țară riverană la Dunăre, în timp ce prin Tratatul de la Adrianopol (1829) ea dobânda controlul asupra Deltei Dunării, transformând astfel Dunărea de jos dintr-un râu intern otoman într-o arteră internațională de navigație. Tratatul de la Adrianopol a făcut un alt pas important către deschiderea Dunării pentru navigație internațională prin eliminarea monopolul otoman asupra comerțului exterior al Principatelor. Ca rezultat, Moldova și Țara Românească au căpătat în scurt timp un rol activ în comerțul internațional, fapt care a generat o creștere fără precedent a volumului exporturilor de cereale spre Vest. Creșterea rolului economic al Dunării a generat o rivalitate comercială între marile puteri pentru controlul fluviului. După cum sublinia Richard Frucht în introducerea la analiza sa privind problema Dunării în perioada 1914-1921, Anglia și Austria atribuiu un rol important comerțului lor pe Dunăre și de aceea au favorizat libertatea de navigație pe Dunăre. La rândul său, deși nu împiedica liberul schimb pe Dunăre, Rusia era direct interesată în canalizarea

⁶⁸ Vasile Boerescu, citat în Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. V, part. I, p. 515; Manolache Epureanu, în MOF, 1(13) octombrie 1878, p. 5531.

⁶⁹ Pentru o trecere în revistă a politicii României în cheștiunea Dunării în perioada 1914-1921, vezi Richard C. Frucht, *Dunărea noastră. Romania, the Great Powers, and the Danube Question, 1914-1921*, Boulder, East European Monograph, New York, Columbia University Press, 1982.

comerțul de cereale al Occidentului prin portul maritim Odessa. Prin urmare, Rusia a neglijat în mod deliberat întreținerea corespunzătoare a condițiilor de navigație în Delta Dunării, astfel încât în 1850 cele trei canale ale râului au devenit aproape ne-navigabile. Drept reacție, marile puteri europene nutreau planuri de neutralizare a Dunării, ca o modalitate de a preveni dominația acesteia de către o singură putere și de a garanta libera circulație și calitatea navigației.

Înfrângerea Rusiei în războiul Crimeii (1853-1856) a constituit un moment prielnic pentru instituirea unei politici europene comune asupra Dunării de jos. Ca parte a acestei politici, Congresul de la Paris care a urmat războiului a desprins sudul Basarabiei de Rusia și l-a acordat Moldovei. Odată eliminată Rusia ca stat riveran, marile puteri puteau să-și pună în aplicare planul lor privind internaționalizarea statutului Dunării. În acest scop, articolul XV al Tratatului de pace de la Paris stipula că „navigația pe Dunăre nu poate fi supusă nici unui impediment sau taxe”. Mai mult, articolul XV a creat Comisia Europeană a Dunării, compusă din Turcia, Rusia, Marea Britanie, Austria, Franța, Prusia și Sardinia (și astfel dominată, prin urmare, de reprezentanții puterilor non-riverane), cu jurisdicție peste cursul inferior al Dunării, între Marea Neagră și portul Galați. Comisia avea sarcina de „a drena de nisip gurile Dunării, precum și părți învecinate din Marea Neagră” și pentru a îmbunătăți calitatea navigației pe Dunăre⁷⁰. Deși a avut inițial un mandat limitat de doi ani, Comisiei Europene i s-a prelungit mandatul până în 1871 și apoi din nou până în 1883, ca recunoaștere a lucrărilor eficiente de îmbunătățire a calității navigației fluviale⁷¹.

Ca parte a reorganizării politice generale din Europa de Sud-Est, Congresul de la Berlin a acordat o atenție deosebită statutul internațional al Dunării, privind neutralitatea sa ca pe o piatră de hotar a noii arhitecturi politice în regiune. Principala preocupare a Congresului a fost să elaboreze un pachet de măsuri menit să compenseze redobândirea sudul Basarabiei de către Rusia, pentru a menține astfel neutralitatea fluviului. În acest scop, Tratatul de la Berlin a acordat României Dobrogea și Delta Dunării și a acceptat-o ca membru cu drepturi depline în Comisia Europeană a Dunării. Aparent, marile puteri au ales România pentru două motive principale. În primul rând, datorită poziției sale geografice: noul stat independent era un tampon între marile puteri în regiune și putea preveni, prin poziția sa, dominația unei singure mari puteri asupra fluviului, în speță Rusia. În al doilea rând, ca un stat tânăr, dependent de Occident, România nu se putea opune internaționalizării Dunării și nici nu putea încerca să naționalizeze fluviul. Tratatul de la Berlin putea astfel să mențină și chiar să lărgescă prerogativele Comisiei Europene a Dunării. În conformitate cu articolul LIII din Tratatul de la Berlin, în ciuda faptului că această Comisie activa

⁷⁰ *Ibidem.*

⁷¹ Vezi *Rapport de la Commission technique internationale convoquée à Paris pour l'examen des questions relatives à l'amélioration des bouches du Danube*, Paris, Imprimerie Impériale, 1858; Great Britain, Parliament, *Treaties and other documents relating to the navigation of the Danube: 1856-1875*, London, Harrison Printers, 1878.

pe teritoriul românesc, ea opera „în deplină independență față de autoritățile teritoriale”. Acest statut extrateritorial nu se aplica în sectorul rusesc al fluviului, caz în care legislația locală avea prioritate față de prevederile internaționale⁷².

Dincolo de controversele juridice asupra competenței extrateritoriale ale Comisiei Europene a Dunării, Tratatul de la Berlin acordase României posesia asupra Dobrogei și Delta Dunării, și – prin ea – un control strategic peste Dunărea maritimă. România devenea astfel centrul „problemei Dunării” și un factor de „echilibru european” în Europa de sud-est.

Elitele politice românești erau dornice să speculeze rolul important pe care România îl dobândise în menținerea echilibrului politic în Europa de Sud-Est. Numeroși oamenii politici au subliniat relația dintre anexarea Dobrogei și noul rol geopolitic al țării⁷³. Mihai Kogălniceanu, spre exemplu, a făcut legătura dintre anexarea provinciei și vocația europeană, civilizatoare a României: în viziunea sa, Dobrogea era „un ținut dat nouă de către Europa și unul care ne pune în legătură cu Europa Occidentală”⁷⁴. În accepțiunea lui Kogălniceanu, controlul obținut de către România asupra Dobrogei și Deltei Dunării reprezenta un avantaj geopolitic care permitea transformarea țării într-un important bastion militar occidental și anti-rusesc, într-un garant al stabilității politice în Europa de Est și un punct de legătură esențial în tranzitul comercial dintre Occident și Orient. Astfel, mica și aparent „neînsemnata” provincie a Dobrogei a generat o reevaluare a rolului geopolitic al României. Pe de o parte, politicienii români erau conștienți că provincia implica România în periculosul butoi cu pulbere al Balcanilor. Pe de altă parte, ei prezentau Dobrogea drept garantul integrării României în Occident, o dovadă a importanței sale geopolitice sporite în plan european și a vocației și capacității sale civilizatoare în Europa de Sud-Est. Această percepție explică paradoxul ce a dominat discursul politic cu privire la procesul de integrare a Dobrogei: deși din punct de vedere geografic anexarea provinciei conferea României o componentă balcanică, ideologia națională românească susținea că integrarea Dobrogei va întări în mod decisiv legăturile României cu Occidentul Europei. Această idee avea să fie sugestiv exprimată de Ion I. C. Brătianu, care argumenta că România nu este un stat balcanic nici din punct de vedere politic, nici geografic: din punct de vedere politic România depășise de mult „convulsiile” specifice statelor naționale în formare din Peninsula Balcanică, iar din punct de vedere geografic România era într-adevăr la gura Dunării, dar mandată acolo de către Occident⁷⁵.

În timp, această perspectivă a dus la un „orientalism metonimic”⁷⁶. Potrivit unei geografii simbolice colective, Dobrogea a fost stigmatizată în discursul

⁷² Richard C. Frucht, *op. cit.*, p. 23.

⁷³ Ion C. Brătianu, *op. cit.*, vol. IV, p. 144.

⁷⁴ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. IV, p. 620.

⁷⁵ *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, vol. II, *decembrie 1903 – ianuarie 1909*, București, Cartea Românească, 1932, p. 629-631.

⁷⁶ Termenul de „orientalism” este folosit aici în sensul consacrat de Edward Said în cartea *Orientalism*, New York, Vintage, 1979: un discurs care atribuie exclusiv Europei occidentale categoriile normative ale progresului și modernității, comparându-le în mod defavorabil cu

politic românesc ca fiind o parte înapoiată, chiar necivilizată, a Orientului; România avea nobila „misiune europeană” să introducă cultura modernă în provincie, astfel extinzând frontierele Occidentului în Balcani⁷⁷. Acest discurs de autolegitimare a fost intens folosit pentru a justifica programul de asimilare, modernizare și colonizare administrativă implementat în Dobrogea. Luca Ionescu, un prefect din Dobrogea, exprima elocvent această idee în 1904, când afirma că România a venit în Dobrogea spre a relua legăturile țării mamă cu frații săi de peste Dunăre, dar și pentru a aduce torța civilizației popoarelor din provincie care fuseseră guvernate timp de secole prin forță și constrângere. Luca continua însă prin a sublinia controlul birocratic asupra provinciei exercitat de autoritățile românești, ce avea drept scop descurajarea unor tendințe secesioniste:

Nici cluburi politice, nici comitete secrete, nici colectări de fonduri, nici corespondențe la ziarele străine, nici un fel de lucrare fățișă, ori ocultă, pentru a sdruncina ordinea publică, ori pentru a întreține – aici ori aiurea – agitațiuni în defavoarea noastră. Nici chiar hărți bulgărești, în care Dobrogea este încorporată graficește la Bulgaria, nu se vor mai anina pe pereții școalelor bulgărești, pentru simplul cuvânt, că asemenea școale – fie primare, fie secundare, nu mai există azi în tot județul Tulcea⁷⁸.

Discursul lui Luca Ionescu evidențiază în mod sugestiv legătura indisolubilă dintre naționalismul bazat pe drepturi istorice, modernizare și control birocratic exercitat de centru asupra treburilor locale, principii care au stat la baza organizării Dobrogei după 1878. În același timp, textul lui Luca Ionescu indică și o anumită teamă a elitelor politice românești în legătură cu populația multietnică a Dobrogei: pentru mulți dintre politicieni provincia reprezenta un *refugium peccatorum* a unei populații rebele, o *terra incognita* cu multe complicații geopolitice și o cutie a Pandorei în care sălășluiau acute conflicte naționaliste.

presupusul caracter retrograd și cu iraționalitatea Orientului. Lucrări recente pe tema orientalismului au identificat tipare orientaliste chiar și în cadrul raporturilor dintre centru și periferie în state naționale sau cu structuri federale. Vezi Robert Hayden, Milica Hayden, *Orientalist Variations on the Theme 'Balkans: Symbolic Geographies in Yugoslav Cultural Politics*, în „Slavic Review”, vol. 51, nr. 1, 1992, p. 1-15; Milica Bakić-Hayden, *Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia*, în „Slavic Review”, vol. 54, nr. 4, 1995, p. 917-931. Pentru conceptul de „orientalism metonimic”, vezi Sorin Antohi, *Cioran și stigmatul românesc. Mecanisme identitare și definiții radicale ale etnicității*, în *Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, București, Editura Litera, 1994, p. 234-236 și 283-284.

⁷⁷ Vezi Alexandre A. C. Sturdza, *La Roumanie moderne comme facteur de la civilisation en Orient*, Paris, Librairie J. Rothschild, 1902.

⁷⁸ Luca Ionescu, *Județul Tulcea. Dare de seamă prezentată consiliului județean*, București, 1904, p. 362.

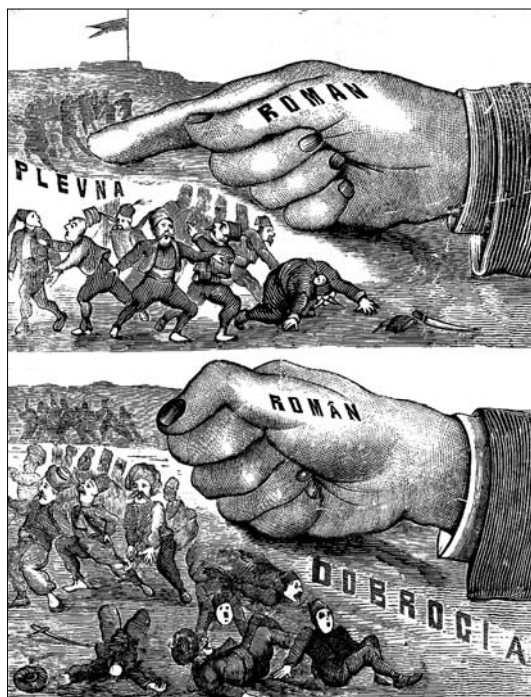

Fig. 2. „Spre sciință Bulgarilor din Dobrogea” („Bobârnacul”, 28 septembrie 1878, nr. 62, p. 4)

Legendă: *Românul la Plevna, spre a vă scăpa de sclavia Turcului 'și-a arătat numai degetul, și Plevna s'a supus. În Dobrogea de vă veți rescuța, Românul 'și va arăta, în numele Europei, PUMNUL, și Dobrogea se va supune.* Caricatura reflectă emergența unui discurs naționalist militant despre Dobrogea în România, care lega campania de emancipare națională prin lupta armată împotriva unui dușman extern (vezi Războiul de Independență împotriva Imperiului Otoman), de campania de consolidare națională în Dobrogea prin lupta împotriva unor minorități secesioniste, precum bulgarii.

II. „California românilor”: colonizare etnică, naționalizarea pământurilor și integrarea economică a Dobrogei de Nord

În momentul anexării sale la România, Dobrogea dobândise o serie de caracteristici specifice regimului dominației otomane, vizibile mai ales în sfera demografică: provincia avea una dintre cele mai diverse compoziții etnice din Europa, fiind locuită de turci, tătari, români, bulgari, ruși, greci, armeni, sârbi, evrei, germani, italieni, albanezi, arabi etc.⁷⁹. Această caracteristică a fost

⁷⁹ Cea mai cuprinzătoare descriere a moștenirii otomane în Balcani este oferită de Maria Todorova în *The Balkans, Realia: Qu'est-ce qu'il y a de hors-texte?*, în *Imagining the Balkans*,

observată de către mulți călători și cărturari, care descriau provincia ca „*un bariolage ethnique*” (de Martonne), „un mozaic extraordinar de rase,” „un laborator mirific pentru etnografia comparată” (Pittard), „un Orient în miniatură, cu tot amalgamul său de popoare” (Eminescu) sau „un Babilon etnic” (Șandru)⁸⁰.

După 1878 elitele politice românești au implementat în Dobrogea un proiect de modernizare menit să valideze integrarea României în Occident și să confere un caracter legitimant progresiv procesului de asimilare etnică și culturală a provinciei. În această perioadă, Dobrogea era însă administrată în spiritul unui naționalism birocratic și centralizat. Autoritățile române au pus bazele unui mecanism de integrare compus din trei componente majore: asimilare etnică, modernizare economică și omogenizare culturală, care a îmbinat politica de industrializare protecționistă cu o campanie de consolidare națională. Acest mecanism, bazat pe o legislație restrictivă privind cetățenia, a facilitat integrarea Dobrogei de Nord în România la următoarele nivele: 1) colonizarea Dobrogei cu etnici români; 2) naționalizarea proprietăților imobiliare în provincie prin transferul proprietății asupra pământului din posesia statului otoman sau a marilor proprietari musulmani în posesia noilor coloniști, în majoritate etnici români; 3) omogenizarea culturală a dobrogenilor și integrarea lor în instituții de cult religios din România; 4) implementarea unui regim politic puternic centralizat, care a promovat interesele elitelor politice din București, descu-rajând, în același timp, rezistența politică locală; și, în fine 5) neacordarea de drepturi politice elitelor locale. În următoarea parte a lucrării sunt analizate strategiile de asimilare folosite de elitele politice în Dobrogea la nivel administrativ, precum și la nivelul legislației privind cetățenia și proprietatea.

II.1. Colonialism intern: organizarea administrativă a Dobrogei de Nord

În timpul războiului ruso-turc, Dobrogea fusese ocupată de trupele țariste, din aprilie 1877 până în noiembrie 1878. România a preluat administrația Dobrogei de Nord de la Rusia în data de 14 noiembrie 1878, când trupele române au trecut Dunărea spre a lua în posesie noua provincie. Intrarea armatei române în Dobrogea a fost urmată de o multitudine de administratori, geografi, antropologi și economiști, care urmau să studieze provincia și să elaboreze planuri pentru reorganizarea sa economică. Pentru a-și implementa strategia de dezvoltare în provincie, Partidul Liberal aflat la putere (1876-1888) a instituit un așa-numit „regim excepțional de administrație”. Acest regim s-a manifestat

Oxford, Oxford University Press, 1997, p. 161-183. Todorova a inițiat reconceptualizarea moștenirii otomane pe baza unei noi abordări teoretice asupra Balcanilor, cu scopul declarat de a pune bazele unui nou fundament pe care să se construiască acea „anti-particulă” de excelență academică care să contracareze stereotipurile negative și care lipsea, până de curând, din discursul științific asupra regiunii.

⁸⁰ Emmanuel de Martonne, *La Dobroudja*, Paris, Imprimerie Nationale, 1918, p. 78; Eugène Pittard, *Roumanie, Valachie, Moldavie, Dobroudja*, Paris, Bossard, 1917, p. 278, 279; Mihai Eminescu, *Anexarea Dobrogei*, în *Opere*, vol. X, București, Editura Academiei, 1989, p. 97; Dumitru Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, Institutul de Istorie Națională, 1946, p. 7.

în trei faze principale a) „perioada regulamentară” (1878-1880), timp în care provincia a fost condusă prin reglementări guvernamentale ad-hoc; b) a doua perioadă (1880-1908), când provincia a fost administrată pe baza unei legi separate de organizare emisă de parlament; c) și o a treia fază (1908-1913), în care legislația Dobrogei a fost tratată omogenizată cu cea a României. Secțiunea următoare se axează pe două aspecte principale din organizarea administrativă a provinciei, și anume, legislația privind cetățenia și cea privind proprietatea, așa cum a fost ea implementată în provincie.

II.2. De la includere simbolică la excludere administrativă.

Legislația privind cetățenia în Dobrogea de Nord

Într-o proclamație emisă pe data de 14 noiembrie 1878, cu ocazia alipirii Dobrogei, domnitorul Carol I garanta tuturor locuitorilor provinciei că

Voi de acum atârnați de un Stat, unde nu voința arbitrară, ci numai legea desbătută și încuviințată de națiune hotărește și ocârmuiește. Cele mai sfinte și mai scumpe bunuri ale omenirii: viața, onoarea și proprietatea, sunt puse sub scutul unei constituțiuni pe care ne-o răvnesc multe națiuni străine. Religiunea voastră, familia voastră, pragul casei voastre, vor fi apărate de legile noastre, și nimeni nu le va putea lovi, fără a-și primi legiuita pedeapsă⁸¹.

În numeroase ocazii, regele și-a exprimat „iubirea” față de noua provincie și a promis că Dobrogea va constitui punctul asupra căreia grija guvernării se va concentra în chip deosebit⁸². În ciuda acestor garanții regale, organizarea Dobrogei a fost caracterizată printr-o includere simbolică în statul național român, dar o excludere administrativă la nivelul practicii politice.

„Legea pentru organizarea administrativă a Dobrogei” promulgată de Parlamentul României pe 9 martie 1880 avea ca scop principal asimilarea Dobrogei în România⁸³. Articolul 3 al acestei legi stipula: „toți acei locuitori ai Dobrogei care, în ziua de 11 aprilie 1877, erau cetățeni otomani, devin și sunt cetățeni români”⁸⁴. Articolul 5 prevedea că „Locuitorii din Dobrogea, deveniți

⁸¹ *Proclamațiunea M. S. Domnului către Dobrogeni*, Brăila, 14/26 noiembrie, 1878, în *Cuvântările Regelui Carol I, 1866-1914*, vol. 1, 1866-1886, ed. Constantin C. Giurescu, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. 297.

⁸² *Cuvântările Regelui Carol I*, vol. 1 (1866-1914), p. 329.

⁸³ *Legea pentru organizarea administrativă a Dobrogei*, 2 martie 1880. Un ordin complementar a fost emis pe data de 5 iunie 1880. Vezi Constantin Hamangiu, *Codul General al României*, vol. II, *Legi Uzuale, 1860-1903*, București, Leon Alcalay, 1903, p. 1831-1841 (cu modificările din 1886) (în continuare: Hamangiu, *Codul General*, vol. II). Vezi și *Loi D'Organisation de la Dobrugia*, Edition Officielle, Bucarest, Imprimerie de L'Etat, 1880. Într-o primă fază, Dobrogea fusese organizată pe baza *Regulamentului pentru împărțirea și organizarea administrativă a Dobrogei*, Decret nr. 2533 din 13 noiembrie 1878, reprodus în Ioan M Bujoreanu, *Collecțiune de legiurile României vechi și cele noi*, vol. 3, *Câte s'aù promulgat de la 1 ianuarie 1875 și până la finele anului 1885*, București Tipografia Academiei Române, 1885, 759-762.

⁸⁴ Hamangiu, *Codul General*, vol. II, p. 1831. România a rupt relațiile diplomatice cu Imperiul Otoman pe data de 10 aprilie 1877, în timp ce Rusia a declarat război Porții pe 12 aprilie, iar trupele ruse au traversat frontiera românească și au avansat spre Dunăre. În virtutea acestor

cetățeni români, sunt egali înaintea legii, se bucură de toate drepturile cetățenești și pot fi numiți în funcțiunile publice, fără osebite de origină și de religie”. Articolul 6 al legii acorda locuitorilor din Dobrogea numeroase drepturi civile garantate de Constituția României, cuprinse în art. 5, 23, 25 și 28.

În ciuda încorporării formale a Dobrogei în România, legea din 1880 a fost considerată de contemporani o „Constituție a Dobrogei”, căci ea avea să constituie în provincie fundamentul unui regim administrativ separat, sau „excepțional”, în limbajul politic al vremii. Acest regim însemna că dobrogenii nu aveau drepturi politice, deși erau nominal cetățeni români cu drepturi depline: articolul 4 al legii stipula că „O lege specială va determina condițiunile cu care ei [dobrogenii] vor putea exercita drepturile lor politice și cumpăra imobile rurale în România propriu zisă. O altă lege va statua despre reprezentarea locuitorilor Dobrogeni în Parlamentul României”⁸⁵. Mai mult, libertățile civile erau potențial restrânse prin articolul 6 al legii, potrivit căruia „printr-un decret al Consiliului de Miniștri, Guvernul poate interzice orice demonstrație ce reprezintă un pericol la adresa ordinii publice”.

Ministrul de Externe Vasile Boerescu (11 iulie 1879-9 aprilie 1881), unul din susținătorii integrării Dobrogei, justifica în parlament motivele adoptării unui asemenea regim special în Dobrogea:

Credeți însă, că este bine, că se poate ca Dobrogenii, foștii supuși otomani, să devină deodată cetățeni români în puterea și prin faptul anexării? Dacă o credeți, suprimați art. 3. Însă noi nu o credem; noi suntem convinși că Dobrogea are încă nevoie de un regim special, că populațiunile ei nu sunt încă pregătite pentru regimul constituțional; că trebuie, prin măsuri înțelepte și gradate, să ajungem la asimilarea completă și la acordarea drepturilor de cetățenie. Până atunci, Dobrogenii vor fi numai Români, adică numai de naționalitate română, dar nu cetățeni români. Iată pentru ce proiectul zice că în Dobrogea va fi un regim special⁸⁶.

evenimente, autoritățile române au ales data de 11 aprilie 1877 ca marcând sfârșitul dominației otomane în Dobrogea și, retrospectiv, ca începutul administrației statului român în provincie. Această dată a fost stipulată ca atare în Legea privind organizarea din Dobrogea din 1880 și în Legea proprietății în Dobrogea din 1882 (vezi mai jos). Selectând această dată, autoritățile române doreau să afirme că, încă de la începutul războiului ruso-turc, România fusese o țară cobeligerantă care își câștigase independența pe câmpul de luptă, înainte de stipulațiile și condiționările adoptate mai apoi de Tratatul de la Berlin. Decizia autorităților române de a marca, retroactiv, începutul legal al administrației române în Dobrogea la data de 11 aprilie 1877 a generat însă numeroase controverse diplomatice între România și Imperiul Otoman. În 1882, după adoptarea noii legi privind proprietatea în Dobrogea, diplomația otomană a obiectat că, deoarece din punct de vedere juridic imperiul a pierdut drepturile teritoriale asupra Dobrogei numai în momentul adoptării Tratatului de la Berlin (13 iulie 1878), data de 11 aprilie 1877 adoptată de legislația română ca marcând sfârșitul autorității otomane în provincie reprezenta o încălcare a suzeranității statului otoman. Prin urmare, statul otoman considera valabile în Dobrogea actele pe care le eliberase în perioada 11 aprilie 1877 – 13 iulie 1878. A se vedea consulul austro-ungar Hoyos către Kálnoky, București, februarie 1882, în ANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 8/1882, p. 131.

⁸⁵ Hamangiu, *Codul General*, vol. II, p. 1832.

⁸⁶ MOF, nr. 224, 4 (16) octombrie 1879, p. 6407

Legile privind emanciparea politică a dobrogenilor, anunțate în articolul 4 al legii din 1880, au fost însă promulgate treptat abia în 1909-1913. Din 1878 și până în 1909 locuitorii Dobrogei s-au bucurat astfel numai de un tip de cetățenie locală, deoarece: 1) Nu le era permisă reprezentarea în Parlamentul României și nu aveau dreptul de a activa în partide politice. În schimb, doi reprezentanți ai provinciei aveau dreptul de a prezenta, o dată pe an, problemele specifice intereselor dobrogene în fața monarhului. 2) Mai mult, odată ce treceau Dunărea și ajungeau în România „propriu zisă”, așa cum o denumea legea, dobrogenii erau tratați ca străini, fiindcă nu le era permisă: a) participarea politică; și b) dreptul de a achiziționa proprietăți imobiliare în afara provinciei. După cum scria călătorul francez André Bellesort, dobrogenii erau astfel puși într-o situație „cel puțin la fel de extraordinară ca și caracterul țării lor... cetățeni români în Dobrogea, în afara provinciei nu sunt nici cetățeni, nici români, și nu aparțin nici unei categorii cunoscute”⁸⁷.

II.3. Legea proprietății și naționalizarea pământului în Dobrogea de Nord, 1878-1913

Potrivit lui Mihail Kogălniceanu, unul dintre principalii autori ai legii de organizare a Dobrogei și ministru de Interne în perioada 17-25 noiembrie 1878 și 11 iulie 1879-17 aprilie 1880, regimul administrativ separat era o măsură temporară menită să reglementeze regimul de proprietate în Dobrogea înainte de acordarea cetățeniei depline dobrogenilor⁸⁸. Trecerea de la proprietatea de tip patrimonial și ierarhic din timpul administrației otomane la tipul de proprietate capitalistă specific statelor europene a condus implicit la realocarea masivă a proprietăților rurale în rândul grupurilor etnice din Dobrogea de Nord, rezultând în cele din urmă „naționalizarea” proprietății imobiliare din provincie de către etnicii români. Acest proces de „transfer” al proprietății funciare, organizat sub atenta supraveghere a statului român, s-a desfășurat pe patru căi principale: 1) prin succesiunea statului român la drepturile de proprietate a statului otoman în Dobrogea; 2) prin însușirea anumitor loturi de pământ aflate în posesia dobrogenilor de către statul român; 3) prin acordarea de terenuri virgine spre cultivare către coloniștii de etnie română; și 4) prin distribuirea către coloniștii români a pământurilor confiscate de la marii proprietari de pământ din regiune sau de la locuitorii dobrogeni care emigrau în străinătate. Prin aceste mecanisme de transfer și redistribuire a proprietății asupra pământului, statul român a reușit să instituie un adevărat monopol asupra circulației terenurilor în Dobrogea, ceea ce a asigurat pe termen mediu transferul gradual al proprietății preponderent în mâinile etnicilor români.

Legislația funciară otomană reglementa cinci tipuri de proprietate imobiliară: 1) *mülk*, desemnând proprietatea privată asupra pământului în sate și orașe; 2) *miriè* – cea mai obișnuită formă de proprietate în Dobrogea –

⁸⁷ André Bellesort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, 1905, p. 278, traducerea mea (C.I.). Vezi și motto-ul de la începutul articolului, în limba franceză.

⁸⁸ MOF, nr. 24, 30 ianuarie 1880, p. 552, *apud* Ioan N. Roman, *op. cit.*, p. 42.

desemnând proprietățile extravilane ale statului, în fapt concesiile acordate persoanelor individuale în schimbul unei dări anuale. Dreptul de folosință a pământului era acordat printr-un document oficial numit *tapù*; 3) *vakf*, proprietatea instituțiilor religioase; 4) *metrukè*, proprietatea publică a piețelor, drumurilor, spațiilor comunale etc.; și 5) *mevat*, pământul neexploatat, reprezentat în Dobrogea mai ales de Delta Dunării. Dintre aceste forme de proprietate numai *mülk* era compatibilă cu proprietatea imobiliară deplină în sistemul legislativ capitalist; celelalte patru tipuri de pământ erau nominal în posesia statului otoman. În consecință, aceste forme de proprietate trebuiau omogenizate din punct de vedere juridic cu legislația capitalistă a României care definea proprietatea privată ca fiind „sacră și inviolabilă”⁸⁹. Datorită caracterului său complex, transferul legal al proprietății s-a derulat treptat între 1878 și 1882. În această perioadă, în timp ce studiau sistemul otoman de proprietate imobiliară și pregăteau noua lege privind proprietatea, autoritățile române au păstrat în vigoare legile otomane așa cum existau ele până la 11 aprilie 1877, data ocupației rusești a provinciei⁹⁰.

Primele prevederi temporare privind statutul proprietății imobiliare în Dobrogea au fost cuprinse în „Legea pentru organizarea administrativă a Dobrogei” din 1880. Legea stipula în articolul 11 că, până la adoptarea unei noi legislații în materie, proprietatea imobiliară din provincie „se dobândește, se conservă, se transmite și se pierde conform legilor otomane în vigoare până la 11 aprilie 1877”. Același articol stipula succesiunea statului român la „toate drepturile și atribuțiunile pe cari le avea guvernul otoman” în materie de proprietate în Dobrogea⁹¹. Statul român devenea astfel proprietarul absolut al pământului din provincie, câștigând posesiunea asupra unui vaste suprafețe de pământ arabil (estimate de unii autori la circa 1.000.000 hectare) și a numeroase păduri, mine și lacuri⁹². Pământurile cultivate de către dobrogenii fuseseră și ele considerate proprietatea nominală a statului otoman și legiuitorul român le considera astfel, pe cale de succesiune, proprietatea statului român.

În perioada 1880-1882 statul român a desfășurat o campanie pentru verificarea tuturor documentelor de proprietate otomane – *tapù* – și pentru înlocuirea acestora cu titluri românești de proprietate⁹³. În urma finalizării acestui proces, la 3 aprilie 1882 regimul proprietății a fost reglementat prin „Legea pentru regularea proprietății imobiliare în Dobrogea”. Legea avea scopul de a înlocui proprietatea imobiliară condiționată din sistemul otoman,

⁸⁹ Vezi Constituția României din 1866, art. 23.

⁹⁰ Vezi Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale în Dobrogea*, Constanța, Ovidiu, 1907; de asemenea, articolele semnate de Ioan N. Roman și Constantin Filipescu în *Dobrogea: 1878-1928. Cincizeci de ani de viață românească*, p. 279-284, 485-525; Liviu P. Marcu, *Réforme agraires et régime de propriété en Dobroudja*, în RESEE, 3, 1984, nr. 22, p. 267-273.

⁹¹ *Legea pentru Organizarea administrativă*, art. 11, în Hamangiu, *Codul General*, vol. II, p. 1832-1833.

⁹² Întreaga suprafață a Dobrogei era estimată la 1.475.000 hectare, ori a noua parte din suprafața totală a României. Vezi P.S. Aurelian, *op. cit.*, p. 310.

⁹³ Vezi Regulamentul din 5 iunie 1880, în Hamangiu, *Codul General*, vol. II, p. 292-295.

unoscută sub denumirea de *miriè*, cu proprietatea imobiliară deplină de tip capitalist. Pentru a deveni proprietari deplin, țărani trebuiau să răscumpere dijma anuală plătită anterior statului otoman pentru uzufructul terenurilor, prin plata în rate a unei indemnizații financiare către statul român pe timp de 15 ani (art. 11). Valoarea acestei indemnizații a fost fixată la 55 de lei hectarul, plătită în rate de câte 3 lei pe an în primii cinci ani (redușă la 2 lei în 1884), și 4 lei pe an în următorii 10 ani (redușă la 3 lei pe an în 1884 eșalonați pe 15 ani)⁹⁴. O modificare a legii din 10 martie 1884 stipula că proprietarii care cedau statului „o treime din pământul ce li s-a recunoscut, sînt liberați de plata răscumpărării dijmii pentru restul de două treimi” rămase în posesia lor (art. 12)⁹⁵. În același timp, legea stipula că dobrogenii „cari nu vor plăti dreptul de răscumpărare în timp de trei ani, pierd, în folosul Statului, dreptul la pământ fără a putea reclama întoarcerea plăților anterioare” (art. 14)⁹⁶. Deoarece în perioada ce a urmat mulți dintre țărani nu au reușit să plătească indemnizația, „Legea interpretativă” din 1910 a simplificat procedura de confiscare a pământurilor rău-platnicilor, stipulând că „[e]i pot fi deposedați pe calea administrativă și Statul intră în posesiunea acestor terenuri, fără să fie obligat a face punere în întârziere, somațiune sau judecată și fără ca în prealabil să fie nevoie a urmări încasarea ratelor, fie în baza legii de urmărire, fie în alt mod”⁹⁷.

II.4. Utilitarism economic versus asimilare etnică:

legislația privind colonizarea în Dobrogea de Nord, 1878-1913

Al doilea scop principal al legii din 1882 a fost colonizarea Dobrogei, aportul demografic obținut prin colonizare fiind considerat o necesitate într-o epocă în care „progresul economic depinde de numărul brațelor [de muncă]”⁹⁸. Dacă în momentul alipirii sale la România, populația Dobrogei număra circa 147.000 de locuitori, geograful Nicolae D. Ionescu estima că Dobrogea ar fi putut cu ușurință hrăni circa 900.000 de locuitori⁹⁹. În linii mari, pot fi identificate două strategii principale de colonizare articulate de oamenii politici din România. Prima, promovată de către politicieni precum Ion Ionescu de la Brad, era motivată de rațiuni economice, și susținea principiul conform căruia emigrarea în Dobrogea ar fi trebuit permisă oricărui locuitor din țară sau din străinătate care dorea să se stabilească în provincie, indiferent de naționalitate.

⁹⁴ Vezi textul reprodus în Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății*, p. 256.

⁹⁵ Ioan N. Roman, *op. cit.*, p. 256.

⁹⁶ Vezi *Regulament pentru aplicarea legii de la 3 Aprilie 1882 și a modificărilor făcute de ea prin legea de la 10 martie 1884, relative la regularea proprietăților imobiliare din Dobrogea*, 5 iunie 1884, în Ioan N. Roman, *op. cit.*, p. 257.

⁹⁷ Vezi articolul 2 al „Legii interpretative” din 1910, ce modifica art. 14 al legii din 1880, în Constantin Hamangiu, *Codul General al României: 1856-1910*, ediția a doua, vol. VI, *Legi uzuale, 1908-1910*, Supliment 3, 1910, București: Editura Librăriei Leon Alcalay, 1910, p. 349-352.

⁹⁸ Nicolae D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, I. V. Socecu, 1904, p. 350.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 929.

Cealaltă strategie, promovată în special de Mihail Kogălniceanu și de Remus Opreanu, primul prefect al Constanței (1878-1881), sprijinea o colonizare românească în masă a provinciei.

Legea din 1882 a conferit guvernului cadrul legal necesar pentru colonizarea etnică a Dobrogei. Potrivit acestei legi, guvernul României avea posibilitatea de a împărți pământul statului în parcele de câte 3 la 10 hectare, de preferat în localități noi, pe care apoi să le vândă în condiții financiare favorabile „cu preferință cultivatorilor care vor voi să se așeze prin sate sau cătune noi, *cu autorizația guvernului*” (subl. C.I.) (art. 26)¹⁰⁰. Această activitate de colonizare avea să rămână sub monopolul exclusiv al statului, ea nefiind permisă marilor proprietari individuali care ar fi dorit să își exploateze pământurile: „Nimeni nu are drept să aducă și să stabilească familii agricole pe pământurile sale fără învoirea consiliului de miniștri, care singur este în drept să determine, în limitele constituțiunei, condițiunile în cari se poate permite stabilirea unor asemenea familii” (art. 31)¹⁰¹. Legea din 1882 a funcționat ca un instrument puternic de îngrădire socială: pentru a consolida poziția economică a românilor în provincie, legea a asociat proprietatea funciară în provincie cu statutul de cetățean: „Numai Românii pot dobândi proprietatea imobiliară rurală” (art. 2)¹⁰². Sub această denumire generică de „români”, legea distingea mai multe categorii de locuitori: 1) Foștii supuși ai Imperiului Otoman – *raja* – care *locuiau în provincie* la data de 11 aprilie 1878. 2) Cetățenii români din România propriu-zisă (fie prin naștere, fie prin naturalizare) care erau încurajați să se așeze în Dobrogea. În mod evident, chiar dacă se mutau în Dobrogea, ei își păstrau cetățenia română, dar își pierdeau *de facto* exercițiul drepturilor politice, dată fiind lipsa oricărei activități politice și de reprezentare parlamentară în provincie; și 3) etnici români din țările învecinate, care – deși din punct de vedere legal erau cetățeni străini – primeau acces preferențial la naturalizare prin stabilirea lor în Dobrogea¹⁰³. În același timp cu atragerea de noi coloniști, legea a reglementat și situația juridică a numeroșilor imigranți care au venit în provincie între 1878-1882: „Cultivatorii stabiliți în Dobrogea la promulgarea legii de față sunt considerați români și se bucură de același drept”¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Hamangiu, *Codul General*, vol. II, p. 1942.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 1943.

¹⁰² *Ibidem*, p. 1938.

¹⁰³ În spiritul legislației românești a timpului, Legea din 1882 folosea termenul de „român” cu două înțelesuri distincte, pentru a desemna atât cetățenii români (prin naștere sau naturalizați, indiferent de originea lor etnică), cât și etnicii români din afara țării, numiți îndeobște „români de origine”. Pentru folosirea termenul de „român” în Constituția din 1866 și în jurisprudența românească contemporană pentru a desemna atât cetățenia cât și originea etnică, vezi mai pe larg Constantin Iordachi, *Redobândirea cetățeniei române în perspectivă istorică: de la restituirea drepturilor cetățenești la primatul cetățeniei de origine*, în Constantin Iordachi (coord.), *Redobândirea cetățeniei române: Perspective istorice, comparative și aplicative/Reacquiring Romanian Citizenship: Historical, Comparative and Applied Perspectives*, București, Curtea Veche, 2012, p. 73-74.

¹⁰⁴ Hamangiu, *Codul General al României*, vol. II, *Legi Uzuale, 1860-1903*, p. 1938.

Legea proprietății din 1882 a trecut prin modificări succesive în 1884, 1885, 1889 și 1893,¹⁰⁵ fiind în final suplimentată prin „Legea interpretativă” din 10 aprilie 1910. Aceste amendamente succesive erau menite să salveze interesele specifice ale statului în procesul de colonizare, și anume: 1) să asigure surse constante de venit pentru bugetul de stat, prin vânzarea de terenuri către coloniști; și 2) să implementeze, în mod eficient, colonizarea amplă și de durată a etnicilor români în Dobrogea. În acest scop, statul român a folosit în mod activ monopolul său virtual asupra circulației pământurilor în Dobrogea. Spre exemplu, o lege adoptată în 1909 a permis statului să cumpere 1.012 hectare de pământ de la rușii dobrogeni care au ales să emigreze în Siberia¹⁰⁶. Aceste pământuri puteau fi vândute de către stat și mai apoi, de noii proprietari, doar „la săteni agricultori români de origină” (art. 4)¹⁰⁷. Mai mult, pentru a-i consolida monopolul asupra circulației pământurilor și a realiza o colonizare durabilă a provinciei, Legea interpretativă din 1910 oferea statului român dreptul de a anula orice vânzare de pământ și de a deposeda pe cale administrativă toți cumpărătorii de pământ care nu se stabiliseră efectiv în Dobrogea sau care achiziționaseră pământ prin interpuși sau persoane terțe¹⁰⁸. Per ansamblu, în perioada 1889-1922 statul român a confiscat 127.483 hectare de pământ în județul Constanța și 37.309 hectare în județul Tulcea de la coloniștii care nu au reușit să-și plătească ratele contractuale pentru noile proprietăți sau să se stabilească efectiv în provincie. În aceeași perioadă, 82.127 hectare din suprafața totală de teren confiscată în Constanța și 22.073 în Tulcea au fost redistribuite coloniștilor de etnie română, în special veteranilor de război, însurățeilor și crescătorilor de vite, pentru a întări caracterul românesc al provinciei¹⁰⁹.

II.5. Economia de frontieră: colonizare etnică în Dobrogea de Nord

Economia de frontieră a Dobrogei a atras de la bun început o imigrație pan-românească, provincia „intrând în raza expansiunii românești”¹¹⁰. Această tendință a fost încurajată prin legea din 1880, care favoriza colonizarea masivă a Dobrogei cu români. Colonizarea s-a făcut în mai multe valuri: 1884-1891, 1893-1897, 1904-1907 și 1912-1914¹¹¹. Drept rezultat, Dobrogea a devenit „o

¹⁰⁵ Pentru forma finală a legii, cu toate modificările ulterioare, vezi *ibidem*, p. 1938-1945.

¹⁰⁶ Vezi *Lege prin care ministerul agriculturii și al domeniilor este autorizat să dobândească, prin rezilierea vânzărilor sau prin cumpărături, terenurile locuitorilor din Dobrogea, care vor voi să emigreze*, 21 martie 1909, în Constantin Hamangiu (editor), *Codul General al României*, vol. V, 1908-1909, Supliment 2, 1909, București, Leon Alcalay, 1909, p. 223.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 223.

¹⁰⁸ Vezi art. 3 din Legea Interpretativă care modifica articolul 26 al Legii din 1882, în Hamangiu, *Codul General*, vol. VI, p. 350.

¹⁰⁹ Toma Ionescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 274.

¹¹⁰ „entrant dans le rayon de l'expansion roumaine” (trad. C.I.). Vezi Nicolae Iorga, *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobroudja*, Jassy, Imprimerie de l'Etat, 1917, p. 89.

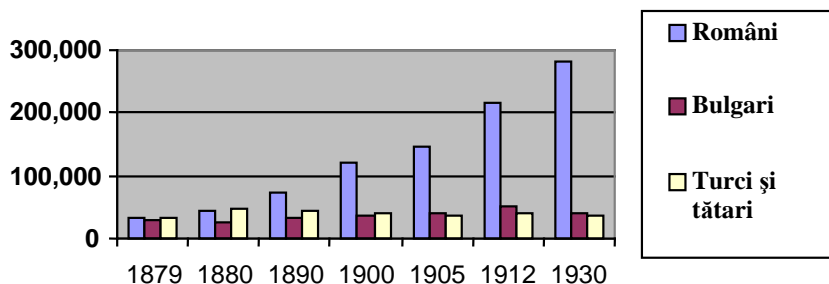
¹¹¹ Toma Ionescu, *op. cit.*, p. 266-267.

Dacie în miniatură” sau „un mozaic al raselor românești”¹¹²: alături de românii autohtoni din Dobrogea, alte câteva categorii de români s-au așezat în provincie, originari din Transilvania (*mocani*), Țara Românească (*cojani*), Moldova și Basarabia (*moldoveni*) și din diverse regiuni din Balcani (*aromâni* sau *fânțari* din Valahia din Munții Pind români din Valea Timocului etc.). Această imigrație a avut consecințe sociale profunde pentru societatea românească, ducând la crearea unor noi identități sociale și azeziuni politice. Dobrogea a devenit un creuzet al diferențelor regionale și un laborator pentru cultivarea unei identități naționale românești supraregionale.

II.6. Colonizare etnică și naționalizarea pământurilor în Dobrogea de Nord

Sub impactul colonizării etnice a Dobrogei, susținută și organizată de către stat, populația totală a provinciei a cunoscut o creștere impresionantă: de la 147.000 de locuitori în 1878 și o densitate de 9 locuitori pe km² la 263.000 de locuitori în 1900 și o densitate de 17 persoane pe km², o rată „aproape egală Rusiei și îndoit superioară Suedo-Norvegiei”, și până la 368.189 locuitori în 1912¹¹³. Această explozie demografică nu se datora doar creșterii naturale a populației, ci în primul rând imigrației: în numai 15 ani (1884-1899), populația Dobrogei a crescut cu 49%, în timp ce întreaga Românie a cunoscut o rată demografică similară (54%) în nu mai puțin de patruzeci de ani (1859-1899)¹¹⁴.

Fig. 3. Evoluția populației principalelor grupuri etnice din Dobrogea de Nord, 1879-1930

Surse: Nicolae D. Ionescu, *Dobrogea în pragul...*, p. 654-655, pentru intervalul 1879-1905; Sabin Manuilă, *La population*, p. 456-457, 462, pentru anii 1912 și 1930.

¹¹² Ion Ionescu de la Brad, în Victor Slăvescu (editor), *op. cit.*, p. 134; Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 81.

¹¹³ Nicolae D. Ionescu, *op. cit.*, 929; pentru 1912, Sabin Manuilă, *La population du Dobroudja*, în *La Dobroudja Roumaine*, București, Editura Academiei, 1938, p. 456.

¹¹⁴ Leonida Colescu, *Recensământul general al populațiunii României*, apud Ioan N. Roman, *Dobrogea*, p. 123.

Dobrogea de Nord a rămas un mozaic etnic: recensământul din 1913 atestă prezența a 17 grupuri etnice în provincie, printre care români (216.425 sau 56.9% din populația totală), bulgari (51.149 sau 13.4%), turci și tătari (41.442 sau 10.8%), ruși (35.849 sau 9.4%), greci (10.000 sau 2.6%), germani (7.697 sau 2%), evrei (4.573 sau 1.2%), romi (3.263 sau 0.9%), armeni (3.194 sau 0.8%), italieni (1.928 sau 0.5%), sârbi, albanezi, maghiari etc.¹¹⁵.

Colonizarea etnică a schimbat în mod semnificativ raportul dintre cele trei grupuri etnice majoritare din provincie. În 1879 statisticile românești arată 31.177 români, 28.715 bulgari și 32.033 turci și tătari în Dobrogea¹¹⁶. În perioada următoare populația românească a cunoscut o creștere explozivă de la 43.671 în 1880 la 119.562 în 1900 și la 216.425 în 1913. Așadar, în numai 25 de ani rata etnicilor români în Dobrogea de Nord a crescut de la o majoritate relativă la o majoritate absolută (de la 36.3% în 1880 la 52.5% în 1905); mai târziu procentajul s-a consolidat astfel: 56.9% în 1913 și 64.4% în 1930. S-a schimbat și distribuția teritorială a populației românești, deoarece coloniștii români au pătruns în zone anterior locuite exclusiv de turci și tătari sau de bulgari, mai ales în partea nordică a provinciei, în jurul orașelor Tulcea, Mahmudia și Babadag, precum și în partea sudică, la granița cu Bulgaria. Populația românească din Dobrogea era extrem de eterogenă, fiind compusă din *dicieni* nativi (24.2% din populația totală românească), *cojani* din Țara Românească (39.5%), moldoveni (8%), basarabeni (5.6%), *mocani* din Transilvania și Banat (21.8%), bucovineni (0.1%), precum și din alte țări (0.8%)¹¹⁷. Aceste grupuri mențineau o identitate regională pronunțată care a dispărut abia treptat, prin căsătoriile mixte pan-românești și prin integrarea în comunitatea națională românească mai largă¹¹⁸.

II.7 Politici identitare într-o zonă de frontieră: omogenizarea culturală, organizarea religioasă și sistemul educațional din Dobrogea de Nord

Asimilarea etnică din Dobrogea a fost acompaniată de o amplă ofensivă culturală a statului român. Principalele politici culturale implementate de către administrația română în zonă au fost: redenumirea localităților dobrogene; politici religioase prin care bisericile dobrogene au fost aduse sub autoritatea

¹¹⁵ Ioan N. Roman, *La population de la Dobrogea*, în *La Dobrogea Roumaine*, Bucharest, 1919, p. 92.

¹¹⁶ *Statistica din România*, București, 1879, p. 3. Statisticile despre Dobrogea sunt profund contestate. Datorită politizării lor, de regulă acestea comunică mai multe informații despre scopurile naționaliste ale autorilor, decât despre realitatea de pe teren. Statisticile din România au susținut mereu dominația elementului nativ românesc în Dobrogea, în timp ce statisticile bulgare au estimat preponderența populației bulgare. Un studiu asupra acestor date abundente, dar contradictorii despre Dobrogea ar releva legătura dintre dezvoltarea statisticii ca disciplină și procesul de formare a statelor naționale în regiune.

¹¹⁷ Procente extrase din cifrele oferite pentru 1940 de către Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 108.

¹¹⁸ Alexandru Arbore a observat că în 1940 locuitorii din Dobrogea erau încă numiți după originea lor teritorială. Vezi *Convorbiri cu țărani din Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, IV, 1923, p. 324-328.

Bisericii Ortodoxe Române; și construirea a numeroase edificii religioase, școli și monumente istorice românești, care să răspândească valorile noii ordini politice și să educe locuitorii în spiritul loialității față de monarhie și de statul român.

În timpul administrației otomane în Dobrogea, renașterea națională a românilor, grecilor și bulgarilor a fost legată de lupta pentru obținerea controlului asupra influenței și averii Bisericii Ortodoxe: Exarhatul Bulgariei, înființat în 1870, a pus sub semnul întrebării autoritatea Patriarhatului Ecumenic Grec în Dobrogea, încercând să atragă populația ortodoxă locală, română sau bulgară, sub jurisdicția sa¹¹⁹. După 1878 elitele politice românești au recunoscut rolul important al Bisericii în procesul de renaștere națională din Dobrogea: în ciuda puternicei opoziții din partea clericilor bulgari, autoritățile române au impus obligativitatea slujbelor în limba română și au supus bisericile ortodoxe din provincie jurisdicției Bisericii Ortodoxe Române (ce avea să devină autocefală în 1885) și le-a integrat în Dioceza Dunării de Jos. Confirmând rolul important acordat bisericii în cadrul politicilor de asimilare culturală a locuitorilor din Dobrogea, în cuvântarea sa de investitură a noului episcop al Dunării de Jos, domnitorul Carol I își exprima convingerea că acesta va „semăna [...] și [...] întinde pe pământul Dobrogei sămânța românismului”¹²⁰.

Sistemul educațional din Dobrogea a reprezentat pilonul de bază al politicilor culturale ale administrației românești. Școala era considerată instituția principală pentru dezvoltarea omogenizării culturale și pentru depășirea provincialismului și a segregării ce caracteriza viața comunitară din provincie. Până în anul 1878, în Dobrogea funcționase o rețea de școli confesionale românești, bulgare, grecești și ruse, subvenționate de comunitățile locale¹²¹. Sub administrația română, potrivit prevederilor legii din 1880, învățământul elementar era finanțat de stat. Legea permitea, de asemenea, funcționarea școlilor locale cu predare în limbile minoritare, cu condiția ca acestea să ofere cursuri și în limba română. Cu sprijinul administrației centrale, rețeaua de școli de stat din Dobrogea a crescut în mod spectaculos, în timp ce rețeaua școlilor confesionale a decăzut treptat. În ciuda puternicelor sale conotații naționale, ofensiva educațională a statului român în Dobrogea a fost totuși inconsistentă, avansând în valuri marcate fie de probleme financiare, fie de inițiativele personale generoase ale unor prefecți dobrogeni. Mai mult, în timp ce rețeaua de școli primare s-a extins în mod considerabil, Dobrogea nu avea instituții de învățământ secundar sau universitar. Gimnaziul român din Tulcea, înființat în

¹¹⁹ Cel mai de seamă succes al acestei campanii a avut loc în aprilie 1870, când numeroasa comunitate de români ortodocși din Silistra a recunoscut autoritatea Exarhatului. Cu toate acestea, pe termen lung campania bulgară de atragere a populației românești s-a bucurat de un succes limitat. La sfârșitul perioadei otomane erau 22.753 de români dobrogeni sub jurisdicția Patriarhatului grec și doar 1.414 sub Exarhatul bulgar. Vezi Tudor Mateescu, *Les Diocèses Orthodoxes de la Dobroudja sous la domination ottomane*, în BS, vol. 13, 1972, p. 299.

¹²⁰ Cuvântare la investitura Episcopilor aleși pentru Eparhiile Romanului, Hușilor și Dunării-de-Jos, 24 martie/5 aprilie 1879, în *Cuvântările Regelui Carol I*, vol. 1 (1866-1914), p. 308.

¹²¹ Ioan N. Roman a menționat 16 școli românești și 16 școli bulgare în Dobrogea la 1878; vezi *Dobrogea și drepturile*.

1883, a avut asemenea probleme financiare încât în 1891-1892 directorul raporta deznădăjduit că părinții își trimiteau copiii înapoi la gimnaziul bulgar din Tulcea și la gimnaziul rusesc din Ismail¹²².

Sistemul educațional din Dobrogea a fost revitalizat prin măsurile lui Spiru Haret, ministrul educației în 1897-1899, 1901-1904 și 1907-1910. În cadrul politicilor de industrializare susținute de Partidul Liberal, Spiru Haret a desfășurat o campanie culturală intensă pentru emanciparea țăranimii dijmașe, cu scopul de a face din ea fermieri independenți¹²³. Strategia lui Haret, cuprinsă în Legea educației din aprilie 1898, viza creșterea rolului social și cultural al școlilor prin intervenția activă a statului. De asemenea, ea sprijinea crearea unei rețele vaste de cooperative bancare rurale menite să reducă eficiența economică a marilor moșii funciare. Acestea erau considerate principala piedică în implementarea planurilor elaborate de Partidul Liberal privind industrializarea protecționistă și consolidarea unei puternice clase de mijloc a proprietarilor funciari, menită să pună bazele unei viitoare piețe interne care să absoarbă produsele industriei sprijinite de stat. Proprietarii mijlocii din Dobrogea reprezentau modelul ideal pentru campania lui Haret: la cumpăna dintre secole media parcelelor mici *per capita* (între 1 și 10 hectare) a fost de 7,66 hectare în Dobrogea, față de numai 3,5 hectare în România de peste Dunăre; proprietatea mijlocie era, în medie, de 25,67 ha în Dobrogea, pe când în Moldova era de 20,62 ha și în Muntenia de 23,77 ha; în fine, mărimea medie a moșiilor mari era de numai 208,56 hectare în Dobrogea, față de 695,84 hectare în Moldova și 829,51 ha în Muntenia. Și mai important este faptul că proprietățile mici, de până la 10 ha, reprezentau în Dobrogea doar 29,40% din totalul suprafețelor agricole, în comparație cu 40,42% în Moldova și 37,09% în Muntenia; în același timp, moșiile mijlocii (între 10 și 50 hectare) constituiau 39,88% din proprietatea funciară în Dobrogea, și numai 5,4% din proprietatea funciară în România propriu zisă (6,48% în Moldova și 4,32% în Muntenia); în fine, loturile între 10 și 100 de hectare reprezentau în Dobrogea 36,61% din totalul suprafețelor agricole, pe când în Moldova ele reprezentau doar 21,32% iar în Muntenia 21,91%¹²⁴. În virtutea acestei distribuiri mult mai echitabile a pământului în Dobrogea, Haret a găsit acolo un câmp de acțiune temeinic: cu ocazia câtorva vizite în provincie, ministrul a organizat personal sistemul de școlarizare și a încurajat înființarea băncilor rurale. Datorită acestor eforturi, nivelul cunoscătorilor de carte în Dobrogea a crescut în 1912 la 45,2%, mult peste media la nivel național (39,3%), fiind superior tuturor celorlalte provincii

¹²² Ioan Georgescu, *Învățământul public în Dobrogea*, în *Dobrogea, cincizeci de ani de viață*, p. 661.

¹²³ Vezi Philip Gabriel Eidelberg, *The Great Romanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jaquerie*, Leiden, Brill, 1974; pentru o analiză a campaniei educaționale desfășurate de Haret, vezi Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 41-47.

¹²⁴ Vezi Constantin Rotaru, *Reformele agrare din Dobrogea veche (1878-1930)*, Iași, 1930, p. 91-91, *apud* Liviu Marcu, *Reformele agrare din Dobrogea de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în context sud-est European*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, vol. II, Constanța, 1983, p. 120.

românești. De asemenea, în perioada 1902-1908, numărul băncilor populare a crescut în mod spectaculos la 70 în Constanța și la 57 în Tulcea¹²⁵. Astfel, Dobrogea a devenit un prototip al viitoarei organizări sociale promovate de Partidul Liberal în România: nu este întâmplător faptul că prima inițiativă politică privind reforma agrară din 1921 – care avea să schimbe în mod radical organizarea social-economică în România interbelică – a fost luată de organizația locală a Partidului Liberal din Constanța (1914).

III. Naționalism și modernizare: încorporarea economică a Dobrogei de Nord în România

În paralel cu procesul de reglementare a proprietății în Dobrogea s-a derulat și proiectul de modernizare economică a provinciei. După cum arăta artizanul acestei strategii, Ion C. Brătianu, cele două procese erau strâns legate: „Regularea chestiunii proprietății în Dobrogea și construcția căii ferate Cernavodă-Constanța, pentru mine sunt chestiuni principale, pentru că voi ca Dobrogea să o facem românească”¹²⁶. După 1878 elitele politice românești au implementat un proiect de modernizare în Dobrogea, menit să încorporeze provincia în economia națională românească aflată în expansiune și să consolideze integrarea României în economia mondială vestică. Primul ministru Brătianu pleda în Parlament pentru o campanie de investiții masive în provincie:

D-lor, noi care am susținut, după ce ni s-a luat Basarabia, că trebuia să luam Dobrogea în stăpânire, noi puneam mare preț pe Dobrogea și mai cu seamă după ce am vizitat-o, am spus că dacă vom avea vrednicie și curaj vom face din Dobrogea o grădină, nu a României, ci o grădină a Europei întregi. [...] Ei bine, d-lor, oricine are o moșie, o proprietate, care este susceptibilă de un mare venit, să fie sigur că nu-i va aduce produce nimic dacă nu va fi și bărbat și nu va avea curaj să bage capitalul într-însa¹²⁷.

Strategia Partidului Liberal pentru modernizarea economică Dobrogei consta în răscumpărarea căii ferate Cernavodă-Constanța, construirea unui pod peste Dunăre și dezvoltarea portului Constanța, pentru a asigura astfel un dețeu comercial vital economiei naționale. Potrivit lui Brătianu, portul Constanța era un adevărat plămân al țării și un bastion pentru apărarea țării. Modernizarea acelu port constituia o dovadă în plus că România era o națiune puternică de care depindea „viitorul Orientului”¹²⁸.

¹²⁵ În același an, rata cunoscătorilor de carte în Moldova a fost de 39,1% din populația totală, în Muntenia 41,2% și în Oltenia 33,5%. Vezi *Statistica științurilor de carte din România, după recensământul din 19 decembrie 1912*, București, Albert Baer, 1915, p. 39.

¹²⁶ Ion C. Brătianu, *Ameliorarea administrației, răscumpărarea căii ferate Cernavodă-Constanța, în Acte și cuvântări*, ed. G. Marinescu și C. Grecescu, vol. VI (1 mai 1880 – 30 iunie 1881), București, Cartea Românească, 1936, p. 320.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 317.

¹²⁸ I. C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, ed. G. Marinescu și C. Grecescu, vol. VII (15 nov. 1881 – 15 mai 1882), București, Cartea Românească, 1939, p. 276.

Încorporarea economică a Dobrogei în România, ca o parte importantă a campaniei liberale pentru industrializare protecționistă, a coincis cu rolul crescând al statului român în stimularea dezvoltării economice. Provincia a beneficiat de investiții materiale excepționale, concentrate mai ales în căile de transport și comunicații. La început, datorită lipsei de transporturi maritime regulate și a podurilor peste Dunăre, Dobrogea era cvasi-izolată de România, mai ales pe timp de iarnă¹²⁹. În octombrie 1882 statul român a cumpărat linia de cale ferată Constanța-Cernavodă de la compania Barklay¹³⁰ și a investit încă 35 milioane de lei într-un pod peste Dunăre, pentru a completa linia de cale ferată dintre București și Constanța. Proiectat de către Anghel Saligny și inaugurat în 1895, „grandiosul” pod „Regele Carol” era cel mai lung din Europa și al doilea în lungime la nivel mondial la vremea respectivă. Podul era apreciat de către regele Carol I ca o „falnică operă, [...] o mărturie vădită a tăriei Regatului”, o dovadă a realizărilor tehnologice ale României și un simbol al unirii Dobrogei cu „patria mamă”¹³¹. Podul „Regele Carol” a avut un rol determinant în colonizarea Dobrogei, facilitând imigrarea a circa 70.000 persoane. El facilita, de asemenea, cea mai scurtă cale de legătură între Asia Mică și Europa Occidentală: Constanța devenea stația finală a trenului Orient Expres, locul în care călătorii occidentali porneau spre Asia Mică¹³².

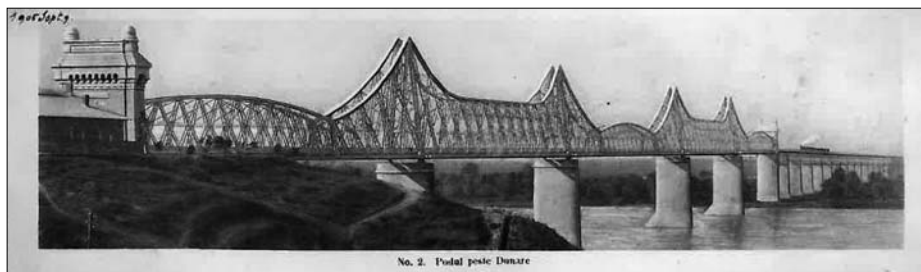

Fig. 4. Podul de cale ferată Constanța-Cernavodă „Regele Carol I”, care lega Vechiul Regat cu Dobrogea peste Dunăre, inaugurat în 1895 (Album cu vederi din Orașul și portul Constanța, nr. 2, Constanța, Editura T.G. Dabo, 1905, p. 1-2)

În octombrie 1896 statul român a început construirea unui port important pentru redirecționarea exporturilor românești de pe uscat pe Marea Neagră. Spre deosebire de porturile dunărene principale ale României de la Galați și Brăila,

¹²⁹ Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 72.

¹³⁰ Pentru dezbaterile parlamentare privind răscumpărarea liniei ferate și pledoaria lui Brătianu în susținerea acestui proiect, vezi Ion C. Brătianu, *Ameliorarea administrației, răscumpărarea căii ferate Cernavodă-Constanța*, în *Acte și cuvântări*, vol. VI, p. 315-323.

¹³¹ *M.S. Regele la inaugurarea podului Carol I, în Cuvântările Regelui Carol I, 1866-1914*, ed. Constantin C. Giurescu, vol. 2, 1887-1914, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, 162; Nicolae D. Ionescu, *op. cit.*, p. 540.

¹³² *Ibidem*.

noul port de la Marea Neagră nu era plasat sub supravegherea „Comisiei Europene a Dunării”, devenind astfel simbolul independenței economice a României. În scurt timp Constanța a devenit un obiectiv major al economiei naționale românești transformându-se în „plămânul României”: volumul total al exportului României pe mare a crescut de la 89.400 tone în 1889 la 1.5 milioane de tone în 1913, adică o treime din exportul total al României¹³³. Portul a dobândit rapid un rol important în conexiunile dintre Europa Centrală și Orientul Mijlociu și a deschis o rută comercială strategică între Constanța și Rotterdam.

III.1. Urbanizare și asimilare etnică în Dobrogea de Nord

Urbanizarea a cunoscut, de asemenea, un progres semnificativ în provincie. Sub dominație otomană, în Dobrogea existau 14 orașe, dominate de colonii de negustori greci, armeni și evrei. După 1878, urbanizarea finanțată de stat a dus la modificarea acestei compoziții etnice. În 1912 Dobrogea avea o populație urbană totală de 94.915 locuitori (25,7% din populația totală). Împreună cu centrele administrative Tulcea și Constanța (22.262 și, respectiv, 31.576 locuitori), existau alte 6 orașe cu o populație de peste 5.000 locuitori. Avantajați de noua ordine politică, românii au monopolizat administrația de stat, extinzându-și nivelul rezidenței urbane în provincie. În 1909 românii deveniseră majoritari în șapte orașe, reprezentând 98% în Cuzgun, 92% în Ostrov, 66 % în Măcin, 68% în Cernavodă, 61% în Hârșova, 51% în Isaccea și 50,6% în Mahmudia. În alte șase orașe, românii dețineau o majoritate relativă, cu o proporție de 37% din populație în Medgidia, 34% în Constanța, 33% în Babadag, 28% în Mangalia, 27% în Kilia și 26,8% în Tulcea. Elementul urban românesc a rămas minoritar numai în Sulina, reprezentând 17% din populația orașului¹³⁴. Burghezia urbană românească în ascensiune a reușit să naționalizeze și activitatea comercială din provincie, în timp ce rolul economic al fostei elite urbane „orientale” scădea în mod sistematic. Astfel, dacă în 1878 „puteai să numeri pe degetele unei singure mâini cei câțiva negustori români din Dobrogea”, în 1909, dintre cei 7.664 negustori dobrogeni înregistrați, 4.815 erau români, iar 2.849 „străini” (în fapt în mare parte cetățeni români de origine greacă, evreiască și armenă)¹³⁵. Simbolul modernizării urbane în Dobrogea era dezvoltarea orașului Constanța: beneficiind de investiții imobiliare substanțiale orașul a crescut de la 5.000 de locuitori în 1878 la 14.653 locuitori în 1899¹³⁶, 31.576 în 1912 și 59.164 în 1930¹³⁷.

¹³³ Alexandru Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Românilor dintre...*, p. 295.

¹³⁴ N. P. Comnène, *La Dobrogea*, Paris, Payot, 1918, p. 137.

¹³⁵ Vasile Kogălniceanu, *Dobrogea, 1895-1909. Drepturi politice fără libertăți*, București, 1910, p. 105.

¹³⁶ *Anuarul Statistic al României*, București, Imprimeria Statului, 1912, p. 18.

¹³⁷ Sabin Manuilă, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 11.

III.2. O anexă la metropolă: dezvoltare inegală în Dobrogea de Nord

Aceste succese au fost sărbătorite cu mare pompă de către elitele politice românești, care propagau progresul economic al Dobrogei pentru a demonstra efectul benefic al administrației românești în regiune. În 1903, la 25 de ani după anexarea Dobrogei, Nicolae Ionescu afirma cu entuziasm că provincia „sub raportul economic merge cu pași gigantici pe calea progresului”¹³⁸. Pe baza unor comparații statistice între Dobrogea, alte părți ale României și diferite țări europene, Ionescu documenta transformarea miraculoasă a Dobrogei dintr-o „grămadă de ruine” într-o provincie prosperă¹³⁹.

Deși succesul administrației românești era evident, rezultatele sale erau totuși inegale și, în multe domenii, încă sub media națională. În ciuda procesului intens, însă oarecum ad-hoc de colonizare, provincia a rămas o zonă sub-populată: în 1899 densitatea populației în județul Constanța era de 19,5 locuitori pe km² și de numai 14,2, locuitori în județul Tulcea, medii care plasau cele două județe pe locul 28 și, respectiv, 32 (ultimul) printre județele României¹⁴⁰. Chiar și în 1930 densitatea populației în Dobrogea de Nord era de numai 28 locuitori pe km², față de o medie la nivel național de 61 locuitori¹⁴¹. Multe dintre noile orașe dobrogene erau în fapt doar creații administrative, păstrând încă un aspect semi-rural. În ceea ce privește infrastructura de transport și comunicații, provincia era cu mult în urma mediei naționale românești: în 1900, județele Tulcea și Constanța ocupau locul 28 și, respectiv, 29 printre cele 32 de județe românești¹⁴².

De fapt, Dobrogea reprezenta un caz specific de „dezvoltare a sub-dezvoltării”¹⁴³: structura sa economică era modelată aproape exclusiv ca o anexă a nevoilor metropolitane, neținând cont de tiparele de dezvoltare economică locale. Locația orașelor și alocarea investițiilor consistente din bugetul central în provincie urmau ruta de comunicație strategică București-Constanța. În consecință, dezvoltarea provinciei era inegală din punct de vedere regional. Avantajat de poziția geografică strategică, județul Constanța a beneficiat în mod preferențial de un program național de expansiune economică: podul peste Dunăre, calea ferată, marele port maritim de interes național și capitala regională erau toate plasate în acest județ. În schimb, dezavantajat de compoziția sa fizică (lacuri, mlaștini și întinsa Delta a Dunării), de poziția geografică mai excentrică, precum și mai ales de faptul că strategia de dezvoltare economică a României se axa în special pe dezvoltarea portului Constanța, județul Tulcea a rămas oarecum periferic, simptomatic fiind faptul că el a fost legat de sistemul de cale ferată abia în 1938. În consecință, județul

¹³⁸ Nicolae D. Ionescu, *op. cit.*, p. 937.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 929.

¹⁴⁰ „Buletinul Statistic al României”, nr. 1, 1899, p. 19.

¹⁴¹ Sabin Manuilă, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 456.

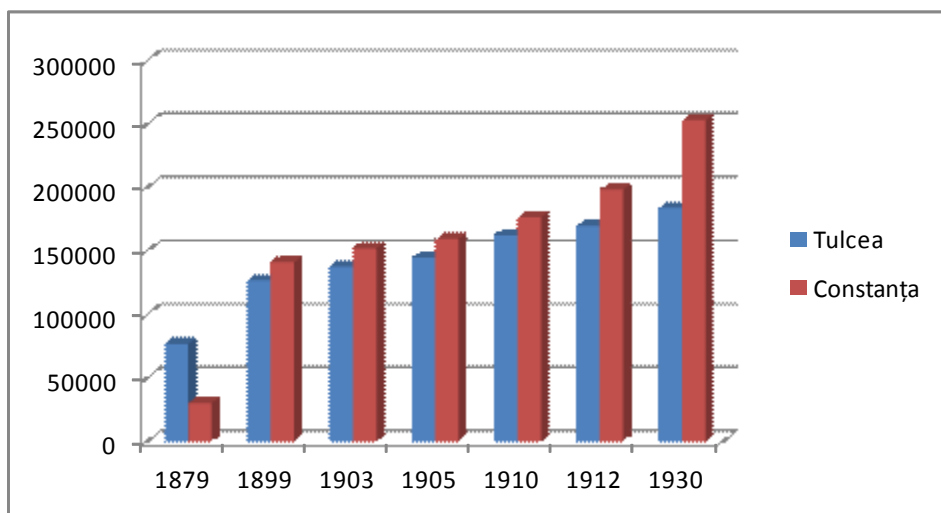
¹⁴² Nicolae D. Ionescu, *op. cit.*, p. 698.

¹⁴³ Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York, 1969, *apud* Michael Hechter, *op. cit.*, p. 31.

Tulcea s-a dezvoltat într-un ritm relativ lent, rețeaua sa de transport depinzând în mare parte de porturile Sulina și Tulcea de pe Dunăre, iar economia sa fiind dominată de agricultură și pescuit¹⁴⁴.

Ca urmare, județul Tulcea a stagnat în clasamentul național al bogăției economice, căzând de pe locul 24 în 1890 pe locul 26 în 1895, apoi revenind pe locul 24 în 1905¹⁴⁵. În mod similar, numărul de contribuabili din județul Tulcea a crescut de la 14.564 în 1890/1891 la 25.485 în 1905/1906, avansând cu doar cinci locuri în clasamentul național în ceea ce privește numărul de contribuabili, de pe locul 29 pe locul 24¹⁴⁶.

Fig. 5. Evoluția populației județelor Tulcea și Constanța, 1879-1930¹⁴⁷

După cum arată graficele de mai sus, acest tipar de dezvoltare regională inegală a influențat rata creșterii populației și a urbanizării în cele două județe. Astfel, dacă în 1879 județul Tulcea avea o populație mai mare cu 46.471 locuitori, beneficiind de un proces de imigrație și colonizare mai susținut, județul Constanța a depășit numărul de locuitori din județul Tulcea cu 14.306 locuitori în 1899, 28.619 în 1912 și nu mai puțin de 69.055 în 1930. Acest proces de diferențiere avea să se accelereze în perioada următoare: per total, populația

¹⁴⁴ Petru Zaharia, Lenuța Gherasim, *Situația economică a județului Tulcea în anii 1878-1916* în „Peuce”, Tulcea, IX, 1984, p. 401-407.

¹⁴⁵ Vasile Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 101-102.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ Surse: pentru 1879, P.S. Aurelian, *op. cit.*, p. 322; pentru 1899, Serviciul Statisticeii Generale, *Mișcarea Populației României în anul 1900*, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 4-5; pentru 1903, *Populației României în anul 1903, Date provizorii*, București, Imprimeria Statului, 1904, p. 4-5; pentru 1905 și 1910, *Anuarul Statistic al României*, București, Imprimeria Statului, 1912, p. 16; pentru 1912 și 1912, Sabin Manuilă, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 10.

județului Constanța a crescut cu 27,6% între 1912 și 1930, în timp ce populația județului Tulcea a crescut în aceeași perioadă cu numai,4%. Aceeași tendință s-a manifestat și în gradul de urbanizare a celor două județe. Pentru multă vreme, populația orașului Tulcea – fosta capitală regională în perioada otomană – cifrată în 1899 la 18.834 locuitori, a depășit populația orașului Constanța, care era de numai 14.653 locuitori în 1899¹⁴⁸. În 1912, Tulcea avea 22.562 de locuitori, dar avea să scadă în 1930 cu 9.6%, până la 20.403 locuitori. În contrast, populația orașului Constanța a crescut în același interval cu 87,4%, de la 31.576 în 1912 la 59.164 în 1930. Acest trend era valabil și pentru alte comune urbane din cele două județe: gradul de urbanizare a județului Constanța a crescut între 1912 și 1930 de la 25,4% la 32,3%, în timp ce gradul de urbanizare a județului Tulcea a scăzut de la 26.2% în 1912 la 22,6% în 1930¹⁴⁹.

Această diferență era vizibilă și în proporția de etnici români din totalul populației. Datorită procesului mai intens de colonizare, județul Constanța avea o proporție mai mare de etnici români, în timp ce Tulcea avea o mai mare concentrație de bulgari și ruși și lipoveni¹⁵⁰. Prin urmare, proprietatea funciară era concentrată în mod copleșitor în mâinile românilor în Constanța, dar dominată de bulgari în Tulcea. Această situație a alarmat autoritățile române, care susțineau că, datorită unei politici de stat ineficiente „suntem acum într-o situație mult mai gravă decât sub dominația otomană”¹⁵¹. Reacionând la acest presupus „pericol slav”, prefecți precum Luca Ionescu și Ion Nenițescu au inițiat planuri pentru o colonizare etnică mai intensă în județul Tulcea și în Delta Dunării¹⁵².

III.3. Centralizare versus regionalism: strategiile de emancipare politică aplicate în Dobrogea de Nord

O componentă centrală a administrației excepționale din Dobrogea a fost administrația locală. Provincia era supusă unui aparat birocratic puternic centralizat care nu era plasat sub controlul unor instituții de reprezentare democratică alese la nivel local, ci era controlat de la București. Potrivit legii din 1880, primarii din Dobrogea nu erau aleși – ca în România – ci numiți de către prefect în comunitățile rurale și de Ministerul de Interne în comunitățile urbane. Mai mult, spre deosebire de restul țării, unde membrii consiliilor locale erau aleși de către o bază electorală extinsă, în Dobrogea unii dintre consilierii locali erau numiți de prefect și numai o parte erau aleși de către locuitori, pe baza unui sufragiu restrâns. În fine, administratorii locali aveau imunitate juridică: prefecții, subprefecții, polițiștii și primarii nu puteau fi dați în judecată fără o autorizare prealabilă din partea Consiliului de Miniștri (art. 35). Așadar,

¹⁴⁸ *Anuarul Statistic al României*, p. 18.

¹⁴⁹ Pentru datele din 1912 și 1930, vezi Sabin Manuilă, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 11.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ Luca Ionescu, *op. cit.*, p. 363.

¹⁵² *Ibidem*, p. 19 și 364.

legea din 1880 oferea administrației din Dobrogea control cvasi-absolut asupra populației. Și mai grav era faptul că majoritatea acestor birocrați erau recrutați din afara Dobrogei, iar pentru aceștia transferul în provincia îndepărtată reprezenta, în ciuda profitabilității pe termen scurt, un adevărat surghiun administrativ¹⁵³. Această situație a favorizat corupția și abuzurile împotriva populației locale și a coloniștilor, mai ales din partea funcționarilor mici, cum ar fi colectorii de taxe și inspectorii de cadastru.

Atitudinea administrației din Dobrogea, strict condusă de la București, a creat o stare conflictuală cu elita locală în devenire, compusă din mari proprietari funciari, burghezia urbană în ascensiune și persoane angajate în profesii liberale. Această nouă elită dobrogeană era formată mai ales din noi coloniști, fiind așadar un produs al administrației românești; cu toate acestea, deși beneficiau de numeroase oportunități de dezvoltare economică, lipsa de drepturi politice îi împiedica pe acești coloniști să aibă un impact politic major sau un cuvânt de spus în administrarea provinciei. Drept răspuns la politica de centralizare excesivă condusă de la București, elitele dobrogene au formulat un discurs regional de rezistență împotriva centralizării și a colonizării administrative, cunoscut sub denumirea generică de *dobrogenism*. Sub sloganul „Dobrogea pentru dobrogeni”, dobrogenismul aspira la corectarea discrepanței dintre rolul social-economic preponderent al elitelor dobrogene locale, pe de o parte, și lipsa lor de autoritate politică, pe de altă parte. Ținta dobrogenismului era regimul administrativ excepțional din provincie, care nega dobrogenilor dreptul de participare politică și de reprezentare parlamentară. Treptat, campania de afirmare a intereselor regionale a generat un nucleu de lideri destoinici și deosebit de activi, cum ar fi Ioan N. Roman, jurist și publicist transilvănean care s-a stabilit în Dobrogea în 1898. Într-un pamflet politic intitulat *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei* (1905), Roman a articulat un discurs regionalist bine încheșat. Cele mai importante solicitări ale platformei regionale erau un buget administrativ separat pentru provincie, reorganizarea administrativă a Dobrogei potrivit nevoilor regionale, precum și adoptarea de stimuli materiali pentru dezvoltarea economică regională¹⁵⁴. În jurul acestei agende politice regionale s-au adunat numeroase delegații departamentale dobrogene care și-au prezentat cererile și petițiile pentru drepturi politice depline în fața regelui și a Parlamentului în 1893, 1899, 1902 și 1905¹⁵⁵.

¹⁵³ Ioan Georgescu, *Învățământul public în Dobrogea*, în *Dobrogea, cincizeci de ani*, p. 651.

¹⁵⁴ Ioan N. Roman, *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei*, p. 88-89.

¹⁵⁵ Vezi Zeno Popov, *La situation et les luttes des Bulgares en Dobroudja du Nord (1878-1912)*, în „Bulgarian Historical Review”, vol. 19, nr. 1, 1991, p. 21; vezi și Alexandru Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 298.

IV. „Drepturi politice fără libertăți”: dilemele legislației de cetățenie în Dobrogea de Nord, 1908-1913

La începutul secolului XX, problema emancipării politice a dobrogenilor câștiga teren pe agenda politică românească: în 1905 noul guvern conservator a creat o comisie pentru studierea accesului dobrogenilor la drepturi politice. Acest interes era în parte datorat campaniei politice intense desfășurate de liderii regionaliști din Dobrogea. Principalele motivațiile care au dus la crearea acestei comisii de studiu au fost însă, în mare parte, de natură geopolitică. După 1878, Serbia și Bulgaria acordaseră drepturi constituționale depline locuitorilor din teritoriile recent anexate. În schimb, regimul de administrare separat din Dobrogea prezenta o „rușinoasă” asemănare cu statutul Bosniei-Herțegovina, ocupată în 1878 de Imperiul Austro-Ungar și organizată ca o provincie distinctă sub jurisdicția Ministerului de Finanțe. Prefecții dobrogeni au făcut referire în mai multe ocazii la statutul administrativ separat al Bosniei-Herțegovina în cadrul imperiului ca un posibil model de urmat de către administrația română în Dobrogea. Din punctul de vedere al politicienilor români, comparația cu provincia imperială nu era însă compatibilă cu asocierea simbolică a Dobrogei la statul național român, susținută de către ideologia națională românească și afirmată în mod repetat la nivel propagandistic. Alarmați de escaladarea tensiunii politice din Balcani, numeroși politicieni români și-au exprimat îngrijorarea că statutul administrativ separat al Dobrogei ar putea alimenta sau chiar justifica pe plan internațional o politică iredentistă din partea Bulgariei. Titu Maiorescu, liderul Partidului Conservator, avertiza deschis într-un articol din 1903 că în fața situației geopolitice îngrijorătoare din Balcani ”România „trebuie să înceteze și provizoriul care a caracterizat administrația Dobrogei până acum”¹⁵⁶.

Procesul de emancipare a dobrogenilor a înaintat însă cu pași mărunți. Abia pe data de 15 noiembrie 1908 – la scurt timp după integrarea totală a Bosniei-Herțegovina în imperiu – regele Carol I adresa un mesaj Parlamentului României, proclamând că după 30 de ani de lucrări „mărețe și roditoare,” Dobrogea era acum „de-a-pururea unită cu patria mamă” așa încât „a sosit dar momentul să întindem asupra județelor Constanța și Tulcea regimul nostru constituțional”¹⁵⁷. Încetineala procesului de emancipare a dobrogenilor evidențiază, de fapt, dilemele legate de legislația cetățeniei cu care s-au confruntat elitele politice românești în Dobrogea. Deși argumentele geopolitice recomandau o emancipare *în bloc* a populației multietnice din Dobrogea, unii politicieni argumentau că o asemenea decizie ar fi contrazis legislația privind cetățenia în România, care se transmitea la naștere *ius sanguinis* și nu pe baza principiului *ius soli*, cel al nașterii sau domiciliului pe un anumit teritoriu.

¹⁵⁶ Titu Maiorescu, *Chestia Dobrogei*, în „*Epoca*” (București), XIV, nr. 260, 6 noiembrie 1903, citat în C.D. Pariano, *Dobrogea și Dobrogenii*, Constanța, Tipografia Ovidiu, 1905, p. 75.

¹⁵⁷ Regele Carol I al României, *Mesaj la deschiderea Corpurilor Legiuitoare*, 15/28 noiembrie 1908, în *Cuvântările Regelui Carol I: 1866-1914*, vol. 2: 1887-1914, p. 395.

Asemenea argumente au fost folosite de către forțele politice naționaliste pentru a promova o agendă politică maximală în Dobrogea și a întârzia sau chiar remodela procesul de emancipare. Consecvent naționalismului său cultural, istoricul și politicianul Nicolae Iorga critica atitudinea administrației din provincie, afirmând fără echivoc că „niciodată n-a fost mai rău administrat un teritoriu cucerit”¹⁵⁸. Iorga deplângea în special atitudinea administrației românești din Dobrogea, eșuarea programului de colonizare a Dobrogei cu veterani, succesul limitat al politicii de naționalizare a proprietății în mâinile etnicilor români, precum și insuficiența atenție acordată asimilării culturale a dobrogenilor: „am trimis pleava administrației din România și am lăsat pe Bulgari să capete drepturile de proprietate covârșitoare pe care le au acum”, în timp ce „nu ne-am priceput să colonizăm pe veterani”¹⁵⁹. Pe fondul acestei poziții, Iorga s-a opus acordării de drepturi politice depline dobrogenilor, apreciind această măsură ca fiind prematură, deoarece – în opinia sa – sistemul electoral românesc restrictiv ar favoriza pe dobrogenii bogați care nu erau etnici români, subminând astfel interesul național în provincie:

Vă gândiți d-v. de ce naționalitate o să fie alegătorul Colegiului I-iu în Dobrogea? O să fie adesea de altă naționalitate decât a noastră. Și oamenii aceștia, care pot fi astăzi supravegheați, cari pot să fie pedepsiți când uneltesc, nu vor mai putea fi nici supravegheați, nici pedepsiți atunci când vor cădea cu greutatea alegătorului de Colegiu I-iu, când trei partide se vor ținea de pulpana unui Bulgar sau Grec bogat, cerându-i votul¹⁶⁰.

Atitudinea elitelor politice românești față de drepturile politice ale dobrogenilor a fost influențată de această campanie politică naționalistă. Invocând principiul potrivit căruia „Constituția acordă drepturi politice numai românilor” prim-ministrul Brătianu și-a reiterat convingerea că legea cetățeniei trebuie aplicată în același spirit pe ambele maluri ale Dunării, fără excepții sau privilegii. Cu alte cuvinte, elitele politice românești nu erau dispuse să acorde „ne-românilor” din Dobrogea drepturi politice pe care de fapt nu le-ar fi avut în România propriu-zisă. În consecință, pe 19 aprilie 1909, o primă lege privind cetățenia dobrogenilor, inițiată de guvernul liberal, acorda drepturi politice depline: 1) cetățenilor otomani care locuiau în provincie la data de 11 aprilie 1878 și urmașilor acestora, cu condiția să nu fi emigrat sau să se fi bucurat de protecție străină (art. 3, punctul A); și 2) „[r]omâni[lor] din orice Stat, fără privire către locul nașterii, proprietarii de *imobile rurale* în județele Constanța și Tulcea și domiciliiați acolo în ziua promulgării legii de față”, cu condiția să

¹⁵⁸ Nicolae Iorga, *În Era „Reformelor”*. *Discursuri Politice Rostite în Camera Deputaților, 1907-1909*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamul Românesc, 1909, p. 306. Pentru o prezentare detaliată a naționalismului cultural al lui Nicolae Iorga, vezi Nicholas M. Nagy-Talavera, *Nicolae Iorga. A Biography*, Iași, The Center for Romanian Studies, 1998.

¹⁵⁹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 306.

¹⁶⁰ Nicolae Iorga, discurs din 11 decembrie 1908 în *Adunarea Deputaților, Dezbaterile, 1908-1909*, p. 39-40, citat în Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 308.

renunțe la cetățenia lor străină în cel mult șase luni de la punerea în aplicare a legii (art. 3, punctul b)¹⁶¹. Așadar, pe lângă foștii supuși otomani din Dobrogea (*raja*), legea acorda cetățenie deplină tuturor coloniștilor rurali de etnie română. Legea îi excludea însă de la drepturi politice pe *toți* imigranții din Dobrogea de după 1878 care nu erau de etnie română, fie că locuiau în mediul rural sau în zonele urbane; de asemenea, erau excluși românii care dețineau doar proprietăți urbane sau cei fără proprietate. În plus, procedura de acordare a drepturilor politice era asemănătoare cu naturalizarea: locuitorii Dobrogei trebuiau să depună un dosar complex de aplicație pentru cetățenie ce cuprindea certificatul de naștere, dovada serviciului militar, precum și documente ce dovedeau reședința și proprietatea lor în Dobrogea. Aceste dosare erau revizuite de comisii centrale compuse din prefecti locali și magistrați numiți.

Aceste stipulații au provocat reacții incendiare din partea elitelor românești din Dobrogea și a unor oameni politici care susțineau cauza dobrogenilor. Într-un pamflet politic deosebit de acid, Vasile Kogălniceanu – fiul lui Mihail Kogălniceanu (unul dintre artizanii regimului excepțional în Dobrogea) și unul dintre politicienii care au îmbrățișat activ cauza emancipării Dobrogenilor – caracteriza legea din 1909 ca fiind o decizie antiliberală și antidemocratică, ce încalcă drepturi deja câștigate și deteriorează, în loc să îmbunătățească, starea a zeci de mii de oameni¹⁶². Cea mai controversată prevedere a legii era excluderea românilor cu cetățenie străină din mediul urban de la drepturi politice. Deși în prealabil se opusese acordării de drepturi politice dobrogenilor, Iorga critica vehement faptul că legea „nu recunoaște ca având drepturi politice pe orice Români de aiurea cari s-au așezat pe teritoriile județelor Tulcea și Constanța, cari stau acolo de o bucată de vreme, [și] au purtări bune”¹⁶³. Atrăgând atenția guvernului că în Dobrogea nu sunt „prea mulți Români” ci „prea mulți neromani”, Iorga cerea guvernului să înlăture măsurile care împiedică pe românii veniți din Ungaria și care stau în Dobrogea fără să aibă pământ¹⁶⁴.

În final, datorită unor intervenții politice intense, o nouă lege pentru „întregimea drepturilor politice” acordate locuitorilor din județele Constanța și Tulcea din 14 aprilie 1910 a eliminat proprietățile *rurale* ca precondiție pentru exercitarea drepturilor politice, acordând astfel drepturi cetățenești depline „[r]omâni[lor] din orice stat, fără privire către locul nașterii, proprietari *de imobile* în județele Constanța și Tulcea și domiciliați acolo în ziua promulgării legii de față, întrucât ei ar fi declarat că renunță la orice protecțiune străină”¹⁶⁵.

¹⁶¹ *Legea pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea*, în Constantin Hamangiu (editor), *Codul General al României*, ed. a II-a, vol. V, *Legi Uzuale, 1908-1909*, București, Leon Alcalay, 1910, p. 392.

¹⁶² Vasile Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 123.

¹⁶³ Nicolae Iorga, *În Era „Reformelor”*, p. 415.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 417.

¹⁶⁵ Constantin Hamangiu (editor), *Codul General al României*, ediția a doua, vol. VI, *Legi uzuale, 1909-1910*, Supliment III, 1910, București, Leon Alcalay, p. 357. Singura diferență față de prima lege a fost, de fapt, scoaterea cuvântului „rural” din textul articolului 3, punctul B (vezi mai sus).

No. <u> </u>	No. <u> </u> ROMÂNIA
COMISIUNEA pentru Formarea primelor liste electorale în JUDEȚUL CONSTANȚA	 DIPLOMĂ DE ÎNCETĂȚENIRE pentru Locuitorii din județele Constanța și Tulcea
DIPLOMA No. din 191	In numele Majestății Sale Regelui Carol I, Noi, președintele și membrii Comisiunii pentru întocmirea primelor liste electorale în județul Constanța, instituită conform art. 4 din legea pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea, promulgată cu decretul regal No. 1401 din 8 Aprilie 1909 (<i>Monitorul Oficial</i> No. 16 dela 19 Aprilie 1909) și modificată prin legea promulgată cu decretul regal No. 1462 din 13 Aprilie 1910 (<i>Monitorul Oficial</i> No. 12 dela 14 Aprilie 1910);
Liberată D-lui, domiciliat în comuna, din județul Constanța, în virtutea s'a înmănat titularului prin mijlocirea care a dresat procesul-verbal No. din 191, alipit la dosarul No. conform art. 23 din regulamentul privitor la punerea în aplicare a legii pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea, decretat sub No. 1502 din 1910 și publicat în „ <i>Monitorul Oficial</i> ” No. 14 din 16 Aprilie 1910.	Având în vedere No. din 191; Pe temeiul art. 3, al., din zisa lege. Și în conformitate cu art. 23 din regulamentul privitor la punerea în aplicare a citatei legi, decretat sub No. 1502/910 și publicat în „ <i>Monitorul Oficial</i> ” No. 14 din 16 Aprilie 1910, Liberăm această diplomă
Președinte, (L. S.) Grefier,	Domnului, domiciliat în comuna din județul Constanța, spre a se bucura de drepturile politice, potrivit dispozițiilor legii de mai sus. Dată în Constanța astăzi, 191..... Președinte, (L. S.) Membrii: Grefier,

Fig. 6. Diplomă de încetățenire pentru locuitorii din judele Constanța și Tulcea, în *Regulament privitor la punerea în aplicare a legii pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea*, 16 aprilie 1910 (Constantin N. Hamangiu, *Codul General*, vol. VI, 1909-1910, p. 559)

Vezi și *Regulament privitor la punerea în aplicare a legii pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea*, 16 aprilie 1910, în Hamangiu, *op. cit.*, p. 553-559.

Noua lege nu a reușit însă să calmeze pe deplin spiritele în Dobrogea, căci criteriile de acordare a cetățeniei, precum și procesul birocratic de naturalizare au rămas destul de restrictive. În urma unei întâlniri preliminare ce a avut loc la Hârșova, pe 14 septembrie 1911 o delegație provincială condusă de Constantin Sarry a avut în cele din urmă o întrevvedere cu regele Carol I, în timpul căreia au militat pentru o lege a cetățeniei mai inclusivă. Drept rezultat, pe 3 martie 1912, guvernul conservator condus de Petre P. Carp a emis o altă lege a cetățeniei pentru Dobrogea¹⁶⁶. În comparație cu legile precedente, noua lege era mai inclusivă, conferind drepturi politice: 1) foștilor supuși otomani (*raja*), cu reședința în Dobrogea la data de 11 aprilie 1878; 2) turcilor și tătarilor care emigraseră Dobrogea după războiul din 1877-78, dar își restabiliseră domiciliul legal în provincie cu cel puțin doi ani înainte de promulgarea legii; 3) tuturor categoriilor de etnici români locuind în provincie, anume: românilor *autohtoni* (foștii supuși otomani – *raja*); coloniștilor de origine etnică română care dețineau proprietăți în provincie, atât în *mediul rural, cât și în mediul urban*; și românilor *fără proprietate* care se stabiliseră în Dobrogea până la momentul promulgării legii; și în fine 4) coloniștilor străini care au achiziționat proprietate *rurală* în Dobrogea. În spirit disimilaționist, legea nu acorda drepturi politice locuitorilor cetățeni străini domiciliați în zonele urbane care nu erau de etnie română, mai precis, numeroșilor negustori evrei, armeni și greci care se stabiliseră în provincie după 1878, atrași de stabilitatea politică și de prosperitatea crescândă a Dobrogei.

Legislația referitoare la cetățenie era privită ca un ultim pas important în „munca de importanță națională” depusă de autoritățile românești în provincie; potrivit lui Ioan Georgescu, comisiile pentru cetățenie din Dobrogea, „erau preocupate – se vede din hotărârile lor înainte de toate – de asigurarea marilor interese naționale, favorizând în tot chipul elementul românesc”, mai ales pe românii din Transilvania: „Era de ajuns să se știe că cutare sau cutare este Român din Transilvania, ca să fie trecut în liste și să i se recunoască cetățenia, chiar dacă nu avea toate actele în regulă, obligându-se cel mult petiționarul să le prezinte ulterior”¹⁶⁷.

V. Concluzii

Sfârșitul regimului administrativ excepțional în Dobrogea de Nord evidențiază faptul că eforturile de integrare a provinciei în România produseseeră rezultate satisfăcătoare: în numai 35 de ani (1878-1913) Dobrogea a fost naționalizată de o majoritate etnică românească aflată într-un proces de continuă creștere numerică și consolidare economică. În plus, investițiile majore în plan

¹⁶⁶ Vezi *Lege pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea*, reprodusă în Constantin Hamangiu (editor), *Codul General al României*, vol. VII, Supliment III, 1910-1912, București, Leon Alcalay, 1912, p. 936-938.

¹⁶⁷ Ioan Georgescu, *Românii transilvăneni în Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, X, 1929, p. 165.

economic ale statului român au transformat provincia într-o componentă indispensabilă a economiei naționale românești, apreciată de contemporani drept un „mărgăritar al coroanei României”¹⁶⁸ sau „cel mai strălucitor diamant din coroana Regelui Carol I”¹⁶⁹. În consecință, integrarea Dobrogei a fost celebrată de către elitele politice românești ca un succes, o dovadă de netăgăduit că România devenise o parte integrantă a „Occidentului”, având un rol civilizator în Orient. Așa cum s-a exprimat unul dintre prefecții din Dobrogea:

În viața unei națiuni, douăzeci și cinci de ani e o clipă. Ceea ce s-a făptuit, însă, într-această clipă este operă remarcabilă de civilizare, pe care alte popoare n-au putut-o săvârși – în coloniile lor – nici în timp împătrit. Nu e presumpție, nici orgoliu de neam, când afirmăm, că am făcut dintr-o amestecătură de neamuri un popor, care prezintă toate însușirile unei înrudiri morale și expresiunea aceleiași conștiințe naționale. Conglomeratul etnic ce am găsit, la așezarea noastră, s-a topit la căldura aceluiași ideal patriotic, vechile resentimente au pierit, ura de rasă, ori de credință s-a stins¹⁷⁰.

Integrarea Dobrogei de Nord era așadar investită cu o semnificație aparte în ideologia națională românească. Dobrogea reprezenta o nouă frontieră economică, teritorială, etnică și maritimă a României. Procesul de colonizare etnică și omogenizare culturală a Dobrogei poate fi mai deplin înțeles ca parte a unui proces general de expansiune colonială internă și externă în Europa, precum Regatul Ungariei în regiunea de pustă, Rusia în Siberia, sau Franța și Germania în Alsacia-Lorena¹⁷¹.

¹⁶⁸ Regele Carol I, *Răspuns la toastul Ministrului Lucrărilor Publice*, Constanța, 15/28 mai 1905, în *Cuvântările Regelui Carol I: 1866-1914*, vol. 2, 1887-1914, p. 293.

¹⁶⁹ Constantin N. Sarry, *Regele Carol I, Dobrogea și Dobrogenii*, Constanța, Biblioteca Dobrogei, iunie 1915, p. 7. Pentru o „monografie a progresului social pe toate tărâmurile în Dobrogea” în timpul domniei lui Carol I, publicată la aniversarea a 40 de ani de domnie, vezi Petru Vulcan, *Albumul național al Dobrogei, 1866-1877-1906*, București, Tipografia Regală, 1906, (p. 3).

¹⁷⁰ Luca Ionescu, *op. cit.*, p. 361.

¹⁷¹ Alsacia-Lorena a fost anexată de Franța în secolul al XVII-lea, cu scopul de a transforma Rinul într-o frontieră naturală între Regatul Franței și statele germane. În perioada modernă, acest teritoriu avea să devină obiectul unui conflict teritorial de lungă durată între Franța și Germania, administrația asupra sa schimbându-se de patru ori în 75 de ani: Alsacia-Lorena a fost anexată de Germania în 1871, reanexată de Franța în 1919, ocupată de Germania nazistă în 1940 și reanexată de Franța în 1945. În viața politică din România, exemplul Alsaciei și Lorenei a fost invocat mai întâi cu referire la Sudul Basarabiei, o regiune care a tranzitat de la Moldova la Rusia în 1812, de la Rusia la Moldova (devenită apoi parte a României) în 1856, și apoi din nou la Rusia în 1878 (regiunea avea să continue această baleiere, împreună cu provincia mai largă a Basarabiei, în 1918, 1940, 1941 și 1944). Vezi D. G. Maissil, MOF, nr. 46, 27 septembrie/9 octombrie, nr. 214, p. 5430; și Mihail Kogălniceanu, MOF, nr. 220, 4/16 octombrie 1878, p. 5610. Pentru o comparație între conflictul dintre România și Bulgaria în Dobrogea și conflictul dintre Franța și Germania în Alsacia-Lorena, vezi Joseph V. Poppov, *La Dobroudja et les relations bulgaro-roumaines*, Liège, Impr. Georges Thone, 1935.

V.1. Integrarea națională în România Mare: asimilarea Dobrogei din perspectiva comparativă

Ca urmare a Primului Război Mondial, România și-a dublat teritoriul (de la 130.170 km² în 1914 la 295.049 km² în 1919) și populația (de la 7.771.341 locuitori în 1914 la 14.669.841 în 1919). Noul stat era dominat din punct de vedere numeric de etnici români, care formau majoritatea absolută a populației: 12,981,324 locuitori sau 71.9% din total în 1930. În același timp, rata minorităților etnice din totalul populației a crescut și ea în mod substanțial, de la circa 8% în 1913 la 28.1% în 1930. Cele mai numeroase grupuri etnice minoritare erau: maghiarii, ce reprezentau 1,425,507 ori 7.9% din totalul populației; germanii, 745,421 ori 4.1%; evreii, 728,151 ori 4.0%; rutenii, 582,115 ori 3.2%; rușii, 409,150 ori 2.3%; bulgarii 366,384 ori 2.0%; Roma 263,501 ori 1.5%; turcii, 154,772 ori 0.9%; și tătari 22,141 ori 0.1%, dintr-un total de 18,057,028 locuitori¹⁷².

Experimentul reușit al asimilării *antebellum* a Dobrogei de Nord a încurajat elitele politice românești să folosească mecanisme similare pentru integrarea instituțională și omogenizarea culturală nu numai a Cadrilaterului, dar și a noilor provincii istorice alipite în România Mare. Lecțiile asimilării Dobrogei s-au dovedit însă în cea mai mare parte netransferabile, din mai multe puncte de vedere, așa încât politicile administrative asemănătoare implementate în Cadrilater, Transilvania, Bucovina și Basarabia după 1918 au avut un succes mult mai limitat. În schimb, ritmul lent în „naționalizarea” sau „românizarea” statului a provocat frustrare în rândul elitelor etnice românești din teritoriile alipite, provocând o reacție naționalistă care s-a materializat nu numai în curente regionaliste locale dar, în final, și printr-o puternică mișcare politică de extremă dreapta. Aceste rezultate diferite în procesul de integrare regională din România pre și postbelică se pot explica prin prisma unor caracteristici specifice ale Dobrogei de Nord, manifeste în procesul de asimilare a provinciei, evidențiate în această lucrare.

Sub dominația otomană, Dobrogea fusese un coridor imperial de tranzit militar și comercial, o cale de acces dinspre Istanbul, capitala Imperiului Otoman, spre stepele Marii Negre. Ca zonă de frontieră la marginea sistemului economic otoman, provincia atrăgea la vremea respectivă numeroși imigranți din Transilvania, Țara Românească, din câmpiile bulgare și din Basarabia de Sud, dornici să scape de serviciul militar sau de obligațiile feudale oneroase. Sistemul legal otoman, bazat pe o doctrină inclusivă a emigrației și cetățeniei, s-a dovedit tolerant cu diversitatea etnică și culturală a Dobrogei. Sigur, trebuie reliefat faptul că ordinea politică a Imperiului Otoman discrimina din punct de vedere legal între musulmani și creștini, tratându-i pe cei din urmă ca „supuși de mâna a doua”, și îngrădindu-le, până foarte târziu, accesul la egalitate juridică și la drepturi de reprezentare politică. Deși oferea palpabile avantaje fiscale și politice musulmanilor în raport cu supușii de alte religii, statul otoman nu a

¹⁷² *Anuarul Statistic al României, 1939 și 1940*, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 44-45.

inițiat însă politici de omogenizare sau asimilare culturală. Sistemul *millet*-urilor oferea autonomie confesională marilor grupuri etnico-religioase, în timp ce reformele din perioada Tanzimatului (1839-1878) au favorizat formarea unei categorii intermediare de notabili creștini în Dobrogea, mulți dintre ei de origine etnică română, care au împânzit sistemul administrativ al provinciei. Mai mult, deși favoriza populația musulmană, sistemul social otoman a împiedicat, în mod tradițional, formarea și consolidarea unei aristocrații musulmane *ereditare* la nivel local. Statutul social vulnerabil al elitelor locale a fost în continuare șubrezit de eliminarea administrației otomane în aprilie 1878 și de emigrarea masivă a musulmanilor în timpul războiului din 1877-78.

După anexarea provinciei la România în 1878, elitele locale dobrogene puteau opune doar o rezistență minimă în fața politicilor de centralizare promovate de la București, deoarece: 1) se aflau într-o poziție social-economică relativ slabă; 2) erau lipsite, sub noua legislație adoptată în provincie, de drepturi politice, astfel că nu au putut participa direct la procesul de luare a deciziilor politice; 3) erau formate, în parte, din nou-veniți din alte regiuni românești, care aveau încă o legitimitate politică limitată în provincie. În plus, grupurile etnice din Dobrogea erau eterogene, predominant rurale, și cu un nivel redus de mobilizare naționalistă; dintre ele, numai bulgarii au încheat o mișcare națională semnificativă. Elitele dobrogene au devenit un factor politic regional important abia după consolidarea lor social-politică la cumpăna secolelor.

În fine, din punct de vedere demografic, Dobrogea era o regiune sub-populată, o caracteristică agravată de efectele devastatoare ale războiului din 1877-78. În ceea ce privește structura proprietății, conform sistemului otoman de proprietate funciară, o parte semnificativă a pământului din Dobrogea aparținea, în teorie, statului otoman. După anexare, acest pământ a devenit proprietatea statului român, care l-a folosit pentru a implementa un proces de colonizare masivă în provincie, în principal cu etnici români.

Aceste caracteristici au ușurat acapararea mașinăriei administrative din Dobrogea de Nord după 1878 de către elitele politice românești, deoarece statul român nu a fost nevoit să îndeparteze unele așa-zise minorități imperiale sau de „statut înalt” din poziții sociale și economice de conducere (așa cum avea să se întâmple mai târziu în Bucovina sau în Transilvania cu birocrațiile austriece și maghiare), ci a putut crea noi instituții politice care să fie monopolizate de la bun început de către grupul etnic dominant în statul român.

Dacă facem o comparație a dezvoltării Dobrogei de Nord între 1878 și 1913 cu tipologia tripartită a lui Hechter referitoare la relația dintre centru și periferie (și anume colonie, colonie internă și zonă periferică)¹⁷³, putem concluziona că evoluția provinciei a fost caracterizată în mare măsură prin particularitățile modelului colonial intern de dezvoltare națională, cum ar fi: 1) proximitatea geografică dintre colonie și periferie; 2) modelarea dezvoltării economice și social-

¹⁷³ Michael Hechter, *op. cit.*

politice a coloniei de către „factori exogeni” (voința metropolei); 3) legitimarea autorității metropolei prin pretenția superiorității culturale; 4) organizarea coloniei caracterizată prin separare administrativă; 5) statutul de cetățenie intermediară; și 6) dezvoltarea economică interdependentă. Totuși, pe termen lung dezvoltarea Dobrogei s-a îndepărtat de acest model în două puncte semnificative: deși administrația românească a favorizat interesele social-politice ale etnicilor români în detrimentul celorlalte grupuri etnice, ea 1) nu a impus o diviziune a muncii clar definită și strict aplicată între grupurile etnice din provincie, 2) diviziune care să fi fost fundamentată pe teorii de diferențieri rasiale între metropolă și colonie. Din contră, omogenizarea etnică și dezvoltarea economică interdependentă a provinciei a legitimat discursul de integrare deplină a Dobrogei în România, conducând treptat la integrarea administrativă totală a provinciei. În ajunul Primului Război Mondial, Dobrogea era unanim considerată o componentă indispensabilă a economiei naționale românești; în consecință, adoptarea simbolică a Dobrogei în sânul ideologiei naționale românești a eliminat, treptat, discursul bazat pe pretențiile de superioritate culturală ale metropolei. Integrarea Dobrogei de Nord în România a trecut treptat de la colonialism intern la un proces de expansiune națională.

**From a “Geopolitical Trap” to an “Ancestral Romanian Land”:
The Integration of Dobrudja in Romania, 1878-1913**
(Abstract)

Keywords: Dobrudja, Romania, Ottoman Empire, internal colonialism, colonization, modernization, nationalism, Muslims, unification in Greater Romania

This paper focuses on the integration of Northern Dobrudja into Romania, which is celebrated in Romanian historiography as the second stage of the creation of the national and unitary Romanian state, after the 1859 union of Wallachia and Moldavia. From this perspective, the mechanisms of assimilation used in Dobrudja by Romanian political elites prefigured the more complex and arduous process of administrative integration and cultural homogenization that took place in interwar Greater Romania. Nevertheless, while the process of national consolidation in Greater Romania has been recently subject to comprehensive research from non-teleological theoretical perspectives, the case of Dobrudja’s assimilation into Romania has received much limited attention.

Chronologically, the article covers 35 years (1878-1913), and encompasses the main stages of Dobrudja’s assimilation into Romania, namely the administrative organization (1880), the regulation of the property regime (1882), the introduction of the capitalist economy in the province, and, finally, the gradual process of granting political rights to Dobrudjans (1908-1913). It is argued that Northern Dobrudja served as a kind of “Internal America” for Romania – a dynamic frontier zone for expanding the national economy and ethnic boundaries. The integration of the province into Romania followed the model of “internal colonialism”: in order to foster the

incorporation of the province, Romanian political elites designed a threefold mechanism composed of ethnic colonization, cultural homogenization, and economic modernization. This mechanism had at its core the citizenship legislation; thus, despite its formal incorporation into Romania, Northern Dobrudja was subject to a *separate, extra-constitutional administrative organization* between 1878 and 1913. Under this status, the Dobrudjans enjoyed a local type of citizenship, which denied them political participation and the right to acquire properties outside the province.

The analysis focuses on the mechanism of assimilation implemented in Dobrudja by the Romanian political elites, and is organized in several parts. The first part of the article explores the formation of the Romanian nation discourse about Dobrudja, and the way Romanian political elites approached the organization of the province. The second part examines the post-1878 administrative organization of Dobrudja, with an emphasis on citizenship and property legislation. The third part explores the association between national consolidation and modernization, and its side-effect, namely the uneven economic development in the province. It also highlights the relationship between Bucharest's excessive administrative centralization and regionalist tendencies in Northern Dobrudja. The fourth part focuses on the political emancipation of Dobrudjans, and looks at the consequences of this event for the socio-political life in the province. The paper ends with the Second Balkan War (1913), after which, by the Treaty of Bucharest, Romania annexed Southern Dobrudja from Bulgaria. This event had a great socio-political and demographic impact on the entire province, and inaugurated a new stage of Dobrudja's integration into Romania. In conclusions, some specific characteristics of the process of nation- and state-building in the province are highlighted, in an attempt to add the complementary case-study of Northern Dobrudja's pre-World War One assimilation into Romania to the process of administrative integration and cultural homogenization in interwar Greater Romania.

Posteritatea istoricului Ioan Bogdan (1919-1968)

Daniel NAZARE

I. Bogdan s-a socotit în adâncul sufletului lui în primul rând un filolog, cum însuși N. Iorga ne prevenea. Însă întreaga sa operă, începând chiar cu teza de licență, demonstrează că a fost și un important istoric și mai ales un neîntrecut editor de documente. A avut curajul să emită în studiile sale istorice ipoteze îndrăznețe, în probleme rămase în unele cazuri controversate până astăzi. Studiile lui Bogdan sînt scrise pentru cerințele istoricului, care primează chiar atunci când avem de a face cu probleme pur filologice. Programul său din 1891, deși era limitat în aparență la filologia slavo-română, a vizat de fapt o renovare a studiilor istorice. Seminariile lui I. Bogdan urmăreau formarea unor paleografi capabili a explora arhivele. Din perspectiva școlii critice, I. Bogdan reprezintă veriga care se ocupa de slavistică, profesorul fiind întemeietorul unei adevărate școli. Alegerea profesorului Bogdan ca membru titular la Secția de Istorie a Academiei Române (1903) reprezintă cea mai clară dovadă a aportului important al slavisticii la dezvoltarea istoriografiei române.

La numai un an după ce Ioan Bogdan se stingea din viață, la nici 55 de ani, Ioan Petrovici, într-un volum de *Amintiri universitare*, susținea că însemnătatea celui dispărut „constă mai mult din ce-l făcuseră și spuseră alții cu trecere despre dânsul”. O frază care parcă aduna în ea toate antipatiile „băieților lui Titu Maiorescu” față de cel de-al doilea director al *Convorbirilor literare*, după Iacob Negruzzi. La fel ca și liderul lor, neojunimiștii nu au lăsat în corespondență, memorii, amintiri sau jurnale decât foarte rar cuvinte de prețuire măcar pentru decanul în mandatele căruia mai toți au devenit profesori universitari. Mort prea devreme pentru a apuca să-și scrie memoriile sau să-și depeze amintirile, Ioan Bogdan nu a propus viziunea sa asupra vieții trăite și a rămas să fie evaluat de alții, cu umorile, cu simpatiile și antipatiile lor. I-a fost cumnat lui N. Iorga, dar și acest fapt a constituit mai degrabă un dezavantaj, pentru că și-a atras antipatia sau indiferența prea numeroșilor adversari ai acestuia.

În loc de prolog

La 9 august 1911, Ioan Bogdan se afla la Moscova și îi scria soției sale, însoțind epistola de fotografia unui bărbat de 106 ani:

Acesta e întâiul om despre care știu cu siguranța că a trecut de 100 de ani. Nu doresc să-i ajung vârsta, fiindcă știu că nu se poate, dar cu cât mi se înmulțesc anii (avea atunci doar 47!) reflexia asta am făcut-o și acum cu ocazia zilei mele cu atât îmi pare mai rău că mă apropiu de bătrânețe. Un sentiment pe care înainte nu-l aveam. Aș vrea să fac multe și multe o să rămâie neisprăvite¹.

Cei care au scris despre Ioan Bogdan cât timp era în viață se refereau cel mai adesea la opera sa și mai rar la calitățile ori metehnele personale. Tudor Arghezi, în 1911, în „Facla” și apoi în *Figuri contemporane din România – Dicționar biografic* nota: „Muncitor neostenit și plin de acea intuiție ciudată, care a pus pe savanți pe urmele multor taine, caută și găsește o adevărată comoară”². Riscăm o supoziție. Dacă ar fi atins vârsta de 60 de ani poate că i s-ar fi oferit un volum omagial, măcar la fel de întins cât cel dedicat marelui său adversar Grigore Tocilescu la împlinirea vârstei de 50 de ani³.

Correspondența purtată cu soția sa ne dezvăluie că era foarte sensibil⁴, profund implicat în viața de familie⁵. Nu l-au ocolit întâmplările limită, petrecute într-o succesiune rapidă⁶. La sfârșitul anului 1912, când încă nu

¹ D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului I. Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, 1963, p. 328.

² *Figuri contemporane din România – Dicționar biografic*, sub direcțiunea d-lui Th. Cornel, Partea I (Literale A-B), 1909-1914, p. 333-335.

³ *Lui Gr. G. Tocilescu cu ocaziunea jumătății de veac a vârstei sale (26 octombrie 1900). Omagiu din partea amicilor și stimulatorilor lui*, București, Tiparul Corpului didactic C. Ispasescu și G. Brătănescu, 1900, 10 p.

⁴ Din Viena, la 4 octombrie 1900, I. Bogdan îi scria soției: „Dragă Mărioaro, Ce curioasă coincidență! Voi dormi în aceeași odaie, în care am dormit amândoi pentru întâiași dată. Nu s-a schimbat nimic de atunci; toate sunt cum erau atunci; numai noi ne-am schimbat. Ce veseli, ce plini de visuri și speranțe eram atunci amândoi, ce triști suntem acum! Parcă toate s-ar fi întâmplat ieri câte s-au întâmplat atunci și la amintirea lor mă apucă o înduioșire, care îmi spune că niciodată acele vremuri nu se vor mai întoarce. De-aș putea trăi a doua oară momentele ce le-am trăit atunci! Dar când mă gândesc la ele, mă podidesc lacrimile și, dacă aș voi să mai scriu, ar trebui să-mi înmoi condeiul în ele. Închei dar și-ți trimit din acest prim cuib de fericire sărutările mele; adu-ți aminte de cele ce ne-am dat atunci! Al tău Iancu”. (Arhiva Muzeului Primei Școli Românești din Șcheii Brașovului, fond I. Bogdan, nr. 3, f. 1-3. Această arhivă, care cuprinde câteva zeci de scrisori, nu este inventariată, iar numărul scrisorii l-am atribuit noi.) Într-o altă epistolă către soție, scrisă din Piatra Neamț, la 17 august [1905]: „Dragă Mărioaro, [...] făcut tot drumul și nu m-a înveselit decât câte odată priveliștea frumoasă a apelor Bistriței: când albastră ca cerul, când verde ca o livadă, când aurie ca apusul de soare [...]. Eu m-am ținut bine până aproape de Bicaz, când m-a apucat o oboseală așa de mare, încât am amorțit timp de un ceas fără să știu nimic de mine” (*ibidem*, nr. 18, f. 2-3).

⁵ La 25 aprilie 1902, I. Bogdan îi scria mamei sale: „Am primit astăzi scrisoarea, care dacă sosea mai devreme ne cruța de emoțiuni zadarnice. Cum văd, băiatul are o pneumonie sau o bronchită, care-i va trece. Am esitat să trimit pe Mărioara la Brașov (eu nu puteam să vin în nici un caz, că am afaceri pe care nu pot să le neglijez), ca să nu ne facem o cheltuială zadarnică și nu o vom trimite decât dacă va fi mare pericol de viață pentru băiat. [...] Suntem nevoiți să facem toate economiile posibile, căci, precum știi și Dta, venitul nostru s-a redus acum tocmai la jumătate de ce era înainte. Vara aceasta vom fi siliți să stăm în București, oricât de rău ar fi, căci nu putem cheltui nimic pentru vară. Aceasta e cauza că n-am venit, deși doream, nici la cununia Mariții. Mărioara ar fi dorit chiar s-o cunune” (*ibidem*, nr. 30, f. 2).

⁶ I. Bogdan îi relatează soției din București, la 9 octombrie 1900: „Întorcându-mă acasă într-o trăsură (era ploaie) mi s-a întâmplat un accident care putea să se sfârșească rău de tot pentru mine.

împlinise 50 de ani, Ioan Bogdan se îmbolnăvește destul de grav, fiind nevoit să se interneze într-un sanatoriu de lângă Viena⁷.

Se restabilește treptat, însă depune eforturi care îi macină sănătatea, iar anii de război, cu fireștile privațiuni, îi agravează boala. La 15 mai 1919 anunța Academia Română, al cărei vicepreședinte era, că nu poate lua parte la sesiunea generală, pe care chiar el o convocase în România cu hotarele întregite. Memoriile lui S. Pușcariu consemnează ultimele întâlniri avute cu I. Bogdan⁸, tot mai dramatice pe măsură ce sfârșitul se apropia⁹. La 1 iunie 1919, ora 9 seara¹⁰

Norocul m-a scăpat. Trăsura mea s-a lovit de o alta și lovitura a fost așa de puternică. [...] vizitiul a ajuns sub ea și și-a spart capul, căci a căzut la pământ, iar eu, încercând să sar în timpul răsturnării, am izbutit să scap de sub trăsura [...]. Nu sunt eu un om norocos?" (*ibidem*, nr. 34, f. 1). O altă întâmplare este istorisită de I. Bogdan într-o altă epistolă către doamna sa, trimisă din București, câteva zile mai târziu, la 22 oct. 1900, „7 oare dimineața”: „într-o noapte (uitasem să-ți scriu) m-am pomenit cu un musafir nepoftit în [...] l-am prins și l-am dus la secție. [...] Acum suntem singuri, ca într-un castel; lipsește numai castelana [...], pe care pustnicul castelan o așteaptă cu multă dragoste și cu mult dor” (*ibidem*, nr. 29, f. 2, 4).

⁷ I. Bogdan i se confesa soției la 5 februarie 1913 din sanatoriul de lângă Viena: „Dragă Marioaro, Deși n-ar trebui să-ți scriu, ca să ascult de sfatul doctorilor, totuși nu mă pot stăpâni să nu răspund la întâia scrisoare de la tine, pe care am primit-o azi dimineață în pat. Nu-ți poți închipui bucuria ce am avut-o când am văzut pe portier cu o scrisoare în mână; am gândit că trebuie să fie de la tine. Am citit-o cu lacrimi de bucurie pentru interesul și dragostea ce-mi arăți și nu știu cum să-ți mulțumesc mai bine pentru această puțin meritată duioșie. Ce dulce și ce trist însă îmi sună cuvântul cu care închei scrisoarea: în gura ta se potrivește; într-a mea mai merge? Doamne, cât doresc să-mi recapăt sănătatea [...] acum după ce am îmbătrânit așa de tare [...]. Fac tot ce-mi spune doctorul, am multă răbdare, nu pot constata însă nici o altă ameliorare, decât că dorm mai bine. Până acum atâta. [...] Doctorul meu curant este un român din Brăila, [...] stă foarte mult de vorbă cu mine și caută să mă distreze. Cu un cuvânt, societatea e destul de plăcută; eu stau însă mai toată vremea singur, gândindu-mă la tine și la copii; [...] Să fiu vesel, mi-e imposibil; din potrivă, devin din ce în ce mai trist și din ce în ce mai tare îmi e dor de casă” (*ibidem*, nr. 33, f. 1-4). La 9 februarie 1913 mărturisea soției, din același sanatoriu: „Pentru trecere de vreme, am încercat să tai cu ferăstrăul figuri în lemn; n-a mers căci prea îmi era mâna nesigură [...]. Azi împlinesc zece zile de când am intrat în sanatoriu [...]. Dacă mi-ar reveni puterea de muncă intelectuală, aș avea probabil și mai multă nădejde” (*ibidem*, nr. 78, f. 3-5). O lună mai târziu, la 6 martie 1913, I. Bogdan îi scria soției din același așezământ medical: „Te rog deci să-l întrebi pe Pârvan dacă ar vrea să mă mai suplinească până la 1 Aprilie stil vechi. I-aș trimite în cazul acesta lui petiția de prelungire, ca s-o dea ministrului. [...] Înainte de Paști eu tot nu cred că voi putea lucra ceva, căci n-am destulă încredere în puterile mele. Dovadă, că m-am oboșit scriind această scrisoare și îmi tremură mâna” (*ibidem*, nr. 71, f. 5-6).

⁸ În epistolele din 12 și 15 mai 1919 adresate soției o informa că a fost în București și în vizită la I. Bogdan: „[...] bietul e pierdut. Nu mai e decât o umbră”, iar în următoarea: „[...] se interesează de toate ce se petrec și încercase să-l convingă pe Ovidică [O. Densușianu] să colaboreze la Dicționar, ceea ce acesta a refuzat” (S. Pușcariu, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, prefață de I. Bulei, note de I. Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, p. 439-441).

⁹ În scrisoarea din 19 mai 1919 către soție, Pușcariu o informa că „mai grea mi-a fost întâlnirea cu bietul Ioan Bogdan, pe care-l răpune o boală grozavă (cancer la intestine). A rămas numai umbra de el și totuși această umbră mai nădăjduiește, îi prind bine cuvintele de încurajare și se gândește la Universitate, Academie și la știința lui, făcând planuri pentru viitor. De ce e moartea împreună cu atâtea chinuri și nu vine năpraznic!” (*ibidem*, p. 441-442).

¹⁰ Anunțul familiei din „Universul”, 4 iunie 1919, p. 3.

(ora 1 noaptea după altă sursă¹¹), I. Bogdan murea, lăsând în urma sa o operă ce merita evaluată. Știrea a fost comunicată în ședința Academiei Române din 2 iunie de către președintele înaltului for Petru Poni, sub ministeriatul căruia începuse cariera universitară. Academia își întrerupe sesiunea pentru ca membrii ei să ia parte la înmormântare, oficiată în 3 iunie. N. Iorga, care s-a abținut să țină un discurs, consemna că la cimitirul Bellu au vorbit Ioan Bianu, din partea Academiei Române, fostul student al slavistului, „Alexandru Ioan, Petrescu-Zoița și Onciul, în numele Comisiei Istorice a României și Ministerului”¹². Rostea câteva cuvinte și S. Pușcariu, cuvântarea fiind publicată în „Glasul Bucovinei”¹³.

I. Bianu, prietenul său din tinerețe, alături de care a îndurat și anii grei ai ocupației germane în București, i-a conturat un portret subiectiv, tușând gândurile bune ale unei autentice prietenii:

Au plecat toate aceste daruri cu care era înzestrat în excepțional de rară măsură și care făcuse din Ioan Bogdan unul din cei mai luminați învățați ai neamului nostru și îl pusese în rândul învățaților mari ai lumii [...]. Viața lui Ioan Bogdan s-a petrecut între cărțile lui dragi, între Academie și Universitate. În aceste cercuri de cărturari, el ducea totdeauna o colegialitate frățească, un spirit de pace și de dreptate, iubind tot ce este bun, drept și frumos, și neatins de orice pofte, de orice vanitate. Iată pentru ce Ioan Bogdan era înconjurat de atâta afecțiune colegială și frățească, cum la puțini muritori le este dat¹⁴.

Îl evoca și Iorga în paginile „Neamului românesc”, ultima frază fiind una dintre cele mai frumoase rostite despre slavist:

[...] înzestrat cu un spirit de organizare, armonizare și conducere puțin obișnuit, acela căruia i se datorește și întemeierea Comisiei istorice, cu edițiunile ei admirabile supt toate raporturile, ar fi putut îndeplini, într-o societate mai dreaptă în aprecierile ei, și rosturi superioare acelora în care a lăsat urme care nu se vor putea șterge. [...] În ultimul timp, chinurile bolii nu-l împiedecau de a se gândi necurmat, cu o dureroasă urmărire a tuturor știrilor, la soliditatea mării clădiri

¹¹ „Gazeta de Transilvania”, 3 iunie 1919, p. 2.

¹² N. Iorga, *Memorii*, vol. II, [București], Editura „Națională” S. Ciornei, 1931, p. 211.

¹³ Din păcate lipsesc rândurile scrise chiar la moartea lui I. Bogdan. Tristul moment este amintit într-o scrisoare adresată soției la 28 iunie 1919: „[...] a trebuit să asist pe la întruniri publice, să vorbesc la Liga Culturală [...] la moartea lui Ion Bogdan etc. S-a prăpădit bietul. Câteva zile încă înainte de moarte (el se interesa atât de viu de Universitate și mai ales de Academie, unde ar fi dorit să-l alegem de membru pe Tiktin ca recunoaștere oficială a muncii uriașe ce a depus la terminarea marelui său dicționar). Ce inimă de aur, ce muncitor cinstit! Nici unul din învățații noștri n-a muncit cu atâta abnegație și atât de conștiincios și n-a dat atât ajutor tinerilor de valoare care se ridicau, netezindu-le drumul. Mulțumindu-i în fața mormântului deschis (cuvântarea s-a publicat în *Glasul Bucovinei*), am ținut să-mi exprim pentru cea din urmă oară marea recunoștință ce i-o păstrez”. La 3 iunie 1920 își informa soția că participase la parastasul pentru I. Bogdan, iar la 9 iunie 1924, la exact cinci ani de la moartea istoricului, a vizitat-o pe Maria Bogdan (S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 448, 503, 645).

¹⁴ Discursul a fost publicat sub titlul *La mormântul lui I. Bogdan* în „Neamul românesc”, din 6 iulie 1919.

naționale pe care ne-a dat-o soarta [...]. Țara nu-l va putea uita și memoria lui va fi cu atât mai vrednic onorată, cu cât discernământul însuși al societății noastre va crește¹⁵.

Familia a mulțumit în ziare tuturor celor care i-au fost alături¹⁶, iar la parastasul de trei săptămâni a asistat și Al. Lapedatu, aflat pentru scurt timp la București, înainte de a se reîntoarce la Paris, unde participa la conferința de pace¹⁷. Ziarele și revistele de cultură au fost sensibile la vestea morții, cuprinzând calde evocări ale personalității sale¹⁸, două dintre ele aparținând lui N. Iorga¹⁹.

Lenta eclipsă interbelică

În necrologul închinat lui I. Bogdan, inserat în cea mai importantă revistă de slavistică europeană²⁰, semnat pe lângă V. Jagić și de P. Cancel, succesorul lui I. Bogdan²¹ la catedra bucureșteană²², posteritatea slavistului primea cea dintâi legitimare științifică: „a rămas întotdeauna istoric, dar a păstrat o permanentă simpatie pentru acel domeniu al lingvisticii slave care i s-a părut mai util pentru istoria României (s.n., D.N.)”²³. Succesorul lui I. Bogdan la catedră continua polemica cu Ilie Bărbulescu, după ce acesta publicase în

¹⁵ Apud G. Mihăilă, *I. Bogdan, întemeietorul studiilor slavo-române la Universitatea din București, în Bogdani - o familie de cărturari*, Brașov, Biblioteca Județeană George Barițiu Brașov, 1995, p. 39.

¹⁶ Maria I. Bogdan mulțumește tuturor celor care au fost alături de familie, în „Gazeta de Transilvania”, 20 iunie 1919, p. 2.

¹⁷ Al. Lapedatu, *Amintiri*, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Ioan Opreș, Cluj-Napoca, Editura Albatros, 1998, p. 178.

¹⁸ I. Clopoțel, *I. Bogdan*, în „Gazeta de Transilvania”, 7 iunie 1919, p. 1; I. Mihăilescu, *În amintirea lui I. Bogdan*, în „Ramuri”, Craiova, XII, nr. 7, 5 iunie 1919, p. 105-106.

¹⁹ Nicolae Iorga, *Ioan Bogdan*, în RI, 1919, p. 101-103.

²⁰ „Archiv für slavische Philologie”, Berlin, XXXVII, nr. 2-3, 1920, p. 552-555.

²¹ P. Cancel îi scrie lui I. Bogdan din Belgrad (4 decembrie 1913), informându-l despre proiectele sale de studiu și despre eforturile depuse pentru a învăța limba sârbă, care îi este necesară pentru a traduce opere literare și științifice sârbești, în special cele ce cuprind informații despre români (Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” București, fond I. Bogdan, cota 093.32/CXIV.1, f. 1-2). Încă din timpul studenției publică o lucrare de seminar (*Data epistolei lui Uzun-Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-beg*), apărută la București în 1912. Stăpâna bine limba sârbo-croată, din moment ce se încumeta să traducă versuri (mai degrabă „retrairi ale originalului”). Erau de fapt traduceri libere fără alterarea conținutului („deși face și greșeli”), iar unele au fost publicate în 1914 în CvL (Victor Frâncu, *Traducerile de tinerețe ale lui Petre Cancel*, în Rsl, 1980, p. 295-297).

²² La recomandarea lui I. Bogdan, P. Cancel a fost trimis pentru specializare în slavistică la Belgrad, Sofia, Viena, Praga și Zagreb (1913-1919). Și-a luat doctoratul în filologia slavă, iar după moartea primului titular al catedrei (1 iunie 1919) a fost numit suplinitor (din ianuarie 1920), iar din 1923 titular. Lecția sa de deschidere, ținută în februarie 1920, a avut ca temă viața și opera lui I. Bogdan (George Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, p. 196).

²³ În traducere românească acest necrolog este publicat în 1968 (Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediție îngrijită și introducere de G. Mihăilă, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 644-646).

revista ieșeană „Arhiva” o recenzie la lucrarea lui P. Cancel, *Termenii slavici de plug în dacoromână*²⁴. Din răspunsul lui Cancel la această recenzie aflăm și un amănunt foarte interesant: „Onoratul meu recenzent [...] a fost înscris împreună cu mine la concursul pentru ocuparea Catedrei de filologie slavă de la Universitatea din București; de la o vreme, domnia sa s-a retras din concurs și a fost numit de consiliul Facultății de Litere din Iași potrivit legii în comisiunea de examen a numitului concurs, devenind astfel din concurent un examinator”²⁵. Așadar Bărbulescu nu renunțase la gândul să vină la București, să ocupe catedra lui Ioan Bogdan, contestând și opera lui Cancel²⁶.

Iosif Popovici publica în revista „Slavia” (1922) materialul *Der heutige Stand der Slavistik in Rumänien*²⁷, evaluând impactul morții premature a lui I. Bogdan: „Conducătorul Catedrei de slavistică din București este mort, și noi nu am găsit până acum nici un urmaș în locul lui”. Primul profesor de slavistică român a mai fost evocat de N. Iorga²⁸, de P. P. Panaitescu (*I. Bogdan și studiile de istorie slavă la români*)²⁹, prima exegeză a operei marelui savant, însoțită de o bibliografie aproape completă³⁰ și, nu în ultimul rând, de A. Verres, într-o scrisoare adresată soției slavistului în 1921, în care așternea pe hârtie poate cele mai frumoase cuvinte spuse de un străin despre profesorul bucureștean.

Mai pot fi amintiți între cei care l-au evocat și I. Lupaș, I. Negruzzi, I. E. Torouțiu, Gh. Tulbure, D. P. Bogdan. N-au scris însă nimic despre slavist D. Onciul și V. Pârvan, care însă i-au supraviețuit prea puțin, dar nici D. Russo, căruia Ioan Bogdan i-a fost atât de aproape, încât și-a riscat pentru el până și relațiile cu Iorga, Onciul și Pârvan. Un gest ce merită consemnat este cel al lui N. Iorga, care dedică monumentala sa sinteză de istoria românilor în zece volume lui I. Bogdan, D. Onciul și Șt. Orășanu, „neuitați tovarăși de operă istorică”. Silviu Dragomir a închinat memoriei lui Bogdan ediția sa de documente³¹, iar

²⁴ „Arhiva”, XXVIII, 1921, p. 140-145.

²⁵ Norocul lui Cancel a fost că I. Bărbulescu a demisionat din comisie (P. Cancel, *Cum recensează Domnul Prof. I. Bărbulescu. Neadevăruri, incoerențe*, București, Tipografia Convorbiri literare, 1922, p. 1).

²⁶ I. Bărbulescu susține că P. Cancel nu și-a redactat lucrarea de doctorat în 1918, ci mai târziu. De fapt, în toamna lui 1918, după demobilizare, întors la București și neputând avea din partea germanilor permisiunea de a ieși din țară, Cancel a prezentat lucrarea ca teză de doctorat la Universitatea din București, după cum se poate vedea din procesele verbale ale consiliului Facultății de Litere pe luna decembrie 1918. Lucrarea a rămas în arhiva facultății, așadar a fost alcătuită în 1918 și nu mai târziu. P. Cancel crede despre Bărbulescu că „obiectivitatea i-ar fi putut fi atinsă de faptul că nu e citat nicăieri, deși e citat învățatul bulgar și locul unde acesta respinge cu ironie concluziile domniei sale” (*ibidem*, p. 2-3).

²⁷ Articolul este reprodus în volumul lui I. Popovici, *Scrieri lingvistice*, Timișoara, Editura Facla, 1979, p. 21-26.

²⁸ Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. II, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 147-150.

²⁹ P. P. Panaitescu, *I. Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, în BCIR, vol. VII, 1928, p. XXI-XXXII.

³⁰ G. Mihăilă, *I. Bogdan...*, p. 87.

³¹ *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiu în sec. XV și XVI*, în AIINC, IV, 1926-1927, și extras, București, 1929.

Mihai Costăchescu a folosit documentele păstrate la Biblioteca Academiei și planșele lui Ioan Bogdan pentru ediția sa de documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare³².

Al. Lapedatu, devenit profesor la Cluj, interpreta izvoare la seminarul de istoria românilor, iar la cele de secolul XV pentru Moldova utiliza *Documentele lui Ștefan cel Mare* ale lui I. Bogdan³³. Pentru că l-am amintit pe secretarul Comisiei Istorice a României, merită consemnată o evocare a lui Ioan Bogdan, pe care Lapedatu nu a mai încredințat-o tiparului. Ea a fost elaborată sub forma unei scrisori trimise lui Axente Banciu, redactorul revistei „Țara Bârsei” din Brașov, cu prilejul împlinirii a 10 ani de la moartea slavistului³⁴.

Vom reproduce pasaje din aceasta, mai ales că revista în care s-a publicat evocarea a avut o circulație restrânsă. Al. Lapedatu îi mărturisea lui A. Banciu că ar fi uitat că se împlinesc 10 ani de la moartea lui, „dacă un idealist [...] nu și-ar fi adus aminte că trebuie să comemoreze trista aniversare în revista sa, consacrată îndeosebi Brașovului și brașovenilor în Țara Bârsei”. Fostului secretar al Comisiei Istorice a României îi apărea dificilă elaborarea unui material restitativ:

Ce să scriu deci, iubite domnule Banciu, din acest prilej despre Ioan Bogdan? Să-i fac amănunțit biografia, să-i înșir conștiincios scrierile, să-i analizez și apreciez opera științifică, să arăt ce a reprezentat el în viața culturală românească antebelică ca istoric și filolog, ca profesor și îndrumător, (ca) factor cultural? Negreșit, foarte interesant și foarte folositor. Dar au făcut-o alții, mai bine chiar decât aș putea-o face eu în împrejurările în cari mă găsesc. A făcut-o P. P. Panaitescu [...]. O vor mai face, desigur, în viitor și alții. Căci o personalitate ca Bogdan nu rămâne îngropată pentru posteritate, ci este scoasă cu necesitate la iveală, pentru conștiința și pilda urmașilor³⁵.

³² Faptul este menționat în volumul I al acestei culegeri, apărut la Iași în 1931, p. VI, VIII.

³³ Ioan Opreș, *Al. Lapedatu și contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Alabastră, 1997, p. 97.

³⁴ Manuscrisul se află păstrat de familia Mica și Ioan Macovei din Cluj și a fost publicat de I. Opreș, *Elogiul profesorului I. Bogdan*, în „Astra”, Brașov, nr. 2 (6), 1999, p. 69-70. Recuperarea marelui om politic liberal, mort la Sighet, începuse timid înainte de 1989: Stelian Mândruț, *Fondul „Alexandru I. Lapedatu”*, în „Biblioteca și învățământul”, Cluj-Napoca, VI, 1983, p. 177-181, însă abia în ultimii ani apar mărturii tot mai consistente legate de viața sa.

³⁵ Faptul că unele cuvinte sunt puse între paranteze nu face să credem că aceasta este o ciornă. Lapedatu îi trece în revistă trăsăturile de caracter: „Mai întâi: un bărbat de-o temeinică și aleasă cultură generală și specială, agonisite pe urma unor asidue și îndelungate studii. De-o rară seriozitate în toate lucrările sale și de un perfect echilibru sufletesc în toate împrejurările vieții. (Tact și conștiințiozitate, de convingeri nestrămutate, de perfectă onestitate, de curaj în opinii). Sincer – chiar fără menajamente –, onest și discret, în mijlocul unei societăți în care ipocrizia, reaua credință și indiscreția erau elementele, raporturile zilnice (probitate științifică). De o exemplară confidențialitate și cu un înalt sentiment al datoriei. Corect, demn și chiar distins în înfățișare și în atitudinile sale, Ioan Bogdan impunea stimă și respect. Toate aceste însușiri și calități îi dădeau o autoritate și un prestigiu personal precum puțini din semenii și contemporanii săi au avut. E drept că, prin firea sa rece și mai puțin impresionabilă, distanța lumea. [...] Evident că, cu astfel de calități înnăscute, cultivate și afirmate tot mai mult, Bogdan s-a impus și a răzbătut în viață, făcând o strălucită carieră didactică și științifică”. Al. Lapedatu enumeră locurile unde a studiat

Ultimele fraze din evocare sunt cu bătaie mai lungă pentru ardelenii care încă îi priveau pe cei din fostul Regat cu o anumită suspiciune, Al. Lapedatu fiind unul dintre cei perfect integrați în noua Românie, adaptat să lucreze oriunde, așa cum fusese și I. Bogdan:

A fost primit ca student distins și silitor, cu dragoste și încredere, a fost ajutat și susținut după merit. A fost primit la Universitate. A fost ales la Academie – fără să-l întrebe cineva dacă e regătean sau ardelean, fără să-i ceară cineva vreun contraserviciu, vreun angajament, fără să-l silească chiar a se încetățeni. A cinstit pe ardeleni în Regat. De aceea a fost iubit și respectat. A cinstit cultura română integrală. De aceea s-a acomodat acolo, s-a simțit bine, s-a simțit onorat. Între ultimii mari ardeleni dascăli și învățați imigrați în Regat³⁶.

Prin contrast, filologii și literații pe care i-a sprijinit atât de mult nu prea i-au evocat memoria, fie că este vorba de O. Densușianu, pe care l-a adus la universitate cu prețul ruperii relațiilor cu Al. Philippide, de S. Mândrescu, I. A. Candrea sau I. Valaori. Mai obiectiv s-a dovedit Mihail Dragomirescu, fiindcă, în ciuda deselor conflicte avute cu N. Iorga, considera opera lui Bogdan un model de stil clasic. Geograful S. Mehedinți a ajuns academician la propunerea slavistului, dar nu știm să-l fi evocat, cum nu au făcut-o nici alții, filosofi sau sociologi.

Nu-l putem compara pe I. Bogdan cu N. Iorga, care trăise până în 1940, i se oferiseră trei volume omagiale, la 40, 50 și 60 de ani, i se publicase o bibliografie a operei, ba chiar și lucrări de analiză a contribuțiilor istoriografice. În schimb, îl comparăm pe I. Bogdan cu D. Onciul, căruia în 1938 i se consacra o monografie de 176 de pagini, de către Teodor Bălan, iar în 1946 un prim volum de opere, sub îngrijirea lui A. Sacerdoțeanu.

și unde a profesat, însă mai interesante ni s-au părut considerațiile despre istoricul Ioan Bogdan: „El a văzut, de la început, necesitățile pentru promovarea studiilor istorice la noi, le-a cuprins, le-a servit metodic și le-a îndeplinit practic (a cutezat să le realizeze). Mai întâi singur, apoi cu colaborarea altora, pe care tot dânsul a pregătit-o și organizat-o. Nu s-a dedicat unei opere de concepție, ci a editat cronici vechi. Nu s-a lăsat ademenit, nici tentat, nici încântat de lucrări de sinteză, de construcție monumentală. Își zicea filolog. Era însă și istoric, cu intuiție istorică, spirit critic și metodic, cu simț literar, maestru al stilului istoric, clar, precis, sobru, în forme arhaizate când era vorba să traducă texte vechi, în forme perfect literare când era vorba să dea lucrări academice”. Fostul său colaborator surprinde o trăsătură pe care puțini o au, anume aceea că știa să adune, să lucreze împreună cu oamenii, cum nu a reușit să o facă succesorul său la Comisia Istorică, nimeni altul decât N. Iorga: „După ce a expus la Academie problemele istoriografiei, a izbutit să le pună în practică prin Comisia pentru care a obținut sprijinul lui Haret. A atras apoi colaboratori. Era singurul dintre istoricii noștri care o putea face. Era singurul în măsură să lase tuturor libertatea și să-i îndrumeze[,] să-i urmeze, să se sacrifice”. Dintre toate lucrările defunctului, ediția documentelor lui Ștefan cel Mare l-a impresionat în mod deosebit: „Astfel a început publicațiile prin ediția de documente a lui Ștefan, cea mai însemnată operă, singura de altfel, ce s-a făcut la noi. Cine nu-și amintește (dintre cei ce l-au apreciat) ce muncă, ce grije, câtă dragoste și câtă râvnă a pus pentru adunarea acestor documente, la Moscova, la Petrograd, la Kiev, la Brașov, la Sibiu etc. etc. Ediții model, cum nu se vor da curând, nu numai la noi, dar chiar și în străinătate. [...] azi când privesc la opera lui I. Bogdan am regretul că a fost întreruptă brusc” (I. Opreș, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 69-70).

³⁶ *Ibidem*, p. 70.

În primii ani ai regimului comunist

Influența slavă a fost supralicitată la începuturile comunismului, iar limba română era considerată o limbă mixtă romano-slavă³⁷. M. Roller îi vedea pe slavi „cu ramura de măslin în vârful săgeții, ca populație pașnică, dedicată agriculturii”, autohtonii daco-romani fiind „bucuroși să întâmpine, în sfârșit, niște noi veniți, care nu erau nici barbari, nici migratori [...], ci numai dornici a-și pune calitățile la dispoziția băștinașilor în pericol de barbarizare”³⁸. Teza este total opusă celei susținute de C. C. Giurescu în perioada interbelică, când slavii sunt considerați niște cuceritori, mai brutali decât hunii și germanicii³⁹. Manualul lui Roller nu menționează nici un cuvânt latin, în timp ce slavii sudici sunt mai rar amintiți decât cei estici. Se acceptă întinderea stăpânirii bulgarilor la nord de Dunăre, însă Rusia este plasată pe primul plan al influențelor, Bulgaria pe planul doi, iar Bizanțul rămâne doar o „citadelă reacționară”⁴⁰.

În volumul cinci din *Marea Enciclopedie Sovietică*, apărut în 1950, se susține că I. Bogdan a „urmat studii de specialitate pe lângă academicienii ruși Iaghici (!) și Sobolevski, fiind reprezentantul școlii ruse de filologie slavă în România”⁴¹. Însă primul dintre acești academicieni era... croat, iar Bogdan s-a format și la Viena și Cracovia, chiar și la Kiev⁴².

În noul context politic din România, primul studiu dedicat lui I. Bogdan și operei sale de slavist este publicat în 1955 și poartă amprenta vremurilor în care

³⁷ Mai mult, în 1955, a fost susținută cunoscuta teorie a condominiumului româno-slav pe teritoriul a ceea ce avea să devină România, autor fiind Enric Frances, un bizantinolog ce a acceptat să țină la Universitatea din București (1953-1956), chiar în anii când își elabora teoria, cursul de „istoria țărilor de democrație populară” (*Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator științific prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 147). În 1946, profesorul sovietic S. B. Bernstein a susținut o teză de doctorat cu titlul *Cercetări de dialectologie istorică bulgară*, vol. I, *Limba documentelor muntene din secolele al XIV-lea – al XV-lea*, tipărită la Moscova – Leningrad, în 1948. Cercetătorul susținea că în România a existat o preocupare serioasă pentru slavistică după 1860-1870, iar studiile, deși lăsau încă mult de dorit, aparțineau unor cercetători serioși, între care îi includea cu generozitate, alături de Bogdan Petriceicu Hasdeu, Melchisedec Ștefănescu, A. Ștefulescu, chiar și pe T. Codrescu și ... V. A. Urechia. Sunt apreciați, în mod deosebit, I. Bogdan și I. Bărbulescu, ultimul fiind însă și criticat pentru greșeli și exagerări (G. Mihăilă, *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, Editura Facla, 1981, p. 204). Precizăm că, în același timp, lingvistul sovietic a susținut că populația de limbă slavă de la nordul Dunării era mai veche decât cea de limbă română, iar între secolele III-XII nu a existat o prezență romanică în Muntenia, opinie la care a renunțat zece ani mai târziu (Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVIII-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 620).

³⁸ Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1947*, ediția a II-a, München, Jon Dumitru-Verlag, 1983, p. 20.

³⁹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 118.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 119.

⁴¹ D. P. Bogdan, *Legăturile....*, în *loc. cit.*, p. 181.

⁴² Un istoric literar greșește când consideră că I. Bogdan a fost „un paleoslav format la Kiev”, unde a stat în 1890 mai puțin de două luni (Marin Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini până la G. Călinescu*, București, Editura Minerva, 1973, p. 191), în timp ce la Viena a petrecut peste un an.

a fost redactat⁴³. Este reluată o idee susținută în perioada interbelică de I. Lupaș („Brașovul era opus orientării greco-catolice, latiniste a Blajului, prin legăturile vechi de natură religioasă și culturală pe care acest oraș ortodox le întreținea cu Țările Românești și Rusia”). Realitățile erau însă distorsionate prin enunțuri precum: „Bogdan a pornit dintr-un mediu în care existau vechi simpatii pentru poporul și cultura rusă [...]. Ca student, I. Bogdan a învățat singur limba rusă, ucraineana, poloneza și gramatica limbii bulgare vechi”⁴⁴.

Treptat, se produc unele mutații la nivelul discursului și, chiar dacă P. Constantinescu-Iași și alții mai descoperă infinite influențe ale marelui vecin de la Răsărit, începând de la sciți și până la comuniști⁴⁵, totuși, în tratatul de istorie,

⁴³ D. Macrea, *Opera de slavist a lui I. Bogdan*, în LR, iulie-august, 1955, p. 5-16. De altfel, în lista publicațiilor interzise, I. Bogdan apare cu o singură scriere și, ca un paradox, aceasta interesează slavistica: *Românii și bulgarii. Raporturile culturale și politice între cele două popoare*, București, Editura Librăriei Socec, 1895 (*Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate. România 1945-1989*, coordonator științific P. Caravia, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 89). Demn de menționat este faptul că și slavistul I. Bărbulescu figurează tot cu o lucrare din domeniul care, în acei ani, nu putea constitui, la prima vedere, un pericol pentru noua orânduire: *Probleme capitale ale slavisticii la români*, Iași, 1906 (*ibidem*, p. 78). Însă în fișierele din bibliotecă situația a fost alta, I. Bogdan figurând cu mai multe lucrări. Pentru context vezi Daniel Nazare, *Fonduri secrete în biblioteca George Barițiu din Brașov*, în „Revista română de istoria cărții”, an I, nr. 1, 2004, p. 115-124; idem, *Cărți, biblioteci, fonduri secrete în România (1945-1989). Studiu de caz*, în „Xenopoliana”, XII, nr. 1-4, 2004, p. 188-197 (număr cu tema *A scrie și a citi. Practici, simboluri, tipuri de lectură*, editat de Cătălina Chelcu, Andi Mihalache). Spre deosebire de alți istorici, care au avut opera integral pusă la index și au fost timp de decenii denigrați, I. Bogdan s-a numărat printre cei acceptați: „Lipsit de prejudecăți șovine [...] afirmă și demonstrează încă din 1891 rolul important jucat de slavi în istoria poporului român, condamnând latinomania și «superioritatea» poporului român față de alte popoare” (*Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, Editura Academiei RPR, 1961, p. 425).

⁴⁴ D. Macrea, *Opera...*, în *loc. cit.*, p. 6, 7. A învățat aceste limbi nu din facultate, ci după ani de eforturi. Astfel, din Cracovia, îi scria prietenului său Șcepkîn (16 aprilie 1890) că „am început să învăț polona și mă străduiesc să vorbesc cu singurul meu profesor de până acum – servitorul. El este un om foarte bun și cinstit însă vorbește mazuriana și este analfabet”. Lui I. Bianu îi mărturisea anterior din Moscova (14 iulie 1889) că „în polonește am început a mă mișca oleacă: cel puțin testamentul, cu care am început și la celelalte limbi slave, îl citesc fără dificultate. Nu știu dacă în alte întreprinderi e de folos principiul: «ante omnia christus»; în învățarea limbilor slave e fără îndoială bun” (*Scrisori către I. Bianu*, vol. I, ediție, prefață și note de M. Croicu și P. Croicu, București, Editura Minerva, 1974, p. 216). La 14/26 decembrie 1897, Bogdan se scuza către același Șcepkîn că i-a scris în germană pentru că de ani buni nu a mai vorbit și scris nici un cuvânt în rusește (D. P. Bogdan, *Legăturile...*, în *loc. cit.*, p. 245, 263). Poate doar limba bulgară îi era mai cunoscută, dacă dăm crezare mărturiei lui P. Cancel: „Încă pe când era student la Universitatea din Iași, a început să studieze singur gramatica limbii bulgare vechi, în timp ce își dădea ultimele examene la istorie” (Ioan Bogdan, *Scrieri alese...*, p. 644).

⁴⁵ România se afla sub ocupație sovietică, dar D. Macrea se plângea că exista doar o singură universitate la București care avea Catedră de slavistică, ce își aștepta încadrarea competentă. În 1947 au încetat din viață atât P. Cancel, cât și C. Racoviță, ultimul, o speranță pentru revigorarea domeniului, dispărând la doar 30 de ani (Al. Graur, *C. Racoviță*, în LR, 16, nr. 1, 1967, p. 3-4; Solomon Vaimberg, *Constantin Racoviță și contribuția sa la dezvoltarea slavisticii românești*, în Rsl, 1996, 34, p. 19-26). Câteva rânduri mai jos D. Macrea înfierează vechiul regim, pe vremea căruia existau mai multe catedre de slavistică în România: „Față de atitudinea de ignorare sau de provocare dușmănoasă, întreținută de către puterile imperialiste sau de propria burghezie

se observă deja tendința de a minimaliza rolul slavilor⁴⁶. Lingviștii au păreri asemănătoare și se produc chiar exagerări în sens invers celor din primul deceniu de regim popular⁴⁷.

Schimbarea cursului politicii externe în 1964 și din anul următor a dictatorilor români, cu atât de invocata „liberalizare” de un cincinal, o percepem mai nuanțat dacă ne raportăm la studiile de slavistică. Astfel, asistăm la restrângerea producțiilor publicistice legate mai mult sau mai puțin de vecinul din est. De pildă, un articol scris de Damian P. Bogdan în aprilie 1963 (*Paleografia slavo română la Universitatea din București*) nu mai este publicat cu prilejul centenarului universității bucureștene, deoarece conducerea Facultății de Istorie decide ca el să fie rezumat în studiul lui G. T. Ionescu, apărut în 1964 în „Analele Universității”, sub un titlu neutru (*Predarea științelor auxiliare ale istoriei la Universitatea din București*)⁴⁸.

O monografie despre viața și opera lui I. Bogdan, pe care același D. P. Bogdan o anunța încă din 1960, menționând că se află sub tipar, nu a mai apărut niciodată. Slaviștii afirmați în perioada interbelică, între care se numărau și D. P. Bogdan și P. P. Panaitescu (camarazi de cuib legionar!), sunt nevoiți să fie prudenți, să semneze o vreme sub pseudonim, să facă unele compromisuri, deși, aparent, ei puteau fi mult mai utili regimului decât latiniștii sau bizantinștii.

șovină și exploatoare, I. Bogdan a luptat cu convingere pentru ca poporul român și popoarele slave vecine să se cunoască și să se apropie între ele [...]. El a combătut cu hotărâre îngâmfarea naționalistă, șovinismul și orientarea antislavă a cercurilor retrograde de la noi” (D. Macrea, *Opera...*, în *loc. cit.*, p. 6, 7, 15). O poziție mai echilibrată exprimă, cinci ani mai târziu, G. Mihăilă, care susține că, până în 1944, „în ciuda lipsei de interes a oficialităților vremii, oameni de știință entuziaști și obiectivi au făcut să progreseze cercetările noastre mai ales în domeniul relațiilor lingvistice slavo-române [...] în ciuda unor lipsuri și greșeli – voite sau nevoite – în interpretarea fenomenelor complexe, care au dus la exercitarea puternicei influențe slave. [...] nu se poate spune că slavistica ar fi fost o «cenușăreasă» a științelor istorico-filologice din țara noastră sau că «în România nu există o tradiție a studiilor de slavistică»”, aluzie la un articol al lui E. Seidel, publicat în 1958. Însă nici G. Mihăilă nu scapă ocazia să adauge că „insuficienta dezvoltare a slavisticii la noi se datorește în primul rând unor condiții generale în care se cultiva filologia și lingvistica în țara noastră. La aceasta se adaugă și «antipatia» față de popoarele slave vecine, artificial susținută de reprezentanții claselor stăpânitoare, de elementele naționaliste și șovine” (Gheorghe Mihăilă, *Slavistica românească după 1944 și sarcinile ei actuale*, în *Rsl*, IV, 1960, p. 10).

⁴⁶ „Exuberanta slavomanie din anii 1948-1953 era menținută, dar restrânsă la un filosofism preventor, redus mai mult la istoria contemporană” (Andi Mihalache, *Dileme identitare în istoriografia perioadei 1954-1964*, în „Xenopoliana”, nr. 1-4, 2000, p. 43).

⁴⁷ Astfel, Al. Rosetti consideră că slavii învață limba română și nu invers, G. Ivașcu susține că limba slavă este o limbă moartă, iar Al. Piru afirmă că limba română o găsim deja formată la venirea slavilor. După 1960 slavii aproape că dispar din sinteza românească, coborându-se momentul formării poporului român din veacul X, cum acceptă I. Bogdan, spre anul 271 și chiar mai jos (Lucian Boia, *op. cit.*, p. 120). Istoricii au combătut ipoteza că limba slavă era una vie, vorbită de popor, susținând folosirea sa doar de către pătura cultă, similar utilizării limbii latine în vestul Europei. Deși România era un stat comunist, iar țările cu limbi romanice se aflau dincolo de Cortina de Fier, asistăm la o reînviere, iar în anumite perioade chiar la o exacerbare a orgoliului latin. Nu este uitată nici civilizația bizantină pe care, mai ales pe plan cultural, o acceptă rușii și bulgarii evului mediu.

⁴⁸ Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, București, 1978, p. 88.

Pe de altă parte, în primul an de „liberalizare” persistă încă un limbaj mai degrabă al deceniului anterior. I. Bogdan apărea combătând „grandilocvența patriotardă, ura națională și șovinismul sălbatic de care erau animate burghezia și moșierimea română în ultimele decenii ale secolului XIX”⁴⁹. Și pentru a ilustra încă un paradox, cenzura comunistă nu era consecventă, permițând să fie publicat în 1963 un fragment dintr-o scrisoare a lui I. Bogdan trimisă din Moscova către soția sa, datată 9 septembrie 1908. În epistolă era pomenit un articol al său despre inscripția de la Cetatea Albă⁵⁰, localitate aflată în momentul editării în URSS. Însă, în 1968, aceeași cenzură nu acceptă ca două dintre titlurile studiilor lui I. Bogdan, care se referă tot la Cetatea Albă, să fie incluse în bibliografia volumul de *Scrieri alese* ale slavistului, fapt mărturisit, după 1990, de însuși editorul volumului⁵¹. Cenzura se dovedea mai indulgentă în 1963, decât în anul în care regimul comunist din România a avut cea mai antisovietică atitudine. O menționare a Cetății Albe într-o bibliografie a unui volum de *Scrieri alese* era un gest fără prea mari implicații, întrucât volumul a primit „bun de tipar” în decembrie 1968, la câteva luni după momentul opoziției fățișe a dictatorului român de la balconul sediului CC al PCR. Volumul scrierilor lui I. Bogdan fusese pregătit pentru tipar, dar a apărut în anul în care s-au manifestat cele mai dure sentimente antisovietice. Se editau o parte din lucrările unui savant care recunoscuse slavilor, nu doar celor sudici, ci și estici, un rol important în istoria românilor.

Pe de altă parte, opera lui I. Bogdan trebuie raportată și la ideologia oficială⁵², iar necesitatea reconsiderării ei a fost subliniată de către D. Hurezeanu într-un articol publicat în „Lupta de clasă” în 1962. În cuprinsul acestuia, Hurezeanu pleda pentru „valorificarea de pe poziții marxist-leniniste a moștenirii științifice în domeniul istoriei, publicând studii despre opera lui A. D. Xenopol, N. Iorga, I. Bogdan, C. Giurescu și a altor reprezentanți de frunte ai vechii istoriografii, scoțând la iveală atât meritele, cât și limitele și concepțiile eronate ale acestora”⁵³.

La împlinirea a 100 de ani de la nașterea lui Ioan Bogdan, Asociația slaviștilor din R. P. Română a inițiat, sub auspiciile și cu sprijinul Ministerului Învățământului, o sesiune științifică festivă cu tema „Ioan Bogdan și istoria culturii românești”, ale cărei lucrări s-au desfășurat în zilele de 8 și 9 decembrie

⁴⁹ Mihail Dan, *Despre activitatea didactică a lui I. Bogdan*, în AIIC, 1965, p. 270.

⁵⁰ D. P. Bogdan, *Legăturile...*, în *loc. cit.*, p. 287.

⁵¹ G. Mihăilă, *I. Bogdan...*, p. 25. Parcurgând volumul de *Scrieri alese*, am găsit amintită și inscripția de la Cetatea Albă, dar într-o apreciere a lui N. Iorga la adresa lui I. Bogdan (p. 643). Ni s-a părut ciudată sugestia cenzurii de a se elimina două titluri de articole despre Cetatea Albă, în condițiile în care bibliografia se afla în volum la câteva pagini după mărturia lui N. Iorga. Cert este că, în acest caz, pentru cenzură o bibliografie era mai periculoasă decât opinia lui N. Iorga.

⁵² Andi Mihalache, *Ideologie și politică în istoriografia română (1948-1965)*, în AIIX, 1999, p. 45-65.

⁵³ D. Hurezeanu, *Prezență mai eficientă pe tărâmul științei istorice*, în „Lupta de clasă”, nr. 8, 1962, p. 58.

la București și în 10 decembrie la Brașov, orașul natal al istoricului⁵⁴. Cu acest prilej s-au ținut numeroase comunicări, prezentate de istorici din România, dar și din țările vecine, cu o remarcă specială pentru Bulgaria și fosta Iugoslavie. Au fost surprinse cele mai diverse aspecte ale activității istoricului român, într-o perspectivă științifică documentată, dincolo de formulele de complezență și izul festivist. Trebuie să ținem cont și de contextul politic, anul 1964 marcând o cotitură în politica externă a României comuniste, când și pe plan intern se face simțită o liberalizare limitată. Istoriografia română a profitat și ea de acest climat, iar comunicările prezentate la sesiunea din decembrie 1964, publicate doi ani mai târziu în revista „Romanoslavica”, aproape că nu par deloc contaminate ideologic.

Emil Petrovici, care îl consideră pe I. Bogdan primul slavist român în accepția modernă a cuvântului și totodată primul slavist român de renume mondială, ne dezvăluie că, după marcarea centenarului, academicianul Ștefan Bălan, ministrul Învățământului, a sugerat reeditarea principalelor opere ale lui Ioan Bogdan⁵⁵. Cel însărcinat să ducă la capăt acest proiect era șeful Catedrei de limbi slave de la Universitatea din București, Gheorghe Mihăilă. Se apelase la un lingvist și nu la un istoric, fiind ignorat cel mai bun cunoscător al vieții și operei sale, Damian P. Bogdan, care nici măcar nu a fost invitat la sesiunea din decembrie 1964, așa cum rezultă din programul publicat în revista „Romanoslavica”. După 1965 figura marelui slavist nu mai revine între preocupările lui Damian P. Bogdan, la fel cum nici Mihail Dan, care a dat câteva contribuții remarcabile, ce parcă anunțau o monografie, nu mai scrie nimic despre I. Bogdan.

Volumul de *Scrieri alese* editat de G. Mihăilă reprezintă o reușită istoriografică și se poate lesne remarca acribia și pasiunea cu care a fost realizat. Au fost reunite în aproape o mie de pagini lucrările reprezentative ale istoricului, deși au rămas zeci de titluri neincluse. Tot în același an 1968 ieșea de sub tipar un volum de studii ale lui D. Onciul, îngrijit de A. Sacerdoțeanu, dar în acest caz începutul fusese făcut de același editor în 1946, când a apărut o ediție din opera istoricului bucovinean.

Profesorul care le vorbea studenților despre slavi și care, paradoxal, în Primul Război Mondial simpatiza cu Germania, a fost cu adevărat scos dintr-un con de umbră prin studiile publicate timp de un deceniu (1958-1968). În acest interval reperele extreme, dar și cele mai importante, au fost ediția de *Cronici*, îngrijită de P. P. Panaitescu, și cea de *Scrieri alese*, asumată de Gheorghe Mihăilă.

⁵⁴ G. Mihăilă, *Din activitatea Asociației slaviștilor din Republica Socialistă România*, în Rsl, XII, 1965, p. 398-404; Dan Zamfirescu, *Sesiunea festivă „Ioan Bogdan și istoria culturii românești” (8-10 decembrie 1964)*, în „Studii”, XVIII, 1965, nr. 1, p. 181-186; „Contemporanul”, nr. 51, 18 decembrie 1964. Evenimentul a fost reflectat și în presa străină. Astfel, ziarul „Politika” din Belgrad a publicat la 27 decembrie 1964 un articol cu titlul *Români și slavii. Reuniunea slaviștilor cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea lui Ioan Bogdan*, însoțit de fotografia istoricului român. Personalitatea sa a fost evocată și în revista internațională de slavistică „Slavia”, Praga, anul XXXIV, 1965, nr. 2, p. 334, sub semnătura lui Fr. V. Marea.

⁵⁵ Ioan Bogdan, *Scrieri alese...*, p. 5.

Merită menționată și sesiunea consacrată centenarului nașterii sale (1964), dar și un fapt negativ: oprirea de la tipar a unei monografii inițiată de Damian P. Bogdan, dispărută din păcate fără urmă. Nu în ultimul rând, al doilea volum din tratatul academic abundă în citarea numelui său, I. Bogdan fiind de departe cel mai des pomenit în note, dar niciodată în text sau în indice.

Treptat, după 1970, numele său este mai degrabă enumerat în volume, doar Pompiliu Teodor, Lucian Boia, Vasile Cristian și, mai ales, Alexandru Zub oferindu-ne pertinente lucrări, în care întâlnim interesante opinii despre activitatea sa istoriografică. Lor le putem adăuga și volumele de corespondență ale unor contemporani ai istoricului, epistolele fiind în mare parte păstrate la Biblioteca Academiei Române.

Chiar dacă filologii nu îl ignoră, totuși revista „Romanoslavica”, unde între 1958 și 1970 au apărut cele mai multe studii consacrate lui Ioan Bogdan, o face. Între 1983-1992 s-a publicat doar un singur studiu despre I. Bogdan și acela semnat de un... polonez. Centenarul înființării primei catedre de slavistică din România (1991) a trecut aproape neobservat, iar ceea ce s-a publicat cu prilejul sesiunii științifice desfășurate atunci la București constituie doar un palid reflex la ce s-a putut realiza în 1964. Ioan Bogdan nu a avut până astăzi șansa unei monografii (singurul reprezentant al triadei!), până și fratele său G. Bogdan-Duică, cel ironizat de G. Topârceanu, fiind mai norocos. Se spune că este nevoie numai de două-trei generații pentru ca personalitățile să devină adrese și statui. Nu cunoaștem dacă există o statuie sau măcar un bust al său, dar știm că, în Brașovul în care s-a născut, numele său îl poartă o stradă periferică, până de curând neasfaltată...

Historian Ioan Bogdan's Posterity (1919-1968)

(Abstract)

Keywords: Ioan Bogdan, discourse, university, newspaper, magazine, obituary, communism, history, letter, book.

The historian Ioan Bogdan was a first professor in the field of Slavonic studies in Romania. A representative of the critical school that emerged around the turn of the 20th century, he published numerous studies and books. His life and career are well-known today and Ioan Bogdan's letters with his wife reveals that he was very sensitive, and deeply involved in his family life. On June 1st, 1919 I. Bogdan died, leaving behind a work that deserves to be evaluated. Academy suspends its session for its members to attend the funeral, which takes place on the 3rd of June. N. Iorga, who didn't make a speech, wrote that at the Bellu cemetery only Ioan Bianu, the former student of the specialist of Slavonic languages, spoke on behalf of the Romanian Academy, and Alexandru Ioan, Petrescu-Zoița, Dimitrie Onciul, on behalf of the Romanian History Commission and Sextil Pușcariu. The cultural newspapers and magazines also showed a lot of empathy, publishing warm evocations of his personality. In the obituary, published by the most important European magazine of Slavonic languages and signed,

besides V. Jagić, by P. Cancel, the I. Bogdan's successor at the University Department in Bucharest says about the former specialist of Slavonic languages.

From the 1928 article signed by Petre P. Panaitescu through the comprehensive introductory study by Gheorghe Mihăilă to the 1968 volume of Selected Work numerous studies were dedicated to Ioan Bogdan. The Slavic influence was exaggerated at the beginning of the communist regime and the Romanian language was considered a Roman-Slavic mixture. Into a new political context in Romania, the first study dedicated to I. Bogdan and his work as a specialist in Slavic was published in 1955. Gradually some changes appear into the discourse, and even if P. Constantinescu-Iași and others still discover infinite influences of the great neighbor from the East, from Scythian to Communists, in the historical works a tendency to minimize the role of the Slavs could be already seen.

The Romanian dictators' change of foreign policy from 1964 and the year to follow, involving the so-called 'five-year-liberalization' could be better understand if we refer to the Slavic studies. A monograph on the life and work of I. Bogdan, announced by the same D.P. Bogdan since 1960, saying that it is in print, unfortunately didn't appear anymore. The specialists in Slavic languages stated in the interwar period, among them D.P. Bogdan and P.P. Panaitescu, have to be cautious, using a pseudonym for a while, to make concessions, although they apparently could be more useful to the regime than the specialists in Latin or Byzantine Empire. I. Bogdan's volume of writings had been prepared for print many years before, but as a paradox, it was published in the year when the toughest anti-Soviet feelings emerged. In this way, a part of a scholar's work managed to be published, a scientist who recognized to the Slavs (not only the Southern, but also the Eastern) an important role in our history. On the 100th anniversary of Ioan Bogdan's birthday, the Slavic Association from the Popular Republic of Romania initiated under the auspices and supported by the Ministry of Education, a festive scientific session on the theme *Ioan Bogdan and History of Romanian Culture* and its works were held on December 8 and 9 in Bucharest, and on December 10 in Brașov, the historian's hometown.

On this occasion numerous communications was presented by historians in Romania and neighboring countries, with a special remark for Bulgaria and the former Yugoslavia. They were captured various aspects of Romanian history, and most texts have a festive air, but based on a serious documentation. They should take into account the political context, the year 1964 marked a turning point in the foreign policy of the Communist Romania, while internally limited liberalization is also felt. The Romanian historiography took advantage of this climate as well, and the papers presented at the session of December 1964, published two years later in the „Romanoslavica” journal, are almost not ideologically contaminated at all.

Preoții romano-catolici din Moldova la începutul Războiului Rece. Implicațiile „Luptei pentru Pace” în cadrul Diecezei de Iași

Andrei PUIU

La începutul anilor 1950, în contextul primelor desfășurări ale Războiului Rece, Uniunea Sovietică a impus ca argument ideologic pentru blocul socialist așa-numita „luptă pentru pace”. Trecând cu vederea formularea oximoronică, această „luptă” era îndreptată împotriva Vestului, catalogat de lumea comunistă drept „imperialist și războinic”. În condițiile în care nu dispunea pentru moment de arma atomică, Uniunea Sovietică a devenit „un bastion al luptei pentru pacea mondială”¹. Comuniștii din România au adoptat cu zel noua orientare. Astfel, în perioada timpurie a Războiului Rece, mișcarea pacifistă a acționat în cadrul societății românești similar unei metode de control social². Printre categoriile socio-profesionale unde militantismul pentru pace a fost bine reprezentat se numără și cultele religioase, în speță Biserica Ortodoxă Română³. În cazul Bisericii Romano-Catolice însă, acțiunea propagandistică discutată ținea către obiective mult mai importante. Dependența bisericilor catolice locale față de o autoritate situată în afara blocului socialist – alături de caracterul universal promovat – a fost privită de liderii politici de la București ca o amenințare la adresa construcției comunismului în România. Prin urmare, după ce a scos în ilegalitate Biserica Greco-Catolică (1948) prin utilizarea excesivă a represiei, guvernul român a decis că ritul catolic latin necesită o abordare mai complexă și subtilă totodată. În acest sens, prin exploatarea climatului propagandistic favorabil, autoritățile comuniste au încercat separarea cultului romano-catolic de Vaticanul „ațățător la război”, pentru a fi supus autorității de stat „militante pentru pace”. Obiectivul final era reprezentat de constituirea unei Biserici Romano-Catolice „naționale”, unde personalul de cult constitutiv urma să se conformeze cerințelor regimului politic. În condițiile în care nu există încă un

¹ François Fejtő, *Histoire de démocraties populaires*, tome I, *L'ère de Stalin, 1945-1952*, Édition de Seuil, 1962, p. 19, *apud* Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București, Editura Albatros, 2003, p. 113.

² Lucian Popescu, *Ceaușescu și obsesia pentru pacea mondială*, în „*Historia*”, [serial online], accesibil la http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/ceausescu-obsesia-pacea-mondiala; consultat la 29.07.2013.

³ Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947-1965*, London, New York, Palgrave Macmillan, 2009, p. 88.

studiu de ansamblu asupra acestei probleme, ne propunem investigarea și reconstituirea cât mai sistematică a reacției preoților romano-catolici din Moldova față de ingerințele schismatice ale autorității politice.

În studiul de față utilizăm cu precădere – pe lângă obligatoriile sinteze, studii de specialitate, lucrări cu caracter teologic, memorialistică sau presă – o serie de documente inedite provenite din fondul Ministerului Cultelor și Artelor, Direcția Studii, accesibil la Arhivele Naționale ale României. Tipurile de documente întâlnite sunt rapoarte, note informative, dări de seamă, referate, caracterizări, adrese, tabele nominale, procese verbale, moțiuni etc., întocmite de către delegații și împuterniciții de culte ai ministerului privind raportarea situației generale a Episcopiei Romano-Catolice de Iași. Optând pentru o abordare de tip narațiune-problemă, am încercat să sesizăm momentele semnificative ale relațiilor extrem de dificile dintre personalul de cult romano-catolic din Moldova și intențiile subordonatoare ale autorităților comuniste de la București în perioada timpurie a regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej.

După inserarea câtorva precizări privind politica regimului comunist față de Biserica Catolică și (re)conturarea strategiei de cooptare a clerului romano-catolic, vom avea în vedere – în baza documentelor consultate – raporturile dintre Episcopia de Iași și autoritățile politice în vremea episcopilor sau locțiitorilor de episcop Anton Durcovici, Marcu Glaser, Gheorghe Petz, Wilhelm Clofanda și Petru Pleșca. De-a lungul acestui demers am încercat să oferim o perspectivă a raporturilor dintre (presupusa) libertate religioasă, profesarea refuzului/contestării ordinii politice și consecințele acestor acte în primii ani ai regimului comunist din România.

Politica regimului comunist față de Biserica Romano-Catolică

Sovieticii considerau Biserica Catolică, prin structura sa organizatorică internațională și implicarea comunităților catolice în viața social-culturală locală, drept greu de încadrat în exigențele unei politici naționale⁴. Încă din anii 1950, studiile comparative publicate în spațiul academic occidental au semnalat trăsăturile politicilor religioase promovate de regimurile comuniste din Europa Central-Răsăriteană față de Biserica Catolică. Într-un studiu dedicat acestei problematici apărut în 1956, A. Galter afirma că persecuția religioasă era cauzată de ideologia împărtășită de aceste regimuri, dar și de utilizarea unor tactici diverse care țineau cont de circumstanțele locale, de numărul credincioșilor catolici, de structura organizatorică și de intensitatea vieții religioase a comunităților locale⁵. Mai mult decât atât, Galter mai avertiza asupra unei alte dimensiuni a politicii religioase: încurajarea grupurilor colaboraționiste de către puterea politică împotriva instituțiilor canonice ale bisericii, urmărindu-se separarea bisericilor locale de Sfântul Scaun prin realizarea așa-numitelor

⁴ Andreea Ricardi, *Il potere del Papa. Dal Pio XII a Paolo XII a Paolo VI*, Roma, Edituri Laterza, 1988, p. 85.

⁵ A. Galter, *Il libro rosso della chiesa perseguitata*, Milano, Edituri Ancora, 1956, p. 10-12.

„biserici catolice naționale”⁶. Cazul românesc a constituit în mod evident obiectul unor astfel de măsuri. În vederea cooptării Bisericii Catolice, guvernul de la București a conturat și executat o strategie diferențiată, potrivit căreia clerul și credincioșii Bisericii Greco-Catolice să „revină” în cadrul Bisericii Ortodoxe, iar romano-catolicii să constituie o biserică catolică „națională”⁷. Prin utilizarea acestei tactici, regimul comunist izbutea atingerea unui dublu scop: pe de o parte, obținea cooptarea Bisericii Catolice într-un proiect marxist; iar pe de altă parte, putea arăta opiniei publice internaționale că nu este intolerabil față de fenomenul religios.

Liderul comunist român Gheorghe Gheorghiu-Dej a formulat primele critici la adresa catolicismului încă de pe vremea anilor 1948-1949. Prima ocazie a fost prilejuită de congresul de fuzionare dintre PSD și PCR din 22 februarie 1948. În acest cadru, Gheorghiu-Dej a catalogat ritul latin al cultului discutat drept un adversar redutabil al comunismului⁸. Mai târziu, el recomandă găsirea de „acuzății contra capilor bisericii, în care să fie caracterizați că primesc instrucțiuni din partea unor cercuri străine dușmănoase. Va trebui să luăm măsuri tari și să arestăm câțiva capi, combinând aceasta cu gruparea celor care nu sunt de acord cu șefii lor”. În continuare, Dej a indicat spațiul geografic moldovean drept cel unde ascendentul catolic luase amploare: „Va trebui o acțiune îndrumată pe baza unui plan, în special în regiunile unde ei au reușit să capete mai multă influență – Bacău, Roman etc.”⁹. Deși nu e formulată explicit, intenția separării comunităților catolice de Sfântul Scaun este sugerată în context, Vaticanul fiind asociat cu „cercuri[le] străine dușmănoase”. Agravarea acestei atitudini față de Sfântul Scaun a dus, în cele din urmă, la abrogarea de către guvernul comunist a Concordatului semnat de statul român și Vatican încă din 1927¹⁰.

Prima lege de natură să afecteze grav organizarea Bisericii Romano-Catolice a fost Decretul nr. 175 pentru reforma învățământului. Prin intermediul acesteia, statul comunist și-a pus monopolul asupra educației, excluzând astfel școlarizarea confesională. În cadrul Episcopiei Romano-Catolice de Iași de pildă, toate școlile confesionale au fost închise: Seminarul și Academia Teologică „Sfântul Iosif” din Iași, Seminarul Teologic Franciscan din Hălăuțești,

⁶ *Ibidem*.

⁷ Ioan-Marius Bucur, Lavinia Stan (editori), *Persecuția Bisericii Catolice din România. Documente din Arhiva Europei Libere 1948-1960*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2005, p. 32.

⁸ Ovidiu Bozgan, *România versus Vatican. Persecuția Bisericii Catolice din România comunistă în lumina documentelor diplomatice franceze*, București, Editura Sylvi, 2000, p. 21.

⁹ Gabriel Catalan, *Prigoana anticatolică din România între 1949-1953. Arestări și procese ale unor clerici și credincioși*, în AS, vol. 7, *Anii 1949-1953: mecanismele terorii*, Romulus Rusan (editor), București, Fundația Academică Civică, 1999, p. 120.

¹⁰ Decretul nr. 151 din 1948 pentru denunțarea Concordatului încheiat între România și Sfântul Scaun a fost publicat în „Monitorul Oficial”, Partea I A, nr. 164, 19 iulie 1948, p. 5964. Vezi și Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. X, București, Editura Univers Enciclopedic, 2013, p. 249.

Academia Teologică din Luizi-Călugăra, Școala Parohială de băieți din Iași, Institutul Congregației „Notre Dame de Sion” din Iași și Galați, cât și orfelinatul de fete din Hălăucești și orfelinatul de băieți din Huși¹¹. Mai departe, emiterea legii cultelor de către autorități – Decretul-lege nr. 177 din 4 august 1948 – accentua rolul statului asupra vieții religioase, iar o serie de articole contraveneau flagrant canoanelor Bisericii Catolice. Regentul Nunțiatunii Apostolice de la București, Gerald Patrick O`Hara, și-a manifestat îngrijorarea asupra articolelor 13 și 14, care prevedeau modalitățile de recunoaștere a unui cult. Diplomatul pontifical atrăgea atenția și asupra faptului că se stabilea arbitrar numărul de fideli pentru o dieceză. Acest lucru ar fi atras după sine suprimarea administrativă a unor episcopii, deși doar papa este îndreptățit să creeze sau să suprim dieceze¹².

O altă componentă importantă a strategiei regimului comunist de la București privind abordarea „problemei catolice” a fost reprezentată de campaniile virulente de presă. Vaticanul era acuzat de susținerea capitalismului financiar, de sprijinirea imperialismului american, de desfășurarea acțiunilor de spionaj și intrigă politică. Papa era desemnat ca „șeful unei vaste organizații politico-financiare”. Alături de aceste culpe, presa comunistă a recurs și la așa-zisa demascare a activității reacționare a episcopilor catolici din România¹³. Rolul principal al acestor campanii de presă era cel de a familiariza – și, în ultimă instanță, de a convinge – societatea civilă de veridicitatea faptelor expuse. În acest mod, prefațările din presă confereau legitimitate autorităților în luarea de măsuri împotriva Bisericii Catolice.

Ultimul obstacol aflat înaintea demarării proiectului bisericii „naționale” a fost reprezentat de persistența ultimilor episcopi romano-catolici: Anton Durcovici, episcopul de Iași, respectiv Márton Áron, episcop de Alba-Iulia. Dar la 21 iunie 1949, în vreme ce se deplasa la București pentru discuții asupra statutului bisericii catolice, Márton Áron a fost arestat. La doar câteva zile distanță, autoritățile comuniste l-au reținut, în comuna Popești-Leordeni din apropierea capitalei, și pe episcopul ieșean Anton Durcovici¹⁴. Circumstanțele dramatice în care ajunsese cultul romano-catolic din România l-au determinat pe regentul Nunțiatunii, O`Hara, să formuleze un amplu protest la adresa conducerii politice din România. Prin intermediul Ministerului Afacerilor Externe¹⁵, reprezentantul

¹¹ Dănuț Doboș (coordonator), *Comisia Națională de Studiere a Istoriei Bisericii Catolice din România*, Iași, Editura Sapientia, 2008, p. 55.

¹² Ovidiu Bozgan, *Nunțiatuna Apostolică din România în anii 1948-1950*, în idem (coordonator), *Biserică, putere, societate. Studii și documente*, București, Editura Universității din București, 2001, p. 130.

¹³ „Scânteia”, nr. 1174, 18 iulie 1948 și nr. 1175 din 20 iulie 1948; „România liberă”, nr. 1198; 18 iulie 1948; nr. 1199, 20 iulie 1948 și nr. 1202, 23 iulie 1948; „Universul”, nr. 164, 18 iulie 1948, nr. 166, 21 iulie 1948 și nr. 169, 25 iulie 1948.

¹⁴ Dănuț Doboș, Anton Despinescu, *Episcopul Anton Durcovici. O viață închinată lui Dumnezeu și bisericii*, Iași, Editura Sapientia, 2002, p. 144.

¹⁵ Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 133.

papal a emis o serie de note verbale¹⁶ prin care sancționa continuarea persecuției preoților și a credincioșilor romano-catolici, prelungirea stării de detenție a unui număr mare de prelați și preoți, lipsiți de dreptul fundamental de a se apăra în fața justiției, dispariția unor episcopi, de pildă Iuliu Hossu, Vasile Aftenie, Márton Áron și Anton Durcovici, suprimarea progresivă a comunităților religioase care depășise etatizările stabilite prin lege¹⁷. Guvernul român a respins acest protest, după cum a procedat și anterior în cazul inițiativelor similare din partea diplomatului statului papal. Rămasă fără ghidarea principalilor episcopi, Biserica Romano-Catolică a fost pusă într-o situație extrem de vulnerabilă. În aceste condiții, autoritățile au trecut imediat la căutarea/convingerea de vicari sau canonici dispuși să adere la proiectul pseudo-ecclesiastic elaborat de puterea politică.

Preoții romano-catolici și „lupta pentru pace” în practica împuterniciților de culte¹⁸

Comunismul de inspirație sovietică a utilizat tema „păcii” în mod extensiv de-a lungul întregii sale existențe¹⁹. Ținta nestrămutată a acestui demers propagandistic a fost reprezentată de atribuirea unei imagini negative lumii occidentale. La nivel oficial, acțiunile pentru promovarea păcii s-au desfășurat sub forma unor congrese mondiale, organizate în marile capitale europene. Primul congres de acest gen a avut loc la Praga, pe 20 aprilie 1949. Doar la cinci zile distanță, o întâlnire similară s-a petrecut la Paris. Însă manifestarea cea mai importantă sponsorizată de lumea comunistă – în frunte cu Uniunea Sovietică – în vederea demonizării ritualice a Occidentului s-a desfășurat la Stockholm, între 15 și 19 martie 1950. Denumit „Congresul Mondial al Artizanilor Păcii”, adunarea a emis un „Apel pentru Pace”, care a fost semnat atât de oameni din Vest, cât și din Est. Apelul în cauză se opunea categoric uzului armei atomice de către state²⁰. Dar sovieticii se considerau singurii susținători adevărați ai păcii, în vreme ce țările „capitaliste imperialiste” erau interesate doar de cucerirea militară a Estului.

¹⁶ Vezi Marius Ioan Bucur, Cristina Păiușan, Ioan Popescu, Dumitru Preda, *România – Vatican. Relații diplomatice 1920-1950*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2003.

¹⁷ Ioan-Marius Bucur, Lavinia Stan (editori), *op. cit.*, p. 44.

¹⁸ În cadrul Ministerului Cultelor a fost creată o secție a „delegaților speciali”, însărcinată cu monitorizarea activității cultelor din teritoriu. Încetățenit în terminologia comunistă cu numele de „inspector de culte” sau „împuternicit de culte”, acest tip de funcționar asigura legătura între autoritatea centrală și confesiunile religioase la nivelul local. Între sarcinile împuternicitului intrau: transmiterea cerințelor și regulamentelor centrului privind cultele, dar și supraveherea implementării lor, culegerea de material informativ, interpretarea rolului de mediator în conflictele ce se iveau între prelați sau asumarea răspunderii în privința nivelului ierarhic superior. Rapoartele trimise de împuternicit la Ministerul Cultelor influențau considerabil decizia autorității centrale. Vezi Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, ediție revăzută și îmbunătățită, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, p. 261 (în continuare: *Raport final*).

¹⁹ Lucian N. Leuștean, *op. cit.*, p. 88.

²⁰ Jean Nouzille, *Les Catholiques de Moldavie. Histoire d'une minorité religieuse de Roumanie*, Iași, Editura Sapientia, 2008, p. 307.

„Lupta pentru Pace” a dovedit un larg ecou în cadrul conducerii comuniste de la București. Acest fapt s-a reflectat în organizarea Conferinței Comitetului pentru Apărarea Păcii în RPR încă din 15 aprilie 1949²¹. Însă difuzarea masivă a mesajului propagandistic pacifist avea funcția de a distra atenția societății de la problemele interne ale țării spre constructul imagistic ideal al păcii²². Astfel, pe un fond în care toate categoriile socio-profesionale din România au fost impregnate de militantismul pentru pace, autoritățile politice au trecut la cooptarea preoților favorabili înființării Bisericii Romano-Catolice „naționale”. Viziunea conducerii politice urmărea transformarea unei instituții mai curând incompatibile cu interesele regimului comunist, într-o organizație fruntașă în promovarea idealului păcii – implicit, în susținerea necondiționată a deciziilor autorității comuniste din România.

Elaborarea strategiei de cooptare a clericilor romano-catolici a parcurs mai multe etape. Prima dintre ele s-a încadrat în tiparul deja „clasic” al organizării de conferințe. Profitând de vidul de autoritate prezent în rândul romano-catolicilor transilvăneni, creat de arestarea episcopului Márton Áron, Ministerul Cultelor a invitat la Târgu Mureș clerici romano-catolici din toată țara. Desfășurată în cursul lunii aprilie 1950, conferința a avut ca obiectiv obținerea adeziunii cât mai multor preoți la proiectul de încadrare a Bisericii Romano-Catolice în sistemul comunist. Autoritățile politice l-au desemnat în calitate de moderator al adunării pe canonicul Endre Agotha. Conform lui, scopul formal al evenimentului era de a „discuta alăturarea clerului și credincioșilor romano-catolici din țara noastră la Apelul Comitetului Permanent al Congresului Mondial al Partizanilor Păcii de la Stockholm”²³. În realitate, după cum indică un raport al împuternicitului de culte din data de 29 septembrie 1950, acțiunea de la Târgu Mureș a fost reclamată de atitudinea ierarhiei superioare romano-catolice, învinuită de manifestarea unei atitudini „dușmănoase” față de regimul „democrat-popular”. Prelații erau acuzați de: „refuzul depunerii jurământului de credință față de RPR potrivit formulei înscrise în legile țării”²⁴, „refuzul de a se conforma art.[icolului] 22 din legea cultelor, în ceea ce privește noua organizare a eparhiilor”²⁵, „refuzul de a da jurisdicție convenită vicarilor generali numiți pentru fostele centre romano-catolice”²⁶. Având în vedere toate acestea, reuniunea a fost considerată punctul de plecare al acțiunii „menite să aducă Biserica în făgașul vieții de stat, alături de întreg poporul muncitor”²⁷.

²¹ Acest for reunea activiști, funcționari superiori, intelectuali și artiști. Printre membrii mai importanți se numărau Geo Bogza, Radu Cernătescu, Miron Constantinescu, Petre Constantinescu-Iași, Paul Cornea, Mircea Malița, Leonte Răutu, Mihail Roller, Zaharia Stancu, Ștefan Voitec etc. Vezi Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 86.

²² Lucian N. Leuștean, *op. cit.*, p. 97.

²³ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 19/1950, f. 44.

²⁴ *Ibidem*, dosar nr. 23/1950, f. 1.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 51/1951, f. 18.

Rezultatele conferinței de la Târgu Mureș s-au concretizat prin formarea unui Comitet Catolic de Acțiune și a unei Comisii Interimare a Statusului. Cea din urmă încerca stabilirea unei forme de funcționare a Bisericii Romano-Catolice conform normelor dictate de autorități. În pofida rânduielilor canonice, în această comisie au fost aleși, prin decizia nr. 21372 a Ministerului Cultelor²⁸, 10 preoți, alături de cinci laici. În mod firesc, prerogativele întocmirii actului ce stabilește relațiile dintre un stat și Biserica Catolică sunt de competența exclusivă a episcopilor, împreună cu Nunciatura Apostolică. Autoritățile însă, urmărindu-și ținta, nu au ținut cont de astfel de scrupule. La final, Endre Agotha a prezentat textul apelului adresat preoților și credincioșilor privind lupta pentru pace: „Prin apelul adresat de către conferința de la Târgu Mureș, sunt condamnați acei care pregătesc un nou război distrugător împotriva omenirii pașnice și credincioșii catolici din RPR sunt îndemnați să ia atitudine hotărâtă pentru apărarea curajoasă a păcii”²⁹. În acest punct, se cuvine precizat că semnatarii acestui apel confirmau totodată și aprobarea proiectului de status propus. Pretextul invocat arăta că „încadrarea bisericii în legile țării se leagă strâns de lupta pentru pace a poporului muncitor”³⁰. Prin urmare, împuțernicitul de culte prezent la Târgu Mureș a raportat strângerea a „35 de semnături de preoți a Apelului pentru Pace”³¹.

Mai departe, delegația a prezentat Ministerului Cultelor proiectul de status elaborat. Cu acest prilej, Stanciu Stoian, șeful ministerului, a reamintit cu cinism urmatoarele: „libertatea conștiinței și libertatea religioasă sunt în adevări [sic!] lucruri pe care noi le respectăm cu toată convingerea”³². În continuare, ministrul se arăta mulțumit de faptul că „s-a pornit pe drumul cel bun pentru ca să realizăm bune raporturi între Biserica romano-catolică și între Stat”³³. În ciuda acestor expectative, relațiile succesive ale celorlalți împuțerniciți prezenți la Târgu Mureș au semnalat eșecul conferinței. În raportul denumit sugestiv „Atitudinea preoților romano-catolici față de acțiunea de la Târgu Mureș”, se arăta că ierarhia „a luat și de această dată atitudine dușmănoasă față de preoții și laicii locali și cinstiți”³⁴ – semnatori ai apelului.

Insuccesul înregistrat a determinat organizarea unei noi întâlniri, de data aceasta în orașul Cluj-Napoca, la 15 iunie 1950. Mult mai notabilă însă s-a dovedit „Conferința de Constituire a Statusului” găzduită de orașul transilvănean în 15 martie 1951³⁵. Cu această ocazie, autoritățile comuniste au făcut o mișcare ingenioasă în direcția încadrării legale a Bisericii Romano-Catolice. Soluția gândită de puterea politică a constat în resuscitarea „Statusului Catolic Transilvan”. Această veche instituție a apărut în contextul frământărilor

²⁸ *Ibidem*, f. 19.

²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 19/1950, f. 44.

³⁰ *Ibidem*, dosar nr. 50/1951, f. 20.

³¹ *Ibidem*, dosar nr. 51/1951, f. 19.

³² *Ibidem*, dosar nr. 23/1950, f. 13.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, f. 2.

³⁵ Ioan-Marius Bucur, Lavinia Stan, *op. cit.*, p. 46.

generate de Reformă în Transilvania. Deși în epoca amintită instituția avea jurisdicție doar în spațiul geografic menționat, varianta cosmetizată de comuniști preciza că reactivarea Statusului va presupune extinderea sa asupra tuturor catolicilor din România și nu doar asupra celor din Transilvania. Acest demers a fost prefațat însă de consfătuirea preliminară a „Consiliului Dirigent al Statusului și a Comitetului de Luptă pentru Pace a preoților romano-catolici din țară”, consumată în luna iunie 1950, tot la Cluj. Printre preoții participanți s-a numărat Endre Agotha, „artizanul” mișcării, însoțit de Vasile Török, Anton Baumpartner, Ludovic Kalai, Iacob Kosor, Eugen Trebitst, Vasile Begu și Ion Krassovski. Cei din urmă figurau în calitate de responsabili ai așa-numitelor comitete regionale și raionale de luptă pentru pace. Sarcina lor era de a convinge cât mai mulți preoți să adere la mișcare. În cursul acestor intervenții însă, preoții „democrați” se loveau de refuzul categoric al preoților „reacționari”. Eugen Trebits, de pildă, capelan de Ciuc Sângeorgiu, declara că „se află într-o situație foarte grea, fiind singurul preot democrat în raionul Ciuc, unde și parohul său este împotriva lui”³⁶. Prin urmare, Trebits a fost nevoit să ceară, din partea „Comitetului de Luptă pentru Pace și Consiliului Dirigent, mai mult ajutor atât pentru el cât și pentru alți preoți izolați și expuși presiunilor”³⁷. Cererea a fost susținută și de preotul Vasile Begu, care, la rândul său, ceruse Comitetului „să acționeze mai hotărât dând ajutor și preoților expuși intimidării”³⁸. În schimb, parohul de etnie germană Nicolae Kleininger declarase următoarele: „Noi catolicii de naționalitate germană din Banat ne alăturăm la mișcarea pentru pace”. În continuare, parohul bănățean a ținut să clarifice faptul că „noi vrem pace și împreună cu poporul nostru luptăm pentru că ne dăm seama că astfel ne facem datoria, atât ca preoți, cât și ca fii loiali ai patriei noastre”³⁹. Față de întrunirea de la Târgu Mureș, evenimentul desfășurat la Cluj pe data de 15 iunie 1950 a fost evaluat drept un succes. Finalul discuțiilor s-au axat asupra adoptării unui plan de acțiune privind răspândirea mișcării pentru pace. În ciuda asistenței numeroase a preoților romano-catolici din Ardeal și Banat, mișcarea nu câștigase popularitate în mediul clerului majoritar din Moldova.

În sfârșit, un ultim efort public de adunare a clerului roman-catolic s-a consumat în localitatea Gheorghieni, la 5 septembrie 1950. Predilecția autorităților pentru alegerea orașelor din vestul țării denotă lipsa de receptivitate a preoților moldoveni față de Comitetul Catolic de Acțiune. Din partea Episcopiei de Iași s-a înregistrat un număr de doar patru participanți. Pentru a crește numărul de preoți aderenți la mișcare, autoritățile au optat în favoarea speculării nevoilor financiare ale preoților. La scurtă vreme după abrogarea Concordatului cu Sfântul Scaun, Episcopatul Catolic din România hotărâse ca personalul de

³⁶ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 19/1950, f. 13.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, dosar nr. 23/1950, f. 2.

cult constitutiv să nu mai accepte salarizarea de la stat. Măsura în cauză a generat mari vulnerabilități pentru preoții romano-catolici. Se impune precizat faptul că ralierea la mișcarea păcii presupunea și înscrierea preoților aderenți în statele de plată ale ministerului. Acest eficace instrument de șantaj va fi folosit cu succes de către autoritățile statului, mai ales în cazul parohilor și clericilor izolați. Rapoartele împuterniciților asupra conferinței de la Gheorghieni au atras atenția, la final, asupra reacționarismului „fostelor Vicariate de la Timișoara și Satu Mare”. Ca punct de rezistență era indicată și „fosta eparhie de Iași, condusă de preoți reacționari (din aula episcopală sau uneltelelor [?]) care lansează diferite zvonuri și fac uz de pedepse bisericești”⁴⁰.

Următorul pas al tacticii conducerii comuniste de încadrare legală a ritului catolic latin a presupus difuzarea pe larg în presă a rezultatelor decurse în urma celor trei conferințe. Ziarul „Adevărul”, de pildă, a publicat în data de 29 aprilie 1950 articolul intitulat: *Noi adeziuni la apelul pentru interzicerea armei atomice. Constituirea unui Comitet Catolic de Acțiune*. Servind evidente scopuri propagandistice, autorul textului a vorbit despre participarea la conferința de la Târgu Mureș, atât a „reprezentanților Episcopiei germane romano-catolice din Banat, precum și ai Episcopiei catolice din Iași, care și-au însușit întru totul hotărârile conferinței”⁴¹. În continuare, ziarul „Universul” a făcut referire la acțiunea de la Târgu Mureș printr-un text publicat în data de 9 mai 1950. Pentru a amplifica răspândirea, autoritățile au decis și publicarea a două broșuri consacrate reuniunilor preoților romano-catolici „democrați”. Un referat al Ministerului Cultelor, datat la 23 noiembrie 1950, dă mai multe detalii în acest sens. Intitulat „Cum a sprijinit Ministerul Cultelor problema încadrării Bisericii Romano-Catolice în legile RPR”, documentul preciza că: „pentru a populariza hotărârile conferinței preoților și credincioșilor adunați la Târgu Mureș [...], Ministerul a contribuit la îndeplinirea formalităților necesare în scopul editării unei broșuri documentare”⁴². Publicația, care avea 58 de pagini, urma să beneficieze de ediții în limbile română, maghiară și germană, purtând titlul *Conferința preoților și credincioșilor catolici de la Târgu Mureș*⁴³. O publicație similară urma să acopere conferința de la Gheorghieni. La final, referatul citat nu uită să clarifice: „că încadrarea bisericii în legile țării se leagă strâns de lupta pentru pace”⁴⁴. Difuzarea propriu-zisă a materialelor intra în sarcina organizațiilor de masă – Uniunea Populară Maghiară (UPM), Comitetul Antifascist German, alături de celelalte organe ale Ministerului⁴⁵.

Operațiunea de atragere a preoților romano-catolici spre colaboraționism a presupus, pe lângă eforturile clericilor deja aderați, aportul împuterniciților de

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Noi adeziuni la apelul pentru interzicerea armei atomice. Constituirea unui Comitet Catolic de Acțiune*, în „Adevărul”, nr. 17757/1950, p. 3.

⁴² ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 50/1951, f. 19.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 20.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 19.

culte, care aveau trasate instrucțiuni precise în acest sens. În primul rând, ei trebuiau să mențină legătura cu preoții participanți la conferințele de pace, pentru „întărirea” convingerilor. Dincolo de toate, împuterniciții aveau în vedere acei preoți „care sunt expuși influenței nefaste a protopopilor, ce recurg la teroare [sic!] și amenințări”⁴⁶. Mai departe, delegații Ministerului Cultelor trebuiau să aibă în atenție: comportamentul preoțimii față de autorități și legile țării în general; felul cum aceasta colaborează în problemele ce privesc binele oamenilor muncii; ce fel de atmosferă întrețin parohii în rândul credincioșilor; câtă influență exercită asupra acestora. Pe lângă aspectele notate, în totală conformitate cu practicile regimului represiv comunist, împuternicitului de culte i s-a cerut o analiză a biografiilor tuturor preoților vizați. Acest demers implica aflarea „trecutului politic, social și cultural” a fiecărui deservent în parte, precum și elucidarea „cauzelor ce determină adoptarea unei anumite atitudini” a acestora⁴⁷. Una din sarcinile speciale ale inspectorului de culte viza mediul monahal romano-catolic din RPR. În mod deosebit era indicată „atitudinea clerului monahal din Moldova (preoții franciscani conventuali)”. Atenția sporită era reclamată de „influența [ordinului] destul de puternică asupra credincioșilor din parohiile lor”⁴⁸, deoarece „preoții franciscani au în jurisdicție cele mai mari parohii (ca număr de credincioși) și mai bogate”⁴⁹.

Modalitățile de elaborare a rapoartelor asupra atitudinii preoților față de lupta pentru pace se integrau într-o schemă destul de detaliată. Astfel, s-au alcătuit tabele nominale, unde prima listă cuprindea deservenții participanți la conferințele de la Târgu Mureș, Cluj și Gheorghieni. Al doilea tabel nominaliza clericii favorabili unei înțelegeri pentru „reglementarea raporturilor dintre Biserica Romano-Catolică și statul nostru de democrație populară”⁵⁰. Cel de-al treilea se referea la reprezentanții cultului ce se opuneau oricărei înțelegeri. Documentele citate se caracterizau prin multitudinea problemelor ce trebuiau consemnate în interiorul lor. De exemplu, tabelele nominale privind activitatea preoților romano-catolici din Alba-Iulia conțineau următoarele secțiuni: denumirea parohiei în care activa deserventul; numele regiunii; raionul din care făcea parte; numele preotului; activitatea depusă în Comitetul de Luptă pentru Pace/conform Ordinului Nr. 519; modul folosirii apelului de Pace/conform Ordinului Nr. 913 – cu mențiunile: „l-a citit în întregime?” ori „i-a folosit acest material?” –, reflexiuni, observațiuni⁵¹. În cazul preoților catalogați drept „rezistenți”, autoritatea centrală recurgea la măsuri privind izolarea lor, prin detașarea în parohii slab finanțate. Ulterior se proceda la specularea nevoilor materiale ale clericilor retrogradați. În schimb, eforturile preoților „democrați și iubitori de pace” erau recompensate în diverse moduri. Un referat emis de

⁴⁶ *Ibidem*, dosar nr. 19/1950, f. 6.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 7.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 9.

⁵¹ *Ibidem*, dosar nr. 20/1950, f. 37.

Ministerul Cultelor în 1950, referitor la „Planul de activitate pentru rezolvarea problemei catolice”, îndemna împuterniciții să „încurajeze elementele democratice din sânul clerului catolic, acordându-le premii ca și la celelalte [sic!] culte”⁵². În mod firesc, alături de personalul de cult, inspectorii trebuiau să supravegheze și comportamentul laicilor romano-catolici. Aceasta cu atât mai mult în cazul parohiilor franciscane din Moldova, unde „credincioșii [...] sunt și ei animați de ostilitate față de problemele actuale”⁵³. Motivul acestor reacții era identificat în dispozițiile înaltului cler, care a interzis strict orice fel de contact dintre comunitatea religioasă și puterea politică. În sfârșit, pentru a facilita sarcina împuterniciților din teritoriu, ministerul mobilizase și activitatea organizațiilor de masă⁵⁴. „Principalul rol” al acestora, preciza un plan de activitate din 1951, „ar fi să mobilizeze acțiunea de la bază”⁵⁵. Întrucât problema ierarhiei și a întregii organizații canonice romano-catolice era de competența Ministerului Cultelor, „munca pentru promovarea mișcării [pentru pace] e deopotrivă a Ministerului și a organizațiilor de masă”⁵⁶.

Până în acest punct am încercat, în baza documentelor emise de Ministerul Cultelor, să conturăm mecanismul prin care autoritățile – cu aportul major al împuterniciților de culte – s-au străduit să obțină înregimentarea clerului romano-catolic în „lupta activă pentru pace”. În continuare, vom trata punctual modul în care a reacționat personalul de cult din Episcopia Romano-Catolică de Iași în fața ingerințelor puterii politice.

Preoții din Episcopia de Iași în primii ani ai regimului comunist conform documentelor împuterniciților de culte

În prima parte a anului 1944, efectele apropierii frontului de orașul Iași au forțat evacuarea Episcopiei Catolice de aici către Beiuș. Circumstanțele s-au agravat odată cu moartea episcopului titular Mihai Robu, la 27 septembrie 1944, în localitatea de refugiu. În aceste condiții, administrator provizoriu al diecezei a fost numit Marcu Glaser. Însă acesta avea șanse minime să fie promovat ca episcop, din cauza activității sale de șef al misiunii catolice din Transnistria între anii 1941-1944⁵⁷. Alegerea Sfântului Scaun s-a îndreptat în consecință asupra lui Anton Durcovici⁵⁸. După ce a luat cunoștință de această decizie, nunțul apostolic de la București, Andrea Cassulo, a cerut avizul Ministerului de Externe pentru numirea lui Durcovici ca episcop de Iași. Consumarea tuturor formalităților necesare a întârziat instalarea noului ierarh până în data de 5 aprilie 1948. Proaspătul episcop și-a desfășurat activitatea timp de doar un an și două

⁵² *Ibidem*, dosar nr. 50/1951, f. 30.

⁵³ *Ibidem*, dosar nr. 51/1951, f. 78 (10).

⁵⁴ Pentru o tratare punctuală privind scopul și modul de funcționare a organizațiilor de masă, vezi *Raport final*, p. 138-158.

⁵⁵ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 50/1951, f. 38.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 132.

⁵⁸ *Ibidem*.

luni⁵⁹. Cu toate acestea, activitatea sa episcopală este considerată drept una din cele mai importante din întreaga istorie a diecezei.

Confruntat cu urmările devastatoare generate de reforma învățământului și noua lege a cultelor emise în cursul anului 1948, Anton Durcovici a încercat să compenseze starea de fapt prin întreprinderea de itinerarii în spațiul diecezei moldovene. Vizitele sale aveau drept scop consolidarea unității credincioșilor. Însă dezideratul vizat s-a confruntat cu interesele noii ordini politice din România, ce urmărea, la rândul ei, controlul conștiințelor. În acest fel, Anton Durcovici a atras mefiența regimului comunist. Drept dovadă rezidă ședințele secretariatului CC al PMR, desfășurate în zilele de 12 martie și 27 aprilie 1949, ce au avut pe ordinea de zi problema „măsurilor împotriva agitațiilor din rândul catolicilor”⁶⁰. În acest sens, regimul comunist depistase semne de adversitate în secuime și în Moldova. În mod deosebit erau vizate județele Roman și Bacău, zone în care – preciza raportul ședinței – „sub influența franciscanilor și sub conducerea episcopilor Márton Áron (Ardeal) și Anton Durcovici (Moldova) se face o incisivă propagandă anticomunistă și religioasă prin pelerinaje, procesiuni, predici și pastorale...”⁶¹. Mai departe, documentul citat avertizează asupra faptului că aceste acțiuni „interziceau sub pedeapsa canonică a excomunicării înscrierea în PMR sau organizațiile comunistilor, precum și orice colaborare cu acestea, inclusiv plata impozitelor sau predarea cotelor la stat”⁶². Dispozițiile lui Durcovici se regăsesc și într-un raport al împuternicitului de culte, datat la 1 noiembrie 1950. În urma inspectării parohiilor romano-catolice din Moldova, delegatul transmitea ministerului că toți clericii „ne-au relatat că episcopul Durcovici a dat un Decret prin care a oprit toți preoții să participe la vreo adunare în care s-ar discuta probleme religioase în legătură cu Statul. Aceasta sub pedeapsa suspendării”⁶³. Comportamentul incompatibil cu cerințele regimului comunist, combinat cu strategia autorităților de a-i înlătura pe ierarhii Bisericii Romano-Catolice au dus, în final, la decizia arestării lui Anton Durcovici. Survenită la puțin timp după cea a episcopului de Alba Iulia, Márton Áron, reținerea liderului diecezei de Iași s-a efectuat în ziua de 26 iunie 1949⁶⁴, în suburbia bucureșteană Popești-Leordeni.

În situația tragică – dar prevăzută – a reținerii episcopilor de drept, Sfântul Scaun, prin intermediul Nunțiatului Apostolice, aproba numirea altor clerici în funcția de administrator eparhial. De regulă, titlul primit era cel de „Ordinarus Substitutus”. Astfel, după încarcerarea la penitenciarul Sighet a lui Durcovici, Nunțiatul Apostolic l-a reînvestit pe Marcu Glaser în funcția de

⁵⁹ Dănuț Doboș, Anton Despinescu, *op. cit.*, p. 60.

⁶⁰ Gabriel Catalan, *op. cit.*, p. 120.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 23/1950, f. 25.

⁶⁴ Dănuț Doboș, Anton Despinescu, *op. cit.*, p. 144. Istoricul Ovidiu Bozgan susține că arestarea lui Anton Durcovici a avut loc în luna martie 1949. Vezi Ovidiu Bozgan, *România versus Vatican...*, p. 51.

Vicar General al eparhiei de Iași⁶⁵. Intervalul temporal parcurs de Glaser în fruntea diecezei a fost gestionat în spiritul impus de predecesorul său, după cum a consemnat și împuternicitul de culte: „înlăturarea episcopilor Anton Durcovi (Iași) și Márton Áron (Alba Iulia) – 1949 – nu a produs în cercurile ierarhice nici o schimbare de atitudine...”⁶⁶. În urma conferințelor de la Târgu Mureș, Cluj și Gheorghieni, ministerul a mai delegat un funcționar în Moldova în vederea cercetării atitudinii preoților catolici față de aceste manifestări. Acesta a dezvăluit în relatările sale programul practicat de noul vicar general: „Glaser, la rândul său, după congresul de la Tg. Mureș, a dat o circulară prin care declara drept schismatică acțiunea de la Tg. Mureș și atrăgea clerului atenția că Agotha este excomunicat *vitand*⁶⁷ și toți care ar intra în legătură cu el ar intra sub aceeași excomunicare”⁶⁸. La sfârșitul raportului, împuternicitul a întărit impresia conform căreia toți preoții moldoveni se supun ordinelor primite din partea celor doi episcopi privind colaborarea cu autoritățile politice: „Clerul moldovean se simte foarte legat de cele două decizii episcopale”⁶⁹. Drept consecință a poziției adoptate, Marcu Glaser a intrat și el în atenția Securității. Opoziția fermă în fața încercărilor de a convinge preoții din Moldova să semneze „Apelul de Pace de la Stockholm” a pricinuit, ca și în cazul lui Durcovi, înlăturarea sa. Mai mult, după ce a fost anchetat în repetate rânduri, Glaser a suferit un atac de cord în data de 25 mai 1950⁷⁰.

Următorul cleric desemnat în calitate de administrator eparhial al Diecezei de Iași a fost Gheorghe Petz. Originar din Hârlău, Petz a urmat a cursurile Seminarului „Sfântul Iosif” din Iași, apoi pe cele ale Colegiului „De Propaganda Fide” din Roma⁷¹. Înainte de a accede în funcția de administrator eparhial, Gheorghe Petz a fost paroh în localitățile Gherăești și Butea. Decizia investirii sale a aparținut lui Anton Durcovi⁷². În mod curios, ceremonia de oficializare a avut loc în parohia Gherăești. Cu intenția de a-l împiedica pe noul provicar general să ajungă la sediul diecezei ieșene, organele Securității, în colaborare cu activiștii de partid din Roman, au pus la cale o subversiune menită să declare comuna în care slujea Gheorghe Petz drept „contaminată cu tifos

⁶⁵ Dănuț Doboș (coordonator), *Comisia Națională de Studiere a Istoriei Bisericii Catolice din România*, ed. cit., p. 50.

⁶⁶ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 51/1951, f. 18.

⁶⁷ Termenul de *excomunicat vitand* (cineva ce trebuie evitat), desemnează o persoană afectată de o rară și gravă formă de excomunicare, pe care Biserica a edictat-o, ca o măsură de remediere, cu scopul ca cei credincioși să nu fie asociați cu ea. Vezi *Catholic Dictionary*, accesibil online la <http://www.catholicculture.org/culture/library/dictionary/index.cfm?id=37131>; consultat la 20.06.2013.

⁶⁸ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 23/1950, f. 25.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Dănuț Doboș, *Marcu Glaser*, în „Lumina Creștinului”, nr. 9 (189)/2005, [ediție online], accesibil la <http://www.ercis.ro/lumina/numar.asp?an=2005&numar=9>; consultat la 20.06.2013.

⁷¹ Idem, *Figuri ilustre. Pr. Gheorghe Petz*, în „Lumina Creștinului”, nr. 4/2009, [ediție online], accesibil la <http://www.ercis.ro/lumina/numar.asp?an=2009&numar=4&id=86>; consultat la 20.06.2013.

⁷² *Ibidem*.

exantematic”⁷³. În ciuda ingeniosului truc al autorităților, clericul a izbutit în cele din urmă să se întâlnească cu regentul Nunțiatului, Patrick O’Hara, în vederea oficializării funcției primite. Ministerul Cultelor, în schimb, a refuzat categoric recunoașterea sa.

Datorită condițiilor enunțate, preotul Gheorghe Petz a fost forțat să administreze episcopia din comuna Butea. Conjunctura dificilă nu a fost însă de natură să schimbe linia trasată de Durcovici în privința relației clerului și credincioșilor cu puterea politică. În consecință, Petz a devenit un obiectiv important pentru împuterniciții de culte. Potrivit directivelor ministerului, numitul Ludovic Lopată⁷⁴ a fost însărcinat să ia contact cu acei preoți din cuprinsul diecezei moldovene care au luat parte la conferința de la Gheorghieni. Documentul elaborat în cadrul Ministerului Cultelor menționează pe: Alf. Weber, parohia Văleni; C-tin Hausner, parohia [G]Cioseni și I. Hojdan, paroh de Cleja, toți din județul Bacău⁷⁵. Conform indicațiilor deja amintite, Ludovic Lopată avea misiunea de „a-i lămuri și întări” pe acești clerici în vederea menținerii devotamentului față de cele aprobate la conferința de pace. În paralel, preoții nominalizați erau considerați expuși presiunii superiorilor, întrucât „aceștia sunt obiectul unor măsuri represive din partea așa-zisei conduceri a fostei eparhii romano-catolice de Iași. (Este vorba despre Păr. Gheorghe Petz, paroh de Butea-Roman, care pretinde a avea jurisdicție asupra întregului cler.)”⁷⁶ Situația a reclamat, prin urmare, o deplasare a lui Ludovic Lopată în Moldova. Cuprinsă între 18-19 octombrie 1950, vizita de lucru a împuternicitului avea ca obiective: aflarea atitudinii clericilor față de regimul politic, părerea despre acțiunea de la Târgu Mureș, cât și despre celelalte conferințe, convingerea lor privind aderarea la lupta pentru pace, încercarea de obținere a colaborării în schimbul avantajelor materiale etc.

Prima destinație a funcționarului ministerial a fost Suceava. În ziua de 18 octombrie, acesta s-a întreținut cu parohul Otto Schmegner. Reacția preotului a fost reticentă față de autorități, fapt ce l-a determinat pe Lopată să noteze că Schmegner a fost „foarte puțin amabil și dispus să discute”⁷⁷. Cât despre acțiunea de la Târgu Mureș, preotul sucevean a declarat „că nu vrea să știe”, pentru că „o consideră schismatică, deoarece Agotha a fost excomunicat vitand”⁷⁸. La finalul raportului, împuternicitul concluzionează că, în pofida dificultăților materiale de care suferea, parohul sucevean „este un element dificil de prelucrat”⁷⁹. Primul preot cercetat a confirmat linia impusă clerului moldovean de a nu colabora cu puterea, opunând în acest sens prevederile lui Durcovici și Glaser. În continuare, Ludovic Lopată și-a făcut apariția la Gura Humorului,

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 19/1950, f. 6.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, dosar nr. 23/1950, f. 26.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

unde urma să poarte o discuție cu parohul Iosif Schurgoth. În opoziție cu întâmpinarea lui Schmegner, delegatul ministerului a remarcat primirea „binevoitoare” a celui de-al doilea paroh bucovinean. În cuprinsul raportului se arată că Schurgoth „se înțelege foarte bine cu autoritățile, dând concurs oricând i se cere”⁸⁰. Astfel, privitor la încadrarea Bisericii Catolice în legile RPR, parohul „s-a arătat foarte bucuros de perspectiva unui acord cu Guvernul”⁸¹. Mai mult, acesta „a făcut cerere de salariu”. Ca urmare a „prestației” lui Iosif Schurgoth, împuternicitul a recomandat ca parohul să fie „sprijinit față de autorități, pentru a nu avea greutăți”⁸². Potrivit instrucțiunilor, delegatul ministerului a propus și îngăduirea de avantaje acestui preot în schimbul aderării la lupta pentru pace, precum și a convingerii celorlalți clerici să accepte planurile propuse de regim.

În data de 19 octombrie, Ludovic Lopată a sosit la Iași. Contrar așteptărilor, aici nu a găsit pe nimeni, cu excepția preotului Barnabas Rujanski. Acesta s-a arătat intransigent, declarând reprezentantului oficial că „se teme de orice acțiune sub conducerea Tg. Mureșului, considerând-o schismatică”. Față de vestea primită de la autorități ce anunța formarea unei „Biserici Catolice naționale independente de Roma”, Rujanski a susținut ferm că „la așa ceva nu poate adera”⁸³. Inflexibilitatea clericilor moldoveni a fost consemnată de Lopată și cu ocazia inspectării preotului Anton Bișoc, din orașul Roman. Tânărul preot romașcan s-a dovedit a fi „foarte refractar la orice sugestie” venită din partea statului. Asemenea celor chestionați anterior, s-a notat că Bișoc „condamnă T[g]. Mureș”⁸⁴. Mai departe, în desfășurarea discuției, împuternicitul a fost nevoit să consemneze intervenția preotului Alexandru Gaiewski, paroh de Fărcășeni (județul Iași), al cărui comportament a fost catalogat drept „foarte agresiv”⁸⁵. Privitor la încheierea unei înțelegeri între biserică și stat, Alexandru Gaiewski „condamnă orice acord făcut fără episcopi sau vicari generali”⁸⁶. La plecarea din Roman, împuternicitul a constatat linia intransigentă urmată de preoții din această zonă. În ciuda eforturilor depuse, clericii vizați au refuzat într-o manieră destul de clară dialogul cu autoritățile politice.

Traseul împuternicitului a prevăzut în continuare vizitarea parohiilor franciscane din jurul localității Roman – cele asupra cărora autoritatea centrală a atras atenția în mod repetat. Aici, Ludovic Lopată a întâmpinat același gen de atitudine și argumentație. Parohul Anton Tălmăcel din Adjudeni a mărturisit că „nu vede cu ochi buni acțiunea de la Târgu Mureș, prin Comitetul Catolic”, deoarece „acest comitet duce o acțiune de ruptură de Roma”⁸⁷. Poziția preotului Tălmăcel a devenit evidentă odată cu ivirea subiectului clericilor din Episcopia

⁸⁰ *Ibidem.*

⁸¹ *Ibidem.*

⁸² *Ibidem.*

⁸³ *Ibidem.*

⁸⁴ *Ibidem.*

⁸⁵ *Ibidem*, f. 27.

⁸⁶ *Ibidem.*

⁸⁷ *Ibidem.*

de Iași care au participat la conferința de pace de la Gheorghieni. Asupra acestei situații, el a ținut să clarifice „că nu Petz i-a excomunicat sau suspendat, ci au fost considerați ca atare de către ceilalți, conform deciziilor episcopilor Durcovici și Glasser”⁸⁸. Afirmatia este de natură să confirme devotamentul clericilor din dieceza ieșeană față de hotărârile episcopilor suprimați. Următorul punct al dialogului dintre Ludovic Lopată și preotul Anton Tălmăcel a fost cel al raporturilor juridice dintre Biserica Catolică și RPR. Documentul consultat arată că, în viziunea lui Tălmăcel, „nimeni nu are dreptul de a interveni pentru soluționarea crizei, nici măcar Vicarii Generali fără o facultate specială de la Roma”⁸⁹. Aserțiunea avea rostul de a-l convinge pe împuternicit că nici măcar cel ce posedă autoritatea de administrator eparhial asupra diecezei nu era îndrituit să întrețină tratative cu statul. În încheierea raportului, funcționarul oficial a avertizat că parohul „are oarecare influență asupra preoților din jur”⁹⁰. Toate aceste aspecte l-au determinat pe Lopată să avanseze ipoteza potrivit căreia Anton Tălmăcel „întreține legături strânse cu Petz”⁹¹.

Strategia oficialului Ministerului Cultelor prevedea mai departe confruntarea cu Gheorghe Petz. Dar atmosfera general ostilă consemnată în Moldova a reclamat din partea autorităților dobândirea unei forme de constrângere asupra administratorului eparhial al Diecezei de Iași, preliminară întâlnirii directe. Astfel, vizita împuternicului a descins mai întâi la Răchiteni, unde slujitor era fratele mai tânăr al provicarului general, Anton Petz⁹². Prudent, acesta „a arătat foarte mult spirit de înțelegere”⁹³, iar împuternicului nu a uitat să sublinieze că „este prea legat de fratele său, căruia îi ia întrutotul apărarea”⁹⁴. Îngrijorat, probabil, de intervențiile oficiale în cuprinsul diecezei de care era responsabil, Gheorghe Petz și-a făcut apariția la Răchiteni, în data de 21 octombrie 1950. Surprins de vizita inopinată, reprezentantul statal a pretins din start clarificări asupra legitimității lui Petz în funcția de lider al diecezei ieșene, întrucât, la Ministerul Cultelor, „tov. Manu, [...] i-a spus numai că trebuie [sic!] să se reîntoarcă imediat la Butea și să nu mai stea la Iași”⁹⁵. Ulterior, conform registrului dinainte stabilit, discuția s-a mutat în domeniul central al relației dintre stat și biserică. Imitând reacția parohului din Adjudeni, Gheorghe Petz a întărit că „nici măcar episcopii nu ar fi putut încheia cu de la sine putere un Status, ci numai în strânsă legătură cu Roma [și] Nunțiatura”⁹⁶. Confruntat succesiv cu acest tip de discurs, Ludovic Lopată a încordat atmosfera, solicitând

⁸⁸ *Ibidem.*

⁸⁹ *Ibidem.*

⁹⁰ *Ibidem.*

⁹¹ *Ibidem.*

⁹² Vezi Dănuț Doboș, *Figuri ilustre: Pr. Anton Petz*, în „Lumina Creștinului”, nr. 11/2012, [ediție online], accesibil la <http://www.ercis.ro/lumina/numar.asp?an=2012&numar=1&id=11>; consultat la 20.06.2013.

⁹³ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 23/1950, f. 27.

⁹⁴ *Ibidem.*

⁹⁵ *Ibidem.*

⁹⁶ *Ibidem.*

explicații asupra modului acceptării funcției de vicar general, în lipsa unei împuterniciri legale. Printr-o demonstrație subtilă de abilitate, Gheorghe Petz a mărturisit „că el ar fi foarte bucuros să-și dea demisia, dar nu are cui”⁹⁷, în condițiile în care „nu a mai avut ocazia să vadă pe Nunțiu”⁹⁸ înainte de plecarea acestuia”⁹⁹. În urma acestei conversații, delegatul Lopată a confirmat ministerului că liderul provizoriu al eparhiei „se bucură de multă autoritate în clerul moldovean”¹⁰⁰. Contextul a fost reafirmat cu prilejul inspectării parohului Martin Pârțac, din localitatea Barticești. Față de integrarea bisericii în termenii impuși de stat, preotul „a adoptat din capul locului o atitudine intransigentă”¹⁰¹. Referitor la reconfigurarea conducerii cultului romano-catolic întreprinsă de canonicul Endre Agotha, parohul a argumentat că „biserica nu se poate conduce de jos în sus”; precizând în continuare că „orice presiune de jos în sus ar fi ilegală și schismatică”¹⁰². Mai departe, în celelalte parohii vizitate, împuternicitul Ludovic Lopată a fost primit cu aceeași stare de spirit. La Gherăești, preotul Ioan Jicmon s-a arătat inflexibil, impresionând împuternicitul „prin etalarea unui spirit eroic”, în timp ce la Săbăoani preotul Iosif Duman era de acord cu o soluție, „dar una «legală» pentru a putea fi aprobată cu «conștiință împăcată»”¹⁰³. Manifestări similare s-au produs și în Bacău, din partea locțiitorului de paroh Gheorghe Pal¹⁰⁴.

Rezultatele verificărilor din dieceza de Iași au reflectat rezistența fermă, pe alocuri sfidătoare, a clericilor față de propunerile puterii politice de reorganizare „națională” a Bisericii Catolice – sub camuflajul propagandistic al luptei pentru pace. Cu o singură excepție, toți parohii și slujitorii au dovedit respectarea strictă a directivelor impuse de Anton Durcovici – și reînnoite de Marcu Glaser – cu referire la colaborările de orice natură cu autoritatea politică. Explicația oferită de împuternicit asupra coagulării preoților moldoveni în jurul ideii de rezistență a fost punctul comun stabilit de ei cu ocazia hramurilor parohiale. În acest cadru, aceștia „au discutat atitudinea ce vor lua cu toții în această problemă”¹⁰⁵. Referatul împuternicitului oferă detalii interesante și în privința atitudinii clerului romano-catolic din Moldova față de simulacrul de extindere a vechiului Status catholic transilvan asupra întregii țări. În acest sens, Lopată a subliniat că „moldovenii nu sunt dispuși să admită valabilitatea lui”, de vreme ce ei „socotesc aceasta o chestiune pur ardelenească”¹⁰⁶. Preoții au mai deplâns

⁹⁷ *Ibidem*, f. 28.

⁹⁸ Clericul Gheorghe Petz a făcut referire la *regentul* Nunțiatunii Apostolice din România, Gerald Patrick O'Hara, care, împreună cu secretarul Mons. John C. Kirk și auditorul Mons. Guido del Maestri de Schonberg, a fost forțat de autoritățile comuniste să părăsească România în 7 iulie 1950. Vezi Marius Ioan Bucur, Cristina Păiușan, Ioan Popescu, Dumitru Preda, *op. cit.*, p. XXXIV.

⁹⁹ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 23/1950, f. 28.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, dosar nr. 23/1950, f. 25.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

și incomodarea produsă de prezența organizațiilor de masă, declarând unanim că „sunt foarte revoltați de activitatea UPM-ului din regiune”¹⁰⁷.

Direcția curajoasă adoptată de clericii episcopiei ieșene a determinat stăvilirea elanului prin măsura de rigoare a arestării administratorului eparhial. Printre acuzațiile în baza cărora Gheorghe Petz a fost reținut s-au numărat atât adăpostirea la Butea a aviatorei Smaranda Brăescu, cât și a sătenilor Iosif Gal și Mihai Albert, urmăriți de autorități¹⁰⁸. Lista continua cu ignorarea „Apelului de Pace de la Stockholm”, alături de refuzul aderării la celelalte moțiuni lansate la Târgu Mureș. Istoricul Dănuț Doboș scrie că arestarea a fost efectuată de ofițerul Dinescu de la direcția regională de Securitate din Roman, în data de 30 octombrie 1950. Transferat ulterior autorităților din capitală, Petz a fost anchetat de către temutul torționar Gheorghe Enoiu¹⁰⁹ și condamnat de Tribunalul Militar din București la cinci ani de închisoare corecțională¹¹⁰. Supusă presiunilor crescânde generate de încercările autorităților de racordare a clerului moldovean la lupta pentru pace, prestația lui Gheorghe Petz a stat sub semnul refuzului colaborării cu autoritățile statului. În acest demers, conform documentelor consultate, ierarhul ieșean a beneficiat de asentimentul cvasitotal al preoților din eparhia sa.

În identice condiții cu ale predecesorului său, atât din punct de vedere canonic, cât și legal, Wilhelm Clofanda, paroh de Botoșani, a preluat conducerea Episcopiei de Iași. Mai mult, acesta a acuzat aceleași obstacole privind stabilirea sa la Iași. După primirea titlului de „Ordinarius Substitutus”, lui Clofanda i s-a întocmit grabnic un dosar de urmărire de către Securitatea din Botoșani¹¹¹. Măsura viza intimidarea noului administrator eparhial, prin împiedicarea stabilirii sale la reședința episcopală din Iași. Rămas fără opțiuni, Clofanda a fost nevoit să gestioneze treburile eparhiei de la distanță. În ciuda climatului din ce în ce mai amenințător, fostul paroh din Botoșani a imprimat diecezei același spirit de fidelitate față de papa de la Roma. Astfel, Clofanda a condamnat energic „Apelul pentru pace de la Stockholm”, Acțiunea de la Târgu Mureș, alături de celelalte demersuri ce vizau supremația statală asupra normelor canonice. Un raport emis de Direcția de Studii a Ministerului Cultelor, intitulat „Atitudinea generală față de problemele interne”, semnalase prompt natura conduitei noului lider. Contrar celor așteptate în urma arestării lui Gheorghe Petz, documentul relatează că, „în fosta episcopie de Iași, actualul

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 26.

¹⁰⁸ Dănuț Doboș, *Figuri ilustre. Pr. Gheorghe Petz*, în loc. cit.

¹⁰⁹ Pentru detalii asupra acestui personaj, vezi D. Lăcătușu, A. Cioflâncă, *Profesiunea lui, tortura: cazul Gheorghe Enoiu*, în „Ziarul de Iași”, 28 iunie 2010, [ediție online], accesibil la <http://www.ziaruldeiasi.ro/opinii/profesiunea-lui-tortura-cazul-gheorghe-enoiu~ni6ft5>; consultat la 20.06.2013.

¹¹⁰ Dănuț Doboș, *op. cit.*

¹¹¹ Idem, *Figuri ilustre: Pr. Wilhelm Clofanda*, în „Lumina Creștinului”, nr. 7/2009, [ediție online], accesibil la <http://www.ercis.ro/lumina/numar.asp?an=2009&numar=7&id=156>; consultat la 21.06.2013.

deținător al jurisdicției [...] merge pe aceeași linie de rezistență și în repetate rânduri a întreprins călătorii în cuprinsul eparhiei, îndemnând preoții la rezistență”¹¹². Observăm în acest punct că Wilhelm Clofanda, pe lângă refuzul de a face jocul conducerii comuniste, a sfidat-o pe aceasta, imitând intervențiile episcopului Anton Durcovici de a îndemna canonicii și credincioșii din episcopie la rezistență, însă în condiții mult mai vitrege. Responsabilii Direcției de Studii informau în continuare despre sprijinul de care beneficia Wilhelm Clofanda. În pofida arestărilor succesive de clerici și credincioși catolici, raportul avut în vedere nominaliza o serie de preoți catalogați drept „reacționari”, ce acordau susținere administratorului eparhial. Dintre aceștia se remarcă din nou cei de formație franciscană: „Pr. Alois Herciu (Hălăucești), Iosif Duman (Săbăoani) și Pr. Ion Duma (Galați)”¹¹³. Alături de ei au fost menționați și colegii de breaslă: „pr. Petru Pleșca (Grozești), pr. Petre Andrei (Pustiana) și Ion Asaftei (Iași)”¹¹⁴.

Îngrijorați de rezistența prelungită a clerului din Moldova, responsabilii din Ministerul Cultelor au decis organizarea unei conferințe în sprijinul luptei pentru pace în orașul Bacău. Adunarea s-a adresat, în principiu, preoților loiali și simpatizanți ai instituției „marionetă” a Comitetului Catolic de Acțiune. În fapt, era urmărită crearea unei breșe cât mai largi în cadrul clerului de rang inferior al diecezei moldovene. După cum am încercat să clarificăm, strategia autorităților presupunea atragerea de partea statului a acestui grup de preoți. Ulterior, se recurgea la subminarea progresivă a autorității locțiitorului de episcop și a apropiaților săi. Dintre oficialii prezenți la Bacău s-au numărat preotul Endre Agotha, președintele Comitetului Catolic de Acțiune, preotul Vasile Begu, secretarul acestui for, preotul Andrei Despina din Arhidieceza de București, Ioan Krassovski, paroh de Câmpina, precum și Bronislav Falewski, decan de Brăila¹¹⁵. Interesant de observat este lista preoților moldoveni participanți. Documentul analizat enumeră următoarea prezență: pr. Io[a]n Lădan, paroh Fundul Răcăciuni; pr. Iosif Celanti, paroh de Piatra Neamț; pr. Ioan Minuț, ajutor de paroh de Grozești; pr. Francisc Keil, paroh de Dărmănești; pr. Alfons Weber, paroh de Văleni; pr. Francisc Hojden, paroh de Cleja; pr. Constantin Hausner, paroh de Gioseni; pr. Ion Gherghina, paroh de Lespezi; pr. Simon Francisc, paroh de Luizi Călugăra; pr. Carmil Dancă, paroh de Găidar; pr. Iosif Szurgot [Schurgoth], paroh de Gura Humorului; pr. Ion Petrișor, paroh de Cotnari, și pr. Iosif Duman, paroh de Săbăoani¹¹⁶. Delegatul ministerului a precizat că mobilizarea participanților s-a făcut personal, și nu prin intermediul organizațiilor de masă¹¹⁷. Cu acest prilej, autoritățile au avansat o tactică „prin învăluire”. Conștient de atitudinea fermă a administratorului eparhial de la Iași,

¹¹² ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 51/1951, f. 25.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*, dosar nr. 50/1951, f. 40.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 43.

Endre Agotha, liderul Comitetului Catolic de Acțiune, a convocat la ședință clerici proveniți în majoritate din localități situate în preajma Bacăului, sperând a fi mai puțin expuși influenței lui Clofanda și a confrăților franciscani. La aceasta s-a completat și aportul preoților deja aderați la „mișcarea păcii” cu ocazia întrunirii de la Gheorghieni, din septembrie 1950. Preotul Bronislav Falewski, de pildă, figura deja ca unul dintre oficialii acțiunii de la Bacău. De asemeni, se remarcă și prezența lui Iosif Schurgoth, parohul sucevean ce își declarase adeziunea la planurile regimului în luna octombrie. Scopul principal al manifestării din 20 decembrie 1950 era majorarea acestui grup de preoți colaboraționiști.

Primul care a luat cuvântul în cadrul adunării a fost Andrei Despina, din București. În mod demagogic, preotul din capitală a precizat faptul că „a lupta pentru pace este o datorie sfântă a fiecărui credincios, mai mult este o datorie a preoților”¹¹⁸. Apoi preotul Vasile Begu a atins subiectul central al situației legale a Bisericii Catolice: „în problema reglementării raporturilor dintre biserica catolică și stat, nu poate fi vorba de un concordat sau de un «modus vivendi», ci numai de o adaptare a cultului respectiv, în cadrul legilor în vigoare”¹¹⁹. Precizările lui Vasile Begu au plasat clericii din dieceza de Iași într-o poziție nedefinită, de expectativă. Simon Francisc din Luizi Călugăra, de exemplu, a declarat că reglementarea între stat și biserică să se facă cât mai grabnic, fără a desconsidera totuși superiorii legali¹²⁰. Parohul Ioan Lădan a amintit despre dependența clerului romano-catolic de Roma¹²¹, în timp ce Francisc Keil, paroh de Dărmănești, a cerut de la preoții participanți „să fie uniți în această chestiune pentru bună rezolvare”¹²².

Acțiunea din 20 decembrie 1950 desfășurată la Bacău a constituit un demers de instigare a clerului romano-catolic inferior împotriva ierarhiei. Această metodă a dobândit valoare axiomatică în privința tratării problemei religioase de către autorități. Ea a fost utilizată cu succes și în cazul celorlalte culte. Astfel, considerațiile împrumutului de după întrunire mărturiseau faptul că „se pune mare nădejde în efectele Conferinței de la Bacău”, întrucât „se pare s-a efectuat o spărtură”¹²³. Speranțele autorităților erau amenințate însă de autoritatea lui Wilhelm Clofanda și a apropiaților săi: „Nu cunoaștem încă dacă rezultatele bune la care îndreptățea Conferința de la Bacău nu au fost anihilate prin acțiunea Clofanda-Herciu”¹²⁴.

¹¹⁸ Acest pasaj se aseamănă, prin mesajul transmis, cu abordarea Bisericii Ortodoxe Române privind lupta pentru pace. Textele apărute sub egida Bisericii Ortodoxe combină paragrafe din Noul Testament cu cele de natură politică, declarând că „cei care luptă pentru pace sunt fiii luminii”. Vezi Lucian N. Leuștean, *op. cit.*, p. 97.

¹¹⁹ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 50/1951, f. 42.

¹²⁰ *Ibidem.*

¹²¹ *Ibidem.*

¹²² *Ibidem.*

¹²³ *Ibidem*, dosar nr. 51/1951, f. 70 (9).

¹²⁴ *Ibidem.*

Agenda împuterniciților de culte pe anul 1951 a apreciat rezolvarea „problemei catolice” drept una dintre sarcinile principale. Mizând atât pe abolirea sprijinului Nunțiatunii Apostolice acordat Bisericii Catolice din România, cât și pe efectele arestărilor personalului de cult, autoritățile erau decise să pună capăt manifestărilor de rezistență, în special cele din cadrul episcopiei de Iași. Cel somat pentru deplasarea în zona Moldovei a fost tot împuternicitul Ludovic Lopată. Totuși, strategia de abordare a clericilor a bifat câteva schimbări. Un complet format din Ioan Ghertel și Ludovic Lopată, secondați de preoții colaboraționiști Vasile Begu și Francisc Hojden, a efectuat o nouă serie de inspecții în cadrul parohiilor din dieceza ieșeană. Și modul de raportare a situației din teritoriu a fost diferit față de anul precedent. Optând pentru varianta sintetică, oficialii ministerului, împreună cu împuterniciții raionali, au întocmit patru liste ale slujitorilor cercetați, menite să aprecieze atitudinea fiecăruia în parte. Prima era denumită „Preoți foarte buni din Moldova”. Firește, această secțiune desemna acei clerici aflați în total acord cu politica regimului. Aici erau incluși: „Hojden Francisc, Keil Francisc, Hausner Constantin, Weber Albert, Simon Francisc, Ladan Ioan, Ivanciuc Nicolae, Petrișor Iosif, Herghelegiu Dumitru, Schurgoth Iosif”¹²⁵. Observăm că, alături de preoții participanți la Gheorghieni în septembrie 1950, au devenit colaboratori și câțiva prezenți la adunarea de la Bacău. A doua rubrică denumea așa-ziii „Preoți buni”. În acest caz avem de a face cu indivizi simpatizanți ai mișcării pentru pace și Comitetul Catolic de Acțiune. Cu acest calificativ erau apreciați: „Pr. Carmil Dancă, Minuț Ioan, Petre Andrei, Cervencu Ioan, Celanti Iosif, Brudaru Petre, Demeter Mihai”¹²⁶. După o listă intermediară intitulată „Îndoielnici” – ce se referea la preoții ezitanți –, urmează categoria celor „Potrivnici”. Drept menținători ai rezistenței față de colaborarea cu regimul politic erau catalogați: „Pr. Petru Pleșca, Anton Tălmăcel, Anton Roca, Mihai Ghiuzan, Gheorghina Ion, Ciuraru Alexandru, Olaru Anton, Pal Gheorghe, Anton Bișoc, Duma Ion, Tocănel Petru, Anton Petz, Gaevschi Alexandru, Jicmon Ion, Chelaru Iosif, Asaftei Petru, Bejan Mihai, Gherguț Ioan, Baltheizer Ion, Wilhelm Clofanda, Cojocca Francisc, Mihai Chelaru, Herciu Alois, Pârțac Martin, Butnaru Ion, Vârgă Francisc”¹²⁷. Cei menționați vor deveni obiective de anihilat, mai ales că majoritatea au figurat ca opozanți și cu ocazia verificărilor din 1950. Vinovatul principal pentru întreținerea acestei conduite va fi găsit administratorul eparhial Wilhelm Clofanda. El a intrat din nou în atenția împuterniciților de culte cu prilejul emiterii Ordinului M.C. nr. 3797/951 – așa-zisa arondare a protopopiatelor din RPR¹²⁸. Gheorghe Lefter, împuternicitul de culte pentru regiunea Iași¹²⁹, a relatat că în ziua de 13 martie 1951 a avut o

¹²⁵ *Ibidem*, dosar nr. 37/ 1951, f. 72.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*, f. 18.

¹²⁹ *Ibidem*.

întâlnire cu Clofanda la Botoșani, loc în care au discutat despre noua împărțire administrativă a diecezei de Iași. Interlocutorul lui Lefter și-a întărit refuzul de a se implica în demersurile inițiate de stat. Referatul citat notează că deținătorul jurisdicției nu primise nici un fel de înștiințare asupra chestiunii arondării protopopiatelor și propunerea de protopopi pentru Moldova. În orice caz, Wilhelm Clofanda a declarat că nu se amestecă în redistribuirea administrativă decisă de stat¹³⁰. Răspunsul a continuat apoi cu condamnarea fățișă a manifestării de la Târgu Mureș, alături de cele ce au derivat din ea: „Față de Acțiunea Comitetului Catolic este absolut potrivit și consideră excomunicați pe acei preoți din Moldova care au aderat la Acțiune”¹³¹. Discuția a implicat și denunțarea naturii improprii a statusului de funcționare a bisericii întocmit de către autorități. Clofanda s-a arătat „într-un chip deosebit împotriva proiectului de Statut pe care-l consideră dăunător și incomplet”¹³². Clericul a protestat și împotriva împiedicării stabilirii sale la Iași. În acest sens, împuternicitul Gheorghe Lefter a raportat că ierarhul „se plânge că nu poate ieși din Botoșani [...]. Dorește să plece la Iași pentru a se îngriji de sănătate, dar nu i se permite”¹³³. Rezistența deschisă manifestată de slujitorul botoșănean a atras, după cum era de bănuț, arestarea sa.

Cele patru persoane consacrate aflate la conducerea Episcopiei Romano-Catolice de Iași odată cu transformarea României în stat totalitar au încercat – și, în bună măsură, au reușit – să păstreze reperatele identitare ale comunității catolice din Moldova, caracterizate în principal de fidelitatea față de papa de la Roma. Aceasta cu prețul unor enorme scarificii. Este fără îndoială adevărat faptul că Anton Durcovici, Marcu Glaser, Gheorghe Petz și Wilhelm Clofanda au acționat conștienți fiind de represaliile ce aveau să se abată asupra lor. Sugestiv în această direcție este răspunsul înălțător oferit de Clofanda amenințărilor organelor de stat, ca rezultat al autismului său față de „colaboraționism”: „Pentru aceasta suntem preoți [...] și o suferință mai mare decât moartea nu poate fi”¹³⁴. În ciuda atitudinii eroice a clericilor discutați, eparhia ieșeană figura în martie 1951 ca o ierarhie anihilată, fără contact oficial cu Vaticanul, alături de prezența nefastă a unui număr de preoți „democrați”. Situația se agravase și prin prisma arestărilor întreprinse de autorități. În decursul anilor 1948-1951 au fost reținuți, printre alții, preoții Anton Bișoc, Anton Trifaș, Iosif Petrișor, Petru Martinescu, Anton Dămoc, Petru Dâncă, Gheorghe Pătrașcu, Carol Susan, Andrei Gherguț și Petru Bogleş¹³⁵.

¹³⁰ *Ibidem*, f. 19.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Dănuț Doboș, *Figuri ilustre: Pr. Wilhelm Clofanda*, în loc. cit.

¹³⁵ Idem (coordonator), *Comisia Națională de Studiere a Istoriei Bisericii Catolice din România*, ed. cit., p. 56.

Episcopul Petru Pleșca potrivit documentelor împuterniciților de culte

Un nou document al împuternicitului de culte, datat în 1951, transmitea la „centru” prezumtivii urmași ai lui Clofanda la conducerea episcopiei. Drept succesori erau nominalizați preotul Alois Herciu, paroh franciscan de Hălăucești, și preotul Petru Pleșca, protopop de Grozești. După cum s-a arătat, cei doi fuseseră etichetați deja în calitatea de „potrivnici” colaborării cu autoritățile statale. Sursele împuterniciților s-au dovedit veridice, din moment ce în martie 1951 Petru Pleșca a fost numit „Ordinarus Substitutus” al diecezei de Iași¹³⁶.

Situația vulnerabilă în care se afla eparhia romano-catolică ieșeană a reclamat din partea autorităților organizarea unor noi serii de verificări, sperând de această dată să suprimă rezistența clerului component. Ambițiile autorităților erau sprijinite acum și de un număr de preoți, denumiți eufemistic, „loiali mișcării și doritori de liniște și pace”¹³⁷. Activitatea propriu-zisă a preoților colaboraționiști s-a concretizat prin redactarea de scrisori informative în care sesizau ministerul de actele întreprinse de preoții „reacționari” împotriva celor „cunoscuți prin atitudinea lor sinceră față de regim”¹³⁸. Astfel, împuternicitul de culte responsabil de „problema catolică” din Moldova, Ludovic Lopată, a semnalat primirea unui număr de scrisori din partea preoților colaboraționiști Iosif Schurgoth (Gura Humorului), Francisc Keil (Dărmănești) și Iosif Petrișor (Cotnari). Iosif Schurgoth, de pildă, a transmis că, în data de 15 mai 1951, după ce îi solicitase în prealabil preotului călugăr franciscan Mihai Bejan să se ocupe de parohia de la Câmpulung, „cu toate acestea Sf.[inția] Sa nu a fost [...], ci a plecat la alte filiale, căci se vede că nu-i place acțiunea noastră”¹³⁹. Mai departe, Schurgoth a transmis detalii și asupra aportului credincioșilor la susținerea preoților rezistenți. În această direcție, parohul din Gura Humorului a depistat pe „renumita Tanța, care este un fac-totum pentru Sf.[inția] Sa [părintele Bejan]”¹⁴⁰. În opinia ei, „dreptate nu este, că Comitetul nu e bun etc.”¹⁴¹. Preotul Schurgoth a continuat expunerea, avertizând că personajul menționat: „va lucra așa printre credincioși, ca să ni[u] vie nici unul la biserică”¹⁴². Restul de scrisori informative consultate conțineau diverse acte de delațiune cu privire la fapte săvârșite de preoții franciscani împotriva slujitorilor loiali regimului. Dat fiind că preoții franciscani au constituit obiectul unei atenții speciale încă de la începutul operațiunii, Lopată a propus următoarele măsuri: „călugării franciscani cu domiciliul în mănăstirea Săbăoani (pr. Bernardin Romila, pr. Donea Mihai)[.] în mănăstirea Huși (pr. Francisc Cojocea, pr. Iacob Iosif), iar alții care sunt în

¹³⁶ *Ibidem*, p. 61.

¹³⁷ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 37, 1951, f. 10.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² *Ibidem*.

pastorație: pr. Bejan Mihai în Câmpulung Bucovina, pr. Jicmon Ioan, paroh de Gherăești reg. Bacău [...], să fie îngrădiți în așa fel pentru a nu mai putea desfășura activitatea lor dușmănoasă față de preoțimea loială și doritoare de pace”¹⁴³. Oficialul ministerului recomanda, de fapt, trimiterea slujitorilor amintiți către parohii izolate, în scopul ocupării posturilor vacante de către preoții colaboraționiști. În caz de complicații, se recurgea direct la arestări.

Inspectarea preoților din Moldova s-a reluat între zilele de 9 și 13 mai 1951. Zona vizată era regiunea Bacău. Alegerea a fost dictată de necesitatea cercetării noului deținător al jurisdicției canonice în eparhia ieșeană, Petru Pleșca. Precizăm în acest punct că preotul nu solicitase recunoașterea sa în funcție de către Ministerul Cultelor, încercând astfel să nu atragă suspiciunea autorităților. În pofida acestui raționament, împuțernicitul avea să raporteze următoarele: „Jurisdicția în Moldova este deținută în acest moment de pr. Pleșca Petru [...] care nu vrea s-o declare pe față”¹⁴⁴. Sarcina verificării clericilor din zona Bacău a fost asumată de împuțernicitul responsabil al zonei, „tov. Savin” și președintele UPM-Bacău, „tov. Hulubaș”¹⁴⁵. Cei doi funcționari au adus mai întâi referiri asupra comportamentului neadecvat al preotului Carmil Dâncă din Luizi Călugăra. În legătură cu semnarea unui pact al păcii, acesta a declarat că „«părintele Papa nu le-a dat delegare în acest sens și că nu toate sunt juste» în lagărul partizanilor păcii”¹⁴⁶. Considerațiile expuse l-au costat însă, deoarece împuțernicitul anunța că preotul Dâncă „actualmente se găsește în cercetarea organelor puterii de Stat”¹⁴⁷. Aceasta indică faptul că regimul nu era sub nicio formă dispus să acorde concesiile. În sfârșit, funcționarii mobilizați au făcut scurte referiri asupra lui Petru Pleșca. Din moment ce preotul fusese apreciat deja ca opozant, se pare că autoritățile luaseră măsuri preliminare împotriva sa. Documentul avut în vedere arată că „Pleșca Petru [...] a fost chemat vreo două zile de organele în drept din Bacău, care i-au pus în vedere să-și schimbe atitudinea și să lucreze în conformitate cu legile Statului”¹⁴⁸. Nu se dau detalii asupra acestor audieri, însă referatul consultat precizează că „preotul Pleșca Petru s-a mai liniștit și nu mai încearcă nici un fel de presiune asupra preoților democrați”. Acest fapt va cântări semnificativ în viziunea regimului.

În anul 1951, Monseniorul Stanislau Iovanelli a fost eliberat din închisoare, perioadă în care acceptase colaborarea cu statul comunist¹⁴⁹. Deși a fost excomunicat în urma acestei opțiuni, conducerea politică l-a desemnat pe Iovanelli în fruntea Arhidiecezei Romano-Catolice din București, în calitatea de vicar capitular. Ținta urmărită de autorități prin această mutare consta în comasarea diecezei de Iași cu Arhidieceza din capitală. În acest mod, presupusa

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 16.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 13.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ *Raport final*, p. 466.

jurisdicție a lui Iovanelli, în fapt a puterii politice, era extinsă și în spațiul catolic al Moldovei. Intențiile urmărite erau mărturisite de același referat al delegatului Ministerului Cultelor: „Ținând seama că în ultimul timp atitudinea sa s-a mai îmbunătățit, [I]Jovanelli ar putea lucra administrativ în Moldova consultând în chestii de jurisdicție pe Pleșca Petru”¹⁵⁰. În consecință, eforturile regimului vor urmări pe mai departe transformarea lui Pleșca într-un partener de dialog. Până acolo însă, verificările împuterniciților din Moldova persistau în descrierea situației dificile din această zonă.

În decursul inspecțiilor menționate dintre 9 și 13 mai 1951, responsabilii din teritoriu puneau la curent ministerul în privința unui puternic centru de rezistență catolică aflat în comuna Săbăoani. Ludovic Lopată a detaliat amply că în localitate „cetățenii sunt foarte religioși și mistici [...] ori unde s-ar afla (pe câmp, în ședința de organizație, la Sfat, la Căminul Cultural etc.) atunci când aud clopotul bisericii lasă totul și se îndreaptă acolo”¹⁵¹. Situația era cu atât mai gravă cu cât „tovarășul președinte al Sfatului este catolic și-i frică de preot”¹⁵². În schimb, zona de nord a Moldovei a constituit un centru de încredere pentru autorități. Astfel parohul Schurgoth, calificat drept „unul dintre cei mai hotărâți preoți din Acțiunea Catolică”¹⁵³, a făcut dezvăluiri asupra colegilor Schmegner din Suceava, Bejan din Câmpulung și Burcă din Hălăucești. Potrivit informațiilor furnizate, clericul „se vizitează foarte des unii pe alții”, ocazii în care „Szurgoth [sic!] este arătat ca un comunist care vrea să distrugă biserica”¹⁵⁴. Acte de sfidare față de oficialii statului s-au înregistrat și în cazul lui Mihai Bejan din Câmpulung – aflat deja în atenția organelor abilitate. Lopată l-a sancționat pe clericul Bejan deoarece „seamănă vrajbă între credincioși înfierând acțiunea de la Cluj, iar față de tov. Cernucan – împuternicitul Ministerului în această zonă[,] a avut o atitudine foarte obraznică spunându-i că regretă că a stat de vorbă până acum cu un dușman al bisericii și pe viitor nu-l va mai recunoaște”¹⁵⁵. La finalul inspecțiilor, ultimul preot contactat de autorități a fost Iosif Petrișor din Cotnari. În cazul său, Ludovic Lopată atrăgea atenția că „...întâmpină multe greutăți”, întrucât „printre credincioșii săi s-a răspândit știrea că este un preot democrat excomunicat așa cum este și preotul Herghelegiu din Săveni, raionul Iași”¹⁵⁶. Solidaritatea demonstrată în repetate rânduri de preoții și credincioșii romano-catolici din Moldova a constituit un veritabil motiv de îngrijorare pentru autorități. În scopul schimbării acestei realități, s-a decis abordarea imediată a administratorului eparhial al diecezei, Petru Pleșca.

¹⁵⁰ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 37/1951, f. 14.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 15.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 16.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

Grație arestărilor efectuate în rândul personalului de cult superior și inferior moldovean, precum și a progresivei subminări a acestuia cu ajutorul preoților colaboraționiști, regimul a mizat pe nevoia resimțită de Pleșca de a păstra unitatea comunității catolice din această provincie. Mai exact, Ministerul Cultelor se baza pe acceptarea de către eparhia moldoveană a jurisdicției Arhidiecezei din București, în termenii impuși de stat. În registrul prefigurată, Petru Pleșca continua să-și exercite îndatoririle asupra diecezei de Iași – dar numai în condițiile încetării refuzului clericilor din cuprinsul episcopiei de a nu dialoga cu autoritățile. Pentru a se asigura de acest lucru, oficialii Ministerului Cultelor aveau în plan îndepărtarea protopopilor moldoveni ce nu agreau încadrarea bisericii în legile RPR. Demersul în cauză a fost pus în practică în data de 14 iunie 1951, după cum ne arată un document emis de Direcția de Studii a ministerului condus de Stanciu Stoian. La data menționată, au fost convocați pentru discuții în capitală următorii clerici: Petru Pleșca, Bronislav Falewshi, Constantin Hausner, Anton Tălmăcel, Iosif Schurgoth, Vasile Begu și Francisc Hojden¹⁵⁷. Prezența lui Pleșca alături de preoții colaboraționiști indică dispoziția sa de a accepta o formă de dialog cu statul comunist. Procesul verbal încheiat la sfârșitul conferinței ne edifică asupra noilor condiții în care urma să funcționeze clerul din Moldova. În primul rând, comasarea celor două centre diecezane din București și Iași a adus cu sine o nouă configurare administrativă a protopopiatelor. Firește, măsura viza schimbarea din fruntea acestor subdiviziuni administrative a preoților „cu atitudine direct potrivnică și dăunătoare Comitetului Catolic de Acțiune”¹⁵⁸. În sfârșit, drept recompensă pentru serviciile aduse autorității de stat, la conducerea protopopiatelor au fost avansați: Bronislav Falewshi, prim protopop de Iași; Constantin Hausner, protopop de Bacău; Iosif Schurgoth; protopop de Suceava¹⁵⁹. Conducerea protopopiatului de Siret a fost încredințată preotului Anton Tălmăcel. La finalul documentului se pomenește și despre noul statut de „Pro-vicar” al Arhidiecezei de București-Iași al lui Petru Pleșca¹⁶⁰.

În momentul preluării conducerii Episcopiei de Iași, Petru Pleșca a moștenit o situație extrem de dificilă. Tabloul era sumbru: proprietățile bisericesti figurau în proprietatea statului, ordinele călugărești – ce constituiau un important sprijin pentru eparhie – erau desființate, învățământul confesional era de asemenea suprimat. Acestora li se alăturau multiplele arestări de preoți, afară de cele ale episcopilor și administratorilor eparhiali. O publicație de sub egida centrului de cercetare al Episcopiei de Iași face următorul bilanț privind clericii din dieceză care au trecut prin sistemul carceral din RPR: preoții Martin M. Mihoc, Mihai Rotaru, Ștefan Tătaru, Gheorghe Dumitraș, Dumitru Pascal, Petru Albert, Mihai Francisc Dămoc, Martin (Mihai) Ghiuzan, Iosif Duman, Ștefan Apostol,

¹⁵⁷ *Ibidem*, dosar nr. 45/1951, f. 1.

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 18.

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 7.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

Andrei Asaftei, Iosif Celante, Iosif Chelaru, Ioan Gherghina, Petru Mârț, Ioan Mărtinaș, Ioan Pârțac, Anton Demeter, Gheorghe Vameșiu, Eugen Blăjuț, Iosif Budău, Dumitru Sandu Matei, Dumitru Lucaci, Francisc Cojocă, Iosif Gabor, Ioan Simion, Eugen Ghiuzan, Leopold Nestmann, Alexandru Ghiuzan, Iosif Iacob, Alois Donea, Johann Proschinger, Iosif Sabău, Rafael Friedrich, Dumitru Romila, Eugen (Ioan) Balthaiser, Carol Söhn¹⁶¹. Aceeași sursă menționează și coreligionarii moldoveni care au trecut prin închisori: Petru Ciubotaru, Mihai Demetercă, Petru Bacoșcă, Gheorghe Lucaci, Gheorghe Bacoșcă (Sagna), Martin Calabaș, Petru Iștoc, Ioan Berzunțanu (Luizi Călugăra), Leon Budău (Bărgăuani), Frenț Bejan, Dumitru Petrina, Giurgi Husariu, Herman Karț, Iosif Beda, Ianoș Petrina (Butea)¹⁶².

Față de veritabila criză pe care o traversa Biserica Catolică din centrul și estul Europei, papa Pius al XII-lea a luat atitudine în anul 1952. Cu acest prilej, suveranul pontif redactase mai multe scrisori apostolice, dintre care una era adresată catolicilor români. Intitulat „Varietatem facientes”, documentul papal protesta împotriva măsurilor persecutorii luate în RPR: încarcerarea episcopilor, desființarea învățământului teologic sau suprimarea presei bisericești¹⁶³. Reacția tardivă a Vaticanului nu a dovedit însă nici o finalitate semnificativă în plan oficial.

Condițiile existente în timpul conducerii lui Pleșca – vreme în care orice opoziție față de regim era pedepsită direct cu închisoarea – l-au determinat pe ierarh să caute un *modus vivendi* cu autoritățile politice comuniste. Sugestivă în această privință este atitudinea conducătorului diecezei din timpul conferinței protopopiale de la București. În acest cadru, împuternicitul prezent a surprins „atitudinea pasivă a preotului Petru Pleșca din Moldova”¹⁶⁴; dezvoltând mai departe că „deținătorul jurisdicției [...] a tăcut tot timpul ședinței, chiar și atunci când a venit vorba despre acordul în care s-a stabilit colaborarea în chestia jurisdicțională între dânsul și vicarul capitular de București”¹⁶⁵. S-a precizat că „totuși el a semnat procesul verbal al ședinței, însușindu-și astfel cele cuprinse în el”¹⁶⁶. Comportamentul afișat de Pleșca a stârnit reacții suspicioase. Clericul colaboraționist Iosif Schurgoth, de pildă, a mărturisit împuternicitului „că dânsul nu are încredere în preotul Petru Pleșca”, suspectându-l pe liderul eparhial de practicarea „un[ui] paravan de împăciuire”¹⁶⁷. Orientarea adoptată de conducătorul diecezei ieșene a fost împărtășită și de parohul din Adjudei, Anton Tălmăcel. În consecință, acesta și-a dat acordul în privința schimbării

¹⁶¹ Dănuț Doboș (coord.), *op. cit.*, p. 58.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ Ioan-Marius Bucur, Lavinia Stan, *op. cit.*, p. 87 ș.u. Vezi și comentariul acestei scrisori apostolice la Șerban Turcuș, *Varia Catholica. Studii de istorie și eclesiologie*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 122.

¹⁶⁴ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii, dosar nr. 45/1951, f. 2.

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 4.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ *Ibidem*, f. 2.

hramurilor din protopopiatul Siret, pentru a nu împiedica îndeplinirea planului cincinal și campania de strângere a recoltei prin desfășurarea de „slujbe, hramuri bisericești”¹⁶⁸. Această atitudine este de natură să confirme schimbarea tipului de raporturi dintre preoții moldoveni și instituția din care făceau parte versus autoritățile politice comuniste. Un an mai târziu, ca rezultat al adunării de la București, pe adresa ministrului Cultelor au fost expediate, pe rând, declarații ale clerului catolic din Moldova privind încadrarea în lupta pentru pace. Astfel, „preoții catolici din decanatul Siret [...] întruniți în Conferința decanală la sediul dacanatului în Adjundeni, Raionul Roman, azi 10 iulie 1952 își îndreaptă cu toată încrederea gândurile către Domnia voastră, rugându-Vă a transmite Înalțului Guvern al Patriei noastre neprecupețitul nostru devotament, împreună cu asigurarea că clerul prezent la această Conferință și păstorii lor fac front comun cu oamenii muncii și ai Țării noastre în Lupta pentru apărarea Păcii...”¹⁶⁹. Documentul era semnat de către Pleșca Petru și Anton Tălmăcel. Declarații similare vor fi înregistrate și din partea decanatului de Bacău, condus de clericul „democrat” Constantin Hausner. O nouă conferință interdecanală, desfășurată în august 1952 la Galați, a oferit autorităților sprijinul total din partea preoților semnatari Falewschi, decan de Iași, Petru Pleșca, Iosif Schurgoth și Anton Tălmăcel. Schimbarea de atitudine a personalului de cult catolic din Moldova era confirmată și de rapoartele împuterniciților din teritoriu. La Săbăoani de exemplu, vechiul centru de rezistență catolică, s-a consemnat în 1953 că „Pr. Pall Simion [...] ține legătura cu organele locale și comitetul de Luptă pentru Pace antrenând pe credincioși în susținerea luptei pentru pace și celelalte probleme”¹⁷⁰. Atitudine asemănătoare a manifestat și preotului Iosif Chachula, parohia Cacica, raion Gura Humorului. Semne de susținere a politicii regimului a arătat și preotul Benoni Romila din Pildești, raionul Roman, care „a luat legătura cu Sfatul Popular, de unde a cerut lămuriri și broșuri agrotehnice” privind susținerea „campaniei de recoltare agricolă”¹⁷¹.

Declarațiile de adeziune ale preoților moldoveni la lupta pentru pace au avut doar un caracter formal. Liderii regimului comunist de la București au eșuat în încercarea de a crea o biserică catolică „națională”. Totuși, operațiunea studiată a dovedit consecințe semnificative asupra Episcopiei Romano-Catolice de Iași. Între prestațiile clericilor aflați la conducerea eparhiei după anul 1948, cea perfomată de Petru Pleșca se înscrie ca una de tranziție. Forțat de împrejurări, ierarhul a acceptat propunerile autorităților privind extinderea jurisdicțională a Arhidiecezei de București asupra comunității romano-catolice din Moldova. Prezența puterii politice s-a evidențiat atât prin promovarea în fruntea subdiviziunilor administrative ale diecezei a preoților loiali regimului, cât și prin supravegherea exercitată de împuternicitul de culte. Ca rezultat al

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*, dosar nr. 35/1952, f. 3.

¹⁷⁰ *Ibidem*, dosar nr. 55/1953, f. 1.

¹⁷¹ *Ibidem*, f. 18.

schimbărilor efectuate, Pleșca și-a menținut totuși calitatea de administrator eparhial. Din această poziție, acesta a inițiat totodată o serie de acte menite să refacă activitatea diecezană. Primul succes notabil a fost constituit de recuperarea Seminarului Catolic „Sfântul Iosif” din Iași, cursurile fiind inaugurate în luna noiembrie a aceluiași an¹⁷². Promoțiile de preoți în curs de desfășurare au stimulat eforturile lui Pleșca în direcția înființării de noi parohii. Drept urmare, numărul lor în cadrul episcopiei de Iași s-a dublat, ajungând la cifra de 69. Destinderea din rândul romano-catolicilor din RPR a fost animată și de eliberarea din închisoare a episcopului de Alba Iulia, Marton Aron, în 1955¹⁷³. Toate aceste reușite au fost încununuate în 1965, an în care autoritățile comuniste au permis participarea lui Pleșca la lucrările Conciliului Vatican II, în calitate de expert¹⁷⁴. Profitând de ocazia ivită, papa Paul al VI-lea l-a consacrat cu titlul de „Episcop titular de Voli”¹⁷⁵, marcând astfel sfârșitul vacanței episcopale în dieceza de Iași.

Petru Pleșca a murit la data de 19 martie 1977. În locul său, Vaticanul a desemnat ca „ordinarius substitut” pe clericul Andrei Gherguț. Linia de normalizare a relațiilor cu statul stabilită de fostul episcop a furnizat, în linii generale, condițiile de existență a diecezei moldovene până la sfârșitul regimului comunist. În decursul acestei perioade, autoritățile românești nu au făcut propagandă antireligioasă, au asigurat întreținerea lăcașurilor de cult, cât și o situație materială decentă clericilor din România¹⁷⁶. O cauză a manifestării acestor gesturi poate fi găsită în popularitatea internațională dobândită în timpul anilor `70 a doctrinei drepturilor omului. Astfel, organizații abilitate în acest sens au supravegheat respectarea acestor norme, mai cu seamă în cadrul statelor totalitare și dictatoriale¹⁷⁷. În consecință, regimul ceaușist a considerat necesară practicarea unei mai largi libertăți religioase. Dar această relaxare a fost condiționată de dreptul autorităților de a reglementa modul de organizare și de exercitare a activității cultelor în spațiul public. Ne referim în principal la menținerea interzicerii confesiunilor din România de a înființa rețele de învățământ teologic. Această politică religioasă va fi menținută până la finalul anului 1989.

¹⁷² Dănuț Doboș (coord.), *op. cit.*, p. 61.

¹⁷³ Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 70.

¹⁷⁴ Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 318.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 319.

¹⁷⁷ Dorin Dobrințu, *Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu: Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC)*, în AS, vol. 10, *Anii 1973-1989 – Cronica unui sfârșit de sistem*, editor Romulus Rusan, 2003, p. 203-227, accesibil online la http://danutm.files.wordpress.com/2008/03/ddobrințu_alrc.pdf; consultat la 20.06.2013.

Concluzii

Primele luări de poziție ale Războiului Rece au găsit Uniunea Sovietică în postura de „bastion al luptei pentru pacea mondială”. Lipsa capacității nucleare de partea sovieticilor a determinat alinierea blocului socialist la așa-zisa „luptă pentru pace”. Îndreptat împotriva lumii occidentale – caracterizată doar prin ambițiile militare de a cuceri Estul –, acest concept propagandistic a urmărit, în subsidiar, și subordonarea Bisericilor Catolice aflate în partea de est a râului Elba. De vreme ce Vaticanul, autoritatea centrală a lumii catolice, era asociat în permanență cu imperialismul american, decidenții comuniști au procedat la formarea în interiorul țărilor lor a așa-ziselor Biserici Catolice „naționale”.

Această strategie a fost încercată și de regimul comunist de la București. Văzut ca o amenințare la adresa construcției comunismului în România, cultul romano-catolic a fost luat în atenție de timpuriu de către Gheorghe Gheorghiu-Dej. În acest sens, după scoaterea în ilegalitate a Bisericii Greco-Catolice, conducerea comunistă a vizat transformarea ritului latin catolic într-o biserică „națională”, acoperind această operațiune cu pretextul campaniei generalizate a „luptei pentru pace”. Încercarea de raliere a clerului în acest proiect a presupus mobilizarea unei eficiente rețele instituționale, care includea și dimensiunea represivă. Miza principală în acest demers a fost constituită de cooptarea clerului romano-catolic majoritar din Moldova.

Atitudinea opoziționistă a catolicilor moldoveni față de regimul comunist din România a fost denunțată punctual de Gheorghe Gheorghiu-Dej încă din 1949. Liderul comunist atrăgea atenția asupra „reacționarismului” prezent în județele Bacău și Roman. Această atitudine s-a datorat spiritului de rezistență față de autoritatea politică imprimat de episcopul Anton Durcovici tuturor preoților și credincioșilor din Episcopia Romano-Catolică de Iași. Profesarea acestui comportament total incompatibil cu rigorile statului de tip comunist a atras, în mod firesc, arestarea sa. Ulterior, eforturile autorităților de a submina rezistența ierarhilor și preoților moldoveni prin intermediul semnării „Apelului pentru Pace de la Stockholm” – în fapt, forțarea acceptării normelor politice privind reorganizarea „națională” a bisericii – s-au lovit de conservatorismul fervent al slujitorilor din dieceza de Iași. Drept urmare, clericii Marcu Glaser, Gheorghe Petz și Wilhelm Clofanda au sfârșit prin a fi anchetați și arestați de către Securitate. În decursul activității canonice a ierarhilor amintiți, majoritatea preoților și credincioșilor au dovedit fidelitate față de conducătorii lor. Aceste acte s-au manifestat prin rezistență, chiar sfidare față de propunerile oficialilor statali. Însă toți cei care au refuzat semnarea apelurilor pentru pace și nu au favorizat încadrarea bisericii în sistemul comunist au fost supuși, de asemenea, anchetelor și arestărilor.

În paralel, autoritățile au izbutit atragerea treptată a unor preoți din Episcopia de Iași. În schimbul beneficiilor materiale sau a promovărilor în funcție, acești clerici au constituit instrumentul regimului prin care autoritatea politică s-a făcut prezentă în cadrul diecezei moldovene. Conform documentelor

împuterniciților de culte, rezistența preoților moldoveni față de presiunile crescânde ale puterii politice s-a menținut – cu eroism – de la episcopatul lui Durcovici până la arestarea administratorului eparhial Wilhelm Clofanda. Concomitent însă au avut loc numeroase arestări ale preoților și credincioșilor din comunitatea catolică moldoveană.

În martie 1951, odată cu preluarea conducerii diecezei de către Petru Pleșca, situația vieții catolice din Moldova era de nesuportat. În aceste împrejurări, lipsit de sprijinul Sfântului Scaun, viitorul episcop titular a căutat să mențină unitatea și funcționalitatea diecezei fără a provoca arestări, anchete sau alte măsuri radicale împotriva personalului de cult și laicilor. În cele din urmă, prin decizia de extindere a jurisdicției Arhidiecezei de București asupra clerului din Moldova și prin desemnarea lui Pleșca în funcția de provicar general al Arhidiecezei de București-Iași, relațiile dintre comunitatea catolică din Moldova și regimul comunist au atins un punct de stabilizare. Doar prin acceptarea unor preoți colaboraționiști în fruntea subdiviziunilor administrative ale episcopiei, Petru Pleșca a izbutit să-și mențină funcția de administrator eparhial. Urmările acestui compromis au dovedit pe viitor și efecte benefice în ceea ce privește activitatea diecezană: recuperarea seminarului catolic, înființarea de noi parohii în Moldova, precum și participarea lui Pleșca la Conciliul Vatican II. Contribuția lui Petru Pleșca, marcată de contextul ostil, compromis și durabil, a furnizat, credem, condițiile de existență ale Episcopiei Romano-Catolice de Iași până la sfârșitul regimului comunist.

**The Roman-Catholic Priests of Moldavia during the early Cold War.
The Implications of the „Fight for Peace” Campaign on the Diocese of Iași**
(Abstract)

Keywords: Roman-Catholic, Moldavia, „Fight for Peace”, Cold War, priests, collaboration, Gerald Patrick O’Hara, Anton Durcovici.

The subject of the present study falls into the relationship between the communist state of Romania versus the Roman-Catholic Church during the early Cold War era. In this period, as suggested by the Soviet Union, the communist political leadership from Bucharest tried to approach the Roman-Catholic church issue by submitting the latin catholic rite towards state authority. This could be done through the ending of any type of contacts between the local catholic churches of Romania and the Vatican, on the ground that the pope is allegedly posed in the service of the imperialistic bloc, championed by the United States. Thus, following the communist political logic, the roman-catholic priests were obliged to recant themselves from the pope, as he was described just as being the „imperialistic” tool inside the socialist bloc. Furthermore, the roman catholic-priests were forced into a plan – designed and strictly supervised by the authorities – that considered the formation of a so called „National” Roman-Catholic Church. This institution was intentioned to follow the political regime by every means.

Covered by the national propagandistic „Fight for Peace” campaign, the cooptation operation launched by the authorities over the roman-catholic priests of Moldavia was prepared by a few vital steps. First, the communist leadership issued a

series of laws that were designed to break the canonical functioning of the Roman-Catholic cult. This was backed up by a fiercely press campaign who placed the pope, the Vatican and the Romanian roman-catholic bishops only in negative and dangerous postures. But before the final launching of the „national” roman-catholic church project by the state, the authorities had to deal with the presence of the influential bishop of the Diocese of Iași, Anton Durcovici. In his effort to maintain the identical frame of the catholics from Moldova, Durcovici explicitly banned contacts of any nature between clergy and laymen from Moldova versus state power. This measure, however, caused the arrest of Bishop Anton Durcovici in 1949.

The cooptation strategy drawn by the authorities in order to gain Moldavian priests adherents for the “national” catholic church proved to be quite complex. It involved combined efforts emerged from the Ministry of Cults and his clerks (wich were supposed to assure the connection between the cults and the central authority at the local level), other propagandistic associations, including forces of repression. Formally speaking, the operation as a whole was officially represented by a „puppet” institution and his leader – priest Endre Agotha –, named „The Catholic Committee for Action for Peace”. The joint action of these elements supposed to provide as many roman-catholic clergy as possible for the creation of the „national” church by the regime.

The authorities assault on the catholics from Moldavia faced a fierced opposition led by the eparchial administrators of the Diocese of Iași. Cleric Marcu Glaser for instance, refused repeatedly to cooperate in the “fight for peace action” matters – that is to say the formation of a “national” catholic church that had no important connection with the Holly See. For his actions, the Securitate interrogated Glasser. The hard tone of the inquiries caused Marcu Glaser a hard attack. The priests of Moldavia represented a big stake for the communist authorities back in Bucharest. At the national level, they were majoritary by number. But reason of great concerne was given by the Franciscan order development within wich lots of moldavian priest were prepared. After Glaser, cleric Gheorghe Petz was appointed as eparchial administrator of the Diocese of Iași. In this stage however, the authorities launched detailed inspections within every parish of the diocese; all under the „fight for peace” veil. Despite obstacles and difficulties raised by the communist authorities, Gheorghe Petz and his clergymen achieved to follow the line issued by bishop Durcovici of noncooperation with the political power, but with enormous costs, because for his actions Petz also faced retaining. In similar circumstances (and aftermaths) with fellow Gheorghe Petz, cleric Wilhelm Clofanda brought his contribution as leader of the Diocese of Iași until his arrest in 1951. After the event, the catholic life of Moldova turned into almost gloom: a large number of priests and laymen faced detention in communist prisons, the contact with the Vatican was inexistent, the diocese was penetrated by a number of opportunists priests.

Given the fragile state of the Diocese of Iași, the authorities forced Petru Pleșca, the new eparchial administrator appointed, to be a dialogue partner. Worried about the general state in catholic Moldavia, the regime intended to merge the Diocese of Iași with the Archdiocese of Bucharest, represented by the opportunist cleric Stanislau Iovanelli. Only under this „politicised” conditions, Pleșca could continue his activity at Iași, where he was also obliged to conform with the appointing of some opportunists clerics at the leadership of the component deanery`s of the diocese. Forced by the hostile context, Petru Pleșca accepted and reshaped as much as possible this compromise, in order to provide the functionality context of the Diocese of Iași in its relations with the communist state.

The Role of Religion in the Collapse of Communism*

Michael BOURDEAUX

When a small group of British “academic activists” established Keston College in 1969, our leader, Sir John Lawrence, coined a memorable phrase: “One day communism will collapse like a house of cards”. None of us ever forgot his words. 25 years later (1984) I was awarded the “Templeton Prize for Progress in Religion” and in my acceptance speech I said of the Soviet Union:

I see an empire in the process of decay. The Red Army, not Marxism-Leninism, provides its cement... The subject peoples retain their individuality, they retain their hopes... Religion strikes the deepest chord of all in the hearts of people who will never accept Moscow along with enforced atheism.

But already there had been much movement since John Lawrence’s words – and the very next year Mikhail Gorbachev would become Soviet leader. Four years after that the Berlin Wall came down and communism did indeed collapse like a house of cards, with remarkably little bloodshed. Two years, almost to the day, after the death of Ceaușescu, the Soviet Union was no more.

These were remarkable times, which we followed daily at Keston College. We had 25 researchers looking at 350 journals in 19 languages – as well as huge quantities of *samizdat* and many books. Almost daily we put out news releases concentrating on the role religion was playing in feeding the flames of anti-communism. In every single communist country (except possibly Albania, with which there was no communication) religion was playing a role in destabilizing communist society.

I am not going to claim that in any single country – except the Catholic Church in Poland – was it the major factor, but everywhere brave men and women, priests and lay-people, were overthrowing atheism – and atheism was one of the major props of communist ideology. In the Templeton speech to which I referred, I quoted the Russian word *podvig*. This does not have a ready or simple translation in English. It means something like “heroic spiritual deed” – but it was not new and certainly did not originate in the 1980s. I lived

* This paper was a public lecture at the “Alexandru Ioan Cuza” University in Iași and organized by Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului on 24 May 2013.

in Moscow as an exchange student 1959-60 and at that time Nikita Khrushchev was starting a campaign to close churches again – all churches, not just Orthodox. Stalin had permitted quite a number – perhaps 20,000 – to reopen during World War II so that believers would help the war effort. Closing down these churches again caused widespread offence. For example, Alexander Solzhenitsyn managed – just once – to publish a defence of the churches in an essay called “Along the Oka” (a tributary of the Volga).

When you travel the by-roads of Central Russia you begin to understand the secret of the pacifying Russian countryside – it’s in the churches... But when you reach the village you find that not the living, but the dead greeted you from afar... The dome has been stripped and there are gaping holes between its rusty ribs.

The author approaches the church and is horrified to find that it is being used as a store for agricultural implements. When he looks inside, there is a youth group dancing where the altar used to be. This was published in 1963 – just as believers were reeling from the closure of the churches and imprisonment of believers. There were countless acts of *podvig* as believers defended their churches and were punished for doing so.

Then came two priests, Frs Gleb Yakunin and Nikolai Eshliman, who in December 1965 wrote a series of open letters to the Soviet Government and to Patriarch Alexi, in which they fully documented the whole persecution of the previous five years. These letters had a huge social effect and, of course, brought the persecution to the attention of the world. The Patriarch – dominated by pressure from the KGB – banned them from office for ten years, but immediately after this Fr Gleb Yakunin carried on his campaign for religious liberty. He founded a Christian Committee for the Defence of Believers’ Rights, for which he received a ten-year prison sentence in 1979. When Gorbachev came to power he began releasing political and religious prisoners. Fr Gleb was freed after eight years (1987) and has continued his fight ever since – for which the compromised church leaders cannot forgive him, even today.

In the 1970s examples of *podvig* were growing. The story of Alexander (Sasha) Ogorodnikov is one among very many. He was a bright young communist with a brilliant future. He was accepted into the Moscow Film Institute. There he studied the films of the Italian communist director, Pasolini, and he had access even to those which were banned in Russia. One was *The Gospel According to St Matthew* (a beautiful account of the life of Christ which I have seen). Ogorodnikov went into the private cinema a communist – and came out a believer. He called together his friends to see it, too – and they were all converted. They began to meet for regular discussions, for which Sasha was expelled from the institute. He could find work only as a night watchman in a hospital, but in his little room his friends gathered and the Christian Seminar was born. It spread to several other cities, a true youth movement. Occasionally priests helped them to guide their discussions and, very rarely, they acquired a

Bible and other Christian literature. Of course, the groups were all broken up and the ring-leaders given prison sentences of up to ten years, but the “damage” was done: it was obvious that communism was no longer commanding the affection or even the loyalty of many in the younger generation. Ogorodnikov received appalling treatment in prison, but he would never renounce his faith in order to secure early release. Only when Gorbachev came to power was he freed. The movement for religious liberty among younger Orthodox believers was never, of course, going to topple the Soviet regime. Indeed, it never became political in the sense of trying to overthrow communism, but it did have an effect, the “leaven that leavens the whole lump” in Christ’s words in St Matthew’s Gospel. Even more powerful, though, were events affecting the Baptist Church and Catholics in Lithuania.

In 1961 the Soviet State increased its interference in the internal affairs of the Russian Baptists. Putting pressure on the leaders, the atheist authorities made them pass an internal decree which banned children from attending church and placed severe restrictions on evangelism. An opposition movement rapidly gained members, especially among those communities which the State had refused to register. The efficiency of the organization of these leaders was amazing. Baptists were spread over the whole vast expanse of the Soviet Union. Somehow the leaders of the opposition, the *Initsiativniki* or Reform Baptists, Pastors Georgi Vins and Gennadi Kryuchkov, contacted local believers in every Soviet republic. The *Initsiativniki* were so called because they wanted to “initiate” a free congress of Baptists, not under State control. The movement rapidly gained strength and the increased persecution did little other than make the opposition even more determined. Hundreds of leaders were thrown into prison, but those who remained at liberty set up a Council of Baptist Prisoners’ Relatives. They gathered information from all corners of the Soviet Union, put this together in systematic reports and smuggled these out of the country. We at Keston College received these and passed them on to Amnesty International. An international campaign for the release of these prisoners began. Again, this contributed significantly to the democratic understanding of the true meaning of religious liberty.

What happened in Lithuania was something altogether different in exerting a direct influence on the political system. Communism, in effect, collapsed in Lithuania long before it did in the rest of the Soviet Union. In a sense, the “liberation” of Lithuania began the day it was first occupied by Soviet troops in 1940 (and then again in 1944, following the German occupation). Despite the Kremlin’s constant claims to the contrary, Lithuanians, like Estonians and Latvians, never accepted Soviet domination or their becoming part of the Soviet empire.

In Lithuania it was the Catholic Church which kept the soul of the nation alive. Oppression of religion had precisely the opposite effect intended: although some churches remained open, the heart of the church continued to beat strongly in secret. By 1974 soviet atheism had clearly lost the battle for the

mind of the younger generation. After 30 years of occupation and indoctrination, a young man, Virgilijus Jaugelis, was refused permission to become a theological student at the one Catholic seminary. Instead, he threw himself into fighting for freedom for the Church. He was brought to court and tried. In his defence speech, Soviet officials heard these astonishing words (recorded in note form by some of his supporters who managed to get into the court room):

Is this what you understand by freedom – the closure of Catholic churches and their conversion into warehouses and concert halls?... How many have perished in the snows of Soviet Russia, how many have suffered hunger, disease and torture? They died as martyrs, enslaved but unconquered. Today, no less, our best hearts and brightest minds are rotting in prison... At this point he began quoting the banned national anthem, ‘Lithuania, land of our birth, our own dear country... How many times have the boots of foreigners trodden you down?... But you have always had many noble hearts fearless to suffer and die for you. There are such even today.

Jaugelis survived his prison sentence, was secretly ordained as a Catholic priest, but two years later he was dead. He had never recovered his health following appalling treatment in prison. There were many other martyrs – but there was also the clandestine journal, *Chronicle of the Lithuanian Catholic Church*, which recorded their deeds. Copies produced on secret printing presses passed from hand to hand and strengthened the resolve of the nation. When the editors were caught and sentenced, others were already waiting and prepared to continue the work. Before long, after the advent of Gorbachev, *Sajudis* began. This means simply “movement” – but everyone knew it was not merely a movement to implement Gorbachev’s policy of *perestroika* (change): its hidden meaning was independence from Moscow. *Sajudis* was led by a Christian, Professor Vytautas Landsbergis. From the moment of its founding, Soviet power never even began to quell the uprising of Lithuanian demands for freedom and Christian solidarity (solidarity not least with neighboring Catholic Poland, which we shall shortly discuss).

The other Baltic States, Estonia, and Latvia, were less outspoken in their growing demands for freedom, but their inner determination proved just as effective in the end. In both countries the (Protestant) Lutheran Church played a role. Even Ukraine, which had seemed so sovietised in many ways, produced a strong movement for religious liberty – and eventually independence. Here the Soviet authorities in 1945 made a serious mistake in abolishing the Byzantine (Eastern-rite Catholic) Church or forcing the Orthodox Church to take it over (as happened also here in Romania). It maintained itself underground, or rather in the prisons to which its bishops and many of its priests had been condemned. But in the 1980s it came more and more out in the open and appealed to Rome to help its cause. Eventually, after huge public demonstrations on the streets in Lviv and elsewhere Gorbachev recognized that a grave injustice had been done.

He visited Pope John Paul II in Rome and announced that the Ukrainian Catholic Church was legal again. It became a major factor in Ukraine's move for independence from Moscow.

Before I move on to Poland, I want to say a word about Mikhail Gorbachev, as I have several times mentioned his name. He never, of course, intended that his policy of liberalization would lead to the collapse of the Soviet Union. For his first two years (1985-7) he espoused the atheist cause – in word if not in deed – and he never became a believer. However, by 1987 his policies were leading to the release of hundreds of political and religious dissidents from prison. These men and women came home now, as it were, wearing a crown of martyrdom. They had acted with integrity, their words and deeds were recorded in the press, at last freed from censorship. Their impact was tremendous. Mikhail Gorbachev saw what was happening. He estimated that religion still had strength: perhaps believers could assist him in his programme of *perestroika*. On 28 April 1988 he summoned the metropolitans and Patriarch Pimen to a meeting in the Kremlin and pronounced these words:

We are putting right mistakes made in the way we treated the Church in the 1930s and later... Believers are Soviet people, workers, patriots, and they have the full right to express their convictions with dignity.

Persecution of religion was now a thing of the past. A few weeks later Russia officially celebrated the Millennium – one thousand years since the baptism of the Eastern Slavs in 988. Religious freedom had triumphed – and the Church was set to play a major part in the overthrow of Marxist-Leninist ideology, which was imminent.

If the Church in Russia did not play a political role in the collapse of communism, it certainly played an ideological one. But during these later years, from 1978, over the frontier in Poland, there was a political drama being played on a public stage. This was the election of Cardinal Wojtila as Pope John Paul II. No one has ever told the full story of the political impact this had in the Kremlin, but the subsequent attempt to assassinate him says it all. Perhaps one day documents from the KGB files will tell the whole story.

The political effect of these events has changed the course of European history. Even more than in Lithuania, the Catholic Church in Poland kept the lamp of freedom burning even during the worst years of repression – by the Nazis as well as the Soviets. Cardinal Stefan Wyszynski, appointed archbishop in 1949, lit that light and kept it burning even when he was in prison. Under house arrest shortly after this, he wrote (and these words later circulated secretly, inspiring his people more than he ever imagined might be possible):

After midnight I celebrate the first sung mass... We are making efforts to overcome each other's sadness – to feel this would be a defeat... God, who has sent us his trial, wants us to help each other... Our last prayer is for our guards

and for the soldiers mounting guard outside in the snowy forest. They are the unhappiest among us – we know this full well.

This spirit of hope spread quietly among the oppressed millions. Religious education for children was banned for ten years – so when he was freed Cardinal Wyszynski declared ten years of special prayer for the young to compensate. The Poles had a very special treasure, the icon of the Black Madonna of Czestochowa. The plan was to spend ten years parading it into every church, into every village, in Poland, but the communist authorities confiscated it. Instead the church leaders took an empty frame around the country – the effect was far more powerful than the Black Madonna herself would have been! Pope John Paul II was extremely clever. He never called for an uprising as such against communism, but under his influence *Solidarnost* (Solidarity), a Christian workers movement, came into being and influenced millions. When the Pope paid his first visit to Poland in the summer of 1979, virtually the whole nation turned out to greet him. I was there just afterwards and this visit was the only subject of conversation. I was convinced from this moment on that communism could never win. The government's attempted suppression of Solidarity and the imprisonment of its leaders only added to the determination of the people to achieve their freedom from the Soviet yoke. I cannot recount the long political story – but the true end of communism came from people power. In June 1989 “round-table” discussions led to a partly elected government. The first non-Catholic prime minister was Tadeusz Mazowiecki, who, in 1979, had invited me to give my first-ever lecture in a communist country. A national hero, although reluctant politician, he died in 2013.

These events led directly to the fall of the Berlin Wall and you know the rest of the story. I want to pause just for a moment to point out that the continuing power of the Christian faith was playing its part in other communist countries, too. For example, in Hungary the example of the imprisoned Cardinal Mindszenty was just as inspirational as that of Cardinal Wyszynski. In Germany Lutheran pastors provided a safe haven in several churches, especially Leipzig, where discussions on freedom – and not just religious freedom – could take place in an environment where the Stasi (secret police) did not dare, in later years, to interfere.

There were heroes and martyrs in Romania among Orthodox, Catholics and Protestants. Among the best known was the Orthodox priest, Fr Gheorghe Calciu-Dumitreasa. After fifteen years of imprisonment as a young man, he became a priest and inspired a younger generation in the 1970s with his sermons at the theological seminary in Bucharest. These addresses were a passionate call for freedom of conscience, but even more they called on the youth of the country to turn away from communism and embrace the Christian faith. I was in Romania just before his second arrest and he sent me a secret message that I must visit him. He became my friend and, many years later, after eight further years in prison, he was able to address the annual meeting of the

organization which I founded to defend religious liberty, Keston College. It was an unforgettable occasion.

Another significant development was the demand for freedom from state interference from the Baptists, especially at first Pastor Iosif Țon and then Pavel Nicolescu, who founded an inter-denominational committee to defend religious liberty. Outside Romania, Pastor Richard Wurmbrand caused an ongoing international stir by his forceful anti-communist preaching. He was converted from Judaism to the Lutheran Church and the Norwegian Lutheran Mission helped him to emigrate. He did a tremendous amount to prove to the Western world that persecution of religion was an ongoing reality. This campaign, in turn, strengthened the faith of persecuted believers by clandestine importing of the Bible, radio broadcasts and, simply, the power of prayer.

Inspiration from the Christian faith, on its own and in a single country, did not directly lead to the end of communism. Yet, taken over the whole region of communist Europe, Christianity did exert an uncanny power. I have had time to recount only the smallest portion of what happened in these oppressed countries. All together, the cumulative effect of the urgent appeals for religious liberty led to appeals for national independence and, in later days, very quickly to the undermining of the political system by a true democratic movement, in which the Christian faith undoubtedly played a part. My argument today is that the story of these countless acts of heroism still has to be told, fully and in detail. It has, however, been a privilege to indicate some part of it today.

Rolul religiei în căderea comunismului

(Rezumat)

Cuvinte-cheie: persecuție, căderea comunismului, Biserica Ortodoxă Rusă, opoziția baptistă, Polonia, Papa Ioan Paul II, Mihail Gorbaciov, Gheorghe Calciu-Dumitreasa, Richard Wurmbrand.

La Colegiul Keston din Marea Britanie (înființat pentru studierea religiei în societățile comuniste) am crezut întotdeauna că persecuția religiei era contra-productivă și, împreună cu 25 de cercetători, urmăream rolul pe care credința l-a jucat în căderea comunismului. Aceasta a avut loc în diverse moduri în diferite țări, dar a fost un factor prezent în toate. În Uniunea Sovietică, Nichita Hrușciov a inițiat o nouă perioadă de persecuție a tuturor religiilor în 1959; rezultatul direct a fost creșterea opoziției, condusă inițial de doi preoți ai Bisericii Ortodoxe Ruse, Gleb Yakunin și Nikolai Eshliman. Simultan, mai mulți tineri au început să se îndrepte spre credință. Bapțiștii erau mai organizați în opoziția lor contra noii persecuții, situându-și provocarea într-un cadru legal și criticând conducerea de la Moscova a propriei confesiuni că au cedat presiunii. Pentru îndrăzneala lor, liderii opoziției au fost închiși, dar Consiliul Rudelor Prizonierilor Bapțiști a adunat sistematic informații și le-a transmis în afara țării pentru a fi publicate de Keston.

În Lituania, Biserica Catolică a fost mult mai politizată – dorința de independență națională nu a fost niciodată foarte separată de campania pentru libertate religioasă. Procesele și arestările unei întregi serii de preoți catolici și proeminente personalități laice nu au făcut decât să inflameze opoziția. În celelalte două republici baltice (Estonia și Letonia) aceasta a fost mai puțin exprimată public, dar nu mai puțin eficientă în final. În Ucraina, desființarea de către Stalin a Bisericii Greco-Catolice în 1946 a dus la o amplă mișcare clandestină, care în final a jucat un rol major în votul ucrainean pentru desprinderea de Uniunea Sovietică. Alegerea unui papă polonez, Ioan Paul al II-lea, în 1978, a oferit stimuli puternici în consolidarea opoziției catolice de peste tot.

Mihail Gorbaciov, deși nu era un credincios, a ajuns să considere libertatea religioasă importantă pentru societatea sovietică. Deși ar fi putut să o facă, nu a ordonat Armatei Roșii să intervină și să suprimă creșterea opoziției în Polonia și Germania de Est. Nu mult după aceea, mișcarea Solidaritatea din Polonia, care a adus laolaltă muncitori și lideri catolici, avea să câștige, iar comunismul să se prăbușească fără ca un singur foc de armă să fie tras. În Germania de Est, Biserica Luterană a oferit refugiu fizic pentru cei din opoziție care treceau Zidul Berlinului. În România, Biserica Ortodoxă a colaborat vreme îndelungată cu autoritățile comuniste, dar oameni ca părintele Gheorghe Calciu-Dumitreasa și-au sacrificat libertatea pentru a îndruma opoziția. Bapțiștii au înființat un comitet inter-confesional pentru apărarea libertății religioase și de conștiință (ALRC). În afara țării, pastorul Richard Wurmbrand a inițiat o campanie internațională puternică pentru apărarea celor persecutați pentru credința lor. Desigur, rolul creștinilor persecutați pentru opoziția contra comunismului necesită un studiu mai aprofundat.

**Un aspect al modernizării societății românești
în Moldova Regulamentului Organic.
Documente privitoare la activitatea Comisiei epitropicești
în ținutul Bacău**

**Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI
Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU**

Preocupările de dată mai recentă ale istoriografiei noastre pentru teme precum istoria spațiului privat, a familiei, sau asistența socială pentru păturile sociale defavorizate au îndreptat atenția cercetătorului și spre aspectul particular al preocupării autorităților statului pentru copilul orfan, abandonat sau sărac¹. Aceste preocupări devin, începând mai cu seamă din secolul al XVIII-lea, mai apropiate de gândirea politică care, în vestul Europei, „și-a făcut o adevărată pasiune din dezbaterea pe teme sociale”, cu efecte vizibile, în spațiul românesc, mai ales în „eforturile de laicizare și centralizare [...] a sprijinului acordat săracului”, semn al „tendințelor de constituire și consolidare ale statului modern, preocupat de luarea în stăpânire a tuturor palierelelor vieții sociale”².

1. Grija pentru buna administrare a averii a minorilor rămași orfani a constituit o preocupare constantă a societății medievale românești, în particular a celei din Moldova, reflectată atât în cutumă, cât și în legislația de sorginte bizantină (*Sintagma* lui Matei Vlastares, *Nomocanonul* lui Malaxos, manualul lui C. Armenopol etc.), pe baza cărora s-a constituit, în veacul al XVII-lea, prima culegere de drept penal și civil în limba țării. *Cartea românească de învățătură* conține câteva paragrafe referitoare la soarta „unui cucon micșor” după moartea tatălui său, dar și a averii ce i se cuvine, lăsată în grija

¹ „Copilul lipsit de părinți a fost dintotdeauna un subiect clasic al asistenței și milosteniei creștine. [...] Grija comunității politice pentru copilul orfan îmbracă mai multe aspecte; ea se referă atât la supraviețuirea fizică a acestuia, cât și la prezervarea moștenirii părintești, atunci când este cazul, și la creșterea și educarea copilului conform standardelor categoriei sociale căreia acesta îi aparține” (Ligia Livadă-Cadeschi, *De la milă la filantropie. Instituții de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea*, București, Editura Nemira, 2001, p. 207).

² *Idem, Săracii din Țările Române la începuturile timpurilor moderne, în Sărăcie și asistență socială în spațiul românesc (sec. XVIII-XX)*, coordonator Ligia Livadă-Cadeschi, cuvânt înainte de Paul H. Stahl, București, Colegiul Noua Europă, 2002, p. 23.

*ispravnicului*³. Orfanii sub tutelă erau, de altminteri, protejați de lege și în alte ocazii: dacă în cazurile de falsificare de bani, casa unde se petrecea infracțiunea trecea în stăpânirea domniei, acolo unde „să va afla că iaste a niscare cuconi săraci” nu se aplica această prevedere legală, răspunzător fiind tutorele⁴. De altfel, orice abuz al acestuia în administrarea averii orfanilor se pedepsea ca orice altă înșelăciune⁵.

Treptat, termenul de *ispravnic*, în sensul exemplificat mai sus, precum și în cel mai larg, de executor al unor dispoziții testamentare⁶, este înlocuit cu cel de *epitrop*, pătruns în limba română din mediogreacă (*ἐπίτροπος*)⁷, având sensurile de „administrator”, „efor”, „împuternicit”, „reprezentant”, „tutore”, „curator”, „membru dirigent în administrația unei biserici sau unui așezământ filantropic” (cu derivatul *epitropie* (*ἐπιτροπία*), însemnând „tutelă”, „eforie”, „funcție de epitrop”)⁸. Intrarea cuvântului în limba română însoțește pătrunderea

³ „Cum s-are dzice, un om are un cucon micșor la moarte(a) lui; cunoscând că iaste micșor, lasă toate bucatele lui pre mâna unui om bun să le ție și să hrănească cu dânce până în cutare vreme, până va fi cuconul de vârstă, atunce ca un moșnean să le ia să le ție el, acesta ispravnic. Cumuș va muri stăpânul, într-acei ceas poate să ia aceale bucate de la moșnean, sânșur cu voia sa, fără nice de un giudeț, mai vârtos când va scrie zăpisul ales și înțelegând dzicând fără de multe cuvinte și fără nice o gălceavă” (*Carte românească de învățătură, 1646*, ediție critică, București, Editura Academiei RPR, 1961, p. 77).

⁴ „Iară de să va afla că acei săraci au vrut ispravnic pre toate bucatele lor și va fi nămit el casa, atunce să prețuiască casa cât va face și să plătească tot acel preț tot dean bucatele lui” (*ibidem*, p. 85).

⁵ „Cela ce va fi ispravnic vreunui cucon micșor, de-i va ținea bucatele pre urma și după moartea părinților și de va lăcomi să ia ceva dentr-aceale bucate fără de blagoslovenie și fără di ce să vor da la vreo treabă pentru nevoile acelu cucon, să cheamă că face greșală cu înșelăciune” (*ibidem*, p. 160).

⁶ În testamentul întocmit în iunie 1633, la Constantinopol, Miron Barnovschi, adresându-se „tuturor prietinelor noștri”, temător că „ni să va da prilej aice vreo moarte sau vreo închisoare îndelungată”, numește pe vornicul Gavrilaş și pe postelnicul Costin „ispravnici casei mele”, ce se vor ocupa de toate bunurile domnului (Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc (editori), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I (1408-1660), Iași, Editura „Dosoitei”, 1999, nr. 233, p. 310-313). Sau, pentru a da un alt exemplu, la 10 ianuarie 1658, Maria, soția răposatului Statie blănar, vinde mănăstirii Galata două vii lângă Iași, zăpisul fiind încredințat de „oamenii carii au lăsat el cu limbă de moarte”, printre care și Iordachi „carele au fostu ispravnic la moartea lui” (*ibidem*, nr. 438, p. 497).

⁷ Termenul este prezent și în textele antichității grecești (Demostenes, Herodot, Platon, Plutarh, Protagoras, Tucidades ș.a.), cu sensurile: „One to whom the charge of anything is entrusted, a steward, trustee, administrator”; „governor, viceroy”; „a trustee, guardian”; „attorney”; „ruler” (*A Greek-English Lexicon*, compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, seventh edition, revised and augmented throughout with the cooperation of professor Drisler, New York, 1883, *sub voce* *ἐπίτροπος*, p. 562), dar și cu cel care interesează lucrarea de față: „one who has the care and tutelage of children”; „a guardian of minors” (*A Greek-English Lexicon of the New Testament being Grimm's Wilke's Clavis Novi Testamenti*, translated revised and enlarged by Joseph Henry Thayer, corrected edition, New York – Cincinnati – Chicago, [1889], *sub voce* *ἐπίτροπος*, p. 245).

⁸ *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea, vol. II, D-G, București, f.a., *sub voce* **epitrop**, p. 460-461; Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2002, *sub voce* **epitrop (-pi)**, p. 312.

elementului greco-levantin în spațiul românesc, începând mai ales din a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁹, fiind întâlnit în scrierile cu caracter literar, precum la Dimitrie Cantemir¹⁰ ori Antim Ivireanul¹¹, sau în cronică începutului de secol XVIII, la Nicolae Costin¹², Axinte Uricariul¹³, mai ales cu sensul de „efor”/administrator¹⁴, dar și cu cel de „tutore”: spre exemplu, la 29 iulie 1689, în Moldova, marele medelnicer Lupul Costache arată că după moartea unui anume Gavril preot, soția acestuia l-a rugat pe marele vornic Vasile Costachi ca după moartea ei să-l primească pe fiul său Ursachie „la casa dumisale și să fie dumnealui episcop copilului păr-a crește”. La un moment dat, se consideră de către episcop că cel mai bine pentru interesele orfanului este

⁹ În Țara Românească, la 17 noiembrie 1652, într-o pricină legată de moștenirea lăsată de un Apostolachi comis, zăpăditul de învoială între moștenitori este întărit de mărturia în limba greacă a lui Toma Vlastos, „moștenitor și episcop legitim al arhontei Costa Carage și al surorii acestuia, Bălașa și a fraților și moștenitorilor <lui> legitimi [...]” (*DRH*, B. Țara Românească, vol. XXXVII (1652), întocmit de Violeta Barbu, Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, București, Editura Academiei Române, 2006, nr. 320, p. 297-298). La 15 octombrie 1681, în zăpăditul unei vânzări din Iași, semnează în grecește și „Panaioti ușerul prezent și episcop pentru plată în târguri” (Ioan Caproșu (editor), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II (1661-1690), Iași, Editura „Dosoftei”, 2000, nr. 561, p. 50). Câțiva ani mai târziu, la 23 mai 1686, domnița Ruxanda, fiica lui Vasile Lupu, scrie în limba greacă un zăpădit de mărturie pentru o datorie a sa către egumenul mănăstirii Galata, precizând: „Și dacă se va întâmpla să mor să aibă de la episcopii mei plată” (*ibidem*, nr. 631, p. 555-556). Ulterior, în mărturia marilor boieri pentru moștenirea și datoriile rămase de la răposata doamnă Ruxanda, din 1 iunie 1689, se arată că fiica fostului domn, prin diata întocmită cu doi ani înainte de moarte, lăsa episcopii „după moartea ei” pe marele logofăt Neculai Racoviță și pe Toader Iordache Cantacuzino mare vistiernic (*ibidem*, nr. 656, p. 576-577).

¹⁰ În „scara numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare” ce deschide *Istoria ieroglică*, „episcopul” este „namestnic, acela ce în ceva locul altuia ține” (Dimitrie Cantemir, *Opere*, vol. VI, *Istoria ieroglică*, București, 1883, p. 11), acesta fiind sensul cu care termenul este des întâlnit în opera principelui cărturar: „Iară în monarhia pasărilor era pasire, care se chiamă Corb, care macaru ca din tagma a doa era, însă cu o întâmplare pre ace vreme episcop Vulturului era” (*ibidem*, p. 41 ș.a.). Iar în altă lucrare a lui Dimitrie Cantemir: „[...] precum îndrăzniala (care între răutăți să numără) ia schiptrul, și poartă episcopii vitejii, care doamna a tuturor vrednicilor iaste” (*ibidem*, vol. VIII, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, 1901, p. 7).

¹¹ În *Așezământul mănăstirii Antim*, Antim Ivireanul folosește termenul „episcop” cu sensul de „efor” (Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972, p. 328-330, 335 ș.a.).

¹² Descriind evenimentele din Ardeal, după moartea craiului „Jan Zapolii”: „Iară în urma sa, au lăsat cu testament pre cuconul său de va trăi, următoriu crăiei și pre Gheorghie Martinengo, cărmuitoriu Oradiei, pentru mare credință ce avea la dânsul și pre o rudă a sa, anume Pătru Viițehii, au lăsat episcop cuconului, rugând pre toți domni să nu priimască craiu strein [...]” (Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediție cu o introducere de Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 393-394; fragment reluat în Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. I, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1993, p. 179, 187).

¹³ Despre Ioan Mavrocordat, venit „episcop” la scaunul țării: „Iar titlușul lui așa scria la cărți: Ioann Mavrocordat marele terziman al puterinicii Împărății și episcop Țării Moldovei i proci” (Axinte Uricariul, *op. cit.*, ed. cit., vol. II, București, Editura Minerva, 1994, p. 256).

¹⁴ Vezi în acest sens *Indicii de materii, sub voce epitropi*, din seria Ioan Caproșu (editor), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III-X, Iași, Editura „Dosoftei”, 2000-2007.

vânzarea caselor moștenite de acesta, stricate între timp, „și pe banii ce s-or lua pe casă să cumpere dumnealui altăceva să sporească copilului”. Cum vornicul Vasile Costachi este plecat pentru o perioadă cu alte treburi, epitrop pentru vânzarea plănuită este desemnat medelnicerul Lupul Costachi¹⁵.

2. La începutul secolului al XIX-lea, necesitatea unei mai bune reglementări a administrării averilor orfanilor impune înființarea unor instituții, cu atribuții precise în acest sens. Astfel, la 1 ianuarie 1803, Alexandru Moruzi rânduiește pe Manolache Dimachi într-o nouă dregătorie: „Socotind că în țara aceasta multe din cele obștești și folositoare au trebuință de osăbită epistășie și purtare de grijă, pentru ca la vreme să se săvârșască mai bine și mai cu folosință”, domnul instituie „boieria” de „vornic mare al domnescului nostru Divan”, unul din cei patru mari vornici fiind numit vornic de obște, cu atribuții administrative (purtarea de grijă a „casei milei”, mai ales a „pricinilor de clironomie”, sarcină retrasă ulterior de Scarlat Calimah) și judecătorești, în toate problemele privind tutela și moștenirile (inventare de averi, împărțirea moștenirilor – „asemenea și împărțălile clironomiilor printr-însul să se facă”, preluarea averilor străinilor morți fără moștenitori și lichidarea lor etc.). În toate aceste pricini, atunci când se impunea alegerea unor epitropi, aceștia erau desemnați de vornicul de obște, cu ajutorul unui boier de starea a doua și a unui logofăt¹⁶. În acest cadru instituțional s-au administrat toate pricinile legate de epitropii¹⁷, până în anul 1832, când dregătoria marelui vornic de obște a fost desființată (se pare că taxele impuse pentru activitatea sa erau greu de suportat de cei în cauză)¹⁸.

3. Treptat, în cadrul procesului de modernizare a societății românești sub toate aspectele, în sfera juridică apare tendința de „consemnare a cutumei”¹⁹ și

¹⁵ Ioan Caproșu (editor), *op. cit.*, vol. II, nr. 660, p. 581-582; nr. 678, p. 595-596.

¹⁶ Teodor Codrescu (editor), *Uricariul*, vol. I, ed. a II-a, Iași, 1871, p. 123-124. În anul 1804, același domn Alexandru Moruzi instituie în Moldova și un „orfanotrofion” pentru „sprijinirea și ocrotirea copiilor săraci fără de părinți”, căruia îi dăruiește o sumă de 4.000 de lei pe an din caseta sa particulară, rânduind și epitropi (mitropolitul țării și patru mari boieri) pentru a chivernisi acești bani, „dându-i cu dobândă la locuri statornice și fără îngrijire de vreo întâmplătoare pagubă” (Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român. Hrisoavele domnești*, București, 1931, p. 297-299).

¹⁷ La 18 septembrie 1804, domnul Alexandru Moruzi primea o anafora în pricina de judecată dintre răzeșii din satele Bilăești și Maxinești (ținutul Neamțului) și epitropul clironomiilor logofătului Constantin Roset (*DRH, A. Moldova*, vol. III (1487-1504), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, Editura Academiei Române, 1980, nr. 28, p. 46).

¹⁸ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei RSR, 1988, p. 512.

¹⁹ În anafora marilor boieri din noiembrie 1819 (după tipărirea *Codului Calimach* în limba greacă, aceștia solicită tipărirea codului civil și în limba țării), obiceiul este definit ca „o dreptate care fără publicarisire din obicinuiță s-au statornicit și prin tăcuta primire a preînaltei ocârmuirii au dobândit pravilicească putere în curgere de mulți ani [...]” (Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. IV, Iași, 1857, p. 210-211). O discuție privitoare la contextul politic și social al dezbaterilor legate de relația cutumă – lege scrisă, la Cristian Ploscaru, *Despre „legalitate” în Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Obiceiul, pravila, leguirea și legea*, în *RIS, X-XII*, 2005-2007, p. 180-191.

codificare a dreptului. În ceea ce privește legislația privind epitropia până la Regulamentul Organic, primele decenii ale veacului al XIX-lea se orânduiesc, din acest punct de vedere, după prevederile cuprinse în *Manualul lui Andronache Donici* și, mai ales, în *Codul Calimach*.

În manualul lui Donici, în vigoare în Moldova între anii 1814 și 1817, alcătuit pe temeiul dreptului roman și greco-roman²⁰, tutela (capitolul XXVIII) era instituită după testament, după rudenie (se rânduia epitrop cel care, „după prăvilă, se protimisea la clironomie”, inclusiv mama supraviețuitoare soțului, cu condiția să nu se recăsătorească²¹) sau la inițiativa autorităților. Epitropul supraveghea creșterea, educația și întreținerea minorilor, cheltuielile din banii proprii pentru aceste scopuri fiind acoperite din averea acestora. Epitropul putea da banii minorilor cu dobândă, vânzările din bunurile acestora se făceau doar la nevoie și cu știința și aprobarea autorităților (în principiu, epitropul nu putea să cumpere el însuși aceste bunuri, decât prin participarea la licitație: la preț egal oferit, era preferat „mușteriu” străin)²².

4. *Codul Calimach*²³, în vigoare în Moldova din 1 octombrie 1817²⁴ până la 1 decembrie 1865, când a intrat în vigoare noul cod civil, cuprindea dispoziții în această materie în capitolul al IV-lea („Pentru epitropie și curatorie”, § 255-377²⁵), atât în ceea ce-i privea pe minori, cât și pe „risipitori și interziși și alte persoane, care au nevoie de apărare și cărora li se dă un epitrop ci un curator”. Minorii orfani (până la 25 de ani, dar de la 14 ani băieții și de la 12 ani fetele) primeau un epitrop care urma să gestioneze toate problemele puse de buna administrare a

²⁰ Andrei Rădulescu, *Organizarea tutelei minorilor în dreptul românesc*, în AARMSI, seria III, tom XXIV, 1941-1942, p. 138.

²¹ Asupra drepturilor de succesiune ale văduvei în prevederile manualului lui Donici și în *Codul Calimach*, vezi Irina Bardoczi, *Marchează codul civil din 1864 o evoluție în materia drepturilor succesoriale ab intestato ale soțului supraviețuitor?*, în „Studia Universitatis Babeș Bolyai – Iurisprudentia”, nr. 1/2013, p. 9-12.

²² Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 138-140.

²³ Tipărit inițial în neogreacă, codul va fi tradus și publicat în 1833, în tipografia lui Gheorghe Asachi, cu titlul *Condica țivilă a Moldovei* (titlul francez: *Code civil de la Moldavie, publié pour la première fois en langue moldave sous la présidence de S. E. Monsieur de Kisseleff*) (Nicolae Iorga, *Gheorghe Asachi ca tipograf și editor, după „Catalogul” lui din 1847*, în AARMSI, seria II, tom XXXIV, mem. 12, 1912, p. 750 și nota 3).

²⁴ După tipărirea celor trei părți ale codului, în anii 1816-1817, domnul țării l-a promulgat prin hrisovul său din 1 iulie 1817 („[...] decretăm prin acest hrisov al nostru ca, după trecerea din ziua de azi a trei luni (§ 4), să înceapă a fi pus în lucrare, după care vor fi judecate de acum înainte și hotărâte pricinile civile care vor fi să se întâmple”), în care face referire specială la prevederile codului ce țin de epitropie: „Dar în capitolul despre epitropie și curatorie, al patrulea din partea întâia, păstrând scopul Basilicalelor și al tuturor legilor drepte, cu privire la creșterea orfanilor și asigurarea averilor lor, ne-am hotărât să schimbăm modurile și să pornim de la cele mai nouă coduri europene (de a căror metodă ce ni s-a părut cea mai bună, ne-am și folosit), pentru că am judecat că acest lucru este cel mai mult spre siguranța și folosul orfanilor, precum pre larg s-a arătat și în hrisovul nostru dat anume pentru aceasta” (*Codul Calimach*, ediție critică, București, Editura Academiei RPR, 1958, p. 50-51).

²⁵ *Ibidem*, p. 145-185.

averii moștenite de aceștia. Epitropia este definită în cod ca „un drit și o putere care se dă asupra unei persoane slobode și asupra ocârmuirii averii ei, spre siguranțe, în câtă vreme persoana aceasta, din pricina nevrâsniciei, nu poate povățui nici pe sineși nici averea sa”. Rudele, cunoscuții, fruntașii „obștimilor bisericești și politicești” erau datori să înștiințeze autoritățile despre situația orfanului minor, până erau luate măsurile necesare, prin numirea unui epitrop („tutelă dativă”), care avea drepturi și îndatoriri cu privire la persoana și averea minorului (se prevedea obligația întocmirii unei catagrafii – „adecă acea cu amăruntul însemnare de toată averea a sărăimanilor” – pentru aceste averi, precum și evaluarea bunurilor mobile). Tribunalele epitropicești, iar ulterior Comisia epitropicească, erau obligate să țină o condică, după un formular precizat în cod (§ 275), numită „Epitropicească condică a sărăimanilor”, în care se notau toate cele legate de administrarea averii orfanilor. Epitropul putea primi o plată din veniturile administrate, cu aprobarea Comisiei epitropicești, dar nu mai mult de cinci la sută din „prisusul” veniturilor sau 6.000 de lei anual. Comisia epitropicească, compusă din trei membri, avea puteri foarte mari și era răspunzătoare de orice pagube pricinuite de epitropi minorilor, dacă acestea proveneau din „lenevirea” ei sau dacă nu era alt mijloc pentru despăgubirea acestora.

Dovadă a importanței acestui capitol de cod civil în buna funcționare a societății moldovenești a epocii (urmare și a constatării că epitropiile erau purtate „rău sau cu nepăsare și fără experiență, și socotelile le dădeau târziu sau deloc”, ducând la risipirea averilor orfanilor) stă și înființarea unor tribunale epitropicești, cu atribuții speciale în aceste chestiuni. Buna funcționare a epitropiilor „sărăimanilor” copii („carii ca niște ai doilea părinți să se îndeletnicească cu sârguință de frăgezimea vârstei orfanilor și dându lor cuvenita creștere și îndreptarea moravurilor să-i povățuiască întru frica lui Dumnezeu și evlavie iar averile acestora, prin a lor îngrijire, nu numai să le păstreze în întregime ci să le îmbunătățească și cât s-ar pute să le sporească”) este pusă sub supravegherea acestor tribunale înființate prin hrisovul emis de Scarlat Alexandru Calimah în iunie 1817, „ca unele ce țintescu fără îndoială la folosul orfanilor căroră domnitorul e dator a le fi părinte și curator”. Se înființau asemenea instanțe speciale la Iași (alcătuită din mitropolit, marele logofăt, doi boieri din „protipendadă”, doi negustori, un director „de încredere” dintre boierii de clasa a doua – care păstra dosarele –, doi dieci și vornicul de obște, „ca îndeplinitor”), pe lângă episcopiile de Roman și Huși (alcătuite din episcop, doi boieri „de frunte”, doi negustori și un diac) și în fiecare din „orașele de capitală ale celorlalte ținuturi”, toate acestea subordonate celei centrale. Aceste comisii dădeau rapoarte la fiecare trei luni și întocmeau condici după un „tablou” prestabilit în condică²⁶.

Pe baza acestor prevederi legislative, la 3 octombrie 1834, Costache Vârnav cere a se rândui un epitrop pentru averea rămasă de la tatăl și bunicul

²⁶ *Ibidem*, p. 186-191.

său, întrucât el dorește să plece în altă țară, acasă rămânând un frate nevrâstnic al său²⁷. La rândul său, la 14 noiembrie 1838, căminarul Iordache Bașotă arată că fusese numit epitrop prin diata soacrei sale din iulie 1836, împreună cu Alecu Ventura comis, cumnatul său, dar cere să fie „desărcinat din epitropie, că n-are timp pentru asta”²⁸. În primăvara anului 1839, Divanul Apelativ al Țării de Sus poruncește vânzarea unor case din Iași, rămase după moartea căminăresei Ilinca Papafil, la cererea medelnicerului Iorgu Papafil (ce „au pășat cătră venire în legiuita vrâstă”), unul dintre copiii moștenitori, casele fiind „păgubitoare”, în condițiile în care nimeni „nu să găsește să primască a fi epitrop pe averea rămasă”; prin vânzarea caselor, banii s-ar împărți în trei părți, una destinată unei surori (pusă sub îngrijirea vornicului Ștefan Catargiu, „carele are părintească îngrijire” acesteia), celelalte două părți urmând fie să fie date direct medelnicerului, fie plasate de autorități cu dobândă „la vreo persoană sigură”, dobândă ce s-ar da minorilor până la împlinirea vârstei de majorat – minorii fiind cel care face cererea și fratele său mai mare, Neculai, „care este căzut în bicisnicie și carele este în a sa purtare de grijă”²⁹.

5. Locul tribunalelor epitropicești va fi luat de Comisia epitropicească, înființată și organizată prin Regulamentul Organic (articolul 407 din „Secția II: Numiri la deosăbite publice dregătorii”): „Să vă așaza în orașul Iașii o epitropicească comisie a serimanilor copii. Această comisie, încheată de trii mădulări, fără a ave dreptul de a judeca, să va îndeletnici numai cu interesele nevrâstnicilor. Ea va ocârmui nemișcătorul lor avut, capitalul și veniturile lor; ea va orânduî vechil spre apărare dreptului lor și pe fieștecare an va înfățoșa domnului samă curată de toate luaturile și de buna lor ocârmuire, urmând la toate după reglementul prescriș în al patru cap al Condiții Politicești³⁰ a Moldovii. Sămile zise să vor triimete Obșteștii Adunări, spre a fi pe rânduială cercetate și adiverite. Mădulările aceștii comisii vor rămâne neschimbate, afară numai de călcarea a sfintelor lor datorii, care va aduce răspundire cu avere pentru toate păgubirile ce s-ar pricinui averii nevrâstnicilor”³¹.

Într-adevăr, în 1834 s-a înființat o Comisie epitropicească, desființată însă un an mai târziu, reînființată abia la 26 aprilie 1840, an în care capitolul al 4-lea al *Codului Calimach* a fost înlocuit aproape complet de *Pravila despre epitropi*, după dezbateri îndelungate în adunarea legislativă a Moldovei.

În cadrul Adunării obștești a Moldovei se pregătea deja intrarea în discuție a unui proiect de lege pentru Comisia epitropicească „a sârmanilor copii”, care, la 24 martie 1833 „nu au încăput vremea a se cerceta de către Obșteasca

²⁷ Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, [Fălticeni], f.a., p. 153.

²⁸ *Ibidem*, p. 100.

²⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Documente*, în IN, fasc. 9₁, 1931, nr. XLV, p. 109-110.

³⁰ Este vorba de *Codul Calimach*.

³¹ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 332 și 560.

Adunare³². Proiectul era reluat în legislatura următoare, când, la 24 februarie 1834, se amintea că în lista legilor se găsea și un „osebit proiect a Logofeției Dreptăței pentru comisia epitropicească”, fără însă „vreo încheiere” a adunării; proiectul era înapoiat, la 24 iulie 1834, Sfatului administrativ, „cu toate lucrările relative” la el (stârniseră discuții unele articole, precum cel referitor la jurisdicția comisiei asupra celor numiți „risipitorii averilor”, cel privind subordonarea comisiei către eforia epitropicească și altele). Proiectul cuprindea 25 de articole, grupate în mai multe secțiuni³³. În „programa” proiectelor de lege pentru sesiunea următoare (1834-1835) intra din nou cel pentru Comisia epitropicească („pus în lucrare de către vremelniceasca ocârmuire și întocmit în urmă de Sfat”) și rămânea pe această listă, nefiind „înfațosat Adunării în sesia aceasta”³⁴. „În oricare soțietate țivilizată acei cari pentru a lor vrăstă nu sunt destoinici a se cârmui pe sineși și averile lor, se cuvin a fi fără îndoială obiectul unei osebite îngrijiri a guvernului și supt ocrotirea pravilelor”. Credincios acestui principiu, guvernul, forțat de faptul că „legiuirea pentru Epitropie au rămas neîndesulătoare și fără aplicație” și dorind să curme „starea aceasta de neorânduială, de nestatornicie, în care se află ocârmuirea interesurilor nevrâstnicilor” (deși funcționa Codul Calimach, prevederile acestuia în materia în discuție aveau o „meteahnă” care „înzădărnicește aplicarisirea ei”), încearcă grăbirea adoptării legii, dar fără tribunalele epitropicești, ce „depărtează pe rudeni și pe încuscriți de la privigherea și purtarea de grijă pe care pravila firească le o dă asupra rudeniilor în nevrâstnicie”, aducând îmbunătățiri și în privința bugetului alocat comisiei. Guvernul mai propune scăderea vârstei majoratului la 21 de ani („trebuie să coacă mintea tinerilor mai degrabă decât cum voiește leghislația romanilor”), introducerea emancipației tânărului, supravegheat de un curator, precum și alte prevederi strânse „în patru capitule”³⁵. Proiectul „de pravilă pentru epitropie” era încuviințat de Adunare în ianuarie 1840 și se hotăra a fi luat „în tractație” în „seanța” viitoare, spre „a se face într-însul modificațiile ce se vor socoti de cuviință”.

După dezbaterea din Adunare (31 ianuarie 1840), proiectul devine lege prin sancțiunea sa de către Mihail Sturdza („pentru ca de acum înainte să aibă tărie de pravilă”), la 24 mai 1840. Principalele sale prevederi țin de faptul că minorul (până în 25 de ani, băiat sau fată, deși proiectul prevăzuse scăderea vârstei la 21 de ani) rămâne în grija părintelui supraviețuitor (mama având alături un „sinepitrop” (cotutore) rânduit anterior de tatăl decedat, ce va aproba actele „atingătoare” de averea copilului); în lipsa acestei prevederi testamentare, se alege un epitrop de către sfatul familiei sau tribunalul ținutal. Mama poate refuza epitropia și o pierde, în general, la recăsătorire. Și epitropul rânduit prin testament poate refuza această slujbă. Când nu există un epitrop desemnat de

³² APR, tomul III, partea a II-a (1832-1833), București, 1893, p. 307-308.

³³ *Ibidem*, tomul IV, partea a II-a (1833-1834), București, 1894, p. 18, 26, 60, 147, 237, 265-274.

³⁴ *Ibidem*, tomul V, partea a II-a (1834-1835), București, 1895, p. 568, 571.

³⁵ *Ibidem*, tomul VII, partea a II-a (1836-1837), București, 1896, p. 847-865.

părinți, acesta devine automat bunicul patern, apoi cel matern, și tot așa „suiorii” neamului, cu protimisii pentru cei paterni, ales oricum de sfatul familiei (în principiu, cinci rude „care ar avea lăcașul lor în ținutul lăcuinței mortului, jumătate despre partea tatălui și jumătate despre partea mamei”; în lipsa acestora, judecătoria ținutului va numi alte rude din țară sau chiar localnici „cunoscuți că au avut legătură de prietenie necurmat cu părinții nevrâșnicului”, cu unele excepții). Sfatul se întrunește la judecătoria de ținut și hotărăște cu majoritate simplă de voturi. „Epitropul va purta griji de persoana nevrâșnicului și va îndeplini locul lui la toate acturile țivile”, gestionând averea acestuia (pe baza catagrafiei averii) – poate vinde prin mezin „toate averile mișcătoare, afară de cele pe care sfatul familiei l-ar fi înputernicit de a le păstra în natură” sau poate da bani cu dobândă – și răspunzând pentru pagube pricinuite de „o rea căutare” a acesteia. În schimb, nu poate cumpăra sau arenda bunurile orfanului și nici nu poate lua cu împrumut bani în numele minorului. „Fieștecare epitrop este dator a da samă de cârmuirea sa”, cu un raport anual la tribunalul ținutului, întărit de Comisia epitropicească, iar orice pricină legată de mandatul epitropului, din orice parte ar veni, se judecă la tribunal. Comisia epitropicească, „statornică” în Iași, este alcătuită din trei persoane („logofătul Dreptății”, președintele Divanului Domnesc și unul dintre președinții Divanului de Apel), ajutate de un secretar, doi scriitori și un ispravnic de aprozi cu leafa. În această componență, Comisia se întrunește săptămânal, scopul ei principal fiind acela de a urmări ca „epitropul să deie nevrâșnicilor o educație și o stare soțieală potrivită cu îndamanările și treapta neamului lor, și ca puterea epitropilor asupra nevrâșnicilor și a interdicțiilor să fie respectuită”. Pentru minorii orfani de la sate, întrucât legea nu avea aplicabilitate în mediul rural, Comisia este datoare a alcătui „instrucții” lămuritoare care să se împartă pe la sate; aici, rudele numesc unul sau doi epitropi, dintre ele sau dintre fruntașii satelor³⁶.

În această formă, „Pravila pentru comisia epitropicească” intră în vigoare, fiind publicată și de Gheorghe Asachi în tipografia sa³⁷, lucrurile părând a intra, din acest punct de vedere, pe un făgaș normal. În raportul către Adunare din 22 februarie 1841, domnul Mihail Sturdza arată că legiuirea „au început a vădi a ei mântuitoare înrâurire”, întrucât din 278 de cazuri de clironomie erau deja încredințate epitropilor 168, iar 110 „ce s-au găsit în părăsire sunt anume supuse dispoziției acestei legiuiri nouă”³⁸. În completarea legislației, la 17 ianuarie 1842 se depune un proiect „pentru depunere cauției de cătră Epitropii în pricinile de giodecată atingătoare de avere orfanilor” (epitropul era obligat să ceară întrunirea sfatului familiei atunci când avea îndoieli că orfanul „epitropesit” putea pierde procesul și astfel nu s-ar mai fi indicat depunerea cauțiunii pentru continuarea procesului)³⁹. Aceste prevederi au fost completate

³⁶ *Ibidem*, tomul IX, partea a II-a bis (1840), București, 1898, p. 563-597.

³⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 751 și 760.

³⁸ APR, tomul X, partea a II-a (1841), București, 1899, p. 514.

³⁹ *Ibidem*, tomul XI, partea a II-a (1841-1842), București, 1900, p. 849.

în anii următori cu hotărârea ca membrii Comisiei epitropicești (un președinte și doi asesori aleși și numiți de domnul țării) să primească leafă din Visterie (1845)⁴⁰.

Pe baza acestei noi legislații sunt încheiate cu hotărâri judecătorești toate cazurile din anii ce au urmat, din care, precum am procedat mai sus, dăm doar câteva exemple. Astfel, într-o pricină cu mănăstirea Râșca a urmașilor răposatului Ioan Hermeziu de la începutul anilor '40 ai secolului al XIX-lea, Divanul Apelativ al Moldovei întreba Comisia epitropicească (la 16 martie 1843) cine sunt epitropii casei răposatului, întrucât aceștia nu prezentaseră un act doveditor în acest sens. Comisia a răspuns că „asupra arătării casă să gășc de cătră sfatul familiei aleși și rânduiți formalnicii epitropi sulgeru Ioan Dimitriu și cu soție răposatului”, Ioan Dimitriu fiind socrul lui Hermeziu⁴¹.

Într-un alt caz, la două zile după moartea soțului ei, Zoița Gane solicita Judecătoriei de Suceava, în februarie 1842, redactarea unei catagrafii a averii rămase. Comisia epitropicească, conform procedurilor stabilite prin Așezământul epitropicesc, decide alcătuirea unei comisii alcătuite dintr-un asesor al Judecătoriei și un boier local⁴².

Faptul că lucrurile evoluau în bine din acest punct de vedere erau remarcate și în adresa către Adunarea Obștească din 15 martie 1845, în care Mihail Sturdza amintea de propunerea sa de „a se alcătui în instanție statornică Comisia epitropicească”, care, „cu personalul trebuitoriu canțileriei sale, va asigura ocrotirea averii și a interesurilor orfanilor, în priința căroră dragostea și îngrijirea ocârmuirii trebuie a îndeplini lipsa de părinți”⁴³. Potrivit raportului din anul următor, se vede că în 1845 Comisia a avut în grijă 872 de „pricini epitropicești”, iar în 1846 s-a ocupat de 918 epitropii, „din cari până la sfârșitul lui i-au rămas 858 a ocârmui”⁴⁴.

Dosarele Comisiei epitropicești din arhivele ieșene au mai constituit surse primare de informație pentru contribuții punctuale în cercetarea unor aspecte ce țin de investigarea, pe diverse planuri, a informațiilor oferite de aceste dosare. De exemplu, punerea în valoare a dosarelor conținând date despre averile familiei Gane conducea la constatarea că „inventarele de lucruri, catagrafiile de avere constituie material de primă importanță în descifrarea resorturilor profunde ale istoriei noastre sociale și a mentalităților unei perioade”⁴⁵.

În anexele textului de față publicăm patru documente redactate de autoritățile ținutului Bacău între 30 august 1840 și 5 noiembrie 1845, așadar

⁴⁰ *Ibidem*, tomul XIII, partea a II-a (1845), București, 1903, p. 21, 23, 120-122, 403.

⁴¹ AN-Iași, Divanul Domnesc, dosar nr. 189/1841, f. 31r., 78r.

⁴² Mihai-Răzvan Ungureanu, *Averile familiei Gane (prima jumătate a secolului XIX)*, în RIS, I, 1996, p. 396.

⁴³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. VI (1827-1849), adunate și coordonate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, București, 1895, nr. CCLIX, p. 506 și 514 (trad. fr.); nr. CCLX, p. 517 și 520 (trad. fr.).

⁴⁴ APR, tomul XIV, partea a II-a (1846-1847), București, 1907, p. 194, 536.

⁴⁵ Mihai-Răzvan Ungureanu, *op. cit.*, p. 395-436. Despre importanța acestor tipuri de izvoare istorice, vezi Dan Dumitru Iacob, *Catagrafiile de avere – surse importante pentru istoria socială*, în RIS, X-XII, 2005-2007, p. 192-200.

urmând imediat intrării în vigoare a noii legislații moldovenești privind epitropiile. Aceste documente fac parte dintr-un dosar (*Vidomostia țin(u)t(ului) Bacău. Della epitropiilor aflătoare în ținutul Bacăului după vidomostia triimasă de judecătoria acelu ținut*) păstrat în fondul Comisia epitropicească de la Arhivele Naționale Iași, dosar care mai conține întreaga corespondență dintre autoritățile centrale și cele ținutale privind necesitatea întocmirii unor situații statistice cu epitropiile din ținut.

Cititorul interesat va găsi în aceste materiale un alt tip de informație, mai exact patru situații statistice pentru târgul și ținutul Bacău, care centralizează datele rapoartelor epitropilor pentru fiecare caz în parte. În aceste liste de epitropii, în funcțiune la data întocmirii lor, apar indicate familiile orfanilor, cine erau epitropii, data la care au fost înființate epitropiile (cea mai veche este din 11 ianuarie 1833) și de către cine, vârsta celor asistați, precum și alte elemente care dau seamă despre modul în care epitropia a gestionat averea celor pe care îi avea în grijă.

Din aceste liste transpare o lume a târgului moldovenesc de la mijlocul veacului al XIX-lea, porușnici, negustori, meșteșugari și boierime mică, ai căror copii rămân în grija unor epitropi rânduiți de judecătoria de ținut (dintre rude, mai ales bunici paterni, sau cunoscuți), de aceeași extracție socială, chemați să administreze bunurile moștenite de orfani, hanuri, case, dughene și moșii, mai toate din târgul și ținutul Bacăului. Una peste alta, este vorba de o sursă de informație utilă cercetătorului interesat de aspectele juridice, sociale și economice ale societății din Moldova mijlocului secolului al XIX-lea.

**Un aspect de la modernisation de la société roumaine dans la Moldavie de
Règlement Organique. Documents concernant l'activité de la Commission de
tutelle dans le district de Bacău**
(Résumé)

Mots-clés: Commission de tutelle, Moldavie, code civil, documents statistiques, district de Bacău.

La société médiévale roumaine a connu une préoccupation constante pour la bonne administration de la fortune des orphelins mineurs, comme on peut voir dans le code connu sous le nom de *Carte românească de învățătură (Livre roumain de Préceptes)*, basé sur les règles de droit byzantin. Dans le processus de modernisation de la société roumaine, on constate qu'il existe dans le domaine juridique une tendance de codification du droit: les règles relatives à la tutelle peuvent être trouvées dans le *Manuel d'Andronache Donici*, le *Code Calimach* et le *Règlement Organique*. Une nouvelle loi dans ce domaine est approuvée le 24 mai 1840. En constituant la Commission de tutelle en instance permanente, l'Etat se propose de protéger la fortune et les intérêts des orphelins, « qui sont en droit de trouver dans la sollicitude du Gouvernement une juste compensation à la perte de leurs parents ».

Nous publions en annexe quatre documents rédigés par les autorités de district de Bacău entre le 30 Août 1840 et le 5 Novembre 1845, après l'entrée en vigueur de la nouvelle législation sur la Commission de tutelle. Le lecteur intéressé trouvera en eux un autre type d'information, concernant les noms des familles des orphelins, leurs tuteurs, la date à laquelle les tutelles ont été établies, l'âge des mineurs etc. A partir de ces listes on peut mieux connaître le monde de la petite ville de Moldavie du milieu du XIXe siècle, ses commerçants, artisans et petits propriétaires, dont les enfants héritent des auberges, des maisons, des boutiques ou des terres. Au total, une source d'information utile pour le chercheur intéressé par les aspects juridiques, sociaux et économiques de la société moldave de cette période.

ANEXA I

Memuar de câți delli regularisâți și înființați cu epitropii să află în giudecătoria fân(u)t(u)lui Bacău

No. următoriu	Ființa fieștecărei predmet	Cini anumi sânt epitropi	Vreme înființării			De cătră cini să găsăsc înființați
			Anul	Luna	Zăoa	
1-iu	Epitropia averii orfanil(o)r mortului Andrei Gălățan	D(umnealui) cam(ina)r(ul) Pavel Criste și stol(ni)c(ul) Stamatachi Furnărachi /acum mort ¹	(1)833	ghenar(ie)	11	De giudecătoria
2.	Epitropia averii orfanil(o)r mortului poroșnic Ioan Dediul	D(umnealui) Niță Leca	(1)836	săpt(em)v(rie)	19	De giudecătoria
3.	Epitropia averii orfanil(o)r mortului Stoica Neculau	Săchilariul Iordachi Șăndrea	(1)837	oct(om)v(rie)	7	De giudecătoria
4.	Epitropia averii orfanului mortului Dimitrachi Doliș	Bunul său, poroșnic(ul) Mihălachi Doliș	(1)837	iuni(e)	1-iu	De giudecătoria
5.	Epitropia averii orfanului mortului Matei croitorul	Crăciun croitorul, moș(ul) orfanului	(1)838	avg(us)t	9	De giudecătoria
6.	Epitropia averii orfanului mortului Ioan lăcătușul	Neguțătoriu Grigoraș Mihai	(1)840	iuli(e)	6	De giudecătoria

² spaț(ar) <m. p.>; Ion ... ² <m. p.>; ... ² <m. p.>; ... ² <m. p.>.

AN-Iași, fond Comisia epitropicească, tr. 1752, op. 1986, dosar nr. 69, f. 2v.-3r.

¹ Așa în text.

² Indescifrabil.

ANEXA II

Vidomostii pentru epitropiile aflătoare în țin(u)t(ul) Bacăului

No. casă(ori) orfani	No. casă(ori) orfani			Numire orfani- ceștilor casă	Numili orfani(ori)	Vârsta orfanil(ori)	Numili epitropilor	După ci povod ¹ s-au înființat epitropie și cu ce acturi și din ce vremi	În a cui păstrari să află avere orfani(ori) epitropisăși	Din cari pricină nu s-au înființat epitropie și în a cui păstrari să gasăști avere
	Pisii tot	Aceli cu epitropi înființati	Aceli fără epitropi							
1.	1	-	-	Casa mortului Andrii Gălățanu din Bacău	Gheorghii, Arghiri, Ilinca	24, 20, 14	D(unnealui) cam(ma)r(ul) Pavel Criste și stolnic(ul) Stamatachi Furnarachi /acum mort, di la 25 oct(om)v(rie) 1839 ²	Epitropia s-au înființat de giud(e)c(ăto)r(ie) la (1)833 ghenari(e) 11 după însuș(i) cerire mumii orfanil(ori)	Avere acestor orfani să află în păstrare epitropil(ori)	-
2.	-	1	-	Casa răp(o)s(atulu i) stol(ni)c Neculai Grecul	Numili orfani(ori) nu să știi pân-la regularisăre averii și înființare di epitropu	-	Neînființată păără acum	-	-	Neînființare epitropii păără acum esti din pricină că un Ioan Pothito (?), la cari esti avere mortului, fiind în țin(u)t(ul) Putnii, după căți ceriri s-au făcut giud(e)c(ă)t(oriei) acelu țin(u)t a-l trimeti, nici pără acum nu l-au triimes

3.	-	1	Casa mortul(u)i Vasăli Costrăș din Bacău	Tij	-	-	-	-	Neînființare epitropiei până acum esti din pricină că orfanii și muma lor, di câți ori s-au chemat ca să să regularisască înființare de epitrop n-au mai venit, iar avere să află în păstrare soții mortul(u)i
4.	1	-	Casa mortul(u)i poruș(ni)c Ion Dediul din Târg(ul) Oenil(o)r	Petrachi, Costachi	22, 14	D(umnealui) Niți Leca	Epitropia este înființată de giud(e)c(ă)t(o)r(ie) la 1836 săpt(emvrie) 19 după însuși cerire mumi orfanil(o)r	Avere acestor orfani să află în păstrare epitropului	
5.	1	-	Casa mortul(u)i Stoica Neculau și soția sa Maria din Târgu Oenil(o)r	Ioan	12	Sfinția sa săchilarul Iordachi Șandre	Epitropia este înființată de giud(e)c(ă)t(o)r(ie) la (1)837 oc(tom)v(rie) 7 după cerire Ancuții, fiica răp(o)s(atului), ci esti măritată	Avere acestui orfan să află în păstrare epitropului	
6.	1	-	Casa mortului Dumitrachi Dolș din Moinești	Alecu	12	Poruș(ni)c Mihalachi Dolș, tatul mortul(u)i	Epitropia este înființată de giud(e)c(ă)t(o)r(ie) la (1)837 iulie) 1-iu după însuși cerire părintel(u)i mortul(u)i	Avere acestui orfan să află în păstrare epitropului	

7.	-	1	Casa mortului Ion Poloșanu din Bacău	Numili orfanii(o)r nu sã știu pãr-la pãr-la regularisãre averii și înființare di epitrop	-	-	-	-	Din pricinã cã orfanii n-au mai stãruit a luoa asãsorul comandarisãt spre prețãlure binalilor lor
8.	1	-	Casa mortului Matei croitoriu din Bacãu	Neculai	19	Crãciun cojocariu, moș orfanul(ui)	Epitropia s-au înființã di giud(e)c(ã)(orie) la (1)838 av(gu)st 9 dupã cerire moșul(u)i orfanul(u)i	-	-
9.	-	1	Casa mortul(u)i Vlad Ranga din Tãrg(u)l Ocnil(o)r	-	-	-	-	-	Din pricinã cã rãnduiții spre cercetare averii mortul(u)i, dupã cãti ceriri li s-au fãcut a înștiințã pãrã acum n-au mai înștiințãt
10.	1	-	Casa mortul(u)i Ion lãcãtușu din Bacãu	Ioan	17	Negușitorul Grigoraș Mihai, moș orfanului	Epitropia s-au înființã de giud(e)c(ã)(orie) la (1)840 iumii 12, dupã însuși cerire moș(u)(u)i orfanului	Avere sã aflã în pãstrare epitropului	-

...
3

AN-lãși, fond Comisia epitropiceascã, tr. 1752, op. 1986, dosar nr. 69, f. 7v.-10r.

¹ Povod/pohod/podvod = ocazie, motiv, rațiune.

² Așa în text.

³ Semnãturi indescifrabile.

ANEXA III

Listă de toate sumele de bani a casălor orfanicești aflători
în giudecătoria ținutului Bacău din cari sânt dați și cu dobândă

No. următoriu	Banii dați cu împrumutare		Banii aflați în giudecătorie față		A căriia casă sântu banii	Cui s-au dat cu împrumutare	Vremea când s-au dat	Vremea când să îplinești	Arătari de siguranția cu care s-au dat împrumut
	Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)					
1.	6 298	-	-	-	A casăi răp(o)s(atului) sard(a)r Costachi Bărlădescu	Dum(i)s(ale) spat(a)r(tului) Alecu Crup(en)s(chi)	(1)838 maiu 27	(1)839 maiu 27	Acești bani nu sânt dați de această giudecătorie, ci după sinetul din ace vremi întărit de giud(ecăto)r(ia) de Neamț, ari a da acești bani pentru suma stânjinilor de moșii din hotarul Muncelu, acel țin(u)t, ci i-au luat cu învoiala întărită de ace giudecătorie, și după trecirea vadellii prin giud(ecăto)r(ia) și isprăv(ni)ci(a) de Neamț, fiind foil(e) (?) datornicului la acel țin(u)t, s-au cerut în nenumărați rânduri împlinirea lor, însă până acum nu i-au mai triumis, iar siguranții esti în averea dum(i)s(ale) nemisțătoare de la acel țin(u)t

2.	3 752	-	-	-	Tot aceștii casă	Dum(i)s(ale) post(elnicului) Telemah Lazu	(1)844 mart(ie) 4	(1)845 ghenar(ie)	Pi siguranția unui sinet de 310 # a dum(i)s(ale) post(elnicului) Neculai Roset, pi cari în urmă, la 23 oct(om)v(rie) tot (1)844, cerând sinetul fiindu-i trebuitoriu și că înproivă să să priimască 2 400 lei, banii scutelnicil(o)r pi acel an, și pârla îndeplinirea sumii împrumutată să să tragă din leafă cuvenită dum(i)s(ale) post(elnicului) Lazu pi ace triminie', aflându-să atunce precedent, i s-au și dat sinetul, în urmă nedând banii după cerirea făcută s-au întrebat pe Vistierie dacă banii scutelnicil(o)r pi acest an nu sânt a să da altuie și, de sânt, apoi la vremea cuvenită să să răspundă în giud(ecăto)r(ie), iar pentru cusur ⁶ urmează a să priimi din Sămiiși leafă dum(i)s(ale) pe una lună pol și pentru neagiuns să să ceară de la dum(nea)(u)i
3.	2 000	-	-	-	Tot a aceștii casă	Dum(i)s(ale) com(i)s(ului) Teod(o)r Brăescu	(1)844 noiemvri(e) 24	(1)845 matu 24	Pi siguranția averii d(umi)s(ale) în nemișcătoare (sic!) după împărțala făcută a căruia vade trecând i s-au cerut, însă acum nu i-au mai adus
4.	2 840	-	-	-	Tot a aceștii casă	Dum(i)s(ale) com(i)s(ului) Lascar Roset	(1)845 apr(ilie) 7	(1)845 oct(om)v(rie) 7	Pi siguranția averii d(umi)s(ale) nemișcătoare în moșia Orașa, partea frățască

ANEXA IV

Listă pentru toți moșii, dugheni, vii și alți acareturi orfanicești din cuprinsul acestui fiin(u)t Bacău ci să găscă înposăsaieți

No. următ(ori)	Moșii sau dughenii înposăsaieți	A căruia casă orfanicească este avere înposăsaieți	Numili posăsurul(u)i	Din cari vremi și pi căți ani esti dată	Preț cu cari s-au înposăsaieți	Dacă ar urma și osăbinti îndatoriri
1.	Un hanu, o casă și o dugheană din târg(ul) Bacău	A casăi răp(o)s(atului) Ioan lăcătuș	Luoati în posăsaie di neguță(o)r(ul) Neculai Dimitru	Pi vremi di tri(i) ani, de la 26 oc(tom)v(rie) (1)843 și pân-la 26 oc(tom)v(rie) (1)846	Cu 1 570 lei pi fiișticare an, să-i răspundă la epitropii în doi căștiuri	-
2.	O dugheană din Bacău	A casăi răp(o)s(atului) Andrii Radovici	Luoati în posăsaie di neguță(o)r(ul) Cerchez David	Pi vremi di trii ani, începători di la 1-iu oc(tom)v(rie) (1)843	Cu preț di 455 lei pi an, să-i plătească în doi căștiuri la epitropii	Cu îndatoriri că orici meremet va faci să i să scadă din căștiu, rămăind în folos(ul) acaretului
3.	Giumătați parti di moși din Iliești și giumătați din Hămiani cu o giumătați moară	A casăi răp(o)s(atului) Mihălachi Panipop (?)	Luoati în posăsaie de dum(nea)lui dv(oreanul) Manolachi Galeți	Pi vremi di trii ani, începători di la 23 apr(ilie) (1)845 și pân-la 23 apr(ilie) (1)848	Cu preț di 720 lei pi an, să-i plătească banii în doi căștiuri	-

4.	Părțile di moșii din hotărâli Rădiu Căndeștii și Șandreștii din țin(u)t(ul) Neamțului	A casăi răp(o)s(atului) sârd(a)r Costachi Bârlădescu	Luoati în posăsăi di <a>2 vist(iermic) Toadir Neculau	Pi vremi di trii ani, începători di la 23 apr(ilie) (1)843 și pân-la 23 apr(ilie) (1)846	Cu preț di 2 750 lei pi an, a-i răspundi în doi căștiuri la giudecătōrii, adică giuimătati la Sfânt(ul) Gheorghii și giuimătati la Sfânt(ul)Dimitrii	-
5.	Doi părți din moșie Orașa	A casăi răp(o)s(atei) com(i)s(oaia) Zamfira Rosăt	Luoati în posăsăi de dum(nea)lui aga Nicu Rosăt, acum post(e)nic	Pi vremi di trii ani, începători di la 23 apr(ilie) (1)843 și pân-la 23 apr(ilie) (1)846	Cu preț di 26 030 lei pi an, a-i plăti în doi căștiuri la giud(ecătōr)(ie) sau la epitropii	Cu îndatoriri a păzi hotărâli și când va își din moșie acareturii să li dei în stare precum le-au priimit
6.	Un han, o dugheană și o casă din Bacău	A casăi răp(o)s(atului) Dimitrașc(u) Ioan	Luoati în posăsăi de dum(nea)lui clucer(ul) Alecu Bârlădescu	Pi vremi di trii ani, începători di la 26 oc(tom)v(rie) (1)844 și pân-la 26 oc(tom)v(rie) (1)847	Cu preț di 1 300 lei pi an, și banii să-i plătească la epitropii în doi căștiuri	Cu îndatoriri că pentru îmbunătățirili ci va mai faci la ieli să rămâi a acareturil(o)r, fără a să scade din căștiuri
7.	O dugheană din ulița Bacăului	A orfanului Alicsandru Gheorghită	Luoati în posăsăi de dum(nea)lui dv(oreanul) Alecu Focescu	Pi vremi di trii ani, di la 23 apr(ilie) (1)844 și pân-la 23 apr(ilie) (1)847	Cu 415 lei pi an, a-i plăti la început(ul) fișticăruia an la epitropii	Cu îndatoriri ca binaoa în ce calita au priimit-o să o și dei
8.	O dugheană cu o odai din dos și grajdii în ulița Bacăului	A casăi mort(u)lui Andrii Radovici	Luoată în posăsăi di neguțătoriu Neculai Dimitriu	Pi vremi di un anu, începătoriu di la 1-iu fevr(uarie) (1)845	Cu preț di 1 420 lei pi an, să-i plătească la epitropii în doi căștiuri	Cu îndatoriri că orici meremeturi ar trebui a să face la pominitili acareturi, făcându-li să nu aibă a să scade din căștiu

9.	Un han di la margine tâg(ului) Bacău	Tot a aceștii casă	Luoati în posăsăi de dum(nea)lui boier aga Costachi Rosăt	Pi vremi di trii ani, începători di la Sfânt(ul) Dimitrii (1)845	Cu preț di 405 lei pi an, a-i plăti în doî căștiuri la giud(ecăto)r(ie) sau la epitropii	-
10.	Moșia Hămianii di la acest țin(ut) Bacău dinpreună cu 4 pogoani vii di la Zăbrăuți, țin(u)t(ul) Putnii	A casăi răp(o)s(atului) Enăcachi Chirriacu	Luoati în posăsăi de dum(nea)lui Costachi Tătaru	Pi vremi di trii ani, începători di la 23 apr(ilie) (1)845 și pân-la 23 apr(ilie) (1)848	Cu preț di 2 410 lei pi an, a-i plăti în doî vadelli epitropului la Sfânt(ul) Gheorghii și Sfânt(ul) Dimitrii	Cu îndatoriri a păzi hotarăle și la vreme işirii să dei acareturili și moara di pi moșii în bună stare, ocrotind și pe lăcuitoari a nu să strămuta

Judecătoria țin(u)t(ului) Bacău

Această listă făcându-să după poronca Com(i)săei epitropicești cu no. ...¹ să încredințază de giud(e)c(ăto)ri(e) după cuvîntă. ...² <m.p.>; ...² <m.p.>; D. Handoca <m.p.>; Stol(nic) Codreanu <m.p.>; ...² <m. p. >. No. 4286. 1845 noiēm(v)rie) 5.

AN-Iași, fond Comisia epitropicească, tr. 1752, op. 1986, dosar nr. 69, f. 31 v.-34r.

¹ Loc liber.

² Indescifrabil.

Proclamația din 1848 a românilor de la Paris către reprezentanții poporului francez. În jurul unui document pierdut și regăsit

Mihai D. STURDZA

Documentul pe care-l prezentăm a fost găsit de autorul acestor rânduri, din întâmplare, la un anticar din Paris, în coșul, socotit fără mare valoare, conținând diverse acte notariale răzlețe din secolul al XIX-lea. Este vorba de proclamația unora dintre românii aflați la Paris în zilele constituirii celei de-a Doua Republici Franceze, în februarie 1848, care a oglindit visele și speranțele unei generații de patrioți menită să clădească România modernă. Documentul s-a rătăcit probabil în cursul evenimentelor legate de mersul revoluției din 1848 în Franța. Nu i s-a dat nici o importanță din partea celor cărora, împreună cu mari iluzii, le-a fost înmănat. Aflat eu însumi la Paris în decursul unui exil mult mai îndelungat decât cel de care avuseseră parte pașoptiștii noștri, am avut răgazul necesar – mulți ani și în afara timpului consacrat obligațiilor profesionale – să dau curs interesului meu pentru istorie și să analizez proclamația într-altă lumină decât aceea în care au lucrat alți cercetători ai acestei perioade. Pe lângă împrejurările și amănunțele agitatei istoriei a Franței în perioada 1848-1852, consultând aproape toate periodicele franceze și o mare parte a celor engleze și germane spre a depista puținele știri despre români deja cunoscute de marii editori români de documente, am găsit multe informații interesante, dar nimic de deosebită însemnătate, capabil să contrazică evidența că revoluția din Țările Române, cea mai mică dintre revoluțiile Europei din acele vremuri, nu a interesat aproape deloc publicul occidental. Cu excepția Cancelariilor care judecau lucrurile în funcție de impactul politicii rusești și de situația decăzutului Imperiu otoman, mai mult decât ceea ce făceau sau gândeau elitele românești.

Documentul pe care-l încredințăm spre publicare¹ revistei *Archiva Moldaviae* a trebuit încadrat și explicat în contextul celor ce se întâmplau la vremea și în locul redactării sale – Parisul lui '48. Sperăm ca lămuririle noastre să contribuie la mai buna cunoaștere a internaționalismului care și-a impus marca asupra minților și năzuințelor unor vremuri de răscruce pentru Țările Române și de împlinire a unor planuri politice.

¹ Originalul francez și comentariul meu sunt inedite.

*

* *

În rândurile coloniei moldo-valahe din Paris, neașteptata explozie politică survenită în ziua de 24 februarie 1848 – fuga familiei regale și proclamarea Republicii –, în „a doua capitală a românilor”, a trezit imediat întrebarea: Ce va face Rusia? Pe această temă, și nu pe baza teoriilor politice care aprinseseră Franța, colonia s-a scindat în două tabere. La acea dată era deja cunoscută declarația lui Lamartine, noul ministru de Externe, în fața Adunării Naționale:

N-ați privit niciodată în direcția Nordului? N-ați văzut mulțimea celor 65 milioane de oameni, (...) această înfricoșătoare avalanșă care s-ar putea revărsa într-o zi și peste acele regiuni ale Europei pe care le locuiți?²

La acea dată, încă nu era cunoscut manifestul lui Nicolae I al Rusiei, care descria noul guvern provizoriu al Franței drept „o bandă de haimanale adunate de prin lăturile Parisului”. O intervenție militară rusă nu era de exclus. Lumea politică știa că în 1830, după căderea lui Carol X, același Nicolae I se pregătea să întreprindă o campanie spre a răsturna noua monarhie constituțională franceză. Temerile în această privință au reapărut în 1848 după proclamarea republicii. Frica de Rusia era, bineînțeles, și mai resimțită în Principatele române, mai ales la Iași, unde granița cu imperiul țarist se afla la o depărtare de doar câțiva kilometri. Așa cum își va aminti 30 de ani mai târziu Mihail Kogălniceanu, „noi când mergeam la plimbare sau să ne întâlnim între noi la Copou vedeam ziua baionetele rusești strălucind la soare, și noaptea focurile bivuacurilor și atunci am căutat să păstrăm mișcării noastre forma legală, care credeam că ne va păzi de venirea străinilor, și am zis: Sfânta păzire a Regulamentului”.

După izbucnirea revoluției la Paris, Alecu Kogălniceanu (fratele lui Mihail), care se afla atunci în Franța, scria tatălui său că tineretul moldo-valah se împărțise în două partide. Una care voia să sprijine revoluția întruchipată prin noua republică, cealaltă formată nu numai din tineret, dar și din boieri și cucoane, adică din generația părinților, care, speriată, era împotrivă.

Frica celeilalte partizi și a boierilor de aici din Paris este ca să nu vie Rușii să le ieie moșiile. În astă partidă erau și Alecsandri, Negri, Iancu ([Cantacuzino-]Pașcanu, Costin Vârnăv, din partea Săftuții Paladi. Ei nu căutau alta să vadă, de este un bine sau rău, dar numai frica, ca nu [cumva] Rușii să le confiște averile. Scarlat Vârnăv care este de 12 ani la Paris și care a învățat mai mult decât toți Românii are atâta judecată încât să cunoască răul ce putea să iasă din asemenea pricină, el care a dat (sic!) că s-ar jertfi pentru țară; când am venit în Paris, și chiar înaintea Revoluției, pe unde mergeam, n-auzeam decât laude asupra lui Scarlat Vârnăv, zicând că are să facă cinste țării lui, iar acum numai ocări se aud din gurile boierilor și a[le] cucoanelor, zicând că Vârnăv a înnebunit. (...) Însă el nu-și

² P. Quentin-Bauchart, *Lamartine et la politique étrangère de la révolution de février*, vol. I, Paris, Flammarion, 1907, p. 81.

perde curajul, și orișice primejdie ar fi pentru țara noastră, el va fi cel întâiu care și-ar pune viața (...)³.

Relatarea, agitată, a lui Alecu Kogălniceanu, doritor totodată de a ține la curent familia, dar și de a nu o neliniști, continua cu detalii privind fracțiunea, minoritară după el, a tinerilor români de la Paris. După lungi discuții, tot la Biblioteca lor, dacă românii trebuiau sau nu să se „închine” la guvernul provizoriu,

(...) să luăm parte la bucuria Franței că s-a făcut republică, mai ales că d-l Lamartine, ministrul din Afară [= ministrul de Externe], este patronul societății [Studentilor Români – n.ed.]. Trei zile ne-am adunat, două partide, a învins votația cea a lui Scarlat Vârnav, adică părerea acelora care vroiau ca și Românii din Paris să urmeze exemplul, celorlalte nații’ și toți studenții s-au dus și au făcut a lor aderăție, [re]cunoașterea republicii și primirea ei⁴.

Dar controversa lor nu era încă soluționată: grupul minoritar

a început a merge pe la toți boierii și cucoanele spuind că voim să pierdem țara și că [voim] să nenorocim pe toți Românii; căci facem manifestație politică și voim să [re]cunoaștem Republica franceză. Toți s-au mâniat și strigau că răul are să fie mult mai mult decât gândim. În sfârșit, adunându-ne a treia zi, iarăși la bibliotecă, minoritatea a început a striga să se strice votația și să se pue la vot a doua oară. Dar „majoritatea” ieși și acum victorioasă. Îndată au început a se săruta cu toții și, sfârșindu-se cu bine, au hotărât să dea un banchet pentru toți Românii, care este azi la Bibliotecă. Fiecare are să deie 3 franci pentru acest banchet⁵.

Începutul revoluției, brusca schimbare a regimului politic din Franța, succesiunea confuză a evenimentelor i-au descumpănit pe tinerii români de la Paris într-atât încât nu s-au dovedit solidari întru desfășurarea unei acțiuni comune. În pofida afirmațiilor nedocumentate ale multor istorici⁶, Ion Brătianu sau ceilalți pașoptiști români nu au luptat pe baricade, iar mulțimea în mijlocul

³ Romul Caracaș, *Revoluția de la 1848 descrisă de un român, Alecu Kogălniceanu*, în „Floarea Darurilor”, 1907, p. 472-86.

⁴ Studiul lui N. Iorga, *Rolul fraților Vârnav în Renașterea românească* a fost publicat în „Revista Istorică” din 1919. Biografia lui Scarlat Vârnav, scrisă de ieromonahul Antonie Plămădeală, a apărut în revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei” din 1968. Scarlat (apoi monahul Sofronie) Vârnav a fost căsătorit la 1848 cu Eliza Jora, a cărei soră, Ecaterina, va deveni la 1852 soția lui Mihail Kogălniceanu. Ca și acesta, Scarlat Vârnav s-a ținut departe de masonerie, fiind dimpotrivă membru al societăților teozofice și spiritiste din Paris.

⁵ Deși a fost publicată – încă din 1907 – într-una din revistele lui Nicolae Iorga, scrisoarea lui Alecu Kogălniceanu contrazice atât de mult teoria „revoluționarismului” tinerilor români de la Paris, încât se înțelege de ce a fost trecută sub tăcere de istoricii noștri, inclusiv, bineînțeles, de școala marxistă.

⁶ Olimpiu Boitoș, *Rapoartele românilor cu Ledru-Rollin și radicalii francezi în epoca revoluției de la 1848*, București, Așezământul cultural I. C. Brătianu, XLVII, 1940, p. 20. Lucrare interesantă în multe privințe, dar care exagerează rolul lui Ledru. Acesta n-a fost „idolul” pașoptiștilor și cătuși de puțin, în exilul de la Londra, „conducătorul republicanilor francezi”. Amintim că Ledru-Rollin era ministrul de Interne al Franței.

căreia N. Bălcescu a intrat în fostul palat regal, părăsit și nepăzit, nu era „gloata revoluționară”, ci o gloată fără nici un program, venită să vadă cum arăta locuința regilor, și transformată repede în gloată jefuitoare. Printre miile de cetățeni vizitând palatul, s-a numărat și Bălcescu, care a plecat de acolo luând ca trofeu o bucată de tapițerie din catifea.

Aproape o lună mai târziu, la 21 martie 1848, alți câțiva pașoptiști români vor depune la sediul guvernului francez un patriotic apel.

Tonul mistic, religios, al proclamației, pe alocuri incoerentă, adresată de români Guvernului francez, exclude de la bun început orice interpretare revoluționară, în sensul marxist, așa cum era folosită de istoricii școlii staliniste vorbind despre pașoptism. Judecata de apoi, Slava celui Etern, izbăvirea lumii, cununa de spini a popoarelor înrobite, Tablele Legii și alte evocări biblice sunt nu numai departe de oricare program de reformă socială, inclusiv de programele improvizate și afișate de guvern și cluburile revoluționare franceze, și unul și celelalte luate prin surprindere de mersul evenimentelor. Exaltând „la terre roumaine” și „le peuple roumain”, semnatarii Proclamației – redactată după toate aparențele de către Dumitru Brătianu – aveau în minte cursurile de la Collège de France și texte livrești, nu și luptele de stradă la care – spuneau ei – ar fi participat, fără ca totuși să-și aducă aminte că acele lupte se duceau într-un anumit scop și cu anumite programe foarte puțin religioase.

Semnăturile înșirate la sfârșitul proclamației cuprind numele membrilor „grupului minoritar”, deci nu și pe acelea ale lui Costache Negri, Iancu Alecsandri, Scarlat Vârnăv, Vasile Mălinescu, Alecu Kogălniceanu sau Nicolae Bălcescu. Deși semnatarii manifestului afirmă că au participat la luptele de pe baricade, aceasta nu reiese nici din scrisoarea sus-menționată a lui Alecu Kogălniceanu, nici din dosarele miilor de anchete întreprinse între 1849-1851 de către autoritățile franceze împotriva participanților la insurecțiile pariziene din lunile februarie, aprilie și iunie 1848.

Identitatea semnatarilor este cunoscută: Gherghel este foarte probabil viitorul general Tobias Gherghel, Alecu Jora este viitorul cumnat al lui Mihail Kogălniceanu, Constantin C. Cornescu, student în drept, purta corespondență cu părinții săi din București, care s-a păstrat nepublicată. Că era amestecat în frământările tineretului român de la Paris reiese și dintr-o scrisoare, inedită, a mamei sale care, îngrijorată, îl sfătuia să nu se mai ocupe de „libertă”⁷.

Care era ambianța în cadrul căreia a fost scrisă și predată „Proclamația” românilor?

La vestea proclamării republicii (24 februarie 1848), Parisul fusese cuprins de euforie. Atmosfera de sărbătoare va dura timp de multe săptămâni, însuflețită de evocarea și de patronajul marii Revoluții din 1789-1793. O călătoare aflată în capitala Franței nota despre agitația străzilor:

⁷ Corespondența familiei Cornescu rămasă în arhiva rudei lor, diplomatul Constantin Manu, a fost preluată, odată cu toate documentele Manu, de George Potra și se află la Arhivele Naționale Istorice Centrale, din București, în Fondul personal G. Potra, inventarul nr. 1501, p. 91-99.

...la o răscruce dai peste o înghesuială de lume plantând un arbore al Libertății, toți urlă refrenul Girondinilor⁸; pe o stradă mai lăturalnică întâlnești zeci de băiețandri îmbrăcați ca soldații și cântând Marseilleza cât îi țin puterile: vin de la Azilul de copii găsiți. Ceva mai departe, iată că defilează două mii de femei, urmând un steag tricolor pe care scrie Vezuvienele⁹. Pe Champs Elysées, trec germanii, fiecare purtând trei pene la pălărie, în frunte două drapele, unul francez, celălalt german, roșu, negru și auriu, nu se înțelege nimic din ceea ce proclamă. Cine merge mai departe, vede sosind Legiunea poloneză, sau refugiații italieni, sau brutarii, sau sacagii care aprovizionează casele cu apă, ieșiți cu toții pentru a revendica vreun drept politic. Ieri, de Lăsata Secului, au apărut florăresele bulevardelor, cu o mască de catifea neagră, corsaj decoltat și o fustă remarcabil de scurtă...

Și astfel, zi de zi, urmau cântece patriotice, imnuri revoluționare, slujbe religioase, discursuri, muzică, aclamații, flori, embleme, drapele, arme de foc descărcate în aer¹⁰.

Astfel de grupuri cutureierând Parisul nu se încolonau doar pentru desfătarea publicului. Ele erau animate de cele mai înalte idealuri, pe care voiau să le aducă la cunoștința autorităților. Cete de patrioți străini se adunau zilnic în Piața Revoluției, plecând de acolo, cu drapele fâlfâind, spre Hotel de Ville (Primăria, atunci sediul Guvernului), cerând arme și sprijinul Franței pentru campania militară pe care doreau s-o înceapă. Li se răspundea prin cuvinte prietenești echivoce și sfaturi neascultate, a căror semnificație însă nu voiau s-o înțelegea¹¹.

⁸ „Girondinii”, membrii unuia din marile partide din vremea Revoluției franceze, fuseseră supranumiți astfel deoarece principalii săi conducători erau deputați ai Departamentului Gironde, cu capitala la Bordeaux. „Girondinii”, adică republicanii „de libertate temperată”, au fost acuzați de complot împotriva Statului de către adversarii lor, partidul radical zis „montagnard”, pentru că reprezentanții acestuia își aveau locurile pe rândurile cele mai de sus ale Adunării Parlamentare. Arestați pentru că se opuseseră condamnării la moarte a lui Ludovic al XVI-lea, „girondinii” au declanșat insurecții în diferite localități. La 21 octombrie 1793, 21 dintre ei au fost condamnați la moarte și executați, alți 20 fiind arestați pe când se ascundeau și ghilotinați mai târziu. Alți câțiva s-au sinucis în închisoare. Istoric și romancier cunoscut (Thiers, Quinet, Alexandre Dumas) au scris despre ei, încă dinainte de 1848, dar imensa și postuma lor popularitate s-a datorat lui Lamartine care, publicând *Istoria* lor în 1847, a dat un nou îndemn ideii de revoluție și de republică.

⁹ Vezuvienele, astfel poreclite, erau femeile emancipate, de temperament „vezuvian, arzător”. Ele se inspirau din proclamațiile de la 1791 ale feministei Olympe de Gouges, care cerea în timpul Revoluției egalitatea deplină, inclusiv politică, între bărbați și femei, pe atunci lucru de neconceput, dreptul la amorul liber și dreptul, pentru femei, de a se urca pe eșafod, ca și bărbații. Discursurile ei, citite astăzi, par ridicole datorită vocabularului exaltat. Totuși, aproape toate revendicările acestea, odată cu trecerea timpului, s-au îndeplinit. La 1848, „Vezuvienele”, care dispuneau de club și publicații proprii, erau ținta caricaturistilor și a tot felul de glume răspândite prin ziare.

¹⁰ Text publicat de Maurice Agulhon, *Les quarante-huitards*, ed. 2, Paris, Gallimard, 1992, p. 50-51.

¹¹ Louis Ménard, *Prologue d'une révolution, février-juin 1848*, Paris, Au Bureau du „Peuple”, 1849, ed. 2, 2007, p. 70.

Destul de repede se făcu simțit tonul duplicitar, până într-atât încât se ajunsese a nu se ști dacă autoritățile erau dispuse să-i ajute pe revoluționarii exilați – și nici cu cât și până unde, sau să se debaraseze de prea numeroasele brațe de muncă străine, devenite incomode din cauza creșterii șomajului.

Într-adevăr, sutele de emigrați politici, ca, de altfel, cetele de muncitori și meseriași străini veniți să găsească de lucru în Franța, primiseră proclamarea Republicii drept semnalul eliberării tuturor popoarelor. Dintr-un capăt în celălalt al Europei, presa liberală saluta noua republică cu aclamații unanime; s-a crezut că Franța va sprijini toate națiunile doritoare să scuture jugul despotismului. Polonia, Irlanda, Italia își închipuiau că pot conta, dacă nu neapărat pe armatele franceze, în orice caz pe protecția diplomatică a Franței: strălucirea razelor revoluționare pașnice evocată de Lamartine plăcea, dar se spera ceva mai mult decât discursuri cu metafore. Dat fiind însă că opinia publică întreținea un asemenea entuziasm pentru popoarele asuprite, nu se dădea atenție limbajului diplomatic și precaut folosit, de la bun început, de Guvern¹².

În ziua de duminică 5 martie, emigrația italiană se întrunea în marea sală „Redoute” pentru a saluta „noua epocă pe care Franța o promite lumii”. Ales președinte al adunării, Mazzini apela la „fraternitatea popoarelor”. Îi urma la tribună polonezul Edmond Chojecki, care declara:

Franța, credincioasă misiunii ei divine, a reaprins vechea ei făclie spre a se avânta în fruntea națiunilor, pe calea progresului. Franța și-a reluat locul desemnat de Dumnezeu în mijlocul omenirii. Popoarele întrevăd de pe acum fruntea superbă a Franței, strălucind învăluită de noua ei aureolă de glorie, și se pregătesc să înainteze, grăbite, pe nobilele-i urme. Veți fi primii, Domnilor, care-și vor reaprinde soarele independenței de la acest foc sacru. Dumnezeu a socotit că a sosit vremea care vă va încununa eforturile și vă va împlini speranțele. (...) Ora justiției popoarelor a sunat. Italieni! Cauza voastră este și a noastră! Suntem ultimii martiri ai acestei religii ai cărei primi martiri odihnesc sub catacombele glorioasei Rome¹³.

Defilările, masive și neconținute, au început din primele zile ale lunii martie 1848. Amploarea lor a dus la organizarea de primiri oficiale, festive și zilnice, cu care era însărcinat, prin rotație, câte un membru al Guvernului. Lista delegațiilor, întocmită cu multă grijă, a fost publicată într-una din cele mai temeinice istorii ale Revoluției din 1848¹⁴ de către contesa d'Agoult¹⁵. Din această lungă listă extragem numele delegațiilor străine, lăsând de regulă la o parte delegațiile unor cetățeni din provincie sau din comunele din jurul Parisului, membrii cluburilor republicane (anarhiste, radicale etc.), școlile superioare de orice fel (medicale, sanitare, tehnice, comerciale etc.), comercianții de toate

¹² *Ibidem*, p. 79.

¹³ „Le Courrier Français”, 7 martie 1848.

¹⁴ Daniel Stern [pseudonimul contesei Marie d'Agoult], *Histoire de la Révolution de 1848*, vol. II, Paris, Charpentier, 1862, p. 561 ș.u. Lucrarea a fost reeditată de mai multe ori.

¹⁵ Vezi mai jos I: Contesa d'Agoult/Daniel Stern.

specialitățile, meseriașii, muncitorii, spălătoresele, grădinarii, orfelinele cu îngrijitori și copii cu tot etc. etc.

La 4 martie, deputații votaseră, cu aclamații, desființarea sclaviei din colonii, iar entuziasmul manifestanților nu a ținut seamă de proclamația lui Lamartine din aceeași zi: „Republica nu va declara război nimănui, dar Republica își propune un scop nobil: să oblige suveranii și popoarele să reflecteze!” La sediul Guvernului erau primite delegațiile: Chartiștilor englezi (6 martie), cetățenii Statelor Unite ale Americii locuind la Paris (7 martie), Marele Orient al Franței, una din cele două mari organizații masonice (7 martie) – primită de Marele Maestru al acesteia, acum ministru al Justiției, Adolphe Crémieux, viitor președinte al Alianței Israelite Universale, democrații germani (8 martie), consistoriile israelite (11 martie).

La 12 martie erau întâmpinate delegațiile „Democraților din Londra” (cetățenii britanici care locuiau la Paris), și francmasonii ce depindeau de Marea Lojă a Franței (organizație rivală a Marelui Orient, pe care Crémieux încercase să o împiedice a fi primită de autorități). La 13 martie, când anarhistul rus Bakunin publica în „Le Peuple”, ziarul lui Proudhon, un text anunțând că: „peste puțină vreme, toată Europa va fi republicană”, la sediul Guvernului era primită o procesiune compusă din 2.000 de cetățeni elvețieni și în aceeași zi venea știrea izbucnirii Revoluției la Viena (din cauza căreia cancelarul Metternich și familia imperială vor părăsi capitala Austriei).

Au mai fost primite: la 14 martie, o delegație de cetățeni israeliți (una din cele șase grupări de diferiți meseriași sau comercianți din această zi), la 15 martie, reprezentanții „Elenilor” (în acea vreme termenul de „grec” avea o conotație peiorativă), la 16 martie, delegația norvegiană, urmată de cea maghiară. Aceasta din urmă a stârnit senzație, fiind singura a cărei costumație a fost descrisă și reprodușă în ziare. Șeful delegației, un actor evreu necunoscut și necunoscând limba franceză, avusese ideea să îmbrace membrii delegației în superbe costume de magnați feudali unguri, împrumutate din garderoba unui teatru.

Internaționalismul oficial respins de opinia publică

În ziua următoare – 17 martie – izbucneau revoluțiile antiaustriece de la Milano și Veneția. La 18 martie, sosea în fața Guvernului francez delegația irlandeză ale cărei discursuri naționaliste și violent antibritanice au fost primite cu răceală, Lamartine ținând, înainte de toate, să păstreze bunele relații cu Anglia. La 19 martie, defilau „fiii născuți la Paris din părinți străini”, cerând cetățenia franceză. Cererea de cetățenie era motivată de frica expulzării. Într-adevăr, dacă pentru intelectuali 1848 a însemnat „fraterna primăvară a popoarelor”, pentru clasele de jos, preocupate în primul rând de frica șomajului care se întindea pe măsură ce agitația socială agrava problemele economice, „revoluția” însemna mai ales, așa cum se exprimau delegațiile, consolidarea intereselor economice corporatiste, ale meseriașilor și muncitorilor francezi. La început mai discrete, ascunse de vacarmul declamațiilor oratorice și al manifestațiilor de stradă,

strigătele șovine se vor face din ce în ce mai auzite, începând cu cererea de dare afară a concurenței străine. Adică tocmai contrariul a ceea ce propovăduiau discursurile oficiale. Au existat unele cazuri când revendicarea de expulzare a străinilor a fost inclusă în cererile prezentate Guvernului. Tot la 19 martie, ministrul de Interne Ledru-Rollin ordona publicarea unor afișe prin care asigura că locurile de muncă ale cetățenilor francezi vor fi protejate¹⁶.

La 18 martie, Guvernul a primit delegația muncitorilor originari din Savoia (care atunci nu aparținea încă Franței) și alte cinci deputații.

La 21 martie, Președintele Adunării Naționale, Buchez¹⁷, primea șase delegații, printre care pe „Democrații belgieni” și pe „Locuitorii României”, care depuneau manifestul prezentat în textul de față.

La 22 martie, soseau alte trei delegații – meseriașii fabricanți de stofe imprimate, Societatea Democrată a celui de-al 5-lea sector al Capitalei și hamalii de la Hala de Pește.

La 23 martie erau primite 16 delegații (artiști, muncitori, membri ai unor cluburi, precum și „portughezii locuind la Paris” și Loja Masonică „Emulii lui Hiram”, independentă de alte organizații masonice), iar la 24 martie – alte 16 delegații (ingineri, învățători, muncitori de la Calea Ferată, măcelari etc.). Ziua este însemnată datorită expediției republicanilor belgieni înspre Belgia¹⁸ și trecerii Rinului de către Legiunea de voluntari germani, porniți să proclame republica în Marele Ducat de Baden¹⁹.

La 25 martie apar delegațiile de studenți de la diferitele „Ecoles” superioare de profil universitar. La 26 martie – alte zece delegații, dar nereprezentând niciuna vreo naționalitate. La 27 martie, vin la sediul Guvernului cinci grupări, între care două au reținut cu precădere atenția publicului și a presei: „Femeile Vezuviene” și „Polonezii”. Aceștia din urmă, eroi ai acelor vremuri, erau aplaudați de mulțimea de pe străzi ca principali adversari ai Rusiei, simbolul despotismului. Ei ceruseră chiar trimiterea a 24 de batalioane pe Vistula²⁰. Polonezii²¹ au fost primiți de către Lamartine, ministrul de Externe, cu

¹⁶ A se vedea capitolele „L'internationalisme et ses limites” și „La tentation xénophobe”, în Maurice Agulhon, *Les quarante-huitards*, ed. 2, Paris, Gallimard, 1992, p. 108-110. La Marsilia, se cerea primarului expulzarea străinilor. În nordul Franței, familiile lucrătorilor belgieni au fost silite să plece. În Alsacia, evreii, cetățeni ai unor state germane, au primit amenințări xenofobe. În portul Le Havre, pe Canalul Mânecii, în urma creșterii șomajului, muncitorii englezi sunt atacați de cei francezi. Pe lângă strigătele: „Trăiască Polonia!”, se răspândește acel, mult mai popular: „Străinii afară!”, scrie autorul citat mai sus.

¹⁷ Vezi mai jos II: Pierre-Joseph Buchez.

¹⁸ Vezi mai jos III: Louis-Charles Delescluze.

¹⁹ Vezi mai jos IV: Georg Herwegh.

²⁰ P. Quentin-Bauchart, *op. cit.*, vol. I, p. 81.

²¹ Un „Club al Emancipării Popoarelor” a distribuit celorlalte cluburi un „manifest către frații noștri din Germania, Italia și Polonia” și a patronat înființarea unui „Comitet pentru Eliberarea și Apărarea Poloniei”. Emigrația poloneză a fost, de altfel, cea mai energetică și activă dintre celelalte emigrații la Paris, cerând președinților și secretarilor de cluburi să organizeze colecte pentru a finanța reîntoarcerea exilaților polonezi în țara lor și să creeze condițiile datorită cărora „Franța ne va ajuta cu armele în mână”. Plecarea de la Paris a unei Legiuni Poloneze a fost,

mari declarații de dragoste, dar și cu precizarea: „Noi iubim Polonia, dar iubim și mai mult Franța”, ceea ce însemna că solidaritatea internațională își avea limitele ei.

La 28 martie s-au succedat nu mai puțin de 20 de delegații (mecanici de tren, muncitori tipografi, vânzători de ziare, personalul fabricilor de zahăr sau ale atelierelor de prelucrat marmura, proprietarii „de hoteluri ieftine”, corporația frizerilor etc.), în fruntea tuturor fiind „Asociația italiană”, condusă de Mazzini, una din cele mai celebre figuri ale internaționalismului republican²².

La 29 martie, 11 delegații, între care manufactura de tutun, muncitorii tipografi, cazangii, vânzătoarele de la Piața de fructe și legume etc. La 30 martie, muncitorii cofetari, pompierii, meseriașii de la un atelier de produse chimice, marinarii angajați la Ministerul Marinei, salariații de la Gara de Mărfuri, Loja masonică a Comandorilor Muntelui Liban etc. compuneau o parte din cele 12 delegații primite în această zi. Cele opt delegații primite în zilele de 1 și 2 aprilie nu intră în cadrul subiectului nostru, iar la 2 aprilie se desfășura a doua expediție, ratată ca și cea din 22 martie, a republicanilor belgieni.

Acuzațiilor de „trădare” adresate Guvernului, de către cluburile radicale ale Parisului, li s-au adăugat cele exprimate pe un ton vehement de către delegația irlandezilor, veniți pentru a doua oară la 4 aprilie spre a reproșa acestuia inerția și lipsa de cuvânt. Pentru prima oară, ieșea la iveală discrepanța între discursuri și sprijinul în doi peri promis de autoritățile franceze.

Pe lângă irlandezi, defilaseră la sediul Guvernului francez alte zece deputații, printre care elevii Școlii veterinare, funcționarii de la Primărie sau diferite mici ateliere industriale după ce, la 11 aprilie, apăruse un fel de oficializare a șovinismului: delegația funcționarilor din serviciile Administrației publice cerea ca străinii să fie dați afară din slujbe²³. Între 5 și 28 aprilie se observă declinul revendicărilor cu caracter național. Printre cele aproape 80 de delegații sosite în acest răstimp în fața miniștrilor francezi, reținem doar: „spaniolii cu reședința la Paris”, „francezii locuind la Madrid” și asociațiile de caritate israelite.

După aproape două luni de serbări, discursuri și defilări, populația Parisului se săturase de nesfârșita agitație a străzii și, mai ales, de înrăutățirea crizei economice. Zvonuri anunțând suprimarea proprietății contribuiau la agravarea ostilității opiniei publice față de noua putere. Reacțiunea prindea curaj:

Acele promenade improvizate de democrații din toate țările veniți la Paris au scos pe asfaltul bulevardelor nenumărați pierde-vară, cu toată recuzita: eșarfe naționale, drapele tricolore și pălării țuguiate. Asta se numea, în limbajul înflorit

ca și în cazul Legiunii Germane, însoțită de serbări și discursuri, dar s-a terminat în Germania cu un eșec: prost primită de populația de pe parcurs, decimată de mizerie, ea a fost întoarsă din drum de autoritățile prusace înainte de a ajunge la granița cu Rusia.

²² Vezi mai jos V: Cristina Belgiojoso.

²³ Pierre de la Gorce, *Histoire de la Seconde République Française*, vol. I, Paris, Plon, 1887, p. 178.

al epocii, regenerarea popoarelor. Și acele picături de cerneală de pe fiecare dintre manifeste au făcut apoi să curgă torente de sânge prin Europa²⁴.

„Revoluția se evaporază”, nota anarhistul Proudhon, neliniștit de atacurile presei republicane radicale împotriva oficialilor Guvernului republican. „Jumătate din parizieni vor să trimeată cealaltă jumătate la pușcărie.” Tot în aprilie s-au produs primele ciocniri între forțele de ordine și unele cete de republicani, descriși de presa oficială drept „comuniști”. La 16 aprilie, avea loc prima lovitură de forță împotriva Guvernului, prelușiu la războiul civil care va duce, în cele din urmă, la instaurarea celui de-al Doilea Imperiu condus de Napoléon III, protectorul, pentru un timp, al românilor.

Exportul revoluției în teorie și în practică

I: Contesa d'Agoult/Daniel Stern

Născută din mamă germană, contesa d'Agoult a fost autoarea lucrărilor *Essai sur la liberté și Esquisses morales et politiques*, ambele apărute la Paris în 1849, a multor articole publicate în revistele vremii, precum și a *Mémoires, souvenirs et journaux de la comtesse d'Agoult (Daniel Stern), présentation et notes de Charles Dupechez*, Paris, 1990.

Opera ei de căpetenie rămâne (publicată sub pseudonimul Daniel Stern) *Histoire de la révolution de 1848*, Paris, 1851, reeditată Paris, 1995, în care se vorbește pe larg de toate emigrațiile revoluționare din Parisul vremii, nu însă și de români. S-a spus multă vreme că Marie d'Agoult, în afara celor doi copii născuți din flori cu Franz Liszt (unul din ei, Cosima, va deveni soția compozitorului Richard Wagner), mai avusese un al treilea, viitorul general doctor Carol Davila, întemeietorul învățământului medical românesc, pe care părinții nu l-au putut recunoaște din cauza unor misterioase rațiuni bănești, rămase neexplicate. Marie d'Agoult, care a purtat corespondență cu Davila, i se adresa cu „mon cher enfant” (ceea ce nu echivalează cu „mon cher fils”, în cazul în care ar fi fost fiul ei). Oricum, vârsta celor doi nu permite ca Davila să fi fost fiul contesei. Mai mulți cercetători s-au aplecat asupra misterului, fără să-i găsească un răspuns²⁵.

II: Pierre-Joseph Buchez

„De serviciu” în ziua sosirii românilor era Președintele Adunării Constituante, Pierre-Joseph Buchez (1791-1865), gânditor utopic, considerat un om

²⁴ Amintirile lui Amédée Achard în ziarul monarhist „L'Assemblée Nationale”, 6 aprilie 1851, p. 1-2.

²⁵ A se vedea și: Odette Berthaud, *Davila fils de Liszt? Sa vie, son œuvre, le secret de ses origines d'après ses lettres, les documents réunis par sa fille, la générale Perticari, et quelques sources nouvelles*, Neuchâtel, 1956; Marcel Herwegh, *Au printemps des dieux. Correspondance de la comtesse Marie d'Agoult et du poète Georges Herwegh*, Paris, Gallimard, 1929; Jacques Vier, *La comtesse d'Agoult et son temps*, 6 volumes, Paris, Armand Colin, 1955-1963.

foarte cumsecade, unanim respectat, de felul personalităților inofensive propulsate în funcții de prestigiu de combinații politice antagoniste. Doctor în medicină, statistician, mistic, Buchez își începuse traiectoria publică, student sărac, în rândurile carbonarismului, implicat încă de la vârsta de 20 ani într-o conspirație împotriva Bourbonilor care i-a adus o condamnare ce era să-l coste viața.

Complotist visător, nemulțumit de discrepanța dintre ideile sale generoase și realitatea deloc altruistă, Buchez a trecut la gruparea „comuniștilor utopici”, adepți ai lui Saint-Simon, de care s-a îndepărtat apoi, doctrinele filozofice și sociale ale acestora contrazicând, după el, principiile moralei umane, întruchipare a unei revelații divine. O revelație care, în opinia sa, dăduse naștere filozofiei creștine, mai precis celei catolice. O asemenea idee îl îndepărtă și de francmasonerie.

Din astfel de preocupări științifice și statistice, aglomerare confuză de misticism și de erudite cercetări, se va naște o mare culegere de documente, *Istoria parlamentară a Revoluției franceze*, urmată de trei volume intitulate *Eseu al unui tratat complet de filozofie din punctul de vedere al catolicismului și progresului*.

Acestui savant împrăștiat îi reveni misiunea de a prezida Parlamentul creat după proclamarea Republicii de la 1848 și, puține săptămâni după aceea, de a primi cu onoruri pe reprezentanții românilor. Despre români, mai mult ca sigur, Buchez nu știa mai nimic. Nobila lor proclamație va fi uitată prin vreun sertar.

De notat că, după violentele evenimente care au pus capăt primului dintre guvernele republicane care s-au succedat după Revoluția din februarie 1848, Buchez, politician inofensiv, s-a retras în viața privată, rămânând în Franța nestingherit de autorități.

III: Louis-Charles Delescluze

Louis-Charles Delescluze (1809-1871), avocat la Paris, s-a alăturat de tânăr teoreticienilor socialiști și uneia din cele mai radicale societăți secrete: „Drepturile Omului”. În 1848, publică ziarul „La révolution démocratique et sociale” împotriva noului Guvern republican, de dictatură, condus, după fuga lui Lamartine și a lui Ledru-Rollin, de generalul Cavaignac, apoi face opoziție și președintelui Louis-Napoléon Bonaparte. Refugiat la Londra în 1849, publică ziarele radicale „Le Proscrit” și „La Voix du Peuple”. Revenind clandestin în Franța, este arestat de poliția lui Bonaparte (devenit acum împăratul Napoléon al III-lea), executând între 1853-1859 o grea pedeapsă de muncă forțată în Guiana Ecuatorială. Moare în 1871, luptând pe baricadele Comunei din Paris.

În zilele imediat următoare proclamării Republicii, în pofida asigurărilor date de Lamartine ministrului Belgiei la Paris, cum că Franța nu are intenția să „exporte” revoluția, republicanii belgieni, susținuți de Ledru-Rollin, se pregătesc să treacă în forță granița cu Belgia, „spre a proclama republica în unire cu populația răsculată”.

Comisar al Guvernului în două departamente din Nord, vecine cu Belgia, Charles Delescluze încearcă să organizeze pe teritoriul francez aprovizionarea cu arme a voluntarilor republicani belgieni. Aceștia sunt urcați într-un tren care urma să oprească înainte de graniță pentru a primi arme. La 24 martie, o „eroare de transmisiune” face ca trenul să treacă în mare viteză peste graniță, fără a mai opri, așteptat fiind în prima gară belgiană de un detașament militar. Republicanii sunt prinși și arestați, cu excepția celor care, în disperare, se aruncaseră din trenul din mers, strigând: „Trădare!”

La 2 aprilie, alt detașament compus din 1.200 de belgieni, înarmați de data aceasta prin grija lui Delescluze, a trecut granița suiți în birje și trăsurile particulare. O nouă și sângeroasă întâlnire cu armata belgiană a cauzat debandada voluntarilor din care o parte a reușit să se întoarcă în Franța pe jos. Cineva îi denunțase, stânga radicală din Paris acuzându-l pe Ledru-Rollin de a-și fi trădat cauza²⁶.

Oricum, populația belgiană nu se răsculase câtuși de puțin.

IV: Georg Herwegh

Poetul republican și revoluționar german Georg Herwegh (1817-1875), fost student în teologie, traducător în 1839 al lui Lamartine în germană, s-a stabilit în 1843 la Paris, împrietenindu-se aici cu Karl Marx și cu scriitori de seamă: Heine, George Sand, pe care-i pune în legătură cu mai vechiul său prieten, anarhistul rus Bakunin. Prin căsătoria sa cu o bogată moștenitoare berlineză, Herwegh dispune de o avere importantă, pe care o pune în folosul propagandei revoluționare și, apoi, în aprilie 1848, a cumpărării de arme și organizării unei „Legiuni germane” compusă din voluntari recrutați în Franța. Plecați în fruntea „Legiunii” să proclame Republica în Marele Ducat de Baden, Emma și Georg Herwegh iau parte la campania militară de câteva zile încheiată cu înfrângerea de către trupele venite din Germania meridională și se refugiază în Elveția.

Ce se întâmplase? Lamartine prevenise autoritățile din Baden (stat așezat pe malul drept al Rinului, deci vecin cu Franța), precum și pe cele ale Regatului Bavariei, de apropiata plecare a „legiunilor de voluntari” înspre Germania. O notă diplomatică confidențială preciza că guvernul Marelui Ducat are dreptul să folosească armata pentru a face față fluxului de muncitori șomeri revenind din Franța, căroro Guvernul francez nu este în măsură să le împiedice plecarea. Între timp, Legiunea se adunase la Strassbourg, așteptând clipa potrivită pentru a trece Rinul. În urma înfrângerii forțelor radicale în luptele de stradă de la Paris (16 aprilie), Guvernul francez emite un decret (18 aprilie) prin care decide dizolvarea regimentelor de străini din apropierea frontierelor și internarea lor în interiorul Franței. Măsura era menită să procure Guvernului bunăvoința autorităților din statele germane.

²⁶ Alvin Calman, *Delescluze, Ledru-Rollin et l'échauffourée de Risquons-Tout*, New York, Bentam, 1922; Marcel Dessal, *Un révolutionnaire jacobin: Charles Delescluze (1809-1871)*, Paris, M. Rivière, 1952.

La 22 aprilie, ziarul „Le Siècle” anunța că, peste tot în Europa, regii sunt pe fugă. La 24 aprilie, „Legiunea germană” (1.200 de voluntari), condusă de soții Herwegh și de Adalbert von Bornstedt, trece totuși Rinul și pătrunde pe teritoriul german, în Marele Ducat de Baden. Așteptată de un contingent de trupe din Bavaria și Baden, „Legiunea” de voluntari se avântă în luptă. Înfrânți și lăsând în urmă 30 de morți și 370 de prizonieri, voluntarii germani și soții Herwegh se refugiază în Elveția. Expediția se încheiase cu un eșec total, guvernul francez scâpând totodată de un important grup de agitatori străini.

V: Cristina Belgiojoso

Prințesa Cristina Belgiojoso (1808-1871) era proprietara unei mari averi funciare în Lombardia, avere care-i fusese confiscată de ocupantul austriac. A nutrit de tânără sentimente patriotice, naționaliste, republicane. Scriitoare de talent, după înfrângerea, de către ocupantul austriac, a insurecției milaneze din 1831, se stabilește la Paris unde primește eminente personalități ale lumii culturale. Sprijinitoare a lui Mazzini, scoate pe cheltuiala ei „Gazetta Italiana”, care face propagandă politică.

Aflată la Napoli în ziua izbucnirii Revoluției la Milano, prințesa Cristina Belgiojoso recrutează pe cheltuială proprie un batalion de 200 de voluntari, pe care-l transportă la Genova cu un vapor închiriat tot de ea.

Inițiativele voluntarilor italieni se loveau de antipatia populațiilor cu care intrau în contact. Astfel, un detașament de revoluționari republicani, plecat pe jos din Lyon spre provincia vecină, încă piemonteză (adică italiană), Savoia, a fost pusă pe fugă de locuitorii din Chambéry, în frunte cu preotul local. La fel de prost primiți au fost și republicanii sosiți de la Napoli cu vaporul trimis de prințesa Belgiojoso.

După cele „Cinci zile din Milano” (18-22 martie 1848) și victoria greu obținută a regelui Sardiniei Carlo Alberto (care era și suveranul Savoiei, Piemontului și Genovei) asupra armatei austriece, autoritățile de la Paris au discutat despre ajutorul militar ce trebuia trimis Regelui. Acesta însă nu dorea ca ajutorul să se concretizeze prin amestecul republicanului Mazzini, părere larg împărtășită de cadrele armatei piemonteze, monarhiste și bine pregătite profesional. Răspunsul foarte clar al lui Carlo Alberto la sugestiile franceze de ajutor a rămas celebru: „L’Italia farà da sé!” („Italia va acționa singură!”)

La 25 martie, guvernul provizoriu de la Milano lansa un apel voluntarilor elvețieni și polonezi, apel care se încheia cu fraza: „Voluntari din toate țările, veniți, veniți!”²⁷ Piemontul trimitea 23.000 de „voluntari”, în fapt unități militare bine pregătite. Generalul Collegno, emigrat în Franța, revenea la Milano și ocupa postul de ministru de Război. Lucrurile se prezentau mai dificil în ceea ce privea altă unitate militară, „Legiunea italiană”, pe cale de formare la Paris printre emigrații republicani și patronată de „Associazione Nazionale Italiana”, întemeiată la începutul lunii de către Mazzini.

²⁷ Ferdinand Boyer, *Le gouvernement provisoire de Lombardie et les volontaires venus de France, mars-août 1848*, în „L’Information Historique”, 33, mars-avril 1971, p. 65-71.

Primul detașament al acestei Legiuni părăsea Parisul la 8 aprilie și se oprea la Lyon, unde recruta alți voluntari. Coborând apoi pe calea fluvială a Rhône-ului până la Marsilia, detașamentul a fost primit cu deosebite festivități de către autorități, cu „arii patriotice” executate de muzica militară. Dar de acum încolo, evenimentele vor lua altă întorsătură. Patrioții liberali grupați în guvernul provizoriu de la Milano, prezidat de contele Gabriele Casati, nu vedeau cu ochi buni sosirea voluntarilor de la Paris, indisciplinați și suspecți de republicanism. Odată ajunși la Genova, oraș piemontez, aceștia au fost împiedicați să debarce (cu excepția voluntarilor monarhiști) de către autoritățile portuare. Nu numai autoritățile monarhiste le erau împotrivă, dar și populația.

În cele din urmă, „în mijlocul indiferenței, ba chiar a ostilității generale”, ei au fost îndreptați, pe uscat, spre Venetia. Pe drum, au fost salutați cu entuziasm la Pavia, unde sosise Mazzini cu câțiva frunzași republicani, dar au fost criticați atât de zierele piemonteze, monarhiste, cât și de cele milaneze, anti-austriece dar monarhiste și ele, și descriși drept „o bandă de muncitori rău intenționați”. În aprilie, Legiunea venită din Franța număra mulți dezertori și autoritățile din Milano care urmăreau – împotriva lui Mazzini – alipirea Lombardiei la Regatul piemontez, avertizau pe cele din Torino și Florența să nu-i primească pe voluntari, „a căror adunătură indisciplinată n-ar fi de nici un ajutor pe câmpul de luptă” și ar cauza nemulțumirea populației.

Reprezentantul la Paris al guvernului provizoriu insurecțional de la Milano declara lui Lamartine că „Legiunea cuprinde prea mulți indivizi exaltați sau de caracter dubios”, ba chiar exprima bănuiala cum că autoritățile franceze expediau anume înspre Italia toți străinii de care voiau să se debaraseze. „Voluntarii” aveau în general reputație proastă, ceea ce determina guvernul din Milano să refuze ajutorul unei Legiuni poloneze organizată sub patronajul lui Mickiewicz și, în continuare, al altei Legiuni de câteva mii de voluntari francezi – bănuți și aceștia de a fi elemente indezirabile și „o bandă de perturbatori”. O mare parte a acestui nou contingent ajunsese totuși în porturile franceze de la Mediterana, „fără haine, fără mijloace de trai”, astfel că autoritățile locale afirmău că erau confruntate cu „o bandă de înfometăți, care vor să se pricopsească prin orice mijloace și care nu cred nici în Dumnezeu, nici în Satana”.

Pertractările în jurul voluntarilor republicani, sau preinși ca atare, au durat mai multe săptămâni până când, la 6 august 1848, generalul austriac Radetzki reocupa Milano.

Comportamentul tulbure și iresponsabil al lui Lamartine, revoluționar cu vorba, oportunist sau contrarevoluționar cu fapta, este exemplificat și de mesajul său către Mazzini, care se pregătea să plece la Roma spre a-l alunga pe Papă și a proclama republica: pe de-o parte – „Ora Dumneavoastră a sunat!” (către Mazzini), pe de alta – către Papă, care nu-i ceruse părerea – „Sfinte Părinte, pregătiți-vă, știți că trebuie să deveniți Președintele Republicii Italiene!”²⁸

²⁸ P. Quentin-Bauchart, *op. cit.*, p. 241.

Ajutorul Franței fusese cerut și de Daniele Manin, care proclamase republica la Veneția, oraș austriac. La 17 aprilie 1848, guvernul provizoriu francez vânduse 20.000 de puști lui Manin. Sub pretextul că acestea nu fuseseră plătite imediat și, s-a presupus, la intervenția lui Lamartine, armele nu au fost expediate. Manin a trimis de urgență un reprezentant la Paris, dar Lamartine refuzase să-l primească, exprimându-i, printr-un bilet, „durerea de a nu putea face nimic”. Oricum, trupele austriece, cu moralul susținut de manifestațiile anti-italiene și de simpatie ale vienezilor, au înecat în sânge efemera republică de la Veneția²⁹.

Discursul oficial al lui Lamartine – din 8 mai 1848 – nu mai putea să impresioneze Italia: „Franța dispune astăzi de o armă nouă, arma ideilor”³⁰. Tot atât de surprinzătoare a fost declarația lui Armand Marrast, primarul Parisului, care anunța la 14 mai că trupe franceze vor pleca la război înspre Italia și Polonia. Cerându-i-se precizări, primarul explica: „spun asta pentru că trebuie să găsim o formulă care să întrețină entuziasmul populației și un aliment pentru imaginația cetățenilor”³¹. Vorbele mari aveau întâietate.

Discordia din interiorul masoneriei

Tema fraternizării internaționale cere și o scurtă trecere în revistă a modului în care au acționat organizațiile masonice în scurtul răstimp de care ne ocupăm. De la bun început, ele s-au manifestat în mod dispersat, etalându-și inamicitățile reciproce³². Singurul element comun a rămas, ca și în trecut, lupta împotriva Bisericii catolice și nicidecum, cum se pretinde astăzi, mai ales în România, propaganda în favoarea regenerării națiunilor oprite.

Prima dintre marile formații masonice era Marele Orient al Franței, al cărui Mare Maestru (și viitor Președinte al Alianței Israelite Universale) era atunci Adolphe Crémieux, de două săptămâni ministru de Justiție al guvernului noii republici. Crémieux declarase, din ziua căderii monarhiei, că Marele Orient trecea „de partea republicii, dar nu și de aceea a revoluționarismului”. Dimpotrivă, cealaltă mare organizație masonică, Marea Lojă a Franței, ceruse public desființarea tuturor lojelor, spre a le regrua în subordinea ei.

„Să se termine odată cu luptele între rituri, să se termine odată cu denumirile pompoase și găunoase, să se suprimă Consiliul Suprem, Marele Orient și Puterea Superioară a [ritului] lui Misraim.”³³ Propunerea a fost imediat agreată de Guvernul Provizoriu, compus în bună parte din avocați și ziariști masoni aparținând unuia sau altuia din aceste rituri.

²⁹ *Ibidem*, p. 278.

³⁰ *Ibidem*, p. 294.

³¹ *Ibidem*, p. 288.

³² Pierre Chevallier, *Histoire de la francmaçonnerie française*, vol. 2, Paris, Fayard, 1974, p. 298-299.

³³ *Ibidem*, p. 308.

Cât despre Consiliul Suprem, a treia mare obediență masonică (mai existau și altele, mai mărunte), speriat de evenimente și prudent prin natură, acesta anunțase că-și suspendă activitatea, formulă comodă care-l scutea deocamdată să ia atitudine. Ceea ce provocase nemulțumirea unora din lojele care-i erau subordonate, ele trecând în rândurile Marelui Orient. În aceste împrejurări se prezentase guvernului, în ziua de 7 martie, o delegație de 200 de frați masoni ai Marelui Orient, purtând un tricolor de care fusese agățat triumphiul masonic. Răspunsul lui Crémieux, o adevărată profesie de credință, era pătruns de moralism umanitar: „reprezentanții poporului trebuie să fie apostolii sau martirii unei libertăți rezonabile – adică ai libertății de care trebuie să se bucure orice cetățean, dar ai unei libertăți care să nu pună în pericol ordinea publică. Revoluția franceză a desfigurat libertatea, Bonaparte a sufocat-o”³⁴. Marele Maestru Crémieux mai declara, solemn, că „Republica va face ceea ce va face masoneria. Ea va deveni garantul strălucitor al unirii popoarelor din toate colțurile lumii”. Crémieux evitase să precizeze că, de fapt, existau mai multe masonerii, rivale între ele. Lucrul deveni evident la 10 martie, când sosi delegația Marii Loji Naționale, acea lojă care, cu câteva zile mai înainte, ceruse desființarea tuturor lojelor masonice de alt rit decât al ei. Crémieux refuză s-o primească, la fel făcu Pagnerre, secretar-general al guvernului, care aparținea Consiliului Suprem. Astfel încât ea a fost întâmpinată de Lamartine, care nu era mason, dar care dădu dovadă încă o dată de o atitudine nu numai flexibilă și curtenitoare, ci și iresponsabilă. Epitetele demagogice de „sublim”, „evanghelie a rațiunii” etc. au fost, încă o dată, folosite din belșug de marele poet.

Nu am onoarea să cunosc limbajul deosebit pe care-l vorbiți. Nu sunt francmason (...), dar cunosc îndestul istoria francmasoneriei spre a fi convins că din umbra lojelor Dstră au fost emanate, în penumbră, apoi în plină lumină, sentimentele care au sfârșit prin a exploda în mod sublim la 1790, și căroră poporul Parisului le-a dat a doua, și sper ultima, reprezentare acum câteva zile. Aceste sentimente de fraternitate, de libertate, de egalitate, care sunt evanghelia rațiunii umane, au fost profesate de Dstră în încăperile particulare unde vă închideți până de curând sublima filozofie. Aceste sentimente pot fi propagate de acum înainte în plină lumină (...). Vă mulțumesc în numele marelui popor care a făcut din Franța martorul virtuților sale, a curajului, a moderației și a umanității pe care le-a cules în principiile Dstră, principii devenite acele ale Republicii franceze.

Unul din cei mai serioși istorici ai francmasoneriei franceze, Pierre Chevallier, precizează că, grație avântului imaginativ al lui Lamartine, versiunea făcând din masonerie artizanul revoluției franceze din 1789-1793 intră în mod fraudulos și semioficial în istorie, „consolidând astfel o versiune inexactă, dar care circula demult printre masoni”³⁵.

³⁴ *Ibidem*, p. 146, 148.

³⁵ *Ibidem*, p. 321.

1848 martie 21, Paris. Proclamație a unui grup de moldo-valahi – Scarlat Vasile Vârnav, Grigore Cosadini, Alexandru Jora, Tobias Gherghel, Constantin Charalambi, Grigore Berendey, Nicolae Haralambe, I.C. Brătianu, Dumitru Brătianu, E. Michaili, Ioan Haralambe, Constantin C. Cornescu, [?] Cretzianu –, aflați la Paris, către membrii guvernului provizoriu al Republicii franceze.

Citoyens, membres du gouvernement provisoire de la république Française

La voix de la France a retenti sur toute la terre, car la voix de la France est la voix de Dieu. Cette fois elle a ébranlé le monde comme elle l'a fait il y a cinquante ans, mais alors on ne connaissait que sa force et l'on s'effrayait, aujourd'hui on comprend sa fécondité et l'on se rejouit, oui, la terre entière a tressailli de joie, tous les peuples les nationalités même ensevelies depuis des siècles, comme au jour du Dernier Jugement, prennant corps, s'animent et chantent la gloire du éternel, aux cris de Vive la République ! Vive la France ! Et lorsque tout s'anime, tout se réjouit, nous les Roumains serions seuls étrangers à cette allégresse universelle ? Et en ce jour la ciel a touché la terre nous seuls n'aurions nous pas vu la face de Dieu ? Nous aussi, cependant, nous sommes du nombre de ceux qui avec les larmes de leurs âmes ont accru et fait déborder le torrent qui a brisé et entraîné les derniers retranchements de la Monarchie, nous aussi mêlés aux phalanges sacrées de vos travailleurs, mêlés à la jeunesse de vos écoles, nous avons souffert avec vos fils sur les bancs de vos amphitheatres dans lesquels la despotisme avait fait des vides affreux, nous avait supprimé l'air de la liberté qu'il nous fallait pour vivre, nous aussi le jour du danger nous avons affronté la mort avec vous aux pieds des barricades nous aussi avec vous avons partagé les lauriers de la Victoire. Ah ! Combien n'aurions nous pas été heureux si nous avions eu la bonheur de vous pouvoir dire tout ce que nous sentions, de nous jeter dans vos bras, dans les bras de la République naissante, le soir même où l'épée au poing, les mains encore noircies par la poudre et par les barricades, ici, avec vous, nous avons décrété le salut du monde, la République Française ! Mais dans ces moments qui songeait à soi, nous étions tous ivres de joie, et lorsque nous eûmes conscience de nous-mêmes, habitués depuis des siècles à ne point avoir de voix, nous crûmes qu'il ne nous était pas permis à nous d'ouvrir la bouche, que dans la joie comme dans la douleur il nous fallait toujours comprimer nos sentiments, refouler tout en nous. Mais aujourd'hui que les Hongrois eux-mêmes, nos voisins, ont eu l'insigne honneur d'être reçus par vous, nous avons compris qu'il ne nous était plus permis de nous tenir à l'écart, de nous annihiler, qu'une modestie plus longtemps prolongée deviendrait un crime, que c'était pour nous un droit, plus qu'un droit un devoir, de venir déposer nos hommages au pied de la république et d'ouvrir les rangs aux cent peuples qui attendant derrière nous leur tour pour venir saluer eux aussi l'Astre de la liberté et joindre leurs drapeaux au drapel de

la Roumanie qui, comme autant de satellites, feront un cercle autour du drapeau glorieux de la France républicaine nous avons compris que la règle que nous avons inauguré ici, il y a quelques jours, n'était plus la règle des têtes couronnées de brillants, mais le règne de ceux qui ont porté la couronne d'épines, de ceux qui ont souffert de l'injustice et de la lâcheté des monarques. Et à ce titre quel autre peuple aurait plus de droit que le notre de venir prendre place à la fête de la France, de venir s'asseoir au banquet de l'humanité, au banquet de Dieu, il y a dix huit siècles que nous souffrons et mourons pour notre nationalité sans avoir jamais poussé un cri, des générations entières ont disparu dans le sang et le feu pour la liberté et pas un soupir n'est parti des âmes de nos frères d'Occident, pas une larme n'est venu consoler nos martyrs; il y a cinquante ans, nous seuls dans les regions lointaines que nous habitons comprimés la voix de la France, et vîmes lui demander la République, et depuis, sous les bayonettes de nos nombreux et redoutables ennemis, nous n'avons cessé un instant d'adorer à haute voix la Dieu de la France, le Dieu de la Liberté, en tout temps nos jeunes lévites ont su affronter les mille dangers et venir chercher ici en Terre Sainte les Tables de la Loi, la tradition de la Vraie Foi, de la Liberté, de la Fraternité.

Citoyens, nous ne venons rien vous demander. Ce dont nous avons besoin vous nous l'avez donné : une Foi inébranlable dans l'avenir de notre patrie et dans les destinées de l'humanité. Vous le savez, nous le savons nous aussi. La lutte n'est plus possible. Désormais en Occident les révolutions seront de simples manifestations, mais nous savons aussi que la lutte entre la bien et la mal n'est pas terminée, nous savons que bientôt il y aura combat, et le combat sera terrible, et le champ de bataille sera encore la Roumanie. Oui, nous les savons, la destinée nous a réservé à nous des destinées pénible mais glorieuses, car nous appartenons au pays, au peuple qui décida en dernier lieu de la victoire des principes religieux et qui, nous en sommes convaincus, bientôt sera de même appelé à décider en dernier lieu de la victoire des principes politiques et sociaux, car la terre que nous habitons s'appelle la terre Roumaine, et la terre Roumaine est la terre sur laquelle se livrera le dernier combat entre le christianisme et la mahométiisme, et sur laquelle se livrera aussi la dernière bataille entre la liberté et la tyrannie. Oui, citoyens, nous ne venons rien vous demander, nous venons simplement vous prier d'agréer avec une bienveillance sympathique l'humble hommage de notre admiration pour les vertus heroïques du peuple parisien, du peuple français, et de notre dévouement au Gouvernement de la République. Notre hommage, le voici : gloire à la France ! Car elle nous a appris, que mourir pour la Patrie, c'est le sort la plus beau, la plus digne d'envie ! Au nom du dieu de nos pères, au nom de notre Patrie, nous jurons ici devant vous que de même qu'il y a quelques jour nous n'avons pas craint la mort sur le sol de notre patrie commune, de même la jour de combat nous saurons mourir tous pour la liberté sur le sol de notre propre Patrie, que de même que, mêlés à vous la 24 février, de même mêlés à nos frères, aux huit

millions de Roumains, partout et toujours nous saurons couvrir la voix du canon par les cris de : Vive la France ! Vive la République ! Vive les membres du Gouvernement Provisoire! Vive le Patron de la Roumanie !

S[carlat] V[asile] Vârnab	G[rigore] Cosadini	A[lexandru] Jora
[Tobias] Gherghel	C[onstantin] Charalambi	G[rigore] Berendey
N[icolae] Haralambe	I.C. Bratiano	D[umitru] Bratiano
E. Michaili	I[oa]n Haralambe	[?] Cretzianu
K.K. Kopnecky [C<onstantin> C. Cornescu]		

Traducere

Cetățeni, membri ai guvernului provizoriu al Republicii franceze

Vocea Franței a răsunat pe întreg globul, căci vocea Franței este vocea lui Dumnezeu. De data aceasta ea a zguduit lumea așa cum făcuse acum cincizeci de ani, dar atunci nu i se cunoștea decât puterea și oamenii se speriau; astăzi, i se înțelege rodnicia și ne cuprinde bucuria: da, lumea întregă a tresărit de bucurie, toate popoarele, naționalitățile, chiar cele înmormântate de secole, ca în ziua Judecării de apoi, prind făptură, prind viață și cântă spre slava Celui Etern, strigând: „Trăiască Republica, trăiască Franța!” Și când totul se însuflețește, totul se bucură, vom fi oare noi românii străini, de această bucurie universală? Și în această zi când cerul a atins pământul, vom fi singurii care n-au văzut fața lui Dumnezeu? Totuși, și noi suntem dintre cei care cu lacrimile sufletului lor au umflat și au scos din matcă torentul care a spart și a rupt după sine ultimele întăriri ale Monarhiei, și noi, amestecați cu falangele sacre ale muncitorilor voștri, amestecați cu tineretul școlilor voastre, am suferit cu fiii voștri pe băncile amfiteatrelor în care despotismul lăsase goluri înspăimântătoare, ni se tăiasse suflul libertății de care aveam nevoie ca să trăim, și noi în ziua pericolului am înfruntat moartea cu voi pe lângă baricade, și noi împreună cu voi am împărțit laurii Victoriei. Ah! Cât am fi fost de fericiți dacă am fi avut satisfacția să vă putem spune tot ceea ce simțeam, să ne aruncăm în brațele voastre, în brațele republicii născânde, în aceeași seară când, cu spada în mână, cu degetele înnegrite de praf de pușcă și de baricade, aici, cu voi, am decretat izbăvirea lumii, Republica franceză! Dar în aceste momente, cine se gândea la sine, eram cu toții îmbătați de bucurie, și când ne-am trezit, obișnuiți de secole să fim fără glas, am crezut că nu ne era permis să deschidem gura, (am crezut) că în bucurie ca în durere (trebuie) să ne comprimăm sentimentele, să refulăm totul în noi înșine. Dar astăzi, când chiar și ungerii, vecinii noștri, au avut nemăsurata onoare de a fi primiți de voi, am înțeles că nu ne mai era îngăduit să stăm de-o parte, să ne anihilăm, că o modestie mereu prelungită ar deveni o crimă, că pentru noi era un drept, mai mult decât un drept, o datorie, să venim să depunem

omagiul nostru la picioarele republicii și să deschidem rândurile sutelor de popoare care așteaptă în urma noastră ca să vină și ele să salute astrul libertății și să alătore drapelurile lor drapelului României, și, ca tot atâția sateliți, vor face un cerc în jurul drapelului glorios al Franței republicane; noi am înțeles că domnia pe care am inaugurat-o aici, acum câteva zile, nu mai era domnia capetelor încoronate cu briliante, ci domnia celor care au purtat cununa de spini, acei care au suferit de nedreptatea și de lașitatea monarhilor. Și în această calitate, ce alt popor ar avea mai mult ca al nostru dreptul să vină să ia loc la sărbătoarea Franței, să se așeze la banchetul umanității, la banchetul lui Dumnezeu? De optsprezece secole suferim și murim pentru naționalitatea noastră fără vreun strigăt, generații întregi au dispărut într-o baie de sânge și de foc pentru libertate și nici un suspin nu a pornit din sufletul fraților noștri din Occident, nici o lacrimă nu ne-a mângâiat martirii; acum cincizeci de ani, numai noi, în ținuturile îndepărtate în care locuim, am înțeles vocea Franței, și am venit să-i cerem Republica, iar de atunci, amenințați de baionetele numeroșilor și înfricoșătorilor noștri dușmani, nu am încetat nici un moment să proslăvim cu glas tare Dumnezeul Franței, Dumnezeul Libertății; oricând tinerii noștri leviți (preoți) au știut să înfrunte mii de pericole și să vină aici, în pământul sfânt, să caute Tablele Legii, tradiția Adevăratei credințe, a Fraternității.

Cetățeni, nu venim să vă cerem nimic. Ceea ce ne-a lipsit, ne-ați dat: o credință de neclintit în viitorul patriei noastre și în destinul umanității. Știți acest lucru, îl știm și noi. Lupta nu mai este posibilă. De acum încolo, revoluțiile în occident vor fi doar simple manifestații; dar știm de asemenea, că lupta între bine și rău nu s-a sfârșit, știm că în curând va începe lupta, și lupta va fi înfricoșătoare, și câmpul bătăliei va fi iar România. Da, știm, soarta a păstrat pentru noi un destin apăsător dar glorios, căci aparținem țării, poporului care în cele din urmă a hotărât victoria principiilor religioase și care, avem convingerea, va fi chemat să hotărască în ultimă instanță victoria principiilor politice și sociale, pentru că țara în care locuim se cheamă pământ românesc, iar pământul românesc va fi cel pe care se va da ultima bătălie între creștinism și mahomedanism, și pe care se va da și ultima bătălie între libertate și tiranie. Da, cetățeni, nu venim să vă cerem nimic. Venim doar să vă cerem să primiți cu simpatie bunăvoință umilul omagiu al admirației noastre pentru virtuțile eroice ale poporului parizian, ale poporului francez, și al devotamentului nostru pentru guvernul republicii. Iată omagiul nostru: glorie Franței! Căci ea ne-a învățat că a muri pentru patrie este soarta cea mai frumoasă, cea mai demnă de invidie! În numele Dumnezeului strămoșilor noștri, în numele Patriei noastre, jurăm aici, în fața voastră că tot așa cum ne-am temut de moarte pe pământul Patriei noastre comune, tot așa în ziua luptei vom ști să murim cu toții pentru libertate pe pământul propriei noastre Patrii, tot așa cum, împreună cu voi la 24 februarie, împreună cu frații noștri, cu cele opt milioane de români, oriunde și oricând vom ști să acoperim vocea tunului cu strigătele de: Trăiască Franța! Trăiască

Republica! Trăiască membrii guvernului provizoriu! Trăiască Patronul Ocrotitor al României!

S[carlat] V[asile] Vârnab	G[rigore] Cosadini	A[lexandru] Jora
[Tobias] Gherghel	C[onstantin] Charalambi	G[rigore] Berendey
N[icolae] Haralambe	I.C. Bratiano	D[umitru] Bratiano
E. Michaili	I[oa]n Haralambe	[?] Cretzianu
K.K. Kopnecky [C<onstantin> C. Cornescu]		

Fig. 1. Semnăturile olografe de la finalul proclamației

**La proclamation adressée aux représentants du peuple français, le 21 mars 1848,
par certains des jeunes Roumains de Paris**
(Résumé)

Mots-clés: France, la Révolution de 1848, Moldo-Valaques, proclamation, francmaçonnerie.

A la suite de la découverte d'un document dont on ne connaissait qu'une mention, l'auteur décrit les circonstances dans lesquelles ce papier a vu le jour, avant d'être égaré. Il s'agit de la proclamation adressée par une partie des étudiants Roumains de Paris au nouveau gouvernement issu de la victoire républicaine de février 1848.

Parmi les manifestations publiques et l'enthousiasme général, les officialités recurent, pendant des semaines, des délégations de toute sorte, parmi lesquelles celle des Roumains. L'auteur passe en revue les tentatives, toutes échouées, du transfert à l'étranger de l'internationalisme de façade professé à Paris, tant par le gouvernement que par les dirigeants maçonniques.

**Intimitate și militantism socialist în prag de război.
Scrisorile Alexandrinei Alexandrescu (Codreanu) către
Cristian Racovski (martie-august 1916)**

**Flavius SOLOMON
Mihail STANCEV**

Dintre oamenii politici români din primele două decenii ale secolului XX, Cristian Racovski s-a bucurat, până acum, de o atenție specială din partea istoricilor străini. Explicația acestui interes istoriografic, reflectat nu doar într-un număr apreciabil de studii¹, ci chiar și în câteva monografii și ediții documentare având în titlu chiar numele socialistului², trebuie căutată atât în legăturile sale personale familiale și formative puternice cu mai multe state și culturi europene, cât și în anvergura politică deloc neglijabilă la nivel european. Fără îndoială, alături de Constantin Dobrogeanu-Gherea, Cristian Racovski s-a numărat printre românii care și-au lăsat amprenta asupra istoriei mișcării socialiste europene până la începutul Primului Război Mondial. Pentru istoria

¹ Pentru o privire istoriografică de ansamblu: Flavius Solomon, *Un diplomat al revoluției. Cristian Racovski și social-democrația rusă în 1917*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. 6, coordonatori Vasile Ciobanu, Flavius Solomon, Sorin Radu, Cluj-Napoca, Editura Kriterion, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale p. 269-281.

² Francis Conte, *Christian Rakovski, 1873-1941. Essai de biographie politique*, 2 vol., Lille, Atelier reproduction des thèses, Université Lille III, Paris, H. Champion, 1975; idem, *Un révolutionnaire-diplomate: Christian Rakovski. L'Union Soviétique et l'Europe (1922-1941)*, Paris, De Gruyter, 1978; Christian Rakovsky, *Selected Writings on Opposition in the USSR, 1923-30*, edited with an introduction by Gus Fagan, London, Allison & Busby, 1980; Pierre Broué, *Rakovsky ou la Révolution dans tous les pays*, Paris, Fayard, 1996; Г.И. Чернявский, М.Г. Станчев, *В борьбе против самовластия. Х.Г. Раковский в 1927-1941 гг.* [G. I. Černjavskij, M.G. Stančev, În lupta împotriva despotismului. Cristian Racovski în anii 1927-1941], Харьков, Харьковский государственный институт культуры, 1993; В.А. Головки, М.Г. Станчев, Г.И. Чернявский, *Между Москвой и Западом. Дипломатическая деятельность Х.Г. Раковского* [V.A. Golovko, M.G. Stančev, G. I. Černjavskij, Între Moscova și Occident. Activitatea diplomatică a lui Cristian Racovski], Харьков, ОКО, 1994; Г. Чернявский, М. Станчев, М. Тортика, *Жизненный путь Христиана Раковского, 1873-1941. Европеизм и большевизм: неоконченная дуэль* [G. I. Černjavskij, M.G. Stančev, M. Tortika, Drumul de viață al lui Cristian Racovski, 1873-1941. Europeism și bolșevism: un duel neîncheiat], Москва, Центрполиграф, 2014.

Internațională II, în special pentru controversatele ideologice privind atitudinea socialiștilor față de războiul european³, numele lui Racovski a fost chiar mult mai important decât cel al înaintașului său din mișcarea social-democrată românească, de care îl legau atâtea repere biografice asemănătoare. Chiar dacă s-au născut în afara României și s-au stabilit aici abia la vârsta maturității, obținând relativ târziu cetățenia română, ambii au însușit cu ușurință limba română și s-au integrat rapid în mediul politic și cultural din patria adoptivă. Între cei doi au existat și puternice legături personale, lui Dobrogeanu-Gherea revenindu-i rolul de a-l fi introdus pe Racovski în cercurile social-democrate românești și de a-i fi fost alături în situații în care mai tânărul prieten politic a avut nevoie de ajutor⁴.

Până la 1989, din motive pe care le-am analizat și cu altă ocazie⁵, cercetătorii români au evitat mai degrabă numele lui Racovski, inclusiv în abordarea unor subiecte care țineau de istoria mișcării socialiste, sau l-au adus în discuție doar ocazional. Dacă până la mijlocul anilor 1960 chiar și o simplă invocare a lui Racovski era aproape imposibilă, din cauza restricțiilor ideologice, anume apartenența la curentul troțkist și condamnarea în 1938 la 20 ani de închisoare⁶, după aceea dezinteresul sau abordarea unilaterală se explică, fără îndoială, prin atitudinile ireconciliabile față de România în noile hotare de după 1918, mai ales în chestiunea Basarabiei.

Rolul jucat de Racovski în viața politică din România și în evoluția relațiilor româno-sovietice a fost unul foarte complex și este greu de înțeles fără a se încerca o minimă contextualizare. De pildă, în multe studii privind unirea Basarabiei cu Regatul Român în 1918 și relațiile ruso/sovieto-române de la cumpănă deceniilor doi și trei, lui Racovski, urmându-se, într-un fel, un anumit „spirit istoriografic” statuat încă în perioada interbelică, îi este rezervat *ab initio* rolul de filorus și adversar al ideii naționale românești, ratându-se astfel șansa unor abordări nuanțate. Nu insistăm aici asupra perspectivei personale complexe a lui Racovski în chestiunea națională românească, în general, și în problema Basarabiei, în particular, reflectată, printre altele și în puțin cunoscuta – în spațiul de limbă română – lucrare *Русия на Изток (Rusia în Orient, Varna, 1898)*, în articolele și discursurile din 1912 privitoare la politica externă a Rusiei, și, în sfârșit, în cărțile și broșurile de popularizare de la începutul anilor 1920⁷. Putem reține totuși faptul că, în anumite momente, socialistul „bulgar” a

³ Începând cu războaiele balcanice.

⁴ Laura Polexe, *Netzwerke und Freundschaft. Sozialdemokraten in Rumänien, Russland und der Schweiz an der Schwelle zum 20. Jahrhundert*, Göttingen, V&R Unipress, 2011, p. 200.

⁵ Flavius Solomon, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁶ În septembrie 1914 a fost executat, fără judecată, alături de alți 170 deținuți politici din închisoarea Orel, printr-o decizie a Comitetului sovietic de Stat al Apărării, semnată de Stalin (*Архив Президента РФ (АП РФ)*, fondul 3, opis 24, dosar nr. 378. Lista cu numele persoanelor executate a fost publicată pentru prima dată în „Известия ЦК КПСС”, 1990, nr. 11.

⁷ De pildă: *Боярская Румыния* [România boierilor], Москва, Высший военный редакционный совет, 1922; *Очерки политической Румынии* [Schیțe ale României politice],

militat deschis pentru cauza românilor din Basarabia, condamnând politica expansionistă a Rusiei. Chiar și în lucrările publicate în Rusia Sovietică, după ruptura definitivă de socialismul european și îmbrățișarea bolșevismului sovietic, Racovski nu a negat în totalitate identitatea etnică românească a majorității populației din regiunea dintre Prut și Nistru și a admis posibilitatea ca România și Basarabia să formeze un stat comun, este adevărat că sub un „guvern al muncitorilor și țăranilor”.

Identificarea și punerea în circuitul științific a documentelor de arhivă privitoare la Racovski, păstrate în România sau în alte țări, are, așadar, nu doar semnificația unei simple contribuții la o reconstituire biografică, ci reprezintă, în primul rând, un efort de a completa tabloul vieții politice din Regatul Român în primele două decenii ale secolului XX, cu o nuanță aparținând curentului politic de stânga, fără de care imaginea generală va rămâne incompletă și parțial denaturată⁸. Chiar dacă socialiștii români, prin numărul membrilor de partid sau a prezenței în instituții de stat, nu s-au putut compara cu liberalii și conservatorii, sau chiar cu unele facțiuni desprinse la un moment dat din cele două partide tradiționale, anvergura intelectuală a unora dintre liderii acestora și-a lăsat amprenta asupra unor mari dezbateri intelectuale și politice. Am putea aminti aici, de pildă, mereu reluata controversă privind căile de dezvoltare ale României, în care cea mai interesantă pare a fi fost polemica dintre Titu Maiorescu și Constantin Dobrogeanu-Gherea. Privitor la biografia „românească” a lui Racovski, cea mai consistentă documentar pare a fi perioada războaielor balcanice și a neutralității, de aceasta din urmă fiind legată și disputa dintre antantofili și germanofili, dispută în care conducătorul de atunci al social-democraților a avut un rol deloc de neglijat.

Documentele pe care le publicăm în continuare reprezintă o parte din scrisorile trimise lui Cristian Racovski în lunile martie-august 1916, identificate până în prezent, de către Alexandrina Alexandrescu (Codreanu), fostă profesoară de matematică și colaboratoare la publicații socialiste, cunoscută în cercurile de stânga și cu pseudonimul Elena/Ileana Prlea⁹. Aflate un timp în casa lui Racovski din Gheringec¹⁰ de lângă Mangalia și transportate în Bulgaria

Москва, Государственное издательство, 1922 (în colaborare cu Leon Troțki); *Roumanie et Bessarabie*, Paris, Librairie du travail, 1925.

⁸ Cu privire la Racovski, cele mai importante publicații documentare de până acum apărute în România sunt: *Cristian Racovski. Scrieri social-politice (1900-1916)*, studiu introductiv, antologie, bibliografie și note de Ion Iacoș, București, Editura Politică, 1977; *Racovski. Dosar secret*, ediție îngrijită de Stelian Tănase, Iași, Editura Polirom, 2008.

⁹ S-a născut la 6 martie 1878, la Ploiești, în familia avocatului și magistratului Gheorghe Alexandrescu (*De-a lungul și de-a latul secolului (1908-1999). Însemnări autobiografice și reconstituiri documentare despre Elena Codreanu-Racovski*, culese și adnotate de G. Brătescu, postfață de Florin Constantiniu, București, Univers Enciclopedic, 2002, p. 11-12). În continuare va fi folosită doar forma Alexandrina Alexandrescu.

¹⁰ În prezent: Pecineaga. În unele surse de la începutul secolului XX localitatea este numită și Ghelengic. În 1910, numele oficial al satului era Gheringec, centrul administrativ al comunei cu același nume, în care mai intrau satele Așcilar și Copucci și cătunul Haidarchioi (*Codul General*

la sfârșitul Primului Război Mondial de către Maria Stanceva-Tineva¹¹, sora mai mare a lui Cristian Racovski, alături de alte piese documentare din arhiva personală a socialistului, scrisorile au fost păstrate, în perioada interbelică, la Varna, în arhiva familiei. După 1945, acestea, alături de alte documente, au ajuns în posesia nepoatei lui Cristian Racovski, Liliana Ghevrenova (Tineva)¹², care ulterior le-a predat autorităților comuniste bulgare. Un timp, scrisorile au fost depozitate în Arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Bulgar, iar ulterior au fost preluate de către Arhivele Centrale de Stat (Централен държавен архив) din Sofia (ACSB). În prezent, la ACSB, în fondul personal „Кръстьо Раковски”, se păstrează 588 unități de arhivă, conținând documente privind biografia socialistului, repartizate în câteva categorii: 1. acte personale¹³; 2. documente de partid; 3. articole, broșuri și cărți avându-l ca autor; 4. fotografii; 5. documente aparținând familiei; 6. corespondență personală.

Valoarea documentară a scrisorilor privește, mai ales, relația dintre Alexandrina Alexandrescu și Cristian Racovski. Printre altele, acestea amendează o afirmație mai veche, aparținând lui Ion Iacoș, potrivit căreia cei doi s-ar fi căsătorit în 1913¹⁴. Din scrisori rezultă însă faptul că, în primăvara-vara anului 1916, Alexandrina Alexandrescu se afla abia în proces de divorț cu Filip Codreanu¹⁵, chiar dacă relația cu Cristian Racovski devenise, așa cum se desprinde din unele epistole, cunoscută unui cerc extins de prieteni de familie și de partid¹⁶. De asemenea, documentele întregesc informațiile din scrierea

al României. Codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare, 1856-1910, întocmit după textele oficiale de C. Hamangiu, volumul 6, *Legi uzuale, 1909-1910*, suplimentul 3, 1910, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, p. 226). La sfârșitul secolului XIX în comuna Gheringec locuiau circa 1.600 persoane, dintre care peste 900 în centrul comunal (*Marele Dicționar Geografic al României*, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe de George Ioan Lahovari, volumul 3, București, Stab. grafic J.V. Socecă, 1900, p. 510).

¹¹ Născută în 1859.

¹² Ulterior, Liliana Ghevrenova a publicat o lucrare memorialistică despre Cristian Racovski. A se vedea: Лиляна Гевренова, *Спомени за моя вуйчо Кръстьо Раковски* [Liliana Ghevrenova, Amintiri despre unchiul meu Cristian Racovski], София, Български писател, 1989.

¹³ Printre altele: acte de stare civilă, documente de studii, carnetul de membru al Partidului Social-Democrat din România (nr. 181, din 1915), acte de proprietate.

¹⁴ Ion Iacoș (ed.), *op. cit.*, p. 10-11.

¹⁵ Filip Codreanu. Socialist, originar din Basarabia. Era rudă cu Nicolae Codreanu. S-a stabilit în România în 1878, la vârsta de 22 ani. Din 1882 a lucrat la restaurantul lui C. Dobrogeanu-Gherea din Ploiești. În 1888 a început să studieze medicina, terminând studiile în 1895 și stabilindu-se, ulterior, la Tulcea. Se mută apoi la București și intră în afaceri. Din 1906 a devenit coasociatul lui C. Dobrogeanu-Gherea și Andrei Dumitrescu la un restaurant din București, având o cotă parte de 10%. Potrivit bilanșurilor contabile și însemnărilor lui Dobrogeanu-Gherea, în perioada respectivă beneficiul anual net al restauratului respectiv era de circa 50.000 lei (Z. Ornea, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Editura Cartea Românească, 1982, p. 158, 384-386; *De-a lungul și de-a latul secolului*, p. 11).

¹⁶ În scrisorile trimise din arest colegilor de partid în toamna anului 1916, Racovski amintește de mai multe ori de „nevasta mea”. Există însă și situații în care folosește pentru Alexandrina Alexandrescu pseudonimul de partid „Pralea” (a se vedea ANIC, fondul Partidul Socialist din România, rola 229). În sursele privitoare la biografia lui Racovski, consultate până în

autobiografică aparținând Elenei Codreanu¹⁷, privind viața tinerei socialiste aflate la sfârșitul unei relații matrimoniale și începutul alteia, între locuința din București și casa de vacanță din Sinaia, ambele achiziționate și întreținute din banii lui Filip Codreanu. Cu privire la destinatar, interesante sunt mai cu seamă informațiile privind cotidianul lui Racovski în ultimele luni înainte de intrarea României în război, cotidian marcat mai ales de participarea la diverse acțiuni antirăzboinice ale social-democraților, în București și alte orașe, și problemele în gestionarea domeniului agricol al familiei de la Gheringec. Într-un context mai larg, al istoriei social-democrației românești în perioada neutralității, scrisorile oferă informații noi despre activitatea clubului muncitoresc din București, în special privind difuzarea și asimilarea literaturii de stânga și de inspirație pacifistă, folosită în activitatea acestora, a legăturilor dintre unii din conducătorii mișcării și a rolului jucat de către Constantin Dobrogeanu-Gherea în organizarea unor întruniri informale la vila sa din Sinaia. Cât privește decizia acestuia din urmă de a părăsi România, chiar cu o zi înainte de intrarea țării în război, relevante sunt informațiile cu trimitere la relația apropiată cu Alexandru Radovici, fost „generos”, trecut în 1900 la liberali, care deținea, în vara anului 1916, funcția de ministru al Industriei și Comerțului.

Notă editorială

Din cele 26 documente publicate mai jos, 19 sunt scrisori păstrate integral și date, patru sunt păstrate integral, dar fără dată, în timp ce trei sunt fragmente dispartate. Din cele patru epistole redactate de către autoare fără indicarea datei, două au putut fi date, după conținut, cu destulă certitudine (documentele nr. 20 și 22), în timp ce pentru alte două putem stabili doar repere temporale aproximative. În sfârșit, din cele trei fragmente dispartate, unul pare a fi fost parte a unei scrisori redactate la scurt timp după 14 (27) iunie 1916 (documentul nr. 24), unul parte dintr-o scrisoare redactată în București într-o zi de vineri, iar cel de-al treilea nu conține nici o informație privind locul, data sau ziua în care a fost redactată scrisoarea din care a făcut parte. Scrisorile publicate au fost redactate la Sinaia între 8 (21) martie și 9 (22) august 1916. Alexandrina Alexandrescu a folosit o hârtie specială pentru scrisori, iar pentru epistola din 20 iulie (2 august) o hârtie liniată, extrasă probabil dintr-un caiet. Scrisul este relativ ușor de citit, cu excepția unor completări pe margini. În unele situații, autoarea a comis greșeli de ortografie. De asemenea, în scrisori apar și unele exprimări regionale munteneste. Pentru a conserva cât mai mult din valoarea de document de epocă a scrisorilor, acestea, la fel ca și expresii specifice Alexandrinei Alexandrescu, au fost păstrate. Deoarece autoarea nu este consecventă în folosirea apostrofului sau cratimei pentru aceleași situații, s-a

prezent, nu au fost identificate informații clare privitoare la data căsătoriei cu Alexandrina Alexandrescu. Este posibil ca cei doi să fi locuit împreună în URSS fără a se fi căsătorit oficial.

¹⁷ *De-a lungul și de-a latul secolului*, p. 13-20.

recurs, totuși, în acest caz, la o uniformizare redacțională. Calendarul folosit este cel iulian (stilul vechi). Pentru o mai bună orientare a cititorului, am indicat, între paranteze pătrate, și stilul nou. De asemenea, în note de subsol, am redat informații referitoare la persoane, titluri de cărți/reviste sau evenimente invocate în epistole.

DOCUMENTE

1. 1916 martie 8 [martie 21], București. Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski (în continuare: AA – CR). Semnează cu „devotata ta prietenă Geojette”. Îl numește „Amed” și i se adresează cu „indulgentul meu profesor”. Relatează despre plimbarea prin Cișmigiu, lucrul la programul tineretului social-democrat, traducerea a patru pagini din Lassalle, lecturile din Deville, activitățile programate la clubul social-democrat.

8 martie (marți) 1916, București

Dar bine, dragul meu, n-ai fi „neîntrecutul meu prieten”, de n-ai fi așa de asiduu corespondent; atât de devotat amic încât să-mi scrii o missivă pe apă, alta pe uscat, cealaltă în aeroplan etc. etc.

Da, ești neîntrecut, ești adorabil, ești bun, ești cuminte, ești..., ce nu ești tu când vrei să fii. Pentru asta însă voiu răsplăti pe Amed¹⁸ cu o ploaie de sărutări fierbinți, iar ție îți întind mâna, care de și de multe ori nu te poate ajuta, știe însă [a] mângâia...

Îți mulțumesc din suflet pentru toată buna voință și osteneala ta de a mă pune în curent cu fiecare pas al tău. Nu-ți poți închipui câtă plăcere mi-ai făcut! Măcar cu gândul să te pot însoți pas cu pas. Am făcut-o totuși, martori am cele două postale ale mele de Duminecă și Luni. Azi voi fi mai limbută cu voia D-tale. Ce zici? M-am sculat de dimineață cu o dispoziție neobișnuită și cu un dor de lucru uimitor. Am copiat manifestul tineretului, am tradus 4 file din Lassalle¹⁹, iar la ora 11 a.m. am eșit cu intențiunea de a căuta „Demain²⁰”.

Nu știi ce am făcut, ce am dres, dar m-am pomenit – uitându-mă la ceas – că-i ora 12½ și eu rătăceam prin Cișmigiu²¹ fără să fi executat nici unul din punctele programului ce-mi făcusem la plecare.

E o zi splendidă și deși totul mă-ninge să ies, voi rămâne după amiaza în casă să răscumpăr cele 2 ore pierdute (?) dimineață.

¹⁸ Joc de nume folosit pentru Racovski. Aluzie probabilă la originea sa otomană.

¹⁹ Ferdinand Lassalle (1825-1864), jurist, filosof și activist socialist german. Pentru biografie: David Footman, *The Primrose Path: A Biography of Ferdinand Lassalle*, London, Cresset Press, 1946.

²⁰ „Demain: pages et documents” (Geneva), revistă editată în 1916-1918 de către Henri Guilbeaux (1884-1938), membru activ al „mișcării de la Zimmerwald”.

²¹ Unul dintre locurile pe care le preferau pentru întâlniri Cristian Racovski și Alexandrina Alexandrescu (*De-a lungul și de-a latul secolului*, p. 13).

Vreau să sfârșesc negreșit broșurica aceia de tradus și cum toate diminețile îmi sunt ocupate într-un fel sau altul, până Sâmbătă, rămâne să-mi consacru după amiezele pentru lucru.

Serile lucrez foarte rar din cauza ochilor cari nu mă-ngăduie. Diseară avem Ședința secțiunei²². Nu mă voi duce – am vorbit deja cu Sion²³. În schimb, voi lua parte Joi seara la ședința tineretului. Voi propune cursul meu de *Istorie legendară a muncii* și voi ruga comitetul să facă înscrierile celor cari vroesc să urmeze. Joi seara poate voi mai vedea pe Iordăchescu²⁴ și-l voi consulta și pe el în această chestiune.

Ieri dimineața, înainte de a mă decide să mă dau jos din culcușul meu – tare eram leneșă –, am luat broșurica lui Deville²⁵. Am cetit câteva pagini... – cred că și asta o s-o rezum în scris, căci îmi va fi mai ușor și de expus și de discutat cu prea distinsul și bine voitorul meu profesor!? O vom face imediat ce sfârșesc: *Ce-i o C[onstitu]ție*.

Mă silesc să fac toate astea până Luni, să pot prezenta indulgentului meu Profesor dovada unei activități laudabile.

Dar tu, tu ce ai să faci? Ca un copil cuminte ce ești o să-mi spui zilnic isprăvile tale. Ce n-ai da să îți văd haosul de cărți și hârtii în care te-nvârtești.

Da, ieri ai spus-o, n-ai nici o încredere în seriozitatea și respectul meu față de ocupațiile tale – și ce păcat că nu te pot desminte.

Teribil mă agasează vizitatorii – casa e de închiriat – la fiecare minut soneria funcționează, iar eu îmi întrerup scrisoarea. Deacum îmi iau rămas bun de la tine și de nu-ți-i peste mână caută de-ntâlnește pe răsfațatul cela de Amed și spune-i din parte-mi multe vorbe drăguțe și că-i sărut ochii cu dor și cuvioșie. Încă o strângere de mână de la devotata ta prietenă, Geojette²⁶.

Filele 52-53 verso.

2. 1916 martie 9 [martie 22], București. AA – CR. Semnează cu „votre amie Geojette”. I se adresează cu „credinciosul meu prieten”. Relatează despre rutina zilnică, dorința unei revederi, o întâlnire cu Alexandru Dobrogeanu-Gherea. Este invocat faptul că o parte a scrisorilor se pierd pe parcursul poștei.

²² La clubul muncitoresc din strada Sf. Nicolae din București (azi reconfigurată).

²³ Ion Sion (1880-1920). Activist socialist. Colaborator apropiat al lui Cristian Racovski. S-a numărat printre fondatorii revistei „Viitorul social”.

²⁴ Theodor Iordăchescu (1884-1958), colaborator la publicațiile social-democrate „România Muncitoare” și „Lupta”.

²⁵ Gabriel Pierre Deville (1854-1940), istoric, publicist și diplomat francez. Aici este vorba, probabil, de *Philosophie du socialisme* (ediția I: Lille, 1896) sau *Principes socialistes* (ediția I: Paris, 1896).

²⁶ Nume folosit de către Alexandrina Alexandrescu, cu care semnează o parte din scrisori.

9 martie ([miercuri]) 1916, București

En route pour Mangalia.

Credinciosul meu prieten, oare mi-s – cu gândul – uneori „en route p[our] M^{glia}”? Tare ași vrea să-ți văd ochișorii când, deschizând scrisoarea, ai ceti „en route p[our] M^{glia}”. Nu mi-ai spus nici odată cum faci drumul de la Constanța la Mangalia? Cu vaporul? Sunt curse multe pe zi? Azi dimineață eu am gândit la plimbările ce le faci de obicei pe malul mării și mi-am zis că trebuie să le fi reluat azi din nou. Câteodată și marea este așa de liniștită. Aci am întrerupt scrisoarea pentru a o relua după două ore de plictiseală strașnică. Am avut un musafir nu tocmai dispus, eram aproape să plâng de desperare. Mi-a luat două ore bune de lucru și de sfătuit.

Ce nostim ești când te grăbești încă de la sosirea ta. Cu graba ta vrei să scurtezi din vreme! De n-ași fi fost de multe ori în situația ta, nu te-ași crede.

E un timp de atunci, aveam un prieten Amed, pe care-l așteptam de îndată ce închideam ușa în urma lui, petrecându-l. Îl așteptam în fie care minut și mă grăbeam să-mi fac toate datoriile din vreme, ca să pot fi liberă când vine el. Știam cu toate astea că nu se va reîntoarce înainte de 10 zile!?

Ei, și dacă ași sta să-ți enumăr asemenea nostimade, n-ași sfârși așa repede misiva mea, [pe] care vreau s-o citești mâine.

Azi dimineață am eșit și pentru că am fost contrariată, eșind de la atelier și întâlnind o florăreasă, mi-am cumpărat câteva mănunchiuri de viorele; când îți scriu îmi trimit cu belșug din parfumul lor primăvăratec, pe care l-ași împărtași bucuros cu tine.

Sașa²⁷ îți mulțumește din inimă pentru îmbrățișările tale și să grăbește să ți le întoarcă cu și mai multă căldură.

Eri și azi am primit câte două scrisori, dar mâine?

Eu ți-am scris 2 postale și asta este a 2^a scrisoare închisă.

Aceste detalii, f[îin]dcă știu că la tine se cam pierde din corespondență²⁸. Acum întinde-mi mâinele să ți le strâng prietenește.

Votre amie, Geojette [semnătură].

Filele 1-2 verso.

3. 1916 aprilie 6 [aprilie 19], București. AA – CR. Semnează cu „Geojette”. I se adresează cu „bunul meu Cristiani” și „micul meu Amed”. Invocă o stare permanentă de agitație, este preocupată de viitorul relației dintre

²⁷ Referință la Alexandru Dobrogeanu-Gherea, fiul mai mare al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea.

²⁸ În dosarele de urmărire operativă din perioada respectivă ale Direcțiunii Poliției și Siguranței Generale se păstrează cărți poștale, scrisori, telegrame semnate sau avându-i ca destinatari pe liderii socialiștilor români. A se vedea, de pildă, ANIC, fondul Partidul Socialist din România, și ANRM, fond 691, opis 2.

ei și vorbește despre intenția de a lucra la un curs despre istoria muncii pentru ședințele de la clubul social-democrat.

6 aprilie (miercuri) 1916, București

Bunul meu Cristiani, am primit rândurile tale grăbite și indiscifrabile din Constanța. După câte am înțeles, azi ieși la tine! Raspail²⁹ te-a primit cu expansiunea-i obicinuită; tu l-ai răsplătit cu un dar de care trebuie să-mi scrii dacă s-a bucurat destul și cum ți-a mulțumit!? Pe urmă ..., câte n-ai avut tu de revăzut, până ce oboseala te-a aruncat pe vre-un divan; obosit, ai adormit, iar eu stau de strajă și mă mir că vremea să mai treacă, să îndure. „Pas de littérature”. Parcă te aud. Eu sunt în aceeași stare de enervare. Îmi trebuie mereu aer, de aceia, deși nu-i de loc cald, stau tot timpul cu fereastra deschisă. De dimineață am ieșit, după dejun m-am odihnit o oră, iar acum îți scriu ție. Dacă mă voi putea concentra, voi face o lecție pentru *Istoria muncii*³⁰, dacă nu voi ieși din nou. Am destrămat ultima noastră conversație și pare-mi-se că tu ai vorbit cu cei 2-3 prieteni ai tăi mai mult decât mi-ai spus mie. Iar sfârșitul povești, ce-mi spunea, că ai povestit-o lui Fodor³¹, care te privea cu ochii mari mirați, pare-mi-se este sfârșitul dorit de tine, iar nu cel adevărat. Să-mi aduci pe Fodor să-i spun eu sfârșitul și să-l întreb de nu este cel mai natural și mai consecvent cu împrejurările, iar nici decum cu dorința Geojettei, după cum afirmi tu.

Când ești aci nu-mi dau seama de constrângerea din viitor, mă simt puternică și-mi bat joc de ea, dar când ești departe, atunci, numai atunci, îmi apare mai clară situația mea pe viitor. Dă-mi curaj, spune-mi un cuvânt bun. Îl aștept și mulțumindu-ți anticipat, te rog să îmbrățișezi de mii de ori pe micul meu Amed.

Bien [...] ³² Geojette.

Filele 3-4 verso.

4. 1916 aprilie 8 [aprilie 21], fără menționarea localității. AA – CR. I se adresează cu „neîntrecutul meu prieten și profesor” și „iubitul nostru Said”. Din scrisoare rezultă îngrijorarea pentru viitorul relației. Îi solicită să confirme afecțiunea față de ea. Îi reproșează scrisul greu lizibil.

²⁹ Trimitere la François-Vincent Raspail (1794-1878), om de știință și socialist francez. Numele din document pare a fi al unui animal de companie (câine?). Apare și alături de un motan de la casa din Gheringec a lui Racovski (documentul nr. 17, din 28 iulie).

³⁰ Pentru prelegerile de la clubul muncitoresc.

³¹ Personaj neidentificat.

³² Indiscifrabil.

8 aprilie (vineri) 1916, ora 2 p.m.

Bien dire et bien penser
Ne sont riens sans bien faire.

Neîntrecutul meu prieten și profesor, ai avut o idee genială în metoda ce-ntrebuințezi când te-ncerci să întregеști puținele cunoștințe ale celebrului trib Tiki-Tiki. Dacă lucru nu ți-e prea greu de făcut, poți să-l continui în orice direcție, dar mai ales în chestiunile de teorie socialistă. Vom face un volum; un fel de almanach pe care-l voiu purta mereu cu mine și nu fără folos. Lucru curios însă, din seara aceia mereu eram cu gândul la cele învățate și mi le repetam seara și dimineața înainte de a mă decide să mă scol. Azi dimineață chiar spuneam în gândul meu: „Concepția materialistă a istoriei e doctrina care ne explică toate faptele istorice și evoluția istoriei, ea rezultând din cauze economice”. Peste o oră îmi reamintesc în scris mai clar și mai precis acelaș lucru. Da, e o forță puternică, care leagă sufletele la distanță. Și dacă ar fi să-ți spun ce m-am ferit să-ți mărturisesc, atât în prima cât și în a doua scrisoare, că am fost ca și tine prada aceleași stări sufletești după primirea hieroglifelor tale. Sentimentul acela de teamă, de a pune la îndoială un suflet nevinovat, m-a împietrit a-ți reproșa. Așteptam ca următoarele misive să confirme sau nu teama mea.

Tu ești mai nerăbdător, ori cum?

Știu și eu o poveste cari se cam aseamănă cu cea care ai cetit-o tu, acum vreo 20 ani. Eu am cetit-o de curând, ... unde? ... în aer, în atmosferă, printre rândurile și cuvintele lui Said³³ când povestea multe și câte toate în colțișorul lui, când își exprima părerea că, dacă ar fi Geojette cu 4-5 ani m[ai] mică, n-ar strica³⁴, când își manifestă dorința de a o trimite la Roma pentru a se cizela etc. etc., atâtea și atâtea motive, din care am dedus povestea, care s-ar putea rezuma astfel: un incorigibil idealist întâlnește la o răspântie a vieții o simplă muritoare, care n-avea alt merit decât acela de a fi sacrificat totul dragostei pentru el. Sugestionat de puternica ei dragoste, începe să-l intereseze și antrenat de împrejurări („J'ai besoin d'amour”) se apropie cât mai mult, până ce pe nesimțite se vede înlănțuit. Incorigibil idealist, el o vede mult superioară, mult mai frumoasă și mai ales mult mai tânără, atât timp cât este stăpânit de un quasi sentiment de dragoste.

Odată cu sfaturile mele, transmite lui Said caldele mele îmbrățișări.
[semnătură]

II. El o cântă, el o idealizează, lui i se pare că o iubește. Vine însă în curând un moment, când el o vede sub adevărata ei lumină, prin prisma omului cuminte și cu judecată, cu dibăcia omului care se gândește la ziua de mâine și..., ca să sfârșim povestea mai degrabă.

³³ Posibil joc de nume, cu referire la originea oriental-otomană a lui Cristian Racovski.

³⁴ În 1916, Cristian Racovski avea 43 ani, iar Alexandrina Alexandrescu 38.

El, om fin și căruia nu-i place să bleseze, o conduce într-o mănăstire, cântându-i cântece de dragoste. Da, e o delicateță subtilă față de sufletul plâpând al unei femei simțitoare. Mori totuși mai ușor când auzi în jur și cântece de slavă, cântece de dragoste. Așa am cetit eu povestea și n-am nici un motiv de a o fi conceput altfel.

Spune micului și mult iubitului nostru Said să deschidă *calea dreaptă*, care duce sigur la întruparea idealului Geojettei, să-i întindă mâna la lumina, detătoare de forțe, a zilei³⁵ Soarelui și numai atunci poate hotărî dacă e sau nu condamnat, sau cum spunea altădată, părăsit. *Nu-i drept, Said, nu-i drept și nu-i bine să acuzi fără pic de temeii*. Gette e așa după cum ai cunoscut-o, energică, hotărâtă și gata la toate sacrificiile, dar fă odată lumină pentru numele lui D[umne]zeu! Unde să te avânți? În întuneric? Mai vă e permis să faceți imprudență care să distrugă până și principala forță care vă leagă? Și când spun toate astea, crede-mă, mă gândesc mai mult la tine. Făcut-ai tu ceva prin care să schimbi rânduiala de acum? *Tu ești* expeditiv, energic și hotărât, dar toate aceste calități le-ntrebuințezi într-atâta pentru marele tău ideal, încât îți rămân prea puține forțe pentru restul și rânduirea vieții. Nu zic, dacă ar fi cineva care să facă pentru tine, sau dacă printr-o minune lucrurile s-ar schimba de la sine și printr-o minune te-ai pomeni odată cu gândul în situația dorită, te ai simți peste măsură de fericit, dar ca să pierzi vreme și energie pentru nimicuri de astea, parcă nu-mi vine a crede. Nu atașez raționamentului meu nici o rea credință sau voință din parte-ți, dar ca o consecință logică a firei tale până acum.

O, cât ași fi dat să te aud răscolind față de prietenul tău C.³⁶ trecutul și istorisind starea ta sufletească, actuală. Numai atunci poate ar fi licărit pentru mine o rază de lumină în viitorul întunecat, altcum nu văd mai departe.

O fatalitate, numai dacă ar sparge întunericul, atunci..., dar și atunci, știu eu? Uf, ce nesuferit, atmosferă de îndoieli și ceață pentru prietena ta.

[semnătură].

Filele 5-8 verso.

5. 1916 aprilie 24 [mai 7], Sinaia. AA – CR. Semnează cu „Geojette”. I se adresează cu „mămicule dragă”. Îl anunță că așteaptă cu nerăbdare noi scrisori de la el. Relatează despre timpul frumos de la Sinaia și îi oferă sfaturi pentru plantarea unor flori.

24 aprilie ([duminică]) 1916, Sinaia

Mămicule dragă, Mămică dragă ce frumos este azi aci. Astă noapte a plouat puțin, dar acum e un cer senin minunat. Din odaia mea, care-i foarte

³⁵ „zilei” suprascris.

³⁶ Costică, pentru Constantin Dobrogeanu-Gherea.

luminoasă, soarele intrând din toate părțile pe 4 fereștri mari, ascult cântecul – mult dorit de orășeni – unei guralive și însinuante privighetori. M-a sculat din somn și acum vrea să mă deștepte de-abinele cu gurița dumisale.

Tot e verde, tot în jurul meu e primăvară, speranță, viață nouă! Câteva picături de ploaie rămase, atârând de frunzele unui brad, râd la soare. Ce simbolică e natura în dimineața asta.

Mă-mbrac repede și voiu pleca în oraș să-mi îndeplinesc misiunea. Sper să sfârșesc degrabă.

Dar tu ce faci? Ce vești ai pentru mine? Mâine dimineață numai, voi avea liniște după ce voiu avea rândurile tale.

Deocamdată mângâie pe Raspail și spune-i și lui, că în curând, în treacă chiar de ar fi, alte două mâini iubitoare îl vor mângâia. Nu uita de semințele cumpărate și mai ales bulbii trebuie puși imediat în pământ. Să sperăm că la anul grădina va fi mai frumoasă și mai primăvăratecă. Și acum f[iin]dcă mi-i dor de tine, lasă-te sărutat de mii de ori de Geojette.

Filele 9-10 verso.

6. 1916 mai 25 [iunie 6], fără menționarea localității. AA – CR. Semnează cu „a ta Getty”. I se adresează cu „micul și mult iubitul meu Christian”. Este amintită pregătirea unei conferințe și serbarea câmpenească de duminică. Este invocat un proces în care era implicat Racovski.

27 mai (vineri) [1916], ora 8 a.m.

Micul și mult iubitul meu Christian, cea d-intâiu grije a mea, sculându-mă, a fost să iau tocul să-ți scriu. Mi-e teamă că în vârtejul zilei să nu te mai nedreptățesc iarăși și tot pe tine. Ce bine mi-ar părea să te pot vedea acum, cel puțin câteva secunde, să fiu sigură că ești bine, bine dispus și să te-ntreb dacă te mai gândești la Getty, dacă o mai iubești pe Getty?

Te-am visat în astă noapte și încă odată spre ziuă. Erei foarte aferat și abia de te-ai uitat la mine. M-am sculat iarăși îngrijorată și te-am întrebat în șoapte... Da, îmi aduc aminte asigurările tale repetate ieri la despărțire și mi le repet mereu. Ce stare de sbucium sufletesc creiază această neclaritate în legăturile dintre noi. De multe ori mă dojenesc și văd bine că n-am nici un motiv să mă-ndoiesc, dar ca un refren îmi vine-n minte să te-ntreb. Am să-ți telegrafiez odată, ca să am și în acest fel afirmarea și asigurarea ta.

De alt fel, norii aceștia trec repede și vor trece de tot cu timpul.

Pe la orele 10 a.m. voiu ieși, azi e foarte cald și greu de făcut drumuri multe. După amiază voiu sta în casă și voiu relua din nou conferința mea. Duminică, din cauza serbării câmpenești, pare-mi-se nu voiu face curs³⁷. Mâine

³⁷ Este vorba din nou de cursurile duminicale de la clubul muncitoresc.

seară voi vedea cum decid copiii. Vezi câte-ți spun de mine? Dar tu, tu, tu micule, ce faci tu? Ce ai făcut cu afacerile? În orice caz, nu trebuie să te turbure prea mult pierderea aceluia proces³⁸. Ași dori să fii calm în toate astea, să-ți păstrezi energia și inima pentru altele.

Sper ca tu să fii aci Duminecă. În cas contrar, scrie-mi două vorbe, le voi găsi Duminecă dimineață la poștă. Cu dorul și dragul de a te revedea cât mai curând, te îmbrățișez cu multă și nesfârșită dragoste.

A ta, Getty.

Filele 13-14 verso.

7. 1916 iunie 1 [iunie 14], fără loc. AA – CR. Semnează cu „a ta Getty”. Amintește o întâlnire recentă între ei, spune că ar fi participat și ea cu plăcere la adunarea organizată de socialiști seara anterioară și susține că Racovski era foarte răgușit la plecare. Îi relatează despre intenția de a discuta cu avocatul despre mersul procesului de divorț și îl asigură de toată dragostea pe care îi o poartă.

1 iunie (miercuri) [1916], ora 8 a.m.

Mămico dragă, nici odată n-am fost așa inquietă ca acum. Ne-am despărțit așa încât nici nu știu unde să-ți scriu. Totuși, îți voi scrie azi și mâine la Mangalia, iar poimâine la Constanța.

Ies peste câteva minute să mă interesez de manifestația voastră de aseară³⁹. Cum ași fi venit și eu cu voi, dar îți aduci aminte de: „La prudence est la force et la dignité des faibles”. Erai răgușit, tare răgușit la plecare, micule. Caută de ține neconținut cât stai acasă compresă în jurul gâtului, căci asta amenință să fie nesfârșită. Odihnește-te, mângâie pe mama⁴⁰ și pe Raspail de lipsa ta de acasă și nu uita nici pe Getty a ta, care te urmărește cu gândul pas cu pas, minut cu minut.

Cu nerăbdare aștept ziua când să te pot urma pretutindeni și să nu te părăsesc niciodată. Știi tu cum ți-am povestit că am să fac când vei fi în

³⁸ Pentru o explicație posibilă, a se vedea comentariul de la documentul nr. 26.

³⁹ Mitingul împotriva războiului din 31 mai 1916.

⁴⁰ Este vorba de Maria Stanceva (Tărpanska), mama lui Cristian Racovski. Mama Mariei Stanceva, Nanka (Ana) Tărpanska, a fost soră cu Gheorghi Racovski, unul dintre reprezentanții importanți ai mișcării de emancipare a bulgarilor, de la care, în semn de admirație, Cristian își va lua ulterior numele de familie. Din 1881, părinții lui Cristian (tata: Gheorghi Stancev) au locuit pe domeniul familiei din Gheringec, obținând și cetățenia română (a se vedea și comentariile de la nota 10). În timpul aflării în arest la domiciliu, 23 septembrie (6 octombrie) 1916 – 18 aprilie (1 mai) 1917, Racovski era informat periodic despre starea de sănătate a mamei sale de către tovarășii de partid, iar după fuga în Rusia a putut corespunde cu ea prin intermediul autorităților germane. Schimbul de scrisori a încetat după restabilirea administrației românești în Dobrogea (Ioan Codruț Lucinescu, *Cristian Racovski în dosarele Siguranței Generale a Statului*, în „Revista Română de Studii de Intelligence” nr. 9 (iunie) 2013 p. 217). A se vedea și comentariile de la documentul nr. 22.

închisoare!?! Nu știu tu cum te-ai odihnit astă noapte, eu însă am avut o noapte oribilă și din cauza căldurei, dar mai ales mă frământam grozav că n-am putut rămâne mai mult să văd și rezultatul manifestației și pe tine mai de aproape, înaintea plecării. Prin grozave clipe trecem, de s-ar sfârșit odată. La 12 din zi am să chem la aparat pe avocat ca să-i atrag atențiunea încă o dată asupra insistenței ce pun, că, după cele ce mi-ai spus aseară, am intrat și eu la bănuială. Am să-ți scriu mâine rezultatul⁴¹.

Nu uita, când vii, să aduci ceva gazdei, care-mi place din ce în ce mai mult. Voiu căuta la rândul meu să profit de astea 2-3 zile să-mi fac toate afacerile, ca să pot fi cât mai des și cât mai mult lângă tine. O, nu pot uita bucuria ta copilărească, mâna aproape naivă, inocentă ce aveai când îmi spuneai că Duminecă după amiază ești liber. Vino să te sărut, mamă dragă. Vino să te strâng lângă mine, sufletul meu. Te aștept cu nerăbdarea cu care suntem înzestrați și care ne chinuiește atât!

A ta, Getty.

Mâine seară, la 8 ½, am conferință la Tipogr[afie]. Voiu căuta să studiez cât voiu putea m[ai] bine conferința. Getty te iubește, Getty se gândește cu mult drag la tine, Getty te așteaptă! Christiane, m-aime tu? Cristian al meu!

Filele 17-18 verso.

8. 1916 iunie 25 [iulie 7], Sinaia. AA – CR. I se adresează cu „micul meu Cristian”. Relatează despre călătoria cu trenul de la București la Sinaia, întârzierea provocată de suprapunerea cu orarul de mers al trenului regal și intenția de a vizita familia Dobrogeanu-Gherea.

25 iunie ([sâmbătă]) 1916, ora 3 p.m., Sinaia

Dragul meu Cristian, sunt extrem de obosită, dar, până ce nu-ți voiu scrie și până ce nu mă duc la Poștă să văd dacă am câteva rânduri de la tine, n-am odihnă. Cred că ai primit scrisoarea mea de Vineri dimineața. Dacă am văzut că tu n-ai venit Joi și cum eram aproape gata de plecare, Vineri până la 1 p.m. am fost într-o activitate perpetuă, iar la 3 p.m. am plecat din București. Pentru că n-am avut alt tren (cel de 1.50 nu mai circulă), am pornit-o cu trenul de persoane. N-ar fi fost așa de plicticos, căci, fiind obosită, mi-ar fi prins bine 2-3 ceasuri de ședere pe loc. S-a întâmplat însă ca regele și suita lui să aleagă aceeași zi de plecare la reședința de vară⁴², așa că trenul a întârziat pe drum o oră și mai bine. Am ajuns târziu, era 8½ p.m. când am intrat în casa de aci. Până am aranjat de dormit și mâncare, s-au făcut ceasurile 10½. Dacă m-ași fi putut odihni pe urmă ar fi fost un ideal aproape, dar, din cauza oboselei peste măsură, am tresărit toată noaptea.

⁴¹ Referire probabilă la procesul de divorț.

⁴² Castelul Peleş de la Sinaia.

La 6 dimineața eram în picioare și până acum n-am stat iarăși. E tare obositoare această deplasare cu cort cu tot! Acum sunt mulțumită, căci am aranjat totul și e drăguț aici la noi. Îmi trece prin minte ca tu să fi venit eri seară în Buc[urești]. Ași regreta mult, mai cu seama că te știu cât ereai de obosit și plictisit de drumuri. Pe la prieteni mă voiu duce mâine⁴³, azi mă mulțumesc să mă duc la poștă numai. Am trimis de dimineață pe Radu⁴⁴ să facă cunoscut sosirea noastră. Fetița⁴⁵ e mai bine. Dar tu, micul meu Cristian, ce faci tu? Te gândești tu la Getty a ta? Eu la fiecare pas găsesc orice care-mi reamintește de tine, scumpul meu.

După ce citesc scrisoarea ta care [...]⁴⁶.

Filele 19-20 verso.

9. 1916 iunie 28 [iulie 11], Sinaia. AA – CR. Scrisoare semnată „G.R.”. Relatează despre treburile casnice curente, căldurile neobișnuite pentru Sinaia și lecturile din romanul *Neues Leben* al lui Auerbach și lucrări ale lui Rousseau.

28 iunie (marti) 1916, Sinaia

Micule dragă, m-am sculat de la 6 a.m. și acum sunt ceasurile 3½ p.m. și încă n-am putut avea câteva minute libere să stau de vorbă cu tine. Îmi ia mult timp conducerea menajului, căci, oricât personal ai avea, nu-i suficient, căci se lasă unul pe altul și astfel se întârzie vecinic afacerile. Tocmai sfârșisem o parte din gospodărie, când a venit să mă vadă bătrânul nostru prieten⁴⁷. E plin de atenție și bunătațe față de mine. Am vorbit și de tine în mare parte.

Vremea e mai secetoasă ca oricând. De când sunt eu viliagiturista Sinăiei – vre-o 20 ani cel puțin –, n-am văzut așa călduri și atâta praf. Acum ies – trebuie să ies odată pe zi – să iau și să predau corespondență.

Ieri ți-am scris numai o poștală, în schimb Duminecă (alaltăieri) ți-am scris 2 scrisori, una la Mangalia, dimineață, și alta la Buc[urești], după amiazi. Sper că le-ai primit ambele.

Mi-e dor de tine micule, mi-e dor și de și ți-am scris ieri că de iești tare obosit să amânăm programul, totuși mi-ar părea mai bine, dacă ar rămâne tot Joi.

⁴³ Este vorba probabil de familia Dobrogeanu-Gherea.

⁴⁴ Radu Codreanu (1904-1987), fiul Alexandrinei și al lui Filip Codreanu. Va studia biologia, iar în 1939 își va susține doctoratul la Paris. Ulterior va lucra la Universitatea din Cluj. În 1974 va fi ales membru al Academiei Române.

⁴⁵ Elena Codreanu (1909-1999), fiica Alexandrinei și a lui Filip Codreanu. O va urma pe mama sa în Rusia Sovietică. În 1975 va reveni în România și se va stabili la București. A se vedea: *De-a lungul și de-a latul secolului*.

⁴⁶ Lipsește continuarea.

⁴⁷ Probabil, Constantin Dobrogeanu-Gherea.

Am tradus ceva din *Neues Leben*⁴⁸ (cum ți-am scris ieri?), dar merge greu de tot, întâlnesc tot cuvinte pe care nu le-am mai auzit nici odată.

Scriu cuvintele pe caiet și ți le voi aduce să le-nveți și tu, mamă dragă.

Din Rousseau citesc mereu, dar nu am atâta timp cât crezi tu. Mă scol târziu (azi m-am sculat devreme pentru a mă duce în piață) și seara mă culc devreme, deci ce pot face în timpul zilei, alternând cu cele lalte obligațiuni? Cu dorul și dragul de a te vedea, te-nbrățișez de mii de ori, a ta G.R.⁴⁹.

Scrie-mi numai de cât cum rămâne cu programul. Vezi dacă din cine știe ce împrejurări ești reținut, atunci telegrafiază-mi din vreme.

Cu drag, G.R.

Filele 21-22 verso.

10. 1916 iulie 3 [iulie 16], Sinaia. AA – CR. Scrisoare semnată G.R. I se adresează cu „neîntrecutul meu tovarăș, micul și dragul meu Cristian”. Relatează despre călătoria cu trenul, vremea răcoroasă și ploioasă de la Sinaia și timpul petrecut alături de copii.

3 iulie (duminică) 1916, Sinaia

Neîntrecutul meu tovarăș, micul și dragul meu Cristian, vreau ca, sosind acasă, să fiu cea d-întâiu întru întâmpinarea ta. Mămico, ziua de ieri am petrecut-o în lene și răsfaț cu copii; și cum tu ești al 3^a copil iubit, gândul meu vă cuprindea pe toți cu drag și bucurie.

Drumul a fost plăcut, n-am simțit nici căldură, nici plictiseală, ceva mai mult, am ajuns cu o precizie matematică acasă. La gară m-a întâmpinat Radu, care erea puțin cam abătut, deoarece mă căutase cu ochii și nu m-a văzut decât când eram lângă el. În tren am avut o companie plăcută, o fostă directoare de școală, de a cărei simpatie m-am bucurat mult în tinerețe, când eram studentă. Imediat după dejun, m-am culcat, și am dormit ca noaptea, am și visat multe și de toate. Aci vremea e noroasă și se încearcă să plouă. Astă noapte a fost chiar frig. M-am deșteptat la 8 dimineața și am stat cu ochii închiși multă vreme, depănând în minte firul amintirelor primei noastre zi de menaj. M-am oprit mult și cu multă bucurie, tocmai pe seară, când eram în trăsură și tu-mi repetai mereu: „comme je suis heureux, comme je suis heureux”. Est-ce vraie? Tu étai-tu heureux? Ce mulțumită ași fi, să te pot auzi cât mai des și cât mai mult timp, repetând cuvintele de mai sus. De acum nu mai trebuie decât ca să vă văd, pe voi, trei, ai mei copii iubiți, fericiți.

A început să plouă. Coca⁵⁰ se joacă cu păpușa, Radu a descărcat o capsă a revolverului în spatele Madamei și a țipat, sărmana. Îi dă mult de lucru. Mă duc

⁴⁸ Referință posibilă la romanul *Neues Leben* al lui Berthold Auerbach (1812-1882).

⁴⁹ Abreviere pentru „Geojette/Getty Racovski”.

⁵⁰ Pentru fiica Elena.

să fac pace. Te sărut de miliarde – influența războiului! – de ori cu drag nesfârșit. Scrie-mi în fiecare zi, căci mă duc regulat la Poștă. La prieteni nu m-am dus încă, îi las să vie ei.

A ta, G.R. [semnătura].

Filele 23-24 verso.

11. 1916 iulie 4 [iulie 17], Sinaia. AA – CR. I se adresează cu „dragul meu Cristian”. Vorbește despre intenția de a se întâlni cu Ștefania Zarifopol (Gherea) și îi relatează despre dorința unei cunoștințe a familiei Ottoi de a o vizita la Sinaia. Îl anunță despre ultimele lecturi și traduceri.

4 iulie (luni) 1916, Sinaia

Mămico dragă, n-am primit nimic până acum. M-am dus la 1 p.m. la poștă, dar trenul fiind veșnic întârziat, nu avea încă corespondența.

Aștept pe Fănișor⁵¹, care mi-a trimis răspuns prin Radu că vine să mă vadă după amiază. Sunt orele 5 p.m. și n-a venit încă; mi se pare că, din cauza ei, voi pierde plăcerea de a ceti azi scrisoarea ta, care sper că voi avea-o negreșit, dacă ași putea merge s-o iau. E frig de deabinele, dar mi e mai ușor de suportat frigul de cât căldurile cele memorabile din luna trecută. Micule, am cetit scurt despre întrunirea de ieri din Buzău⁵².

Scrie-mi cum a reușit, când ai plecat acasă, dacă ai găsit vechile scrisori, cât și cea nouă scrisă Duminecă. Scrie-mi dacă a plouat și dacă nu a fost în lipsa ta ceva care merită știut și spus mie!? Azi a venit din București o persoană – prieten a tov. Ottoi⁵³ –, care mi-a comunicat că vrea să vină aci, dar n-ar vrea să mă deranjeze pe mine. Am să-i scriu imediat s-o invit negreșit, căci am o cameră liberă, de care ar putea prea bine beneficia.

Ași avea și-o companie plăcută și satisfacție că i-am putut servi și eu, ei. Micule dragă, când pleci tu la Craiova, să-mi scrii, ca să nu-ți mai scriu acasă degeaba. Citesc mereu din J.J. Rousseau, am ajuns la pag[ina] 170. Mi-e din ce în ce mai mare nerăbdarea și cetitul merge mai repede.

Mâine dimineață mă voi ocupa de traducerea din *Neues Leben*. Dragul meu Cristian, tare mi-e frică, când suntem departe și chinuitoare mi se par toate formulele. Uf! de s-ar sfârși.

Cu tot dragul, te îmbrățișez de mii de ori.

A ta, [semnătura].

Filele 25-26 verso.

⁵¹ Ștefania. A se vedea comentariile la scrisoarea din 26 iulie 1916.

⁵² Miting împotriva războiului.

⁵³ Călin Ottoi (1886-1917). Militant socialist român.

12. 1916 iulie 6 [iulie 19], Sinaia. AA – CR. Scrisoarea este semnată cu G.R. I se adresează cu „dragul meu Cristian”. Se arată îngrijorată de starea sufletească a lui Racovski, provocată de „calomniile” privind relațiile dintre ei. Îi asigură că îl iubește și că așteaptă clipa când se va încheia procesul de divorț și va avea loc formalizarea relației. În încheiere, îi comunică despre întâlnirea cu Ștefania Zarifopol și lucrul la vol. I din *Confessions*.

6 iulie (miercuri) 1916, Sinaia

Cristian, dragul meu Cristian, eu am cetit în sufletul tău, tot ce-mi spui tu în scrisoarea de Luni, deaceia am lăsat să treacă totul așa, încet și de la sine.

O discuție n-ar fi schimbat nimic din cea ce este inevitabil în raporturile noastre. Toate însă au să se schimbe în bine, când vom putea fi cât mai mult și cât mai neîntrerupt împreună și când toate calomniile ce-ți ajung la ureche – și cari ori cât pune destulă îndoială și teamă în sufletul tău – te vor lăsa absolut rece, convins de miresmea sufletelor celor ce le debitează. Am trecut și eu, și voi mai trece încă – mai este destul timp până la sfârșitul lui Martie 1917⁵⁴ – prin aceste crize de revoltă și resemnare, de neîncredere și îndoială. Așa-i, mămico dragă, că fie care din noi aducem un trecut în care cucerisem „oare care privilegii”, dar sper că nici unul din noi nu vom revendica acele privilegii în dauna fericirii noastre comune. Iar dragostea ce o împart cu alți doi frațiori ai tăi, vezi tu, n-a împiedicat ca tu să fii cel mai privilegiat. Dar tu răsfățatul meu copil, suferi acum din cauza depărtării noastre și uiți că este, poate, ultimul timp care-l petrec mai mult în mijlocul celor doi mici tovarăși ai bătrânețelor noastre, uiți că din Septembrie voi fi mai mult cu tine, mamă dragă și, ca consecință, îmi faci o subtilă morală „să mă gândesc serios la raporturile dintre noi”. M-am gândit mereu și mă gândesc serios într-una, dar sunt despărțiri și depărțări inevitabile, chiar când tovarășii de viață să găsec în cele mai normale raporturi.

Cât despre „tout un passé des souvenirs”, eu nu-l am, sau, dacă îl am, este așa de anemic și fără importanță, încât nu va da loc la nici o comparație cu prezentul și viitorul.

Nu tot așa stau lucrurile cu tine, micul meu, dar comptând pe buna credință a ta, pe nemărginita mea dragoste față de tine, sper ca această comparație să fie în favoarea mea, fără să am pretenția, bun înțeles, ca să întrunesc calitățile a zeci și zeci de femei cari ți-au reținut pentru mult s[au] puțin atențiunea sau sentimentele tale. Nu femeile cele mai culte au fost cele mai iubite – au fost ele este drept admirate –, dar dragostea nu cunoaște legi... și mai știi și aci norocul mă va părăsi.

Oricum, micule, te îmbrățișez cu toată inima.

A ta, [semnătura].

Multe și multe îmbrățișări de la G.R.

⁵⁴ Probabil în legătură cu procesul de divorț.

Luni a fost Fănișor la mine. Eri nu ți-am scris, în schimb aproape am sfârșit volumul I din *Confessions*⁵⁵.

Filele 27-28 verso.

13. 1916 iulie 16 [iulie 29], fără loc. AA – CR. Scrisoarea este semnată cu G.R. I se adresează cu „micul meu Cristian”. Invocă o scrisoare primită de la el și se bucură de planurile lui pentru viața împreună. Este amintit un miting de la Turnu-Severin care nu a fost anunțat în presa socialistă. Îl anunță că a încheiat lucrul la *Confessions*.

16 iulie ([sâmbătă]) 1916, ora 3 p.m.

Micul meu Cristian, am primit scrisoarea ta de Joi din Constanța. Dacă am fi împreună, ași avea mare plăcere să o comentez. Fiindcă suntem nevoiți să corespondem în scris deocamdată, las aceasta pentru ziua când vom fi împreună și vom putea face aceasta cu mai mult succes. Nu pot amâna să-ți mărturisesc bucuria mea când te văd hotărât și cu griji pentru viitor.

În această grije a ta, la baza ei mi se pare că întrezăresc un sentiment serios. Fie ca acest sentiment să fie cât mai durabil și mai demn de cel care e stăpânită întreaga mea ființă, de atâta vreme!

Am fost cu teamă mai mare de astă dată, când te-am știut în provincie. Cum se face că nu s-a anunțat în „Lupta”⁵⁶ întrunirea de la T. Severin?⁵⁷ Este aceasta intenționat?

Pe aci plouă într-una de când m-am reîntors, cea ce face ca eu să ies atunci când încetează, spre seară.

Cu prietenii nu m-am întâlnit, am fost f[oarte] ocupată și nici vremea nu m-a angajat. Ceasul l-am socotit pierdut din momentul chiar când mi-am dat seama de lipsa lui. Îmi pare tare rău!

Pagubele astea îmi dau curaj.

Am devenit superstițioasă, din cauza atâtor și atâtor piedici și neajunsuri. Da, Cristian dragă, situațiile noastre se complică din ce în ce; eu sunt însă sigură că nimic nu mă mai împiedică; nu pot spune același lucru despre tine.

Cu dorul și speranța de a învinge totul și cu bucuria zilnică de a avea știri de la tine regulat, te îmbrățișez de mii și milioane de ori.

Am scris [...] de 2 ori și ei nu-mi spun nici o vorbă. Caută de te du cât mai curând acasă și să-mi scrii zilnic despre activitatea ta extra politică.

⁵⁵ *Les Confessions*, lucrare autobiografică a lui Jean-Jacques Rousseau.

⁵⁶ „Lupta zilnică”, ziar socialist.

⁵⁷ Unul dintre mitingurile organizate de către social-democrați în București și alte orașe importante în primăvara-vara anului 1916.

⁵⁸ Două cuvinte indescrifrabile. Posibil: „tovarășilor Sion” (Ion Sion și soția sa, Maria).

Eu isprăvesc azi pe J.J. Rous[seau]. De Luni, paralel cu traducerea, voi u lucra din Robert [du] Var⁵⁹.

Cu dor și drag, G.R. [semnătura].

Filele 29-30 verso.

14. 1916 iulie 18 [iulie 31], Sinaia. AA – CR. Scrisoarea este semnată cu G.R. I se adresează cu „micul și dragul meu Cristian”. Invocă o telegramă primită de la soțul Filip Codreanu, prin care acesta își anunța intenția de a o vizita și discuta chestiuni legate de educația copiilor. Regretă că din această cauză a trebuit să renunțe la călătoria la București, unde urma să-l întâlnească.

18 iulie ([luni]) 1916, ora 11 p.m., Sinaia

Cristian, micul și dragul meu Cristian, cât de contrariată am fost azi când am primit deodată două telegrame. Le țin pe amândouă ca să te încredințez de veracitatea spuselor mele, cari alt cum ar părea de necrezut. Am deschis din întâmplare pe cea de la tine și am simțit o mulțumire sufletească (de care-ți sunt recunoscătoare), care m-a și făcut să-mi hotărâsc imediat plecarea.

Ași fi sburat, așa fi fost lângă tine într-o clipă, odată cu gândul meu, dacă ar fi fost după mine. Deschizând a doua telegramă – de care numai pe urmă mi-am dat seama că e adresată lui Radu – citesc: „sosesc Marți⁶⁰ 11 dim. etc. etc.”⁶¹. Asta poate ar fi fost un motiv mai mult ca să plec de aci, dacă această vizită nu ar fi în legătură cu copii și dacă n-ar reclama numai de cât prezența mea. La reîntoarcerea mea, după ultima noastră întrevvedere, am găsit Madama în conflict cu Radu, care e germanofob!?

Cu toate intervenirile mele, certele nu s-au putut aplana și dânsa a găsit de cuviință să comunice și tatălui atitudinea fiului, ca în urmă să ia cuvenitele demersuri. Rezultatul acestor conflicte este vizita ce s-a telegrafiat.

Trebue deci să fiu de față la judecată, ceva mai mult sunt și alte chestiuni de ordin economico-financiar, cari trebuiesc aranjate, mai bine aci decât să fiu nevoită să mă duc la București⁶². Totuși, așa fi venit, deoarece așa fi putut să fiu odată cu D-sa aci, adică mâine la 11 a.m., dar și contra acestei hotărâri am avut destule motive pentru a o evita. Oricum ar fi micul meu, impasul acesta m-a costat mult, mult de tot. Cât de mult așa fi vrut să mai fim puțin împreună, așa pe nepregătite! Ce fatalitate! Să dorești un lucru așa de mult să fie posibil de realizat și totuși să poată fi împiedicat. N-am putut face nimic toată după amiaza. Am fost la Poștă, n-am găsit nimic pentru mine. Am dat telegrama, care

⁵⁹ Teoretician și istoric al mișcării socialiste. A se vedea și scrisoarea din 4 august.

⁶⁰ 19 iulie 1916 stil vechi.

⁶¹ Telegramă de la soțul Filip Codreanu.

⁶² În legătură cu procesul de divorț.

te rog a-mi scrie dacă ai primit-o la vreme. Am scris o poștală la Constanța, pe care sper că ai primit-o, și apoi, fără a putea să-mi fixezi atenția pe nimic, am trecut tot restul timpului plimbându-mă pe coridor și frământându-mă fără să pot schimba nimic. Mi-am repetat mereu maxima: „La prudence est la force, et la dignité des faibles”.

Acum mă gândesc la tine, trebuie să vorbești. Ce lucruri frumoase trebuie să spui tu acum despre Jaurès⁶³. Ce fericită ași fi fost să le pot asculta și auzi de la tine. Scrisoarea ta de ieri a fost așa de sentimentală și entusiastă, încât nu m-am putut opri de a o îmbrățișa de mai multe ori. Dar de câte ori n-am cetit-o, micule.

Te iubesc mamă dragă, sunt fericită că te știu așa de atașat mie, doresc să fac numai ce vrei tu, numai ce-ți place ție, să nu greșesc cu nimic și niciodată, dar „la petite bourgeoisie” îți dă de lucru câte odată și tu le iei à cœur „toutes ses futilités”.

Piedica asta de a ne vedea, dragule, ași dori să ne facă să apreciem și mai bine timpul cât suntem împreună și să nu mai pierdem nici o secundă cu hârjonele copilărești. De acum înainte să se știe: timpul pierdut sunt sărutări pierdute, sărutările sunt dragoste, dragostea e viață și nu trebuie să ne jucăm așa, cu una cu două, cu viața noastră.

Am sfârșit *Les confessions* și la traducere mai am numai o ședință cu Ionel⁶⁴ și articolul e gata.

Trebue să-mi scrii ce să fac cu el.

Măine voi fi ocupată, dar de Mercuri încep să mă ocup de Robert du Var⁶⁵. Te voi ține în curent cu toate ce fac. Tu caută de te odihnește și aranjează afacerile așa cum se cuvine unui gospodar cu pretenții matrimoniale. Mamă dragă, cum ași vrea să am posibilitatea să-ți ridic toate aceste griji și nevoi.

Ce fericită ași fi, de mii de ori mai fericită ca acum. Ei, dar ce să faci! Și greutatea vieții își au farmecul lor. Acum apropie-te dragul meu copil să te sărut mereu.

A ta, G.R.

Filele 31-34 verso.

15. 1916 iulie 20 [august 2], Sinaia. AA – CR. I se adresează cu „bunul și dragul meu copil”. Îi relatează despre atitudinea sfidătoare a lui F. Codreanu, care a preferat să se vadă doar cu copiii la un hotel. Își reproșează că nu a plecat la București pentru a se întâlni. Îi comunică despre lucrul la două volume de Gustave le Bon și Vicente Blasco Ibáñez.

⁶³ Jean Jaurès (1859-1914), socialist francez, reprezentant al curentului reformator și pacifist, co-fondator al ziarului „L’Humanité”. Pentru biografie: Jean-Pierre Rioux, *Jean Jaurès*, Paris, Perrin, 2005.

⁶⁴ Ionel (născut în 1895), fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea.

⁶⁵ A se vedea comentariile de la scrisoarea din 28 iulie.

20 iulie ([miercuri]) 1916⁶⁶, ora 10 seara, Sinaia

Bunul și dragul meu copil,

Ce proastă sunt! Am rămas aci, am pierdut atâtea ș-atâtea mulțumiri sufletești, am pierdut atâtea clipe în care ași fi putut fi lângă tine, dragul meu, ținta vieții mele, dorul meu nestins, crezând că am a face cu un om căruia nu-i lipsește până într-atâta bunul simț și mai ales sinceritatea.

Spune pe toate cărările că-i nenorocit, că cel puțin nu poate fi în buni termeni cu mine pentru binele copiilor și când are ocazie să realizeze această falsă dorință a lui, procedează tocmai cum nu trebuie.

Îți închipui, în naivitatea mea și printr-un exces de conștiință față de copii, am rămas aici, crezând că vom putea împreună să tragem o linie de conduită lui Radu mai ales. Îți închipui că nici n-a crezut de cuviință să vină să vadă copiii acasă. A ieșit R.⁶⁷ la gară și prin el a chemat pe M[ada]me cu Coca la Hotel. (I-a ținut acolo numai o oră.) Nenorocitul, el face totul ca să mă convingă de indiferența lui față de chestiunea copiilor și să-mi arate până la evidență lupta egoistă, numai și numai pentru mine. În sinceritatea, în naivitatea mea, am crezut (prin Lenuța) că el cu adevărat ține ca între noi să fie relațiuni de quasi prietenie favorabile copiilor, dar văd că tot ce spune sunt numai vorbe goale.

Nu-ți închipui ce furioasă sunt pe mine, pentru excesul meu de zel, pentru prostia mea. Cât am suferit ieri și azi gândindu-mă că numai prin prostia mea ți-am pricinuit și ție și mie neajunsuri sufletești, am înlocuit atâtea clipe nespuse de fericite printr-un șir de torturi neînchipuite.

Mamă dragă, să mă cerți când sunt proastă, poate se va face odată lumină și în capul meu, tot stând și socotind.

Iartă-mă mămico, dacă cu hotărârea mea în acest sens ți-am cauzat neplăceri sau suferinți. Am făcut-o dintr-un sentiment bun, acela de a nu provoca eu, a nu fi eu cauza unor rele, cari ar lovi în cei mai apropiați mie (copiii). Nu-ți închipui, mamă dragă, cât mă torturez pentru asta și câtă sinceră părere de rău port în sufletul meu. Cu o zi mai n-ainte (Duminecă), când a fost Sion⁶⁸ la mine, despărțindu-ne, i-am spus că nu este exclusă posibilitatea de a veni să iau și eu parte la comemorare. Nu așteptam decât scrisul tău, care n-a întârziat. Ce fericită eram când am văzut această coincidență de dorinți. (Nu, eu sunt prea exactă, prea naivă față de un om care n-are în sufletul lui decât numai și numai egoism.) Și din această pricină n-am ținut socoteală nici de tine, nici de mine. Mi-am luat pedeapsa – dacă ar fi numai atât – și sper că pe viitor această lecție scumpă mă va priva de multe greșeli, de multe neajunsuri.

Scrie-mi, micule, când ai plecat din Buc[urești], cum a fost reușita serei, scrie-mi și ceartă-mă bine de isteța mea ezitare.

⁶⁶ Este posibil ca această scrisoare să fi fost scrisă pe data de 19 iulie seara, deoarece Alexandrina Alexandrescu menționează că va merge „măine dimineața, mercuri, 20 c.” la poștă pentru a o expedia și a cumpăra hârtie.

⁶⁷ Radu.

⁶⁸ Ion sau Maria Sion. A se vedea și scrisorile din 8 martie și 18 iulie.

Nici ieri Luni, nici azi Marți, n-am primit nimic de la tine. Eu ți-am scris ieri la Constanța și azi la Mangalia, iar mâine dimineață, Mercuri, 20 c. îți trimit pe aceasta și trec să cumpăr și hârtie de scrisori pentru că numai acum mi-am dat seama că s-a sfârșit⁶⁹. Azi am citit puțin din cele 2 volume: de Gust[ave] le Bon⁷⁰ și Ibáñez⁷¹. Mâine mă pun pe lucrat la Istorie.

Scrie-mi, mămico, asta-i singura mea consolare. După cum sunt scrisorile tale, așa-i și dispoziția mea. Azi te iubesc și mai mult și sufer și mai grozav din cauza depărtării noastre. Te sărut mai mult și cu mai multă căldură ca ori când. A ta, [semnătură].

Filele 35-36 verso.

16. 1916 iulie 26 [august 8], fără loc. AA – CR. Semnează cu S.R. Invocă o scrisoare primită de la el. Amintește despre o întâlnire a lui C. Dobrogeanu-Gherea cu Al. Radovici și posibilitatea ca România să intre în război. Deoarece există riscul declanșării ostilităților militare împotriva Germaniei, îl sfătuiește să plece din Dobrogea. Îi comunică despre intenția familiei Dobrogeanu-Gherea de a părăsi România.

26 iulie (marți) 1916, dimineața

Micule dragă,

Am primit ieri scrisoarea ta din Constanța, când umblai dormind. Mamă dragă, cine-i de vină dacă, când ai timp să te odihnești, n-o faci.

Acum, paralel cu gustul ce-l ai pentru muncă, să cauți să te odihnești. Musafirii mei au plecat ieri seara, mulțumindu-mi călduros de primire și de insistența ce am pus să-i smulg din melancolia în care căzuse în ultimul timp, din cauza împrejurărilor.

Timpul de și nu tocmai constant, ne-a favorizat așa fel că am putut profita de fie care clipă. Am făcut mici excursiuni la care a luat parte și Costică⁷², care e foarte alarmat de situația țării față de război. Avusese cu o zi înainte vizita lui Al. Rad.⁷³, care-i comunicase știri destul de alarmante.

De atunci și eu nu mai am nici o vlagă și nu-mi mai fac nici un plan. Parcă mă văd ascunsă de furia nemților într-o pivniță sub un butoi, moartă de foame și înghețată de frig. Și dacă ar fi numai atât, dar când mă gândesc la cei trei copii ai mei...

⁶⁹ Este singura scrisoare dintre cele păstrate în acest dosar pentru care au fost folosite coli de hârtie liniată.

⁷⁰ Gustave le Bon (1841-1931). Fondator al științei psihologiei maselor.

⁷¹ Vicente Blasco Ibáñez (1867-1928). Scriitor și om politic.

⁷² Constantin Dobrogeanu-Gherea.

⁷³ Alexandru Radovici (1860-1918). Membru al grupului socialiștilor „generoși”, trecut în 1900 la liberali. A întreținut însă și ulterior relații strânse cu Constantin Dobrogeanu-Gherea. În ianuarie 1914 – decembrie 1916 a fost ministru al Industriei și Comerțului.

Începând cu cel mai mare dintre ei, durerea mea se mărește atât, încât pierd ori ce putere de rezistență.

Noi am făcut planuri gingașe pentru Sept[embrie], presupunând pace. Copiii ce suntem, nici nu ne-am gândit ce am putea face, cum am putea face, ca nici războiul să nu ne despartă? Ași îndura toate, toate necazurile și neajunsurile lângă tine, dar fătă tine ce mă fac? Dacă probabilitatea războiului devine din ce în ce mai concretă tu trebuie să pleci de acolo, căci după cum se aude, țara merge contra Germaniei și teatrul luptelor va fi Dobrogea și Constanța.

Sunt atât de îngrijorată de tot ce am auzit încât nu-mi găsesc astâmpăr.

Poate că ai fost profet atunci când mi-ai spus că toate aceste pagube (care și mie îmi fac teribil de rău) nu sunt de cât începutul altor neajunsuri. Pentru berbecii tăi ar trebui chiar, dacă-i vinzi, să previi boala și să aduci un veterinar. Ce zici? Ai primit scrisoarea mea de Duminecă?

Luni nu ți-am scris, căci am fost așa de ocupată ,încât seara a trebuit să mă urc în pat de la 8.

Scrie-mi, scrie-mi mult despre tot ce gândești tu despre intrarea țării în război și spune-mi ce vom face dacă-i război. Fănișor⁷⁴, presată de Paul⁷⁵, insistă să plece în Elveția⁷⁶. Bătrânii nu vor. Ei sunt de principiu că, dacă-i vorba să murim, să murim cu toții⁷⁷. Scrie-mi ideile, părerile tale, dar vezi nu fii idealist.

Acum zăresc pe Sofia⁷⁸, vine să mă revadă. Te sărut de mii de ori cu tot dorul și dragul de care te-ai știut face iubit.

A ta, [semnătură].

Încă o îmbrățișare, S.R.

Filele 37-38 verso.

17. 1916 iulie 28 [august 10], Sinaia. AA – CR. Scrisoarea este semnată cu G.R. I se adresează cu „micul și dragul, scumpul și neîntrecutul meu Cristian”. Invocă o carte poștală și scrisoare primită de la el, în care îi

⁷⁴ Ștefania (Fanny, Tania, Taniușa) Zarifopol, născută Gherea.

⁷⁵ Paul Zarifopol (1874-1934). Eseist și critic literar. Căsătorit cu Ștefania Dobrogeanu-Gherea (Constantin Trandafir, *Paul Zarifopol*, București, Editura Minerva, 1981).

⁷⁶ Plecarea familiei Dobrogeanu-Gherea în Elveția.

⁷⁷ Decizia familiei a fost să părăsească România mai întâi doar Constantin Dobrogeanu-Gherea. Plecarea acestuia spre Viena a avut loc pe data de 13 (26) august 1916, cu o zi înainte de intrarea României în război. La Viena a fost reținut timp de o lună de către autoritățile austriece, fiindu-i permisă continuarea călătoriei spre Zürich în urma intervenției lui Victor Adler, conducătorul social-democraților austrieci (a se vedea, pentru aceasta, și scrisoarea lui C. Dobrogeanu-Gherea către soția sa, din 26 septembrie 1916 st.n., în C. *Dobrogeanu-Gherea. Corespondență*, ediție, studiu introductiv și note de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin, București, Editura Minerva, 1972, p. 22-23). În timpul războiului, fiul mai mare, Alexandru, a fost înrolat în armată, implicându-se din 1917 în activitatea facțiunii social-democrate radicale, soția și cu fiul mai mic, Ionel, au rămas în teritoriul ocupat de către trupele germane, iar Paul și Ștefania Zarifopol s-au mutat mai întâi la Iași, iar mai apoi în Rusia. A se vedea Zigu Ornea, *op. cit.*, p. 451-456.

⁷⁸ Soția lui Constantin Dobrogeanu-Gherea.

mărturisirea dragostea. Se declară îngrijorată de posibilitatea ca România să intre în război. Îi relatează despre unele lecturi din revista „Demains” și *Istoria clasei muncitoare* de Robert du Var.

28 iulie (joi) 1916, ora 11 a.m., Sinaia

Micul și dragul, scumpul și neîntrecutul meu Cristian, am primit ieri scrisoarea și postală trimise Marți.

În schimb eu nu ți-am scris ieri de cât o postală din cauză că, transcriind 15 pagini, (coală), am întârziat. Încep prin a saluta cu mult entuziasm atât pe amicul meu Raspail⁷⁹, cât și pe cotoșmanul îndrăzneț, cari, pătrunși de sentimentul solidarității, te întovărășesc la masă.

Atât m-a impresionat faptul că tu n-ai dormit în noaptea aceea, cât și criza cardiacă a mamei⁸⁰, încât astă noapte am visat o femeie care se svârcolea teribil, având o criză cardiacă.

M-am deșteptat pe la 3 din noapte și n-am putut adormi mult timp sub impresia visului.

Veghiând în pat, aud un fluierat îndepărtat care se tot apropia. Deodată m-am transportat cu gândul în iarna trecută, în strada Sft. Constantin..., un potop de gânduri și o profuzie de visuri plăcute.

Scrisoarea ta de ieri e așa de drăgălașă! Aproape feminină. Dorește și cuminte! Îmi pare bine, micul meu, că mă iubești pentru sentimente și aptitudini reale, care văd că le am, de care mă simt capabilă și pe care le-am observat și eu și alții la mine. Dacă voi fi sau nu S.R., asta ți-e indiferent, dacă mă voiu achita cu sau fără succes de situația mea în partid, iar nu-i tocmai absolut și mai cu seamă nu răspund până la sfârșit; dar de cele ce-mi scrii tu în ultima scrisoare, de devotamentul și imutabilitatea sentimentului meu pentru tine, te pot asigura. Aceasta-i principalul; și cu aceasta vei îndoi activitatea ta, care e cu mult superioară micelor și neînsemnatelor ajutoare ce le pot da eu partidului.

Ți-am mulțumit din tot sufletul de tot ce-mi scrii tu acolo; aveam atâta nevoie. Sunt din zi în zi mai îngrijată de război. Azi și ieri a fost frumos aci și sper că nici pe la tine n-a plouat.

Dar cu mortalitatea berbecilor cum stai? Pe aci scarlatina se stinge, paremi-se. Des de dimineața am cetit „Demains”, înainte de a mă da jos din pat. Voiu traduce ceva din cronica externă. Este și articolul lui Guilbeaux⁸¹, este și o scrisoare a lui Romain Rolland despre viitorul Franței – nu prea clară.

După obicinuita toaletă, am răsfoit cele 2 volume de *Istoria clasei muncitoare* de R[obert] du Var⁸². Am făcut un tablou pe principalele chestiuni coprinse în ele, pornind de la revolta lui Spartacus.

⁷⁹ A se vedea și documentul din 6 aprilie.

⁸⁰ Maria Stancev, mama lui Cristian Racovski. A se vedea comentariile de la nota 40.

⁸¹ A se vedea și scrisoarea din 8 martie.

⁸² Robert du Var, *Histoire de la classe ouvrière depuis l'esclave jusqu'au prolétaire de nos jours*, 4 vol., ediția 1, Paris, Vernet, 1845-1847.

N-am decât cheștiunea sclavilor, servagiului, comunele în Franța, regalitate, cruciade, deci până în sec. X-e. Ori, răscoala sclavilor din Normandia se petrece la sfârșitul sec. X-e. Las deci aceasta și voi face o lecțiune – sau două, rezumat a cheștiunilor de mai sus. Rămâne deci ca tu să-mi aduci și pe celelalte volume, cât și texturile unde pot găsi Jacques, Thomas Müntzer⁸³ etc. etc.

A trebuit să întrerup scrisoarea aici, acum reîncep printr-o dorință care nu se poate realiza. E așa de frumos, o claritate în atmosferă și un cer albastru imaculat. Cum ași pleca acum de mână cu tine, tocmai colo sus pe munte. Ce frumoasă și bogată e natura aci, maicuseamă!

Zilele trecute, când au fost prietenii la Sinaia, am făcut un plan pentru o escapadă pentru viitor. De n-ar veni războiului, toate ar fi cum ar fi. Cu dorul de pace și de tine, îți iau capul între mâini și te sărut cât m-o împinge dorul și dragul de tine. Scrie-mi mereu, mă plimb și nu mă duc nicăieri, asta e singura mea plăcere.

Cu totul a ta, G.R.

Dă-mi, te rog, nuvele despre starea sănătății bătrânei tale mame.

Filele 54-55 verso.

18. 1916 august 4 [august 17], Sinaia. AA – CR. I se adresează cu „micul meu Christiani”. Îi relatează despre o mică accidentare suferită la picior la coborârea din tren. Îl anunță despre faptul că a reușit să lucreze mult pentru conferințele de partid, că urmează să plece sâmbătă spre București și se interesează la ce oră va ajunge și el.

4 august (joi) 1916, Sinaia

Christiani, micul meu, nu ți-am scris ieri, fiindcă mi-a fost imposibil să ies, silită de un mic, dar destul de serios accident la piciorul drept. Dându-mă jos din tren, la sosirea mea aci și scara vagonului fiind la oarecare înălțime respectabilă de la pământ, am sărit și mi-am luxat puțin piciorul, care azi e mai puțin rebel. Mi se pare că am să pot ieși până la Poștă și de acolo cu trăsura mă voi duce la Fănișor s-o văd.

Dar tu, micule, ce faci?

Îmi pare tot rău că n-am putut satisface plăcerea ta de a-ți fi scris încă de ieri câteva rânduri. Sper însă că, fiind destul de ocupat și obosit, n-ai simțit prea mult lipsa scrisorii mele.

Abia aștept să mă prezint la Poștă, să-mi capăt consolarea, mica mea consolare, care nu împiedică prea mult pe autor de la alte ocupațiuni serioase și multiple.

⁸³ Thomas Müntzer (circa 1489-1525). Preot, teolog reformator, ideolog și conducător al răscoalelor țărănești din Turingia.

Mamă dragă, dar aci e o vreme Dumnezeiască, o frumusețe îmbătătoare și am îndemn la muncă, un îndemn neînchipuit.

Dacă ai sta aci, nu mai mult decât trei zile, capeți atâtea puteri, cât să cucerești întreaga lume.

Eu am lucrat ieri și azi cât nu pot lucra altă dată în săptămâni întregi. N-am scris însă nimic, căci n-am putut ține piciorul decât orizontal și-mi erea peste mână să stau la scris. Am cetit însă și – ieri – am făcut în minte un schelet, un plan.

Pe aci am găsit toate bine. Sâmbătă cu expresul plec la București; voi fi acolo la 11.20. Tu când ai de gând să sosești? Te văd anunțat pe Sâmbătă cu o Conferință, la care sper să iau și eu parte.

Cu dorința de a te revede mai odihnit și cu mai multă energie, mai stăpân pe tine și mai mulțumit de cum ți-ai trecut timpul, te sărut cu întreg dorul de până acum.

A ta, [semnătură].

Măine îți voi scrie o poștală.

Filele 39-40 verso.

19. 1916 august 9 [august 22], Sinaia. AA – CR. I se adresează cu „dragul și iubitul meu Cristian” și îl numește „cel mai iubit prieten-soț”. Îi relatează despre probleme de sănătate ale femeii de serviciu. Își exprimă regretul că nu au putut să stea mai mult împreună în seara anterioară și îl asigură de dragostea pe care îi o poartă.

9 august ([marti]) 1916, Sinaia

Dragul și iubitul meu Cristian, sper că ai plecat aseară spre casă – după cum erea vorba.

A lipsit puțin ca să mă reîntorc de la gară. Caii, de la trăsura ce mi-a adus-o Cati, ureau așa de oboșiți, încât desperasem de a mai ajunge vre-o dată la gară. Cinci minute înainte de închiderea casei, m-am prezentat de am luat bilet. Am voiajat aproape singură și mi-a părut foarte bine de această singurătate, care-mi da impresia că sunt lângă gândul meu cel bun. Aci plouase și acum plouă iarăși. E frig, umed și întuneric. „Mi-ar prii pe o așa vreme o-mpietrită amorțeală”. Sau învăpăiata dragoste a celui mai iubit prieten-soț, zic eu. Plouă mereu și parcă din ce în ce mai cu nesaț.

După ce-ți sfârșesc scrisoarea, mă îmbrac să mă duc la prietenii noștri, să mă consult ce-i de făcut cu femeia de serviciu, Am trimis-o azi dimineață la Dr. la spital și mi-a adus o *însemnare* foarte alarmantă.

Trebuie s-o concediez cât mai curând, mi-e groază de ea, mai cu seamă că e și rea.

Copiii sunt sănătoși și-ți mulțumesc pentru bomboane; căci le-am spus că sunt de la tine. Le-au primit cu multă plăcere și asta m-a bucurat mult.

Mamă, mamă dragă, de ce n-am putut să stau aseară cele două ceasuri pe care mi le... implorai tu? M-am dojenit și m-am chinuit mult până să adorm. Așa-i, tu ai dreptate, sunt câte odată cu prea puțină energie și nu pot să-mi impun îndeajuns. Mă obseda însă faptul că lăsasem să treacă prea mult timp de când știam femeia cea bolnavă, fără să o trimit la doctor, sau să-i dau medicamente. Acum voiu face tot posibilul să capăt o alta, oricum ar fi și s-o concediez pe asta. Azi am lucrat câteva ore și cred că și mâine va trebui să continuu, căci vreau să sfârșesc cele începute. De Joi voiu începe să brodez pe [...] ⁸⁴ făcută de tine – sclavi, servi, feudalitate etc. etc.

Scrie-mi ce ai făcut cu casa. Acum mă gândeam că n-am întreat de sonerie și lumina (bec) în odaia cea cu lumină indirectă. Poate că n-ai tranșat. Scrie-mi negreșit de asta.

Micule drag, toate răutățile, fie la adresa ta sau a mea, le desprețuiesc și le ard la focul dragostei noastre fără pereche, la lumina clară a unui ideal ce nu piere prin răutatea oamenilor, el se mărește, cu ori ce piedică, cu ori și ce tendință de contrariedade.

Dragule, vin să te sărut mai cu drag, cu mai mult dor și mai mare căldură ca oricând.

A ta, [semnătură].

Filele 41-42 verso.

20. Fără dată [posibil din 7(20) aprilie 1916], fără loc. AA – CR. I se adresează cu „răsfățatul meu prieten”. Îi comunică despre cărțile poștale și scrisorile trimise în ultimul timp și scrisorile primite de la el. Invocă plimbările cu „grupul nostru” și „roșitul ouălor” [de Paști].

Joi, ora 9 ½ p.m. ⁸⁵

Răsfățatul meu prieten, azi n-am avut nimic de la tine. Eri însă am primit o misivă indiscifrabilă dimineața, iar alta, mai citeață, pe seară. Pe mâine mă aștept la *două cel puțin*.

Eu ți-am scris o carte poștală Marți, de oare ce n-aveam la îndemână mărci și timbre; ași fi curioasă să știi dacă ai primit-o. Eri ți-am scris o scrisoare închisă și azi abia la ora asta am putut fi liberă.

În vacanțele cele mici numai sunt a mea, sunt roaba desfrânaților ăstora mici. Dorm acum și eu profit să stau puțin de vorbă cu *micul* Cristian! Tu ce mai faci și ce mai îmi spui nou?

⁸⁴ Cuvânt indiscifrabil. Este vorba de un plan de lucru.

⁸⁵ Fără dată. Posibil: 7 (20) aprilie 1916. În scrisoare este invocat faptul că a doua zi vor fi „roșite ouă”. În 1916, duminica de Paști a căzut în data de 10 aprilie stil vechi.

Azi am fotografiat un grup de trei, probele vor fi gata peste opt zile.

Sunt curioasă să le văd, de oare ce am fost foarte nervoasă în timpul operației, fapt pentru care s-au stricat 2 cliseuri. Mă mișcam tocmai când nu trebuia. Vai de bietul operator.

Am făcut însă mare haz de desperarea lui, după ce am plecat, bine-nțeles.

Vremea e admirabilă. Pe străzi și prin magazine lume ca la bălci. Mâine dimineată grupul nostru va face o mică preumblare la șosea. După amiază o să roșim ouă. N-am cetit nimic zilele astea, mi-e și rușine s-o spun. Mâine seară n-o să mă pot duce la ședință de și ași dori să aud discuțiunile în jurul conferinței tale. Ai cetit „Viitorul” de ieri și azi? Dă lecțiuni maselor ce se solidarizează în timpuri grele ca cele actuale etc. etc. Îmi pare bine că mișcarea noastră, pentru ieftinirea traiului, dă de gândit și de temut celor cari trag din ciubuc pe divan. Acum spune-mi și tu ceva. Am sfârșit scrisoarea și nu ți-am spus nimic din cele ce-mi trecea prin minte azi. Dar tu nu le știi oare? Le ghicești tu fără să ți le mai spun.

Cu multă prietenie îți strâng mâinele, urându-ți sărbători vesele.

[semnătura].

Filele 43-44 verso.

21. Fără dată [probabil înainte de luna iunie 1916], București. AA – CR. I se adresează cu „micul și scumpul meu Cristian”. Menționează că a primit patru scrisori deodată și invocă sacrificiul personal pe care trebuie să-l facă pentru dragostea dintre ei, în special posibilitatea de a fi separată de copii.

Luni, ora 1 ½ p.m., București⁸⁶

Micul și scumpul meu Cristian,

Azi am avut un potop de scrisori. Patru scrisori deodată! Nu știam pe care s-o cetesc mai întâi.

Le-am ordonat după dată și împreună cu resemnatul le-am citit și recitit. Am ceva de aranjat zilele astea pentru o protejată a mea, cea ce-mi va lua câteva ore în 2-3 zile, după aceia voi căuta să strâng la un loc notele asupra fraților Grachi⁸⁷ și să-mi prepar lecția – care va fi mai mare de data asta – pentru duminica viitoare.

Înțeleg prea bine tot sbuciumul tău sufletesc. Și eu trec prin același sbucium încă și mai dureros, dar, dacă tu ești hotărât, și eu nu mă dau în lături de la nici un sacrificiu (sacrificiu în cea ce privește separarea mea de copii),

⁸⁶ Scrisoare nedată. După conținut, probabil înainte de luna iunie 1916. Poate din grupul de scrisori din aprilie, pe care le semnează tot cu „Geojette”.

⁸⁷ Tiberius și Gaius Gracchus. A se vedea David Stockton, *The Gracchi*, Oxford, Clarendon Press, 1979.

atunci toate vor sfârși bine. Cu nici un „arrière pensée” nu sunt și nici până acum n-am avut o idee ascunsă nici față de tine, nici față de altul. Nu, m-am săturat de suferinți și la un moment dat am zis: gata, nu mai pot, nu mai vreau să sufăr! Vreau mai bine să lupt pentru viața decât să mă resemnez la moarte din lașitate. Nici în viața de până acum n-am intrat cu un gând ascuns, după cum ți-am spus. Toată greșeala a fost un idealism și o ignoranță complectă de viață. Nu ceream de la viață decât cea ce știam și, vai, știam așa de puțin, în cât mi-e rușine să o spun de multe ori. – E de necrezut în ce ignoranță (despre ale vieții) am crescut, deși făceam studii universitare.

Tu ești un suflet bun și o fire altruistă și n-ai să mă faci să sufăr cu tot dinadinsul. Suferințelor cari vin în mod fatal trebuie să ne plecăm.

Sărut ochii, mamă dragă, și te urmăresc cu gândul meu cel bun.

Geojette.

Filele 45-46 verso.

22. Fără dată [probabil din 7(20) sau 14(27) iulie 1916], fără loc [posibil Sinaia]. AA – CR. I se adresează cu „micul și iubitul meu Cristian”. Invocă pierderile de recoltă de pe domeniul agricol al lui Racovski și îi spune că are câteva idei pentru procurarea unui tractor. Îi comunică despre traducerea unui articol împreună cu Ionel Dobrogeanu-Gherea.

Joi, ora 4 p.m.⁸⁸, [Sinaia]⁸⁹

Micul și iubitul meu Cristian, în fiecare zi am primit o scrisoare de la tine, numai Luni am primit o post[ală] din Buzău.

Îmi pare rău de toate veștile neplăcute pe care mi le dai. Sper însă că, atunci când vom îngriji mai de aproape de gospodărie și câmp⁹⁰, toate pierderile

⁸⁸ Scrisoare nedată. Probabil din 7 (20) sau 14 (27) iulie 1916. A se compara cu scrisorile din 6 (19) și 18 (31) iulie, în special informațiile referitoare la *Confessions*.

⁸⁹ Este menționat Ionel, fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, care se afla în acea perioadă la vila de la Sinaia a familiei.

⁹⁰ Referință la domeniul agricol de la Gheringec, proprietate a familiei Stancev din timpul autorității otomane. Părinții lui Cristian Racovski s-au stabilit aici în 1881, extinzându-și proprietatea cu terenuri cumpărate de la musulmani care părăseau Dobrogea. Alături de cele peste 300 de hectare de pământ, au stăpânit și efective importante de oi. După moartea tatălui său în 1903, Cristian Racovski a devenit proprietar formal al domeniului și a început să îl administreze cu ajutorul lui Ivan Kozlenko (fost marinar de pe cuirasatul Potemkin), o parte din venituri fiind folosită pentru finanțarea activităților Partidului Social-Democrat din România. În 1913, Leon Troțki l-a vizitat pe Racovski la domeniul de la Gheringec și a trimis o corespondență despre această vizită ziarului „Kievskaja mysl” (Л. Троцкий, *Поездка в Добруджу* [L. Troțki, O călătorie în Dobrogea], în „Киевская мысль” (Kiev), 3, 5, 6, 13 septembrie 1913. Republicată în Лев Троцкий, *Перед историческим рубежом. Балканы и балканская война* [Lev Troțki, În fața unui reper istoric. Balcanii și războaiele balcanice], aici ediția Санкт-Петербург, Новый Прометей, 2011. Pentru partea referitoare la România, în limba română: Lev Troțki, *România și războiul balcanic*, Iași,

astea le vom preîntâmpina, iar recolta, nedepinzând în țară la noi de cât de vreme, nu știu cum ași putea spera să fie mai bună⁹¹. Dar mă rog mereu să plouă când va fi nevoie. Îmi închipui cât de plictisit ai fost cu toate neajunsurile astea.

Mă gândesc la o mulțime de economii de unde să iasă mia pentru tractor. La Buc[urești] îți voi expune 2-3 proiecte.

Ți-am scris la Constanța, de teamă că nu vei fi acasă Sâmbătă după amiazi. După ce sfârșesc scrisoarea ta, mă duc la Poștă s-o iau pe a mea.

Mămico dragă, am sfârșit vol. I din *Confessions* și sper că aproape va fi gata și cel de al II-lea pe Luni seara, când ne vom întâlni în gară la 9 ½.

Eu cred că e m[ai] prudent să mă aștepti tu în trăsură, în direcția aceia unde ne aștepta trăsura de data cealaltă, decât să vii într-u întâmpinare. În fine, cum crezi și tu.

Micule dragă, am tradus azi împreună cu Ionel o parte din articolul nemțesc, care mi-a fost imposibil s-o descifrez singură. E vorba de dat sensul, nu numai cuvinte, am scris cuvintele, dar nu le-am învățat, dat fiind că „le peuplade Tiki, Tiki” se obosește repede⁹² și trebuie menajat.

Cu dragul și nerăbdarea cea mai mare, aștept să ne vedem.

Din inimă te îmbrățișez, [semnătura].

Filele 47-48 verso.

23. Fără dată [probabil sfârșitul lunii iulie – începutul lunii august 1916], fără loc [posibil Sinaia]. AA – CR. Semnează cu S.R. I se adresează cu „Cristian, dragul meu”. Relatează despre faptul că a fost vizitată de Ștefania Zarifopol și Ecaterina Arbore, dar că nu era acasă.

Duminică, ora 4 ½ p.m.⁹³, [Sinaia]

Cristian, dragul meu, vremea a fost mizerabilă pe drum și la sosire. Bucuroși însă am fost azi dimineață, când ne-am sculat și am văzut un soare vesel și plin de căldură.

Editura Polirom, 1999). La procesul „buharino-troțkist” din martie 1938, procurorul Vâșinski a reținut la dosar faptul că în perioada în care a locuit în România, în calitate de „moșier”, Racovski a practicat „exploatarea” țăranilor (Stenogramele procesului: *Российский государственный архив социально-политической истории* (РГАСПИ), fond 17, opis 171, dosarele nr. 393-401; pentru interogatoriul lui Racovski: ședințele din 4 martie (după amiază) și 5 martie (dimineața) 1938. Disponibile on-line la: <http://istmat.info/node/41362>; <http://istmat.info/node/41402>. Ultima consultare: 28 august 2014.

⁹¹ Potrivit relatărilor lui Troțki, pe domeniul lui Racovski de la Gheringec se cultiva mai ales rapiță, porumb și grâu, randamentul producției fiind superior celui de pe terenurile țăranilor (Лев Троцкий, *Перед историческим рубежом*, p. 316-323).

⁹² Era bolnăvicios și suferea de o oboseală cronică (Zigu Ornea, *op. cit.*, p. 450).

⁹³ Scrisoare nedată. După conținut, posibil de la sfârșitul lunii iulie – începutul lunii august 1916.

Toată dimineața ne-am plimbat, la dejun am mâncat cu mult apetit, iar până la ora asta, odihnă plăcută, gând bun pentru tine. Peste vre-o câteva minute eșim iar la preumblare, după aceea ne ducem la Costică.

Azi dimineață a fost Fănișor cu tov[arăș] Ec[aterina] Arbore să mă vadă, eream absentă.

Mai lipseai tu să fie majoritatea Comitetului Executiv.

Pentru că mă grăbesc să fac ca acești buni tovarăși să profite cât mai mult de timpul petrecut aci, sfârșesc dorind să aflu vești mai bune de la tine. Cu mii și milioane de calde îmbrățișări,

S.R.

Mă duc acum să cer scrisorile rămase la Poștă.

Încă o mie de îmbrățișări.

Filele 56-57.

24. Fragment disparat⁹⁴. AA – CR. Potrivit conținutului, probabil parte a unei scrisori redactate la scurt timp după 14(27) iunie 1916. Amintește despre arestarea lui Racovski după demonstrația de la Galați din 13(26) iunie 1916 și se declară îngrijorată de un eventual proces care ar putea fi deschis împotriva lui. Îi comunică despre ajutorul acordat de Ilie Moscovici, Constantin-Titel Petrescu și familia Ottoi.

2. Dar cum ai aranjat tu cu afacerile tele particulare? Mi se pare că n-ai să faci nimic cu procura în procesul tău. În asemenea procese nu să procedeză prin procură. În orice caz, se va amâna în Sept[embrie]. De ai fi tu sănătos și lăsat în pace de păcătoșii ăștia de la guvern, care-și închipui că toată mișcarea nu-nseamnă nimic fără tine. Ei nu-și dau seama, orbii și surzii, că fie care muncitor în parte azi e o putere, de oare ce a devenit conștient. Parcă le trebuie multe explicații și dovezi extraordinare ca să se convingă că n-au ce mânca, au locuinți mizerabile, traiul e oribil de scump etc., etc.; ei sunt convinși și – neghiobii și criminalii n-o știu – prin propria lor experiență, viața de toate zilele. Nu le mai trebuie aproape conducători, ei pot să se conducă singuri, instinctul îi conduce mai puternic ca orice. Le trebuie numai puțină disciplină în manifestarea lor și, de multe ori, o au și aceia.

⁹⁴ În dosarul de arhivă fragmentul urmează, potrivit numerotării filelor, scrisorii din 7 (20) sau 14 (27) iulie (a se vedea documentul nr. 22). Potrivit conținutului, însă, este mai degrabă vorba de o completare la o scrisoare redactată la scurt timp după 14 (27) iunie 1916. De altfel, în dosar și numerotarea filelor la acest fragment este greșită. Scrisoarea din 7 (20) sau 14 (27) iulie a fost expediată din Sinaia, unde Alexandrina Alexandrescu lucra la traducerea unui articol împreună cu Ionel Dobrogeanu-Gherea, în timp ce în fragmentul în cauză se afirmă că „ieri”, „după amiază”, a fost la clubul muncitoresc (în București) și s-a întâlnit cu familia Ottoi. Este amintită și arestarea lui Racovski din 14 (27) iunie 1916 (a doua zi după demonstrația violentă de la Galați, soldată cu mai mulți morți) (Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, București, Editura Științifică, 1994, p. 80).

Micul meu, la 14, în ziua arestării tale⁹⁵, după amiazi, eu m-am dus cu Moscovici⁹⁶ la locuința ta, am luat câteva din cele necesare pentru tine⁹⁷, le-am pus în valiza care erea pregătită lângă lavoar, ți-am pus înăuntru necesarul și pardesiul și am adus valiza la Club ca să o putem trimite cu o ocazie mai sigură la tine. Era vorba să vie acolo Titel⁹⁸, dar, pentru că i-ai trimis procură și tu ești liber, nu e nevoie de el. Acum spune-mi ce-i de făcut cu valiza și cele necesare ție? Poate vrei haine? Scrie-mi și voi face totul.

3. Zilnic mă voiu duce la Poștă să văd dacă am ceva. Zilnic îți voi scrie. Acum, fiindcă aseară n-am putut să-ți trimit scrisoarea, de și știam adresa prin telefon, deoarece ce vream s-o trimit recomandată, iar ora erea întârziată, îți voiu da o telegramă liniștitoare. Îndată ce ies mă duc la poștă să aranjez totul și apoi la întrunire.

Ottoii⁹⁹ au fost f[oarte] f[oarte] atențioși și buni cu mine. Ieri și alaltă-eri după amiază n-am făcut decât să alerg de la mine la Club, de la Club la ei și iarăși și iarăși. Când mi-a[u] trimis vorbă că au să-mi spună ceva ce mă interesează și să mă duc imediat la ei, am pierdut toate puterile, m-am clătinat ca o trestie. Dar nu mă las iubitul meu, nu, eu sunt mai energică decât atât, iar puternicul meu sentiment este cel mai puternic fortifiant.

Acum, apropie-te, micul meu copil, pune-ți capul pe pieptul meu să-ți sărut fruntea cuminte, ochii tăi aprinși.

A ta pentru totdeauna, [semnătura].

Filele 49-51.

⁹⁵ Cristian Racovski a fost arestat la București pe data de 14 (27 iunie) 1916 și a fost transportat la Galați a doua zi, fiindu-i interzisă părăsirea orașului. Pe data de 17 (30) iunie, Tribunalul din Galați a decis eliberarea sa și a altor activiști social-democrați, arestați în urma evenimentelor sângeroase. Câteva zile mai târziu, Racovski participa la un miting al social-democraților la Cercul Sidoli din București (a se vedea ziarul „Universul” din 17 (30) iunie, 20 iunie (3 iulie), 21 iunie (4 iulie) 1916).

⁹⁶ Ilie Moscovici (1885-1943), activist socialist.

⁹⁷ În fondul 28 al fostei arhive a CC al PCR s-a păstrat o scrisoare, parțial arsă, trimisă de către Racovski unui coleg de partid (se adresează cu „iubite prietene”), prin care îl anunță că „plecarea mea este amânată pentru după amiază, sau mai probabil mâine dimineața. [...] Am scris nevastei mele să facă o intervenție la prefect pentru a-i permite să mă vadă” (ANIC, fond Partidul Socialist din România, rola 229, cadrele 23-24). Alcătuitoarii dosarului au datat scrisoarea respectivă cu „iunie 1916”, punând-o probabil în legătură cu evenimentele de la Galați, arestarea din 14 (27) iunie 1916 și transportarea ulterioară la Galați. Este însă posibil ca scrisoarea să fie, în realitate, cel mai devreme, din toamna anului 1916, oricum după intrarea României în război și arestarea lui Racovski. În respectiva scrisoare, Racovski îl roagă pe colegul de partid să se intereseze de soarta a doi nepoți (Gheorghii/George și Tiniu Tinev) la „Comisiunea prizonierilor (!)”. Creată în cadrul Ministerului de Război, această comisie a fost comasată în februarie 1917 cu *Comisiunea pentru internați civili*, rezultând astfel *Comisiunea prizonierilor și internaților*. (Bianca Mărmureanu, *Din istoria Războiului Întregirii. Internații civili străini*, în „Helis” (Slobozia), IX, 2011, nr. 3 (95), p. 19).

⁹⁸ Constantin-Titel Petrescu (1888-1957). Avocat și om politic social-democrat. În ajunul Primului Război Mondial a reprezentat în instanță interesele mai multor activiști socialiști.

⁹⁹ Maria și Călin Ottoi (a se vedea și scrisoarea din 4 iulie). După moartea soțului (în aprilie 1917, de tifos exantematic contactat pe front), Maria Ottoi se va implica activ în mișcarea socialistă feminină, fiind una dintre colaboratoarele importante de la „Femeia Muncitoare”.

25. Fragment disparat¹⁰⁰. AA – CR. Potrivit conținutului, parte a unei scrisori redactate în București, într-o zi de vineri. Scrisoarea este semnată cu Getty. Este amintită oboseala provocată de călătoria pe călduri insuportabile. Îi comunică faptul că intenționează să plece cu trenul la Sinaia și îl roagă pe Racovski să aibă grijă de sănătate. Îl spune să-i scrie la Sinaia și să nu țină cont de zvonurile despre relația dintre ei.

2. Oboseala grozavă de a voiaja atâta pe căldurile astea nesuferite.

Deși ași fi dorit mult să te mai văd înainte de plecare, deși te-am așteptat în zadar, totuși e mai bine că n-ai venit, căci mă gândesc cât ai fi suferit din cauza oboselei și căldurei. Fiindcă azi e Vineri, deci e ultima zi în care pot pleca – Sâmb[ătă] și Duminecă sunt trenuri de plăcere și aglomerație mare –, voi face tot posibilul să plec cu trenul de 1.50 p.m. Am ceva de [...] ¹⁰¹, dar m-am sculat de dimineață, la 10 voiu fi gata.

Voiu trece negreșit înaintea plecării mele pe la prietenii noștri și dacă ași putea să-i ajut – și ei ducându-mă la încercatul toaletei la care – biata Marie ¹⁰² – ține grozav! Îmi vine să râd de curiozitatea și insistența ei de a conduce eu executarea fasonului.

Spune-mi acum ce ai făcut tu și cum a trecut timpul de când nu ne-am văzut și până ce primești scrisoarea asta. Caută, mămica dragă, să te odihnești, să dormi mult și bine și să nu te superi, mai cu seamă să nu te superi pentru lucruri cari nu merită. Asta se-ntâmplă adesea în afaceri și gospodărie.

Scrie-mi bucuria celor doi, ai tăi credincioși, când ai sosit acasă. Ce ți-a zis mama, ce-a făcut Raspail?

Sper dacă nu azi, dar mâine să am o scrisoare de la tine, la Sinaia. Mereu trebuie să am o speranță, sau așteptând o scrisoare, sau sperând să te văd, altfel n-ași putea trece azi întregă; de nerăbdare mi-ar crește aripi și ași fi lângă tine mai curând decât crezi tu. Voiu căuta să-ți scriu chiar astă seară din Sinaia ca să ai tu în fiecare zi câteva rânduri de la mine și ași dori să-ți scriu tot ce dorești tu și cum vrei tu. Oricum, Cristian dragă, numai puterea sentimentului ne-a legat atât și ne va da curajul să-nvingem toate, lăsând la o parte cancanurile răutăcioase, cât și disecarea aceia amănunțită, care face din inima cea mai iubitoare cea mai duioasă, cea ce este în anatomie – un organ compus din carne și sânge.

Cu totul a ta, Getty.

Te sărut de mii și milioane de ori. Mi-e dor, încă de aseară, de tine. Îți voi scrie până Marți la Mangalia, iar Mercuria viitoare îți voi scrie la Constanța. Joi sper să ne vedem.

Filele 11-12 verso.

¹⁰⁰ În dosarul de arhivă, acest fragment urmează scrisorii din 24 aprilie stil vechi. Data de 24 aprilie 1916 stil vechi a căzut însă într-o zi de duminică, în timp ce fragmentul în cauză a fost scris într-o zi de vineri. În plus, în timp ce scrisoarea din 24 aprilie a fost redactată la Sinaia, cea din care a făcut parte acest fragment a fost trimisă din București.

¹⁰¹ Cuvânt indescifrabil.

¹⁰² Ar putea fi vorba de Maria Ottoi.

26. Fragment disparat¹⁰³. AA – CR. Scrisoare este semnată cu Getty. Îi asigură că va face totul pentru ca perioada de incertitudine în relația dintre ei să fie cât mai scurtă. Îi spune că nu poate face nimic în „chestia «Universului»”. Îi anunță că va trece în ziua de joi pe la clubul social-democrat.

II. ... capul. Alte¹⁰⁴ suferinți nu cunosc cari să po[a]t[ă] veni de la tine cu intențiune, nu le admit. Tu ești stăpân pe tine, tu mă cunoști, tu mă iubești, tu vrei ca eu să fiu fericită lângă tine, deci chiar dacă ai greși, atrăgându-ți eu atențiunea, n-ai să mai repeți și eu voi fi de mii de ori mai fericită când voi ști că am modificat în bine o parte a firei tale.

Nu, Cristian, dragul meu copil, eu nu mă mai îndoesc de tine și în mine am toată încrederea. Chestiunea este de timp și doresc și vreau și voi face tot posibilul ca acest timp să fie cât mai scurt.

Aștept să vii tu să-ți pot spune verbal multe lucruri, cari nu ți le pot spune în scris. Am un plan întreg de activitate, aprobat și de bunii noștri prieteni. Vino, și tu și eu vom fi mai liniștiți împreună.

Nu pot face nimic cu „Universul”¹⁰⁵, căci deja mi-a venit la cunoștință câteva răutăți în sensul acesta.

Cu speranța că într-o zi, cât de curând, nimeni și nimic nu ne va separa, aștept ca tu (atunci când vei putea) să aranjezi chestia „Universului”. De ce ași fi nerăbdătoare? Sufletul meu este așa de mulțumit când mă gândesc la tine, de aceia și sunt așa de calmă în așteptarea mea. Dacă, de multe ori nu m-ași grăbi în aceia chestiune, ar fi numai pentru ca tu să nu bagi de seamă multe din greutățile, inevitabil legate de actuala noastră situație.

Măine, mămicule dragă, am să-ți mai scriu la Mangalia și pe urmă o să-ncep să te aștept.

¹⁰³ Fragment care urmează, potrivit numerotării filelor în dosar, scrisorii din 27 mai 1916. Această dată a fost însă într-o zi de vineri, în timp ce în fragmentul respectiv Alexandrina Alexandrescu spune că „joi” va „trece pe la Club”.

¹⁰⁴ Cuvânt parțial șters.

¹⁰⁵ Probabil, referință la Simeon Petrescu, cunoscut și cu pseudonimul Simeone Universul. Fost artist de circ, în ajunul Primului Război Mondial, în calitate de membru al Partidului Conservator-Democrat, a avut o influență mare la nivelul județului Constanța, unde a deținut, în timpul Guvernului Maiorescu (octombrie 1912 – decembrie 1913), funcția de Președinte al Consiliului Județului Constanța. A controlat un timp presa locală, iar prin afacerile cu iluminatul public și-a câștigat notorietatea de personaj corupt. În *Corespondența* sa din Dobrogea din anul 1913, Troțki folosește o relatare despre o întâlnire cu Simeon Petrescu pentru a schița un profil al politicianului român corupt și lipsit de scrupule (Лев Троцкий, *Перед историческим рубежом*, p. 326-328; a se vedea și Lev Troțki, *România și războiul balcanic*). Este posibil ca între Petrescu și Racovski să fi existat mai multe litigii, atât din motive politice (Racovski era foarte activ și la nivel politic local, fiind un timp și consilier în Consiliul Județului Constanța), cât și de afaceri. Nu există informații privind un conflict al lui Racovski cu ziarul „Universul”. În ajunul Primului Război Mondial, atât presa social-democrată, controlată în mare parte de către Racovski, cât și „Universul” promovau mai degrabă o politică editorială favorabilă Puterilor Centrale, susținută, potrivit documentelor de arhivă austriece și germane, cu subsidii de la Viena și Berlin. Acest aspect urmează a fi dezvoltat în studii aflate în curs de pregătire.

În orice cas, joi, între 3-4, voi trece pe la Club. Până atunci, primește cele mai tandre și calde îmbrățișări de la mult iubitoarea ta Getty.

Filele 15-16 verso.

**Intimacy and Socialist Militancy on the Eve of War.
Alexandrina Alexandrescu's (Codreanu)'s Letters to Cristian Racovski
(March-August 1916)
(Abstract)**

Keywords: Cristian Racovski, Alexandrina Alexandrescu (Codreanu), marriage and divorce in Romania in the early 20th century, the Social Democratic movement in Romania, World War I and Romanian neutrality.

The documents published below include a part of the letters sent by Alexandrina Alexandrescu (Codreanu) to Cristian Racovski (Rakovsky) during the period between March-August 1916. The letters have been preserved in the personal fund “Кръстьо Раковски” from the Central State Archives (Централен държавен архив) in Sofia, Bulgaria. They convey important information concerning the intimate relationship between Cristian Racovski and Alexandrina Alexandrescu, who was at the time in the midst of her divorce trial with Filip Codreanu. The letters also touch upon Racovski's biography during the last months before Romania's entry into World War I and discuss the anti-war activities of the Social-Democratic circles in Romania. The documents are accompanied by an introductory essay and by detailed historical and bio-bibliographical comments.

**De la Prut în Munții Ural.
Memoriile unui țăran din nordul Moldovei**

Neculai A. CABA

Editori: Alexandru D. AIOANEI, Ciprian AXINTE

**Valoarea istorică a memoriilor din „lumea celor mici”.
Cazul Neculai A. Caba**

Perioada interbelică reprezintă un topic intens dezbătut în România, probabil unul dintre cele mai frecventate subiecte interzise sau abordate într-o cheie strict ideologică în perioada comunistă. Efortul recuperator început în 1990 i-a adus pe intelectuali în postura descoperirii și promovării în atenția publică, de cele mai multe ori într-o manieră entuziastă, a unei epoci pe care s-o contrapună celei comuniste. Percepția României dintre anii 1918 și 1940 a oferit mutații succesive, oscilând între imaginea unui stat aflat pe drumul europeanizării și aceea a unei societăți seduse de ideologii extremiste. Aglomerarea de memorii, monografiile și studiile a creat impresia unei saturații în care, cel puțin din perspectiva istoriografiei, cu greu se mai pot identifica teme de cercetare. În realitate lucrurile stau cu totul altfel. Istoriografia perioadei încă așteaptă monografiile despre oamenii politici ori lucrări referitoare la viața cotidiană a orașelor sau despre realitățile lumii rurale.

Orice nouă sursă, care introduce informație în circuitul științific, poate deschide sau completa subiecte încă timid reprezentate. Dacă viața urbană a României din anii '20-'30, poate fi reconstituită mai facil pe baza lucrărilor de memorialistică sau a presei vremii, lumea satului a rămas încă o ecuație cu multiple necunoscute pentru istorici. Dincolo de activitatea școlii gustiene, sursele despre satul românesc interbelic sunt sporadice. Rata analfabetismului foarte ridicată, precum și condițiile grele ale vieții de zi cu zi au făcut ca astăzi să ne parvină un număr restrâns de mărturii lăsate de țărani, despre perioada respectivă. Printre acestea se numără și manuscrisul lăsat de Neculai Caba, un țăran cu șapte clase din Darabani (la acea vreme comună, astăzi oraș în nord-estul extrem al României, pe malul Prutului). După cum vom vedea, cu toate micile stângăcii de exprimare, a unei oralități intrinseci, memoriile denotă o autenticitate reală, o prospețime zguduitoare și o claritate surprinzătoare, pe care un

condei iscusit l-ar fi transformat, fără mari eforturi, într-un bildungsroman de succes. Într-o relatare fluviu, autorul surprinde realitățile lumii rurale interbelice, de la alimentație, școală, prejudecăți, cutume religioase, starea de spirit a populației în preajma războiului, încorporarea în armată, războiul, viața de pe front, precum și viața prizonierilor din lagărele sovietice.

Redactate după 1990, la o vârstă înaintată, memoriile lui Neculai Caba ajută la identificarea particularităților locale și a realităților specifice perioadei. România interbelică era o țară eminentemente agrară, iar din această realitate decurge o serie întreagă de alte caracteristici. Procentajul populației urbane era de 18%, cea mai urbanizată regiune fiind Muntenia (acest avantaj era oferit de includerea în statistici și a orașului București, în realitate diferențele nefiind atât de mari), la extrema cealaltă situându-se Moldova și Basarabia. În cele două regiuni exista un număr mare de sate-târguri, cum era de pildă Darabani, neincluse în lista localităților urbane, dar care animau viața economică și chiar culturală a împrejurimilor¹. Populația rurală se ocupa într-o majoritate covârșitoare cu agricultura, preponderent una de subzistență. Cele mai multe gospodării aveau între 3-10 ha, iar numărul de animale depășea foarte rar strictul necesar, fiind folosite preponderent pentru transport și alimentație. Acest fapt, așa cum afirmă și autorul memoriilor de față, îngreuna lucrările agricole. Din acest punct de vedere, cel mai bine situate erau localitățile din nordul Moldovei și Basarabia, care dețineau cele mai mari efective de bovine².

Pe lângă satele cu agricultură de subzistență din Moldova existau, în fostele județe Dorohoi și Botoșani, câteva ferme model cu productivitate ridicată, ai căror proprietari investiseră în utilaje. Una dintre acestea era ferma lui Eduard și a Margaretei de Burbure Wesembek, situată la 12 kilometri de Dorohoi, în localitatea Dersca. Proprietarii dețineau aproximativ 1.600 ha de pământ, o fabrică modernă de spirt, care producea anual 40 de vagoane de alcool rafinat, un conac electricizat, utilaje mecanizate, o fermă de pui modernă și vite din rasele Tirol și Simmenthal. O altă fermă era pe moșia lui Leon Ghyka-Dumbrăveni, care deținea, pe cele 538 de ha, o fabrică de spirt, una de ulei și una de acid carbonic, precum și importante efective de animale³. Fermele moderne deținute de Wesembek și Ghyka-Dumbrăveni exemplificau diferențele enorme de productivitate, profitabilitate și gândire administrativă dintre micile gospodării și marile exploatari agricole. Guvernele României au încercat, pe cât posibil, să contribuie la modernizarea agriculturii prin înființarea Camerelor Agricole (1925), încurajarea creditărilor sau prin măsuri legislative, precum *Legea pentru încurajarea și organizarea agriculturii* din 22 martie 1937, care,

¹ Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, traducere de George Potra, Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1996, p. 360.

² Ion Agrigoroaiei, Gavril Preda, Gheorghe Calcan, *România interbelică. Economie, administrație, apărare*, Ploiești, Editura Universității Petrol-Gaze Ploiești, 2008, p. 61-62.

³ Dumitru Șandru, *Satul românesc între anii 1918-1944*, Iași, Casa de Presă și Editură Cronica, 1996, p. 112-113.

printre altele, încerca stoparea fărâmițării proprietății agricole⁴. A fost prea puțin pentru a determina tehnologizarea agriculturii și trecerea de la agricultura familială, de subzistență, la una bazată pe profit, singura care putea produce modificări și evoluții pozitive în viața economico-socială a satului românesc. Prin urmare, realitatea cotidiană a satelor rămânea caracterizată de o mortalitate ridicată, analfabetism și alimentație precară. Studiile arată că jumătate dintre copiii cu vârste între 4 și 7 ani aveau sub greutatea normală vârstei; alimentația slabă, condițiile igienice și de locuit, lipsa serviciilor medicale contribuiau la mortalitatea ridicată, dar și la menținerea nivelului de viață la indici departe de cei europeni⁵. Asupra acestor aspecte insistă și autorul memoriilor pe care le avem în vedere, vorbind despre gestionarea în epocă a problemelor legate de paraziți, precum păduchii sau râia. Alimentația țaranului din România interbelică se baza aproape în exclusivitate pe produsele obținute în gospodărie. Așa cum precizează și Neculai Caba, produsele animaliere și vegetale erau alimentele de bază. Pâinea se consuma mai mult la sărbători, iar grâul, de obicei, era cumpărat pentru că acesta „nu se semăna pe atunci, ci numai boierii moșieri semănau grâu restul, țaranii, semănau porumb și orz”.

Neculai A. Caba s-a născut la 4 decembrie 1922, fiind fiul lui Adam Th. Caba din satul Teioasa și al Profirei Mihăilă din satul Bajura, comuna Darabani, județul Dorohoi. Darabaniul era un târg înființat la 1837, pe moșia lui Theodor C. Balș, care, la finalul secolului al XIX-lea, avea 845 de familii, dintre care 500 de origine evreiască. Târgul propriu-zis s-a dezvoltat pe ambele laturi ale șoselei județene (astăzi drumul național 29A), ce făcea legătura între Dorohoi și Rădăuți-Prut. De o parte și alta a șoselei, precum și pe câteva străzi laterale, erau numeroase case, ateliere, magazine, majoritatea aparțineau comercianților evrei, românii ocupau la acea vreme, în primul rând mahalalele⁶. Odată cu normalizarea vieții după Marele Război, la Darabani se simte și o îmbunătățire a situației economice. În 1924 s-a modernizat șoseaua Dorohoi-Darabani. Agricultorii din zonă își valorificau produsele în târgurile din apropiere, Săveni, Dorohoi, Mihăileni, Herța, și în așezările de peste Prut, Costiceni și Mămăliga. Meseriile cele mai răspândite, care deserveau și satele din zonă, erau acelea de cizmar, zidar, croitor, fierar, dulgher, mecanic, brutar, cojocar, cele mai multe fiind practicate de evreii din localitate, ei fiind în același timp și o sursă principală de creditare în zonă⁷. În 1931, numeroasa comunitate evreiască din Darabani a scos chiar un ziar intitulat „Haschachar”, redactor fiind S. B. Weinstein. Prețul unui exemplar era de 8 lei, iar al unui abonament pe un an 100 lei⁸.

⁴ Ion Agrigoroaiei, Gavril Preda, Gheorghe Calcan, *op. cit.*, p. 64-65.

⁵ Keith Hitchins, *op. cit.* p. 361.

⁶ Octav Teioșanu, *Monografia laconică a localității Darabani*, Dorohoi, Editura Tipo-And, 2007, p. 25-26.

⁷ *Ibidem*, p. 27.

⁸ Dumitru Haha-Voicăuți (editor), *Darabani, contribuții pentru o monografie. 1546-2006*, Botoșani, Editura Axa, 2006, p. 157.

Comuna urbană Darabani făcea parte din plasa Lascăr și era formată din localitățile: Darabani, Cornești, Bajura, Teioasa, Concești și Eșanca⁹. În 1936, populația comunei Darabani era de 11.690 de locuitori¹⁰. Activitățile culturale erau și ele o realitate a vremii; în localul Școlii de băieți din Darabani funcționa Căminul cultural „Lumina”, iar la Bajura, pentru a se asigura fondul de întreținere a cantinei școlare, se organizau petreceri de binefacere¹¹. Într-o monografie a județului Dorohoi, publicată la cererea Băncii Naționale a României, în anul 1938, se afirma că la Darabani funcționau 10 brutării, 2 mori țărănești pe benzină și 2 mori de apă pe Prut (una la Bajura și alta la Teioasa)¹², fapt care atestă existența unei activități industriale restrânsă, adaptată profilului agricol al zonei.

Satul Bajura din Comuna Darabani, acolo unde a copilărit Neculai Caba, era unul din vechile sate moldovenești, fiind atestat încă de la 1547 sub numele de Voicăuți. Școala din sat era atestată ca funcțională la 1885, primul învățător despre care se cunosc date certe a fost preotul satului, Gheorghe Hadârcă¹³. În anul 1909 acesta a început demersurile pentru a construi un local de școală propriu, efort care s-a concretizat în 1916. În anul 1925, la Școala Bajura venea ca învățător Grigorie Baz, foarte apreciat la vremea sa, care și-a încercat și talentul de dramaturg cu două piese de teatru. În aceiași ani au mai fost consemnați următorii învățători: Ioan Duzinschi, Simona Duzinschi (pe care autorul nostru o numește Simeoana), Ifigenia Anuță, Constantin Gânju, Emilia Amălinei¹⁴, o parte dintre aceștia regăsindu-se și în amintirile lui Neculai Caba.

Viața unui copil de școală din Bajura nu era foarte diferită de cea a altui elev, fiu de țăran din România. Programul școlar era același, iar realitățile economice nu particularizează foarte mult zona. Ca și în alte sate din țară, religia juca un rol important în educația elevilor, preotul fiind uneori nu doar profesor de religie, ci și învățător. Elevii se încălțau cu opinci, deoarece „pe atunci nu se găseau încălțări și îmbrăcăminte ca acum, nu existau nici cizme de cauciuc pentru vreme rea. La școală umblam cu opinci de bovine neprelucrate și confecționate; [...] se cumpărau căiușuri, bucăți pentru două opinci, de la evrei, din Darabani”. Ca și încălțăminte, îmbrăcăminte era de cele mai multe ori confecționată în casă, din fibre vegetale (cânepă) sau animale (lână).

Odată cu înaintarea în vârstă, ajunși la adolescență sau majorat, situația, în privința încălțăminteii sau îmbrăcăminteii, nu se schimba foarte mult pentru feciorii de țărani. Mersul desculț era o realitate cotidiană, opincile fiind folosite doar iarna, numai la sărbători unii „flăcăi” purtau teniși de cauciuc. Rar, cei care mai reușeau să câștige ceva bani, din activități agricole sau din tăiatul lemnului la pădure, își făceau o pereche de „botini, că așa se chemau, nu ghete, la

⁹ *Ibidem*, p. 158.

¹⁰ *** *Enciclopedia României*, vol. II, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 258.

¹¹ *Ibidem*, p. 162.

¹² *Ibidem*, p. 166.

¹³ Dumitru Haha-Voicăuți (editor), *op. cit.* p. 94-95.

¹⁴ Octav Teioșanu, *op. cit.*, p. 79-81.

cizmari”. Îmbrăcămintea femeilor era mai complexă, pantofii sau ciuboțelele din piele nemaifiind doar un accesoriu de sărbătoare. Îmbrăcămintea de iarnă păstra aceeași diferență. În timp ce bărbații purtau sumane bătute la Fălticeni, pantaloni de suman sau ciorapi din același material, femeile își făceau haine „mai speciale”. Acestea își confecționau paltoane din „stofă de șiac”, pe cap aveau „broboade cu barizuri” și „casânci”, iar ca accesorii aveau „batiste cu broderie la margine”.

În epocă, o suprafață mare de pământ nu constituia în mod necesar și garanția unei vieți liniștite. O familie numeroasă, cu 7-8 copii, reușea cu greu să se aprovizioneze de pe 10 ha de teren. Sau, chiar dacă alimentele erau obținute în cantități suficiente pentru traiul zilnic, nu mai rămânea aproape nimic pentru valorificarea comercială. Autorul ne oferă mărturii importante asupra alimentației zilnice a țăranului din nordul Moldovei în perioada interbelică. Enumerând alimentele, autorul ne transpune în epocă prin intermediul arhaismele utilizate, astfel că, astăzi, mulți dintre noi cu greu mai pot identifica la ce fac referire termeni precum: juflă, covașă sau țaică. În plus, autorul nu uită să facă diferența între zilele de post și cele în care se putea mânca orice. El afirmă că, deși părinții dețineau animale de la care obțineau cantități suficiente de produse, în zilele de post meniul se rezuma, pe lângă mămăligă, la: „pită, cartofi, fasole în untdelemn (ulei), poame uscate ferte, goldane pe lozniță, bostan de cel alb fert, halva de la dugheană, mămăligă coaptă pe șparhat că așa se numea, nu plită și dată prin oloi făcut la oloierniță manuală la Costiceni”. Cutumele satului interbelic, profund religios, făceau ca mama copilului Neculai Caba să înlocuiască vesela din bucătărie la fiecare început de post.

Într-o analiză a satului din România interbelică realizată în 1940, Anton Golopenția arăta că, deși mijloacele de informare se dezvoltau continuu în mediul rural (creștea numărul de biblioteci, iar ziarele ajungeau mai des), acest lucru influența într-o foarte mică măsură viața cotidiană a comunității rurale. Chiar dacă în biblioteci existau cărți tehnice sau despre agricultură, cele mai căutate erau publicațiile religioase și literare. O anchetă desfășurată în anii 1937/1938 în 153 de gospodării din 60 de sate, situate în toate regiunile țării, arăta că în Moldova se cheltuiau cei mai mulți bani pe cărți și reviste după Banat, deși diferențele erau foarte mari; în prima regiune suma medie era de 340 lei, iar în ultima de 3.322 lei. Având în vedere aceste aspecte, sociologul concluziona că țăranul român reușea să asimileze cu mare greutate elementele civilizației moderne. Locuitorii satelor românești perseverau într-o cultură tradițională, evidentă mai ales în domeniul alimentației și al igienei locuinței. Același lucru se petrecea și în modul de practicare a agriculturii. Golopenția mai afirma că experiența serviciului militar în rândul tinerilor era adesea sterilă, iar condițiile grele ale țăranilor care plecau să muncească la oraș făceau ca aceștia să nu aducă vreo schimbare odată cu întoarcerea acasă¹⁵.

¹⁵ Anton Golopenția, *Starea culturală și economică a populației rurale din România*, extras din numărul festiv al „Revistei de Igienă Socială”, an X, nr. 1, ianuarie 1940, p. 9.

Două instituții au marcat viața fiului de țăran în perioada interbelică: strejăria și premilităria. Autorul nu-i acordă o prea mare importanță celei dintâi, probabil că activitățile acesteia nu au fost foarte intense, însă pentru ce-a de-a doua autorul oferă o descriere detaliată, influențat probabil și de ce avea să i se întâmple ulterior, când a fost încorporat și trimis pe front.

Odată cu anul 1939, încep să se vadă mult mai clar semnele războiului. Autorul, trecând în revistă principalele evenimente politice internaționale care au afectat România, își expune opinia asupra pactului Ribbentrop-Molotov: „ne-au răpit Bucovina [de Nord – n. eds.], Basarabia și Ardealul [de Nord – n. eds.], dat la unguri, după politica lui Hitler, ca să ne aibă în mână să luptăm cu ei contra rușilor și ca recompensă să dea României Transnistria, dincolo de Nistru până la Bug”. Cu greu se poate accepta ideea că, că un tânăr de 17-18 ani, asemenea lui Neculai Caba în 1939-1940, putea să pătrundă dedesubturile politicii internaționale sau chiar dimensiunile politicii de românizare ale lui Ion Antonescu. Referințele și grila de interpretare au fost adăugate mai târziu, pe măsura decantării experiențelor trăite și a corelării cu informații preluate în perioada comunistă sau imediat după 1989.

Experienței războiului, autorul „Manuscrisului” îi acordă cel mai mult spațiu. Locuind chiar pe malul Prutului, râu redevenit graniță în 1940, tânărul Caba a trăit mult mai intens amenințarea frontului. Într-o etapă inițială, acesta a fost pus în situația de a suporta evacuarea provizorie din vara anului 1941, de dinaintea declanșării operațiunii Barbarossa. Populația satelor de pe noua frontieră a fost evacuată câțiva kilometri în interior, măsura a fost una de precauție, deoarece satul Bajura era direct expus bombardamentelor efectuate de sovietici de pe dealurile de peste Prut. Acest refugiu nu a durat foarte mult, aproximativ o lună, la întoarcere familia autorului a găsit toate lucrurile din gospodărie intacte, pierderile fiind minore.

Sfârșitul anului 1942 aducea pentru Armata Română, aflată pe frontul de Est, dezastruoasa înfrângere din Cotul Donului, Stepa Calmucă și Stalingrad. Numărul foarte mare de soldați morți sau luați prizonieri, în această bătălie decisivă pentru soarta războiului, a destabilizat efectivele armatei de sub comanda lui Ion Antonescu. În ciuda insistențelor aliaților germani de a rămâne pe poziții în zona Mării Azov și a Peninsulei Crimeea, Marele Stat Major al Armatei Române a luat decizia ca efectivele rămase din armatele 3 și 4 române să fie aduse în țară. Acțiunea nu a fost una ușoară, în condițiile în care vremea era defavorabilă, echipamentul uzat, iar deplasarea s-a făcut pe jos¹⁶. În prima parte a lunii aprilie 1943, atunci când Neculai Caba era încorporat pentru stagiul militar la Regimentul 8 Roșiori din Botoșani, soldații care au scăpat infernului de la Stalingrad ajungeau la Iași. În vederea redresării situației și pentru a alimenta unitățile militare de pe front cu trupe proaspete, Marele Stat Major redacta un „Plan de reorganizare a armatei”, care presupunea, printre altele,

¹⁶ Eugen Cican, *Mobilizarea Armatei Române în al Doilea Război Mondial (1941-1945)*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare București, 1999, p. 41-42.

realizarea unei mobilizări pe două faze, una până la 1 aprilie, iar a doua până la 1 octombrie¹⁷. Acesta era contextul în care ajungea să fie încorporat Neculai Caba.

Primele informații despre viața de militar se refereau la pedepsele și violențele cotidiene din partea ofițerilor, acte care l-au marcat pentru început pe tânărul Caba. Din relatările autorului aflăm că „luai bătaie fără să fii vinovat”, soldații tineri și noii recruți trăiau sub o adevărată dictatură a ofițerilor inferiori. Aceștia făceau controale inopinate, organizate astfel încât cineva să fie mereu prins pe picior greșit pentru a fi pedepsit. Nici detaliile despre dotarea armatei nu scapă proaspătului soldat. O imagine sugestivă este cea a tinerilor proaspăt încorporați care alergau dimineața să-și găsească opincile furate în timpul nopții. Nici din punctul de vedere al aprovizionării recruții nu beneficiau de o situație favorabilă, deoarece ofițerii își permiteau să confiște produse din pachetele soldaților sau îi forțau pe aceștia să le cumpere cafea ori mâncare.

În august 1943, când Neculai Caba, alături de camarazii săi, făcea aplicații și manevre în pădurile din jurul Botoșaniului, linia frontului se afla la 750 de km est de Nistru. La 1 decembrie, trupele sovietice s-au apropiat la numai 300 de km de acest râu, pentru ca, la 10 ianuarie 1944 să ajungă la aproximativ 140 de km¹⁸. În urma dezastrului Armatei a VIII-a germane la începutul lunii februarie 1944, când o mare parte a ei a fost încercuită și nimicită în bătălia de la Korsun, Grupul german de Armate Ucraina Sud și-a stabilit pozițiile defensive la sud de râul Nipru. Lipsite de această linie de apărare, Grupul de Armate Sud, condus de feldmareșalul Erich von Manstein, și Armata a VI-a Germană, condusă de generalul Ewald von Kleist, deveneau foarte vulnerabile în câmpiile întinse din interiorul și vestul Ucrainei¹⁹. La începutul lunii martie 1944, sovieticii au ocupat orașul Uman, avangarda Armatei Roșii atingând malurile stânga ale Nistrului și Bugului. Trupele Frontului 2 Ucrainean au reușit să intercepteze linia Lvov-Odesa, fapt ce a dus la blocarea aprovizionării germanilor. În paralel, Frontul 2 Ucrainean a străpuns frontul la Krivoi Rog și și-a deschis o breșă de înaintare spre Bug²⁰.

În contextul în care trupele române și germane se retrăgeau mereu în fața sovieticilor, Neculai Caba a fost trimis pe front, la „Nistru și acolo am dat pept cu armatele rusești. Rușii erau mulți și ne-au respins înspre Bălți”. Ajuns pe linia frontului, autorul memoriilor a cunoscut situația în forma cea mai dramatică. Soldații basarabeni preferau să rămână la casele lor, ocupate treptat de trupele sovietice, iar în satele din stânga Prutului, care se aflau în apropierea frontului, începeau să mișune detașamente de partizani ruși.

¹⁷ *Ibidem*, p. 45-46.

¹⁸ Dinu C. Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial (1939-1945)*, București, Editura ALL Educațional, 1999, p. 187.

¹⁹ David M. Glantz, *Red Storm over the Balkans. The failed soviet invasion of Romania spring 1944*, Lawrence, University Press of Kansas, 2007, p. 4.

²⁰ Klaus Schönher, *Luptele Whermachtului în România, 1944*, traducere Elena Matei, București, Editura Militară, 2004, p. 24-25.

Relatările de pe front ale autorului memoriilor, în calitate de simplu soldat, prezintă un plus de valoare istorică pentru că nu preiau retorica oficială. În amintirile acestui fiu de țăran lipsesc clișeele naționaliste, ideea de sacrificiu suprem, prejudecățile față de inamic, explicația cea mai probabilă fiind detașarea temporală de evenimente – memoriile fiind scrise la aproximativ 50 de ani după petrecerea acestora –, dar și faptul că populația simplă nu a fost mereu un receptor supus al propagandei oficiale. În simplitatea lui, soldatul Caba a povestit doar evenimentele de pe front așa cum și le amintea, fără a le trece prin filtrul judecății de valoare. Doar în anumite cazuri naratorul pune accent pe contradicția dintre un soldat cu exces de zel, ce-și etala talentul de țințas, și ofițerul moralist care îi atrăgea atenția că „cine ridică sabia de sabie va muri”. Relatarea unor întâmplări petrecute pe front, din care nu lipsește umorul, așa cum reușește să se manifeste el într-o zonă de conflict armat, oferă un plus de dinamism povestirii și introduc cititorul în realitatea sumbră a vieții de pe câmpul de luptă.

Ceea ce poate sporește interesul față de memorii sunt relatările din jurul operațiunii Iași-Chișinău. Autorul a fost martorul ocupării Iașului de către sovietici. Chiar dacă nu vorbește despre comportamentul trupelor de ocupație în fosta capitală a Moldovei, acesta oferă o descriere fidelă a operațiunilor militare. El aduce astfel informații suplimentare despre acest episod surprins sporadic în scrierile istoricilor.

În dimineața zilei de 20 august, Fronturile 2 Ucrainean și 3 Ucrainean lansau ofensiva „Iași-Chișinău”, cu focalizarea atacurilor în zonele la nord-vest de Iași și la sud de Tiraspol. După un foc intens de artilerie, susținuți și de aviație, sovieticii au atacat în primul rând pozițiile ocupate de români. Încă de la primele ore, Armata 52 sovietică a împins avangarda Corpului VI român la marginea Iașului, în timp ce alte unități ocupau malul stâng al Bahluiului și șoseaua Iași-Târgu Frumos. În dreptul localității Erbiceni, Armata 27 sovietică a străpuns linia de apărare a flancului stâng al Corpului VI Armată român²¹. Artileria sovietică a bombardat masiv frontul dintre Divizia 7 Infanterie și Divizia 5 Cavalerie în zona Podu Iloaiei, concentrând 400 de tunuri pe un kilometru. Efectul a fost unul devastator. Diviziile au fost decimate, ceea ce a deschis drumul rușilor spre Vaslui²². Scenariul prezentat de Caba nu diferă de evenimentele prezentate de istorici. Chiar dacă autorul a luptat pe latura estică a orașului, atmosfera și evoluția evenimentelor au fost descrise cu fidelitate: „Era sâmbătă seara spre duminică. Toată noaptea am stat atenți în tranșee, dar nu s-a întâmplat nimic. Duminică dimineață era un cer senin și o vreme bună, fără vânt. Când era soarele pe la aprânz, orele 8, au început rușii atacul pe la Regimentul 16 Infanterie Fălticeni, pe valea satului Vulturi, că pe vale puteau înainta mai bine să ocupe Iașul. Înainte de a înainta armatele rusești, până au

²¹ *Ibidem*, p. 100-101.

²² Constantin Pantazi, *Cu Mareșalul până la moarte. Memorii*, text stabilit și ediție îngrijită de Alexandru V. Diță, studiu introductiv și note de Adrian Pandeia, cuvânt înainte de Dan Pantea, București, Editura Publiferom, 1999, p. 304-305.

venit avioanele, dădeau bombe; pe urmă artileria grea, artileria de câmp șrapnelele, brandurile de 120-81-60; în continuare tunurile antitanc, katiușele și printre aceste arme mai scăpa câte o bombă cu aer comprimat, care ne-a pus la pământ definitiv. În acel moment, soarele nu s-a mai văzut deloc, se vedea un praf roșu de la atâta pulbere”.

Firul povestirilor lui Neculai Caba continuă și după episodul ocupării Iașului. De această dată, autorul supune atenției ruperea relațiilor dintre români și germani, foști aliați pe care nu-i mai lega nimic, nici măcar ideea de supraviețuire prin ajutor reciproc; în contextul avansării sovieticilor spre sud, germanii refuzau să-i mai ajute pe camarazii români, și nu îi mai luau în propriile mașini. Nici românii nu se lăsau mai prejos, aceștia făceau glume de câte ori aveau ocazia, pe seama germanilor. De asemenea, relevantă pentru un istoric este atmosfera de dezordine totală ce caracteriza unitățile aflate în retragere. Traseele de deplasare stabilite de Marele Stat Major erau ocupate de germani, astfel că soldații români se deplasau prin păduri și pe câmp. De altfel, în preajma unei păduri, în apropiere de Huși, a și căzut prizonier soldatul Caba.

Odată cu prizonieratul începe o perioadă extrem de dificilă. Dus împreună cu alți soldați români la Bârlad, apoi la Vaslui, acesta a fost mințit de sovietici că trebuie să aștepte eliberarea unei adevărinite, fără de care nu i se permitea să meargă acasă. Explicația sovieticilor a fost că acolo ar fi fost americani și englezi, care îi luau prizonieri pe cei fără adevărinită. Sub pretextul că această comisie, care elibera adevărinitele, se muta fie la Iași, fie la Bălți, și după ce au poposit două zile la Galata, o mănăstire de lângă Iași transformată în lagăr, soldații luați prizonieri au fost mutați peste Prut, devenit din nou graniță.

Drumul prizonierilor către lagărele de muncă din Ural sau Siberia a fost pentru cei mai mulți dintre ei unul inițiativ, care i-a pregătit pentru condițiile grele de acolo. Relatări similare menționau foametea îndurată și neîncetata luptă pentru supraviețuire. Acestea completează și confirmă totodată tabloul descris în memoriile lui Neculai Caba. Un anume Gheorghe Netejoru, ofițer luat prizonier lângă Iași, povestea că, în drum spre Fălești și de acolo la Bălți, militarii mâncau tot ce găseau pe câmp în stare crudă, frunze de varză, porumb, fasole²³; țăranul Vasile Gh. Baghiu, soldat luat prizonier după 23 august, menționa că la Bălți se aflau aproape 14.000 de militari „flămânzi, însetați și plini de păduchi”²⁴.

Drumul spre lagăre în vagoane de animale, foamea, frigul și setea sunt prezente în toate relatările referitoare la subiect, la fel cum toate memoriile scrise de foști prizonieri vorbesc despre condițiile de viață dezumanizante din lagăre. Moartea din cauza subnutriției și gropile comune făceau parte din realitatea de zi cu zi a vieții de lagăr. În asemenea condiții, posibilitatea mișcării libere prin pădure, alimentarea cu ciuperci, cu fructe în timpul verii, cu laptele

²³ Gheorghe Netejoru, *Zece ani în lagărele sovietice, însemnări pentru posteritate*, ed. II, București, Editura Militară, 2001, p. 44.

²⁴ Vasile Gh. Baghiu, *Prizonier în URSS*, Botoșani, Editura Axa, 1998, p. 16.

mults de la vitele unui colhoz lăsate libere la păscut sau munca în agricultură au reprezentat o șansă la supraviețuire pentru mulți prizonieri.

Dacă este luată în considerare perioada petrecută în lagăr de Neculai Caba, 14 luni, se poate spune că autorul memoriilor a fost un om norocos, deoarece alți prizonieri s-au întors abia după moartea lui Stalin, în 1953. Ca o ironie a sorții, dar și ca o simetrie a povestirii, autorul își începe relatările și le sfârșește evocând teritoriile de peste Prut, fără a apela însă la sentimente. Pur și simplu, în acea zonă și-a petrecut copilăria și tinerețea. Acolo mergea pentru a face „untdelemn” la „oloierniță”, în Coștiuleni, și tot pe acolo, la întoarcere din lagăr, a trecut cu trenul, privind pe deal (și peste graniță de această dată) la satele Teioasa și Bajura. Odată ajuns în țară, drumul spre satul natal a fost la fel de anevoios, de la Mărășești până la Pașcani a mers agățat pe locomotivă. Apoi, iarăși cu trenul de la Pașcani până la Dumbrăveni, de unde a mers pe jos până a ajuns acasă, pe 31 octombrie 1945.

După întoarcerea din prizonierat, Caba s-a căsătorit în octombrie 1947 cu Profira Mercariu, din Teioasa, mutându-și domiciliul în satul soției – de fapt, locul de origine al tatălui său, unde acesta îi lăsase pământ –, care mai târziu avea să fie încorporat orașului Darabani. A avut șase copii, iar după colectivizarea agriculturii a activat în diverse funcții administrative (brigadier de construcții, ajutor de contabil, casier, magazioner) la Gospodăria Agricolă Colectivă (ulterior Cooperativa Agricolă de Producție) din localitate. A decedat la 7 martie 1995²⁵.

Amintirile au fost consemnate de autor în perioada 1993-1994. Cel care l-a impulsionat să le redacteze a fost unul dintre fiii săi, Dan Caba. Starea precară de sănătate și decesul ulterior al autorului au făcut ca o completare și o stilizare a lor să fie imposibilă. Perioada scurtă de timp petrecută atât pe front, cât și în lagăr, distanța temporală mare de la evenimente la data redactării memoriilor, poate și biografia ulterioară a autorului, ajuns muncitor la gospodăriile colective din sat, au făcut ca acesta să redea evenimentele fără a le oferi o încărcătură patetică. Combinând expresii moderne cu arhaisme ale epocii, Neculai Caba lasă un text în care întâmplările și descrierile se succed într-o înlănțuire logică, simplă și concisă. Fără judecăți de valoare, fără clișee, fără a-și exalta meritele sau a se auto-victimiza, autorul a redactat un document istoric, bogat în informații și deosebit de important pentru istoria locală și nu numai.

Memoriile au fost scrise de autor într-un caiet format A5, care însumează 95 de pagini față-verso. În prezent caietul se află în posesia lui Ciprian Axinte, nepotul lui Neculai Caba. Autorul a redactat o singură versiune a amintirilor. Manuscrisul nu conține ștersături, modificări sau precizări ulterioare care să afecteze cursivitatea povestirii. Acolo unde a fost cazul, completările au fost semnalate în text prin notele de subsol. Am decis să publicăm acest manuscris fără a interveni major în forma textului, considerând

²⁵ Col. (rtr.) Constantin Chiper, *Veterani în slujba patriei*, vol. III, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2008, p. 160-161.

că o redare cât mai fidelă ajută nu atât la înțelegerea perioadei povestite, ci chiar a autorului însuși. Am păstrat modul de scriere a unor cuvinte de către autor (de exemplu *pâne* în loc de *pâine*, *fert* pentru *fiert* sau *ferbea* pentru *fierbea*). Acolo unde s-a impus am intervenit, potrivit regulilor revistei „Archiva Moldaviae”, marcând acest lucru prin paranteze pătrate, fără a afecta, însă, veridicitatea manuscrisului. Prin explicațiile și notele biografice succinte, dispuse în subsolul paginii, am încercat să venim în ajutorul cititorului, oferind anumite detalii despre numele prezente în text sau explicând arhaismele și regionalismele pe care le folosește autorul. În ceea ce privește notele biografice, nu se regăsesc aici personajele pentru care nu am avut alte informații decât cele regăsite în text. Titlul general al materialului de față – *De la Prut în Munții Ural. Memoriile unui țăran din nordul Moldovei* – a fost stabilit de editori împreună cu redacția revistei „Archiva Moldaviae”, titlul original – *Manuscris* – fiind păstrat pentru textul efectiv al memoriilor.

*
* *

Manuscris

De Caba A. Neculai[,] născut la 4 decembrie 1922 în satul Teioasa, comuna Darabani, plasa Lascăr, județul Dorohoi, s-au scris toate amintirile și întâmplările din copilărie și până în prezent [–] 1993.

În anii 1930-1935[,] copiii de școală, dacă în septembrie[,] ziua 15[,] nu aveau 7 ani împliniți, nu se primeau la școală. Așa era pe vremea aceia legea învățământului școlar. Dacă copilul împlinea vârsta de 7 ani în noiembrie sau decembrie[,] era amânat pentru anul viitor. Așa am pățit și eu[,] dacă am împlinit vârsta de 7 ani la 4 decembrie 1929. M-a luat la școala primară în anul 1930, școala din satul Bajura, fiindcă acolo am copilărit. Și cum era timpul pe atunci[,] prin anii 1930-1933[,] erau la cârma țării neînțelegeri între monarhie – regele Carol al II-lea – și partidele de opoziție. La cârma țării erau brătienii²⁶

²⁶ Cea mai importantă familie de oameni politici din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. Numele ei se confundă cu istoria Partidului Național Liberal. Foarte mulți membri ai acestei familii au deținut președinția PNL și au ocupat funcții de prim-miniștri și miniștri. Primul a fost Ion C. Brătianu (1821-1891), cel mai important lider liberal din secolul XIX, de două ori prim-ministru și de nenumărate ori ministru al Apărării Naționale. Fiul său, Ion I. C. Brătianu (1864-1927), a fost cel mai importat lider al Partidului Național Liberal înainte și după Primul Război Mondial: de cinci ori prim-ministru și de nenumărate ori ministru de Interne sau al Apărării Naționale. Constantin I. C. Brătianu (1866-1951) și Vintilă Brătianu (1867-1930) au fost frații lui I.I.C. Brătianu, primul ajungând președinte al Partidului Național Liberal, iar cel din urmă prim-ministru. Un alt membru important al familiei a fost Gheorghe Brătianu (1898-1953), fiul lui Ion I. C. dintr-o relație extraconjugală; deși este cunoscut mai ales ca istoric, ca și unchiul său, Constantin I. C. Brătianu, a decedat în închisoarea de la Sighet, unde ambii fuseseră întemnițați din motive politice de regimul comunist.

cu Partidul liberal și Vaida²⁷ cu partidul țărăniștilor. În opoziție erau legionarii care aveau conducător pe căpitanul Zelea Codreanu²⁸ și partidul cuziștilor pe Octavian Goga²⁹. Știm și din istorie că țara noastră avea un dezastru economic[,] așa cum se întâmplă și la ora actuală în România. Prin anii 1930-[19]33[,] când era greu de trăit – în 1933 a fost și greva cefeștiștilor și a altor categorii de muncitori – pentru neînțelegeri de la conducerea țării a fost împușcat de legionari I. Duca³⁰, N. Iorga³¹ și alții, oameni care erau pentru poporul român.

Timpul a fost greu de trăit. Mama mea, pe nume Profira din familia Mihăilă din satul Bajura, după ce a murit tatăl meu Adam Caba, ea a venit în Bajura și s-a căsătorit cu Dumitru N. Luca[,] căruia i-a murit femeia și a rămas cu un copil, Luca D. Gh., care la ora actuală este căsătorit în satul Baranca, com. Hudești. Am avut cinci frați de pe mamă, după căsătoria cu Luca D-tru, pe nume: Luca Mihai, care locuiește în Lișmănița, Luca Ion, care locuiește în Bistrița-Năsăud, Luca Eugenia, căsătorită cu Ciocan Const., satul Vatra-Hudești, Luca Petru[,] care locuiește în satul Lișmănița, Luca Dumitru, locuiește în satul Bajura și Luca Ilie, locuiește în satul Bajura. În total am fost opt frați.

A fost greu la școală; pe atunci se umbla toată ziua[,] nu ca acum jumătate de zi. Plecam dimineața la ora 7 și la ora 12 ne da drumul la masă[,] și la ora 2 începeam lecțiile până la ora 5:30 după masă. Ca zi liberă într-o săptămână aveam joi după masă, restul săptămânii învățam încontinuu și duminica nu eram liberi ci veneam la școală și mergeam la biserică cu tot cu învățător, așa era legea învățământului pe atunci. Ca formă de pregătire școlară a luat ființă o organizație școlară numită „Străjerii”, cei mai buni elevi la învățătură.

²⁷ Alexandru Vaida-Voevod (1872-1950), om politic, președinte al Partidului Național Țărănesc, a deținut mai multe portofolii ministeriale, iar de patru ori a fost Președinte al Consiliului de Miniștri (1 decembrie 1919 – 13 martie 1920; 6 iunie – 10 august 1932; 11 august – 17 octombrie 1932; 14 ianuarie – 9 noiembrie 1933). A murit la Sibiu, unde se afla în stare de arest la domiciliu din 1946.

²⁸ Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938), a fost unul dintre fondatorii și liderul formațiilor de extremă dreaptă din perioada interbelică, organizația Legiunea Arhanghelului Mihail și partidul Garda de Fier. Promotor al naționalismului integral, a jucat un rol esențial în creșterea retoricii și practicii violenței politice în România anilor '20-'30. A fost asasinat din ordinul lui Carol al II-lea, după ce fusese condamnat în urma unui proces de ultraj la adresa unui demnitar carlist (Nicolae Iorga).

²⁹ Octavian Goga (1881-1938), scriitor român, originar din Sibiu, membru al Academiei Române, militant pentru drepturile românilor din Transilvania, a îmbrățișat în perioada interbelică discursul politic de extremă dreaptă, fiind chiar un susținător al Germaniei naziste.

³⁰ I. G. Duca (1879-1933), om politic, membru al Partidului Național Liberal, a deținut în mai multe rânduri portofolii ministeriale în guvernele României interbelice, printre care și pe cea de Președinte al Consiliului de Miniștri (14 noiembrie – 30 decembrie 1933). Pe 30 decembrie 1933 a fost asasinat pe peronul gării din Sinaia de un grup de legionari cunoscuți sub numele de Nicadori.

³¹ Nicolae Iorga (1871-1940), istoric, critic de artă, dramaturg și om politic, a fost Președinte al Consiliului de Miniștri (aprilie 1931 – mai 1932). În timpul guvernării sale a emis un decret prin care Mișcarea Legionară era scoasă în afara legii. Pe 27 noiembrie 1940 a fost asasinat de un grup de legionari.

Arăt și problemele administrative ale familiei. Chiar dacă familia Luca D-tru avea 4,50 ha de teren pe țarina Teioasa și cu terenul Luca de 6,50 ha, în total 11 ha de teren, cu mare economie ne ajungea pâinea zis mămăligă, căci grâu nu se semăna pe atunci[,] ci numai boierii moșieri semănau grâ[;] restul, țaranii, semănau porumb și orz. Pâinea noastră cea de toate zilele era mămăliga și pâinea de orz care se mai numea chită. Pentru sărbători părinții cumpărau făină de grâu și făceau sărbătorile Anul Nou, Crăciun, Paști, Hram, Moși³² și alte obiceiuri. Am spus că pâinea nu ajungea în casă[,] prin motivul că pământul era lucrat cu animale de tracțiune și nu se făcea o lucrare de calitate[,] ca în regimul comunist din anii 1960-1990. În perioada aceasta guvernul s-a interesat de mecanizarea agriculturii cu tractoare și mașini agricole[,] făcând pământul fertilizat și bun de producție.

Cu alimentația era mai simplu. Părinții mei – cu toate că aveam oi, porci, păsări și vacă cu lapte – erau oameni foarte legiști, țineau posturile toate și miercurea și vinerea, așa că nouă nu ne dădeau mâncare de fruct[,] că dacă mâncăm „ne taie popa limba și noi ne pătimeam”. Ne dădea de fruct numai în zilele de dezlegare după calendarul ortodox și în zilele în care nu se mănâncă de fruct. Ne da părinții – pe lângă mămăligă – și pită, ne da cartofi, fasole în untdelemn (ulei), poame uscate ferte, goldane³³ pe lozniță³⁴, bostan de cel alb fert, halva de la dugheană, mămăligă coaptă pe șparhat³⁵[,] că așa se numea, nu plită și dată prin oloi făcut la oloierniță manuală la Costiceni³⁶ în Basarabia. Se făcea din sâmânță de haldani³⁷ și din sâmburi de bostan.

Ca veselă aveam străchini de lut și linguri de lemn – că linguri de fer nu existau, aveau numai boierii – sau farfurii. Când ajungeam în postul mare „se schimba placa”. Toate străchinile și lingurile le strângea mama și aducea altele noi; spunea că acestea îs pline de untură și e păcat. Cu alimentele cele ce am arătat mai sus, în plus, în postul mare, ne făcea lapte de buhai³⁸ din sâmânță de haldani. Pentru lapte de buhai se ferbea sâmânța[,] iar ca să facă juflă³⁹ – un fel de jântiță⁴⁰ – pentru juflă sâmânța nu se ferbea ci se punea nefiartă în ceaun și se frământa cu un mai⁴¹, făcut anume pentru această tehnologie. În postul mare, pe vremea aceia, se mai făcea și covașă⁴² din făină de porumb dată prin sită

³² *Moși*: nume dat mai multor sărbători religioase ortodoxe în care se fac slujbe și pomeni pentru morți (de exemplu, *Moșii de iarnă*, *de Rusalii* și *de toamnă*).

³³ *Goldane*: soi de prune mari de formă sferică.

³⁴ *Lozniță*: leasă, împletitură de nuiete pentru uscat prunele la foc.

³⁵ *Sparhat*: (regionalism) cuptor, plită, sobă.

³⁶ Costiceni (în ucraineană *Костичани*, transliterat Kosticiani, în rusă *Костичаны*) este astăzi un sat reședință de comună în raionul Noua Sulîță, regiunea Cernăuți, Ucraina.

³⁷ *Haldan*: plantă tehnică cunoscută și sub denumirea de *cânepă de toamnă* (*Cannabis sativa*).

³⁸ *Lapte de buhai*: denumire tradițională pentru un preparat alimentar obținut din cânepă prin amestecarea păsăturii de porumb cu cânepă măcinată și cu apă fiartă.

³⁹ *Juflă*: preparat alimentar obținut prin același procedeu ca *Laptele de buhai*, dar cu o consistență mai mare.

⁴⁰ *Jântiță*: produs lactat obținut prin încălzirea treptată a zerului obținut prin scurgerea cașului.

⁴¹ *Mai*: nume pentru diferite unelte sau părți de unelte în formă de ciocan (de lemn), care servesc la bătut, îndesat.

⁴² Din sl. *Kvaša*; rus. *kvas*.

deasă: se punea un pic de ȕaică (drojdie), se punea într-o oală de înfundat apă caldă și se punea pe horn la cald. La două zile era bună de mâncat. Se făcea cum e laptele acru numai că era galben. Mai ferbeam crupe cu oloi și zahăr și alte mâncăruri tot de sec. Mai mâncam mere[,] că părinții nu umblau la groapa cu mere până în postul mare și atunci le dezgropau și ne da.

Așa în mare am arătat cu alimentele ce le consumam. Trecem la îmbrăcăminte și încălțăminte pe care o purtam la școală și pe acasă. Pe atunci nu se găseau încălțări și îmbrăcăminte ca acum, nu existau nici cizme de cauciuc pentru vreme rea. La școală umblam cu opinci de bovine neprelucrate și confecționate; ci se cumpărau căiușuri⁴³, bucăți pentru două opinci, de la evrei, din Darabani, că pe atunci Darabaniul era târg de negustori evrei. Darabaniul era, ca întindere, începând de la intersecția de la Piloș și până la croitorul Borș, care în perioada aceasta a fost dascăl la biserica din Teioasa. Erau pe o parte și pe cealaltă parte și prin dos, după farmacie, numai dughene până în strada Cornești și fel de fel de meseriași și negustori. Pe atunci o pereche de opinci nelucrate, nerase de păr[,] ajungeau la 40 de lei. Ca să comparăm cu produsele de atunci, un ou de găină era 30-40 de bani, o cutie de chibrituri costa 2-3 lei, pe capac avea trei culori albastru, galben și roșu. Când era vreme rea[,] opincile putrezeau de atâta apă. Când nu erau opinci la evrei de vândut[,] făceam din piele de porc[,] pe care îl tăiam la sărbători, dar nu prea aveam noroc de ele fiindcă miroseau a șoric⁴⁴ și noaptea, sub pat, ni le mânca motanul de la gurgui⁴⁵[,] că acolo pelea mai avea un pic de untură și numai cu o opincă nu mă puteam duce la școală. Stam acasă până îmi făcea alte opinci.

Pe atunci erau ierni grele, zăpada era până la genunchi[,] așa de mare era și când se topea numai prin apă mergeam și în opinci ne udam learcă. Picioarele noastre seara erau îngrușite⁴⁶ de apă. Când era vreme rea[,] luam la școală mâncare pentru ora 12[,] că ne udam la picioare până acasă și după masă iar la școală. Ca mâncare, luam în zile de fruct urs de brânză de oi cu mămăligă[,] iar în zile de post luam mălai⁴⁷ din făină de porumb, nuci, ceapă și chită din făină de orz.

Pe timpul cela purtam cămașă de cânepă de tort în tort⁴⁸ și mai târziu de tort de cânepă în bumbac⁴⁹[,] că se găseau câteodată și suluri de bumbac alb și ca izmene ne făcea din tort cu puzderie⁵⁰ prin el[,] și când ne scărpinam rămăneau urme de sânge.

⁴³ *Căiuș*: curea din piele.

⁴⁴ *Șoric* (*șoric* în nordul Moldovei): piele de porc părilită sau opărită și curățată pentru a deveni comestibilă.

⁴⁵ *Gurgui*: partea din față a opincii strânsă prin curelușe.

⁴⁶ *Îngrușite*: încrețite.

⁴⁷ *Mălai*: aliment preparat din făină de porumb frământată cu lapte și cu zahăr, dospit și copt în cuptor.

⁴⁸ *Tort* (*tort în tort*): fir tors din cânepă, în sau alte materiale textile; țesătură.

⁴⁹ Autorul se referea la modul de confecționare al țesăturii.

⁵⁰ *Puzderie*: resturi lemnoase care cad din tulpina cânepii sau a inului la melițare și la scărmanare.

Pe atunci nu erau medicamente ca acum, erau la putere râia, păduchii și puricii. Alt medicament nu era[,] decât că se ferbeau cămășile în leșie⁵¹[,] iar contra râii ne spăla mama cu apă de var cu gaz și ne ustura pelea de țipam de ridicam casa în sus. Asta [râia – n. eds.] provenea de la copiii de la școală. Pe urmă părinții au raportat la directorul școlii că noi eram curați și când veneam acasă veneam cu păduchi pe haine. A fost anunțat și spitalul Darabani[,] și a venit la școală în control un felcer sanitar și la care găsea păduchi și râie îi puneau în fundul școlii în bănci, separat, râioși aparte și păduchioși aparte și noi le ziceam banca păduchioșilor și banca râioșilor. Și la fetele la care găsea păduchi în cap le tundeau pe jumătate. Pe când învățam eu[,] băncile erau de cinci elevi în bancă.

Ca haine [mama – n. eds.] ne făcea câte o flanea de lână de oi împletită cu cârligul și un burnuz⁵² de stofă de ață și căptușit cu lână și ținea cald. La gât, în loc de fular, purtam un tulpan⁵³ de al mamei.

La școală era introdusă religia în cartea de citire, era despre Adam și Eva, cum a făcut pe Adam din lut și Dumnezeu a suflat peste el și i-a dat viață și pe Eva din coasta lui Adam; când dormea[,] Dumnezeu i-a luat o coastă și i-a făcut pereche. La ora de religie venea preotul din sat și ținea lecția, la celelalte obiecte erau învățători. Director de școală aveam pe Duzinschi Ion, de familie din Bajura, soția lui Simeoana, cu ea am învățat patru clase și restul, până la șapte clase, cu Anuță Cecilia, de prin Bucovina, o nemțoaică și a șaptea clasă cu învățătorul Gânju Constantin care a murit pe front în Transnistria.

Iarna când eram liberi, adică duminica, ne jucam cu schiuri și cu săniuța pe dealuri la marginea satului[,] că prin sat nu ne lăsau oamenii fiindcă se făcea ghețuș și alunecau vitele când le scoteau la apă. Țin minte, că un om pe nume Vasile Merticariu, zis Gură Strâmbă, ne-a găsit cu săniuța la poartă la el și, ca să nu ne mai dăm cu săniuța, a luat toporul și ne-a tăiat toate săniuțele[,] iar noi am strâns bucățile și am plecat acasă[,] poreclindu-l pe el „Gură Strâmbă” iar el după noi dar nu ne mai ajungea. Ne mai dam cu săniuța și în grădină la noi[,] dar nu era ațaș⁵⁴ lung și când ajungeam în vale ajungeam în sârmă ghimpoasă[,] fiindcă era gard cu vecinul. Când ajungeam în sârmă ne rupeam și burnuzul și veneam cu el rupt acasă și apoi ne luau părinții în primire.

Fiindcă am învățat bine la școală șapte clase și cu note bune în toți anii, treceam clasa cu premiul I sau II. După terminarea școlii[,] am vrut să mă duc la o școală de CFR⁵⁵ la Pașcani dar n-am putut rezolva. Șefii de acolo au cerut starea materială de la primărie și[,] când au văzut că părinții au pământ mult, au zis că-s bun de lucrat pământul[,] așa că am rămas acasă până am plecat în armată.

⁵¹ *Leșie*: apă fierbinte amestecată cu cenușă și limpezită în care se fierb rufe.

⁵² *Burnuz*: haină scurtă, de obicei îmblănită, purtată, mai ales, de femeile de la sate.

⁵³ *Tulpan*: basma în trei colțuri, cu care femeile de la țară își acoperă capul.

⁵⁴ *Ațaș/hațaș* (regionalism): cărare între ogoare, potecă pe lângă o pădure, drum lateral, scurtătură.

⁵⁵ Acronim pentru Căile Ferate Române.

Iarna tăiam lemne la pădure. Am tăiat o iarnă întreagă la făcut stive de lemne tăiate cu carasul, la pădurile boierești, la Cilac, la Franc și la alții. Țin minte că[,] într-o iarnă[,] am câștigat 250 de lei și mi-am făcut o pereche de botini⁵⁶ la cizmarul Chiorescu din Darabani și eu mă duceam mai des pe la el și îl întrebam dacă îs gata încălțările[,] dar mai mult mă duceam să-i fur meseria de cizmar și astfel m-am învățat și eu a lucra. Pe atunci nu se făceau încălțări ca acum cu prilandez⁵⁷ și tescuri[,] ci se lucra cu cuie de lemn[,] fiindcă era și talpa de pele și mi-am procurat și eu ceva scule de cizmărie, calupuri de lemn și de fer, sule, ciocan de cizmărie, ștupur⁵⁸, rașpă⁵⁹, șpilei⁶⁰ și alte lucruri trebuincioase. Până în armată am mai lucrat la reparat încălțări și patefoane[,] fiindcă am învățat la Gh. Barbacariu zis Bot și ceasornicăria.

La vârsta de 17 ani[,] fiecare tânăr, parte bărbătească, intra obligatoriu în detașamentele de premilitari; s-au înființat centre și subcentre. La Darabani era centru, comandant era locotenentul în rezervă Bongrani, care în civilitate era profesor dar era concentrat în localitate. La Bajura era subcentru și participau satele Concești și Teioasa plus Bajura. Comandant era sublocotenent în rezervă Duzinschi Ion. În civilitate era director la școala Bajura. Ei erau concentrați local și erau scutiți de concentrarea la unitate. Numai duminica și în unele zile pentru munci patriotice se îmbrăcau militar, restul de zile învățau copiii la școală. Duminica făceam instrucție la izlazul Bajura, aveam haine kachii și băști cu insigna P.P. (Pregătire Premilitară). Aveam arme de lemn pentru defilare și pentru a cunoaște teoria armii aveam câteva arme zebeu⁶¹. Subcentrele erau împărțite pe plutoane și plutoanele pe grupe, aranjați după mărime. Eu, fiindcă aveam șapte clase și aveam scris frumos, am fost numit furier la subcentru. Misiunea mea era să fac apelul la câmpul de instrucție[,] că dacă îl făceam la școală, după apel fugeau toți. Mai făceam un apel la ora 13[,] când terminam programul[,] că mulți fugeau în pădure la Floarea. Instrucția era numai duminica[,] iar două zile pe săptămână munci patriotice. Plantam pomi pe marginea șoselelor și salcâmi la Buleandra până la Darabani și alte liziere de salcâmi pe izlazul comunal.

Pe timpul copilăriei noastre nu erau ca acumă încălțări la magazin. Noi, ca și cavaleri, nu aveam pantofi[,] ci de sărbători aveam teniși de cauciuc[,] iar în zile lucrătoare umblam desculți. Opinci numai iarna aveam parte să purtăm. Umblam toamna desculți prin brumă și ne înghimpa rău la tălpi. Iarna făceam botini, că așa se chemau, nu ghete, făcute la cizmari. Aveam ca prieten pe

⁵⁶ *Botini*: ghete înalte.

⁵⁷ *Prenadez*: substanță vâscoasă adezivă care se folosește la lipit.

⁵⁸ *A ștupui*: a ornamenta cu zimți partea superioară a ramei încălțăminte; de aici și denumirea uneltei de cizmărie numită ștupur.

⁵⁹ *Rașpă (rașpel)*: pilă groasă de oțel, cu una sau mai multe fețe, cu dinți rari care se folosește la prelucrarea lemnului, a tălpii, a pieselor metalice cu duritate mică.

⁶⁰ *Șpiler*: instrument de străpuns pielea folosit în cizmărie.

⁶¹ Este vorba despre puști-mitralieră model ZB (*Zbrojovka Brno*), de proveniență cehoslovacă sau fabricate în România sub licență.

cizmarul Chiorescu din Darabani și mi-am făcut și eu botini pentru iarnă, unde mai pui că am mai furat și meserie de la el că îl vizitam încntinuu dacă nu-i termina degrabă, că almintere umblam și duminica cu opinci. Partea feminină, vara, avea pantofi de pele cu talpă de pele, făcute la cizmar, cu cuie de lemn și iarna ciuboțele din pele cu tălpi din pele că pe atunci nu era talpă de cauciuc. Unii oameni, mai cu dare de mână, făceau cizme din pele dar costau foarte mulți bani.

Îmbrăcămîntea de iarnă: era la bază stofa de suman din care femeile țeseau pânza de lână peptănată și apoi o dădeau la piuă lui Murariu de la Concești și el lua, nu rețin câți bani, pe metru. Pentru făcut stofă el ducea țesătura la Fălticeni că acolo era o fabrică de bătut sumani[,] și la două luni îi aducea gata prelucrați și se puteau face jachete de suman și sumane. Iarna, pe cap, se purtau căciuli din blană de miel dar nu erau ca acuma, brumării și karacul, ci erau numai oi rasa stogoșă cu lâna aspră. Se făceau și pantaloni de suman, ciorapi din suman alb, opinci de talpă și ațe la opinci din păr de cal, așa era portul țărănesc. Femeile făceau haine mai speciale, făceau câte o scurtă și câte un palton din stofă de șiac⁶². Pe cap purtau broboade ca barizuri⁶³, casânci⁶⁴, tulpane⁶⁵ și macleturi⁶⁶ iarna, iar vara purtau batiste din albiță cu broderie la margine și, dacă se mai găseau pe la magazine, baticuri dar rar se găseau. Bărbații purtau vara pălării de paie și sărbătorile aveau pălării de magazin, de culoare neagră.

Din anul 1939 au început concentrările de oameni[,] fiindcă în 1939 nemții au ocupat Polonia și la conducerea țării era Carol II rege și Armand Călinescu prim-ministru și prim-ministrul a aprobat retragerea armatelor polone în țara noastră și legionarii, puși de nemți, l-au împușcat pe Armand Călinescu; Garda de Fer a lui Zelea Codreanu – prima organizație fascistă din România.

Eu am crescut și copilărit în satul Bajura. Deci[,] în 1940, când rușii au ocupat Basarabia și Bucovina [de Nord – n. eds.] prin convenția făcută de Molotov, ministru de externe al Rusiei și Ribentrop, ministru de externe al Germaniei, ne-au răpit Bucovina [de Nord – n. eds.], Basarabia și Ardealul, dat la unguri, după politica lui Hitler, ca să ne aibă în mână să luptăm cu ei contra rușilor și ca recompensă să dea României Transnistria, dincolo de Nistru până la Bug.

În 1941 a intrat și România în război contra rușilor în alianță cu Germania. Trupele române au luat front pe linia Oroftiana, Fântâna Albă, Racovăț, teritoriul Herța și i-au scos pe ruși – din teritoriul Herța, Bucovina [de Nord – n. eds.], Basarabia, Transnistria – la Bug. În continuare, pe de altă parte, mareșalul Antonescu a început să facă românizarea țării[,] scoțând din România cu forța evreei și țiganii și ducându-i cu escorta în Transnistria, la Bug, pentru a face stat aparte de cei ce nu vor să lucreze, adică evreei și țiganii.

În anul 1940[,] la Prut era granița la români și la ruși și nu mai aveam voie să ne apropiem de Prut pentru a face baie că rușii trăgeau cu arma. Cum a

⁶² *Șiac*: postav aspru de lână, țesut de obicei în casă, din care se fac haine țărănești.

⁶³ *Bariz*: broboadă din stofă ușoară și subțire din lână.

⁶⁴ *Casâncă*: broboadă împodobită pe margini cu flori și franjuri.

⁶⁵ *Tulpan*: basma în trei colțuri cu care femeile de la sate își acoperă capul.

⁶⁶ *Maclet*: basma cu ciucuri specifică nordului Moldovei.

început războiul în 1941, în iunie, pe noi, cetățenii care eram cu satele pe graniță, ne-au evacuat poliția și ne-au dus la 15 km de graniță, care pe la Popeni-Cracalia⁶⁷, care pe la Havârna, Seliște⁶⁸ și așa mai departe. Când ne-a evacuat poliția am luat ce am putut lua în căruță cu coviltir, alimente și altele. Mai mult nu se putea lua nimic[,] deoarece căruța era mică. Acasă la Bajura era lăsat tot, găinile, animalele au rămas acasă și un vecin le mai da mâncare din când în când. De la Popeni veneau părinții la Bajura după alimente, mai vedeau ce mai este și se întorceau iarăși la Popeni. Nu se putea sta prea mult acasă că rușii trăgeau cu artilerie în Bajura de pe dealurile Stălinești, Basarabia. Pe la 24 iunie am venit cu părinții acasă după alimente și am găsit distrusă de o bombă de tun anexa casei, o pârlipcă⁶⁹ și cotețul de găini iar găinile dormeau sub coșerul⁷⁰ de porumb. Acolo mâncau boabe[,] căci curgeau din coșer, mai prin șură, dar nu se pierdeau[,] că în Bajura n-a mai fost rămas nici un câine că de bombe de tun fugeau câinii pe câmp, nu mai stăteau în sat de frică. Nu avea cine mânca nici găinile și nici ouăle[,] așa că noi, când ne duceam la Popeni, duceam câte două panere de ouă. N-am stat mult la Cracalia și ne-am dus la Seliște la pământ[,] că porumbul era în buruien[,] dar tot am mai prășit pe jumătate. Jumătate a rămas nătreț⁷¹[,] dar tot s-au făcut fasole prin nătreț. Toamna am cules fasole de doi saci și porumb mic din nătreț, vreo câțiva saci.

În 1941 am intrat și noi, românii, în război, în alianță cu nemții contra rușilor, iar în anul 1943, luna aprilie, ziua 5 am fost încorporat la Cercul Teritorial Dorohoi[,] pentru a face stagiul militar la Regimentul 8 Roșiori Botoșani, regiment de cavalerie. Cei concentrați nu erau în căzărmi[,] ci erau pe front în Caucaz, Peninsula Crimeea[,] iar noi, recruții, eram instruiți de gradații care au fost pe front și au venit în țară pentru refacere și pe urmă i-au concentrat pentru a ne instrui pe noi.

Pe timpul cela, în 1943, în armată erau introduse ca pedepse închisoarea, carceră, planton dublu, 25 la trăgători⁷² și alte pedepse[,] iar bătaia nu lipsea niciodată; și mai era pedeapsa cu moartea pentru cei ce dezertau din unitatea militară. Am fost instruiți de gradați și ofițeri concentrați. În civilitate erau învățători sau aveau alte profesii. Eu, la Regimentul 8 Roșiori, am fost repartizat la plutonul I, escadronul II, divizia a II-a. Ca și comandant de pluton am avut pe sublocotenentul Tudorică Anton, învățător concentrat care ne instruia, la escadron am avut comandant pe locotenentul Scutelnicu, la divizie pe căpitanul Ionescu și pe regiment era colonelul Neculai Făgărășanu. Pe toamnă, în

⁶⁷ Astăzi comuna George Enescu, județul Botoșani.

⁶⁸ Astăzi comuna Mileanca, județul Botoșani.

⁶⁹ *Prelipcă* (*pârlipcă* în nordul Moldovei): încăpere sau odăiță lipită de o casă care servește ca adăpost pentru animale, ca magazie, ca șopron.

⁷⁰ *Coșer* (*coșar*): hambar de nuiete pentru păstrarea știuleților de porumb.

⁷¹ *Nutreț* (*nătreț* în nordul Moldovei): plante recoltate care se dau ca hrană animalelor domestice erbivore; furaj.

⁷² *Trăgătoare*: curea groasă cu care se aplicau în trecut pedepse corporale; cureaua de care e atârnată scara la șa și care, în armată, se utiliza la pedepsirea soldaților.

manevră, s-au mai schimbat comandanții, la diviziune a venit maiorul Catana Lazăr, un ofițer răutăcios.

Din aprilie 1943 am făcut instrucția tehnică până la 30 iunie, adică trei luni și după trei luni ne-au dat concediu o lună și jumătate, adică 45 de zile, acasă și la 15 august am fost prezenți la unitate. Este știut că pe 15 august sînt hramuri în multe sate și mulți au lipsit în acea zi și pe 17 august s-a făcut adunarea regimentului în careu și cei ce au lipsit au fost pedepsiți cu „25 la trăgători”. Se pune cel pedepsit cu fața la pământ, se pune câte un sergent din cei mai robuști, unul se pune pe capul celui pedepsit și unul pe picioare și un plutonier major trăgea cu centironul la fundul gol și doctorul sta cu găleata de apă și cu un ștergar lângă cel pedepsit și număra dacă nu suporta până la 25, fiindcă o samă leșinau, la alții le curgea sânge din șezut și doctorul oprea, îl uda cu apă și-l lăsa liber. Pe vremea aceea era introdusă bătaia în armată; luai bătaie fără să fii vinovat.

Îmbrăcămintea noastră era din celofibră⁷³, când ploua nu mai făceam instrucție că hainele se făceau scamă[,] ci făceam program de cameră la masa de nisip. Era cald în cameră că adormeam pe loc și gradații ne observau și ne trăgeau câte o palmă, numai vedeam stele. Încălțămintea era compusă din opinci de talpă și obele de pătură. Cizme ne da când mergeam în oraș în scop militar.

Seara gradații făceau controlul la efecte la ușa dormitorului. Noi, recruții, ne prezentam cu hainele pachet la inspecție, un gradat sta la întrerupătorul de lumină și un gradat da cu palma peste efectele pe care le țineam pe palmă, celălalt gradat întrerupea lumina și spunea că s-a stins lumina din cauza prafului și iar ne duceam afară la scuturat efectele. Le izbeam de copaci, că la noi la [Regimentul – n.n.] 8 Roșiori, prin curtea căzărmi, erau tei și scuturându-le pe întuneric de copaci săreau nasturii. La control când ajungeam lipseau nasturi și iar câte o „cafea” luam. Dimineața când ne sculam fugeam pe sală și luam opincile și apoi afară să căutăm nasturii primprejurul copacilor. Cu toate că se făcea planton pe sală la opinci, totuși se furau; veneau de la alt escadron și furau. Dimineața[,] când suna deșteptarea[,] noi eram îmbrăcați sub pătură dar nu aveai voie să te dai jos din pat; numai când auzeam comanda de deșteptare. Pe ușă nu mai încăpeam la sală după opinci și tot mai rămânea câte unul fără opinci. Mi s-a întâmpat și mie odată să-mi ia o opincă și m-am încălțat numai cu una. I-am raportat comandantului de grupă și el mi-a spus să merg așa până la platoul de adunare, că se făcea apelul și dimineața l-a trimis pe unul la magazia escadronului și am primit altă opincă. Se furau opinci fiindcă erau din talpă de pele și erau bune de pingele⁷⁴ la bocanci.

Dacă un gradat avea pică pe un recrut și nu-i da un supliment de pâne la ceai dimineața, vai de capul lui! Îl pune planton în toată noaptea, schimbul II,

⁷³ *Celofibră*: fibră textilă artificială, obținută din celuloză și folosită ca materie primă în filatură.

⁷⁴ *Pingea*: bucată de piele sau de cauciuc folosită pentru a înlocui partea anterioară a tălpilor uzate.

că gradații spuneau că dacă iau cafeaua dimineața cu o mână în șold și nu au o bucată de pâne în mână, vai de capul nostru. Noi, cei din grupa I, puneam mână de la mână și cumpăram pâne pentru gradat.

Fiind timp de război cu alimentația era greu și pe front și în țară. Dimineața, la cazarmă, luam cafeaua fără pâne[,] iar la ora 13 (unu) luam masa la sala de mese: un sfert de pâne cazonă, ciorbă de lobdă⁷⁵ de pe platoul de adunare. Câte odată mai punea câte un os în castron[,] căci carnea cea moale o mâncau cei cu galoane și cel mai des ciorba era cu goldane de pe lozniță. Felul doi era o porție de cartofi sau alt meniu. Miercurea și vinerea nu se da pâne, era literă de lege, nici în oraș nu se vindea. Care negustor era găsit că vinde pâne era amendat. La brutărie în oraș miercurea și vinerea se vindea mălai din făină de porumb. La cazarmă se făcea mămăligă în cazane, dar ca să fie aceiași grosime o răsturna pe uși mari aduse de la grajd, că la noi era regiment de cavalerie și deasupra pe mămăligă punea altă ușă (drept că erau spălate) și ne suiam pe ușă doi soldați și turteam mămăliga egal, după care se puteau face porții egale. Dar mămăliga nu prea mergea cu ciorbă de lobdă și[,] din cauză că eram ruți de foame de la instrucție, noi o luam și o puneam în cartușiere și[,] la câmpul de instrucție[,] o mâncam goală, la repaus. Într-o zi a venit la câmpul de instrucție comandantul diviziei să vadă cum sînt instruiți ostașii[,] dar a observat că centurile pe noi nu stau bine pe burtă, se tot lăsau în jos. Noi, cum eram slabi, centura se lăsa în jos de greutatea cartușierelor pline cu mămăligă. Maiorul Catana Lazăr ne-a comandat să mergem în careu pentru inspecție la cartușiere. Noi aveam câte trei cartușiere fiecare și[,] când le-a deschis[,] erau pline ochi de mămăligă. A dat ordin: toți soldații la control la cartușiere și de la escadronul nostru, nr. 2, s-a strâns un furgon⁷⁶ de felii de mămăligă. Pe urmă[,] a trimis un gradat la regiment și a venit un soldat de la grajdul de porci cu furgonul și le-a dus la porci[,] că regimentul avea crescătorie și îngrășătorie de porci. Așa că și de data aceasta am rămas fără gustare la pauza de instrucție.

Cum era criză de alimente, mai veneau părinții noștri cu căruța de acasă și ne mai aduceau câte ceva de mâncare dar cât țineau aceste alimente? Două zile!? Că toți cereau[,] până și gradații ca să nu te pedepsească[,] trebuia să le dai și lor. Mai veneau târgoveții la poarta regimentului cu mălai de vânzare, 10 lei porția. Care aveau bani cumpărau[,] care nu, se uitau cum mâncau ceilalți. Câte odată, cum stătea pe zonă cel ce vindea – zona era mai înaltă decât drumul – și[,] când tăbărau pe el[,] soldații îl răsturnau în șanț și îi luau tot mălaiul. El raporta degeaba; comandantul îi da răspunsul că nu are voie să facă comerț la poarta regimentului.

Regimentul 8 Roșiori era unde este astăzi filatura de in și cânepă Botoșani. Încă și astăzi în spatele fabricii mai sînt căzărmi și grajduri. Este o unitate de grăniceri.

⁷⁵ *Lobodă* (*lobdă* în nordul Moldovei): plantă erbacee anuală cu frunzele comestibile, care poate fi cultivată.

⁷⁶ *Furgon*: vehicul militar cu tracțiune animală, pentru transportul bagajelor, alimentelor și munițiilor.

Înterup cu milităria[,] că uitasem să arăt că[,] la școală, în clasa I, aveam pentru scris tăblițe de piatră neagră și se chema placă, de mărimea unui caiet de desen și pentru scris, creion de plumb adică de piatră. Placa, pe o parte era ca caietul [sic!] de aritmetică și pe o parte ca caietul [sic!] de caligrafie, cu o linie îngustă și două mai late și se ștergea cu burete sau o cârpă. Dar umblam cu băgare de seamă că[,] dacă cădeam jos pe ghiață[,] se strica țândări.

Ne întoarcem iar la militărie. De la 5 aprilie 1943[,] când ne-a încorporat[,] am făcut trei luni instrucție tehnică[,] după care[,] de la 15 august până la 15 noiembrie[,] am făcut numai aplicații, teme de luptă și manevră prin pădurea Guranda și localitățile Ștefănești, Băbicieni, Broșteni, Trușești, Albești, Mănăstirea Doamnei, Agafton și alte localități, până la 15 noiembrie[,] după care ne-a dat concediu până la 5 ianuarie 1944. Când am venit la cazarmă, de acasă, căzărmiile erau goale și era frig și am dormit în grajd la cai[,] că era cald și bine. A doua zi, pe 6 ianuarie, am luat căpestre pentru cai și am plecat cu locotenentul Scutelnicu[,] după cai, pentru rechiziție, în Basarabia, jud. Soroca. Am luat trenul de Botoșani pe ruta Verești, Pașcani, Târgu Frumos, Iași și[,] de la Iași altă garnitură spre Basarabia, Lipnic, Florești. Când am ajuns noaptea la Florești, unde era Regimentul 39 Infanterie[,] unde a făcut armată fratele meu vitreg Luca Gh.[,] care locuiește în satul Baranca, com. Hudești, noi am vrut să dormim în căzărmi[,] dar santinela de la poartă mi-a spus că în căzărmi nu locuiește nimeni[,] căci soldații sînt plecați pe front. Noi ne-am dus în satul Răuțel și ne-am căutat gazde pentru o noapte. Pe mine m-a repartizat locotenentul la o casă unde locuia o familie și aveau o fată mare pe care o chema Maria. Pe mine m-au culcat pe o laiță de-a picioarele cu fata[,] căci era îngustă și a ei laiță și a mea, dar mi-au spus părinții fetei că a doua seară vor face focul în altă cameră și o să dormim mai bine. Eu aveam un stilou special care pe vremea ceea costa 300 lei; era în forma pelii de șarpe. Fata se tot ruga să i-l dau ei[,] dar eu i-am spus că nu am cu ce să scriu caii rechiziționați de la oameni, că nu eram sigur că mai vin tot acolo în gazdă. Dar a doua zi am rechiziționat caii din apropiere, nu ne-am mai dus la Soroca[,] că nu era cale ferată pe distanță de 45 km.

De la Florești, după ce am primit caii de la oameni, adică mai mult femei[,] că oamenii erau concentrați pe front, le făceam forme legale, ca după război fiecare să primească calul ce l-a dat. Mi-aduc aminte că am rechiziționat de la [o] femeie un cal bun, tânăr și femeia ne-a întrebat de la ce unitate sîntem. I-am spus că sîntem din Botoșani. Ea mi-a spus că bărbatul ei face concentrare la [Regimentul – n. eds.] 8 Artilerie Botoșani și poate s-a întâlni cu calul lui. Regimentul 8 Artilerie era într-o cazarmă cu [Regimentul – n. eds.] 8 Roșiori. Am rechiziționat 80 de cai. La gară la Florești mi-au dat 10 vagoane de marfă și am băgat câte 8 cai în vagon. Caii erau în așa fel legați cu capurile în mijlocul vagonului încât să le putem da ovăș să mănânce. În vagonul meu s-a întâmplat să fie un armăsar bătauș[,] care până la Botoșani mi-a fărmat fundul la vagon de a rămas numai ferul. În Cernăuți s-a făcut revizia vagoanelor, căci la Cernăuți era altă regională C.F.R., nu mai era ca la Bălți. Revizorul a văzut vagonul spart

și mi l-a imputat sa-l plătesc pe loc[,] că regionala Cernăuți nu-l ia în considerație. Eu i-am răspuns că nu sînt caii mei și că nu știe că este război? Îl chem pe locotenentul Scutelnicu; el scoate revolverul să-l împuște pe revizor. Când a văzut așa revizorul n-a mai zis nimic și s-a dus.

Când am ajuns în gară la Botoșani – că regimentele 8 Roșiori și 8 Artilerie sînt lângă gară – soldații de la unitatea noastră au venit să primească caii și au mai venit și de la [Regimentul – n. eds.] 8 Artilerie să vadă, că ai noștri le-au spus că aduc cai din Basarabia. Un cal din cei 80, când i-am dat jos din vagoane, necheza mereu; a simțit că stăpânul lui este prin apropiere. A venit soldatul, s-a întâlnit cu calul lui, a făcut raport la colonel să-i aprobe să-i dea calul de la chioșcul lui și să-l ia pe calul lui. S-a aprobat fiindcă stăpânul și-a luat calul lui.

După ce am predat caii la grajduri, unitatea noastră a plecat în cartiruire⁷⁷ la Leorda și Dolina. Făceam teme de luptă prin pădure la Leorda până la 17 martie 1944[,] când ne-am îmbarcat la tren și am plecat pe front. Din Leorda am luat-o spre Verești, Liteni. Am stat în stație până a plecat un marfar cu nemții răniți de pe front. Nu mai ședeau în paturi[,] ci pe paie[,] și răniții plîngeau de durere și frig. Pe urmă Pașcani, Ruginoasa, Iași, Ungheni, Bălți, Nistru și acolo am dat pept cu armatele rusești. Rușii erau mulți și ne-au respins înspre Bălți.

Mi-aduc aminte că era noaptea, 25 martie[,] și ne-au ajuns rușii în orașul Bălți dar și partizanii. Nu știai de unde să te păzești. Dincolo de Bălți, la o podgorie mare, erau crame cu butoaie de vin. Când am ajuns acolo toți basarabeni care făceau armată la [Regimentul – n. eds.] 8 Roșiori, din Cahul și Ismail, s-au îmbat și au rămas la ruși. Numai un soldat din Corjăuți, lângă Lipcani, nu a rămas la ruși, a venit cu noi. Era în pluton cu mine, îl chema Cuciurcă Vasile. Dar tot nu a avut zile să scape[,] că pe front la Iași, în ziua de Paști, cum stăteam de vorbă pe marginea tranșeilor – fiindcă în groapă era apă – și el cum fuma dimineața, ne-au observat rușii și au tras un proiectil între noi. Noi ne-am dat drumul în tranșeie dar Cuciurcă a rămas afară, spunea că nu se teme. A venit o schijă⁷⁸ și l-a omorât pe loc.

În orașul Bălți, cum era noaptea și ceață cu ploaie, nu se mai știau unitate cu unitate; atât auzeam: Regimentul 8 Roșiori merge în direcția Chișcăreni, dist.[anță] 22 km de la Bălți. În retragere prin Bălți ne mai atacau și partizanii. Dimineața[,] când am ajuns la Chișcăreni și ne-a făcut apelul[,] erau numai trei sferturi din regiment. Pe restul i-au prins rușii și partizanii, majoritatea fiind basarabeni care au rămas de bună voie.

Până am ajuns pe front la Iași mai țineam rezistență să se poată retrage celelalte unități. Mai mult, ne retrăgeam pe câmp[,] ca să barăm înaintarea rușilor și[,] la sfârșitul lui martie[,] ziua ploua iar noaptea se făcea senin și înghețau hainele pe noi. Retrăgându-ne[,] găseam prin case câte un grup de oameni îmbrăcați în mantale de suman lungi până în pământ. Țin minte că într-o casă am

⁷⁷ *Cartiruire* (*încartiruire*): instalarea temporară a unei unități militare într-o localitate.

⁷⁸ *Schijă*: parte mică dintr-o bombă sau dintr-un proiectil, rezultată prin explozia acestora.

intrat zece inși și am găsit patru civili. I-am somat cu o grenadă iar ei s-au predat. Când i-am controlat[,] am găsit sub haine arme zebeu, tăiate țava și noi i-am întrebat de ce le-au tăiat și ei au spus că sub manta nu se vede [arma – n. eds.] iar în al doilea rând arma scurtă nu face sgomot mare. I-am dezarmat și i-am trimis acasă.

În alt sat am ajuns seara, uzi leoarcă. Fiecare, dacă stăteam în casă la oameni, trebuia să facem pază pe afară contra partizanilor. Nouă, grupul sanitar, ne-a căzut cantonamentul lângă un pârau unde era o casă izolată lângă o lozie⁷⁹. Noi ne certam[,] că nu vroiam să facem schimbul I, că eram plini de frig, dar omul de casă văzând că ne certăm a spus să-i dăm arma lui să ne păzească. Tudosă Ion, sanitar în grupa noastră – era din Târnauca⁸⁰ – îi spunea șefului nostru Acojocăriță Vasile: „Domn sergent, ce noroc avem că are cine ne păzi și noi să ne hodinim toți”. Sergentul i-a spus: „Măi Ioane, tare ești prost. Tu nu cunoști că aici este un cuib de partizani? Hai să ne cărăbănim de aici unde sînt mai mulți ostași”. Tudosă Ion a fost prizonier cu mine în lagăr în Siberia și a murit de nefrită⁸¹ în ianuarie 1945. Noi, de la grupul de partizani, am venit mai grămadă și am dormit într-un saivan de oi cu pereții de stof.

Noi eram amestecați cu trupe nemțești, că se retrăgeau și ei cu noi. A doua zi[,] când ne-am sculat, doi nemți au găsit prin paie un ou de găină. Ei credeau că-i fert[,] dar el era crud. Fiindcă l-au găsit amândoi s-au pus să-l împartă în două. Unul ținea oul pe palmă și unu îl tăia cu cuțitul în două[,] iar oul, dacă era crud, a plesnit și a curs printre degete. Noi râdeam de ei, cât îs de deștepți. Ei credeau că găinile fac ouăle ferte.

Au văzut nemții că armatele române se tot retrag și nu opun rezistență[,] așa că au luat ei comanda frontului și[,] la Iași[,] i-au oprit pe ruși dar până am ajuns la Iași... Era 31 martie. Până la 2 aprilie a nins încontinuu trei zile și trei nopți[,] cu vânt dinspre răsărit. La ruși le venea bine[,] că da gulerul la manta în sus și cu arma în trăgători⁸² nu-i viscoala în față. Noi trebuia să ținem front. Când puneam proiectilul în țavă la Brand⁸³[,] se umplea de zăpadă țeava și focosul nu mai făcea atingere și care focos făcea atingerea la capsă, mergeau [proiectilele – n. eds.] la distanța respectivă și a noastră și a rușilor[,] dar se înfingeau în zăpada moale și nu mai explodau[,] fiindcă nu făceau atingere cu corp tare. Zăpada era groasă de 1,20 mt. Mi-amintesc că era 9 aprilie, timpul s-a încălzit și zăpada se topea și proiectilele stăteau ca pripoanele în picioare și cum se topea zăpada cădeau pe o parte, la pământ, fără să explodeze.

La nord de Iași – Copou, pe unde sînt satele Aroneanu, Cârpiți⁸⁴, Cuza Vodă, Cârlig, pădurea Ghergheasa, era poziția noastră și castelul Roznovanu era

⁷⁹ *Lozie*: specie de salcie sau de răchită din ale cărei ramuri se fac împletituri; aici are înțelesul de grup de arbuști de acest tip, mladă, lăstăriș, desiș, pădure tânără și deasă.

⁸⁰ Târnauca: sat reședință de comună în raionul Herța din regiunea Cernăuți, Ucraina (în ucraineană *Тернавка*, transliterat Ternavka, în rusă *Тернавка*, în germană *Ternawka*).

⁸¹ *Nefrită*: boală care constă în inflamarea rinichilor.

⁸² *În trăgători*: în lanț, unul după celălalt (termen militar ieșit din uz); persoană (în special soldat) care trage cu o armă de foc.

⁸³ *Brand*: aruncător de proiectile, bombe, mine.

⁸⁴ Astăzi comuna Victoria, județul Iași.

între poziții; mai mult era ocupat de ruși. Țin minte că la un atac mare i-am respins pe ruși și[,] în beciurile de la castel[,] s-au găsit diferite bombe cu explozibil care nu sînt aprobate de Liga Națiunilor[,] fiindcă erau cu gaze, cu aer comprimat. După atac[,] ne-am dus pe la castel și câteva bombe au fost distruse în timpul atacului și mirosea a muștar și am început a lăcrima și ne-am retras în poziția noastră.

În perioada cînt am stat pe front la Iași ne-au mai dus în refacere pe 13 mai în jud. Vaslui, com. Zăpodeni și pe noi ne-a schimbat Regimentul 2 Olt, format numai din olteni fricoși. Noi le-am dat poziția în primire pe neobservate[,] să nu simtă rușii și seara, cînd a înnoptat, am luat-o spre Iași. Dar[,] pe la ora 11 noaptea[,] ne-au ajuns din urmă oltenii tot spunînd: „Pe vâlcea, Marine, că te toacă ca pe varză”. Comandantul Diviziei a 14-a a băgat în loc alt regiment, de moldoveni[,] și i-a respins pe ruși în poziția lor. Ei au simțit prin spionaj că a fost schimbare de trupe și de asta au dat atacul. Noi am plecat în refacere pînă la 15 iunie. Acolo, la Zăpodeni, ne-am fert cămășile și hainele în cazane[,] că erau pline de păduchi. Pe apa din cazan, deasupra, era un strat gros de păduchi opăriți.

După ce ne-am refăcut împreună cu nemții[,] ne-am întors pe front; dar ei nu stăteau în case la oameni ci aveau cartier la marginea satului. Nemții[,] cînd spălau rufele[,] le puneau în marginea pădurii pe boscheți la uscat[,] și ei se duceau în pădure la umbră și dormeau[,] iar românii ca să rîdă de dînșii, le luau rufele și fugeau în sat. Nemții[,] cînd se sculau[,] nu mai găseau rufele. Spuneau că în România și pămîntul e hoț.

După terminarea refacerii ne-am întors pe front[,] în aceeași poziție[,] pe data de 15 iunie și am stat pe front pînă la 20 august 1944. Eu aveam funcția, pe front, de sanitar și la escadronul nostru eram șase inși[,] din care unu era șeful nostru, sergent Acojocăriță Vasile de profesie dascăl, nu era căsătorit, fiind de loc din Frumușica. După ce am venit din prizonierat i-am scris la Frumușica[,] ca să știu dacă este în viață. Mi-a răspuns că s-a călugărit, și-a schimbat numele din Vasile în Veniamin Acojocăriță și este la schitul de călugări de la Rădeni.

Pe front, după atacuri, eram obligați să controlăm câmpul de luptă de răniți sau dispăruți. Făceam cu rîndul controlul[,] și de fapt[,] atacurile se dădeau în zorii zilei fiindcă atunci toți dormeau și era ușor de atacat.

Pe ziua de 10 iulie au dat rușii un atac la zori de ziuă și a ținut pînă ziua mare. Am pierdut poziția, ne-am retras în pădurea Ghergheasa, am ocupat poziție în marginea pădurii și de acolo se vedea toată linia de atac. Plutonul 2 din escadronul nostru, comandat de sergentul Țuțui din Berchișești, a rămas în tranșeie, nu s-au putut retrage fiindcă rușii i-au încercuit. Am vazut cu ochii noștri cum rușii i-au scos din tranșeie, cu baionetele îi spărgeau și îi lăsau pe marginea tranșeiilor. Nu i-au luat prizonieri fiindcă din urmă erau și ruși încercuiți de nemți.

După atac mi-a venit mie rîndul să controlez poziția de răniți; era pe la orele 11 ziua. Fiecare sanitar avea banderola la mîna stîngă cu o cruce roșie pe pânză, să ne cunoască din avion și din pozițiile rusești[,] iar legea internațională

prevede că crucea roșie este protejată, nu se trage cu armament asupra ei. Eu, după cum am arătat mai sus și cum e legea internațională, nu mă păzeam dar comandantul nostru, căpitanul Pruteanu[,] ne-a spus să fim atenți că rușii tot își neam de porci, nu respectă legea internațională [;]și așa eu mai mult prin salturi controlam terenul de răniți și tot arătam crucea de la mâna stângă în sus[,] să mă cunoască avioanele rusești că sînt de la Crucea Roșie[,] dar ei cred că râdeau în avion; trebuia să mă păzesc eu. M-a simțit și observatorul de teren al rușilor[,] că îndată am fost mitraliat din poziția lor. Am stat la pământ nemișcat două ore, ei gândind că sînt mort de nu mai mișc. După două ore de control n-am găsit nici un rănit român ci numai un rus de la tancuri învelit într-o foaie de cort și mi-a spus că nu are un picior. Cât mai m-am învârtit primprejur, vine o bombă de brand și cade lângă mine; eu la pământ. N-am văzut schije[,] fiindcă m-a amețit și am rămas cu capul înfundat și urechile înfundate. Nu mai auzeam nimic. M-am retras în coate la tranșeie, era aproape de asfințit când m-au văzut ai mei că sînt viu[,] că ei au observat că bomba a căzut lângă mine. Sublocotenentul medic Ardeleanu[,] când m-a consultat[,] mi-a spus că timpanul la ureche este perforat și am să am în viața mea auzul slab. Dar bine că am scăpat cu zile și mi-am făcut datoria de ostaș pe front.

Multe întâmplări am avut pe front; am să le arăt pe scurt. Pe la sfârșitul lui aprilie m-am dus eu și cu Morișcă Gh. la izvorul cu apă rece care era între poziții. Ziua nu se putea merge la apă, că te lua la ochi rușii, ci numai noaptea; și ei și noi. Eu și cu Morișcă am luat câte zece bidoane și noaptea pe întuneric – nu era lună ci numai stele – ne-am strecurat între poziții. Când dădeau rușii rachete ne puneam la pământ; până am ajuns aproape de izvor și am ascultat. Se auzea vorbind rusește; ei erau la apă. Cum îi zăream în zare erau vreo cinci și noi numai doi. Noi am tăcut molcom, să nu ne simtă, până au luat ei apă și au trecut dealul și ne-am dus și noi la apă și am umplut bidoanele. Am băut și noi[,] dar cu frică să nu vină alți ruși. Am luat bidoanele și la fugă la poziția noastră, linia I. Dar am trecut de linia I[,] că ai noștri dormeau toți, și santinelele, că nu ne-a somat nimeni și nici noi n-am cunoscut linia de front noaptea. Am văzut pe întuneric că mergeam mai mult decât atunci când am venit la izvor. Am fost somați de santinela de la brandurile de 81 în spatele liniei întâi și am întrebat unde este linia I și ei mi-au răspuns să mergem înapoi că am să dăm de tranșeie. Mergând pe întuneric am dat de tranșeie dar Morișcă a căzut în tranșeu[,] pe o prelată și dedesubt dormea un ostaș. A făcut un zgomot mare cu bidoanele lui cu apă că soldatul a gândit că-s rușii și s-a predat[,] însă noi i-am spus că sîntem români. Pe baza aceasta, cu ratăcitul liniei, când veneau bucătarii noaptea se puneau semn alb pe marginea gropii, un ziar sau tablă albă că dacă nu aveam semn, până la ziuă, toată ciorba o vărsam din gamelă.

Altă întâmplare: pe 2 mai, ziua, pe la orele 3[,] rușii au dat un atac sprijiniți de tancuri. Era ordinul mareșalului Antonescu: care ostaș doboară un tanc primește 10 mii de lei recompensă și[,] dacă distruge până la trei tancuri[,] pe lângă recompensă mai avea dreptul la 15 zile acasă, dacă nu era din teritoriul

ocupat. Noi, la bateria de antitanc, aveam un sergent pe nume Spoială. A luat el tunul în primire și cum apărea tancul dintr-o lizieră⁸⁵ de copaci – și mai era o casă cu livadă izolată în câmp la creasta dealului – cum apărea tancul îl chitea în șenile și numai ce vedeai că tancul se desfăcea. Tanchiștii săreau jos de pe turelă și un ajutor al lui Spoială îi lua în primire cu mitraliera. La atacul acela Spoială a doborât trei tancuri. Îl auzeam pe căpitanul Pruteanu: „Trage Spoială, că câștigi bani frumoși”. Pe toată linia de front s-au distrus 120 de tancuri rusești. După vreo două zile Spoială a primit banii și un permis acasă, că era din părțile Iașului.

Noaptea, pe poziție, rușii puneau megafoane și aduceau femeile care aveau bărbați pe front și care erau din teritoriul ocupat al Botoșanilor și Dorohoiului și strigau pe bărbați pe nume. Ai noștri din tranșeie auzeau cum îi strigă femeile lor să se predea la ruși că le dă drumul acasă iar o parte dintrânșii fugeau noaptea la ruși.

Noi am avut la dreapta noastră, pe front, Regimentul 16 Infanterie Fălticeni și erau încadrați cu câte o grupă de nemți. Unde era Regimentul 16 Fălticeni era cota 14 care era înconjurată din trei părți de ruși și numai o parte de români și nemți și era și un bordei lângă cotă care era păzit și de nemți. Am avut misiunea, într-o noapte, să controlez poziția de răniți, că pe la asfințit rușii au dat un atac[,] dar au fost respinși. Pe la ora 10 noaptea rușii au dat alt atac pe la [Regimentul – n. eds.] 16 Fălticeni. De data aceasta[,] o grupă din [Regimentul 16 – n. eds.] infanterie Fălticeni s-au retras de pe poziții. Comandantul lor[,] locotenentul Popa, când a văzut că se retrag, a luat pistolul cu 32 de cartușe și a tras în grupă. Din 16 câți erau în grupă numai 7 au scăpat; 12 inși au murit pe loc. Cei ce au rămas au plecat pe poziție. Eu m-am dus la bordeiul care supraveghea cota 14 că acolo erau 12 nemți. Le-am spus că vin rușii, ei jucau cărți, spuneau că e pământul României nu al Germaniei. Eu m-am retras la poziția mea și[,] după două[,] ore cota 14 a fost ocupată de ruși cu tot cu nemți[,] dar poziția de la Vulturi Sat⁸⁶ a fost păzită de infanteriștii Fălticeni.

Noi, Regimentul 8 Roșiori, aveam poziția în marginea pădurii Ghergheasa, lângă satul Aroneanu. În fața noastră aveam și teren plan și coastă, lungimea 1 km până la tranșeie; eram încadrați cu nemții. Au dat rușii un atac și au ajuns în vale. Noi le spuneam nemților că se apropie măcelul[,] iar ei jucau cărți pe o pătură în pădure și spuneau să nu ne grăbim, să vină rușii mai aproape. Rușii erau la jumătate de coastă și strigau „iura”. Nemții au pus mâna pe armament și au strigat „halt” la ruși, adică „stați” și[,] când au început a-i săcera cu mitraliera pe sus le luau numai capurile. Trupul cădea jos iar capul mergea ca bostanul la vale. Dacă te uitai în vale erau numai capuri de ruși de parcă era bostănărie; astfel respingându-i pe ruși la poziția lor⁸⁷.

Într-o zi cu soare și cald[,] am ieșit afară din tranșeie pe mal. Caporalul Așchioapei de la Mileanca s-a apucat a paria că dă un rus la pământ dintr-un

⁸⁵ *Lizieră*: margine a unei păduri unde se interferează pădurea cu terenul neîmpădurit.

⁸⁶ Astăzi comuna Popricani din județul Iași.

⁸⁷ Probabil autorul a dorit să scrie: „astfel i-am respins pe ruși”.

glonț la o distanță de 1.500 m. În timpul acela[,] un rus a ieșit din groapa lui cu țigara în gură să o aprindă la vecinul de alături. Noi urmăream cu binoclul. Așchioapei l-a luat la ochi și cât ai zice unu, pac, l-a dat la pământ. Șeful nostru sergent Acojocăriță l-a probozit⁸⁸, că de ce l-a împușcat și i-a spus că cel ce scoate sabia de sabie va muri; și i-a mai spus: „cât ai să te păzești, de moarte nu scapi”; ca după vreo două zile să dea rușii alt atac. Poziția noastră a fost schimbată înspre satul Aroneanu. Între poziția noastră și a rușilor era o curte boierească părăsită. După ce am respins pe ruși în poziția lor[,] noi, sanitarii, ne-am dat la controlat câmpul de luptă de răniți. Când am ajuns la curtea ce[a] părăsită, lângă fântână, era mort Așchioapei, cu sânge pe față și negru. Sergentul Acojocăriță ne-a spus că dacă a scos sabia, de sabie a murit. La război trebuie să tragi cu arma în sus nu în oameni.

Cu toate că era război[,] totuși se mai făceau glume, ca să treacă timpul. Între poziția noastră și a rușilor era o lutărie mare, se vedeau malurile. Probabil că populația din satele din jur au luat lut. Aveam un telefonist la plutonul nostru pe nume Filip[,] de prin Vorona Botoșanilor[,] și comandantul de pluton, subofițerul Ciuciur, l-a trimis în cercetarea terenului, bineînțeles să se păzească să nu fie observat de inamic. Noi urmăream cu binoclul mișcările lui și a ajuns până la lutărie. A stat un pic și s-a înturnat la poziția noastră și noi ne-am strâns în jurul lui, într-o vâlcea, să ne povestească ce a găsit în lutărie: „N-am găsit nici un rus dar în schimb am găsit trei fenomene ciudate: o capră, o sabie și o babă vie”. Dar noi căscam gurile și ne miram ce semne or fi cele găsite[,] iar el ne-a spus că[,] dacă nu știm[,] ne dă răspunsul el[,] că știe de la tata lui, că-i zodiac. Și începe a spune: capra reprezintă secetă și foamete, sabia e război și încă o să mai țină războiul și a tăcut pe loc. Noi, curioși de ce nu mai spune nimic, repede l-am întreat: „Dar baba, ce-i cu dânsa?”. El ne-a răspuns: „Baba s-o trăgeți de floace până se va face pace”; și am început cu toții a râde. După ce a venit Filip la poziție au apărut la înălțime mare două avioane inamice ce dădeau parașutiști[,] și cum bătea vântul[,] o parașută a căzut în marginea satului Aroneanu. Ne-am dus trei inși într-acolo, spre parașută. Când colo pe marginea podului[,] la intrare în sat[,] era o femeie care mânca pâine cu salam. Noi am întreat-o ce face aici, că vorbea românește cam cu accent rusesc. Ea ne-a răspuns că a venit în sat să vadă[,] casa că ea s-a evacuat și a spus că casa ei e arsă. Aici am prins-o cu minciuna, că în Aroneanu erau case distruse de bombe[,] dar arse nu erau nici una. Fiindcă nu știa ce este în sat, noi am dezarmat-o[,] că avea un revolver mic în buzunar și un port-hartă cu niște însemnări de pe front. Am luat-o la poziția noastră și a dat declarație că aparține de spionajul sovietic. Ai noștri au dus-o în Iași și au predat-o la un centru militar.

Într-o dimineață, cum stam cu toții pe marginea tranșeiilor în pădure, sergentul Burlacu Ilie din Săveni – era vânător de care⁸⁹ – el cu echipa lui cum

⁸⁸ *A probози* (regionalism): a certa, a dojeni, a mustra, a ocări.

⁸⁹ „Vânător de care” era formula utilizată în epocă pentru vânătorii de tancuri. În armată română tancurile erau desemnate mai ales prin noțiunea „care de luptă” (sau mai simplu – „care”).

sta rezemat de un copac și mânca o bucată de pâine, vine un proiectil de artilerie care își încetinește viteza. Noi ne-am pus la pământ și i-am spus și lui să se pună la pământ. El nu s-a pus, zicând că lui ce-o să-i facă. Proiectilul a explodat aproape de noi. O schijă de obuz i-a venit lui Burlacu în gură, cum mânca pâinea, a zis „valeo” și a căzut jos. Noi vorbeam că el a fost prin Caucaz, în Crimeea și a scăpat cu zile și[,] aici[,] la Iași[,] i-a fost moartea lui.

Pe ziua de 30 iulie a început un atac asupra rușilor. Armata noastră, pe la orele 3 după masă, nu a mers distanță mare, vreo 300 de metri[,] și rușii ne-au dat înapoi în poziție și n-am mai putut înainta. După atac[,] ne-am dus pe teren după răniți. Atunci am găsit mort pe câmp pe sergentul Călinic[,] decorat cu Crucea de Fer și Virtutea Militară Cl. I. Și vorbeam noi despre locurile pe unde a luptat, Crimeea, Caucaz, Sevastopol și a scăpat cu zile și aici i-a fost moartea lui.

O întâmplare cu un atac dat de ruși pe 23 aprilie: rușii veneau cu tancuri. Vânătorii de tancuri își făceau datoria[,] dar un tanc a scăpat printre vânători. Maiorul Catana Lazăr, care la câmpul de instrucție ne-a luat mămăliga din cartușiere, s-a pus înaintea tancului cu pistolul și trăgea în tanc. Ordonanța⁹⁰ lui, la spate, trăgea și el cu pistolul. După atac[,] rușii ne-au adus în linia veche[,] iar după trei zile am dat noi atacul și i-am respins pe ruși în linia lor. Noi, sanitarii, ne-am deplasat pe câmpul de luptă după răniți și umblând pe câmp am dat de maiorul Catana Lazăr, umflat tot, cu pelea goală, numai în chiloți. Rușii l-au dezbrăcat de haine și cizme, ceas, tot ce avea asupra lui. Când a auzit tot divizionul că Catana Lazăr e mort[,] nu le venea a crede[,] până nu au luat informații de la coloana care strângea morții de pe câmp.

Pe 5 august[,] a venit la noi un ostaș care avea un frate la unitatea noastră și s-a întâlnit cu el, s-au îmbrățișat când s-au întâlnit și ne-a spus: „Măi fraților, eu vin din Crimeea. Strâmtoarea la Kerci e ocupată de ruși. Ne-au închis ieșirea din peninsula și nu aveam pe unde să ieșim. Ne-au scos cu avioanele pe deasupra Mării Negre până în România dar fără armament, numai cu bluza pe noi și sacul de merinde. Antonescu a dat ordin că are nevoie de oameni nu de armătură⁹¹. Așa că să scoată cu avioanele toți oamenii și răniții și să-i aducă în țară”. Și mi-a mai spus ostașul acela că în Crimeea au venit cazacii din Siberia și[,] că peste două săptămâni[,] ajung la Iași și ne scot din poziție. Noi nu credeam[,] dar așa s-a întâmplat. La 20 august s-a rupt frontul și au ajuns armatele de cazaci la Iași.

Mi-amintesc că am fost trimis în Iași la spitalul militar cu niște probleme; era în cartierul Copou. De la poziție până în Iași erau circa 10 km, dar Iașul era păzit de artilerie antiaeriană că nu se putea apropia nici un avion inamic. În Iași m-a cuprins un bombardament de avioane rusești și americane, circa 200, de au întunecat cerul ziua mare pe la ora 10. Antiaerianul nu a dat jos nici un avion, că ele au plecat rapid. Au dat câteva bombe în apa Bahluiului, pe la aerodrom și pe

⁹⁰ *Ordonanță*: soldat atașat pe lângă un ofițer pentru servicii personale (în vechea armată).

⁹¹ *Armătură*: totalitatea armelor unui soldat sau ale unei armate; serviciu dintr-o unitate militară care se ocupa cu păstrarea, controlul și întreținerea armamentului.

la marginea Iașului[,] dar în centrul orașului nu au dat. Eu, cum m-a prins bombardamentul printre clădiri, m-am retras într-o piață, să nu cadă vreo clădire peste mine. Când am ajuns pe poziție[,] s-au mirat cum de am scăpat de bombardament[,] că[,] de pe poziție se vedea Iașul bine și de pe poziție se vedea un nor de avioane deasupra orașului. I-am spus căpitanului că am ieșit din raza clădirilor în piață. M-a întrebat dacă bombardamentul a distrus clădiri. I-am demonstrat că numai marginile au fost bombardate, în restul orașului nu s-a distrus nimic.

Sînt multe întâmplări de arătat dar le-am pus pe cele mai importante. Pe ziua de 19 august, seara, ne-a spus căpitanul să stăm echipați și atenți că se poate să ne schimbăm poziția în astă-noapte[,] că în celelalte nopți ne mai descingeam, ne mai dezbrăcam de haine groase că era august, era cald. Era sâmbătă seara spre duminică. Toată noaptea am stat atenți în tranșeie[,] dar nu s-a întâmplat nimic. Duminică dimineață era un cer senin și o vreme bună, fără vânt. Când era soarele pe la aprânz⁹², orele 8, au început rușii atacul pe la Regimentul 16 Infanterie Fălticeni, pe valea satului Vulturi, că pe vale puteau înainta mai bine să ocupe Iașul. Înainte de a înainta armatele rusești, până au venit avioanele, dădeau bombe; pe urmă artileria grea, artileria de câmp șrapnelele⁹³, brandurile de 120-81-60; în continuare tunurile antitanc, katiușele⁹⁴ și printre aceste arme mai scăpa câte o bombă cu aer comprimat, care ne-a pus la pământ definitiv. În acel moment[,] Soarele nu s-a mai văzut deloc, se vedea un praf roșu de la atîta pulbere. Era întuneric ca noaptea, nu știam unde să ne ducem[,] că nu se vedea deloc. Căpitanul ne-a spus să stăm pe loc până se liniștesc bombardamentele și pe urmă ne retragem. Noi spuneam că acesta e sfârșitul lumii; eram buimac și de la aerul comprimat.

Pe la orele 10:30 a încetat bombardamentul; s-a liniștit vremea, Soarele s-a văzut și[,] atunci[,] pe lângă satul Vulturi[,] rușii veneau, infanteria, tancurile intrau în Iași, motorizatele rusești, infanteria motorizată și celelalte unități de înaintare. Noi când am văzut că rușii strigă „iura” la intrare în Iași, ne-a dat ordin căpitanul să ne retragem pe lângă satul Aroneanu, s-o luăm spre Grajduri sat și apoi s-o luăm spre Huși. Până ne-ar ajunge rușii noi să ne depărtăm pe la Grajduri.

Noi mergeam pe zonă că[,] pe șosea erau în retragere numai mașini, artileria noastră și nemțească și infanteria lor motorizată. Mergând pe zonă, cu toate că eram înfricoșați, totuși se făceau glume. La o casă era o fântână la poartă. Lângă un gard cu oștețe, în curte, se spăla un neamț cu săpun de față de calitate superioară. Neamțul, cât timp avea săpun pe față, un soldat român, ca să râdem, a înfipt baioneta peste gard în săpun și l-a luat. Neamțul, când s-a spălat

⁹² *Aprânz*: parte a zilei cuprinsă între răsăritul Soarelui și amiază (aproximativ orele 8-9); vezi Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român – adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I și II, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 204 și 369 (vol. I), p. 21 (vol. II).

⁹³ *Șrapnel*: proiectil de artilerie încărcat cu gloanțe, cu focos reglabil, care explodează într-un punct voit de pe traiectorie.

⁹⁴ *Katiușa*: lansator de rachete sovietic, numit și „orga lui Stalin”.

pe ochi, a văzut că nu-i săpunul. S-a uitat în jur și a început a înjura că în România și pământul e hoț.

Când am ajuns la un deal mare, la ieșire din Iași, noi, cei care mergeam pe jos și pe zonă, eram mai siguri decât nemții în mașini, că am văzut o coloană de mașini cu nemți, cam câte 30 de inși în mașină[,] și cum avioanele dădeau bombe, una a căzut într-o mașină distrugând mașina cu tot cu nemți. Ca retragere aveam ordin că[,] dacă trecem apa Milcovului la Focșani, nu ne mai ia prizonieri; dar noi pe jos am mers prin Huși, am luat-o spre Bârlad, rușii, după noi. Când colo ne-au încercuit rușii, trecând pe la Fălcu podul peste Prut.

Mai mult pe câmp ne retrăgeam[,] dar ce folos... În satul Murgeni-Bârlad am ieșit la stradă ca să stăm noaptea la o casă. Ne-a spus o femeie să nu ne culcăm în case[,] că noaptea, în retragere, nemții controlează casele și dacă sînt români militari îi împușcă. Am văzut cu ochii mei, de la o casă, cum au luat o fată și au dus-o în mașina lor. Ea se opunea[,] iar ei au amenințat-o cu arma. Noaptea noi am dormit în popuri de porumb, în grădină, că eram mai siguri. La casa ceea era o femeie, avea doi copii și omul ei era mort pe front[,] căci avea extras de deces. Ea mi-a zis să rămân la ea că îmi dă haine civile, să le lepăd pe cele militare că nu mă ia prizonier dacă sînt civil.

Mergând înainte, am traversat o șosea care era blocată în mers, fiindcă se retrăgeau coloane de mașini nemțești și civili, femei și copii cu carele cu cort trase de vaci. Se retrăgeau să nu rămână sub ocupația rușilor. A venit un bombardament cu aviație rusască și a făcut praf o parte din coloană și din civili. Noi eram vreo 12 soldați, eram în pădure, circa 300 m de drum și ne spălam picioarele că nu mai puteam merge de bățături la tălpi. După ce au trecut avioanele[,] ne-am dus la drum să vedem ce s-a întâmplat: nemți răniți, morți de asemenea, cai, mașini și civili cărora nu le-a fost bine acasă. La marginea drumului, în porumb, era un car cu cort și o vacă care era vie și una moartă. Femeile și copiii plâneau lângă car și le-am întrebat unde s-au pornit[,] iar ele au spus că se evacuează că vin rușii. Le-am demonstrat că noi sîntem încercuți de ruși, nu ne mai puteam retrage și le-am spus să se ducă la casa lor.

În retragere nemții nu ne mai primeau în mașinile lor. Care se agăța de mașină îi da cu arma peste mână, spunând că nu mai sîntem camarazi de la 20 august; și la 23 august s-a schimbat politica cu privire la ruși. Nemții ne înjurau și ne ziceau că românii-i curvă de a lui Antonescu.

În seara de 22 aug.[ust], într-un sat, ne-a ieșit în cale un civil și ne-a spus să nu ne mai retragem fiindcă de acuma sîntem cu rușii și că el este numit ca primar în comună.

Mi-amintesc că în pădure la Bârlad mai multă armată nemțească era încercuită în pădure; nu avea ieșire. Au făcut front în jur și avioanele lor le aduceau muniție și alimente pe care le da jos cu parașuta. Totuși[,] n-au putut ieși din pădure[,] că rușii erau mulți și i-au luat prizonieri. Noi, românii, am stat într-o viroagă⁹⁵

⁹⁵ *Viroagă*: vale mică, râpoasă, mocirloasă, formată de ploi și de inundații sau prin părăsirea albiei de către un râu; albia unui torent, cu malurile adânci și abrupte.

adâncă; nu ne vedeau avioanele, dar cât puteam sta acolo flămânzi? Foamea ne scotea la margine. Noi eram vreo 30 de ostași din diferite regimente și pe câmp nu ne puteam retrage[,] fiindcă rușii ne luau drept armată de apărare. Uitasem să spun că arma pe care o aveam asupra mea – că pistolul de pe front nu-l mai aveam – într-o noapte, pe întuneric, l-am pierdut în pădure la Huși. Mi-am luat altă armă că aveam de unde culege; și[,] în gărla în care stăteam ascunși, un civil, probabil partizan, îmi ceru arma să i-o dau lui, să nu o arunc. Dar eu m-am păzit de el ca să nu mă vadă și am dat arma în părau, în mâl, că dacă i-o dam lui el ne împușca pe toți; așa că am scăpat și de armă. Am ieșit în câmp și de acolo la șosea[,] că eram mai siguri decât pe câmp. Când ne apropiem de șosea – noi eram vreo 30 de inși – la distanță de circa 100 m se opresc în direcția noastră două tancuri încărcate cu trupă rusască, bărbați și femei cu pistoale cu încărcătorul roată; și vin asupra noastră strigând: „Predai rumânschi!” Noi ne-am predat cu mânele sus; ne-au întreat: „Tabacioc e?” Noi aveam țigări naționale, așa se dădea în armată. Au luat rușii țigările și au strigat la noi: „Pașli dudoma!”, adică să mergem acasă[,] dar pe șosea nu pe câmp[,] că ne iau drept partizani contra lor. Noi am înțeles și am mers pe șosea. Ne-am întâlnit cu alți cercetași și ne-au întreat unde mergem. Noi spuneam „dudoma” adică acasă și ei râdeau și spuneau „huia dudoma”, mergem „dalico” adică departe, nu acasă la Dorohoi. Ne mai întreatu dacă e departe Bucureștiul și noi le spuneam „o sto km”, adică 100 km. Lor le părea bine că nu-i departe Bucureștiul și numai ce-i auzeam: „Harașo rumînschi”.

Am mai mers noi pe șosea de la Bârlad până aproape de Vaslui și vedem că rușii aveau strâns pe câmp armată de români, circa 2.000 de inși. Ne leagă și pe noi cu aceia și noi întreat: „Nu dudoma?”; iar ei ne-au spus: „Da, dudoma, dar trebuie mai întâi să mergem în lagăr la Vaslui să ne dea zapiscă⁹⁶ la mână și pe urmă putem pleca acasă la Dorohoi și Botoșani, că acolo este armată engleză și care nu au zapiscă la mână îi ia prizonieri în Anglia”. Noi i-am crezut că așa este și în caz contrar ce era să facem? Ei erau înarmați și noi fără arme; trebuia să ne supunem lor. Ne-au adus cu momeala în lagăr la Vaslui, lagăr făcut de români pentru prizonierii ruși; pe urmă a rămas pentru noi și nemți. În lagăr la Vaslui erau vreo 20.000 de prizonieri români, nemți, italieni și alte nații. Acolo ne-au ținut două zile până să facă zapiscă la fiecare.

Masa ne-o dădea de două ori pe zi, mazăre fiartă cu o bucătică de pâne rusască. Și din tot efectivul, câți erau în lagăr, ne-au pus câte 100 de inși să putem lua masa adică mazăre în cutiuțe de conserve de 300 g că nici gamele nu aveam. Și acolo care mânca mânca[,] care nu[,] nu[,] din cauză că o seamă, după ce luau masa, ieșeau din brigada lui de 100 de inși și intra în altă sută căreia îi venea rândul la masă. Rușii ne așezau câte cincii în rânduri și la 20 de rânduri aveau sută. Cei ce rămâneau în plus de sută nu mai primeau masa că rușii urmăreau, „davai aici” și apoi altă sută la masă și așa mai departe. Care mânca de trei ori și care nu mânca deloc[,] fiindcă în două zile nu se cunoșteau

⁹⁶ Zapiscă: adeverință, certificat (din rus. *zapiska*).

unii cu alții. Apă nu era în lagăr ca să bem[,] dar ne scotea o dată pe zi la pârâul Bârlad și beam câte o găleată până seca pârâul.

A treia zi[,] ne-au spus că mergem la Iași[,] căci comisia de la Iași cu zapisca a spus să mergem noi la Iași. Ne-au dus la Iași în coloană, câte cinci în rând. Când treceam printr-un sat[,] unii prizonieri intrau în curte și o luau la fugă în câmp. Mai trăgeau santinelele după dâștii[,] dar degeaba. Ei complectau cu alți oameni găsindu-i pe drum, „ciolovec⁹⁷” să fie la număr, indiferent de vârstă. <Fiecare rus când ne întâlnea întreba: „ceas este?”⁹⁸>.

La Iași ne-au dus la închisoarea Galata, sus pe Cetățuie. Acolo era o închisoare înconjurată cu zid gros de 3 metri. Santinelele mergeau pe sus ca pe șosea și ne păzeau. Am stat o zi și o noapte la Galata. Ne-au spus că comisia pentru zapiscă a plecat la Bălți în Basarabia și noi trebuie să mergem acolo pe jos.

În lagăr la Vaslui m-am întâlnit cu Luca Gh., fratele meu vitreg, cu care am crescut într-o casă la Bajura[,] și ne-am ținut unul de altul să fim la un loc amândoi. El era la Regimentul 39 Infanterie Florești, Basarabia[,] dar în retragere de pe front a fost și regimentul lor încercuit. Ne-am mai întâlnit în lagăr la Vaslui cu Cute N. Neculai din Teioasa și Boz Nastasă și am mers împreună cu toții.

De la Iași ne-au dus înspre Ungheni pe podul mare care avea legătură de trecere cu Basarabia. Lângă pod ne-au învoit santinelele să bem apă din Prut și să ne spălăm că apoi cine știe unde am mai bea apă; mâncare nici atâta. Ne-au dat o singură masă la Iași și ne-au spus că luăm în Basarabia masa. La Prut, când am băut apă, Boz Nastasă ne-a spus să bem apă și să ne luăm rămas bun de la România că nu se știe dacă o mai veni. Boz Nastasă și Cute Neculai au murit în lagăr în Siberia-Urali. Voi arăta mai în continuare când au murit și din ce cauză. Să continuăm cu drumul.

De la Ungheni am trecut Prutul pe la asfințitul Soarelui. Dincolo de Prut este localitatea Sculeni, lângă Prut, dar era pustiu satul că a fost evacuat de populație și tot satul era numai bălării[,] adică cucută și urzici cât gardurile. Cum ne duceau prin sat, mulți prizonieri fugeau din coloană. Santinelele trăgeau[,] dar degeaba[,] că erau buruieni mari și nu-i vedeau. Ne-au scos din sat la margine; se cam întuneca de-a binelea; era pe la 1 septembrie 1944. Ne-au făcut apelul și față de câți ne-am pornit din Iași eram cu 12 prizonieri mai puțini. Ne-au scos la marginea satului în câmp – era frig de toamnă – și ne-au băgat în niște tranșee săpate în retragere cu războiul. Au rămas cu noi cinci santinele care ne-au înconjurat și ne-au spus să nu cumva să fugim că ne împușcă pe toți. Celelalte santinele, 15 înși, s-au dus în Sculeni și toată noaptea au tras focuri de armă prin sat dar nu au găsit nimic că prizonierii s-au ascuns prin buruieni și noaptea nu-i vedeau sau au trecut Prutul, noaptea, în România. Din toți cei ce au fugit numai unul au găsit și l-au adus la noi, l-au pus să stea pe marginea tranșeului în picioare și l-au împușcat, ca ceilalți prizonieri să nu mai

⁹⁷ Om (rus. *человек*).

⁹⁸ Această însemnare a fost introdusă mai târziu în pagină de către autor.

fugă; era convoi mare de 9.000 de prizonieri. Pe cel ce l-au împușcat i-au ieșit intestinele dintr-însul și din stomac a ieșit o găleată de sâmburi de harbuz⁹⁹. Probabil că în sat a găsit [un harbuz] într-o grădină.

La ziuă ne-au încolonat și la drum spre Fălești. În marginea orașului, pe o vale, ne-au oprit că însera și noaptea nu mai călătoream că fugeau toți. Ne-au dat o masă, varză cu hleba¹⁰⁰ dar nu eram mulțumiți cu meniul.

De la Fălești am luat-o spre Bălți. La un părau lat ne-au dat drumul să bem apă. Noi ne-am băgat în părau, beam apă, ne spălam. Mai în cursul apei, mai la deal, se scăldau niște rusoaice dintr-o unitate militară de a lor și ele se spălau la sex și ne spuneau nouă „vodea potcă¹⁰¹”, să bem noi. Pe urmă ne-au încolonat la drum[,] dar stam rău cu foamea. Pe drum găseam coji de bostan care cădeau de la caii basarabenilor, de la bătrâni și femei și noi le rodeam cu poftă; nici nu găseam de-ajuns.

În drum spre Bălți[,] santinelele mai complectau convoiul cu oameni tineri pe care îi găseau pe drum; „ciolovec” să aibă la număr. Cu chiu[,] cu vai[,] am ajuns la Bălți în ziua de 2 septembrie, dar cu greu. Numai ce auzeam santinelele: „Bâstro, bâstro, piat, piat!” adică să mergem repede și câte cincii în rând, c-apoi ne putea număra ușor. Ne-au băgat la marginea orașului, într-un lagăr, unde mai erau vreo 27.000 de prizonieri nemți, italieni, români. Acolo, în două zile, ne-au organizat pe convoaie pentru plecare în Rusia. În lagăr la Bălți ne-am întâlnit cu Topuz Aurel, fratele lui Topuz Vasile, dar el a rămas în lagăr.

În ziua de 5 septembrie ne-au dus la gara Slobozia și ne-au îmbarcat în vagoane de marfă, câte 40 de oameni în vagon. Ne-au spus că nu mergem departe, numai trei zile de mers cu trenul. Noi ne miram că ne duce trei zile cu trenul. Ne-au încuiat ușele și la drum; adio și Basarabia. De la Bălți ne-au dat hrană rece, pesmeți din hleabă[,] adică pâne uscată și ceva salam pe trei zile. Noi, cum eram lihiți de foame, până am ajuns la Bug, am terminat toate alimentele. Până am ajuns la Harcov am răbdat bine. Pe la geam, în gări, vindeam haine de pe noi pentru pâne. Făceam ce făceam cu alimentele dar cu apa stam rău; ne stingeam de sete. La Harcov ne-au dat ciorbă caldă, niște varză cu mazăre și apă. Pe urmă a pornit garnitura înspre Saratov, Kuibișev; pe urmă a intrat în regiunea Magnitogorsk. Garnitura trenului a lăsat locomotiva cu aburi și a pus o locomotivă cu curent și am mers vreo două zile cu curent. Pe urmă iar ne-au pus la loc locomotiva cu abur. Am trecut de Celeabinsk și am mers până la Sverdlovsk. Acolo a mai lăsat din garnitură[,] iar noi am plecat înainte, încă 120 km, în inima Munților Urali. Ne-au debarcat la poalele munților, înspre Siberia. Nu-mi amintesc localitatea[,] dar era o pustietate mare; erau colhozuri mai mult de zootehnie.

Prin munți trenul mergea încet din cauza terenului mlăștinos. Noi, ca să ne potolim setea, legam cu curele un catalog¹⁰², îi dam drumul pe geam și din mers,

⁹⁹ *Harbuz* (regionalism): pepene verde.

¹⁰⁰ Pâine (rus. *хлеб*).

¹⁰¹ Probabil curgere, debit de apă (rus. *вodea поток*).

¹⁰² Vas, recipient.

din șanț, luam câte un pic de apă. Era cu mătreață și amară dar așa o beam. Unii, pe drum, din cauza setei[,] făceau urină în gamelă și apoi o bea. În vagonul meu unul a făcut așa dar a murit peste noapte. Rușii ne întrebau „de ce caput” și noi le-am spus că a băut urină. L-am dat jos sub vagoane, ne-au dat apă și la drum înainte. Când am ajuns la fața locului, Boz Nastasă ne-a zis că „ne-au adus unde au înțărcat dracii copchiii”. Dacă de la Bălți, gara Slobozia, ne-am îmbarcat pe 5 septembrie, la fața locului am ajuns pe 3 octombrie 1944.

Am rămas cu o frază în urmă. La Bălți, înainte de a ne îmbarca în vagoane, pe 2 sept.[embrie], era frig și brumă groasă. Niște civile ne-au cerut de la santinele să ne ducă în pârăul Răuțel să facem baie. Am lăsat hainele pe mal și ne-au băgat forțat în apă[,] ca să fim curați[,] că în vagoane este curat. Dar asta a fost un fel de înșelăciune[,] că vagoanele erau de cele de transportat cărbune și nu erau măturate și până în Urali nu ne mai cunoșteam om cu om de atât praf ce era. Dar să revin la baia de la Bălți. Nu știau civilele cum să ne buzunărească hainele de țigări, ceasuri de mână, brice, cuțițașe de buzunar, oglinzi de buzunar, curele de la pantaloni și bani românești. Când am ieșit pe mal eram vineți de frig și hainele amestecate toate.

Ajunși la locul de debarcare, ne-au băgat în niște bărăci sub pământ, rămase de la prizonierii japonezi de la Primul Război Mondial. Dar era jale într-însele. Erau pline de ploșnițe și putregăioase. Cu timpul au făcut prizonierii bărăci pe pământ din scânduri căptușite cu rumeguș și vată. Se mai confecționau sobe de fer din butoaie mari de 1.000 kg; le făceau porțițe, burlane și se dădea foc până se înroșea soba. Se încălzea baraca și pe lângă sobă era cald că lemne erau de ajuns. Majoritatea terenului era numai păduri că pe acolo era pustietate. Satele erau la 30 km distanță unul de altul. Paturile în bărăci erau pe două rânduri suprapuse. Cel care dormea în patul de sus[,] îi era mai cald dar cel de jos dormea cam atent. Mai făceau unii al treilea rând de paturi dar erau lângă taban¹⁰³ la pod și era periculos; cădeai jos când nu te așteptai. Lumină nu era și a doua zi se cunoșteau cei care dormeau sus că erau tot stâlciți pe față.

Până la Anul Nou mai eram acomodați cu frigul; dormeam cu toate hainele îmbrăcați și tot era frig. De la 1 noiembrie ziua se micșora și noaptea se mărea. Am ajuns ca în decembrie [1944] – ianuarie 1945 ziua să fie de 4 ore și noaptea de 20 de ore. Mai mult, noaptea se făcea apelul, masa, lucrul. Și după cum am arătat că dormeam îmbrăcați, s-au făcut păduchi de atâta mizerie și ne dădeau hainele la etuvă¹⁰⁴ și noi stăteam în baracă cu pelea goală.

Prin decembrie, ianuarie și februarie, din cauza gerului mare și mâncării slabe, au slăbit prizonierii și se îmbolnăveau și mureau cu duiumul. În fiecare noapte scoteau de prin bărăci câte 7-8 oameni morți și îi puneau într-un beci până se făceau 40-50 de cadavre. Fiindcă acolo pământul este înghețat toacă, nu mai săpau la fiecare mormânt ci făceau, într-o poiană în pădure, un foc mare pe

¹⁰³ *Taban*: scândură subțire și lungă, întrebuințată la scheletul acoperișului.

¹⁰⁴ *Etuvă*: instalație pentru sterilizare sau deparazitare prin mijloace fizice sau chimice (prin abur, căldură etc.).

suprafață mare care ardea două zile încontinuu până se dezgheța pământul. Apoi, cu excavatorul, săpau o groapă mare și adâncă. Pe urmă puneau cadavrele pe o sanie cu cai, le încărcau ca pe lemne, câte 20 de inși, îi răsturnau în groapă și veneau după alții, îi puneau la marginea gropii, pe urmă turnau var peste ei și cu lama îi astupau cât era cadavre. Restul gropii îl complecta altă tură.

Din cauza temperaturii joase ce era[,] mureau de frig oamenii și unii au dat în bronșită¹⁰⁵ majoritatea. Cum ieșea cineva afară, îl apuca o amețelă și îi da sânge pe nas și cădea jos mort. Au văzut rușii că nu putem rezista afară[,] așa că ne-au băgat în bărci și pentru necesități făceam în sală la găleți.

Pe la 8 ianuarie termometrul arăta 48 de grade. A venit o comisie de medici și ne-au consultat și pe majoritatea ne-au găsit cu bronșită. Comisia era formată din medici ruși, americani, englezi și nemți. După consultație le-au spus la ruși să ne ducă într-o regiune cu timpul mai cald; eram planificați în Caucaz. A doua zi[,] ne-au dat haine mai subțiri și așteptam trenul să vină[,] dar nu a mai venit nici azi. Comandantul lagărului ne-a înjurat și ne-a spus: „Kaput în Urali rumânschi!” Dar ne-au ținut în ianuarie și februarie 1945 numai în bărci la cald. Erau pe afară pentru corvadă toți majurii și frizerii că aceștia erau grași, suportau frigul. Ne aduceau lemne, apă, masa și ce mai trebuia.

Am rămas mai puțini fiindcă mulți au murit. Boz Nastase era un om gras, solid și totuși prin ianuarie, ziua 10, s-a îmbolnăvit de nefrită și era umflat tot. Cute Neculai a murit de dizenterie¹⁰⁶ prin luna martie, dar era slab grozav. Când i-au făcut autopsia, în stomac la el au găsit, ca o minge, un ghem de oase de pește care s-a îmbibat în pereții stomacului și nu putea stomacul să-l sfârâme. Mulți prizonieri se duceau la groapa de gunoi, pe care îl da de la bucătărie, coji de cartofi, capuri de pește, varză stricată și alte resturi. Cute Neculai zilnic se ducea la groapa de gunoi. Câte odată cădea în groapă cu picioarele în sus și îl scoteau alții dacă erau pe acolo; dacă nu, sta cu capul în gunoi; și alții făceau asemenea. Pe urmă, mâncând atâtea, gândesc că a dat în dizenterie și a murit. Rușii întrebau: „Kac localitatea?” și le-am spus eu că este din satul Teioasa, com. Darabani, jud. Dorohoi. Ei făceau o evidență să știe câți prizonieri au murit în lagăr și câți pleacă vii în România. Ghemul de spini din stomacul lui Cute ni l-au arătat la toți prizonierii ca să nu mâncăm toate murdăriile.

Pe la 1 martie ne-au scos afară la lucru. Ne duceam în pădure după lemne uscate pentru bucătărie și bărci. Pe urmă au făcut rușii trei categorii de muncitori. Categoria I lucra la calea ferată, categoria II la pădure[,] la tăiat lemne pentru locomotive, că în Urali-Siberia locomotivele cu abur merg cu lemne în loc de cărbune, că e lipsă de cărbune. Locomotivele fiind lungi lemnele de foc se taie de 1 m lungime. A treia categorie se numea ocaua. Aceștia lucrau numai la cărat lemne cu spatele din pădure la lagăr, la bucătărie și bărci.

¹⁰⁵ *Bronșită*: boală a căilor respiratorii care constă în inflamarea mucoasei bronhiilor și care se manifestă prin tuse puternică și prin stare febrilă.

¹⁰⁶ *Dizenterie*: boală infecțioasă contagioasă care se manifestă prin ulceratii intestinale, dureri abdominale violente și diaree cu sânge.

Eu am lucrat 1, ½ lună la calea ferată, pe urmă am slăbit și m-a dat la oca. Au văzut maeștrii CFR¹⁰⁷ că am căzut cu roaba cu pământ de pe schele și m-am și lovit la mână și picior. La oca nu am stat mult și m-au băgat în brigada de făcut lopeți din coajă de tei pentru opinci pentru oameni. Vara se făcea economie de încălțăminte. Brigada era formată din 30 de oameni și răspundea unul de toți. Noi aduceam materialul din pădure și îl lucram în formă de opinci din coaja II a teiului, ales fără cioturi și nu mai gros de cât grosimea unui par obișnuit și ceva mai gros decât o coadă de sapă.

Acolo o duceam bine[,] că eram fără santinelă și noi nu strângeam material până nu ne alimentam noi cu zmeură, cu burezi¹⁰⁸, pe care îi coceam căci făceam focul cu cacadâr¹⁰⁹. Ne mai alimentam cu lapte de vacă[,] că prin împrejurimi era un colhoz cu bovine cu lapte. Ele se împrăștia prin pădure, noi prindeam câte o vacă, unul o ținea de coarne și unul o mulgea în catalog și apoi îl împărțeau în două.

Când era soare ne avântam mai bine în pădure. Știam că înspre amiază este drumul spre lagăr dar când era nouri ne rătăceam unii de alții. Țin minte că pe 8 septembrie s-a înnorat și nu știam unde este drumul și am rătăcit prin pădure. Toți erau adunați la drum și eu lipsă. După o oră de umblătură[,] i-am găsit la drum, am luat lemnele și la drum. La lagăr ne-a întrebat santinela de ce am venit târziu; era ora 1. Noi am motivat că greu am găsit lemnele.

În altă zi au văzut prizonierii că laptele e bun și au luat mai multe cateloage pentru muls vacile. Ele erau păzite de copii cu arme fiindcă urșii și lupii le atacau ziua mare. Ei aveau arme cu cartușe și mai trăgeau câte un foc să-i mai sperie. Într-o zi[,] vedem că paznicii de la vaci ne urmăresc și chiar au găsit doi inși care mulgeau o vacă. Le-au spus celor de la lagăr să nu le mai dea drumul în pădure la prizonieri[,] căci cu o zi mai înainte mai multe vaci au găsit mulse. A doua zi[,] paznicii de la vaci au zis că au ordin de la colhoz că[,] dacă mai găsec vaci mulse prin pădure, pe cei ce îi găsec mulgând îi împușcă. Ei nu știau limba română[,] dar ne traducea unul din echipa noastră. Numai ce îi auzai: „Strelai ciolovec caput”. Pe urmă nu ne-am mai apucat de muls vacile.

Într-o duminică după amiază[,] ne-am cerut de la santinela de la poartă, să ne ducem în pădure după material. Ne-a dat drumul și ne-am dus. Cum am ajuns în pădure ne-am împrăștiat care după zmeură, care după lemne. Eu m-am dus la zmeură și m-am depărtat de echipă și momentan s-a înnorat și a început să plouă. Soarele nu se mai vedea și nu mă puteam orienta unde era locul de adunare; m-am rătăcit. Dacă strigam pe unul din echipă ecoul răspundea în altă parte și tot mă afundam mai tare în pădure și era buruiian și iarbă cât omul de mare. M-am fost udat ca un câne și eram speriat. Strigând încontinuu am ajuns la calea ferată. Acolo m-am întâlnit cu un locotenent major rus care se primbla

¹⁰⁷ Aici autorul face o confuzie, în realitate este vorba despre căile ferate rusești.

¹⁰⁸ *Burezi* (în nordul Moldovei): bureți; nume generic dat unor ciuperci.

¹⁰⁹ *Cacadâr* (regionalism): măceș; arbust cu spini, cu flori roșii, trandafirii, galbene sau albe și cu fructe roșii.

cu hazaica¹¹⁰ lui pe terasamentul CFR. Am avut noroc că știa românește și a înțeles ce i-am spus, că m-am rătăcit. Umblând prin pădure am găsit un ou de vultur de munte – oul fiind mare ca cel de găscă – și l-am pus în buzunar la pantaloni. Ofițerul rus, cam cu ciudă asupra mea, zicea că sînt dezertor din lagăr. Eu plîngeam și el m-a crezut că sînt rătăcit de echipă[,] dar ca pedeapsă mi-a tras cu piciorul cu cizma una în dos că mi-a stricat oul în buzunar. Mie nu-mi părea rău de „cafeaua” care mi-a dat-o și înjurătura, dar îmi părea rău după ou că s-a făcut chisăliță în buzunar. Și-am luat-o pe calea ferată până la lagăr. Am ajuns la lagăr și santinela m-a întrebat de ce nu am venit cu echipa. Eu i-am spus că m-am îmbolnăvit și am rămas în urmă și mi-a dat drumul în lagăr. Când m-au văzut ceilalți au gândit că m-a mâncat o dihanie. Din spaima pe care am tras-o am rămas cu un nerv la inimă care nu-mi dă voie să dorm cu fața în sus.

În primăvara 1945 ne-au scos vreo 30 de prizonieri la prășit cartofi, prașila I, pe la Sfântul Petru, pe când la noi de Sf. Petru mâncăm cartofi noi. Dar acolo timpul este târziu și nu se fac toate culturile. Cartofii se fac dar nu ajung la maturitate. Când aduc cartofi de sămânță[,] aduc din Ucraina. Alte culturi care se fac: grâul, ovăsul și secara. Restul culturilor nu se fac că nu ajung la maturitate. Spuneam că în primăvară au semănat rușii la colhoz mazăre pentru masă verde¹¹¹ la animale și[,] fiindcă nu era motorină pentru tractor, ne-au pus pe noi, vreo 10 inși, la grăpat la o grapă¹¹² de lemn și noi culegeam mazăre printre brazde și o puneam în buzunar și la pauză o înmuiam în apă și o mâncam.

La prășit cartofi era mai bine[,] că santinela pleca în sat și ne lăsa de capul nostru. Noaptea, fiind rece pământul în câmp, ne-a spus să facem focul mare să încălzim pământul. Pe urmă să ferim cărbunii și să ne culcăm pe pământul cald. Noi ce făceam: ne duceam în lanul cu cartofi, luam cartofi cloșcă¹¹³ și lujerul îl puneam în pământ ca să se prindă iarăși cum a fost. Țin minte că eu și cu fratele meu Gheorghe am copt 120 de cartofi mari și cojile le-am îngropat în pământ dar până la ziuă n-am putut dormi, ne dureau la stomac de la atâta cartofă. De fapt[,] noi luam din cuib numai cartofa mare, cea mică rămânea și tipăream în jurul ei să nu se usuce totuși. A doua zi am terminat de prășit pe după amiază și cum era soare și cald se cam vestejeau din cartofi. A venit inginerul colhozului și a văzut că se cam usucă unde și unde. A zis că a dat mana¹¹⁴ în cartofi. S-a uitat la frunze, a găsit vreo două frunze uscate și a pus niște oameni de ai lor s-o

¹¹⁰ *Hazaică*: stăpâna casei (rus. *hozėáin, hozėáika*), proprietară (de casă cu chirie), gazdă, gospodină; termen introdus de armata sovietică de ocupație în 1944 (femeie, soție, iubită, amantă).

¹¹¹ *Masă verde*: nutreț constituit din iarbă și din alte plante; furaj (termen folosit în agronomie).

¹¹² *Grapă*: unealtă agricolă în formă de grătar cu dinți, folosită pentru mărunțirea, afânarea și nivelarea pământului arat și la acoperirea semințelor.

¹¹³ Cartofi cultivați care nu rodesc și rămân în pământ întregi.

¹¹⁴ *Mană*: rouă sau ploaie de vară pe vreme însorită, care are un efect dăunător asupra dezvoltării plantelor; stricăciune provocată de soarele prea fierbinte care apare imediat după ploaie (din sl. *mana*).

stropescă cu soluție contra manei[,] dar ea se usca de altă mană. Șeful care era cu noi, tot prizonier, știa rusește și a înțeles că dacă era distrusă cartofa de noi, ne împușca pe toți. Așa era constituția stalinistă. Distrugerea de recoltă se pedepsește cu moartea. Așa că am scăpat noi și de asta.

Mai spre toamnă, pe la sfârșitul lui septembrie (pe 20)[,] ne-au dus la un colhoz la cules cartofi din urma mașinii de scos cartofi. Noaptea dormeam într-un bordei în pământ. Toată noaptea coceam cartofi și mâncam supraalimentat și iar ne durea la stomac și ficat[,] căci cât am stat prizonieri[,] nu a mâncat nimeni pe săturate. Rușii ne da rația pentru un om[,] dar noi eram slăbiți și mâncam mult și tot nu ținea saț¹¹⁵. Mai aduceau rusoaicele de la colhoz lapte, hleba și cu porția noastră de la lagăr tot nu ne săturam; râdeau de noi, ziceau că avem stomac de corova, adică vacă.

Lucrând la strânsul cartofilor, prin ziua de 1 octombrie, vine ordin să plecăm la lagăr că mergem în țara noastră România. De la lagăr ne-am îmbarcat în tren și ne-am adunat la centru la Pais mai multe lagăre. La Pais am stat o noapte în câmp[,] că în bărci nu era loc și în câmp era frig și un vânt ascutit iar mâncare ioc. Am găsit burezi de rouă și am mâncat; erau dulci[,] dar cruzi. Ne-a durut la stomac toată noaptea.

A doua seară ne-au dus la un colhoz, alături, să dormim la dos[,] dar românul îi tot român. Paznicul de la colhoz locuia acolo și avea o capră. Ai noștri au pândit când pleacă în control pe câmp și iau capra din coteț, o coace pastramă, oasele le-am dat pe foc, pelea am îngropat-o și carnea am mâncat-o. Nu se cunoștea nici urmă de capră. Pe urmă, noaptea, ne-am dus în beci la colhoz că mirosea a murătură. Ne-am dus și am umplut cateloagele cu varză murată. Varză am mâncat până ne-am săturat că după pastramă de capră mergea. Dar vedeam noi noaptea că ne mișca la degete când luam varză din butoi. Varza era din anul trecut, nu mai era bună, avea viermi dar noaptea am mâncat așa. Am mai luat în cutii de conservă și am pus la capul nostru să avem pe a doua zi. Când ne-am sculat varza era pe jumătate, restul erau viermi care mergeau pe la capul nostru.

A doua zi[,] paznicul a văzut că nu-i capra și i-a spus ofițerului rus care ne-a adus. De-acuma cercetare pe noi, unde îi capra. M-a luat întâi pe mine ofițerul, m-a dus într-o gărlă mare de alături, mi-a spus să mă dezbrac de haine, a luat revolverul și mi l-a pus în pept și m-a întrebat unde e capra și turețele¹¹⁶ de cizme, despre care eu am știut dar nu i-am spus lui cine le-a luat. Eu am început a plânge că am copii și femeie acasă, să mă ierte. În timpul cela vine ordin să mergem la gară că pleacă garnitura trenului. El n-a mai avut timp să cerceteze pe toți[,] că de la el ne-au luat alți ofițeri în primire și am scăpat cu zile.

După ce ne-am îmbarcat în vagoane[,] ne-au dat hrană rece pe trei zile până la Harcov. Acolo trenul a stat mai mult. Până ne-au dat masa, noi ne-am

¹¹⁵ Saț: senzația de a fi sătul, saturare, îndestulare.

¹¹⁶ Tureată: parte a cizmei care acoperă piciorul de la gleznă până sub genunchi; carâmb; un fel de ciorap fără talpă, făcut din dimie sau din postav, care îmbracă piciorul de la gleznă până la genunchi.

dat jos că eram amorțiți. Anuță D. Gh. din Bajura s-a dus prin piață și a rămas de tren. A mai stat 1 an de zile până i-au dat drumul în țară.

Pe 8 octombrie am ajuns la vama Adâncata¹¹⁷. Acolo am stat o noapte întregă până au dat șasiurile trenului pe linia CFR română, fiindcă la ruși și la englezi linia este mai lată decât cea internațională. Am stat o zi și o noapte la Adâncata la vamă. Am trecut prin Basarabia, pe la Mămăliga¹¹⁸, ziua. Am văzut din tren satele Teioasa și Bajura.

Cât am stat la vamă noi eram liberi și umblam prin gară. Un prizonier din garnitura noastră s-a dus la o casă, aproape, să mănânce ceva. Femeia i-a dat mămăligă, o oală cu fasole și murătură. El a mâncat tot[,] că de abia a venit la vagon. Cum a ajuns în vagon s-a pus jos cu fața în sus și a zis „valeo” de vreo trei ori și a murit; i-au ieșit fasole pe nas și pe gură. Medicul din Adâncata a spus că nu trebuia să mănânce fasole multe[,] pentru că mațele și stomacul[,] fiind subțiri[,] au plesnit. L-au dat jos din vagon și trenul s-a pregătit de plecare la centrul de carantină la Râmnicu Sărat.

Mulți prizonieri vorbeau că[,] dacă ajung acasă, ca să se sature, taie vaca, altul că are să facă un cuptor de mălai și are să-l mănânce tot și multe altele. Ne-a luat în primire armata română cu opinci de cauciuc și încinși cu niște bucăți de curele. La Pașcani ne-au dat hrană caldă și am mers mai departe. Fratele meu Gheorghe Luca s-a dus să ducă găleata de ciorbă la vagon-bucătărie[,] dar nu a mai venit la vagonul nostru. Spunea un tovarăș că a plecat acasă.

Ajunși la Râmnicu Sărat[,] ne-au băgat în niște cazărmi pentru carantină. Acolo ne-au luat ofițerii noștri în primire, adică medici și administrația. Ne-au făcut vizita medicală, baie, etuvă și ne-au mai ținut o săptămână. Ne-au dat zapiscă rusască la mână și de acum fiecare spre județul lui. Trenuri spre Dorohoi nu prea umblau din Râmnicu Sărat. Până la Mărășești m-am suit într-un tren rusesc accelerat[,] care mergea la Iași[,] dar la Mărășești m-au dat jos niște ofițeri ruși și m-au repezit jos pe traverse. Abia m-am sculat de jos și m-am dus la un tren care mergea spre Dorohoi[,] dar mecanicul n-a vrut să mă ia. Eu m-am șupurit¹¹⁹ și m-am suit pe locomotivă jos lângă becuri, cu spatele la cazan ca să-mi fie cald. La ziuă am ajuns la Pașcani. Mecanicul făcea întreținerea locomotivei și cum m-a văzut acolo negru de fum și păcură s-a speriat și a luat cociorba¹²⁰ care întărește focul și m-a ghiontit până m-a dat jos spunând că eu îs „ciorti”, adică dracu.

Am rămas în Pașcani până a venit un marfar, m-am suit din mersul lui dar la Verești n-a stat, s-a oprit la Dumbrăveni. Era noaptea, m-am dus la o casă, le-am

¹¹⁷ Adâncata: oraș în regiunea Cernăuți (Ucraina), cunoscut și sub forma Hliboca (în ucraineană *Глибока*, în rusă *Глыбокая*, în germană *Hliboka sau Hlyboka*, în poloneză *Hliboka*); centru administrativ al raionului omonim.

¹¹⁸ Mămăliga: sat reședință de comună în raionul Noua Suliță din regiunea Cernăuți (Ucraina); în ucraineană *Мамалига*, transliterat Mamaliha, în rusă *Мамалыга*.

¹¹⁹ *A se șupuri* (regionalism): a se furișa, a se strecura.

¹²⁰ *Cociorbă* (*cociorvă*): prăjină cu cârlig la un cap pentru a strânge tăciunii și a răscoli jărătecul.

spus că sînt prizonier, vin din Siberia, să mă lase să dorm pe prispă pînă la ziuă. Mi-au dat ceva să mănînc apoi am dormit pe prispă. La ziuă le-am mulțumit de cazare și am luat-o pe câmp spre Bucecea, prin Huțani. Noaptea am ajuns în marginea Bucecii și aveam un băț de răsărită la spate, țineam bagajul, când mă întîlnesc cu un individ. A gîndit că am armă în spate și mi-a zis: „Tovarășe, ești prieten cu mine? Văd că ești sărac dar în noaptea aceasta te faci milionar dacă mă asculți pe mine. Este o farmacistă în centru, are farmacie, am urmărit-o, n-a făcut vîrsămîntul¹²¹ de bani”. M-a luat și pe mine pînă aproape de farmacie. M-a lăsat la distanța de 300 m, el a plecat înainte și mi-a spus că atunci când îl aud șuierînd să vin la el. Eu atît am așteptat. Cum s-a depărtat el de mine, am croit-o pe alt drum spre marginea satului, înspre Leorda, că se vedeau lumini la gară. Fugind așa, aud șuierînd din țicnal¹²² să mă duc la el să dăm lovitura. Eu eram pe un izlaz, fugeam de pârâiau spinii uscați; pe urmă am mers mai încetu.

La zori am ajuns în Leorda. M-am dus la o casă, căci unde am stat în cartiruire o lună de zile nu mai cunoșteam strada și nici casa, că pe front am plecat din Leorda pe 17 martie 1944. La casa unde am intrat m-am recomandat de unde vin și de unde sînt și am cerut ceva de mîncare. Omul de casă m-a întrebat dacă mai sînt prizonieri de venit în țară că are și el un copil prizonier. I-am spus că mai vin în urmă garnituri de tren cu prizonieri. Pe urmă ne-am luat rămas bun, am mulțumit pentru masă, m-am dus la gară și m-am interesat cînd este tren spre Dorohoi. Mi-a spus un ceferist că merge un tren o dată la 48 de ore. N-am mai așteptat în gară și am luat-o pe jos spre Dorohoi.

Pe la Brăiești îmi era foame și m-am pus jos pe iarbă lîngă un gard la poartă. O femeie de casă m-a întrebat de unde vin și de unde sînt. I-am spus toată întîmplarea mea și i-am spus că mi-e foame. Ea mi-a adus o farfurie cu sarmale și pâne să mănînc. A spus că în Brăiești e hram de Sf. Dumitru, că în ziua aceea era Sf. Dumitru. După ce am mîncat i-am mulțumit pentru masă și am luat-o spre Dorohoi. Am ajuns în Dorohoi pe după amiază. N-am găsit nici o mașină sau căruță spre Darabani și iar am luat-o pe jos. Cînd a înserat[,] am ajuns la Dumbrăvița unde este un iaz lîngă drum. Am tras la o casă să mă hodinesc. Cei de casă m-au întrebat de unde vin și de unde sînt. Le-am spus toată pățania; mi-au dat să mănînc niște plăcinte. Au spus că mîncare n-au făcut că era vineri seară spre sîmbătă. Ei erau adventiști de ziua a șaptea, țineau sîmbăta. După ce am mîncat m-am culcat pe prispă că era cald.

La ziuă am luat-o la drum spre Bajura. Fiind slab și neantrenat[,] nu am reușit să ajung acasă. M-a apucat seara la Manolea¹²³, sus la biserică. Acolo, lîngă drum, la vreo 300 mt., erau niște girezi cu paie și mă duc acolo să mă hodinesc în paie. Mi-am făcut o gaură în gireadă și m-am băgat acolo în paie și am adormit buștean. Pe la o bucată de noapte vine un om la luat paie cu sarcina, cu un țăpoi în mînă. Vedeam că răscolește la paie. Eu i-am spus să nu mă

¹²¹ *Vărsămînt*: depunere a unei sume de bani la o instituție financiară.

¹²² *Țicnal*: semnal, fluierătură, șuierătoare cu care se dă semnale.

¹²³ Astăzi satul Mlenăuți, comuna Hudești, județul Botoșani.

spargă pe mine că sînt în paie. El când a auzit glas de om a luat-o la fugă, a gândit că îs paznic. Eu l-am chemat la mine și i-am spus să vină la paie că acele paie erau de-ale primăriei. M-am făcut prietin cu el și i-am spus de unde vin și că m-a apucat noaptea și mă hodinesc. I-am spus și că sunt din Bajura. A luat paie – o sarcină bună – și a plecat. Eu, la zori, am luat-o la drum spre Bajura și am ajuns acasă pe 31 octombrie 1945. Acasă tata, Luca [Dumitru – n. eds.], nu mai era în viață, numai mama și frații, pe care i-am găsit sănătoși; l-am găsit și pe Gheorghe. El n-a mai mers la Râmnicu Sărat; a fugit din vagon de la Pașcani și a venit acasă.

Acasă am găsit greu, ca după război, nu era una, alta, mama cu șapte copii, cu tot cu mine și cu Gheorghe, nu se găseau mărfuri de cumpărat, nici bani nu erau. Gheorghe s-a căsătorit în toamna ceea, în postul Crăciunului[,] iar eu în anul 1947 toamna[,] că în 1946 a fost o secetă mare, nu s-a făcut grâu, porumb și celelalte culturi s-au făcut puține. Țin minte că la 8 septembrie 1946, când mergeam la hram la Concești, pe câmp nu mai era nimic; nici bețe de floarea soarelui nu erau. În 1947 s-au mai făcut din cereale[,] dar primăvara a fost secetoasă, a început a ploua din 20 iunie. Porumbul s-a făcut[,] dar nu s-a copt la maturitate, s-a mai uscat pe pod.

Acestea au fost toate întâmplările de când am intrat în școală[,] la vârsta de 7 ani[,] și până în anul 1945[,] când am venit din lagăr din U.R.S.S.

**From the Prut River to the Ural Mountains.
A Peasant Memories from Northern Moldavia
(Abstract)**

Keywords: the Romanian inter-war village, Teioasa, Bajura, Darabani, Dorohoi County, the Iași-Chișinău line, prisoners of war (PoW), prison camp, Ural Mountains.

Neculai Caba, who was originally from Teioasa but spent his childhood in Bajura (from an administrative point of view, both villages belong to the town of Darabani), has written his memoir after 1990, in which he describes his life course from childhood until the moment he comes back from captivity in Russia. The author makes a thorough description of the Romanian inter-war village, whose life was full of customs and forms of worship. In addition, he remarks the limits of the educational system in the rural area as well as the socio-economic facts of the area under discussion. Caba provides precious information regarding the clothing and food of the inter-war villager from the north of Moldavia. The story follows on with the scene describing his conscription in 1943, his training for war and leaving to the line at the Dniester River in the spring of 1944. As a witness of the city of Iași being occupied by the Soviet troupes on the 20th of August, 1944, Neculai Caba presents important details about this specific episode. His way to the concentration camp and the shocking life as prisoner of war (a life marked by famine and mass graves) bring additional historical importance to his memoir.

ANEXE

Fig. 1. Neculai A. Caba
în 1940 (fotografie în
posesia familiei)

Fig. 2. Neculai A. Caba în 1994
în fața casei din Teioasa, Darabani (fotografie în posesia familiei)

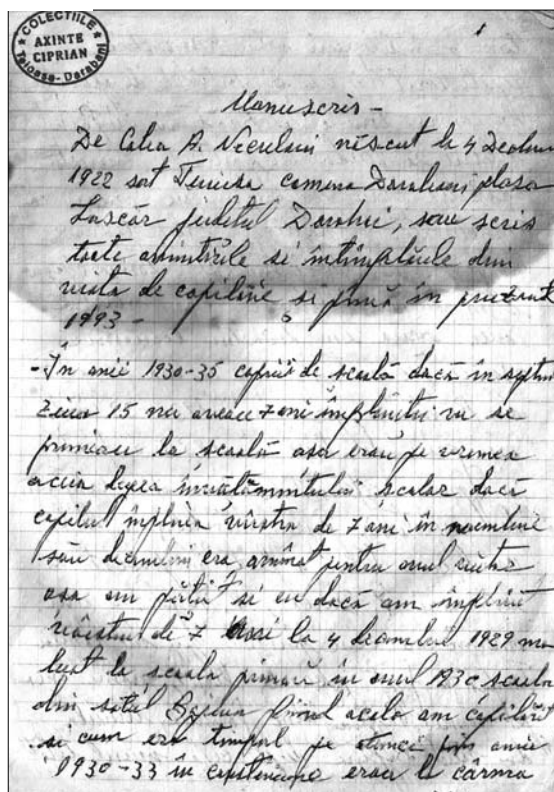

Fig. 3. Prima pagină din *Manuscrisul* lui Neculai A. Caba (în posesia lui Ciprian Axinte)

Arhivele, cercetarea istorică și memoria locului. Întoarcerea documentelor Moldovei la Iași după 150 de ani

Dezbatere organizată de Arhivele Naționale ale României, în parteneriat cu Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași.

Locul desfășurării: Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Data: Joi, 26 aprilie 2012, orele 16.00.

Participanți: Arcadie Bodale, Cătălin Botoșineanu, Florin Cîntic, Mihai Cojocariu, Dorin Dobrințu, Sorin Iftimi, Florea Ioncioaia, Ștefan S. Gorovei, Andi Mihalache, Mihai Mîrza, Leonidas Rados, Claudiu Turcitu, Petronel Zahariuc.

Petronel Zahariuc: Bună ziua! Doamnelor, domnișoarelor și domnilor, domnule director general al Arhivelor Naționale ale României, în numele Facultății de Istorie, al meu personal și al întregului colectiv al Facultății de Istorie, ne bucură că găzduim o manifestare care prin numărul excepțional de mare al celor prezenți în sală ne arată interesul cetățeanului, al istoricului, mai tânăr sau mai în vârstă, față de arhivele noastre, față de documentele vechi. Vă mulțumesc tuturor că ați răpit din timpul dumneavoastră și ați venit aici și sper să fie o experiență interesantă, dacă nu să ajungeți des la Arhive, măcar să încercați să învățați paleografia chirilică, musai obligatorie pentru a reuși să vă dedulciți măcar cu ceva din comorile pe care Arhivele Naționale le-au adus după un veac și jumătate înapoi în târgul Iașului.

La această manifestare, intitulată sugestiv *Arhivele, cercetarea istorică și memoria locului. Întoarcerea documentelor Moldovei la Iași după 150 de ani*, însoțită după cum vedeți de o microexpoziție documentară, participă ca moderatorii cel care vă vorbește, decanul Facultății de Istorie, și unul dintre reprezentanții noului val de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, domnul cercetător Leonidas Rados. Apoi, câțiva dintre profesorii dumneavoastră și colegii noștri de la Facultatea de Istorie, domnul profesor Ștefan Sorin Gorovei și domnul profesor Mihai Cojocariu. De la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” participă domnul Andi Mihalache, care este aici prezent, îl salut cu evlavie. De asemenea, de la Palatul Culturii, domnul profesor Sorin Iftimi, de la Arhivele Naționale, Filiala Iași, acum se cheamă Serviciul Național și așa mai departe, dar eu am rămas pe vechi, dovadă că-mi plac documentele vechi, am rămas așa, domnul – relativ proaspăt director – Florin Cîntic, căruia îi urăm succes în noul

mandat și să dea Dumnezeu ca să fie un bun început pentru acțiuni comune între Facultatea de Istorie, Institutul „Xenopol” și Arhivele Naționale, domniile Arcadie Bodale, Cătălin Botoșineanu și Mihai Mîrza, iar de la Facultatea de Litere, de la secția de Jurnalism, domnul Florea Ioncioaia, care nu a predat istorie, deși practică și scrie despre jurnalism sau istoria presei. Și nu cel din urmă, ci cel dintâi, domnul cercetător Dorin Dobrințu, directorul Arhivelor Naționale.

Noi avem misiunea de a modera o dezbatere care vrem să fie frumoasă, furtunoasă pe alocuri, că așa-i stă bine unei dezbatere, cu câteva precizări preliminare. Aceste arhive care au venit înapoi privesc în primul rând istoria medievală, premodernă și modernă a românilor și nu trec, după cum am reușit eu să mă uit pe evidența fondurilor, anul 1900. Deci, pentru curioșii de a mai vedea un dosar al cuiva, un dosar proaspăt al cuiva, de a vedea o bucată de pământ cel care n-a primit-o înapoi și vrea s-o primească, pentru cineva care a văzut că un vecin a primit zece hectare în plus și a trebuit să le dea înapoi statului, aceste documente nu-l ajută. Despre ce este vorba? Este vorba despre un grup masiv de documente, de așa-numitele colecții, să zicem, sau fonduri ecleziastice moldovene de la Arhivele Naționale București, însemnând o parte a fondului Mitropolia Moldovei, două episcopii, Huși și Roman – Rădăuții erau pe vremuri, până la 1918, sub altă oblađuire –, patru biserici, trei din Iași și una din Galați, 53 de mănăstiri, 22 de schituri, apoi Eforia Școalelor din Moldova, Epitropia Averilor Sfântului Mormânt din Moldova, Colecția Manuscrise, cu două, cel puțin două manuscrise care au dat istoricilor foarte multă bătaie de cap, dar și foarte multe mulțumiri aceluia care le-a făcut, Gheorghe Asachi¹, așa-numitele manuscrise 628, 629 din Arhivele Istorice Centrale. Apoi, un alt grup de fonduri regulamentare și postregulamentare, despre care va veni vorba puțin mai încolo.

Ce vreau să vă spun? Când am văzut această microexpoziție documentară mi-a părut rău că am îmbătrânit. Acum 20 de ani, dacă aceste documente erau la Iași, cred că aveam mai mulți pantofi, o haină mai bună și, de ce să nu spun, mai mult păr, mai mult sau mai puțin. Prețul generat de cercetare, prețul generat de drumurile consecvente și permanente la București pentru a vedea acest fond documentar foarte, foarte generos pentru istoria noastră s-a curmat acum. Așa că toți aceia care veți fi interesați de istoria unor mănăstiri, de istoria locală, de istoria unor, să zicem, circumscripții administrative, ținuturi ori județe, veți găsi la Arhivele Naționale, Filiala Iași, informație de primă mână.

Apoi, cred eu, aceste documente au darul de a resuscita câteva discipline moarte sau așa-zis moarte: paleografiile. Ne putem imagina că folosirea acestor documente fără paleografii ar putea fi, să zicem, doar la nivelul unei foiletări.

¹ Gheorghe Asachi (1788-1869). Personalitate marcantă a culturii din Moldova secolului XIX, deschizător de drumuri în multe domenii (educație, presă, genuri literare etc.), cu un rol major în crearea unor instituții. A fost *arhivist al statului* (șef al Arhivelor Statului – Moldovei) în anii 1832-1849 și 1857-1859. Toate notele acestui material sunt ale editorului.

Iei un vraf de documente, dai cu mâna prin ele și, vezi Doamne, ce-o să iasă de-acolo! N-o să iasă, vă sigur, nimic. Această hotărâre administrativă de a mișca un bulgăre, un bulgăre de zăpadă care a pornit dinspre București și s-a oprit la Iași, o spun acum, pentru cine are urechi de auzit să audă, este bine să se oprească așa. Pentru că un bulgăre de zăpadă rupt în multe bucăți nu face decât să distrugă ceea ce s-a adunat cu trudă într-un singur loc după chinuri îndelungi. Această, acum, să nu vorbesc cu cuvinte mari, reîntoarcere a unui patrimoniu documentar, excepțional pentru istoria Moldovei, pentru istoria Moldovei și de dinainte de 1812, cu hotarele ei mari, până la Nistru, și după perioada când Basarabia a fost pierdută, după 1812, consider că este pentru noi, să zicem, un „cadou”, pun ghilimelele de rigoare, pe care conducerea Arhivelor Naționale, Ministerul de Interne, de ce nu, a făcut-o pasionaților, iubitorilor de istorie veche și frumoasă, și adevărată a Moldovei. Rezervându-mi, așa, un cuvânt și după finalul dezbaterii, o să îl rog pe domnul cercetător, pe domnul profesor Dorin Dobrințu, directorul Arhivelor Naționale, să precizeze câte ceva din munca, din chinurile și, de ce nu, din bucuria de a fi văzut că aceste documente s-au întors la ele, în zona lor, ca să nu spun acasă, că acasă înseamnă întreaga Românie.

Dorin Dobrințu: Mulțumesc domnule decan pentru această introducere, vă mulțumesc și dumneavoastră, doamnelor și domnilor, pentru interesul arătat acestei manifestări. Eu aș vrea în această fază de început a dezbaterii să fac câteva precizări administrative legate de ceea ce este în spatele acestei acțiuni care s-a încheiat recent. În anii 2007-2008, mai precis în primele mele luni la Arhivele Naționale, am constatat că dincolo de vehicularea cu obstinție a unor principii, deci dincolo de discurs, erau foarte multe lucruri problematice în această instituție. Se vorbea până la obsesie despre integritatea fondurilor și teritorialitatea lor. Or, prin solicitările care veneau de la cele două categorii de public pe care le au Arhivele Naționale, și anume de la cercetători sau de la un public mult mai numeros, interesat de partea practică a documentelor, am constatat că foarte multe, îngrijorător de multe fonduri sau, mai ales, fragmente de fond erau în cu totul alte locuri decât unde s-ar fi potrivit să fie sau erau pur și simplu împărțite. De aceea, la sfârșitul anului 2008, am trimis o circulară către toate structurile centrale și teritoriale ale Arhivelor Naționale ca să vedem ceea ce aveam ca intuiție, să vedem care este situația acestor fonduri și fragmente de fond. Noi știam că era vorba de foarte multe fragmente mai ales, dar și de fonduri întregi aflate în alte locuri decât în locurile în care trebuiau să fie, dar am constatat după aceea că numărul acestora era enorm. Și o să spun la momentul potrivit despre ce este vorba. A reieșit că toate structurile teritoriale sau centrale ale Arhivelor Naționale aveau fragmente sau fonduri care erau în altă parte, iar nu în depozitele, nu în administrarea lor.

Cum se ajunsese în această situație? Avem mai multe explicații. În primul rând era vorba de moștenirea din perioadele în care organizarea administrativ-teritorială fusese alta. România – mă refer la statul cu aceeași denumire și organizare după 1859-1862 – a cunoscut mai multe schimbări administrative,

ceea ce a presupus mutarea unor fonduri arhivistice sau fragmente de fond. După aceea au existat mutări determinate de creatorii sau deținătorii de documente care își aveau sediul într-un județ, dar își desfășurau activitatea în multe altele. În al treilea rând, am avut de-a face, de-a lungul timpului, cu „opozitia” – folosesc ghilimelele, deși uneori e altceva în spate – unor structuri ale Arhivelor Naționale care au manifestat tendința de a păstra acele documente care, cum spuneam în altă parte, fie se aflau în centre universitare, academice care au o cultură și o tendință monopolistă, fie pentru că fondurile fuseseră create de instituții de importanță mai mult decât județeană. În sfârșit, un al patrulea motiv pe care l-am găsit noi a fost spațiul de depozitare insuficient în anumite județe. Din aceste motive, anumite fonduri care ajunseseră în anumite locuri, în diferite împrejurări, rămăseseră acolo. Asta a fost situația o perioadă, spre exemplu, la Alba Iulia sau la Râmnicu Vâlcea.

În unele cazuri, a reieșit că nu se mai știau împrejurările în care fondurile sau fragmentele de fond ajunseseră în depozite la structurile respective, de la Alba și până la Vrancea. Pentru a rezolva problema fondurilor și fragmentelor de fond deplasate la diverse structuri ale Arhivelor Naționale, s-a pornit de la necesitatea respectării celor două principii arhivistice de bază recunoscute internațional și acceptate de comunitatea profesională din România, și anume integritatea fondului și teritorialitatea creatorului de fond.

Au mai fost luate în considerare câteva aspecte pe care – a reieșit din analiza noastră – nu trebuie să le ocolim: 1. Interesul și dreptul moral al comunităților locale sau regionale de a-și păstra documentele care privesc istoria lor, respectiv teritoriul pe care se află; 2. Necesitatea unei administrări normale a documentelor; 3. Modalități practice de a avea acces la documente. Este vorba de ceea ce anticipase deja domnul profesor Zahariuc, și anume, în condițiile în care cercetarea este foarte scumpă, în condițiile în care ai tot felul de probleme cu accesul, din motive de voință publică și de resurse, este cel mai bine ca arhivele să fie acolo unde există interes față de ele.

Transferarea fondurilor și fragmentelor de fond între structurile Arhivelor Naționale s-a făcut etapizat în anii 2009-2012 și, pentru a nu exista dubii, voi spune că în această perioadă au fost transferate 631 de fonduri și fragmente de fonduri, totalizând aproape 5.000 de metri liniari de documente². Cele 97 de fonduri – moldovenești – pe care le avem în vedere în această seară, dintre care 87 fonduri ecleziastice³, iar 11 fonduri regulamentare și postregulamentare⁴, reprezintă ultima etapă, a șaptea, nu din cele prognozate, ci ultima derulată. Bineînțeles că această activitate care s-a făcut în baza unei analize

² Vezi, în anexa acestui material, Tabelul 1. Transferuri de documente între structurile Arhivelor Naționale ale României conform principiilor arhivistice ale integrității fondurilor și respectării teritorialității documentelor (2009-2012).

³ Vezi Tabelul 2. Fonduri ecleziastice moldovenești transferate de la București la Iași (martie-aprilie 2012).

⁴ Vezi Tabelul 3. Fonduri regulamentare și postregulamentare moldovenești transferate de la București la Iași (martie-aprilie 2012).

consistente și care s-a desfășurat într-o perioadă lungă de timp, nu s-a realizat de la sine.

Dincolo de voința administrativă, invocată deja aici de domnul Zahariuc, eu vreau să precizez că aceasta s-a făcut cu munca multor oameni din Arhivele Naționale de la București și de la Iași. Ceea ce vreau să vă spun – și asta este o datorie de onoare colegială – este că aici au fost implicați angajații de la Biroul Arhive Medievale, Fonduri Personale și Colecții, menționând contribuția deosebită a șefului acestei structuri, domnul Claudiu Turcitu, după aceea Biroul Arhive Administrative și Culturale, șef de birou doamna Mirela Comănescu, Biroul Arhive Economice, șef de birou doamna Mihaela Vișan, Serviciul Inspecții, Analiză și Sinteză, în special șeful acestui serviciu, domnul Cristian Anița, și doamna Mirela Tudor, precum și cu suportul logistic asigurat de serviciul Logistică, prin domnul Florin Gheorghe. Am lăsat la urmă, nu întâmplător, având în vedere care a fost destinația – din perspectiva noastră, pot să spun finală, ca să iau o povară de pe inima domnului Zahariuc –, Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale. Mi-ar lua foarte mult timp să-i amintesc pe toți cei implicați aici, așa că am să fac referire la domnii Cătălin Botoșineanu și Florin Cîntic, cei care au gestionat traseul, dar și la participarea câtorva arhiviști care au în păstrare fondurile în discuție, care s-au specializat pe perioadele respective ori s-au implicat în diferite moduri în acest proces, mai ales domnii Mihai Mîrza, Arcadie Bodale, Cristian Zaharia, doamna Rodica Iftimi ș.a.m.d.

Am vrut să spun toate acestea pentru că este vorba despre o cantitate importantă de documente. Dacă stăm și adunăm toate aceste unități arhivistice, dosare altfel spus, cutii sau mai larg metri liniari, avem o cantitate importantă. Am făcut un calcul și sunt 416,55 metri liniari de documente. Dincolo de cantitate, în sine impresionantă, este vorba despre un patrimoniu important, esențial pentru înțelegerea istoriei acestui spațiu, de la sfârșitul secolului XIV și până la sfârșitul secolului XIX. Deocamdată atât.

Petronel Zahariuc: Mulțumim domnule director, dar înainte de a da cuvântul domnului Rados, moderator și el, dar eu fiind gazdă sunt imperialist, aș vrea să aduc și eu mulțumiri domnului Claudiu Turcitu, șef birou la Arhivele Medievale de la Arhivele Centrale, să-l asigur că dacă nu s-a născut în Moldova, atunci noi, cei care suntem noi aici, îl asigurăm că îl facem cetățean de onoare al Moldovei și al Iașilor în mica noastră comunitate de istorici. Îl rog pe domnul Rados să ia cuvântul.

Leonidas Rados: Mulțumesc. Voi spune doar două cuvinte despre fondurile care au fost constituite în Moldova în perioada regulamentară și după aceea, până în deceniul șapte al secolului XIX în general. Nu le voi enumera pe toate, bănuiesc că cu toții am primit câte o listă⁵. Aș vrea să insist doar foarte puțin asupra unui fond esențial pentru monografiile de școli care sunt în ultimul timp la mare căutare, chiar de biserici, e vorba de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice din Moldova, unde cred că sunt aproape 5.000 de dosare,

⁵ Referire la tabelele din anexă.

dacă nu mă înșel. Găsim informații extrem de importante cu privire la unele școli, esențiale pentru istoria învățământului din Moldova, fie că vorbim despre seminarul Veniamin, fie că vorbim de Academia Mihăileană, sunt dosare întregi despre Universitate, fondarea Universității, începerea funcționării ei, a facultăților, în fine, o mulțime de alte documente, de la cataloage la serbări, organizarea de serbări școlare ș.a.m.d. Probabil mai importante sunt două fonduri care aș vrea să fie cercetate cu mai multă aplecare acum că sunt la Iași, este vorba de Divanul ad-hoc al Moldovei (1857-'58) și Adunarea Electivă Legislativă a Moldovei, din '59 în '61. Poate va avea loc o cercetare mai atentă a acestor fonduri, despre care nu se poate spune că n-au fost cercetate, dar probabil că altfel vor fi lecturate la Iași. Sperăm să găsim inclusiv informații mai interesante despre acei patrioți locali sau despre cei care au primit ștampila, poate prea ușor, de reacționar, de la Nicolae Ionescu⁶ la Asachi și, cine știe, poate la un moment dat vom avea și câteva monografii ale acestor personaje puțin studiate.

În general fondurile acestea care privesc istoria modernă au fost, din câte mi-am putut da eu seama, puțin studiate. Evident, mi-au fost și mie la fel de inaccesibile ca dumneavoastră; ce am văzut la București nu cred că a trecut de cinci dosare, cinci-șase dosare, împrăștiate într-o mulțime de alte urgențe. Aceste fonduri au fost destul de puțin văzute de istoricii ieșeni, dacă ne uităm pe foile lor de folosire vedem că precumpănesc istoricii bucureșteni. Cel puțin pe Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice cam aceasta este situația. Firește, pe lângă – s-a mai spus – inconvenientul acesta de până acum, distanța și cheltuiala consistentă la care eram supuși fiecare dintre noi pentru a ajunge la București, există și inconvenientul limbii. Toate în afară de, știu și eu, anii de după '60 în linii mari, toate ridică probleme de limbă.

Cineva din sală: Grafie.

Leonidas Rados: Da, de grafie, evident, de lectură. Oricum, salut și eu aducerea, reîntorcerea acasă a acestor fonduri. Nu este, cred, nimic mai firesc decât să ne apărăm, în fond, patrimoniul local, regional. E rău că au plecat, în fine, e foarte bune că s-au întors acasă. Atât.

Petronel Zahariuc: Îi mulțumesc domnului Rados. Și acum în calitate de medievalist și premodernist, am să zic câteva cuvinte despre fondurile ecleziastice din Moldova, cu alte cuvinte de ce puteți găsi dacă mergeți să cercetați aceste fonduri, într-un număr destul de mare, 86 de fonduri, cuprinzând majoritatea mănăstirilor din Moldova, și cele închinat și cele neînchinat. Pentru cele închinat materialul documentar nu este foarte amplu, știți că la secularizare și înainte de secularizare multe din documente au fost luate de călugării greci și duse la Ierusalim la Sfântul Mormânt, la Muntele Athos și în alte locuri, dar

⁶ Nicolae Ionescu (1820-1905). Publicist, profesor la Facultatea de Drept a Universității din Iași, om politic. Lider al Frațiunii Liberale Independente, pe care a fondat-o în 1869, având sediul la Iași, care a promovat național-liberalismul, cu puternice accente antisemite. Senator în Parlamentul României, ministru de Externe (1875-1876), membru fondator al Societății Academice Române (1867) și vicepreședinte al Academiei Române (1889-1892).

totuși în copii, în arhivele mănăstirești, la Mănăstirea Sfântul Sava, spre exemplu, se află un număr impresionant de documente copiate, precum și în cele două condici, chiar și a treia, manuscrisele 628, 629 și 630, care cuprind o activitate excepțională făcută de Gheorghe Asachi, de copiere, de traducere și copiere a actelor slave, activitate întreprinsă la începutul secolului al XIX-lea.

În legătură cu aceste fonduri ecleziastice, respectând cele două principii pomenite de domnul Dobrinu, cel al unității fondurilor și al teritorialității lor, vă dau două-trei exemple. Mitropolia Moldovei, în care au fost aduse acum la Iași un număr de aproape 1.500 de unități arhivistice, are documente întinse pe intervalul 1448-1888. Numai că aceasta este o parte, să zicem o treime, celelalte două treimi, una se află și acum la Arhivele Naționale Iași, iar cealaltă la Biblioteca Academiei Române, prin donația mitropolitului Iosif Naniescu⁷. Cu alte cuvinte, în continuare, sunt iubitorii Bucureștilor – știți, ca să repet butada că „sunt două drumuri, unul la Eternitatea și unul la București” –, cei care vor să meargă la București n-au decât să meargă în continuare, pentru că un fond impresionant de documente moldovenești sau emise pe teritoriul Moldovei se află la Biblioteca Academiei Române, adunată în o sută și ceva de ani.

Un alt fond despre care putem să spunem că este oarecum rupt este, spre exemplu, al Episcopiei Roman. Câteva condici se află la Arhivele Naționale Iași, câteva se află la Arhivele de la Piatra Neamț și acum o bună parte din acest fond s-a întors la Arhivele Naționale Iași.

Sunt, de asemenea, un număr de 53 de mănăstiri din Moldova. Fondul cel mai important ca număr de documente, de cutii, de metri liniari și cum mai vreți să le spunem, este al Mănăstirii Neamț, care are 152 de cutii de documente, grupând 1.471 de unități arhivistice, însemnând documente vechi, slave, documente în grafie chirilică care se întind în intervalul 1397-1879. Documente ale Mănăstirii Neamț veți găsi în continuare la Biblioteca Academiei Române, la Arhivele Naționale Iași, dar și în alte fonduri arhivistice din arhivele publice și, fapt demn de remarcat, ce a mai rămas în Mănăstirea Neamț, dar după știința mea nu documente, în sensul lor de foi volante sau de documente copiate în condici sau manuscrise de documente, ci mai ales manuscrise, carte rară, mai puțin documente.

Pentru mănăstirile închinat la locurile sfinte, cel mai important fond documentar este al Mănăstirii Sfântul Sava din Iași, acolo unde au rezidat cei care erau episcopii averii Sfântului Mormânt din Moldova. De aceea ei adunau o parte din documentele de la mănăstirile închinat Sfântului Mormânt, și aici sunt Galata, Probota, Cașinul și alte câteva, care aduceau din când în când pentru judecăți documentele la Iași, fiind copiate în condicile de la Sfântul Sava.

O inițiativă foarte bună în anii '60-'70 girată de Arhivele Naționale a fost publicarea cataloagelor documentelor moldovenești și cataloagelor documentelor

⁷ Iosif Naniescu (1818-1902). Mitropolit al Moldovei (1875-1902), membru de onoare al Academiei Române (din 1888). Pentru subiectul în discuție, vezi Iulian Marcel Ciubotaru, *Donațiile Mitropolitului Iosif Naniescu către Biblioteca Academiei Române*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, vol. III/2012, p. 245-276.

Țării Românești din Arhivele Istorice Centrale, cum se chema la vremea respectivă. S-a reușit publicarea documentelor moldovenești în cinci volume plus un supliment până la 1720. Deci, de la începuturi, cel mai vechi document este din 1392, din martie, cu niște sate de pe Siret, cel mai vechi document care se păstrează în fondul de la Sfântul Sava, și cunoașterea în rezumat a acestor documente merge până la 1720. Asta prin munca colegilor din generații diferite de la Arhivele Istorice Centrale.

În cele două colecții pe care dumneavoastră le cunoașteți bine, *Documente privind istoria României*, așa se cheamă, sau *DIR*-ul, documentele sunt publicate integral până la 1625, iar în *DRH*⁸, pe sărite, documentele sunt publicate pentru prima dată sau republicate până spre 1645-1646.

Pentru secolul al XVIII-lea, o parte dintre documente sunt cunoscute, prin cercetări asidue efectuate de cei care se ocupau de documentele agrare, cum se chemau pe vremuri, sau pentru documente orașe-târguri, prin diferite studii, dar să risc o proporție, poate, să zicem, un 20-30% ar fi cunoscut, restul rămâne la dispoziția celor interesați.

Acum, documentele au fost în circuitul public, nu înseamnă că nu le-a cercetat nimeni, foile de folosire, care sunt pe lângă sau au rămas în mapele, în cămășile acestor documente, arată că au trecut pe-acolo ochii curioșilor, celor interesați sau care aveau de scris un doctorat sau cărți ș.a.m.d., dar sunt și documente care au fost doar inventariate, au semnătura doar a celui care le îngrijea, fără să fie alături semnătura vreunui cercetător. Ele, de asemenea, au inventare, inventare la care colegii noștri arhiviști – a căror muncă toți istoricii o salutăm și să dea Dumnezeu să o ducă mai departe –, au rezumate consistente, pe care, o spun acuma ca să audă doctoranzii, am uneori nefericirea să văd că aceste documente sunt citate după inventare, nu după original. Și vreau să spun că cazurile se înmulțesc în ultima vreme pentru că, tot prin bunăvoința Arhivelor Naționale, atunci când a dispărut dificultatea accesului la document și s-a lăsat posibilitatea fotografierii, cetățenii au fotografiat mult și fotografiind mult nu mai ai vreme și folosești puțin. Și de aceea, documente greșite, greșit rezumate – sunt oameni cei care fac rezumate, nu sunt zmei –, sunt preluate mai departe cu greșeli fără să știe că altcineva le-a folosit și corectat după cum se cuvine.

Apoi, aceste rezumate, să zicem, pe care cercetătorii, arhiviștii le-au făcut în acele cataloage ar trebui citate după inventar, inventarul numărul cutare, nu cum ai fi văzut fondul mănăstirea Adam. I-am spus mai adineaori domnului Dobrinu că Mănăstirea Adam nu are până acum o monografie. Are câteva sute de documente de secol XVIII excepționale. Un foarte întreprinzător preot din Galați, preotul Drăgoi, a avut la un moment dat dorința de a face o monografie pentru Mănăstirea Adam, care să se așeze peste preocupările privitoare la începuturile acestei mănăstiri de mijloc de secol XVII pe care le-a început profesorul Paul Păltânea. Numai că atunci când a văzut dificultatea paleografică

⁸ *Documenta Romaniae Historica*.

– uitați-vă și dumneavoastră cum arată – astea sunt documente de secol XV, acela din dreapta, se vede pentru cunoscători, celelalte sunt documente de XVII, XVIII, XIX. Dificultatea paleografică inhibă uneori, așa că preotul Drăgoi s-a lăsat de acest sport sau cel puțin nu mi-a mai spus mie. Această dorință de a face istorie presupune și, repet, pentru doctoranzi mai ales, să fie respectată munca colegilor din Arhive care s-au chinuit să facă rezumate după fondurile documentare.

Multe pot fi spuse despre aceste fonduri. Să sperăm în continuare că nu numai mănăstirea Adam va fi de interes, ci și alte mănăstiri. Spre exemplu, mănăstirea Gafton care în afară de un pasionat de istorie locală din Botoșani care a croșetat o monografie, bună pentru că popularizează, în rest nu avem în continuare monografia ș.a.m.d. Aron Vodă, dacă vreți, Aroneanu care se chinuie acuma să-i taie turla sau să nu i-o taie, s-o mute sau să n-o mute, să lungească pista sau să nu lungească pista... Despre Aroneanu încă, în afară de un articol vechi al profesorului Nicolae Grigoraș, în continuare cunoașterea noastră este destul de redusă.

Sala este motivantă și-ți vine să vorbești pentru că de obicei vorbim în fața a zece oameni. Știe toată lumea despre ce este vorba, dar pentru ca să nu fie motivantă până la capăt, stimați colegi, cei care figurați pe această invitație frumoasă, și alții, dar în primul rând dumneavoastră, vă rog să începem o discuție despre fondurile venite la Iași.

Florea Ioncioaia: Eu trebuie să plec mai repede, îmi pare rău, nu voi putea sta. Aș vrea să spun mai cu seamă două lucruri. Mai întâi să semnalizăm importanța simbolică a acestei, să spunem, reîntregiri, reveniri. Eu am militat pentru reîntregire, când a fost vorba de titlul acestei dezbateri. Nu știu dacă avem cazuri sau experiențe instituționale de acest fel în care ceva plecat la București să se întoarcă, cel puțin așa masiv și cu o asemenea miză. E un lucru care, cum să spun, care trebuie să ne facă și mândri și în același timp să ne provoace puțin să ne gândim, până la urmă, dacă nu avem cumva mai multe datorii față de locul în care stăm noi. Adică mi se pare că noi, cel puțin moldovenii, cel puțin cei din Iași, spre deosebire și de cei din Cluj, ne-am resemnat să ne considerăm o simplă, cum să spun, o provincie cu totul periferică a acestei țări, aproape la dispoziția Bucureștiului, a ucuzurilor care vin din București. Cred că acest lucru, această revenire a arhivelor la Iași ar trebui să ne facă să fim un pic mai atenți și la acest aspect al conștiinței noastre. Până la urmă, Iașul nu numai că are o istorie în spate, dar cred că și din punct de vedere simbolic ar trebui să ceară mai mult decât i se dă și decât pare că ar avea dreptul.

Al doilea lucru pe care aș vrea să-l spun este că aceste fonduri, întoarcerea acestor fonduri ar trebui să ne atragă atenția asupra, haideți să-i spunem, importanței primei jumătăți a secolului XIX. Acesta este un lucru pe care aș vrea să-l observ. Eu m-am ocupat la un moment dat de această epocă, mi-ar plăcea să mă ocup mai departe numai că, pe cât mi-am dat seama, aproape că nimeni nu e interesat de aceasta, cel puțin în jurul meu. Nu știu la facultate, eu nu cred că acuma s-au schimbat lucrurile. Sunt puțini cercetători la Institut, la

Facultate care se ocupă de prima jumătate a secolului XIX. Pare o lume, cum să spun, destinată uitării, puțin spectaculoasă, mai cu seamă că și documentele sunt foarte greu lizibile. Dacă e să vorbim de probleme de lizibilitate, cred că acelea din prima jumătate a secolului XIX pun probleme majore. Nu? Mă înșel eu? Nu am așa mare experiență în ce privește epocile mai vechi, dar din câte mi-amintesc de la seminarul cu domnul Pungă⁹, cele din perioada medievală îmi păreau mai, hai să zicem, măcar mai spectaculoase, mai frumos scrise decât cele din secolul XIX, când are loc o democratizare a scrisului și, așa cum se întâmplă, scriitura e cu mult mai puțin lizibilă.

Deocamdată asta doresc să spun. Mulțumesc. Și-l felicit pe domnul Dobrinu, n-aș vrea să uit asta, în ciuda prieteniei noastre vechi n-aș vrea să se creadă că-l celebraz acuma, dar cred că meritul principal îl are domnia sa, și-l felicit public. N-am făcut-o personal pentru că, mă rog, când ești prieten cu cineva ai o anumită reținere în sensul ăsta. Mulțumesc.

Leonidas Rados: Da. Să știți că Iașul și-a susținut drepturile până spre finele perioadei interbelice, probabil știți foarte bine.

Florea Ioncioaia: Da, știm.

Leonidas Rados: Apoi, nu știu, a survenit o barieră mentală, teama de a fi acuzat de lipsă de patriotism dacă ești și patriot local, probabil că o autocenzură.

Florea Ioncioaia: Cred că nouă național-comunismul ne-a distrus conștiința faptului că suntem și oameni ai locului.

Leonidas Rados: Haideți că în Transilvania totuși lucrurile stau mult mai bine.

Florin Cîntic: Nu știu, patriotismul local, până la urmă, trebuie scos de sub incidența acestui stigmat. Orice om normal are o deschidere către obștea și către obârșia sa și către rădăcinile sale culturale și legăturile, genealogiile, să spunem, spirituale, culturale, și familiale, nu în ultimul rând.

Eu aș vrea doar să subliniez un lucru aici. Mi-e greu să vorbesc în calitate de proaspăt conducător al Arhivelor Naționale din Iași pentru că e o experiență încă de unde am de învățat și pentru mine este o mare provocare profesională, la aproape cincizeci de ani cât am, să învăț o nouă meserie, dar vreau totuși să spun că pentru mine această experiență începe sub auspicii faste. Am intrat aici la 180 de ani de când există totuși în mod constant și neînterupt o instituție. Puține instituții sunt în Iași care se pot mândri, totuși, cu asemenea istorie.

Petronel Zahariuc: Universitatea de la Cotnari! [Râde.]

Florin Cîntic: Eh! Universitatea de la Cotnari. Mă rog, e de discutat. [Râde.] Dar Arhivele, în orice caz, au fost pandantul statului și pandantul memoriei istorice și mă simt cumva părtaș alături de colegii care sunt cu experiență în acest domeniu că avem un rost în breasla istoricilor și de partea cealaltă a biroului, ca să spun așa, nu numai de partea cercetătorilor, ci și a celor

⁹ Gheorghe Pungă (1949-2004). Cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Preocupat de istoria medievală a Moldovei, principala sa lucrare rămâne *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994.

care construiesc, fac munca aceea tăcută, neștiută într-un fel, fără de care cercetarea istorică ar fi fost mai dificilă. Aș vrea să spun doar că pentru mine, reîntregirea arhivelor ieșene este un moment de bucurie și un moment de mare mândrie ieșeană, localistă, ca să spun așa, și în egală măsură o provocare pentru a încerca, cu toate ajutoarele prietenești pe care le avem în zona administrativă și ministerială și prim-ministerială, ca să spun așa, de a da o șansă acestei instituții să intre în mileniul al III-lea și să se dezvolte. Este un proiect de a reface totuși și de a extinde Arhivele Naționale pe care sperăm să-l putem, de asemenea, celebra la un moment dat.

Un singur lucru aș mai spune, vizavi de intervenția lui Florea, și eu fac parte ca și el dintr-o generație care crede în legitimitatea identității regionale și a respectului pe care această identitate regională s-ar cuveni să-l aibă în România, în speță cred că Iașul are mari resurse de a-și construi cu adevărat un destin, în măsura în care dumneavoastră, cei care sunteți aici, și noi alături de dumneavoastră vom gândi proiecte articulate și coerente și firești pentru un astfel de program.

Sper că întâlnirea noastră de astăzi să fie un bun început al unei regândiri a identității noastre. Sigur, nu în măsura în care vorbim aici de o ruptură a României sau cine știe ce proiect federalist, ci doar de o chestiune de respect și, de ce nu, de orgoliu local și îmi place să cred că toate lucrurile formidabile care au putut fi aduse aici, puține față de ceea ce este cu adevărat în depozitele Arhivelor Naționale, pot fi, de asemenea, un bun argument pentru asta.

Petronel Zahariuc: Da. Am să fac un scurt adaos și eu la ce a spus domnul Florea Ioncioaia. Facultatea are, a avut chiar un punct de glorie în preocupările din prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe care domnul profesor Gheorghe Platon¹⁰ le-a ilustrat, s-a străduit să adune lângă domnia sa colaboratori. Unul dintre ei este primul ministru, că tot am vorbit. Teza domnului Mihai Răzvan Ungureanu¹¹ este pe prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar pentru că tot l-am laudat pe prim-ministru, c-așa trebuie făcut, ca s-audă, vreau să spun că în sală este și un specialist redutabil pentru perioada de dinainte de Mica Unire, domnul profesor Mihai Cojocariu, care a luptat îndelung pe acest front și-l rog să spună câteva cuvinte.

Mihai Cojocariu: Stăteam ca pe ace, pentru că aș avea ore și mă așteaptă studenții, să spun ceva despre importanța întoarcerii acestor fonduri arhivistice. Este excepțional, este aproape de neimaginat, pentru mine cel puțin. Sincer, aproape că nu îmi vine să cred că aceste documente sunt în Iași, pentru că Bucureștiul a avut mai ales mână de luat. După cum este și un alt aspect. Dacă cineva de pe stradă ți-ar lua haina, iar tu protestezi, ca să nu rămâi gol, apoi nu este o chestiune firească? Aceeași poveste și cu muzeele. Mai acum doi sau trei

¹⁰ Gheorghe Platon (1926-2006). Istoric; cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași (1967), profesor (din 1950, trecând prin toate gradele universitare) la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, membru corespondent (din 1990) și membru titular (din 1993) al Academiei Române. Preocupările sale au vizat istoria modernă a României.

¹¹ Mihai Răzvan Ungureanu (n. 1968) a fost premier al României între 9 februarie – 7 mai 2012.

ani am vizitat un muzeu național din Anglia și am rămas uimit de cât de sărac era muzeul, în afară de așezare. Mi s-a explicat că piesele de valoare, de cea mai mare valoare, sunt la Beech, la Liverpool, nu sunt în vechile reședințe ale regiunii. Cu muzeele s-a întâmplat același lucru. Piesele muzeistice cele mai valoroase ale Moldovei sunt în altă parte. Moldova a fost, așa cum spuneam și eu, ca și alții, lăsată fără ceea ce era al ei.

Dar poate este și un alt aspect și, sunt sigur, colegii specialiști de la Arhive, în istorie contemporană au dezvoltat această idee, și anume că a fost și o modalitate de a încuia oarecum, a pune un lacăt pe trecut, a controla trecutul prin centralizarea arhivelor și controlul strict al accesului la documente. De aceea, aș fi fost foarte curios cum de a izbutit domnul Dobrinu să realizeze aducerea acestor arhive în Iași. Dacă dumnealui este inițiatorul și dumnealui a urnit, ca să spunem așa, acest lucru, apoi merită recunoștința noastră întreagă. Nu cred, sincer, că ne-am adunat aici numai pentru a aplauda. Dar atunci când este vorba de un merit, mai cu seamă că atâția șefi, la atâtea instituții, sunt acolo numai pentru a ocupa un loc, a ilustra, cum spunem, trebuie să-l recunoaștem. Aceasta este o mare inițiativă, o foarte mare inițiativă, pe care să ne-o asumăm cu toții, că operațiunea aceasta va fi ireversibilă.

Domnul profesor Zahariuc a folosit la un moment dat cuvântul *acasă* și repede a venit cu precizarea ce a numit *acasă*. Sigur, *acasă* este România, dar pentru mine, ca moldovean, pentru mine *acasă* este în Iași și mai *acasă* este în satul meu și tot așa. Și fiind *acasă*, mai *acasă* în satul meu, nu înseamnă că sunt mai puțin român. Nu. Ba dimpotrivă, precum, în ceea ce mă privește, sunt un naționalist, în sensul fundamentalist al termenului, în sensul de, în fine, mai *acasă*. În privința atitudinii, sunt în postura unui naționalist fundamentalist.

Ca să nu mai vorbesc că am văzut cât s-au chinuit doctoranzii, mai încoace cei care fac disertații. Apoi, Arhivele sunt la îndemână, unele văzute, altele nevăzute. Pe de altă parte, domnul profesor Zahariuc a menționat o chestiune și indirect au menționat și alți vorbitori, și anume că avem arhivele la dispoziție, dar accesul la documente este din ce în ce mai greu pentru că nu avem pregătirea necesară. Deci, avem documentele la îndemână, dar nu le mai putem citi. Nu mai putem citi documentele. Din păcate, suntem atât de încorsetați, încât nu știu dacă vom reînvia, permiteți să utilizez acest cuvânt, studierea, învățarea paleografiei. Poate va fi găsită soluția măcar în număr, 10% dintre studenți să iasă cu această abilitate. Poate sunt un cercetător care a avut de-a face toată viața și o să aibă toată viața de-a face cu documentele, cu acest instrument. Poate se găsește o soluție, pentru că altfel murim, nu mai putem citi izvoarele primare ale istoriei noastre până la jumătatea secolului al XIX-lea. Deci, și cu aceasta închei, pentru că nu vreau să abuzez, dacă ideea, inițiativa și până la urmă meritul aparțin unora, putem să ne manifestăm recunoștința. Și poate și alții sunt într-un gând. Vă mulțumesc.

Leonidas Rados: Mulțumim și noi. Oricum vă mulțumesc și pentru că ați reamintit de acele cercuri concentrice ale patriotismului. Ele s-au cam uitat. Ar trebui să începem de la familie, comunitate, oraș, regiune ș.a.m.d.

Mihai Cojocariu: Leonidas, nu se exclud!

Leonidas Rados: Păi, nu se exclud, evident! Dar există încă în zona Moldovei această reținere, care nu știu de când și de unde poate veni, unde îi putem vedea începuturile, poate în vremea Unirii, nu știu, dar oricum avem încă dificultăți mari în a ne raporta la această identitate regională a noastră. Despre cum a reușit domnul Dobrinu, cred ca ar trebui să vă spună chiar el. Nouă ne-a spus mai înainte că de fapt nu au existat asemenea încercări. Nimeni nu a încercat în Arhive să realizeze un asemenea act. Dacă doriți să spuneți două cuvinte, vă rog.

Dorin Dobrinu: Probabil mai multe detalii veți afla mult mai târziu, dar ceea ce aș vrea să spun este că – și asta știu pentru că am făcut personal o investigație, parțială, în arhiva de cancelarie a Direcției Generale a Arhivelor Naționale din București, iar colegii mei de la Iași, mai ales domnia Mîrza, Botoșineanu, Bodale și probabil și alții, au făcut cercetări în arhiva de cancelarie a Arhivelor din Iași – nici măcar nu au existat solicitări în sensul reînțoarcerii acestor documente. Aici problema a fost atinsă de domnia Cojocariu, Ioncioaia, Rados și Cîntic și eu aș sintetiza-o puțin altfel. Cred că moldovenii au luat totul, după 1862, ca pe o fatalitate în această țară. Și asta este o problemă, pentru că mereu a existat o teamă teribilă că dacă se reafirmă drepturile de cetățeni ale ieșenilor, în particular ale moldovenilor, în general se antentează la...

Leonidas Rados: La edificiile statului modern.

Voci din sală: Da, da, da.

Dorin Dobrinu: ...integritatea României. Asta este o temă falsă. Aș vrea să reamintesc câteva lucruri. Cele mai puternice state din Europa au o structură diferită de această structură iacobină sau iacobino-bonapartistă, pe care noi am importat-o, am clădit-o în anii '60 ai secolului XIX, la care nu am renunțat, iată, nici la două decenii de la căderea regimului comunist. Asta este o istorie cvasi-necunoscută și, în orice caz, nespusă. Da, în spatele aceste acțiuni este o voință administrativă, este o conștientizare a unei realități care nu era în acord cu datele profesionale, cu principiile arhivistice, cum am spus, și care s-a și putut face după o analiză temeinică și comunicată de altfel și dumneavoastră și altora. Evident că există orgolii teritoriale în România. Parcă se subînțelege că mai puțin legitime sunt ale celor de aici. Întotdeauna legitimitate are doar centrul. Dacă ieșim din această logică centralistă, fatalistă, eu cred că avem o șansă mare inclusiv pentru a reclădi ceva. Pentru a reclădi, bunăoară, accesul la arhive, un acces democratic, bineînțeles după regulile cunoscute și egale pentru toți. Cred că asta este foarte important. Arhiviștii, pe de o parte, trebuie respectați pentru munca lor – spun arhiviști generic, deși în Arhive lucrează și alți oameni care poartă numele de arhivari sau de referenți ș.a.m.d. –, după cum arhiviștii trebuie să-i respecte pe ceilalți, fie că sunt cercetători consacrați academic, fie că sunt pur și simplu oameni interesați de trecut. Pentru că arhivele cred că nu trebuie tratate doar ca un patrimoniu, în sensul ascunderii acestuia în depozite – și fără îndoială că arhivele au o utilitate și în acest sens, întrucât ele furnizează materia primă pentru cunoaștere, mă refer la arhivele

vechi – ci sunt un suport, uneori și arhivele vechi, dar cel mai adesea cele recente, pentru atâtea drepturi care sunt considerate prozaice, drepturile cetățenilor.

Mărturisesc că m-am gândit deseori la lucrurile acestea, cum pui în practică o asemenea decizie, care s-ar putea, câțiva dintre dumneavoastră știți cel puțin cât mine, dacă nu mai mult, să nu se bucure doar de entuziasm, de înțelegere a raționalității care stă la bază și a punerii ei în practică. Dar faptul că sunteți aici, unii dintre dumneavoastră au spus ce au spus, pentru mine este încurajator. În orice caz, ca să nu fie niciun dubiu, dincolo de voință – și, da, voința este importantă oriunde și cred că, din păcate, asta lipsește cel mai adesea –, în spate este un efort foarte mare. Știm bine asta, și eu, și domnii Turcitu, Botoșineanu, Cîntic, Mîrza și atâția dintre colegii mei de la Iași și de la București. Nu întotdeauna oamenii înțeleg sau nu acceptă raționalitatea anumitor gesturi, dar munca lor merită apreciată. Responsabilitățile, evident, știți foarte bine, într-un sistem ierarhic sunt ierarhice.

Andi Mihalache: Aș spune și eu câteva cuvinte. Într-o discuție cu domnul director Dorin Dobrințu, l-am întrebat pe șleau și dumnealui vă poate confirma acest lucru: „Cât crezi că va rezista această măsură luată de tine? După ce nu vei mai fi director, nu cumva fondurile se vor întoarce la București?” Cel puțin cei care au realizat acest proiect pot fi liniștiți, împăcați că măcar și-au făcut datoria situându-se într-o lungă descendență a unor gesturi de factură asemănătoare. Pentru că domnul Cojocariu a vorbit de Bucureștiul care este foarte îndemânat la a lua, fără a mai da nimic înapoi, n-aș putea decât să amintesc faptul că în istoria din cea de-a doua jumătate a secolului XIX – început de secol XX, factorii responsabili ieșeni au avut multe atitudini salutare, în sensul salvării patrimoniului de politica centralistă a Bucureștiului. Acuma, ca să nu ponegrim fără măsură această strategie, trebuie să spunem că are o îndelungă istorie. Centralismul în materie patrimonială a început ca o chestiune justificată de realitate, mai ales în contextul secularizării averilor mănăstirești, al golului instituțional de la începutul modernității noastre. Centralizarea a avut rostul de a salva, o salvare de primă instanță a unor documente, a unor odoare de biserică, a unor obiecte patrimoniale, puse în lăzi și depozitate la Muzeul Național de Antichități. Ulterior, această măsură legitimată de realitate devenea și doctrină patrimonială, adică toate obiectele de valoare, documentele nu puteau fi păstrate cu bine, în manieră competentă, decât la București.

În plan legislativ această pretenție a fost statuată prin legea și apoi regulamentul legii privitoare la obiectele de patrimoniu de la 1892-1893, sancționată de regele Carol¹², dar despre care toată lumea știe că era scrisă chiar de mâna lui Grigore Tocilescu¹³, cel care timp de 28 de ani practic a condus într-o manieră personală Muzeul Național de Antichități, transformându-l într-un

¹² Carol I – Karl Eitel Friedrich Zephyrinus Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen – (1839-1914). Domnitor (1866-1881), apoi rege al României (1881-1914).

¹³ Grigore Tocilescu (1850-1909). Istoric, arheolog, etnograf; profesor la Universitatea din București (din 1881), a condus Muzeul Național de Antichități (1881-1909), a fost membru titular al Academiei Române (din 1890) și senator al Partidului Conservator (din 1896).

fel de depozit universal. Deși era vorba de antichități, el centraliza totul, documente medievale, tot. Deci critica pe care o aduce Nicolae Iorga, cu toate excesele ei, este justificată. Și își dovedește adevărul imediat după moartea lui Grigore Tocilescu în 1909, când se iau măsuri de constituire a unor noi domenii de interes, o nouă instituție muzeală, de etnografie, de numismatică, prin care, practic, Muzeul Național de Antichități tinde să devină ceea ce arată denumirea.

În ceea ce privește pe ieșeni, ocupându-mă de acele fonduri ale instituțiilor care nu sunt în administrarea directă a Arhivelor Naționale, am văzut destule gesturi ale intelectualilor ieșeni de opoziție față de centralismul bucureștean în materie patrimonială. De exemplu, la 1910 George Murnu¹⁴, atunci director al Muzeului Național de Antichități, imediat după epoca Tocilescu, îi raporta nemulțumit ministrului Instrucțiunii cum că Universitatea din Berlin ar fi cerut ieșenilor să cedeze obiectele cucuteniene pentru o expoziție temporară. Dar, această expoziție temporară trebuia împachetată și administrată via București. Ieșenii se opun la această decizie și pare că acțiunea lor este cumva reacționară. De ce nu vor să cedeze acele obiecte care erau în patronajul Facultății de Istorie? Directorul George Murnu vine la Iași, are o discuție cu Gheorghe Bogdan¹⁵ în care acesta îi spune foarte clar că nu vor să cedeze aceste obiecte și drept măsură de pedepsire, să spunem, i se propune ministrului Instrucțiunii ca obiectele cucuteniene să nu mai meargă la Berlin. Deci, Bucureștiul se derobează de orice răspundere, revenind ieșenilor toată obligația de a împacheta și a administra financiar, din toate punctele de vedere, deplasarea obiectelor cucuteniene la Berlin. Neexistând fonduri, Universitatea ieșeană a tras următoarea concluzie: în regulă, nu cedăm aceste obiecte, nu le închidem, nu le ascundem de nimeni. Deci, le punem la dispoziția savanților care sunt interesați de cercetarea lor, dar le păstrăm aici. Cum se justifică această măsură, iarăși este o lungă istorie. Expozițiile temporare, fie că erau expoziții cu participarea noastră la expoziții internaționale sau cum a fost expoziția jubiliară, erau niște modalități de a atrage obiecte de mare importanță patrimonială la București, pe care ulterior uitau să le mai înapoieze. Dovadă stau documente de arhivă cu zeci de reclamații, zeci de procese în această direcție. Practic, reacția ieșenilor a fost bine întemeiată, să spunem, deci legată de realitate, cel puțin gesturile care probabil arată că nu a fost atât de capitulară în ceea ce privește relația centru-provincie în materie de documente, de obiecte de patrimoniu.

Leonidas Rados: Vă mulțumim. Reacție, într-adevăr, pe plan local a existat încă din deceniul șapte a secolului XIX și mai târziu, fie că o legăm de aniversările Universității, fie de alte asemenea evenimente legate de patrimoniu. Problema exista – și era cunoscută în epocă –, ca și faptul că ieșenii sau

¹⁴ George Murnu (1868-1957). Scriitor, traducător, istoric; profesor la Universitatea din București, șef al Muzeului Național de Antichități (1909-1910), membru titular al Academiei Române (din 1923).

¹⁵ George Bogdan (1859-1930). Medic legist; profesor (suplinitor din 1891, titular din 1895) și rector al Universității din Iași (1907-1913), președinte al Societății de Medici și Naturaliști din Iași (1906-1907, 1909-1910).

moldovenii plecați la București și rămași acolo nu făceau în definitiv nimic pentru a apăra patrimoniul și drepturile acestei regiuni. De aceea, cazul de față e unul, să spunem, mai puțin obișnuit. Cred că de noi depinde ca aceste fonduri să rămână acasă, să nu mai plece încă o dată.

O voce din public: Cu îngăduința dumneavoastră, câteva lucruri aș vrea și eu să ridic aici. Sigur, aduc și eu aceleași mulțumiri și felicitări celor care au inițiat această acțiune. Este, într-adevăr, un eveniment. Însă aș vrea să aduc aminte că sunt și altele. Chestiunea are o mai mare amploare, în afară de arhive. Eu am lucrat la muzeu. În 1971 s-a ridicat de la muzeul din Iași un patrimoniu, faimosul tezaur de la Băiceni¹⁶, și luat, dus la București, de care nu se mai știe. Chestiunea, sigur, merită o discuție mai amplă și îmi pare rău că nu-i și patrimoniul cultural aici, Direcția de Patrimoniu Cultural al Județului Iași¹⁷, și chiar va trebui să organizați, să aveți în vedere o manifestare.

Florin Cîntic: Domnul Munteanu¹⁸ este bolnav...

O voce din public: Da? Regret.

Florin Cîntic: ... și ar fi vrut să vină cu siguranță.

O voce din public: Nu mai e nimeni pe-acolo? Dar dacă e domnul Cîntic aici, e rezolvată.

Petronel Zahariuc: Haideți să revenim la documentele noastre.

O voce din public: Vreau să vă spun că eu am în vedere aici faptul că Universitatea, Facultatea de Istorie, prin natura ei patronează și alte probleme legate de istoria Iașului, a țării ș.a.m.d. Institutul „Xenopol”, la fel. Astfel încât nu putem să neglijăm aspectul celor plecate din Iași pe diferite căi. Mi-amintesc acum că a fost o campanie formidabilă, prin '50, după '50, cu crearea arhivelor Institutului de Istorie a Partidului. S-au răvășit arhive, instituții și au plecat, au fost duse toate acolo. Îmi închipui că se găsesc toate la Arhivele Centrale.

În altă ordine de idei sau tot în această ordine de idei, vă reamintesc că a fost la Iași, a existat un Muzeu al Regimentului 13, în Copou, care, de asemenea, când s-a desființat, toate obiectele au fost luate de Muzeul Militar Central și au rămas acolo. Muzeul Municipal Iași, dacă vă mai amintiți de el, la fel, obiecte luate, plus, există în „Buletinul Ioan Neculce” un material care face inventarul acelor obiecte plecate la București. Adică, chestiunea, vorba care s-a ridicat aici, cu bulgărul de zăpadă, ea într-adevăr capătă proporții dacă umblăm la toate. Au fost atinse și alte instituții, asta aș vrea să aveți în vedere, tot pe planul ăsta al regionalizării, când s-au organizat regiunile în 1948. De asemeni, răscoliri, du-te!, trimite-mi!, adu-mi!, întoarce!, s-a făcut atunci un talmeș-balmeș cu toate arhivele, și administrative, și religioase și în mai multe domenii de activitate,

¹⁶ Referire la tezaurul cu obiecte de aur (cântărind în total peste 2 kg), datând din secolul IV î. Hr., descoperit la Cucuteni-Băiceni, județul Iași. Vezi *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I, A-C, coordonator științific Constantin Preda, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 166-168.

¹⁷ Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Iași.

¹⁸ Vasile Munteanu (1966-2012). Etnograf, director al Direcției Județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Iași (2005-2012).

încât chestiunea mi se pare de bun augur, să spun așa, și trebuie continuată pe mai departe.

Petronel Zahariuc: Mulțumim. Sorin, te rog.

Sorin Iftimi: Da, aș relua puțin discuția de unde a lăsat-o colegul Andi Mihalache. Foarte scurt, acele vase cucuteniene au ajuns totuși în Germania, în patronajul lui Hubert Schmidt¹⁹, au fost studiate, restaurate, au revenit o parte dintre ele la Iași. Altele au plecat cu tezaurul de la Moscova în primul război mondial, multe categorii de obiecte și, într-adevăr, ele au fost restituite în două rânduri, în 1935 și după aceea prin '56. Multe lucruri plecate de la Iași și din Moldova au fost restituite României, au rămas la București, n-au mai ajuns la Iași, iar partea din obiectele din Cucuteni care a fost cu tezaurul de la Moscova, nu știa nimeni de ele. Un coleg de-al meu, Mădălin Văleanu, de la Muzeu, a făcut această cercetare la București, la Institutul de Arheologie și a găsit acolo restituite, cu etichete rusești, din anii '50, deci nu erau răpite de nimeni. Numai că nu le-au căutat suficient, lumea nu a fost suficient interesată de această chestiune. De asemenea, știm că atunci s-au întors multe alte categorii, broderii, manuscrise, multe altele luate din muzee ieșene, duse la Moscova și au rămas la București, conform viziunii de-atunci asupra patrimoniului.

Voiam altceva să spun, câteva lucruri mai generale. Nu realizăm poate foarte bine ceea ce se întâmplă, dar aceste tabele ne ajută să ne dăm seama de cât de valoroase și cât de mari sunt aceste fonduri, este un lucru foarte bun că ele revin la Iași. A fost un act și de voință administrativă și chiar de curaj, putem spune, pentru care domnul Dobrinu merită felicitat. El trebuie să aibă și solidaritatea și sprijinul breslei noastre în acest gest, în această acțiune. Gestul acesta nu trebuie să fie doar un simplu gest de revendicare patrimonială sau restituire patrimonială, ci ar trebui la Iași să provoace, să miște câte ceva în materie de studiu al lor, diverse instituții sau chiar istorici la modul individual să aibă în următorii ani diverse proiecte care să aibă în vedere valorificarea lor. Nu trebuie să sugerez celor de la Facultatea de Istorie sau Institutul Academiei ce au de făcut pentru că este clar, asta este pâinea lor, dar se pot face foarte multe lucruri, ar fi ceva care ar crea și în jurul Arhivelor Iași, ar putea să creeze un nucleu mai strâns, mai apropiat de istorici, ar putea să stimuleze publicația locală, ar fi nevoie poate și de acel spațiu, mai încăpător unde să poată fi studiate mai mult. Dacă în viitorul apropiat se va putea extinde spațiul acesta de cercetare și de depozitare ar fi minunat.

Dintre numeroasele fonduri de aici sunt, într-adevăr, unele deosebite, poate la prima vedere par, așa, cu niște denumiri mai seci, dar mă opream acum asupra Ministerului Lucrărilor Publice care pare ceva foarte banal, dar practic

¹⁹ Hubert Schmidt (1863-1933). Arheolog german; începând din 1910 a efectuat săpături sistematice la Cucuteni, județul Iași, pe baza cărora a publicat o monografie de referință: *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin-Leipzig, Walter de Gruyter & Co Verlag, 1932. Vezi și Nicolae Ursulescu, *Cucuteni. Ecouri în epocă ale monografiei lui Hubert Schmidt*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.

dacă vrem să știm cum s-a modernizat orașul Iași în epoca regulamentară, aici găsim. Clădiri, arhitectură, străzi, iluminat, arhitecții care au lucrat la acest lucru și, de fapt, și celelalte fonduri ne arată exact acest lucru, cum s-a modernizat Moldova, cum s-au născut instituțiile moderne, cum s-a europeanizat Moldova acelei epoci. După aceea, aș putea spune că experiența de decenii arată și un alt fapt. Deși istoria a fost tratată ca o istorie națională și a fost cultivată ca atare, până la urmă, istoria Moldovei s-a făcut mai mult la Iași. Oamenii erau și din punct de vedere afectiv și al cunoașterii instituțiilor mai apropiați de aceste teme. Probabil că proporțional, dacă ar fi să urmărim interesul acordat fondurilor respective, am găsi că tot istoricii de la Iași au fost cei mai interesați de aceste lucruri. După aceea, orașul, într-adevăr, pe lângă faptul că găzduiește aceste arhive, are acest centru universitar cu Facultatea de Istorie, cu oameni care pot învăța paleografie, care pot fi pasionați de aceste chestiuni. Și asta justifică de ce aceste fonduri își au locul aici. Problema cu bulgărele de zăpadă era dacă această mișcare de disoluție nu ar putea să continue și la alte nivele până la un rezultat nefast. Dar această mișcare la Iași este foarte bine justificată și susținută și de instituții și de persoane, de cercetători și chiar și din punct de vedere al istoriei acestor fonduri, locul lor este într-adevăr aici. Și mulțumim domnului Dobrinu, colegului nostru, pentru ceea ce a avut curajul și tăria să facă, sperăm ca acest lucru să fie durabil, să fie rodnic pentru Iași, pentru istoriografia ieșeană. Avem acest dat, dar avem cred că și obligații fiecare, și personal, și ca instituții ca gestul acesta să-și vadă justificarea în următorii ani prin interesul crescut față de cercetarea acestor fonduri. Vă mulțumesc.

Leonidas Rados: Cred că ați subliniat cu alte cuvinte și dubla valență a acestei întoarceri sau reîntoarceri acasă pentru că pe lângă valoarea de patrimoniu, aceste fonduri au și o valoare științifică. Sunt extrem de utile pentru rescrierea sau scrierea în mai bune condiții a istoriei cel puțin a regiunii sau a Iașului.

Petronel Zahariuc: Domnul Turcitu, vă rog!

Claudiu Turcitu: O să vă vorbesc din perspectiva celui care a însoțit aceste documente, care a participat, dacă vreți, la această operațiune. Am auzit aici vorbindu-se de reîntregire. Din punctul meu de vedere, aceasta nu constituie altceva decât o îndreptare a istoriei, o istorie care a început în 1862, când au ajuns la București primele fonduri ecleziastice, venite din Moldova, de la Ministerul Cultelor. Vă mărturisesc sincer că am avut nopți în care am „ars”, gândindu-mă, participând la această voință generală administrativă. Pentru că m-am izbit de multe ori de neînțelegere. N-am pornit cu niciun orgoliu, pentru că structura și formația de paleograf, de turcolog și de neoelenist probabil că mi-au permis o oarecare detașare. Am constatat cu surprindere că au existat uneori doar părți din fondurile ecleziastice. Mitropolia Moldovei avea aici, la Iași, 122 de metri liniari, în timp ce la București aveam în depozit 6 metri liniari. Este firesc, zic, pentru orice om normal sau pentru un profesionist să se procedeze așa. Am participat și ieri la o mică întrunire colegială cu lucrătorii Arhivelor Naționale de aici și le spuneam aceleași lucruri. Mi se pare absolut

firesc să fie așa. Acest patrimoniu este în acest fel mai aproape de cercetători. O spun și din perspectiva a ceea ce am făcut cu mândrie și cu pasiune de aproape două decenii în Arhivele Naționale, lucrând în același departament al Arhivelor Medievale și aplecându-mă pe paleografie. Am ținut mult la meseria mea de arhivist paleograf, că tot s-a vorbit de cunoașterea paleografică. Sper într-un reviriment al paleografiei, pentru că știți că este o disciplină marginală chiar în curriculumul universitar.

Vreau să vă spun că principiul acesta arhivistic al respectului față de fond, ce include și integritatea fondului, a făcut ca, pe lângă statistica pe care dumneavoastră o aveți, să se reîntoarcă, să revină, odată cu fondurile ecleziastice, și condicile, ca aparținând acelorași fonduri. Ele erau integrate colecției Manuscrise de la București. Așa că au venit și 156 de condici mănăstirești. Să sperăm în continuarea catalogului de documente moldovenești și aveți în plus o motivație, zic, față de ceea ce aveam la București, aveți și motivația regională, deci interesul ar trebui să fie mult mai crescut față de aceste documente. Am văzut aleatoriu câteva din foile de folosire ale dosarelor privind fondurile moderne, de care vorbea Leonidas, și pot să spun că situația este cu totul diferită la fondurile medievale. Marea majoritate a acestor foi nu aveau trecute numele niciunui cercetător, în vreme ce pe altele erau doi-trei, cei mai mulți provenind din Iași. Așa că vă urez succes, colegii de la Arhive au foarte mult de lucru, sper să formeze o echipă sudată, am mare încredere. Și eu am venit cu încredere, nu mi s-a rupt ceva din mine în clipa în care au venit documentele aici, ba dimpotrivă. Sper să fie mult mai bine folosite. Accesul este foarte, foarte important și mă bucur în clipa în care informația din documente începe să fie mult mai bine pusă în valoare. Vă doresc succes!

Petronel Zahariuc: Mulțumesc domnului Turcitu, îi mulțumesc pentru a doua oară pentru tot ceea ce a făcut, pentru solidaritatea cu directorul instituției, care, deși a venit din Moldova, a reușit să se integreze, dovadă că nu toți moldovenii ajung acolo și închină steagul. Și dacă tot a vorbit un arhivist, am să-l rog pe domnul profesor Gorovei, unul dintre cei care au semnat multe dintre documentele fondurilor moldovenești, să ne spună câteva lucruri.

Ștefan S. Gorovei: Mulțumesc. Aș fi vrut să ajung mai la sfârșit, nu mă grăbesc, nu am ore și nu plec. Probabil am să vă uimesc sau poate chiar am să vă șochez spunând că, în principiu, sunt împotriva transferării obiectelor patrimoniale, cum a spus domnul Mihalache. Și am să vă explic de ce. Am în față un caz foarte concret pe care, bănuiesc, domnul Mîrza îl cunoaște și dumnealui. După revoluție s-a reînființat în Bucovina Mănăstirea Voroneț, desființată de autoritățile austriece cu toate celelalte mănăstiri din Bucovina, cu excepția a trei. Toată averea ei, toată zestrea ei de obiecte și documente a fost salvată, câtă s-a putut salva, de celelalte trei mănăstiri care au rămas în viață: Dragomirna, Putna și Sucevița. Timp de o sută și șaptezeci de ani, optzeci de ani, anumite obiecte, între care manuscrise de mână întâia, argintărie de mână întâia, au fost cunoscute cu sigla „Dragomirna 170”, „Dragomirna 171”, denumirile sunt întâmplătoare. Într-o zi, maica stareță de la Voroneț, foarte

țepeasă și foarte luptătoare, a luat-o repede pe maica stareță de la Dragomirna, care era mai domoală, și i-a luat câteva din obiectele pe care Dragomirna le-a adăpostit și le-a salvat în toată această perioadă. Nu-i așa că se produce, să zicem, o busculadă? Cum mai știu eu acum unde se află documentele și manuscrisele? Eu mă duc după citațiile care s-au făcut timp de o sută și ceva de ani la Dragomirna. Și acolo mi se spune: „A, păi nu mai sunt la noi, du-te mata la Voroneț!”

Deci asta este o chestiune de principiu. Că aceste lucruri vin la Iași, este foarte bine. Nu le-a luat nimeni de-aici, le-am trimis noi sau înaintașii noștri conform unei urgențe de atunci. Că acum vor fi la îndemâna cercetătorilor, este foarte adevărat și este foarte lăudabil. Mă voi bucura să văd cercetătorii acolo, la aceste documente, pentru că lucrând în Institutul „Xenopol” într-o vreme când cercetarea era altfel, știu bine că nu era niciun impediment pentru cercetător să se ducă la București, de câte ori ar fi vrut pe an și să stea cât ar fi vrut, să cerceteze, să microfilleze, să xeroxeze. Și cei care au vrut să facă într-adevăr cercetare au făcut, s-au dus și s-au întors cu maldăre de xerocopii și kilometri de microfille. Așa a lucrat, de pildă, domnul Corneliu Istrate, ale cărui ediții de condici și documente ies acum de sub tipar. Cine a vrut s-a dus și a putut să facă. Cine n-a vrut, nu s-a dus. Astăzi, cred că sunt mult mai mulți, incomparabil mai mulți, cei care nu mai pot. Dar cum am spus, asta este o chestiune de principiu. Dacă rămânem la principii, atunci cred că trebuie să ne fixăm un principiu și în ceea ce privește locul unde trebuie să se păstreze anumite arhive.

Vorbim de teritorialitate, atunci dați-mi voie să vă spun că sunt în cunoștință de cauză și cu sufletul foarte îndurerat. Nu-i prima dată când o spun și am s-o spun încă odată, domnului director Dobrinu i-am spus-o și într-o conversație simpatică prin telefon. Nu se cade să se afle la Arhivele din București marele fond creat de Sever Zotta²⁰ și pe care autoritățile române l-au furat de la conacul de la Buftea, atunci când a fost confiscată moșia familiei Știrbey. A fost furat pur și simplu și dus la Arhive, fără să rămână măcar o urmă despre intrarea acestor mii și mii de documente acolo. Este inadmisibil așa ceva, dar se știe cum a ajuns acolo. Poate până la urmă se va găsi ceva și cu privire la asta. Și integralitatea fondului, a, e de râs! Fondul Sever Zotta a fost rupt în cel puțin trei fonduri: fondul Zotta, fondul Hurmuzachi și fondul Flondor; fonduri familiale sau fonduri personale²¹. Alte documente au intrat la diverse colecții de

²⁰ Sever Zotta (1874-1943). Istoric, cunoscut îndeosebi pentru preocupările sale de genealogie – a și fondat revista „Arhiva Genealogică”; director al Arhivelor Statului din Iași (1912-1934); membru corespondent al Academiei Române (din 1919). Rămas în iunie 1940, la cedarea Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța către URSS, pe proprietatea familiei sale de la Chisălău, județul Cernăuți, a fost arestat de sovietici și deportat în Munții Ural, în 1941, unde a și murit.

²¹ Fondul personal Zotta Sever (1874-1943) se găsește la ANIC – fondul nr. 799, inventarul nr. 948, anii extremi ai documentelor 1502-1947 – și cuprinde 221 unități arhivistice, cu 2,45 metri liniari. Din dosarele fondurilor și din planurile metodice de lucru ale angajaților Arhivelor Statului de la jumătatea anilor '60 reiese că acest fond s-a constituit prin dezmembrarea

documente, achiziții noi sau documente moldovenești. Nu credeți că ar fi normal ca acest mare fond creat de Sever Zotta cu banii lui, cu relațiile lui familiale, cu relațiile lui politice, cu tot ceea ce el avea ca patrimoniu moștenit și creat de el, să se întoarcă la Iași? Sever Zotta a fost directorul filialei din Iași multă vreme, din 1912 până în 1934, iar toate documentele care aparțin acestui fond privesc o parte a Moldovei, privesc Bucovina. Bucovina, după câte știu, n-a făcut niciodată parte din Țara Românească. De ce acest fond s-ar afla acolo? Numai și numai pentru că a fost furat de instituția bucureșteană de la Buftea și dus acolo? Dacă atunci plutonierul sau cine era ăla care a mers la Buftea ar fi avut ideea să zică: „Domnule, dar astea-s moldovenești, nu ne trebuie, ia să le trimitem la Iași!”, ajungeau la Iași. Deci, ele sunt la București ca urmare a unei întâmplări. E logic să se afle acolo?

Cu mai mulți ani în urmă, la stăruințele guralivului care sunt, domnișoara Maricica Ifrim a cerut și a obținut microfilmarea unei părți din fondul Zotta, dosarele genealogice. La ce-mi folosește microfilmul? Trebuie să mă bunglesc acolo pe-un aparat care nici nu știu dacă mai funcționează, atâta vreme cât Arhivele nu dispun de acel aparat care să transforme imaginea mititică de pe microfilm într-o pagină xeroxată.

Petronel Zahariuc: Multe fișe sunt scrise cu creionul și nu se văd nici în original, d-apăi pe documator sau cum se mai cheamă.

Ștefan S. Gorovei: Vorbim de integralitatea fondurilor arhivistice, păi, dați-mi voie să vă mai spun o istorie care privește tot o arhivă. De asemenea, domnul director Dobrinu știe povestea. A ajuns la Academia Română în anii '70 o foarte mare colecție de corespondență, vreo 20 de volume, așa, de dimensiunile acestea, în care scrisorile erau legate, cusute, aranjate frumos. Pe vremea când lucram în București, am consultat aceste documente, le-am văzut, mi-am notat cote. Acuma când am vrut să folosesc unele din însemnările de-atunci și am rugat pe cineva să meargă la manuscrise, să vadă, trimis exact, volumul cutare, scrisoarea numărul cutare. Volumul avea două sute și ceva de scrisori și doamna respectivă îmi transmite: „Dar nu-i adevărat, volumul acela are numai șapte scrisori”. „Șapte?” Sigur, am reconstituit rapid ce-au făcut doamnele de la cabinetul de Manuscrise. Au spart integralitatea fondului, au scos scrisorile care erau unite acolo, pe firul care se numește destinatar, și le-au împrăștiat pe nenumăratele file care se numesc expeditor.

fondului personal Știrbei Barbu Al. (1872-1946), nr. 626, inventarul nr. 947. Documentele care intrau inițial în fondul Știrbei Barbu Al. au fost preluate în anul 1958 de la Buftea, de pe proprietatea care aparținuse prințului. Angajații Arhivelor Statului constatașeră că o parte a acestui fond era, de fapt, formată din documente care proveneau din arhivele personale ale unor familii înrudite cu familia Știrbey. Astfel, prin decizie administrativă, documentele aflate în acest fond au stat la baza constituirii – pe lângă fondul personal Zotta Sever (1874-1943) și fondul personal Știrbei Barbu Al. (1872-1946) – a următoarelor fonduri: fondul personal Flondor Iancu (1865-1924), nr. 738, inventarul nr. 945; fondul familial Hurmuzachi, nr. 749, inventarul nr. 949; fondul familial Pleșoianu, nr. 780, inventarul nr. 1123. Mulțumesc doamnei Loredana Dascăl pentru furnizarea acestor informații.

Și atunci, eu cred că așa ca-n cazul pe care vi l-am povestit și în cazurile fondurilor care s-au dispersat de-a lungul timpului în anumite împrejurări – și domnul Zahariuc a evocat cazul foarte grăitor al arhivei Mitropoliei Moldovei, din care partea istorică de documente vechi a fost dăruită de mitropolitul Naniescu la Academie și celelalte administrative mai noi s-au împărțit –, este importantă, la urma urmei, reconstituirea virtuală. Ce arhivă le-a avut? În ce a constat această arhivă? Unde se află asta acum? Pentru mănăstirile bucovinene, de pildă, ceea ce au publicat în vremea din urmă colegii noștri de la Institutul „Xenopol”, acele două inventare nemțești, sunt extraordinare, după cum sunt și condicile lui Vartolomei Măzăreanu. Reconstitui o arhivă în mod virtual, nu mai ai cum, n-o să stai acum să scoți zece documente din Arhivele Statului, cinci de la Academie, să ceri câteva care au ajuns în Polonia, câteva sute care au ajuns în arhivele din Rusia ca să reconstitui fondurile. Dar poți avea o imagine a întregului reconstituită în felul acesta.

Dar rămâne, totuși, și problema accesului. Cei mai mulți dintre dumneavoastră știți că sunt pasionat din adolescență de cercetarea genealogică. Nu mi-am imaginat că pot să întâmpin greutăți pentru așa ceva. Am cerut la Galați o informație despre o familie, ultima găsită în această familie, că stăpânise cândva în anii '30 o bucată de pământ în nu știu ce comună. Și am rugat pe cineva să meargă acolo și să spună că mă interesează pe mine și am nevoie de asta. I s-a refuzat să vadă dosarul pentru că, vai de mine!, asta privește legea de reconstituire, legea de restituire. Pentru cercetările mele genealogice vreau să vad acte de naștere, de căsătorie, de moarte din anii '20, '30. „Vai, nu se poate, e secret!” Ce e secret, domnule? Faptul că omul ăla s-a născut, a murit, s-a căsătorit cu cineva? Am întrebat cum se face asta în Franța, dar probabil dumneavoastră știți mai multe despre acest lucru. Este și acolo această clauză de confidențialitate de nu știu câte zeci de ani, dar ți se poate da un extras cu datele astea. Fac o cercetare, fac o monografie a familiei cutare, eu trebuie să citez acolo un document, o sursă când spun s-a născut la, s-a căsătorit la. Îndrăznesc să spun toate astea pentru că dezbateră are și cercetarea istorică în atenție.

Și, în sfârșit, încă un punct care îmi stă mie pe suflet de multă vreme: un parteneriat efektiv și eficient, particular. Prin asta, la începutul anilor '70 s-a înțeles, și a ieșit legea aceea a patrimoniului, s-a înțeles de fapt culegerea din teritoriu a documentelor. „A, mata ai niște pergamente, ia vino și le declară la noi și dacă vrei să vinzi ceva vii la noi și...” Nu e nevoie de asta, e nevoie să știm că domnul cutare, familia cutare are ceva de interes. Nu mai sunt acum familii care să aibă asemenea arhive mari și frumoase, dar presupun, și-au făcut colecții. Că unii au mai colecționat așa, că alții au cumpărat pe sume grase, și știu că în București s-au vândut documente la colțul străzii și prin diverși anticari, români sau neromâni și diverse alte naționalități. Să știu că sunt acolo. Le-am fotografiat, le-am adunat cu mijloacele tehnice pe care le avem acum, pus în arhivă, arhivele acum nu sunt numădecat pe pergamente și hârtie, pot fi și cu imagini digitale perfecte la care orișicine poate să aibă acces.

Accesul nu ar trebui să fie egal pentru toată lumea, nu există egalitate în materie de oameni care vin la Arhive, ci există drept. Un cercetător are de o sută de ori mai multe drepturi decât moș Bodrângă care vine să facă istoria satului sau a bisericuței. Dacă un cercetător merge acolo și spune: „Domnule, am nevoie să văd cincizeci de documente astăzi pentru că din acestea cincizeci, de pe unul iau o pecete, de pe altul măsoară lungimea și lățimea și o să mă opresc să studiez, mai pe îndelete, cinci”. Alea cincizeci trebuie să le văd. Și cu absența diverselor restricții care au fost, nu știu dacă mai sunt acuma, privind diversele scule tehnice.

Pot să vă spun, am mai povestit asta în această sală, că am fost într-o singură arhivă străină, în ceea ce s-a numit, se numește încă, Arhiva Secretă a Vaticanului. De la o zi la alta, am căpătat ceea ce am vrut. Am avut acces liber la Condicele lui Sixt al IV-lea ca să găsesc copiile scrisorilor pe care le-a trimis lui Ștefan cel Mare. La raft, ca să spun așa. Am întins mâna, am luat-o și am pus-o pe masa mea. Cum eram supravegheat, cum se făcea această fază, nu știu și nici nu mă interesează. Dar n-a venit nimeni să-mi spună: nu pune cotul, nu pune degetul, nu fă aia, nu fă aia! În sala de studiu era un custode care supraveghea de sus, se plimba din când în când. Singura interdicție era de a folosi stiloul sau pixul. Numai cu creion.

Eu îndrăznesc să sper că toate cuvintele bune și frumoase pe care le-am auzit în seara aceasta și, mai ales, proclamarea bunelor intenții și a dorințelor de a face și de a da ajutor pentru cercetare și pentru întărirea, pentru consolidarea memoriei locurilor vor fi și traduse în practică. Domnul Mihalache cred că a vorbit de întrebarea pe care a pus-o directorului general. E o întrebare foarte bună, pentru că așa ceva este în firea românului. De câte ori ne-am schimbat noi imnul de stat? Și-acuma, se pare, că iarăși. Noi tot timpul vrem să schimbăm și dacă cineva face un lucru bun și îndreptă, a spus foarte frumos domnul Turcitu, o nedreptate istorică, dar care aparține istoriei, n-a făcut-o cineva dintr-o intenție rea, dacă îndreptă ceva, neapărat după un timp vine cineva să spună: „Da’ n-a fost bun asta. Hai s-o întoarcem!”

V-am spus, poate, cu un ton mai pătimaș câteva dintre lucrurile care se află pe sufletul meu, pentru că eu socotesc că dreptatea este indivizibilă. Nu este dreptate dacă fac dreptate numai pe un centimetru pătrat de pe această foaie. Este dreptate numai dacă pe toată suprafața ei am aplicat același principiu și am făcut dreptate.

Petronel Zahariuc: Mulțumesc domnului profesor Gorovei care a împărtășit câteva din experiența domniei sale de cercetător și câteva din dorințele pe care le-ar avea, ca lucrurile să se îndrepte și să nu fie doar o ploaie de vară, ci lucrurile să continue în direcția cea bună și, după cum vedem, o să mergem spre un arhivist, un arhivist cu experiență în cercetarea istoriei ecleziastice, cercetarea istoriei primei jumătăți a secolului al XIX-lea, domnul Arcadie Bodale, care să ne spună câteva din experiența domniei sale în cercetarea acestor fonduri.

Arcadie Bodale: Mulțumesc, domnule profesor. Eu sunt arhivist ca profesie, dar în sinea mea rămân istoric pentru că dragostea dintâi nu se uită niciodată, oricât te-ar abate viața de la ea.

Petronel Zahariuc: Este soția pe-aiici? [Râsete în sală.]

Arcadie Bodale: Nu contează, știe. După ce am cheltuit fonduri însemnate, cred că puteam avea o mașină, pentru a cerceta fondurile mănăstirești aflate la Arhivele din București și n-am putut decât să văd jumătate dintre ele, și acest lucru a făcut ca să nu-mi public teza de doctorat, pentru că sunt conștient că mai am de văzut, acum am satisfacția că le am sub nas. Depinde doar de mine dacă îmi fac treaba sau nu. După părerea mea, ceea ce a făcut domnul director Dorin Dobrințu este cea mai mare, cea mai frumoasă sărbătoare pentru arhivele ieșene și nu numai, pentru arhivele românești, și cea mai frumoasă serbare a celor 180 de ani de când s-au înființat Arhivele din Iași.

Într-adevăr, sunt probleme. Sunt. Și la acces, și la repararea tuturor greșelilor făcute de trecut, dar ele nu se pot face, cred eu, peste noapte. Cu accesul, cred că ar fi o soluție extraordinară dacă arhivele ar merge acolo unde le este locul, la Ministerul Culturii, pentru că noi nu avem ce căuta la Ministerul de Interne, iar această rigiditate în ceea ce privește legalitatea, dacă băgăm sau nu în cercetare, vine și din cauza subordonării. Dacă noi facem o mică excepție, acela care face o mică excepție și vă dă în cercetare documentele pe care le solicitați, a doua zi are nu știu câte rapoarte la diferite structuri. Ori omul, niciun om nu riscă. Este o realitate.

Ștefan S. Gorovei: Dar cine face rapoartele alea?

Arcadie Bodale: Sunt destui, sunt mai mulți decât înainte.

Andi Mihalache: Specializații.

Leonidas Rados: Cercetătorii! [Murmur și râsete în sală.]

Arcadie Bodale: O problemă s-ar rezolva foarte ușor, problema accesului prin informatizarea informației arhivistice. Și asta rămâne în atribuția arhiviștilor. Apoi, locația, pentru că într-adevăr au intrat în circuit sub anumite cote. Arhiviștii au datoria de a nu schimba cotele pentru că orice cotă schimbată duce la dezastru, iar la Iași avem triste experiențe în acest domeniu. Deci, din păcate, situația nu este specifică doar românilor, pentru că imediat avem tendința de a spune că românii sunt cum sunt și strică. Nu. Este o regulă general umană și am avut surpriza neplăcută la Viena. Noi avem o imagine despre austrieci... aoleu! Au civilizat Bucovina! Sunt bucovinean și aveam o imagine fantastică față de spiritul de ordine german. Arhiviștii austrieci s-au apucat să schimbe cotele și am găsit documente ale Bucovinei la Dalmația, documente ale Transilvaniei la Bucovina și nu mai dau exemple. Din păcate, eu când m-am dus în Arhivele de la Viena eram convins să găsesc documente ale mănăstirilor din Bucovina. Le-am găsit în documente unde erau menționate. Trebuia să le găsesc. Și arhiva Mitropoliei Moldovei și arhiva mănăstirilor. Au schimbat cotele, au mutat tot și nu se mai găsesc. Le poate găsi cineva prin noroc. Eu am avut un noroc chior la Viena, am descoperit întâmplător arhiva bisericii ortodoxe și apoi greco-catolice din Transilvania la Bucovina. Ce transilvănean își poate închipui că arhiva

bisericii din Transilvania poate fi găsită la Bucovina? De ce? Pentru că au schimbat cotele.

Avem o problemă. Fiecare crede că este mai bun decât generațiile precedente și încearcă să refacă. Conștiința mea de arhivist spune următorul lucru: domnule, dacă au muncit niște înaintași, las așa! Ca să poată fi regăsită informația, s-o găsească ușor pentru că o să am ghinionul să vină cineva după mine și spune: „Mă, așa a fost domnul Bodale și uite ce a făcut și o reparăm, ș-o refacem!” Și ajungem la un balamuc total.

Sistemul arhivistic românesc a fost înființat de Asachi. De-a lungul timpului, la București s-au dat mai multe norme tehnice, s-au organizat sisteme de inventariere. Și atunci a venit domnul de la București și spus: „Domnule, nu sunt conform normelor tehnice!” Cum să fie arhiva, făcută, creată și inventariată în timpul lui Asachi conform normelor tehnice din 1996? Și s-a schimbat tot! Și avem situația pe care o avem.

Din păcate, responsabilitatea în rândul colegilor mei lasă de dorit. Dar se poate rezolva. Nu, toată lumea trebuie să conștientizeze că este loc de mai bine.

O voce din sală: Arcadie, așa fac.

Arcadie Bodale: Degeaba fac.

Într-adevăr, accesul la mănăstiri este greoi. M-am confruntat cu așa ceva, cred că cele mai mari peripeții le am ca să văd documentele mănăstirilor și nu numai. Am încercat să fac o repertoriere, să fotografiez toate grafitile, toate însemnările de pe pereții bisericilor și am găsit înțelegere. Depinde de la om, la om, dar la Voroneț mi s-o zis că „Net!”. Și-am răspuns.

Deci, pe lângă faptul că trebuie să păstrăm cotele vechi, trebuie să punem documentele toate pe suport electronic. Ceea ce face directorul la biserica metropolitană [din București] este colosal! De-a pune toate, biblioteca, toate cărțile scoase în România pe suport electronic și le găsești, nu trebuie să te mai deplasezi. Apoi, ne trebuie paleografii. Și aici, sincer să fiu, dacă pe mine poate mă calcă o mașină, nu știu, vine cineva în depozitul meu, o să răspundă de prima jumătate a secolului al XIX-lea și o să se uite ca un om care nu a văzut paleografie în viața lui, nici nu știe dacă sunt scrise în românește. Și trebuie neapărat paleografii. Iar după paleografie, ne trebuie instrumentar de lucru. Prin forța împrejurărilor am fost nevoit ca să mă apuc de prima jumătate a secolului al XIX-lea. Am toate documentele din prima jumătate a secolului XIX la mine în depozit. Răspund de ele și bineînțeles am încercat să fac câteva studii pe prima jumătate a secolului XIX. Instrumentarul este inexistent. Dacă medievalii sunt fericiți că l-au avut pe Stoicescu²², cei care se ocupă de prima jumătate a secolului XIX sunt tare vitregiți de soartă, iar instrumentarul de lucru poate fi făcut cred că de profesorii noștri pe care i-am avut și care o să mai fie.

²² Nicolae Stoicescu (1924-1999). Istoric, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, membru de onoare al Academiei Române (din 1993). Preocupările sale au privit îndeosebi istoria medievală a Moldovei și Munteniei. Printre altele, a realizat mai multe instrumente de lucru privind monumentele medievale, sfatul domnesc, marii dregători etc.

Deci, dosarele de cuvinte vechi. Degeaba știi paleografie de secol XIX, de tranziție, o să citești documente și o să găsești pe fiecare pagină cel puțin un cuvânt pe care nu-l cunoști, nu-l găsești în niciun dicționar. Deci, am început să culeg cuvintele din documente și am 60 de pagini de cuvinte pe care nu le găsești în niciun dicționar. Și instrumentarul de lucru, poate exemple pentru a constitui instrumentar de lucru, pot continua.

De asemenea, cred că ne-ar trebui să ne aplecăm pe istoria instituțională. Domnul profesor Zahariuc a punctat foarte bine că nu avem multe monografii de mănăstiri, dar nu avem monografii de ministere. Ministerele care au funcționat în principatul Moldovei sunt necunoscute. Nu avem monografii de isprăvnicii. Documentele sunt sub nasul nostru. Ar trebui să fie date teme de cercetare sau proiecte ca să acoperim un gol istoriografic pentru care noi suntem vinovați și nouă o să ne reproșeze urmașii. Vă mulțumesc.

Petronel Zahariuc: Da, îi mulțumesc domnului Bodale pentru patosul pe care îl pune în explicarea acestor lucruri. Îl asigurăm că noi credem că lucrurile stau așa, dar ne-a convins odată în plus. Vrea și domnul Mîrza? Da' fără patos. [Rîsete în sală.]

Mihai Mîrza: Mai mult împins decât este nevoie.

Petronel Zahariuc: Te-mping șefii.

Mihai Mîrza: Tot era vorba de o instituție ierarhizată și sarcina de serviciu este obligatorie, nu se comentează. Eu sper să nu spun prea multe cuvinte că nu vreau să întind prea mult, nu sunt un foarte bun vorbitor. Nu s-a discutat foarte mult despre modul în care cele 11 fonduri ale instituțiilor regulamentare și postregulamentare au ajuns la București. Însă în momentul în care s-a luat decizia, s-a discutat despre restituirea lor de la București la Iași, s-a făcut o documentare foarte serioasă, mai întâi la București, după asta la noi, la Iași, s-a cercetat atent arhiva de cancelarie a instituției noastre și arhiva instituțiilor din care lipseau părți și părți de documente. La această muncă am participat și eu împreună cu câțiva colegi care au fost numiți de domnul director, nu-i mai amintesc și eu, și am ajuns la concluzia că cele 11 fonduri – la ele mă refer în special, fondurile mănăstirești în mare parte știm cum au ajuns la București, nu mai vreau să mai fac referire – au ajuns la București pe două căi și s-au format ca fonduri acolo. O dată printr-o hotărâre administrativă. Sunt celebre adresele 170 și 189 din 1863 prin care se dispunea ca toate fondurile instituțiilor, ministerelor și instituțiilor centrale ale Moldovei să fie transferate la București. Asta într-un moment în care toate acele fonduri se găseau încă la acele ministere. Nu fuseseră aduse în depozitele Arhivelor Statului.

Sorin Iftimi: Era arhiva curentă, pe care se lucra.

Mihai Mîrza: Deci ele se aflau la arhiva curentă, în depozitele acelor instituții proaspăt desființate. Majoritatea acelor instituții și majoritatea acelor arhive se găseau prin depozitele Palatului Administrativ, la subsol, mai sus de subsol sau prin case particulare din Iași, unele dintre ele contractate, închiriate de către ministere, iar ministerele de la București plăteau sume foarte consistente, spre exemplu, evreului Ițic Kaufman căruia îi plăteau o sumă de

2.500 de lei o dată pe trimestru pentru adăpostirea unei jumătăți a fondului Ministerului de Interne. Există multe alte exemple, nu mai continui. Oricum, s-a dispus ca toate acele fonduri să fie inventariate de către arhiviștii de la Iași și alte persoane angajate cu ziua, să zicem așa. Au fost inventariate, preluate întâi în depozitele arhivelor din Iași unde au fost aduse claie peste grămadă, inventariate și în momentul în care venea vorba să fie duse la București, nu se găseau fonduri și rămăneau la noi. Așa s-a întâmplat în mai multe etape cam cu fondurile tuturor instituțiilor centrale ale Moldovei: Ministerul de Interne, Secretariatul de Stat, Visteria Moldovei etc. etc.

Unele dintre aceste fonduri au fost transferate imediat după 1863 la București. Spre exemplu, Controlul Statului, părți din Judecătoria, părți din Secretariatul de Stat al Moldovei, părți, părți. Unele dintre ele s-au întors la Iași după 1870 pentru că ele erau transferate dintr-o necesitate administrativă, nu neapărat pentru un rapt, pentru a strânge acolo lucrurile. Este adevărat că la un moment dat, în 1867, Arhivele din Iași au fost desființate efectiv ca instituție și n-au mai funcționat, s-a încercat lichidarea ei, nu s-a reușit, au fost intervenții de la noi, de la Iași, ale unor ieșeni care au intervenit la București direct la minister, pentru ca instituția să rămână aici, să fie reînființată etc. etc. Prin 1878 s-a reînființat instituția. Deci asta este o parte. Majoritatea acelor fonduri au ajuns la București și au fost transferate prin decizii administrative până în 1898, cam așa.

Altă parte a acestor arhive a ajuns la solicitarea unor persoane particulare, majoritatea istorici, care din comoditate, din alte motive au făcut asta.

Leonidas Rados: Bucureșteni.

Mihai Mîrza: Nu vreau să găsesc alte justificări, unul dintre ei, unul din cei care au solicitat sute și sute de dosare, și nu exagerez deloc, este Radu Rosetti²³. La solicitarea lui, care a pus oameni, inclusiv până la ministere – pentru că era o persoană totuși influentă Radu Rosetti –, au fost transferate la București peste 500 de dosare din Visteria Moldovei. Acele dosare au rămas. Ele au fost solicitate pentru a fi studiate de Radu Rosetti la Arhivele Naționale. Au fost duse la Arhivele Naționale, nu toate odată, ci pe parcurs. O dată 150, o dată 300. S-a constituit odată un colet foarte mare, într-o ladă mare de lemn care a fost transferată efectiv la solicitarea lui Radu Rosetti. Asta ca să vedem câtă deschidere exista în Arhivele Naționale pentru cercetare. [Murmur în sală.]

Dorin Dobrincu: Pentru privilegiu.

Mihai Mîrza: Câte privilegii aveau cercetătorii. Radu Rosetti venea la Arhivele Naționale, din ceea ce știi, nu am văzut efectiv, dar am aflat pe cale

²³ Radu Rosetti (1853-1926). Descendent al unei mari familii boierești din Moldova. Scriitor, istoric (preocupat de istoria politică și socială, îndeosebi de cea agrară), om politic. Cea mai cunoscută dintre lucrările sale de istorie este *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, tomul I, *Dela origini până la 1834*, București, Editura Librăriei Socec, 1907. De asemenea, a publicat mai multe volume de amintiri sau care puneau în circuitul public întâmplări din regiunea sa natală: *Povești moldovenești*, Iași Editura Viața Românească, 1920; *Alte povești moldovenești*, Iași, Editura Viața Românească, 1921; *Amintiri*, vol. 1-3, Iași, Editura Viața Românească, București, Editura Cultura Românească, 1925-1927.

verbală, venea la Arhivele Naționale, împrumuta acele dosare, câte 30, câte 40, le cerceta și le aducea înapoi. Au fost duse și alte asemenea dosare de la Iași, tot în acest fel, și asta până târziu în perioada interbelică.

Arcadie Bodale: Mă scuzi, până în 2007.

Mihai Mîrza: Da. Eu vorbesc așa în mare și din ce-am studiat. Bun. Toate chestiunile astea și adunate în diverse feluri, aceste dosare au fost regrupate în fondurile pe care le-am adus acum la Iași. Asta nu a mers la detaliu, apoi nici nu se poate studia foarte în detaliu istoria acestor fonduri, mai ales în arhiva de cancelarie de la Iași care, în mare parte, este distrusă în război și avem multe lacune în informare din punctul ăsta de vedere.

Deci asta este în mare, așa. Domnul Andi Mihalache a vorbit despre modul în care erau transferate obiectele de patrimoniu, documentele, cu ocazia acelor evenimente jubiliare, cum a fost cel din 1906. În cazul Arhivelor Naționale nu se justifică neapărat să spunem chestiunea aceea, în sensul că documentele care au fost trimise atunci au fost restituite Arhivelor din Iași, cu excepția peceții Gospod din 1782.

Andi Mihalache: O completare pentru acele grafice. Legea din '93 era foarte clară, se dădea muzeului local un mulaj, iar originalul mergea la București, dar nu puteai să faci mulaj după o inscripție.

Mihai Mîrza: Eu am făcut doar o paranteză.

Andi Mihalache: Deci Tocilescu era foarte clar.

Mihai Mîrza: Aici nu știu dacă ajungea mâna lui Tocilescu și la Arhive. Asta nu știu.

Andi Mihalache: Ajungea peste tot, dacă te uiți la toate însemnările lui.

Mihai Mîrza: Da. De la Iași au fost trimise, să spunem, cinci documente, trei documente și o pecete. Așa au solicitat cei de la București și documentele au fost restituite. Nu știu când, dar au fost restituite. Ele se găsesc acum la Iași.

Andi Mihalache: Probabil după 1909.

Mihai Mîrza: Da. Pecetea Gospod nu. Apoi mai am un caz particular și cu asta închei. Cu documentele care au fost trimise în Rusia s-au întors și-au fost preluate înapoi de Arhivele Naționale, au fost restituite de URSS. În mare parte, au fost multe documente de la Iași, peste 1.000, trimise în acele lăzi în Rusia, s-au întors, din câte știu eu, sau au fost restituite toate.

Sorin Iftimi: În 1935.

Mihai Mîrza: În 1935. Au fost restituite toate. În 1936, acele documente au fost trimise înapoi la Iași, cu excepția unui număr de, cred, 17 documente care n-au fost trimise, pe motivul foarte clar: rămân să fie studiate la DGAS²⁴, urmând ca la o dată ulterioară ele să fie restituite. Ei, nu au mai fost restituite nici astăzi. În adresele pe care le-am redactat noi în primăvara aceasta, am discutat și despre lucrul acesta. Mare parte a acestor documente sunt din pachetul 1.049. Deci, toate au fost grupate acolo, în acel pachet sunt în majoritate documente, pergamente foarte importante pentru istoria secolului XVIII

²⁴ Direcția Generală a Arhivelor Statului.

românesc: acte de desființare a vădrăritului, de stabilire a remunerației dregătorilor, privilegiile mănăstirilor Sfântului Mormânt date de Mihai Racoviță, mai multe. Majoritatea sunt pergamente care au rămas acolo. Două sau trei dintre ele, eu le-am studiat și le-am văzut, sunt fastuoase, arată frumos. În sfârșit, au existat niște rațiuni pentru care ele au fost oprite acolo. Probabil că se vor întoarce. [Bună dispoziție în sală.]

Cam atât, nu mai continui. Bine, citind mai multe dosare, așa avea o poveste întregă și despre condicile Asachi, cum au fost ele copiate la solicitarea lui Asachi, cum au fost trimise la București, cum au intrat. Este o întregă poveste cum au intrat ele la Arhivele Naționale, însă nu prea știu povestea cum au plecat de la Arhivele Naționale din Iași și au ajuns la București. Aici rămâne să aflăm la o dată ulterioară. Mulțumesc. [Murmur și râsete în sală.]

Leonidas Rados: O scurtă intervenție. Ați amintit de acea măsură, să spunem, de închidere a Arhivelor. Era, totuși, din '76, da? În fine, din '75 încolo e o perioadă foarte complicată din punct de vedere financiar, economic, și de la București se iau asemenea măsuri de închidere, de limitare a mai multor instituții. Instituția, să spunem, stipendiștilor în afară, cât pe ce să fie desființată atunci și, evident, în Iași tot felul de școli, facultăți riscau să fie închise. Era normal, de unde să tai dacă nu din „provincie”?

Mihai Mîrza: Ați făcut o bună conexiune cu criza. Nici n-am știut că a existat o criză financiară.

Arcadie Bodale: În perioada respectivă s-a făcut și organizarea administrativă, s-au unit comunele din același motiv.

Leonidas Rados: Mai toată perioada este complicată.

Petronel Zahariuc: Îi mulțumesc și eu domnului Mîrza, amenință că va face o sagă documentară a modului în care aceste documente au trecut de o parte și de alta a Milcovului. O așteptăm și îl asigurăm că este importantă pentru că așa apar la suprafață multe informații care se pierd. Totuși, o mică îndreptare, ca să nu spun altfel, parcă Radu Rosetti nu merită veștejit în niciun fel pentru că a avut calitatea umană, nu numai de a da documentele, de a nu le pierde, totuși era boier de viță veche și o parte din acele documente tocmai înaintașii lui le creaseră, dar a făcut în lucrarea sa, cel puțin una dintre ele, *Pământul, sătenii, stăpânii în Moldova*, o restituție documentară excepțională – cartea așteaptă o ediție, poate va apărea o nouă ediție – cu documente moldovenești sau din Moldova, excepționale. Din corespondența Costăchescu²⁵, spre exemplu, și din

²⁵ Mihai Costăchescu (1884-1953). Istoric; profesor secundar de limba și literatura română în Iași, membru corespondent al Academiei Române (din 1939). Este cunoscut ca unul dintre cei mai riguroși editori ai surselor Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare și primilor doi urmași ai acestuia: *Documente moldovenești de la Bogdan Voevod (1504-1517)*, București, Fundația Regele Carol I, 1940; *Documente moldovenești de la Ștefăniță Voevod (1517-1527)*, Iași, Institutul de Arte Grafice și Editură „Brawo”, 1943; *Documente de la Ștefan cel Mare*, 1948. Pentru activitatea sa epistolară, vezi *Mihai Costăchescu. Corespondență*, volum editat de Dumitru Ivănescu, Virginia Isac, Sorin D. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 2003.

alte corespondențe, întotdeauna Radu Rosetti, când avea o întrebare, se adresa istoricilor, editorilor de documente, căuta lămuriri, deci. Dar oricum, să zicem, în bunul spirit românesc, cu cât urci mai sus, cu atât ai mai multe drepturi. Asta este regula jocului.

După ce masa a cam monopolizat discuția, ne cerem iertare pentru lucrul ăsta, vă rog și pe dumneavoastră, studenți, masteranzi, doctoranzi, colegi să contribuți.

Leonidas Rados: Poate domnul Ceaușu.

Petronel Zahariuc: Domnul Ceaușu?

O voce din sală: O singură problemă vreau să pun, și anume a responsabilității împărțirii documentelor pe regiuni, cred că trebuie să anumite regiuni din țară stabilite pentru a ști sigur și a avea siguranța acestor documente întrucât am obținut o informație la radio, nu mai știu, Iași sau București, prin care se plâneau de la Târgu Mureș că sute de documente referitoare la istoria Transilvaniei sunt dispărute. Cum au dispărut? Deci există posibilitatea ca unele documente din țară, la diverse instituții și nu știu care a fost instituția aceea, n-am reținut totul, să dispară. Deci e vorba de securitatea documentelor. Trebuie, în această privință, în afară de partea pozitivă a distribuirii documentelor, trebuie să avem în vedere și acest pericol. Atât.

Petronel Zahariuc: Da, spuneți, vă rog.

Ștefan S. Gorovei: Dacă-mi dați voie, voi exemplifica domnului care a pus această problemă. În 1978 am făcut o călătorie la Cluj pentru a afla ce a devenit un document foarte important, care era cunoscut ca aflându-se în arhiva Banffy de acolo și anume acela care atesta prezența lui Sigismund de Luxemburg²⁶ *ante castrum*, și anume în ianuarie 1395. Asta pentru că aveam o controversă cu răposatul profesor Ciurea²⁷ care îmi dădea în cap cu argumentul, valabil, trebuie să recunosc, că nu putem construi teorii pe rezumatele documentelor. Și-atunci am mers la Cluj cu răposatul Gheorghită Pungă să vedem documentul. Și am întrebat pe cel mai bun cunoscător al documentelor vechi ardelenesti, paleograf, specialist în asta și mi-a spus: „Da, sigur, documentul există în original, dar e la Budapesta”. „Da’ de ce e la Budapesta?” „Pentru că la un moment dat, un medievalist ungur, Kelemen Marius, Mariusz, așa ceva, făcea repertoriul documentelor lui Sigismund de Luxemburg și a cerut și din Transilvania aceste documente. Le-a cerut, le-a folosit ca Radu Rosetti, dar nu s-a mai îngrijit nimeni să le trimită acasă. Exact ca în cazul dosarelor duse la București. Și el a rămas acum la Budapesta, este deja înregistrat în arhivele

²⁶ Sigismund de Luxemburg (1368-1437). Principe elector de Brandenburg (1378-1388, 1411-1415), rege al Ungariei și Croației (1387-1437), rege al Boemiei (1419-1437), împărat al Imperiului Romano-German (143-1437).

²⁷ Dumitru Ciurea (1914-1993). Istoric; a fost profesor asistent și suplinitor la Universitatea din Iași (1939-1948) și la Institutul Pedagogic din Suceava (1964-1968), cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași (1949-1980). Autor al unor lucrări de istorie medievală și modernă a Moldovei (pentru această din urmă epocă, vezi *Moldova sub domnia lui Mihai Sturza*, Iași, Terek, 1947).

de-acolo, nimeni nu s-a mai dus să-l caute până când un absolvent al Facultății noastre de istorie, care a rămas cu o amintire de om oleacă într-o ureche, dar numai așa cineva poate să facă ce-a făcut el, a făcut o scrisoare la Arhivele din Budapesta și a obținut o fotografie a documentului ca să vadă că există. Deci, cam așa se întâmplă că pleacă de acolo-colo, dar asta nu înseamnă că sunt transferate dintr-o măsură administrativă sau furate cu rea voință.

O voce din sală: Este mai periculos, că administrativ mai știi ceva, dar dincoace...

Dorin Dobrinu: Fac precizarea acum că față de unele afirmații ale domnului profesor Gorovei îmi rezerv câteva explicații ulterioare.

În legătură cu transferul, cu posibilitatea pierderii documentelor, totuși, ar trebui să nu uităm că vorbim de o instituție a statului român, că există registre istorice, și o să reiau problema aceasta, că există proceduri, există instrumente de evidență și că suntem responsabili față de ceea ce facem. Pentru că este o problemă veche care a dat naștere multor nemulțumiri, mai ales istoricilor din Ardeal sau care se ocupă de istoria acestui spațiu, voi aminti că în 1991 în Arhivele Naționale s-a pus problema evacuării celor mai, așa-zis, importante fonduri documentare din județele de pe granița cu Ungaria, dar și a unuia din centrul Transilvaniei, este vorba despre Cluj. Motivul, aduceți-vă aminte, cei care aveți cel puțin anii necesari în spate, că la începutul anilor '90 era o isterie național-comunistă îngrozitoare în România. Și s-a pus problema, cu totul și cu totul falsă, că ungurii pregătesc o invazie în România, vor veni cu trupe aeropurtate la Cluj sau în alte locuri de pe granița de vest și vor lua acele documente și le vor duce în Ungaria. Ce spun acum nu este o poveste sau, dacă vreți, este o poveste documentată. Din punct de vedere administrativ, ea se regăsește în rapoarte, pentru că această problemă a fost elucidată în vara-toamna anului 2007.

Ce s-a întâmplat? A existat pe acest fond emoțional din România începutului de deceniu X teama că rămânem fără documente și atunci administrativ s-a luat această decizie prin care fonduri foarte importante – nu știm niciodată dacă cele mai importante, întotdeauna e o discuție, ce e cel mai important –, dar oricum fonduri foarte importante luate din județele Maramureș, Satu Mare, Bihor, Arad, Timiș, Caraș-Severin și Cluj au fost duse la Râmnicu Vâlcea²⁸. În anul următor toate aceste documente, cu excepția celor de la Bihor, au fost mutate la Alba Iulia. Asta a presupus ca timp de un deceniu și jumătate, și mai bine chiar, nenumărate fonduri însumând câteva mii de metri liniari, să fie sustrate din circuitul public. Era vorba, mai ales, de documente medievale sau hai să spunem de la începutul modernității, dar a fost și cazul câtorva fonduri din timpul și imediat după al Doilea Război Mondial. Asta înseamnă, fapt bine cunoscut de toți cei care au o mică legătură cu documentul istoric, că

²⁸ Documentele evacuate proveneau de la următoarele direcții județene ale Arhivelor Statului (conform titlaturii de atunci): Arad – 131 metri liniari, Bihor – cca 600 metri liniari, Cluj – 772 metri liniari, Maramureș – 170 metri liniari, Satu Mare – 88 metri liniari și Timiș – cca 250 metri liniari.

numeroși cercetători nu și-au făcut temele de plan, numeroși doctoranzi nu și-au putut face tezele. Numeroși cetățeni, și asta era foarte important, pentru că erau fonduri precum CASBI, de exemplu, Comisia de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice²⁹, nu și-au putut primi dovezile că aveau un drept sau altul.

Ajuns în Arhivele Naționale, fiind vorba și de una din nu chiar puținele lecții făcute, pentru că aveam mai mulți cunoscuți sau chiar prieteni care se ocupau de istoria Transilvaniei, am încercat, am vrut să văd despre ce era vorba, pentru că în Arhive se invoca, era ca o mantră, ideea că în spate era o decizie a CSAT³⁰. Și am luat toată corespondența, depășind firul, ca să vedem într-o scrisoare a unui director din teritoriu către conducerea Arhivelor Naționale despre ce era vorba. În răspunsul către acel director care cerea ca documentele să vină acasă ș.a.m.d. era o formulare pe care am reținut-o: „Potrivit deciziei CSAT (pe care nu am văzut-o)...” – răspuns administrativ sau, dacă vreți, și istoric – documentele nu pot pleca în altă parte, trebuie să rămână unde sunt. Pentru că în arhiva noastră de cancelarie nu am găsit mai mult de-atât, am făcut adresă la Ministerul de Interne, precum și la CSAT. Din partea CSAT ne-a răspuns, sub semnătură, evident, generalul care era secretarul instituției, că în perioada 1 ianuarie 1991 – 31 decembrie 1992, când avuseseră loc transferurile din teritoriu la Râmnicu Vâlcea și de acolo în anul următor la Alba Iulia, Consiliul Suprem de Apărare a Țării nu a emis nicio decizie privind Arhivele Naționale. Evident, comisia pe care am numit-o atunci, formată mai ales din reprezentanții județelor amintite, a făcut un raport, recomandând întoarcerea documentelor în locurile din care fuseseră dislocate. Cu excepția Clujului și a Bihorului, care aveau sedii în curs de finalizare, toate celelalte județe și-au luat imediat fondurile înapoi, le-au pus în circuitul public ș.a.m.d. De asta vreau să spun că atunci când se fac asemenea operațiuni, trebuie să înțelegem că sunt probleme de responsabilitate. De asta, anticipez deja, trebuie să fim foarte atenți la lege și la proceduri. Nu întâmplător consider că o chestiune importantă este cea legată de respectul celor de-acum o sută de ani față de lege și proceduri. Nu erau atât de hiperburocrațiți, într-un sens poate negativ astăzi, dar oricum exista și-atunci o lege și existau proceduri. Nu se respectau întocmai, din câte vedem, dar îmi permit să revin.

Petronel Zahariuc: Mulțumesc. Vă rog, altcineva.

Leonidas Rados: Domnul Ceaușu. L-am numit de trei ori.

Mihai Ceaușu: Mai întâi de toate, aș vrea să spun și eu că e meritorie această reîntoarcere a documentelor. Mă rog, plecate, după cum cred că foarte

²⁹ Comisia de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice, înființată prin Legea nr. 91, publicată în MOF, nr. 33, 10 februarie 1945. A fost un instrument creat cu scopul de a controla și exploata întreprinderile industriale, comerciale etc. care aparținuseră cetățenilor Germaniei și Ungariei.

³⁰ Consiliul Suprem de Apărare a Țării „organizează și coordonează unitar activitățile care privesc apărarea țării și securitatea națională, participarea la menținerea securității internaționale și la apărarea colectivă în sistemele de alianță militară, precum și la acțiuni de menținere sau de restabilire a păcii” (*Constituția României*, art. 119); președintele acestei entități este șeful statului (*ibidem*, art. 92, pct. 1).

bine a reliefat domnul Mîrza, într-un anume fel, au fost conjuncturile istorice. În același timp, mă raliez la o idee pe care a subliniat-o foarte bine domnul profesor Gorovei și colegul care a vorbit, aceea că noi trebuie să avem foarte, foarte mare grijă de evidențe. Dacă toți vom schimba evidențele acestea și din păcate cam da, și eu am lucrat în Arhive și cunosc problema asta, am avut o boală și o mai avem poate câteodată, aceea de a tot schimba aceste evidențe, în sensul că venim noi și facem altceva mai bine decât au făcut cei dinainte.

Cu fondurile de arhivă lucrurile sunt un pic mai complicate, în sensul că există foarte multe, au existat foarte multe fonduri, mai ales e vorba de fragmente de fonduri, așa putea să le spun, care sunt împrăștiate, au fost împrăștiate în diverse locuri din țară, din diferite motive. Unii, după aceea, cum amintea poate domnul Dobrințu, au avut și ideea de a le pune într-un depozit pentru marțienii din 4500. Altfel, dacă acum au revenit, asta e un lucru foarte bun. În același timp, eu îmi doresc ca anumite fonduri de documente, pe care România le-a luat în urma păcii din 1919 din Austria, pe care spunea colegul că nu le-a găsit, dar care sunt la București și care au stat 90 sau mai bine de ani neinventariate, știu că acum se inventariază, să ajungă o dată să fie și inventariate. E vorba de Guvernământul Bucovinei, de fapt, impropriu numit așa pentru că acolo sunt fonduri, părți structurale din fonduri luate din arhiva Ministerului de Interne din Viena, și-i foarte bine că e la noi pentru că la Viena dacă te duci, ca urmare a faptului că au ars părți din arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii ș.a.m.d., ai un maldăr de cenușă pe masă. Fondul este foarte important, am lucrat și eu o perioadă pe el, am încercat să ajut, după care, mă rog, am lăsat. Acum e o colegă mai tânără, am înțeles că duce lucrul acesta, deși acolo-i muncă. Nu pot decât să felicit pentru inițiativă și poate și alte documente vor ajunge înapoi, cum spunea domnul Gorovei.

Petronel Zahariuc: Mulțumim domnului profesor Ceaușu, care n-a uitat experiența domniei sale care n-a fost chiar atât de scurtă, de arhivist, este dumnealui modest, a fost destul de lungă și foarte rodnică și continuă în bună măsură să lucreze tot așa cum a învățat atunci când a lucrat la Arhive.

Știu că a trecut puțin timpul, sper să nu fie o pedeapsă în plus, pe lângă obligația de a învăța paleografie chirilică să fie și obligația de a sta pe scaun mai mult decât se cuvine, dar, mă rog, discuția poate fi interesantă. Acum, până vă mai gândiți cine mai vrea să vorbească, vreau să spun, cum a amintit domnul Ceaușu, nu-mi fac iluzii că peste noapte, dintr-odată, pe fondul Visteria Moldovei, acea parte care s-a întors de la București, vor tăbări foarte mulți curioși. Știți, ca un baraj, așa, care se rupe dintr-odată și vine apa. Nu se va întâmpla lucrul ăsta, dar sper că ceva, o mică fisură se va întâmpla și poate în mințile a doi-trei dintre tinerii noștri colegi, studenți, o să încolțească și gândul că ce-ar fi să mă apuc și de așa ceva. De asemenea, în mințile colegilor noștri care sunt moderniști și n-au călcat niciodată în Arhive, medievaliști care au obosit de câte ori au mers în Arhive, să încolțească totuși și gândul bun, cred eu, al folosirii acestor documente care au venit mai aproape, fie și din acest punct de vedere. De ce să mă duc să aduc apă de la vecinul din capătul străzii, când îi

vecinul cu fântâna lângă mine. Poate cineva cu o găleată se va duce la fântâna de-aproape.

Vă rog!

Dorin Dobrinu: Dacă nu vrea nimeni să intervină, aş vrea să fac eu câteva precizări, unele cu caracter general, altele punctuale, legate mai ales de intervenția consistentă a domnului Gorovei. Dar mai întâi, legat de teama domnului Ceaușu, aş vrea să spun că evidențele nu se vor schimba. Explicit, dumneavoastră ați lucrat în Arhive și știți cum se procedează. Am discutat cu colegii mei de la București, am discutat cu cei de la Iași, fondurile rămân cu aceeași denumire, rămân cu aceeași cotare. Desigur, evidențele se vor îmbunătăți. Lucrând sistematic la București și la Iași pe evidențele acestor fonduri, am observat, am descoperit lucruri la care nu ne gândeam. Am avut discuții pe marginea teoriei care stă în spatele acestei decizii, pe principiile pe care le luăm în considerare și, la un moment dat, am luat decizia că pleacă la Iași tot ce a fost creat în Moldova. Am discutat foarte clar că nu spargem fonduri, am discutat explicit despre colecții. Fac această precizare și simplificând: fondurile sunt acele structuri arhivistice care sunt constituite de instituții sau de persoane, generic vorbind, în mod ordonat, cu număr de intrare, ieșire ș.a.m.d. Sau cât de cât. Colecțiile sunt constituite printr-o voință aleatorie, mai degrabă, sau oricum nu sistematic. Însă în interiorul Arhivelor Naționale a existat această voință de a se constitui colecții oarecum și în acord cu ceea ce era valabil în anumite medii arhivistice internaționale.

În anii '50-'60 sau mai înainte și după s-a constituit o colecție de peceti care este la Arhivele Naționale Istorice Centrale, în cadrul biroului administrat de domnul Turcitu, și care colecție, contrar a ceea ce am crezut eu, contrar a ceea ce a crezut domnul Turcitu, contrar a ceea ce au crezut mulți alți colegi, nu s-a constituit prin donații, prin cumpărare, ci s-a constituit prin voință administrativă. Adică s-au scos piese, documente în special din fonduri ecleziastice și s-au constituit colecții. Problema este clară, întrucât principiul integrității îmi spune că nu am voie să fac așa ceva. Evident că poți să recurgi la un artificiu pentru că nu încap uneori în dosare, în cutii tip, cum vedeți în imaginile care sunt pe *slide*, dar putem face altceva, să le depozităm în alte mijloace de protecție, dar ele rămân din punct de vedere al apartenenței acolo unde au fost puse de creatorul lor. Din nefericire, nu s-a întâmplat așa. Am descoperit că asta nu s-a întâmplat doar în cazul fondurilor venite din Moldova, ci și în cazul fondurilor muntenești sau al altor fonduri. Am spus că evidențele vor rămâne aceleași, dar ele se vor îmbunătăți, pentru că trebuie făcută o verificare a inventarului cu existentul ș.a.m.d. Trebuie verificate foarte multe lucruri și ceea ce s-a făcut prost și poate fi reparat, eu cred că trebuie să remediem.

S-a vorbit aici, în mai multe rânduri, despre modul în care au ajuns aceste documente la București. Este de dorit să evităm extremele interpretative, dar nu putem totuși ignora că a existat o voință administrativă masivă în a doua jumătate a secolului XIX, care în mai puțin de un deceniu de la Unire – dumneavoastră știți asta, domnule Ceaușu – urma să ducă la desființarea Arhivelor din Iași. Este o

istorie interesantă pe care, deși eu nu sunt modernist, am un interes legitim în a o cunoaște. Și pentru că este foarte important să înțelegem cum s-a constituit statul acesta. A existat această voință de a lua din teritoriu ceea ce era considerat valoros pentru că era o euforie în acest sens din partea adeptilor centralismului. În același timp, multe – și au spus câțiva dintre antevorbitori – multe obiecte patrimoniale au ajuns acolo pentru că trebuiau rezolvate niște probleme administrative care presupuneau costuri mari, pentru că nu erau sedii ș.a.m.d. Pe urmă, problema aceasta a micului potentat, care în momentul în care trebuie să ia o decizie administrativă o ia fără reținerere. Faptul că există atâția oameni care au pentru noi un nume bun prin opera lor, prin lucrurile făcute, asta nu înseamnă că avem o problemă cu efigia neapărat. Dar efigia trebuie ținută într-un echilibru cu realitatea istorică. Am văzut asta cu privire la începutul secolului XX, cum au ajuns numeroase documente din Arhivele Statului la Biblioteca Academiei prin decizia lui Dimitrie Onciul³¹. Este vorba despre fonduri care în anumite împrejurări au fost date Academiei Române, provizoriu, așadar care trebuiau restituite, și care nu au mai ajuns niciodată la Arhivele Statului, deși Onciul a stat 23 de ani în fruntea Direcției Generale de la București.

De ce spun aceasta? Istoria este mult mai complicată, nu este doar alb și negru. În același timp nu cred că ar trebui să avem o problemă în a încerca să înțelegem și să explicăm cenușii. Au existat aceste mutări de documente în interes personal, amintite de domnul Mirza și de mine, dar nu sunt doar cazurile Rosetti și Onciul. Au fost foarte multe lucruri care s-au rezolvat chiar așa, iar asemenea discuții au avut loc aieva: „Prea frumoase aceste documente, prea valoroase, prea importante ca să stea la Iași!” Documentele duse la Moscova într-un context nefericit pentru România, în 1916-1917, restituite mulți ani mai târziu de sovietici, au trecut pe la București. Cele mai multe au ajuns aici, dar altele au rămas acolo. Atitudinea aceasta s-a perpetuat de-a lungul multor decenii.

Ating în continuare una dintre problemele care interesează în mod foarte direct, personal, pe domnul Gorovei, și anume problema fondului Sever Zotta. Evident că, precum orice om care are un interes mai larg pentru istorie, nu doar strict din punctul de vedere al specializării, știam bine cine fusese Sever Zotta și ce făcuse, știam cum a sfârșit ș.a.m.d. Așa că am vrut să văd exact ce a fost cu acest fond, mai ales că anticipasem în discuția telefonică interesul dumneavoastră. Și am intrat pe istoria acestui fond, să văd ce s-a întâmplat cu el. Da, acest fond s-a constituit în anii '60 ca urmare a preluărilor de documente de pe proprietatea de la Buftea a familiei Știrbey. Ei bine, chiar vă dau câteva documente, în copie evident, privind constituirea acestui fond. Evident că a fost o decizie luată de oameni în contextul anilor '50-'60. Bună, rea, rămâne de

³¹ Dimitrie Onciul (1856-1923). Istoric; profesor (din 1896) și decan al Facultății de Litere și Filozofie (1919-1923) la Universitatea din București, director general al Arhivelor Statului (1900-1923), membru titular (din 1905) și președinte (1920-1923) al Academiei Române, membru (din 1910) și președinte (din 1919) al Comisiei Monumentelor Istorice, primul președinte al Comisiei consultative heraldice (1922).

discutat. Chestiunea este că aceste documente sunt date în cercetare, nimeni n-a ridicat vreodată o problemă și asta ar trebui să înțelegem, e o legătură și cu problema solidarității și, în primul rând, a comunicării între bresle. Cred că nimeni nu poate ști într-o instituție de dimensiunile Arhivelor Naționale toate problemele care interesează pe un cercetător la un moment dat, dacă problemele acestea nu sunt ridicate. Nu s-a pus problema modului în care a ajuns la Arhive fondul Sever Zotta, mă refer din punct de vedere instituțional. Dacă există solicitări, acestea pot fi luate în discuție, pot fi formulate răspunsuri ori găsite soluții.

Cât despre această problemă a dificultății accesului la mănăstirile din România, în particular a celor moldovenești, cred că, totuși, n-ar trebui să punem alături accesul la arhivele deținute de mănăstiri cu accesul de la Arhivele Naționale. Vorbim de entități diferite. Responsabilitatea noastră, a Arhivelor Naționale, nu este, într-adevăr, doar față de instituție, ci și față de fondul arhivistic național, dar în privința accesului la entități de drept privat avem o problemă puțin diferită și nereglementată întru totul.

Și mai am o chestiune legată de accesul la Arhive și una despre ce, cât și cum putem face? În privința legii, domnule profesor, trebuie să vă răspund că părerea mea este diferită. Legea nu este facultativă. Apropo de modul cum vedeți dumneavoastră accesul la Arhive, Legea 16/1996³² este clară. Sunt de acord ca există prevederi care deveneau absurde prin suprainterpretare: că nu poți vedea ceva, că era invocat abuziv dreptul persoanei ș.a.m.d. În contextul anilor '90, când a fost dată Legea 16 – situație valabilă până târziu, în anii 2000 – aceasta a fost un instrument foarte „potrivit” pentru a restricționa accesul. Însă actul normativ spune clar că aceste prevederi privesc documentele personale, documentele de stare civilă, care nu sunt preluate de Arhivele Naționale decât după 100 de ani de la crearea lor. În momentul în care ele ajung la Arhivele Naționale, dacă sunt inventariate, se dau în studiu. Dacă există documente preluate până la nivelul anului 1911, deci dacă sunt la Arhivele Naționale și sunt inventariate, aveți acces la ele, cum aveți la altele. Dar nu altminteri. Chiar dacă uneori ni se pare absurd, și eu sunt de acord că în multe chestiuni așa este, nu uitați că noi vrem de câțiva ani să schimbăm legea. Am tot refăcut și reluat propunerea legislativă cu fiecare schimbare de guvern, de premier, de ministru de interne ș.a.m.d., am înaintat-o la Parlament, am susținut-o iar și iar. Din păcate, suntem într-un mecanism care trece dincolo de voința unui om sau de voința unei instituții.

Accesul la Arhive este însă democratic, iar eu nu pot decât să susțin acest principiu. Dincolo de diferența care e făcută de ceea ce scriu oamenii, de ceea ce spun ei, de valoarea muncii lor, accesul la Arhive, îmi permit s-o repet, este democratic. Oricine are aceleași drepturi, indiferent că este profesor universitar validat sau este un diletant, cum spunem uneori. Evident că facem anumite diferențieri. De exemplu accesul la pergamente. Acestea se dau în original mai

³² Legea Arhivelor Naționale (nr. 16/1996).

ales pentru cei care editează profesionist documente ș.a.m.d. Dar accesul trebuie să fie democratic pentru că – și asta nu ține doar de crezul meu liberal, democratic, că să spun așa, ține și de asta și vă asigur că voința joacă un rol important, cum probabil știm cu toții – asta îmi spune legea Arhivelor, îmi spune Constituția României. Să nu uităm că suntem într-un angrenaj instituțional internațional de unde am primit, cred, foarte multe lucruri bune. Recomandarea 13/2000 a Consiliului de Miniștri al Uniunii Europene ne spune nouă – Arhivele Naționale au și publicat o carte despre acest subiect în urmă cu cinci ani³³ – că accesul este egal și un document odată dat cuiva nu poate fi interzis altuia. Această prevedere trebuie să o acceptăm. Filosofia care a permis această deschidere, asta este, nu alta.

În privința actorilor care pot face ireversibilă această acțiune, nu trebuie să uităm că este vorba de arhiviști, istorici, public larg interesat. Problemele acestea sunt, foarte adevărat, numeroase și multe au fost depășite, rezolvate prin voință. Este important să facem cu forțele noastre ceea ce putem și cât putem. Un proverb chinezesc spunea că un drum de o mie de *li*, începe cu primul *li*. Câți *li* am făcut noi? Asta rămâne de discutat, apropo de trimitere la foaia dumneavoastră albă. Eu – care cred în dreptate – în privința măsurării dreptății cred că e foarte important să vedem cât putem face noi, pentru că altminteri îmi rezerv dreptul de a crede că dreptatea universală, generală nu va fi nicicând posibilă. Nu aici. Noi suntem judecați, totuși, în raport cu acțiunile noastre.

Ștefan S. Gorovei: Și trebuie început.

Dorin Dobrinu: Da. Și este nevoie de solidaritate. Acesta este un îndemn dacă vreți, o spun în calitatea mea de cetățean și al acestui oraș – deși eu nu sunt născut în Iași, cum nu sunteți nici cei mai mulți dintre dumneavoastră –, dar am o identitate la care țin, dincolo de cea care, se pare, contează exclusiv pentru mulți. Solidaritățile sunt cheia pentru rezolvarea multor probleme. De unii singuri vom face anumite lucruri, dar totuși puțin.

Petronel Zahariuc: Solidaritatea se vede, sunt aicea reprezentanți ai tuturor instituțiilor care se ocupă de cercetarea istorică, de folosirea acestor mărturii ale trecutului. Ar fi de dorit să ne înmulțim și cred că aici pe lângă tinerii colegi, des invocați, și doamnele care sunt mai în spate, ar trebui să se lărgescă schema ca să poată și copiiiăștia să lucreze undeva, dar să poată și documentele să aibă parte de priviri mai proaspete. Dar viitorul rămâne de văzut.

Dorin Dobrinu: Eu voiam să-mi rezerv la sfârșit cuvintele acestea, dar le spun acum, nu pot decât să mulțumesc și cred că sunt cel puțin în asentimentul colegilor mei. Instituțional, mulțumim pentru aprecieri și pentru solidaritate, pentru susținere. Faptul că există diferențe de opinie cred că arată că există viață

³³ Charles Kecskeméti, Iván Székely, *Accesul al arhive. Manual de linii directoare pentru implementarea Recomandării nr. R (2000) 13 privind o politică europeană asupra accesului la arhive*, Departamentul de Cultură și Patrimoniu, Editura Consiliului Europei, Supliment al „Revistei Arhivelor”, tom LXXXIV, 2007.

în microcomunitățile noastre profesionale și că există potențial pentru a crește. Discuția este cu siguranță mai lungă, mai largă, mai complicată.

Leonidas Rados: Un simplu cuvânt să spun și eu. Nu știu, nu cred că aş avea temerile atât ale domnului profesor Gorovei, cât și ale domnului profesor Zahariuc legate de vizitarea cât mai deasă a acestor fonduri. Cred că și datele pe care chiar Arhivele le au, arată că afluența de cercetători la sală este pe an ce trece tot mai mare. Cel puțin eu, în lăuntru meu aş prefera ca sala de studiu să fie mai puțin plină, fiind mai ușor de lucrat. Dar se pare că nu a fost așa.

Petronel Zahariuc: Cum ne-am învățat noi mai demult la filosofia pe care am făcut-o, adevărul e în lupta contrariilor. Vreau să spun că până să ajungă cineva să descâlcească Isprăvnicia Dorohoi sau Isprăvnicia Tecuci îi trebuie o experiență profesională de ani și ani. De aceea, aceste fonduri se adresează în primul rând celor care sunt cuprinși, de asta am spus și leg de ce am spus adineaori, să nu fiu foarte critic, sunt cuprinși în instituții de cercetare, pentru că trebuie experiență de ani de zile pentru ca să reușești să citești aceste documente.

Așa că aceste fonduri sunt foarte interesante, dar pătrunderea tainelor necesită oarecare sau mai multă experiență în cercetare. Când discutăm despre fonduri de cercetare, nu discutăm despre fonduri care se adresează cetățenilor. Bineînțeles că dacă mă interesează istoria satului Pomârla, am să vin și am să iau isprăvnicia Ținutului Dorohoi, dar atunci am să apelez la domnul Văcaru, la domnul Ceaușu sau la altcineva să mă ajute pentru că nu reușesc să văd mai departe. Așa că din acest punct de vedere acele, nu știu câte, o mie și ceva sau câteva mii de cercetători care trec pragul Arhivelor, ei s-au dezvoltat spre alte segmente, spre segmentul de istorie medievală și mai ales premodernă și începutul modernității. Eu vă asigur în calitate de dascăl al acestei facultăți, de cercetător că nu a crescut foarte mult, ba din contră, a scăzut.

Dorin Dobrințu: În privința accesului la Arhive, aici lucrurile sunt foarte interesante și ar trebui cel puțin câteva proiecte serioase de cercetare pentru două secole, pentru 180 de ani mai precis. Avem regulamente încă din perioada lui Asachi și până în anii din urmă. Accesul la Arhive a cunoscut fluctuații, pentru că arhivele nu au fost constituite, în primul rând, ca instituții care să susțină cercetarea, ci pentru a susține activitatea statului. După aceea, evident că s-a dezvoltat și această activitate de cercetare, nu mă refer la faptul că o persoană precum Gheorghe Asachi a făcut atâtea, fiind și un deschizător de drumuri, eu mă refer la o activitate sistematică de cercetare. Din anii comunismului, când s-a preluat modelul sovietic foarte centralizat, inclusiv cu un acces foarte, foarte atent supravegheat, extrem de restrictiv la arhive, așadar din această perioadă, avem date. Aș vrea să vă ofer câteva cifre, nu mergând chiar până în anii '50, ci din 1978 până în 2011.

În 1978, în Arhivele Naționale, în diversele filiale, intraseră aproximativ 3.000-3.500 de oameni, cercetători profesioniști sau nu. În 1991, numărul lor s-a dus în jos, până la nivelul de 1.700-1.800 de persoane. Accesul era extrem de restrictiv, era un monopol pe informație, orice putea fi considerat periculos pentru securitatea statului, integritatea acestuia, continuitatea românilor în țara

lor ș.a.m.d. Ei bine, în anii '90, accesul s-a deschis încet-încet, dar a fost unul timid, cu suspiciuni, cu diferențieri, cu discriminări evidente, unele pur și simplu stupide, între istorici români și istorici străini, între istorici români consacrați sau nu, agreați sau nu. Am vorbit cu domnul Zahariuc despre acest aspect. Spre deosebire de dumneavoastră, domnule Gorovei, eu am o experiență neplăcută în privința accesului la Arhive în anii '90, care au fost anii formării noastre. Nu erau resurse și era un blocaj instituțional teribil. Ei, revin, în anii 2000 accesul a crescut, fiind și câțiva stimuli importanți. Dacă în anii 2004-2005 erau undeva la 5.000 de cercetători, în 2006, mai ales în contextul înființării și activității Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, accesul a crescut considerabil. În 2007, la sfârșitul anului, se înregistrau în scriptele noastre, în toată țara, 7.500 de cercetători. Am spus, nu facem diferența dacă este un om pe care toată lumea îl respectă pentru știința sa ori dacă este o persoană care vine o dată, de două ori pentru că vrea să vadă documente la o sală de studiu. La 31 decembrie 2011 noi înregistrasem 13.500 de cercetători în sălile noastre de studiu, fie că vorbim de sala Aparatului Central, unde am avut puțin peste 3.000-3.500 de cercetători, sau vorbim de serviciile județene: Iași – unde sunt aproape 800, spre 1.000 de cercetători, dacă nu mă înșel –, Cluj ori filiale ale noastre unde avem 100 de cercetători. Datele acestea oricum sunt cunoscute, pentru că noi le facem publice.

Asta ne arată că există un interes față de fondurile arhivistice. Este adevărat că creșterea masivă a fost mai ales pe documentele de secol XIX și de secol XX, dar există acest interes și din partea doctoranzilor, masteranzilor. Cererile cercetătorilor la nivel central ajungeau la mine până la sfârșitul anului trecut, când am delegat activitatea, așa că puteam să văd permanent, cum văd și colegii mei din țară, din județe, ce fel de oameni solicită accesul la fondurile administrate de Arhivele Naționale. Deci, este un interes crescând, este o problemă instituțională cum facem față, ce facem ș.a.m.d., dar trendul este pozitiv.

Petronel Zahariuc: Da. Vă rog. Poate mai este cineva.

Leonidas Rados: Poate dintre studenți, masteranzi.

Petronel Zahariuc: Vă mulțumesc tuturor pentru răbdare, ne mulțumim și nouă pentru răbdare. Nu vă ridicați chiar așa brusc. Trebuie să mulțumim Arhivelor Naționale pentru faptul că ne-au ales drept gazdă, mulțumim colegilor de la Arhivele Naționale Iași că s-au străduit să aducă documentele aici, să le aranjeze. Doamna Ichim spunea că este cam postmodernă așezarea, dar eu vreau să vă arăt că sunt și frumoase. Vă rog, înainte de a ieși, să vă uitați puțin pentru că expoziția, respectând legea, trebuie să părăsească încăperile destul de repede. Mulțumesc tuturor colegilor pentru participare, vă mulțumesc tuturor și alături există și un pahar de suc pentru dumneavoastră, pentru ca agapa științificească să aibă și un post-scriptum.

Transcriere de Ligia Dobrinu și Dorin Dobrinu

Editor: Dorin DOBRINCU

**Archives, Historical Research and Local Memory.
The Return of Moldavia's Documents to Iași after 150 years**
(Abstract)

Keywords: patrimony, patrimonial concepts, archives, documents, research, memory, Moldavia, Iași, Romania, Bucharest, ecclesiastical fonds, fonds from Organic Statutes.

On April 26, 2012, the Romanian National Archives, in partnership with “Alexandru Ioan Cuza” University’s History Department and “A.D. Xenopol” Institute of History, both based in Iași, organized in Iași a debate titled *Archives, Historical Research and Local Memory. The Return of Moldavia's Documents to Iași after 150 Years*. The following historians and archivists have participated at the conference: Arcadie Bodale, Cătălin Botoșineanu, Florin Cîntic, Mihai Cojocaru, Dorin Dobrințu, Sorin Iftimi, Florea Ioncioaia, Ștefan S. Gorovei, Andi Mihalache, Mihai Mîrza, Leonidas Rados, Claudiu Turcitu, Petronel Zahariuc. The conference was attended by a numerous public and researchers. A few archival documents were also on display at the conference.

What occasioned the debate was the return to Iași in March-April 2012 of a number of important archival records (fonds) that were produced in Moldavia and which in the second half of the 19th century were moved to Bucharest in an effort to centralize the archives. Some 11 archival fonds were brought to Iași in the first phase. These fonds come from the periods of Organic and post-Organic Statutes: *Adunarea Electivă Legislativă a Moldovei, Departamentul Treburilor din Lăuntru Moldova, Divanul Ad-hoc al Moldovei, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova, Ministerul de Război Moldova, Ministerul Lucrărilor Publice Moldova, Obșnuita Adunare Obștească a Moldovei, Obștescul Control Moldova, Obștescul Divan al Moldovei, Visteria Moldovei, Visteria Moldovei – Direcția Poștelor Moldova*. A further 86 ecclesiastical fonds were transferred in a second phase, including documents issued by the Metropolitan Office of Moldavia, the Episcopate of Roman and Huși, as well as other 79 monasteries (*Agafon, Agapia, Aron Vodă, Barnovschi, Bârnova, Berzunți, Bistrița, Bogdana, Cașin, Cetățuia, Dancu, Fâstăci, Frumoasa, Galata, Golgota, Golia, Neamț, Pângărați, Probota, Popăuți, Răchitoasa, Râșca, Sfântul Ioan Gură de Aur (Zlataust), Sfântul Sava din Iași, Sfântul Spiridon din Iași, Slatina, Socola, Soveja, Secu, Tazlău, Trei Ierarhi, Văratice, Vizantea, Vorona, Zagavia, etc.*) and 4 city churches (*Sfântul Lazăr din Iași, Sfântul Nicolae Domnesc din Iași, etc.*). In total the number of documents returned to Iași reached 416.55 linear meters (or approximately 1,365 linear feet).

Written in Slavonic, Greek and Romanian (Cyrillic) on parchment and / or paper, with various decorative elements and validation marks (seals, stamped seals), the Moldavian medieval documents depict a specific historical and cultural space. They reflect the development of regional and local history, being essential for reconstituting the complex image of a historical region (of a former state) with its own particular institutions, traditions and developments.

Participants at the conference – from various institutions and holding different patrimonial and historiographical perspectives – have addressed the context in which these records were transferred from Iași to Bucharest. They also talked about the development of patrimonial concepts in the 19th and 20th centuries, the importance of returning *home* (term used by those present) of these funds, to be use for both

professional historical research (documents are now close to the main institutions and researchers interested in them, located in north-eastern Romania, in Moldavian cities, especially in Iași, but also the Republic of Moldova) and for upholding local memory (*lieux de mémoire*). Historians and archivists have not hesitated to highlight issues little or never discussed in public with a general audience. Thus, historical facts relating to the conference topics were brought to the surface; interpretations of those facts were proposed; and suggestions were made for research topics based on the documents returned and/or their route throughout history, but especially in the last century and half.

At the end of this text three tables are presented: 1. Transfers of documents between the branches of the Romanian National Archives, in accordance with the principles of archival fond integration and respecting the documents' territorial belonging (2009-2012); 2. Moldavian ecclesiastical fonds transferred from Bucharest to Iași (March-April 2012); and 3. Moldavian Organic and post-Organic Statutes fonds transferred from Bucharest to Iași (March-April 2012).

ANEXE

Tabelul 1. Transferuri de documente între structurile Arhivelor Naționale ale României conform principiilor arhivistice ale integrității fondurilor și respectării teritorialității documentelor (2009-2012)

Etapa	Perioada	Cantitate		Observații
		metri liniari	nr. fonduri/-fragmente de fond	
I	iunie-iulie 2009	50	56	În acțiunile de transfer au fost implicate toate structurile Arhivelor Naționale (41 servicii/ birouri județene, ANM-București și 5 birouri din Aparatul Propriu al Arhivelor Naționale)
II	octombrie-noiembrie 2009	220	120	
III	noiembrie 2009 – decembrie 2010	2.354,22	137	
IV	mai-iunie 2010	259	95	
V	septembrie-octombrie 2010	225	38	
VI	aprilie-decembrie 2011	1.392,52	183	
VII	martie-aprilie 2012	416,55	97	
Total		4.917,28	631	

Tabelul 2. Fonduri ecleziastice moldovenești transferate de la București la Iași (martie-aprilie 2012)

Nr. crt.	Denumire fond	Ani extremi	cant. dosare		cant. documente		Cant. totală m.l.	Cant. totală u.a.	Nr. cutii	R.I.	Observații
			m.l.	u.a.	m.l.	u.a.					
	MITROPOLII										
1	Mitropolia Moldovei	1448-1888	5,3	395	1,6	971	6,9	1.366	62	40, 41, 130	La AN-Iași există fondul <i>Mitropolia Moldovei și Sucevei</i> (1790-1901), 122 m.l.; documente se regăsesc și în colecțiile <i>Manuscrise și Documente</i> ; 100 u.a. se află la Academia Română, în colecția Documente istorice
				395		971	6,9	1.366	62		
	EPISCOPII										
2	Episcopia Huși	1434 -1889	1,2	85	1,9	1.926	3,4	2.011	31	42, 133	
3	Episcopia Roman	1471-1888	3,1	242	0,4	565	3,5	807	31	43, 135	
				327		2.491	6,9	2.818	62		
	BISERICI										
4	Biserica Sf. Gheorghe Lozonschi Iași	1863	0,01	1	0	0	0,01	1		200	

5	2	Biserica Sf. Lazăr din Iași	1844	0,01	1	0	0	0,01	1	200	La AN-Iași documente se regăsesc în fondurile <i>Mitropolia Moldovei și Sucevei, Protoieria Iași, Divanul Domnesc</i> și în cadrul colecțiilor <i>Registre de Stare Civilă – Mitrici, Litere și Manuscrise</i>
6	3	Biserica Sf. Nicolae (cel Mare) Domnesc	1853-1869	0,12	9	0,02	2	0,14	11	64, 229	La AN-Iași documente se regăsesc în fondurile <i>Mitropolia Moldovei și Sucevei, Protoieria Iași</i> și în cadrul colecției <i>Registre de Stare Civilă – Mitrici</i> ; există o unitate arhivistică, 1853 - 1857, neluată în evidență în RGA
7	4	Biserica Sf. Gheorghe din Galați	1837-1838	0,03	2	0	0	0,03	2	200	
					13		2	0,19	15		
		MĂNĂȘTIRI									
8	1	M-rea Adam	1463-1890	0,4	24	0,7	889	1,1	913	10	44, 45, 136
9	2	M-rea Agafton	1517-1879	0,1	7	0,3	462	0,4	469	4	45, 137

10	3	M-rea Agapia	1484-1889	1,1	62	0,2	277	1,3	339	12	45, 138
11	4	M-rea Aron vodă	1477-1884	0,3	11	0,2	157	0,5	168	5	45, 145
12	5	M-rea Barnovschi	1629-1882	0,2	20	0,2	248	0,4	268	4	47, 149
13	6	M-rea Berzunți	1865-1887	0,2	11	0	0	0,2	11	2	152
14	7	M-rea Bisericani	1490-1877	1	91	0,6	593	1,6	684	14	47, 48, 154
15	8	M-rea Bistrița Moldova	1439-1889	1,1	67	0,3	362	1,4	429	13	47, 156
16	9	M-rea Bârnova	1618-1890	1,6	74	0,2	300	1,8	374	16	47-48, 153
17	10	M-rea Bogdana	1489-1882	1	90	0,8	1.085	1,8	1.175	16	49, 157
18	11	M-rea Cașin	1579-1884	0,2	24	0,3	333	0,5	357	5	52, 167
19	12	M-rea Cetățuia	1552-1885	0,9	55	0,4	286	1,3	341	12	52,169
20	13	M-rea Coșula	1549-1873	0,3	31	0,4	371	0,7	402	7	52,178
21	14	M-rea Dancu	1702-1892	0,08	13	0,02	8	0,1	21	2	52, 182

22	15	M-rea Doljești	1519-1880	0,5	45	1,2	1.832	1,7	1.877	15	54, 188	
23	16	M-rea Dobrovăț	1843-1884	0,19	22	0,01	4	0,2	26	3	52,187	
24	17	M-rea Făstăci	1834-1890	0,09	10	0,01	1	0,1	11	2	55, 192	
25	18	M-rea Florești	1619-1887	0,2	14	0,1	108	0,3	122	3	57, 194	
26	19	M-rea Frumoasa	1752-1884	0,2	10	0,1	57	0,3	67	3	57, 195	
27	20	M-rea Galata	1422-1894 1889	0,3	28	0,4	369	0,7	397	7	57, 197	
28	21	M-rea Giurgeni	1600 -1871	0,1	1	0,1	201	0,2	202	2	58, 201	
29	22	M-rea Golgota	1575-880	0,2	16	0,3	615	0,5	631	5	57,59, 204	
30	23	M-rea Golia	1574-1887	0,07	8	0,04	18	0,11	26	1	59, 205	
31	24	M-rea Gorovei	1665-1875	0,1	11	0,1	159	0,2	170	2	59, 206	
32	25	M-rea Grumezoaia	1802-1832	0	0	0,01	2	0,01	2	1	59	
33	26	M-rea Mavromolu	1656-1870	0,3	21	0,1	244	0,4	265	4	60, 220	
34	27	M-rea Neamț	1397/1427- 1879	3,9	355	13	8.116	16,9	8.471	152	61-63, 226, 1067	

35	28	M-rea Nicoriță	1546-1882	0,1	11	0,3	168	0,4	179	4	64, 230
36	29	M-rea Pângărași	1575-1883	0,1	15	0,4	238	0,5	253	5	63, 236
37	30	M-rea Popăuți	1852-1882	0,2	17	0	0	0,2	17	2	241
38	31	M-rea Precacista din Bacău	1869	0,02	1	0	0	0,02	1	1	243
39	32	M-rea Precacista din Galați	1863-1885	0,05	5	0	0	0,05	5	1	243
40	33	M-rea Precacista Mare din Roman	1869-1875	0,01	2	0	0	0,01	2	1	243
41	34	M-rea Precacista Răducanu	1489-1869	0,55	47	0,33	621	0,88	668	8	66, 244
42	35	M-rea Proboata	1404-1879	0,3	20	0,4	398	0,7	418	6	65, 238
43	36	M-rea Răchitoasa	1452-1882	0,4	32	0,5	595	0,9	627	8	67, 247
44	37	M-rea Râșca	1468-1870	0,9	93	0,9	1.073	1,8	1.166	16	68, 253

45	38	M-rea Sf. Ioan Gură de Aur (Zlataust)	1469-1871	0,1	14	0,5	698	0,6	712	6	60, 213	La AN-Iași documente se regăsesc în fondurile <i>Mitropolia Moldovei și Sucevei, Protoieria Iași</i> și în cadrul colecțiilor <i>Registre de Stare Civilă – Mirici, Litere – Gh. Asachi, Documente și Manuscrise</i> ; o parte din documente (1800-2011) se afla la parohia mănăstirii
46	39	M-rea Sf. Nicolae din Galați	1678-1864	0,01	1	0,1	77	0,11	78	2	64, 229	
47	40	M-rea Sf. Sava din Iași	1392-1873	2	27	2,9	6.352	4,9	6.379	44	69, 257	
48	41	M-rea Sf. Spiridon din Iași	1799-1886	0,01	1	0,12	31	0,13	32	2	64, 266	
49	42	M-rea Socola	1583-1870	0,3	30	0,9	655	1,2	685	11	70, 264	
50	43	M-rea Soveja	1617-1882	0,03	3	0,17	135	0,2	138	2	70, 265	
51	44	M-rea Stoboreni	1462-1858	0,1	8	1,3	1.350	1,4	1.358	13	71, 259, 268, 1069	
52	45	M-rea Secu	1455-1823	0	0	0,2	268	0,2	268	2	70	
53	46	M-rea Slatina	1671-1890	0,5	56	0,2	149	0,7	205	6	70, 261	

54	47	M-rea Trei Ierarhi	1667-1875	0,2	14	0,1	10	0,3	24	3	72, 275
55	48	M-rea Tazlău	1419-1877	0,2	15	0,2	157	0,4	172	4	64, 271
56	49	M-rea Unsa	1590-1890	0	0	0,04	24	0,04	24	1	64
57	50	M-rea Vărațic	1422-1882	1	50	0,5	559	1,5	609	14	73, 284
58	51	M-rea Vizantea	1610-1882	0,1	9	0,05	4	0,15	13	1	64, 285
59	52	M-rea Vorona	1602-1887	0,2	5	0,3	256	0,5	261	5	64, 287
60	53	M-rea Zagavia	1731-1869	0,3	25	0,2	26	0,5	51	5	64, 288
					1.622		30.941	52,81	32.563	495	
		<i>SCHITURI</i>									
61	1	Schitul Almașul	1805-1847	0,05	3	0,05	15	0,1	18	2	45, 139
62	2	Schitul Bradu (Drăgești)	1779-1857	0	0	0,03	7	0,03	7	1	50
63	3	Schitul Brazi	1620-1882	0,33	23	1	1.645	1,33	1.668	12	50, 51, 158
64	4	Schitul Buciumeni	1861-1881	0,01	2	0	0	0,01	2	1	159
65	5	Schitul Brătești	1887	0,01	1	0	0	0,01	1	1	159
66	6	Schitul Buhaița	1873	0,3	1	0	0	0,03	1	1	159

67	Schitul Cartibasi	1885	0,01	1	0	0	0,01	1	1	170
68	Schitul Cetatea Mică	1800-1857	0	0	0,1	95	0,1	95	1	53
69	Schitul Cruceanu (Pârvești)	1717-1884	0,17	12	0,1	65	0,27	77	3	53, 179
70	Schitul Cotumba	1757-1812	0	0	0,1	9	0,1	9	1	52, 53
71	Schitul Cozancea	1881	0,02	1	0	0	0,02	1	1	175
72	Schitul Drăgușani (Frumușani)	1634-1825	0	0	0,1	68	0,1	68	1	55, 57
73	Schitul Dumbrăvița	1845	0,01	1	0,01	1	0,02	2	1	55, 188
74	Schitul Frumușica	1835-1857	0,08	5	0	0	0,08	5	1	195
75	Schitul Grajdeni	1843-1863	0,03	3	0	0	0,03	3	1	208
76	Schitul Hârșova	1532-1844	0,02	2	0,06	45	0,08	47	2	59, 210
77	Schitul Lipova	1861	0,01	1	0	0	0,01	1	1	216
78	Schitul Mira	1832-1882	0,12	15	0,03	3	0,15	18	2	60, 222
79	Schitul Mălinești	1810-1875	0,08	4	0,1	17	0,18	21	2	60, 217
80	Schitul Nechitu	1793-1886	0,01	3	0,03	53	0,04	56	2	60, 227

81	21	Schitul Rafaila	1849-1852	0,02	4	0	0	0,02	4	1	246		
82	22	Schitul Runcu	1841-1883	0,02	6	0	0	0,03	6	3	250		
83	23	Schitul Scânteia	1790-1868	0,1	5	0,1	43	0,2	48	2	64, 260		
					93		2.066	2,95	2.159	44			
		<i>Alte fonduri Moldova</i>											
84	1	Eforia Școalelor din Moldova	1488-1863	0	0	0,3	309	0,3	309	3	56	La AN-iași documente se regăsesc în colecția <i>Litere – Gh. Asachi</i>	
85	2	Epitropia Averilor Sf. Mormânt din Moldova	1827-1871	3,1	158	0,2	52	3,3	210	27	191, 1070		
86	3	Colecția Manuscrise - Mss 628, 629, 630	1835, 1845	0,3	3	0	0	0,3	3		80,81	La AN-iași există 2 inventare dactilografiate ale celor 3 manuscrise	
					161		361	3,9	522	30			
TOTAL											73,65	39.443	693

Tabelul 3. Fonduri regulamentare și postregulamentare moldovenești transferate de la București la Iași (martie-aprilie 2012)

Nr. crt.	Denumirea fondului	Arhivă aflată la AN-Iași		Arhivă transferată de la ANIC la AN-Iași			OBSERVAȚII
		Ani extremi	Cant. m.l.	Ani extremi	Cant.	Biroul care a deținut fondul până în martie/aprilie 2012	
1	Departamentul Treburilor Dinăuntru Moldova	1831-1862	229	1838-1864	55,05	Arhive Administrative	Total arhivă transferată 173,4 m.l.
2	Divanul ad-hoc al Moldovei	1857	3,6	1857-1859	0,15	Arhive Administrative	
3	Adunarea Electivă Legislativă a Moldovei	colecția litere-Gh.Asachi		1859-1861	0,9	Arhive Administrative	
4	Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice - Moldova	fond 1853-1855 și colecția litere Gh. Asachi	0,3	1804-1862	74	Arhive Administrative	
5	Ministerul Lucrărilor Publice Moldova	colecția litere-Gh.Asachi		1831-1861	40,35	Arhive Administrative	
6	Obșnuita Obștească Adunare a Moldovei	colecția litere-Gh.Asachi		1825-1849	2,2	Arhive Administrative	
7	Obștescul Divan al Moldovei	1786-1862 și colecția litere Gh. Asachi	131,75	1850-1857	0,75	Arhive Administrative	

8	Ministerul de Război Moldova. Miliția pământescă	fond 1830-1862 și colecția litere Gh. Asachi	106	1835-1862	49	Arhive Medievale	Total arhivă transferată 49 m.l.
9	Visteria Moldovei	fond 1763-1862 și colecția litere Gh.Asachi	549	1834-1862	24	Arhive Economice	Total arhivă transferată 120,5 m.l.
10	Visteria Moldovei. Direcția Poștelor Moldova	Documentele create de Direcția Poștelor nu constituie parte structurală separată, fiind incluse în fondul Visteria Moldovei		1853-1862	12,5	Arhive Economice	
11	Obștescul Control Moldova	colecția litere- Gh.Asachi		1832-1862	84	Arhive Economice	TOTAL 342,9 m.l.

Arhivele Naționale ale României

vă invită la dezbateri

**Arhivele, cercetarea istorică și
memoria locului.
Întoarcerea documentelor Moldovei
la Iași după 150 de ani**

Însoțită de o microexpoziție documentară

Participă:

Arcadie Bodale, Cătălin Botoșineanu, Florin Cîntic,
Mihai Cojocaru, Dorin Dobrîncu, Sorin Iftimi,
Florea Ioncioaia, Ștefan S. Gorovei, Andi Mihalache, Mihai Mirza,
Leonidas Rados, Petronel Zahariuc

Joi, 26 aprilie 2012, orele 16,00

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Corpul H (Casa Catargi), Sala H1

Bd. Carol I, nr. 11, Iași

Parteneri

Facultatea de Istorie a Universității
„Alexandru Ioan Cuza”

Academia Română
Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”

Diplomație și religie în Europa de Est la mijlocul secolului al XVII-lea. Reflecții pe marginea unei cărți apărute la Moscova

Ion EREMIA

Studiul monografic al V.G. Tchentsova¹, cercetătoare la Institutul de Istorie Universală al Academiei de Științe din Rusia (Moscova), este rezultatul investigațiilor de mai mulți ani în Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia [(ASAVR) (în limba rusă *Российский Государственный Архив Древних Актов* (РГАДА))] și în alte fonduri arhivistice din străinătate. Volumul *Икона Иверской Богоматери (очерки истории отношений греческой церкви с Россией в середине XVII в. по документам РГАДА)* [Icoana Maicii Domnului de la Iviron (schite privind istoria relațiilor bisericii grecești cu Rusia la mijlocul secolului al XVII-lea după documentele din ASAVR – Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia)] demonstrează pasiunea autoarei pentru documentul istoric, pe care îl examinează în detaliu, sub aspect paleografic, diplomatic, comparativ, dar și sub aspectul conținutului. Prin urmare, V. Tchentsova observă că nu ne putem baza numai pe actele grecești, informațiile pe care le oferă ele nepermițându-ne restabilirea evenimentelor sau înțelegerea cauzelor care le-au provocat. Până acum, în locul datelor concrete, istoricii au extras indicii din aspectele „exterioare” ale documentelor, de regulă analizate de științele „auxiliare”: particularitățile paleografice ale scriiturii, semnăturile, pecețile, filigranele, biografiile emisarilor etc.

Introducerea (p. 9-18), care are și un titlu suplimentar, *Despre unele circumstanțe curioase ale apariției icoanei Maicii Domnului de la Iviron și actelor frăției mănăstirii Iviron de la Athos la Moscova în anul 1648*, familiarizează cititorul cu un subiect destul de complicat și controversat din punct de vedere istoriografic. Spre deosebire de predecesorii săi, V.G. Tchentsova formulează mai multe întrebări, care până acum nu și-au găsit rezolvarea. De

¹ Ченцова Вера Георгиевна, *Икона Иверской Богоматери (очерки истории отношений греческой церкви с Россией в середине XVII в. по документам РГАДА)*, Москва, «ИНДРИК», 2010, 416 с., илл. [Tchentsova Vera Gheorghievna, Icoana Maicii Domnului de la Iviron (schite privind istoria relațiilor bisericii grecești cu Rusia la mijlocul secolului al XVII-lea după documentele din ASAVR – Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia, Moscova, „INDRIK”, 2010, 416 p., ilustrații].

exemplu, de ce patriarhul Nikon a manifestat un interes deosebit față de această icoană? Contactele Moscovei cu mănăstirea Ivron au fost într-adevăr determinate de vechea protecție acordată mănăstirii de țarii gruzini? Cum a reușit Nikon, puțin cunoscut atunci la Moscova, să se adreseze în mod independent călugărilor de la Ivron ca să se trimită copia icoanei? Cum ne explicăm că această rugămintă a fost îndeplinită atât de repede și atât de scrupulos?

Constatând că cercetătorii de până acum au investigat povestea icoanei „după textele documentelor [subl. V.G.T.]”, care se referă la aducerea ei la Moscova, V.G. Tchentsova propune o altă abordare: „Oare nu se poate să cercetăm acest eveniment din altă perspectivă: în realitate, nu este mai important să lămurim *istoria actelor grecești despre icoană* [subl. V.G.T.]? Dar istoria actelor este inseparabilă de însăși istoria icoanei: nu numai actele «însoțeau» icoana, dar și icoana «însoțea» actele! Oare cercetarea paleografică și diplomatică a actelor și, de asemenea, a tuturor documentelor, care, într-un fel sau altul, sunt legate de ele, nu poate să arunce o lumină nouă asupra apariției în Rusia a icoanei Maicii Domnului, a bisericii și chiliilor călugărilor de la Ivron la Moscova?”

După această modificare în formularea problemei, V.G. Tchentsova mai constată că „studierea particularităților paleografice ale acestor documente nu a permis până acum explicarea a două circumstanțe curioase: *De ce actele iviriților adresate țarului* (РГАДА, fond 52, r. 2, nr. 307) și *arhimandritului Nikon* (tot acolo, nr. 308), care au ajuns la Moscova în anul 1648 împreună cu icoana, au fost scrise pe hârtie diferită și cu scriituri diferite una de alta? Și de ce pecețile de pe ele, aparținând mănăstirii Ivron și Porții athonite («афонского Протата») (pe actul adresat țarului) se deosebesc de alte peceți ale mănăstirii Ivron și ale Porții, aflate pe alte acte [subl. V.G.T.]?”

Autoarea evidențiază documentele studiate, după cum spune ea, „în serii”, după scris, semnături, peceți, filigrane etc. De aceea, menționează V.G. Tchentsova, prima parte a cercetării sale a fost consacrată istoriei creării lor, identificării autorilor și momentului aducerii acestor acte în Rusia. Partea a doua a studiului, subliniază autoarea, se referă la evenimentele politice din Rusia și din țările limitrofe; evenimente care, într-un fel sau altul, au influențat contactele clerului grec cu Rusia Moscovită în anii '40-'50 ai secolului al XVII-lea.

Prima parte a studiului examinat aici este intitulată *Actele și adresații lor* (p. 19-189) și este alcătuită din trei capitole.

În primul capitol, *Diecii și pecețile de la mănăstirea Ivron* (p. 19-49), autoarea examinează trei probleme: *Diecii actelor*, *Pecețile mănăstirilor athonite* și *Semnăturile și datarea actelor*. Referindu-se la prima problemă, *Diecii actelor* (p. 19-37), V.G. Tchentsova precizează că în anul 1648, împreună cu icoana Maicii Domnului de la Ivron [*Πορταίτσα*, „Portărița”, este redat în istoriografia rusă *Πορμαυμυκα* – I.E.], în Rusia au fost aduse și două scrisori, una adresată țarului Alexei Mihailovici, iar alta, arhimandritului de Novospask, Nikon, viitorul patriarh al Rusiei. După conținut, ambele scrisori sunt practic

identice și datate cu 15 iunie, dar, subliniază autoarea, redactate cu diferite tipuri de scris. Examinarea paleografică a actului adresat lui Nikon, în comparație cu altele, despre care se știe cu certitudine că aparțin lui Dionisie Iviritul, o determină pe V.G. Tchentsova să respingă opinia lui B.L. Fonkici, conform căruia scrisul actului menționat ar aparține aceluiași Dionisie. Ea consideră că se poate admite doar asemănarea, dar nu și identitatea scrisului. În același timp, V.G. Tchentsova crede că îndoielile sale nu sunt deocamdată suficiente pentru a respinge categoric ideea că, în actul adresat lui Nikon, ar fi totuși scrisul lui Dionisie Iviritul.

Cât privește actul adresat lui Alexei Mihailovici, examinarea a încă cinci acte cu același scris, dar din diferite mănăstiri, a permis autoarei să presupună că scrisul aparține ieromonahului Antonie de la mănăstirea Xeropotam. Dar V.G. Tchentsova a continuat cercetările în această direcție și, probabil, după prezentarea manuscrisului cărții sale la tipografie, intervine cu o *Addenda* la pagina 415, în care subliniază că investigarea ulterioară a actelor și a manuscriselor grecești au convins-o că ieromonahul Antonie scria cu două stiluri, unul „cârturăresc” și altul „uzual”; ambele stiluri, specifică autoarea, se întâlnesc uneori chiar pe aceeași pagină de manuscris. Ambele feluri de a scrie, menționează V. Tchentsova, corespund cu scrisul de pe scrisorile menționate mai sus, cele din 15 iunie. Din aceste considerente, concluzia finală a V.G. Tchentsova este că scrisorile din 15 iunie 1648, care au însoțit icoana Maicii Domnului de la Iviron, cea adresată țarului și cea adresată arhimandritului Nikon, au fost scrise de mâna ieromonahului Antonie.

În continuare, autoarea subliniază: „Dacă presupunem că asimilarea diacului celor cinci acte (acte investigate de autoare – n. I.E), din diferite mănăstiri, cu ieromonahul Antonie este corectă, atunci logic ar trebui să considerăm că actele au fost întocmite în același loc în care [au fost întocmite – n. I.E.] și manuscrisele acestui fecund diac”. Și, după această presupunere, V.G. Tchentsova își pune întrebarea: „Dar activa oare diacul Antonie la Athos?” Îndoielile autoarei sunt provocate de pecețile și semnăturile de pe aceste acte.

Examinând *Pecețile mănăstirilor athonite* (p. 37-41), V.G. Tchentsova menționează că în actul adresat țarului pot fi identificate două peceți: pecetea mănăstirii Adormirea Maicii Domnului, aplicată și pe actul adresat arhimandritului Nikon, și pecetea Porții athonite («афонского Протамы»). Examinând pecețile mănăstirii Adormirea Maicii Domnului și a Porții athonite de pe actele menționate și, de asemenea, de pe alte acte, autoarea concluzionează că ele nu sunt identice, ci sunt *peceți diferite* [subl. – V.G.T.]. Opinia că ar fi vorba despre „uzarea” peceților și deci, de schimbarea lor, este respinsă din oficiu de către autoare, care formulează o nouă întrebare: „Oare nu dovedește aceasta că pecețile de pe actele ivirite din 1648 nu erau aplicate numai în mănăstirea de la Sfântul Munte?”. Subliniind că mănăstirile de la Athos sufereau mult de pe urma presiunii otomanilor și deseori călugării erau nevoiți să plece de acolo, autoarea se întreabă din nou: „Nu luau uneori cu ei și pecețile?”

Evident, am putea răspunde, călugării aveau posibilitatea de a lua cu ei aceste peceți, dar aceasta nicidecum nu ducea la *modificarea* lor. Dacă pecetea era aceeași, indiferent de locul unde se aplica, la Athos, la Constantinopol sau în altă parte, amprentele lor pe felurilele documente nu trebuiau să fie diferite, dimpotrivă, ele trebuind să fie identice. De aceea, consider că acesta este un punct slab din argumentarea autoarei sau că gândurile ei nu sunt duse până la capăt. Cel puțin am putea presupune că, dacă unii călugări plecau și luau cu ei pecețile respective, cei rămași pe loc sau cei care, după un anumit timp, se întorceau confecționau alte peceți, care, evident, se deosebeau de cele anterioare. Aceasta ar explica deosebirea peceților.

Examinând *Semnăturile și datarea actelor* (p. 41-49), V.G. Tchentsova observă că în mai multe dintre actele scrise de Antonie lipsesc semnătura acestuia și data. Continuând examinarea migăloasă a documentelor grecești din epocă, cercetătoarea atrage atenția că în orașul Iași și-a trăit ultimele zile patriarhul de Alexandria, Nikifor – decedat în primăvara anului 1645 –, în numele căruia au fost semnate unele acte. Acesta fiind însoțit probabil de un grup de dieci, care au activat în capitala Moldovei, autoarea arată că aceste indicii „permit presupunerea că unele din documentele menționate au putut fi create în metocurile mănăstirilor din Principatele Dunărene”.

În concluzia de la sfârșitul capitolului *Diecii și pecețile de la mănăstirea Ivron*, V.G. Tchentsova reiterează ipoteza despre posibilitatea scrierii celor două acte din 15 iunie 1648 – adresate țarului Alexei Mihailovici și, respectiv, arhimandritului Nikon – în Principatele Dunărene.

Al doilea capitol este intitulat *Poștașii și expeditorii actelor* (p. 54-176), în cadrul lui fiind investigate două subiecte.

Ocupându-se de *Poștași* (p. 54-90), autoarea examinează actul prezentat în iunie 1651, la Departamentul solilor, de arhimandritul Gherasim și însoțitorii săi, Filimon și Kalist. Actul, încheiat din două bucăți, reprezintă un fals evident, lucru practicat destul de des în epocă. Dar, subliniază V.G. Tchentsova, administrația moscovită nu a acordat acestei situații nici o atenție și Gherasim primește „leafa” convenită pentru misiunea sa, lucru care, în opinia autoarei, este foarte curios. V.G. Tchentsova prezintă și alte documente aduse de Gherasim și însoțitorii săi, menționând că figura principală din acest grup de persoane era Filimon. Dintre informațiile furnizate de acesta, un interes deosebit prezintă știrea conform căreia, pentru moartea patriarhului de Constantinopol Parfenie al II-lea, la 16 mai 1651, sunt învinuiți domnii Moldovei și Țării Românești, Vasile Lupu și, respectiv, Matei Basarab, care, cu permisiunea sultanului, ar fi plănuit asasinarea înaltului ierarh.

Filimon mai transmitea și o scrisoare a lui Isai Ostafiev, boier moldovean, grec de origine, care îl informa pe socrul țarului, Ilia Danilovici Miloslavski, despre relațiile lui Bogdan Hmelnițki cu Poarta otomană. Autoarea interpretează această informație în sensul că Isai Ostafiev voia să-i convingă pe ruși să accepte alianța cu cazacii lui Hmelnițki, pentru ca „alianța Oștii Zaporojene cu sultanul să nu poată avea loc”.

Regretabil este că autoarea nu a dezvoltat mai mult acest subiect. Căci se cunoaște destul de bine că, începând cu toamna anului 1650, Bogdan Hmelnițki s-a adresat cu „arz de supunere” sultanului Mehmed al IV-lea. Iar în decembrie 1650 sultanul a acceptat ca hatmanul să fie primit sub protecția Porții. Și fără îndoială că, despre toate acestea, erau foarte bine informați grecii din Constantinopol, inclusiv patriarhul Partenie al II-lea². Ipoteza despre intențiile lui Isai Ostafiev ni se pare forțată, bazându-se doar pe orientarea lui prorusă și pe visul de a vedea Rusia aliată cu Bogdan Hmelnițki. Dar scrisoarea acestuia poate fi interpretată și altfel: fiind adresată socrului țarului, Isai Ostafiev intenționa, poate, să afle intențiile reale ale Moscovei față de Ucraina și de Poartă. Un posibil joc dublu nu poate fi exclus.

După cum stabilește V.G. Tchentsova, în decembrie 1652 arhimandritul Filimon era din nou în Rusia. Aducea mai multe scrisori, de la patriarhul de Constantinopol, Paisie, de la domnul Moldovei, Vasile Lupu, de la logofătul aceleiași țări, Gheorghe Ștefan (ultima dată cu noiembrie 1652), de la hatmanul Bogdan Hmelnițki și de la frăția mănăstirii de proveniență. Dintre toate, în opinia autoarei, un interes deosebit îl trezește scrisoarea lui Gheorghe Ștefan, deoarece aceasta este scrisă de diacul mănăstirii Nikolsk din Galatisa. Toate aceste documente au fost calificate la Moscova drept false, de unde și formularea autoarei referitoare la acea scrisoare a „logofătului Ștefan sau a altcuiva, care s-a numit cu acest prenume”. Continuând investigarea documentelor aduse de Filimon, V.G. Tchentsova este de părere că arhimandritul [Filimon – n. I.E.] era strâns legat de clanul grecilor din Principatele Dunărene, care se orientau spre Rusia sau doreau să colaboreze cu Rusia și, de fiecare dată, apărea la Moscova, evident, nu întâmplător.

În continuare, autoarea examinează scrisoarea patriarhului de Ierusalim, Paisie, datată 6 aprilie 1651: de asemenea, este un fals, scris și semnat de un alt diac. În afară de aceasta, V.G. Tchentsova a mai identificat încă două acte cu același scris și filigran, dintre care o scrisoare, datată tot la 6 aprilie 1651, iar alta, din ianuarie 1651, având semnătura autografă a cunoscutului dascăl ieșean Gavriil Vlasie, adusă la Departamentul solilor în iunie același an. În virtutea acestor circumstanțe, V.G. Tchentsova admite posibilitatea originii comune și a scrierii acestor trei documente într-un singur loc.

În anul următor, 1652, Gavriil Vlasie se îndreaptă spre Rusia după „milostenie”, trecând pe la Bogdan Hmelnițki; în salvconductul pe care acesta i-l dădea, pentru a fi prezentat voievodului de Putivl, se arăta că el este și „loctiitorul patriarhilor de Constantinopol, de Alexandria și de Ierusalim în chestiunile înaltului voievod și domn al Moldovei, Vasile”. Tot în acest act, hatmanul ucrainean amintește despre faptul că, „făcând prietenie” (*в приятельстве учинясь*) cu domnul Moldovei, i-a încredințat numitului

² Pentru unele detalii, a se vedea: Ion Eremia, *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653). Contribuții la istoria diplomației moldovenești în secolul al XVII-lea*, Chișinău, Editura Cartdidact, 1999, p. 206, 214.

mitropolit Gavriil Vlasie sarcina ca „în chestiunile noastre [adică ale domnului Moldovei și ale hatmanului – n. I.E.] să aibă o discuție verbală” cu țarul.

V.G. Tchentsova interpretează această parte a frazei, „discuția” și „chestiunile noastre” doar în sensul că ar fi vorba despre „viitoarea supușenie a lui Bogdan Hmelnițki și a Oștii Zaporojene țarului rus”, interpretare ce nu ni se pare adecvată. De ce ar fi fost necesar ca, în salvconductul dat lui Gavriil Vlasie pentru voievodul de Putivl, hatmanul să facă referire la intenția sa de a intra în supușenia țarului? „Nu întâmplător, mai crede autoarea, vlădica Gavriil, persoana de încredere a hatmanului și a domnului Vasile Lupu, a parcurs o parte din drum împreună cu Timofei, fiul lui Hmelnițki, care se întorcea la Cighirin după nunta cu fiica domnului Moldovei, Roxandra”. Dar situația putea fi și întâmplătoare, în orice caz, nu avem absolut nici un motiv să o asociem viitoarei supușenii a lui Bogdan Hmelnițki față de țar. Cu atât mai mult cu cât asemenea călătorii, în acea perioadă destul de tulbure, erau foarte primejdioase; de aceea, aflarea în anturajul lui Timofei era o garanție sigură a securității misiunii lui Gavriil Vlasie.

Dincolo de „schimbările politice importante” (!?), despre care Gavriil Vlasie urma să informeze autoritățile rusești, misiunea lui era de a duce la Moscova hotărârea referitoare la începutul reformei, concretizată în unificarea ritualului bisericesc, pentru a facilita apropierea de alte biserici ortodoxe. Este vorba, cum precizează autoarea, examinând discuțiile din anii 1649-1650, despre biserica ortodoxă din „Orientul ortodox” și de „ritualurile bisericești grecești”. Doi ani mai târziu – subliniază V.G. Tchentsova – adică la 1652, când Gavriil Vlasie mergea la Moscova, din cauză că situația se schimbase, problema unificării devenise mai stridentă, „ținând cont de iminența (în cazul în care Oastea zaporojeană era primită în supușenie) alipirii la Rusia a teritoriilor locuite de creștini ortodocși, care țineau de un alt ritual”. În acest context, apare întrebarea: de unde a apărut la autoare ideea privind *alipirea* [subl. I.E.] „la Rusia a teritoriilor locuite de creștini ortodocși, care țineau de un alt ritual”?; întrebare la care este imposibil de răspuns, fiindcă sursele istorice cercetate de V. Tchentsova nu fac nici cea mai mică aluzie la o asemenea „alipire”. Evident, autoarea anticipează evenimentele, aprecierile respective fiind racordate la evenimentele întâmplătoare mai târziu. Chiar autoarea, câteva rânduri mai sus, referindu-se la „perspectivele splendide” ale Rusiei, în cazul începerii războiului împotriva Poloniei, perspective descrise de Gavriil Vlasie, acesta amintește doar de ocuparea de către ruși a orașului Smolensk și a alipirii *teritoriilor Poloniei* [subl. I.E.], teritorii care se aflau sub controlul lui Bogdan Hmelnițki și nu, în general, a teritoriilor locuite de creștini ortodocși.

V.G. Tchentsova se oprește și la activitatea „suspectă” a grecilor din Moscova, la tensiunile cu Patriarhul de Ierusalim Paisie, la implicarea în aceste probleme a domnului Moldovei, Vasile Lupu, și a „grecilor ieșeni”, cum îi apreciază autoarea. Cei din urmă ar fi căutat să împiedice contactele directe dintre Rusia, prin Arsenie Suhanov, cu patriarhul de Constantinopol, Partenie al II-lea

(înainte de asasinarea acestuia pe 16 mai 1651), prevalându-se atât de problema unificării ritualului, cât și de chestiunea sprijinului pe care Rusia îl putea da hatmanului Bogdan Hmelnițki împotriva Poloniei.

După investigarea atentă a actelor indicate mai sus, precum și a altora, din anii 1648-1651 – unele dintre ele fiind false, scrise în numele altor persoane – în care fie că se solicita milostenie, fie că Moscova era informată despre anumite evenimente, V.G. Tchentsova concluzionează că, „în pofida segmentului cronologic care le desparte (1648-1651), au fost pregătite într-un singur loc, evident, într-una din mănăstirile din Iași sau aproape de Iași, unde se afla permanent Gavriil Vlasiu”.

Capitolul se încheie cu un *Supliment 1* (p. 109-115), în care se examinează cazul lui Iosif, mitropolit de Sevestia, și legăturile lui cu Rusia și cu mănăstirea Esfigmenu de la Athos. Referindu-se la scrisorile aduse la Moscova în 1651, V.G. Tchentsova presupune că arhimandriții Filimon și Gherasim, amintiți mai sus, erau trimișii celor care anterior stabiliseră legăturile cu Moscova și împărțeau opiniile politice ale lui Kiril Lukaris, fost patriarh de Constantinopol. Iar unele forțe politice din Rusia au manifestat interes pentru colaborarea cu persoanele care i-au trimis la Moscova. Și, continuă autoarea, dacă presupunerea referitoare la o posibilă apartenență a lui Iosif de Sevestia și a arhimandritului Filimon la anturajul patriarhului de Ierusalim Paisie este corectă, ar însemna că și întărirea contactelor cu lumea creștină se făcea prin intermediul acestuia, dată fiind influența crescândă pe care o avea în Principatele Dunărene și la Constantinopol.

Al doilea subiect al acestui capitol, intitulat *Expeditorii actelor* (p. 116-143), începe cu examinarea activității a două persoane, a fostului patriarh de Constantinopol, Atanasie Patelarie, și a arhimandritului Ignatie. Autoarea insistă pe momentul sosirii, în toamna anului 1643, în Rusia, a arhimandritului Ignatie, însoțit de Mihail Ivanov, ultimul fiind curierul domnului Moldovei, Vasile Lupu, trimis la Moscova pe 2 septembrie 1643. După peregrinările călătoriei – inclusiv arestarea curierului de către poloni, care îl bănuiau că duce scrisori tainice țarului – acesta, sub motivul că îndeplinea doar rolul de călăuză a călugărilor greci care mergeau la Moscova după milostenie, era eliberat și sosea la Putivl pe 20 octombrie 1643. În realitate, solia, din spusele arhimandritului Ignatie, avea cu sine patru acte, trei de la patriarhul de Selunsk Atanasie și unul de la domnul Moldovei, Vasile Lupu, toate patru fiind la Ignatie. Anterior, din motive de securitate, Mihail Ivanov trimisese la Putivl un om al său care adusese două scrisori: una de la Vasile Lupu, alta de la A.L. Ordin-Nașciokin, cunoscutul agent al țarului rus aflat un timp la curtea domnului Moldovei.

Este de semnalat că nici datarea acestor documente, nici conținutul lor nu sunt prezentate aici de către V.G. Tchentsova. În schimb apare concluzia: „Așadar, sosirea arhimandritului Ignatie cu scrisorile lui Atanasie Patelarie era *legată* de relațiile diplomatice ale domnului Moldovei cu guvernul rus și de aducerea la Moscova a scrisorilor care trebuiau ascunse de autoritățile poloneze.

Curierii se îndreptau spre Rusia pentru o problemă destul de importantă: *corespondența, cum putem presupune*, în timpul acela, se referea la cedarea Azovului de către Rusia Imperiului Otoman, prin mijlocirea domnului Moldovei Vasile Lupu [subl. I.E.]”.

Dacă acceptăm *presupunerea* [subl. I.E.] autoarei, situația se limpezește. În discuție fiind lunile septembrie-octombrie 1643, știm că Azovul fusese deja cedat Porții de mai bine de un an de zile, încă din primăvara anului 1642. Prin urmare, este tot mai clar că amintita *corespondență* [subl. I.E.] nu se mai putea referi la cedarea Azovului. În acest context, un act din 27 septembrie 1643 – este vorba de scrisoarea țarului Mihail Fiodorovici adresată domnului Moldovei, Vasile Lupu, publicată anterior³ – confirmă că în toamna anului 1643 problema era cu totul alta. Ne gândim la eforturile lui Vasile Lupu de a îndeplini doleanța țarului („*între măriia noastră împărătească și fratele nostru, marele domn Ibrahim, împăratul turcesc, să legi și să întărești prietenia noastră*” [subl. I.E.]), scrisoarea domnului Moldovei în această privință, datată 26 august 1643, fiind deja primită de țar.

V.G. Tchentsova s-a lăsat prea mult atrasă de problema Azovului, estimând că mijlocirea oferită de Vasile Lupu în aceste negocieri i-ar fi dat domului moldovean speranța că Poarta Otomană „se va ridica de partea lui *în războiul început cu domnul muntean Matei Basarab* [subl. I.E.]”. Despre care război este vorba? Relațiile dintre cei doi domni după semnarea păcii din 1639 erau tensionate, dar despre război, nici vorbă. Este însă cu totul altceva că Vasile Lupu, conform informației rezidentului imperial R. Schmidt, promise chiar promisiunea Porții că îi va fi acordată și domnia Țării Românești, în cazul în care determina Rusia să cedeze Azovul Porții⁴. Autoarea revine la problema Azovului și de aceea mă voi referi la acest subiect mai jos. Subliniind că problema cedării Azovului a fost atunci o cauză a deselor schimburi de corespondență diplomatică între Moldova și Rusia, autoarea face referință la materialele de arhivă din anii precedenți, 1641-1642. Dar afirmația că „arhimandritul Ignatie nu a fost unicul reprezentant al clerului, sosirea lui fiind legată de «șederea de la Azov» a cazacilor și de negocierile despre predarea cetății” Porții otomane, nu are nici o acoperire documentară. Solia lui Ignatie a sosit la Moscova mult mai târziu, când problema cedării Azovului era demult epuizată.

Totuși, ceva mai jos, V.G. Tchentsova prezintă și situația reală, argumentată din punct de vedere documentar. Conform acestei versiuni, arhimandritul Ignatie avea misiuni importante, privitoare la informarea Curții de la Moscova despre situația creată în Biserica ortodoxă orientală. El a adus cu sine trei scrisori: de la Atanasie Patelarie (datată 24 august 1643), de la Gavriil Vlășie

³ A se vedea: *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-XVIII в. Документы и материалы в трех томах, том II, 1633-1673* [Relațiile istorice dintre popoarele URSS și România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII-lea. Documente și materiale în trei volume, volumul II, 1633-1673], Москва, Издательство Наука, 1968, p. 110-118.

⁴ Ion Eremia, *op. cit.*, p. 129.

(datată 30 august 1643) și de la Vasile Lupu (datată 30 aprilie 1643). Pentru toate actele, autoarea indică filele din arhivă, cu alte cuvinte cunoscând conținutul acestora. În legătură cu această situație, apare întrebarea: cum a apărut, în acest caz, *supoziția* autoarei referitoare la „*corespondența, cum putem presupune* [subl. I.E.], în acel timp se referea la transmiterea Azovului de către Rusia Imperiului Otoman prin mijlocirea domnului Moldovei Vasile Lupu”, presupunere despre care am amintit și mai sus?

Precizarea că din martie 1643, dar poate și de mai înainte – presupune V.G. Tchentsova –, Atanasie Patelarie se stabilise în Moldova, la mănăstirea Sfântului Dimitrie din Galați, lăcaș dat acestuia de către Vasile Lupu (după ce un timp s-a aflat și la un metoc al mănăstirii Xeropotamu din apropierea Iașilor), ar explica într-un fel datarea scrisorii lui Vasile Lupu la 30 aprilie 1643; în sensul că domnul Moldovei era dispus să favorizeze solia lui Atanasie pe care acesta intenționa să o trimită la Moscova, dar, din cauze necunoscute, trimiterea acesteia s-a amânat până la începutul lunii septembrie 1643. Mai mult chiar, venirea lui Atanasie Patelarie în Moldova ar fi intrat în planurile care se discutau la Iași, despre constituirea unei patriarhii la Kiev, pentru ruteni, sau, cum intenționa Vasile Lupu, de a întemeia o catedrală patriarhală la Iași, în mănăstirea Trei Ierarhi.

Examinând legăturile lui Atanasie Patelarie cu Athosul, autoarea se întreabă dacă nu cumva el s-a întâlnit în această mănăstire cu diacul Antonie, amintit anterior? Era cel ce scrisese cele două acte din iunie 1648, care însoțiseră icoana Maicii Domnului la Moscova? V.G. Tchentsova lasă fără răspuns întrebarea respectivă. În afară de ideea că, pe lângă rugămintele de a fi ajutați cu bani, un scop important al poștașilor „ieșeni” la Moscova era comunicarea știrilor politice, autoarea mai formulează două întrebări: Cum și în ce mod poziția clerului grec se repercuta asupra legăturilor diplomatice din acel timp? Puteau ele să influențeze politica Rusiei?

În continuare, autoarea trece la examinarea problemei privind *Clerul grecesc și începutul războiului pentru insula Creta* (p. 130-143), concentrându-se pe modificarea situației politice în contextul campaniei antiotomane a regelui Poloniei, Vladislav al IV-lea, campanie la care urmau să participe și domniile celor două țări românești. Dar, subliniază V.G. Tchentsova, acea concentrare de forțe nu era numai contra Porții, ci și împotriva Suediei protestante, calificată drept tradiționala aliată a otomanilor. Căsătoria fiicei lui Vasile Lupu, Maria, cu Ianuș Radzivil și negocierile între Rusia și Danemarca, vizând căsătoria prințului Valdemar cu fiica țarului rus (negocieri în care a fost implicat și Vasile Lupu, domnitorul trebuind să precizeze patriarhului de Constantinopol detaliile legate de recunoașterea botezului protestant, sunt privite de autoare în acest context cruciat. Tabloul se completează cu numeroase date comunicate de grecii din Moldova sau din alte părți, despre situația din Europa de Sud-est, dar și despre rolul lui Vasile Lupu în alegerea noului patriarh de Constantinopol, Paisie, eveniment întâmplat la începutul lunii iulie 1652. V.G. Tchentsova menționează

că Curtea de la Moscova, „care avea preferințele sale referitor la candidatul pentru scaunul patriarhal, puțin probabil că a salutat alegerea protejatului domnului Vasile Lupu”, ceea ce a dus la tensionarea relațiilor Rusiei cu Biserica greacă. Mai mult chiar, „anturajul țarului” – este sintagma autoarei – se opunea ideii unei eventuale alianțe antisuedeze și antiotomane, la care să participe Principatele Dunărene și Polonia. Despre o posibilă colaborare a unei părți a elitei rusești cu Biserica greacă, obediență binefăcătorului ei, Vasile Lupu, nici nu putea fi vorba: clerul „ieșean” grec era privit ca o forță dușmănoasă, „propolonă”, și deci „pronunțată”, conchide V.G. Tchentsova.

Dar la curtea țarului exista și o partidă „antipolonă”, care ducea o luptă aprigă împotriva celor ce promovau ideea apropierei de Polonia. Totuși, primirea știrii că otomanii vor începe războiul împotriva Veneției, a fost un argument decisiv pentru ca venirea Rusiei în coaliția antiotomană să devină „posibilă” [subl. I.E.], se exprimă autoarea în altă parte a studiului său (p. 195). Ulterior însă, relațiile cu clerul „ieșean” grec s-au îmbunătățit, la aceasta contribuind și faptul că în unul din metocurile grecești din Iași fusese pregătit actul care prevedea organizarea unei tipografii și a unei instituții de învățământ grecești la Moscova. Actul era adus în capitala Rusiei la sfârșitul lunii iunie 1645. Dar, crede V.G. Tchentsova, „dacă nu ar fi survenit moartea [țarului, n. I.E.], hotărârea lui Vladislav de a începe războiul putea servi și la Moscova drept semnal de a susține Republica Polonă împotriva tătarilor, iar Veneția împotriva trupelor otomane”. Iată încă o apreciere care ni se pare forțată. Este puțin probabil că moartea țarului a împiedicat Rusia să se implice în coaliția antiotomană. Fără îndoială, Moscova știa despre hotărârile senatorilor poloni din iulie și octombrie 1646, care respingeau cruciada împotriva Porții⁵.

Destul de interesante sunt și informațiile pe care continua să le ofere Moscovei Gavriil Vlasie. Într-una din scrisorile sale adresate țarului, el afirma că, după ce grecii pierduseră Constantinopolul, Moscova era acum adevăratul imperiu ortodox. „Nici o deosebire, doar locul s-a schimbat”, scria Gavriil Vlasie, împărăția trecând din Roma la Constantinopol, iar apoi la Moscova; iar țarul rus devenise împăratul tuturor ortodocșilor, așa cum fusese cândva bazileul din Constantinopol. În aprecierea V.G. Tchentsova, aceasta era „fundamentarea succesiunii imperiale a Moscovei (reînțoarcerea la teoria „Moscova – a treia Romă””. Din punctul de vedere al „arhierilor ieșeni”, subliniază V.G. Tchentsova, intrarea Rusiei în coaliția antiotomană era mai mult decât dorită; totuși, îndemnul lui Gavriil Vlasie ca țarul să preia rolul de succesori al imperiului, nu a avut efectul scontat asupra celor care determinau orientarea politică externă a statului rus.

Cercetarea paleografică a textelor și filigranele unor scrisori aduse în capitala Rusiei după 1648 de la diferiți greci au permis autoarei să tragă concluzia că toate aceste scrisori fuseseră întocmite într-un singur loc, și anume în Moldova. V.G. Tchentsova subliniază că examinarea documentelor care,

⁵ Pentru detalii a se vedea *ibidem*, p. 159-183.

Într-un fel sau altul, aveau vreo legătură cu actul iviriților din anul 1648, îi îngăduia unele observații despre poștași și despre persoanele care comandaseră unele scrisori „false”; și, de asemenea, îi dă indicii despre autorii incontestabili ai unor documente originale, care comunicau la Moscova știri importante. Atât documentele cât și poștașii aveau tangență cu slujitorii cultului care veniseră în Moldova, cei mai cunoscuți dintre ei fiind Gavriil Vlasie și Atanasie Patelarie. Contactele dintre cei din urmă și Moscova erau legate fie de conflictul dintre patriarhia din Constantinopol (ocupată de Partenie I și Partenie al II-lea) și clerul grec, care își alesese drept loc de refugiu Moldova, fie de reorientarea unor state europene, care treceau de la conflictele intercreștine la organizarea unei alianțe antiotomane. Încercând să rezolve aceste probleme, arhierii „ieșeni” căutau, prin orice mijloace, să obțină susținerea Moscovei pentru proiectele lor.

Subiectul următor examinat de V.G. Tchentsova este *Aducerea actelor la Moscova și conflictele de la hotar* (p. 144-176). Autoarea începe cu studiul comparativ al scrisorii iviriților din iunie 1648, adresată patriarhului Nikon, căreia i s-au găsit alte două analoage (identice după filigran și alte criterii), de asemenea ajunse în Rusia: una aparține frăției unei mănăstiri din apropierea orașului Filippopoli/Plovdiv, fiind adusă la Moscova la începutul anului 1648; alta venea de la mănăstirea de pe muntele Fruška, datată la 5 noiembrie 1647. V.G. Tchentsova scrie că actele nu au fost întocmite în mod obligatoriu la mănăstirile din Filippopoli/Plovdiv și Fruška. Luându-se totuși după faptul că fuseseră redactate de același diac, dar și după unitatea textuală a acestor documente, ea rămâne la o ipoteză minimală: că au fost concepute totuși în unul și același loc.

V.G. Tchentsova are ca principal argument mărturiile unui călugăr grec, dintr-un grup de la mănăstirea Panteleimon de la Athos, sosit în orașul de frontieră Putivl la sfârșitul lui februarie 1648, grup căruia nu i s-a permis intrarea în Rusia. În această situație, unul dintre ei, Nikifor, după ce primește „leafa” de la ruși, anunță autoritățile locale de la Putivl că dorește să rămână în Rusia pentru „vecie”. Acest Nikifor a oferit și informația conform căreia grecii alcătuiau scrisori în Moldova, le aplicau peceți false și mergeau cu ele în Rusia, pentru a solicita milostenie; totodată, declara că nu știe cine anume din Moldova scria asemenea acte. Autoarei i se pare curios că Moscova nu a reacționat cu nimic în urma acestei dezvăluiri. Evident, lui Nikifor i s-a permis să vină la Moscova; dar însoțitorilor săi, în frunte cu arhimandritul Nikodim, cărora li s-a refuzat intrarea în Rusia pe la Putivl, le reușește acest lucru ceva mai târziu, prin punctul de trecere din Trubcevsck, un alt oraș de hotar; fapt pentru care, voievodul local N.N. Nașciokin, care le-a permis trecerea, primea o muștrare aspră și era obligat să plătească toate cheltuielile pentru căruțele date grecilor până la Moscova. Această îngăduință a autorităților ruse față de Nikodim și de însoțitorii săi, care rămân la Moscova până la mijlocul lunii octombrie 1648, i se pare autoarei curioasă, ca de altfel și faptul că Nikifor „își amintea” brusc de

promisiunea de a merge la Ierusalim. De altfel, el primea permisiunea Moscovei (10 ianuarie 1649) de a pleca spre Locurile Sfinte, dar și dreptul de a se întoarce înapoi prin Putivl, porunca țarului obligând voievodul de aici să-i permită trecerea fără întârziere.

La fel ca Nikifor a procedat și Kiprian, episcopul de Kambania, amintit de sursele istorice în același timp cu Nikifor și Nikodim, la punctul de trecere de la Putivl. Cercetarea migăloasă a documentelor grecești din ПГАДА o duce pe autoarea la concluzia că ele atestă o legătură indirectă dintre Kiprian și arhimandritul Filimon de la mănăstirea Sfântului Dimitrie din Galați, sosit, cel mai probabil, de la Atanasie Patelarie. Kiprian, ca și Nikifor, primise permisiunea de a „locui veșnic” în Rusia. Dar ambii, constată V.G. Tchentsova, primesc învoirea Moscovei de a reveni de unde plecaseră, Kiprian pe 2 decembrie 1648, iar Nikifor, după cum s-a menționat deja, pe 10 ianuarie 1649. Plecarea lui Nikifor, precizează autoarea, „are loc exact în vremea când la Moscova patriarhul de Ierusalim Paisie continua, fără succes, negocierile pentru primirea lui Bogdan Hmelnițki în supușenia țarului: în capitala rusă nu se dorea începerea războiului cu Republica Polonă”.

După aceasta, V.G. Tchentsova revine la analiza paleografică a nouă documente din anii 1646-1647 și unul din 1649, toate, cu excepția ultimului, fiind aduse la Moscova în anul 1647. Ea crede că au fost scrise într-un singur loc și, într-un fel sau altul, au legătură cu fostul patriarh Atanasie Patelarie. De aici și deducția sa: „concluzia că diacul, care a scris aceste documente atât de diferite și chipurile din diferite locuri, aparținea anturajului lui Atanasie Patelarie, permite supoziția că și o serie de acte patriarhale – actele patriarhului de Constantinopol, Ioanikie al II-lea – au fost întocmite, după toate probabilitățile, în Iași, nu la Constantinopol, așa că semnătura patriarhului de pe ele este imitată de alcătuitoarii actelor”. La cele menționate mai sus, V.G. Tchentsova adaugă: „Aceste observații oferă posibilitatea de a stabili o legătură între grupurile de acte evidențiate, care au ajuns în Moscova la sfârșitul anilor 40 cu activitatea clerului grecesc în Principatele Dunărene, care avea nevoie nu numai de mijloace bănești, dar și de bune contacte cu Moscova”.

În afară de seria de acte scrise de ieromonahul Antonie, V.G. Tchentsova evidențiază o alta, scrisă de diacul Nicolae din Rodos în perioada 1650-1654. Studiarea actelor aduse la Moscova în anii '40 și începutul anilor '50 ai secolului al XVII-lea demonstrează, în opinia autoarei, că un loc important îl ocupă câteva serii de documente aflate într-o legătură reciprocă și care, cel mai probabil, au fost scrise în Principatele Dunărene, fiind pregătite pentru călătoriile grecilor în Rusia, fie că aceștia erau mireni, fie că erau monahi. Pentru ca ei să treacă fără piedici hotarele, se fabricau uneori și „imitații”, cu semnături false ale patriarhilor. În același timp, crede V.G. Tchentsova, este greu să spunem că aceste acte erau întru totul „false”, deoarece, în unele cazuri, necesitatea scrierii actelor-„imitații” pornea chiar din anturajul patriarhului, imitatorul acționând, așadar, în interesul ierarhului însuși.

Cercetarea acestor documente și stabilirea legăturilor cu arhieriei „ieșeni”, în primul rând cu Atanasie Patelarie și Gavriil Vlasie, a permis V.G. Tchentsova să concluzioneze că inventarea feluritelor motive pentru deplasările la Moscova, la Iași și înapoi, și, nu în ultimul rând, informațiile oferite de ei atestă și existența substratului politic al acestor călătorii după „milostenii”. Astfel, dincolo de lipsa permanentă de mijloace bănești necesare susținerii mănăstirilor, grecii „ieșeni” erau atrași nemijlocit de evenimentele din Republica Polonă și din Moldova, ei căutând să participe activ la ele.

Dat fiind că, la începutul anului 1647, la Moscova sosise un grup impunător de greci, concomitent cu trei reprezentanți (Constantin Manuilov, Mihail Orghiriev și Toma Iuriev) din partea domnilor Țării Românești și ai Moldovei, V.G. Tchentsova nu este convinsă că toți aceștia veniseră doar după „milostenii”. Prin urmare, presupune că, în contextul încheierii Războiului de Treizeci de Ani și al cruciadei antiotomane dorite de regele polon Vladislav al IV-lea, ei au discutat și alte probleme, despre care, afirmă autoarea, documentele nu oferă indicii.

V.G. Tchentsova are dreptate doar parțial. Într-adevăr, documentele cercetate de dânsa din fondul 52 (Relațiile Rusiei cu Grecia) nu conțin asemenea informații; în schimb, documentele din fondul 68 (Relațiile Rusiei cu Moldova și Valahia), publicate integral sau în expunere liberă⁶, oferă mai multe detalii privind știrile aduse de acești greci. Dintre cele mai importante ar putea fi evidențiate următoarele: Constantin Manuilov a înștiințat Moscova despre alianța încheiată de domni Moldovei și Țării Românești cu principele Transilvaniei, alianță îndreptată împotriva sultanului otoman și a hanului Crimeei, dar și despre intențiile regelui polon de a participa la această coalitiție; Mihail Orghiriev aduce la Moscova trei acte ale vizirului Salih-pașa adresate lui Vasile Lupu, în care se exprima dorința de a semna pace cu Rusia prin intermediul domnului Moldovei, cu condiția ca războinicii cazaci de pe Don să părăsească „orașelul Cerkask”, să nu mai iasă în Marea Neagră și să reia plata tributului către hanul Crimeei. Mihail Orghiriev mai informa Moscova că domnul Moldovei intervenise la Poartă în vederea eliberării solilor ruși S.V. Telepniiov și A. Kuzovlev; în afară de scrisoarea domnului Moldovei adresată țarului, Toma Iuriev mai avea „ordinul verbal secret” al lui Vasile Lupu să comunice știri despre trupele otomane, despre condițiile păcii cu Poarta, despre mersul războiului turco-venețian etc. Cel mai probabil, și discuțiile de la Departamentul solilor s-au axat tot în jurul acestor probleme.

La finele acestui capitol sunt publicate cinci documente din anii 1641-1648 (p. 177-182), după care urmează *Suplimentul 2*, un studiu de caz intitulat *Mănăstirile, metocurile lor și ctitorii* (p. 183-188) și încă un document, nedatat, dar, conform aprecierii autoarei, scris „până la 1662?” (p. 189).

⁶ A se vedea: *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-XVIII в.*, ed. cit., p. 186 ș.u., 373-377.

Din studiul de caz amintit, V.G. Tchentsova semnaleză un grup de trei documente din anul 1627, legat de pregătirea soliei lui Toma Cantacuzino la Moscova. Tchentsova menționează că toate trei documentele sunt scrise pe hârtie cu același filigran și, în pofida faptului că nu coincid – nici după scrisul diacului, nici după limbă, unul fiind în greacă, iar celălalt în slava bisericească –, nu numai că au fost puse pe hârtie în același timp (în primăvara și la începutul verii anului 1627), înainte de solia lui Toma Cantacuzino, dar s-au dovedit a fi redactate, cel mai probabil, în același loc. Unde anume, autoarea nu știe sigur: fie la Constantinopol, fie în Principatele Dunărene. Studiul de caz se finalizează cu observația că protecția din partea domnilor Principatelor Dunărene și a boierimii locale a permis mănăstirilor de la muntele Athos și altora să dobândească numeroase proprietăți în zonă. De aceea, autoarei nu i se pare surprinzător că multe din actele grecești, care s-au păstrat la Departamentul solilor, s-au dovedit a fi scrise în metocurile mănăstirilor din Principate.

Partea a doua a studiului V.G. Tchentsova, *Actele și destinatarii lor* (p. 190-262), după cum menționează autoarea chiar la început, se referă la evenimentele politice din Rusia și din țările limitrofe; evenimente care, într-un fel sau altul, au influențat contactele clerului grecesc cu Moscova în anii '40-'50 ai secolului XVII. Primul subiect din această parte este intitulat *Relațiile Rusiei cu Republica Polonă și proiectele politice ale clerului grecesc* (p. 190-215). El se deschide cu prezentarea influențelor familiei boierești din capitala Rusiei, din a doua jumătate a anilor '40 ai secolului al XVII-lea, anume *famiile Morozov, Lvov și Miloslavski* (p. 190-194), care au jucat un rol important în orientarea politicii externe a Moscovei în această perioadă de timp.

În acest context, sunt prezentate și unele aspecte ale relațiilor dintre Moldova și Rusia. Luarea cetății Azov (1637) de către cazaci este apreciată de către V.G. Tchentsova drept „o încercare reușită a cazacilor de pe Don, în alianță cu cazacii zaporogeni, de a începe lupta împotriva Porții, una la care puteau să adere statele interesate, în primul rând Republica Polonă și Rusia”. Dar, subliniază autoarea, această încercare „s-a dovedit a fi fără succes, datorită împotrivirii unei părți a elitei ruse de la curte, care nu i-a susținut pe cazaci și a hotărât să readucă Azovul sub control otoman”. Referința de rigoare este opera istoricului Mihailo Hruchevsky⁷, a cărui opinie autoarea o împărtășește. În atare situație, când o parte din elita rusă „nu i-a susținut pe cazaci și a hotărât să întoarcă Azovul sub control otoman”, afirmația de mai jos a autoarei, precum că, „în timpul lui Mihail Fiodorovici, curtea de la Moscova, prin mijlocirea domnului Moldovei, Vasile Lupu, și-a dat acordul la cedarea cetății și a luat calea politicii antipoloneze”, necesită unele precizări. Or, aceste două afirmații se bat cap în cap și apare întrebarea: Azovul a fost cedat ca rezultat al hotărârii unei părți a elitei politice rusești, care determina orientarea politicii externe a Rusiei, sau în urma mijlocirii domnului Moldovei în negocierile ruso-otomane, adică a lui Vasile Lupu, care îl convingea pe țar să cedeze cetatea Azovului?

⁷ M. Hruchevsky, *History of Ukraine-Rus'*, vol. 8, *The Cossack Age, 1626-1650*, Toronto, Edmonton, 2002, p. 261.

În istoriografia rusă contemporană subiectul este practic elucidat⁸: problema cedării Azovului a fost hotărâtă la *Adunarea stărilor*, convocată la Moscova, la începutul lunii ianuarie 1642, ca o consecință a slăbiciunii Rusiei. La întrebarea autorităților „cum să se procedeze cu Azovul?”, care implica mari cheltuieli din partea Rusiei, delegații au dat răspunsuri evazive: „să primească Azovul sau nu, după cum va fi voința țarului”. De asemenea, s-a propus ca Azovul să nu fie cedat, dar, în același timp, stările se plâneau de situația grea a țării. Astfel stând lucrurile, Curtea de la Moscova, care nu dispunea de resursele materiale și militare necesare întreținerii Azovului și unui eventual război împotriva Imperiului Otoman și a Hanatului Crimeei, a primit hotărârea de a retroceda Porții respectiva cetate⁹; hotărâre, subliniez, primită cu mult timp înainte ca Vasile Lupu să se fi implicat, la porunca sultanului, în negocierile Porții cu Rusia pe această problemă. Cererea Porții către Vasile Lupu datează din 9 februarie 1642, așa-zisa contribuție a lui Vasile Lupu în negocierilor ruso-turce reducându-se doar la anunțarea faptului împlinit și nu la tratative directe cu Moscova pentru a o convinge să facă acest lucru¹⁰. Despre posibilul rol jucat de Vasile Lupu, literatura istorică și-a spus cuvântul încă din secolul al XVIII-lea¹¹.

Regele Vladislav al IV-lea și hatmanul Bogdan Hmelnițki (p. 194-202) este următoarea problemă abordată de V.G. Tchentsova. După unele considerații privind șansele cruciadei antiotomane, implicarea domnului Moldovei, Vasile Lupu, precum și eventuala alianță polono-rusă, autoarea menționează că această posibilă alianță era susținută de Gavriil Vlasie. Acesta își exprimase satisfacția în legătură cu zvonurile despre intrarea Rusiei în operațiunile militare împotriva tătarilor, subliniind necesitatea eliberării Constantinopolului. Însă curierii, care au adus la Moscova scrisoarea lui Gavriil Vlasie din 16 noiembrie 1646, au anunțat Departamentul solilor despre hotărârea Seimului polon și despre insuccesul politicii antiotomane a regelui Vladislav al IV-lea. Moscova era informată despre evenimentele militare și de Atanasie Patelarie, care relatează despre succesele venețienilor împotriva otomanilor și despre pregătirea păcii general europene.

După ce prezintă aceste informații, V.G. Tchentsova trage o concluzie neașteptată: „De fapt, dacă Rusia ar fi exprimat intenția de a susține coaliția antiotomană a lui Vladislav al IV-lea, împreună cu domni Valahiei și Moldovei,

⁸ Spre exemplu, a se vedea: Б. В. Лунин, *Очерки истории Подонья-Приазовья* [B.V. Lunin, *Schițe din istoria Donului de Jos și a regiunilor de lângă Azov*], accesibil la <http://rostov-region.ru/books/item/f00/s00/z0000008/st004.shtml>; consultat la 30.08.2013.

⁹ „Dosarul” privind lucrările și hotărârile *Adunării stărilor* din ianuarie 1642 a se vedea în: *Собрание государственных грамот и договоров хранящихся в государственной коллегии иностранных дел*, часть III [Culegere de acte de stat și tratate păstrate în colegiul de stat al afacerilor externe, partea III], СПб, В типографии Селивановского, 1822, nr. 1136, p. 378-400.

¹⁰ Ion Eremia, *op. cit.*, p. 123-128.

¹¹ Г. Байер, *Краткое описание всех случаев касающихся до Азова от создания сего города до возвращения онаго под Российскую державу*, Перевод с немецкого языка [G. Baier, *Scurtă descriere a tuturor întâmplărilor atinșătoare de Azov de la întemeierea acestui oraș până la întoarcerea lui sub statul rus, Traducere din limba germană*], Санкт-Петербург, 1782.

noul seim al Republicii Polone, asupra căruia n-ar fi putut să nu producă impresie o asemenea coaliție, care se pregăteau de luptă cu Înalta Poartă, s-ar fi pronunțat probabil pentru campania împotriva statului Otoman”. Concluzia nu are nici o acoperire documentară. Dimpotrivă, se cunoaște că la începutul anului 1646, Moscova semna pace cu Hanatul Crimeei și, în acest timp, solii ruși Stepan Telepniiov și Alferii Kuzovlev se aflau la Istanbul¹². Mai mult chiar, supoziția *ce s-ar fi întâmplat dacă?* nu contribuie la elucidarea problemelor istorice și nici, în acest caz, la ridicarea prestigiului Rusiei. „Nu este de mirare, continuă V.G. Tchentsova, că *toți* [subl. I.E.] acei interesați în consolidarea alianței antiotomane se grăbeau să convingă guvernul rus de necesitatea începerii luptei pentru Constantinopol”. Da, dar apare surprinzător faptul că acei *toți*, la care se referă autoarea, conform surselor documentare pe care ea le prezintă, era doar Gavriil Vlasie, călugărul grec stabilit în Moldova.

Pe de altă parte, V.G. Tchentsova sesizează o legătură directă între insuccesul regelui Vladislav al IV-ea și ascensiunea lui Bogdan Hmelnițki, care, în toamna anului 1647, devine hatmanul cazacilor. Dar, subliniază dânsa, în pofida protecției regale, Bogdan Hmelnițki, fiind nevoit să țină piept dușmanilor, atât ai planului campaniei antiotomane, cât și ai lui personal, fuge în Zaporojie. De aici acuză șleahța polonă de încălcarea drepturilor cazacilor, iar în primăvara anului 1648 merge în Hanatul Crimeei pentru a-și atrage alianța tătarilor în lupta împotriva Poloniei. Plecarea lui Bogdan Hmelnițki în Crimeea și lăsarea acolo a fiului său Timofei, în calitate de ostatic, ridică în fața autoarei două întrebări: călătoria la tătari fusese făcută pentru interesul personal al lui Hmelnițki, anume de a stăpâni singur în Ucraina, sau el acționa în acord cu regele polon Vladislav al IV-lea, care dorea pace cu hanul, pentru a putea merge împotriva Porții?

Promovarea lui Bogdan Hmelnițki, în opinia autoarei, a coincis cu începutul negocierilor între regele Vladislav al IV-lea și solul venețian Giovanni Tiepolo, negocieri referitoare la finanțarea campaniei antiotomane. Tot atunci, negustorul olandez Andrei Vinius, aflat la Varșovia, propunea venețianului amintit un plan de posibile acțiuni ruso-venețiene împotriva Porții. Dar, felul cum V.G. Tchentsova asociază reperele cronologice amintite: negocierile lui Tiepolo (*februarie-martie 1646*), sosirea lui Hmelnițki la Varșovia (*iarna 1646-1647*), propunerea mai sus menționată a lui Andrei Vinius la Varșovia (*18-19 aprilie 1647*), în vederea unei posibile acțiuni a lui Bogdan Hmelnițki în acord cu regele polon Vladislav al IV-lea, nu poate constitui, în opinia noastră, o demonstrație satisfăcătoare. Cu atât mai mult cu cât în problema negocierilor, conform lui Tiepolo, ar fi fost implicat și „marele cancelar” al Rusiei, Nazaria Cistâi; iar solul venețian bănuia că Andrei Vinius acționa anume la ordinul secret al acestuia.

Totuși, în mai 1647, olandezul Andrei Vinius era la Veneția, unde declara că propunerile sale despre acțiunile aliate polono-ruse și finanțarea trupelor ar fi

¹² Ion Eremia, *op. cit.*, p. 172-175.

fost propriile lui inițiative și, drept rezultat, Veneția ar fi refuzat orice finanțare. În această situație, reflecțiile autoarei, potrivit căreia „propunerile prezentate venețienilor, mai curând trebuiau să intereseze Veneția în încheierea alianței cu mult mai demna de încredere Moscova, gata să înarmeze trupele sale și cazacii de pe Don pentru acțiuni comune împotriva Porții și hanului Crimeei, dar nu cu regele polon, care nu a obținut de la «seim» aprobarea campaniei antiotomane pe care o pregătea, fiind refuzat chiar de proprii săi supuși” nu mai rezistă; or, autoarea aduce informația conform căreia Andrei Vinius declara venețienilor că propunerea referitoare la finanțarea trupelor era chiar ideea lui. În acest caz, de unde să apară interesul Veneției în încheierea alianței cu Moscova? De unde să știe Veneția că Moscova este „mai demnă de încredere”, că este „gata” să înarmeze cazacii de pe Don etc.? Toate acestea sunt simple supoziții ale autoarei, lipsite însă de vreun argument consistent.

Remarcând conjunctura complicată, datorită luptei pentru putere din Crimeea și din Imperiul Otoman – ne referim la înlăturarea în august 1648 a sultanului Ibrahim și instalarea tânărului Mehmed al IV-lea –, autoarea constată modificarea politicii externe a Porții, în sensul menținerii păcii cu Rusia; totodată, otomanii demonstau și o atitudine mai favorabilă față de Bogdan Hmelnițki. V.G. Tchentsova examinează *Scrisorile informative ale lui Iurie Konstantinov Karapiperov* (p. 202-206), vărul cunoscutului agent al Moscovei, Ivan Petrov Tafrați. Mărturiile și scrisorile acestuia, de la sfârșitul lunii mai 1648, când el se afla la punctul de frontieră de la Putivl, conțin detalii despre relațiile dintre regele polon și șleahță, despre zvonurile, conform cărora cazacii s-ar fi revoltat la porunca regelui (autoarea vede în aceasta „un grăunte de adevăr”, „grăunte” ce se argumentează atât prin acuzațiile aduse de Hmelnițki șleahței care îi oprimase pe cazaci, cât și sprijinul dat de hatman, la alegeri, lui Ian Kazimir, fratele lui Vladislav – n. I.E), acesta din urmă părănd chiar dornic să treacă la ortodoxie. V.G. Tchentsova crede că aceste zvonuri sunt exagerate. Totuși, consideră că în aceste zvonuri „au fost reflectate și încercările reale ale lui Vladislav al IV-lea să caute un sprijin al puterii sale și al planurilor politicii externe la ortodocșii din Republica Polonă”.

Sosirea patriarhului de Ierusalim, Paisie, la Moscova (p. 206-215) este genericul următoarei probleme examinate de V.G. Tchentsova. Paisie, după cum s-a remarcat și mai sus, venise într-unul din metocurile mănăstirilor grecești din Iași. Fiind încă în Moldova, el ducea o intensă corespondență cu hatmanul Bogdan Hmelnițki. În decembrie 1648, Paisie îl întâmpina pe hatmanul ucrainean la Kiev, cucerit de acesta în aceeași lună; iar de aici, s-a îndreptat spre Moscova, pentru a interveni pe lângă țar spre a-i primi pe cazaci „sub mână sa înaltă [subl. I.E.]”, purtând negocierile, subliniază V.G. Tchentsova, cu o mare perseverență. În pofida acestui fapt, conchide autoarea, intervenția patriarhului nu a avut succes.

Câteva pagini mai jos, scopul misiunii lui Paisie la Moscova este prezentat puțin modificat: patriarhul de Ierusalim spera să atragă de partea sa politicienii cu influență din Rusia, dacă nu în ce privește *susținerea cazacilor împotriva*

trupelor regale, atunci, în orice caz, în ceea ce privește apropierea de ortodoxii din Republica Polonă [subl. I.E.]. Dar, în pofida tuturor eforturilor, nu s-a reușit nici una, nici alta. Paisie părăsește Moscova împreună cu Arsenie Suhanov, ale cărui negocieri cu grecii din metocurile din Principatele Dunărene, în problema unificării ritualului bisericesc, nu avuseseră, de asemenea, nici un rezultat. Cu toate acestea, rolul lui Paisie nu este diminuat de V.G. Tchentsova: „Dacă la începutul anului 1649 lui Paisie de la Ierusalim nu i-a reușit să convingă Rusia să primească Oastea Zaporojeană în supușenie și să intre în război împotriva Republicii Polone, el a putut stabili relații cu acele cercuri ale elitei politice și ecleziastice rusești care, în viitor, au tradus în viață acest plan”. Însă și mai solemn sună o altă frază a autoarei: „dar, până la anul 1653, nu s-a reușit atragerea Rusiei la planurile ademenitoare, dar foarte riscante”.

În evenimentele politice și bisericești erau activ implicați și călugării greci de la mănăstirea Zografu, care, în opinia V.G. Tchentsova, erau strâns legați de curtea domnească de la Iași: nu întâmplător Paisie, un arhimandrit de la Zografu, a sosit la Moscova în 1641, cu o scrisoare de la Vasile Lupu și cu altele două de la Isai Ostafiev și de la Eustatie Condarat. Mai mult, călugării greci aduceau la Moscova o scrisoare a solilor ruși aflați la Constantinopol, „transmisă prin domnul-mijlocitor al Moldovei”; în această epistolă „era vorba despre aceleași negocieri referitoare la retrocedarea cetății Azov, cucerită de cazaci”. Posibil, dar, în acest an 1641, Vasile Lupu era „mijlocitor” doar în ce privește transmiterea scrisorii: porunca sultanului adresată domnului Moldovei de a se implica în negocierile referitoare la retrocedarea cetății Azov va fi dată, după cum am semnalat și mai sus, abia pe 9 februarie 1642.

Reflecțiile autoarei asupra informației lui Kornillie, ieromonah de la Ivron, din delegația care aducea în 1648 la Moscova icoana Maicii Domnului de la Ivron, pe care acesta le-ar fi auzit de la neidentificatul „ginere al lui Hmelnițki” la Vinița – referitoare la ajutorul acordat cazacilor de domnul Moldovei, în lupta împotriva polonilor – par exagerate. Aceasta putea fi o simplă dezinformare, care urmărea scopul de a-l convinge pe țarul Alexei Mihailovici să-l sprijine pe Bogdan Hmelnițki, cu atât mai mult cu cât patriarhul Paisie, sosit și el la Moscova, nu știa nimic despre această poziție a lui Vasile Lupu. Este foarte probabil că la Moscova așa a și fost apreciată această „informație” din scrisoarea voievodului de Putivl, care colportă mărturiile lui Kornilie, despre ajutorul moldovean trimis lui Hmelnițki: „două sute de mii” (*«тысяча двесте»*) de oameni și încă „mai înscrie oameni, dar nu știe unde vrea să-i trimită”. V.G. Tchentsova a publicat aceste documente (p. 219-222), de aceea le putem examina aici. Această informație trezește dubii și din cauza că, în mărturiile depuse la Moscova după 12 octombrie 1648, ieromonahul Kornilie nu amintește nimic, nici despre trecerea sa prin Vinița, nici despre știrile auzite de la „ginerele lui Hmelnițki”. El comunica doar despre faptul că în Moldova și Muntenia domnia permanent adună oaste, dar nu știe unde va fi trimisă, adăugând că acei „oameni moldoveni” (*«воложские люди»*), care slujeau polonilor, acum fug la cazaci.

În acest context, povestea cu ajutorul acordat de Vasile Lupu cazacilor, cu un număr exagerat de oșteni – știre pe care Kornilie ar fi auzit-o de la „ginerele lui Hmelnițki” –, nu poate fi acceptată, concluzia cea mai plauzibilă fiind că ea era inserată în cele spuse de ieromonahul grec de voievodul de Putivl, N. Iu. Pleșceev, care și-ar fi urmărit propriile interese. Referindu-se la informațiile oferite de Kornilie, pe care scrisorile de recomandare îl prezintă ca pe un sihastru, departe de problemele lumesti, V.G. Tchentsova crede că ele atestă o „neașteptată cunoaștere” de către acesta a celor mai importante evenimente politice din teritoriile polono-lituaniene; dar, dacă autoarea presupune că scrisorile trimise la Moscova fuseseră scrise în cercul lui Atanasie Patelarie, Gavriil Vlasie și, posibil, al patriarhului de Ierusalim Paisie, de ce nu i pare curioasă o asemenea familiaritate cu realitățile central-europene?

Să încercăm, totuși, să lămurim lucrurile, în virtutea faptului că interogatoriul (*«распросные речи»*) lui Kornilie este publicat de către V.G. Tchentsova. În informațiile oferite la Moscova după 12 octombrie 1648, Kornilie spunea că trecuse prin orașul Șargorod și aici era un comandant inferior (*урядник*) al hatmanului Bogdan Hmelnițki; polonii, grecii și evreii din Șargorod fugiseră cu toții; mai precis, grecii și evreii își găsiseră adăpost în Țara Moldovei, unde mulți dintre ultimii se și creștinaseră. Altă informație, auzită de el în apropiere de Putivl, de la cazaci, se referă la o luptă a acestora cu polonii, pe câmpia de lângă Konstantinov; dar, despre rezultatul confruntării el nu știa nimic. Și atât. Așadar, constatăm că pretinsa „neașteptată cunoaștere” a situației din teritoriile polono-lituaniene în realitate nu exista. Kornilie furniza informații absolut obișnuite, culese în timpul călătoriei. Mai mult chiar. Niciuna dintre aceste informații despre teritoriile polono-lituaniene nu poate fi creditată că ar fi auzit-o de la Atanasie Patelarie, de la Gavriil Vlasie sau, eventual, de la patriarhul de Ierusalim Paisie.

În știrile date de Kornilie la Putivl, fixate de voievodul local N.Iu. Pleșceev între 22 și 25 septembrie 1648, apar totuși informații noi, cea mai „neașteptată” fiind aceea despre pretinsul ajutor al domnului Moldovei acordat lui Bogdan Hmelnițki, moment asupra căruia m-am oprit ceva mai înainte. De asemenea, el știe că sultanul Ahmed (Mehmed IV) interzisese hanului Crimeei să se alătore cazacilor, dar hanul, neascultând porunca sultanului, le trimitea acestora ajutor. V.G. Tchentsova pune la îndoială veridicitatea acestei informații și crede că, în realitate, este vorba de porunca fostului sultan, Ibrahim, înlăturat de la putere la începutul lunii august 1648. Desigur, în acest caz apare întrebarea: de unde atunci încrederea autoarei într-o „neașteptată cunoaștere”, de către Kornilie, a celor mai importante evenimente politice din teritoriile polono-lituaniene? Ipoteza unei viitoare lupte între cazaci și poloni fusese preluată de el, după cum confirmă și în mărturiile de la Moscova, chiar de la cazaci.

Kornilie mai spunea la Putivl că în Polonia îl întâlneau pe sihastrul patriarhului de Ierusalim, împreună cu niște soli de la Bogdan Hmelnițki, care mergeau la numitul patriarh, dar nu știa nimic despre negocierile purtate de ei.

Așadar, nimic neobișnuit în informațiile lui Kornilie. Și repet: niciuna dintre referirile la starea teritoriilor polono-lituaniene nu putea fi auzită de la Atanasie Patelarie, Gavriil Vlasie sau de la patriarhul de Ierusalim Paisie. În consecință, încercarea autoarei de a include acțiunile grecilor stabiliți în Moldova la capitolul „neașteptată cunoaștere” a evenimentelor politice din zona polono-lituaniană nu rezistă examinării atente a surselor invocate.

Începutul onorării icoanei de la Ivron în Rusia (p. 225-262) este titlul ultimului capitol al cărții. Prima problemă investigată aici este *Cartea de danie corectată: călugării-iviriți la Moscova în anul 1648* (p. 225-228). V.G. Tchentsova urmărește atent sosirea călugărilor greci care aduseseră icoana Maicii Domnului de la Ivron la Moscova și constată că, inițial, ei au fost întâmpinați foarte rece și că nimic nu atestă că autoritățile ruse au „apreciat prea mult copia icoanei făcătoare de minuni adusă de la Ivron”. Ulterior însă, în perioada 10-27 decembrie 1648, poziția rușilor s-a modificat simțitor și actul anterior, conform căruia călugării de la Ivron aveau dreptul să vină la Moscova după milostenie la fiecare 10 ani, a fost „corectat”, acestora permițându-li-se venirea în Rusia, „o dată la trei ani”. V. Tchentsova explică această modificare astfel: „Puțin probabil că acordarea unei noi cărți de danie mănăstirii Ivron, coincide întâmplător cu așteptata sosire la Moscova a patriarhului de Ierusalim Paisie și, evident, cu restabilirea influenței adepților politiciii, îndreptate spre apropierea de acea parte a clerului grecesc, care considera rațională lupta cu «noua» Republică Polonă a regelui Jan Kazimir și alianța cu căzăcimea zaporojeană – posibilul urmaș al planurilor otomane ale fostului rege Vladislav”.

A doua problemă examinată în cadrul acestui capitol este *Sosirea în Rusia a fostului patriarh de Constantinopol, Atanasie Patelarie* (p. 228-240); din punct de vedere cronologic, se referă la luna martie 1653 și, ca eveniment, coincide cu sosirea solilor lui Bogdan Hmelnițki, care, conform autoarei, au adus „ultimele propuneri” ale hatmanului ucrainean privitoare la trecerea Oștii Zaporojene în supușenia Rusiei. Atanasie Patelarie venea din Iași, dar în drumul său prin Ucraina trecuse pe la Bogdan Hmelnițki și luase de la acesta o scrisoare de recomandare pentru voievodul de Putivl; în textul ei se preciza, printre altele, că Atanasie mergea la Moscova cu o misiune secretă.

Examinarea paleografică a documentelor prezentate de suita lui Atanasie Patelarie la Moscova a permis V.G. Tchentsova să concluzioneze că ele au fost întocmite de un singur diac, cu implicarea directă a lui Atanasie și, evident, continuă ea, „au fost scrise în Iași sau în mănăstirea Sf. Nicolae din Galați, unde patriarhul Atanasie a locuit până la venirea la Moscova”. Patriarhul primește de la ruși un act de danie, conform căruia arhimandritul mănăstirii Sf. Nicolae din Galați putea veni la Moscova după milostenie în fiecare an, privilegiu de care, subliniază autoarea, nu s-a mai bucurat nici o altă mănăstire. După moartea lui Atanasie, aceeași milostenie putea fi primită de călugării de acolo, dar o singură dată la trei ani; altfel spus, mănăstirea Sfântul Nicolae din Galați se bucura de același privilegiu pe care anterior îl primise mănăstirea Ivron.

Într-o scrisoare către Alexei Mihailovici, redactată, conform autoarei, probabil în noiembrie 1653, Atanasie Patelarie cerea țarului să înceapă războiul împotriva Imperiului Otoman, să meargă împotriva Constantinopolului și să înființeze o tipografie greacă la Moscova (această ultimă intenție afișată, după cum s-a arătat și mai sus, încă la 1645, dar rămasă atunci, din cauze necunoscute, nerealizată). După V.G. Tchentsova, revenirea la această idee era legată de unificarea ritualului bisericesc. În speranța realizării acestui deziderat, în același an, 1653, Atanasie Patelarie mai pregătea *Interpretarea Dumnezeieștii liturghii*, ceea ce, în aprecierea V.G. Tchentsova, atestă că „unificarea ritualului bisericesc în Rusia și în Orientul ortodox, în viitorul apropiat, trebuia să devină o realitate și că la Moscova erau doritori de schimbări, în direcția dorită de Atanasie Patelarie, fostul arhiepiscop din Constantinopol”. Iar aceasta, subliniază autoarea, a făcut ca la Moscova să renască interesul față de icoana Maicii Domnului de la Iviron.

Examinând următoarea problemă, *Campania de la Smolensk* (p. 240-242), V.G. Tchentsova arată că, în primii ani de la aducerea în Rusia, soarta icoanei Maicii Domnului de la Iviron este destul de neclară. Dar în 1653 au loc trei evenimente importante, care au modificat esențial repartizarea forțelor politice în Europa. Primul eveniment a fost înlăturarea lui Vasile Lupu din scaunul Moldovei, acțiune urmată de diminuarea comunității grecești din Moldova; înlăturare care, în cea mai mare parte, s-a datorat, crede Tchentsova, alianței domnului cu Bogdan Hmelnițki și pretențiilor celui din urmă la tronul Moldovei și, posibil, la acela al Poloniei; ceea ce a inspirat teamă statelor din jur. Celelalte două evenimente au fost Adunarea stărilor de la Moscova, din toamna anului 1653, și Rada de la Pereiaslavl, din ianuarie 1654, care au confirmat trecerea Oștii Zaporojene în supușenia țarului, ceea ce însemna război cu Polonia. În cadrul acestuia, prima etapă o constituia lupta pentru Smolensk. Începând campania în luna mai 1654, țarul lua cu sine icoana Maicii Domnului de la Iviron, renăscând în felul acesta o practică bizantină, de a solicita, înainte de a merge la război, protecția unui obiect sfânt, considerat a fi „de stat”. După încheierea victorioasă a campaniei împotriva Smolenskului, conform autoarei, icoana Maicii Domnului de la Iviron a fost așezată în nou construita biserică Iviron din Valdai.

Manuil Konstantinov și a doua copie a icoanei de la Iviron (p. 243-251) este titlul următoarei probleme examinate de V.G. Tchentsova. Constatând că până în prezent nu se știe când a apărut cea de-a doua copie a icoanei de la Iviron, autoarea examinează cartea *Raiul închipuit* (*Рай мысленный*), apărută la tipografia bisericii Iviron din Valdai în răstimpul 1658-1659. Aici este menționat misteriosul negustor Manuil Konstantinov, care plătea vama pentru ca acei călugări care aduceau icoana în 1652 să poată trece Dunărea. El este identificat de autoare cu un personaj real, grecul Manuil Konstantinov, care, anterior, în 1651, deja fusese la Moscova și sosea din nou acolo la sfârșitul lunii mai 1652. Grecii aduceau importante știri despre politica duplicitară a lui Jan Kazimir față de tătari și cazaci.

La începutul lunii septembrie 1652, la Moscova sosea grupul de greci de la mănăstirea Iviron, amintiți deja. Ei aduceau o nouă copie a icoanei Maicii Domnului de la Iviron. Se consideră că această reproducere a fost trimisă la Valdai, unde ajunge la 1656. Totuși, după o cercetare migăloasă a surselor istorice, autoarea consideră logică presupunerea că în campania de la Smolensk fusese luată a doua copie și că ea a fost trimisă ulterior bisericii Iviron de la Valdai. Informând cititorul că în luna iunie 1655, la Moscova, sosise arhimandritul Dionisie Iviritul, autoarea purcede la examinarea ultimei probleme din lucrarea sa.

Titlul acestei părți este *Dionisie Iviritul și negocierile Rusiei cu Moldova în anul 1656* (p. 251-262). Apartenența lui etnică, crede V.G. Tchentsova, este greu de precizat. Autoarea precizează că însuși Dionisie Iviritul își aprecia etnia cu termenul „македоновлахом” sau „македоновлахиотом”, cum apare acest termen reprodus de D.N. Ramazanova, într-o scurtă biografie consacrată acestuia¹³. Așadar, Dionisie Iviritul era un vlah, un român macedonean, „macedoromân”, termen păstrat până în zilele noastre¹⁴. Dionisie Iviritul este prezentat de V.G. Tchentsova drept un cărturar de marcă al epocii sale. De altfel, activase în Departamentul tipografic (*Peciatnâi dvor*), la momentul când aici se publica *Raiul închipuit*, ieșită de sub teascurile tipografiei mănăstirești de la Valdai.

În problema examinată în acest capitol, prezentarea lui Dionisie Iviritul pornește de la premisa că trecerea Oștii Zaporijene „sub mâna înaltă a țarului” era doar prima etapă a expansiunii teritoriale a Rusiei. Totodată, chestiunea reformei bisericești este apreciată de V.G. Tchentsova drept o condiție preliminară, dar esențială a „formării noului imperiu”: trebuia să șteargă orice deosebire de ritual dintre creștinii ortodocși, contribuind la cultivarea unui sentiment de unitate religioasă.

Relatând sosirea lui Arsenie Suhanov la Iași – aflat în drum spre Athos și spre Constantinopol în căutarea vechilor manuscrise grecești –, autoarea se oprește și la situația din Moldova, care îndura nu numai consecințele războiului, dar și a schimbării radicale care a avut loc, venirea la putere a lui Gheorghe Ștefan care a uzurpat scaunul țării.

Subliniind și caracterul diplomatic al misiunii lui Arsenie Suhanov, V.G. Tchentsova menționează „aprecierea optimistă” pe care acesta o emitea în privința negocierilor cu Gheorghe Ștefan. Călugărul este prezentat drept mijlocitor în tratativele tainice ale domnului Moldovei cu Moscova, Gheorghe Ștefan gândindu-se să treacă Moldova în supușenia Rusiei. Se mai înaintează ideea că negocierile ar fi început „imediat” după Rada de la Pereiaslav. Totuși, aceste

¹³ Д.Н. Рамазанова, *Дионисий Грек* [D.N. Ramazanova, Dionisie Grecul], în «Православная энциклопедия» [Enciclopedia ortodoxă], tom 15, Москва, 2008, disponibil online la <http://www.pravenc.ru/text/178456.html>; consultat la 3.09.2013.

¹⁴ Pentru detalii a se vedea: Constantin Papanace, *Fermentul aromân în sud-estul european*, disponibil online la http://www.proiectavdhela.ro/pdf/constantin_papanace_fermentul_roman_in_sud_estul_european.pdf (consultat la 3.11.2011).

tratative nu puteau începe „imediat” prin intermediul lui Arsenie Suhanov, fiindcă acesta sosea la Iași abia pe 4 februarie 1654, la circa o lună după Rada de la Pereiaslavl. Ajuns în capitala Moldovei, Arsenie Suhanov a trebuit, în primul rând, să-l convingă pe domnul Moldovei că nu este amenințat de o invazie cazaco-rusă și că nu trebuie să fugă din țară¹⁵.

Tot în cadrul acestei probleme, Vasile Lupu este prezentat de către V.G. Tchentsova în sensul că, „către sfârșitul domniei, renunțase la încercările de alianță cu Republica Polonă” și că, tot la „sfârșitul domniei sale”, Vasile Lupu „își punea toate speranțele în ajutorul din partea” Curții de la Moscova. Toate aceste afirmații ale autoarei nu au însă nici un suport documentar. Informația lui Paul de Alep, care scrie că, înainte de a fugi din Iași, Vasile Lupu intenționa să-l trimită în solie la Moscova pe patriarhul Makarie de Antiohia, promițând că va plăti toate datoriile acestuia, este interpretată forțat de V.G. Tchentsova, care consideră că „se poate presupune că voievodul Moldovei intenționa să solicite țarului ajutor imediat”. Din această sintagmă, „se poate presupune”, apare deja o politică bine conturată a domnului Moldovei și autoarea îl califică pe Gheorghe Ștefan drept „continuator al politicii predecesorului său, a domnului Vasile Lupu”. Și iată cum, treptat, dintr-o presupunere în alta, se construiește artificial „orientarea” lui Vasile Lupu, la „sfârșitul domniei sale”, spre Rusia; ba mai mult, se presupune și „continuarea” politicii acestuia de către noul domn Gheorghe Ștefan.

Revenind la patriarhul Makarie de Antiohia, V.G. Tchentsova scrie că Gheorghe Ștefan i-a permis acestuia să plece din Moldova, dar în altă direcție, cu scrisori către noul domn al Valahiei, Constantin Șerban. Domnul Moldovei era „probabil” la curent cu intenția acestuia de a începe negocierile de pace cu Bogdan Hmelnițki și considera că, în aceste împrejurări, cel mai avizat mesager era patriarhul de Antiohia. Și continuă autoarea: „Aflând despre trecerea cazacilor în supușenia Rusiei, patriarhul și-a încetat activitatea sa de mijlocitor și aproape imediat s-a îndreptat spre Moscova”.

În toate aceste afirmații ale autoarei s-a strecurat o confuzie regretabilă, rezultat, credem, al lecturii neatente a informațiilor oferite chiar de Paul de Alep. El ne spune destul de limpede de ce patriarhul Makarie s-a îndreptat spre Țara Românească și nu spre Moscova, primind „slobozire de plecare” de la domnul Moldovei abia după trei adresări către acesta. Conform aceleași surse, patriarhul a părăsit Iașii la 13 octombrie 1653, iar pe 21, aceeași lună, era la Focșani. A mai zăbovit însă un timp în Moldova, având o întâlnire cu Gheorghe Ștefan la Roman. Pe 22 noiembrie 1653 intra în Țara Românească, când aici era încă domn Matei Basarab, decedat abia pe 9 aprilie 1654, eveniment despre care Paul de Alep relatează destul de detaliat¹⁶. Prin urmare, Makarie nu putea avea cu sine scrisori către „noul domn al Valahiei”, Constantin Șerban.

¹⁵ A se vedea Ion A. Eremia, *Țara Moldovei și Rusia. Relații politice în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, Chișinău, USM, 1993, p. 21-22.

¹⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I, studiu bio-bibliografic și traducere M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, note, identificări și comentarii M.M. Alexandrescu-Dersca

Posibila mijlocire a păcii dintre Gheorghe Ștefan și Bogdan Hmelnițki de către Makarie este admisă și de alți cercetători. Dar nicidecum nu se poate admite că patriarhul „și-a încetat activitatea sa de mijlocitor” după ce afla despre supușenia cazacilor, îndreptându-se „aproape imediat” spre Moscova. Or, plecarea din Țara Românească spre Moscova s-a întâmplat abia la sfârșitul lunii mai, când era încă la Focșani. La 4 iunie 1654, în drum spre Moscova, Makarie a fost primit de domnul Moldovei Gheorghe Ștefan, abia după aceea continuându-și călătoria spre Rusia. La 10 iunie ajungea la râul Nistru¹⁷.

Autoarea este dispusă să creadă în posibilitatea unei noi invazii a cazacilor ucraineni în Moldova, de această dată împreună cu trupele rusești. În acest sens sunt interpretate cele două scrisori ale patriarhului de Ierusalim Paisie, scrise de diacul Toma Iuriev, în august 1655; cu alte cuvinte, după încercarea nereușită a solilor moldoveni, a mitropolitului Ghedeon și logofătului Grigorie Neanul, în iunie același an, de a merge în Rusia, solie invocată de V.G. Tchentsova. Nu este clar însă de ce autoarea crede că aceste scrisori au fost pregătite „pentru prima solie a domnului Moldovei”. Să fie vorba de solia din luna iunie? Mai plauzibil este să credem că aceste scrisori, redactate în august 1655 și semnate de patriarhul de Ierusalim, Paisie, erau o consecință a insuccesului soliei din iunie 1655, când s-a manifestat deschis ostilitatea lui Bogdan Hmelnițki și la Iași exista teama de o incursiune cazaco-rusă. Aceasta era posibilă doar la nivel teoretic, o incursiune ruso-cazacă împotriva Moldovei în contextul de atunci fiind irealizabilă. Curtea de la Moscova nu era atât de naivă să înceapă ostilitățile militare și să intre în conflict cu Imperiul Otoman.

Subliniind că pregătirea documentelor referitoare la supușenia Moldovei se ținea în mare taină, într-un cerc restrâns [de unde atunci convingerea autoarei despre „următoarea «Radă de la Pereiaslavl» care urma să aibă loc la Iași” (p. 262)? – I.E.], al partizanilor apropierei Principatelor Dunărene de Rusia și Suedia, V.G. Tchentsova trece la examinarea noii solii, a mitropolitului Ghedeon și logofătului Grigorie Neanul, care, în martie 1656, se îndreptau „a doua oară” spre capitala rusă pentru a transmite „propunerea domnului de trecere a Moldovei în supușenia Rusiei”. V.G. Tchentsova pornește de la premisa existenței actului „încheiat în 1656”, pe care îl desemnează cu sintagmele: „*textul așa numitului «tratat» al Rusiei cu Moldova*” ori „*scrisoarea solilor moldoveni*”, așa cum este intitulat documentul de către traducătorii Departamentului solilor; și, iarăși, în aprecierea autoarei, „*scrisoare-tratat*”, iar apoi, pus în ghilimele tot de autoare, „*tratat*” [subl. I.E.]. Într-un alt studiu al autoarei, textul actului în limba greacă, din luna mai 1656, este apreciat drept „*originalul tratatului*” [subl. I.E.]¹⁸.

Bulgaru și N. Stoicescu, confruntare text-traducere Aurel Decei, București, Editura Științifică, 1976, p. 102, 103, 132-139.

¹⁷ *Ibidem*, p. 151-153; Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 221.

¹⁸ В.Г. Ченцова, *Связи Иверского монастыря с Россией* [V.G. Tchentsova, Legăturile mănăstirii Iviron cu Rusia], accesibil online la <http://www.sedmitza.ru/text/837009.html>; consultat la 3.09.2013.

Așadar, aprecierile acestui document sunt foarte ambigue; or, dacă la 1656 exista un act „încheiat” între cele două părți, celelalte aprecieri își pierdeau sensul. Actul respectiv, intitulat de traducătorii de la Departamentul solilor – cei care cunoșteau cel mai bine natura și caracterul documentului respectiv – „*Scrisoarea solilor moldoveni*”, în studiul examinat aici, din „textul așa numitului «tratat» al Rusiei cu Moldova”, autoarea îl transformă miraculos în „*scrisoare-tratat*”. Și continuă V. Tchentsova: „Dacă este să dăm crezare preambulului, solii moldoveni trebuiau să prezinte verbal condițiile viitorului protectorat asupra Moldovei”. Imediat după această frază, urmează concluzia forțată a autoarei: „Așadar, la momentul plecării din Iași, condițiile supușeniei nu fuseseră scrise, textul fiind pregătit în capitala rusă”.

Dar o asemenea concluzie nicidecum nu poate reieși din preambulul actului. El doar indică destul de clar că domnul țării „poruncise” solilor „să vorbească prin viu grai”, adică să expună verbal țarului „punctele Domnului nostru și ale Țării întregi pe care le cer de la credinciosul și singur stăpânitorul Țar”. Așadar, toate cerințele sunt prezentate de soli în scrisoarea din mai 1656, ca fiind rugămințile domnului și ale țării. Dar pentru ca ei să expună aceste rugăminți, ar fi trebuit mai întâi să le știe. Din acest considerent, credem că prevederile viitorului tratat cu Rusia au fost elaborate și scrise la Iași. Dar din cauza instabilității din teritoriile pe unde urmau să treacă solii, era foarte primejdios de dus un asemenea document la Moscova. De aceea, solii au învățat textul pe de rost și, în strictă conformitate cu porunca domnului, au prezentat verbal condițiile proiectului de tratat cu Rusia. De asemenea, Paul de Alep știa că „solia adusese un memoriu ce răspundea voinței întregii țări” – afirmație discutabilă –, prin care „se cereau 10 hatâruri”¹⁹, fără să ne spună însă dacă memoriul respectiv era verbal sau în scris. Cu toate acestea, Departamentul solilor cerea reprezentanților Moldovei și textul scris al proiectului de tratat: în acest mod apare mult discutatul document, calificat de traducătorii de la Departamentul solilor drept „*Scrisoarea solilor moldoveni*” și nimic mai mult. Era un act scris, conform V.G. Tchentsova, de Dionisie Iviritul, în limba greacă, la o dată incertă, dar, oricum, înainte de 12 mai 1656.

Într-un alt studiu semnat de V.G. Tchentsova, ea admitea că solii moldoveni aduseseră „probabil, și indicațiile verbale ale domnului Gheorghe Ștefan privitoare la conținutul tratatului despre viitoarea supunere a Moldovei față de țarul rus”, act care „nu a fost însă întărit de partea rusă”. Dar afirmația că „negocierile despre supușenia Moldovei Rusiei” începuseră „datorită rolului de mijlocitor al frăției ivirite în relațiile diplomatice ale Rusiei cu Principatele Dunărene”²⁰, nu are nici un suport documentar.

Redactarea actului intitulat „*Scrisoarea solilor moldoveni*” de Dionisie Iviritul, în cazul în care într-adevăr el îl scrisese, nu înseamnă, nici pe departe, implicarea lui sau a altor greci în formularea acestuia, cum crede autoarea.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I, p. 305.

²⁰ В.Г. Ченцова, *op. cit.*, în loc. cit.

Paul de Alep menționează că este vorba de acel „memoriu” cu 10 puncte, adus de solii moldoveni, fără să indice vreo implicare efectivă a grecilor de la Moscova. Din cele 10 clauze, Paul de Alep prezintă doar trei, iar din ele numai două corespund realității: domnul, în caz de necesitate, să fie apărat de trupele ruse și să nu fie mazilit în timpul vieții, iar după moarte, în scaunul țării să urmeze cineva „din neamul său și din familia sa”. Cât privește cea de a treia clauză, plata tributului către Rusia în conformitate „cu regulile din vechile registre ale împăraților bizantini” plus scutirea de tribut pe 10 ani, cu condiția ca domnul moldovean să nu primească la curtea sa, fără voia țarului, nici un boier moscovit²¹, nu se confirmă în sursele documentare de la Departamentul solilor. Posibil să fi fost doar niște discuții de culise, care nu au fost înregistrate în actele departamentului amintit, dar care, în opinia mea, demonstrează că grecii din Moscova erau totuși departe de tratativele reale purtate de solii moldoveni cu partea rusă.

Mai mult, exista demult acel „obicei al solilor”, pe care ei trebuiau să-l respecte cu strictețe. Este vorba de instrucțiunile pe care le primeau de la cei care îi trimiteau în misiuni diplomatice; astfel, încălcarea dispozițiilor era inadmisibilă, mai ales într-o asemenea problemă cum era aceea pentru care veniseră solii moldoveni la Moscova. Existența „obiceiului solilor” este demonstrată de solia lui Ioan Belevici la Moscova, din primăvara anului 1678. După ce relatează rostul soliei sale la Departamentul solilor, partea rusă insistă ca Ioan Belevici, „nu după obiceiul solilor, ci ca un creștin adevărat, care slujește măriei sale țarului, să spună adevărul, în ce [condiții – n. I.E.] sultanul turc vrea să fie în pace cu marele stăpânitor”, adică să comunice condițiile Porții pentru viitorul tratat cu Rusia. Dar solul nu adăuga nimic nou la ceea ce spusese mai înainte și răspundea că otomanii pretind o parte din Ucraina, unde să locuiască Iurie Hmelnițki ceea ce, de fapt, nu era o noutate pentru partea rusă²². Conchidem așadar că Ioan Belevici nu încălcase „obiceiul solilor”, adică instrucțiunile primite la Iași. Încălcarea acestora avea urmări deplorabile pentru sol. Nerespectarea acestora ar fi avut urmări grave pentru el.

V.G. Tchentsova a mai stabilit că textul în limba greacă a *Scrisorii solilor moldoveni* a fost tradus în limba rusă pe 12 mai 1656; adică varianta greacă a documentului, de pe care a fost făcută traducerea, fusese scrisă înainte de acea zi. În același timp, foaia înțeleasă la textul grecesc, cu semnătura patriarhului Macarie și o însemnare a lui Meletie Grecul, care confirma textul în numele lui Macarie și al patriarhului de Ierusalim, Paisie, datează din 17 mai 1656. Așadar, nu putem bănui implicarea patriarhului Macarie și a lui Meletie Grecul în procesul „alcătuirii” acestui document. Probabil că, după ce afla clauzele din *Scrisoarea solilor moldoveni*, partea rusă solicita ca ea să fie confirmată de numitul patriarh și, de asemenea, de Meletie Grecul, în numele patriarhului de Ierusalim, Paisie, lucru care a fost făcut abia pe 17 mai. Cu alte cuvinte, este

²¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I, p. 305-306.

²² ПГАДА, F. 89, D. 18, 1678-1681, f. 137 r.-v.; Ion A. Eremia, *op. cit.*, p. 111.

posibil ca Paul de Alep să aibă dreptate atunci când vorbește despre atitudinea foarte prudentă, dacă nu chiar dușmănoasă, a țarului față de Gheorghe Ștefan și față de Paisie, patriarhul de Ierusalim. Conform lui Paul de Alep, abia după intervenția lui Macarie, care intervenea în favoarea domnului Moldovei, țarul „i-a redat [domnului Moldovei – n. I.E.] încrederea sa”²³.

Și încă ceva. V.G. Tchentsova afirmă că „după cum se indică în preambul, textul *Scrisorii* este datat 16 martie 7164 (1656), cu precizarea că anume în această zi” domnul Moldovei, Gheorghe Ștefan, porunca solilor săi să „spună din gură”. Și dacă plecăm de la premiza că, totuși, versiunea greacă a *Scrisorii* este datată 16 martie 1656, apare întrebarea: Cum putea să fie el scris de Dionisie Iviritul, care în acel timp se afla la Moscova și nu la Iași?

Nu punem la îndoială abilitățile profesionale ale V.G. Tchentsova în ceea ce privește analiza paleografică a documentelor și identificarea, prin comparație, a scrisului lui Dionisie Iviritul. Totuși, o întrebare apare: cum se poate ca acest cărturar și mitropolit al Țării Românești²⁴ să scrie textul respectiv cu o sumedenie de erori, semnalate, la timpul său, de excelentul cunoscător al limbii grecești, Dimitrie G. Ionescu? Traducerea acestuia, dar și erorile semnalate, au fost confirmate de un alt exeget al limbii grecești, cunoscutul istoric M.V. Bibikov, cu care, în anul 1985, am lucrat asupra actului respectiv și îi mulțumesc pentru asistența acordată. Dimitrie G. Ionescu îl aprecia pe diacul care scrisese textul în greacă drept „autor incult”, iar limba actului respectiv, „greacă vulgară”, care se vorbea „mai ales la Constantinopol”²⁵?

În același timp, o altă autoare din Rusia, D.N. Ramazanova, reflectând asupra apartenenței etnice a lui Dionisie Iviritul, în baza unei scrisori în limba greacă a acestuia, sublinia că „după tipul scrisului și a deținerii ferme [a limbii grecești – n. I.E.]”, scrisoarea „putea aparține numai unui grec”, de unde concluzia autoarei că Dionisie Iviritul era grec. De asemenea, este posibil ca el să fi predat la Moscova limba greacă, opinează autoarea²⁶.

Întrebarea formulată mai sus – de ce scrisoarea în limba greacă din mai 1656, dacă ea într-adevăr fusese scrisă de Dionisie Iviritul, abundă de erori – rămâne fără răspuns. Unicul răspuns acceptabil ar fi că Dionisie Iviritul nu era autorul scrierii aceluia act.

Cât privește „rolul important” al lui Dionisie Iviritul în negocierile lui Gheorghe Ștefan cu Moscova (referitoare la supușenie), nu avem nici un motiv să acceptăm opinia că el s-ar fi implicat în vreun fel în formularea condițiilor viitorului tratat, acestea fiind detaliat discutate și precizate încă la Iași²⁷. În

²³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I, p. 305.

²⁴ A se vedea și Д.Н. Рамазанова, *op. cit.*, în loc. cit.

²⁵ Pentru erori, indicate pe o pagină întregă, a se vedea: Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656. Contribuții la cunoașterea legăturilor noastre politice cu Rusia*, în RIR, vol. III, f. II-III, p. 240.

²⁶ Д.Н. Рамазанова, Дионисий Грек, *op. cit.*, în loc. cit.

²⁷ Pentru detalii, vezi Ion Eremia, „*Tratatul*” moldo-rus din anul 1656: abordări istorice paralele, în *Politici imperiale în Estul și vestul spațiului românesc*, coordonatori Sorin Șipoș,

această situație, și efortul grecilor „în organizarea alianței Rusiei și a Principatelor Dunărene pentru a face opoziție Imperiului Otoman și Poloniei”, menționat de autoare, pare exagerat.

„Tratatul”, redat între ghilimele de V.G. Tchentsova, sau, ceva mai jos, sintagma, „tratatul semnat”, fără ca termenul „tratat” să mai aibă acele ghilimele, „s-a perimat chiar în ziua semnării lui”. Interesant ar fi să știm care a fost acea zi: înainte de 12 mai, atunci când a fost scris textul grecesc și pe el au fost puse semnăturile și aplicate ștampilele mitropolitului Ghedeon și logofătului Grigorie Neanul?; sau când, la acest text, a fost încheiată foaia cu semnătura lui Macarie și cu data de 17 mai 1656, când Meletie Grecul adevărea încrederea lui Macarie și a patriarhului de Ierusalim Paisie că domnul Moldovei va respecta condițiile expuse²⁸? Pe baza surselor de care dispunem acum, consider că nici într-un caz, nici în altul. O asemenea zi, a „semnării tratatului”, nu există. Și dacă „tratatul semnat” s-a „perimat chiar în ziua semnării”, de ce a mai fost necesară discutarea ulterioară și detaliată, pe 21 mai 1656, a clauzelor lui cu Almaz Ivanov²⁹?

Capitolul respectiv se încheie cu *Suplimentul 3*, intitulat *Obiceiul scrierii icoanei și posibilele paralele ale Portăresei moscovite* (p. 271-280), în care V.G. Tchentsova întreprinde o analiză minuțioasă a inscripției grecești de pe icoana adusă la Moscova. Atenția autoarei se concentrează asupra numelui pictorului, „Iamvlîh fiul lui Roman” (Ιάμβλιχον τοῦ ἡῦρ Ρωμανοῦ) și concluzionează că este „puțin neobișnuit că în afară de numele monahal al pictorului a fost indicat și numele tatălui său”. Continuând analiza gramaticală a frazei de pe icoană și ținând cont de faptul că ea este delimitată în câteva etape, prin romburi, V.G. Tchentsova se întreabă dacă acest lucru este întâmplător sau are o anumită semnificație? Concluzia dânzei este că sintagma τοῦ Ρωμανοῦ se referă fie la locul de origine al pictorului Iamvlîh, fie la locul „chiliilor ivirite”. Și aici autoarea formulează o nouă întrebare: „nu putea fi vorba aici de orașul Roman, episcopat în Moldova (nu departe de Iași)?” Alte detalii gramaticale ale textului în limba greacă, în opinia autoarei, susțin, de asemenea, această ipoteză.

Icoana care, conform scrisorilor ce o însoțeau, reproducea cu exactitate originalul, în realitate – după cum constată V.G. Tchentsova – se deosebea de original atât după mărime, cât și după unele detalii de pictură. După examinarea și a altor icoane aduse la Moscova, autoarea se întreabă: „Nu puteau oare aceste icoane (sau o parte din ele) să provină din același atelier, unde a fost realizată copia icoanei Portăreasa de la Ivron?” Și tot ea răspunde că icoanele aduse la Moscova „puteau avea o origine comună”. Faptul că majoritatea personajelor cu o anumită atitudine față de actele ce țin de icoană sunt legate în primul rând de Moldova, iar actele, conform autoarei, sunt scrise, cel mai probabil, în metocurile mănăstirilor grecești din Principatele Dunărene, ridică încă o dată

Mircea Brie, Ioan Horga, Igor Șarov, Ion Gumenăi, cuvânt înainte de Barbu Ștefănescu, Oradea/Chișinău, Editura Universității Oradea/Editura Cartdidact din Chișinău, 2010, p. 135-151.

²⁸ A se vedea Dimitrie G. Ionescu, *op. cit.*, p. 241-246.

²⁹ Pentru examinarea discuției, a se vedea Ion Eremia, *op. cit.*, p. 139-142.

problema originii icoanei de la Ivron, dar și a provenienței celorlalte icoane, aduse în acele timpuri la Moscova. Conform V.G. Tchentsova, ele au putut fi realizate în atelierul metocurilor Sfântului Munte din Moldova și Valahia, unde zugravii de icoane lucrau, respectând tradițiile Athosului, dar și pe cele locale. Este vorba de unele procedee artistice care se întâlnesc pe icoanele realizate de zugravii din Polonia și Principatele Dunărene.

În capitolul *În loc de încheiere*, cu subtitlul *Apariția iviriților la Moscova în contextul relațiilor Bisericii grecești cu Rusia în epoca războiului Kandian* (p. 281-293), V.G. Tchentsova își prezintă concluziile, urmărind câteva probleme majore. Prima dintre ele privește *Arhieriei greci și proiectele lor politice în Rusia* (p. 281-286). Cercetarea actelor de la Ivron, dar și a altora, complementare, a permis cercetătoarei să explice cauzele scrierii acestora și care nu se reduc la simplele rugăminți de a primi „milostenie”. Tchentsova analizează și motivațiile implicării reprezentanților Bisericii grecești în evenimentele politice, elucidând parțial și curioasele aventuri ale icoanei de la Ivron în Rusia: bunăoară, plecarea lui Gavriil Vlasie la Moscova, pentru negocieri, „cu noi speranțe”, care se legau, potrivit autoarei, de întărirea alianței lui Vasile Lupu cu Bogdan Hmelnițki prin căsătoria Ruxandrei cu Timofei. Consider că autoarea pune prea mult accent pe această alianță, uitând că toate sursele timpului atestă semnarea forțată de către domnul Moldovei a acelui angajament; și, tot la amenințarea cu forța, abia peste doi ani de zile, accepta căsătoria fiicei sale cu fiul hatmanului. În aceste condiții, un posibil rol mediator al Rusiei era puțin probabil.

Autoarea este dispusă să vadă felurite procese „unificatoare” în vederea ridicării unui „imperiu pravoslavnic”, prin intrarea în supușenia Rusiei a Oștii Zaporojene, a Moldovei și a teritoriilor gruzine, dar și prin chemarea țarului de a intra în Constantinopol. De precizat că *supușenie* era sinonimă cu *alipire*: „alipirea Oștii Zaporojene și a teritoriilor controlate de aceasta urma să devină prima etapă a unirii forțelor sub lozincile luptei împotriva statului Otoman, pentru Constantinopol, moștenirea bizantină și a imperiului creștin refăcut”. În realitate însă, politica externă a Rusiei era departe de aceste idealuri.

Chemarea lui Atanasie Patelarie, la care face referință V.G. Tchentsova, atestă mai degrabă faptul că nici autorul însuși nu credea în ceea ce spunea. Într-adevăr, despre ce fel de situație reală este vorba, când numitul patriarh asigura Moscova, în fața lui Dumnezeu, că în cazul în care Bogdan Hmelnițki trecea Dunărea cu doar zece mii de oameni otomanii ar fi părăsit Constantinopolul? Era oare Moscova atât de naivă încât să dea vreun rol în determinarea politicii sale externe unor persoane care promiteau niște lucruri incredibile bazându-se pe forțe atât de mici? Cred că autoarea își face iluzii prea mari în acest sens. Rușii promovau o politică mult mai realistă decât cea pe care ne-o putem imagina după scrisorile grecilor. Totuși, țarul avea nevoie de informații cât mai diverse pentru a face, finalmente, alegerea corectă.

În același timp, conchide autoarea, grecii din anturajul lui Atanasie Patelarie, Gavriil Vlasie și Paisie de Ierusalim, alcătuiau, într-adevăr, „acte

false”, situație cu care contemporanii erau familiari. Dar ele nu erau „false” în sensul deplin al acestui cuvânt, fiindcă, subliniază autoarea, cei care veneau la Moscova după „milostenie” aduceau știri importante despre evenimentele politice din Europa de Sud-est. Iar cei care le primeau, știau foarte bine că acestea nu veneau neapărat din „îndepărtatele locuri palestinene”, ci din Moldova, Valahia sau Polonia. Cât privește „milostenia” primită, ea se transforma deseori în recompensă pentru acei care aduceau informațiile la Moscova; recompense care nu mergeau totdeauna la satisfacerea necesităților proprii, cum afirmă unele surse ale vremii ci, „probabil”, crede autoarea, chiar se ofereau frăției mănăstirești al cărei reprezentant venea la Moscova. Dar de ce „probabil”? Nu a descoperit autoarea nici un act care să confirme documentar acest lucru?

Deosebit de importantă apare și evidențierea de către V.G. Tchentsova a două grupări în interiorul Bisericii ortodoxe orientale: una, având ca reprezentant de vază pe Atanasie Patelarie, care pleda pentru lupta împotriva Imperiului Otoman; cealaltă, dominată de patriarhul Partenie al II-lea, care se opunea acestei idei. Totuși, această departajare nu este destul de rigidă și, în opinia autoarei, necesită cercetări suplimentare.

Concluziile la cea de-a doua problemă, *Arhieriei greci și reformele bisericești în Rusia* (p. 287-290), reflectă părerile autoarei privind necesitatea reformei religioase în Rusia. Această adaptare a ritualului bisericesc și a întregului program ideologic la cel grec, deschidea, consideră Tchentsova, mari perspective; și anume, ca Moscova „să moștenească ideologia statalității imperiale bizantine, mult mai adaptată la posibilele, într-un viitor nu prea îndepărtat, schimbări politice: alipirea unor imense teritorii locuite de ortodocși”. Și adaugă autoarea: „Doar după anexarea [*аннексией* – acesta este termenul utilizat de V.G. Tchentsova – n. I.E.] unei părți a pământurilor polono-lituaniene, care se aflau sub controlul Oștii Zaporojene, putea urma și trecerea «sub mâna înaltă» a țarului rus a Principatelor Dunărene”. În completare, V.G. Tchentsova mai scrie: „Noua politică de protecție a ortodocșilor și expansiune trebuia să se sprijine pe «unitatea credinței», adică, în primul rând, a ritualului”.

V.G. Tchentsova consideră că suportul pe care călugării de la Muntele Athos îl puteau acorda reformatorilor în domeniul editării cărților era destul de substanțial. Exemplul Valahiei, unde, datorită acestor monahi, începând cu anii '40, s-a desfășurat o largă activitate de tipărire a cărților în limba slavă veche, este, în opinia autoarei, evident. Tot atunci, menționează autoarea, a fost înființată o tipografie și în Moldova, mitropolitul Varlaam cerând ajutor la Lvov și la Moscova, așadar de unde știa că îl putea obține. În tipografia înființată la Iași în 1642, în 1643 era deja tipărită *Cazania* lui Varlaam, iar în 1646, *Codul de legi* al lui Vasile Lupu. Aparent, totul este prezentat corect. Doar aparent.

Am rugat câțiva cunoscuți, practic nefamiliarizați cu istoria culturii moldovenești, să citească atent pagina 289 din lucrarea examinată aici, unde se fac afirmațiile respective și să răspundă la întrebarea: în ce limbă au fost tipărite

cărțile din Valahia și Moldova anilor '40 ai secolului al XVII-lea? Răspunsul acestora a fost univoc: cărțile au fost tipărite în limba veche slavă. Concluzia provine din faptul că doar această limbă este amintită pe pagina respectivă. Cu alte cuvinte, începutul tipăririi cărților în limba română în Moldova, inclusiv a *Cazaniei* lui Varlaam și a *Codului de legi* din 1646 al căror titlu corect este *Carte românească de învățătură* ..., este total omisă de autoare. Sunt sigur că dacă se observa că, totuși, prima tipăritură de la tipografia din Iași fusese realizată în limba greacă, ar fi urmat și concluziile adecvate, despre marele rol al grecilor etc., etc. Iar tipografia din orașul Câmpulung (Muscel), din Țara Românească, confundat de V.G. Tchentsova cu orașul Câmpulung (Moldovenesc) din nordul Moldovei, era, în opinia autoarei, tot o „tipografie slavă”. Și în acest caz o precizare nu ar fi fost inutilă: din cele patru cărți tipărite la această tipografie, una a fost în limba română. Aici au activat Meletie „Macedoneanul” și Dionisie Iviritul, ultimul în calitate de „corector”, ceea ce atestă încă o dată că avem de-a face cu un cărturar eminent, care nu putea comite o sumedenie de greșeli în scris.

În ceea ce privește *Iviriții la Moscova* (p. 290-291), concluziile îl au în centru pe Dionisie Iviritul, care, sosit la Moscova în anul 1655, este apreciat drept un „activist eminent în istoria legăturilor greco-moldo-ruse”; și dacă activitatea lui nu a fost strâns legată de aducerea icoanei Maicii Domnului de la Ivron, atunci, el trebuie să fi fost ocupat „cu proiectele politice și ecleziastice pe care le urzeau acele cercuri ale clerului grec care o trimiseseră [icoana – n. I.E.] în Rusia”. Fiind arhimandrit la mănăstirea Sfântul Nicolae din Moscova pe parcursul a 15 ani, el a lucrat ca traducător și a participat la pregătirea celor mai importante documente ce priveau relațiile Rusiei cu patriarhii din Orient. Activitatea politică promovată de mănăstirea Ivron, menționează autoarea, legată cu anumite cercuri politice din Moldova și Valahia, nu se încadra totdeauna în politica internă și externă promovate de Moscova. Nu este deci întâmplător că pe 25 octombrie 1676, din porunca țarului, mănăstirea Sf. Nicolae din Moscova, centrul grecilor de aici, a fost lipsită de „hrană”, iar grecii urmau să fie expulzați imediat din Moscova, măsură care, totuși, a fost temporară.

V.G. Tchentsova mai formulează unele concluzii privitoare la metoda sa de lucru: *Despre metoda investigării actelor grecești din arhiva de la Departamentul solilor* (p. 291-293). Autoarea s-a oprit nu numai la cercetarea celor două acte, privitoare la icoana adusă la 1648, ci și la documentele care se refereau la legăturile mănăstirii Ivron cu Rusia secolului XVII, apoi la sursele care, direct sau indirect, sunt corelate cu apariția icoanei în Rusia; mai precis, subliniază autoarea, cu oamenii care aduseseră la Moscova și icoana, și actele. Lanțul conexiunilor este însă lung: acele „două acte sunt legate cu o serie întregă de documente, care, la rândul lor, aparțin la alte serii, uneori legate și cu altele...”, care au oferit informații despre diferite personaje și documente. Cercetarea atentă a actelor a servit drept bază pentru reconstituirea relațiilor dintre expeditorii lor, destinatari și poștașii-mijlocitori; ceea ce a permis stabilirea locului de unde veneau nu numai actele de la Ivron, ci și multe alte

documente care, conform autoarei, fuseseră create în metocurile mănăstirilor Muntelui Athos din Principatele Dunărene, în primul rând din Moldova.

Studiul V.G. Tchentsova mai cuprinde și două *Anexe. Anexa 1* (p. 293-302) include o listă comentată a actelor-imitații ale patriarhilor de Constantinopol Partenie al II-lea și Ioanikie al II-lea, scrise de „diacul actelor-imitații al patriarhilor de Constantinopol”. *Anexa 2* (p. 303-318) include două scrisori, cu original în limba greacă și traducere în limba rusă, ale grecului Iurie Konstantinov Karapiperov, din 16 martie și 4 iunie 1648, cu comentariile autoarei; și, de asemenea, un fragment din scrisoarea voievodului de Putivl, N. Iu. Pleșceev, care conține interogatoriul („*распросные речи*”) aceluiași Iu. Konstantinov Karapiperov din 21 mai 1648.

Urmează o *Cronologie* (p. 319-323) a evenimentelor din perioada investigată de autoare și a anilor de aflare în funcții a patriarhilor de Constantinopol, de Ierusalim, de Alexandria, de Antiohia, de Moscova, a mitropoliților de Kiev, a țarilor Rusiei, a domnilor Moldovei și Valahiei, a regilor Republicii Polone, a sultanilor otomani și a hanilor din Crimeea. Destul de impunătoare este *Bibliografia* (p. 324-349), după care urmează un *Indice* (p. 350) al cotelor manuscriselor investigate în bibliotecile și arhivele din București, Vatican, Grecia, Ierusalim, Moscova, Paris, Roma, Sankt-Petersburg, Sofia. Există și un indice al *Documentelor* (p. 350-356), cu indicarea dosarelor (460 la număr) cercetate în fondurile ПГАДА. *Indicele de nume* (p. 357-374), *Indicele geografic* (p. 375-381) și *Lista ilustrațiilor* (p. 382-384) ușurează foarte mult eforturile cititorului interesat de subiect. Lucrarea se încheie cu un *Rezumat* amplu (p. 385-415), în limba franceză. Mai menționăm că, în cadrul lucrării, autoarea a publicat și 27 de documente din ПГАДА, din perioada 1641-1662, majoritatea acestora (13 documente) datând din anul 1648.

În concluzie la cele de mai sus, se poate afirma, cu certitudine, că prin utilizarea masivă a materialelor de arhivă, prin formularea ipotezelor de lucru și prin metoda de cercetare practică, lucrarea realizată de V.G. Tchentsova este o contribuție destul de originală și profund documentată la istoria perioadei discutate. Din păcate, citatele din documente sunt uneori prea mari, ceea ce îngreunează oarecum citirea cărții. Cercetarea paleografică a documentelor, identificarea autorilor și a locului în care fuseseră concepute sunt foarte prețioase și, fără îndoială, în investigarea relațiilor politice ale Rusiei cu statele din Sud-Estul Europei și cu Orientul Ortodox, este obligatoriu să ținem cont de ele. Acestea ne permit aprecierea relațiilor respective dintr-o perspectivă nouă, practic necunoscută, sau, cel puțin, rămasă până acum în umbră.

Însăși ipoteza că icoana Maicii Domnului de la Ivron a fost pictată în Țara Românească, iar scrisoarea către Nikon scrisă tot aici, a fost formulată pentru prima dată, în istoriografia românească, în 1959, de N. Șerbănescu³⁰ și este cunoscută în istoriografia rusă contemporană³¹. Meritul incontestabil al

³⁰ N. Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în BOR, nr. 7-10, 1959, p. 722-826.

³¹ Д.Н. Рамазанова, *op. cit.*, în loc. cit.

V.G. Tchentsova este că, în baza examinării minuțioase a sute de documente, a argumentat suplimentar această idee. Totodată, ea a identificat, cel puțin așa se afirmă, adevăratul autor al celor două scrisori de la 1648, care au însoțit la Moscova icoana amintită. În același timp, V. Tchentsova a depistat atât autorii altor scrisori, cât și locul scrierii lor: în anii '40-'50 ai secolului al XVII-lea, în metocurile mănăstirilor grecești din Principatele Române. Nu pot afirma însă că aceste identificări sunt indiscutabile, cazul lui Dionisie Iviritul fiind destul de elocvent în acest sens.

Investigația V.G. Tchentsova atestă că, în timpul domniei lui Vasile Lupu, Moldova devine un veritabil centru al activității politice și religioase a grecilor refugiați din Imperiul Otoman la mănăstirile închinare din țările române. Având nevoie de sprijin financiar necesar existenței, ei se adresau și Moscovei ortodoxe, prezentându-i informații prețioase referitoare la evenimentele politice din Europa de Sud-est. Pentru a le conferi o greutate mai mare, de multe ori actele respective erau scrise în numele înalților prelați ortodocși în funcție sau al unor frații mănăstirești (din Orientul ortodox) de la care se pretindea că vin. În pofida faptului că diecii de la Departamentul solilor depistau aceste falsuri, nu se lua nici o măsură pentru a se curma respectiva practică. Ca să-și regleze cât mai bine politica externă, Moscova colecta în permanență orice știre, iar grecii, „ieșeni” sau nu, aveau mereu ceva de oferit, evident, contra cost. Totuși, Curtea de la Moscova conștientiza că acești informatori ortodocși puteau tot atât de bine să informeze și Poarta despre situația din Rusia; de aceea, de la mijlocul secolului al XVII-lea, se înregistrează mai multe porunci ale țarilor prin care grecilor li se interzicea intrarea în Statul Rus, interziceri care erau, totuși, temporare.

Nu întâmplător, chemările grecilor, dar și cererile lui Gheorghe Ștefan de a intra în supușenia țarului, au trezit numai aparent entuziasmul Moscovei, interesată doar să le mențină orientarea promoscovită, dacă aceasta exista într-adevăr. În realitate, rușii promovau o politică foarte prudentă în această parte a Europei. Atunci, la mijlocul secolului al XVII-lea, Moscova nu fusese entuziasmată nici de „perspectiva” oferită de unii reprezentanți ai clerului grec de a cuceri Constantinopolul cu numai 10.000 de oșteni.

Departamentul solilor „înghițea” toate acele informații oferite de factorii externi și le lectura prin grila „rațiunii de stat”. În pofida aparentelor lupte dintre diferite facțiuni ale elitei politice rusești, Departamentul solilor era absolut conștient de responsabilitatea acțiunilor sale, pe care le prezenta în fața țarului. De aceea, identificarea „rolului” grecilor din Imperiul Otoman sau al celor stabiliți în Principatele Române, în determinarea orientării politice externe a Rusiei din acel timp este, în opinia mea, o întreprindere, practic, irealizabilă. În același timp, nu trebuie să exagerăm rolul grecilor în determinarea orientării sud-est europene a politicii externe a Rusiei din această perioadă, cu atât mai mult cu cât clerul ortodox din Orient, după cum demonstrează foarte bine V.G. Tchentsova, era divizat în diverse tabere. În orice caz, Departamentul solilor

examina cu atenție nu numai știrile sosite din sud-estul Europei, dar și din țările Europei Centrale și Occidentale, acestea fiind publicate, începând cu anul 1972, în colecția *Вести-куранты*³². De asemenea, nu trebuie exagerat rolul grecilor nici în privința negocierilor domnului Moldovei, Gheorghe Ștefan, cu Rusia, dat fiind că miza lor, intrarea „sub mâna înaltă a țarului”, era prea mare și neverosimilă.

Chiar dacă scrisorile erau „fabricate” în Moldova de către clerul grecesc de aici, situația politică din Europa de Sud-Est și din Orientul ortodox era reflectată mai mult sau mai puțin obiectiv, în dependență de gradul de informare a celor ce scriau și trimiteau scrisorile respective la Moscova. Dar să nu ne facem iluzii prea mari în această privință, erau și destule dezinformări. Din acest considerent, valoarea acestor scrisori „false”, în calitate de surse istorice veritabile, nu poate fi diminuată, dar nici exagerată, ele trebuind utilizate în paralel cu multe alte surse posibile. Absolutizarea unei informații poate duce la concluzii eronate. Nu sunt binevenite nici aprecierile anacronice ale unor evenimente, făcute din perspectiva evenimentelor întâmplate mai târziu, dar nici presupunerile care, uneori, iau forma unor concluzii aproape indiscutabile.

Ar fi de semnalat și multitudinea termenilor utilizați de V.G. Tchentsova pentru a aprecia esența procesului de trecere a țărilor creștine „sub mâna înaltă a țarului”, ea folosind noțiunile de „protectorat”, „supușenie”, „anexare”, „protecția și... expansiunea” Rusiei în această parte a Europei. Această poziție ambiguă este depășită „cu succes” de alți autori. De exemplu, N.P. Tchesnokova este absolut încredințată că la 1656 nu au fost realizate „planurile alipirii Moldovei la Rusia”³³. În mod previzibil, ambiguitatea exprimării unor specialiști duce la evaluări unilaterale din partea altora. Evident, asemenea aprecieri pripite nu contribuie cu nimic la elucidarea dificilelor probleme ale istoriei Moldovei și Rusiei.

³² *Вести-куранты (1600-1639)* [Știri-orologiu (1600-1639)], Москва, Наука, 1972; 1642-1644, 1645-1646, 1648, Москва, Издательство Наука, 1980; 1648-1650, Москва, 1983; 1656 г., 1660-1662 гг., 1664-1670 гг., Ч. I, Москва, Издательство, Ркописные памятники Древней Руси, 2009; Ч. II, Москва, Издательство, Языки славянских культур, 2008.

³³ A se vedea Н.П. Чеснокова, *Христианский Восток и Россия. Политическое и культурное взаимодействие в середине XVII века. По документам Российского государственного архива древних актов* [N.P. Tchesnokova, *Orientul creștin și Rusia. Interacțiune politică și culturală la mijlocul secolului al XVII-lea. După documente din Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia*], Москва, Издательство Индрик, 2011, p. 45, disponibil online la http://misteria.com.ua/sites/default/files/bbfiles/chesnokova_n.p._hristianskiy_vostok_i_rossiya_politicheskoe_i_kulturnoe_vzaimodeystvie_v_seredine_xvii_; consultat la 3.09.2013.

**Diplomacy and Religion in Eastern Europe in the mid Seventeenth Century.
Reflections on the Edge of a Book Published in Moscow**

(Abstract)

Keywords: Iviron, Moldavia (Principality of), Moldavian-Russian treaty, Gheorghe Ștefan, Vasile Lupu, Greeks, Danubian (or Romanian) Principalities, Dionysius Iviritul.

The article focuses on the monographic study of Russian historian V. G. Tchentsova – Ченцова Вера Георгиевна, *Икона Иверской Богоматери (очерки истории отношений греческой церкви с Россией в середине XVII в. по документам РГАДА)*, Москва «ИНДРИК», 2010, 416 с., илл., [Tchentsova Vera G., *The Iviron Icon of the Mother of God (Essays on the History of the Greek Church relations with Russia in the middle of the XVII-th century. On the documents from RGADA – State Archive of Old Acts of Russia)*] –, which are dedicated to controversial issues related to the appearance of the icon of Mother of the God from Iviron and Iviron brotherhood monastery acts from Athos in Moscow in 1648. The author examined the issue with a scrupulous attention (written signatures, seals, watermarks etc.) of several original documents, not just those that are directly connected to the bringing of Iviron icon of the Virgin Mary to Moscow and others, which attests the arrival in the Russian capital of many Greeks. At the same time the author, with a certain degree of probability, identifies both the authors of the documents and the timeframe in which they were brought to Russia. Stressing that all documents brought to the Court of Moscow were written in places where they claimed to be, the author of examined study concludes that many of them were written in the monasteries' succursales from Danubian Principalities (Romanian Countries – our remark), primarily in the Principality of Moldavia. At the same time the author pay attention to the Greeks who came to Moscow, with aims such as charity, political or business, mentioning their pro-Russian orientation, or at least their willingness to collaborate with Russia. Moreover, she suggest to the reader the idea of imminent annexation to Russia not only of the territories which were under the control of Zaporozhy'e army, but also the territories inhabited by other Orthodox Christians, who were holding another ritual, an idea that is not found in the cited sources. Even the old theory, “Moscow – the Third Rome”, suggested by some Greeks arriving in Moscow was not accepted at the court of the Tsar. At least there are no documentary evidences, urging him to act as successor of the Byzantine Empire, and we it is sure that it had no expected effect to those who determine the orientation of the foreign policy of the Russian state at that time. The author examines the issue related to the possible formation in 1646 of the anti-Ottoman coalition of European states and affirms that if Russia had expressed its intention to support the anti-Ottoman coalition in which the rulers of both Moldavia and Wallachia would participate, the Polish Sejm would join probably the campaign against the Ottoman Empire. These and other examples illustrate while the author made a thorough Paleography analysis of documentary material, at the same time the conclusions of the author are politically biased. They are designed to present Russia from a positive side, particularly its role in the evolution of international relations at the mid of the XVII-th century.

A particular interesting aspect in the work is related to the Moldavian-Russian political relations from 1656 and the role of Dionysius from Iviron, a Romanian Macedonian, “Macedo-Romanian” in the way he identifies himself, and as presented by

V. G. Tchentsova, branded as a remarkable scholar of the time, a scholar that worked for a time at the printing department in the Russian capital. Quite confusing appears the assessments around the document in Greek drafted in Moscow on May 12, 1656, an act allegedly containing the request of the Moldavian side relating to a possible shift under Russian rule. There also doubts about the identification of the author who wrote this document in Greek. Based on the examination of paleographic writing and graphology of it, V. G. Tchentsova believes that the author of them was Dionysius from Ivron. But taking in account that the latter was a true scholar of his age, it is inexplicable why the document is replete with mistakes, which prompted other specialists to assess the author writing this note as an illiterate. Obviously the role of the Greeks of Moscow in the composition of the document text is exaggerated; the entire document was made in Jassy. A particular attention is drawn to relationships of Vasile Lupu with Moscow; however, the quoted letters from 1643 could in no way be related to the issue of restitution of Azov and to the hope of Moldavian Prince that the Sublime Porte would be on his side in the war which he began with the Wallachia's ruler, Matei Basarab. In the other part, it is mentioned that Vasile Lupu in the late period of his reign, gave up the alliance with Rechspsopolita and hoped for the help from the Court of Moscow. All these statements of the author have not any documentary supports. From the assumption that the ruler of Moldavia intends to seek immediate help from the Tsar, subsequently the author deduce a well-defined policy of Moldavian Prince, and Gheorghe Ștefan is described as a continuator of the policy of his predecessor. So then, gradually, from an assumption to another, there are created artificial suppositions about the "orientation" of Vasile Lupu at the "end of his reign" toward Russia and even "continuation" of his policy by the new Prince Gheorghe Ștefan. These assumptions, however, do not have any documentary evidence.

Studii noi asupra istoriei Legiunii Arhanghelul Mihail în mediul german

Hans-Christian MANER

Nu este întâmplător că se scrie în mediul german despre cele mai noi lucrări asupra mișcării fasciste din România, Legiunea Arhanghelul Mihail, întrucât cea mai detaliată cercetare a acesteia a apărut în Germania. Disertația lui Armin Heinen asupra Legiunii Arhanghelul Mihail, apărută în 1986, este până astăzi o operă standard, cu toate că autorul a avut, din cauza restricțiilor cauzate de situația politică, de luptat cu greutăți cauzate de acestea¹. Cu toate acestea însă, chiar dacă accesul la documentele nepublicate din arhive nu a fost posibil, nivelul științific al lucrării lui Heinen este până astăzi incontestabil. Pe lângă cercetarea minuțioasă², deosebită este în special reflecția metodico-teoretică ce străbate materialul de care a dispus la mijlocul anilor optzeci, ceea ce dă valoare lucrării. Heinen încadrează istoria și dezvoltarea Legiunii Arhanghelul Mihail în contextul fascismului internațional. Din această perspectivă comparativă este stabilită importanța temei: „În perioada interbelică numai puține partide europene militante de dreapta aveau o influență asemănătoare asupra activității politice în țara respectivă ca Legiunea Arhanghelul Mihail”³.

Până la lucrarea lui Heinen, istoria Legiunii nu a constituit o temă în cercetările vestice. Chiar când a făcut obiectul unor lucrări, acestea se bazau în special pe descrieri din materialul publicat în afara României. Armin Heinen prezintă Legiunea ca o mișcare cu rădăcini istorice și sociale care acționează politic în legătură cu vechile elite ale puterii politice, dar și cu lipsa ori greutățile contactelor cu fascismul și național-socialismul. În același timp, el stabilește clar că Legiunea și istoria ei nu pot fi înțelese decât în context european. Pe de altă parte, el trage concluzia că Legiunea poate fi încadrată ca o mișcare fascistă clasică, deoarece în România în mod deosebit au existat factori ce se întâlnesc într-o constelație încărcată de probleme care favorizează aceasta:

¹ Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael” in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1986 (Südosteuropäische Arbeiten, vol. 83).

² Vezi bibliografia în *ibidem*, p. 528-552.

³ *Ibidem*, p. 26.

„Modernizarea economiei, lărgirea cadrului de participare la activitatea politică, formarea națiunii”⁴.

Armin Heinen este iarăși acela care se dedică unui nou aspect al temei și după peste douăzeci de ani publică un alt studiu îndreptat. Plecând de la teoria fascismului internațional, istoricul din Aachen se apleacă asupra practicii sociale a Legiunii, adică violența împotriva populației evreiești, care a culminat cu holocaustul românesc⁵. Violența Legiunii țintea crearea statului legionar. Corespunzător idealurilor legionare, societatea românească trebuia curățită de „impurități”. Aceasta însemna o luptă necruțătoare împotriva „trădătorilor”, a „politicienilor” și a „jidanilor”. Violența devenea o metodă, un mijloc de a face politică, era o paradă deschisă la ordinea zilei. Ea era religios motivată și servea ca o magie pseudo-religioasă de curățire națională pentru noua ordine fascistă a lumii. Legionarii s-au folosit la început de o exprimare extremă a violenței, concretizată prin nesupunere împotriva presupuselor bănuieli. Ei au fost aceia care au pregătit climatul de violență ce a condus la holocaust, arată Heinen⁶.

În anul 2013 au apărut, în același timp, în Germania, două publicații marcante, deschizătoare de drum, asupra cărora ne vom opri mai îndeaproape în cele ce urmează. În publicistica politică și științifică românească, Legiunea Arhanghelul Mihail este prezentată ca un fenomen deosebit și controversat. Printre alții, o mare parte dintre reprezentanții culturii românești recunosc că au fost în tinerețe adepți înfocați ai crezului legionar. Deși a apărut în România după 1990 o serie întreagă de publicații privind istoria Mișcării, acestea au avut un caracter publicistic, cu o bază îngustă de documentare, lipsind în mare măsură izvoarele din arhive, concentrându-se în special pe intelectualii bucureșteni și pe elita societății.

Noile cercetări se ocupă cu noi probleme legate de această temă. Elitele intelectuale și acțiunea lor, precum și legăturile bisericii ortodoxe cu legiunea sunt cercetate din perspective cultural-științifice. De observat sunt în primul rând, în afară de aceasta, primele estimări istorice sociale și regionale. Și aici însă trebuie reținut că cercetările sprijinite pe documente de arhivă sunt la început. Pornind de la aceasta, volumul *Opoziția puterii înscenate de dreapta* și-a propus să desprindă printre altele o concluzie intermediară⁷.

Din cele zece referate care au fost prezentate într-o sesiune, care a avut loc în anul 2011 la Viena, apărute în volum, unele prezintă o perspectivă bazată pe materialul cunoscut, altele se referă la valorificarea documentelor din arhive, iar altele folosesc documente multimedia puțin valorificate până în prezent. Ca timp, referatele cuprind contribuții la așa-numita fază de mișcare a Legiunii,

⁴ *Ibidem*, p. 489.

⁵ Idem, *Rumänien, der Holocaust und die Logik der Gewalt*, München, R. Oldenbourg Verlag (Südosteuropäische Arbeiten, vol. 135), 2007.

⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁷ Armin Heinen, Oliver Jens Schmitt (eds.), *Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die „Legion Erzengel Michael” in Rumänien 1918-1938*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2013 (Südosteuropäische Arbeiten, vol. 150).

care se întinde de la începutul anilor 1920 până la distrugerea, în anii 1938/39, a organizației politice create de Corneliu Zelea Codreanu. În același timp, editorii scot în evidență la prezentarea volumului o cotitură în cercetarea Mișcării Legionare. Nu mai este vorba de întregul complex al Mișcării. Materialul sporit, nu în ultimă instanță prin deschiderea arhivelor românești, conduce la o mai detaliată stabilire a problematicii și metodelor de lucru. Strategia cercetării trebuie să fie impregnată nu de prezentări generale, ci să se sprijine pe cercetări speciale empirice largi, care promit lărgirea cunoștințelor noastre”⁸. Volumul exprimă dorința „unei discuții mai profunde care să ofere un spațiu mai larg asupra fascismului românesc, ca fenomen *sui generis*”⁹, astfel ca investigarea internațională a fascismului să poată da o orientare mai largă asupra discuției cu privire la Mișcarea Legionară. Următoarele întrebări sunt comune contribuțiilor din volum¹⁰: Cum se înscrie Legiunea ca alternativă față de partidele existente? Cum prezenta Legiunea puterea proprie față de puterea de stat? Cum acționa ea regional și social?

Primele două contribuții, ale lui Constantin Iordachi (*Fascismul, carisma și politica: Legiunea Arhanghelul Mihail în România interbelică 1927-1941*) și Mihai Chioveanu (*Zelul credinței. Reînnoirea națiunii și idealizarea politicii în România interbelică*), se concentrează asupra încadrării ideologice a mișcării legionare. Pe când Iordachi pune în centrul cercetării carismatizarea naționalismului, prezentarea chiliastic-mesianică a luptei dintre bine și rău, Chioveanu se ocupă cu „credința legionară” ca religie politică.

Rebecca Haynes (*Ritualizarea omului nou – între ortodoxie și cultură*), Radu Harald Dinu (*Antisemitismul ca practică socială*) și Anda-Octavia Drăghiciu (*Melodii populare, cântece militare, coruri de îngeri, acorduri eroice. Istoria Legiunii Arhanghelul Mihail ca istorie a cântecelor sale*) se ocupă cu practicile sociale și culturale. Haynes analizează lagărele de muncă, preocuparea privind „omul nou” pe fundalul unei pronunțate religiozități, dar și a deprinderii violenței. Dinu analizează exemple de violență antisemită de dreapta cu precădere în estul României. Drăghiciu se ocupă de importanța cântecului ca instrument de mobilizare politică și ca o însemnată caracteristică ideologică a Mișcării. Cercetările lui Armin Heinen dovedesc că, prin aceste practici propagandistice, legionarii au avut influență numai în mică măsură asupra adeptilor proprii (*Mașina electorală. Legiunea Arhanghelul Mihail, alegerile din 1931-1937 și criza de integrare a statului român*) și ale lui Traian Sandu (*Rezultatul acțiunii militante și succesele regionale ale Gărzii de fier. O analiză a atitudinii în alegeri și urmările pentru teorie*), asupra exemplului alegerilor politice.

Cercetări noi oferă în sfârșit ultimele trei comunicări. Roland Clark (*Doamnele legiunii: femei în grupările fasciste românești*) arată că Legiunea

⁸ *Ibidem*, p. 13: *Einführung*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 14.

oferea femeii ca activistă posibilitatea de a se dezvolta. Femeia a fost în același timp stilizată ca luptătoare. Wolfram Niess (*Hai să dăm mână cu mână, cei cu inima română. Marșul de propagandă planificat de Legiune prin Basarabia în vara anului 1930*), descrie mișcările Legiunii în regiunile limitrofe Basarabiei și străduințele ei pentru „îndoctrinarea național-politică” a populației. În sfârșit, Oliver Jens Schmitt (*La luptă, muncitori. Problema muncitorului și muncitorimea în mișcarea legionară, 1919-1938*) se dedică unei noi direcții de cercetare, penetrația Legiunii în rândurile muncitorimii.

Volumul deschide o altă perspectivă noilor cercetări. Prin acestea se poate vedea mai departe și mai adânc. Publicația nu se epuizează în cunoștințele scrise, ci prezintă fotografii până acum puțin cunoscute, în care este vizual redată înscenarea unei culturi de dreapta.

În timp ce Armin Heinen, în 1986, găsea paralele între Mișcarea Legionară din România, Partidul național-socialist german și fascismul italian, lipsește aici o privire comparativă cu regiunile învecinate. În această direcție se îndreaptă interesele tânărului istoric Radu Harald Dinu. Disertația sa, susținută în anul 2012, la Universitatea din Erfurt, a fost publicată un an mai târziu¹¹.

Dinu începe expunerea din cartea sa cu două scene concrete de violență: într-una, legionarii maltratează până la moarte, la 18 ianuarie 1941, în orașul Hârșova, pe comerciantul evreu Alexandru Spiegel; în cealaltă, Ustașa omoară în satul Gornja Slatina, din Bosnia, la mijlocul lui iunie 1942, numeroase familii de sârbi. Plecând de la această atmosferă, lucrarea își propune să cerceteze temele complexe fascism, religie și violență, comparativ în România și Croația. Aici însă autorul se distanțează de acea interpretare după care Balcanii au fost din totdeauna teatrul unei excesive violențe condiționată de dușmănia seculară dintre diferitele grupe de populație. El se distanțează, de asemenea, de versiunea potrivit căreia violența din punct de vedere al fascismului, nu de puține ori, apare ca rezultat al dispozițiilor culturale, deci ca o constantă antropologică. Autorul consideră important să explice violența fascistă în afara contextului istoric și cultural. De acesta este strâns legat faptul că violența nu este un fenomen „tipic balcanic”, fără însă a pierde din vedere că există forme regional-specifice ale apariției și disputei conflictelor. Nu în ultimă instanță, Dinu se ocupă în lucrarea sa cu descrierea violenței fasciste în dimensiunea ei politică. Cu ajutorul unui abordări praxeologice, autorul își îndreaptă privirea spre violență și practica socială a fascismului, comparativ în Croația și România. Corespunzător conceptelor teoretice, cele două grupări trebuiau analizate sub aspectul efectelor și întrepătrunderilor reciproce ale atitudinilor politice, experiențelor proprii, simbolurilor și reglementărilor specifice grupărilor¹².

¹¹ Radu Harald Dinu, *Faschismus, Religion und Gewalt in Südosteuropa. Die Legion Erzengel Michael und die Ustaša im historischen Vergleich*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2013 (Balkanologische Veröffentlichungen. Geschichte, Gesellschaft und Kultur in Südosteuropa, vol. 59).

¹² *Ibidem*, p. 13. Autorul ia în considerare lucrările lui Sven Reichhardt, *Praxeologie und Faschismus, Gewalt und Gemeinschaft als Elemente eines praxeologischen Faschismusbegriffs*,

Pentru cercetarea celor două mișcări a fost folosită o bază largă de izvoare documentare. Pentru Mișcarea Legionară au fost utilizate documente din Arhivele Naționale din București (printre altele ale Ministerului de Interne, Inspectoratului Regional al Jandarmeriei, cât și ale Serviciului Special de Informații), ale arhivelor CNSAS, precum și ale arhivelor municipiului București. Pentru cazul Croației, în afară de câteva documente ale arhivei din Sarajevo, s-a folosit cu preponderență material nepublicat din arhivele germane (Arhiva Militară din Freiburg și Arhiva politică a Ministerului de Externe). În afară de acestea, baza izvoarelor folosite constă din colecții de documente publicate, publicistica perioadei, memorii, autobiografii și opere beletristice.

În fine, construcția lucrării se orientează după un model așa cum acesta a fost dezvoltat de cercetare¹³. În fiecare capitol principal, după introducere, este analizată și una, și alta din cele două mișcări și apoi, într-un capitol rezumativ, sunt puse comparativ una lângă alta. Studiul se ocupă însă și cu începutul fascismului. În acest capitol, sunt schițate contextul istoric cât și premisele diferite ale Legiunii și mișcării Ustașa. Ca stat extins, după Primul Război Mondial, România Mare a avut de luptat cu probleme sociale și politice deosebit de mari. Sistemul politic disfuncțional, stilul autoritar de conducere și practica politică a partidelor instalate la putere au favorizat în mare măsură fascismul în România, care își are începutul în mișcările antisemite studențești și înființarea LANC în Moldova. Pe lângă începuturile sale, studiul prezintă cititorului și raporturile antisemitismului românesc cu fascismul italian.

În noul stat al sârbilor, croaților și slovenilor, care a luat ființă după Primul Război Mondial, trebuiau în primul rând armonizate marile diferențe sociale și economice, cât și cadrul juridic. Diferențele economice se leagă inevitabil în noul stat național cu problema națională, ceea ce a dus la conflicte violente. Acestea au culminat cu atentate mortale, inclusiv cu cel asupra conducătorului croat al țaranilor, Stjepan Radić. Acest eveniment a făcut, printre altele, ca în Zagreb anumite forțe să încerce a obține independența Croației chiar prin violență. Toate acestea au fost condiții favorabile pentru începutul mișcării Ustașa.

Dinu conchide că în amândouă țările au lipsit instrumentele pentru consolidarea unei comunități democratice, aceasta ducând la pierderea legitimității, ceea ce a condus la lipsa unui consens de bază în ceea ce privește politica constituțională și a naționalităților. În afară de aceasta, apariția și dezvoltarea grupărilor naționaliste radicale a fost marcată de un mare potențial de violență și militarizare a culturii politice.

în Karl H. Hörning, Julia Reuter (eds.), *Doing Culture. Neue Positionen zum Verhältnis von Kultur und sozialer Praxis*, Bielefeld, transcript Verlag, 2004, p. 129-143; idem, *Praxeologische Geschichtswissenschaft. Eine Diskussionsanregung*, în „Sozial. Geschichte”, vol. 22, 2007, p. 43-65; idem, *Neue Wege der vergleichenden Faschismusforschung*, în „Mittelweg”, vol. 36, nr. 1, 2007, p. 9-25.

¹³ Wolfgang Schieder (ed.), *Faschismus als soziale Bewegung*, Hamburg, Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, 1976, p. 17; Robert O. Paxton, *Die Anatomie des Faschismus*, München, Deutsche Verlags-Anstalt, 2006, p. 41.

În cel de-al treilea capitol sunt cercetate modurile de acțiune ale celor două grupări, cât și ce forme de violență au fost folosite în decursul anilor '30. Plecând de la faptul că Legiunea Arhanghelul Mihail este o organizație de la sine înțeleasă, care la început se percepea ca o ligă conspirativă de bărbați, este descrisă mai întâi estetizarea violenței care duce la violența străzii și la atentate politice. Aceste etape de radicalizare există și în statele slave de sud. În timp ce ambele mișcări fasciste au ca scop să distrugă puterea de stat considerată ilegală, aceasta este însă în cele două cazuri apreciată diferit. Pe când Ustașa vede Belgradul și Serbia ca un loc de înapoiere și despotism bizantin, legionarii condamnă Bucureștiul politic ca supus vestului.

Cel de-al patrulea capitol, cel mai cuprinzător, analizează diferitele raporturi de violență din timpul fazei de guvernare a fascismului. În timpul statului național-legionar a escaladat violența împotriva opozanților politici, a vechii elite politice și a populației evreiești. Prezentarea se termină în timp cu înfrângerea rebeliunii legionare de către Ion Antonescu în ianuarie 1941. În același an 1941, odată cu înființarea statului „independent” croat, începe și guvernarea mișcării Ustașa. Altfel decât în cazul legionarilor români, unde violența se reduce la activitatea unor „actori” locali, violența în cazul Ustașei în Croația se caracterizează printr-un mare număr de victime. Independent însă de număr, ambele regimuri au fost regimuri de violență, pe care Dinu nu le încadrează ca tipic „fasciste”, ci mai mult ca „fenomene, care caracterizează conflicte etnice și războaie civile legate de deosebirile dintre culturi”¹⁴.

Un ultim capitol se dedică în special complexului tematic „Religia și fascismul”. Aici sunt cercetate atât raporturile Legiunii și ale mișcării Ustașa cu bisericile respective, cât și formele de exprimare religioase sau pseudo-religioase. Cercetarea scoate în evidență în ambele cazuri un raport deosebit, ambivalent. În timp ce conducerea bisericii este sceptică, mergând până la refuzul mișcării, clerul bisericesc participă relativ intens la mișcărilor radicale. În privința programului și ideologiei proprii, există în sfârșit și diferențe: Legiunea leagă țelurile sale politice cu mântuirea de apoi, pe când Ustașa, dimpotrivă, urmărește aproape exclusiv scopuri politice seculare.

La sfârșit, cititorul găsește într-un rezumat încă o dată, pe scurt, rezultatele cercetării. Violența nu a fost singurul model legitim de acțiune pentru rezolvarea conflictelor politice, ea a fost parte integrantă corespunzătoare identității fasciste. Violența a fost instituită ca „luptă de simbol și luptă pe teren”¹⁵ contra opozanților politici, a nesuferitei puteri de stat și a minorităților etnice.

O altă concluzie a comparației denotă că violența în amândouă țările nu se deosebește mult de tendințele din întreaga Europă. Analiza amănunțită făcută de Radu Harald Dinu, cu toate deosebirile dintre documentațiile de bază, prezintă în cele două cazuri rezultate fundamentale pentru elucidarea problemei. Pe baza

¹⁴ Radu Harald Dinu, *op. cit.*, p. 203.

¹⁵ *Ibidem*, p. 253.

modului comparativ complex de a pune problema, cercetării i se poate în întregime certifica un înalt nivel de reflecție.

Cărțile prezentate în acest text vor genera, desigur, cercetări viitoare asupra fascismului în România și Europa de sud-est, care se vor concentra pe grupuri sociale, pe anumite regiuni sau pe anumite fenomene structurale.

**Neue Studien zur Geschichte der Legion des Erzengels Michael
im deutschen Umfeld
(Zusammenfassung)**

Schlüsselwörter: Internationaler Faschismus, Legion Erzengel Michael, Ustaša, Gewalt, Religion, Zwischenkriegszeit

Im deutschen Sprachraum sind die ersten ausführlichen Untersuchungen zur Geschichte der Legion Erzengel Michael entstanden. Dies liegt nicht zuletzt in der Tradition der intensiven Beschäftigung mit der Geschichte des Nationalsozialismus und des Faschismus. Neuere Forschungsarbeiten setzen diese Entwicklung fort. Das Erkenntnisinteresse vertieft und fokussiert sich. Dies hebt die vorliegende Besprechung hervor.

Unde a fost înmormântat întâiul mitropolit al Moldovei?

Julian Marcel CIUBOTARU

Despre primul mitropolit al Moldovei, Iosif, s-a spus, făcându-se apel la argumente mai mult sau mai puțin justificate, că ar fi fost înmormântat fie la Mănăstirea Bistrița¹ (acolo unde, astăzi, o inscripție marchează locul de veci al lui „Iosif I Mușat (!), mitropolit al Moldovei, +1415)”, fie la Mănăstirea Neamț². Această plasare a locului de veci a întâiului mitropolit al Moldovei (fie Bistrița, fie Neamț) este neclară, însă are susținere documentară, dat fiind că, într-un uric emis de cancelaria Moldovei la 7 ianuarie 1407, mitropolitul Iosif spune despre

¹ Analiza mormintelor din biserica Mănăstirii Bistrița, realizată în 1984, nu a permis identificarea locului de veci al mitropolitului Iosif (vezi, în acest sens, Arhim. Mitrofan Băltuță, *Mormintele din biserica Mănăstirii Bistrița*, în MMS, anul LX, nr. 7-9, iulie-septembrie 1984, p. 519-524). Cu toate acestea, într-un album publicat recent citim că, „în timpul lucrărilor de restaurare din 1975, în partea de sud a pronaosului s-a descoperit mormântul unui ierarh, datând din prima jumătate a secolului al XV-lea, atribuit lui Iosif Mușat, primul mitropolit al Moldovei” (vezi *Sfânta Mănăstire Bistrița, Neamț / Holy Monastery Bistrița, Neamț (1402-2002)*, Iași, Editura Trinitas, 2002, p. 25; textul albumului nu este semnat). De aceeași opinie este și Arhim. Ciprian Zaharia, în lucrarea *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român. Noi mărturii privind viața culturală și spirituală a Moldovei în secolele XIV și XV*, Roman, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1987, p. 13, unde se afirmă: „După ultimele descoperiri arheologice, avem destule temeuri să credem că marele ierarh, al cărui loc de veci este doar presupus, și-a ales la Bistrița și ultimul sălaș, odihnind împreună cu voievodul ctitor și cu celălalt ctitor – al istoriografiei naționale –, cronicarul Grigore Ureche, în liniștea sfintei noastre mănăstiri”; vezi și nota 13, cu următorul cuprins: „Arheologul Adrian Bătrâna a descoperit recent la Bistrița un mormânt arhieresc ce este, după toate probabilitățile, al lui Iosif Mușat”.

² Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Iași, 1981, p. 267. Editând și comentând uricul emis la 7 ianuarie 1407, N. Iorga aprecia, nejustificat, că „Iosif muri peste câțiva ani [de la emiterea actului – n. I.M.C.] ca schivnic lângă locașul său al Monasterii Neamțului”, vezi N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, ediția a III-a, Editura Tipografiei Mănăstirii Neamț, 1925, p. 12. Ipoteza primirii Schimei Mari de către mitropolitul Iosif, deși nu are nicio susținere documentară, a fost îmbrățișată și de către Mircea Păcurariu (vezi *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, Editura Trinitas, 2004, p. 253). Uricul de la 7 ianuarie 1407 a fost comentat în felul următor de Arhim. Ciprian Zaharia: „În acest act – n. I.M.C.] mitropolitul Iosif numește Bistrița *mănăstirea vlădiciei mele*, ca și Neamțu. Bistrița și Neamțu îi sunt, deci, direct subordonate și dacă Neamțu era mănăstirea din care venea și unde se formase, înseamnă că Bistrița trebuie să fie opera proprie, legată de numele său. În acest context ni se pare și mai verosimilă identificarea mormântului arhieresc de la Bistrița cu mormântul lui Iosif Mușat” (vezi Arhim. Ciprian Zaharia, *op. cit.*, p. 115-116).

aceste două mănăstiri „că sunt amândouă ale vlădiciei mele”³. Însă la începutul aceluiași document, ierarhul amintește despre „mănăstirea vlădiciei mele, care este la Neamț”⁴, motiv pentru care decide câteva hotărâri administrative foarte importante, unele dintre ele necanonice, precum este dreptul oferit egumenului Domentian de a numi „pe cine va voi” ca urmaș al său la egumenia celor două lăcașuri monastice⁵.

În fine, unii cercetători au insistat între strânsa legătură dintre mitropolitul Iosif și mănăstirea de călugărițe Boiște, acolo unde, aflăm dintr-un document emis la 6 iunie 1446, „a fost chilia vlădicăi Iosif”⁶, motiv pentru care s-a emis ipoteza înhumării mitropolitului Iosif în această mănăstire⁷. Să precizăm însă un aspect deosebit de important, care trebuie avut în vedere: în iunie 1446 Mănăstirea Boiște (alături de preoții din câteva sate – Telebecinți, Bașoteni, Dvorinești, Baloșești, Gura Cracăului și Trestiana) este pusă sub ascultarea Mănăstirii Neamț, deci beneficiarul uricului în cauză trebuie identificat cu obștea monahală de la Neamț (Ștefan al II-lea a transformat Mănăstirea Boiște într-un metoc al Neamțului).

Cu privire la locul de înhumare al mitropolitului Iosif s-a mai emis încă o ipoteză, care, în ciuda faptului că nu există niciun argument pentru susținerea ei, aparține unuia dintre cei mai cunoscuți istorici ai Bisericii Ortodoxe Române. Mircea Păcurariu nu a exclus posibilitatea ca Biserica Mirăuți din Suceava⁸ – sediul Mitropoliei moldovene în vremea lui Alexandru cel Bun, să fie locul de odihnă veșnică al primului mitropolit al Moldovei.

Dintre puținele documente de cancelarie în care apare numele mitropolitului Iosif,⁹ reține atenția cel pus în circulație la 23 februarie 1438, prin care

³ DRH, A. Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu și Leon Șimanschi, București, Editura Academiei, 1975, nr. 21, p. 30; DIR, veacul XIV, XV, A. Moldova, vol. I (1384-1475), București, Editura Academiei, 1954, nr. 19, p. 15; Arh. Narcis Crețulescu, *Documentele Mănăstirii Neamțu*, în „Arhiva”, an XXIII, nr. 7-8, septembrie-octombrie 1912, p. 333-334 (doar versiunea românească). De remarcat că „formula folosită de mitropolii [din Moldova – n. I.M.C.] pentru a desemna ei înșiși persoana lor, *vlădicia mea*, este atestată [în Țara Românească – n. I.M.C.] abia la 1561” (vezi Ștefan S. Gorovei, *La începutul relațiilor moldo-bizantine: contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*, în I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian (coordonatori), *România în istoria universală*, III, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1988, p. 872).

⁴ S-a spus că mănăstirea de metanie a mitropolitului Iosif trebuie să fi fost Neamț; cu toate acestea, deocamdată, este imposibil să identificăm egumenia viitorului ierarh la Mănăstirea Neamț între 1373-1386/1387, așa cum s-a afirmat (vezi Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 281).

⁵ S-a afirmat, fără temei, că „din cel mai vechi document care atestă existența Mănăstirilor Neamț și Bistrița, emis la 7 ianuarie 1407, reiese faptul că Iosif Mușat (!) a fost mai întâi egumen la Neamț” (vezi Protos. Emilian Nica, *Locul Sfintei Mănăstiri Neamț în spiritualitatea românească a secolelor XIV-XV*, II, în TV, nr. 9-12/2002, p. 109).

⁶ DRH, A. Moldova, vol. I, nr. 267, p. 379; DIR, veacul XIV, XV, A. Moldova, vol. I, nr. 261, p. 219; Arh. Narcis Crețulescu, *op. cit.*, p. 336 (documentul editat este o copie din 1804).

⁷ N. Dobrescu, *Din Istoria Bisericii Române (secolul al XV-lea). Studiu istoric*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1910, p. 78, nota 4: „probabil că [mitropolitul Iosif – n. I.M.C.] a fost înmormântat într-una din mănăstirile vlădiciei sale, [precum este – n. I.M.C.] Boiștea”.

⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 253.

⁹ Acesta a fost considerat, alături de Meletie, celălalt ierarh din Moldova de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, „sfetnicul domniei lui Petru I” (vezi C. P. Secela,

Ilie voievod (actul este emis doar în numele acestui domn, fără să fie amintit și Ștefan al II-lea, asociatul la domnie al lui Iliș, motiv pentru care Mihai Costăchescu a caracterizat uricul în cauză „puțin suspect, din această pricină”) dăruiește Mănăstirii Neamț satul Seucăuți, o prisacă situată pe Tatarca și o moară aflată la gura Jijiei. Dania este motivată de domn în felul următor: „pentru sufletul sfântrăposaiilor noștri părinți și pentru sufletul sfântrăposatului nostru părinte, cel după Sfântul Duh, Iosif mitropolit, și pentru sănătatea noastră și pentru sănătatea cneaghinei noastre, Marena, și pentru sănătatea iubiților noștri copii”¹⁰. Precum se observă, dintre cei trecuți la Domnul, sunt invocați părinții voievodului (Alexandru cel Bun și soția sa, doamna Ana, înmormântați la Mănăstirea Bistrița) și mitropolitul Iosif. Însă actul în cauză sugerează, după părerea mea, un aspect deosebit de important: invocarea răposatului mitropolit într-o danie acordată Mănăstirii Neamț duce spre concluzia că primul arhiepiscop al Moldovei își dormea somnul de veci acolo, la Neamț, așa cum la 16 septembrie 1408, invocarea Anastasiei (mama lui Alexandru cel Bun) în directă legătură cu Biserica Sfânta Parascheva din Roman s-a făcut grație faptului că acolo „zace sfântrăposata maica noastră, cneaghina Anastasia”¹¹. Cu toate acestea, un singur document nu poate susține, deocamdată, o astfel de ipoteză.

Cu privire la uricul din februarie 1438¹², s-ar putea obiecta că aceeași concluzie (numele mitropolitului a fost invocat pentru că era îngropat la Neamț) se poate aplica și pentru părinții voievodului, despre care știm, în mod cert, că își pregătiseră, în viață fiind încă, mormintele la Bistrița. Însă atât Alexandru cel Bun cât și soția sa aparținuseră elitei conducătoare, fiind ctitori atât la Bistrița, cât și la Neamț¹³, invocarea părinților lui Iliș fiind legitimă chiar dacă actul donației s-ar fi îndreptat către oricare mănăstire a Moldovei. În schimb, dacă luăm în calcul actele interne la care am făcut referire până acum și în care este amintit numele primului ierarh cunoscut al Moldovei, trebuie observat că *trimiterea spre persoana mitropolitului Iosif în trei urice care privesc patrimoniul Mănăstirii Neamț (dintre care două emise după moartea acestui personaj) nu poate fi întâmplătoare.*

Cazuri de caterisire în dreptul moldovenesc până la sfârșitul secolului XVII, în CI, an V-VII, 1929-1931, p. 81).

¹⁰ DRH, A. Moldova, vol. I, nr. 180, p. 255.

¹¹ *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, editate de Mihai Costăchescu, vol. I, Iași, 1931, nr. 21, p. 62; *DIR*, veacul XIV, XV, A. Moldova, vol. I, nr. 21, p. 17.

¹² Oprindu-se asupra conținutului actului din februarie 1438, Scarlat Porcescu a conchis că „acest document constituie o dovadă mai mult asupra înrudirii mitropolitului cu familia Mușatinilor, care domnea în Moldova” (vezi Scarlat Porcescu, *Iosif, cel dintâi mitropolit cunoscut al Moldovei*, în MMS, anul XL, nr. 3-4, martie-aprilie 1964, p. 138); aceeași opinie a fost emisă și de N. Dobrescu, care scria: „Pomenirea mitropolitului răposat, Iosif, între membrii familiei domnești [în actul emis la 23 februarie 1438 – n. I.M.C.] e o dovadă mai mult că el făcea parte din această familie” (vezi N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 125).

¹³ Sergiu Adam, *Ctitorii mușatine: biserici, mănăstiri, cetăți, curți domnești (secolele XIV-XVI)*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2001, p. 20, 70.

Editând uricul din februarie 1438, Gh. Ghibănescu a transcris paragraful referitor la mitropolitul Iosif în felul următor: „pentru sufletul cu sfințenie adormitului duhovnicului nostru părinte Iosif mitropolit”¹⁴. Traducerea uricului în cauză a fost apreciată de unul dintre cei mai competenți slaviști ai istoriografiei române, Mihai Costăchescu, ca fiind, „în general, exactă”, profesorul ieșean sesizând doar traducerea greșită a numelui Iacuș Cerevat, boier în sfatul domnesc la 1438 (Ghibănescu transcrisese Ianăș Crivățul¹⁵). Așadar, Mihai Costăchescu a editat integral acest document, atât în slavonă, cât și în traducere românească¹⁶, tălmăcirea sa fiind preluată de editorii colecțiilor *Documente privind istoria României*¹⁷ și *Documenta Romaniae Historica*¹⁸. Precizăm totuși că uricul în cauză a mai fost editat și înaintea momentului 1927, an ce coincide cu apariția volumului al XVIII-lea din *Surete și izvoade*. De fapt, Ghibănescu a editat o traducere a acestui uric, realizată la 1835, de ieromonahul Hrisantie de la Mănăstirea Golia din Iași, neavând în față originalul slavon. În aceeași manieră a procedat și Narcis Crețulescu, primul editor al uricului emis la 23 februarie 1438. Arhiereul român a publicat în revista „Arhiva”, în 1912¹⁹, o traducere mai veche (probabil datând din secolul al XIX-lea) a documentului în cauză. Deși ediția Crețulescu este foarte asemănătoare cu cea a lui Ghibănescu, între cele două variante există mici diferențe stilistice, fapt care mă face să cred că cele două tălmăciri nu aparțin aceluiași personaj (ieromonahul Hrisantie de la Mănăstirea Golia).

Deși în istoriografia română s-a încetățenit versiunea oferită de Mihai Costăchescu, variantele propuse de traducătorii din secolul al XIX-lea și editate, precum s-a văzut, de Narcis Crețulescu și Gh. Ghibănescu, conțin câteva aspecte deosebit de importante, unul dintre ele privitor chiar la mitropolitul Iosif, numit în cele două ediții *duhovnic* al voievodului. Odată ajunși în acest punct, se impune o scurtă nuanțare.

Iliaș era fiul lui Alexandru cel Bun din căsătoria cu doamna Ana, numită și Neacșa. S-a născut la 20 iulie 1409²⁰, motiv pentru care a fost botezat după numele sfântului prăznuit la această dată, marele prooroc veterotestamentar, Ilie. În 1438, la emiterea uricului de la 23 februarie, voievodul avea 29 de ani.

¹⁴ *Surete și izvoade*, vol. XVIII, Iași, 1927, nr. 25, p. 34. Utilizând actul original, aflat la Arhivele Naționale Neamț, pachet 30, nr. 1, precum și o copie (probabil) – existentă la Academia Română, ms. 1269, p. 13b-14b, N. Dobrescu a tradus fraza în cauză astfel: „pentru sufletul celor cu sfințenie adormiți născătorilor noștri și pentru sufletul celui cu sfințenie adormit *duhovnicului* (s.n.) nostru părinte, Iosif mitropolit” (vezi N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 125).

¹⁵ *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, editate de Mihai Costăchescu, vol. II, Iași, 1932, p. 13.

¹⁶ *Ibidem*, p. 10-12.

¹⁷ *DIR*, veacul XIV, XV, A. Moldova, vol. I, nr. 182, p. 152.

¹⁸ *DRH*, A. Moldova, vol. I, nr. 180, p. 255.

¹⁹ Vezi *Documentele Mănăstirii Neamțu*, în „Arhiva”, an XXIII, nr. 7-8, septembrie-octombrie 1912, p. 335-336.

²⁰ Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, Editura Albatros, 1976, p. 40.

Despre mitropolitul Iosif știm, în mod cert, că mai trăia la 16 septembrie 1408²¹. Cu toate acestea, s-a emis ipoteza morții sale în anul 1415²², dat fiind că, un an mai târziu, la Constantinopol existau neînțelegeri în ceea ce privește desemnarea unui titular pentru scaunul mitropolitan al Moldovlahiei (patriarhul Eftimie refuză propunerea împăratului Manuel al II-lea de a numi pe episcopul de Poleanina în scaunul arhieresc de la Suceava²³). În 1415 Iosif era încă în viață, fiind cel care a întâmpinat, în apropiere de Iași, moaștele Sfântului Ioan cel Nou aduse, „din țară păgână”, în capitala Moldovei²⁴. Presupunând că ierarhul a murit în acest an (1415), așa cum s-a spus, este greu de crezut că Iliăș, care la acea vreme avea doar șase ani, și-l putea aminti, după mai bine de două decenii, pe „adormitul duhovnicul nostru părinte Iosif mitropolit”. Două soluții mi se par posibile în această situație: 1. fie edițiile Crețulescu și Ghibănescu conțin o traducere *aproximativă* a uricului în cauză, deci nu trebuie luate în seamă, făcând apel, în acest caz, doar la ediția Costăchescu și la celelalte care au preluat, ulterior, tălmăcirea respectivă; 2. fie mitropolitul Iosif a murit după 1415²⁵, la o vârstă la care Iliăș Vodă și-l putea aminti ca pe „duhovnicul” și „sfântrăposatul nostru părinte”.

Dincolo de acestea, însă, rămân uricele la care am făcut trimitere în nota de față (7 ianuarie 1407, 16 septembrie 1408, 23 februarie 1438, 6 iunie 1446), care *privește doar unitar* ne arată, peste veacuri, locul de odihnă al celui care era rudă cu domnii Moldovei²⁶, Iosif, mitropolitul Moldovlahiei.

²¹ *Documente moldovenesti*, I, nr. 21, p. 63; N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 60, nota 1.

²² N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 78; Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 138; Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române. Manual pentru institutele teologice*, vol. I (până la 1632), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1957, p. 189; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, Editura Academiei, 1974, p. 215, 217, nota 182; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, ediția a III-a, Iași, Editura Trinitas, 2008, p. 495; Arhim. Ciprian Zaharia, *Un slujitor al culturii românești: starețul Domentian al Bistriței și Neamțului*, în *MMS*, anul LX, nr. 4-6, aprilie-iunie 1984, p. 419; Varlaam Mercariu, Niță Dan Danielescu, Ioan Vicovan, *Păstori ai Bisericii și promotori ai culturii. Mitropolii Moldovei de la începuturi până azi*, Iași, Editura Trinitas, 2005, p. 11.

²³ Flavius Solomon, *Mitropolii greci ai Moldovlahiei și tentative de unire a Bisericilor în prima jumătate a secolului XV, în Interferențe româno-elene (secolele XV-XX)*, volum editat de Leonidas Rados, cu o prefață de Alexandru Zub, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2003, p. 13.

²⁴ Ștefan S. Gorovei, *Mucenicia Sfântului Ioan cel Nou. Noi puncte de vedere*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, volum îngrijit de Ionel Cândea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Brăila, Editura Istros, 2003, p. 555-572.

²⁵ Comentând uricul din februarie 1438, pe care l-a cunoscut indirect, Virgil Drăghiceanu credea că actul în cauză a fost emis la puțin timp după moartea mitropolitului Iosif, plasată de istoricul amintit în 1438 (vezi Virg. Drăghiceanu, *Anul morții primului mitropolit al Moldovei, Iosif*, în *BOR*, anul XXXIX, nr. 12, martie 1916, p. 1298).

²⁶ Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 215; I. Minea, *În legătură cu primul mitropolit al Moldovei*, în *RA*, vol. I, nr. 1-3, 1924-1926, p. 398.

Où fut enterré le premier Métropolitain de la Moldavie?
(Résumé)

Mots-clés: métropolitain Joseph, Monastère de Neamț, Iliăș Voïvode, Monastère de Boiște, Alexandre le Bon.

La personnalité du premier métropolitain de Moldavie, Joseph, était souvent l'attention des historiens, qui ont tenté de donner une image plus claire sur la vie et les réalisations culturelles de ce personnage. Cependant, il reste un certain nombre d'aspects controversés de la biographie de Joseph Ier, comme est le lieu où il a été enterré. Ainsi, les historiens ont proposé pas moins de quatre lieux possibles où il pourrait préparer son tombeau (Monastères de Neamț, Bistrița, Boiște et Église Mirăuți de Suceava). Appelant à documents de la première moitié du XVe siècle, l'auteur de ces lignes croit que Joseph a été enterré dans l'église du monastère de Neamț, apportent de nouveaux arguments à cet égard; les documents de la chancellerie analysés et vu dans une perspective unifiée convergent vers cette conclusion.

Иван Думиника, Храм «Успения Божией Матери» села Кирсова. Исторические аспекты [Ivan Duminica, Biserica „Adormirii Maicii Domnului” din satul Chirsovo. Aspecte istorice], Chișinău, Editura Garomont-Studio SRL, 2012, 280 p.

Autorul monografiei de față, Ivan Duminica, este doctorand cu două tutele la Universitatea „Sf. Chiril și Metodiu” din Veliko-Tărnovo (Bulgaria) și, respectiv, la Universitatea de Stat din Moldova. Acest tânăr cercetător se axează pe probleme ce țin de istoria și cultura bulgarilor basarabeni, inclusiv cele referitoare la viața lor spirituală. Fiind la începutul activității științifice, el are publicate deja 50 de lucrări științifice apărute în Republica Moldova, România, Bulgaria, Rusia, Armenia și Ucraina. În afară de lucrarea pe care o propunem în atenția publicului, cercetătorul a elaborat și monografia: *Taraclia – 200 de ani* (2013). Totodată, el este coordonatorul volumului de articole *Bulgaria: mitropolie și diasporă* (2013). Lucrările menționate mai sus au văzut lumina tiparului la Chișinău.

Tema abordată de Ivan Duminica are relevanță științifică și trezește un interes public deosebit. Bisericile din coloniile bulgare au o contribuție semnificativă la menținerea nu numai a spiritualității, dar și a identității naționale a enoriașilor. În prezent, literatura de specialitate privind istoria bisericii din coloniile bulgare este restrânsă. În afară de Duminica, în acest domeniu s-au pronunțat istoricii de origine bulgară Nicolai Červenkov¹, Ecaterina Čelak², Savelii Novakov³, Igor

¹ Н. Червенков, *Създаване на черквите в българските колонии в Бесарабия през първата половина на XIX в.* [N. Červenkov, Ridicarea bisericilor în coloniile bulgare în prima jumătate a secolului al XIX-lea], în *Българите в Северното Причерноморие. Изследования и материали* [Bulgarii la Nordul Mării Negre. Cercetări și materiale], vol. IV, Veliko-Tărnovo, 1995, p. 169-179; idem, *Църковь во имя Святых Петра и Павла в селе Чийишия* [Biserica „Sfinții Petru și Pavel” din localitatea Cișia], în *Православные храмы в болгарских и гагаузских селениях юга Украины и Молдовы* [Bisericile ortodoxe din satele bulgare și găgăuze din sudul Ucrainei și Moldovei], Болград, 2005, p. 214-225.

² Е. Челак, *Църквата «Света Параскева» в село Твърдица (Република Молдова): Основание и дейност*, în *България: метрополия и diaspora. Сборник по случай 65-годишнината на д.и.н. Николай Червенков* [E. Čelak, Biserica „Sfânta Parascheva” din satul Tvardița (Republica Moldova): întemeiere și activitate în Bulgaria: metropola și diaspora. Culegere în cinstea celei de-a 65-a aniversări a zilei de naștere a lui Nicolai Červenkov], Chișinău, 2013, p. 145-158.

³ С. З. Новаков, Н. Н. Гургуров, *Очерки истории кортенских храмов в Молдове и Болгарии* [K. Z. Novakov, N. N. Gurgurov, Eșuri istorice despre bisericile corteziene din Moldova și Bulgaria], Chișinău, F. E.-P. „Tipografia Centrală”, 2005, 124 p.; С. З. Новаков, *Към историята на освещаването на трипрестолна църква на Преображение господне, предтеча кръстител Йоан и Архангел Михаил в колония Болград (Бесарабия, 15 октомври 1838 г.)* [K. Z. Novakov, Istoria sfințirii bisericii cu trei altare cu hramul Schimbării Domnului Nostru, precursora Bisericii Ioan Botezătorul și Arhanghelul Mihail din colonia Bolgrad

Puškov⁴ și alții. În acest context, menționăm că lucrările publicate de către acești autori ating problema istoriei vieții spirituale a bulgarilor basarabeni doar parțial. Neajunsul constă, în primul rând, în faptul că aproape deloc nu este reflectată opinia istoriografiei române referitoare la acest subiect, ceea ce, din punctul nostru de vedere, reprezintă o absență semnificativă. Și asta deoarece, în perioada când Basarabia era în componența României Mari, cercetătorii români – unul dintre ei fiind Nicolae Popovschi – au atins doar parțial această problemă. În al doilea rând, din cauză că nu cunosc limba română, autorii sus-menționați nu folosesc documentele din arhivele României, unde se păstrează surse din perioada 1856-1878, când cele trei județe din sudul Basarabiei – Cahul, Bolgrad și Ismail – făceau parte din Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei, inclusiv actele din perioada interbelică, ce pot fi cercetate în Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), la Chișinău.

Din cele arătate mai sus, putem constata faptul că monografia lui Ivan Duminica vine să completeze aceste neajunsuri ale cercetărilor în domeniul istoriei bulgarilor în Republica Moldova. În același timp, menționăm cartea despre biserica din satul Chirsovo ca fiind una dintre primele în care se examinează în mod special istoria completă a bisericii ortodoxe în comunitatea bulgarilor basarabeni.

Obiectul de studiu al acestei lucrări îl reprezintă imigranții transdanubieni – bulgarii și găgăuzii din satul Chirsovo. Mai precis, este vorba despre biserica „Adormirii Maicii Domnului” din satul Chirsovo, raionul Comrat, Republica Moldova, centru de dezvoltare spirituală, culturală și educațională a localității. Autorul are în vedere dezvoltarea vieții spirituale în Chirsovo (p. 8).

Cadrul cronologic al cercetării cuprinde perioada de la începutul secolului al XIX-lea, atunci când, în urma războiului ruso-turc din 1806-1812, în Basarabia au sosit imigranți de peste Dunăre, care au început să construiască prima biserică, punctul final fiind etapa actuală, când locașul sfânt și-a reluat și își continuă activitatea spirituală.

Monografia a fost scrisă în limba rusă și este structurată după cum urmează: *Introducere*, capitolele: I. *Trecutul și prezentul satului Chirsovo (Bashkÿÿ)*; II. *Construirea și decorarea bisericii „Adormirii Maicii Domnului”*; III. *Serviciile divine ținute în biserică*; IV. *Clerul bisericii (1812-2012)*; V. *Starea economică*; VI. *Dezvoltarea obștească*; VII. *Locul bisericii în învățământ și dezvoltarea culturală*, iar la final *Concluzie, Bibliografie și Anexe*.

Lucrarea începe cu secțiunea intitulată *Din partea redactorului științific*, acesta fiind un specialist cunoscut, Nicolai Červenkov. El recunoaște că, în perioada sovietică, din cauza politicii de ateism, era imposibilă studierea vieții religioase a bulgarilor din Basarabia. Din acest motiv, cercetătorii nu au avut acces la fondurile legate de istoria bisericească (p. 5). În opinia lui Červenkov, unul dintre avantajele acestei monografii constă în faptul că autorul a folosit documente din perioada interbelică, ceea ce nu fac mulți dintre specialiștii preocupați de istoria bulgarilor din spațiul postsovietic (p. 6). Sunt și neajunsuri, printre care cercetătorul menționează neabordarea părții etnografice a subiectului de studiu: nivelul de pregătire religioasă a enoriașilor, conformarea lor la regulile și canoanele bisericești. În același timp, el îl justifică pe autor, precizând că

(Basarabia, 15 octombrie 1838)], în „Revista de etnologie și culturologie”, Chișinău, vol. VI, 2010, p. 68-71.

⁴ I. M. Пушков, *Спасо-Преображенский собор г. Болграда: страницы истории*, în *Православные храмы в болгарских и украинских селениях юга Украины и Молдовы* [I. M. Puškov, *Soborul Schimbării la față a Domnului Nostru din Bolgrad: pagini de istorie în bisericile ortodoxe din satele bulgare și găgăuze din sudul Ucrainei și Moldovei*], Болград, 2005, p. 32-76.

Ivan Duminica, în titlul lucrării sale, *Aspecte istorice*, a marcat principalul domeniul abordat (p. 7).

În *Introducere*, autorul monografiei efectuează o scurtă trecere în revistă a istoriografiei și surselor pe care le-a utilizat. Aflăm că studiul se bazează pe materiale și documente inedite din Arhiva Națională a Republicii Moldova, Arhiva de Stat din regiunea Odesa și Arhiva de Stat din Ismail (p. 9). Autorul face o analiză utilă a fondurilor arhivistice cu care a lucrat, oferind, astfel, altor cercetători un indicator pe care aceștia ar putea să îl folosească în procesul de scriere a unei monografii despre o anumită biserică. În opinia lui I. Duminica sunt importante amintirile sătenilor (cea mai vârstnică femeie, care a fost intervievată de autor, s-a născut în 1929) și ale clerului, care actualmente slujește în acest locaș sfânt. Autorul a utilizat și presa periodică din perioadele țaristă, interbelică și sovietică, din care a selectat cu atenție informațiile legate de biserica din Chirsovo. De asemenea, sunt folosite și materialele păstrate în muzeul local. Toate acestea și-au găsit locul potrivit în monografia de față.

În Capitolul I, *Trecutul și prezentul satului Chirsovo (Bashkÿÿ)*, sunt identificate motivele și circumstanțele istorice ale imigrării bejenarilor care s-au stabilit în Chirsovo. Potrivit autorului, un motiv important, care i-a determinat pe bulgari să emigreze la nord de Dunăre, a fost dominația religioasă a bisericii grecești, susținută de către otomani, care au stăpânit pământurile bulgare în perioada 1396-1878 (p. 13). Cu ajutorul materialelor de arhivă, s-a constatat că această colonie a fost înființată în anul 1810 (p. 16). Astfel este contrazisă atestarea satului la o altă dată, cum susținuse toponimistul Ion Dron, care credea că anul înființării localității fusese 1791, dar și pe cea a istoricului satului, Gheorghii Stoinov, care propune 1811 drept an când Chirsovo a fost menționat documentar pentru prima oară. Cu regret, documentele de care dispune cercetătorul nu i-au permis să stabilească regiunile bulgărești din care au emigrat bulgarii. La fel, el nu oferă un răspuns clar la întrebarea: „Cine au venit în acest sat primii, bulgarii sau găgăuzii?” Și nici nu explică de ce bulgarii denumesc partea lor de sat *Chirsovo*, iar găgăuzii – *Bashkÿÿ*. În baza surselor existente, autorul doar constată că prima denumire provine de la cea a râulețului Chirsău, care curgea prin valea cu aceeași denumire, cu o proveniență teranică pronunțată, însemnând „Satul principal” (p. 19). Aceste aspecte interesante și în același timp semnificative puteau să fie abordate odată cu studierea mai detaliată a documentelor din Fondul nr. 6, Consiliulul oblastei Basarabia, păstrat la ANRM. În acest fond se regăsesc acte legate de Comisia de cercetare din anii 1831-1832, care stabilea bejenarii din coloniile bulgare fugiți anterior, în anii 1816-1824, de pe pământurile moșierului Iancu Balș. În ancheta făcută de comisie era evidențiată coloana ce indica punctul de pornire a emigranților de pe pământurile bulgărești. Oricum, chiar dacă are în atenție istoria lăcașului de cult, autorul face o scurtă trecere în revistă a istoriei dezvoltării acestui sat până în zilele noastre.

În Capitolul II, *Construirea și decorarea bisericii „Adormirii Maicii Domnului”*, folosind materialul documentar care se păstrează în Fondul nr. 205, Dicasteria duhovnicească din Chișinău, și Fondul nr. 208, Consistoriul Duhovnesc din Chișinău, cercetătorul stabilește faptul că în această colonie prima casă de rugăciuni a fost construită în 1812 (p. 37). Însă deoarece aici nu se puteau îndeplini taine bisericesti, chirsovenii erau nevoiți să meargă la biserica din satul Copciac, aflat în apropiere. După cum menționează autorul, prima biserică de lemn a fost sfințită aici la 13 octombrie 1817 (p. 38). Interesant este faptul că după 1830, locuitorii coloniei decid să se strămute pe malul drept al râului Ialpuș. Însă I. Duminică nu scrie ce i-a determinat pe bulgari să ia această decizie. În 1853, pe noul loc, sătenii au construit o casă de rugăciuni

temporară. În același timp, în decursul a 42 de ani, bulgarii și găgăuzii au ridicat din piatră albă un nou locaș de cult, sfințit în 1886 (p. 41). Potrivit mărturiilor documentare, în luna august a anului 1944 biserica a fost închisă. Cu această informație, I. Duminica dezmințe datarea istoricului local Gheorghe Stoinov, care considera că biserica a fost închisă în anul 1940. În susținerea opiniei sale, Duminica prezintă un document din Fondul nr. 3046, Consiliul pentru Biserica Ortodoxă Rusă pe lângă Consiliul Miniștrilor USSR pentru RSSM, care cuprinde date despre rezultatele verificării de către autoritățile locale, în 1961, a stării bisericii, și în care se menționează că „din august 1944, clădirea a fost închisă” (p. 47). Din fericire pentru localnici, acest locaș nu a fost distrus, cum s-a întâmplat, de exemplu, în alte sate bulgărești și găgăuze: Taraclia, Ciadâr-Lunga, Comrat, Copciac etc. Cu scopul de a releva încrederea bulgarilor și găgăuzilor în biserică, I. Duminica publică scrisorile lor către conducerea statului sovietic, în care cereau ca în Chirsovo să fie redeschisă biserica. Solicitarea a rămas însă fără răspuns (p. 48). Efectuând cercetări de teren, autorul remarcă faptul că sătenii au contribuit la redeschiderea, în 1989-1991, a locașului sfânt și la reparația capitală a acestuia, ei suportând costurile materiale (p. 49-50).

În Capitolul III, *Serviciile divine ținute în biserică*, utilizând explicațiile preotului paroh al acestei biserici, Gheorghii Gotca, autorul abordează în detaliu modul în care se efectuează tainele botezului, cununia și înmormântarea. Se arată că în perioada sovietică, atunci când locașul a fost închis, locuitorii erau nevoiți să-și boteze copiii în secret, în bisericile mai îndepărtate, în orașele Cimișlia, Bolgrad, satele Congaz și Tvardița. Și asta deoarece locașurile respective erau controlate de către organele KGB, iar dacă se afla cine era persoana care apela la astfel de acte de cult, aceasta putea fi arestată și exclusă din Partidul Comunist (p. 57). Autorul scoate în evidență faptul că locuitorii satului continuau să creadă în Dumnezeu, iar de sărbătorile mari, spre exemplu de Paște, ei se adunau în casa unui locuitor cunoscut și acolo citeau Biblia. În cazul morții unui consătean, ei chemau preotul din Comrat, pentru că doreau ca răposatul să fie înmormântat creștinește (p. 58). Neajunsurile acestui capitol constau în faptul că, aflându-se la locul cercetării, I. Duminica practic nu a utilizat mărturiile oamenilor în vârstă despre felul în care se desfășurau serviciile divine în perioada interbelică; totodată, este puțin reflectată problema rezistenței credincioșilor la predicile puse de autoritățile locale în perioada sovietică. Aceste informații puteau fi găsite și în materialele de arhivă ale KGB-ului, desecretizate recent, care constituie Fondul nr. 3402 al ANRM.

În Capitolul IV, *Clerul bisericii (1812-2012)*, se examinează în detaliu activitatea preoților, informația respectivă fiind selectată din „Vedomostele clericale”, care se păstrează în Fondul nr. 208 al ANRM. În aceste registre, la sfârșitul fiecărui an, preoții descriau în detaliu propria biografie și pe cea a altor duhovnici care slujiseră în această biserică. Cu ajutorul acestei surse puteau fi stabilite anul și locul nașterii preotului, locurile de studii și de muncă precedente, dar și componența familiei clericului. Din acest motiv, putem fi siguri de obiectivitatea și în același timp de raritatea acestor informații. Așadar, analizând aceste surse, cercetătorul stabilește că, spre deosebire de alte colonii, în Chirsovo, de la început, clerul a fost format din persoane cu educație spirituală. Primul preot care știa să scrie și să citească a fost Gheorghii Lazarevici, care a învățat în mănăstirea Dragoman (p. 64). Practic toți clericii cunoșteau limbile rusă și bulgară, iar în perioada interbelică limba română. Izvoarele arată că, de-a lungul celor 200 de ani de existență a bisericii, aici au slujit 35 de preoți-parohi, dintre care 16 români basarabeni, șapte ucraineni, opt bulgari, doi găgăuzi, un rus și un român din Vechiul

Regat (Eugenie Popoiu din comuna Cazimcea, județul Tulcea). Printre ei se numără și bulgarul Vasili Manoilov, care în 1841, în Chirsovo, a făcut o copie manuscrisă a *Istoriei slavo-bulgare* a lui Paisii din Hilendar. Manuscrisul lui Manuilov se numește *Țarstvenic*, o copie a acestuia se păstrează la Biblioteca Județeană Tulcea, din România (p. 65). În opinia noastră, cercetătorul face o greșală de ordin terminologic atunci când scrie că „despre fețele care erau cântăreți în biserici se cunoaște numai în perioada interbelică”, informații despre aceștia existând și în perioada anterioară (p. 96). Din context se poate înțelege că până la 1918 în biserică nu existau persoane care îndeplineau această funcție. În realitate, funcția era îndeplinită de așa-numiții „psalomșici”, cei care în timpul serviciului divin citeau din Sfânta Scriptură. Aceste persoane sunt identificate chiar de către autor cu referire la perioada țaristă. Astfel, în monografie nu sunt goluri în ceea ce privește persoanele care cântau în biserică.

Capitolul V, *Starea economică*, evidențiază impactul personalului bisericesc asupra tuturor aspectelor vieții societății din Chirsovo, cum ar fi domeniul material și cel spiritual. Se descrie detaliat viața internă a bisericii, relațiile dintre slujitorii bisericii și persoanele civile, sunt reflectate problemele financiare care au existat de-a lungul activității locașului de cult. Ivan Duminica leagă dezvoltarea economică a satului de bunăstarea bisericii. Toate donațiile către biserică, împreună cu veniturile dobândite din vinderea lumânărilor, constituiau bugetul anual al locașului (p. 106). Autorul a scos în evidență faptul că biserica avea în posesiune 120 de desetine de pământ, care uneori se dădeau în arendă sătenilor. În premieră în istoriografie, autorul utilizează documente statistice din Fondul nr. 1135, Arhiepiscopia Chișinăului (1918-1940), deținut de ANRM, cu scopul de a reliefa starea financiară nu doar a bisericii, dar și a clerului. Este important faptul că autorul, apelând la cifre din perioadele țaristă și interbelică, urmărește să fie înțeles în afirmațiile sale, motiv pentru care utilizează deseori metoda comparativă. De exemplu, el compară bugetul anual al bisericii din Chirsovo cu bugetele locașurilor din Chiriet-Lunga, Tvardița, Comrat, Ciadâr-Lunga și Tomai (p. 108-110). Interesant este faptul că, având o situație materială bună, clericii au fost inițiatorii formării „Societăților de consum”; în Chirsovo o astfel de societate a fost înființată în 1915 (p. 113). Scopul acesteia era de a aduce în sat și de a vinde țăranilor produse la prețuri mai mici decât cele pe care le propuneau comercianții evrei, evitând astfel specula.

Capitolul VI, *Dezvoltarea obștească*, stabilește contribuția bisericii la evoluția vieții obștești a satului. Anume locașul sfânt a constituit centrul de susținere și colectare a banilor în diverse scopuri caritabile, pentru a-i ajuta pe cei săraci și pe cei răniți în timpul războiului ruso-turc din 1877-1878 și în Primul Război Mondial (1914-1918), pentru achiziționarea vehiculelor, a literaturii pentru biblioteca bisericii, ca suport și susținere pentru alte biserici și mănăstiri, pentru elevii din sat care intenționau să-și continue studiile la Chișinău (p. 121), precum și pentru pelerinii care vizitau locurile sfinte etc. Un loc aparte în lucrare îl ocupă aspectul relației dintre biserica ortodoxă și alte confesiuni creștine, care au desfășurat o amplă activitate în Chirsovo. Conform datelor prezentate de I. Duminica, pentru prima dată în anul 1885 erau menționați opt lipoveni (p. 122), care au fost nevoiți să părăsească satul, deoarece nu au găsit susținere în rândurile bulgarilor și găgăuzilor. Peste 11 ani, aici apărea un alt grup de lipoveni, mai numeros, iar în 1919 și unul de bapțiști. Cercetătorul remarcă faptul că, în perioada interbelică, satul Chirsovo ocupa locul doi în întreg județul Tighina în privința numărului de bapțiști (p. 124). El explică aceasta prin faptul că, după Primul Război Mondial și criza economică, locuitorii satului, aflându-se într-o situație materială

dificilă, au rămas decepționați de dogmele ortodoxe, iar reprezentanții bapțiștilor, care în mare parte erau oameni înțelepți și operau cu cartea și argumente din Biblie, se bucurau de încredere din partea chirsovenilor.

În Capitolul VII, *Locul bisericii în învățământ și dezvoltarea culturală*, cercetătorul constată că sursele indică două date ale deschiderii, în satul Chirsovo, a primei școli parohiale: 4 decembrie 1841 și 11 martie 1845 (p. 132-133). Cu regret, autorul nu încearcă să determine care dintre acestea este cea reală. El putea să găsească răspunsul analizând în detaliu Fondul nr. 1796, Inspectoratul școlar al Basarabiei, de la ANRM, care cuprinde documente referitoare la școli și formularele personale ale învățătorilor. De altfel, ultimele surse sunt prea puțin utilizate în monografie. Intenția autorului poate fi înțeleasă, pentru că îl interesau, în primul rând, învățătorii care au predat Legea Domnului. Se concluzionează că absolvenții acestei școli au avut o contribuție semnificativă la dezvoltarea economică și socială a satului. Disponând de materiale arhivistice, Ivan Duminica a extins cercetarea acestei teme până la 1944, când în școli a fost interzisă predarea religiei.

Monografia este completată cu tabele statistice, care prezintă informații din arhive. Tot aici menționăm și fotografiile din arhivele personale ale sătenilor și pe cele care au fost făcute de autor, în perioada cercetărilor sale de teren.

În concluzie, considerăm că lucrarea reprezintă o importantă continuare a studierii istoriei bisericii bulgare din Basarabia și va fi utilă tuturor celor care sunt interesați de viața spirituală a bulgarilor basarabeni.

Ion Gumenâi

Refugiații polonezi în România, 1939-1947. Documente din Arhivele Naționale ale României / Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii, comitetul de redacție: Jerzy Bednarek, Dorin Dobrinu, Łukasz Kamiński, Janusz Kurtyka, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Stejărel Olaru, Marius Oprea; echipa editorială: Florin Anghel, Cristian Anița, Jerzy Bednarek, Elena Cârjan, Margarita Chilińska, Wanda Chudzik, Dorin Dobrinu, Tadeusz Dubicki, Claudia Grigoraș, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Gabriela Preotesi; traducere: Sabra Daici, Tomasz Kluz, Adriana Mica, ediție bilingvă (română-poloneză), Varșovia-București, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, 2013, partea I și partea a II-a, 1576 p. + 32 p. foto

Un volum în două părți – impresionante ca dimensiune –, cinci ani de lucru în comun, echipe româno-poloneze, 302 documente emise de autoritățile românești traduse în poloneză sunt coordonatele care descriu acest tom de documente despre problema refugiaților polonezi din România, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În 2008, la București, conducerile Institutului Memoriei Naționale din Polonia, Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului din România și Arhivelor Naționale ale României, reprezentate de prof. Janusz Kurtyka, dr. Marius Oprea și respectiv dr. Dorin Dobrinu, au căzut de acord asupra necesității editării surselor primare ale tragediei

polonezilor după invadarea teritoriului Poloniei de trupele germane și sovietice, în septembrie 1939. Inițial, s-a avut în vedere și cooptarea unor reprezentanți ai arhivelor diplomatice și militare din România, idee la care s-a renunțat întrucât, în condițiile date, aceasta ar fi întârziat apariția volumelor. Finalmente, datorită surselor bogate – doar 20% din documentele avute la dispoziție de editori au văzut lumina în cele două volume – inițiativa a fost încheiată prin editarea unor documente exclusiv din Arhivele Naționale din România.

Așa cum precizează editorii, avem în față un volum „în oglindă”, fiecare document din limba română (doar două sunt în limba franceză) fiind tradus în limba poloneză. Prin urmare, cercetătorii din cele două țări pot utiliza deopotrivă noul instrument de lucru. Soluția editorială nu este întâmplătoare; s-a dorit inaugurarea unei direcții de lucru care să fie preluată și în alte proiecte comune celor două istoriografii.

Arhivele Naționale erau, cel mai probabil, singura instituție din România care putea coordona un asemenea volum, documentele fiind deținute de serviciile județene din întreaga țară. În anii războiului, locația refugiaților a fost schimbată permanent, astfel încât urme ale prezenței acestora găsim din Bucovina în Oltenia, din Moldova în Muntenia. Selecția a avut în vedere, pe lângă criteriul relevanței documentului în cadrul temei circumscrise de titlul volumului, ineditul informației livrate de sursele oficiale. Metodologic, editorii și-au propus să „împros păteze” imaginea care persista în istoriografie, mult prea cantonată în jurul ospitalității românilor, de altfel reală, să deschidă noi șantiere de lucru și să propună noi subiecte tangente temei exodului polonezilor (militari, civili, oficialități de rang înalt) în România.

Cred că volumul, așa cum ne arată și studiul introductiv realizat de către istoricul polonez Tadeusz Dubicki, impune ca investigarea temei refugiaților polonezi în România să ia în calcul în primul rând diferențele majore de statut și de tratament aplicate pe de o parte populației civile, iar pe de altă parte militarilor sau oficialităților poloneze de rang înalt. Apoi, în al doilea rând, refugiul polonezilor depășește cantonarea exclusivă în intervalul cronologic marcat de începutul războiului (septembrie 1939 – debutul anului 1940). Astfel, avem informații despre situația acestora pe toată durata șederii în România, care s-a suprapus cu desfășurarea celei de a doua conflagrații mondiale și, mai apoi, cu începutul repatrierii în Polonia. Deși cele mai multe documente sunt emise în anul 1939 (156 la număr), avem un desfășurător detaliat și pentru perioada 1940-1945.

Un alt amănunt, din zona datelor tehnice, merită reținut. În urma decesului fostului președinte al Institutului Memoriei Naționale din Polonia, dr. Janusz Kurtyka, dispărut în urma prăbușirii aeronavei prezidențiale poloneze la Smolensk (10 aprilie 2010), directorul Arhivelor Naționale din România până în vara anului 2012, Dorin Dobrinu, unul din principalii animatori ai proiectului, a propus ca volumele să fie dedicate memoriei omologului polonez.

Dovadă a modului profesionist în care au fost realizate volumele, studiile introductive au fost semnate de doi reputați specialiști în problematica refugiului polonezilor în România, Florin Anghel, profesor la Universitatea „Ovidius” din Constanța, din partea română, și Tadeusz Dubicki, profesor și rector al Universității din Włocławku, din partea poloneză.

O parte a documentelor editate a fost emisă de autoritățile statului român: prefecturi de județ, primării, Poliție, Jandarmerie, Siguranța Statului, Marele Stat Major al Armatei Române, Rezidența Regală a Ținutului Prut, Crucea Roșie din România. O altă parte a documentelor reprezintă declarații/rapoarte ale unor persoane, civile sau

militare, implicate în gestionarea locațiilor unde erau plasați refugiații polonezi. Așadar, marea majoritate a documentelor sunt acte oficiale (note, adrese, circulare, instrucțiuni, rapoarte, informări, memorii, acte contabile) înfățișând situația de zi cu zi a refugiaților polonezi, fie ei civili, militari sau membri ai Guvernului polonez, ultimii intrați în România începând cu noaptea de 17-18 septembrie 1939. Dovadă a deschiderii promovate începând cu anul 2007 în Arhivele Naționale ale României, în volum sunt editate și documente cu diverse niveluri de clasificare, altădată inaccesibile și folosite ca pretext pentru diversele spaime și șicane „oferite” – formal sau informal – de instituția menită să le administreze. Prin urmare, avem o cronică a refugiaților polonezi în România, pornind de la locațiile unde au fost plasați (Slănic Moldova la început, apoi Băile Herculane, Craiova, București etc.), atitudinea autorităților și populației românești, până la starea de spirit și aspecte din viața cotidiană a refugiaților. Nu întâmplător, modul în care aceștia s-au organizat și au fost asistați de Comitetele de Asistență pentru Refugiații Polonezi este prezentat în detaliu de documente. Apoi, lucru total inedit, sunt informații despre repatrierea refugiaților polonezi în Polonia, începând cu a doua jumătate a anului 1945.

Cu siguranță, documentele din Arhiva Ministerului de Externe sau cele din Arhivele Militare Române ar putea completa tabloul cu acele detalii asupra cărora încă nu avem suficiente surse, cum ar fi, de exemplu, poziția Germaniei față de această problemă. De altfel, autorii celor două studii introductive au surprins aceste situații care se conjugă în jurul statutului membrilor guvernului polonez și a președintelui polonez Mościcki (rezidenți sau refugiați de război, internați sau arestați la domiciliu, analogii cu prizonieri de război pentru militarii de rang înalt), asupra modului cum autoritățile române au interpretat dreptul de trecere a ofițerilor poloneze și cum s-au raportat la presiunile germanilor, situația aurului depus de polonezi în depozitele Băncii Naționale a României. În aceste chestiuni se observă, în cele două studii introductive, opinii care nu concură către aceleași concluzii.

Documentele sunt editate după toate normele în vigoare, un plus major pentru echipa redacțională care a comparat, în cazul ofițerilor și localităților poloneze, numele din documente cu cele din anuarele antebelice ale ofițerilor, respectiv din instrumentele toponimice poloneze. Pentru a reda cât mai fidel documentele, toate evidențierile din texte (sublinieri, tăieri, dispoziții, corecturi) au fost semnalate în notele de subsol. Având în vedere numărul impresionant al numelor regăsite în volum, editorii au aplicat regula întocmirii notelor biografice doar pentru persoanele cuprinse în tabelele de refugiați (indicele de nume are 46 de pagini). Abrevierile și indicele denumirilor geografice completează efortul impresionant al echipei de editori. La finalul primei părți, au fost integrate câteva fotografii reprezentative cu personalitățile civile și militare poloneze și românești, actori principali în refugiarea și apoi rezidența poloneză în România.

Acest extins volum de documente este, fără îndoială, o reușită deplină a celor implicați, instituții și persoane, și o dovadă a necesarei colaborări, care poate ajuta atât de mult istoriografiile română și poloneză. Editorii, traducătorii și autorii studiilor introductive merită toate aprecierile noastre.

Cătălin Botoșineanu

Mihai Dimitrie Sturdza, *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspântii ale istoriografiei românești*, București, Editura Compania, 2013, 376 p.

Ultima apariție editorială semnată de Mihai Dimitrie Sturdza confirmă, dacă mai era nevoie, primatul documentului, metoda sa preferată de expunere și redare a trecutului. Întorcerea către document pare să fie îndemnul autorului pentru cercetătorii mai tineri sau mai experimentați din domeniul istoriei, prin intermediul noului său volum, dar și evidențierea utilității și semnificația documentului pentru cititorii nespecializați, dornici de a înlătura sau întări miturile referitoare la anumite subiecte controversate din istoria României, așa cum sunt cele puse în discuție de autor: masoneria, interesul Rusiei cu privire la spațiul românesc sau mareșalul Antonescu.

Pe Mihai Dimitrie Sturdza nu doar interesul academic pentru studiul istoriei îl caracterizează, ci și legătura personală cu aceasta. Strănepot al lui Mihail Sturdza, domnitor al Moldovei (1834-1849), istoricul a urmat școala primară la Iași, apoi a continuat studiile liceale și universitare la București. Odată cu instaurarea regimului comunist devenea victimă a sistemului represiv, la fel ca mulți urmași ai familiilor de boieri din veacurile trecute, fiind închis și trimis la Jilava, Ghencea și în lagărul de la Bicaz. A fost eliberat în 1954, iar după aproape un deceniu, mai precis în 1963, reușea să părăsească țara, urmând calea exilului. Stabilirea în Franța i-a oferit posibilitatea să profeseze în cadrul corpului diplomatic la departamentul de schimburi culturale al Ministerului Afacerilor Străine francez, fiind interpretul oficial pentru limba română al președinților Charles de Gaulle și Valery Giscard d'Eistaing, apoi ajunge în poziția de redactor politic la departamentul român al postului de radio Europa liberă.

Activitatea sa științifică cuprinde lucrări colective și volume de studii, lucrarea cea mai semnificativă fiind dedicată genealogiei românești: *Famiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, publicată, până în acest moment, în două volume¹.

Lucrarea *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspântii ale istoriografiei românești*, apărută în 2013, s-a încadrat rapid în categoria cărților de istorie de „actualitate”, pe de o parte ca urmare a polemicilor și discuțiilor istoriografice iscate în rândul cercetătorilor, iar pe de altă parte datorită interesului cititorului obișnuit pentru subiectele abordate. Titlul trezește curiozitatea prin alăturarea unor termeni care nu par a avea nici o legătură între ei și evidențiază una din caracteristicile volumului: diversitatea subiectelor abordate din istoriografia națională și cea locală. Dacă cititorul se va aștepta ca volumul să însumeze studii unitar tematice, va fi surprins să constate că autorul propune texte diferite cu subiecte cuprinse într-un interval de un secol și jumătate (cca 1850-1980), unicul element recurent fiind istoria națională.

Studiile cuprinse în volum, unele inedite, altele publicate de-a lungul timpului, *compuse în și despre epoci diferite* (p. 5), așa cum autorul mărturisește în cuvântul introductiv, au drept scop prezentarea de noi elemente și date asupra unor teme cunoscute sau mai puțin puse în discuție în istoriografia română. Textele, concepute în perioada exilului, au avantajul de a fi fost documentate în fondurile de la Staatsbibliothek din München, La Biblioteca Națională din Paris sau la Nanterre, la BDIC (Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine). Volumul lui

¹ *Famiile boierești din Moldova și Țara Românească – enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, Mihai Dimitrie Sturdza (coord. și coautor), vol. I, București, Editura Simetria, 2004; vol. II (2011).

Mihai Sturdza se remarcă prin numărul mare de documente, editate sau inedite aflate în spațiul occidental cu privire la istoria modernă și contemporană a României, folosite în textele lucrării, unele dintre ele recent desecretizate, așa cum este cazul Arhivei Marelui Orient din Franța. Informațiile documentare nu fac însă textul rigid, nu țin cititorul la distanță, datorită argumentației și stilului elegant al autorului, definit și cunoscut din lucrările sale consacrate. În mod evident, volumul de față ocupă un loc aparte în istoriografia subiectelor puse în discuție datorită experienței de viață a unui autor cu o gândire liberă, care a avut posibilitatea de a evita cu lejeritate capcanele ideologiei și propagandei politice în discursul istoric.

Cele 13 texte incluse în volum, grupate în două părți – *Intrarea în modernitate: România între Occident și Rusia* și *De la anarhiști la comuniști: propagandă, război, armistițiu* –, sunt interesante mai întâi de toate prin abordarea propusă asupra subiectului dezbătut, dar și prin faptul că unele dintre ele conțin drept surse și mărturii ale autorului sau ale unor persoane din anturajul său din perioada regimului comunist. Probabil cea mai atrăgătoare parte a lucrării, dacă ar fi să facem un clasament, este reprezentată de textele referitoare la începutul masoneriei în România, în contextul misterului din jurul activității societăților masonice și a miturilor dezvoltate pe marginea lor. Printre primii boieri care intrau în rândul francmasoneriei autorul amintește, în primul său studiu – *Un baron reformator: Vasile Balș* – un personaj mai puțin cunoscut din Moldova secolului al XVIII-lea, născut la Iași la mijlocul aceluiași veac. Vasile Balș făcea carieră în Bucovina stăpânită de habsburgi, intra în administrația militară și se remarcă prin reformele propuse în memoriile privind starea socială a Bucovinei. Reprezentantul *de facto* al programului de reforme iosefine din Bucovina, Vasile Balș pătrundea în înalta societate de la Viena, după ce se stabilea în capitala imperiului și intra în francmasonerie. Inițierea în societățile masonice din Europa a celor plecați din Principate în spațiul occidental a continuat cu atragerea tinerilor pașoptiști. Era cazul lui C.A. Rosetti, Ion Brătianu, apoi a pictorului Constantin Daniel Rosenthal, care frecventaseră, la Paris, întrunirile lojei masonice „Roza liniștii perfecte”. Din documentele parcurse de autor și prezentate în textul *Ucenicii francmasoni la Roza liniștii perfecte (Paris, 1843-1848)* se evidențiază faptul că legăturile tinerilor veniți din Principate au fost ocazionale, accesarea în rândul francmasoneriei prin ritualul aferent nefiind consemnată. În sprijinul afirmațiilor sale, Sturdza recurge la amintirile personale ori la discuțiile cu membrii familiei sale. Elena Gh. Brătianu, născută Sturdza, infirmă afilierea Brătienilor la societățile masonice, dar le întărește pe cele cu privire la un alt lider liberal, I.G. Duca. Activitatea masonică ajungea în Principate la sfârșitul anilor '50 ai secolului al XIX-lea, când a fost înființată, de către negustori și comercianți francezi, prima lojă masonică din România, „Steaua Dunării”. Printre primii români acceptați în lojă se număra actorul Matei Millo, care, așa cum documentele o dovedesc, nu dorea decât să încerce obținerea unor avantaje financiare. Istoria acestei loje, prezentată în textul *Frații masoni în misterele Bucureștiului (1858-1860)*, a fost una scurtă, dar zburcumată, fiind desființată în 1860 din cauza frecvenței conflictelor membrilor.

Consultarea Arhivei Marelui Orient al Franței la Biblioteca Națională din Paris i-a oferit prilejul lui Mihai Sturdza de a scoate la iveală, în textul *Junimea – societatea secretă*, o serie de informații privind prima lojă masonică din Principate, cu un parcurs important, ce a reunit lideri și personalități din epocă. Prezența în loja „Sincere Amitié” de la Paris, în 1860, a lui Jean Ventura (născut la Botoșani), Jean Diamandy (născut la Bârlad), precum și a medicului George Sachellarie (din Iași), care au recrutat la rândul lor pe Anton Naum, Petru Mavrogheni, Anastasie Panu, Dimitrie Sturdza, George Sutz

și Dimitrie Balș, a contribuit la extinderea masoneriei după întoarcerea acestora în țară. Moldovenii păstrasera legăturile cu Marea Orient, așa cum documentele probează, iar în 1865 Petru Mavrogheni și Iorgu Sutz, la Iași, împreună cu Vasile Pogor și Titu Maiorescu au înființat loja „L'Etoile de Roumanie” („Steaua României”), în aceeași perioadă în care Pogor și Maiorescu puneau bazele Junimii. „Steaua României” era o lojă cu un număr important de reprezentanți ai marii boierimi moldovenești, care îi cuprindea și pe apropiații lui Alexandru I. Cuza: colonelul Mavriki, doi dintre frații doamnei Elena Cuza, pe Dimitrie Cozadini, vărul domnitorului. Criteriile de selecție ale lojei i-au lăsat pe dinafară pe cei cu legături în Partidul Liberal, pe partizanii Rusiei absolutiste, dar și grupul de intelectuali reuniți în jurul lui Simion Bărnuțiu la Iași. Loja, afirmă autorul, poate fi considerată un refugiu pentru intelectualii de origine străină, provenind de la Societatea de Medici și Naturaliști din Iași, care au făcut front comun cu boierimea conservatoare și cu negustorii evrei din capitală. Corelând informațiile privind succesiunea evenimentelor de constituire a cercului cultural al ziarului „Constituțiunea”, concomitent cu primul nucleu al lojii „Steaua României” în casa lui Alexandru Balș, prieten apropiat al lui Maiorescu, dar și a „Gazetei de Iași”, autorul îl provoacă pe cititor să răspundă, în baza documentelor prezentate în text, unei întrebări referitoare la adevărata natură a societății Junimea: a fost Junimea o creație masonică sau „Steaua României” s-a format în urma discuțiilor din cadrul ceneclului?

Relațiile dintre România și Rusia reprezintă o altă temă abordată de autor în câteva texte ale volumului referitoare atât la perioada modernă, cât și la cea contemporană. În studiul *Rusia și tentativele de despărțire a Principatelor Române (1864-1866)*, autorul face o incursiune în istoria relațiilor diplomatice, arătând schimbarea de atitudine a Rusiei, care după ce acceptase principiul unirii Principatelor în 1857-1858, pentru a slăbi Turcia, își schimba poziția după anul 1864, când Alexandru Ioan Cuza reușea să consolideze statul nou format. Evitând un conflict armat, Rusia recurgea la mijloace specifice pentru a provoca căderea guvernului moldo-valah și impunerea propriei autorități în Principate. Având la dispoziție un material inedit din arhivele și presa occidentale, Mihai D. Sturdza face o investigație a metodelor folosite de Rusia, spre sfârșitul domniei lui Cuza, pentru destabilizarea situației de la vest de Prut: cele diplomatice, de subminare a autorităților române în plan intern și extern, combinate cu folosirea propagandei în Europa. Sprijinirea fracțiunii opoziției conservatoare de la București și organizarea partidei filoruse, alături de mișcările politice interne, acțiunile separatiste de la Iași ofereau Rusiei cadrul unei noi intervenții politice la nord de Dunăre. Demersurile guvernului provizoriu de la București, sosirea noului principe, dar și îngăduința arătată Sankt-Petersburgului cu privire la încercările și uneltrile sale din acei ani ofereau posibilitatea României, după aceste evenimente, să obțină totuși din partea guvernului țarist unele satisfacții în planul politicii externe, conchide autorul.

Printre personajele care au jucat un rol important la începutul secolului al XIX-lea s-a numărat și Lupu Kostaki (1851-1923), urmaș al familiei Costaki din Moldova, al mitropolitului Veniamin și al omului politic Costachi Epureanu. Studiul biografic *Un germanofil antirust: Lupu Kostaki (1851-1923)* scoate la iveală un manuscris de memorii ce îi aparțin lui Lupu Kostaki și în care sunt relatate întâmplările de la București după retragerea autorităților române la Iași, când Kostaki a ocupat funcția de ministru de Interne, colaborând cu ocupanții, și a condus, alături de Petre Carp, fracțiunea germanofilă din capitala României. Un alt text biografic deschide partea a doua a lucrării, *De la anarhism la bolșevism: Zamfir Arbore și fiica sa Ecaterina*, îl are în centru pe basarabean, propagandist anarhist și apoi socialist, care a încercat prin

constituirea unei „Internaționale” numite „Democratice” să unească grupurile socialiste din București și Iași laolaltă cu editarea primului ziar socialist românesc, „Basarabia”. Tot pe baze documentare, Mihai Sturdza arată, în studiul *Curzio Malaparte, martor ocular la... ceea ce nu a văzut la Iași în 1941* (postfață la versiunea în limba română a cărții *Kaputt* a scriitorului italian, editată în 1999 de Editura Univers), contextul în care au fost relatate atrocitățile din vara anului 1941 din timpul pogromului de la Iași. Sturdza demonstrează cum Malaparte a povestit evenimentele din Iași fără a lua parte la ele, relatări publicate în anii '40 în două variante (una antisemită – în ciuda originii sale evreiești – și una românească), reușind în acest fel să câștige bunăvoința fasciștilor, comuniștilor, dar și a americanilor.

Un alt studiu care privește interesele Rusiei în România, *Preludiu la războiul rece: ambasadorul sovietic, Carol al II-lea și anglo-americanii la Mexico*, face referire la relațiile dintre reprezentanții diplomației rusești, americane și engleze aflați în Mexic spre final de război și încercarea regelui Carol al II-lea al României, aflat în exil în capitala Mexicului, de a se întoarce pe tron cu ajutorul rușilor. Avem în față o redare a luptei diplomatice a Rusiei, prin trimisul său în Mexic, Constantin Umanski, de impunere a influenței sovietice în America Latină în defavoarea Statelor Unite ale Americii, dar și a amestecului conjunctural al lui Carol al II-lea și al Elenei Lupescu în favoarea rușilor.

Pe lângă sursele descoperite în diferitele centre de documentare din Europa, Mihai Sturdza scoate la iveală și informații din documentele aflate în arhiva sa personală adunate de-a lungul anilor din corespondențele purtate, pe diferite subiecte, cu diverși demnitari și funcționari din România. Câteva informații de acest fel sunt prezentate în studiul intitulat *23 august 1944: negocierile de la Stockholm și dosarele armistițiului*, un text despre corespondența oficială purtată de Alexandru Cretzianu, fost ministru plenipotențiar la Ankara, cel care a fost implicat în negocierile neizbutite ale armistițiului, de la Cairo, din anul 1944. Tot lui se datorează o altă corespondență primită de autor, purtată de George Duca (fiul omului politic I.G. Duca, consilierul legației României la Stockholm) cu autoritățile din București, dar și cea purtată de Frederic Nanu, reprezentantul diplomației românești în Suedia. Principala sursă din textul lui Sturdza o reprezintă dosarele primite de la diplomatul Nanu (copii ale depeșelor și telegramelor schimbate între Stockholm și București în acea perioadă). Textul îl are în centru pe Frederic Nanu, diplomat, înrudit cu două familii de intelectuali din Iași, Zarifopol și Culianu, numit ministru plenipotențiar la Stockholm în 1943, după ce fusese mai întâi la Buenos Aires și Madrid. Textul încearcă să răspundă unor întrebări frecvente de istorie contrafactuală întâlnite în analizele de istorie contemporană: a procedat oportun Regele Mihai când a încheiat armistițiul cu URSS? Există posibilitatea evitării comunismului? După o analiză comparativă a cazului României, a activității mareșalului Antonescu și a situației Finlandei, singura țară în sfera lor directă de interes care nu a fost comunizată, condusă de mareșalul Mannerheim, Mihai Sturdza prezintă situația haotică din diplomația românească și poziția fragilă a României vizibilă în acțiunile în plan extern. Avem în acești ani doi negociatori ce reprezentau interesele României: George Duca, cel care purta negocierile cu marile puteri în numele opoziției unite din țară, și pe Frederic Nanu, trimis să negocieze în numele guvernului condus de mareșalul Ion Antonescu și Mihai Antonescu. George Duca era purtătorul mesajelor transmise de la București, mai întâi din partea lui Iuliu Maniu pentru guvernele de la Londra și Washington, prin care se ofereau asigurări cu privire la pregătirea țării noastre pentru înlăturarea guvernului condus de mareșal, după sosirea trupelor anglo-americane.

Al doilea mesaj transmis de George Duca era cel din 26 august, când intermedia un apel al Regelui Mihai către diplomații celor două guverne, care aveau statutul de „inamici” la aceea vreme. În cazul acestui din urmă mesaj tânărul monarh încercase, înainte de a folosi calea Stockholm cu ajutorul lui George Duca, să-l trimită ca emisar personal la guvernele anglo-americane pe Iuliu Maniu. Așadar, un text cu documente inedite ce surprinde foarte bine atmosfera epocii și situația României din epocă: o țară care, în anii 1943-1944, purta două serii de negocieri, cu Rusia și guvernele anglo-americane, și pentru care capitala Suediei devenise un punct important de negociere.

Mihai Sturdza reține atenția și curiozitatea cititorului până la ultimele pagini ale cărții printr-un text care pune în discuție două momente controversate ale istoriei recente. Este vorba, într-un prim caz, despre mareșalul Antonescu, mai precis despre sfârșitul său, așa cum apare în unele documente aflate în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe de la Paris. Rapoartele diplomatice ale lui Jean-Paul Boncour privind execuția lui Antonescu sunt redată în textul *Documente noi în legătură cu procesul și moartea mareșalului Antonescu*, apărut pentru întâia oară în 1986. Scrierile oficiale ale diplomatului francez prezintă percepția diplomatului occidental, societatea din România în unul din cele mai controversate momente ale sale, care conchide că, la acea vreme, procesul mareșalului fusese un eșec, mai ales pentru propaganda Frontului Național Democrat. Al doilea moment, care a anunțat prăbușirea regimului democratic și instalarea unui regim autoritar, îl reprezenta anihilarea partidelor istorice, a liderilor săi și acuzațiile aduse acestora în vederea eliminării din viața politică și publică a României. Autorul se folosește, în acest ultim studiu („*Comuniștii demascați*”, *dați în judecată la Paris de un grup din emigrație*), de presa epocii pentru a reda starea de spirit a partidelor și a liderilor lor, imediat după instalarea regimului comunist, momentul arestării fruntașilor țărăniști, acuzațiile aduse liberalilor, precum sustragerea de armament, dar și despre procesul lui Iuliu Maniu din 29 octombrie 1947.

Fără a scădea din intensitate, Mihai Dimitrie Sturdza reușește să-și transforme cartea într-un curs de istorie modernă și contemporană. Concentrarea autorului asupra unor subiecte mai puțin prezente în dezbaterile publice (cazul lojelor masonice), mereu actuale (relațiile României cu Rusia) sau controversate (rolul mareșalului Antonescu în evoluția istoriei recente), face ca volumul *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspândii ale istoriografiei românești* să ocupe în opinia noastră unul din primele locuri în aparițiile editoriale din domeniul istorie din anul 2013.

Iuliana Stavarachi

Igor Sava, *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea, Chișinău, Editura Pontos, 2012, 332 p.*

Domeniile mănăstirilor din Moldova medievală constituie un subiect care s-a aflat, de-a lungul timpului, în atenția istoricilor, începând de la A. D. Xenopol și N. Iorga până la D. Ciurea, Al. Gonța, N. Grigoraș, sau la istoriografia românească a ultimilor ani (Flavius Solomon, Arcadie M. Bodale¹ etc.), fără a mai lua în calcul lucrările de sinteză dedicate Istoriei Bisericii Ortodoxe Române (care tratează, fie și în treacăt, această problemă) sau monografiile închinatelor celor mai importante lăcașuri monastice moldovenești. Deși există cercetări consistente dedicate stăpânirilor și imunităților mănăstirilor din Moldova medievală, o nouă abordare, aparținând lui Igor Sava, vine să completeze această perspectivă. Așa cum subliniază Demir Dragnev, prefațatorul lucrării pe care o prezentăm aici, „studiile apărute, fie tratează tangențial problema, fie acoperă segmente cronologice înguste și nu prezintă o evoluție unitară a domeniului mănăstiresc, reflectând, în marea lor majoritate, o abordare unilaterală, marxistă, a proprietății eclesiastice” (p. 9).

Autorul, aflăm din scurta sa prezentare biografică, este doctor în istorie și conferențiar universitar la Facultatea de Filologie și Istorie din cadrul Universității „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul. A publicat „mai multe studii și cercetări privind domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei, instituțiile medievale românești, structurile eclesiastice, sociale și economice din spațiul carpato-nistrean” (coperta IV). Și-a susținut doctoratul în cadrul Secției de Istorie Medievală a Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Republicii Moldova, „prezenta lucrare constituind o variantă dezvoltată a tezei de doctorat” (p. 7). „Mulțumirile” autorului deschid prezenta carte, fiind urmate de *Cuvântul înainte*, semnat, precum s-a menționat deja, de către Demir Dragnev. *Introducerea* vastă a acestei lucrări (p. 14-51) familiarizează cititorul cu istoriografia și gradul de cercetare a temei abordate, cu izvoarele lucrării (documentare, iconografice, narrative, inscripții etc.), cu suportul metodologic și teoretico-științific sau modelele și metodele cercetării întreprinse de autor. În privința limitelor cronologice, acestea sunt cuprinse între „cristalizarea structurilor administrative și încheierea procesului de unificare teritorială” (p. 49), așadar de la sfârșitul secolului al XIV-lea și până la sfârșitul celui de-al XVI-lea. Accentuarea suzeranității turcești asupra Moldovei, la mijlocul secolului XVI, „nu a afectat radical dezvoltarea dinamică a domeniului mănăstiresc”, ține să precizeze autorul.

Lucrarea este structurată în trei mari capitole, două dintre acestea fiind divizate în subcapitole. Prima parte este intitulată *Prezențe și manifestări ale actului de citorire în Țara Moldovei în secolele XIV-XVI. Tradiție bizantină și specific regional* (p. 52-75).

¹ Igor Sava precizează pe bună dreptate că acest istoric „este autorul unei teze de doctorat care tratează tema domeniului eclesiastic în Moldova în secolele XV-XVIII. Cu regret, lucrarea nu a fost editată până în prezent, astfel că acest act al comunicării științifice nu s-a realizat și nu am avut posibilitatea să cunoaștem rezultatele acestei cercetări” (vezi p. 37, nota 80).

Se fac o serie de afirmații cu privire la monahismul din Moldova, care a intrat în „epoca de aur” odată cu organizarea canonică a Bisericii din spațiul românesc, asimilând influențele athonite prin intermediari (bulgari și sârbi). Incompletă se arată fraza potrivit căreia în Moldova „mișcarea isihastă a fost dezvoltată de către Daniil Sihastrul, Ioan de la Prislop și alți călugări asceți” (p. 53)². Sunt investigate, pe baza istoriografiei de specialitate (Gh. Cronț, G. Băileanu, V. M. Pușcașu), motivațiile actului de ctitorire (antecesoare în această direcție fiind cercetarea lui Ion I. Solcanu), precum și particularitățile acestui fenomen în spațiul carpato-nistean (una dintre ele se referă la donarea, de către domn, a unor așezăminte monahale către persoane laice, precum se întâmplă la 10 februarie 1429, când Alexandru cel Bun dăruiește Marenei, soția sa, mănăstirea de la Vișnevăț³). De asemenea, autorul se ocupă și de mănăstirile „aflate în stăpânirea particulară a ctitorilor sau a altor persoane” (p. 62). Deși astfel de lăcașuri monahale sunt atestate în Moldova secolului XV, nimic nu îndreptățește opinia conform căreia Mănăstirea Bohotin făcea parte din această categorie⁴.

Capitolul al II-lea, cel mai mare ca dimensiuni din întreaga lucrare, este intitulat *Constituirea și evoluția domeniului mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea* (p. 76-179). Investigația pornește de la aflarea „căilor de constituire și de dezvoltare a domeniului mănăstiresc”. Pe bună dreptate se afirmă că doar la o examinare schematică se poate spune că lărgirea domeniului

² Gheorghe Pungă aprecia că în epoca lui Alexandru Lăpușneanu vechile legături ale Bisericii din Moldova cu Patriarhia ecumenică au fost reluate, ocazie cu care „se constată o înflorire a isihasmului de tip bizantin, datorată, în mare parte, prodigioasei activități desfășurate de cronicarul Macarie” (Gheorghe Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1994, p. 188). Sorin Ulea afirma, la rândul său, despre același personaj: „[episcopul Macarie a fost – n. I.M.C.] unul din cei mai interesanți enciclopediști ai evului mediu ortodox și cel mai mare scriitor al vremii sale, având o grijă cu totul specială pentru *cuvânt* – trăsătură specifică isihasmului (Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a Evului Mediu românesc: cronicarul Macarie*, în SCIA, seria Artă plastică, tom 32, 1985, p. 33, 39, 47).

³ S-ar fi impus, credem noi, trimiterea în acest loc către studiul lui Tit Simedrea, *Mănăstiri vândute și dăruite în secolul al XV-lea în Moldova*, în BOR, anul LXVII, nr. 1-2, ianuarie-februarie, 1949 (necitat în cuprinsul lucrării, ci doar la bibliografie).

⁴ Mănăstirea Bohotin este amintită de două ori în sursele istorice: la 6 ianuarie 1411 (*DRH*, A. Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu și Leon Șimanschi, București, Editura Academiei, 1975, nr. 29, p. 42) și la 15 septembrie 1462 (*ibidem*, vol. II (1449-1486), întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei, 1976, nr. 107, p. 153). Cu privire la momentul dispariției acestei mănăstiri a fost emisă ipoteza potrivit căreia lăcașul monahal din braniștea domnească și-a încetat existența în secolul al XIX-lea, odată cu secularizarea averilor mănăstirești (vezi Marcu-Marian Petcu, *Mănăstiri și schituri din Moldova, astăzi dispărute*, cu o prefață de Ioan Moldoveanu, București, Editura Bibliotecii Naționale a României, 2010, p. 54-55; același autor, însă, militează tot în aceeași lucrare pentru 1830 drept an al desființării mănăstirii în cauză (p. 440). Atunci când unii istorici au făcut trimitere la ruinele acestei mănăstiri (vezi Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, 1974, p. 148), bazându-se pe textul lui George Ioan Lahovary, din *Marele dicționar geografic al României, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, vol. I, București, 1898, p. 507, au făcut o confuzie, pentru că din lectura atentă a textului reiese că nu este vorba despre vechea mănăstire, ci despre o biserică aflată în incinta celei noi din Bohotin, a cărei construcție nu a mai fost finalizată și care datează de circa șapte decenii.

mănăstiresc se datorează dreptului de *dominium eminens* al voievodului. În fond, mănăstirile și bisericile nu au fost doar construcții care răspundeau necesităților religioase, ci aveau, indubitabil, o funcție socială și ideologică (p. 63). Constituirea stăpânirilor eclesiastice este reconstruită cronologic, pe etape, în funcție de sfârșitul sau începutul marilor domnii: 1398 („prima consemnare documentară a unei dării funciare făcută de domn unei mănăstiri”, p. 79), 1432 (moartea lui Alexandru cel Bun), urmând apoi așa-zisul război moldovenesc al celor două roze (după expresia lui Ștefan S. Gorovei), 1457-1504 (începutul și sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare); este investigată, apoi, perioada de până la 1551, următorul reper cronologic fiind marcat de anul 1600. Se înțelege că întâietatea mănăstirilor în privința averilor funciare a cunoscut o anumită dinamică pe parcursul celor două secole analizate, grație proceselor social-politice și economice ale perioadei. Astfel, dacă la moartea lui Alexandru cel Bun Bistrița era mănăstirea care deținea cel mai mare patrimoniu funciar, la începutul domniei lui Ștefan cel Mare Neamțul ocupa locul întâi (fapt explicabil prin consistentele dării ale lui Ștefan al II-lea către acest așezământ monastic). În 1504, Putna avea în stăpânirea sa un număr de 30 de sate întregi, tot atât câte deținea și Mănăstirea Bistrița, deși Putna fusese ctitorită în urmă cu mai puțin de patru decenii! Tot la moartea lui Ștefan cel Mare, Mănăstirile Neamț și Probota stăpâneau 22 de sate întregi, fiind urmate de Moldovița (9 sate), Humor, Dobrovăț și Tazlău (7 sate), Voroneț (4 sate) și Horodnic (2 sate). În 1551, Putna avea 31 de sate întregi, iar Bistrița 36. Chiar dacă își păstrează în prima jumătate a secolului al XVI-lea poziția de mare stăpânitor funciar, necropola ștefaniană își sporise patrimoniul, într-o jumătate de secol, cu un singur sat. Mănăstirii Neamț i se adăugase, de la moartea lui Ștefan cel Mare până la 1551, 3 sate, iar Moldoviței 6. O creștere spectaculoasă a numărului satelor stăpânite a înregistrat Probota (34 în 1551), fapt explicabil prin mutarea necropolei dinastiei conducătoare în cadrul acestui așezământ. Își dublase stăpânirile Mănăstirea Tazlău (de la 7 sate, în 1504, a ajuns să controleze 13 la începutul domniei lui Alexandru Lăpușeanu). La 1600 domeniul mănăstiresc înregistrase progrese, mai ales că în jumătate de secol (1551-1600) au apărut pe harta eclesiastică a țării numeroase centre monahale noi (Agapia, Galata, Sucevița, Sf. Ilie, Aroneanu, Socola, Pângărați, Râșca, Greci etc.); o creștere spectaculoasă a înregistrat-o Mănăstirea Căpriană, care la 1471 era metoc al Mănăstirii Neamț, iar la 1600 ajunsese să aibă în stăpânire 11 sate întregi!

Foarte utile sunt și considerațiile care ilustrează căile de constituire a domeniului mănăstiresc în Moldova secolelor XV-XVI: dării, cumpărări, vânzări, colonizări, schimburi (ilustrate și în tabelele 5 și 6 de la sfârșitul lucrării). Așa cum subliniază autorul, deși este foarte dificil de realizat, interesantă ar fi fost „raportarea domeniului mănăstiresc la celelalte structuri funciare ale timpului – domeniul domnesc, domeniul boieresc, posesiunile obștilor sătești – pentru a stabili ponderea lui în cadrul proprietății de ansamblu” (p. 99). În continuarea acestora, autorul se oprește asupra regimului juridic mănăstiresc. De exemplu, satele boierești aveau un alt statut juridic în comparație cu cele aparținând marilor așezări monastice. Pentru a da doar un singur exemplu, menționez dreptul de judecată asupra locuitorilor din satele pe care le controla mănăstirea, conferit egumenilor celor mai importante obști monahale (mai cu seamă în secolul al XV-lea).

Ultimul capitol al lucrării este dedicat *Patrimoniului mănăstiresc și practicilor economice conexe* (p. 180-250). Este investigată aici structura domeniului mănăstiresc, organizarea internă a mănăstirilor, problema satelor mănăstirești și categoriile populației domeniiale, precum și practicile de exploatare a domeniului pe care mănăstirile îl aveau

în directa lor subordonare (cultivarea plantelor, creșterea animalelor, practicarea apiculturii, viticulturii, pomiculturii, a grădinăritului, cultivarea viței de vie, amenajarea iazurilor sau a heleșteelor). Semnalăm câteva erori care s-au strecurat în cuprinsul acestui capitol: afirmația „prima atestare documentară a titlului [de egumen, în Moldova – n. I.M.C.] se conține în actul din 12 iulie 1415, dat Mănăstirii Bistrița, când era condusă de egumenul Dometian” (p. 188, nota 809) nu corespunde realității, dat fiind că *prima apariție a unui egumen în acest spațiu are loc la 7 ianuarie 1407*⁵! De asemenea, primul *arhimandrit* atestat în Moldova nu este la 20 mai 1459, ci cu patru ani mai devreme (poate nu este relevant aici uricul emis la 7 iunie 1455⁶, întrucât s-a păstrat doar într-o traducere din secolul al XVIII-lea și s-ar putea obiecta că aceia care au tălmăcit actul au transpus realitățile specifice vremii lor pentru epoca mai veche; însă actul emis la 2 iulie 1455⁷, păstrat în original, atestă în mod clar pe „arhimandritul nostru, chir Eustatie de la Bistrița”). Afirmația conform căreia titlul de *proegumen* „s-a aplicat sporadic în spațiul carpato-danubian desemnând pe mai marele unei mănăstiri cu regim chinovial” (p. 189) este greșită, întrucât titlul de *proegumen* sau *proinegumen* (precum *proinmitropolit*) se aplica doar persoanelor care îndeplineau ascultarea de egumen, dar care, la momentul emiterii actului, *nu mai îndeplineau funcția respectivă*.

După *Încheiere* (p. 251-258) urmează un sumar în limba engleză (p. 259-281) și „Bibliografia” segmentată în Documente publicate, Surse narrative, Studii și articole, Monografii și lucrări de sinteză. Inevitabil s-au strecurat și unele scăpări, pe care le menționăm foarte sumar: titlul monografiei lui Ioan Ivan și Scarlat Porcescu despre *Mănăstirea Neamț* (Iași, 1981) este redat de două ori (atât la p. 299, cât și la p. 300); numele traducătorului nu este precizat atunci când se citează o carte publicată de un autor străin (astfel, un necunoscător ar putea crede, de exemplu, că Jean Favier a scris *Istoria banilor* direct în limba română, publicând-o la București, în 2011, ceea ce nu corespunde realității); semnalăm și unele erori de natură ortografică (p. 299: *Orihinile* în loc de *Originile*; p. 194: *viac* în loc de *veac*); unele nume sunt greșit citate: se face trimitere la studiul semnat de Ion *Solcan* (vezi p. 63, 66, 69, 293), deși autorul semnează *Solcanu*; numele de familie al celui care a scris, împreună cu Pr. Scarlat Porcescu, monografia mai sus amintită este *Ivan*, nu *Ioan*; editorul *Documentelor bucovinene* este *Teodor Balan*, nu *Tudor* (așa cum se arată în „Indicele” lucrării, la p. 319) *Bălan* (vezi p. 42, 282); lucrarea episcopului Melchisedec Ștefănescu, *Notițe istorice și arheologice adunate de la 48 de monasteri și biserici antice din Moldova* a apărut la Tipografia cărților bisericești din București, în 1885 (așa cum apare la p. 41, nota 86), nu la Roman, zece ani mai târziu, așa cum greșit este specificat la p. 21, nota 8.

Anexele acestei lucrări, la care s-a mai făcut trimitere în nota de față, cuprind nouă tabele (tabelul nr. 8, p. 315-316 este greșit numerotat 9, astfel încât apar două tabele care poartă același număr). Indicele este cel care încheie cercetarea lui Igor Sava.

Privită în ansamblu, cartea universitarului din Cahul este valoroasă și oferă cititorului o imagine de ansamblu asupra bunurilor funciare deținute de lăcașurile monastice în Moldova secolelor XV-XVI. Precedată de o numeroasă producție istoriografică, miza științifică a lucrării prezentate aici este cu atât mai mare cu cât autorul și-a propus să realizeze „o abordare istorică complexă [care să acopere – n. I.M.C.] o lacună” și să introducă „în circuitul științific o lucrare monografică de care duce lipsă

⁵ *DRH*, A. Moldova, vol. I, nr. 21, p. 30.

⁶ *Ibidem*, vol. II, nr. 47, p. 66.

⁷ *Ibidem*, nr. 48, p. 68.

istoriografia românească” (p. 51). Credem că intenția autorului a fost atinsă, viitoarele cercetări dedicate atât istoriei instituționale, cât și economice neputând ocoli aspectele privitoare la *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei*.

Iulian Marcel Ciubotaru

Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Représentations de l'histoire nationale*, București, Editura Universității din București, 2011, 579 p.

Înainte de a reprezenta un instrument al propagandei declanșate de partidul conducător, spațiul cinematografiei românești în perioada comunistă a însemnat un canal cultural cu o importanță deosebită în contactul cu societatea, indiferent de traiectoriile predominante pe care le-a abordat. Plecând de la această premisă, lucrarea realizată de Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Représentations de l'histoire nationale*, presupune o investigare științifică complexă – rezultat al unei teze de doctorat – care implică mai multe scenarii, alături de cele care au contribuit la dezvoltarea producției cinematografice românești din perioada comunistă.

Discursul istoricului asupra problematicii abordate include o serie de repere fundamentale necesare în cunoașterea și interpretarea transformărilor din spațiul cinematografiei românești: destinul culturii în timpul regimului comunist, filmul românesc al epocii, relevanța miturilor promovate de regim sau manifestarea acestora în spațiile comuniste. Mai precis, autoarea a desemnat cenzura și propaganda ca „personaje principale” în procesul de evoluție a domeniului cinematografic în România comunistă și a urmărit implicațiile culturale și politice în realizarea filmului de inspirație istorică.

Necesitatea inițierii unui astfel de șantier istoriografic este argumentată prin realizarea unui excurs amplu în care sunt menționate contribuțiile științifice notabile din istoriografia românească a ultimilor ani, precum și cele provenite din domenii conexe. Studiile autohtone realizate îndeosebi în perioada post 1989 sunt reduse ca număr, cele mai multe provenind din rândul celor direct implicați în evoluția cinematografiei. De asemenea, unele dintre acestea au luat forma unor sinteze sau a unor dicționare. În cazul cercetărilor filmului românesc, realizate de specialiști străini, acestea sunt sporadice sau încadrate în analize efectuate asupra mai multor țări comuniste. Totuși, studiile despre rolul cenzurii în producția cinematografică din alte spații de referință, precum URSS, reprezintă un punct de plecare pentru istoric. Contribuțiile de istorie culturală realizate de specialiști ca: Gérard Noiriel, Philippe Poirrier, Pascal Ory, Jean-Pierre Rioux, Jean-François Sirinelli sau Lucian Boia conferă baza științifică a demersului propus de Aurelia Vasile.

Lucrările de specialitate și literatura străină utilizate de către istoric dețin un rol special, îndeosebi în sprijinul abordării metodologice și al valorificării bazei de informații provenite din sursele primare. Remarcăm volumul considerabil de documente de arhivă folosite în efortul de cercetare, provenite din fondurile CC al PCR (Secțiile Propagandă și Agitație, Cancelarie), Ministerul Culturii sau Arhiva Națională de Film. De asemenea, din peisajul surselor primare nu a fost omisă memorialistica sau presa cinematografică, fiind utilizate revistele „Probleme de cinematografie” sau „Cinema”.

Demersul principal în analiza științifică are ca destinație filmul de reconstituire istorică. În cercetarea propriu-zisă, autoarea își propune să aducă în lumina cercetării istorice o serie de aspecte referitoare la implicațiile politicului și lumii culturale în proiectele comuniste de folosire a trecutului românilor ca temă relevantă în cinematografia românească. Întrucât demersurile anterioare nu sunt de mari dimensiuni și, mai ales, nu conțin surse relevante, Aurelia Vasile propune prin studiul său amplu mai degrabă o provocare academică în ceea ce privește metodologia folosită. Astfel, caracterul de originalitate este oferit de o abordare a subiectului din multiple perspective. Dintre acestea pot fi menționate: cercetarea arhivelor în vederea stabilirii relațiilor de putere existente între conducerea politică și spațiul cinematografic, utilizarea frecventă a argumentului financiar ca fiind determinant în luarea deciziilor în politicile cinematografice și interpretarea surselor vizuale în acord cu studiile de istorie culturală.

O miză secundară a lucrării o constituie plasarea filmului istoric în repertoriul tematic și modul în care cineaștii, structurile politice sau instituțiile se mobilizează în reconstituirea trecutului. Ultima direcție trasată vizează analiza discursului istoric prin intermediul filmului de ficțiune. Intervalul de interes supus cercetării este marcat de debutul anilor 1960, moment în care acest gen cunoaște o ascensiune considerabilă.

Analiza factorilor decizionali care au contribuit la delimitarea etapelor de evoluție a cinematografeii implică mai multe perspective de abordare a rolurilor avute de către clasa conducătoare, precum și de reacția societății, un rol de referință avându-l elita intelectuală a epocii. În aceste condiții, traiectoria pe care lucrarea o capătă vine să încurajeze viziunea majorității specialiștilor ce au susținut ideea conform căreia reorientarea regimului spre valorile naționale a fost încurajată de „bagajul” moștenit din perioada anterioară războiului, acesta supraviețuind ofensivei violente a culturii sovietice în spațiul românesc.

Construirea unei perspective comparative între cazul românesc și cazurile altor țări cu regim comunist din Europa reprezintă o condiție indispensabilă pentru istoric. Tradiția antebelică, rolul elitelor culturale, viziunea asupra dezvoltării propriei culturi naționale și maniera de a prelua modelul sovietic diferă de la o țară la alta.

În prima parte a lucrării, totodată și cea mai amplă, analiza se concentrează asupra strategiilor de natură ideologică imaginare de către putere. În linii generale, întrebările pe care istoricul le formulează sunt legitime și deschid totodată viziunea critică asupra problematicii de față, direcția principală fiind aceea de a demonstra în ce măsură filmul de esență istorică a reflectat deciziile luate în vârful partidului-conducător și îndeosebi care au fost explicațiile interesului pe care cineaștii l-au manifestat față de filmul istoric. În continuare, sunt aduși în lumina analizei principalii responsabili prezenți în mediul cinematografic din primii ani ai regimului comunist. În acest context, implicarea politică a autorităților sovietice și surprinderea factorului material în evoluția cinematografeii românești devin coordonate de bază în cercetare.

Evoluția acestui spațiu este explicată în strânsă legătură cu etapele prin care trece regimul comunist din România. Din peisaj nu sunt omise două aspecte fundamentale: evoluția culturii românești în contextul influențelor de natură sovietică și prezența spațiului cinematografic în proximitatea societății.

După 1945, implicarea URSS în viața culturală românească a fost vizibilă la numeroase nivele. Autoritatea Kremlinului s-a resimțit din plin prin crearea *Sovromfilm*, după modelul existent în celelalte mari compartimente ale economiei românești. Rolul acestei structuri a fost de a facilita controlul sovietic asupra tuturor resorturilor

cinematografiei, începând cu revizuirea concepției artistice a operelor și continuând cu factorul instituțional sau importul materialelor destinate realizării și difuzării filmelor. Dispariția *Sovromfilm* a fost pusă pe seama fidelității dovedite de conducerea românească și a excesului de zel, ceea ce a câștigat încrederea sovieticilor în capacitatea autorităților române de a ține situația sub control.

Perioada ulterioară dispariției lui Stalin nu a adus schimbări veritabile. Totuși, încep să apară primele divergențe între scriitori și cei care au dirijat cultura „pe o linie îngustă”, proletcultistă, acuzațiile fiind îndreptate îndeosebi împotriva lui Leonte Răutu, unul dintre diriguitorii stalinizării culturii românești. Treptat, în discursul cinematografic încep să își facă apariția, pe lângă filmele sovietice de factură stalinistă, realizări provenite din cinematografia capitalistă.

Aurelia Vasile insistă pe ideea că politica cinematografică realizată de către Stat a urmărit într-un mod mult mai redus latura artistică a domeniului, în comparație cu rolul de instrument ideologic pe care trebuia să îl dețină. Filmul reprezenta un mod eficient de a distra populația și în același timp de a o menține la o distanță considerabilă de politica represivă și de crizele sociale și economice generate de către aceasta. De asemenea, istoricul reușește să ofere o demonstrație amplă asupra primelor semne care anunțau o posibilă atitudine de independență în raport cu conducerea de la Moscova și, în paralel, argumentează procesul de dezvoltare a cinematografiei ca o consecință a manifestărilor ostile ale liderilor comuniști români care au culminat cu *Declarația de Independență* din 1964.

Intervalul așa-numitei „liberalizări” a regimului comunist oferă un cadru prielnic pentru promovarea filmului de esență istorică. Mai mult decât atât, perioada 1962-1965 este, prin excelență, o ilustrare a coexistenței discursurilor marxiste concentrate pe „lupta de clasă”, pe de o parte, și recuperarea valorilor și a personalităților simbolice ale istoriei naționale, pe de altă parte. În acest context, transformările la nivelul structurilor de conducere sunt relevante: Ministerul Culturii și Învățământului este înlocuit de Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă (CSCA), iar pozițiile cele mai importante din lumea cinematografică au fost ocupate de Mihnea Gheorghiu și Virgil Florea.

Schimbarea atitudinii regimului comunist față de mediul cinematografic se observă imediat după instalarea lui Nicolae Ceaușescu la conducerea Partidului. Drept consecință, își fac apariția și primele structuri, precum Comisia Ideologică, ce anunță controlul administrativ de mai târziu. În 1968 este înființat Centrul Național al Cinematografiei, menit să faciliteze producția de film, prin eliminarea formelor greoaie și birocratice.

În paralel cu analiza efectuată asupra factorilor și instituțiilor cu rol decizional, atenția istoricului se focalizează asupra influenței exercitate în procesul cinematografic de către agenții sociali din zona inferioară a ierarhiei. În condițiile „liberalizării” regimului comunist, această direcție dorește să demonstreze rolul determinant deținut de acest compartiment în luarea deciziilor și în constituirea unei orientări tematice și artistice dominante. Astfel, schimbările de comportament ale lui Ceaușescu în raport cu regizorii indică limitele relaxării. Majoritatea filmelor de actualitate abordau subiecte specifice epocii contemporane, precum drame sentimentale, comedii, satire sociale, în timp ce aspectele vieții de producție, colectivizarea sau superioritatea regimului socialist erau marginalizate. Atitudinea este explicată de frica de a nu greși, teroarea trăită de elita culturală în anii anteriori reprezentând un exemplu concludent care să legitimeze toate măsurile de precauție ale artiștilor și mai ales distanța luată față de conflict.

Posibilitatea realizării filmelor în coproducție a fost justificată, din motive întemeiate, de profesionalizarea cadrelor și oportunitatea ca cinematografia românească să fie cunoscută peste hotare. Problemele privitoare la aspectul financiar și profitabilitatea investițiilor au fost intens dezbătute în timpul întâlnirilor pe problemele cinematografiei, indiferent dacă la acestea participau sau nu profesioniștii. Prin prisma acestei evoluții, istoricul identifică trei mari tendințe care au caracterizat politicile cinematografice întreprinse de către Stat: orientarea ideologică, logica marketingului și logica artistică.

Odată cu reorientarea ideologiei oficiale, după 1971, filmele care beneficiau de un buget mare au fost reduse. Treptat, se poate remarca apariția unui nou gen preferat în cinematografia românească, și anume filmul politic. Pe această cale vor fi abordate într-o manieră diferită teme încă neexploatare în filmul românesc, printre care cea mai importantă era venirea comuniștilor la putere. Dacă înainte cineaștii români erau constrânși de autoritatea sovietică în abordarea unor astfel de teme, conflictul cu URSS dezvoltat în ultimii ani a creat pretextul libertății de a oferi o versiune proprie, națională, asupra evenimentului.

Practic, prin orientarea subiectelor de film spre realizările Partidului, rolul cenzurii devine sporit. Aurelia Vasile insistă pe ideea că implicarea sovietică în propaganda și cultura românească s-a dovedit a fi relevantă în redimensionarea valorilor, în timp ce regimul Ceaușescu s-a folosit de factorul administrativ, în scopul supunerii direcțiilor inițiate de conducerea anterioară.

Prezența tot mai accentuată a directivelor de sorginte național-comunistă în producția cinematografică este tratată în paralel cu problemele financiare existente în interiorul acestui spațiu, ambele direcții servind ca premise fundamentale în derapajele produse pe parcursul anilor '80, dominate de o decădere la nivel profesional.

Degradarea cinematografiei românești de la finalul celui de-al optulea deceniu a reprezentat o consecință inevitabilă a implicării directe a conducerii politice, însă Aurelia Vasile construiește în continuarea acestei explicații o altă viziune ce include factorul economic. Astfel, cu excepția unei orientări clare spre istoria națională, penuria materialelor și calitatea lor inferioară au produs transformări profunde, vizibile la nivel artistic, caracterizate prin simplitatea viziunilor puse în scenă, durata scurtă a filmelor sau lipsa originalității. Astfel, cele trei coordonate principale – cultura, administrația, economia – sunt utilizate ca repere metodologice în demonstrația științifică a deteriorării procesului cinematografic, a degradării relațiilor socio-profesionale și a fenomenului de contestare la adresa regimului.

În cea de-a doua parte a lucrării, istoricul analizează procesul trecerii de la social la național suferit de producția cinematografică românească. Principalele argumente sunt legate de importanța factorului etnic, prezența sentimentului național, precum și cel al antisovietismului profund, acestea fiind puse pe seama regimurilor anterioare. Sunt folosite exemplele cele mai relevante de filme realizate începând cu anii '60. Viziunea construită de către regim asupra trecutului românilor devine o constantă în realizările cinematografice, aspect care îi implică deseori și pe istoricii profesioniști. Pe parcursul investigării, Aurelia Vasile urmărește o serie de aspecte esențiale în cunoașterea etapelor de producție, fără să se limiteze la rolul ideologiei oficiale. De regulă, aspectele financiare, dificultatea realizării filmelor în co-producție, mizele politice sau prioritățile dictate din fruntea Partidului au constituit coordonatele de bază ale demersului.

În scopul trasării unei distincții clare între anii '60 și următorul deceniu, istoricul susține că cele patru mari filme din perioada liberalizării regimului – *Tudor, Dacia*,

Columna, Mihai Viteazul – au beneficiat de un tratament mai bun, întrucât nu a avut loc o intervenție directă a conducătorilor de partid. În schimb, momentul nominalizării lui Dumitru Popescu în fruntea CCES a însemnat o prezență mult mai vizibilă a Partidului în procesul de realizare a filmelor.

În aceeași măsură, nu este omisă relevanța evoluțiilor politice, îndeosebi pe parcursul anilor '60, în scopul argumentării modificărilor produse la nivelul discursului oficial. Astfel *Declarația de Independență* emisă de Gheorghiu-Dej (1964) și urmată de discursul ostil al lui Ceaușescu referitor la invazia sovieticilor în Cehoslovacia (1968) au devenit un motiv des invocat în construirea scenariilor și alimentarea discursului naționalist prin folosirea mitului independenței.

Începând din 1980, cinematografia românească cunoaște o schimbare semnificativă în urma directivelor reuniunii Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv al PCR (aprilie 1978) și a Congresului al XII-lea al PCR (noiembrie 1979), în urma cărora un nou fenomen capătă importanță: aniversările istorice. Astfel, anii 1980 au fost marcați de celebrarea a două evenimente prin intermediul filmului: *Burebista* (1980) și *Mircea* (1989).

Ultima parte a lucrării impune o perspectivă metodologică distinctă, prin abordarea imaginii străinului, miturilor istorice promovate în comunism și reprezentarea conducătorului în filmele de inspirație istorică. Analiza istoricului se focalizează pe ipostaze determinante utilizate în realizările cinematografice, prin intermediul cărora este construită o serie de argumente ce fac legătura între mesajele trecutului și cele ale ideologiei oficiale. Demersul se bazează în special pe sursele vizuale, mai precis pe producțiile cinematografice.

Primul dintre exemplele aduse în lumina cercetării este *romanul*, căruia i-au fost dedicate trei mari producții cinematografice – *Columna, Dacii, Burebista* –, dintre care primele două au fost realizate în perioada liberalizării regimului și totodată ca expresie a atitudinii de condamnare a intrării trupelor sovietice în Cehoslovacia din 1968. În cazul filmului realizat în plin național-comunism – *Burebista* –, se observă cu claritate minimalizarea importanței deținute de *romani*.

Ca și în cazul romanilor, imaginea *otomanului* este folosită în film pentru a pune în valoare calitățile românilor. Principalele producții cinematografice în care otomanii apar sunt *Tudor, Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare*, iar principalul obiectiv era acela de a fi portretizați într-o singură manieră valabilă timp de 300 de ani: dorința de a cuceri.

Discursul ideologic din perioada comunistă a generat totodată o imagine complexă a Europei occidentale, aspect abordat cu claritate în lucrare. Astfel, principalele ipostaze în care spațiul este surprins sunt: Europa atacată, Europa dezbinată și Europa conspirativă.

În linii generale, reprezentarea originilor, continuității, independenței și unității românești în filmul istoric a beneficiat de aceeași soartă în național-comunism, după o primă fază în care aceste subiecte au fost influențate de prezența autorității sovietice ca factor determinant în reorientarea valorilor. Discursul referitor la statul liber și lipsit de dependența economică și politică a unei țări se repercutează asupra interpretării trecutului, cu riscul de a ignora specificul generațiilor anterioare.

Aurelia Vasile insistă pe analiza particularităților existente în filmele românești cu temă istorică prin raportarea la cursul ideologic pe care l-a cunoscut regimul comunist din România. În acest caz, anii '60 sunt plasați într-un unghi diferit față de anii '80, limitele fiind reprezentate de apogeul liberalizării comuniste și a cultului personalității.

Ultimul subiect de interes abordat în cea de-a treia parte îl constituie *imaginea conducătorului* în filmul istoric românesc. Istoricul se plasează în sprijinul ideilor emise de alți specialiști, precum Lucian Boia sau Alexandru-Florin Platon, conform cărora cultura politică tradițională românească este impregnată de venerarea marilor personalități. Supraviețuirea eroilor reprezintă o consecință notabilă a eforturilor depuse de cineaști în scopul asocierii diverselor evenimente expuse prin intermediul filmului cu evoluția actualității politicii interne și internaționale.

Dezvoltarea cinematografului românesc și totodată a filmului istoric din perioada „liberală” a regimului comunist s-a dovedit a fi dependentă de interesul manifestat de conducere, ce s-a materializat prin acordarea unor resurse financiare considerabile. Într-o primă fază, filmul istoric reprezintă apanajul artiștilor, scriitorilor și intelectualilor atașați de valorile naționale. O altă idee la care istoricul face apel, în numeroase rânduri, pe parcursul lucrării constă în faptul că în anii '60 intervenția Partidului în elaborarea filmelor a fost una discretă, perioadă interpretată ca o cauză a implicării ulterioare prin mijloace administrative și ideologice.

Pentru a identifica o viziune de ansamblu, remarcăm intențiile istoricului de a oferi prin demersul său două perspective fundamentale. În primul rând, sunt ilustrate procesele de realizare a producțiilor cinematografice într-un regim totalitar și rolul Partidului ca actor principal în luarea deciziilor. Următoarele etape ale cercetării indică o serie de caracteristici de bază în realizarea filmelor de esență istorică, ulterior analiza coborând până la particularitățile specifice oferite de producțiile cinematografice. În schimb, cea de-a doua direcție presupune o traiectorie oarecum inversă. Analiza propriu-zisă pleacă de la premise total necunoscute publicului larg din epocă, ce țineau de propagandă și control social, și ajunge la construirea unor explicații științifice bazate pe imagini provenite din filmele care au contribuit la promovarea în sfera socialului a unui set de valori și viziuni ideologizate cu privire la trecutul românilor.

Marian Hariuc

Excursie în Moldova istorică organizată de către Institutul de Istorie Est Europeană al Universității din Viena

În septembrie 2012, Moldova istorică a fost destinația unei excursii organizate de către Institutul de Istorie Est Europeană al Universității din Viena. Prin programul științific s-a urmărit familiarizarea studenților de la Universitatea din Viena cu un spațiu geografic european puțin cunoscut – teritoriul vechiului Principat al Moldovei –, situat în prezent în România, Republica Moldova și Ucraina. Alegerea destinației și a temei a fost determinată mai ales de dezbaterile istoriografice și politizarea excesivă a istoriei Moldovei în secolul XX, contextul istoric fiind discutat în cadrul unui seminar pregătit. În mod special, la seminarul amintit au fost dezbătute momente de referință din istoria Principatului Moldova, în centrul atenției aflându-se școala istoriografică românească de la Iași și Chișinău, cea austriacă, ultimele cercetări privind Bucovina și moldovenismul de factură sovietică și post-sovietică. Programul științific a cuprins istoria Moldovei, începând cu formarea principatului medieval, studenții fiind familiarizați cu istoria medievală și modernă, în special prin lecturarea și comentarea unor izvoare de referință. Printre altele, au fost citite, în traducere germană, *Letopisețul* lui Miron Costin și *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir. Toți participanții la seminar au trebuit să susțină câte două referate, dintre care unul despre un obiectiv cultural-istoric, iar altul despre un aspect general al istoriei Moldovei. Textele tuturor referatelor au fost incluse într-un ghid propriu al excursiei de documentare.

Itinerariul și programul complet al excursiei au fost elaborate în colaborare cu Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” (Iași) și Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău). Excursia a debutat la Iași, cu o vizită la Arhivele Naționale, unde studenții au avut ocazia de a vedea acte originale medievale moldovenești și de a discuta cu arhiviștii Cătălin Botoșineanu și Mihai Mîrza. În acest mod, studenții au putut face o legătură între cunoștințele acumulate în timpul seminarului pregătit și documentele de arhivă. A urmat, tot în prima zi, vizitarea mănăstirilor Golia, Sfântul Sava și Trei Ierarhi din Iași. Ziua următoare a fost destinată unei călătorii la mănăstirile Cetățuia, Neamț și Agapia, urmând apoi drumul spre Chișinău, unde, la Universitatea de Stat, a fost organizată o dezbatere cu participarea istoricilor Igor Șarov, Svetlana Suveică, Andrei Cușco, Igor Cașu, Ion Gumenâi, Virgil Pâslariuc și a studenților de la Facultatea de Istorie. În ziua a patra, excursia a continuat cu o călătorie la Cetatea Albă (Bilhorod-Dnistrovskyj), unde a fost vizitată cetatea și prezentate referate despre dimensiunea maritimă a istoriei Moldovei și relațiile cu tătarii. În cea de-a cincea zi a fost vizitat Chișinăul, itinerariul cuprinzând, de această dată, Muzeul Național de Istorie și Etnografie a Moldovei și reprezentanța Austriei la Chișinău, unde a avut loc și o discuție privind apropierea Republicii Moldova de Uniunea Europeană, conflictul transnistrean, proiectele transfrontaliere finanțate de către Guvernul Austriei și siguranța publică din Chișinău. Cu intelectualii moldoveni s-a discutat, de asemenea, despre sărăcie și traficul de persoane. Excursia la Orheiul Vechi

a constituit momentul de referință pentru ziua următoare (retrospectiv, se poate spune că, pentru studenți, Orheiul Vechi și drumul local, deosebit de pitoresc, ce leagă Orheiul de Călărași, iar de aici de Iași, au reprezentat cele mai plăcute amintiri din toată excursia).

Partea a doua a călătoriei de documentare a urmat un itinerar prin Bucovina, devenit deja clasic și cuprinzând, pe rând, Humorul, Suceava, Părhăuți, Putna, Dragomirna, Voronețul, Moldovița, Sucevița, Rădăuți, Putna, Volovățul și Arbore. Deoarece majoritatea participanților la excursie erau studenți în domeniul istoriei artelor, au fost analizate în detaliu arhitectura și pictura murală a mănăstirilor moldovenești. Un moment memorabil, de vârf, a fost reprezentat de primirea studenților de către starețul Mănăstirii Putna și întâlnirea cu profesorii Maria Magdalena Szekely și Ștefan Gorovei, care au contribuit semnificativ la pregătirea și reușita excursiei. La Putna, studenții s-au putut familiariza cu obiectele de valoare și biblioteca mănăstirii, profitând din plin de ospitalitatea gazdelor. La întoarcere, în drum spre Iași, grupul s-a oprit pentru scurt timp la Botoșani, unde, în casa părintească a lui Nicolae Iorga, a avut loc o discuție despre istoriografia „clasică” românească. Într-o dovadă de istorie recentă vie s-a constituit primirea de către Radu Miclescu la conacul familiei sale de la Călinești, unde studenții au putut afla lucruri interesante privind istoria nobilimii românești, contextualizând astfel ruptura istorică provocată de către regimul comunist.

Călătoria de documentare s-a încheiat cu o dezbatere la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, la care au participat istorici cunoscuți, vechi parteneri ai Universității din Viena: Ovidiu Buruiană, Dorin Dobrințu, Ionuț Nistor, Laurențiu Rădvan, Flavius Solomon, Petronel Zahariuc.

Elementele de cronologie conțin deja câteva repere: întâi de toate, a fost urmărită vizitarea destinațiilor „clasice” ale istoriei Moldovei, de la mănăstirile din partea Carpaților până la Cetatea Albă; pe de altă parte, misiunea și șansa studenților a fost și de a se confrunța cu istoriografia și cercetarea istorică actuală și de a intra în contact direct cu istoricii din Iași și Chișinău. În acest sens, a fost importantă înțelegerea condițiilor politice în care s-a scris și s-a putut scrie istoria Moldovei. Studenții vienezi au putut surprinde astfel schimbările radicale ce au avut loc după 1989, nu doar prin lecturi în cadrul unui seminar la Universitatea din Viena, ci și printr-o interacțiune directă cu istorici care au marcat personal aceste schimbări. Un alt palier pe care poate fi situată călătoria de documentare este confruntarea cu situația politică, socială și economică la locul de destinație al excursiei, în acest sens întâlnirile cu intelectuali și vizitele în sate fiind decisive. Prin organizarea călătoriei nu s-a urmărit intermedierea unei imagini turistice, a unei cărți poștale cu inscripția Moldova, ci înțelegerea și conștientizarea atât a bogăției culturale aparținând acestui spațiu istoric, cât și a provocărilor socio-economice actuale. Aceste aspecte au fost discutate pe baza studiului de caz Iași, care, în cadrul României, a fost marginalizat constant după 1859 și a cărui moștenire culturală este puțin cunoscută dincolo de granițele României; în contrast, de pildă, cu Bucovina, a cărei capitală, Cernăuți¹, a devenit în ultimul timp, pentru Europa Centrală, un adevărat loc al memoriei. Cu amintirea istorică austriacă studenții s-au confruntat la Rădăuți, unde au fost abordați în restaurant de către localnici. A avut loc o discuție critică privind imaginea austriacă asupra Bucovinei, care elimină anexarea provinciei la 1775 și insistă în special asupra eforturilor de modernizare datorate Monarhiei Habsburgice, marginalizând astfel perspectiva românească; în același timp, în România, anul 1918 revine mereu ca reper în narațiunea privind reunificarea

¹ Oraș care nu a putut fi vizitat din cauza timpului limitat avut la dispoziție.

Bucovinei cu „patria-mamă”, periferizarea și provincializarea intelectuală rapidă, sub egida lui Ion Nistor, fiind mai degrabă ignorată. În detaliu, s-a mai discutat despre istoria migrațiilor în Moldova, începând cu Evul Mediu și terminând cu perioada recentă, fiind subliniat în mod special faptul că emigrarea puternică actuală din regiune contrastează puternic cu imigrarea timp de secole în Moldova din alte spații geografice, de pildă din statele germane sau Elveția. Istoria migrațiilor, la fel ca istoria culturii sau istoria confesională (pe exemplul lui Despot Vodă), ilustrează caracterul european al istoriei Moldovei și deschide perspective multiple pentru interpretarea acesteia.

În timpul discuțiilor s-a mai putut observa că cercetarea doar a unor aspecte particulare ale istoriei Moldovei, pe de o parte, și politizarea excesivă de către istoriografia sovietică și post-sovietică, pe de altă parte, reprezintă cauze ale cunoașterii precare în Europa Occidentală și Centrală a unei regiuni istorice europene, precum cea a Moldovei, în contrast total cu Transilvania sau Galiția învecinate. Participanții la călătoria de documentare au revenit la Viena cu o hartă imaginară modificată, fapt la care au contribuit deseale întâlniri cu istorici și intelectuali din locurile vizitate. Acestui „factor uman” i și se datorează succesul excursiei, care este doar un element al unui lanț tot mai consistent de contacte academice între Iași, Chișinău și Viena. De aceea, impresiile de călătorie se încheie cu mulțumiri din inimă adresate colegilor de pe ambele maluri ale Prutului.

Oliver Jens Schmitt

(Traducere de *Flavius Solomon*)

Lista autorilor

Alexandru D. AIOANEI. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Industrializare, urbanizare și transformări sociale în Moldova. 1944-1965*. Absolvent al masteratului *Istoria comunismului românesc* de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o disertație despre orașul Iași după al Doilea Război Mondial. Domenii de interes: istorie regională, istorie economică, viața cotidiană în comunism. Publicații recente: „*Săptămâna prieteniei româno-sovietice*” (1-7 noiembrie 1948), un prototip al sărbătorilor comuniste, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 279-288; *Organizații comuniste de tineret din Iași după al Doilea Război Mondial*, în Adrian Cioflâncă, Luciana M. Jinga (coord.), *Represiune și control social în România Comunistă*, Anuarul ICCMER, nr. V-VI, 2010-2011, Editura Polirom, 2012, p. 265-279; *Alexandru Lăzăreanu și Legația României din Washington (1946-1948)*, în Paul Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu (coord.), *Diplomație și destine diplomatice în lumea românească*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, p. 289-298.

Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Grigore al III-lea Alexandru Ghica*. Domenii de interes: istoria medievală a românilor, istoria ideilor în secolul al XVIII-lea european. Publicații recente: *Un testament din secolul al XIX-lea al Mariei Hermeziu, născută Gane*, în ArchM”, vol. III/2011, p. 37-330 (împreună cu Ludmila Bacumenco); *Un inventar de documente privitoare la moșia Voroveștii a mănăstirii Sfântul Ioan Zlataust din Iași*, în CI, XXVII-XXIX (2008-2010), p. 127-146 (împreună cu Ludmila Bacumenco-Pîrnău); *Despre vornicii de poartă și atribuțiile lor în Iași secolului al XVIII-lea*, în Laurențiu Rădvan (editor), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 131-163.

Silviu ANDRIEȘ-TABAC. Doctor al Facultății de Istorie a Universității din București (1996), cu teza *Basarabia în secolele XIX-XX și heraldica ei*. Heraldist de Stat al Republicii Moldova; cercetător științific superior la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Domenii de interes: sursologie, științe istorice auxiliare (heraldică, vexilologie, imnologie politică, faleristică, uniformistică, sigilografie, numismatică, genealogie, onomastică istorică), științe ale documentului (documentologie, arhivistică, arheografie). Publicații recente: *Simbolurile naționale ale Republicii Moldova*, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, Instituția Publică „Enciclopedia Moldovei”, „Cu drag” SRL, 2010 (coordonator, redactor științific și autor a zece secțiuni); *Simbolurile naționale din estul Europei, Partea I. Noțiuni teoretice*, în *Cursuri la masterat în domeniul studiilor sud-est europene*, vol. 3, Virgil Pâslariuc, Marin Cerchez,

Archiva Moldaviae, vol. V, 2013, p. 597-606

Silviu Andrieș-Tabac, *Europa de Sud-Est: elite locale, spiritualitate și simboluri naționale*, Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 2009, p. 106-173; *Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc*, București, Editura Universității din București, 2008.

Ciprian AXINTE. Absolvent al Facultății de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, specializarea Istorie; în prezent student la specializarea Geografie a aceleiași universități. Este colecționar și pasionat de istorie locală. În timpul studiilor universitare a făcut parte din mai multe echipe de arheologi care au întreprins săpături sau au realizat sondaje arheologice în județul Botoșani.

Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Structuri medievale în așezările din ținutul Orheiului (secolele XV-XVI)*. Cercetător științific superior în cadrul Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Domenii de interes: istoria evului mediu românesc și a epocii premoderne (istoria așezărilor rurale și a orașelor, istoria instituțiilor, istorie ecleziastică, cultul sfinților), istoria și cultura alimentației, filosofia și arta creștină medievală (repertoriul iconografic, funcțiile ideologice și puterea imaginilor în societatea medievală). Publicații recente: *Un testament din secolul al XIX-lea al Mariei Hermeziiu, născută Gane*, în ArchM, vol. III/2011, p. 37-330 (împreună cu Mihai-Cristian Amărieuței); *Un lot de monede medievale și moderne descoperit la Cetatea Albă. Observații preliminare*, în AM, XXXIV, 2011, p. 221-245 (împreună cu A. Boldureanu); *Ținutul Orheiului în secolele XV-XVI*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006.

Mihnea BERINDEI. A urmat Facultatea de Istorie a Universității din București (1966-1970); și-a terminat studiile la École Pratique des Hautes Études, VI-ème Section (devenită apoi École des Hautes Études en Sciences Sociales – EHESS), cu disertația susținută în 1972; studii otomane la École Pratique des Hautes Études, IV-ème Section, și la Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO). Cercetător la EHESS și la Institut des Sciences Sociales du Politique, CNRS, Paris. A fost membru al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Domenii de interes: relații româno-otomane, politica nord-pontică a Imperiului Otoman, editarea izvoarelor privind istoria României comuniste, opoziția anticomunistă în România și țările din Europa de Est. Activitate în exilul românesc anticomunist de la Paris în anii 1977-1990 (vicepreședinte și purtător de cuvânt al Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului în România). Publicații reprezentative: *Roumanie, crise et répression*, dossier de *l'Alternative*, études et documents, Paris, 1983 (în colaborare cu Anne Planche); *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545. Etudes et documents*, Paris, Éd. EHESS – Cambridge Mass., Harvard Ukrainian Research Institute, 1987 (în colaborare cu Gilles Veinstein); coautor al *Raportului Final*, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, ediție revăzută și îmbunătățită, București, Editura Humanitas, 2007 (editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrințu și Cristian Vasile); *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009 (editor împreună cu Dorin Dobrințu și Armand Goșu); *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012 (editor împreună cu Dorin Dobrințu și Armand Goșu). Editor sau coautor al mai multor

volum de istorie contemporană; a publicat în reviste de specialitate și în volume colective cca 20 de studii bazate pe documente inedite din arhivele otomane, precum și zeci de articole privind situația din România comunistă.

Cătălin BOTOȘINEANU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Universitatea din Iași în perioada interbelică. Profesorii și viața politică*. Arhivist la Arhivele Naționale Iași. Domenii de interes: istoria intelectualilor, a învățământului și a spațiului universitar, arhivistică. Publicații recente: *Școlile normale din orașul Iași în perioada interbelică. Documente*, în ArchM, vol. IV/2012, p. 335-350; *Ioan Strat, Filaret Scriban sau Titu Maiorescu. Cine a fost primul rector al Universității din Iași*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, vol. III/2012, p. 45-75; *Atitudinea corpului profesoral al Universității din Iași față de violențele studențești*, în Alexandru-Florin Platon, Carol Iancu (coord.), *Profesori și studenți evrei la Universitatea din Iași*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2012, p. 317-339.

Michael BOURDEAUX. Canon Emeritus al Bisericii Angliei, specialist în istoria Rusiei și în chestiuni religioase. După ce a studiat în URSS, în anii '50, și-a dedicat viața cercetării situației creștinilor din țările comuniste. În acest scop a și fondat, în 1969, Centre for the Study of Religion and Communism, devenit apoi cunoscut sub numele de Keston College sau Keston Institute. Ulterior, institutul și-a stabilit sediul la Oxford, Marea Britanie, și s-a remarcat prin cercetările făcute de o echipă care lucra profesionist, în același timp neascunzându-și empatia cu creștinii persecutați în țările comuniste, în special cu cei din URSS și din estul Europei. Keston Institute a devenit astfel „vocea celor fără voce”. În timp și pentru susținerea activităților specifice, dar și pentru prezervarea surselor, a datelor istorice, a mărturiilor ș.a.m.d. s-a constituit o arhivă impresionantă, o bibliotecă bine dotată, au fost publicate cărți și a fost editată o revistă („Religion in Communist Lands”, din 1973; în 1992 și-a schimbat numele în „Religion, State and Society”), devenite de referință pentru înțelegerea problemelor religioase în țările aflate sub dominația totalitarismului de esență marxist-leninistă. Pentru activitatea sa, Michael Bourdeaux a primit în 1984 prestigiosul Premiu Templeton. A publicat numeroase cărți și articole. Dintre volumele sale amintim: *Opium of the people: the Christian religion in the USSR*, London, Faber and Faber, 1965; *Religious Ferment in Russia: Protestant opposition to Soviet policy*, London, Melbourne, Toronto, Macmillan, New York, St Martin's Press, 1968; *Faith on Trial in Russia*, London, Hodder&Stoughton, 1971; *Risen Indeed: Lessons in Faith from the USSR*, London, Darton, Longman and Todd, 1983; *Gorbachev, Glasnost & the Gospel*, London, Hodder& Stoughton, 1990; *The Gospel's Triumph over Communism*, Bethany House Pub, 1991.

† Neculai A. CABA (1922-1995). Născut în satul Bajura, Darabani, județul Dorohoi (astăzi Botoșani), a fost încorporat în Armata Română, în 1943, după care a participat la luptele duse de trupele române și germane împotriva celor sovietice pe frontul din Moldova, în primăvara-vara anului 1944. Luat prizonier de către sovietici imediat după 23 august 1944, la sud de Iași, a ajuns într-un lagăr din Munții Ural; s-a întors în România în 1945. La începutul anilor 1990 și-a scris memoriile, sub titlul *Manuscris*, în care a relatat viața din satul și din zona sa în anii copilăriei și ai adolescenței, perioada în care a fost militar, luptele de pe frontul din Moldova, prizonieratul și revenirea acasă.

Marius CHELCU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Orașul moldovenesc de la mijlocul veacului XVI până la jumătatea secolului XVIII*. Cercetător științific la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași. Domenii de interes: istorie urbană, demografie istorică, istorie economică, editarea surselor documentare medievale și pre-moderne. Publicații recente: *Ulițe și mahalale. Sensuri urbanistice*, în AIIX, tom XLIX, 2012, p. 71-78; *Mănăstirea Golia: reper al organizării spațiului urban*, în AIIX, tom XLVIII, 2011, p. 300-317; *Coste Papafil: un negustor din secolul al XVIII-lea*, în Laurențiu Rădvan (editor), *De la schimbătorii de bani la băncile moderne. Impactul activităților financiar-bancare asupra dezvoltării urbane din Moldova (sec. XVII – prima parte a sec. XX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 151-164.

Iulian Marcel CIUBOTARU. Doctorand al Facultății de Istorie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o teză privitoare la *Clerul monahal din Moldova secolelor XV-XVI*. Absolvent al masteratului *Patrimoniu și turism cultural* (2011-2013) din cadrul aceleiași facultăți. Domenii de interes: istoria Bisericii Ortodoxe Române, raporturile dintre autoritățile eclesiastice și domnie în Evul Mediu românesc, dreptul canonic și aplicarea acestuia în Moldova medievală, istoria veche a literaturii române, istoria culturii. Publicații recente: *Donațiile mitropolitului Iosif Naniescu către Biblioteca Academiei Române*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, tom III, 2012, p. 245-276; *Intellectuali francezi și români în corespondență privată. Scrisorile lui Émile Picot către George Sion*, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *Scrieri pe alete. Lucrările conferinței naționale. O filă de istorie: om, societate, cultură (secolele XVII-XXI)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 429-443; *Un prototip de suveran renașcentist: René d'Anjou*, în L. Iordăchescu, C. A. Barnea, D. Bahrin, D. Balan (coord.), *Reflecții asupra identității omului contemporan*, Iași, Editura Performantica, 2011, p. 63-77.

Dorin DOBRINCU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Rezistența armată anticomunistă din România (1944 – începutul anilor '60)*. Cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași; director al Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de interes: istoria politică și socială a României contemporane, cu precădere în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Holocaustul, perioada comunistă – ocupația sovietică, începuturile regimului comunist, rezistența armată anticomunistă, colectivizarea agriculturii, gulagul românesc, exilul românesc postbelic –, memoria fascismului și comunismului; istoria creștinismului din România, în special relațiile stat-biserică, naționalismul religios, represiunea comunistă asupra Bisericii și istoria comunităților protestante românești; editarea documentelor contemporane, istoria orală. Publicații recente: *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012 (editor împreună cu Mihnea Berindei și Armand Goșu); *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009 (editor împreună cu Mihnea Berindei și Armand Goșu); *Transforming Peasants, Property and Power. The collectivization of agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapeșt – New York, Central European University Press, 2009 (editor împreună cu Constantin Iordachi); editor sau coautor al altor volume de istorie contemporană; aproape 100 de studii publicate în reviste de specialitate și în volume colective.

Ivan DUMINICA. Doctorand al Facultății de Istorie a Universității „Sf. Chiril și Metodie”, Veliko Târnovo, cu tema *Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията* [Bulgarii din Basarabia la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea în istoriografie]. Cercetător științific la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Domenii de interes: istoria și cultura bulgarilor din Basarabia în secolele XIX-XX. Publicații recente: *Храм Успения Божией Матери села Курсово. Исторические аспекты* [Biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Chirsovo. Aspecte istorice], Chișinău, S.Ș.B., 2012; *Тараклии – 200 лет* [Taraclia – 200 de ani], vol. I, 1813-1940, Chișinău, S.Ș.B., 2013 (împreună cu Nicolai Cervencov); *Межвоенный период* [Perioada interbelică], în Николай Червенков, *Петро-Павловская церковь села Чийшия (Городнее)* [Nikolaj Chervenkov, Biserica Sf. Petru și Pavel din Ciișia (Gorodne)], Chișinău, S.Ș.B., 2013, p. 101-135.

Ion EREMIA. Doctor în istorie la Institutul de Slavistică și Studii Balcanice al Academiei de Științe din Rusia, cu tema *Реляțiile politice moldo-ruse în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*. Doctor habilitat al Universității de Stat din Moldova, cu tema *Politica externă a Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea*. Profesor universitar, directorul Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova. Domenii de interes: istoria medievală a românilor, geneza statului Țara Moldovei și statutul politico-juridic, relațiile politice externe ale Țării Moldovei în epoca medievală și începutul epocii moderne, viața social-economică în epoca medievală. Publicații recente: *Реляțiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*, Chișinău, Editura Centrul Editorial Poligrafic al USM, 2013; *Chestiunea Basarabiei, poligon pentru intruși?*, Chișinău, Casa Editorial-poligrafică „Bons Offices”, 2012; *Statutul juridic internațional al Țării Moldovei (de la origini până la începutul secolului al XVI-lea)*, Chișinău, Editura Pontos, 2010; autor a circa 90 de articole în reviste și publicații de specialitate.

Oleg GROM. Absolvent al Facultății de Istorie a Universității Europene din Sankt-Petersburg; doctorand cu tema *Бессарабский вопрос и молдавский национализм в начале XX века* [Chestiunea Basarabiei și naționalismul moldovenesc la începutul secolului al XX-lea]. Domenii de interes: istoria modernă a Basarabiei și României, mișcările naționaliste în Europa de est și Imperiul Rus, periferiile Imperiului Rus, politica etno-confesională. Publicații recente: *Церковная русификация в Бессарабии в середине XIX века* [Rusificarea bisericească în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea], în „Вестник Таганрогского Государственного Педагогического Института”, nr. 2, 2013, p. 89-93; A. Кушко, В. Таки (при участии О. Грома), *Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917)* [împreună cu A. Cușco, V. Taki, cu participarea lui O. Grom, Basarabia în componența Imperiului Rus (1812-1917)], Москва, Новое литературное обозрение, 2012 (capitolele 6, 9); «Бессарабский вопрос» в начале XX века в сравнительной перспективе [„Chestiunea Basarabiei” la începutul secolului al XX-lea în perspectiva comparată], în *Historians.in.ua, Интернет-мережа гуманітаріїв в Україні і світі* [Rețea Internet a cercetătorilor umaniști din Ucraina și din toată lumea], 2012, publicație electronică – <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/315-oleh-hrom-bessarabskyi-vopros-v-nachale-xx-veka-v-sravnytelnoi-perspektyve-chast-1>

Ion GUMENĂI. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, cu tema *Istoria ținutului Hotin de la origini până la 1836*. Conferențiar universitar și decan al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova. Colaborator științific superior la secția „Istorie regională ” a Institutului de Istorie a Academiei de Științe a Republicii Moldova. Domenii de interes: istoria minorităților confesionale din Basarabia și Sud-Estul Europei, microistoria și istoria comparată, istoria Bisericii Ortodoxe în Sud-Estul Europei. Publicații recente: *Politici imperiale în Estul și vestul spațiului românesc*, Oradea/Chișinău, Editura Universității Oradea/Editura Cartdidact din Chișinău, 2010 (coordonator împreună cu Sorin Șipoș, Mircea Brie, Ioan Horga, Igor Șarov); *Istoriografia rusă din secolul al XIX-lea – începutul secolului XX cu privire la evreii din Rusia și Basarabia. Unele considerații*, în vol. *Istoriografice și politică în estul și vestul spațiului românesc*, Chișinău/Oradea, 2009, p. 13-21; *Politica religioasă a Imperiului Rus față de confesiunea catolică și luterană din Basarabia în secolul al XIX-lea*, în „Pontes. Review of South East European Studies”, III-IV (2009), p. 68-75.

Marian HARIUC. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Stânga intelectuală din Iași. 1933-1940*. Absolvent al masteratului *Istoria comunismului românesc* de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o disertație despre rolul deținut de istoricul Andrei Oțetea în evoluția istoriografiei române din anii destinderii ideologice (1956-1965). Domenii de interes: istorie intelectuală, istorie politică, istoriografia românească din perioada comunistă, spațiul universitar interbelic din România. Publicații recente: *Practici administrative și mize academice. Universitatea din Iași și problema Facultății de Teologie în anul 1941*, în AȘUI. Istorie (serie nouă), tom LVI-LVIII, 2010-2012, p. 347-359 (împreună cu Adrian Vițalaru); *Celulele comuniste din Iași. O scurtă analiză a componentei sociale (1944-1946)*, în Ana Maria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *Scrisori pe alete...*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 527-543; *Reacții anticomuniste ale studenților ieșeni reflectate în documentele P.C.R. din Iași (1945-1946)*, în AMM, tom XXXII, Vaslui, 2011, p. 413-423.

Constantin IORDACHI. Doctor în istorie, Central European University, Budapesta, cu tema *From the „Rights of the Natives” to „Constitutional Nationalism”: The Making of Citizenship in Romania, 1817-1919*. Profesor asociat la Central European University, Budapesta. Editor asociat al revistei „East Central Europe” (Leiden, Brill) și membru al comitetului editorial al revistei „Fascism: Comparative Fascist Studies” (Amsterdam). Domenii de interes: istoria fascismului în Europa Centrală și de Sud-Est, istoria cetățeniei și istoria socială. Dintre publicațiile sale amintim: *Citizenship, Nation and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea in Romania, 1878-1913*, Pittsburgh, University of Pittsburgh, 2002; *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the „Archangel Michael” in Inter-war Romania*, Trondheim, Program on East European Cultures and Societies, 2004; *Fascism in Southeastern Europe: A Comparison between Romania’s Legion of Archangel Michael and Croatia’s Ustaša*, în R. Daskalov, D. Mishkova (eds.), *Entangled History of the Balkans*, vol. II, *Transfers of Political Ideologies and Institutions*, Leiden, Brill, 2013, p. 355-468. Editor sau coeditor a peste 15 volume de studii, printre care: *From Comparative to Transnational History: New Trends in Soviet and Communist Studies*, Special Issue, „East Central Europe”, vol. 40, nr. 1-2, 2013; *Hungary and Romania Beyond National Narratives: Comparisons and Entanglements*, Frankfurt/Main, Peter Lang, 2013; *Redobândirea cetățeniei române*.

Perspective istorice, comparative și aplicate / Reacquiring Romanian Citizenship: Historical, Comparative and Applied Perspectives, București, Curtea Veche, 2012; *Fascism in East-Central and South-Eastern Europe: A Reappraisal*, în „East-Central Europe”, vol. 37, nr. 2-3, 2010; *Comparative Fascist Studies: New Perspectives*, London, Routledge, 2009, 2010; *Transforming People, Property and Power: The Process of Land Collectivization in Romania, 1949-1962* (Budapest, CEU Press, 2009; ediția în limba română: Iași, Editura Polirom, 2004, împreună cu Dorin Dobrințu); *România și Transnistria: problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, București, Curtea Veche, 2004 (împreună cu Viorel Achim). În prezent, lucrează la o enciclopedie critică și o colecție de documente privind istoria fascismului în Europa de Est, intitulată *The Comparative History of Fascism in Eastern Europe: Sources and Commentaries*, care va apărea în anul 2015 la Londra, Bloomsbury.

Hans-Christian MANER. Doctor al Universității Johannes Gutenberg din Mainz, cu teza *Zwischen Demokratie und autoritärem Regime. Voraussetzungen und Entfaltung der Krise des parlamentarischen Systems in Rumänien in den 30er Jahren*; doctor habilitat al Universității din Leipzig. A avut stagii de predare și de cercetare la universitățile din Mainz, București, Berlin, Leipzig și Aachen. Din anul 2006 își desfășoară activitatea științifică în cadrul seminarului de istorie al Universității din Mainz. Domenii de interes: istoria și istoria culturală a Europei Central-Estice și de Sud-Est începând din secolele XVII-XVIII până în secolul XXI. Publicații reprezentative: *Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940). Demokratie im autoritären Umfeld*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997 (Südosteuropäische Arbeiten, 101) [ediție în limba română: *Parlamentarismul în România, 1930-1940*, București, Editura Enciclopedică, 2004]; *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit. Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen den Weltkriegen (1918-1940)*, Stuttgart, 2007; *Galizien. Eine Grenzregion im Kalkül der Donaumonarchie im 18. und 19. Jahrhundert*, München, 2007. Volume editate: *Grenzregionen der Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert. Ihre Bedeutung und Funktion aus der Perspektive Wiens*, Münster, LIT Verlag, 2005. A coeditat cinci volume împreună cu istorici din Germania și România.

Daniel NAZARE. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Ioan Bogdan – activitatea istoriografică*. Director al Bibliotecii Județene „George Barițiu” din Brașov. Din 2010 conduce revista de cultură „Astra”. Domenii de interes: istoriografie, istoria cărții, biblioteconomie, istoria filmului documentar, istoria sașilor, editare corespondență. A publicat diverse lucrări în domeniul istoriei și biblioteconomiei. Lucrări recente: *Press, Libraries and Secret Funds in Romania (1945-1989): Case Study*, în Andrada Fatu-Tutoveanu, Ruben Jarazo Alvarez (eds.), *Press, Propaganda and Politics: Cultural Periodicals in Francoist Spain and Communist Romania*, Cambridge Scholars Publishing, 2013, p. 213-226; *Ioan Bogdan – profesor la Universitatea din București*, în AII, tom XLIX, 2012, p. 243-264; *Corespondența George Moroianu – Alexandru Vaida-Voevod: 1895-1934*, ediție îngrijită și note Ruxandra Nazare și Daniel Nazare, prefață de Gheorghe Iancu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011.

Andrei PUIU. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Biserica Romano-Catolică din RPR și Războiul Rece. Preoții romano-*

catolici versus „Lupta pentru Pace”. Absolvent al masteratului *Istoria comunismului românesc* de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, finalizat cu o disertație despre preoții romano-catolici din Moldova în primii anii ai regimului comunist. Domenii de interes: istoria socială și politică a României contemporane – al Doilea Război Mondial, Holocaustul, perioada comunistă; istoria creștinismului din România, în special relațiile stat-biserică, represiunea comunistă asupra Bisericii Romano-Catolice, istoria comunităților romano-catolice românești, studii de psihologie istorică.

Oliver Jens SCHMITT. Doctor al Facultății de Filosofie, Institutul de Istorie a Europei Orientale, München, cu tema *Das venezianische Albanien, 1392-1479*. Profesor de istorie a Europei de Sud-Est la Universitatea din Viena; director al Institutului de Istorie a Europei de Est la aceeași universitate; membru titular al Academiei Austriece de Științe. Domenii de interes: istoria socială a Mișcării Legionare, istoria bizantină, istoria spațiului balcanic în Evul Mediu, istoria socială și culturală a spațiului albanez. Autor a șapte monografii, a editat opt volume, a publicat circa 50 de studii în reviste de specialitate. Publicații recente: *Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die „Legion Erzengel Michael” in Rumänien 1918-1938*, München, 2013 (Südosteuropäische Arbeiten 150) (editor împreună cu Armin Heinen); *Die Albaner – eine Geschichte zwischen Orient und Okzident*, München, C.H. Beck, 2012; *Geschichte Südosteuropas*, Regensburg, 2011 (editor împreună cu Konrad Clewing); *Skanderberg – der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg, 2009; *Kosovo. Kurze Geschichte einer zentralbalkanischen Landschaft*, Wien, 2008.

Flavius SOLOMON. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Stat și biserică în Moldova până la mijlocul secolului XV*. Cercetător științific la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași. Domenii de interes: istorie confesională în Evul Mediu, națiune, naționalism și minorități etnice în Europa de Est, istoria relațiilor internaționale, istoria relațiilor româno-ruse, istoria partidelor politice. Lucrări reprezentative: *Identitate etnică și minorități în Republica Moldova. O bibliografie*, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 2001; *Politică și confesiune la început de ev mediu moldovenesc*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004; *Vorbild Europa und die Modernisierung Mittel- und Südosteuropas*, Münster, 2009 (editor împreună cu Krista Zach și Juliane Brandt); *Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte*, Konstanz, 2004 (editor împreună cu Alexander Rubel și Alexandru Zub); *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, analogies, consequences*, edited by Alexandru Zub and Flavius Solomon, Iași, 2003.

Mihail STANCEV. Doctor în istorie; teză pentru conferirea titlului de „candidat în științe istorice”: *Участие Украины в советско-болгарском культурном сотрудничестве (1959-1971 гг.)* [Ucraina și colaborarea culturală sovieto-bulgară în anii 1959-1971], susținută în anul 1982 la Universitatea din Harkov; teză pentru conferirea titlului de „doctor habilitat în științe istorice”: *Д-р Кр. Раковски: държавник, политик и дипломат. 1918-1941 гг.* [Dr. Cr. Racovski: om de stat, om politic și diplomat, 1918-1941], susținută în anul 2000 la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Bulgariei, Sofia. Profesor universitar, șef al Catedrei de istorie modernă și contemporană a Universității „V.N. Karazin” din Harkiv (Ucraina). Membru extern al Academiei de Științe a Bulgariei. Consilier în Ministerul de Externe al Ucrainei și al

Ambasadei Ucrainei în Bulgaria (1997-2002). Autor a peste 250 studii și 17 monografii în domeniul bulgaristicii și istoriei Europei de Est, printre care: *Между Москвой и Западом. Дипломатическая деятельность Христиана Раковского* [Între Moscova și Occident. Activitatea diplomatică a lui Cristian Racovski], Харьков, 1994; *Архив Троцкого* [Arhiva lui Troțki], 4 vols., Харьков, 1999-2001; *Василий Каразин. Жизнь и деятельность* [Vasilii Karazin. Viața și activitatea], София, 2005; *Лев Троцкий, Болгария и болгары* [Lev Troțki, Bulgaria și bulgarii], София, 2008; *Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ* [Bulgarii în Imperiul rus, URSS, țările baltice și C.S.I.], vol. 1, София, 2009; *Жизненный путь Христиана Раковского. Европеизм и большевизм: неоконченная дуэль* [Drumul de viață al lui Cristian Racovski, 1873-1941. Europeism și bolșevism: un duel neîncheiat], Москва, 2014.

Iuliana STAVARACHI. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Cele trei Muntenimi. Iașii de la jumătatea secolului al XVII-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea*. Bursier în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/137832 MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală. Domenii de interes: istorie urbană, istorie socială, istoria mentalităților, patrimoniu. Publicații recente: *Biserica Sf. Nicolae din Muntenimea Iașilor*, în ASUI, serie nouă, istorie, tom LIX, 2013, p. 201-211; *Patrimoniu și regalitate. Regele Carol și ctitoriile sale ieșene la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în Liviu Brătescu, Ștefania Ciubotaru (editori), *Monarhia în România. O evaluare: politică, memorie și patrimoniu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 185-199; *Mihail Kogălniceanu la 1891. Ceremonii funerare și identități locale*, în „Anuarul Muzeului Literaturii Române Iași”, vol. IV/2011, p. 110-116;

Mihai D. STURDZA. Licențiat al Facultății de Filologie a Universității din București. Diplomat al Școlii de Înalte Studii Politice din Paris. A fost deținut politic în anii 1952-1954. Angajat al Departamentului de Schimburi Culturale și Științifice al Ministerului Afacerilor Externe al Franței (1964-1985); redactor politic al Departamentului Român al Postului de Radio „Europa Liberă” (1985-1995). Membru de onoare al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași (2013). Domeniul de interes: istorie. Texte publicate în „Cahiers du Monde Russe et Soviétique” (Sorbona), „Südostforschungen” (München), „Revue des Etudes Roumaines” (Paris). Volume recente: *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspântii ale istoriografiei românești*, București, Editura Compania, 2013; *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Abaza-Bogdan, București, Editura Simetria, 2004, vol. II, Boian-Buzescu, București, Editura Simetria, 2011 (coordonator și coautor); *Românii între frica de Rusia și dragostea de Franța*, București, Editura Roza Vânturilor, 2006.

Victor TAKI. Doctor în istorie la Central European University, Budapesta, cu tema *Russia on the Danube: Imperial Expansion and Political Reform in Moldavia and Wallachia, 1812-1834*, în care a examinat aspectele discursive și instituționale ale relațiilor dintre Imperiul Rus și elitele celor două principate românești în zorii epocii moderne. A predat la Carleton University (Ottawa), la University of Alberta (Edmonton) și la Dalhousie University (Halifax). Este cercetător postdoctoral la University of Alberta (Edmonton) și afiliat la Centrul de Studii Ucraine și Bielorusie al

Facultății de Istorie a Universității din Moscova. Lucrări recente: A. Кушко, В. Таки (при участии О. Грома), *Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917)* [împreună cu A. Cușco, cu participarea lui O. Grom, Basarabia în componența Imperiului Rus (1812-1917)], Москва, Новое литературное обозрение, 2012; *Orientalism at the Margins: The Ottoman Empire under Russian Eyes*, în „Kritika”, nr. 2, 2011, p. 321-351; *Between Polizeistaat and Cordon Sanitaire: Epidemics and Police Reform during the Russian Occupation of Moldavia and Wallachia, 1828-1834*, în „Ab Imperio”, nr. 4, 2008, p. 75-112.

Valentin TOMULEȚ. Doctor în istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, cu tema *Legislația comercială și comerțul Basarabiei cu guberniile interne ruse (1812-1861)*; doctor habilitat al Universității de Stat din Moldova, cu tema *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și constituirea burgheziei comerciale (1812-1868)*. Profesor universitar la Catedra de Istorie Universală a Universității de Stat din Moldova; decan al Facultății de Arte Frumoase a Universității de Stat din Moldova. Domenii de interes: Basarabia în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (1812-1918); Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1868); Geneza și evoluția burgheziei comerciale din Basarabia (1812-1868); Elitele nobiliare și burgheze din Basarabia (1812-1918); Mentalitatea nobilimii și burgheziei comercial-industriale din Basarabia (1812-1918); Protestele și revendicările populației din Basarabia (1812-1828); Istoria satului Tabani (de la origini până în prezent). Autor a peste 170 de lucrări științifice, inclusiv trei monografii, două culegeri de documente, un manual universitar (coautor). Lucrări recente: *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, Chișinău, vol. I-III, 2012; *Basarabia în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (1812-1868)*. Studii, Chișinău, Editura Cartdidact, 2012; *Cronica protestelor și revendicărilor populației din Basarabia (1812-1828) (În baza documentelor depozitate în Fondul 2 „Cancelaria guvernatorului Basarabiei”)*, vol. I-II, Chișinău, Centrul Editorial Poligrafic al USM, 2007.

Constantin UNGUREANU. Doctor în istorie la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, cu tema *Evoluția etno-demografică a Bucovinei în perioada 1774-1850*. Cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al Academiei de Științe din Moldova. Domenii de interes: populația Bucovinei în secolele XVIII-XX; sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918); evoluții etno-demografice în spațiul istoric al Bucovinei, Basarabiei, Transnistriei. Lucrări recente: *Învățământul primar din Bucovina (1774-1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2007; *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918. Aspecte etnodemografice și profesionale*, Chișinău, Editura Civitas, 2003; *Românii din Ucraina între trecut și viitor*, vol. I, *Românii din regiunea Cernăuți (studiu etnodemografic și sociolingvistic)*, Oradea, Editura Primus, 2009 (coordonator împreună cu Ion Popescu). A publicat circa 100 de studii și articole științifice, consacrate în principal istoriei Bucovinei în perioada stăpânirii austriece, editate în reviste de specialitate și culegeri de articole din Republica Moldova, România și Ucraina.

În atenția colaboratorilor

Archiva Moldaviae este o revistă cu specific istoric și arhivistic, cu apariție anuală, în cadrul căreia materialele sunt redactate în limba română sau în limbi de circulație internațională. Ea urmărește să aducă în circuitul științific studii savante și surse inedite, în special documente de arhivă, referitoare în principal la trecutul Moldovei, precum și la România modernă și contemporană. Perspectivele integratoare, raportările la istoria Europei centrale-estice își vor găsi un loc binemeritat în paginile revistei. Publicația se adresează în mod deosebit istoricilor și arhiviștilor, dar ea este declarat deschisă pentru cercetători din câmpuri variate de cunoaștere, care apelează (și) la documentele păstrate în arhive publice sau private ori în biblioteci.

Archiva Moldaviae cuprinde următoarele rubrici:

- *Studii de istorie* (care se bazează pe surse diverse, inclusiv documente de arhivă);
- *Documente* (publicare de documente, cuprinzând atât transcrierea textului original, cât și – în cazul documentelor în alte limbi – traducerea sa în limba română, însoțite de studii introductive, note etc.);
- *Științe auxiliare ale istoriei* (paleografie, diplomatică, genealogie, heraldică, sigilografie etc.);
- *Prezentări de fonduri* (descrieri de fonduri și colecții arhivistice deținute de instituții publice sau de persoane private);
- *Studii de arhivistică* (teorie și practică arhivistică, istoria Arhivelor);
- *Restitutio* (introducerea în circuitul științific a unor materiale realizate de istorici, arhiviști etc. care, în urma dispariției autorilor, nu au mai apucat să vadă lumina tiparului);
- *Dezbateri* (discuții, polemici, conform regulilor academice);
- *Recenzii și Note bibliografice* (sunt secțiuni destinate recenzării, prezentării unor lucrări de istorie, arhivistică etc.);
- *Viața științifică* (prezentări ale unor conferințe, simpozioane, dezbateri, expoziții etc., desfășurate pe teme de istorie și/sau arhivistică).

Condițiile tehnice de publicare:

Textele (redactate cu semne diacritice) vor fi trimise redacției în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanța dintre rânduri 1,5. Eventuale materiale auxiliare (e.g., fotografii) vor fi expediate în format JPG, 300 dpi.

Studiile nu trebuie să depășească, pe cât posibil, 15.000 de cuvinte, respectiv 85.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 30 de pagini format A4). În cazul studiilor mai mari, redacția poate recurge la publicarea lor în două sau trei părți. Studiile vor fi însoțite de un rezumat redat atât în limba română, cât și în limba engleză (ori în franceză sau germană); lungimea rezumatului poate varia între 400 și 800 de cuvinte. Titlul studiului va fi tradus în limba engleză, la fel ca și 5-10 cuvinte cheie care privesc conținutul textului. Notele vor fi trecute în subsolul paginii (footnote), cu numerotare automată (auto number).

Recenziile nu vor depăși 3.000 de cuvinte, respectiv 22.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 6 pagini format A4); notele bibliografice nu vor depăși 1.500 de cuvinte, respectiv 11.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 3 pagini format A4); este preferabil ca, atașat recenziei/notei bibliografice, să figureze și o fotografie a copertii 1 a lucrării recenzate, în format JPG, 300 dpi.

Autorii vor trimite o notă autobiografică (de circa 200-250 de cuvinte) care va conține: prenumele și numele; facultatea și universitatea/institutul unde a fost susținut doctoratul, titlul tezei (doctoranzii vor trece instituția unde urmează stagiul de pregătire a tezei și titlul acesteia; în cazul cercetătorilor neînscrisi într-un program doctoral se va preciza facultatea absolvită); afilierea instituțională; domeniul de interes; publicații recente (trei cărți sau studii apărute în ultimii 5-6 ani).

Cei interesați să publice în revista noastră sunt rugați să transmită materialele, în format electronic, pe adresa electronică amoldaviae@yahoo.com sau pe adresa Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, cu precizarea: pentru redacția *Archiva Moldaviae*.

Revista folosește sistemul *peer review* pentru selecția finală a materialelor publicabile. Manuscrisele trimise redacției și nepublicate nu se returnează.

Responsabilitatea pentru conținutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

Enchifa editorială *Archiva Moldaviae*

For the attention of contributors

Archiva Moldaviae is an annual historical and archival review containing papers in Romanian and foreign languages (English, French, German). Its purpose is to bring into the scientific circulation scholarly studies and unpublished sources, especially archival documents, pertaining principally to Moldova's past, as well as to modern and contemporary Romania. Integrating perspectives, studies relevant to the history of Central-Eastern Europe will find a well-deserved place within the pages of this review. The publication is addressed mainly to historians and archivists, but it is open to researchers from different fields who use documents preserved in public or private archives or libraries.

Archiva Moldaviae contains the following headings:

- *History Studies* (based on different sources, including archival documents);
- *Documents* (publication of documents containing the transcription of the original text and also - for documents in foreign languages - the translation in Romanian language with introductory studies, notes, etc);
- *Auxiliary Sciences of History* (paleography, diplomacy, genealogy, heraldry, sigillography, etc);
- *Funds Presentation* (description of funds and collections preserved by public institutions or private persons);
- *Archival Studies* (archival theory and practice, the history of Archives);
- *Restitutio* Restitutio publishing materials produced by historians, archivists, that were not published during the authors' lifetime);
- *Debates* (discussions, polemics, according to academic rules);
- *Reviews and Bibliographic Notes* (sections dedicated to presentation of history and archival papers);
- *Scientific Life* (presentation of historical or archival conferences, symposia, debates, exhibitions, etc.).

Terms of publication:

Materials (including diacritics) should be sent to the editorial staff in Word, font Times New Roman, font size 12 for text and 10 for footnotes, at 1,5 interline. Any additional materials (e.g., photos) should be sent as JPG, 300 dpi.

Studies should not exceed, if possible, 15,000 words, respectively 85,000 graphic signs (no free spaces) (= about 30 pages A4). The editorial staff will decide whether to publish larger studies in two or three parts. Articles will include a summary in Romanian as well as in English (or French, and German), between 400 and 800 words in length. Article's title will be translated in English, along with 5 to 10 key words describing the content. Notes are to appear at the bottom of the page (as footnotes), with automatic numbering.

Reviews should not exceed 3,000 words, respectively 22,000 graphic signs (no free spaces) (about 6 pages A4); the bibliographical notes should not exceed 1,500 words, respectively 11,000 graphic signs (no free spaces) (about 3 pages A4); It is preferred that a cover photo accompany the reviewed paper, in JPG, 300 dpi.

Authors will send a short bio (between 200-250 words) with the following content: first name and last name, department and university/institute granting the doctorate, dissertation title (PhD candidates will include the institution from which the degree is expected and the dissertation title; researchers without a doctoral degree will list only the university from which they graduated); institutional affiliation; research areas; recent publications (1-3 titles published in the last 5-6 years).

Those interested in publishing in our review are requested to send materials in electronic format to amoldaviae@yahoo.com or to the mailing address on Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod postal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, specifying: for *Archiva Moldaviae*.

The review uses the peer review system for the final selection of the publishable materials. The unpublished materials will not be returned.

The responsibility for the content of the texts belongs entirely to the authors.

Editorial Staff *Archiva Moldaviae*

ISSN: 2067-3930